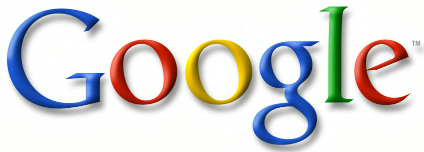

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

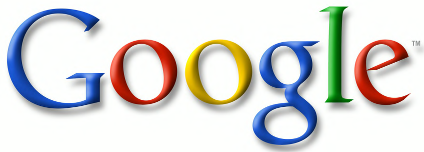
Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at http://books.google.com/

Det här är en digital kopia av en bok som har bevarats i generationer på bibliotekens hyllor innan Google omsorgsfullt skannade in den. Det är en del av ett projekt för att göra all världens böcker möjliga att upptäcka på nätet.

Den har överlevt så länge att upphovsrätten har utgått och boken har blivit allmän egendom. En bok i allmän egendom är en bok som aldrig har varit belagd med upphovsrätt eller vars skyddstid har löpt ut. Huruvida en bok har blivit allmän egendom eller inte varierar från land till land. Sådana böcker är portar till det förflutna och representerar ett överflöd av historia, kultur och kunskap som många gånger är svårt att upptäcka.

Markeringar, noteringar och andra marginalanteckningar i den ursprungliga boken finns med i filen. Det är en påminnelse om bokens långa färd från förlaget till ett bibliotek och slutligen till dig.

Riktlinjer för användning

Google är stolt över att digitalisera böcker som har blivit allmän egendom i samarbete med bibliotek och göra dem tillgängliga för alla. Dessa böcker tillhör mänskligheten, och vi förvaltar bara kulturarvet. Men det här arbetet kostar mycket pengar, så för att vi ska kunna fortsätta att tillhandahålla denna resurs, har vi vidtagit åtgärder för att förhindra kommersiella företags missbruk. Vi har bland annat infört tekniska inskränkningar för automatiserade frågor.

Vi ber dig även att:

- Endast använda filerna utan ekonomisk vinning i åtanke
  Vi har tagit fram Google boksökning för att det ska användas av enskilda personer, och vi vill att du använder dessa filer för enskilt, ideellt bruk.
- Avstå från automatiska frågor
  Skicka inte automatiska frågor av något slag till Googles system. Om du forskar i maskinöversättning, textigenkänning eller andra områden där det är intressant att få tillgång till stora mängder text, ta då kontakt med oss. Vi ser gärna att material som är allmän egendom används för dessa syften och kan kanske hjälpa till om du har ytterligare behov.
- Bibehålla upphovsmärket
  Googles "vattenstämpel" som finns i varje fil är nödvändig för att informera allmänheten om det här projektet och att hjälpa dem att hitta ytterligare material på Google boksökning. Ta inte bort den.
- Håll dig på rätt sida om lagen
  Oavsett vad du gör ska du komma ihåg att du bär ansvaret för att se till att det du gör är lagligt. Förutsätt inte att en bok har blivit allmän egendom i andra länder bara för att vi tror att den har blivit det för läsare i USA. Huruvida en bok skyddas av upphovsrätt skiljer sig åt från land till land, och vi kan inte ge dig några råd om det är tillåtet att använda en viss bok på ett särskilt sätt. Förutsätt inte att en bok går att använda på vilket sätt som helst var som helst i världen bara för att den dyker upp i Google boksökning. Skadeståndet för upphovsrättsbrott kan vara mycket högt.

Om Google boksökning

Googles mål är att ordna världens information och göra den användbar och tillgänglig överallt. Google boksökning hjälper läsare att upptäcka världens böcker och författare och förläggare att nå nya målgrupper. Du kan söka igenom all text i den här boken på webben på följande länk `http://books.google.com/`

STANFORD UNIVERSITY LIBRARIES

HISTORISK TIDSKRIFT

UTGIFVEN

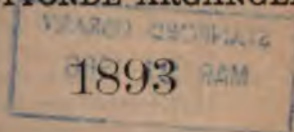
AF

SVENSKA HISTORISKA FÖRENINGEN

GENOM

E. HILDEBRAND

TRETTONDE ÅRGÅNGEN

1893

STOCKHOLM, 1893.
KUNGL. BOKTRYCKERIET. P. A. NORSTEDT & SÖNER.

STANFORD LIBRARY
MAR 21 1966

Innehåll:

Afhandlingar.

Strödda Meddelanden och Aktstycken.

Öfversikter och Granskningar.

Bilagor

Den nationella karakteren i 1809 års grundlagstiftning

AF

RUDOLF KJELLÉN.

Det första konstitutionsutskottets första författningsarbete betitlades förslag till *Regeringsform* och blef under denna rubrik af 1809 års ständer antaget såsom Sveriges främsta grundlag. Om vi nu ett ögonblick dröja vid själfva namnet, så skall det visa sig, att det är ett historiskt arf från äldre tider. Ordet har nämligen sina anor ifrån 1540 års »constitution, ordinantia, stadgar eller reformation» för »*regementet*» i Vestergötland (och dess förhållande till konungens »Höga regemente» i Stockholm) den s. k. Regementsformen för Vestergötland. Till innehållet är emellertid denna akt något helt annat; vi skulle kalla den för en förvaltningsstadga med insprängda bitar af allmän strafflags och processlags natur. Med regemente har Gustaf Vasa således förstått närmast det moderna begreppet förvaltning. Under brytningstiden vid 1500-talets slut dyker ordet upp igen i delvis förändrad gestalt och med alldeles ny betydelse. Kalmare stadgar 1587 kallas nämligen af rådet en »konstitution och *regementsordning*», och 1594 års projekt till riksstyrelse under Sigismunds frånvaro gå under namnet »*regeringsordning*». Här betecknar alltså regementet eller regeringen speciellt styrelsen vid konungs förfall. Båda dessa uppfattningar — förvaltning och interimsstyrelse — hafva stämt möte i *1634 års Regeringsform*, där ordet första gången har sin nuvarande lydelse».[1] Redan Geijer

[1] Under täflan med beteckningen »*regeringsordinance*». Axel Oxenstjernas egenhändiga koncept till RF. har till öfverskrift »Förordning på riksens stat och regering»; se Styffe, A. O:s skrifter, band I. I 1660 års additament kallas RF. ett par gånger (ingressen och afslutningen) »den gamble *regementsformen*».

Bilagor.

Hist ... ...TTERWALL.

Sv ... ...893.

fått afkläda sig den ena egenskapen efter den andra och erhållit nya i stället, tills det nu står alldeles förvandladt, en rent statsrättslig akt i stället för en rent förvaltningsrättslig; men begreppsförändringen har skett så småningom, utan hastiga språng, därför behöll man 1809 det gamla namnet äfven då saken var blifven en ny. Redan i sin etikett röjer vår främsta grundlag ett nationellt konservativt drag.

Det var alltså med svensk vimpel i topp som det nya statsskeppet gled ut i världen ur konstitutionsutskottets händer. Men var också *timret* svenskt? I hvilken mån är 1809 års lagstiftningsarbete påverkadt utifrån, af främmande lagar eller teorier? Här möter oss ett spörsmål af säreget intresse, för så vidt det berör själfva kärnpunkten i vår författnings *andliga genesis*. Frågan är därför väl värd en undersökning, så mycket mer som den hittills icke blifvit i hela sin omfattning upptagen till besvarande inom vetenskapen.[1]

Om vi nu först ställa till vår uppgift att se efter, huruvida 1809 års lagstiftare haft någon direkt förebild i utlandets positiva rätt, så måste vi till en början göra oss reda för hvad de kunde hafva att välja på. Man får minnas, att på deras tid blott litet var undangjordt af det storartade författningsarbete, hvars resultat vi se för våra ögon. Den konstitutionella monarkien befann sig ännu i sin första barndom. Öfver Preussen, Österrike och de tyska småstaterna, öfver Danmark, Pyreneer- och Balkan-halföarne, för att ej tala om Ryssland, härskade ännu den absoluta furstemakten. Skrifna grundlagar finnas öfver hufvud blott i Amerikas Förenta stater, Polen, Frankrike samt för de under franskt inflytande skapade statskicken. Bland dessa åter kunna vi genast lämna ur sigte de republikanska författningarne i Amerika, Frankrike, Holland, Schweiz, Italien för att söka bland monarkiska konstitutioner med folkrepresentation. Vi kunna gruppera dem under tvenne stora kategorier. Till den ena höra de äldsta s. k. konstitutionella kartorna, *Polens* af d. 3 maj och *Frankrikes* af d. 3 sept. 1791. Men det faller genast i ögonen, att vi här vistas på en afgjordt främmande mark. Vi finna läran om folkets suveränitet, som betager konungen både

[1] Den författare, som flitigast samlat källorna till RF:s historia — M. Sandegren i sin afh. *Till historien om statshvälfningen i Sverige 1809* (Göteborg 1890) — har endast undantagsvis och i förbigående berört denna innersida af problemet.

initiativ och veto, vi finna en nästan allmän valrätt och folkets makt koncentrerad på en enda kammare. Dessa författningar tillhöra nämligen det första skede af den konstitutionella statsidéns utveckling, då den yrvakna politiska friheten sökte skydd i en suverän riksdag emot den misstänkta tronen. Detta stadium hade Sverige passerat redan år 1719; och den som skref § 4 i 1809 års RF. om konungens rätt att allena styra riket, han har icke haft sina mönster här. Den andra gruppen bilda de »napoleonska konstitutionerna» i *Frankrike* (18/5 1804), *Italien* (16/3, 27/3, 5/6 1805), *Lucca* (23/6 1805), *Holland* (7/8 1806), *Varsjava* (22/7 1807), *Westfalen* (15/11 1807), *Bayern* (1/5 1808), *Neapel* (20/6 1808), *Spanien* (6/7 1808) samt *Berg* (12/12 1808 och 31/3 1809) — allesammans variationer på ett tema. Men här se vi den andra ytterligheten, bakslaget af den absolut monarkiska principen, som valde representativstaten till skyddande förklädnad blott. Mestadels oktrojerade af furstemakt, låta dessa författningar furstemakten omedelbart eller genom tjänande institutioner behärska representationen, de blanda suveränens prerogativ in i själfva sammansättningen af riksdagen och beröfva den senare dess stora värn, ministeransvarigheten. Således hafva våra svenska grundlagsstiftare ej heller här gått i skola; ty här hafva de ej kunnat hämta sin andra stora princip om en självständig riksdagsmakt med fulla garantier emot tronen.

Däremot fanns det verkligen vid tiden för RF:s födelse tvenne länder i Europa, där dessa principer, fastän icke detaljeradt utförda i skrifven rätt, ägde sin giltighet. Det ena var *Ungern*, det andra *England*. I Ungern hade Leopold II:s lagartikel 12 af år 1791 ritat upp några grundlinier om en mellan konung och riksdag fördelad lagstiftande makt, en inom lagarnes gränser själfständig styrande makt och en oberoende domaremakt, hvilka på sitt sätt återfinnas i RF. Att från denna generella likhet sluta till någon inverkan från Ungern vore dock mycket förhastadt, då dessa principer kunna spåras långt bort i Sveriges egen historia till rötter, som äro väsentligen olika Ungerns, och då man föröfrigt icke har den ringaste yttre antydning om att detta statsskick ens var bekant för 1809 års män. Däremot nämnes Englands författning ofta under 1809 års förhandlingar. Där sökte Kurck, Stockenström och Vingård[1]

[1] R. och Ad. prot. I, ss. 109, 187; KU:s mem., ss. 527, 532.

sina mönster för representationssystemet; med dess exempel motiverade Faxe metoden att försvåra grundlagsförändringar (?),[1] *KU.* självt sin nya tryckfrihet[2] och dess ledamot Rosenstein ämbetsmännens rätt till säte i riksdagen.[3] Ett än viktigare vittnesbörd om något verkligt sammanhang mellan RF. och Englands statsskick synes vara gifvet af Hans Järta själf i det bekanta memorial, som Korsberger d. 1 sept. 1809 uppläste i Borgarståndet; Järta ville ådagalägga att riksdagen icke ägde en statsregleringsrätt i alla detaljer, utan blott »på stora händelser»; »det är med denna makt», fortsätter han, »som engelska folkets representanter bevara dess frihet . . . Det torde vara förlåtligt att icke våga hoppas eller vilja fordra för svenska folket en vidsträcktare frihet än det engelska njuter genom en statsförfattning, *på hvars bepröfvade grunder vår nya är till dess väsentliga delar uppförd*». Dessa sista ord skulle ju kunna framkalla ett tvifvel på RF:s självständighet. Att detta emellertid icke kan hafva varit Järtas egen mening, framgår klart, om man sammanhåller orden med andra uttalanden af honom, hvilka frappant vittna om ett öppet öga för svenska och engelska statens olika karakterer. Jag fäster mig särskildt vid ett ställe i hans svar på Allmänna Journalens anmärkningar 1824. Svenskens frihet, säger han där, stammar från ett självägande bondestånd, Engelsmannens har ett feodalt upphof. »Sveriges regering har ej heller såsom Englands ett välde utsträckt till alla världsdelarne, icke en mångfald af styrelseomsorger, som gör en mekanisk fördelning äfven af den högsta maktens arbete nödvändig. Gif oss, om man det kan, Englands *alla* förhållanden, innan man söker att inpassa skärfvor af dess statsförfattning i vår, som icke är någon mosaik af brokiga, liflösa bitar. Intill dess, herrar Anglomaner, nöjen Er med att stubbsvansa Edra hästar, låta tillskära Edra rockar efter engelsk fashion och skråla om landets nöd vid yppighetens fester. Vi, enfaldige svenske odalmän, missunna Er ej Edra britiska njutningar».[4] Skarpare kan man icke uttala sig, då man vill alldeles rentvå vår RF. från hvarje misstanke om engelska inflytelser. Med sina först citerade ord måste Järta således icke hafva afsett något annat än den allmänna likhet i

[1] Prest. prot. 1809. I, 232.
[2] Mem. d. 28 nov., s. 363 f.
[3] KU:s mem. d. 5 juli, s. 145. I mem. af 29 nov. jämför utskottet sin § 16 med Britens Habeas Corpus; s. 399.
[4] Järta, valda skrifter. utg. af H. Forssell, II, 417.

principer, som mycket väl kan finnas mellan tvenne statsskick utan att det måste blifva tal om någon imitation. Lika klara stodo motsatserna mellan svenska och engelska förhållanden för andra män, så snart fråga blef om annat än exempel för spridda detaljer eller argument för vissa principer. Skola vi efterbilda den engelska författningen, säger A. G. Silfverstolpe i en broschyr,[1] så »måste privilegieväsendet upphöra och jordbeskattningen bli likformig — och det kan ej ske». Emot dem som ville omplantera Englands representativa former i svensk jord anmärkte Uggla d. 17 maj på riddarhuset,[2] att »Sveriges sammanhang med fasta landet, dess skiljaktiga och mindre fördelaktiga läge för handel och manufakturer, verkningar af ett svårare klimat samt en ojämförligt mindre folkmängd . . . torde vara tillräckliga orsaker att ej bestämma enahanda representationssätt i Sverige som i England». Också lärer det icke kunna uppvisas någon punkt, där RF. tydligen blifvit af engelska förhållanden påverkad; de likheter som finnas kunna mycket väl förklaras ur Sveriges egen historia. Det saknas således äfven här alla skäl att frånkänna RF. originalitetens pris. Englands författning har icke, och ej heller någon annan utländsk författning, i någon mån betagit honom hans säregna lynne, han står som en utprägladt originär individualitet vid andra författningars sida.

Men om således RF., betraktad som helhet, icke är bildad efter främmande modell på samma sätt som t. ex. Portugals karta 1822 efter Spaniens 1812 och denna efter Frankrikes 1791, så skulle han dock mycket väl hafva kunnat upptaga åtskilliga *detaljer* från andra håll. Efter sorgfällig granskning af de nyheter, som genom RF. eller i sammanhang med honom inkommo i vårt statsskick, och af de främmande lagbud som på hans tid funnos skrifna rundt om i världen, har jag emellertid icke kunnat upptäcka mer än följande jämförelsepunkter — några redan påpekade af Sandegren.

1:o) *1791 års franska konstitution* säger i III, 1: III, 7: »de i departementen utsedde representanterna företräda icke sitt särskilda departement, utan hela nationen; de kunna ej heller i sin verksamhet begränsas genom något mandat». I 1810 års RO. § 1 finnes första gången stadgadt, att riksens ständer äro svenska

[1] »Hvad synes allmänna opinionen önska till en, nu möjlig förbättring af svenska statsförfattningen?» Cit. af Sandegren, anf. st. s. 26.
[2] R. och Ad. prot., s. 143.

folkets representanter, som icke af några särskilda föreskrifter kunna bindas. Men om ej förut skrifvet, var dock detta en gammal svensk rättssats sedan 1614, bekräftad under frihetstiden (principalatsfrågan).

2:o) Därsammastädes III, 3: IV, 8: »lagstiftande kåren upphör att vara rådslående så länge konungen är närvarande». RF. § 55: »Ej må riksens ständer i konungens öfvervaro öfver något ämne besluta». Äfven här är emellertid tvifvelsutan lånet endast skenbart, ty denna svenska stadga har en mycket tydlig historisk föranledning i uppträdena på 1789 års riddarhus.

3:o) Samma förf. III, 3: I, 1, m. 9 innehåller bland representationens rättigheter den »att bestämma öfver nationaldomänernas förvaltning och anordna deras försäljning». Sandegren[1] ser här mönstret för § 77, som ger riksdagen rätt att föreskrifva grunderna för kronogodsens förvaltning och veto vid deras afyttring. Det är dock att märka, att skillnaden är betydlig: vår grundlag reserverar också konungens rätt vid afyttringen, och det är åtminstone tvifvelaktigt, om den ej velat låta honom deltaga äfven i domänförvaltningens reglerande.

4:o) Samma förf. III, 2: IV, 4: »Ingen kunglig befallning kan bringas i verkställighet, om den ej är af konungen undertecknad och af ministern eller departementschefen kontrasignerad». Härmed kan nu jämföras RF. § 38: »alla ifrån konungen utgående expeditioner och befallningar . . skola för att blifva gällande kontrasigneras af den föredragande». En kontrasignation af regeringsbeslut känner vår statsrätt ända från 1634 års RF. § 12 (termen från 1719 års Kansliordn., art. 9); men först nu blifver den förbunden med särskildt ansvar inför riksdagen, således en säkerhet för folket, medan den förut endast varit en verifikation inför konungen.[2] I allmänhet har 1809 års rådsinstitution ett visst kontinentalt lynne. Den som först proponerade detta statsråd, v. Schantz på riddarhuset d. 17 maj, föreslog dess organisation »i likhet med hvad i flere monarkiska stater i senare tider är antaget».[3] Dess moderna prägel röjer sig ock i den aristokratiska färgens försvinnande, i borttagandet af domaremyndigheten och af den permanenta ställningen, liksom

[1] Anf. st., s. 76, n. 1.
[2] Se särskildt 1772 års RF., § 21.
[3] R. och Ad. prot., s. 148. Redan 1/4 sekel förut hade Liljencrantz föreslagit en reform af rådsinstitutionen efter utländska mönster; se hans memorial af 24 nov. 1785, *Gustav. papperen* III, 2, ss. 32 ff.

i dess nuvarande ansvar inför riksdagen och dess allmänna uppgift att trygga »folkets äganderätt och säkerhet».[1] Men eljest är visserligen 1809 års statsrådsinstitution bra olik utlandets dåvarande — liksom nuvarande — ministerier; därute fanns ren departementalinrättning och därinom ministerstyrelse, men vårt statsråd var ännu i öfvervägande grad konsultativt och passivt, och i dess sammansättning är det icke svårt att igenkänna det sista gamla riksrådets ministeriella division. Äfven här peka således bestämda tecken tillbaka på vår historia snarare än på de utländska mönstren. — Hvad särskildt angår statsrådets ansvar, så har

5:o) *Polens författning 1791* i sin afd. 7 därom några stadgar, hvilka Svedelius och Sandegren[2] jämfört med RF. Likheten består däruti, att ansvaret har tvenne olika former — en juridisk och en parlamentarisk —, samt att i förra fallet ett särskildt utskott pröfvar ministerns handlingar och angifver hans lagöfverträdelser. Men detta utskott hade dock ej som KU. själft åtalsrätten; och gent emot det parlamentariska ansvaret stod Polens konung olikt Sveriges maktlös, ty om $^2/_3$ af den polska riksdagen begärde ministerns fall, så måste han falla. Fortfarande kunna vi med större skäl se utgångspunkten för RF:s stadganden i den nationella historien, här i Frihetstidens erfarenheter.

6:o) I *Frankrikes författning 1795* har Sandegren[3] funnit tvenne likheter: dess art. 354, 359 stadga frihet att utöfva gudstjänst inom laga gränser och förbud emot husundersökningar, liksom ett par nu tillagda klausuler i vår § 16; och

7:o) dess art. 353, som förbjuder censur, har någon innehållslikhet med definitionen på tryckfrihet i § 86.

8:o) Äfven i *Bataviska republikens grundlag 1798* har Sandegren[4] funnit en jämförelsepunkt. Dess art. 212 bestämmer nämligen, att öfverskottet i staten »eller ock en årlig, af representationen bestämd summa skall anslås till en särskild reservkassa och användas för bestridande af statens behof vid infallande krig eller andra nationalolyckor». Härom påminner onekligen vår § 63, som bjuder riksdagen att för oförutsedda hän-

---

[1] Rosenstein i Prestest. d. 3 juni, Prot. I, 205.
[2] Svedelius, om statsrådets ansvarighet. s. 203; Sandegren, anf. st. s. 83.
[3] Sandegren, anf. st., ss. 69, n. 8, och 80, n. 1.
[4] Anf. st., s. 75, n. 5.

delser, särskildt krig, anslå särskilda penningesummor. Dock kan man här också tänka på den årliga anslagssumma till extra utgifter, hvarom våra RF:er 1720 (§ 31) och 1772 (§ 24) tala.

9:o) Slutligen kunde man måhända tycka, att § 108 med sin Tryckfrihetskommitté i någon mån blifvit inspirerad af den senatskommission, som i *Frankrikes författning 1804*, art. 64—67,[1] hade att vaka öfver tryckfriheten. Likheten är dock föga stor, ty den franska kommissionen hade att på de klagandes bön förorda undanrödjandet af hinder för tryckningen, men den svenska har att själf, om den så vill, taga på sig räddhågade författares ansvar.

Dessa 9 punkter bilda alltså hela skörden af min lilla undersökning.[2] För flertalet af dessa kunna uppvisas, åtminstone delvis, lika naturliga inhemska förutsättningar; och vid de återstående fyra — n:r 3, 6, 7 och 9 — är likheten så otydlig, att den mycket väl kan vara tillfällig. De enda punkter, där man verkligen skulle kunna tänka sig en inverkan utifrån af positiva lagbud på 1809 års statsskick, synes mig vara de om statsrådets konstitutionella ställning och om kreditiverna, och äfven här torde det ingalunda vara nödvändigt att antaga ett lån. Resultatet blifver, att vår författning för sina positiva stadganden står i ytterst ringa, om ens någon, skuld till utlandet. Hvilken olikhet emot t. ex. Norges grundlag 1814, där man kan lägga fram den främmande förebilden nästan vid hvarenda paragraf och där det hela således blifvit ett potpourri af bitar från alla världens håll! Men så gick också Norge till sitt författningsarbete nästan utan historia, medan Sverige måhända hade upplefvat rikare erfarenheter än något annat land.

Vi hafva hitintills betraktat RF. mera *utvändigt*, emot bakgrunden af utlandets skrifna *lagar*. Våra redan vunna resultat beträffa således egentligen bokstäfverna, icke så mycket de ledande tankarne bakom dem, kompositionen och andan. Det återstår oss nu, sedan vi funnit byggnaden vara af inhemskt virke, att se efter, huruvida icke byggmästarne möjligen kunnat låna sina konstruktiva idéer från någon abstrakt *teori* eller doktrin, importerad från utlandet.

---

[1] Jfr. *Spaniens förf. 1808*, art. 45—48.

[2] Af dem hafva trenne tillkommit i RF. på A. G. Silfverstolpes initiativ, nämligen n:s 2, 8 och 9: se Sandegren, s. 56, 75 (n. 4).

Nu fanns verkligen på RF:s tid ett dylikt schema, som rundt om i världen blifvit erkändt som det rätta och allmängiltiga receptet på en idealförfattning. Jag menar Montesquieus lära om *statsmakternas söndring*, séparation des pouvoirs, enligt hvilken staten var en trehöfdad kropp af lagstiftning, exekution och dom, hvardera ett politiskt helt för sig i händerna på en statsmakt, som vid statens organisation borde för frihetens skull noggrant skyddas på sitt fredade område mot de bägge andra »makternas» intrång. I 22 upplagor på ett par år och i öfversättningar på åtskilliga europeiska språk hade detta nya evangelium efter 1748 gått ut öfver samtiden. England, som plötsligen fann sig vara det politiska idealets land, hade mottagit det med jubel — ehuru de praktiska engelsmännen noga aktade sig att tillämpa teorierna i lifvet — och Blackstone hade i ett världsberömdt arbete (1765) företagit sig den storartade konstruktionen att inpressa fosterlandets rätt i de nya formerna; för det öfriga Europa blef systemet mest bekant genom de Lolmes popularisering (1771); en svärm af författare mästrade sedan på byggnaden och fyllde hålen, tills Schlözer (1793) och Bentham hade skaffat sju statsmakter till världen. Vi kunna icke följa den nya visdomens segertåg genom lagstiftningen; nog af, den blef klaven i den stora revolutionens alla statsexperiment, liksom den ända intill våra dagar skulle sätta sin prägel på de allra flesta författningar. Vill man se en typisk bild af detta statsideal, sådant det redan före RF:s tid tog sig ut i lagstiftningen, så får man gå till Nordamerikas presidentförfattning; men inom Europas monarkier fick det sin bestämmande form genom den franska kartan af 1791, där föröfrigt Montesquieus maktdelning förmält sig och trifves godt tillsammans med sin djupa motsats, Rousseaus folksuveränitet. Redan bland människans medfödda rättigheter finna vi en (n:o 16), som kräfver makternas söndring i staten såsom absolut nödvändig. Lagstiftningen är i representationens händer; dess område är fredadt därigenom att riksdagen ej kan af konungen upplösas, ej heller i längden trotsas af hans veto, att inga ämbetsmän eller domare få sitta där, och att domarne uttryckligen förbjudas all inblandning i lagstiftningen. Ett likadant förbud skyddar konungens exekutiva makt emot domarne, hvartill kommer att hvarken riksdagsmän eller domare kunna blifva ministrar. Slutligen garanteras domaremaktens oberoende på sitt område genom principen om domarnes oafsätt-

lighet och genom uttryckliga förbud för konung och riksdag att säga någon dom. Det är ett ordentligt laga skifte mellan trenne posessionater; de enda afstegen från principen synas ligga däri, att ministrarne kunna å ämbetes vägnar träda inför riksdagen och af honom åtalas, att riksdagen utnämner vissa ämbetsmän och domare, att verkställande makten har en viss uppsigt öfver domarne.

Har Sveriges författning undgått det världshistoriska inflytandet af dessa ideér? Det är den stora fråga, som nu kräfver sitt svar.

Redan på 1760-talet voro de nya lärorna bekanta i Sverige, där de spriddes hufvudsakligen genom mångskrifvaren Nordencrantz. Hofpartiet sökte t. o. m. genom att tillämpa dem på Frihetstidens statsskick rädda åt konung och råd en af riksdagen oberoende ställning,[1] men dessa röster dogo i det högljudda talet om allena maktägande ständer. I Gustaf III:s RF. finnes icke ett spår af den franska visdomen; han ville ju försätta statslifvet i Sverige tillbaka till tider, då denna visdom ej ännu var uppfunnen. Men i det tillstånd af ofrihet, hvari detta hans försök utmynnade, fingo tidens idéer en gynnsam jordmån. Då tryckfriheten lössläpptes i april 1809, visade det sig snart, att Montesquieu hade anhängare i Sverige. De Lolme öfversattes,[2] och åtskilliga ströskrifter sågo dagen, där den stora läran mer eller mindre tydligt predikades. Främst faller uppmärksamheten på den (ofvan citerade) broschyr af A. G. Silfverstolpe, som han själf tillade betydelse i fråga om RF:s anda. Han vill där bygga på 1720 och 1772 års RF:er med tillägg af sådana medel »som nyare tiders erfarenhet och nyare tiders tankeförmåga upptäckt»; och att han härmed afsåg Montesquieus teori, det framgår af hvad han sedermera anger som den allmänna meningen i frågan: »jag hör, att man lägger till grund för sina önskningar *en styrande makt*, bunden af lagar att ej urarta till despotisk, men väl omgjordad mot den lagstiftandes intrång och försedd med full

[1] *Ehrensvärds memorial* d. 3. okt. 1769, se Stavenow, Om riksrådsvalen under Frihetstiden, ss. 141 ff.

[2] Under titeln »Englands konstitution eller engelska regeringsförfattningen, jämförd med den republikanska styrelsen och de andra europeiska monarkier»; enl. uppgift i *Nordisk Familjebok* (art. Delolme), hvaraf visserligen ej framgår, om boken utkom före eller efter RF. på året. Huruvida Montesquieu själf vid denna tid var känd genom öfversättningar, ser jag mig ej i stånd att bestämdt uppgifva, men det synes icke varit fallet: Aurivillii katalog öfver universitetsbiblioteket i Upsala, tryckt 1814 ehuru dess uppgifter sluta före 1800-talets ingång, känner icke någon svensk upplaga, ej heller de litteraturhistoriska verken af L. Hammarskjöld och Lindström. Thorild hade d. 22 mars 1788 försvarat en — obetydlig — »kritik öfver Montesquieu», men där vidröres ej frågan om de trenne makterna.

verksamhet till statsmaskinens oafbrutna drifvande; *en lagstiftande makt*, väl skild från alla verkställande åtgärder, bunden i vissa fall af själfva den styrande makten genom dess sanktion, eller veto, men försäkrad mot den styrandes möjliga försök att antingen ej låta den komma till städes eller hindra dess röst att höja sig; full fasthet och helgd för *domaremakten* . . .›[1]

Och Silfverstolpes vittnesbörd står ingalunda ensamt. Att i allmänhet de män, som lade handen vid 1809 års RF., icke gått oberörda af tidens härskande lära, det visar sig med öfverraskande klarhet då man tager kännedom om tidens handlingar, riksdagsprotokollen och KU:s memorial. Öfverallt möter den konventionella Montesquieu'ska terminologien; riksdagen betecknas som den *lagstiftande* makten,[2] stundom synonym med den *själfbeskattande*[3] eller *representativa*;[4] konungen är den *verkställande* makten,[5] stundom dock den *styrande*[6] eller *regeringen*,[7] så att man får en motsättning emellan *lagstiftare och styrelse*.[8] Hertig Karl själf talar om den lagstiftande och den verkställande makten i samma mening som riksdag och konung.[9] Fullfärdigt läsa vi systemet i Bjurbäcks anförande på prästernas sal d. 3 juni: ›Grundlagen bör, så långt det sig göra låter, i kraft af begrepp

[1] Cit. efter Sandegren, s. 27. Jfr. KU:s mem. d. 10 jan. 1810, där Silfverstolpe specificerar uttrycket ›offentliga makten› i RF. § 86 så, att därmed afses ›*kvarken den verkställande eller lagstiftande eller den dömande makten särskildt*, utan kollektivt hela den allmänna myndighet, hvaraf dessa trenne blott äro delar›, s. 439. S. ville föröfrigt göra prästerna till en lika oberoende makt som domarne; KU:s mem. d. 21 mars 1810, s. 623.

[2] Någon gång synes dock därmed blott afses innevarande riksdag, som ju verkligen var lagstiftande. Så i Adlersparres tal på riddarhuset, prot. ss. 41, 63, 65 m. fl.; jfr hans proklamation från Karlstad d. 7 mars: ›Vi hafva räckt hvarandra handen uppå, att *rikets fäder och lagstiftare* skola äga frihet . . . att sammanträda och öfverlägga . . .›

[3] Vingård på riddarhuset d. 19 maj, prot. s. 191; Bjurbäck hos prästerna d. 3 juni, prot. s. 218.

[4] Kurck på riddarhuset d. 15 maj, prot. s. 109.

[5] Eller den *exekutiva*, J. de la Gardie enl. KU:s mem. d. 30 dec., s. 688, Adlerbeth på riddarhuset d. 3 juni, prot. s. 480, Harlingson hos prästerna d. 14 juli, prot. s. 436.

[6] Uttryckliga synonymer hos Kurck, R. och Ad. prot. s. 108, och A. G. Silfverstolpe, KU:s mem. s. 439.

[7] T. ex. Mörner i KU. d. 6 febr. 1810, mem. s. 565.

[8] Vingård på riddarh. d. 19 maj, prot. s. 189; A. G. Silfverstolpe i KU. d. 26 maj, mem. s. 74.

[9] Se R. och Ad. prot. för d. 17 maj, s. 133 (om hans bemödande ›att gifva lagstiftande och verkställande makternas riktiga förhållande till hvarandra› en stämpel af förtroende) och 134 (om angelägenheten, att ›verkställande makten sättes i tillstånd att på ett värdigt . . . sätt vårda sig om rikets betänkliga statsförhållanden›). Det bör dock märkas, att riksföreståndaren verkligen vid denna tid erkänt sig vara en blott verkställande myndighet, som af ständernas fria vilja väntade sig den kungliga värdigheten; jfr ofvan n. 2.

om grundlag, noga och afgörande med tydliga i ögat fallande färger *uppdraga råmärken eller demarkationslinier emellan den 1:o verkställande och skyddande; 2:o lagstiftande och beskattande; samt 3:o den lagskipande eller öfver äganderätt och brott dömande makten* . . .»[1]

Lika tydligt finna vi doktrinen uttalad af KU:s ledande män med direkt tillämpning på den föreliggande RF. Så anmäler Adlerbeth utskottets arbete i sitt stora tal på riddarhuset d. 3 juni med följande ord: »Efter statslärans grunder och historiens vittnesbörd synes det vara tämligen afgjordt att säkerheten bäst bevaras, då *lagstiftande makten* tillhör nationen och dess regent gemensamt, *lagskipande makten* vissa kårer som hvarken af nationen och dess representanter eller af regeringen böra lida imposition, den *exekutiva makten* odelt innehafves af regenten och den *beskattande* odelt af folket. Men dessa makter böra tillika med den försigtighet i den gemensamma utöfningen sammanlänkas, *att ingendera kan göra intrång på den andra, störa jämnvikten och draga för mycken kraft åt den ena eller den andra sidan*».[2] Så talar den man, som näst Järta torde vara den mest vittnesgille i frågan om RF:s anda. Men Järta själf, var han också anstucken af Frankrikes politiska idéer? Lyckligtvis hafva vi säkra hjälpmedel att besvara den frågan. Då Järta 15 år efter RF:s födelse tog till orda för att försvara sin Odalman emot anmärkaren i Wallmarks journal, så nämner han där Montesquieu med mycken aktning, han uppfattar honom, som skulle han hafva sett i staten en »individuelt lefvande och sig utvecklande organism», och han omtalar därvid, att han själf »redan för många år sedan studerat det odödliga verket De l'esprit des lois».[3] Att dessa studier fallit före RF:s tid, kan också tydligen märkas på den föredragningslista, Järta uppgjort för KU:s arbete.[4] Hon är nämligen uppställd under de tre rubrikerna, *Styrande makten*, hvarunder behandlas de kungliga prerogativen, *Lagstiftande makten*, dit riksdagens sammansättning och förhållande till konungamakten föres, samt *Dömande makten*, där äfven förekomma konungens dom och benådning samt den juridiska

[1] Präst. st. prot., s. 218.
[2] R. och Ad. prot., s. 480.
[3] Järta, anf. st. II, 376 f. På ett annat ställe i samma skrift (s. 350) säger han sig hafva tagit kännedom om åtskilliga moderna statsläror redan »då jag för tretiofem år sedan i Upsala studerade till kansliexamen», således före 1790.
[4] Hon är tryckt i Naumanns tidskrift för 1872, n. till s. 352.

ministeransvarigheten. Och gå vi nu till sist till det äfven af Järta skrifna officiella aktstycke, som i eminent mening innehåller RF:s principer, så läsa vi i KU:s första memorial följande bekanta ord: »utskottet har sökt att bilda en *styrande makt*, verksam inom bestämda former, med enhet i beslut och full kraft i medlen att dem utföra; en *lagstiftande makt*, visligt trög till verkning, men fast och stark till motstånd; en *domaremakt*, självständig under lagarne, men ej självhärskande öfver dem. Det har vidare sökt att rikta dessa makter till inbördes bevakning, till inbördes återhåll, *utan att dem sammanblanda*, utan att lämna den återhållande något af den återhållnas verkningsförmåga. På dessa hufvudgrunder af statskrafternas särskilda bestämmelser och *ömsesidiga motvikt* skall den statsförfattning hvila, som utskottet föreslagit».

Det har sålunda ej stannat vid terminologien allena, det är Montesquieus hela lära med dess centraltanke, söndringen och motvikten, som här går igen. Omsorgen att hålla de tre makterna isär från hvarandra är ofta märkbar under förhandlingarna om det nya statsskicket. I prästeståndet opponerade sig Harlingson mot den föreslagna § 42 RO., som lät riksdagens revisorer och utskott direkt kommendera statskontoret, emedan »*den nödige skilnaden emellan lagstiftande och exekutiva makten* torde upphäfvas om ständerna eller deras utskott företoge sig att immediate befalla Rikets kollegier;» och på denna grund, »*för att undvika all förblandning emellan lagstiftande och verkställande makterna*» omredigerade KU. paragrafen.[1] På samma sätt förklarar KU. sig hafva i fråga om den ekonomiska lagstiftningen »*noga sökt att förekomma den lagstiftande maktens intrång i den styrandes verkställighetsåtgärder*».[2] Vingård varnar på riddarhuset för »*lagstiftarens och lagskiparens förening i en person*;»[3] samma tanke ledde Adlerbeths hand, då han i brädden på Håkanssonska lagförslaget vid § 16, som först omtalade Högsta domstolens lagförklaringsrätt, anmärkte: »*då blir H. D. lagstiftare*».[4] Slutligen räknar KU:s ledamot Gahn »*domaremaktens oberoende af styrande makten*» bland RF:s grundprinciper;[5] och

[1] Präst. prot. d. 14 juli, s. 436, och KU:s mem. d. 6 okt. s. 269.
[2] Mem. af 2 juni, s. 15.
[3] Prot. d. 19 maj, s. 185.
[4] Naumanns tidskrift 1872, s. 261, n. 7.
[5] KU:s mem. d. 23 aug., s. 197; jfr Lindgren och Gahn i Borg. St. d. 5 -i, prot. ss. 283. 285.

då J. de la Gardie hade velat sammanslå statsråd och justitieråd, svarade KU. den 30 dec., att det ej fann åtgärden »förenlig med det antagna regeringssättet, *som fordrade en noggrannt afmätt gräns emellan statens offentligt handlande myndigheter och i följd deraf äfven verkställande och domaremakternas åtskiljande*».[1]

Men huru går det nu med det svenska statsskickets själfständighet, vi stå ju uppe öfver öronen i fransysk visdom? Dock, vi hafva hört vittnen så länge, att vi glömt att åtspörja sakägaren själf, RF. sådan han faktiskt med sina positiva bud föreligger.

Det frapperar genast, att RF. i sin uppställning icke röjer den ringaste inverkan från doktrinen. De typiska författningarna efter Montesquieus recept, såsom Frankrikes 1791, Spaniens och Siciliens 1812, Norges 1814, Belgiens 1831, Rumäniens 1866, de äro komponerade under de tre bekanta rubrikerna, ofta med medborgerliga rättigheter till förord och allmänna bestämmelser till afslutning. Sveriges RF. bildar ett enda sammanhängande helt, och undersöker man redaktionen, så finner man blott tvänne hufvudafdelningar, så att de första 48 §§ afhandla konungens makt och formerna för dess utöfning, de återstående riksdagen och dess rättigheter; om den s. k. domaremakten talas här och där inom bägge afdelningarna. Af den franska terminologien har jag icke kunnat upptäcka mer än ett enda litet spår, nämligen uttrycket »*regerings- och domaremakterna*» i § 90.[2] Således saknas så godt som fullständigt alla yttre tecken till doktrinens inflytande; och en liten undersökning af RF:s innehåll skall aflägsna alla misstankar äfven om någon inverkan i det inre.

Doktrinen vill, att den lagstiftande makten skall hafva sitt eget område, fredadt från all inblandning af andra makter, behärskadt af riksdagen, konungen på sin höjd berättigad att hindra rubbningar i det bestående. RF:s § 87 säger: »ej må konungen utan riksens ständers samtycke *och icke ständerne utan konungens,* någon ny lag göra eller gammal afskaffa;» och dess 89 § tillägger att riksdagen i en viss klass af lagstiftningsmål icke ens har veto, utan blott petitionsrätt inför konungen. Härmed har

[1] KU:s mem., s. 687.

[2] Denna § är »hufvudsakligen» föreslagen af A. G. Silfverstolpe, som var litet teoretiskt anlagd; se hans egen uppgift i KU. d. 26 maj, mem. s. 78. Uttrycket »regerings- och domaremakterna» användes äfven af KU. själft i mem., d. 23 aug., s. 178.

således RF. på det bestämdaste tillerkänt den s. k. verkställande makten en del, och en öfvervägande del, i lagstiftningen. Icke nog härmed, äfven emot domaremakten stå lagstiftningens gränser utan skarp bevakning, ty § 87 föreskrifver vidare, att Högsta domstolens yttrande skall inhämtas både öfver den lag som från riksdagen kommer till konungen, och öfver den som han är sinnad att inför riksdagen lägga; och § 19 ger samma H. D. en rätt att förklara lag, hvarvid riksdagen i § 88 blott har ett veto. På statsmaktens viktigaste fält, lagstiftningens, har vår RF. således så totalt öfvergifvit Montesquieus recept, att tvärtom alla tre hans makter där samverka.

Doktrinen vill vidare, att domaremakten skall vara på samma sätt kringgärdad emot de andra, i domarnes händer, sedan de en gång fått sin utnämning. Vår § 36 stöder detta genom att förklara dem oafsättliga; men, väl att märka, detta är icke någon undantagsställning för dem, utan alla ämbetsmäns normala privilegium. § 104 räddar sedan H. D:s domar från riksdagens klander, men blott för att § 103 skall kunna så mycket hjälplösare blottställa honom för det inflytande som riksdagen genom sin opinionsnämnd kan på hans personalsammansättning utöfva; således ett stort undantag från § 36 och därmed ock från Montesquieus regler. Och ett ännu större afsteg från schemat bildar § 21, då den ger konungen själf två röster i H. D. och således lämnar direkt dom i verkställande maktens prerogativ. Vi se åter huru alla tre maktsubjekterna mötas på ett fält, som enligt teorien borde ograveradt tillhöra en enda af dem.

Gå vi sedan in i RF:s detaljer, så stöta vi nästan vid hvarje steg på dylika undantag från doktrinen. Ämbetsmän och domare sitta utan hinder i riksdagen,[1] riksdagsmän i statsrådet; statsrådets främste man är tillika ordförande i H. D. (§ 5); tvänne statsråd deltaga i H. D:s dom öfver krigsmäl (§ 20), liksom omvändt tvänne justitieråd i statsrådet vid lagstiftning (§ 26); konungen utser talmännen i tre stånd (§ 52), en rätt så mycket betydelsefullare som dessa talmän genom sin propositionsvägran kunna kvälja riksens ständers beslut (RO. § 55). Att ingen upplösningsrätt förekommer, kan icke anföras som ett motbevis, då den politiska betydelsen af detta institut knappast

[1] Den enda skillnad som i detta fall göres är, att regeringens medlemmar och justitieråden äro utestängda från utskotten, RO. § 41. Jfr Rosenstein i KU. d. 5 juli, mem. ss. 143 f.

ännu var känd, och då konungen för öfrigt kunde när som helst genom urtima riksdagskallelse föranleda nya val. Se vi således på de tre maktsubjekten, så blir resultatet, att domarekåren i sin högsta spets hade inverkan på lagstiftningen, att riksdagen genom sin opinionsnämd (och sin justitieombudsman) kunde blanda sig i den dömande (och verkställande) myndigheten, att konungen i sin person var både lagstiftare, verkställare och domare. Huru vi vända oss, stå vi därför på en grundväsentligt olika botten mot den stora teoriens, och biskop Bjurbäck ser fullkomligt klart, då han rycker i strid mot den föreslagna RF. med just denna teori som vapen.[1]

Spörja vi då hvarifrån RF. fått sina kätterska idéer, så ligger det klart före, att det är från vår historia. Emot den främmande filosofien reste sig med segrande kraft trenne nationella tankar: konungens lagstiftningsrätt, rådets samband med öfverdomstolen och konungens domsrätt. Det är så långt ifrån att konungens delaktighet i lagstiftning hos oss är ett undantag, att den tvärt om gent emot riksdagens är utgångspunkten, förutsättningen, mot hvilken dess legislativa rätt kommit som en inskränkning. På samma sätt får H. D:s egendomliga ställning sin förklaring ur det historiska sakförhållande, att Sveriges högsta dömande myndighet under föregående tider sammanfallit med själfva rådet; ett direkt minne från den tiden är personalgemenskapen i §§ 5, 20, 26; och rådgifningen vid lagens stiftande, lagförklaringsrätten, konungens deltagande, det är alltsammans 1719 och 1720 års stadganden som gå igen. Hvad särskildt beträffar konungens röster i H. D., så har konungen af ålder varit högste domare i Sverige, och man ville icke för en doktrin prisgifva detta rent nationella drag, hvars fäste är djupt i vårt folks medvetande.[2] Det är därför *konungens* domsrätt, som § 17 anförtror åt H. D. I § 47 tillhållas rikets hofrätter och alla andra domstolar att

---

[1] Präst. prot. ss. 218 f.

[2] »Jag tänker och yttrar det med frimodighet», säger Järta i sin antikritik (anf. st. s. 415, not). »att t. ex. den framstälda principen att konungen må skiljas från all delaktighet i lagskipningen, *churu enlig med en viss abstrakt teori*, icke kan utan våda utföras i Sverige». Detta är för öfrigt den enda gång jag funnit Järta anspela på Montesquieus lära om maktsöndringen — om icke möjligen också i sitt ironiska tal på ett annat ställe (s. 396) om »republikanism under alla möjliga former af statskrafternas fördelning». Senare, då J., Platen, Adlerbeth m. fl. försvunnit ur KU., fick man, som bekant, äfven där höra mycket talas om de utländska systemerna; A. G. Mörner t. ex. var en mäkta lärd man, som kritiserar Montesquieu, Rousseau och Sieyès och vill hafva den sistnämndes tribunat och lagstiftande kår i vår författning, se Bil. till KU:s mem. n:o 36, d. 6 febr. 1810.

efter lag och laga stadgar döma; hvarför nämnes icke H. D. lika väl som hofrätterna? Gifvetvis kan meningen icke hafva varit att ge H. D. en mer diskretionär makt; saken blir därför klar först om man minnes, att H. D. redan fått sin liknande instruktion — i hvad § 16 säger om *konungen*. I själfva verket visar det sig vid en närmare blick på RF:s ej blott redaktion utan äfven detaljbestämmelser, att han ej kunnat göra sig lös från det urgamla svenska betraktelsesättet, enligt hvilket den dömande myndigheten är en del af den styrande, af konungamakten, och att således den moderna principen om lagskipningens oberoende är honom främmande. Det är sant att här och där åtskillnad göres mellan regerings- och domaremakterna i KU.[1] och mellan domare och ämbetsmän i grundlagen (§§ 36, 27, 47, 90, 96); men denna skillnad beträffar icke tvänne hvart för sig självständiga statsområden, utan tvänne delar inom samma hela, den styrande makten i konungens hand. Bägge njuta i regeln samma inamovibilitet (§ 36), under samma uppsikt uppifrån genom konungens justitiekansler (§ 27), samma kontroll från sidan genom riksdagens justitieombudsman (§§ 96, 99).[2] Därför skilde KU. mellan domaremakten och *egentliga* regeringsärenden,[3] därför kunde framstående ledamöter af detsamma räkna domarne in i »verkställande makten»[4] eller som en »styrelsegren»,[5] liksom KU. självt en gång säger justitieråden utgöra, »fastän mera indirekt, en gren af styrelsen».[6] Vi hafva ofvan (s. 14 f.) sett uttalanden i annan riktning; 1809 års män hafva således vacklat emellan den moderna principen om domaremaktens oberoende och den gammalsvenska om dess sorterande under styrelsen; men det var den senare som blef RF:s, om ock med några modifikationer.[7] Men därmed har RF. också bortkastat skrankorna mellan Montesquieus dö-

---

[1] KU:s mem. d. 23 aug., ss. 178, 179; A. G. Silfverstolpe i Bil. till samma mem., s. 183.

[2] Jfr Rothoff i Borg. St. d. 5 juni, prot., s. 288.

[3] Mem. d. 23 aug., s. 179.

[4] Wijkman i KU. d. 25 juli, mem. s. 153.

[5] Adlerbeth på Riddarh. d. 3 juni, prot., s. 491.

[6] Mem. d. 5 aug., s. 99; jfr dock Rosenstein i KU. d. 5 juli, mem. s. 143.

[7] Sandegren, anf. arb. s. 72, har fint anmärkt, hurusom genom en liten redaktionsförändring i § 47 domarekåren skiljes ifrån ämbetsmannakåren i allmänhet och får en självständigare ställning gent emot konungen. Håkansonska lagförslaget hade nämligen haft den ordalydelsen, att »rikets hofrätter . . . tillika med alla andra verk och inrättningar . . . skola lyda konungens bud . . .;» nu säges om hofrätterna och andra domstolar, att de skola »efter lag och laga stadgar döma», men om kollegier och andra verk, att de skola »lyda konungens bud» etc.

mande och verkställande makter och låtit en helt annan grundtanke skymta fram.[1]

I skarp motsats emot Montesquieus koordination af *trenne* »statsmakter» och trots skylten i KU:s motiver, känner sålunda vår grundlag, såsom redan hans komposition visar, blott *tvänne* faktorer i statsarbetet, riksdagen och den styrande makten — inom hvilken senare åter den egentliga regeringen och domaremyndigheten stå som tvänne relativt självständiga underafdelningar. Denna *dualism* i 1809 års statsskick innebär visserligen i och för sig en stor olikhet emot de närmast föregående svenska tidernas öppna eller förklädda *envälden* liksom emot en fjärmare periods egendomliga politiska *treenighet*;[2] men den var numera just genom de föregående ensidigheterna blifven en historisk nödvändighet, den var således det direkta resultatet af vår egen historias arbete. Däremot kan det synas, som gömde sig i grundlagstiftarnes uppfattning af de bägge faktorernas inbördes förhållande en reflex af utlandets mekaniska statsläror. KU:s memorial med motiverna till RF. betraktar konung och riksdag som tvänne »konstitutionella makter», hvilkas inbördes kraft bör »noggrannt beräknas», hvilkas förhållanden böra »sorgfälligt vägas», så att de ömsesidigt hålla hvarandra i tygeln men icke blandas samman. Slagordet var att åstadkomma ett *jämnviktsystem* mellan konung och riksdag; vi finna denna teori uttalad från alla håll, af

[1] RF. har således så noga aktat sig för den främmande läran, att han försmått henne äfven där hon hvilat på en sund och riktig tanke. Jag vill i detta sammanhang påpeka, att äfven en annan stor framtidstanke redan på RF:s tid arbetat sig fram i dagens ljus i utlandet, utan att den af 1809 års män accepterades — nämligen självstyrelsen i grader från kommunerna genom provinser upp till riket. För att nu icke tala om England, så hade Turgot i Frankrike framkastat denna tanke redan i 1775 års memoar, och Stein i Preussen hade delvis satt honom i verket samt fört honom i system i sitt s. k. politiska testamente af år 1808, strax före RF. Men Järta misstrodde »en republikansk princip för provinsernas styrelse» såsom svårligen »förenlig med den monarkiska för hela rikets» (Om allmänna undsättningsanstalter, anf. st. II, 241); »exempel endast ifrån England eller konstitutionella trosartiklar från Spanien öfvertyga mig icke om möjligheten och nyttan att ställa landsbygdernas invånare i Sverige under en utvidgad municipalstyrelse, hvilken synes förutsätta jämte mycket mera en annan natur än den nordiska» (ibm, s. 243). Här röjer RF:s främste kännare åter ett gammalmodigt betraktelsesätt, men på samma gång sin djupa misstro emot alla främmande förebilder.

[2] 1634 års RF. har (i sin ingress) skapat denna teori om »ett ordentligit regemente, där *konungen* sin *höghet*, *rådet* sin *myndighet* och *ständerne* deres skälige rätt och *frihet* tillbörligen blefve behållen». Ännu 1720 års riksdag anger som sitt »endaste ändamål» med RF., att »K. Maj:t vid dess höghet måtte blifva oförkränkt, riksens råd uti tillbörlig myndighet understödde och ständerne vid deras rätt och frihet bibehållne». Här mötas alltså de tre stora principerna monarki, aristokrati, demokrati — något helt annat än Montesquieus rent artificiella trefald med dess skarpa afspärrningssystem och dess bristande logiska och historiska delningsgrund.

KU:s ledamöter[1] såväl som i stånden, af anhängare som motståndare.[2] Menade man ett utskiftande af statsmakten i tvänne lika stora portioner — konungen en och riksdagen en — så skulle visserligen det nya statsskicket hafva lidit af den franska filosofiens fel, det skulle hafva satt statens enhet i fara, och rättfärdigat den fruktan för *dyarki*, som hördes en gång under ståndens öfverläggningar.[3] Nu hafva vi emellertid ett direkt uttalande af KU., som på det tydligaste visar, huru öppet grundlagstiftarnes öga var för just den faran. Det är i motiverna till Tryckfrihetsordningen d. 28 nov. »Sveriges lagstiftare», heter det, »hafva insett, att af till styrelsegrenarne delade *lika* krafter uppkommer overksamhet. Det vacklande, den kollision och den oreda, som af en sådan ställning förorsakas, äro af för mycken våda för staten att ej efter en kort tids förlopp verka öfvervikt till endera sidan, och gränsen, en gång öfverträdd, lämnar ett gränslöst fält öppet. Grundlagen har därför tillerkänt konungen den styrande makten och verksamhet att med enhet i beslut och kraftfullhet i medel densamma utöfva. Bestämda former för dess verkningskrets, folket förbehållna fri- och rättigheter, innefatta ej en absolut och emot densamma uppgående motvikt; således ej heller orsaken till någon strid mellan de konstitutionella makterna, af hvilken statsförfattningen förr eller senare skulle kunna upplösas».[4] Här ligger bestämdt uttalad den germanska uppfattningen af staten som en *organisk enhet*, en uppfattning som i Sverige aldrig haft en varmare och vältaligare målsman än just den man, som å det grundlagsskrifvande utskottets vägnar för riksdagen förklarade det nya statsskickets anda.[5] Men på samma gång har utskottet härmed lämnat en alldeles direkt kritik af upplysningstidehvarfvets mekaniska samhällsteorier.

Vi hafva nu trängt ned till självfva roten af den motsats, som blifvit alltmer uppenbar emellan vår RF. och de utländska

[1] Adlerbeth på riddarh. d. 3 juni, prot. s. 480; Silfverstolpe i KU. d. 26 maj, mem. s. 72 (»uträknad jämvikt»); jfr Stockenström ibm, s. 527.

[2] Schmitterlöv på riddarh. d. 5 juni, prot. s. 538; Vingård ibm d. 19 maj, prot. s. 189 (»de tvänne krafter som enligt sin natur äro ställda emot hvarandra och i hvarje välbildad stat just genom *en lika använd motverkan och däraf uppkommande jämvikt* upprätthålla statens bestånd»); Staël von Holstein ibm d. 3 juni, s. 484; jfr Weidman i Prästest. d. 3 juni, prot. s. 228.

[3] Biskop Weidman, RF:s insiktsfulle motståndare, i Prästest. d. 3 juni, prot. s. 243.

[4] Mem. s. 364.

[5] Jag behöfver blott hänvisa till Järtas företal till *Odalmannen*, s. 6 f., eller hans recension af Wallins skaldestycken (Valda skr., II, 18 f.) eller hela hans långa antikritik.

mönstren. Han hvilar på en helt annan, en nationell rättsuppfattning; ej under därför, att nationella traditioner på både centrala och perifera punkter hafva genombrutit det franska schemat.[1] Hvad som står kvar af tidens härskande doktrin är den verkställande maktens oberoende på sitt område, och denna grundsats finnes verkligen bevarad i RF. § 90; men för denna § ligger den historiska grunden så tydlig i Frihetstidens erfarenheter, att vi ingalunda böra till dess förklaring tillgripa en främmande lära, som för öfrigt visat sig så dåligt stå profvet.

1809 års män hafva således i verkligheten icke låtit sitt arbete påverkas af de teorier och talesätt, som de själfva förde på tungan; de försmådde lärdomens pris och de främmande systemernas lysande prakt för att i stället lyssna till lärdomarne från Sveriges historia allena. I själfva verket visar sig en frappant skillnad emellan vår RF. och alla utländska kartor just därför, att ingen har såsom han kunna göra sig fri från intrycken af Montesquieus lära. Preussens förf. af 1850 t. ex. blef under detta inflytande en janusbild, där den germanska rättstatens idéer bryta sig emot och kämpa med de franska samhällsteorierna så intensivt, att motsatserna en gång mötas i en och samma artikel (45). I Sverige stannade doktrinen helt och hållet utom grundlagen, den användes af hans mästare blott som en konventionelt accepterad form, i hvilken han kunde blifva fördelaktigt presenterad. Montesquieus teori, tillämpad på Sveriges RF., det är — som jag en gång har uttryckt mig[2] — blott en modern dräkt öfver urgamla, nationella tankar.

Det berömda KU., som gaf oss RF., var också fullt medvetet om att dess fraser om de olika makterna icke motsvarade verkligheten, om de skulle fattas på Montesquieus eget sätt. Detta visar sig redan däri, att de för konungens ställning valde ordet *styrande* i stället för verkställande. Men det framgår ändå bättre genom fortsättningen af deras memorial, i de klassiska ord, hvilka Järta själf sedermera med välbehag erinrade sig, då

---

[1] Så vidt jag kunnat finna, är det blott på en enda punkt som det nya statsskicket svikit sin strängt organiska enhetsprincip — nämligen där det låter ett kungligt lagförslag blifva lag genom riksdagens blotta antagande utan kunglig sanktion. Här har dualismen ett ögonblick sprängt statens enhet, ty här uppträder verkligen riksdagen som en lagstiftande makt vid konungens sida. Huruvida denna lucka i förf. må tillskrifvas ett inflytande af Montesquieuska tankar, det vill jag lämna därhän; måhända ligger den snarare i praxis än i RF:s bestämda bud.

[2] Studier rör. Ministeransvarigheten, s. 26.

fråga var om den svenska konstitutionens verkliga anda:[1] »det är icke blott af formers noggrant beräknade sammansättning, icke blott af konstit. maktens sorgfälligt vägda förhållanden, som en statsförfattnings värde, och i följd däraf, dess framtida bestånd bero. Om i dessa särskilda former icke verkar en allmän kraft, äro de och förblifva intet mera än tomma former, som ett yttre våld förr eller senare skall bryta .... Denna tanke ligger till grund för utskottets hela arbete. Utskottet föreslår ej stora och lysande förändringar i vår författnings åldriga grundformer. Det har trott, att sådana former icke böra lättsinnigt omskapas, allra minst i de första stunderna af en återvunnen frihet, under en då oundviklig söndring af tankesätt. Det har trott, hvad exemplet af Europas friaste stat äfven bevisar, att för en nations allmänna rätt och medborgares personliga frihet och säkerhet finnes intet stadigare värn än dessa former, omgifna af seklers helgd och befästade af en allmän nationalkraft, som i dem verkar».

[1] Se hans antikritik, anf. st. s. 415.

Tvenne hjältar från trettioåriga kriget

Ur Tysklands nyaste biografiska litteratur för 1600-talet

AF

PER SONDÉN.

Reichsfreiherr Dodo zu Innhausen und Knyphausen, königl. schwedischer Feldmarschall, von L. Sattler. Med porträtt. 680 sid. Norden 1891.

Dietrich von Falkenberg, Oberst und Hofmarschall Gustav Adolfs, von K. Wittich. 359 sid. Magdeburg 1892.

Nästan samtidigt hafva i Tyskland utkommit tvenne biografiska arbeten, som för Sveriges och trettioåriga krigets historia hafva ett särskildt intresse. Det är lefnadsteckningarna öfver de båda krigare, till hvilka måhända bland alla sina högre tyska officerare Gustaf Adolf satte det största förtroende: Dodo zu Knyphausen och Dietrich von Falkenberg. Mycket hade dessa båda män gemensamt. Vid begynnelsen af det svensk-tyska kriget spelade båda en viktig rol och *handlade* då äfven till en viss grad gemensamt. Man kan därföre knappast undgå att studera båda lefnadsteckningarna på en gång, och därvid blir då också jämförelsen gärna en kritik.

Skrifsättet hos de båda arbetenas författare är nämligen mycket olika. I korthet skulle man kunna uttrycka skillnaden så, att, medan Falkenbergs biograf ger oss resultatet af sina studier, ger oss Knyphausens ett mosaikarbete af sina afskrifter. Följden af dessa olika sätt att berätta är med afseende på det rent yttre, att den senare behandlar på 680 sidor ungefär samma tidrymd (endast med några få års skillnad), som hos den förre upptager 359, och att klarheten och åskådligheten måste sägas stå i omvändt förhållande till volymen.

Man skulle nästan vara frestad att säga, att för Knyphausens lefnadstecknare begreppen stort och litet i historien knappast existera. En obetydlighet t. ex. ett företag, som icke lämnat något spår af resultat, framställer han med samma utförlighet och detaljrikedom, som om det gällde att skildra ett fältslag. Man saknar också nästan helt och hållet försök att förstå och förklara de fakta, som förf. objektivt förtäljer. Och dock skulle man ju af en preussisk skriftställare väntat någon slags militärisk kritik af de militära operationerna, ett framhållande af ändamålsenligheten eller ändamålsvidrigheten af de träffade anordningarne o. s. v.

Dessa omständigheter förminska enligt mitt förmenande i högst väsentlig man värdet af den rika materialsamling, som i D:r Sattlers arbete föreligger. De torde ock ganska mycket bidraga till att förminska den läsekrets, som ett så intressant och för krigshistorien lärorikt ämne eljest kunnat hafva att påräkna. Och da det särskildt bland svenska läsare torde finnas få, som hafva tid och tillfälle att studera sig in i den digra volymen, har jag trott mig tillgodose fleras intresse genom att med jämförande äfven af andra källor, meddela, hvad som för mig tett sig som det vidlyftiga skalets kärna.

Professor Wittichs bok är så väl genomarbetad och med afseende pa den formella behandlingen så tilltalande skrifven, att den utan tvifvel med nytta och nöje kan läsas så väl af fackmannen som af den blott allmänt historiskt intresserade. Författarens studier äro ock så grundliga att på den forskningsväg, där han gått fram, icke någon nämnvärd efterskörd torde vara att göra.[1] Men en liten olägenhet vidlåder dock hans verk. Detta består nämligen egentligen af två afhandlingar, båda behandlande samma tid och båda innehållande en rikedom af intressanta fakta. Sedan förf. redan afslutat första bearbetningen af sitt ämne, har han företagit en ny resa till Sverige, hvilken resa lämnat honom så mycket nytt stoff, att han till den redan färdiga biografien nödgats foga *anmärkningar*, hvilka vuxit ut till en afhandling för sig.

Det har därför synts mig kunna tjäna till något gagn att, med samarbetande af de båda afdelningarne till en fortlöpande

[1] Såsom bekant har prof. Wittich redan i sitt kända arbete »Magdeburg, Gustaf Adolf und Tilly» uppdragit konturerna till en bild af D. v. Falkenberg, hvilka han här vidare ifyllt och fullständigat.

kortfattad framställning, i sammanhang med redogörelsen rörande Knyphausens biografi, gifva den svenska allmänheten en orienterande öfversikt äfven af innehållet i prof. Wittichs värdefulla bok om Falkenberg.

1.

Dodo zu Innhausen und Knyphausen.

Det hörde, som bekant, till Gustaf Adolfs krigsförberedelser, då han gick att inlåta sig i den stora kampen med kejsaren och Ligan, att från Europas krigsskådeplatser söka för sig vinna erfarna och framstående krigare, eldade af nit för protestantismens sak. I vårt riksregistratur finna vi sålunda åtskilliga namngifna officerare, som man skulle söka värfva. Och bland de mera berömda namnen finna vi redan samtidigt med de första allvarliga tankarna på ett krig i Tyskland namnet Knyphausen (eller Dodo von Kniphausen, som han af svenskarne vanligen skrefs). Det var en man, om hvilken man visste, att han invigt sitt lif åt protestantismens sak, och vid tidpunkten för det stora företagets sättande i verket voro de få, som ägde en rikare erfarenhet och större sakkännedom om ställningen i Tyskland än han.

Från sin ungdom hade han nämligen varit en intresserad iakttagare af de politiska och religiösa företeelserna i sitt fädernesland. Visserligen var hans barndomshem beläget i en afkrok af Tyskland, men de andliga strömningarna bröto sig under hans barndomsår inom det lilla ostfrisiska kustlandet, där hans vagga stod, knappast mindre skarpt mot hvarandra än Nordsjöhafvets böljor därutanför.

Till lefnadsåren var Knyphausen, på sex dagar när, jämnårig med Axel Oxenstierna. Han var nämligen född den 22 juni 1583. Och liksom den blifvande rikskansleren hade han studerat, utom vid andra universitet, äfven vid protestantismens högsäte Wittenberg.

Omkring 1602 inträdde han i krigstjänst, i den berömdaste krigarskola som då fanns, hos Moritz af Oranien, och sina lärospån

i krigskonsten gjorde han genom deltagande i den tidens största och viktigaste krigsföretag, Ostendes belägring, hvarest samtidens utmärktaste härförare Spinola och Moritz af Oranien mätte sina krafter med hvarandra. Trots sin ungdom tyckes den unge kaptenen bland de belägrade spelat en viss roll såsom chef (»general») för artilleriväsendet i fästningen.

Två år efter Ostendes uppgifvande utträdde Knyphausen, såsom det synes, i slutet af 1606 ur generalstaternas tjänst och återvände till sitt hemland. Vid samma tid kom han nu för första gången i beröring med honom, under hvars fanor han skulle skörda sina ärofullaste lagrar. Såsom grefve Ennos af Ostfriesland ombud skickades han nämligen att representera denne furste vid Karl IX:s kröning. I det ståtliga tåg som den 18 februari 1607 tågade ut ur Stockholms slotts portar för att draga till Upsala red Dodo zu Knyphausen några led framför de båda prinsarne Johan och Gustaf Adolf.[1] Man kan lätt tänka sig, att under de dagar, som resan pågick, och måhända äfven under högtiden det ostfrisiska sändebudet var en af de officerare, till hvilkas berättelser om den tappre prins Moritz' bragder den 12-årige konungasonen med förkärlek lyssnade.

Endast få år stannade Knyphausen i ostfrisisk tjänst. 1612 erhöll han anbud att blifva öfverstlöjtnant i Hansestädernas armé. Och med denna sin befattning förenade han efter några år äfven en krigsrådsbeställning hos hertigen af Celle, ända till dess en tvist mellan denne hertig och Hamburg tvang honom att bestämma sig för endera af de två. Han valde Hamburg.

Emellertid utbröt det stora tyska kriget och för Knyphausen syntes härmed nya och vidsträcktare verksamhetsfält öppna sig. Redan 1619 anknyter han förbindelser med Fredrik af Pfalz. 1620 är han hos markgrefven Georg Fredrik af Baden för att hjälpa honom vid befästningsarbeten i Durlach. I slutet af detta år blir han öfverste i markgrefvens tjänst och värfvar för hans räkning trupper, som dock icke före unionens upplösning kommo till användning, och som därefter togo tjänst hos holländarne.

Först med året 1622 är det dock, som Knyphausen på ett mera betydande sätt började ingripa i händelsernas gång. Han

---

[1] Se Werwing, Sigismunds och Karl IX:s krönikor II, sid. 161.

har nu trädt i förbindelse med en annan af det pfalziska husets och den protestantiska sakens bekante riddare: Kristian af Braunschweig. Inom kort blef han dennes förtrogne rådgifvare och användes af honom i så väl militära som diplomatiska uppdrag.

Under året 1623 växer han hos hertigen till en mycket betydande man. Så väl medlemmarne af det hertigliga huset som myndigheter och enskilda vände sig till honom för att genom honom vinna hertigens öra. Huruvida denna höga förtroendeställning hos den rof- och plundringslystne fursten länder K. till någon synnerlig heder, torde vara tvifvelaktigt.[1] Att döma af klagomålen öfver hans truppers plundringar, synes han ej varit främmande för det krigssätt, som utmärkt »Guds vän och prästernas fiende» Kristian. Huru stor del af äfventyrligheten i hertigens politik, som bör skrifvas på Knyphausens räkning, torde emellertid icke kunna afgöras, men en viss grad af äfventyrslynne tyckes, äfven efter hans biografs framställning, icke hafva varit oförenligt med Knyphausens karakter. Måhända var det ej utan hänsyftning härpå, som hertigens närmaste beskylde honom att vara dennes onde ande.[2]

Slaget vid Stadtlohn 1623 hotade emellertid att göra ett hastigt slut ej blott på förtroendet mellan Knyphausen och hans herre, utan kom till och med den förstnämndes lif att hänga på ett hår. Redan före slaget hade åtskilligas misstroende väckts af den ifver, med hvilken han sökte förhindra en strid med Tilly. Hans försiktighet tyddes som bevis på förräderi, helst som förnämsta skulden till nederlaget allmänt tillskrefs det dåliga sätt, hvarpå Knyphausen sörjt för försvaret af de pass, genom hvilka arméens marsch gick.

Genast efter ankomsten på nederländskt område lät hertigen i Arnheim arrestera Knyphausen, och krigsrätten dömde honom till döden. Ordren om domens verkställighet var redan utfärdad, då prinsen af Oranien anlände och utverkade en ny undersökning, hvars resultat var helt och hållet frikännande, hvarefter han också återvann sin herres fulla förtroende.

Såsom bekant var det just vid denna tiden, som tanken på Gustaf Adolfs uppträdande till protestanternas försvar började

[1] Sattler tyckes räkna det honom afgjordt till heder.

[2] Se Sattler, a. st. sid. 65. — Jämf. Bricka och Fridericia, Kong Kristian IV egenhändige breve 1589—1625 sid. 355: Kongen selv var meget opbragt paa Kniphausen, som han gav al skyld for sin søstersøns »uvæsen».

på fullt allvar röra sig så väl hos kabinetterna som hos konungen själf. 1624 såg den sistnämnde sig äfven om efter sådana officerare, som för en dylik expedition kunde vara lämpliga. Ej underligt då, om hans tankar helt naturligt vände åter till minnet af den ståtlige riddaren från kröningshögtidligheten 1607. Ett ganska hedrande anbud framställdes också till denne att gå i svensk tjänst, men Knyphausen fann sig denna gång förhindrad att antaga detsamma.

1625 finna vi honom emellertid såsom en ledande man hos den tredje af de äfventyrliga förkämparne för den protestantiska saken under detta krigets tidigare skede: grefve Ernst af Mansfeld. I den nu utrustade Mansfeldska expeditionen bär han titel af generaladjutant och är äfven nu verksam både som soldat och diplomat.

Men äfven detta krigsföretag liksom alla föregående, i hvilka Knyphausen tagit del, slutades, som bekant, olyckligt och i slagit vid Dessauskansarne blef han jämte sitt regemente af fienden tillfångatagen. Äfven nu framställdes mot honom anklagelsen för förräderi, ehuru enligt hans biograf utan all grund.

Af Wallenstein behandlades fången emellertid med mycken artighet och mildhet. I Halle, där han vistades, plägade han flitigt umgänge med de högre kejserliga officerarne, särskildt med den ryktbare öfverlöparen Hans Georg von Arnim, som under sin brokiga bana af tjänsteförhållanden till de mest olikartade herrar just befann sig i det kejserliga tjänsteskedet. Fritt tillstaddes det honom ock att korrespondera med sina anhöriga och till och med med sina gamla krigskamrater, de Mansfeldska officerarne. Han fick mottaga sin maka, han fick fritt ägna sig åt de studier, som intresserade honom, och han fick fritt sysselsätta sig med författarskap. Hans studier rörde sig mest om den heliga skrift, och bland de traktater han författade upplefde en: »Ritterliche Qvaliteten», tvenne upplagor.

Å de kejserligas sida synes sålunda ingenting försummats för att för Knyphausen lindra fångenskapens börda, men icke desto mindre tröttnade han vid sin tvungna overksamhet. En dag i januari 1627 omtalade fången under synbar djup bedröfvelse, att han nyss fått underrättelse om sin äldste sons död. Underrättelsen syntes gripa honom så djupt, att han såsom sjuk intog sängen och tillkallade läkare. Då vakthafvande kaptenen den 27 januari om aftonen besökte honom, klagade han mycket

öfver svåra smärtor, hvarföre denne lämnat honom i full öfvertygelse om verkligheten af hans sjukdom. Samtidigt med kaptenens bortgång skedde emellertid vaktombytet. Knyphausens förslagne lakej underrättade de nya vaktposterna, att hans herre vore sängliggande sjuk och just hade besök af sin läkare, men att denne troligen snart skulle lämna honom. Han bad dem ropa på sig, när läkaren vore gången. Efter en liten stund syntes också en man med svart skägg, iklädd en svart rock och lång kappa komma ut ur fångens rum. I dörren vände han sig om, hälsade vördnadsfullt inåt rummet och gick med stadiga steg förbi posterna sin väg. Föga anade de, att den sålunda bortgångne var ingen annan än Knyphausen själf. Hvart han gick, fingo de icke veta, och det är ej heller uppenbaradt för eftervärlden. Att han nu erbjudit sin tjänst åt konung Kristian IV är emellertid sannolikt, emedan denne, trots sin förut mot honom hysta afvoghet, gifvit honom uppdrag att för sin räkning värfva trupper i Holland.

Danmarks ställning var dock vid denna tid ej sådan, att den lofvade mycket hopp om utmärkelse och framgång. Den enda makt, som nu tycktes vara i stånd att med kraft främja protestanternas sak var England. Här rustades ock med all makt på den expedition, som skulle undsätta La Rochelle, och Knyphausen fick befälet öfver ett af de regementen, som afgingo dit. Vid sitt afskedstagande efter återkomsten till London från detta olyckliga företag tillförsäkrades honom en lifstidspension om 500 pund sterling om året. Han stannade i London och såg tiden an.

Ett för protestanterna löftesrikare krigsföretag än La Rochelles belägring pågick nämligen samtidigt. Det var Gustaf Adolfs undsättande af Stralsund. Därmed var ju faktiskt Sveriges krig med kejsaren börjadt, och dess fullföljande var äfven å svensk sida beslutadt. Till 1629 års fälttåg gjordes ock af Gustaf Adolf mer betydande förberedelser än någonsin tillförene.

I början af 1629 sändes sålunda samtidigt två af konungens högst betrodde män (bland dem nämligen, som voro af utländsk börd) med mycket omfattande värfningsuppdrag den ene till England och den andre till Holland. De voro Jakob Spens och Dietrich von Falkenberg. Planen var, att de skulle värfva tillsammans ej mindre än *tio* nya regementen, ehuru det i verkligheten blef vida mindre.

Knyphausens föregaende meriter om den protestantiska saken voro sådana, att han knappast kunde undgå ett anbud, helst han nu var ledig och därtill uppehöll sig i centrum af värfningsområdet.

Professor Wittich har i sin bok om Falkenberg gifvit en särdeles klar och intressant framställning af de säregna omständigheter, under hvilka Knyphausen i sammanhang med dessa värfningar verkligen inträdde i Gustaf Adolfs tjänst, omständigheter, som nästan fullständigt undgått dennes egen lefnadstecknare. Vi vilja efter Wittich i korthet berätta förloppet.

Det viktigare af de ofvannämnda uppdrag, med hvilka Spens och Falkenberg afrest från Sverige, var utan all fråga Falkenbergs. Utom åtskilligt annat, som han skulle utföra, skulle han anskaffa sju regementen af de tio. Så vidt det gälde att finna folk, som ville träda under de svenska fanorna, syntes inga synnerliga svårigheter möta honom. Men så mycket större svårigheter bereddes honom af Generalstaterna, som ej allenast förbjödo all värfning inom sitt område, utan sökte förhindra sådan äfven på grannstaternas. Dels behöfde de nämligen för egen del alla de trupper, som kunde samlas, för det stora angrepp, som förbereddes mot spaniorernas hufvudfästning Hertzogenbusch, dels fruktade de, att för de svenska värfningarnes i Ostfrisland skull indragas mot sin vilja i strid med kejsaren. Harmsen öfver de oväntade hinder, som sålunda lades i hans väg, uppgjorde då Falkenberg planen att, med stöd af de sympatier han funnit hos den mot sin grefve fientliga staden Emden i Ostfrisland, här söka åstadkomma en omhvälfning, som just skulle framkalla den af Holländarne fruktade konflikten med kejsaren, då Generalstaterna skulle blifva tvungna att förklara sig för Gustaf Adolf.

Såsom rätte mannen att utföra, hvad som sålunda planlades, föreslog Falkenberg Knyphausen. Redan i början af året 1629 hade underhandlingar inledts med denne om inträde i svensk tjänst, men de hade på grund af hans framställda fordringar ej ledt till något resultat. Nu upptog emellertid Falkenberg åter dessa underhandlingar och fann den landsflyktige partigängaren ganska benägen för sin plan. Konungen förklarade sig villig att göra denne till sin generallöjtnant i Ostfrisland, om han atoge sig att själf därstädes bringa en armé på benen och åtoge sig ledningen af företaget.

Då förändrades plötsligt hela situationen: Wallenstein själf tog första steget för att framkalla konflikten med Nederländerna, i det han dit inkastade 17,000 man för att befria det hårdt ansatta Herzogenbusch. Generalstaterna, i stället för att visa sig afvoga mot Falkenberg, sökte nu med ifver den hjälp, som han med sina samlade regementen kunde gifva dem, och denna hjälp ansåg sig hofmarskalken ej heller kunna afslå.

För ögonblicket förföll sålunda det ostfrisiska förslaget, men för att dels förklara sin ändrade hållning mot Generalstaterna dels träffa vidare aftal, sände Falkenberg, i början af augusti 1629, Knyphausen till Gustaf Adolf i Preussen. Här var det sålunda konungen och öfversten efter tjugutvå års förlopp återsågo hvarandra. Att återseendet behagade den förre kan man förmoda, därföre att han efter en helt kort tids bekantskap beviljade Knyphausen den begärda anställningen som sergeantmajorgeneral eller, som titeln kortare lydde, generalmajor.[1]

Sammanträffandet i Preussen hade ägt rum just vid den tid, då den engelska ambassadören Roes ankomst hade åt stilleståndsunderhandlingarna gifvit en sådan riktning, att man kunde hysa hopp om deras snara afslutande.[2] Det första uppdrag, som Knyphausen i sin nya tjänstebefattning utförde, stod också med dessa underhandlingar i sammanhang; han utsågs nämligen att gemensamt med kurfurstens af Brandenburg ombud besiktiga det område, som under stilleståndstiden var afsedt att af kurfursten hållas besatt.

Omedelbart efter fullgörandet af detta värf afreste han, den 14 september, tillbaka till Holland för att fullfölja värfningarna därstädes och öfverbringa till svenske residenten L. Camerarius och Falkenberg befallningar från konungen.

Redan de första dagarne af januari 1630 finna vi honom dock åter i Sverige. I Uppsala utvecklar han nu för konungen sina tankar om den tillärnade expeditionen till Tyskland, kanske med större ifver än de mera försiktiga bland rådsherrarne tyckte om. Åtminstone tycker man sig spåra ett lindrigt missnöje i de ord, hvarmed Gabriel Gustafsson Oxenstierna underrättar sin broder, rikskansleren, om Knyphausens ankomst, då han säger:

[1] Att dessa titlar äro synonyma synes däraf, att de begagnas promiscue både i fråga om Knyphausens företrädare Frans Bernhard von Thurn och i fråga om honom själf.

[2] Jämför Rydfors, De diplomatiska förbindelserna mellan Sverige och England 1624—Maj 1630.

»Knyphausen är för några dagar sedan hit ankommen och præsenterar H. K. M:t magualia och styrker fast till den tyske expedition och gör henne mycket lätt. Säger sig kunna tillvägabringa så mycket folk som H. K. M:t begärer, både i ryttare och soldater.»[1] Genom en särskild kapitulation åtog sig Knyphausen att till slutet af april värfva ett eget regemente.

Liksom hans föregående besök hos konungen i Preussen, var äfven nu hans vistelse i Sverige af mycket kort varaktighet. I midten af januari anträdde han återfärden till Tyskland, uppvaktade på Fredriksborg konung Kristian IV för att af honom försäkra sig om fri passage för trupperna och begaf sig sedan till Hamburg. Värfningarne bedref han härefter dels omkring Hamburg,[2] dels i Ostfrisland nästan med större nit än Gustaf Adolf med hänsyn till den knappa penningetillgången själf önskade.

När och hvar Knyphausen stötte till den tyska arméen är för hans biograf obekant. Då emellertid hans regemente uppräknas bland dem, som följde konungen från Elfsnabben, är det att förmoda, att dess chef äfven tillhörde samma härafdelning.

Strax efter ankomsten till Pommern, sedan Gustaf Adolf bemäktigat sig Odermynningen vid Peene, finna vi Knyphausen på den mycket ansvarsfulla posten att här, vid självfva porten till Tyskland, bevaka Sveriges och dess konungs intressen. Hans erfarenhet och kunnighet i befästningskonsten togos nu i anspråk för att leda de skansarbeten, som voro afsedda att för svenska trupper betrygga det fria tillträdet till de af Gustaf Adolf besatta länderna.

Med detta uppdrag förenade han äfven det att betrygga svenska arméens säkerhet genom anskaffande af nödiga förråd af proviant, ammunition och artilleri. Han skulle dessutom mottaga det hemifrån anländande folket och anvisa detsamma de vägar, på hvilka det hade att förena sig med de förut i landet befintliga arméafdelningarna.[3]

Den viktigaste strategiska uppgift, som emellertid nu förelåg för Knyphausen, var eröfringen af Wolgast, utan hvars besittning sjöfarten genom Peene icke kunde anses trygg. Ehuru belägringen

[1] Se Axel Oxenstiernas skrifter. Afd. II. Band III, sid. 191.
[2] Se Johan Fægrei bref till Axel Oxenstierna d. 10 mars 1630.
[3] Senare, 1632, finna vi Knyphausen benämnd »generalfältvaktmästare» (se Sattler a. st. sid. 637. Bil. LXI.) Har han måhända förrättat denna tjänst redan nu?

af slottet i Wolgast drog något längre ut, än Gustaf Adolfs otålighet ansåg behöfligt, eröfrades detta den 14 aug. 1630, och här blef nu för en tid Knyphausens högkvarter.

Då Gustaf Adolf därefter i september företog sin expedition till Meklenburg för att därifrån åstadkomma en diversion till Magdeburgs förmån och hade i Stettin kvarlämnat en del af sin armé under befäl af Gustaf Horn, blef det Knyphausens uppgift att hålla förbindelsen mellan de båda härafdelningarna öppen.

Senare på hösten skickade konungen honom till Hinterpommern för att anordna och leda de vid denna tid från Axel Oxenstierna i Preussen ankommande truppernas marsch till sina bestämmelseorter, i sammanhang hvarmed han bringade ordning uti blockaden af Colberg.[1]

---

[1] Då Gustaf Horn i november tillintetgjorde fiendens försök att ifrån Gartz undsätta Colberg, skall Knyphausen enligt Sattler hafva inlagt åtskillig förtjänst. Så vidt jag kan finna, äro emellertid biografens uppgifter här tämligen förvirrade. Såsom sina källor anför han Horns bref till K. M:t d. 10 och 11 nov. 1630. Enligt just dessa bref äro dock de af honom angifna data fullständigt oriktiga. Sålunda säger herr Sattler sid. 249: Der Feind war am 10 bis Reetz und am Nachmittage des 11 bis eine halbe meile vor Dramburg gelangt. Enligt Horns bref d. 11 nov. låg dock fienden natten mellan d. 9 och 10 i Dramburg och natten mellan d. 10 och 11 vid Schievelbein. (Dessa data äro viktiga att observera på grund af förf:s följande resonnemang). Omedelbart efter de nyss citerade orden fortsätter förf.: Dem gegenüber hielt K. Belgard fest, um nicht von den Preussischen Truppen abgeschnitten zu werden ... Diese Stellung wurde aber noch *an demselben Tage* in Folge eines von Horn gegebenen Befehls aufgegeben. Hvem kan här tänka, att »an demselben Tage» som står sid. 250 här syftar på ett »*am 8:ten*» som står sid. 248? Emellertid säger vidare förf., att föreningen mellan Horn och Knyphausen skedde d. 11, då den enligt Horns bref skulle ske d. 12. Att föreningen och därmed hela företaget lyckades, påstår förf. vara »*allein* der Behauptung Schievelbeins zu danken, *ohne dessen Berücksichtigung der Feind schon am 8 Colberg hätte erreichen können*». (Och förtjänsten af att hafva besatt denna ort var Knyphausens.) Då emellertid, som ofvan sagts, fienden den 9 på aftonen ej hunnit längre i sin marsch än till Dramburg, som ligger ett tjugutal kilometer sydligare än Schievelbein, så synes det underligt, om blotta *fruktan* för den svenska besättningen i den lilla orten skulle kunnat åstadkomma en sådan afhållande verkan på den långt därifrån stående fienden. Sanningen är, att denna i själfva verket icke en dag uppehölls af Schievelbein, ty redan d. 11 tågade han vidare mot Colberg. Förlusten af den svenska besättningen i Schievelbein var därför, så vidt jag förstår, en fullständigt onödig uppoffring, för hvilken K. bär skulden. Ganska förklarligt är emellertid, att Knyphausen i sitt bref till Gustaf Adolf af d. 10 nov. med de ofvan kursiverade orden, som herr Sattler gjort till sina, vill urskulda sin ohörsamhet att låta besättningen här vara kvar. — Men raden af förf. misstag på dessa sidor är ej härmed slut. När han nämligen (samma sida) säger, att konungen själf »eilte bei der Nachricht von dem Zuge Capuas nach Hinterpommern» är han icke heller rätt lyckad, enär tvärt om Gustaf Adolf tog saken så lugnt, att han ännu d. 10 nov. skref till Horn: »*Om* I nu Eder med Kniphausen conjungeren, så låten oss därom förnimma, och huru starke I ären ... Ty *förr än flere preussiska trupper ankomma* och I med Kniphausen ären samlade, hälle vi ej nödigt, att vi här upprycke.» Och det var alls icke med anled-

Slutligen under årets sista månad, då han med Horn kommit till Stettin, där Gustaf Adolf äfven personligen infann sig, har generalmajoren deltagit i öfverläggningarna om angreppet på det fientliga lägret vid Gartz. Sannolikt har han personligen deltagit i segrarne vid Gartz och Greifenhagen, men härom känna källorna intet.

I början af 1631 återvände Knyphausen till sin post i Wolgast. Konungen öfverlämnade formligen åt honom öfverbefälet öfver Vorpommern (utom Stettinska området), Rügen, Usedom och Wollin samt en kustremsa af Hinterpommern — med ett ord landet omkring alla Odermynningarne. Det var sålunda det gamla uppdraget att vara dörrvaktare i Tyskland men i utvidgad form.

Med de i Vorpommern samlade trupperna deltog Knyphausen i eröfringen af Demmin d. 15 februari 1631. Vid denna tid kom underrättelsen, att Tilly söder ifrån nalkades Pommerns gränser. För att skydda detta land lät Gustaf Adolf Johan Baner, Knyphausen, Teufel och Baudissin fatta posto helt nära hvarandra på pommerska gränsen: Baner i Demmin, Teufel och Baudissin i Prenzlau och Knyphausen mellan dem båda i Neubrandenburg.[1] Den sistnämnda staden var visserligen befäst, mén fästningsverken voro i eländigt skick, och ehuru Knyphausen genast grep sig an med deras förbättrande, blef deras styrka ringa. Man trodde dock knappast, att fienden skulle bry sig om att angripa på detta håll. Men det visade sig snart, att det just var mot denna svaga punkt Tilly riktade sin stöt. Gustaf Adolf såg sig ur stånd att undsätta sin tappre kommendant och gaf honom därför order att uppgifva fästet. Denna ordre kom emellertid aldrig Knyphausen till handa och, trogen sin plikt, försvarade han sig till det yttersta. Från den 5 till den 9 mars tillbakahöll han Tillys hela makt. Den sistnämnda dagen togs dock staden med storm, och kommendanten med hustru och son föllo i fiendens händer.

För andra gången var Knyphausen sålunda blifven fånge. Äfven denna gång behandlade honom segraren mildt, och af

ning af Capuas tåg, utan för det tillärnade angreppet mot Gartz, som konungen slutligen afreste till Stettin. Då man på så liten rymd sammantränger så många oriktigheter, synes mig herr Sattlers höga ton mot sina föregångare, hvilka ej lika högt som han uppskatta Knyphausen (se t. ex. Sattler sid. 252 och 295), mindre befogad.

[1] Se bref från alla dessa herrar till Gustaf Adolf i RA.

Gustaf Adolf tröstades han öfver sin olycka genom en i högsta måtto nådig skrifvelse, i hvilken konungen lofvade, att till dess han kunde blifva utväxlad, låta Kammaren sörja för hans underhåll och till hans fru utbetala hans löner.

För en tid ungefär af ett och ett halft år försvinner Knyphausen från krigsskådeplatsen. I april 1632 synes han hafva blifvit utväxlad, men under de därefter följande månaderna uppehöll han sig dels i Meklenburg dels i Stettin. Sachsen erbjöd honom befordran som fältmarskalk, men han afböjde anbudet och föredrog att återgå i Gustaf Adolfs tjänst. I lägret vid Nürnberg infann han sig åter hos konungen och här finna vi honom bära titel af generalfältvaktmästare, om såsom tecken till vunnen befordran eller ej finnes ej omtaladt. Hans befattning var emellertid att hafva ledningen af hufvudkvarteret.

Då härefter Gustaf Adolf från denna plats bröt upp för att fördjupa sig i Baiern, visade han sitt förtroende för Knyphausen därmed, att han gjorde honom till militärbefälhafvare under Axel Oxenstierna i Nürnberg. Men Nürnberg upphörde att vara den fasta stödjepunkten för Gustaf Adolfs operationer, i och med detsamma konungen vände sig till Sachsen. Så väl rikskansleren som Knyphausen lämnade nu på konungens befallning staden, och den senare inställde sig åter vid arméen. Han var en af de tre generalspersoner,[1] som åtföljde konungen på tåget till Lützen.

Allmänt bekant är, hurusom Gustaf Adolfs dödsdag för Knyphausen blef den dag, då han skar sina ärofullaste lagrar. Hvarje skolgosse vet att berätta, huru han i spetsen för andra träffen lät sitt folk hugga in just i det rätta ögonblicket för att åt svenskarne rädda det redan så godt som förlorade slaget. Hertig Bernhard af Weimar och Knyphausen voro denna dags hjältar.

Utan invändning hade Knyphausen under slaget hörsammat hertig Bernhards ordres, men han fogade sig icke lika villigt häri, sedan striden var utkämpad. Skulle militärisk grad gälla,

[1] De öfriga voro, som bekant, hertig Bernhard af Weimar och Nils Brahe. Då den sistnämnde dog af sina i slaget erhållna sår, voro de båda tyskarne, hertigen och Knyphausen, egendomligt nog, den svenska hufvudarméens enda närvarande generaler. Den gängse berättelsen, att Knyphausen skulle afstyrkt levererandet af batalj samt att Gustaf Adolf skulle tillbragt den slaget föregående natten tillsammans med hertig Bernhard och Knyphausen i den förres vagn, säger Sattler, stödd på nyare källor, bero på obestyrkta utsagor. Hvad emellertid åtminstone den sistnämnda omständigheten angår, så ligger det ju i och för sig intet orimligt uti, att konungen tillbragt natten tillsammans med sina generaler.

så hade Knyphausen, såsom den äldre generalmajoren, rangen framför hertigen. Men hertigen hade en gång smakat maktens sötma och ville ej gärna afstå därifrån.

Ganska allvarsamma konflikter höllo också på att utbryta emellan de båda stolta herrarne, då en uppgörelse träffades på sådant sätt, att tillsvidare hertig Bernhard skulle handhafva statssakerna och Knyphausen leda krigsoperationerna, till dess rikskanslerens ordre hunne inhämtas.

Den förnämsta förtjänsten af Sachsens befriande från de kejserliga trupperna, af Chemnitz', Leipzigs och Zwickaus eröfring tillkommer också Knyphausen, och kurfursten af Sachsen visade honom sin erkänsla genom gåfvan af en större penningesumma, som likvist blott till en mindre del verkligen lärer utfallit.

I slutet af december anlände Axel Oxenstierna till Altenburg och han afgjorde nu striderna om öfverbefälet så, att hertig Bernhard med en arméafdelning sändes åt Bäjern, medan Knyphausen, den 10 jan. 1633 utnämnd till fältmarskalk, sändes att gemensamt med den kort efter slaget vid Lützen anlände hertig Georg af Lüneburg och, som det tyckes, med lika makt och myndighet som denne, föra kriget i Westfalen. Härmed hade Knyphausen beträdt den krigsskådeplats, som skulle blifva hans verksamhetsfält under de återstående tre åren af hans lif.

Rörande förhållandet mellan de båda generalerna torde det vara säkert, att Axel Oxenstierna, så ofördelaktigt han än måste ansett ett deladt befäl vara, velat göra dem inbördes fullt likställiga och oberoende af hvarandra. Det är sannolikt, att han ej hyst fullt förtroende till någondera, och att han därföre på detta sätt velat göra dem båda mindre farliga.[1]

Arméens marsch från Sachsen till Westfalen skedde på en lång omväg öfver Bremen. Målet var att norr ifrån angripa de på andra sidan Weser belägna biskopsdömena, medan landtgrefven af Hessen ansatte dem från söder. I första hand gälde det att fatta fast fot vid Weser och, om möjligt, bemäktiga sig en vid denna flod belägen fästning, men med frihet för de båda befälhafvarne att intränga i Westfalen, skaffa sig en ny operationsbasis vid Ems och därifrån angripa fiendens ställning i Nedersachsen.

[1] Herr Sattler polemiserar i fråga om denna sak häftigt mot hertig Georgs af Lüneburg biograf, von d. Decken. I sak synes han hafva rätt, ehuru hans sätt att polemisera ej är behagligt.

På goda grunder antager Knyphausens biograf, att denna sista del af planen tillkommit på fältmarskalkens initiativ. De i Emsgebitet liggande landsdelarna kände denne på det noggrannaste. Det var honom säkerligen icke okärt att i sin nya egenskap af svenska maktens högste representant återvända till sin hembyggd. Måhända hade den för fyra år sedan uppgjorda planen, att genom en omhvälfning i dessa trakter bereda svenska hufvudarméen en diversion, på samma gång den skulle höja Knyphausens egen maktställning, ej alldeles råkat i glömska.

Den inslagna marschriktningen visar ock, att fältmarskalkens hufvudintresse låg åt detta håll. Axel Oxenstierna hade önskat, skall Salvius till Bremens sändebud hafva yttrat, att arméen skulle taga närmaste vägen från Sachsen öfver Höxter, hvilket ock synes hafva varit det naturligaste, men Knyphausen hade förstått att drifva sin vilja igenom, så att riktningen togs öfver Bremen. Vid förhandlingarna med denna stad om fritt genomtåg skall fältmarskalken hafva utvecklat stor diplomatisk skicklighet. Han lyckades ock af staden utverka, att genomtåget och öfvergången öfver Weser de första dagarna af februari 1633 fick obehindradt försiggå.

På samma sätt utverkades genomtåg äfven genom det Oldenburgska området, hvarefter stiftet Osnabrück, med undantag af hufvudstaden, besattes. Den 24 februari 1633 kunde Knyphausen inrycka i det af de kejserliga öfvergifna Rinteln, hvarigenom han sålunda efter nära tvenne månaders förlopp hunnit fram till Weserstranden.

Vid den svenska arméens annalkande hade den kejserlige befälhafvaren i dessa trakter, Gronsfeld, sammandragit sina trupper till försvar af de tre viktiga och starkt befästade Weseröfvergångarne: Hameln, Minden och Nienburg. Genom sitt framryckande till Rinteln befann sig svenska arméen emellertid redan söder om de båda sistnämnda orterna, och de svenska befälhafvarne beslöto därför, sannolikt med hänsyn till grannskapet till Hessen och de sachsiska staterna, att rikta sitt angrepp mot Hameln. Belägringen af Hameln blef, såsom bekant, hufvudföretaget i detta årets fälttåg. Härvid bundos nu de svenska stridskrafterna från mars till juli månad och ledo ofantliga förluster, utan att just skörda någon däremot svarande vinst.

För Knyphausen personligen medförde den långa belägringen, i hvars vidlyftiga detaljer vi icke äro i tillfälle att fördjupa oss,

en högst betänklig förlust af anseende och tillgifvenhet bland trupperna, särdeles de svenska. Det är vanskligt att skipa rättvisa i mål, där nationalhögfärd och nationalafund å ömse sidor kunna hafva varit stridens faktorer. Ett faktum är emellertid, att fältmarskalken kom i delo ej blott med de svenska generalkommissarierna, först Melchior Falkenberg och sedan Erik Andersson Trana, utan ock med en hel del officerare såsom Lars Kagg, Tiesenhausen, Gustaf Gustafsson m. fl.[1] Och härtill kom nu, att skarpa konflikter med anledning af den ringa framgången af belägringen hotade att sönderslita endräkten äfven mellan Knyphausen och hans medbroder i befälet hertig Georg. Ovisst torde varit, hurudan upplösningen på det hela blifvit, så vida icke en gemensam tapper vapenbragd förenat de söndrade och påskyndat belägringens slut.

Den kejserlige generalen Merode hade med en i stiftet Köln samlad styrka i afsikt att undsätta Hameln i juni förenat sig med sin omkring Ruhr opererande kollega Bönninghausen och lyckades senare äfven förena sig med den ifrån Minden kommande Gronsfeld. Å andra sidan hade de svenska befälhafvarne förenat sig med den hessiske generalen Melander, och på detta sätt ömsesidigt förstärkta sammanstötte de fientliga arméerna vid den lilla orten Oldendorf, belägen på högra sidan om Weser ett tiotal kilometer från Hameln den 28 juni 1633.

Knyphausen förde den vänstra flygeln, som stödde sig mot staden Oldendorf. Genom en skicklig kavallerirörelse, hvarvid han förde sina ryttare genom en hålväg, lyckades det honom att falla fiendens högra flygel i sidan, samtidigt med att Melander, Kagg och Stålhandske höggo in på densamma från motsatta sidan med sina på detta håll redan segrande trupper. Segern blef fullständig, den fientliga hären var så godt som tillintetgjord, och därmed var ock Hamelns öde beseygladt, ehuru det ännu höll sig inemot fjorton dagar eller till den 11 juli.

För att träffa öfverenskommelse om den operationsplan, som härefter skulle fullföljas, kallade Axel Oxenstierna de båda svenska befälhafvarne till ett möte med sig och landtgrefven af Hessen i Kassel. Mötet ägde rum i midten af juli.

[1] Jämför J. Baners bref till A. Oxenstierna af d. 21 maj 1633 i R. A., däri han säger, att K. »nicht allein die officirer auf allerhand weg sehr disgustiret, sondern auch viel (sonderlich welche von der Cron Schweden dependiren als Tysenhausen u. a.) abgedanket, ja gar nach haus zu ziehen erlaubet haben soll».

Här framlade Knyphausen visserligen sina tankar om krigföringen, uttalade som sin åsikt, att man borde uppsöka fienden i hans fästningar och belägra en af dem t. ex. Nienburg, anlägga en stark skans vid Allers och Wesers sammanflöden, skicka en hjälpkår till Nederländerna o. s. v., men på samma gång besvärade han sig på det högsta öfver de mot honom framställda falska beskyllningarna, klagade öfver bristande auktoritet och begärde slutligen afsked från sitt befäl.

Fältmarskalkens afskedsansökan kom emellertid för ögonblicket olägligt för rikskanslern, som icke synes hafva varit benägen att just nu, då Sveriges ställning genom de vunna fördelarne i dessa trakter betydligt stärkts, göra hertig Georg till ensam herre på täppan. Han sökte och lyckades därför att ställa Knyphausen tillfreds genom att gifva honom en ståtlig förläning, hvars erhållande länge för denne varit ett önskningsmål. Förläningen var staden Meppen, belägen vid Ems, med tillhörande område, en donation, med hvilken Knyphausen, enligt hvad som af hans biograf antydes, ej osannolikt förband stolta framtidsdrömmar. Ett eget herradöme, med eller utan svenskt protektorat, i dessa hans hembygds nejder på bekostnad af de sönderfallande stiften — den tanken har måhända icke alls synts honom orimlig!

Med afseende på krigets fortsättande tyckes Axel Oxenstierna i allt väsentligt hafva accepterat Knyphausens förslag att fullfölja operationerna i Westfalen, förtaga fienden hans rekryteringsplatser och, om möjligt, bemäktiga sig Minden och och Nienburg vid Weserströmmen, dit resten af de fientliga trupperna tagit sin tillflykt.[1]

---

[1] För såvidt jag kan förstå, har här herr Sattler åter fullständigt missuppfattat det bref, som han själf citerar, näml. A. Oxenstiernas bref till regeringen d. 6 aug. 1633 i H. rör. S. H., XVII, s. 240. I texten sid. 439 yttrar herr S.: »Ebenso wurden die Pläne für den weiteren Feldzug nach *des Landtgrafen* Wünschen festgestellt, indem man den Beschluss fasste, Herzog Georg und Knyphausen sollten den erfochtenen sieg über die feinde in Westfalen weiter verfolgen und *Stadt und Stift Osnabrück erobern*». Och vidare längre ned på samma sida heter det om K.: »— — — seinen eigenen Kriegsplan brachte er auch *nicht* zur Annahme». I det anförda brefvet af Axel Oxenstierna heter det: »Wi» (d. v. s. alla tre de uppräknade: A. O., hert. Georg och Knyphausen) »hafve rådeligest funnit att hertigen af Lüneburg och Kniphausen med wår armé, victorien och fienden pursvivera skulle och honom i Westphalen och ved Weserströmmen sine recreuer förtaga, och efter möjeligheten förhindra att han icke måtte recolligera sig, som ock att tillse att impatronera sig Minden och Nienburgh på Weserströmmen, dijt han sin retrait tagit hafver och derigenom öpna oss Weserströmmen . . .» Här säges icke ett ord, hvarken om att planen var landtgrefvens, ej heller om eröfringen af Osna-

För att bringa denna plan till utförande företog hertig Georg belägringen af Pyrmont och Knyphausen belägringen af Osnabrück. Denna sistnämnda varade från den 4 aug. till 2 sept. Samma dag staden uppgafs afslöt fältmarskalken äfven ett fördrag med domkapitlet, hvilket vid fördelningen af kontributionerna behandlades med en skonsamhet, som väckte ej blott hos stadens borgare utan hos alla protestanter så mycket större förbittring, som domkapitlet var katolskt. Ej heller förminskades förbittringen däraf, att Knyphausen, såsom en rent personlig gåfva till sig, af domherrarne mottog 3,000 thaler. Staden, till hvars förfång medgifvandena skedde, vände sig nu direkt med sina klagomål till Axel Oxenstierna. Denne godkände äfven klagomålen, befallde fältmarskalken att återtaga de domkapitlet gjorda eftergifterna och ålade honom att särskildt skydda de evangeliska rådmännen och borgarne.

Genom detta rikskanslerns utslag hotade emellertid saken att tillspetsa sig till en ganska skarp konflikt emellan denne och hans fältmarskalk. Knyphausen begärde sitt afsked, men försäkrade domkapitlet på samma gång om, att han rikskanslern till trots skulle upprätthålla fördraget. Rikskanslern beviljade, såsom vi skola se, afskedsansökan, men såg sig föranlåten, då han sedermera än en gång antog Knyphausen i Sveriges tjänst, att också bevilja stadfästelsen å fördraget.

Innan denna sak var utagerad, hade emellertid Knyphausen lyckats eröfra det invid staden belägna slottet Petersburg, som kapitulerade den 25 september. Blott med svårighet hade han förmått hålla ut med denna belägring, enär Axel Oxenstierna med anledning af Holks infall i Meissen sett sig nödsakad att bortkalla fyra regementen från hans armé. Och medan den svenska arméen försvagades, förstärktes de båda kejserliga i Westfalen stående härafdelningarna under Gronsfeld och Bönninghausen, utan att Knyphausen, som hotades af Gronsfeld, och landgrefve Vilhelm af Hessen, som opererade mot Bönninghausen, kunde göra något för att räcka hvarandra handen, såsom de hvar på sitt håll önskade och begärde.

---

brück. Hvad denna sistnämnda beträffar tyckes den tvärt om strida mot A. O:s order, som synes däraf, att hert. Fredrik Ulrik af Braunschweig, då K. företagit sig belägringen, erinrade honom om rikskanslerns instruktion att *närma sig Weser*. (Se Sattler a. st. sid. 444). Jämför man med detta nu citerade brefvet af A. Oxenstierna Knyphausens af Sattler sid. 433 anförda förslag, så kan jag ej finna annat än, att alla hufvudpunkterna i just detta förslag blifvit af rikskansleren accepterade.

Först efter Petersburgs eröfring blef Knyphausen i stånd att i okt. förena sig med hessarne, gemensamt med hvilka han nu under de följande månaderna opererade mot Bönninghausen i landet omkring Ruhr och Rhen.

I slutet af november skilde sig Knyphausen, därtill han skall hafva varit tvungen af brist på lifsmedel, från den hessiska arméen och närmade sig Weser och Braunschweig, där hans hjälp var mycket efterlängtad vid den sedan sommaren pågående belägringen af Hildesheim.

Om Axel Oxenstierna till följd af Knyphausens tvister med de svenska officerarne och tjänstemännen, af hans utpressningar och af hans förfarande vid Osnabrück fått anledningar till missnöje med fältmarskalken, så inträffade nu också på senhösten 1633 omständigheter, hvilka, om än med mindre skäl, kom denne sistnämnde att känna sig missbelåten med rikskanslern.

De i oktober inträffade olyckorna i Schlesien hade ingifvit Oxenstierna de allvarsammaste farhågor för Wallensteins vidare framträngande. För att skydda Elbelinien hade han nu för afsikt att af trupper, sammandragna från flera håll, bilda en större armékår, och äfven Knyphausen beordrades att med sitt folk gå åt Elbe. Denna befallning mottogs emellertid af denne med synnerlig motvilja. Den Westfaliska krigsskådeplatsen var honom af många skäl kär. Det förnämsta af dessa var måhända dock, att han här hade sitt kära Meppen, åt hvars befästande och vård han ägnade sin särskilda omsorg.

Wallensteins aftåg åt Böhmen, föranledt af Regensburgs intagande af hertig Bernhard, förmådde emellertid rikskansleren att till Knyphausens glädje ändra sin order, men det goda förhållandet mellan honom och hans högste förman återställdes likväl icke. Och missämjan mellan honom och hans underordnade och sidoordnade, långt ifrån att förbättras, tilltog med hvarje dag. Bland svenskarne trodde man på fullt allvar, att Knyphausen ärnade i Meppen åt sig upprätta ett självständigt herradöme, och man anklagade honom att hafva försummat sin fältherreplikt genom att tillbringa julveckan 1633 där i stället för hos belägringsarméen vid Hildesheim. Det torde väl också knappast kunna förnekas, att Erik Anderson Tranas beskyllning mot honom, att hafva ödelagt arméen med uttröttande marscher,[1]

[1] Jfr Cronholm, Trettioåriga kriget 1 : 1 s. 222. — Herr Sattlers åsikter öfverensstämma dock icke härmed.

innebar en viss sanning, ty på sista tiden hade kriget mest bestått af fram- och återmarscher, utan att dessa ledt till något afgörande resultat.

När Knyphausen efter sin resa till Meppen den 12 januari 1634 återvändt till Hildesheim, bröt oenigheten mellan honom och den nyssnämnde generalkommissarien ut i full låga och gick slutligen därhän, att fältmarskalken i vredesmod lämnade hären och reste sin kos för att icke mer återvända.

Svåra oordningar, plundringar och utpressningar bland folket, uppstudsighet och olydnad bland befälet, visade att fältmarskalkens auktoritet var stadd i sjunkande, ehuru Knyphausen kastade hela skulden härför på generalkommissarien och dennes substituter. Då han emellertid äfven saknade sin högste chefs förtroende, blef hans ställning ohållbar, och hans afskedsansökan beviljades utan stort betänkande af Axel Oxenstierna i febr. 1634.

Alldeles löst från tjänsteförhållandet under Sveriges krona blef emellertid Knyphausen icke. I det honom förlänade Meppen fortfor han att vara svensk kommendant. Här tog han också sin bostad och tyckes med ifver hafva ägnat sig åt länets förvaltning.

Att lysande anbud skulle från fiendens sida göras för att vinna en så betydande man var naturligt, men inför sådana frestelser blef Knyphausen sitt lifs traditioner trogen, och inom tvenne år såg sig Sveriges rikskansler åter nödsakad att mottaga hans anbud att ställa sitt svärd till Sveriges kronas tjänst. —

I kamp för protestantismen och mot katolicismen hade Knyphausen tillbrakt sitt lif. Efter slaget vid Nördlingen och freden i Prag såg han emellertid katolicismen segrande på alla kanter och snart omgåfvo de katolska härarne såsom en stormflod hans egen tillflyktsort Meppen. Nästan hela Münsterska nederstiftet jämte stiftet Osnabrück hade i okt. 1635 råkat i fiendens händer. Blott Meppen höll sig, tack vare de befästningsarbeten, som under Knyphausens ledning utförts. Dess länsherre syntes nu också vara rätte mannen att återställa den svenska vapenmakten i Neder-Sachsen och Westfalen.

Emellertid tyckes det ej hafva varit med synnerlig »glädje» Axel Oxenstierna mottog Knyphausens anbud, att döma af de ordalag, i hvilka han underrättade rådet om dennes förnyade anställning, i det han säger, att han »honom hafver *måst* antaga

och väsendet i Westfalen såsom förloradt anförtro».[1] Den 9 nov. utnämnde han honom emellertid i Stralsund, där Knyphausen personligen synes hafva infunnit sig, till fältmarskalk för den Westfaliska arméen, dock med ett genom instruktion noga begränsadt verksamhetsområde och mot en särskild revers rörande trohet mot Sveriges krona.[2]

Den första förpliktelse, som genom instruktionen ålades honom var naturligtvis trohet mot Sveriges krona, men sannolikt var det ej utan anledning, som den föreskriften särskildt tillades, att han skulle »seinen respect und dependens *einig und allein* auf und von Ihro Königl. May:t und Cron Schweden haben und tragen». Farhågorna, som sannolikt dikterade detta tillägg, tyckas, som vi strax skola se, icke hafva varit obefogade.

En annan punkt i instruktionen, som förtjänar att beaktas, då den pekar på förut befintliga missförhållanden, hvilka nu skulle afhjälpas, och måhända förklarar något af den ordningsälskande rikskanslerens missnöje med Knyphausen, är följande: »*nachdem bishero keine richtige disposition der kassa halber gehalten worden*, so solle dasselbe in künftig corrigiret, alle contributiones ordentlich und richtig darein gebracht und die trouppen darauss *ohne affecten* der proportion nach unterhalten, und die disposition darüber dem Feldtmarskalk und denen ihme zugeordneten kriegsräthe gelassen worden».

Med afseende på utnämningen af vissa, förmodligen civila, biträden hade Knyphausen uttryckt en önskan att själf få förfoga öfver sådana platser, men i instruktionen heter det: »Der Herr Feldtmarskhall . . . »wirdt mit deren, so *Ihro Excell. entweder schon nominirt oder noch nominiren möchten*, rath und zuthun in seinen actionibus verfahren und ihnen ihren gebürenden respect gerne gönnen».

Slutligen med afseende på officerares utnämning föreskrifves: »Wass dann *andere zu einer armé dienliche und gehörige persohnen* anlangt, wollen Ihro Excell. des Herrn Feldtmarschalls

---

[1] Se A. O:s bref till Rådet den 31 dec. 1635 i H. S. H. XXXVII sid. 260. Jfr Sattler a. st. sid 540, hvarest han uttalar sin olika uppfattning.

[2] Så väl A. Oxenstiernas fullmakt för K. som hans instruktion och tvenne »neben-memorial» äfvensom Knyphausens revers till Sveriges krona — alla daterade den 9 nov. (ej den 12 såsom Sattler uppgifver) finnas i behåll (se Meddelanden från Riksarkivet, h. XIV, Sondéns förteckning öfver Rikskansleren A. Oxenstiernas skrifvelser till Reg. och Rådet, sid. 55, n:ris 161 och 162 samt sid. 67, n:o 301), men äro af Sattler ej begagnade. Den här ofvan i texten gjorda framställningen afviker därför ganska väsentligt från Sattlers uppfattning.

vorschläge gerne darüber vernehmen. So viel aber *die bestellung und cassirung der generalspersohnen und obristen, item gubernamenten* anlangt, behalten sich Ihro Excell. dieselbe nicht unbillich bevor».

Uti sin revers måste Knyphausen uttryckligen förbinda sig att åtnöjas med den inskränkning i sin fria beslutanderätt, som vore en följd af att *krigsråd* anställdes vid hans sida. Sålunda förbinder han sig att, såsom orden lyda, »mit denen mir zugeordneten krigsräthen fleissig zu communiciren, ihres vernünftigen raths und assistenz zu bedienen, sie in gebürenden respect zu halten, zu schützen und zu mainteniren».

Särskildt med afseende på fästningen Minden, om hvars besittning så väl Sverige som Frankrike voro angelägna, föreskrefs i ett af »neben-memorialen»: »Vor allen dingen aber wolte sich der Herr Feldtmarschall *der abred nach* angelegen sein lassen, damit der in Minden commandirenden obrister und obristerwachtmeister sambt dem platz für Ihro Königl. M:t und die Cron erhalten werden mögen».

Jag har utförligt meddelat dessa bestämmelser, emedan de tjäna att belysa åtskilliga saker, som undgått Knyphausens biograf. Först och främst synes det tydligt, att den makt Axel Oxenstierna lämnade i fältmarskalkens händer var långt ifrån vidsträckt. Vidare äro dessa föreskrifter ägnade att kasta ett ganska skarpt, om också icke fördelaktigt, ljus på Knyphausens handlingssätt efteråt, för så vidt nämligen följande är sant, som hans lefnadstecknare efter en fransk källa (Memoires de Richelieu) om honom berättar.

Det är allmänt bekant, hurusom Frankrike, som icke själft ville förklara kejsaren krig, var synnerligen angeläget att hålla Sverige kvar under vapen. För detta ändamål hade S:t Chamont kommit till Tyskland att underhandla med A. Oxenstierna. Uppsättandet af arméen i Westfalen var något, hvartill det franska sändebudet ifrigt hade styrkt, och det är ej osannolikt, att han äfven hade sin del uti, att Knyphausen, som i memoirerna kallas för en» très-bon et très-valliant capitaine», för denna anställdes såsom chef. Åtminstone skall han hafva visat synnerlig tillfredsställelse öfver utnämningen. Penningemedel (150,000 rdr) till bestridande af sina nödiga utgifter erhöll också Knyphausen, enligt hvad hans biograf berättar, utaf *Frankrikes* fullmäktig, och till erkänsla härför har han, enligt de åberopade memoirerna,

förbundit sig att *utföra alla konungens i Frankrike befallningar* och att *spela Minden i Fransmännens händer.*[1]

Frankrikes guld hade mer än en gång tillförene angifvit maktens tyngdpunkt i det svensk-franska förbundet. Bland Knyphausens svagheter — de äro enligt hans biografs uppfattning icke många — var en viss böjelse för egodelar. Någon inre osannolikhet förefinnes sålunda icke för, att icke för fältmarskalken (såsom för t. ex. den weimarska arméen sedermera) den säkrare aflöningen blef den magnet, som drog honom närmare Frankrike än Sverige och kom honom att svika sin besvurna tro.

Den korta tid, som Knyphausen nu förde befälet använde han mest på framgångsrika bemödanden att förmå öfverstarne i Westfalen och vid Weser att underkasta sig Sveriges lydnad samt med uppgörande af åtskilliga stridigheter med hertigarne af Braunschweig-Lüneburg, hvarvid han ingalunda glömde sina egna privata intressen.

Inemot midten af december 1635 hade han med sina samlade trupper fattat posto i det Oldenburgska landet. Ett lyckligt angrepp mot de kejserliga trupperna i Vechta besvarades emellertid af dessa den 15 december med en öfverrumpling, som höll på att kosta Knyphausen lifvet. Med en mindre kår hade denne slagit sig ned i den lilla staden Wildeshausen. Utan att den anade det minsta, blef truppen här nattetid öfverfallen af de kejserliga, jagad ut ur staden och dels nedgjord dels tagen till fånga. Fältmarskalken själf flydde undan, iklädd blott sin skjorta och sina tofflor, och dessa sistnämnda tappade han på fästningsvallen. All hans medförda egendom: hans sex appelgråa hästar, hans papegoja, hans pistoler, värja, kläder jämte 6,000 thaler i reda penningar blefvo fiendens byte.

Den styrka han förlorat var emellertid ej betydande, och med den öfriga arméen låg han under den närmaste tiden på gränsen till Oldenburg, underhandlande med grefvarne om deras neutralitet. Slutligen utrymde han grefskapet och drog sig tillbaka till Meppen.

För att förena sig med sina öfriga vid Osnabrück stående trupper uppbröt han härifrån den 1 januari 1636. Hela hans

[1] Att Minden sedan ej öfverlämnades till fransmännen utan kom i svenskarnes händer, hvilket Sattler anför som ett slags bevis för osannolikheten i uppgiften, berodde så mycket mindre på Knyphausen, som han då redan hvilade i sin graf. Staden kom för resten i svenska händer genom att Leslie öfverrumplade den.

styrka bestod af 1,400 man. När han nu med dessa måste passera förbi den starka besättningen i Haselünne, spärrade den kejserlige kommendanten med 3,000 man vägen för honom. Striden var oundviklig, och Knyphausen ordnade just sin skara för att upptaga densamma, då en kula träffade honom i hufvudet, och han ögonblickligen störtade död till marken. Hans trupp hämnades nu, såsom vid flera tillfällen i detta krig, sin fallne anförare genom en fullständig seger.

Beträffande Knyphausens karakter och dess utveckling, är det, trots den vidlyftiga utredning, som föreligger rörande hans lif, svårt att göra sig en fullt klar föreställning. Att han, såsom lefnadstecknaren säger, var en lidelsefull natur framgår af flera drag. Likaså framgår, att han väl visste att tillvarataga sina egna intressen, och det tyckes, som om hans önskan att förvärfva egendom tilltagit med åren. Att han var en bildad och bildningsälskande man framgår t. ex. af de litterära sysselsättningar, hvaråt han under sin första fångenskap ägnade sig. Bevis på, att han varit en god make och fader äfvensom en trofast vän, anföras flera. På hans mod och tapperhet i faran tviflade ej ens hans motståndare, ehuru man understundom beskyllde honom för en öfverdrifven försiktighet. Däremot torde man, på grund af hvad som berättas om hans folks tygellöshet, vara frestad att tvifla på den villighet och skicklighet att upprätthålla disciplinen, för hvilken han af sin lefnadstecknare berömmes, och huru det förhållit sig med den beprisade troheten mot Sveriges krona, har måhända den här föregående framställningen belyst. Det otvifvelaktigt mest utmärkande draget hos honom såsom politisk personlighet var dock, att han med orubblig trohet fasthöll vid protestantismens sak i strid mot katolicismen. Och man kan af full öfvertygelse instämma i biografens slutord: »In dem eifrigen festhalten an der protestantischen, antikatholischen sache, der er mit ganzer kraft diente und nie untreu wurde, erkennen wir den schlüssel zu seiner ganzen thätigkeit und bedeutung».

2.

Dietrich von Falkenberg.

Vida närmare Gustaf Adolf än Knyphausen stod Dietrich von Falkenberg. Både genom sin ämbetsställning hos konungen och genom sin förtrogenhet med Sveriges såväl som Tysklands förhållanden, språk och seder fick han en betydelse i vårt land, som ingen annan utländsk man af hans samtida.

Till lefnadsåldern kan skillnaden mellan Falkenberg och Knyphausen ej hafva varit stor. Visserligen har den förstnämndes biograf ej lyckats få reda på hans födelseår, men han uppvisar, att det måste hafva infallit i senare hälften af 1580-talet. Hans födelseort var det allbekanta Herstelle.

Äfven i Falkenbergs födelsebygd, det Westfaliska stiftet Paderborn, rasade under hans barndomstid de mest förbittrade religiösa strider emellan protestanter och katoliker. Dietrich von Falkenberg vägrade att underkasta sig den segrande katolicismen och tog anställning som hofjunkare hos den protestantiske landtgrefve Moritz af Hessen. Liksom Knyphausen blef han ock under hela sitt lif den protestantiska saken orubbligt trogen.

Mellan landtgrefve Moritz och Karl IX hade, såsom bekant, ett särdeles vänskapligt förhållande ägt rum, och äfven med Gustaf Adolf hade den förstnämnde knutit vänskapliga förbindelser. För att åvägabringa ett förbund mot det Habsburgska huset befann sig redan den hessiske statsmannen Johan Zobel i Sverige, då Falkenberg hösten 1615 ditsändes, såsom det dock vill synas, till en väsentlig del för sin egen utbildnings skull. Och resan till Sverige blef i sanning äfven för honom epokgörande. Detta land blef hädanefter hans andra fädernesland, äfven om han ännu länge fortfor att stå i hessisk tjänst.

Den unge hessiske hofjunkaren hade åtskilliga egenskaper, som snart gjorde honom högt värderad vid det svenska hofvet. Han var en liflig, eldig natur, med åtskillig världserfarenhet och stor praktisk duglighet. Han hade en vaken blick och ett lefvande intresse för de stora frågor, som stodo på dagordningen i Tyskland, och hans vidsträckta förbindelser i detta land satte honom i tillfälle att om händelserna därstädes meddela säkra underrättelser, hvilka voro af värde för såväl hofkretsen som statsmännen. Slutligen ägde han en språkkunskap, som gjorde honom synnerligen användbar i värf, som särskildt påkallade skicklighet att kunna uttrycka sig på främmande tungomål. Utom sitt modersmål, tyska, behärskade han nämligen både latin och franska samt inom kort äfven svenska, på hvilka alla språk vi ännu hafva skrifvelser af honom i behåll.

För hela det svenska kungahuset blef Falkenberg snart en persona gratissima, och till alla dess medlemmar kom han i verkligt vänskapsförhållande. Den stränga änkedrottningen, med skarp blick för personlig duglighet, skyndade att för sin älsklingsson Karl Filips räkning lägga beslag på hans förmåga. Med konungens svåger, pfalzgrefve Johan Casimir, stod han på den allra förtroligaste fot, och Gustaf Adolf själf skänkte honom inom kort otvetydiga bevis på sitt högsta förtroende. Man kan med skäl förmoda, att den, som af sådana domare skattades högt, måste varit en man med ovanliga och vinnande egenskaper.

Redan 1616 är Falkenberg anstäld i änkedrottningens och Karl Filips tjänst och följande år ledsagar han den sistnämde i egenskap af hofmästare på dennes studieresa till Tyskland. Vid besöken hos de sydtyska hofven var helt visst en så erfaren följeslagares bistånd för prinsen ovärderligt.

Äfven sommaren 1618 besökte F. med änkedrottningens motvilligt gifna tillstånd sitt fädernesland, men, då Gustaf Adolf något senare samma år önskade honom till följeslagare på den hemliga resan till Brandenburg för att se konungens blifvande gemål, måste han af undseende för Hennes Majestäts uttryckliga vilja afböja det säkerligen lockande anbudet.

I stället för att deltaga i uppgörandet och utförandet af högpolitiska planer måste den unge hofmästaren återvända till de mindre spännande göromålen att sörja för sin hertigs kläder och föda, hvarvid säkerligen hans praktiska duglighet hade en sträng kontrollant i änkedrottningen.

Den första gång, som Falkenberg, så vidt vi känna, deltog i ett fälttåg var, då han åtföljde Karl Filip 1621 till belägringen af Riga. Öfver de här förefallna militära operationerna lär han hafva uttalat sig med förstånd och sakkunskap.

Hertigens plötsliga död 1622 medförde blott den förändringen i Falkenbergs ställning, att han nu direkt anstäldes i änkedrottning Kristinas egen hoftjänst såsom hennes »hofmästare och råd», en plats som efter all sannolikhet icke hade egenskapen af en sinekur, då hofmästaren bl. a. hade ledningen af den mycket ekonomiska furstinnans ganska vidlyftiga penningeangelägenheter och han understundom, då hans åtgärder råkade att mindre behaga, fick smaka på det föga blida lynne, för hvilket den höga damen var känd.

Såsom bevis, att Falkenberg emellertid hade skött hofmästerskapet till vederbörandes belåtenhet, torde man få anse, att änkedrottningen och hertigen (båda nämnas i donationsbrefvet) 1619 förlänat denne den i hertigdömet belägna Kungsbergs kungsgård, en förläning som stadfästes och gjordes till allodialdonation af Gustaf Adolf 1623, då F. ökade sina meriter genom att i dessa svåra penningetider för denna »förbättring» betala kronan den för den tiden ej obetydliga summan af 2,700 daler i reda penningar.

Ehuru det synes oss, som den ärade biografen icke så litet öfverskattat betydelsen af denna donation, då han betraktar densamma såsom synnerligen storartad, och då han anser motiveringen (att den kungliga bekräftelsen gafs för den gjorda försträckningens skull) hafva blifvit ditsatt endast för att bemantla en afundsväckande konungagunst,[1] så är det tydligt, att konungen för Falkenberg hyste synnerligt förtroende, i det han åt honom, efter änkedrottningens i dec. 1625 timade död, öfverlemnade ståthållarskapet på Nyköping och öfver Södermanland och Nerke.

Genast efter dödsfallet hade hofmästaren tillsammans med riksrådet Gabriel Gustafsson Oxenstierna förseglat den aflidnas bohag. I sin berättelse härom till Axel Oxenstierna berömmer den senare Falkenbergs »stora flit», som förmått bringa »riktighet»

[1] Det är att observera, dels att det kungliga donationsbrefvet endast var en *bekräftelse* å den förut gifna donationen, dels att ordalagen äro de vanliga som förekomma i nästan alla dylika bref. Kungsberg synes icke hafva varit, liksom det ännu i dag icke är, någon af de större possessionerna i Södermanland. Enligt reduktionsakten för Axel Oxenstierna, åt hvilken gården 1645 förlänades, beräknades dess räntor (såsom det synes både ordinarie, vissa och ovissa) till 668 daler, 20 öre, 12 penningar. 1882 var Kungsbergs gård taxerad till 83,000 kronor.

i det eljest tämligen vidlyftiga boet. Sannolikt föll det sig tämligen naturligt för konungen att nu också öfverlämna åt F., som var så underkunnig om förhållandena i de landskap, som stått under änkedrottningens särskilda förvaltning, styrelsen i dessa provinser.

Det var emellertid kanske icke så alldeles utan grund, som Falkenberg hyste farhåga för, att denna utnämning skulle ådraga honom, utländingen, afund af de infödda stormännen. Att anförtro rikets slott och län åt utländingar var nu af gammalt i Sverige en betänklig sak, och måhända var detta orsaken till, att konungen redan följande året, 1626, förflyttade Falkenberg från hans ståthållardöme till hofmarskalksplatsen vid sitt eget hof, då denna efter Svante Baner blef ledig.[1]

Det förefaller mig, som om Falkenbergs lämplighet för denna tjänst, som ställde honom just nu, då Sveriges förbindelser med Tyskland ökades, i konungens omedelbara närhet, varit så påtaglig, att utnämningen icke väckt synnerlig opposition. Åtminstone har jag uti de bref, som jag för denna tid genomgått, ej funnit något spår däraf. Den nye hofmarskalkens verksamhet utsträcktes dock genast utöfver vården om källare och kök och uppgörande af ceremoniel vid främmande sändebuds mottagningar. Genast i början af det preussiska fälttåget togs hans duglighet i anspråk för krigets behof. Efter en hjältedat vid besättandet af Braunsberg d. 5 juli 1626, för hvilken han högtidligen slogs till riddare på torget i nämda stad, fick han i uppdrag att jämte sin hoftjänst äfven sköta en krigskommissaries befattning. I sistnämnda egenskap ilade han före konungen för att uppfordra städerna till kapitulation, träffa öfverenskommelse om hyllningseder, kontributioner o. s. v.

Den viktigaste af dessa Falkenbergs underhandlingar var med Danzig, härskarinnan öfver Weichselmynningen. Utan att vara förvissad om trygghet från detta håll vågade ej Gustaf Adolf fördjupa sig i det inre af landet. I högtidlig beskickning

[1] Äfven med afseende på denna befordran förefaller det mig, som professor Wittich i någon mån bedömt förhållanden hos oss alltför mycket efter dem i Tyskland. Det är visserligen sant, att Svante Baner, Falkenbergs företrädare, blef riksråd, men, så vidt jag kunnat finna, gaf honom hans ställning såsom chef för konungens hof ej någon stor politisk vikt, ej heller någon tillökning i hans rang. Och hvad Falkenbergs efterträdare, Bernolf von Creylsheim, beträffar så spelade han en så obetydlig roll, att hans namn säkerligen endast för specialister i Gustaf Adolfs historia är bekant.

afgick hofmarskalken hit i juli 1626. Såsom den svenske konungens sändebud mottogs han med stor ståt. Långt utanför portarne mötte honom stadssekreterare med karosser, utefter vägarne paraderade soldater och borgarebeväpningen i högtidsdrägt, två rådsherrar afhämtade honom i hans bostad och ledsagade honom till rådhuset o. s. v. Men trots allt detta visade sig stadens myndigheter vid underhandlingen särdeles ohandterliga, och sändebudets häftiga och starkt rojalistiska lynne sattes af de republikanska handelsherrarne på ett hårdt prof. Också företog sig denne, då tålamodet slutligen brast, det betänkliga steget att vända sig direkt till menigheten med sina andraganden, en åtgärd, hvarigenom han visserligen lyckades framkalla allvarsam oro i lägret, men som förfelade sin verkan, då den mycket inflytelserike luterske pastorn Corvinus vände det tveeggade vapnet emot Falkenberg själf. En hel aftonsångsgudstjänst använde pastorn till predikan mot neutraliteten och mot Falkenberg med den påföljd, att folkmassan samma afton beredde sig att storma både svenska sändebudets och borgmästarens hus. Med knapp nöd undgick hofmarskalken kort därpå ett lönmordsförsök, och Gustaf Adolf fann slutligen nödvändigt att återkalla honom. Däremot hade Falkenberg större lycka på andra ställen såsom i Elbing och Königsberg. På förra stället bidrog han till att förmå staden att aflägga trohetsed, på det senare öfvertalades myndigheterna till ett neutralitetsfördrag.

Efter återkomsten till Sverige hade han på vintern detta år åtskilligt att syssla med ceremonierna vid den nyfödda prinsessan, sedermera drottning Kristinas dop.

Under 1627 års fälttåg, i striderna vid Dirschau, se vi Falkenberg, dock utan befäl, deltaga vid konungens sida. 1628 fick han sitt, så vidt vi veta, första militära kommando, då han fick i uppdrag att af trupper ur åtskilliga regementen bilda en kår, som skulle förena sig med konungen vid Ossa.

1629 var det emellertid som Falkenberg afgick på den viktiga och för honom epokgörande beskickningen till Holland, som här ofvan (sid. 30) blifvit omnämnd. Hufvuduppgiften var värfvandet af de sju nya regementena, men det var visst icke den enda. Hofmarskalken hade dessutom uppdrag rörande ordnandet af kronans kopparaffärer, han skulle för dess räkning sälja spannmål, han skulle inköpa vapen, och han skulle söka grunda ett sällskap för Ingermanlands koloniserande. Dessutom skulle han

kraftigt bistå Sveriges förut i Amsterdam varande sändebud, Ludvig Camerarius, vid underhandlingarna om att få det nu utlöpande 1614 års förbund med Generalstaterna förnyadt. Om Falkenbergs nit och duglighet att utföra de underhandlingar af ekonomisk art, som ålågo honom, torde man knappast vara berättigad att hysa något tvifvel, men hans egenskaper och åskådningar i andra afseenden voro ägnade att inge farhågor och tvekan rörande hans lämplighet för denna beskickning.

Redan i Danzig hade hans häftiga och våldsamma natur hållit på att framkalla förvecklingar af ganska allvarsam art, och redan här hade hans starka monarkiska känslor på ett föga undfallande sätt gifvit sig till känna. Här i Holland, där man föga aktade kungligheten och »begagnade samma predikat vid tal om en stor konung som i fråga om en borgmästare i en liten småstad», sårades hans känslor ännu mera, och de långsläpiga underhandlingarne med de Högmögende satte hans tålamod på ett prof, som det icke alltid bestod.[1] Men på samma gång han själf stötte sig på den demokratiska andan, sårade han å sin sida Staterna genom ett mot dem respektvidrigt språk.

Vi hafva redan vid redogörelsen för Knyphausens delaktighet i Falkenbergs planer omnämnt, huru Generalstaterna med hänsyn till sina egna rustningar för företaget mot Herzogenbusch bestämdt vägrade den begärda tillåtelsen att värfva på holländskt område, huru Falkenberg då slagit sig ned i Emden, och huru han här företagit sig för Hollands säkerhet ganska betänkliga ting. Ej nog med, att han öppet trotsade förbudet mot värfning inom Nederländernas egna gränser (ja, hans officerare, som det hette, »debaucherade» Generalstaternas egna i Amsterdam liggande kompanier), utan han uppgjorde äfven, till hämd för att myndigheterna i Amsterdam låtit häkta hans officerare, den plan till omhvälfning i Ostfriesland, vid hvilken Knyphausens medverkan påräknades, och som sannolikt skulle inledt Generalstaterna emot deras vilja i fejd med kejsaren. Spänningen mellan de maktägande i Holland och Gustaf Adolfs sändebud blef nu sommaren 1629 ytterlig, då plötsligen Wallensteins infall i Nederländerna ändrade situationen och gjorde Falkenberg helt oförmodadt till republikens räddande ängel.

[1] Såsom en ytterligare bekräftelse på hvad prof. Wittich om F:s häftiga uppträdande berättar, må anmärkas, att J. Skytte i ett bref till K. M:t d. 9 april 1631 omnämner en viss diplomatisk person, Cornelius, sedan sänd på en beskickning till Moskva, som af hofmarskalken i Holland fått »munslag».

Generalstaterna begärde ifrigt, såsom det synes till och med med hot, att Falkenberg skulle ställa de af honom samlade trupperna till deras förfogande, en begäran som hofmarskalken under förutsättning af Gustaf Adolfs bifall också villfor, då det å ena sidan låg i konungens intresse att skydda republiken mot Wallenstein, och man å den andra kunde hoppas, att denna hjälpsändning skulle göra Staterna benägnare att tillmötesgå konungens önskningar i öfrigt. Såsom ofvan är nämdt, afsände Falkenberg Knyphausen till Gustaf Adolf för att förklara sitt uppförande, som vann konungens fulla bifall.

För Falkenberg personligen medförde denna hjälpsändning den fördelen, att han fick tillfälle att bevista den berömda belägringen vid Herzogenbusch, att han här fick se och studera den oraniska krigskonsten, och att han under denna tid kom i beröring med åtskilliga utmärkta personer såsom hert. Bernhard af Weimar, landtgrefve Vilhelm af Hessen m. fl., hvilkas bekantskap ej blef utan inflytande på hans framtida bana.

Den påräknade tacksamheten från Generalstaternas sida blef emellertid ganska ringa. De kloka handelsherrarne läto ej leda sig af någon slags känslopolitik. För Falkenbergs värfningar lade de fortfarande åtskilliga hinder i vägen, till att af dem få några subsidier hade man ingen utsigt, och de kontraktsenligt lofvade transportskeppen för folkets öfverförande till Sverige uppsköto de alltjämt att lämna.

Sålunda fördröjdes till Falkenbergs harm och förtviflan hans afresa till sena hösten, och när slutligen i midten af november allt var färdigt, vägrade skepparne att ge sig ut på grund af den sena årstiden. När äfven denna svårighet var öfvervunnen, råkade han i början af 1630 ut för sjukdom, som åter ökade hans finansiella förlägenhet och till sist höllo honom vidriga vindar kvar ända in i maj 1630, då han ändtligen fick afsegla till Göteborg, hvarifrån han skyndade till konungen i Stockholm. I stället för *sju* regementen utgjorde den kontingent han tillförde konungen blott *tre*.

Af hans öfriga uppdrag synes blott det, som rörde Ingermanland, så till vida hafva lyckats, att åtskilliga inflytelserika män i Holland börjat träffa anstalter för grundandet af ett Ingermanländskt kompani.[1]

[1] Några af de personer, med hvilka Falkenberg härom underhandlade finna vi sedan verkligen verksamma i Ingermanland t. ex. Abraham Sixt von Sandelier.

Efter återkomsten till konungen fick Falkenberg sin första rent militära grad, i det han utnämdes till öfverste för ett af de af honom hemförda regementena. Föröfrigt har han väl nu åter inträdt i utöfningen af sitt hofämbete, och såsom hofchef var han självskrifven att medfölja Gustaf Adolf vid hans afresa till Tyskland. Genom en tillfällighet fick han dock icke vara med i konungens omgifning vid öfverfarten, utan måste med en annan lägenhet uppsöka sin herre i Tyskland. —

I sanning vidtgående voro de uppdrag, som Gustaf Adolf i augusti 1630 här anförtrodde sin hofmarskalk. Skulle man döma efter ordalagen i det öppna patent, hvarmed denne försågs, så var hans makt oerhörd. Där stod nämligen, att konungen i anseende till Falkenbergs »trohet, dexterität, erfarenhet och tapperhet», affärdar honom att såsom sin legat *bringa »en eller flera armeer på benen samt därför konstituera generaler»*, hvilka han, till dess konungen affordrade dem, hade att bistå med råd och dåd. Officerare och soldater anmanas att respektera Falkenberg och de af honom anstälda generalerna såsom respective K. M:ts generaler och »legatum ad exercitum», på samma sätt, heter det, »als wan wir selbsten zur stell weren».[1] Huru nu denna vidsträckta fullmakt än får fattas, visst är, att ett starkare uttryck för det högsta förtroende väl knappast kunde gifvas. Och med det vidsträckta värfningsuppdraget förbands äfven det att genom underhandlingar vinna Tysklands furstar och folk för Gustaf Adolfs sak, för hvilket ändamål Falkenberg försågs med vederbörliga kreditiver till regenter och stadsmyndigheter.

De furstar, som han i första rummet skulle söka vinna, voro hertigarne af Meklenburg, furstärkebiskopen af Bremen, landtgrefve Vilhelm af Hessen och kurfursten Johan Georg af Sachsen. Ödesdigrast af alla hans uppgifter var dock den att vinna Nordtysklands i strategiskt som kommersiellt hänseende viktigaste stad Magdeburg. Af yttersta vikt för krigets hela utveckling var det beslut, som denna stad komme att fatta. Här var rätta stället att plantera upprorsfanan mot kejsaren, och för Falkenberg tedde sig också detta från första början såsom kärnpunkten i hans värf.

Första gången Gustaf Adolfs uppmärksamhet fästats på Magdeburg såsom en stödjepunkt vid ett eventuelt krig i Tyskland torde varit hösten 1629 vid det besök, som den äfven-

[1] Patentet finnes tryckt af G. Droysen ibland »Schriftstücke von Gustaf Adolf» sid. 192.

tyrlige administratorn af stiftet Magdeburg Kristian Vilhelm af Brandenburg då hos honom gjorde.

Utan att eljest fästa synnerligen vikt vid de vilda och outförbara planer, som denne framkastade, fann Gustaf Adolf i anvisningen på Magdeburg likväl en förnuftig tanke, och administratorns person kunde möjligen, trots allt oförnuft, blifva honom nyttig. Den gamla glansen af primatet i Tyskland, som fordom omgifvit innehafvaren af ärkebiskopsstolen i Magdeburg, var ännu ej alldeles försvunnen, och författningsenligt var ännu därvid fästadt direktoriet i Nedersachsiska kretsen. Hvad åter staden beträffar, så hade den nyss genom den tapperhet, med hvilken den sommaren 1629 uthärdat den svåra blockaden af Wallenstein, inför hela världen ådagalagt såväl styrkan af sina befästningsverk som fastheten i sin protestantiska ståndpunkt.

Förhållandet mellan administratorn och staden hade emellertid ända hittills varit föga vänskapligt. Dock skedde häruti, just under det administratorn befann sig på återresa från Sverige, en plötslig förändring genom den revolution, som i staden utbrutit, och hvarigenom nya män kommit in i rådet. I öfverdrifna färger utmålade Kristian Vilhelm från Hamburg för Gustaf Adolf den allmänna längtan, som nu rådde i Magdeburg efter honom.

Med en viss försiktighet hade den svenske konungen hittills inlåtit sig med den äfventyrlige fursten, men då, kort före Gustaf Adolfs afresa från Elfsnabben, en förtroendeman från denne, föröfrigt knappast mindre tvetydig än administratorn själf, den anhaltiske kanslern Johan Stallman, infann sig hos honom, gaf han denne, till hvilken konungen synes hafva fattat förtroende, och hvilken han tog i sin tjänst, i uppdrag att söka åstadkomma ett förbund med Magdeburg.

Medan nu Gustaf Adolf sommaren 1630 förde sina segrande vapen in i Tyskland, skyndade administratorn och Stallman till Magdeburg, och den senare lyckades äfven d. 1 augusti afsluta (tillsvidare dock blott muntligen) ett på skrufvar ställdt förbund med Sverige. Konungen, som ej anade, på huru lös grund det hela var byggdt, mottog underrättelsen härom med synnerlig tillfredsställelse, och det var nu han »in höchster eile» afsände sin trogne Falkenberg för att försäkra sig om staden och »ein diversionswerk allda anzurichten». En hängifnare, pålitligare, erfarnare och mera energisk utförare af sin vilja kunde Gustaf Adolf ej välja, och då han försäkrade sig vara beredd att offra

lif och blod i sin herres tjänst innebar detta för honom det djupaste allvar. Blott alltför väl torde han fattat såsom sin uppgift att antingen hålla Magdeburg Gustaf Adolf till handa eller också — att göra det gagnlöst för fienden.

Lyckosam hade Falkenberg i utförandet af sina stora kommissioner egentligen aldrig varit, och så var han icke heller nu. Vidriga vindar hejdade honom på hans resa till Lübeck, där han skulle lyfta en af konungen till hans värfningar anvisad penningesumma, och det hängde på ett hår, att han uppfångades af en spansk kapare, som mötte hans fartyg under vägen. Till hans otur hörde ock, att den svenske agenten, som skulle anskaffat penningarne, just vid samma tid afled, och blott med stor förlust för kronan och förlust af dyrbar tid lyckades det honom att för sitt ändamål uppbringa 30,000 thaler i kontanter. Med dessa värfvade han, hvart han kom, trupper, hvilka han i små skaror om 20 à 30 man sände före sig till Magdeburg.

Förstlingen af de öfverstar, som af Falkenberg för Gustaf Adolfs räkning värfvades, var den unge hertigen Frans Karl af Sachsen-Lauenburg. Denne öfvertalades af honom att söka fördrifva fienden ur Lauenburg, ett försök som äfven för ögonblicket fullkomligt lyckades och som för de svenska värfningarne öppnade nya löpe- och mönsterplatser.

Däremot misslyckades underhandlingarne om afgjord anslutning till Sverige såväl med hertigarne i Meklenburg som med ärkebiskopen af Bremen.

Mera intryck lyckades han i Hamburg göra på hessiska ambassadören Herman Wolff, som på genomresa till Gustaf Adolf uppsökte Falkenberg för att för honom tillkännagifva sin herres benägenhet för ett förbund. Wolff begärde också, då han sedan anlände till konungen, att, i händelse en svensk-hessisk allians komme till stånd, denne ville sända Falkenberg att öfvertaga befälet öfver trupperna i Hessen, hvartill denne vore så mycket mer kvalificerad, som han ju hade en mängd vänner och anförvandter bland det hessiska ridderskapet.

Till Magdeburg stod emellertid Falkenbergs hela längtan. I slutet af september 1630 var han färdig med sina förberedelser, men nu voro alla pass öfver Elbe afspärrade till följd af, att Kristian Vilhelm förlorat alla platser i ärkestiftet, som han förut intagit, och dessutom hade de kejserliga satt ett pris på F:s hufvud. I förklädnad lyckades han emellertid att smyga

sig förbi de fiendtliga posterna och anlände på sådant sätt den 19 oktober lyckligt till Magdeburg.

Här gaf han sig först tillkänna för Stallman och tog omedelbart fästningen i skärskådande. Brister upptäckte han genast, men han fann föröfrigt ställningen i staden bättre än han väntat.

I därpå följande audiens hos stadens råd öfverlämnade han sitt kreditiv, försäkrade om Gustaf Adolfs kraftiga bistånd och uppmanade rådsherrarne i ett vältaligt föredrag att icke låta händerna sjunka, utan med förtroende till sig själfva och till konungen på bästa sätt söka använda de hjälpkällor, som de ägde. Han erkändes nu också af rådet såsom öfverbefälhafvare och kommendant i Magdeburg, och från detta ögonblick äro hans och stadens öden oskiljaktigt med hvarandra förbundna.

Det dröjde emellertid ej länge, innan den nye kommendanten kom underfund med vanskligheterna i sin ställning. Rådet, det nya, ur revolutionen framgångna, var svagt och beherrskadt af menigheten, som å sin sida leddes af våldsamma demagoger, bland hvilka den farligaste var Johan Stallman.

I denne sistnämde ser prof. Wittich Falkenbergs och Magdeburgs onda genius. I många stycken duglig, kunnig och erfaren, var han i själfvå verket dock intet annat än en samvetslös äfventyrare. Genom list och bedrägeri hade han drifvit det svenska förbundet, sådant det nu var, igenom. Han hade framstält saken, som om Gustaf Adolf stått vid Magdeburgs portar, och som om Sachsen, Brandenburg, Hansestäderna och Nederländerna ej begärde bättre än skynda till hjälp, och det tvekande och försiktiga rådet hade han genom oförsynt vädjande till menigheten tvingat till eftergift. Administratorns militära oduglighet hade visserligen före Falkenbergs ankomst bragt förhållandena därhän, att samtliga kringboende furstar förklarat sig emot honom och det dumdristiga företaget att utan tillräckligt yttre stöd höja upprorsfanan mot kejsaren, men Falkenbergs ankomst tände nytt hopp både hos Stallman och administratorn. Af det ingångna förbundet med Sverige väntade de nu att skörda gyllene frukter.

Men om modet hos dessa herrar växte högt, så sjönk det så mycket mer hos svenska kronans representant, då han nu för första gången läste fördragets bestämmelser. Med bestörtning fann han att alla bördor: anskaffande af kvarter, proviant, ammunition, penningar och trupper blifvit lagda på Sverige, och

att alla fördelar blifvit förbehållna staden. Full af missmod utropade Falkenberg, då han lärde känna de verkliga förhållandena: »Wir haben uns übel versehen»!

Falkenberg hade fullmakt af Gustaf Adolf att ratificera det slutna fördraget, men skulle han bekräfta ett *sådant* fördrag? Något val hade han i själfva verket icke mer, då en vägran skulle beröfvat honom allt förtroende. Man skulle kunna framkasta den frågan, om en försiktigare diplomat ej möjligen kunnat finna ett medel att undvika ratifikationen. Falkenberg synes icke därtill hafva gjort något försök, men han lät sin vrede gå ut öfver Stallman, som dock skickligt förstod att glida undan och ställa honom någorlunda tillfreds. Synnerligen sympatiskt stämd mot Magdeburg lärer han väl ej genom detta blifvit, och i brefven till konungen utgjuter han ock sitt hjärtas bitterhet öfver stadens egennytta, lättsinne och opålitlighet samt öfver administratorns öfver förväntan stora militära oduglighet.

För denne sistnämnde förhemligade Falkenberg ej heller sina tankar, och som den stackars fursten moraliskt och materielt förlorat all kredit, fann han bäst att ställa sina öfverblifna trupper under hofmarskalkens befäl.

Med kraftig hand grep nu kommendanten de militära regeringstömmarne. Magdeburg betraktades från detta ögonblick af honom sannolikt blott ur en synpunkt: den militära. I det kaos af stridiga meningar, önskningar och intressen, som rådde i den politiskt upprörda staden, var det Falkenberg ensam, som fullföljde ett bestämdt, klart fattadt mål. Utöfver dagens alla små intriger och intressen såg han endast, hvad Magdeburg en gång skulle blifva i Gustaf Adolfs hand.

Utsikterna att lyckligt kunna lotsa sig fram igenom svårigheterna syntes honom dock synnerligen mörka. Han hade i uppdrag att värfva 6,000 man nya trupper, men staden hade ej i fördraget förbundit sig att åt dem upplåta någon plats, där de kunde samlas till mönstring. Han skulle bestrida alla kostnader för sina soldaters underhåll, och han hade knappast nog penningar att betala en månads sold.

Ingenting var dock för den stolte hofmannen så motbjudande som den köpslående krämarandan, som mötte honom öfverallt, men han såg sig nödsakad att genom smickrande utmärkelser söka vinna dem, som han i grunden af hela sitt hjärta föraktade, för att åter i sin tur genom dessa kunna vinna andra.

Falkenbergs bästa stöd och hjälp var emellertid nu för någon tid Stallman. Han var outtröttlig att söka bereda utvägar. »Ich wüste wahrhaftig sonder Stallman in civilibus nicht durchzukommen» — skref Falkenberg i november till konungen. Om också hofmarskalken möjligen märkte, att äfven denne var föga förtjänt af verkligt förtroende, så har han dock måhända ansett bättre att anförtro sig åt en själfvisk man, som sökte sin fördel i att understödja honom, än åt själfviska män, hvilka blott beredde honom svårigheter.

Rastlöst arbetade han på att åstadkomma en bättre sakernas ordning i staden. Hans fasta, stränga, men också varsamma uppträdande bragte småningom, såsom äfven af motståndare erkändes, större ordning i krigsväsendet och väckte nytt förtroende hos borgerskapet.

En månad hade Falkenberg uppehållit sig i Magdeburg, innan någon allvarsammare sammandrabbning ägde rum. Pappenheim befann sig ännu fjärran. Och dock träffade hans operationer i oktober månad indirekte Magdeburg. Vi hafva ofvan nämnt, hurusom hertig Frans Karl af Sachsen-Lauenburg, följande Falkenbergs anmaning, på hösten eröfrat de Lauenburgska länderna i akt och mening att skaffa nya värfningsområden och åt Gustaf Adolf betrygga vägen till Magdeburg. Med samma lätthet, som eröfringen hade skett, frånryckte dock Pappenheim honom dessa områden, omintetgjorde sålunda Falkenbergs afsikter och beröfvade Gustaf Adolf denna stödjepunkt vid Elbe för sina operationer till Magdeburgs förmån. Efter detta tillät »ratio belli» icke konungen att följa Knyphausens honom i november gifna råd att gå öfver Meklenburg åt Elbe till stadens undsättning.

Nöden hade emellertid drifvit Falkenberg till en fientlig åtgärd, som förde Pappenheim såsom hämnare till själfva Magdeburgs portar. Vi hafva sett, hurusom fördraget med staden förband den förstnämnde att själf förse sina trupper med proviant och kvarter, och de styrande vägrade hårdnackadt att medgifva någon förändring i dessa bestämmelser. Behofvet af bättre kvarter och bättre underhåll för de svenska garnisonstrupperna gjorde sig dock alltmer gällande och Falkenberg beslöt därför att bemäktiga sig den mellan honom och Pappenheim belägna staden Neuhaldensleben med det rika sädesförråd, som där fanns, ett företag, som han ock lyckligt utförde den 20 november 1630.

Framgången återverkade på borgerskapet i Magdeburg, så att kommendantens auktoritet väsentligen stärktes, och hans penningekredit växte. Allt såg ett ögonblick ljust och lofvande ut. Prästerna predikade förtroende till Gustaf Adolf och hans ställföreträdare, de rika borgarne sammansköto penningar, säd och öl samt mottogo villigt de af Falkenberg utfärdade växlarna.

Men horisonten förmörkades snart åter, då den hämdtörstande Pappenheim med Tillys begifvande från Lauenburg skyndade söder ut och i en handvändning återtog den förlorade platsen den $^{5}/_{15}$ december 1630. Från detta ögonblick blef kriget för Magdeburg fullt allvar. Med omkring 12,000 man lade sig fienden för stadens portar.

Förhållandena inom staden kommo nu åter i sitt gamla skick, motståndet mot inkvarteringen växte, penningarne flöto sparsammare och underhållet blef knappare. I slutet af december inberättade Stallman för Gustaf Adolf, att soldaterna måste tigga sitt bröd vid borgarnes dörrar, och deras hästar störtade af hunger på gatorna. Stallman själf började finna läget så obehagligt, att han af konungen begärde att få tjäna honom på någon annan ort, där han kunde vara till mera nytta.

Misstankar om förräderi och förbindelser med fienden kringflögo och väckte kommendantens högsta förbittring. Den misstänkte borgmästaren Kühlewein hotade han att »ruinera», om han funne hans uppförande mindre korrekt. Prämonstratenserprosten Sylvius i det ärevördiga gamla Liebfrauenklostret kallade han i närvaro af dennes egna munkar för skälm och förrädare samt hotade att klyfva hans hufvud eller hänga honom med egen hand utanför fönstret, emedan han önskat försona administratorn med kejsaren.

Och till Falkenbergs lycka stod nu det fanatiska protestantiska prästerskapet med den ryktbare, från sin församling i öfre Österrike fördrifne pastor Gilbert honom tappert bi. Från stadens predikstolar predikades mot hvarje tal om kapitulation.

Underrättelserna om Gustaf Adolfs framgångar vid Gartz och Greifenhagen under de minnesrika juldagarna 1630 stärkte å nyo Falkenbergs ställning, helst som fienden sett sig nödsakad att bortsända en del af belägringstrupperna. Nu genomdref han, att staden skulle mottaga 6 à 800 man af hans folk inom sina murar, — de hade förut legat i förstäderna — och nu beviljade borgarne också inkvartering och ett visst dagtraktamente åt be-

sättningen. Med ifver arbetade den af kommendanten eldade borgarenenigheten på fästningsverkens iståndsättande och visade en hållning, som fyllde denne med tillfredsställelse. Nästan dagligen öfvade han sitt folk genom utfall och skärmytslingar med fienden. För att öka sin krigsstyrka utfärdade han talrika värfningspatent, och till Braunschweig och andra orter aflät han skrifvelser med uppmaningar att sluta sig till Gustaf Adolf.

Både Pappenheim och Falkenberg väntade, ehuru med motsatta känslor, på nyåret 1631 konungens snara ankomst. Veckorna gingo dock, utan att denne afhördes. Som bekant, lät sig hans plan för Magdeburgs undsättning icke utföra med den skyndsamhet, som hade behöfts. Frammarschen hade måst betryggas genom eröfringen af fästningarna vid Meklenburgska gränsen, och, medan denna verkställdes, lade sig Tilly i vägen.

Emellertid brann Pappenheim af otålighet att bringa staden i sitt våld, innan något slags undsättningsförsök kunde göras, och i sin ifver gick han nu ända därhän att söka *besticka* Falkenberg. Anbudet var storartadt: 400,000 riksdaler och stora förmåner i öfrigt, men dess enda verkan var att väcka den tappre kommendantens stolta harm. Med afvisande hån svarade han, att ville Pappenheim finna en menedig skälm, så borde han ej vända sig till honom, utan söka denne i sin egen lättfärdiga barm. Trumpetaren, som öfverfört anbudet, hotade han att hänga på fläcken, innan han talat till punkt.

I början af mars lyckades hofmarskalken genom en djärf bragd intaga och befästa en viktig punkt, »die Kreuzhorst» på en af Elbeöarna, hvarigenom han hindrade fiendens brobyggnad ofvanför Magdeburg. Det var här han anlade det bekanta fästningsverk, som han kallade »Trotz Tilly». Detta utfall skedde i samma dagar som Tilly eröfrade Neu-Brandenburg, där Falkenbergs vän Knyphausen tillfångatogs.

Denna framgång och en senare vid Barby förmådde emellertid ej dämpa det växande missmodet bland borgerskapet. Det dåliga intrycket af konungens dröjsmål lät sig icke besegras. För att upplifva det sjunkande modet företog sig nu kommendanten åtgärder, som från moralisk synpunkt synas betänkliga nog. Helt visst gäckade han sig icke själf med några falska förhoppningar om sin herres snara ankomst. I midten af februari hade Gustaf Adolf låtit honom veta, att han knappast före

sommaren skulle kunna inträffa för Magdeburg. Detta oaktadt lät Falkenberg, i sannolik afsikt att vilseleda den allmänna meningen, nu i mars vidtaga åtgärder, som syntes gå ut på att hos befolkningen väcka föreställningen, att han omedelbarligen väntade den kungliga arméens ankomst, åtgärder, som, utom att de voro moraliskt förkastliga, dessutom voro militäriskt farliga.

Liksom för att bereda lägerplats åt den väntade hären lät han nämligen på omkring en half mils omkrets anlägga en mängd nya utanverk, till hvilkas försvar erfordrades en vida större styrka, än fästningen hade till sin disposition.

Pappenheim formligen jublade öfver dessa okloka skansarbeten, medan förståndiga män i Magdeburg, såsom den kloke och betänksamme Otto Guericke, bekymrade skakade på hufvudet. Till försvar dugde tydligen ej dessa fästningsverk, hvars murar knappast motstodo en muskötkula. Man frågade sig med oro, såsom man ännu i dag frågar, hvilka Falkenbergs egentliga afsikter härmed voro, och man förutsåg af skansarnes uppkastande blott oersättliga förluster i folk och krigsförnödenheter.

Och nu kom — ej Gustaf Adolf, utan *Tilly*. Han hade plötsligen afstått från sina operationer mot den svenske konungen och i slutet af mars med hela sin här gått till Magdeburg. Själfva Falkenbergs tillförsikt, ehuru icke hans mod och beslutsamhet, sjönko vid åsynen af den verkan, som detta hade på förhållandena i staden. En tröstlös nedslagenhet bemäktigade sig alla sinnen, och till och med Gilbert med det öfriga prästerskapet tycktes nu svika.

De farliga utanverken föllo alla på ett par dagar, den 9 och 10 april i fiendens händer, och med dem gingo en hel del officerare, soldater, krut, kanoner och proviant förlorade.

Stämningen bland borgerskapet blef härigenom ytterligare försämrad, och man började allmänt tvifla på Gustaf Adolfs mellankomst. Men ju mer svårigheterna växte, desto mer framträdde kommendantens hänsynslösa energi och hans beslut att försvara Magdeburg i trots af Magdeburg självt. »Mich sollen» — så lyder hans ofta upprepade försäkran — Eu. Majestät allezeit finden einen ehrlichen Mann, sei wie es wolle»!

Magdeburgs viktigaste utanverk »die Zollschantze», brohufvudet på andra sidan Elbe, samt ett annat nyss uppkastadt sådant »Trotz Kaiser» höllo sig ännu. Falkenberg lät underminera dem samt fylla minorna med kruttunnor för att i nöd-

fall kunna spränga fienden på samma gång som skansarna i luften.

I dyster förbidan väntade man, hvad som komma skulle, då Tillys plötsliga aftåg med en stor del af belägringsarméen å nyo tände de belägrades hopp såsom ett påtagligt bevis, att Gustaf Adolf dock verkligen lefde och var verksam. Det var, som bekant, Frankfurts a. d. Oder fara, som förmått Tilly att för ögonblicket öfvergifva Magdeburg. Modet i staden flammade åter upp. Rykten, som åtminstone icke af kommendanten vederlades, berättade, att Gustaf Adolf skrifvit sig skola komma inom *tre veckor*. I själfva verket hade han sagt *inom ett par månader*.

Som vi veta, kom Tilly för sent för att rädda Frankfurt och Landsberg, samt vände då åter om för att använda all sin makt till Magdeburgs betvingande. Under den terrorismens tid, som nu följde i staden, antog Falkenbergs försvar karakteren af en förtviflad mans.

Den 20 april lät han efter en kort och skarp strid utrymma de nyssnämnda båda af fienden angripna skansarna, »die Zollschantze» och »Trotz Kaiser», i akt och mening att låta kruttunnorna springa, då fienden stormade in, men luntorna hade genom regnet blifvit våta, och krutet utgräfdes af segraren oskadadt. Sedan den stora stadsbryggan natten mellan d. 21 och 22 april blifvit af fienden uppbränd, lät Falkenberg den 23 april de på ömse sidor om staden belägna förstäderna Neustadt och Sudenburg, för öfrigt af ålder rivaler till Magdeburg, uppgå i lågor. Men afsikten med denna våldsåtgärd misslyckades likaledes, enär invånarne, så godt de kunde, släckte elden, och ruinerna gåfvo sedan fienden ett förträffligt skydd, då den nu trängde hufvudfästningen inpå lifvet. Också jublade Pappenheim, och redan följande dag ryckte han in i Neustadt likasom Mansfeld in i Sudenburg.

Dessutom visade sig förstädernas afbrännande olycksbringande därigenom, att Magdeburg nu fick ytterligare några hundra personer att underhålla, hvilka för öfrigt med sina tårar och sin klagan bidrogo att öka dysterheten i den allmänna stämningen. Falkenberg bär ansvaret för de nämda åtgärderna, ty endast med svårighet lyckades det honom genomdrifva rådets samtycke härtill.

Att Magdeburgs dagar voro räknade, började blifva tydligt för hvar man, men ytterlighetsmännen mötte modlösheten med

energiskt upprepande af talet om Gustaf Adolfs förestående ankomst, stundom under fullt medvetande (såsom fallet var med t. ex. advokaten Cummius) af ryktenas grundlöshet, och sådant lät den svenske kommendanten opåtalt ske.

En för Falkenberg synnerligen gynnsam verkan åstadkom emellertid det försök Tilly gjorde att genom Johann Alemann, en f. d. rådsherre i Magdeburg, öppna underhandling om kapitulation. Ingenting var mera ägnadt att blåsa upp fanatismen till flammande låga. Terroristerna under ledning af mäster Gilbert och bryggaren Hans Herckel nedtystade för ögonblicket de försiktigare och klenmodigare. Ingen i staden vågade nämna ordet kapitulation, och man hörde yttranden fällas, att förr skulle ej sten blifva kvar på sten af Magdeburg, än man ville underkasta sig kejsaren. Ja, Falkenberg själf skall i ett bref till sin broder, ett bref, som ty värr hans biograf icke lyckats återfinna, hafva under denna tid skrifvit, att *wenn er die Stadt nicht mehr halten könne, so werde er das ganze Nest anstecken.*[1] Sådana tankar synas hafva funnit genklang hos mången både lekt och lärd, och i sådan tonart gingo de predikningar, som ljödo från mäster Gilberts predikstol.

Fåfängt spanade man efter tecken till någon yttre hjälp. Vi känna de orsaker som höllo Gustaf Adolf fjärran, men Falkenberg synes i dessa yttersta dagar ej ens skytt uppenbart bedrägeri för att egga de belägrande till motstånd. Om berättelsen, att han låtit förfalska bref från Gustaf Adolf med underrättelser om omedelbart förestående undsättning, än är obestyrkt, och om än man misstydde det såsom ett försök att föra allmänheten bakom ljuset, att Falkenberg och administratorn stego upp i domkyrkans torn för att liksom iakttaga undsättningshären, så såg dock hela världen de signaleldar, som på kommendantens befallning tändes för att väcka tron på, att svenske konungen befann sig utanför staden.

Allt talrikare blefvo emellertid trots kommendantens energi förebuden att slutet nalkades. Så gjorde man nu den upptäckten, att det synliga krutförrådet var slut. Det *synliga* krutförrådet

---

[1] Det torde böra anmärkas, att detta för Falkenbergs skuld till förstöringen ytterst graverande yttrande kommit till prof. Wittich, såsom han själf anmärker, först i *tredje* hand, i det att ägaren till Falkenbergska arkivet å Herstelle, Freiherr von Heeremann berättat för doktor Irmer, att han haft ett bref af Falkenberg som innehållit dessa ord, hvarpå doktor Irmer meddelat professor Wittich detsamma.

— ty efteråt befunnos åtskilliga tunnor krut hemligen hafva blifvit nedgräfda i hvalf och torn, hvarifrån de sedan af fienden utgräfdes. Det grofva artilleriets tystnad inom staden var blott allt för vältalig, för att ej allvarsamma tankar på underhandling skulle uppstå hos dem, som ej önskade stadens fördärf. Men ju mera utsikten att kunna försvara sig försvann, desto högre steg deras fanatism, som önskade ett försvar till det yttersta.

Ännu aftonen före katastrofen, då man den 9 maj skulle gifva svar på Tillys den 8 afsända ultimatum, vacklade besluten inom rådskollegiet. Ett afslag på Tillys anbud hade blifvit beslutadt, då den berömde Otto Guericke lyckades kullstörta detta beslut och vinna gehör för förslaget om underhandling. Med egna ögon hade han från Jakobikyrkans torn iakttagit fiendens oemotståndliga framsteg. Han fick flera af rådets mest betydande medlemmar såsom stadssyndicus Denhart och Konrad Gerhold, båda afgjordt svenskvänliga, på sin sida. Guericke själf utsägs att frambära beslutet till kommendanten, för hvilken det måste hafva kommit som ett åskslag.

Falkenberg fordrade emellertid nu blott, att intet skulle företagas utan hans vetskap, och lofvade att den påföljande dagen infinna sig i rådet för att rådslå om traktaten med Tilly samt uppmanade den regerande borgmästaren att kalla detta tillsammans till kl. 4 på morgonen. Hans afsikt var dock ingalunda att falla undan för de klenmodiga.

När han efter en i vapen genomvakad natt kl. 5 följande morgon också infann sig i rådsförsamlingen, var det icke för att gifva vika utan för att leverera batalj. Såsom vapendragare vid sin sida hade han Johan Stallman.

Han begynte, såsom prof. Wittich efter Guerickes egen berättelse, omtalar, »den pünktlich erschienen Rath oder dessen Deputirte förmlich todt zu reden». Hans tal karakteriseras såsom »eindringlich, feierlich und endlos». Segern, ödesdiger som den var, blef också hans. Tillys trumpetare återsändes icke. Ännu i detta sista ögonblick bedyrade Falkenberg med framhållande af konungens löften, att hjälpen kunde hvarje timme, ja hvarje ögonblick väntas.

Och dessa ord talades i samma stund, som ilbud bragte underrättelsen, att fienden löpte till storms. Förfäran grep de församlade, men hofmarskalken afbröt blott sitt tal med hotelsen: die Kaiserlichen möchten sich's nur unterstehen zu stürmen, sie

sollten wahrlich so empfangen werden, dass es ihnen übel gefallen würde! Men han rörde sig ej från sin plats. Kallblodig och lugn fortsatte han sitt tal, han talade ännu, när väktaren på Johanniskyrkans torn blåste alarm, han talade ännu, när Otto Guericke, som ilat ut, springande återkom och utropade: Was sitzet ihr da, der Feind ist schon in der Stadt!

När nu slutligen kommendantens egen page kom med budskapet, att fienden vid Neustadtsidan trängde öfver vallen, då ändtligen störtade Falkenberg upp, kastade sig på sin häst, lät kalla till sig sina trognaste offfcerare och red, samlande alla beväpnade han mötte, för att söka vid Neustädtermuren kasta Pappenheim tillbaka.

Här fann han emellertid, då han nu kom de sina till hjälp, endast förvirring och flykt. Han samlade dock, så godt sig göra lät, sina trupper, och enligt Pappenheims berättelse till kejsaren utspann sig nu en het, vild, förtviflad kamp »in dem des ganzen Römischen Reiches wohl und wehe gegen zwei Stunden auf einer zweifelhaften Spitze gestanden habe». Två à tre gånger dref Falkenberg fienden tillbaka, men utgången kunde ej vara tvifvelaktig. Pappenheims skaror förstärktes alltjämt, medan hans egna glesnade. Pappenheims rytteri, som omsider arbetat sig öfver muren, fällde utslaget. Borgarebeväpningen måste nu vika, och kommendanten själf blef omringad och öfvermannad. Trovärdiga ögonvittnen hafva berättat, att pardon erbjöds honom, men han vägrade att taga emot sitt lif af fiendens nåd. Med sitt blod beseglade han uppriktigheten af sin åter och åter upprepade försäkran, att han vore villig offra lif och blod för Gustaf Adolfs sak. —

Men har Falkenberg också för sin konungs sak (i sådant fall understödd af det terroristiska partiet) offrat Magdeburg? Såsom bekant har prof. Wittich i sitt arbete »Magdeburg, Gustaf Adolf och Tilly» framdragit en mängd viktiga omständigheter, hvilka synas tala för sannolikheten af en sådan förmodan. Långt ifrån att genom fortsatta studier hafva rubbats i sina misstankar, har han därför funnit nya bekräftelser. Längre än till sannolikheter lär man i denna stridiga fråga icke någonsin kunna komma. Så länge man icke finner det trovärdiga vittne, som från Falkenbergs egna läppar mottagit ordern att tända luntorna vid de i torn och hvalf nedgräfda kruttunnorna, så länge lärer nog en eller annan forskare komma att betvifla Falkenbergs skuld. Ett

sådant vittnesbörd finnes nu visserligen icke, men prof. Wittich har dock i vårt svenska riksarkiv funnit ett dokument, som kommer ett sådant ganska nära. Det är en samtida berättelse af den hemlige svenske agenten Reichard Damerow till stadssyndicus Elias Pauli i Stettin, som äfven var i svensk tjänst.[1] Häri heter det: Nachdem auch der Herr Falckenberg gesehen, dass alles verlohren, hat er das Ammunitionhauss in Brand zu stecken befohlen und wie der Corporal, der unter Herrn Falckenbergs commando gewesen, berichtet, sol der H. Falckenberg durch den Kopff geschossen und fort todt plieben sein. Hernachmals aber ist er von Tillischen in Fewer geworffen und verbrandt worden. Ess vermelden auch brieffe, dass 300 Frawen und Jungfrawen sich in einer wüsten Kirche retiriret und daselbst die grosse munition mit Fewer angeleget, und ehe sie in der Tillischen gewalt sein wollen, sich selber aufgeopffert.

Vore denna berättelse enastående, så kunde man måhända ej tillmäta den absolut afgörande vikt, men sammanställd med öfriga indicier, hvilka prof. Wittich i sin högst intressanta utredning påpekar, men som utrymmet ej tillåter att här anföra, måste det medgifvas, att den får en ganska stor vittneskraft. Såsom numera fullt konstaterade fakta torde kunna fastslås följande, hvarom alla äro eniga: att i Magdeburg fanns ett parti, understödt af Falkenberg, som, förande det mest fanatiska språk, väl varit i stånd till de mest förtviflade steg; vidare att elden blifvit anlagd, och anlagd på många ställen på en gång; att den företrädesvis förstörde vissa byggnader, som afsågo stadens försvar, såsom tyghuset, stadens torn och portar, bryggor, som ledde dit, proviants- och förrådshus o. s. v., att stadens ödeläggelse var ytterst kännbar för de kejserliga, men afgjordt fördelaktig för Gustaf Adolf, för hvilken det oförstörda Magdeburg skulle varit ett fruktansvärdt hinder vid hans framträngande i Tyskland; slutligen att Falkenbergs beslutsamma karaktär visserligen låter oss tro på en sådan gärnings möjlighet, då det gälde att för den protestantiska sakens skull beröfva fienden fördelarna af en dylik hufvudorts besittning. Och till dessa obestridbara fakta komma nu en hel mängd uttalanden i denna riktning från svensk, kejserlig, ligistisk, ja äfven från nederländsk sida, samtida sånger som beprisa den Magdeburgska jungfrun såsom en »lutersk Lucretia» o. s. v. Magdeburgs eget sändebud vid det svenska hofvet

[1] Se föröfrigt härom Svensk Historisk Tidskrift för 1889 sid. 271.

Andreas Law har såsom ett skäl för sin ansökan om förmåner för staden framhållit invånarnas »einäscherung» af sin sköna stad.

* * *

Otvifvelaktigt hade Dietrich v. Falkenberg gjort Sveriges krona utomordentliga tjänster. Så mycket mera måste det då te sig som otacksamhet, då hans i Tyskland öfverlefvande broder och dennes rättsinnehafvare i årtionden måste förgäfves till kronan ingifva böneskrifter utan att någonsin utfå, hvad de ansågo såsom sin lagliga rätt. Prof. Wittich har med styrka framhållit, huru de Falkenbergska arfvingarna sågo saken. Ej alldeles med samma tydlighet framgår, huru svenska kronan uppfattade den. Att under Kristina penningebristen och misshushållningen kunde föranleda till underkännande af berättigade anspråk är nog sannt, men förmyndareregeringen var i allmänhet icke obenägen att gifva skäl och billighet, om möjligt, sin rätt. Huru därmed än må förhålla sig, den tacksamhetsskuld, hvari Sverige kommit till Falkenberg för hans mod och uthållighet, om också icke för att han förstört Magdeburg, kan det icke afbörda sig.

Strödda meddelanden och aktstycken.

Ett bidrag till flottans historia under Erik XIV.

I »Konung Erik XIV:s Nämnds Dombok» omtalas sid. 143 o. ff. den ransakning, som hölls d. 4 juli 1564 med skeppshöfvidsmän, hvilka af sekreteraren Erik Matsson anklagats för att under sjöslaget vid Öland d. 30 och 31 maj s. å. icke hafva förhållit sig tappert. Der nämnes ock »en zedell, theruppå för:ne höfvidzmän stodhe antechnede, som var underschrifvenn med högz:te Kong:e M:tz amiraldz sampt Hans Kong:e M:tz secreteres och procuratoris välbordighe her Claes Flämingz och Jören Perssons händer». Denna handling, som förvaras i riksarkivet (Acta Historica), eger så stort intresse, att den torde förtjena här meddelas.

* * *

Thesse effterscrefne höfvedzmæn h[afue sigh] tappert, troligen och man[ligen] bevisth emot fienderne d. 30 och 31 Maij anno 1564.

Opå Elephantenn	Her Claes Flæmingh, Siffridh Jönssonn.
S. Erich	Knutt Benchtsson, Peder Bagge.
Hector	Her Nils Byrgesson, Sverkill Simonsson.
Svanen	Peder Axelsson, Söffren Juthe.
Engelen	Hans Kyle, Nils Juthe.
S. Christoffer	Her Erich Karsson, Håkon Pederssonn.
Troilus	Erich Bärtelsson, Nils Erichssonn.
Calmarne Barcken	Peder Erichsson, Anders Pedersson.

Store Råboijorten	Krigxman Jönsson, Henningh Hansson.
Lille Råboijorten	Matz Tydsk, Hans Olssonn.
Gylden Leanen: Lorentz Flämingh, Tönne Olsson.	hvilken miste sin halfve fäckerå och störste tåppesegslet. Sedhen var icke mykedt till mangels med fienderne.
Biörnen	Anders Biörsson, Store Hans Erichsson.
Vestervickz Barcken.	Davidt Stålle, Hans Ersson i Sibbo.
Elzbårgs Barcken	Bencht Räff, Erich Nilsson.
Hållandz Barcken	Hans Boije, Christoffer Seffridsson.
Juthen	Peder Hansson, Lasse Olssonn.
S. Jören	Arfvit Olsson, Nils Pedersson.[1]

Effter en part af skeperes, styremändz och en part af menige mandz berättelse hafve thesse effterschrefne icke mykidt väll förhalledt sich, och ändoch att en part af them förmene vele bevise sich hafve manligen forhalledt och alleredhe ther uthe vedh skepsflåthen hade någre vethne fram, vardt thermedt dåch appeleret till konångz nempdh. Ithem äre och en part af them, medt hvilcke nogsampt openbart och bevisligit, att the sich icke troligen bevist hafve, udaf hvilcke en part äre dömde och afsagde ifrån äre, lif och godz, män the andre, um hvilcke ännu ingen dom fallidt är, måge bevise medh the vethne såssom gyllede varde, huru the sich hafve förhalledt heller med hvad the vele sich entschyldige.

Hercules	Nils Ryningh, Erich Tönnesson.
Ståchålms Hiorten	Claes Jorensson, Hans von Köllen.
Dansche Hiortenn	Peder Larssonn, Carl Smålenning.
Baggen	Ulff Henrichsson, Joen Larssonn.
Speckhöker	Lasse Joensson.
Rosen	Oloff Bagge, Måns Ålenninge.
Lillien	Peder Svensson, Sven Pederssonn.
Ulffven	Erich Joensson.

[1] Här hafva några ord antecknats i marginalen. af hvilka nu endast återstå: hvil . . . the.

Store Gripen	Jöns Olsson,[1] Abraham Nilssonn.
Hökenn	Frantz Scrifver,[2] Oloff Cammersven.
Lossmandzpincken	Peder Svensson, Peder Ölender.
Dansche Hector	Lasse Joensson, Nils Brömps.
Röde hunden	Erich Nilsson, Greger Häss.
Nyköpungs Barcken	Hans Pedersson, Lille Hanns Erichsson.
Lybiscbe Boijorten	Simon Henrichsson, Bencht Helsingh.
Wijbårgs Gripen.	Hans Pedersson på Valsta, Jacob Månssonn.
Pippingen heller Gripen . . .	Erich Andersson, Hans Dietmersch.
Lille Gripen	Knut Matzsson.
Helsingeforss Jachten heller . . .	Erich i Brändöö.

Claes Fleming,
Georgius Sal[*amontanus*].[3]

Vid de förnyade ransakningarna styrkte de flesta anklagade med vittnen, att de icke gjort sig skyldige till feghet eller förräderi. Peder Svensson, Hans Pedersson och Erik Andersson blefvo dock dömda till döden (se vidare Silfverstolpe, Om Jöran Persson och Konungens Nämnd, Hist. Tidskrift I, sid. 356—357).

Karl XII:s hemfärd från Turkiet.

De vanliga uppgifterna om Karl XII:s hemfärd från Turkiet äro hämtade från Nordbergs arbete, och Nordberg har enligt egen berättelse fått sina uppgifter från Gustaf Fredrik von Rosen, som följde konungen de första dagarne efter uppbrottet från Pitesti och med afseende på den följande delen af konungens färd åberopade meddelanden af Otto Fredrik Düring, hvilken hela tiden var i konungens sällskap. Rosens berättelse, upptecknad af honom själf, är delvis återgifven i ett nyare arbete öfver ämnet: *Om Carl XII:s och svenska*

[1] Kallas i Domboken: Jöns Ulffsson.
[2] Kallas i Domboken: Frantz Mårtensson.
[3] Så skref sig, som bekant, ofta Jöran Persson.

krigarnes hemfärd från Turkiet genom Siebenbürgen, Ungern och Österrike 1714 (af C. Burenstam), Haag 1872. Författaren till sistnämnda arbete har genom anlitande af andra, hufvudsakligen österrikiska, källor beriktigat vissa uppgifter hos Nordberg, särskildt den mycket vilseledande att konungen skulle genom Ungern ha tagit vägen öfver Stuhl-Weissenburg, i stället för Weissenburg i Siebenbürgen, nu Karlsburg. Emellertid är det mycket antagligt, att Rosen, som meddelade sin berättelse ur minnet dels af hvad han själf upplefvat dels af hvad en annan (O. F. Düring) berättat, ej kunnat vara så noggrann i alla detaljer som önskligt varit, och det torde därför vara af intresse för Historisk Tidskrifts läsare att taga kännedom om efterföljande i Skokloster-samlingen (Miscellanea XXIII) förvarade utdrag af dåvarande generaladjutanten grefve Ture Gabriel Bielkes journal öfver färden från Pitesti till Stralsund. En dylik journal bör ega vitsord framför en senare ur minnet gjord uppteckning i allt sådant som måste vara kändt af den som fört journalen. Genom denna skrift beriktigas Rosens och Nordbergs uppgifter om tiden för konungens uppbrott, som skedde icke den 26 okt. kl. 1 på natten, utan den 27 okt. kl. 11,10 e. m.; och då Bielke och hans vänner reste i konungens spår (med undantag för ett litet stycke i Tyskland), lär man häraf känna största delen af konungens marschroute i detalj. Dagen, då konungen passerat de olika stationerna, får man ej med samma säkerhet veta, ty det var visserligen stadgadt, att de efterföljande skulle alltid färdas fram 24 timmar senare än konungen, och det är troligt att så skett i början och genom Ungern, men då konungen med Düring framkom till Stralsund den 11 och de andra först den 15 november, har tydligen afståndet emellan de båda reseföljena efter hand blifvit allt större.

* * * *

Vägen

som högstsahl. Konung Carl den XII:te tagit uppå des resa ifrån Turkiet til Stralsund; utdragen utur det egenhändiga journal, som hans Excell. R. R. Hr Grefve T. G. Bielke, såsom då varande Kongl. General Adjutant, deröfver hållit.

Ao 1714 st. v. Octob. 8. Kom Konungen ifrån Demotica till Pitest med den suite, som hade fölgt honom ifrån Bender til förstnämde orten.

Ifrån d. 9 til d. 25 voro rastdagar. Under den tiden, neml. d. 16 kom Gen. Sparre med sitt manskap till Konungen ifrån Bender, hvarest de effter Calabaliquen blifvit qvarhålldne, när Konungen fördes til Demotica; och således kom Konungens hela suite i Turkiet då vid Pitest tilsammans.

d. 23 efftermiddagen deltes samma hela suite uti 5 divisioner, hvilka särskilt af en generalsperson skulle commanderas, och hvar

division åter i 3:ne troppar, som hvardera bestod af 100 man, herre och dräng inberäknade.

Indelningen var sådan:

1:a divisionen commanderades af Gen. Lieut. Hård och fördes des
1:a tropp af Öfv. Chambre.
2. » af Öfv. Villalonga.
3. » af H. Segerschiöld Qvartermästare vid drabanterna.

2:a division command. af Gen. Major Zöge, des
1. tropp af Öfv. Albedyhl.
2. » af G. M. Zöge sielf.
3. » af Öfv. Gref Torstenson.

3:e division command. af Gen. Major Zülich, des
1. tropp af Öfv. Glasenapp.
2. » af Gen. Major Zülich sielf.
3. » af Öfv. Grothusen.

4:e division command. af Gen. Major Hierta, des
1. tropp af Öfv. Axel Roos.
2. » af G. M. Hierta sielf.
3. » af Öfv. Otto Koskull.

5:e division command. af Gen. Axel Sparre, des
1. tropp af Öfv. Silfverhielm.
2. » af Öfv. Lagerberg.
3. » af Öfv. Arfwedson.

d. 24 blef vid orderne ansagt, huru desse 5 divisioner marschera skulle, och då blefvo tillika följande officerare ifrån tropparne commanderade at föllia hans Maijtt:

Gen. Poniatowski.
Öfv. Bousquet.
Gen. Adj. Gref T. G. Bielke.
Öfv. Düring.
Gen. Adj. Gustaf Rosen.
Major Buddenbrock.
Cap. Adlerfelt.
deslikes ock
Tolcken Battiste Savari och
Chir. Neuman med hvar sin dräng,
tilsammans voro de 24 personer.

d. 25 fingo divisionerne sina instructioner och pass, och vid deras upbrått, som gjordes hvar dag af en division, var Konungen tilstädes och följde dem litet på vägen.

Octob. 26. Var Konungen ute, när första divisionen marscherade. Kl. half 3 efftermiddagen reste hans Maijtt med sin sidst utnämde suite ifrån Pitest, men intet längre än en half timas väg, till ett vinberg, hvilket, på det afresan desto bättre döllias måtte, tilslöts, så at ingen feck komma til honom.

Octob. 27. Skickades Gen. adj. Rosen åter til Pitest, at aflefverera 5 drängar och 13 hästar, som skulle föllia Gen. Sparres division, och kl. 6 om afftonen åter 4 drängar och 5 hästar at gå samma väg.

Kl. half 7 blef Major Buddenbrock med lifknecktén Carl Stenberg, Savari och en dräng afsänd at gå öfver Belgrad.

Kl. 11 och 10 min.[1] afgick Konungen sielf med Düring och Rosen under namn af Capitainer Peter Frisk, von Ungern och Palm, och befalte at des suite som följde, skulle lemna sina hästar vid gräntzen, och sade sig sielf villa beställa hästar för dem, det ock hans Maijtt hela vägen giorde.

Octob. 28. Reste Gen. Adj. Gref Bielke effter förut undfångne ordres till Capuchi Bacha Mustapha, som af Turkiska Käysaren hade befallning at afvänta Konungens afresa, och gaf honom vid handen, det hans Maijtt i morgon skulle resa,[2] hvilket han sitt hof med visshet berätta kunde.

Kl. trefierdeedelar på 6 om affton följde de öfrige af Konungens suite, bestående i 11 personer, som hade ordres, sig ingenstädes at uppehålla, utan at gå samma väg som Konungen, dock likväl altid 24 timar senare.

Octob. 29. Kom denna suiten til byen Laquina, 22 timmars väg ifrån Pitest, der blefvo de öfver natten.

Octob. 30. Gingo de 1 tima ifrån Laquina öfver strömmen Huolt (Aluta ell. Alt). Två timmar derifrån är Sibenburgiska gräntzeskillnaden vid Rothe Thurm. De gåfvo der bort sina hästar, hvilket ock Konungen med dem som honom följde giordt hade, åt en Lieutenant af General Feld Wachtmeister Tollets regemente, som var commandant på skantzen, densamma länte dem hästar til Hermanstad, tre mihl ifrån Roten Thurm.

Uti Hermanstad blefvo Neuman, kocken Boberg och en dräng effter at gå öfver Schlesien til Stralsund, och de öfrige togo posten.

		Poster.
	från Hermanstad til Reismarck[3]	1½.
	fr. Reismarck til Millenbach[4]	1.
	här blef Adlerfelt med en dräng effter.	
	fr. Millenb. til Weissenburg[5]	½.
	fr. Weissenb. til Engert[6]	1½.
	fr. Engert til Fellwintz[7]	1.
Octob. 31.	fr. Fellwintz til Torda	1.
	utmed strömmen Aringa.	
	fr. Torda til Claussenburg	2.
	fr. Claussenburg till Korod	1.
	fr. Korod til Berend	1.
	fr. Berend til Sombor[8]	1.
	fr. Sombor til Egret[9]	1.

[1] Rosen uppgifver: »om natten klockan ett emellan den 25 och 26 October», säkerligen ett minnesfel.

[2] Denna oriktiga uppgift var naturligtvis afsedd att föra konungens fiender på villospår.

[3] Reussmarkt. — [4] Mühlbach. — [5] Nu Karlsburg. — [6] Nagy-Enyed. — [7] Fel Vincz. — [8] Mag. Sombor. — [9] Mag. Egregy.

		Poster.
	fr. Egret til Brett[1]	1.
	fr. Brett til Sillain[2]	1.
	denna dagen blef Rosen effter med ordres at gå emellan Konungen och denna suiten.	
Novemb. 1.	fr. Sillain til Somlyo[3]	$1\frac{1}{2}$.
	der mötte dem Gen. Feldmarechal Grefve Wilscheck[4] skickad af Käijsaren emot hans Maijtt. Han frågade hvar Konungen vore och sade det han dagen förut talt med de officerare, som beställt hästar.	
	fr. Somlyo til Kemmer[5]	1.
	fr. Kemmer til Deda	1.
	fr. Deda til St. Marguerite[6]	1.
	fr. St. Marguerite til Zegelhytt[7]	1.
	fr. Zegelhytt til Leta[8]	1.
	fr. Leta til Paly[9]	1.
» *2.*	fr. Paly til Debreczin	$1\frac{1}{2}$.
	fr. Debreczin til Vivaros[10]	$1\frac{1}{2}$.
	fr. Vivaros til Hortabai[11]	$1\frac{1}{2}$.
	fr. Hortabai til Czeghe[12]	$1\frac{1}{2}$.
	fr. Czeghe til Babolna	$1\frac{1}{2}$.
	fr. Babolna til Borotslo[13]	$1\frac{1}{2}$.
	fr. Borotslo til Attan	$1\frac{1}{2}$.
	fr. Attan til Booth	1.
» *3.*	fr. Booth til Arakszalas[14]	$1\frac{1}{2}$.
	fr. Arakszalas til Hatvany[15]	1.
	fr. Hatvany til Assut[16]	$1\frac{1}{2}$.
	fr. Assut til Kerebes[17]	$1\frac{1}{2}$.
	fr. Kerebes til Ofen	$1\frac{1}{2}$.
	Emellan Pest och Ofen gick man öfver Donau strömmen på flygande bryggan.	
	fr. Ofen til Wäresvar[18]	$1\frac{1}{2}$.
	fr. Wäresvar til Turak	$1\frac{1}{2}$.
	fr. Turak til Neudorff	1.
» *4.*	fr. Neudorff til Nesmiel[19]	1
	fr. Nesmiel til Comorra[20]	1.
	fr. Comorra til Gunig	2.
	fr. Gunig til Raab	1.
	fr. Raab til Hochstras	1.
	fr. Hochstras til Wieselburg	$1\frac{1}{2}$.

[1] Bred. — [2] Ziláh, första stationen i Ungern. — [3] Szilágy Somlyó. — [4] Welczek. — [5] Kémer. — [6] Margita. — [7] Székelyhid. [8] Nagy Leta. — [9] Hoszú Palyi. — [10] Ujvaros. — [11] Hortobagy. — [12] Czege, nära Theiss. — [13] Poroszló. — [14] Arokszallás. — [15] Hatvan. — [16] Aszód. — [17] Kerepes. — [18] Värösvar. — [19] Neszmély. — [20] Komorn.

		Poster.
	fr. Wieselburg til Taschiandorf	$1\frac{1}{2}$.
	fr. Taschiandorf til Deutsch Altenburg	$1\frac{1}{2}$.
	fr. Deutsch Altenburg til Fischa[1]	2.
Novemb. 5.	fr. Fischa til Wien[2]	2.
	fr. Wien til Purchersdorf	1.
	fr. Purchersdorff til Sigarskirch[3]	1.
	fr. Sigarskirch til Perslin[4]	1.
	fr. Perslin til St. Pölten	1.
	fr. St. Pölten til Melch[5]	$1\frac{1}{2}$.
	fr. Melch til Kemmelbach	$1\frac{1}{2}$.
	fr. Kemmelbach til Amstedten	1.
» *6.*	fr. Amstedten til Strengberg	$1\frac{1}{2}$.
	fr. Strengberg til Ens	1.
	fr. Ens til Lintz	$1\frac{1}{2}$.
	fr. Lintz til Efferding	$1\frac{1}{2}$.
	fr. Efferding til Bayerbach	$1\frac{1}{2}$.
	fr. Bayerbach til Eisenbirn	$1\frac{1}{2}$.
» *7.*	fr. Eisenbirn til Passau	1.
	fr. Passau til Viltzhofen[6]	2.
	fr. Viltzhofen til Plattling	2.
	fr. Plattling til Straubing	2.
	fr. Straubing til Pfada[7]	$1\frac{1}{2}$.
	fr. Pfada til Regensburg	$1\frac{1}{2}$.
» *8.*	fr. Regensburg til Laber	1.
	fr. Laber til Parsberg	1.
	fr. Parsberg til Teining[8]	1.
	fr. Teining til Peschbaur[9]	1.
	fr. Peschbaur til Feucht	1.
	fr. Feucht til Nürnberg	1.
	fr. Nürnberg til Erlangen	$1\frac{1}{2}$.
	fr. Erlangen til Altendorff	$1\frac{1}{2}$.
	fr. Altendorff til Bamberg	1.
» *9.*	fr. Bamberg til Burgwinheim[10]	$1\frac{1}{2}$.
	fr. Burgwinheim til Neuses	1.
	fr. Neuses til Dettelbach	1.

Där måste de rida tilbaka, effter man om natten ey ville släppa dem igenom Würtzburg. En $\frac{1}{4}$ mihl härifrån gingo de öfver Maijnströmmen, utmed ett Bernhardiner kloster benämd Schwartso.[11] Här hant Cap. Adlerfelt dem åter up.

[1] Fischament. — [2] Dagen för konungens ankomst till Wien kan ej med säkerhet bestämmas, men har den stadgade mellantiden af 24 timmar ännu iakttagits, var det den 4 nov. — [3] Sieghardskirchen. — [4] Perschling. — [5] Mölk. — [6] Vilshofen. — [7] Pfatter? — [8] Deining. — [9] Postbaur. — [10] Burgwindheim. — [11] Schwartzach?

		Poster.
Novemb. 10.	fr. Dettelbach til Würtzburg	1.
	fr. Würtzburg til Remling[1]	1½.
	fr. Remling til Esselbach	1.
	En mihl härifrån gingo de åter på färgan öfver Maijn utmed lilla staden Langefurt.[2]	
	fr. Esselbach til Rorbrunn	1.
	fr. Rorbrunn til Besenbach[3]	1.
	fr. Besenbach till Dettling[4]	1½.
	fr. Dettling til Hanau	1.
	fr. Hanau til Friedberg	1½.
	fr. Friedberg til Giessen	1½.
» *11.*	fr. Giessen til Marburg	1½.
	fr. Marburg til Iostbach	1¼.
	fr. Iostbach til Iesberg	¾.
	fr. Iesberg til Werckel	1.
	fr. Werckel til Cassel	1½.
	fr. Cassel til Münden	1.
» *12.*	fr. Münden til Haste	1½.
	fr. Haste til Einbeck	1½.
	fr. Einbeck til Bandeln[5]	1¾.
	Här tog Konungen af vägen på sidan, på det han måtte undvika at fahra genom Hannover.	
	fr. Bandeln til Hannover	1¾.
Novemb. 13.	fr. Hannover til Zelle	2½.
	fr. Zelle til Ultzen[6]	3.
	Här kom Konungen på rätta postvägen igen.	
» *14.*	fr. Ultzen til Danneberg[7]	2½.
	fr. Danneberg til Dömitz	½.
	fr. Dömitz til Grabow	1½.
	fr. Grabow til Parchim	1½.
» *15.*	fr. Parchim öfver Goldberg, Bellin, Kerckenrosen, Reisenhagen, Plate, Nykrog,[8] Walckendorff, och Lopchin[9] til Tribsees	5½.
	fr. Tribsees til Stralsund	2½.
		143½ Post eller 287 mihl.

[1] Remlingen. — [2] Langfurt. — [3] Ober Bessenbach. — [4] Dettingen. — [5] Banteln, en ort vid Leine. Här har konungen tagit en sidoväg, troligen öfver Hildesheim, Sievershausen o. s. v. till Uelzen. — [6] Uelzen. — [7] Dannenberg. — [8] Neukrug. — [9] Lübchin.

Konungen var redan dijt ankommen natten emellan d. 10 och 11[1] och Rosen d. 13.

Novemb. 24. Kom Buddenbrock, Stenberg etc.

Ao 1715 Martz. Emellan d. 7 och 18 kommo de 5 divisioner flocktals til Stralsund.

O.

En inlaga till K. Maj:t från Emanuel Svedenborg.

Ett ryktbart inlägg i den Svedenborgska religionsprocessen i Göteborg på 1760- och 1770-talen är Emanuel Svedenborgs egen skrifvelse till K. Maj:t på våren 1770. Den är tryckt i engelsk öfversättning i Tafels samling *Documents concerning the life and character of Emanuel Swedenborg* II, 1, s. 373 efter en afskrift i Bergianska samlingen i Vetenskapsakademien. Enligt Tafel är den för öfrigt tryckt både på tyska och franska och äfven på svenska i Nya kyrkan I, s. 61, men enligt hvad T. förmenar, efter en engelsk eller tysk öfversättning. Originalskrifvelsen synes sålunda ej ha förelegat någon af utgifvarne. Denna har emellertid återfunnits vid genomgången af revisionshandlingar från 1700-talet i Riksarkivet och då den ej i allo öfverensstämmer med den Tafelska öfversättningen, hafva vi trott oss kunna meddela densamma. Den inkom enligt påteckning den 25 maj 1770, men är odaterad. Tafel har lånat sitt datum *10 maj* från den franska öfversättningen. Skrifvelsen anmäldes i rådkammaren den 27 juni och öfverlemnades då åt justitiekanslern, föredrogs sedan jämte öfriga handlingar i målet den 11 juli uti justitierevisionen, då frågan uppsköts, och slutligen andra gången den 15 och 16 nov. 1770. Svedenborgs ansökan afstyrktes af justitiekansleren och justitierevisionens medlemmar förenade sig med hans utlåtande. — Underskriften på skrifvelsen är egenhändig, men brefvet i öfrigt är ej af Svedenborgs hand.

* * *

Stormägtigste Allernådigste Konung.

Jag är högst föranlåten at fly til Eders Kongl. Maij:ts beskydd, emedan mig är öfvergådt det aldrig någon förr här uti Svea rike,

---

[1] Enligt en samtida »Berättelse om kon. Carl XII:s ankomst ifrån Turkiet til Stralsund d. 22 Nov. 1714», tryckt i Handl. hörande till kon. Carl XII:s historia, III, s. 220, anlände konungen till Stralsund kl. »imellan 3 och 4 om morgonen». Nordberg uppgifver kl. 1 på natten.

sedan christendomen var inkommen och mindre sedan friheten. Jag vill först berätta sammanhanget korteligen. Vid min sista hemkomst från utrikes orter berättades mig, at biskop Filenius sequestreradt mina böcker, som voro utkomne uti Holland och sände til Norrköping, *de Amore Conjugali*, hvarföre jag straxt frågade några biskopar, om det skedt utaf högvördige ståndet, hvilka svarade, at de veta deraf men intet samtykt dertill, och att intet finnes något ord derom uti protocollet. Straxt derefter bulrade presterne ifrån Götheborg uti ståndet om mina böcker och brachte saken så högt, at en deputation af biskopar och professorer blef satt *de Svedenborgianismo*, hvilken varade några månader, och omsider utlåto de sig ganska vackert och föruftigt derom och stillade helt och hollit bullret, som var upkommit; dock at än vidare stilla det samma, bifölls at underdånigt betänkande skulle afgå till Hans Kongl. Maij:t at herr Justitie Canzleren måtte undersöka om oroligheten opkommen uti Götheborg. Då biskopen och domprobsten der, hvilka äro fax et tuba,[1] intet hade framsteg uti högvyrdige presteståndet at än vidare uptenda och utblåsa saken, begynte de at låta utgå på trycket om Svedenborgianismo några 20 ark, fulla med smädes ord, och sedan de blifvit opsända, har den saken af Eders Kongl. Maij:t uti Rådet blifvit uptagen och afgjord; i följe hvaraf är ock ifrån Justitie Canzlers embetet bref afgått til Consistorium i Götheborg. Af alt detta, som skedt är, har jag intet vetat mer än ett barn uti vaggan, hvarken om deputationen uti högvördige presteståndet, eij heller om dess betänkande til Eders Kongl. Maij:t; eij heller at i Götheborg och hvad der trycktes om Svedenborgianismo, eij heller at det af Eders Kongl. Maij:t och Rådet blifvit afgiordt; eij eller at bref derom afgått til Consistorium i Götheborg. Af alt detta ifrån begynnelsen til slutet har jag intet haft den alraminsta kunskap, utan alt har skedt utan at jag blifvit hörd, der likväl hela saken varit om Svedenborgianismo, och Götheborgska tryckte papperen äro fulla med grofva och otillåteliga smädes ord, utan at sielfva Svedenborgianismus, som är cultus Domini nostri Salvatoris, har blifvit rörd. Ifrån biskop Filenius äro också tvänne bref der intagne, hvilken dock intet bordt blanda sig vidare deruti. Om desse tryckte papperen hade jag ingen kunskap än ifrån en General krigs commissarie uti Helsingör, och sedan af en vänn här i Stockholm, som länte mig dem på en dag. Hvarföre jag ännu yrkar, at alt hvad som är skedt ifrån början til slutet, sedan min hemkomst, mig är skedt aldeles ohördan.

Utaf ryktet, som går omkring här i staden, har jag förnummit, det Justitie Canzlers embetet skal til Consistorium uti Götheborg skrifvit, at mina böcker för vilfarelser uti dem äro förbudne at införas vid vite af 50 d:r silf:mt och confiscation med mera; som ock förklaradt minn uppenbarelser för osanning och falsum; hvarom jag underdånigst beder om lof at följande berätta. At vår Frelsare i synlig måtto sig uppenbaradt för mig och befalt at göra hvad jag

[1] »Fackla och basun».

gjordt och vidare görandes varder, och at han derpå låtit komma mig uti samtal med englar och andar, har jag förklarat för hela christenheten, så i England, Holland, Tyskland, Danmarck, som ock uti Frankrike, och Spanien, och jemväl här i riket för deras Kongl. Maij:ter vid åtskillige tilfällen, och i synnerhet då jag hade den nåden och äta vid deras Maij:ters bord, derest var tilstädes hela kongl. familien, så ock fem riksens råd med flere, då intet annat än sådant blef omtalt, och sedermera har jag yppat det för många utaf riksens råd, ibland hvilka riksrådet grefve Thesin, riksrådet grefve Bonde och riksrådet gref Höpken funnit det i sanning så vara, hvaruti riksrådet gref Höpken, som eger oplyst förstånd, ännu lärer förblifva, utan at nemna flere så inom som utom lands, jemväl hos konungar som förstar. Alt detta förklarar Justitie Cantzlers embetet, om sant är, som ryktet löper, för osanning och falsum, som dock är en sanning; at berätta, at de ännu intet kunna sätta tro dertil, kan jag intet förtycka, emedan jag intet kan ställa min *statum visus och loquelæ*[1] uti andras hufvuden och så öfvertyga dem, ej heller kan jag låta englar och andar tala med dem, ej heller få miracler ske nu för tiden, utan sielfva förnuftet skal finna det, då de med eftertanka läsa mina skrifter, hvaruti finnes mycket sådant, som aldrig tillförene blifvit uptekt, ej heller utan verckelig syn och samtal med de uti mundo spirituali kan upteckas: at sielfva förnuftet må se och erkänna det, beder jag aldraödmjukast, at någon utaf deras Excellencier igenomläser hvad derom uti min bok *de amore conjugali* pag. 314 til 316 uti ett memorabile är anfördt. Hans Excellence grefve Ekeblad och hans Excellence grefve Bielke hafva den boken. Skulle vidare tviflas derom, så anbiuder jag mig at aflägga den dyraste ed, som mig må föresättas, at det är hel sanning och verkelig utan den minsta fallacia. At sådant af vår Frelsare sker mig, är aldeles intet för min skull, men för en angelägenhet, som rörer alla christnas eviga välfärd.

Emedan sammanhanget är sådant, huru kan det då förklaras för osanning och falsum, men väl för sådant, som man intet kan finna sig uti, och således intet festa tro til.

Nu om ryktet, som är utspridt, är sant, at sådant uti brefvet, som af Justitie Cantzlers embetet til Consistorium i Götheborg afgådt, finnes, så följer därutaf, at mina böcker äro förklarade för hæretiska och at jag farer med osanning och lögn om uppenbarelser, och likväl all åtgierd dertill ifrån början til slutet är skiedd mig ohördan. Hvad vore då annars, än at min välfärd ända til fengelse kunde förebringas enligit förordningen, och at det jemväl kan skie mig ohördan. Denna orsak är, at, som ofvantil sagt är, jag flyr til Eders Kongl. Maij:ts beskydd, emedan mig är vederfarit, som aldrig ännu någon uti Sverjes rike, sedan christenheten var inkommen, och än mindre sedan friheten, nemligen at det så förfarits med mig helt ohördan.

---

[1] »Mitt syn- och taletillstånd».

Nu, som detta intet allenast rörer mina skrifter, utan ock följachteligen min person, så är min underdåniga begäran, at jag må få del utaf högvyrdige presteståndets betänkande til Eders Kongl. Maij:t om denna saken, som ock af protocollet uti rådet deröfver, och Justitie Canzlers embetes bref til consistorium i Götheborg; på det jag en gång, som andra undersåtare må blifva hörd och åtniuta beneficium at inkomma med förklaring.

Hvad doctor Bejer och Roseen uti Götheborg angår, så har jag intet annat tilstyrkt dem än at gå til vår Frälsare Jesum Christum, som har all magt uti himmelen och på jorden, Matth: XXVIII: 18, och söka sin salighet, och så mycket jag har förnummit, hafva de ej vidare gådt; och sådant jemväl är enligt med Augustana confessione, formula Concordiæ, och hela Guds ord, och likväl hafva de til någon del blifvit martyrer derföre, endast i kraft utaf biskopens och domprobstens deruti orten grufveliga förföljelser. Det samma lempar jag ock til mina böcker, dem jag kan antaga, som mig sjelf, och dock alt hvad domprobsten uti Götheborg utgiutit emot dem, äro idel oqvädens ord, som äro af ingen sanning.

Hos följande bilagor anholler jag underdånigst at ock må opläsas, hvilka äro 2:ne mina bref til doctor Bejer om samma sak skrefne.[1]

Eders Kongl. Majestetz
min Allernådigste konungz
underdånigste tienare och undersåte
Eman: Swedenborg.

Underrättelser.

— Biskopen i Linköping Carl Alfred Cornelius afled den 9 febr. d. å. 65 år gammal. Han var 1860—1884 professor i kyrkohistoria vid Uppsala universitet och blef också under de senare åren vår flitigaste kyrkohistoriska författare. Därom vittna hans skrifter, dels en i många upplagor tryckt *Lärobok i kyrkohistorien*, dels följande större arbeten: *Öfversigt af religionens historia* (1861), *Handbok i svenska kyrkans historia* (1867), *Handbok i kyrkohistorien* (1872), *Bidrag till Upsala teologiska fakultets historia* (univ.-program 1875), *Det 19:de århundradets kyrkohistoria* (1879), *Svenska kyrkans historia efter reformationen* (1887), *Kristna kyrkans historia* (I—VIII, 1889—91). Handskriftsforskare eller vetenskapsman var emellertid C. icke uti egentlig mening; hans »Svenska kyrkans

[1] Brefven åtfölja ej numera skrifvelsen.

historia efter reformationen» har sitt värde som en öfversikt, men torde knappast kunna gälla som en produkt af strängare historisk forskning, gör visserligen icke heller anspråk därpå.

— Till förvarande i Riksarkivet har justitierådet Olivecrona öfverlämnat den *fransk-lutherska* församlingens i Stockholm kyrkobok för åren 1688—1791. Manuskriptet anträffades vid bouppteckning efter aflidne kommerserådet Stenberg bland en samling tidningar samt bref o. s. v. till den aflidnes fader, som var kyrkoherde i Bålstad å Dalsland, förvarade på ett vindsrum i ett kommerserådet Stenberg tillhörigt hus i Arvika. Äfven manuskripten ha sina sällsamma öden, och fyndet utgör en påminnelse om uppmärksamhet vid behandlingen af gamla papper äfven å vindar. Man kan bland dem träffa värdefulla saker. Ifrågavarande kyrkobok är en liten volym i 4:o om 320 sidor (af hvilka dock några tomma). Släktforskningen skall naturligtvis här finna många värdefulla notiser. Ett exempel blott: under år 1700 är antecknadt för den 4 mars, att Jeanne Marie Calywadh, gardeslöjtnanten Bror Rålambs hustru, öfvergick från *katolska* läran och då första gången kommunierade, hvarmed Anrep beriktigas. Till hennes ättlingar höra genom släkten Cederström baron Louis De Geer, grefve Gustaf Lagerbjelke, prinsessan Bernadotte, grefven af Visborg m. fl.

— På framställning af riksarkivarien har K. Maj:t den 31 dec. 1892 medgifvit utbyte af vissa arkivalier mellan *riksarkivet* och några enskilda personer. Riksarkivet har sålunda bl. a. från baron C. J. Bonde på Ericsberg fått en del af kanslipresidenten grefve Bengt Oxenstiernas där förvarade familjearkiv (särskildt hans diplomatiska brefväxling) och från grefve Adam Lewenhaupt på Sjöholm ett antal råds- och beredningsprotokoll med bilagor, skrifvelser af kanslipresidenten grefve A. J. v. Höpken, riksdagshandlingar från frihetstiden, enskilda protokoll öfver rådssammanträden dec. 1759—aug. 1765. I stället har från riksarkivet öfverlämnats handlingar rörande familjerna Bonde och Lewenhaupt m. m. nästan uteslutande af privat innehåll.

— *Föreläsningar.* Under vårterminen föreläser i *Göteborg* prof. E. Carlson *Öfversikt af europeiska statssystemets historia från nyare tidens början*; *Kristoffer Columbus och upptäckten af Nya världen* (fem offentliga föreläsningar) samt meddelar på seminarieöfningar *Grunderna för den historiska metodiken;* docenten R. Kjellén föreläser öfver *Utländsk statskunskap* samt har examinatorium i *Svensk statskunskap;* dessutom polarforskningen och dess geografiska resultater (4 offentliga föreläsningar). — I *Stockholm* föreläser riksantikvarien H. Hildebrand öfver *Sveriges Medeltidshistoria efter 1439.* — I *Upsala* föreläser prof. Hjärne *Nyare tidens historia: reformationstidehvarfvet* (2 t.); *historiografiens historia* (1 t.), behandlar i seminariet *Sveriges inre och yttre politiska förhållanden under de kyrkliga striderna närmast före och efter Upsala möte 1593*; docenten Stavenow (i st. f. prof. Boëthius) föredrager *Öfversikt af det europei-*

ska statssystemets historia från Utrechtska freden till franska revolutionen; docenten Nordvall (i st. f. prof. Alin) föredrager *Svensk författningshistoria efter 1809* (2 t.); *Europeisk författningshistoria efter 1830* (2 t.) samt behandlar på seminarieöfningar *Den svenska rådsinstitutionens utvecklingshistoria*.

— Af Riksarkivets publikationer har sjunde delens första hälft utaf *Svenska Riksrådets protokoll*, utgifvet af S. Bergh, utkommit. Det omfattar åren 1637 och 1638. — Af publikationen *Svenska riksdagsakter* har tredje delen lagts under pressen. Den börjar med år 1593, och har denna anordning vidtagits för att under årets lopp särskildt få Uppsala mötes handlingar utgifna. Andra delens tredje häfte omfattande Johan III:s liturgiska riksdagar, torde åter under hösten vara att förvänta.

— *Af Sveriges Ridderskaps och Adels Riksdagsprotokoll* äldre serien har tionde delen utkommit omfattande riksdagen i Stockholm 1668. Det vid samma riksdag förekommande sekreta utskottets protokoll med dess bilagor har däremot på anförda skäl icke medtagits. Utgifvare är fortfarande d:r Severin Bergh.

— Af *Sverges Traktater med främmande makter* utgifne af O. S. Rydberg har tredje delens andra häfte omfattande åren 1436—1483 utkommit. Den lucka, som lämnades i serien, när fjärde delen utgafs, är sålunda i det närmaste fylld — ett häfte till och utgifvarens publikation omfattar redan 800 år (822—1630). Man finner i föreliggande häfte de många fruktlösa unionstraktaterna, med hvilka man sökte hålla hop den sönderfallande unionen, man finner bl. a. det i mer än ett hänseende märkvärdiga unionsprojektet af 1436 i en bättre text, än man hittills haft — det var detta förslag, hvilket, såsom utg. förut visat, i Sverige länge gällde som det äkta och verkliga unionsfördraget; man finner den kanske ännu ryktbarare Kalmar-recessen af 1483 (åtminstone till större delen). Dessutom märkas bland det öfriga innehållet ett par af dessa traktater med Ryssland eller Novgorod, på hvilkas utredande utg. redan förut nedlagt så mycken forskning.

— Vi höra att professor E. Carlson i Göteborg åtagit sig att från och med detta år lämna öfversikter för Sverige till den stora Berlinpublikationen *Jahresberichte der Geschichtswissenschaft*. Sådana berättelser ha nu för ett par år uteblifvit. Det första referatet kommer att omfatta åren 1890—92.

— Under prof. Schücks ledning ha börjat utgifvas *Meddelanden från det litteraturhistoriska seminariet i Lund* (ingå i Lunds universitets årsskrift). Det är de första i tryck synliga frukterna af den nyorganiserade seminarieverksamheten på det historiska området i vidsträcktare mening. Häftet innehåller dels en undersökning af J. Kruse om *Vita metrica S. Birgittæ*, där denna skrift meddelas in extenso, såsom dess författare påvisas Linköpingskaniken Ragvald Amundsson och dess förhållande till öfriga lefnadsteckningar öfver Birgitta klar-

göres. Något annat än litterärt värde äger ej detta »Vita». — Professor Schück själf har meddelat en undersökning under titeln *Rosa rosans. Ett Birgittaofficium*. Han påvisar där, huru de nämnda vackra verserna, liksom andra, hvilka utan namngifven författare äro tryckta i Klemmings bekanta samling, utgöra integrerande delar i ett helt *officium*, d. v. s. en hel kyrklig handling till helgonets åminnelse. Ett dylikt officium kallades på kyrkospråket *historia* — ett namn, som förklarligt nog gifvit anledning till missförstånd — och innefattade en metrisk och en prosaisk del (en *legenda*). Den senare föredrogs i särskilda »lektioner» (lectiones) åtföljda af vederbörliga responsorier och utgjordes hufvudsakligen af en lefvernesbeskrifning öfver helgonet. I den af Erik Benzelius omtryckta skriften *Historia S. Nikolai* har man redan haft ett prof på detta slag af »historier». Vida mer omfattande och storartadt är föreliggande Birgitta-officium, som prof. Schück till sist i sin helhet aftrycker efter en handskrift i Dresden, »Codex Laurentii Odonis».

— Professor H. Schück har till den 6 januari 1893 utgifvit en liten lefnadsteckning öfver Olavus Petri till minne af 400-årsdagen af dennes födelse. Mäster Olof har blifvit ett älsklingsföremål för författarens studier, han har behandlat honom, hans lefnadsöden och hans skrifter, mer och mindre utförligt, i sin Svenska litteraturhistoria och i en mångfald af senare undersökningar. Han har begagnat den moderna forskningens alla hjälpmedel, hvilka han i hög grad behärskar, och han har lyckats framställa en bild af den svenska reformationens största man bättre än vi förut haft eller känt. Också är ifrågavarande lilla lefnadsteckning — populär såsom den är hållen — utan fråga på en gång den trovärdigaste och mest tilltalande vår litteratur äger öfver mäster Olof. Den svenska reformationen har ej många stora personligheter att uppvisa; är det några, som gjort sig mera bemärkta, känner man dock alltför litet till deras lefnadsförhållanden eller har deras verksamhet den lärda karakter, som gör dem främmande för allmänheten; om mäster Olofs berömda kollega Laurentius Andreæ —han skulle enligt prof. Schück dött nära hundraårig — känner man sålunda ofantligt litet. Det är en lycka, att den störste af reformatorerna också är den folkligaste, och har man än ej synnerligt mycket reda på hans enskilda lif, kan man ur hans skrifter få en ovanligt fulltonig bild af karakteren och sträfvandena. Det är denna som framgår klar och sympatisk ur prof. Schücks lilla teckning.

— Fil. kand. Thor Andersson har utgifvit en liten afhandling *Svenska underhandlingar med Ryssland 1537*, tryckt i 100 numrerade exemplar och tillägnad kanslirådet O. S. Rydberg. Hr A., som särskildt gjort Gustaf Vasas tidehvarf till föremål för sina studier, lämnar här en liflig och väl skrifven skildring af de underhandlingar, som ledde till afslutande af traktaten den 26 juni 1537 mellan Sverige och Ryssland samt meddelar såsom bilaga en öfversikt af det ganska bristfälliga arkivmaterial, som för detta fördrag föreligger.

— Löjtnant T. J. Petrelli har utgifvit en större undersökning under titeln *Anteckningar om svenska och finska fanor och standar under konungarne Karl X Gustaf och Karl XI intill 1686*. Han meddelar här en ytterst noggrann redogörelse för ifrågavarande förhållanden i sammanhang med en framställning af de respektive regementenas och kårernas uppsättning och vidare öden samt af de åtföljande krigshändelserna och slutar med meddelande af den kungl. förordningen d. 17 mars 1686 »huruledes estandarerne och fanorne för efterspecificerade landtregementer hädanefter skola uti färgor och vapen blifva giorde», med hvilken frågan om utseendet af svenska härens fanor och standar fick sin definitiva lösning. Han slutar med följande sammanfattning af sina resultat i afseende på utvecklingen: »Först finner man de olika kompaniernas fanor hvarandra olika. Under Erik XIV var t. ex. på samma regemente fanan vid 1. kompaniet grön och hvit, vid 2. gul och röd, vid 3. blå och hvit, vid 4. röd och grön o. s. v. Sedan kommer en tid, då fanorna inom hvarje regemente blifva af samma färg, med undantag möjligen för liffanan, som gjordes hvit, men därmed slutar ock t. v. enheten, ty med hänsyn till de föremål, som å dukarna voro framställda, var den ena fanan ej den andra lik. Vid fortsatt utveckling arbetade sig enheten fram äfven med hänsyn till bilderna. Det sker under Karl XI:s regering. På de ordinarie regementenas fanor tränga nu landskapsvapnen undan de fria fantasierna. En skillnad kvarstod dock ännu mellan resp. kompanifanor. Det var de s. k. emblemerna (valspråken), hvilka voro olika för hvarje kompani. — — — Men under Karl XI försvinner äfven denna skillnad. Härmed stannar vår undersökning.» Boken, som är tillägnad öfverstlöjtnant G. Björlin, åtföljes af 8 särdeles väl utförda bilder af äldre fanor (Närike-Värmlands regemente 1658, Upplands kavalleri 1659, Viborgs läns rytteriregemente 1665, en dragonfana från 1670-talet, samt fanor för lifregementet, lifgardet och Åbo läns regemente enligt 1686 års förordning och slutligen en fana, som fördes af G. M. Lewenhaupts värfvade regemente under det s. k. pfalziska kriget). Såsom bilagor meddelas förteckningar på danska, polska och brandenburgska fanor, tagna under dessa årens krig, samt en förteckning på de fanor, som förfärdigades 1658 af Peter Blom.

— Redaktören af Göteborgsposten dr F. Åkerblom har under titeln *Pommerska bref. Anteckningar från en resa i f. d. svenska Pommern* utgifvit i en något ändrad form ett antal lättlästa resebref till sin egen tidning. Förf., som under resan äfven gjort besök i arkiven, meddelar jämte annat åtskilliga historiska upplysningar om svenska Pommerns äldre förhållanden, särskildt från den tid, då Gustaf IV Adolf införde svensk författning, rättskipning och kyrkoordning i sin pommerska besittning; han skildrar den första — och sista — pommerska landdagen med den svenska fyrståndsorganisationen, förhållandena under det svenska väldets sista år, historien om Pommerns afträdande till Preussen och den nya organisation, som därefter in-

fördes i landet. Den lilla fint utstyrda boken innehåller i öfrigt turistiakttagelser i allmänhet, redogör för minnen från svenska tiden, som ännu finnas kvar, behandlar de ekonomiska förhållandena o. s. v.

— Af den Uppströmska editionen utaf *Sveriges Rikes lag*, utgifven på F. & G. Beijers förlag, har nionde upplagan i början på året utkommit, innehållande senast antagna lagar och författningar, kommunalförfattningarna, kronologiskt författningsregister o. s. v.

— *Finsk stadshistoria.* Af *Åbo stads historia under sjuttonde seklet* har C. v. Bonsdorff 1892 utgifvit andra häftet (sid. 143—412). Det omfattar afdelningarna II—IV *Förvaltning*, *Rättskipning* och *Borgerskapet*. Ämnets begränsning ger detsamma direkt intresse äfven för Sveriges historia; Åbo kan ju tjäna som en typ äfven för den svenska stadsutvecklingen under detta tidehvarf. Behandlingen är därjämte fullt vetenskaplig och förf. har tillgodogjort sig den nuvarande historiska forskningens metod och alla hjälpkällor. På samma gång är framställningen, där så låter göra sig, populär och åt monografiens detaljer söker förf. gifva större intresse genom framhållandet af de allmänna synpunkterna. På detta sätt blir hans arbete utaf vikt för hvar och en, som befattar sig med städernas historia under 1600-talet. Statistiska tabeller, längder på ämbetsmän, sigillafbildningar och facsimiler utaf märkligare namnteckningar öka värdet och intresset af denna publikation, hvilken, såsom bekant, utgifves på föranstaltande af Bestyrelsen för Åbo stads Historiska Museum. Skada blott att förf. ej funnit lämpligt utsträcka sin behandling äfven till Åbo stads äldre tider. — Af *Wasa Stads Historia* har H. Em. Aspelin likaledes förlidet år utgifvit förra hälften (sid. I—VI, 1—138). Arbetet har utförts på uppdrag och bekostnad af Vasa stads stadsfullmäktige samt åtföljes af plankartor och andra illustrationer. Det skall omfatta icke endast det gamla Vasas historia från 1606 till 1852, då staden brann af, utan äfven det nya Vasas, den s. k. Nikolaistads, på dess nya läge, och det är ett nytt och vackert bevis på det lefvande intresset i Finland för den historiska topografien. Ämnet är fördeladt i 14 kapitel, af hvilka i denna afdelning behandlas: 1) Korsholms slott; 2) Stadens grundläggning; 3) Staden; 4) Omgifningen till lands och sjös; 5) Stadens donationsjord; 6) Handel och sjöfart samt 7) Kyrkan (början). Behandlingen måste till en del blifva en annan än i hr Bonsdorffs ofvan anförda arbete, då här är fråga om Vasas hela lefnadshistoria. Att yttra sig närmare om densamma torde ännu vara för tidigt, då arbetet ej föreligger färdigt. Att döma af hvad som redan utkommit synes dock Åbo stads historia åtminstone i vissa partier utmärka sig för en mera vetenskapligt systematisk uppställning.

— Professor M. G. Schybergson har i Historiallinen Arkisto offentliggjort *Professor Algot Scarins bref* (131 sid.). Det är ett bidrag till lärdomshistorien för 1700-talet, innan med Lagerbring den nyare perioden för historieforskningen vid universiteten inbröt. Västgöten Algot Scarin tillhörde en äldre skola, men saknade visserligen icke all förtjänst. En af hans lärjungar var C. G. Görwell, som han

vunnit för historiens studium genom sina föreläsningar »öfver avisorna». En lista öfver Scarins skrifter finner man sid. 120—122. Språket är både till form och ordförråd ofta kuriöst nog.

— Från Danska Riksarkivet har utgifvits ett häfte *Meddelelser* för åren 1889—1891. Här redogöres för den danska arkivorganisationen, som är fördelad på ett riksarkiv (äfven kammararkiv) och tre provinsarkiv, af hvilka de i Viborg och Köpenhamn äro färdiga. Den ordinarie arkivstaten för 1891—92 är upptagen till något öfver 42,000 kr., däraf två mindre poster till inköp af arkivalier och till riksarkivariens resor. Häftet innehåller vidare instruktion för provinsarkiven jämte en historisk återblick öfver äldre arkivförhållanden i landskapen, ordningsregler för arkivets läsesal, redogörelse för de omfattande omordningsarbetena i arkivet och den öfriga arkivverksamheten m. m. Af största intresset för oss är redogörelsen för det lyckliga ordnandet af landsortsarkiven. Det är en fråga, som i Sverige ännu väntar på sin lösning. Norge och Danmark ha i det fallet hunnit längre än vi och väl vore, om vi icke alltför länge stannade efter. — Dessutom har från Danska Riksarkivet utgifvits band II af *Vejledende Arkivregistranter* omfattande »Rentekammeret, Generaltoldkammeret» och »Kommercekollegiet» 1660—1848.

— Professor Alexander Brückner har med sjunde delen afslutat sin vidlyftiga publikation af *Samlingar till grefve Nikita Petrovitj Panins lefvernesbeskrifning* (»Materialy dlja szisneopisanija grafa Nikita Petrovitja Panina»). Ifrågavarande del innehåller bl. a. såsom det synes uttömmande upplysningar, hämtade ur svenska och ryska arkiv (bl. a. Panins egen dagbok) angående hans år 1882 snöpligt afbrutna resa genom Finland på väg till utlandet. Han hade knappast kommit till Helsingfors, förrän han fick Gustaf IV Adolfs order att oförtöfvadt lämna dennes stater och han måste till sin outsägliga harm vända om till Ryssland igen och taga en annan väg till kontinenten. Orsaken till detta ohöfliga och ogästvänliga bemötande lärer varit, att P. såsom rysk vicekansler haft olyckan underteckna det fördrag mellan England och Ryssland $^5/_{17}$ juni 1801, hvarigenom sistnämnda makt fullständigt bröt med den väpnade neutraliteten i Norden. Han hade dessutom varit invecklad i planerna mot kejsar Paul I. För en konung med Gustaf Adolfs skaplynne kunde ju anledningen vara tillräcklig. Man fruktade emellertid förvecklingar med Ryssland med anledning häraf — kejsaren hotade med att utöfva repressalier på någon svensk af lika hög rang som Panin och ambassadören Stedingk lärer känt sig orolig, men det stannade härvid och Panin fick nöja sig med att i bref utgjuta sin harm öfver den tokiga »småkonungen» (roitelet), öfver den barbariske härskaren öfver »Goterna». Delen åtföljes af ett vackert porträtt öfver grefve Panin samt af innehållsöfversikt och register öfver de 7 delarna. Den korta tid Panin var vid makten (såsom vicekansler) gör att samlingen i sin helhet ej innehåller så synnerligt många bidrag till Sveriges historia. De flesta torde förekomma i sjätte delen (åren 1799—1801).

— Professor Max Lehmann, den nuvarande utgifvaren af Sybels Historische Zeitschrift, har förflyttats till Leipzig såsom professor i historia och sålunda avancerat ännu ett steg på de tyska professorernas carrière.

— Arkivarien Georg Irmer i Hannover, känd genom sina publikationer öfver Wallensteins underhandlingar med svenskarne och kejsaren, har blifvit anställd i utrikesdepartementet i Berlin och fördenskull erhållit ett års tjänstledighet från sitt arkivariat, dit han antages ej skola återvända. Han hade för afsikt att utgifva dels en publikation öfver Hans Georg v. Arnim dels en samling af Gustaf II Adolfs bref till tyska furstar. Det är under sådana omständigheter måhända ej synnerligt stora framtidsutsikter för dessa publikationer.

Undersökningar till Uppsala mötes historia

AF

KARL HILDEBRAND

I.

Något officiellt protokoll öfver Uppsala mötes förhandlingar finnes veterligen icke, och de aktstycken, som under detsamma kommo till, äro lätt räknade; utom kallelsebref till prästerna finnas i behåll: 1) fyra redaktioner af mötesbeslutet, inberäknadt den slutligen antagna, samt 2) två af prästerskapets postulata, hvartill komma 3) en afskrift af den officiella förteckningen öfver mötesdeltagare, 4) vissa frågor, hvilka hertig Karl tydligen velat framlägga till besvarande, något som dock aldrig torde ha skett,[1] 5) några punkter från hertigen till rådet af den 28 febr. samt slutligen 6) ett utkast till drotsens tal den 1 mars (i afskrift).

För en skildring af mötets förlopp är detta material tydligen alltför magert, t. o. m. för obetydligt att vara en probersten på värdet af de berättelser öfver mötet, som finnas i behåll. Dessa kunna endast jämföras med hvarandra, och där de innehålla stridiga uppgifter, måste sannolikhetsskäl angifva det för tanken riktigaste.

I de flesta fall blir valet mellan olika uppgifter dock icke synnerligen svårt. En utförlig berättelse, som noga iakttager handlingens tidsföljd och kontinuitet samt icke blott anför de viktigaste förhandlingarna under de gemensamma sessionerna, utan äfven kan skildra de ledande personernas enskilda öfver-

[1] Jfr Anjou, Om redaktionen af Upsala mötes beslut år 1593. Rektorsprogram. Upsala 1852, sid. 4.

läggningar, måste vara mera vittnesgill än en kortare skildring, som alldeles uppenbart sammanblandar olika dagar och sammanträden. Om vidare en berättelse ger bevisligt oriktiga uppgifter i något fall, kan man med skäl misstro äfven dess öfriga innehåll, för så vidt det nämligen kommer i strid mot mer trovärdiga berättelser. Men det återstår dock enstaka fall, där endast godtycket skulle kunna fälla dom mellan olika utsagor, och där alltså ett afgörande för endera blir omöjligt.

Ett bestämmande af berättelsernas relativa värde är så mycket mera af behofvet påkalladt, som ett par dylika kommit i dagen, sedan t. ex. Aujou skref sina kyrkohistoriska arbeten (o. 1852).

De berättelser, som här komma att granskas, äro antingen ursprungliga, d. v. s. författade af mötesdeltagare, eller också gå de direkt tillbaka till dylika skildringar. Af det senare slaget äro framställningarna hos Baazius och Arnold Messenius, af det förra de berättelser, som finnas:

1:o) i en osignerad kopiebok i *riksarkivet* från o. år 1600, innehållande kyrkohistoriska handlingar för åren 1587—1597;[1]

2:o) i en handskrift i *Linköpings stifts bibliotek* (mst. kyrkohistoria N:o 146);

3:o) i *Palmsköldska samlingen* i *Uppsala universitetsbibliotek* (1:sta serien, vol. IX);

4:o) i afskrifter, tagna år 1693 af adjutanten Ridderstjerna; denna berättelse finnes tryckt hos Loenbom, Historiska märkvärdigheter, första delen, Stockholm 1767, ss. 131—143;

5:o) i en handskrift i *Linköpings bibliotek* (mst. teologi N:o 136), tryckt i tysk öfversättning i Nettelbladts Schwedische Bibliothec IV, ss. 98—109.

6:o) i *Jöran Nordbergs afskriftsamling* (sign. »Kyrkobalker», I) i Kungl. Bibl.

Vid jämförelsen vill jag för korthetens skull kalla dessa olika skildringar för Baazii, Messenii, riksarkivets, Linköpings, Palmsköldska, Ridderstjernas, Nettelbladts och Nordbergs berättelser.

Märkligast af alla dessa är utan tvifvel *riksarkivets* berättelse. Som sagdt, återfinnes den i en mycket värdefull, ehuru numera på slutet defekt kopiebok från omkring år 1600. Den

[1] För kännedomen om denna och nästa berättelse, äfvensom den Nordbergska liksom för andra upplysningar, har jag att tacka utgifvaren af denna tidskrift, doktor E. Hildebrand.

är därför den enda skildring af Uppsala möte, som vi hafva kvar i någorlunda samtidig afskrift; i original finnes ingen. Redan af denna orsak ensam vore den af värde, men därtill kommer, att den är utförligare och mera helgjuten än någon af de öfriga. — För jämförelses skull kan nämnas, att i afskrifter med lika rader och samma stil upptager riksarkivets berättelse 1,106 rader, Linköpings o. 735, Baazii 502, Ridderstjernas 390 och den Palmsköldska 290.

Att författaren varit en lärd man och en god stilist, faller genast i ögonen. Ehuru han merendels skrifver på svenska, förekomma några grekiska ord jämte mycket latin, framför allt då längre anföranden relateras, väl därför att dessa höllos på latin.

Händelserna föras fram i kronologisk följd, efter dagar och sessioner, och noga betonas, hvad som tilldragit sig under hvarje »sessio». Till omväxling refereras viktigare anföranden på ett tydligen ganska förtjänstfullt sätt. Till drotsen Nils Gyllenstjernas tal vid mötets öppnande den 1 mars finnes i Skoklosters arkiv (vol. 177) ett slags utkast bevaradt i afskrift,[1] och vid en jämförelse mellan detta och referatet i riksarkivets berättelse finner man, att det senare är väl gjordt. Utkastet innehåller bättre afrundade ordförbindelser, men intet af vikt är utelämnadt i referatet, som dessutom upptager några exempel, som drotsen synes ha tillagt för att bättre klargöra sin mening. Dessutom framgår, att drotsen afbrutit sitt tal för att ställa ett par frågor till församlingen, hvartill inga antydningar finnas i konceptet.

Författaren är intresserad för mötets ändamål och visar en god förmåga att skilja mellan hufvudsak och bisak. Långt ifrån att, såsom författaren till Ridderstjernas berättelse, ytligt fästa sig vid yttre tilldragelser allena, är han bekant med de bakom liggande rådplägningarna, och med hans hjälp blir det möjligt att mer än gissningsvis se det inre maskineriet arbeta. — Skarpa personliga utfall mot oliktänkande saknas, så är t. ex. förteckningen på liturgister, som fingo göra afbön, mycket ofullständig; men dock skönjer man lätt, hvar författarens sympatier finnas. Detta bidrager också att närmare bestämma hans person,

---

[1] Påteckningen lyder: »Af riksens rådh stält och prästerskapet in auditorio först genom h. N. Gyllenstierna dem mundtligen förehålled» etc.

ehuru han visserligen icke kan till namnet uppgifvas. Han visar sig vara antiliturgist, och därjämte tillhör han Uppsala stift. För att bevisa detta och för att på samma gång lämna ett prof på berättelsens innehåll, vill jag beröra den viktigaste händelsen under de första dagarna af mötet, tvisten om ärkebiskopsvalet.

I det kallelsebref, som tillställdes biskoparna, nämnes val af ärkebiskop och lydbiskopar sist bland de värf, som ålåge mötet. Prästerskapet från Uppsala stift samlades den 25 febr. på aftonen i närvaro af Linköpingsbiskopen, och därvid talade Joakim, kyrkoherde i Uppsala, om mötets ändamål samt bad de närvarande äfven »betänka till morgonen de eligendo et nominando Archiepiscopo». Detta utgjorde början till ett självständigt uppträdande af Uppsala stift för att framtvinga ärkebiskopsval genast vid mötets begynnelse. Stiftets ledare voro de fyra närvarande professorerna, och de skäl desse anförde voro framför allt, att stiftet behöfde en hufvudman och mötet en bestämd ordförande. Det förra skälet synes ha dikterats af farhågan, att Uppsala stifts prästerskap, som var mycket talrikt representeradt, eljest icke skulle kunna uppträda tillräckligt bestämmande; det senare antagligen närmast af ovilja mot Linköpingsbiskopen, hvilken enligt Nils Gyllenstjernas tal borde vara ordförande, då ärkebiskop icke fanns. — Däremot finnas inga antydningar, att denna tvist berott på någon principiel motsats i fråga om statens och kyrkans inbördes förhållande.

Stridens gång vill jag icke följa, utan endast anmärka, att den utkämpades på enskilda och mer allmänna sammankomster samt förorsakade mer än en beskickning till hertigen. Det gick så hett till, att Uppsala stifts ombud hotade att lämna mötet och sålunda spränga detsamma. Slutligen togs den utvägen, att mötet erhöll rätt att självt välja preses, hvilken antagligen blef ordförande äfven på enskilda sammanträden för Uppsala stift, om sådana höllos efter hans val. Regeringen hade måst vika från sin ståndpunkt, men nederlaget bör ha varit än kännbarare för biskoparna, mest kanske för biskopen i Strängnäs, Petrus Jonæ, hvilken framstår som den främste bekämparen af ärkebiskopsval vid mötets början, åtminstone att döma efter en öfverläggning den 28 febr. Med denna seger taga de fyra professorerna mötets ledning ganska mycket i sina händer, ehuruväl biskopen i Linköping formellt betraktas som den förnämste, och

Petrus Jonæ genom lärdom och redan förut visad ifver vid liturgiens bekämpande öfvade stort inflytande.

Striden om ärkebiskopsvalet skjutes icke ensamt fram i förgrunden af vår författare, men han visar dock sina sympatier för professorerna, af hvilka han särskildt skildrar professor Ericus Jacobi Skinneri uppträdande. Redan häraf kan slutas, att han torde ha tillhört Uppsala stift, men därtill kommer, att han ensam synes korrekt ha omtalat mötet den 25 febr., hvilket gör troligt, att han då var närvarande. Men vid det tillfället funnos endast präster från Uppsala stift samt biskopen i Linköping tillstädes.

Vid ännu ett märkligt tillfälle omtalar författaren åtminstone två professorers uppträdande med sympati, nämligen vid den stormiga öfverläggningen den 18 mars angående ordet kalvinisters inskjutande i mötesbeslutet. Nicolaus Bothniensis »sade sig af med catedra» i vredesmod, och Ericus Jacobi Skinnerus uppträdde häftigt mot förslaget, som tydligen ogillas af författaren.

För öfrigt håller författaren sig objektiv och talar ständigt i tredje person, hvarför det är ganska svårt att draga några slutsatser om hans person. Att han antingen själf var, eller åtminstone stod i nära förbindelse med någon af de mera framstående deltagarne i mötet, ådagalägges genom hans kännedom om enskilda öfverläggningar och samtal. Dessa finnas vanligen omtalade äfven i andra berättelser, men oftast betydligt sämre, hvarför det förefaller antagligt, att författaren eller hans sagesman varit närvarande. Ganska belysande är berättelsen om besöket hos hertigen den 17 mars af en deputation för att begära stadfästelse på de fattade besluten. Därvid stodo olika åsikter hårdt mot hvarandra angående exorcismen. »Då steg M. Ericus Jacobi afsides och hemligen skref på en sedel, att exorcismus kunde med ett godt samvete afläggas och efter en kristen frihet hållen varda, som andra kristeliga ceremonier». Om afsikten med denna sedel varit att lugna hertigen, till hvilken den väl framlämnades, och att visa honom den medelväg, som sedan verkligen togs, så förfelade den dock sin verkan för ögonblicket, ty hertigen förklarade bestämdt, »att exorcismus var icke någon ceremonia, utan actio quædam» — Det är lika tydligt, att författaren var väl underrättad om detaljerna vid besöket, som att han tycks vilja framställa Skinneri sedel som ganska viktig, utan att man dock

af sammanhanget rätt kan uppfatta dess betydelse. Den förmodan ligger ganska nära, att författaren, som så väl vet, hvad Skinnerus »hemligen» gjorde, och synes hafva så stort intresse för honom, antingen är just denne själf, eller ock en med honom nära förbunden person.

Att tänka sig författaren i något samband med Skinnerus får ytterligare stöd däraf, att denne i flera fall bevisligen, i alla andra efter all sannolikhet öfvervar de enskilda samtal, som relateras.

Att han själf icke kan vara författaren, bevisas emellertid däraf, att ett tal af honom i berättelsen tydligen är referat af en åhörare, i det författaren midt i detsamma inskjuter såsom sitt omdöme, att det var »elegantissima et perpolitissima».

Slutsatsen skulle sålunda blifva, att författaren var en lärd medlem af Uppsala stift, var antiliturgist samt nära förbunden med professorerna och framför allt med Ericus Jacobi Skinnerus, som kunnat lämna honom värderika upplysningar.

Att för öfrigt påvisa allt det nya, som denna berättelse meddelar, skulle taga för stort utrymme. Ett och annat kommer att beröras vid granskningen af öfriga berättelser, i det denna lägges till grund för deras bedömande såsom den utförligaste, redigaste och i alla afseenden trovärdigaste af alla.

Ett par obetydligare misstag påvisas i annat sammanhang.

* * *

I *Linköpings bibliotek* (mst. i 4:o, teologi N:o 146) finnes en annan berättelse, som hittills, liksom riksarkivets berättelse, varit obeaktad, ehuru den varit känd af en författare jag snart kommer till. En kort notis talar om dess ursprung: »hoc manuscriptum ex publico protocollo in regni archivo invento descriptum est» med följande öfverstrukna ord: *anno 1689 in apr. J. H.* Afskrifvaren synes antaga, att det är protokollet vid mötet, som han funnit, men om originalet haft en motsvarande påskrift, är omöjligt att säga, emedan det för närvarande icke finnes i riksarkivet.[1] Hur stora fordringar man denna tid ställde på

[1] Senare har jag sett en annan afskrift af denna berättelse i Rålambska arkivet, N:o 74 folio (på Kungl. biblioteket). Med oviktiga afvikelser är den lika,

ett protokoll, är svårt att säga, och man vet icke ens af andra berättelser, om något sådant förts vid mötet. Två notarier funnos emellertid, och anteckningar måste ha gjorts för att tjäna som grund vid utarbetandet af beslut och postulata. Af ett protokoll borde man därför kunna fordra ett omnämnande af alla beslut jämte ett mer eller mindre noggrant referat af diskussionen.

I denna berättelse anföras besluten synnerligen redigt, men dock saknas t. ex. beslut om borttagande ur psalmerna af de förändringar, som Johan låtit införa, om ändring af ett par ord till, utom dem som anföras i exorcismus-ritualen, om förbud mot pilgrimsresor[1] m. m. Ytterligare saknas beslutet om en förteckning på medlemmarna (26 febr.) samt redogörelse för själfva valet af assessorer. — För berättelsens egenskap af protokoll kunde den noggranna formuleringen af preses' frågor vid ett par tillfällen synas tala. Det förefaller dock egendomligt, att en indelning visserligen finnes efter dagar, men icke efter sessioner; och bestämmande bör vara, att författaren skildrar mera än det, som tilldragit sig på allmänna sammankomster, såsom besöken hos hertigen den 28 febr. och den 16 mars, då naturligtvis intet protokoll fördes.

Denna berättelse blir därför likställd med de öfriga, men är bättre än flertalet. Den inledes af en latinsk definition på kyrkomöte, och äfven berättelsens början är på latin; men med skildringen af den 28 febr. ombytes språk, så att svenska sedan användes med smärre undantag. Äfven här finnas olikheter mot andra och delvis mer trovärdiga uppgifter. Redan i öfverskriften säges att mötet började den 26 febr. Kallelsebrefven och de flesta berättelserna omtala den 25 febr., men då hölls endast ett möte för Uppsala stift; den första allmänna sammankomsten ägde rum först den 26, och därför kan öfverskriftens utsago äga sitt berättigande, om författaren tillhör annat stift än Uppsala. Detta är troligt äfven af andra skäl, t. ex. därför att man intet får veta om Uppsalastiftets uppträdande angående ärkebiskopsval. Författaren var möjligen medlem af Linköpings eller Strängnäs

med samma definition på kyrkomöte som inledning. Anteckningen om ursprunget har likaledes tillägget, att afskriften är gjord *i april 1689*. Dessutom finnes ett andra tillägg: »Thetta collationerade jag i Stockholm med herr magistri Nicolai Rabbinii kongl. slots predikantens copia d. 6 april 1693, Claudius Örnhielm». En tredje afskrift förekommer i Engestr. saml.

[1] Beslut fattade 7, 8 och 9 mars. Enl. riksarkivets berättelse.

stift, emedan respektive biskopars uppträdande vid mötet berättas jämförelsevis utförligt.

Assessorerna uppräknas, men namnen skilja sig i ett par fall från andra uppgifter, i det Ericus Jacobi och Jacobus Erici upptages såsom assessorer i stället för Olaus Andreæ och Clemens Laurentii.[1] En felaktighet är dessutom, att Petri Jonæ uppträdande med anledning af artikeln om nattvarden i Augsburgska bekännelsen förlägges till den 3 mars i st. f. till den 5, då ifrågavarande artikel verkligen förekom.

Det synes framgå af denna berättelse, att skrifvelsen från Helmstädts universitet upplästes den 6 mars, men öfriga skrifvelser den 7:de; enligt andra uppgifter, t. ex. riksarkivets berättelse, upplästes de alla den 7:de. Den förra uppgiften återfinnes äfven i Nordbergska berättelsen, hvarför den blir troligare. Eljest är dagindelningen god, men omnämnande af sessioner saknas.

Ganska många värderika upplysningar lämnas, t. ex. att de skriftliga löftena om liturgien icke genast utlämnades, därför att alla kanslihandlingar voro förseglade till Sigismunds ankomst. Berättelsen om biskopsvalen är ganska upplysande; om röstsiffrorna längre fram. Intressant är uppgiften, att preses den 8 mars vågade bestraffa biskoparna, för att de bortgifvit sin jurisdiktion »in cancelliam», samt äfven bestraffa »cancellarios», — Efter den 16 mars uppgifves att många drogo sina färde, olofvandes.

För en skildring af mötet är denna berättelse näst efter riksarkivets af största betydelse.

* * *

I den *Palmsköldska samlingen* på Uppsala universitetsbibliotek (1:sta serien vol. IX) finnes en kort berättelse om mötet, om hvilken man icke har mycket att säga, hvarken godt eller ondt — dock mera af det förra slaget än af det senare.[2] Att söka ens tillnärmelsevis bestämma författarens person är omöjligt, dock kan äfven om honom ett och annat sägas.

[1] Att det står *Ericus* Melartopæus i stället för *Petrus* M. torde blott bero på ett skriffel.

[2] Denna berättelse är den enda otryckta, som citeras af A. M. Fant i Historia Concilii Upsaliensis. Uppsala 1792.

Han är en lärd och intresserad prästman, som skrifver på latin — så noggrannt, att han t. o. m. kallar drotsen för »Nicolaus de Aurea stella» — dock synbarligen först efter mötet ur minnet, ty han sammanblandar understundom tilldragelserna på olika dagar. I enskilda förhandlingar tycks han icke ha deltagit, något som framgår af, att dagarna 25 febr.—1 mars äro mycket knapphändigt skildrade, och att endast ett par ord ägnas åt dagarna 11—15 samt 17 mars. Författaren tycks särskildt intressera sig för allt, som angår församlingsprästens verksamhet. Han uppräknar de ceremonier, som skulle afskaffas, samt fäster sig vid bestämmelserna om biskoparnas makt att tillsätta präster och om predikans längd.

Några felaktigheter kunna anmärkas. För den 28 febr. omtalas, att man hos hertigen begärt att först få välja preses och sedan ärkebiskop. Den dagen synes endast ha varit tal om ärkebiskop, — Oriktig är uppgiften, att ingen session hölls 4—5 mars: den 4:de var söndag, men den 5:te höllos t. o. m. två sessioner.

En del värderika upplysningar lämnas äfven här, t. ex. om rangordningen mellan stiften. Om uppgiften, att augsburgska bekännelsen i teserna den 3 mars skulle räknas såsom ett fjärde symbolum, skall talas längre fram. — I början af berättelsen uppgifves, att mötet bevistades af de förnämsta männen ur alla stånd (»ex omnibus ordinibus»); men på ett annat ställe finner man förklaradt, hvad författaren menar med »alla stånd», ty där talas om »alla stånd: adel, biskopar och hela prästerskapet.»

* * *

Ridderstjernas berättelse har vanligen som titel: »En kort underrättelse, besked och undervisning om det concilio, som förhandlades i Uppsala år 1593, och hvad som i synnerhet på hvar dag och uti hvar session taladt, handladt och skedt är». Ursprungligen spriddes den af Ridderstjerna själf genom afskrifter, som han dedicerade till högt uppsatta personer, sedan han år 1693 fått reda på densamma, enligt hvad han själf berättar: »Denna relation är ord ifrån ord afskrifven och alldeles lika lydande med det exemplar, som för hundrade år sedan är uppskrifvet och

antecknadt uti en gammal skrifven bok om åtskilliga angelägna kyrkohandlingar, hvilka med det liturgiska väsendet under konung Johan den tredjes regementstider, så ock efter dess död, uti Upsala concilio anno 1593 äro förfallne och nu tillika med flera andra tänkvärdiga historiska dokumenter till fäderneslandets tjänst förvaras af adjutanten Ridderstjerna. Stockholm d. 1 febr. A:o 1693»

Med obetydliga förändringar säges detsamma på flera exemplar i Uppsala universitetsbibliotek, Kungl. biblioteket samt, i utdrag, i riksarkivet. — Berättelsens författare gör intryck af att ha varit en obemärkt deltagare, åtminstone visar han icke någon kännedom om enskilda öfverläggningar. Hans framställning gäller egentligen endast uppräknandet af personer och fakta; blott under de första sessionerna blir han mera utförlig och har då ett och annat eljest okändt att förtälja. Men hela hans uppfattning utmärkes af den största ytlighet. För dagarna 25—28 febr. samt 8—19 mars är framställningen mycket fragmentarisk. För den 18 mars t. ex. talar riksarkivets berättelse om allmänt sammanträde, där nytt redaktionsförslag till mötesbeslut uppläses, men icke kan antagas i följd af det nya förslaget om kalvinisterna; om hur preses nedlägger sitt ämbete, och diskussionen blir skarp, samt huru ombud afsändas till hertigen, men afrådas att begära företräde till följd af hans vredgade sinnesstämning, medan Ridderstjernas berättelse blott omnämner en begrafning. Dessutom förekommer en hel del mindre oegentligheter och småfel. Så upptages Gustaf Gabrielsson som endast adelsman, ehuru han varit riksråd sedan 1590.[1] Om sifferuppgifter blir tal i annat sammanhang. För den 25 febr. berättas att klerus utom biskoparna samlades in auditorio magno; det tycks vara faktiskt, att då endast Uppsala stifts präster och biskopen i Linköping voro närvarande.[2] För den 2 mars berättas, att 12 assessorer »sattes till», men för nästa dag berättas åter: »då blefvo ock de 12 assessores utvalde». Enligt riksarkivets berättelse skedde valet den 2. — Oriktigt angifvas tre sessioner såsom hållna den 3 mars; denna uppgift förrycker hela sessionsindelningen i denna berättelse. Äfven om berättelsen är skrifven långt efter mötet, borde författaren, tycker man,

[1] Jämf. Ugglas rådslängd.
[2] Riksarkivets berättelse.

kommit ihåg, att tre sessioner aldrig höllos på samma dag, utan en eller vanligen två, den ena på f. m. och den andra på e. m. — Det uppgifves, att »confessio Stregnensium» upplästes den 6 mars; enligt alla andra uppgifter den 7:de. Oriktigt förlägges ärkebiskopsvalet till den 14 mars; enligt riksarkivets berättelse ägde detta val rum under den 14:de sessionen, som efter sammanhanget måste ha hållits den 15 mars på f. m.; dagen säges dock icke uttryckligen, men Linköpings- och den Nordbergska berättelsen uppgifva bestämdt den 15:de. På e. m. samma dag ägde öfriga biskopsval rum. — Denna berättelse är ensam om att omtala biskopsval för Viborgs stift; saken förefaller därför icke trolig.[1] Oriktigt är, att endast stiftets magistrar och »pastores civitatum» röstade på biskop. Orimligheten häraf framträder redan vid en jämförelse mellan röstsiffrorna: från Skara stift voro endast 15 närvarande, men 65 röster afgåfvos på stiftets biskop. Enligt Linköpingsberättelsen voro röstberättigade alla medlemmar från ifrågavarande stift jämte biskopar och capitulares från de öfriga stiften.

Slutomdömet blir, att denna berättelse förefaller att vara den sämsta af alla, och dock har man haft den djärfheten att såsom dess författare angifva mötets ordförande professor Nicolaus Olai Bothniensis. Men från den beskyllningen torde det vara ganska lätt att fria honom. I berättelsen finnes intet, som tyder på hans författarskap, och Ridderstjerna, som gjorde berättelsen känd, vet synbarligen ej heller något därom. Däremot uppräknar Stjernman i inledningen till Wervings historia (tryckt 1746) bland källor »Ärkebiskopen M. Nicolai Bothniensis korta undervisning och besked om det concilio, som förhandlades i Upsala» etc. — Rhyzelius nämner icke något härom i sin Episcoposcopia Sviogothica, som utkom 1752. Mera upplysningar får man skenbart i Vallquists »Ecclesiastique Samlingar», andra flocken, Vexjö 1789, i det 64:de stycket, som har följande titel: »Berättelse om 1693 års jubilæum i Upsala utdragen af det högvördiga prästeståndets vid 1789 års riksdag till Kongl. Maj:t afgifna underdåniga betänkande om det till 1793 utsatta jubilæum». Där berättas (ss. 208—209), att den 27 febr. 1693 under

---

[1] Viborgs stift var förenadt med Åbo åren 1578—1618 enligt Rhyzelius, Episcoposcopia, II, s. 53; Akiander, Herdaminne för fordna Viborgs och nuvarande Borgå stift, I, s. 27, 28.

stor högtidlighet i Uppsala nedlagts »själfva originalet af mötets beslut och presidis, magist. Nicolai Bothniensis egenhändiga berättelse, huru därmed tillgått, bägge uppletade och skänkta till konungen af adjutanten vid gardet Ridderstjerna» uti ett silfverskrin, som sedan flyttades till riksarkivet. Skrinet finnes kvar därstädes, men innehåller endast mötesbeslutet och ett kort utdrag af berättelsen. Om något exemplar nedlades 1693, har det alltså tagits därifrån; men uttrycket »egenhändig berättelse» behöfver icke nödvändigt så förklaras, att det varit fråga om någon originalhandskrift från slutet af 1500-talet. Redan förut är emellertid påpekadt, att Ridderstjerna icke i sina notiser om berättelsen nämner Nicolaus Bothniensis såsom författare, hvilket han säkerligen gjort, om han haft något skäl till en dylik förmodan. Det kan därför blott ha varit en anonym berättelse, som nedlades i skrinet. Slutsatsen blir då, att prästerskapet vid 1789 års riksdag endast gifvit uttryck åt en då gängse åsikt, att Nicolaus Bothniensis vore författaren, hvarför ingen större betydelse bör fästas vid dess utsago.

A. M. Fant omnämner magister Nicolaus såsom författare alldeles i förbigående i en not i sin »Historia Concilii Upsaliensis», tryckt år 1792, liksom om det vore en allbekant sak. I Uppsala universitetsbibliotek finnas två exemplar af berättelsen (K . 60, 61), som tillhört Stjerneld och Lidén, på hvilka ägarna antecknat samma uppgift om författarens person. Äfven Anjou omnämner saken i en not.

Det förefaller, som om hela denna uppgift utan tillstymmelse till skäl fabricerats vid medlet af 1700-talet, möjligen af Stjernman.

* * *

I Nettelbladts *Schwedische Bibliothec* IV (Stockholm und Leipzig 1731) ss. 98—109 finnes en berättelse öfver mötet på latin och tyska. Det nämnes icke, hvarifrån den är hämtad, men att den tyska delen af texten borde vara öfversatt från en motsvarande svensk text, var klart. I Linköpings bibliotek i en handskrift, som dessutom innehåller prästerskapets postulater, mötesbeslutet samt en del handlingar från den liturgiska striden (mst. i 4:o, teologi N:r 136), finnes också samma berättelse på latin och svenska: samtliga aftryckta hos Nettelbladt

och i samma ordningsföljd.[1] Öfversättningen är omsorgsfullt gjord, med tillägg af några förklarande ord, ehuru stundom något fri; så motsvaras t. ex. uttrycket »nypas i örat» af »auf die Finger klopsen».[2]

Berättelsens författare uppgifver sig själf höra till Strengnäs stift, ty han talar på ett ställe om »vi in ducatu». Han är ifrig antiliturgist och anför utförligt räfsten med sina motståndare. Egendomligt är vid en jämförelse med öfriga berättelser, att han anför i ordning artiklarna i confessio Augustana, visserligen utan att afskrifva dem, men med några ord särskildt om hvar och en. Detta leder tanken på själfva Strengnäsbiskopen Petrus Jonæ, som enligt andras utsago biträdde preses med att förklara artiklarne. Att han är författaren kan dock icke på annat sätt stödas, hvarför det endast är en obestyrkt gissning. Berättelsen måste vara nedskrifven långt efter mötet, och den egendomliga fördelningen — i det granskningen af augsburgska bekännelsen upptager betydligt större utrymme än i andra berättelser, och däremot andra tilldragelser knapphändigt behandlas — kan förklaras genom ett antagande, att författaren ägde kvar några anteckningar till de öfverläggningar, som mest intresserat honom.

Påståendet om berättelsens relativt sena tillkomst stöder sig på mängden af oriktiga kronologiska upplysningar. Den andra sessionen hölls icke den 4 mars utan den 3 på e. m.; den 4 var söndag, och en mötesdeltagare, som skref kort tid efteråt, borde åtminstone kunna hålla reda på söndagarna under mötet. På samma sätt bör den fjärde sessionen förläggas, icke till den 6 mars, utan till den 5 på e. m. Den 7 mars hölls icke den femte, utan den sjätte sessionen, och de händelser, som hänföras till den 10 mars, ägde rum den 9 på e. m.

De teser, som upplästes den 3 mars uppgifvas ha varit åtta jämte en åtföljande förklaring, som kallas för en nionde tes. Enligt andra uppgifter voro de blott 7, och såväl Linköpingsberättelsen som (efter denna) Messenius-Werving anför ordalydelsen hos dessa sju teser. Med dem öfverensstämma alldeles de sju första af de nio teserna i denna berättelse; den åttonde

---

[1] Sid. 108 har N. några prickar för att beteckna ett ord han måst gå förbi. Handskr. har dock här tydligt *signeri;* kanske öfversättningen till tyska beredt svårighet, ifall ej N., som ju också är möjligt, haft ett annat exemplar af denna handskrift att tillgå.

[2] Hos Nettelbladt finnes ett tryckfel, som bör anmärkas: sid. 104, rad 13 uppifrån står »reficiunt», enligt den svenska handskriften »recipiunt».

lyder: »Præter tria etiam symbola (nämligen de apostoliska, nicenska och atanasianska) confessionem Augustanam agnoscimus». Detsamma omtalas i den Palmsköldska berättelsen vid återgifvande af tesernas innehåll; där uppgifves, att de handlade bl. a. »de symbolis Apostolico, Niceno, Atanasiano et Augustano sive Augustana confessione, ad cuius veritationem (!) et declarationem tandem perventum fuit» och måste äfven i prästerskapets redaktion afse beslutet. Anjou synes hafva den enda rimliga uppfattningen, då han först redogör för sju teser och något efter tillägger: »m. Nils (Bothniensis) förklarade nämligen efter dessa tesers genomgående, att utom de tre symbolerna äfven augsburgiska bekännelsen vore ett uttryck af den sanning, som innehålles i den heliga skrift, och man gick genast att börja uppläsningen af dess artiklar».[1]

Nämndt är, att denna berättelse är ojämn. Intet berättas för dagarna den 26 och 28 febr. samt 11, 12 och 14 mars, utan skildringen koncentreras kring tiden den 1—8 mars. — Det berättas, att bref från Hemingus in Dania (professorn, sedermera Roeskilde-kanonikern Nicolaus Hemming) upplästes den 7 mars jämte utlåtanden från de fyra tyska universiteten. Detta bref omtalas eljest icke, hvarför hela uppgiften kan betviflas. Dock innehåller äfven denna berättelse värderika upplysningar. Så berättas t. ex., att anstiftarna till beslutet angående kalvinisterna voro bl. a. biskoparna i Västerås och Åbo.

* * *

En volym, som bär namnet »Kyrkobalker i Sverike eller alla kongl. bref etc. ang. religionen» etc. samlade af Jöran A. Nordberg, vol. I, i Kungl. biblioteket, innehåller en berättelse om mötet med titeln »Protocollum concilii Upsaliensis anno 1593». Berättelsen är helt och hållet på latin och till längden ungefär lika med Linköpingsberättelsen. Innehållet är mycket värderikt, i det denna berättelse på flera ställen kompletterar öfriga skildringar. Af de olika talen vid mötet lämnas inga eller mycket knapphändiga referat, i olikhet med riksarkivets berättelse, som refererar ganska utförligt, och Linköpings, som söker koncist sammanfatta hufvudinnehållet i talen. Däremot äro en beskickning

[1] Anjou, Sv. kyrkoreformationens historia, III. s. 238.

till hertigen den 2 mars samt förhandlingarna om mötesbeslutets innehåll jämförelsevis utförligt omnämnda. Indelningen i sessioner är väl iakttagen och öfverensstämmer med motsvarande indelning i riksarkivets berättelse, utom angående de tyska skrifvelsernas uppläsande 6—7 mars, hvarom redan är taladt. Ofta angifves, att enskilda öfverläggningar hållits, men intet referat lämnas af förloppet vid desamma. — Liksom riksarkivets berättelse kallar denne Nils Gyllenstierna för kansler i stället för drots. — Otydlig är skildringen för den 25 febr.; clerus omtalas vara samlad, men det torde blott ha varit Uppsala stifts präster enligt riksarkivets berättelse.

När författaren omtalar beskickningen till hertigen den 2 mars, använder han ett par gånger första persons pronomen »vi» och »oss», hvilket visar, att han själf var närvarande. Enligt hans egen uppgift utgjordes beskickningen af de två notarierna Ericus Skinnerus och Olaus Martini, Petrus Jonæ, rector scholæ i Arboga, Engelbertus Laurentii i Själevad och Engelbertus Engelberti, ecclesiæ Stockholmensis concionator. En af dessa fem personer bör alltså vara berättelsens författare. — För den 3 mars säges bl. a.: »convenimus et prælegebantur nobis — — — articuli quinque» etc. Det synes ha varit notariernas åliggande att uppläsa dessa artiklar och annat, hvarför detta »nobis» synes framställa författaren såsom en mötesdeltagare, som icke var notarie. Notarierna voro ofta med vid enskilda öfverläggningar, och vår författare hade säkert omtalat hvarje sådan öfverläggning lika utförligt som beskickningen till hertigen den 2 mars, om han fått vara med; det torde därför vara säkert, att ingen af notarierna är författaren. Af de tre återstående är det sannolikast, att Engelbertus Laurentii, kyrkoherde i Själevad, är den, som författat denna berättelse. Han tillhörde Uppsala ärkestift, och hans pastorat låg i Ångermanland. I berättelsen omtalas utförligt, att prästerna från Norrland, »præsertim ex Angermannia», författade en skriftlig protest mot hertigens förslag till ändringar i mötesbeslutet, hvilken skrifvelse framlämnades till preses den 17 mars. Här användes väl icke första personens pronomen, men det förekommer nästan icke alls i senare delen af berättelsen. Intresset för ångermanlandsprästerna synes därför antyda, att författaren var en bland dem.

* * *

Den skildring af Uppsala möte, som Baazius lämnar i *Inventarium Ecclesiæ Sveo-Gothorum* (Lincopiæ 1642) ss. 513—525, härleder sig icke direkt från någon mötesdeltagare, utan är en senare historisk skildring, verkställd tydligen af Baazius själf. Han skiljer sig från öfriga berättare framför allt därigenom, att han icke ens försöker särskilja dagar och sessioner, utan delar sin berättelse i fem kapitel efter arten af förhandlingar och beslut. Han skrifver regelbundet på latin.

Hufvudkällorna för hans skildring synas den officiella medlemsförteckningen och riksarkivets berättelse ha varit. Förnämsta skälet för antagande af dessa källor är, att hans uppgifter om antalet närvarande präster stämma med förteckningens, och att de båda berättelserna icke strida mot hvarandra, hvilket ofta är fallet med de öfriga, utan att tvärt om alla Baazii fakta återfinnas i riksarkivets berättelse. Dock har Baazius ingenstädes blott skrifvit af — hans berättelse förhåller sig också till riksarkivets, hvad längden beträffar, som 5 till 11 — utan han har anordnadt och genom egna slutsatser gått utom sitt källmaterial. Formen är vanligen olika, äfven där riksarkivets berättelse har latinska uttryck. Så motsvaras t. ex. »non sine maxima sui ipsius confusione» i riksarkivets berättelse af Baazii uttryck »pro sua simplicitate» (s. 516) samt orden »modum et ordinem sessionis» i den förra af »modum et ordinem celebrandi hoc concilium» hos den senare (s. 516). Då riksarkivets berättelse om ett tal af Nicolaus Bothniensis använder orden »brevi, licet perspicua oratione», har Baazius om samma tal i något olika satssammanhang (s. 517) »piam, licet brevem orationem». Ehuru Baazius anstränger sig att vara formellt fullt självständig, förefaller dock likheten i ofvan anförda uttryck större än olikheten.

Något mera följer Baazius stundom sin källa i enstaka uttryck, då denna har svensk text, och han åtminstone har att öfversätta till latin. Enligt riksarkivets berättelse förklarade preses hvarje artikel i augsburgiska bekännelsen »först på latin och sedan för them som enfaldiga voro på svenska»; enligt Baazius (s. 518) blef hvar artikel »explicatus primo latine, deinde svetice in gratiam simpliciorum». — Vid rättegången mot Petrus Paulinus berättar riksarkivets berättelse: »Item borgmästare och råd ifrån Stockholm kommo ock omsider — — — gifvandes före huru han dem för Belials män och förrädare skält

hade»; Baazius berättar (s. 522): »Advenerunt etiam cives Holm. — — — concilio referentes illum vocasse suos auditores — — — viros Belial et proditores».

Stundom ändrar Baazius ett indirekt återgifvande af ett yttrande till direkt. Ordalagen i riksarkivets berättelse: »Och sade H. F. N. än då ytterligare, att de måtte insättia Bucerum, Bezam och alla, de någon tid visste, som pro defensione erroris calvenistici något skrifvit hade», motsvaras tydligen af Baazii ord (s. 524): »Sed insuper dixit: Si velitis singulariter nominare Bucerum, Bezam aliosque, quos scitis hæresi infectos, per me licebit».

Listan på motsvarigheter kunde ytterligare ökas, men det anförda må vara nog för att visa, att de båda berättelserna äfven angående formen nära tangera hvarandra, oaktadt deras olika längd.

På grund af motsvarigheter i fakta behöfva endast ett par mindre felaktigheter rättas. Efter redogörelsen för den 27 febr. börjar (s. 514) en ny punkt med orden: »a prandio ejusdem diei», men denna tidsbestämmelse syftar icke på den 27, utan visar att ett led i berättelsen utelämnats, i det att det följande stämmer öfverens med hvad som skedde på morgonen den 28 febr. — Oriktig är äfven handlingens förläggande till den 18 mars i början af det sista kapitlet om mötet (s. 525). Det bör vara den 9 mars, då besluten upplästes, eller den 12 mars, då »postulata» föredrogos. Öfverläggningen om ärkebiskopsvalet, som däreffter anföres, började den 13 mars, och själfva valet ägde rum den 15:de.

* * *

I sitt stora arbete *Konung Sigismunds och konung Karl den IX:s historier* lämnar Werving en skildring af Uppsala möte, som upptager sidorna 137—153 i första delen. Att ett nära sammanhang finnes mellan denna skildring och en motsvarande i Arnold Messenii »Historia, begripandes orsakerna till oenigheten mellan Sigismund och hertig Karl» har ofta anmärkts.[1] I själfva verket är Wervings berättelse endast en tämligen

[1] T. ex. Boëthius, Om den svenska högadeln under k. Sigismunds regering I, sid. 34, not 1.

slarfvig afskrift eller omskrift af Messenii arbete. På likheten må blott ett exempel anföras:

Arnold Messenius:	Werving, I, andra bok., § 32 s. 138:
»Der efter hades d. 27 februari en latinsk oration i 2 timmar af M. Erik Jacobi kallad sedvanligen Schinnerus, läsemästare uti Upsala (han var fordom vice præsidis i Åbo hofrätt välbördig Erik Gethes fader), och uti den blefvo åhörarna undervista om Guds ord, så ock bokliga konsters gagn och nytta. Där hos tackades Gud, att han hade uppväckt Lutherum, och igenom honom låtit sin sanning, som uti påfvedömet i mörker legat hade, komma i ljuset igen — — —»	»Den 27 februari hades en latinsk oration i två timmar utaf M. Eric Jacobi Skinnerus, Professor vid Upsala Academia, och fordom vice presidentens i Åbo hofrätt herr Eric Getes fader, förmedelst hvilken oration åhörarna undervistes om Guds ords samt bokliga konsters gagn och nytta; därhos gjordes Gud en innerlig tacksägelse för det, att han hade uppväckt Lutherum och igenom honom låtit sin sanning, som under påfvedömet i mörkret legat hade, komma i ljuset igen — — —»

Motsvarigheten är tydlig för hela mötet och sträcker sig långt utom skildringen af detsamma. Huru föga omsorg och kritik Werving nedlagt på sitt arbete, ådagalägges af ett par exempel: då assessorernas namn uppräknas, blir deras antal 13, ehuru det straxt förut omtalas vara 12; samma fel har jag upptäckt uti handskrifterna af Messenii arbete.[1] Det andra exemplet är, att Werving vid en röstberäkning uppgifver 8 röster, där Messenius, liksom andra författare, har 38 röster; olikheten beror tydligen på felskrifning. Den största skiljaktigheten vid framställningen af mötesförhandlingarna är, att Messenius ägnat större utrymme åt rättegången med Petrus Paulinus än Werving. Den förre anför t. ex. en längre latinsk dikt om tilldragelsen.

Wervings historia förelåg färdig år 1694, men utgafs först år 1746 af Stjernman, som försåg den med noter och företal, där han uppräknar en stor mängd källskrifter, äfven rörande Uppsala möte. Att denna förteckning är mera för syns skull, ådagalägges tydligt, då Werving endast omskrifvit en af dessa källor för att skildra mötet. Frågan blir därför endast, hvilka källor Arnold Messenius användt.[2] Mer framstående som forskare än Werving förefaller denne, i det han åtminstone användt för sin berättelse uppgifter från flera håll. Två af hans

[1] T. ex. Ups. univ. bibl. E. 324, 326, 327, liksom i ett exemplar i Riksarkivet.

[2] Denna undersökning är i allt väsentligt utförd af lektor E. Hildebrand.

källor kunna med säkerhet angifvas: Linköpingsberättelsen och Ridderstjernas berättelse. Framför allt den förra är stundom ordagrant afskrifven, dock ofta med inskjutna upplysningar från annat håll, biografiska notiser m. m. d.; inflytande från den senare återfinnes mest i skildringen för dagarna 3—6 mars. Till de faktiska upplysningar, som hämtats ur dessa berättelser, har Messenius lagt egna reflexioner och slutsatser, som ofta bero på missuppfattning. I Ridderstjernas berättelse t. ex. nämnas först de förnämsta deltagarna i mötet, hvarefter skildringen börjar med den 25 febr.; Messenius har ändrat detta så, att han uppgifver ungefär samma personer såsom närvarande just den 25 febr., men enligt andra berättelser hade den dagen icke alla infunnit sig. En annan uppgift, som torde vara fritt hopgjord, är, att rådsherrarna kommo sent och därigenom ådrogo sig hertigens ovilja. — Alla faktiska uppgifter återfinnas emellertid icke i de två ofvannämnda berättelserna, hvarför Messenius måste haft tillgång till andra källor. Uppgiften, att 306 präster voro närvarande, finnes icke i de två berättelserna. Skinneri tal den 27 febr. varade 1 ½ timme enligt Ridderstjernas berättelse, 2 timmar enligt Messenius; Linköpingsberättelsen har ingen motsvarande uppgift. Skildringen af Linköpingsbiskopens uppträdande efter drotsens tal den 1 mars, liksom af räfsten med några liturgister hänvisar likaså på annan källa. Några af dessa tillagda fakta återfinnas i riksarkivets berättelse, men denna kan icke ha användts såsom källa, emedan den vederlägger några oriktiga slutsatser af Messenius. Linköpingsberättelsen uppgifver t. ex., att två personer skulle »sättas i valet» till preses; Messenius tillägger, att dessa två icke skulle vara biskopar, men enligt riksarkivets berättelse kom biskop Petrus Jonæ näst efter Nicolaus Bothniensis i röstetal med 56 röster, och äfven andra biskopar fingo stänkröster. — Lika litet passar någon annan känd berättelse, hvarför Messenii tredje källa nu torde vara förkommen.

I hvad förhållande Arnold Messenii berättelse står till en synbarligen motsvarande af Joh. Messenius med titeln: »Causæ dissensionum inter Sigismundum et Carolum IX»,[1] är omöjligt att säga, emedan denna icke kan återfinnas.

Messenii berättelse är icke alltid tillförlitlig. Oriktiga äro uppgifterna om sammankomsten den 25 febr. samt om antalet

[1] Afslutad år 1609; Warmholtz, Bibliotheca historica Sveo-Gothica, n:o 3,407.

närvarande präster. Röstberäkningarna vid valen äro icke fullt noggranna; händelserna under den fjärde sessionen, den 5 mars, böra förläggas till den tredje sessionen, som hölls samma dag på f. m. Felaktigt förlägges biskopsvalet till den 14 mars i stället för till den 15.

II.

Enligt riksarkivets berättelse upptecknades den 26 febr. mötesdeltagarnas namn af M. Jacobus Erici, en af mötets notarier. Dessutom fingo prästerna själfva enligt Nordbergska berättelsen den 2 mars anteckna sina namn i en katalog som därpå lämnades till hertig Karl. Enligt Baazius (s. 513) förvarades på hans tid »in Archivo Regni» en förteckning. — I riksarkivet kan emellertid ingen sådan förteckning återfinnas, men väl i Skoklosters arkiv, volym 177, där den påträffats af lektor E. Hildebrand. Att denna är densamma som Jacobi Erici, synes framgå däraf, att den uppgifver sig vara upptecknad i slutet af febr., enligt den ena af de två titlar, som förekomma: »Catalogus verbi divini ministrorum in nationali synodo Upsaliæ legittime congregatorum. Anno 1593 mensis februarii fine». Baazii uppgift om prästernas antal vid mötet stämmer äfven med förteckningen.

Enligt denna viktiga urkund voro vid mötet närvarande 306 präster,[1] inberäknadt de fyra biskoparna. Enligt Werving (I, s. 137) bevistades mötet af 4 biskopar, 22 magistrar och 306 präster, d. v. s. tillsammans 332 andliga. — Baazius talar blott om 306 clerici, och Nettelbladt (IV, s. 90) om 4 biskopar och 308 präster »ausser denjenigen, die da nicht beruffen worden». Detta tyder på, att vid mötet närvarit dels därtill förordnade ombud, dels andra, som endast kommo på eget initiativ, hvilka väl icke fingo aktivt deltaga i förhandlingarna. På detsamma kan uttrycket »legittime congregatorum» i titeln till Skokloster-arkivets förteckning hänsyfta. Skillnaden bör vara den, att »legittime congregati» voro de, som af biskopen i stiftet på grund af hertigens och rådets kallelsebref beordrats att bevista mötet. Mot denna uppfattning strider icke, att stiften voro så ojämnt

---

[1] Förteckningen synes icke vara alldeles fullständig. Linköpingsberättelsen omtalar en Steno Magni från Växiö stift, som icke är medtagen.

representerade, emedan biskoparna möjligen kunnat kalla relativt olika antal präster, och de kallade i många fall hindrats af resornas längd o. d. De 135 deltagarna från Uppland utgöra icke ensamma hela prästerskapet i detta landskap, ty det räknade minst 215 medlemmar; till denna siffra uppgå nämligen de underskrifter af Upplandspräster, som finnas tryckta efter mötesbeslutet af Gutterwitz 1594. Förteckningen här är visserligen felaktig, men torde snarare böra ökas än minskas. Det stora antalet Upplandspräster kan därför bestå endast af kallade ombud, hvilka talrikare infunno sig på grund af den kortare vägen till Uppsala. Det förefaller också, som om endast kyrkoherdar närvarit.

Olikheten mellan slutsiffrorna — 306, 332, 312 — kan åtminstone delvis bero därpå, att biskopar och magistrar felaktigt upptagits jämte det kända antalet präster, ehuru det af förteckningen framgår, att bådadera kategorierna inräknats. 20 magistrar namngifvas nämligen, utom biskoparna. Wervings uppgift om 22 magistrar och Nettelbladts om 308 präster kunna bero på misstag. Den obetydliga skiljaktigheten kan annars förklaras däraf, att ej alla ankommo samtidigt: så anlände Petrus Jonæ från Strängnäs den 26 febr., samt Åbobiskopen Ericus Erici »cum suis» först den 27 febr. — Finnarna finnas dock med i den utförliga förteckningen.

Enligt denna voro närvarande från Uppsala stift utom nuvarande Norrland 135 präster samt från Norrland 19; vidare från Linköpings stift 29; från Skara 15; från Strängnäs 51; från Västerås 35; från Växiö 9 samt från Åbo stift 13.

Helt naturligt var Uppsala stift bäst representeradt, och därnäst Strängnäs; dessa båda kunde ensamma bestämma besluten med en gemensam röstsumma af 205 röster. Att märka är därvid, att de antiliturgistiska professorerna synas utöfvat stort inflytande på Uppsala stifts präster. Dessutom hade både Växiö och Västerås stift före mötet förklarat sig mot liturgien. — Vid mötet synas ha förekommit sammankomster af hvarje stifts ombud för sig, hvilket förklarar Upplandsprästernas ansträngningar att genast från början få ärkebiskop. I allmänhet torde därför sammanhållningen varit god inom stiften, hvilket dock icke var alltid gällande regel. Så t. ex. måste Strängnäsprästerna varit splittrade vid ärkebiskopsvalet.

Från Växiö och Skara stift kommo få ombud, antagligen beroende därpå, att biskoparna stannade hemma. — Att endast

13 kommo från Finland berodde väl på de svåra kommunikationerna. Anjous antagande,[1] att endast biskop, domprost och skolmästare från Åbo närvarit, visar sig alltså oriktig. Detta sitt antagande torde han hämtat ur A. M. Fant, Historia Concilii Upsaliensis [sid. 4 not *i*)], hvilken dock gent emot Messenii påstående, att ingen kommit från Finland, endast häfdar, att *åtminstone* ofvannämnda tre voro närvarande.

Röstsiffrorna vid valet af preses den 2 mars uppgifvas endast i riksarkivets och Nordbergs berättelser samt af Baazius. Nicolaus Bothniensis valdes med 196 (enl. riksarkivets berättelse) eller 194 (enl. Nordbergs berättelse) röster, hvaremot Petrus Jonæ fick 56, biskop Petrus i Linköping 5, samt biskoparna i Västerås och Åbo hvar sin; de sista stänkrösterna finnas icke upptagna af Baazius. — Nordbergs berättelse angifver endast röstantalet för Nicolaus Bothniensis och Petrus Jonæ (detta lika), men omtalar dessutom att biskopen i Åbo »solus fere» röstade på Ericus Schepperus. En del präster måste ha afhållit sig ifrån att rösta, emedan sammanlagda summan afgifna röster endast blir 259.

Viktigare var ärkebiskopsvalet den 15 mars, då äfven flera af de röstberättigade deltogo. Angående röstsiffrorna råder någon olikhet. Ridderstjernas berättelse ensam berättar, att Abraham Angermannus blifvit vald med 333 röster — en summa, som är större än alla de röstberättigades, d. v. s. prästernas. Att denna uppgift är felaktig är dessutom så mycket klarare, som riksarkivets, Nordbergs och Palmsköldska berättelserna, Baazius, Arnold Messenius och Nettelbladt äro eniga om siffran 243. Närmast i röstetal kom Nicolaus Bothniensis med 38 röster; äfven här har Ridderstjernas relation annan uppgift, nämligen 33, hvilket möjligen kan bero på fel vid afskrifningen; Werving uppger 8 röster, men detta är fullkomligt säkert endast skriffel, emedan Arnold Messenius, som Werving endast afskrifvit, har 38 röster. Petrus Jonæ erhöll enligt riksarkivets, Nordbergs och Ridderstjernas berättelser, Baazius och Werving 16 röster, men enligt Nettelbladt och den Palmsköldska berättelsen 15. Den förra uppgiften synes troligare, icke emedan det är flera, som angifva den, utan emedan riksarkivets och Nordbergs berättelser i allmänhet äro tillförlitligare än målsmännen för den andra uppgiften. Enligt Nordbergs, Nettelbladts och Palmsköldska berättelserna fick Petrus Kenicius en röst; enligt

[1] Anjou, Svenska kyrkoreformationens historia, III, s. 233, not 2.

riksarkivets berättelse och Baazius tre röster. Att förklara endera uppgiften troligare än den andra, är omöjligt. De öfriga upptaga icke alls denna — eller dessa — stänkröster.

För Skara och Växiö stift valdes nya biskopar på e. m. den 15 mars af prästerna från resp. stift jämte biskopar, capitulares och magistrar[1] från de öfriga stiften. De röster, som afgåfvos, voro till Skarabiskop 65 och till Växiöbiskop 31. Fördelningen af dessa röstsiffror upptages endast i Palmsköldska och Nordbergska berättelserna samt hos Nettelbladt. Den Nordbergska skiljer sig något från de båda andra, som hafva samma uppgifter. Till Skarabiskop valdes enligt alla tre berättelserna Henrik Gadolenus med 36 röster och till Växiöbiskop Olaus Martini med endast 12. Valen hade i öfrigt ingen effekt.

Om uppgiften i Ridderstjernas berättelse, att biskopsval äfven förekommit till Viborgs stift, är förut taladt.

III.

Frukterna af Uppsala mötes förhandlingar blefvo icke blott det beslut, som vederbörligen underskrefs, utan äfven en samling punkter, vanligen kallade *postulata* (motsvarande hvad som längre fram kallades ståndens *besvär*), innehållande prästerskapets förslag till ett närmare bestämmande af dess ställning. På dessa punkter gafs ej vid mötet någon resolution.

De finnas bevarade i två olika redaktioner, med respektive 51 och 63 punkter. Den kortare har jag endast sett i Hogenskild Bjelkes samlingar;[2] den längre finnes i flera afskrifter såsom i prästeståndets arkiv i riksarkivet och i Nordinska samlingen (vol. N. 1909) i Uppsala universitetsbibliotek; den finnes äfven tryckt hos Nettelbladt i Schwedische Bibliothec (IV, s. 109—117), och den redaktionen åberopas vanligen, t. ex. af Anjou.[3] Af största vikt är naturligtvis att bestämma tidsföljden mellan dessa båda redaktioner. — På sitt exemplar har Hogenskild Bjelke själf antecknat: »Meniga klerkeriets begäran, 51 artiklar, som fursten och riksens råd skulle förfodra dem med hos k. M:t i

[1] Så enligt Nordbergs berättelse; Linköpings berättelse nämner blott biskopar och capitulares; enligt riksarkivets berättelse deltogo i dessa val jämväl »de förnämsta i städerna».

[2] Del I, Upps. univ.-bibl., E. 131.

[3] Anjou, Sv. kyrkoreformationens historia, III, ss. 247—250.

Påland, öfverantvardad fursten *andra gången* den 17 mars 1593 i Upsala», hvartill, som det synes, senare tillagts af samma hand: »hvilket blef allt uppskjutet till k. M:t i Pålands ankomst och stadfästelse». Härmed säges af kompetent person, att den kortare redaktionen är den andra i ordningen, samt, genom tillägget, att den är den sista, som framkommit, emedan den skulle invänta Sigismunds bekräftelse. Emedan anteckningen icke är daterad, ligger det emellertid inom möjlighetens område, att punkterna senare remitterats till mötet för att omarbetas, så att de 63 postulata skulle utgöra en tredje redaktion, men den första ha gått förlorad. Ett stöd för en sådan åsikt är, att 63-punktsförslaget är det oftast afskrifna samt det, som alltid citerats. Det förefaller visserligen besynnerligt, att så vidlyftiga förhandlingar kunnat blifva oanmärkta i berättelserna, men detta är intet verkligt skäl. Endast en jämförelse af innehållet i de två redaktionerna kan blifva afgörande.

Vid ett detaljeradt bestämmande af prästerskapets ställning och styrelse jämte dithörande frågor måste tre olika åskådningssätt göra sig gällande: prästerna sökte helt naturligt häfda kyrkans själfbestämmelserätt gent emot adel och konungamakt samt vid lägligt tillfälle återvinna något af sitt förlorade inflytande; rådet, solidariskt i detta hänseende med adeln, sökte misstänksamt mota hvarje försök i sådan riktning; och hertigen slutligen ville väl framför allt åvägabringa enighet mellan olika stånd, men ansåg dock som sin högsta plikt att upprätthålla det samhällstillstånd, som grundlagts af den beundrade fadern, samt sålunda hindra hvarje stånd att växa konungamakten öfver hufvudet. Vid en jämförelse mellan de båda redaktionerna af postulata visar sig tydligt, att den längre mera bär prägel af den första uppfattningen, af prästernas åskådningssätt, hvaremot den kortare synbarligen undergått en luttringsprocess inför hertig och råd eller rådet ensamt. Slutsatsen ligger klar: det längre förslaget är den första redaktionen, sådan den direkt utgått från mötets kansli, men det kortare är en omarbetning af det förra enligt regeringens rättelser.

Vid en jämförelse är att märka, att den kortare redaktionen är betydligt sämre stiliserad än den längre, ehuru äfven denna visserligen icke är mönstergill. Den längre talar alltid i första person, hvaremot tredje personens pronomen användes lika regelbundet i den kortare för att utmärka prästerna. I båda talas

däremot om »vår» konung m. m. Illa formulerad är t. ex. första punkten som börjar: »Till det första är *deras* samtliga underdåniga och ödmjuka begäran, att både H. F. N. hertig Karl och de välborne herrar i riksens råd» ville godkänna mötets beslut. Indelningen i numrerade punkter är, efter allt att döma, samvetsgrant iakttagen, och ofta är likheten mellan båda redaktionerna ord för ord fullständig.

I det kortare förslaget är en artikel inskjuten såsom n:r 3 med den bestämmelsen, att Sigismunds barn skulle uppfostras i Sverige, i den evangeliska läran — ett tillägg, som torde hänsyfta på hertig Karl som upphofsman. — § 9 i det längre förslaget innehåller bland annat följande: »och att adeln eller bönderna sig icke vrångvisligen sätta emot den, som af biskopen och capitulares till kyrkoherde kan blifva förordnad». Detta motsvaras af följande ord i det kortare förslagets § 7: »och att icke adel, *köpstadsmän* eller bönder, *vidare än som Sveriges lag förmäler och jus patronatus begriper, sig utan orsak* genvördeligen sätta emot den, som af biskopen och capitulares kan blifva förordnad till kyrkoherde». Att tillägget förråder rådets ingripande, är tydligt. Det längre förslagets § 10 slutar: »om nöden kräfver, må ärkebiskopen samt med de andra biskopars samtycke allmänt kristligt och fritt concilium sammankalla och fullända». I det kortare förslagets § 8 är efter »ärkebiskopen samt med de andra biskopar» inskjutet: »med konungs, arffurstarnas och riksens råds samtycke». — § 21 i det längre förslaget börjar: »att öfverhetens högtbetrodde lagmän, häradshöfdingar och fogdar —— styrka allmogen till vyrdelig reverents och hörsamhet emot predikoämbetet och deras själaherdar;» i det kortare förslaget (§ 18) är en redaktionsförändring gjord i början, samt sedan orden: »*i andliga saker*» inskjutna efter »hörsamhet». — § 22 i det längre förslaget innehåller, att, där medel felas till inköp af vin och oblater, anslag skall bestämmas »efter gode mäns ransakning, igenom biskopen». § 19 i det kortare förslaget tillägger, att detta skall blifva »af öfverheten stadfäst».

Det nu anförda torde vara nog för att uppvisa riktigheten af det nyss gjorda påståendet, att det kortare förslaget bär tydliga spår af hertigens och rådets granskande och rättande verksamhet, hvaremot det längre förslaget tydligen direkt härstammar från prästerskapet.[1]

[1] Den Nordbergska berättelsen talar om ett förslag, bestående af 64 artiklar, säkerligen beroende på misstag eller skriffel (i st. f. 63).

Om postulatas öden vid mötet finnas endast mindre upplysningar i berättelserna, hvilka kunna förtjäna att sammanföras. — Då prästerna framkommo med hvarjehanda besvär under sessionen den 10 mars, ansågo rådsherrarna lämpligt »illam (petitionem) et reliqua omnia postulata in certo memoriali notari, id quod serenissimo principi offerre promiserunt» (Nordbergska berättelsen). Det var alltså på rådets uppmaning, som »postulata» kommo till. — På söndagen den 11 mars öfverlades »inter episcopos et capitulares, quænam postulata et quo modo et ordine offerenda essent principi et senatoribus, ubi singulis iniunctum, ut quisque suas necessitates et petita proferret et insinuaret». Äfven detta citat återfinnes i Nordbergska berättelsen, men Linköpingsberättelsen omtalar detsamma. — Den 12 mars upplästes postulata, som enligt riksarkivets berättelse voro författade af Ericus Jacobi Skinnerus. Sedan de godkänts, afskrefvos de af utsedda ombud från de olika stiften, för att det enligt Nordbergska berättelsen skulle röjas för alla, »an quidquam a principe et senatu denegatum vel expunctum foret». Kl. 5 på e. m. voro afskrifterna färdiga; att så många afskrifter togos af den första redaktionen, förklarar att den finnes bevarad på så många ställen samt ansetts såsom den enda. Ovisst är, när postulata lämnades till rådet. Enligt Linköpingsberättelsen skedde det redan den 12 mars, alltså samtidigt med förslaget till mötesbeslut, men Nordbergska berättelsen omtalar redaktionsbestyr för den 13. Det är att märka, att Linköpingsberättelsen t. ex. angående mötesbeslutet under en dag sammanför händelser, som höra under flera dagar, hvarför obetingad tillit icke kan sättas till dess utsago. Den berättar emellertid, att prästerna den 14 fingo löfte om svar på sina artiklar; en möjlighet är, att det löftet gafs just vid framlämnandet. I alla händelser bekräftar Nordbergska berättelsen, att den dagen alla akter och postulata voro framlämnade.

Den 16 mars ha postulata antagligen remitterats till rådet och prästerskapet af hertigen, emedan på det förslag till mötesbeslut, som han den dagen lämnade, finnes påtecknadt: »Hvad vidare är författadt uti de skrifter h. f. n. hertig Karl öfverantvardade äro, synes h. f. n. rådligt vara, att de måtte tagas i vidare betänkande, både utaf riksens råd och de förnämsta af klerkeriet» etc. Förslaget omredigerades alltså, antagligen efter hertigens och rådets anvisningar, men den nya redaktionen synes aldrig ha

godkänts af mötet i sin helhet, utan torde ha uppsatts af biskopar och assessorer eller andra framstående präster. Den 17 mars framlämnades enligt Hogenskild Bjelkes anteckning denna andra redaktion, i 51 punkter, men regeringen ansåg sig icke kunna något i saken besluta.

IV.

Sammankomsten i Uppsala 1593 kallas vanligen helt enkelt »Uppsala möte», en benämning som icke säger mycket. Om mötets karakter hafva också olika meningar uttalats. Mot den åskådningen, att det var ett kyrkomöte, ett »concilium ecclesiæ», opponerar sig på det bestämdaste mötesbeslutets främste undertecknare, hertig Karl, dock först såsom konung, emedan beslutet då var honom besvärligt i följd af hans kalvinistiska tendenser. Han förklarade nämligen vid kröningsriksdagen 1607 i Uppsala, »att det intet concilium är, utan en förbindning, att man förband sig på den tiden, efter de visste sig hafva en papistisk konung». Prästerskapet och äfven öfriga stånd motsatte sig kraftigt konungens uppfattning. Där sattes hårdt emot hårdt, men ingendera parten fann slutligen rådligt att drifva saken till sin spets. En medelväg togs, i det Karl genom sin konungaförsäkran band sig vid den augsburgiska bekännelsen och Uppsala mötes beslut, för så vidt de öfverensstämma med Guds ord.[1]

Att äfven en senare uppfattning af mötet var oklar, visar t. ex. ordalagen hos Werving (I, s. 137): utom prästerna voro närvarande vid mötet »mest all den svenska adeln samt städernas och provinsernas fullmäktiga från hvar ort i Sverige och Finland». När ingen inskränkning göres för öfverläggningar och beslut, tyda dessa ord på riksdag. Denna uppfattning delas af Geijer,[2] som dels omtalar, att hertigen fordrade riksdags sammankallande och »genomdref sin vilja», dels uppgifver, att borgare och bönder deltogo i mötet. Äfven Anjou[3] nämner, att adel, borgare och bönder voro närvarande, ehuru de icke deltogo i öfverläggningar och beslut. Andra författare, såsom Alin[4] och Nordström,[5] kalla mötet däremot uttryckligen för kyrkomöte.

[1] Norlin, Svenska kyrkans historia efter reformationen, I, ss. 224—236.
[2] Geijer, Svenska folkets historia, ss. 209—210.
[3] Anjou, Svenska kyrkoreformationens historia, III, s. 233.
[4] Sveriges historia från äldsta tid till våra dagar, III, s. 377.
[5] Handlingar rörande Sveriges historia. Andra serien II: Kyrkoordningar etc. Första afdelningen, förord sid. XXIX.

Bestämmande bör vara den uppfattning, som tager sig uttryck i regeringens kallelsebref och öfverläggningar före mötet, samt den, som mötesdeltagarna själfva hyste.

Redan i Johans lifstid (2 juni 1592), hade Växiö stifts prästerskap till honom afsändt en begäran[1] om ett *allmänt concilium* samt om befrielse tills vidare från liturgien. Något senare uppsattes i Västerås stift en liknande skrifvelse, men ovisst är, om den undertecknats och framlämnats.[2]

Johan gaf Växiöprästerna ett jämförelsevis nådigt svar och synes äfven varit allvarligt betänkt på att låta ett kyrkomöte bilägga stridigheterna. Ifrån ett så förödmjukande steg befriades han dock genom döden den 17 nov. 1592, och åt andra öfverlämnades att störta det verk, hvarpå han arbetat med kärlek och nit, om också icke med klokhet eller till egen och landets lycka.

Hertig Karl upptog genast förslaget om ett kyrkomöte. Antagligen redan två dagar efter broderns död skref han därom till rådet och föreslog på samma gång, att äfven en riksdag skulle sammankallas.[3] Men detta är också den enda gång, som planer på riksdag omtalas.

Andra ärenden kommo till en början hindrande emellan, men en ny påminnelse fingo hertigen och rådet af de präster, som i Stockholm samlats till den 30 dec. för att öfvervara flyttandet af Johans lik till slottskyrkan. Den 3 jan. framlämnades till hertigen från dem en skrifvelse,[4] i hvilken de i bevekande ordalag begära »ett allmänt, kristligt och fritt inrikes möte», som borde sammanträda »ju förr, ju bättre, där bekvämligast kan falla».

Under den närmast följande tiden träffade hertigen anordningar för den utvalde Strängnäsbiskopen Petri Jonæ invigning i sitt ämbete,[5] samt mottog rådets »obligation»,[6] där den augs-

[1] Afskrift i »Sv. ecclesiastica handl. 1500—1599» i prästeståndets arkiv i riksarkivet.

[2] Baazius, s. 491.

[3] Boëthius, Svenska högadeln under k. Sigismunds regering, I, s. 40 not 1), jämförd med s. 11 not 3.

[4] Bland »Riksdagsacta 1590—94» i riksarkivet.

[5] Geijers uppgift (a. a. s. 210 not 5), att han blifvit vigd under mötet, måste bero på något misstag. Den 6 jan. 1593 bestämde hertigen i bref till Petrus Jonæ, domkapitlet i Strängnäs och biskopen i Västerås (hert. Karls registratur), invigningen till den 21 jan., då den troligen ägt rum. I alla berättelser öfver mötet kallas han utan vidare för biskop.

[6] Af den 9 jan. »Riksdagsacta 1590—94, i riksarkivet.

burgiska bekännelsen angifves såsom norm för landets bekännelse. Den 8 jan. hölls ett möte af »menige Sveriges rikes adel och ridderskap utan råds», hvarvid hertigen och rådet skriftligen[1] betackas, bl. a. emedan de »vidare tillkännagifvit om det *prästemöte*, som nu i Upsala till den sista februari beramadt är, och utlofvat styrka och förhjälpa, att Guds rena ord, efter den augsburgiska konfession, hos oss måtte blifva predikadt, lärdt och förkunnadt».

Det »allmänna möte», som förut omtalats, hade alltså preciserats såsom ett »prästemöte», och dagen var utsatt, ehuru den senare något ändrades. Om det varit meningen, att »mest all den svenska adeln» skulle vid mötet närvara, hade naturligtvis varit lämpligt, att göra meddelande därom vid adelsmötet, men något sådant nämnes icke. I stället liksom godkänner adelsmötet i förväg ett kommande prästemötes beslut inom vissa gränser.

Kallelsebrefven utfärdades gemensamt af hertigen och rådet till biskoparne samt, antagligen, till domkapitlet i Uppsala stift, där biskop icke fanns. Såsom prof på ett kallelsebref är i hertig Karls registratur infördt brefvet till biskopen i Skara, det återfinnes t. o. m. på två ställen under olika datum: den 9 och 10 januari. Det har inga underskrifter, men bland »riksdagsacta 1590—94» i riksarkivet finnes ett kallelsebref till biskop Nils i Växiö af den 17 jan., och detta är undertecknadt af hertigen och närvarande rådsherrar.[2] Innehållet i brefven är detsamma, nämligen att ett »fritt samtal» skulle hållas i Uppsala den 25 febr.; att därvid »de förnämsta och lärdaste af prästerskapet i riket» skulle bestämma om lära och kyrkotukt m. m., samt att respective biskopar borde infinna sig jämte capitulares och prostar samt några präster från hvart härad för att öfverlägga med de öfriga, som där skulle infinna sig. — Kallelsebref till lekmän finnas icke i behåll, och torde heller aldrig funnits.

Ordalagen i kallelsebrefven äro ganska sväfvande, men tyda på ett möte af Sveriges prästerskap; orden om öfriga närvarande finna sin förklaring genom ett rådslag, dateradt den 13 jan.,[3]

---

[1] Riksdagsacta 1590—94 i riksark.

[2] Kallelsebrefvet finnes tryckt i tysk öfversättning hos Nettelbladt, Schwed. Bibl. IV, s. 98.

[3] I Hogenskild Bjelkes samlingar, I.

samt af hertigens svar af den 14 jan.[1] Rådets skrifvelse börjar: »Till det första belangandes det *prästemöte*, som beramadt är, synes de gode herrar, att tre eller fyra af riksens råd måtte vara där tillstädes; flera kunna ock föga behöfvas, ej heller hafva tid därtill; af andra stånd kan ock vara onödigt, efter det vill ock vara dem olägligt för den stora förtärings skull. Och efter kan ske ibland prästerskapet finnes några, som till äfventyrs vele (det man dock icke förhoppas) sträcka den reformation längre än skäligt eller på denna tid nyttigt vara kan, och alla förändringar, synnerligen i religionen, äro farliga och förargliga, därföre nu vore rådligt, att dem i det nämda ett skäligt mål måtte föreställdt varda: nämligen det, som i konung Gustafs sista och i konung Johans första regementstid anno 72 hafver samtyckt, vedertaget och brukligt varit, hvilket till att öfverträda dem icke häller lätteligen skulle blifva efterlåtet». Hertigens svar på denna punkt lyder: »Om prästemötet i Uppsala är beramadt, är H. F. N:s mening, att icke allena de fyra af rådet, som de gode herrar nämt hafva, utan ock så många af rådet, som kunna förhanden vara; och eljes alla af adel, som där näst boende äro, måtte komma där tillstädes. Men att föresätta klärkeriet mål, huru vidt de gå skola uti religionssaker, det kan icke väl ske, så framt det skall vara ett fritt samtal, dock att de blifva förmante, att alt saktmodeligen och skickelige måtte tillgå.» Hvarken rådet eller hertigen vill numera inkalla borgare och bönder till mötet, och ehuru båda äro eniga om, att rådsherrar böra närvara, samt hertigen vill tillåta adelsmän att bevista mötet, kallas det dock af båda för ett prästemöte.

För allmogen vid Distings marknad lät hertigen dessutom förklara,[2] att »de förnämsta af prästerskapet utaf alla stift öfver hela riket vore tillsammankallade till den 25 febr. näststundande att hålla ett *fritt concilium* här i Upsala till att samsätta och förena sig både om kyrkoseder och lärdom i alla trones artiklar, därvid sedan hvar och en måtte veta sig med ett fritt samvete att hålla och tänka till att försvara». — Genom instruktion af den 10 febr.[3] fick sekreteraren Olof Sverkersson, som afsändes till Sigismund, bl. a. i uppdrag att meddela, »att efter riksens ständers allmänna och enhälliga begäran, är dem

[1] I hert. Karls registratur.
[2] Karls registratur under den 6 febr.
[3] Karls reg.

blifvit beviljadt att hålla en *synodum* i Upsala nu om nästkommande fastlagen». Uppfattningen af mötet blir allt bestämdare: från att kallas ett allmänt möte, benämnes det senare prästemöte, concilium och synod.

Riksdrotsen kallade mötet för »ett allmänt samkväm och prästemöte», en annan gång blott »prästemöte» i det redan anförda talet, hvarmed han öppnade förhandlingarna.

Af största betydelse för frågan är naturligtvis att bestämma, hvilka som verkligen deltagit i mötet. I den första redaktionen[1] af mötesbeslutet utfärdas det af hertigen, rådet, »flera af adel», prästerskapet samt »borgmästare och rådmän i städerna, hvilka som denna förening underskrifvit och förseglat». I slutorden nämnas såsom i detta samkväm församlade »så väl högre som nedrige, adel som oadel, prästmän som lekmän, köpstadsmän som andra ordnar (?)». Den andra redaktionen har samma ordalag, med undantag däraf, att »borgmästare och rådmän etc.» borttagits. I den tredje redaktionen försvinner »adeln» i ingressen, och i slutorden angifvas såsom underskrifvare endast hertigen, rådet, biskopar och professorer. I det slutligen stadfästade beslutet äro inledningsorden: »Vi Karl etc. och vi efterskrifne Sveriges rikes råd, biskopar och menige prästerskap, som nu här i Upsala till detta möte hafva varit församlade;» däremot omtalas i slutorden såsom undertecknare: hertigen, rådet, adel, prästerskap och köpstadsmän, och att dessa varit närvarande, antydes genom uttrycket, att de »så väl andlige som världslige» som icke närvarande voro, senare skulle underskrifva.

Det är märkligt, att åsikterna om mötets sammansättning af flera eller färre stånd betydligt växlade. De enda, som alltid tagas med, äro hertig, råd och prästerskap. Hertigen och rådet utgjorde landets regering, och de hade gemensamt utfärdat kallelsebref till prästerskapet samt beslutat, att rådsherrar skulle deltaga i mötesförhandlingarna. Hertigen hade dessutom framhållit, att närboende adelsmän borde tillåtas bevista mötet. Denna omständighet synes gifva en antaglig förklaring, nämligen så, att adelsmän och köpstadsmän icke särskildt kallades, men erhöllo tillstånd att närvara, liksom jag förut påvisat, att äfven sådana prästmän, som icke voro »legitime congregati», torde ha

[1] De olika redaktionerna återfinnas i Hog. Bjelkes samlingar, I, och äro tryckta hos Anjou, Om redaktionen af Uppsala mötes beslut 1593.

infunnit sig. I berättelserna omtalas några få adelsmän såsom åhörare, och i rättegången mot Petrus Paulinus uppträdde Stockholmsborgare såsom åklagare. Som aktiva deltagare kunna endast rådsherrar och präster betraktas, och rådsherrarna endast delvis. Vid sammankomsterna 25 och 26 febr. voro endast präster närvarande, och den 27 febr. omtalas särskildt, att några lekmän åhörde Erici Jacobi tal. Den förteckning öfver deltagare, som enligt mötets beslut upprättades, omfattade endast prästerskapet, och de postulata, som af *mötet* godkändes, kallas »*prästernas* petition och postulata». Däremot finnes ingenstädes omtalad någon förteckning öfver närvarande lekmän. Emellertid torde det af många skäl ansetts lämpligt, att beslutet icke utställdes ensamt i regeringens och prästerskapets namn, och detta blir då anledningen till, att några adelsmän underskrefvo det s. k. hufvudbrefvet.[1] Att beslutet sedan bekräftades öfver hela landet är utan betydelse för bestämmandet af mötets karakter och innebär endast, att, för att begagna Karl IX:s ord, »en förening» ingicks att upprätthålla mötets redan fattade beslut. Uppfattningen af en artskillnad mellan hufvudbrefvet och de afskrifter, som undertecknades i landsorterna, delas synbarligen af Hogenskild Bjelke; efter en afskrift af hufvudbrefvet med dess underskrifter tillägger han nämligen: »Alla dessa föreskrifne satte allenast deras hängande insegel för detta brefvet på *hela* församlingens vägnar.»

Den uppfattning, som ofvan framställts om aktiva deltagare, bekräftas af den första bland postulata. Prästerskapet anhöll genom denna hos regeringen om bekräftelse på de fattade besluten samt begärde, att den skulle »ock andra ständer, adelsmän, befallningsmän, köpmän, där till förhålla». Emedan det icke är tal om den del af prästerskapet, som var frånvarande från mötet, framgår tydligt, att mötets beslut ansågs bindande för hela detta stånd, men icke lika säkert för adel och »köpmän», ehuru medlemmar af båda dessa stånd faktiskt voro närvarande.

Öfverläggningarna fördes af präster och rådsherrar. Men kan ett sådant möte kallas kyrkomöte? Icke enligt medeltidsuppfattning; ty enligt den måste ett svenskt kyrkomöte eller provinsialsynod sammankallas af ärkebiskopen och bestå uteslu-

---

[1] Äfven en kunglig skrifvare har undertecknat detta, men enligt bifogadt datum först senare, hvarför han blir likställd med dem, som undertecknade i landsorten.

tande af andliga. Men denna stadgade ordning omstörtades af reformationen; att kyrkomöte sedan sammankallades af konungen eller hans ställföreträdare kunde stödas därmed, att ekumeniska möten samlats på bud af romerska kejsare.

Öfriga former kunde endast långsamt utvecklas genom praxis. I Örebro hölls ett kyrkomöte (concilium) år 1529, men om detta känner man föga mer än beslutet. Det torde dock ha bestått af endast präster, och konungen, som utlyst det, deltog icke i förhandlingarna. Däremot fick Laurentius Andreæ i uppdrag att vid mötet icke blott vara ordförande, utan äfven kronans ombud.[1] Vid kyrkomötet i Uppsala 1572 voro ombud från Uppsala akademi närvarande, och vid kyrkomötet i Stockholm 1574 uppträdde såväl konung Johan, som hans sekreterare Fecht;[2] mötet valde ärkebiskop, men konungen ansåg sig icke bunden att taga den, som fått de flesta rösterna. Formerna äro fortfarande obestämda, och 1570-talets kyrkoordningar innehålla inga bestämmelser.

Vid Uppsala möte nämndes icke något särskildt regeringsombud bland prästerna, utan rådet fick i uppdrag att representera regeringen; och detta förefaller ha varit till rent praktisk nytta, emedan flera frågor förekommo, som dels angingo regeringens tillvägagående förut, dels allmänna tvistepunkter angående förhållandet mellan kyrka och stat. Rådets närvaro tycks icke på minsta sätt lagt hinder i vägen för samtidens uppfattning af mötet såsom kyrkomöte. Så t. ex. jämförde Nicolaus Bothniensis mötet med tidens kyrkomöten i sitt tal den 3 mars.[3] Betecknande är också, att författaren till Linköpingsberättelsen såsom ett slags inledning anför en definition på »concilium», hvilken väl kan tillämpas på Uppsala möte.[4]

Det torde stå fast, att samtiden uppfattade mötet såsom ett kyrkomöte, ett *concilium*. Där förr lagstadganden om kyr-

[1] Reuterdahl, Svenska kyrkans historia, IV, s. 357; Anjou, Sv. kyrkoreformationens historia, II, s. 67.

[2] Anjou, a. a., III, s. 74.

[3] »Thetta concilium skulle nu hållas — — — ad corrigendos errores in nostris ecclesiis, idque exemplo primitivæ ecclesiæ utpote Apostolorum et ortodoxorum patrum, ac nonnulla recitavit concilia». Link.-ber.

[4] »Concilium — — — est coetus multorum vera pietate et doctrina præstantium, qui confessionem de sua in Christum fide et sententia scripturæ edunt et perspicue ostendunt suam interpretationem et sententiam in sacris literis fundatam esse, et reiiciunt falsas interpretationes et errores eosque perspicue cum textu verbi Dei pugnare evincunt, atque ita suo testimonio confirmant infirmos recte sentientes, impios autem et in errore perseverantes hæreticos pronunciant.»

kans representation funnits, hade de fallit bort, och ny praxis hade icke hunnit utbilda sig. Egendomligheter och formvidrigheter kunna väl därför påpekas, men i hufvudsak torde mötet helt enkelt ha varit ett kyrkomöte.

Nils von Oelreich såsom censor librorum.

Af

OTTO SYLWAN.

Censurens definitiva ordnande i Sverige skedde år 1688, då N. Rubens, som två år tidigare blifvit utnämd till censor librorum och som var den förste innehafvaren af detta ämbete, erhöll sin instruktion. Enligt denna hade censor sig ålagdt att öfverse alla för tryckning afsedda skrifter med undantag af akademiska disputationer, som granskades af vederbörande fakultet; skrifter i religiösa ämnen skulle dock jämväl uppvisas för vederbörande domkapitel, innan censor tillät dem att utkomma. Vidare hade han att tillse, att icke utrikes ifrån skadliga böcker infördes och i riket till salu utbjödos, och borde därjämte genom korrespondens med utländska lärda män göra sig underrättad om det värdefullaste, som i utlandet utgåfves. Det var sysslor nog för ett helt kollegium, såsom Andreas Nordencrantz yttrar i sin berättelse om censuren i Sverige.[1] Också kom censorns verksamhet väsentligen att bestå i meddelande af imprimatur på de till honom inlämnade arbetena. I tvifvelaktiga mål hade han att hänvända sig till kanslikollegiet, som af gammalt haft befattning med hvad som rörde literaturen. Censorsinstruktionen ersattes sedermera af en paragraf, den tjugonde, uti den år 1720 utfärdade nya kansliordningen.

---

[1] Tankar om hemligheter, tysthetseder etc. Del II. Se för öfrigt Bygdéns inledning till Benzelstjernas censorsjournal. — Dessutom hänvisar jag en gång för alla till C. G. Malmströms Sveriges politiska historia, hvarur jag hämtat en mängd uppgifter. Otryckta källor, såsom kanslikollegiets och andra myndigheters protokoller, har jag ej ansett mig behöfva särskildt citera, då af texten och däri anförda data framgår, hvilka de hafva varit.

Hur lifligt öfvertygad man än må vara om tryckfrihetens nödvändighet, må man dock ej strax bryta stafven öfver Karl XI:s censors-institution. Den icke blott förklaras af »de mest policerade nationers exempel» och af samtidens tänkesätt — ännu vid debatten om 1766 års förordning ville t. o. m. vänner af tryckfrihet bibehålla censorn, — utan den hade äfven ett välgörande inflytande. Främst vill jag erinra om, att Sverige före Gjörwells framträdande knappt hade ens en tillstymmelse till offentlig kritik, och att censorn ofta utgjorde ett surrogat för denna. Från Rosenadlers och Benzelstjernas verksamhet skulle många exempel på ett sådant förhållande kunna anföras; jag åtnöjer mig med att hänvisa på huru den förre i råd och dåd stod Dalin bi under utgifningen af Argus.[1]

Vidare utgjorde det en afgjord vinst för författarne i teologiska ämnen, att de ej uteslutande voro underkastade det zelotiska prästerskapets godtycke, utan kunde päräkna understöd mot detta hos de högt bildade och frisinnade män, som innehade censorsämbetet. Vackra drag af de svenska censorerna i detta hänseende förtälja kanslikollegiets protokoller.[2]

G. Benzelstjerna, som var censor 1737—1746, förde noggrann journal öfver de till censur inlämnade skrifterna, hvilken journal, för ej länge sedan utgifven i tryck, kastar ljus öfver hans ämbetsgärning. Man finner nu exempel på att myndigheterna fingo ingripa för att stäfja de begynnande anspråken på yttrandefrihet i politiska ting, hvilka anspråk Benzelstjerna ej alltid ansåg otillbörliga. Då han tillåtit tryckningen af »En redelig patriots tankar öfver förbudet på bränvinsbrännande», beslöt kanslikollegiet d. 7 april 1741, att ehuru intet förgripligt i den samma funnes, censor skulle hädanefter tillse att inga sådana *rubriker* trycktes, enär det icke vore tjänligt att någon yttrade sina tankar om kungliga förordningar. Med anledning

---

[1] Å andra sidan kunna väl fall anföras, då Rosenadler drog åt banden hårdare än nödigt; så förbjöd han 1733 en nyårsönskan till konungen, helt enkelt emedan han ansåg den hvarken till pensée eller poesi värd att presenteras en så hög person. Anonyma författare såg han med oblida ögon, enär han icke kunde efter önskan göra dem muntliga föreställningar; att han blef misslynt, då J. Wilde begärde, att han skulle kontrollera citaterna i W:s Historia pragmatica, kan ej förtänkas honom.

[2] 1721 klagade Rosenadler, att prästerna ingererade sig uti saker, som ej anginge dem; så hade öfverhofpredikanten i sin senaste predikan förklarat den, som gifvit imprimatur på en del uppgifna böcker, fördömlig. — Vid 1735 års riksdag lade prästerskapet beslag på en del skrifter af Dippel, hvilka sedan för att oskadliggöras fördelades mellan ståndets ledamöter.

af några 1745 utkomna skrifter af den bekante E. Salander om växelkursen och den dyra tiden lät rådet genom kanslikollegiet antyda censor, att hädanefter inga skrifter, som rörde gällande eller framdeles utkommande författningar i hushållningen, finge tryckas. På det hela taget rådde dock sämja mellan kanslikollegiet och censor under Benzelstjernas tid; helt annorlunda blef förhållandet, sedan hans efterträdare Nils von Oelreich började handhafva censuren.

Född i Örsjö 1799 efter faderns död och före fylda fyra år äfven moderlös hade Oelreich under sina uppväxtår att kämpa mot den yttersta fattigdom. Han omhändertogs först af en morbror, föreståndare för ett hospital i Malmö, och efter dennes snart inträffade frånfälle af en sköterska därstädes, som med sina små medel beredde honom tillfälle att besöka skolan, så att han 1716 kunde blifva student i Lund. Här blefvo snart hans vackra anlag och flit uppmärksammade af bl. a. Andreas Rydelius, han erhöll understöd och kunde fortsätta studierna, till dess han 1726 blef fil. magister och följande år kort efter hvartannat docent i matematik och adjunkt i filosofi, hvarefter han flyttade till Stockholm såsom lärare för presidenten Hans von Fersens söner Axel och Karl, den förre den sedermera så bekante hattchefen. I Stockholm kvarstannade Oelreich till 1734, ehuru han redan 1732 utnämts till bibliotekarie och e. o. professor i lärdomshistorien vid universitetet i Lund. 1739, under en sexårig utländsk resa, erhöll han professuren i teoretisk filosofi och slutligen 1746 censorsämbetet, som han förvaltade i 20 år. Några för Oelreichs ställning i Fersenska huset såväl som för hans karaktär upplysande drag meddelar ett bref från hans disciplars fader, dateradt d. 9 sept. 1735, då Oelreich befann sig i Lund. Fersen intygar här, att Oelreich skött undervisningen väl och »med ett uppriktigt väsende tagit del uti det, som har kunnat röra min person och intresse; men huruvida H. Professoren på ett anständigt sätt utom informationen, så väl privatim, som uti sällskap, bemött mina barn och vårdat sig om deras öfriga uppförande, samt efterkommit i Lund, hvad han vid dess afresa mig lofvade, det lämnar jag allt till H. Professorens eget eftersinnande. Att mina barn af mig bekommit några bref under andras kuvert, med åtvarning, att på godt manér skilja sig ifrån H. Professoren, vet jag ej om H. Professoren med skäl kan räkna mig sådant till misstycke, alldenstund han igenom

dess skrifvelse af den 30 juni gifvit tillkänna, att han dem ej ansåg som sina anförtrodde disciplar utan som främmande.»

En brytning har tydligen ägt rum mellan Fersen och Oelreich, men i betraktande af den aktningsfulla tonen och de höfliga slutorden i brefvet synes man mig dock ej häraf kunna hämta tillräckliga skäl att förneka den vanliga och rätt antagliga uppgiften, att Oelreichs snabba karriär delvis berott på understöd af familjen Fersen.

Större delen af den tid, Oelreich till namnet var fäst vid Lunds universitet, vistades han annorstädes; för biblioteket i Lund skall han dock hafva verkat åtskilligt af gagn och hans föreläsningar lära varit mycket besökta. »Han var», säger Gjörwell, »rydelian, kom hem från sina resor som en lärd charlatan, tänkte braf i sin sfer och hade en vig mun, hvarföre han ock illa tilltygade adjunkten Alin, som ofta med arghet opponerade på honom.» Ej blott i katedern, äfven i konsistoriet var Oelreich en väldig kämpe. Hans framfart och däraf väckta strider återkallade minnet af den tid, då hans farfar och Peder Winstrup täflade om makten. De ömkligaste småsaker retade hans ömtåliga självkänsla: han tvistade med sina kolleger om rangordningen vid brandsyner, och »det allra sällsammaste är,» klagade han 1735 hos kanslern, »att akademiräntmästaren sätter stolen för mig och säger öfverljudt, att jag bör sitta nedanför honom.»

Redan 1737 sökte Oelreich censorsplatsen vid Rosenadlers afgång, och denne skall enligt en uppgift hafva önskat få honom till efterträdare. Före förslagets upprättande i kanslikollegiet anmälde Oelreich, att han vore villig att förrätta sysslorna utan ersättning, till dess lönen blefve ledig genom Rosenadlers död, medan en annan af de sökande, nämligen Benzelstjerna, då kgl. bibliotekarie, erbjöd sig att till samma tidpunkt jämte den tjänst, han redan innehade, sköta äfven censorns, om han erhöll denna. Icke förty uppsatte kollegiet d. 29 april i första rummet prof. Wallrave, i andra Oelreich och i tredje Benzelstjerna. Den sistnämde insände då till kollegiet en skrifvelse, hvari han anklagade Oelreich för att hafva lämnat falska uppgifter i sin meritförteckning; sålunda vore, såsom Benzelstjerna sedermera muntligen förklarade i kollegiet, icke Oelreich, utan prof. N. Lagerlöf författare till disputationen »De connubio artis et naturæ»,[1]

[1] Så ock enligt Weibull och Tegnér, Lunds univ:s historia II:75.

och vidare hade Oelreich aldrig, såsom han påstod, varit förordnad till præpositus vid kgl. biblioteket. Kollegiet ansåg denna upplysning ej böra verka någon ändring i det redan upprättade förslaget, »hälst det vore nogsamt bekant, att professor Oelreich är en mycket lärd man», men hos rådet fick saken en annan utgång. Benzelstjerna erhöll platsen, vare sig nu det var det omtalade förhållandet eller hans större meriter, som gjorde slag i saken. Nio år senare hade Oelreich bättre lycka. Medsökande var då bl. a. Olof Dalin.[1]

För censorsämbetet var Oelreich i fråga om nödiga kunskaper väl utrustad, men han var ingalunda i besittning af den försiktighet och takt, som voro ej mindre nödvändiga. Ämbetets art gaf lätt anledning till tvister med både öfverordnade myndigheter och författare eller förläggare, och Oelreich var ej den, som vinnlade sig om att förlika de olika intressena. De stigande anspråken på en utvidgad tryckfrihet, hvilka både tidsandan och regeringssättet bidrogo att framkalla, gjorde jämväl censurens handhafvande vanskligare än tillförene. Oelreich hade nog också sympatier för en frisinnad tolkning af de förordningar, som skulle tjäna honom till ledning, men han hade, såsom vi framdeles skola se, ofta äfven andra, mindre oegennyttiga skäl till att gifva skriftställarne så fria tyglar, som han möjligtvis tordes. Den öfversikt af han verksamhet såsom censor, till hvilken jag nu öfvergår, kommer ock att till största delen bestå af en skildring af alla de tvister, som uppstodo på grund af hans sätt att handhafva sitt ämbete. Jag fäster mig då först vid åren 1746—1754.

* * *

I likhet med sina företrädare och oftare än dessa kom Oelreich i delo med prästerskapet. Ett bland censorns åligganden var att tillse att icke förgriplig literatur spreds bland allmänheten genom bokauktioner, och Benzelstjernas journal erbjuder

[1] Vid förslagets upprättande $^{1}/_{7}$ 1746 beslöt kanslikollegiet, att censor ej skulle, såsom i synnerhet i äldre tider varit brukligt, afge något närmare omdöme om skriften i fråga, utan inskränka sig till att skrifva »Imprimatur» på manuskriptet. Det hade nämligen inträffat, att allmänheten funnit censorns loford obefogade, och kollegiet sålunda blifvit »exponeradt». — Först $^{28}/_{4}$ 1749 beslöts, att på hvarje tryckt skrift skulle utsättas ordet »Imprimatur» jämte censorns namn.

talrika exempel på tillfällen, då han ur auktionskataloger strök titlar på förgripliga skrifter. Då nu 1747 Samuel v. Triewalds stora bibliotek skulle försäljas, insände prästeståndet till kanslikollegiet en förteckning på däruti befintliga arbeten af denna art, hvilka det funnit upptagna i katalogen. Oelreich afgaf d. 7 april en vidlyftig förklaring, hvari han gaf Benzelstjerna skulden, och upplyste fjorton dagar senare, att de farliga böckerna blifvit vid auktionen inropade af åtskilliga literata män, hvilka sådant ej kunde betagas.

Oftast låg Oelreich i strid med Stockholms stadskonsistorium, som hade att vaka öfver i hufvudstaden utkommande och till salu utbjuden andlig literatur, och som nitiskt ingrep, hvar helst det anade kätteri. Desto mer öfverraskande måtte det hafva varit för dess medlemmar, då de en dag funno sig anklagade för bristande omsorg om lärans renhet. År 1748 hade konsistoriet godkänt en till detsamma inlämnad öfversättning af den danske teologen Pontoppidans didaktiska reseroman Menoza, men när den därefter kom till Oelreich, förklarade han boken kättersk. Orsaken var väl, att han i konsistoriets yttrande spårat ett anspråk på rättighet att döma öfver hans, censorns åtgärder. Oelreich lyckades få kanslikollegiet på sin sida, och arbetet återremitterades d. 14 okt. till konsistoriet. D. 9 nov. inkom detta med sitt svar. Oelreichs oväntade nit för ortodoxien var ej i konsistoriets smak; det förklarade, att det nog skulle hålla uppsikt öfver icke blott lärans renhet utan äfven dess »befredande mot dem, som uti vår tid under en förvänd ömhet luta sig till något afvikande parti», och hvilka skriften säger »omföras af allehanda lärdomsväder». Kanslikollegiet gaf censor rätt och förbjöd arbetets tryckning d. 14 nov. 1748. Nu ingick konsistoriet d. 29 nov. till kollegiet med nya klagomål öfver censor, som först fem månader därefter (d. $^{25}/_{4}$ 1749) fann för godt att afgifva sin förklaring.

Under tiden hade ny tvist uppstått. Den gällde prästmannen Olof Öhrlins under pseudonymen Alethophilus utgifna teologiska veckoskrift, hvilken af konsistoriet förbjöds, sedan ett tiotal ark utkommit. Då fann författaren på, att af teologiska fakulteten i Åbo skaffa sig ett intyg om arbetets renlärighet. Det var ett handlingssätt just i Oelreichs smak, och han skyndade att genom sitt imprimatur befordra tryckningen af veckoskriftens följande ark. Konsistoriet blef med skäl vredgadt och vände sig med

nya klagomål till kanslikollegiet, som i sin ordning infordrade utlåtande från Åbo. En vidlyftig skriftväxling uppstod; kollegiet sökte stöd både hos Åbo akademis kansler, som var dess egen president Tessin, och prokansler biskop Browallius, men de andliga herrarne i Åbo voro svåra att komma till rätta med, i det att de genom att uppträda såsom *fakultet* kunde ignorera det cirkulär till *konsistorierna* af d. 12 febr. 1750, hvarigenom kanslikollegiet sökt bringa ordning i censuren af andliga skrifter.[1]

Jag öfvergår till omnämnandet af några politiska censurmål.[2] På riksdagens begäran hade en förordning af d. 9 febr. 1748 förklarat, att det skulle stå en hvar fritt att yttra sina tankar i ekonomiska frågor — naturligtvis efter förutgången censur. Emellertid medförde detta påbud ej stort gagn, ty då Oelreich lämnat imprimatur på dels en traktat om brännvinsbränning, dels ett »samtal mellan en svensk, en engelsman och en holländare» angående anläggande af en ny krigshamn vid Malmö, ansåg sig kanslikollegiet häraf hafva fått tillräckligt skäl att så godt som tillintetgöra den vunna friheten genom att d. 8 febr. 1750 bestämma, att »hvad uppå regeringens verkställighet beror, eller ock dess redan tagna författningar granskar och dömmer», ej finge offentliggöras.

Icke förty tillät Oelreich tryckningen af en traktat om prästerskapets löner, men vid riksdagen 1752 klagade detta stånd hos sekreta utskottet, som stadfäste kanslikollegiets förklaring, ehuru Oelreich påpekade att i dylikt fall inga skrifter i politik eller hushållning öfver hufvud kunde utkomma.

---

[1] Kanslikollegiets protokoller d. 19/9, 26/9, 3/10 1749; 12/2, 19/12 1750 och 6/5, 8/10 1751. Det ofvannämda cirkuläret (jämte ett kgl. bref d. 16/1 s. å. om samma ämne) är tryckt hos Wilskman Svea rikes ecclestiastique verk. — Det sätt, Öhrlin nyttjade att kringgå lagens ord, användes flera gånger både tidigare och senare. Man finner t. o. m., att kanslikollegiet d. 13/5 1730 beslutat sända några skrifter, dem konsistoriet i Stockholm ej velat godkänna, till teologiska fakulteten i Uppsala utan att omtala konsistoriets förbud. D. 16/10 1758 klagade Göteborgs konsistorium hos kanslikollegiet, att två skrifter, som det funnit förgripliga, sedermera blifvit godkända af teol. fakulteten i Lund. Stockholms konsistorium besvärade sig likaledes d. 15/11 1759 öfver, att ett arbete af Fr. Brechling undandragits dess censur och fått imprimatur i Åbo.

[2] Ihres bekanta politiska disputationer föranledde kanslipresidenten Gyllenborg att nedsätta en kommitté för att öfverlägga om, huru oskicket i akademiska disputationer skulle hämmas (kanslikoll. prot. d. 19/10 1747), och ett (däraf föranledt?) kgl. bref af den 8/12 1749 stadgade stränga straff för dekanus och präses, därest något mot regeringssättet eller religionen förgripligt inflöte i någon afhandling. — Redan vid 1747 års riksdag hade prästerskapet genomdrifvit, att äfven filosofiska afhandlingar skulle genomses af teol. fakultetens dekanus. Weibull och Tegnér a. a. I: 277 f.

Redan förut hade ett kgl. bref af. d. 2 nov. 1749 på begäran af ryske ministern förbjudit J. Montins med Oelreichs bifall tryckta traktat om »Borgerlig regering», och därvid inskärpt, att censor borde ej blott noggrannt ställa sig gifna föreskrifter till efterrättelse, utan äfven före tryckningen i kanslikollegiet uppvisa alla skrifter, som rörde »teologiska kontroversier, regeringssätten eller våre och andre makters stater.»[1]

Trots all försiktighet utkommo fortfarande åtskilliga tryckalster utan att hafva undergått censur; ett kgl. bref hade 1747 utgått mot detta oskick och d. 14 febr. 1751 klagade Oelreich hos kanslikollegiet öfver liknande missbruk. Då han några år senare begärde att få från boktryckarne infordra förteckning öfver allt, som från pressen utkommit sedan 1749, förklarade kollegiet märkligt nog d. 18 nov. 1756, att »tvång och inkvisitioner äro för literaturens uppkomst hinderliga», och afslog hans anhållan. Andra förslag rörande literaturen och boktryckerierna, dem han framlade i november 1754, affärdades helt kort såsom mera välmenta än af behofvet påkallade; allt sammans blefve ordnadt, om blott förordningen om boktryckerierna[2] noga efterlefdes.

Bland öfriga beslut i censurfrågor må nämnas följande. Den rätt, Collegium medicum sedan gammalt åtnjöt, att ge-

---

[1] Kändt är, att hattarna ej försmådde att från predikstolen utsprida sina läror, och En Ärlig Svensk rekommenderade detta agitationssätt; då det användes af motpartiet, tolererades det emellertid icke. Prosten D. Evensson i Norrköping hade i en (sedermera af trycket utgifven) likpredikan öfver kyrkoherden Björks hustru bl. a. yttrat: »Visheten sitter icke alltid under hatten utan ock så snart och stundom mer under mössan». Detta berättades i rådskammaren d. 3/3 1749. Evensson förklarade väl, att, äfven i bibeln förekommo liknelser, och att han brukat dessa uttryck icke om stridande partier, utan om »såtaste vänner, som man och hustru alltid böra hållas för», men fick på grund af beslut d. 22/12 s. å. skriftlig varning. Biskopen Anders Rhyzelius, en ifrig mössa, hade i bref till Evensson påtagit sig ansvaret och försvarat dennes handlingssätt, hvarför äfven han af justitiekanslern Löwenhjelm i ett halft privat bref af d. 23/1 1750 erhöll en varning. Det hette här, att det tycktes gå något för långt, då »h. Biskopen vill anse sin censur för så infallibel, att prosten icke behöfde bekymra sig om något försvar»; Rhyzelius fick vidare uppbära förebråelser, emedan han velat försvara Evenssons uttryck därmed, »att det varit anständigare nämna sådana ord, än säga: under särcken och byxorne». Då han yttrat, »att en ond och vrång människa sugit förgift ur detta sköna blomstret», hade biskopen gjort sig »emot 8:de budet till en kalumniant», enär han ju visste, att en revisionssekreterare på befallning uppsatt anmärkningar öfver den i fråga varande predikan. Slutligen tillade Löwenhjelm, att blott försyn för biskopens ämbete och ålder afhållit honom från att låta brefvet komma för öfverhetens ögon. (Ur *Gahms* Samlingar om förbjudna böcker.)

[2] Af d. 12/8 1752, tryckt hos Klemming och Nordin, Svensk boktryckerihistoria s. 299.

nomse medicinska skrifter, blef af kanslikollegiet stadfäst d. 27 nov. 1750 och 19 febr. 1751. Ett kgl. bref af d. 28 sept. 1752 befallde på förekommen anledning kanslikollegiet uttryckligen erinra censor om hans plikt att hindra skadliga böckers införande i riket, och d. 13 febr. 1754 erhöll Oelreich befallning att gå i författning om utarbetandet af ett sammandrag af alla förordningar, som rörde censuren — ett arbete, som flera gånger var ifrågasatt och slutligen 1755 öfverlämnades åt kanslirådet Stenhagen.[1]

Oelreichs förhållande till sina förmän i kanslikollegiet var, såsom af flera omtalade tilldragelser framgår, ej det bästa, och hans begäran att blifva kansliråd med säte och stämma i kollegiet i ärenden som rörde censuren rönte motstånd i kollegiet. Likväl beviljades densamma af regeringen d. 3 mars 1749.[2] Oelreichs inträde i kollegiet var väl knappast ägnadt att bilägga tvistigheterna, då hans personliga uppträdande var ytterst anspråksfullt och retsamt, men likväl förekommo ej några häftigare sammanstötningar under tiden före 1755. Sådana blefvo däremot vanliga sedermera, då Oelreich genom utgifvandet af En Ärlig Svensk vunnit en ställning i den politiska världen, och tilltrodde sig att uppträda med större hänsynslöshet. Krigstillståndet med kanslikollegiet blef småningom permanent.

* * *

Det första arket af nyssnämnda märkliga veckoskrift företedde Oelreich d. 25 febr. 1755 i kanslikollegiet, hvilket fann det »utlofva en afhandling af hvarjehanda moraliska ämnen», hvarför auktorn borde uppmuntras och privilegium tillstyrkas. Innan detta hann beviljas, hade emellertid veckoskriften börjat visa, hvad den verkligen bar i skölden; redan i andra arket afhandlades, hvad ett rätt begrepp om frihet innebar, och i det tredje framskymtar den innersta afsikten: att med anledning af striderna mellan konung och råd till det senares förmån bearbeta opinionen till den förestående riksdagen. Konungens vägran att underteckna privilegiet och däraf föranledda debatter i rådet, under hvilka Höpken framhöll tryckfriheten såsom »ett essentiale

[1] Möjligen är det en af denne utarbetad förteckning, som finnes i Riksarkivet bland Handlingar rör. Censor librorum.
[2] O. adlades af konungen 1747, men blef först 1756 introducerad.

af friheten», äro väl bekanta liksom erkebiskopens anklagelse och Oelreichs skickligt hopsatta svar. Kanslikollegiet hade visserligen året förut d. 25 sept. förbjudit utgifvandet af en veckoskrift, Stockholms Espion kallad, helt enkelt emedan den innehöll politiska reflexioner, men detta visade sig *nu* icke vara något hinder. Väl gåfve En Ärlig Svensk anledning till diskussioner, men kollegiet befarade ingen skadlig påföljd däraf, utan förbehöll sig blott att framdeles undfå del af tidskriften. I detta kollegiets handlingssätt spårar man tydligen en påtryckning från de maktägande.

Att Oelreich var utgifvare, är säkert, ty han åberopade oemotsagdt detta förhållande såsom en merit, men lika klart är ej, hvilka de personer voro, som stodo bakom. Fersen, som åtminstone sedermera ogillade uttryckens häftighet, påstår i sina anteckningar, att skriften tillkommit på tillstyrkan af Tessin. Gjörwell yttrar: »auktoren kan ej nämnas, ty den är mångfaldig. Åtskilliga kvicka personer fingo vissa ämnen att samla uti, som sedan hos censor deponerades.» En samtida nyhetskorrespondent[1] berättar, att den var »tillhopa smidd af en så kallad klubb, bestående af 10 à 12 förnäma råds- och andra personer, utom adjutanter, hvilka haft sin samlingsplats hos framl. öfverhofintendenten Hårlemans änkefru, grefvinnan Liewen,» — en uppgift, som betviflats, men vinner trovärdighet däraf, att fru Hårleman[2] af riksdagen erhöll en pension af 2000 dlr. s. m. såsom belöning för sina förtjänster om utgifvandet af En Ärlig Svensk.[3] Samma korrespondents påstående, att veckoskriften före tryckningen hemligen genomsågs af både rådet och kanslikollegiet, är däremot mindre troligt; det senare åtminstone framställde flera gånger allvarliga anmärkningar mot vissa nummer.[4]

På innehållet är här ej platsen att ingå;[5] det utgjorde ett försvar för regeringssättet riktadt främst mot konungaparet och med särskildt betonande af rådets myndighet. Oelreichs försvar

---

[1] De la Gardieska hskrsaml. Cod. Coll. I: 10.

[2] Hon hade en tid varit i gunst hos Lovisa Ulrika, men senare slutit sig till hofvets fiender.

[3] Fryxell, Berättelser 39: 299.

[4] På Höpkens förslag beslöts att ålägga förf. att själf vederlägga vissa i n:r 55 och 56 framställda meningar, och Oelreich erhöll en varning för n:r 113 troligen emedan konungens vanmakt där framställdes alltför öppet. Då det var fråga om ny upplaga af de första numren, hade kollegiet däremot uttalat sitt gillande. (Protokoller, $^{16}/_{4}$, $^{16}/_{9}$, $^{17}/_{9}$, $^{2}/_{10}$ 1755, $^{17}/_{3}$ 1756.)

[5] Utdrag läsas hos Fryxell, Malmström och Tengberg.

för friheten torde nog hafva varit uppriktigt; Sveriges »sälla» regeringssätt med alla dess intriger, dess ämbetsmannavälde och tillfällen till »memorialer» om likt och olikt kunde ej annat än tilltala ett sådant lynne som Oelreichs. Ej häller var han okänslig för de rika tillfällen till mer eller mindre rättmätigt förvärf, som tiden erbjöd och dess anda ej strängt förbjöd. Oelreich var, berättar Fant, känd för sin sordida snålhet.

På En Ärlig Svensk förtjänade Oelreich nog ej så litet. Hattarna mottogo skriften med förtjusning och gjorde mycket för dess spridning. En ny upplaga af de första numren blef nödvändig, och den ofvannämde korrespondenten anslår i maj de fasta prenumeranterna till 400 — ett för den tiden rätt aktningsvärdt tal. Afsättningen motsvarade dock ej Oelreichs beräkning, ty han fick, som vi skola se, ett betydligt restlager kvar. Orsakerna härtill voro flera; främst kanske det oerhördt höga pris, som Oelreichs penningbegär åsatt skriften,[1] vidare dess vidlyftighet och omständlighet och slutligen kanske ej minst det rykte, som man utspridt, att samtliga prenumeranter blefvo antecknade vid hofvet. Den nämde korrespondenten framhåller detta jämte det »uppenbara skinneriet» såsom skäl, hvarför han nöjt sig med att »då och då på kaffehusen» läsa arken. Äfven den offentliga belöning, som hattarna ville tillerkänna Oelreich, höll på att blifva lika med noll, enär stånden, och särskildt det med hans censur högst missbelåtna prästerskapet motsatte sig densamma; sekreta utskottet fann en, visserligen olaglig, utväg, i det att det öfverlämnade sakens afgörande åt rådet. I kanslikollegiet, hvars yttrande infordrades, och som under tiden fått nya anledningar till missnöje med Oelreich, började man framkomma med åtskilliga anmärkningar; dessa afklipptes af presidenten, men i stället för de af adeln föreslagna 24000 dlr. s. m. — hvaraf 16000 till författaren och 8000 till censorn — föreslog kollegiet blott 3000.[2] Oelreich upphäfde ett verop: då en gardist fått 12000 dlr. och avancement, en korpral 100000 dlr, avancement och adelskap, yttrade han i en inlaga med syftning på angifvarne af revolutionsförsöket 1756, »huru skulle då jag, som är kansliråd, med heder kunna taga emot 500 plåtar, då man efter-

[1] Den kostade 36 dlr i pren. och 18 öre för lösnummer; Posttidningarna samtidigt 18 dlr i pren. (med bihanget Anmärkningar) och 6 öre för lösnummer — allt kopparmynt.

[2] Den $^{18}/_{4}$ 1758; saken hade då hvilat i kollegiet sedan d. $^{26}/_{1}$ 1757.

sinnar utaf huru många nog gällande män jag blef angripen, och uti hvad fara jag stod för den genom trycket utkomna veckoskriften En Ärlig Svensk, om en olycklig pluralitet haft öfverhanden». Kunde penningarna ej utbetalas, borde han blifva befordrad; »landshöfdingesysslan i Kronobergs län passar sig härtill bäst, i synnerhet som jag tillförene hos Hans Kungl Maj:t till landshöfding varit föreslagen».[1] Rådet behjärtade i någon mån hans klagan och tillerkände honom 12000 dlr. s. m.

Oelreich gjorde flera försök att förbättra sin ställning och begärde sålunda d. 21 mars 1757 att blifva verkligt kansliråd med bibehållande af censors lön, därtill få ett gratial af 300 plåtar samt befrias från »den trälsamma och äfventyrliga censorssysslan», hvilken utom alla andra ledsamheter skaffat honom ett svårt ögonlidande. Denna Oelreichs böneskrift tyckes icke hafva haft mer verkan än en d. 20 dec. 1759 daterad ansökan om ett statssekreterare-ämbete.[2] Sistnämnda år begärde Oelreich att få ett lån i banken och erbjöd såsom säkerhet restupplagan af En Ärlig Svensk. Bankens styrelse ansåg emellertid dennas pekuniära värde skäligen ringa och åstundade annan säkerhet, ehuru Oelreich förklarade sig förvissad om, att nästa riksdag komme att ålägga hvarje församling i riket att förskaffa sig ett exemplar af arbetet.[3]

Alla dessa motgångar alstrade hos Oelreich en häftig förbittring mot de styrande, som visade sig så ovilliga att belöna alla de tjänster, han gjort fäderneslandet och friheten. Denna förbittring gaf sig luft i hans sätt att sköta sin syssla och i hela hans uppträdande gentemot kanslikollegiet. Därjämte började han anknyta förbindelser med mösspartiet, i hvars led vi påträffa honom vid riksdagen 1760. Kanske har äfven förkänslan af hattpartiets stundande fall hos den sluge Oelreich bestämt denna växling af åsikter.

Vi komma nu till Oelreichs verksamhet såsom censor efter den tidpunkt, då han började utgifningen af En Ärlig Svensk.

* * *

En Ärlig Svensk bröt den tystnad, som pressen dittills nödtvungen iakttagit i politiken. Följande år fortsatte de makt-

[1] Efter ett koncept i Nordinska samlingen i Uppsala, Folio n:r 222.
[2] Båda i Riksarkivet bland Biographica.
[3] Gjörwell i bref till Warmholtz d. 17/12 1759. Bergianska saml. i Vet. akad.

hafvande på den inslagna vägen med utgifvandet af riksdagstidningar,[1] äfven dessa närmast afsedda att förödmjuka konungamakten. Tystnadsprincipen var härmed uppgifven, men utförandet af den i teorien städse godkända grundsatsen om tryckfriheten såsom ett essentiale af den borgerliga friheten[2] sträckte sig ingalunda till de motskrifter, dem hof- eller mösspartiet hopsatte. De skarpaste såsom »Constans Sincerus» och »Frihetens påminnelser» blefvo ej ens inlämnade till censor, utan spredos på öfligt sätt i afskrifter eller trycktes i hemlighet.[3]

Djärfvare var en vice landsfiskal Mannercrantz, som presenterade censor början af en veckoskrift, kallad »Oväldug Svensk». Oelreich lät densamma en tid hvila i ro under förevändning, att mer manuskript borde insändas, på det att det helas syftning måtte klart framträda. Då skriften företeddes i kanslikollegiet d. 2 maj 1755, uppläste von Hermansson ett digert betänkande, späckadt med vidlyftiga citat, af hvilka framgår, att En Ärlig Svensk här direkt anfölls. Mannercrantz förklarade, att rådet nog komme att stäfja denna sistnämnda tidskrifts ofog, att det aristokratiska styrelsesättets vådor äfven borde framhållas, och insinuerade slutligen, att rådet vore köpt af utländska makter. Hermansson yttrade, att man blott af okunnighet kunde hålla före att svenska styrelsesättet kunde degenerera till aristokrati, och frågade, huruvida enkelt förbud vore tillräckligt mot en så »tydlig calomnie emot deras excellenser». Kollegiet uttalade som sin åsikt, att tryckfriheten var oskiljaktig från nationens frihet och literaturens uppkomst, men lät naturligtvis detta ej hindra sig från att förbjuda skriften ifråga, då den bestod »dels uti ogrundade föregifvelser emot rikets grundlagar, dels uti förgripliga tillmälen mot deras excellenser hrr riksens råd, dels uti oanständiga utlåtelser emot en annan auktor». Då Mannercrantz dref sin djärfhet därhän att hos kollegiet klaga öfver dröjsmål med censuren, fann detta (d. $^{10}/_{6}$) måttet vara rägadt; saken anmäldes för rådet, som likväl släppte Mannercrantz efter varning och afbön.[4]

---

[1] Förut hade endast förteckningar öfver vid riksdagen afgjorda mål offentliggjorts.

[2] Kanslirådet E. Carlsson höll t. ex. d. $^{25}/_{4}$ 1749 i kanslikollegiet ett varmt anförande till förmån för densamma.

[3] Jfr målen mot Söderberg och Fernebohm, Ichsell o. s. v.

[4] Huru angelägen man var om att bibehålla tystnaden, visar ock en annan sak. Då en kammarskrifvare Brosell ingifvit ansökan om privilegium på ett renskrifningskontor, tillstyrkte kanslikollegiet (d. $^{27}/_{8}$ 1755 och $^{13}/_{1}$ 1756) detta blott

Att Oelreich i denna sak var ense med kanslikollegiet, väcker ingen förundran, då det ju var han själf, som anfölls. Vid flera andra tillfällen anmälde han skrifter, i hvilka han funnit förgripliga politiska reflexioner. Sådant var förhållandet med en ny upplaga af Dalins dikt Svenska Friheten, hvilken emellertid på konungens personliga befallning trycktes utan censur. En skrift med titel: »Kort anvisning till läran om borgerliga samhällen», hvilken var uppsatt i frågor och svar, ansägs kunna passera efter nödig omarbetning, medan en annan anonym afhandling, som rörde offentliga förhållanden och af författaren förklarades afsedd för ungdomen, först uppehölls i censuren ett helt år och därefter helt och hållet förbjöds på grund af bristande redighet och varsamhet.[1]

Å andra sidan släppte Oelreich fram åtskilliga saker, som ansågos lika förgripliga, t. ex. ett par skrifter af den flitige nationalekonomen Andreas Nordencrantz, hvilken enligt Fryxell skall hafva varit Oelreichs umgängesvän. Kollegiet glömde bort att anställa förhör med censor öfver den ena, »Tankar om lag, domare och folk»; af den andra hade blott ett ark blifvit tryckt, då en af kollegiets medlemmar, Benzelstjerna, fick nys om förehafvandet och förbjöd tryckningen. Oelreich uppkallades i kollegiet; man hade funnit åtskilliga författningar samt ändringar uti staten varda föreslagne och såsom högst gagnelige utropade, utan att slika projekter blifvit förut af ständer och regering undersökte, nyttige befunne och gillade». Vidlyftiga anmärkningar framställdes, på hvilka Oelreich svarade, att Nordencrantz uttryck, tagna »i sin naturliga simplicité», icke gåfvo skäl till ett förbud. Kollegiet var af annan åsikt, stadfäste Benzelstjernas något egenmäktiga åtgärd och gaf censorn en varning.[2]

Andra skrifter, vid hvilkas genomseende Oelreich visat en brist på vaksamhet, den kollegiet ej kunde annat än »med be-

---

under det villkor, att censor erhölle uppsikt däröfver, och denne gick så långt uti nit, att han ville affordra Brosell ed enligt inlämnadt formulär. Kollegiet ansåg det vara nog med ett af Brosell afgifvet skriftligt löfte att framlämna allt anstötligt till censor.

[1] Kanslikollegiets prot. d. 30/8 1757 och 3/10 1758. I Riksarkivet finnas bland Handl. rör. böckers tryckande vidlyftiga af Oelreichs amanuens A. Wilde uppsatta anmärkningar öfver den sistnämnda skriften tillika med ett par bref från förf., som klagar öfver dröjsmålet med censuren och söker försvara sin djärfhet att yttra sig öfver politiska frågor med anförande af En Ärlig Svensks föredöme.

[2] Prot. 18/2, 20/2 och 13/5 1756.

synnerligt missnöje anse», voro Bergius' Allehanda,[1] Bellmans Tankar om flickors ostadighet och Vitterhetsarbeten, där det (I:90) i en satir öfver folkbristen förekom följande utfall mot adelns talrikhet;

»Ej märkes någon brist i den välborna skara;
Jag fruktar vi den ej på hundra år befara.
Här fordras hungersnöd, doktorer, pest och krig
om denna talrikhet skall nånsin minska sig.»

I samma arbete var äfven (s. 142) »en hofman med nog svarta färger afmålad».

De ständigt återkommande försöken att bringa politiska frågor under debatt gjorde kanslikollegiet slutligen betänkt på att en gång för alla sätta en bom för desamma, och uti det uppdrag, A. Botin 1757 erhållit att författa en systematisk afhandling om grundlagarne, fann man den sökta förevändningen. Kollegiet beslöt d. $^{18}/_{6}$ 1759 helt enkelt att alla dylika skrifter borde hållas tillbaka, till dess Botins bok blefve färdig. Kgl. Maj:t gillade detta, men Botins arbete hördes aldrig af.[2]

Oelreich lät sig emellertid lika litet imponera af denna kraftyttring som af kollegiets föregående föreställningar; samma år gaf han tillåtelse till tryckning af P. Forskåls broschyr »Tankar om borgerliga friheten». Det storartade mål, som häraf blef följden, är redan väl bekant,[3] och det må vara nog sagdt därom, att både författaren och Oelreich erhöllo allvarsamma föreställningar utan att låta sig af dem vidare bekomma. På grund af det nämnda beslutet om skrifter, som behandlade regeringssättet, förbjödos emellertid dels en politisk skrift, riktad *emot* Forskål, dels en med titel: »Hvars och ens allmänna borgerliga skyldigheter efter Sveriges lag». Vid den senare hade Oelreich gjort mindre anmärkningar; kollegiet fann sådana »af längt större värde». Att skriften blott bestode af »lagens egna rum och ord», kunde ej föranleda något undantag för densamma, »alldenstund slika utdrag

[1] I denna bok förekom uttrycket «drottning Ulrikas ärfda krona«, hvilket ansågs gifva en »högst anstötlig mening.

[2] Protokoll d. $^{28}/_{2}$ 1758, $^{12}/_{2}$, $^{13}/_{2}$ 1759. — Kollegiet hade den förnuftiga regeln, att aldrig, då det ej fick påstötning från annat håll, förbjuda en redan utkommen bok, på det att icke genom förbudet allmänhetens uppmärksamhet skulle fästas på de förgripliga yttrandena.

[3] Det är med större eller mindre utförlighet refereradt af Nordencrantz, Tankar om hemligheter, af Rosenblad, Några ord om publicitetens uppkomst, och af Lagus, Strödda blad I.

eller kompilationer äro äfven så äfventyrliga att tillåtas, som något annat afhandlingssätt».[1] Likaledes förbjöds »Den allsmäktiges välgärningar emot Sverige», en skrift, som till största delen var hopfogad af bibelspråk, därför att den var enfaldig och rörde de senaste årens tilldragelser. Ugglas »afhandling om Sveriges rikes urgamla vapen», hvilken utkommit med Oelreichs imprimatur, befanns innehålla uttryck, som voro kränkande för rikets ära, och ett blad (s. 57—58) blef på kollegiets befallning omtryckt.

Oelreich företog sig nu att inlämna ett memorial, däri han frågade, dels om i Lärda Tidningar finge införas en dikt, däri orden frihet, lag, patriot, träl m. fl. förekommo, dels om ett språkvetenskapligt arbete kunde tryckas, ehuru det innehöll anmärkningar vid orden envälde, frihet och själfsvåld. Denna tydligen ironiska förfrågan fann kollegiet lämpligast att behandla såsom vore den allvarligt menad: den förstnämnda dikten förbjöds på grund af däruti förekommande »hos en uppodlad nation uti Lärda Tidningar» otjänliga utlåtelser, såsom bof, skälm, stackars posthäst, knäpp på näsan, utspy o. s. v.: rörande den andra uppsatsen nöjde man sig med att hänvisa till det ofvan omtalade beslutet af 1759.[2]

Under tiden hade censorernas arffiender, medlemmarne af konsistoriet i Stockholm icke hvilat. De sågo med mycket oblida ögon Gjörwells första tidskrifter, »Bref i blandade ämnen» och »Stockholms historiska bibliotek», och när Oelreich tillät sig fråga, hvilka de förgripliga ställena voro, fann konsistoriet sig föranlåtet att mot censorns obefogade klagomål begära skydd hos kanslikollegiet, som förklarade, att censorn öfverskridit sin befogenhet.[3] Svenska Mercurius ansågs äfven anstötlig. Konsistoriet insände d. 13 nov. 1759 till kollegiet en utförlig klagoskrift, hvari det bland annat hette, att det väntat varaktigare resultat af sin anmälan af samme författare fyra år förut. Ärkebiskopen understödde i en särskild skrifvelse klagomålen, hvilka nu såsom vid andra dylika tillfällen föranledts af Gjörwells böjelse för pietism. Saken ansågs vara af sådan vikt, att den anmäldes för justitiekanslern, som dock ej fann skäl att vidtaga någon strängare åt-

[1] Prot. d. 19/2 och 10/11 1760.

[2] Prot. d. 10 och 15 jan., 19 och 26 febr., 6 och 7 mars 1760. — D. 1 okt. 1759 förbjöds en tillämnad veckoskrift, emedan *titeln*, »Satyriska Pisklängar», ej var öfverensstämmande med en anständig skrifart.

[3] Prot. d. 14/5 1754 och 15/9 1755.

gård. Gjörwell blef därför varnad af kanslikollegiet, som »ehuru det flera resor förut låtit erinra censor om, hvad han vid censuren borde iakttaga», nu ånyo ansäg nödigt gifva honom en föreställning.[1] På sådana sparades icke. Den 18 jan. 1757 blef Oelreich åter varnad, därför att med hans tillstånd åtskilliga stridsskrifter utkommit mot domprosten Ljungbergs grammatik. Det hette, att genom dylik kritik anständiga författare afskräcktes från att framträda, men verkliga orsaken till kollegiets ingripande till Ljungbergs förmån skall enligt Gjörwell[2] hafva varit hans politiska förtjänster.

Men det skulle blifva allt för långt att närmare redogöra för alla de mål, som väcktes mot Oelreich på grund af hans sätt att handhafva censorssysslan. Jag förbigår således förhandlingarna om t. ex. ett tal af prästen C. A. Rutström eller en katekes af den ifrige riksdagsmannen prosten Hjortsberg för att något utförligare redogöra för hvad som sammanhänger med målet mot B. Bergius' anekdotsamling »Små Saker», hvilket företer mera af intresse.

I den nämnda, anonymt utgifna samlingen läses (IV: 123) följande:

»A monsieur, monsieur né de Öfver- Amiral né de Öfver-Commendant, né de Baron, né de Landshöfding, né de Riddare, né de Commendeur, né de Svärds-Orden, né de Siöblad, né de Marsvinsholm.

Denne utanskrift var utaf en skräddare i Malmö skrifven, och fick till svar denne, som följer;

A monsieur, monsieur né de Sax, né de Wax, né de Syl, né de Pryl, né de Nål, né de Stål, né de Trå, né de Skrå, né de

---

[1] En person, som gjorde konsistoriet i Stockholm mycket bekymmer var Erik Ekholm, en tid utgifvare af den ofvannämnda tidskriften Svenska Mercurius. Han tröttnade ej att till konsistoriets granskning inlämna sina i hernhutisk anda författade teologiska traktater. Blefvo de förbjudna under en titel, döko de strax åter upp under en annan. En gång beskylde Ekholm kyrkoherden A. Pettersson för att hafva uttalat kätterska åsikter i predikningar, som med konsistoriets censur utkommit. I en af hans klagopunkter hette det, att P. i en predikan kallat Kristus skapare 14 gånger, men frälsare blott 4, hvilket syftade på, att konsistoriet förbjudit en pietistisk skrift, där dessa uttryck förekommit i omvänd proportion. P. antydde i sitt svar, att E. ej var rätt klok, och befängdt var det verkligen, då E. en gång tog sig för att »citera» hela konsistoriet inför kämnärsrätten och anhålla om handräckning härtill af justitiekanslern. Denne afslog den begärda åtgärden såsom »alldeles otjänlig». Se om dessa förhållanden kanslikollegiets protokoll d. $^{21}/_{11}$ och $^{1}/_{12}$ 1758 samt Gahms Samlingar om förbjudna böcker, T. 7—8 passim.

[2] Bref till Schönberg d. $^{5}/_{2}$ 1757 (på Kgl. Biblioteket).

Prässjern, né de Prässhandske, né de Hundsfott, né de Hoffman, né de Malmö.»

Den åsyftade skräddaren Sven Hoffman klagade hos landshöfdingeämbetet i Malmö öfver denna honom förklenande anekdot, och landshöfdingen öfversände klagoskriften till Kgl. Maj:t, åtföljd af yttranden af magistraten och skräddareämbetet i Malmö, som intygade, att Hoffman städse uppfört sig anständigt och icke kunde hafva skrifvit det ofvan anförda. Från rådet remitterades handlingarne d. 15 juni 1757 till kanslikollegiet, hvilket infordrade Oelreichs utlåtande. Från konsistoriet spordes äfven klagan öfver, att arbetet innehölle »de allra faseligaste eder, bannor och onda önskningar», hvilket klagomål jämväl remitterades till Oelreich. Denne fann emellertid trots åtskilliga påminnelser för godt att icke inkomma med sitt yttrande, förrän han d. 17 mars 1758 hotades med kanslirätt, därest han ej inom fjorton dagar fullgjort sitt åliggande. D. 3 april inkom Oelreichs skrifvelse äntligen. Han förklarade däri, att under hans sjukdom amanuensen hos rikshistoriografen A. Wilde på anmodan förrättat censuren, och att det vore ursäktligt, om denne, ovand vid dylikt arbete, begått något misstag. Oelreich tillade därjämte, att censurafgiften borde erläggas i förskott utan hänsyn till hvad öde den inlämnade skriften finge; censorn skulle härigenom slippa att genomläsa en mängd odugliga skrifter, Wilde, som förut blifvit afvisad, då han i eget namn ville svara i saken, hade bifogat en vidlyftig förklaring, däri han bemötte konsistoriets besvär och åberopade Cervantes', Holbergs och Molières skrifter, i hvilka yttranden förekommo, som i grofhet ej gåfvo de öfverklagade efter. »Editor anonymus» inlämnade också en försvarsskrift, däri han sade sig hafva endast haft för afsikt att meddela exempel på den i äldre tider härskande råheten. Den 18 april öfverlade kanslikollegiet om saken, så vidt den rörde Hoffman och beslöt att i skrifvelse till Kgl. Maj:t förklara, att censor på eget ansvar öfverlämnat censuren till Wilde, »hafvandes kollegium väl lämnat censor tillstånd att bruka Wilde såsom amanuens, men ej som vikarie». Hoffman borde få del af handlingarna, blefve han då nöjd, behöfde utgifvarens anonymitet ej brytas.[1] Kgl. Maj:t öfversände d. 9 aug. handlingarna till landshöfdingen för att del-

[1] Denna månhet om anonymitetens bevarande är ganska märklig; kollegiet fick flera gånger försvara denna författarnes rättighet mot konsistoriets angrepp, t. ex. vid Öhrlins mål.

gifvas Hoffman, som sedan kunde vid domstol åtala de skyldige. Att så skett, är mig ej bekant. Kanslikollegiet fick samma dag uppdrag att varna censor och förebygga, att slika missbruk upprepades.

Konsistoriets besvär och förklaringarna däröfver föredrogos d. 5 maj i kanslikollegiet, som då beslöt förbjuda bokens vidare försäljning, enär det var för sent att konfiskera densamma. Hvad Oelreichs förslag om censurafgiften beträffade, anmodade kollegiet honom att uppgifva de förordningar, på grund af hvilka han ansåg sig berättigad att uppbära sådan; för kollegiet voro de obekanta.

Så alldeles ogrundade voro Oelreichs anspråk icke. Ett kgl. bref d. 20 okt. 1713 hade stadgat, att förläggaren skulle till censor erlägga lösen för dennes meddelade imprimatur,[1] men om detta påbud tyckes äfven Oelreich varit okunnig. Hans företrädare hade utan tvifvel uppburit afgift, ty Benzelstjernas och Oelreichs anbud 1737 att sköta censorssysslan utan lön visa, att de extra inkomsterna uppskattades till ett ansenligt belopp. Utan tvifvel hade emellertid Oelreich förstått att uppdrifva taxan betydligt, ty vi skola se, att man besvärade sig däröfver, och i ett fall kan jag uppgifva en bestämd summa; för censuren af Sivers Vesterviks stads historia betaltes »*efter begäran* 2 specie dukater i guld».[2] Oelreichs klagan, att mycket trycktes utan censur, kom nog till stor del af förargelse öfver att se en del inkomster på detta sätt gå förlorade. Såsom exempel på hans pänningebegär må nämnas, att han 1756 lät trycka den afrättade grefve Erik Brahes testamente och försälja det till ett pris, tre gånger så högt som det vanliga.[3] Och det var han själf, som hade sig ålagdt tillse, att bokpriset ej stegrades!

Af alla de omtalade censurmålen framgår det tydligt, att Oelreich ingalunda handlade i öfverensstämmelse med sina öfverordnade, då han gaf efter för de allt mer framträdande anspråken på vidgad tryckfrihet, och detta är onekligen en förtjänst hos honom. Men å andra sidan var han icke konsekvent i detta fall, och man frestas att antaga, att det kanske ofta var lusten att förarga vederbörande kyrkliga eller politiska myndigheter,

---

[1] Rydin, Om yttrandefrihet s. 133.

[2] Bref från förf:s son N. A. Sivers till Gjörwell d. $^{23}/_{9}$ 1758 (Kgl. Bibl.). Kursiveringen af mig.

[3] Kanslikollegiets protokoller d. $^{29}/_{7}$ och $^{14}/_{8}$ 1756.

hvilken förestafvade hans beslut — såvida icke hans frisinne ytterst berodde på den omständigheten, att, såsom af Oelreichs nyssnämnda förslag framgår, afgiften erlades först *efter* det censorn tecknat sitt imprimatur.

Man kan ej annat än förvånas öfver, att kanslikollegiet lät sig nöja med Oelreichs sätt att handhafva sitt ämbete. Varningar hade, såsom kollegiet själf flera gånger yttrar, ingen verkan på honom, och för kraftigare åtgärder ryggade det tillbaka, ehuru ansatser till sådana nog kunna spåras. Af alla Oelreichs förseelser var censuren af Forskåls bok den svåraste och mest uppseendeväckande. Oelreich hade därtill i sin försvarsskrift »brukat emot kollegium en hård och oanständig skrifart», och i stället för att visa sig nedslagen af kollegiets allvarsamma föreställningar, hade han just vid denna tid inlämnat det ofvannämnda ironiska memorialet. Och då vederbörande, sedan förbudet mot Forskåls skrift offentliggjorts, trodde sig hafva fått ett slut på denna segslitna sak, inlämnade Oelreich till rådet en ny skrift mot kollegiet. Han blef afvisad, författade en ny och fick äfven denna tillbaka. Men han gaf ej vika; då rådet ånyo sammankom d. 5 mars 1760, fann det på sitt bord den sista Oelreichska skriften, som genom en vaktmästares hjälp ditskaffats. Vaktmästaren erhöll en skrapa, och rådet infordrade kanslikollegiets yttrande öfver censorns beteende, som syntes »ganska sällsamt och otjänligt». Kollegiet förundrade sig öfver, att man ånyo begärde dess utlåtande, då det en gång uttalat sin mening om det memorial, hvari det blifvit angripet och missfirmadt af censor. Under öfverläggningens fortgång d. 7 och 12 mars förklarade Höpken, att ehuru Oelreich, såsom senast Ugglas bok om Sveriges vapen visat, trots upprepade påminnelser icke bättrat sig, kunde man dock ej ställa honom inför kanslirätt, enär det ej kunde bevisas, att hans syfte varit elakt, och dessutom en sådan åtgärd kunde tydas såsom ett försök att hindra hans befordran, hvilket Oelreich själf låtit påskina. Höpken nöjde sig därför med att föreslå tillsättandet af en medhjälpare, ett »substitut».[1]

Innan något beslut härom fattats, hade Oelreich genom en ansökan om en ledig kanslirådsplats gifvit kollegiet ytterligare anledning att taga hans antecedentier i öfvervägande. Censuren

[1] Redan d. $^{29}/_{3}$ 1759 hade O. anhållit, att Wilde skulle få biträda honom på eget ansvar.

vore, heter det nu (d. 11 och 17 april 1760) i Oelreichs händer högst osäker; han hade approberat anstötliga skrifter, af hvilka »Små Saker», »Borgerlig Frihet» och Sveriges vapen voro de betänkligaste, sökt försvara dessa, onödigtvis besvärat kollegiet med frågor, ej iakttagit anständighet och aktning och icke låtit sig påverka af åtvarningar. Då man emellertid finge antaga, att bristande skicklighet, ålder och aftagande krafter, »som kanslirådet så ofta själf åberopat sig uppå», varit orsakerna, kunde Oelreich ej ställas under kanslirätt, utan ett substitut borde förordnas.

Afgörandet hänsköts till rådet, som därjämte erinrades om de tidigare klagomålen öfver Oelreichs oanständiga skrifsätt mot kollegiet.[1] Rådets pluralitet fastställde d. 26 juni på Tessins förslag kollegiets hemställan, ehuru minoriteten med skäl invände, att härmed föga vore vunnet, då ju Oelreich obehindradt finge fortsätta att godkänna anstötliga skrifter.[2]

Kanslikollegiet visade sig behärskadt af en förunderlig rädsla för eller månhet om Oelreich; vid rykte om, att rådet ämnade hänskjuta saken till justitiekanslern, beslöt kollegiet anmäla, att det ansåge saken »purement civil», och att den ej vore »af kollegium på annan fot tagen». Förklaringen till detta vidtgående tålamod med Oelreich hafva vi väl att söka i de politiska förhållandena. Oelreich hade knutit förbindelser med mössorna, och fingo dessa, såsom ej otroligt var, öfverhand vid den förestående riksdagen, kunde kollegiets medlemmar dyrt komma att umgälla mot Oelreich vidtagna åtgärder. Föröfrigt hade kollegiet haft riklig erfarenhet af Oelreichs framstående förmåga i konsten att med många och långa memorialer eller ock, när det syntes honom lämpligare, genom envis tystnad i åratal draga ut på ett mål och att genom hvarjehanda advokatyrer slingra sig själf undan och skjuta skulden på andra.

Oelreich slapp sålunda undan med en varning i samma kungliga bref, som tillkännagaf beslutet om ett substituts tillsättande. Då detta bref ankom till kanslikollegiet, befann sig Oelreich på landet. Hans första angelägenhet vid sin återkomst var att tydligen visa kollegiet, att han ansåg sig vara den seg-

[1] En antagligen vid detta tillfälle upprättad »Promemoria» öfver en del af censors förseelser under tiden 1756—febr. 1760 finnes i riksarkivet. I denna är vid flera beslut om varning antecknadt: »N. B. finnes ej sedan skedt».

[2] Om Tessin, såsom det uppgifves, stått bakom En Ärlig Svensk, var hans ingripande till Oelreichs förmån under förhandlingarna i rådet kanske föranledt af erkänsla för den senares förtjänster om nämnda partiskrift.

rande parten. Han lät nämligen tillkännagifva sitt återinträde i tjänstgöring »genom utskickad betjänt», en sidvördnad, som så häftigt upprörde de båda i kanslikollegiet sittande riksråden Höpken och Ekeblad, att de genom hofkanslern läto till protokollet uttala sin förtrytelse. Kollegiet tillgrep sitt gamla palliativ och beslöt d. 16 sept. att gifva Oelreich en varning och antyda honom, att han hade att befara »en än eftertryckligare åtgärd». Varningen meddelades på de båda excellensernas råd skriftligen; de hade väl haft en ledsam erfarenhet af Oelreichs »viga mun».

Till substitut utsågs Wilde, om hvars förordnande till medhjälpare Oelreich själf förut anhållit. Nu blef det snart slut med enigheten mellan dessa bägge herrar, ty Wilde började, såsom Oelreich klagade i kanslikollegiet d. 12 dec. 1760, att uppträda såsom »en hufvudman vid censuren», hvilket kom oreda åstad och minskade Oelreichs inkomster. Kollegiet uttalade med anledning häraf d. 14 jan. 1761 såsom sin mening, att Oelreichs afsikt blott vore att välta allt besvär och allt ansvar på Wilde; för öfrigt sväfvade kollegiet fortfarande i okunnighet om, att Oelreich hade andra inkomster än lönen. Saken hänsköts till rådet, som åter sköt den ifrån sig; fortfore Oelreich i »skiljaktigheter» heter det d. 14 juni, borde kollegiet döma innan saken drogs för högre myndighet. Men det var just en afgörande dom, kollegiet ville undvika; saken fick därföre hvila, och ej häller de nya klagomål, som ingingo från Oelreich d. 11 nov. 1761 och d. 13 jan. 1762 föranledde till någon åtgärd.

Det blef snart tydligt, att man genom att förordna två censorer blott kommit ur askan i elden. Nordencrantz hade under intrycket af sitt ansende i riksdagen fått sina 1756 förbjudna »Tankar om frihet i bruk af förnuft» lösgifna af kanslikollegiet d. 25 nov. 1760 och utgaf nu en mängd andra politiska skrifter, dem hans vän Oelreich gaf imprimatur. Å andra sidan befordrade Wilde med bifall af kanslikollegiet (d. 13 jan. 1762) till trycket en stridsskrift mot Nordencrantz, hvilken Oelreich förbjudit. Nordencrantz, den ifrige tryckfrihetsvännen, fann det nu vara en straffvärd tilltagsenhet, att »querellera» en riksdagsman i tryck. En tidskrift, vid namn »En fri svensk», behandlade ostraffadt politiska frågor och kämpade isynnerhet för tryckfrihet.[1] Stånden

[1] Kanslikollegiet begärde d. 24/2 1761 åtgärder af justitiekanslern emot boktryckaren på grund af skriftens höga pris. Såsom författare uppgifves än D. Helsingius, än en notarie M. Pihlgren.

angrepo hvarandra ömsesidigt i från trycket utgifna memorial, och sålunda tycktes faktiskt tryckfrihet vara rådande.[1]

* * *

Missförhållandena vid censuren väckte uppmärksamhet vid riksdagen, som sammanträdde i oktober 1760. Med vanlig taktisk skicklighet försäkrade sig Oelreich om de fördelar, den angripande städse har öfver den försvarande, genom att inlämna klagomål, dels öfver att Forskåls skrift blifvit förbjuden, dels öfver att han själf förbigåtts vid befordran.[2] Målet gick från urskilningsdeputationen till stora sekreta deputationen, som åter efter något betänkande d. 26 aug. 1761 remitterade det till justitiedeputationen. Sedan åtskilliga sammanträden i denna upptagits af läsningar af de vidlyftiga handlingarna, kom ärendet slutligen d. 5 mars 1762 under debatt. Partierna trädde i skarp motsats, i det att somliga talare förklarade Oelreichs klagan obefogad och hans framställning af förhållandena falsk, medan andra, vare sig af kärlek till tryckfriheten eller af hat till hattpartiet, ville gifva Oelreich upprättelse och därigenom för framtiden hindra undertryckandet af sådana nyttiga skrifter som Forskåls. Sedan Oelreich emellertid på annat håll fått upprättelse för sin lidna »prejudice», fick saken förfalla i justitiedeputationen.

Den hade under tiden upptagits i en annan deputation, nämligen den, som hade att genomgå ämbetsverkens protokoll och granska deras verksamhet mellan riksdagarne. På en af denna deputations fjärde utskott d. 21 april 1761 framstäld

[1] Ett par episoder från Oelreichs verksamhet vid denna tid må här finna plats.

En tysk skriftställare J. H. G. von Justi hade i en kritik af En Ärlig Svensk yttrat, att denna skrift på ett uselt sätt försvarade en usel sak, att det svenska styrelsesättet vore sämre än det polska o. s. v. Oelreich förklarade nu i ett memorial, att Justi vore en ignorant och hans skrifter paskiller, som borde förbjudas. Därjämte uttalade Oelreich (d. 4/2 1761) den önskan, att kanslikollegiets ledamöter måtte underrätta honom, när de påträffade något förgripligt i utländska arbeten. Denna billiga begäran fann kollegiet djupt förolämpande; Oelreich ville härmed »tillägga sig ett större anseende än kollegium, hvilket vore en orimlighet».

Då Collegium medicum klagade, att skrifter utkomme, hvari det beskyldes för okunnighet, svarade Oelreich blott (d. 25/11 1761), att när kollegiets syndicus godkände stridsskrifter mot »chirurgi», finge det finna sig i, att dessa senare nu svarade.

[2] Oelreich påstod, att han 1749 utnämnts till e. o. kansliråd och således borde få räkna tur, medan kanslikollegiet ansåg, att han vid detta tillfälle blott erhållit en titel.

begäran afgaf kanslikollegiet nio månader därefter (d. 28 jan. 1762) ett betänkande öfver censurverkets tillstånd. Det hette häri, att censurens förfall daterade sig från den tid, då den öfverlämnades i Oelreichs händer; hans förseelser uppräknades och tillika omförmäldes, att Oelreich först helt nyligen kunnat förmås att afgifva yttrande om den dryga censurafgiften, hvaröfver boktryckarne redan 1757 klagat. Vidare meddelade kollegiet, att Wilde förordnats till undercensor och skött sin syssla »till kollegiets fulla nöje», men medgaf, att härmed vore föga vunnet, och att »Publicum»(!) icke ägde »all vederbörlig säkerhet», så länge Oelreich kunde sätta sitt imprimatur på hvad hälst honom behagade. Kollegiet sköt skulden för oordningarna på hans ålder och bräcklighet och försäkrade, att det gjort, hvad i dess förmåga stått, för att hindra dessa.

I utskottet skulle prosten Hjortsberg, en arg hatt, referera målet. Han tog sig däraf anledning att dundra mot skriffriheten, som var en dotter af fritänkeriet: då man ej kunde utrota detta, borde man åtminstone »förkväfva dess skadelige foster och därför tänka på utvägar att inom starka bommar förvara skriffriheten ifrån alla utbrott af en ond art, påkommen af en ond moder». Oelreich borde utan vidare afskedas af ständerna; det finge ej bero på hans behag, om censuren skulle skötas ordentligt eller ej. Efter vidlyftiga öfverläggningar stannade utskottet dock vid det beslut att tillstyrka deputationen hos ständerna hemställa, att därest Oelreich ville och kunde »gifva Kgl. Maj:t full försäkran att med allt ansvar både till allmän och enskild säkerhet ensam vilja förestå censuren», så skulle detta tillåtas honom; hvarom icke, skulle en annan förordnas att förestå tjensten, men Oelreich likväl få behålla lönen.[1]

Så kom saken till deputationens plenum. Oelreichs försvar fördes här främst af friherre C. W. Grönhagen, en ifrig mössa, som vid förra riksdagen uppträdt mot En Ärlig Svensk. Denne framhöll, att tryckfrihetsfrågan var af ständerna hänvisad till stora deputationen och således ej borde behandlas här, samt ville göra troligt, att det hela vore tillstäldt för att taga hämnd på Oelreich, därför att han klagat öfver »prejudice»; vid föregående riksdagar hade kanslikollegiet ej haft några klagomål att föredraga rörande Oelreich, medan nu åter både gammalt och

[1] Utskottets prot. d. 18, 23 och 26 febr. samt d. 10, 11 och 17 mars 1762.

nytt refs upp. Diskussionen rörde sig för öfrigt till en början om frågan, huruvida man skulle vara nöjd med utskottets undersökning eller själf ånyo taga del af handlingarna. Resultatet blef, att ny undersökning skulle anställas, och till den ändan infordrades de förgripliga skrifter, som Oelreich velat släppa fram, från kanslikollegiet, hvilket därjämte fick tillfälle att än en gång yttra sig. Kollegiet insände de begärda böckerna, men förklarade, att det icke hade något att tillägga till sitt tidigare yttrande.[1] Antagligen för att förhala tiden — man hade ej långt kvar till riksdagens afslutning, och det fanns ju den möjligheten, att målet skulle få såsom oafslutadt alldeles förfalla — och för att tillika sätta Oelreichs såväl som tryckfrihetens häftigaste motståndare i förlägenhet, påpekade nu borgmästaren Ekman, att bland de insända böckerna saknades en katekes af den nyssnämde prosten Hjortsberg, hvilken vid sistlidne riksdag på begäran af prästeståndet blifvit belagd med kvarstad. Nu blef det oro i lägret, och vidlyftigt diskuterades, huruvida den ifrågavarande skriften verkligen blifvit förbjuden, och i så fall af hvad skäl. Ytterligare tid vans därigenom, att Oelreichs vänner genomdrefvo, att han ej skulle dömas ohörd, utan få afgifva sina påminnelser, hvilka ock infordrades genom kanslikollegiet. Utledset vid de många skrifvelserna förklarade detta helt tvärt, att detta vore onödigt — en olydnad mot folkets suveräna representanter, som häftigt upprörde deputationen och betydligt försämrade kollegiets aktier.

Man hade nu kommit till d. 10 maj, riksdagens slut var nära förestående, men likväl beslöts att höra Oelreich personligen. Följande dag instälde han sig och anförde: att han sedan föregående riksdag blott en (?) gång, nämligen i Forskåls mål, varit uppkallad i kollegiet; att han ej fått närvara vid detta protokolls justering; att Wilde, sedan han blifvit censor med eget ansvar, slagit under sig allt, hvaraf någon inkomst kunde påräknas, såsom brudskrifter och dylikt; och att han (Oelreich) öfver allt detta besvärat sig hos Kgl. Maj:t och ständerna. På alla kollegiets tillmälen i dess betänkande, hvilket nu upplästes, ville Oelreich ej svara oförberedt. Under den härpå följande öfverläggningen framhöll en talare, att hur betänkligt det än vore, att kanslikollegiet ej åtlydt deputationens befallning, vore

[1] Skrifterna ansågos så farliga, att det beslöts, att de skulle »strax gömmas och, så ofta de blifvit brukade, inläsas».

det »ändock slätare, att han (Oelreich) här nekat, hvad han förut i kollegiet tillstått; . . . sådant kunde ej med hans ålderdom ursäktas». Oelreich sökte nu genomdrifva ett förut framkommet och diskuteradt förslag, att saken, såsom anhängiggjord i justitiedeputationen, skulle få förfalla här. Det lyckades icke, men på förslag af Grönhagen beslöts, att Oelreich skulle få del af kanslikollegiets betänkande för att däröfver senast d. 14 maj afgifva förklaring.

På utsatt tid infann sig Oelreich i deputationen och försökte först under hvarjehanda förevändningar erhålla ytterligare uppskof. Då detta nekades honom, framdrog han ett vidlyftigt memorial, som vittnar om hans redan förut kända skicklighet i advokatyr. Romanen Menoza, hette det här, och Öhrlin-Alethophilus' veckoskrift voro båda i vederbörlig ordning granskade af teologer; Montins afhandling om Borgerlig regering hade, enligt Tessins eget yttrande, förbjudits endast på grund af »en besynnerlig konjunktur, hvilken dåvarande ryska ministern gaf anledning till». För godkännandet af Rudeers traktat om läro- och närostånden hade Oelreich icke kunnat hitta på någon annan ursäkt än den i en censors mun högst öfverraskande, att skriften blefve fri, »när den nu påyrkade tryckfriheten vinnes». Hvad de senaste målen beträffade, så hade han aldrig fått någon föreställning för kritikerna öfver Ljungbergs grammatika. I Vitterhetsarbeten hade klagats öfver för mycken adel; det hade ock ständerna själfva gjort. »Små Saker» hade fått imprimatur af Wilde, som likväl lofordats af kollegiet. Målen rörande Forskåls och Ugglas skrifter, hvilka ansågos för de betänkligaste, affärdades slutligen af Oelreich därmed, att de på grund af hans besvär voro beroende på justitiedeputationens utslag. För öfrigt yttrade Oelreich, att om han blott haft tid att genomgå alla de förklaringar, han afgifvit i kanslikollegiet, skulle hela saken fått ett helt annat utseende. Kgl. Maj:t hade aldrig dömt honom, utan blott förordnat ett biträde. »Om någon gifvit prof af att försvara Sveriges regeringssätt och vår sälla frihet, så har visst jag det gjort och kan ej vidare vara obekant. Veckoskriften En Ärlig Svensk bär nog vittnesbörd därom, och hvad svårigheter jag därföre måst utstå.» Memorialet slöts med en bön om upprättelse och ersättning för allt lidande; Oelreich hade i 18 år haft en äfventyrlig och mödosam syssla med ringa lön, men likväl blifvit förbigången vid befordran.

Det vore lätt att till sitt rätta värde reducera denna väfnad af halfsanna påståenden och vrängda framställningar, men jag nöjer mig med att hänvisa till, hvad som ofvan sagts vid referaten af de särskilda målen. Oelreich tyckes äfven själf hafva insett, att hans försvarsskrift vid närmare påseende företedde svaga ställen, ty följande dag, då målet företogs till afgörande, uppträdde han med ett nytt »ad protocollum», hvilket innehöll ett försvar för hans godkännande af Vitterhetsarbeten och Ugglas skrift om Sveriges vapen. På den slutliga frågan, om deputationen ville ötverlämna målet till justitiekanslerns beifrande, svarade adel och präster ja, borgare och bönder nej.[1] På grund häraf förföll hela saken, och slutet på striderna blef, att riksdagen på förslag af adeln d. 12 juni 1762 hemstälde till Kgl. Maj:t, att Oelreich skulle få statssekreterares namn, heder och löneförmåner samt, *om han så åstundade*, ledighet från censorsbefattningen.[2] Oelreich hade sålunda med sina nyförvärfvade vänners, mössornas, hjälp segrat efter hela linien.

* * *

Riksdagen var slut, och kanslikollegiet satt kvar med sin triumferande censor. Med resignation mottog det d. 28 juni ett kungligt bref rörande de Oelreich tillagda förmånerna och gjorde blott d. 15 sept. ett svagt försök att för honom påpeka önskvärdheten af hans afgång från censorsbefattningen genom en förfrågan, huruvida han äfven såsom statssekreterare ämnade bibehålla densamma. Oelreich var emellertid ej den, som utan tvingande skäl släppte en så gifvande inkomstkälla, utan ville tvärtom blifva ensam därom. Han hade i februari gått till Kgl. Maj:t med sina klagomål öfver Wildes intrång, och dessa hade remitterats till kanslikollegiet. Detta passade nu på att återupptaga frågan om censors sportler, och sålunda blossade striden upp ånyo. Yttranden infordrades från Wilde och från boktryckerisocieteten, och sedan kollegiet d. 16 nov. mottagit uttrycklig befallning från rådet att döma mellan Wilde och Oelreich, genomgingos d. 9 dec. i kronprins Gustafs närvaro en mängd äldre

[1] Med de senare förenade sig Hjortsberg, som ville draga saken inför ständerna, och Grönhagen, som fann Oelreich oskyldig. — Se om det föregående protokolldeputationens prot. d. 17 och 24 mars, 28 och 30 april, 10, 11, 14 och 15 maj 1762.

[2] Riksdagstidningen s. 335.

och nyare handligar rörande censuren. Kollegiet fann att trenne hufvudpunkter kunde urskiljas, nämligen 1:o) Wildes biträde, 2:o) censors sportler och 3:o) den oskäliga dyrheten på en skrift om växelkursen,[1] hvars pris Oelreich stegrat öfver det genom kungörelse d. 24 okt. 1760 fastställda maximum. Öfver dessa tre punkter gafs Oelreich tillfälle att yttra sig, och genom en särskild kraftåtgärd afpressades honom denna förklaring redan d. 14 jan. 1763. Oelreich upprepade häri sin begäran att blifva befriad från Wildes biträde och ansåg sig inför Kgl. Maj:t och ständerna tillräckligt hafva styrkt sin oskuld i fråga om de öfverklagade oordentligheterna i censurväsendet. Hvad beträffade prisets stegring på skriften om växelkursen, ansåge han den åberopade förordningen ej tillämplig i detta fall, enär denna skrift utgifvits under riksdagen till andras upplysning (!); för öfrigt hade en del fått uteslutas, hvadan priset på resten höjts för att betäcka kostnaderna.

Då under tiden Wilde förklarat sig hafva fått nog af samarbetet med Oelreich och frivilligt afstått från sin censorssyssla, ansåg kanslikollegiet, under erkännande af Wildes förtjänster,[2] att den första af de ofvannämnda punkterna förfallit, men beslöt att till Kgl. Maj:ts afgörande hänskjuta de båda öfriga, enär Oelreich antogs icke komma att »med mera redighet», än dittills skett, förvalta sitt ämbete. I det betänkande, som d. 21 jan. justerades, upprepade kollegiet alla Oelreichs gamla förseelser. Angående de senaste särskilda klagomålen sade det sig lämna därhän, »huruvida någon frivillig erkänsla vid ett eller annat tillfälle kunnat tillflyta censorssysslan, men så vida kollegiet hade sig bekant, var statssekreteraren Oelreich den allra förste i det ämbetet, som af själftagen myndighet velat binda allmänheten till vissa frikostighetslagar». Sportler tillkomme den »mindre betjäningen,» men ej den, som hade lön på stat; afgiften vore dessutom till tunga för litteraturen och boktryckarne. Äfven det tredubbelt höjda priset på skriften om växelkursen fann kollegiet visa »en allt för otillbörlig åtrå efter vinning, hälst dess (Oelreichs) förklaring däröfver uti kollegiets tanka vore icke mindre sällsam och orimlig, än själfva förfarandet varit emot lag och författningar».

[1] Förmodligen den af Nordencrantz författade, med hvars utgifning Oelreich såsom förf:s vän haft befattning.

[2] Då det heter, att ingen utom Oelreich framställt klagomål mot Wilde, har kollegiet tydligen glömt hela målet om »Små Saker».

Kollegiet hade sålunda ånyo ryggat tillbaka för att i laga ordning tilltala Oelreich inför kanslirätt och öfverlämnat åt rådet att vidtaga erforderliga kraftåtgärder. Men det sistnämnda var lika litet hågadt härför nu som förut och svarade d. 9 mars, att det tillkomme kanslikollegiet att först döma i målet. Det var just, hvad detta ville undvika; det hade uttryckligen sagt i protokollet för d. 14 jan., att hänskjutandet till Kgl. Maj:t »ehvad hända må, åtminstone bör befria kollegium ifrån det ansvar, som dess stillatigande kunde medföra». Kollegiet ansåg sig nu hafva fredat sig både för samvetsförebråelser och för kommande riksdagsransakningar. Det lät udda vara jämt, och Oelreich uppbar som förr sina afgifter. Ännu 1767 under förhandlingarna om den 1765 indragna skriften »Riksvården» klagade dess författare C. Brunkman, att han ej fick »njuta sin en gång vunna och betalta censur till godo».[1]

Om censuren under de sista åren före tryckfrihetsförordningen af 1766 är icke mycket att tillägga. Konsistoriet i Stockholm låg fortfarande i delo med Oelreich i synnerhet rörande från utlandet införskrifna böcker,[2] och fortsatte sina anfall på Gjörwell och hans Svenska Mercurius. I anledning af en för denna afsedd recension af Baumgartens Evangelische Glaubenslehre, hvilken recension konsistoriet ej ville godkänna, insände det till kanslikollegiet d. 19 jan. 1762 en del reflexioner öfver det sätt, hvarpå recensioner i allmänhet borde affattas för att icke föranleda skada och förargelse. Konsistoriet slöt sin skrift med att uttala den önskan, att alla svenska journalister (d. v. s. Gjörwell) skulle få uttrycklig påminnelse att inskränka sig till fullständiga referat af teologiska arbeten och icke understå sig »att bifoga sina egna förklaringar och anmärkningar» eller ens genom citat »liksom rekommendera vissa ställen och hypoteser». Denna orimliga begäran afslogs af kanslikollegiet d. 9 mars s. å. Däremot erhöllo både Oelreich och Gjörwell d. 19 nov. 1764 af kanslikollegiet en varning för en i Mercurius' maj-nummer intagen anmälan af ett tal inom frimurareorden.

Med anledning af en anonym stridsskrift mot dåvarande akademiadjunkten Christiernin i Upsala ville kollegiets majoritet tvinga Oelreich att uppgifva författarens namn, och det blef äfven

[1] Riksarkivet. Handl. rör. böckers tryckande. Gahm har i sin afskrift af Br:s besvär d. $^{10}/_{12}$ 1767 »*dubbelt* betalta».

[2] Se t. ex. kanslikollegiets prot. d. $^{10}/_{12}$ 1765.

tal om att yrka ansvar på skriftställare för anstötligheter, som förekommo i deras till censur inlämnade manuskript. Oelreich häfdade, att anonymiteten icke var förbjuden i gällande författningar, och kollegiet fick nöja sig med att besluta, att skrifter, som innehöllo förgripliga ting, skulle renskrifvas, innan de försågos med censors imprimatur. Den uppsats, som gifvit anledning till detta beslut, blef trots kanslikollegiets förbud sedermera tryckt i Upsala; dess författare var öfverste Th. G. Rudbeck, en af mössornas chefer. Oelreichs uppträdande i detta fall till skydd för en partivän hindrade honom icke att kort därefter begå minst sagdt en indiskretion. Då nämligen den förut nämnde Brunkman till censur inlämnadt en dikt, hvari han anföll E. Ekholm, företog sig Oelreich att skicka detta manuskript till den senare, som på grund häraf anstälde rättegång mot Brunkman.[1]

* * *

Redan vid 1760—1762 års riksdag hade mössorna, missbelåtna med de hinder, som censuren lade i vägen för offentliga anfall på det härskande partiets svagheter och brister, varit betänkta på att införa tryckfrihet, och förarbeten därtill hade ock blifvit undangjorda. Det var nu blott en tidsfråga när censuren skulle falla. Man hade småningom vant sig vid en offentlig diskussion af politiska angelägenheter, och i själfva kanslikollegiet kunde det d. 23 febr. 1763 föreslås att rådets öfverläggningar skulle, såsom fallet sedan 1755 var med riksdagens, offentliggöras i en »rådsgazett». Förslaget vann ej pluralitet, men redan dess framkomst var ett tidens tecken.

Vid den 1765 sammanträdande riksdagen upptogs frågan om censurens afskaffande åter i stora deputationen, inom hvars tredje utskott den först behandlades. Oelreich uppkallades d. 21 april 1766 för att afgifva sitt yttrande och kvarstannade äfven under öfverläggningen, ehuru utskottet tydligen tillkännagaf sin önskan, att kan skulle försvinna. Oelreich försökte rädda sitt ämbete från den hotande förintelsen. Visserligen hade han mer än någon af företrädarne i detsamma varit utsatt för »alla upptänkliga vidrigheter» och borde sålunda vara glad »att en så besvärlig och tryckande charge få afbörda», men han kunde dock ej annat än

[1] Kanslikollegiets prot. d. 3 febr., 16, 17 och 21 mars samt 22 juni 1763.

nse, att censurn skulle vara till gagn, om hans verksamhet inskränktes till att hafva uppseende öfver, att en likformig ortografi iakttoges, öfver utifrån inkommande böcker, öfver biblioteken i riket, och att »utgifva ämnen till utarbetning samt efter beskaffenhet och omständigheter därvid välja snillen», o. s. v.

Hade Oelreich verkligen med sin verksamhet såsom censor haft till ändamål att göra sysslan öfverflödig och främja tryckfrihetens införande, då hade han väl icke så segt hållit fast vid densamma, utan fastmer följt den uppmaning, som den bekante Anders Chydenius ställde till honom, att liksom Englands siste censor Maboth självmant nedlägga sitt ämbete. Oelreich skulle därigenom »göra sitt namn ej mindre lysande, än då han till hela nationens märkliga förmån och sig till odödlig ära rifvit det förlåt, som länge nog stått och skymt för de ljus, hvilka redan börjat upplysa».[1]

I sitt betänkande af ofvanstående datum, hvilket är uppsatt af Chydenius, uttalade utskottet såsom sin åsikt, att svenska litteraturens tillväxt under de sistförflutna åren snarare kommit af lindring i censuren än af den granskning, som den där underkastats, och slöt med att föreslå, »att censuren eller censorsämbetet såsom onyttigt, onödigt och skadeligt hädanefter alldeles måtte upphöra».[2]

Utskottets åsikter vunno genklang inom deputationen såväl som inom stånden. Prästerna lyckades genomdrifva, att censuren bibehölls för skrifter, som rörde religionen, men för öfrigt uttalade sig riksdagen för en vidsträckt tryckfrihet, hvilken ock påbjöds genom förordningen af d. 2 dec. 1766.

Sedan censuren sålunda blifvit upphäfd, och med densamma sportlerna försvunnit, kunde utsikten till fortsatta trätor med konsistorierna ej ensamt hålla Oelreich kvar vid censorsämbetet. De få kvarstående därmed förenade sysslorna[3] öfverlämnades af Kgl. Maj:t d. 11 nov. 1767 till Wilde.

Af sina vänner i mössrådet blef Oelreich kort därefter *ensam* uppförd på förslag till den ledigvordna presidentstolen i kommerse-

[1] Under öfverläggningens fortgång förebrådde Chydenius Oelreich, att han undertryckt en kritik af ett projekt till en tjänstehjonsförordning och ett arbete af kgl. rådet E. Ehrensteen. Oelreich svarade att den förra innehållit personliga utfall på författaren, och det senare farliga suveränitetsprinciper.

[2] D. [illegible]/12 1765 hade utskottet afgifvit ett jämväl af Chydenius författadt betänkande angående tryckfriheten.

[3] Egentligen blott afgifvande af yttrande om sökta bokprivilegier.

kollegiet, och den kungliga namnstämpeln bekräftade detta olagliga utnämningssätt. Sin tacksamhet visade han genom att, då rådets motstånd mot riksdags sammankallande 1768 föranledde konungen att nedlägga kronan, »med seg tredska» söka hindra verkställandet af pluralitetens i kommersekollegiet beslut att förklara sig i inaktivitet. Sedermera tjänstgjorde han såsom mellanhand vid Pechlins pänningetransaktioner med Osterman under riksdagen 1769 och fick väl äfven sin andel i bytet. Till det sista fortsatte han således att taga del i de intriger och draga fördel af de missförhållanden, som följde med frihetstidens »sälla» regeringssätt. Han hade i sin mån bidragit att undergräfva detsamma, men slapp att se dess fall, enär han afled i Stockholm d. 4 dec. 1770.[1]

* * *

Fryxell har försökt framställa Oelreich såsom den upplyste och frisinnade kämpen för tryckfrihet gentemot regerings, ämbetsverks och partiers obskurantism. »Oelreich följde väl», heter det hos Fryxell,[2] »ursprungligen hattpartiets fana, men förnämligast därföre, att den då för tiden var också frihetens. Han trodde dock, att för samhällets trefnad och välgång var tryckfriheten af vida större vikt, än fortfarandet af hattpartiets välde . . . Det är också honom och hans frisinnade tänkesätt, som Sverige har att tacka för den lyckan, att en mängd viktiga och upplysande skrifter kunnat under denna tidrymd utkomma, oaktadt det band, lagens trycktvång och regeringens och i synnerhet hattarnes ensidighet lade på yttranderätten.»

Dessa loford tåla vid en ansenlig inskränkning. Väl förde Oelreich ofta frihetens, det sunda förnuftets och upplysningens talan, och man kan mången gång känna sympati för hans uppträdande gentemot det formella, bornerade och räddhågade kanslikollegiet, hvars medlemmar städse förde tryckfrihetens grundsatser på läpparne, men sällan tordes tillämpa dem. Förlamade af tanken på ett annalkande systemskifte, vågade de icke ens göra sig af med sin obekväme censor. Partiväldet hade korrumperat jämväl ämbetsverken.»

[1] Sedan 1751 var han gift med Anna Palbitzki, som öfverlefde honom. Äktenskapet var föga lyckligt, hvarom se Fants berättelse i Oelreichs biografi i Biogr. Lex. och J. G. Oxenstjernas dagbok.
[2] Berättelser 44: 42.

Men Oelreich var ingalunda bättre än sina ämbetsbröder. Mången gång synes han blott af sårad fåfänga, kitslighet och grälsjuka hafva upprört och underhållit tvister, särskildt med prästerna; föga uppbyggliga äro alla hans slingringar för att undkomma konsekvenserna af sina åtgärder, och hans »sordida snålhet» existerade icke blott — såsom Fryxell tyckes vilja antyda hafva varit förhållandet med flertalet af hans dåliga egenskaper — i hans motståndares beskyllningar. Det är svårt att freda sig från den tanken, att om Oelreich fått enligt sitt förslag uppbära sin censorsafgift, äfven där han *icke* ansåg sig kunna gifva imprimatur, så hade antalet af de skrifter, som med hans tillstånd offentliggjordes, blifvit ansenligt minskadt.

Emellertid torde det likväl vara säkert, att Oelreich verkade mera till förmån för tryckfriheten, än en rättänkande och principfast frihetsman kunde hafva gjort. Sådana förhållandena voro, skulle en sådan, om han velat praktiskt utföra grundsatsen om tryckfriheten som ett essentiale af friheten, inom kort hafva gjort sig så omöjlig i det härskandes partiets ögon, att han blifvit satt ur verksamhet. Utrustad med både seghet och smidighet och icke nogräknad om medlen visste Oelreich förträffligt att reda sig ur iråkade svårigheter. Han sörjde alltid för att hafva åtminstone ett sken af rättvisa på sin sida och lät aldrig öfverbevisa sig om, att han med vett och vilja brutit mot gällande censurförfattningar. På detta sätt kunde han, utan att befara allvarligt straff från sina förmäns sida, tid efter annan låta allmänheten få del af skrifter, som underkastade det bestående en dittills i tryck okänd kritik. På många håll och kanske mest hos prästerna väckte dessa skrifter förargelse, men i allmänhet retade de smaken för mera af samma slag. Hattarne hade själfva genom utgifvandet af En Ärlig Svensk och riksdagstidningarna gjort en svår bresch i den gamla kinesiska mur, som skyddade alla offentliga myndigheter och deras åtgärder för obehörig kritik. Väl försökte man sedan att bryta udden af detta farliga prejudikat,[1] men det var naturligtvis förgäfves. Före 1750-talet torde de hafva varit ytterst få, som öfverhufvud trott på möjligheten af verklig tryckfrihet; väl hade man klandrat

---

[1] Gjörwell skrifver $^{3}/_{2}$ 1760 till Warmholtz (K. Bibl.) på tal om Forskåls rättegång: »Vid sista riksdag . . . var skriffriheten dagens lösen, och nu rubriceras skriffriheten så hårdt, som dependerade rikets heder och välfärd så mycket af dess inskränkning som af en lycklig campagne uti Pommern».

enskilda åtgärder af censorerna, men därifrån var steget långt till ett yrkande på ämbetets afskaffande. Nu började man allmänt reflektera på onödigheten af detta förmyndarskap, och följden blef tryckfrihetens införande 1766. Om ock partihvälfningen bidrog härtill, så hade dock på den märkvärdigt korta tiden af 10—15 år en omkastning i tänkesättet försiggått, som jämväl betingade verkets utförande. Med eller mot sin vilja har Oelreich därvid varit ett af de förnämsta verktygen.

Taflor från krigs- och olycksåren efter Carl XII:s död, 1719—21.

Tecknade af **Justus van Effen** och **Carl Adlerfelt.**

Dels i öfversättning, dels i referat meddelade af **H. W.**

I 1892 års årgång af Historisk Tidskrift ingå artiklar om Svenska örlogsflottan 1719 och om ryssarne i Vesterbotten 1714—1721. Vid läsningen af dessa kom jag att erinra mig de skildringar från resor i Sverige 1719 och 1720, hvilka holländaren van Effen och svensken Carl Adlerfelt efterlämnat, den förre i numera bortglömdt tryck, den senare i hittills obeaktad handskrift, båda på franska. Då det torde vara af intresse för tidskriftens läsare att höra dessa vittnen till landets, hufvudstadens och hofvets tillstånd under dessa olyckliga år, har jag begärt och erhållit redaktionens bifall till en redogörelse i tidskriften för de båda herrarnes skrifter.

I.

Justus van Effen var en framstående skriftställare, en man med smak och bildning. Han skref journaler både på holländska och franska, skref för teatern, öfversatte Shaftesbury, De Foe och Swift m. m. men i halftannat årtionde anonymt. Född i Utrecht 1684 var han redan vid unga år en eftersökt »gouvernör» i förnäma hus och tjänstgjorde jämväl några gånger i diplomatiska värf. 1719 företog sig landtgrefve Karl af Hessen-Philippsthal, kusin till svenska drottningens gemål, en resa till Sverige för att erfara om något godt för honom vore att

vänta af kusinens höga ställning där i landet. Den unge prinsen befann sig i Holland, då han beslöt sig för resan, och anmodade van Effen att följa med som sekreterare och kavaljer. Under resan skref v. Effen bref till en vän i hemlandet, och när han 1726 gaf ut en ny upplaga, i bokform, af sin 1711 och 1712 i Haag utgifna veckoskrift »*Le Misantrope*, contenant différents discours sur les moeurs du siècle», lät han den nya upplagan åtföljas af sina bref om resan i Sverige. Äfven 1742, efter författarens död (1735), trycktes en upplaga af »Le Misantrope», 2 voll. 8:o, med »Relation curieuse d'une voyage en Suède», och dock förblef denna okänd för den svenska allmänheten. Men Warmholtz nämner den i sin förteckning öfver resor i Sverige (Bibl. Hist. Sv.Got. n:o 256), Tessin har ägt ett exemplar, som nu tillhör K. Bibl., och den tryckta Upsala-katalogen upptager ett ur förbindelsen med »Misantrope» frigjordt exemplar af »la curieuse relation d'un voyage en Suède.»

* * *

Resan gick från Amsterdam sjöledes till Hamburg. Skildringen af fartyg, kapten, kaptensfru, besättning och passagerare är mästerlig — men måste här förbigås. Från Hamburg gick vägen öfver Rostock till Wismar och därifrån i en öppen båt till skånska kusten, under faror för vind och sjö och från ryska fregatter. Men prinsen och hans folk kommo lyckligt i land, hjälpta af folk på stranden.

»Dessa svenskar voro alla af sådan ålder, att den yngste tycktes vara sextio år, alla hade de stora hvita skägg, torra men kraftiga lemmar, lifliga ögon, hvita tänder, rask gång, hög och rak växt, allvarlig uppsyn, man kunde tagit dem för en trupp patriarker eller forntida filosofer» . . . I den rökiga koja, till hvilken de resande fördes, voro två kavalleriofficerare inkvarterade; i bondgårdarne i trakten låg deras folk. Officerarne visade prinsen den största uppmärksamhet och afstodo sina sängar, hvilka tröttheten gjorde acceptabla. Resan fortsattes nästa dag i trånga, låga åkdon (charrettes), helt och hållet af trä, utan minsta jernbeslag, utan ett spik, hvardera rymmande en man och en kappsäck och dragna af två små hästar, starka och lifliga, oskodda, men med harens språng.

Sex till åtta åkdon i rad tågade de resande framåt, de första tre hållen eskorterade af officerarne. »Våra skjutsare voro alltid vördiga skäggegubbar, kraftiga och raska. Detta förvånade mig mer och mer, allt som vi kommo upp i landet. Jag kan till och med försäkra, att i hela Sverige såg jag ingen enda ung karl mellan 20 och 40 år, annat än soldater. Det grymma kriget, som räckt så länge och utmärkts af så många bataljer och belägringar i så många olika länder, hade medtagit nästan hela ungdomen i detta olyckliga rike. Hvad ännu fanns kvar af ungdom var samladt i arméen eller åtminstone i landtstormen, som under dessa olyckliga konjunkturer öfver allt stod under vapen» . . . . »Längre upp i landet var det värre ännu: vi fingo ofta till skjutsare pojkar om 11 och 12 år, som skötte sig lika raskt och väl som deras farfäder eller farfarsfäder. Ja, mer än tjugo håll skjutsades vi af flickor, hvilka redde sig förträffligt med den sysslan . . . . Men se här något ändå egendomligare: en dag såg jag på en åker ett godt stycke bort från vägen en hel hop hvita figurer och kunde ej begripa hvad det var. När jag kom närmare fann jag att det var en stor hop kvinnor och flickor, som mejade skörden, åtföljda af några gubbar, som körde in den. Kvinnorna hade ingenting annat på sig, än lintyget: men dessa lintyg lämnade alls ingenting för ett nyfiket öga. Vackert skurna, visa de växten, sitta åt kring halsen, rynkade öfver bröstet, och falla från höften ned som en kjortel; kring handlofven pryddes de af ett slags spetslinning (engageantes), och man kan säga att de utgöra en fullständig beklädnad, lätt och bekväm, som alldeles icke stör blygsamheten och ändå gör ett kokett intryck . . . Folkets fattigdom hindrar all slags genomskinlighet af tyget . . . För öfrigt vande vi oss snart vid anblicken, ty efteråt mötte vi rätt ofta flickor till häst i samma drägt.»

»Som jag har ett medlidsamt hjärta, väckte våra fattiga skjutsflickor ofta min lifliga medkänsla. Hela riket är i ett otroligt lägervall, ofta funno vi vid ankomsten till en gästgifvaregård hvarken folk eller hästar, men fram måste vi ju till vårt nattläger. Hvad var att göra? Vi måste tvinga de stackars flickorna skjutsa än ett håll med samma hästar, hvilka stundom voro alldeles uttröttade. De stackars barnen gräto erbarmligt, kastade sig ned för våra knän och försökte röra oss med de mest bevekande ord. De voro rädda om sina hästar, de voro

rädda att göra far och mor förskräckta, de voro rädda för hemfärden under mörka natten. Hade de orätt, de stackars flickorna? Men vi hade ju icke heller alldeles orätt, och de måste ge sig af vidare. Men prinsen, som är human och generös, mildrade deras sorg så godt han kunde genom löften som han också höll; man icke allenast betalade väl deras dubbla håll, man gaf dessutom hvar flicka i drickspengar en karolin — som gäller ungefär fem sous — hvilket gjorde dem nöjda som drottningar. Med förtjusta miner visade de hvarandra den rika gåfvan och gjorde väl femtio nigningar för prinsen, och jag, jag delade deras glädje af allt mitt hjärta. I allmänhet betjänades vi bättre af ungt folk än af gubbar, hvilka tycktes meddela sitt allvar åt sina hästar. På gubbarne kunde vi alltid se om de varit soldater eller ej och jag tror icke att vi en enda gång gissade fel om den saken. Dessa veteraner utmärkte sig genom vaken uppsyn, munter och liksom lite förnäm hållning, och skötte sig som dugtiga karlar. De som aldrig burit vapen däremot hade något mera tungt, dystert och dumt i sätt och uppsyn; de tycktes endast ha tanke på sin direkta nytta, deras stora mål var att spara sina kampar, bad man dem vackert att snärta till, så brydde de sig ej om det mer än en trästock, vänligt tilltal förstodo de sig icke på; för att ruska upp dem måste man ryta och höja käppen, ja ibland måste man verkligen ge stryk» ....

Vägarne i Sverige voro förträffliga och väl underhållna. Men färden utför backarna var vådlig, ty det gick alltid utför med största fart och om skjutsarna voro unga eller gamla, gick det alltid på samma sätt. Gingo åkdonen sönder, brydde det dem föga: med en tågstump och en gren ur skogen lagades de utan vidare möda. Vädret var vackert och landet omväxlande. Men när de medförda matförråden begynte tryta, blef det betänkligt, ty i Sverige finnas inga värdshus på landsbygden. Gästgifvargårdarne erbjödo väl rymliga kamrar, på de flesta ställen, men kamrarna voro nästan utan möbler. Sängar funnos med tillbehör, bland annat s. k. rena lakan. Men oftast hade de tjänstgjort bra länge som »rena lakan», så att prinsen föredrog att lägga halm på golfvet och breda sina egna lakan — tvättade i Holland — öfver halmen; så gjorde ock herr van Effen, och fann en sådan sommarbädd ganska angenäm. Vill man äta på gästgifvargårdarne, får man ha mat med sig. Somligstädes fanns dock mjölk, ägg, mycket afskyvärdt smör och

ändå sämre öl. Merendels fanns äfven bröd, men endast svenska tänder kunna tugga det: runda, hårda kakor med hål i midten, uppsatta på stänger under taket i stugan. Väl försökte de resande mjuka upp brödet i mjölk — men de kunde aldrig vänta så länge som behöfdes, ty uppmjukningen gick icke på ett dygn. I tre dagar födde sig prinsen och hans folk på mjölk och ägg, förutom egen chocolad på morgnarne, tills de ändtligen kommo till en stad, där de kunde förnya sitt matförråd. Där bodde de i ett ganska godt värdshus, fingo färskt kött och hvitt bröd, hvaraf de njöto obeskrifligt.

Svedjandet i Småland väckte de resandes förvåning, men de fingo snart veta att man endast på detta sätt kunde få några åkerfält i detta klippfylda och skogbetäckta land. Resan därigenom hade gjort dem melankoliska. Men så kommo de en vacker morgon in i Östergötland. Det var något helt annat. »Först kommo vi in i en stor, bördig dalsänka, täckt, så långt ögat kunde nå, af säd, dels ännu på rot, dels i kärfvar. Denna vackra slätt begränsades på olika håll af höga berg. Solen, som kastade sina strålar öfver så många angenäma föremål, förhöjde ytterligare deras skönhet och lät dem skingra den tungsinthet, som Smålands skogar ingifvit mig. Ett så vackert landskap tycktes rikt bebodt. När vi åkt några mil, hade vi inom synhåll sju eller åtta kyrkor, hvilka betecknade lika många byar, ingen af dem en mil ifrån oss. Höga och vackra torn, hvitglänsande murar läto kyrkorna på detta håll taga sig ståtligt ut . . . . De personer, vi mötte i denna provins, tycktes vara välmående, de voro bättre klädda och snyggare än de vi förut sett och hela deras uppsyn var mera glad och nöjd, än smålänningarnas.»

De svenska uppstäderna äro verkliga hål. Nöd och fattigdom utstrålar från deras eländiga kåkar. Men rätt vackra kyrkor ha de flesta och många äfven residensbyggnader.

»Fastän svenskarne synas lida under hårdt förtryck — hvilket merendels gör folk elakt — äro de godsinta, trofasta, hederliga, ur stånd till grofva brott. I hela Sverige fins ingen landsvägsröfvare och ingenstädes har jag sett hvarken galge eller stegel. Folket har en oinskränkt vördnad för prästerskapet, som anses höra till försynens hemliga råd och skickligt begagnande sig af denna öfvertro leder sina församlingsbor hvart de vilja och afhåller dem från grofva missgerningar. För öfrigt är

folket väl vuxet och ser bra ut, i synnerhet manfolket. De flesta gossar vi träffat på i landsbygden hade helt ljust hår, voro vackra som amoriner och hade något öppet och belåtet i sin uppsyn. Flickorna däremot hade hvarken så hvit eller så ren hy och deras drag voro icke heller så fina. Man påstår också att i några provinser kvinnorna dras med en viss olägenhet, som föranleder stark öfning för naglarna, och att detta företrädesvis är fallet i Skåne. Vid ett nattläger där fingo vi se ett prof därpå. Vår värdinna var en af de vackraste kvinnor jag sett, hon var en fullkomlig skönhet och vi kunde icke se oss mätta på henne. Men — plötsligen blottar hon bröstet för att amma sitt barn, och visar oss en barm helt öfvertäckt med skabb. Det ogenerade sätt, på hvilket hon visade detta, tyder på att sådant är vanligt där i orten.»

Ett par dagar förrän prinsen hann fram till Stockholm, just som han på en gästgifvargård väntade på tillredelserna för aftonvarden, inträdde en ung herre med sporrar på stöfvel, nyss stigen af hästen. Han hälsade vårdslöst, satte sig själfsvåldigt, vräkte hatten öfver örat och begynte betrakta prinsen och van Effen helt närgånget. — »Har ni godt snus, mina herrar, det är minsann godt att ha»? Vacker början! »Ni far till Stockholm, tycks det? Jag kommer därifrån, jag». Och så begynte han prata vidt och bredt. Han var en af landets förnämste grefvar, sågs väl vid hofvet, hade haft viktiga uppdrag och skött dem förträffligt och förde nu drottningens ordres till Skåne, som hotades af fiendtligt infall, men snart skulle han gå som sändebud till ett af Europas förnämsta hof. »Han berättade oss vidare, att han var kvick och tapper och att han varit i Paris. Med ett ord, han sade oss allt hvad som rörde hans person, men han sade icke att han var en narr af första ordningen. Sedan han tillräckligt visat oss hur mycken högaktning och respekt vi voro honom skyldiga, gör han några slag i kammarn, sjunger en liten visa och kastar sig tvärt i stolen samt frågar oss i en spotsk ton: »Hvarifrån är ni»? — Från Holland. — »Från Holland — ah, köpmän då! Min sann, mina vänner, den resan kunde ni sparat er, i rikets bedröfliga läge kan ni inte förtjäna stort.» — Men, min herre, vi äro inte köpmän. — »Inte det? Så mycket värre, ni är då krigsfolk som söker anställning, jag beklagar er, mina barn, här är intet att göra för er, man skall just kassera alla utländska officerare.» — Ni gissar inte rätt, min herre, vi

söka ingenting sådant i ert land. — »Ah? Hva' fan vill ni här då?» — Efter man inte lär kunna undandraga sig att svara på en sådan herres frågor, svarade prinsen med ironisk ton, så skall jag säga er att jag far till Stockholm för att träffa en kusin, som innehar en ganska vacker plats hos drottningen. — »Hos drottningen? Honom skall väl jag känna, säg mig» — — — Här blef han afbruten af prinsens kammartjänare, som kom in och frågade, »om Hans Höghet befallde att aftonvarden serverades». Höghet! Det ordet slog ned på den originella herrn som en blixt, ordet dog på läppen. Han reser sig, står orörlig, stirrar framför sig, högfärdsdraget försvinner från ansigtet, hela hans uppsyn förändras, han tycktes bli fasligt liten i ett nu; ändtligen gör han en djup bugning, rusar ur rummet och ger sig i tal med en af prinsens betjänter. Han får nu veta, att den han behandlat så obesväradt var en prins, och att den vackra platsen hos drottningen, som hans kusin hade, var den att vara drottningens gemål! Så fort ske kan, är han åter till häst och försvinner bakom knuten utan att säga godnatt! Aldrig har jag skrattat åt en komedi så mycket som åt denna *farce naturelle*; kanske gör den icke samma verkan på er?»

Vägen gick sedan till Ekossund, som tillhörde prinsengemålen, där de resande artigt mottogos och fingo en Berlinervagn för resan in till Stockholm, vid hvars tull de mottogos af en adjutant, som förde dem till Kungshuset, där prins Fredrik själf hälsade sin frände välkommen och beredde honom och hans svit bostad i själfva det kungliga palatset, i hertigens af Holstein förra våning.

Prins Fredrik själf hade ett palats invid Kungshuset, ett annat i andra ändan af staden. I båda höll han fri taffel för officerare. Han hade eget hof, skildt från drottningens. Hennes kavaljerer och pager turade om att tjänstgöra hos prinsen af Hessen-Philippsthal. Långa drabanter i buffelkyller(!) stodo på vakt och tycktes ha grånat under kyllret, betjäning och ekipage ur drottningens stall stäldes till hans förfogande. Van Effen åt med hofherrarne hos prins Fredrik eller med drottningens hofdamer, alla af landets bästa familjer, bildade och behagliga. En af dem var spirituel som en »Gasconne», med infall i kaskader, rätt bizarra men ofta träffande. Små och fina ansigten syntes icke många bland de förnäma damerna, men stora, målningsvärda, med nobel och majestätisk hållning voro många. De förnämsta

skönheterna vid hofvet voro fröken Delagardie, en sextonåring, och fröken Stenbock, omkring 20 år. Och alla dessa damer tycktes vara goda vänner. Om drottningen ges icke tu tal: alla instämma i hennes beröm. Mild, from, tillbakadragen, kär i sin gemål som en borgarfru.

Det fanns icke mycket nöjen vid hofvet, som ännu bar sorg efter Carl XII, allenast assemblée hos drottningen två eller tre gånger i veckan. Där såg man allt hvad hofvet och staden hade bäst, där speltes l'Ombre och Piquet, och ganska lågt. Drottningen lämnade oftast bort sina kort efter en stund och gick omkring i rummen för att visa vänlig uppmärksamhet mot alla. Ett annat nöje var en mindre assemblée efter supén hos någon af drottningens hoffröknar. Där spelade somliga, andra sjöngo franska airer, stundom förenade sig hela sällskapet att till sång dansa menuett eller kontradanser.

Ryssarne hade gjort ett infall i Stockholms närhet, kort innan prinsen hann fram. Han hade ock på resan från Skåne tagit omvägar för att icke komma illa ut för något ryskt strandhugg. Nu hade emellertid engelska och svenska flottan förenats och ryssarne troddes ha seglat hem, sedan de uträttat allt hvad de ville: byar, skogar, städer, slott och grufvor förstörda längs hela kusten. Trupperna, krigiska att åse hvar de funnos, kunde aldrig komma åt ryssarna. Ett regemente dalkarlar till häst tågade kort efter anfallet mot Stockholm in i hufvudstaden, stora, starka karlar med grof och vild uppsyn, men en ståtlig trupp.

En dag bar det af ut i skären att besöka flottorna (vid Dalarö). Från motliggande strand satte prins Fredrik, prins Karl med svite och en stor hop generaler och höga herrar i båtar ut, först till svenska, sedan till engelska amiralskeppet.

»Till höger hade vi svenska flottan, som bestod af ett tjugutal skepp, bland hvilka flera af första rang. Till venster låg engelska eskadern, om 17 eller 18 fartyg, men som togo sig helt annorlunda ut på vågen, än de svenska, som tycktes vara tunga skrof, icke allt för väl façonnerade. Då prinsen nalkades, gåfvo begge flottorna eld ur mer än 4,000 kanoner. Trummor, trumpeter och fanfarer ville ock bli hörda, äfvensom matrosernas hurrarop. Hela sällskapet steg ombord på svenska amiralskeppet, där H. K. H. höll krigsråd med båda flottornas öfverofficerare. Därifrån begåfvo sig hela sviten och alla svenska sjöofficerarne till engelsmännen, som skulle undfägna dem. Prin-

sarne och de höga herrarna gingo ombord hos amiral Norris. Hans skepp visade prof på engelska nationens magnificence. Amiralens kajuta bestod af två kamrar, tak, väggar och möbler öfverdragna med vacker röd sidendamast».

Så satte man sig till bords, åt och drack kopiöst under fortsatt kanonsalut. Svenskarne satte i sig stora kupor gammalt engelskt öl, starkare än det starkaste vin, och tålde därför vinet sämre. Under hela måltiden spelade en förträfflig musikkår för amiral Norris' gäster. Van Effen gick en stund upp på däck för att rekreera sig, hvilket också lyckades. När han återvände ned i kajutan, rådde där en bullrande och stojande munterhet, »de flesta gästerna, utan åtskillnad på rang, dansade om hvarandra, sjöngo, omfamnades, kysstes, skreko, hoppade — alldeles som funnes det icke några ryssar till här i världen. Annat lif blef det sedan, när man satt sig i båtarna för att ro i land. En hop engelsmän med vin i skallen ville med till Stockholm. »När dessa herrar först skämtat bra med svenskarna, begynte de kasta i sjön deras hattar och peruker. Strax flögo engelsmännens samma väg. Så började man rycka af hvarandra manchetter och halsdukar — och alltsammman utan att detta farliga narri gaf minsta anledning till gräl. De som förlorade mest på leken voro icke svenskarna, det kan jag försäkra, ty de flesta buro eget hår och hade hvarken manchetter eller halsdukar, de sluppo med förlusten af rätt billiga hattar. Men engelsmännen voro magnifikt koëfferade och många hade vackra spetshalsdukar. Emellertid stego de alla till häst, sådana de voro, och det var en slags lycka för dem att de icke kommo fram till staden förrän långt fram på natten.»

»Stockholm är en stor, vacker, folkrik stad, bildad af flera med broar förbundna öar. Där finnas vackra platser, ett godt antal vackra kyrkor och präktiga hôtels, som man kunde kalla palats, om man tycker om pompösa uttryck. Dessa vackra byggnader äro byggda helt modernt, af vacker huggen sten öfverdragen med en särdeles hvit rappning (plåtre) och i stället för skiffer merändels täckta med koppar, några med jern. Det palats, där drottningen bor med hela sitt hof, är mycket vackert och af stor utsträckning. Men hon betjänar sig däraf endast i väntan på bättre. Kungliga slottet brann af, jag vet icke genom hvilken olyckshändelse, man begynte under förra regeringens lyckosamma tid att bygga upp det igen och man har

låtit ett mycket stort antal ryska fångar arbeta på bygget. En façad är alldeles färdig. Den är uppförd efter plan och under ledning af en italiensk(!) arkitekt; jag har aldrig sett något så vackert, och om en dag för Sverige gynsammare konjunkturer tillåta att lägga sista hand vid detta palats, tror jag att det skall varda en af Europas praktbyggnader. Riddarhuset är ock en ståtlig byggnad.»

»Arsenalen förtjänar äfven väl att ses. Det är en ganska rymlig byggnad, som för ögonblicket icke hade stora förråder af krigsförnödenheter: men så öfverflödade den i stället, att så säga, af lysande bevis på nationens ära. Jag såg där flera olika rum alldeles fullproppade med danska, sachsiska, polska och ryska fanor och standarer. Jag kan försäkra, att där var nog för fem eller sex hela arméer. — — — Men hvad jag icke kunde betrakta utan djup bedröfvelse var den blodiga kvarlåtenskapen af nordens båda största hjältar: jag menar de kläder, i hvilka den store Gustaf Adolf och den orädde Carl XII stupade. Den förres är, om jag mins rätt, ett slags lifrock af buffelhud, efter antik snitt, helt rätt och slätt. Den andres, som rörde mig mer, består endast af en hel drägt af mycket simpelt blått kläde, en stor hatt som icke är dyrbarare, en skjorta af vanligt linne, stora stöflor och buffelhandskar, som torde betäckt ett godt stycke af den olycklige furstens armar. Hans sadel, hans pistoler och hans värja ha ingenting utmärkt, den siste af hans kavaljerer stod häri icke alls efter sin herre.» — Van Effen berättar därefter några anekdoter, han hört af personer som kände kung Carl från barnaåren, och öfvergår till ganska sunda reflexioner öfver bristerna i konungens karakter, vållade genom oriktig uppfostran. Han hade aldrig fått lära sig kunglighetens verkliga ändamål, det sanna hjältemodets natur och att människovärdet är högre än kungavärdigheten.

Därefter egnas ett bref åt Görtz, hvars afrättning van Effen finner rättvis i analogi med Englands sed att straffa ansvariga ministrar, hvilka icke kunna undskylla sig med att de utfört konungens befallningar. På sin resa genom Sverige har han gjort en sorglig bekantskap med »görtzadalrarna», när han i sådant mynt — som han fått i vexel mot dukater — ville betala skjutsare. »Dessa stackars människor begynte bittert gråta, kastade sig på knä och bådo om förskoning för detta mynt,

ehuru de voro tvungna att taga det, om icke den resande förbarmade sig och gaf dem silfverdalrar.»

Van Effen så väl som prinsen hade vid afresan från Holland tänkt sig att få stanna i Sverige, men tidpunkten var icke gynsam. Under den partikamp, som förberedde kronans öfverflyttande på landtgrefve Fredriks hufvud, vågade icke denne göra något så impopulärt som att främja frändens och hans sekreterares planer. »Sverige var trött på utländingar», skrifver van Effen, »och Sverige hade icke orätt.» De resande begåfvo sig alltså på återväg efter det vänligaste afsked. Nu gick det med förbud, närmsta vägen till Ystad, i täckt vagn med sex hästar och en packvagn efter med matvaror och vin. En general och flera andra höga herrar slöto sig till sällskapet, allesamman på väg till Hannover, där Preussens och Englands konungar — begge tyska kurfurstar — skulle mötas. Nu fingo de se Norrköpings ruiner och andra spår af ryssarnas sommarhärjningar. Stackars brandskadade och plundrade sutto och gräto på ruinerna af sina hem, i hvilkas ställe de uppfört små hyddor eller eländiga baracker.

Utan nämnvärda äfventyr kommo herrarne till Ystad, hvarifrån en engelsk fregatt underhöll regulier kommunikation med Lübeck; men fregatten hade nyss gått och prinsen ville icke vänta utan förhyrde en skuta, hvars skeppare sade sig vara försedd med pass, som kapare skulle respektera. Det ljög han emellertid, en dansk kapare tog både prinsens skuta och andra skutor med svenska officerare ombord. När dessa intygat prinsens identitet, släppte kaparen af honom och hans folk på Möen, och därifrån nådde de efter motgångar och vedervärdigheter af flera slag sent omsider öfver till Holstein, sedan till Hamburg och Hannover, hvarifrån van Effen återvände till Holland och skriftställarverksamheten. Kanhända är det den svenska resans skull, att han följande år, 1720, öfversatte — *Robinson Crusoe.*[1]

[1] Ehuru allmänheten först senare fick veta namnet på den pikanta författaren till de små pigga tidskrifterna »Le Misantrope» 1711, 12 och »La Bagatelle ou discours ironiques où l'on prête des Sophismes ingénieux au vice et à l'extravagance pour en faire mieux sentir le ridicule», 1718, 19, har dock prinsen af Hessen anförtrott hemligheten åt drottning Ulrika Eleonora, som ägde båda tidskrifterna och, efter sin vana, läste dem med pennan i hand. Hon har nämligen i hvardera bandet (nu i K. Bibl.) gjort följande, på båda ställen lika lydande anteckning: »Ce livre est écrit d'un cavailler, d'Ytrecht en Hollande, nommé van Eff, étant au service du Prince Charle de Hessen Philipsdahl.» Detta var

II.

Carl Adlerfelt, son af den vid Pultava dödskjutne Gustaf Adlerfelt, Carl XII:s kammarherre och officiele krigshistoriker, var en liten pilt vid fadrens frånfälle. Hans farbror Carl, kon. Stanislaus' hofmarskalk, tog sig af honom, när han blifvit något äldre, och så tillbragte han sina uppväxtår i Zweibrücken, Berg-Zabern och Weissenbourg, vid Stanislaus' hof. När farbrodern i maj 1720 blifvit återkallad till Sverige, tog han sin unge brorson med sig. Efter det bästa mottagande i Kassel, där svenska adelsmän tjänade vid hofvet, fortsattes resan till Hamburg, där herrarne Adlerfelt och grefve Gyllenstierna bevistade svenske residenten grefve Reenstiernas fest med anledning af Fredrik I:s tronbestigning. Från Lybeck till Ystad tog resan sju dagar på sjön. Plågorna under färden grundlade den sjukdom, för hvilken den äldre Adlerfelt två år senare dukade under.

Efter några dagars hvila fortsattes färden till K. Stanislaus' kammarherre och öfverstelöjtnant baron Mårten Cronstierna, som med sin hustru bodde i närheten af Vexiö. Vidare gick resan till Norrköping, den förut blomstrande staden, hvars ruiner de resande sågo med fasa. I Nyköping och Telje sågo de likaledes spåren af den barbariske fiendens framfart. På nionde dagen kommo de fram till Stockholm, där de togo logis hos en guldsmed å Stora Nygatan.

Staden var full af folk från alla provinser, med anledning af den pågående riksdagen, och af milis-trupper, som ditkallats till försvar mot ryssen; en armékår låg i trakten för att vid behof kunna inkommenderas. »Hvad mig beträffar», säger den unge Adlerfelt, som aldrig förut sett Sverige, »blef jag öfverraskad af att så långt i norr finna en så vacker hufvudstad,

han endast under resan, och drottningen har sålunda vetat att hon hade en tidningsman i sitt hof. Om hon förstått hans ironi, är däremot icke så alldeles visst, ty hon har med en stor klammer och ett extra »nota bene» försett ett af hans starkaste bevis för förträffligheten af »la royauté héréditaire» (i numret för 25 aug. 1718), bevis, som tydligt nog infria titelns löfte om »sophismes ingénieux». — Van Effens minnestecknare i hans »Oeuvres» (1742) klandrar att han lemnat sina journalistiska åtaganden för att fara igenom ett utarmadt land: däraf har han äfven haft den olägenheten, att ge ut sin resebeskrifning, »nouvelle preuve du peu d'aptitude qu'il avait pour le style enjoué qu'il y affecta». Minnestecknaren är lika litet belåten med de ironiska tidskrifterna och påstår att van Effen, som Holländare, alldeles icke förstod sig på ironi!

som i skönt läge, förträfflig hamn och ståtliga byggnader icke ger efter för många af Europas städer. Men nu var staden i ständig oro för ryssarne och led af dyrhet på alla lifsmedel och stor fattigdom bland folket.»

»Så snart min farbror stigit af i sitt logis uppsöktes han af en mängd personer af högsta rang, hans gamle vänner, hvilka yttrade sin glädje öfver hans återkomst till fäderneslandet efter så lång frånvaro. Följande dag kl. 11 f. m. åkte jag med honom till kungl. palatset, där vi sågo kungens rum fulla af folk och strax efteråt kungen själf, som kom ur rådet och tog emot min farbror på det vänligaste och nådigaste sätt. Därpå satte sig H. M. i vagn för att fara till Carlberg, dit drottningen och hofvet några dagar förut utflyttat för att njuta af den vackra årstiden. Vi åto middag hos grefve Axel Sparre, som varit ambassadör i Zweibrücken, och foro på e. m. till Carlberg, där hoffest skulle gifvas. Drottningen tog emot min farbror med största gunst, likaså prins Vilhelm af Hessen, som hitländt för några dagar sedan. Den stora vackra trädgården med sköna alléer var fyld af adel och förnämt folk. Man dansade i orangeriets stora sal och superade där sedan vid en mängd bord. Vid D. D. M. M:s bord suto endast riksråd och riksrådinnor, ambassadörer, främmande ministrar och generaler. Under måltiden gafs vokal- och instrumental-konsert. Den ljusa sommarnatten var herrlig .... Jag blef nödgad att sjunga samma afton i närvaro af drottningen och mer än 200 förnäma damer. Omkring midnatt drogo sig D. D. M. M. tillbaka och alla gästerna återreste till Stockholm».

»Som min farbror ännu icke hade eget hushåll, spisade vi middag, när vi icke voro bortbjudna, hos Bero eller hos Poitevin, utmärkta traktörer i Stockholm, och hos dem var alltid fint sällskap. Aftnarna tillbragte vi antingen hos grefve Erik Sparre, kallad Stora Sparren, förut ambassadör i Frankrike, nu riksråd, en af samtidens mest framstående män, gift med grefvinnan Stina Lillie, hos hvilka alltid var utsökt société, eller hos engelska ministern herr Finch, eller hos hessiske ministern general Diemer eller hos andra riksråd och ministrar af min farbrors vänner. Tre gånger i veckan foro vi till Carlberg på ordinarie assemblée, vid hvilka alltid var stor trängsel. Dessemellan promenerade vi i Kungsträgården och på Djurgården, eller bevistade komedien och andra nöjen. Ibland annat

blef jag förtjust att få se en revy af sex infanteriregementen, tre gardesbataljoner och två batterier artilleri, alla i nya uniformer och i vacker parad uppstälda på Ladugårdsgärde. Kungen kom dit till häst, följd af mer än hundra personer. Generalerna höllo framför sina regementen, hvilka alltefter som kungen passerade läto sina oboër ljuda och krigsmusiken stämma upp. Trupperna exercerade sedan; isynnerhet utmärkte sig artilleriet. Man hade slagit upp tält på gärdet, som var alldeles betäckt med folk och ekipager. I det största tältet superade kungen, drottningen, prins Vilhelm och rikets högsta herrar, i de andra voro bord dukade för närvarande damer och herrar. Alla regementenas oboister blåste under måltiden, som räckte långt in på natten, hvarefter D. D. M. M. återvände till Carlberg och folkmassan till staden.»

Den unge Adlerfelt tillbragte sedan några månader tre mil från Stockholm på Sanda, hos sin moster och hennes man, Gyllencrona, där han fick se det bibliotek och myntkabinett, han fått ärfva efter sin far. Nu begynte han läsa likt och olikt, och det hade visst gått alldeles på tok för hans hjärna, om icke farbrodern återkallat honom till staden. Denne hade nu bostad med eget hushåll vid Riddarhustorget. Farbrodern hade uppdrag att utverka att K. Stanislaus blefve på moderata villkor innesluten i den blifvande freden med Ryssland, för hvilket ändamål äfven både kung Fredrik och rådet sökte göra sitt bästa, särskildt genom att begära konungens af England bemedling.

I slutet af augusti återvände D. D. M. M. från Carlberg till staden. Farbrodern skaffade unga herr Carl informatorer — bland dem Nils Hufvudsson Dal — och gaf honom rum att uppställa sitt bibliotek och sin myntsamling. Möbler kommo från Holland, där farbrodern beställt dem, och våningen tapetserades och utrustades prydligt. Här kunde de nu mottaga baron Cronstierna, som kom upp från Småland. I samma hus mottog farbrodern äfven hr och fru Gyllencrona, som flyttat in från Sanda, och hos dem åto de. Farbrodern hade det således väl inrättadt för sig, att bli vårdad under sin tilltagande sjuklighet. Men till hofvet gick han sällan. Unga Adlerfelt försummade däremot ingen assemblée. »Där dansades ett par timmar och jag blef alltid kvar till supé, vid damernas eller herrarnes bord; eller ock passerade jag aftnarna annor-

städes i staden, så att dagar och månader gingo raskt undan med mycket nöje för mig.»

»Nyårsdagen 1721 firades på sedvanligt sätt, det vill säga att tidigt, före dager, gåfvos salvor af gardesregementet och några andra infanteriregementen uppställda på olika platser i närheten af kungshuset, hvilka salvor besvarades af artilleriet, likaledes uppställdt på olika platser i staden och på malmarna. Rådsherrarne och rikets store, ambassadörer och ministrar, adeln, krigsbefälet och allt som fanns i staden af rangpersoner begåfvo sig i massa upp i de kungliga rummen, där man fick höra en vacker konsert. Sedan lyckönskade man kungen, som uttrådde från drottningens rum och därefter gick in i stora salen, där gudstjänsten hålles. Efter denna sjöngs Te Deum. På aftonen var en utomordentlig samling af damer på drottningens sida i palatset, där man sedan dansade. Därpå superade kung och drottning *en public*, samtidigt med att gästerna serverades vid flera andra bord.»

»Detta år förbjöds helt och hållet allt bruk af guld och silfver på kläderna och ståten inskränktes, utan att inkräkta på snygghet och smak i drägt, hvilka alls icke äro beroende af dyra och broderade tyger. Så utarmadt som Sverige var, kunde det icke göra bättre än tänka ut alla möjliga medel för att resa sig från sitt fall och genom god hushållning hämta sig från sina förluster. I samma afsikt sålde man på auktion en hiskelig mängd kanoner, eröfrade från rikets fiender, för att kunna betala något på statsskulden. Genom så klokt tillvägagående har Sverige vunnit sina grannars och hela Europas förtroende, ty man måste beundra den kloka ledningen af ett folk som lika mycket håller på sin ära som på sin kredit.»

Så har man nog resonnerat på hofvet den tiden, för att trösta sig öfver förlusten af de granna kläderna och de stolta troféerna. Men roa sig måste man ändå. Till hufvudstadens glans bidrog ankomsten af kejserlige tyske ministern grefve Freytag, som på vintern alla kvällar gaf stora assembléer, där herrarna Adlerfelt voro väl sedda gäster. Under tiden blef det beramadt att Stockholms förnäma värld skulle fira kung Fredriks födelsedag på ett värdigt sätt — d. v. s. med att spela komedi. Den 28 april var födelsedagen, man hade flera månader till att förbereda sig. Två pjeser af Regnard valdes; som »pièce de résistance» Le Joueur, som »petite pièce» samma för-

fattares *Attendez-moi sous l'Orme.* Skådespelarne i stora pjesen voro kammarherren Franc, kammarherren grefve C. G. Tessin (i spelarens roll), grefvinnor fröknar Tessin 2 st., Lillienstedt, 2 st. och Wellingk, baronerna Sack och Leuhusen, hoffröken Pflug, öfverste Sylva, öfverstelöjtnant Engelbrecht. I lilla pjesen spelade Sylva, den yngre fröken Lillienstedt, grefve Tessin (betjäntrol), fröken Fredrika Lewenhaupt och kammarherren baron Feif — allesamman eller nästan alla unga personer. Allt inöfvades af kongl. ballettmästaren Landé (från Dresden, skicklig dansör, rekommenderad af den äldre Adlerfelt, sedan teaterdirektör i Stockholm). I slutdansen i sista pjesen uppträdde, utom rollinnehafvarne, grefvinnan fröken Cronhielm, fröken Hildebrand, unga Adlerfelt och några andra. — »Alla paren dansade stor balett i herde- och herdinne-drägter, hvari jag utförde en solodans; därefter figurerade jag med den yngre fröken Lillienstedt, hon klädd som gumma, jag som gubbe. Alla eftermiddagar användes fyra timmar till repetitioner, vanligtvis hos gamla grefve Tessin, öfverstemarskalken, den store arkitekten, som har ett af de ståtligaste hus man kan få se; men ibland repeterades på teatern eller hos grefve Freytag eller hos riksråden grefvarne Erik Sparre, Delagardie eller Lillienstedt. Öfverallt kvarbjödos vi vanligtvis till supé och supén följdes ofta af stor bal, så att vi passerade några månader på det angenämaste sätt i verlden.»

»Ändtligen ingick då den kungliga födelsedagen. Teatern, som annars är ganska vacker och har magnifika dekorationer, illuminerades nu, liksom logerna, med en oändlig massa ljus, hvilket gaf en utmärkt vacker anblick. Åskådarnes antal var utomordentligt stort. Pjeserna gingo förträffligt. Efter skådespelets slut begaf sig hela truppen i maskeraddrägt till kungshuset, där stor bal gafs. Drottningen öppnade balen, som räckte till midnatt. Några dagar efteråt hade vi en stor piquenic på Djurgården, till hvilken vi inbjödo mycket folk, och därmed afslutades dessa nöjen som räckt några månader i rad.»

»Kort efteråt gjorde jag en tur till landet, till min andra moster, fru von Bysing, för att där tillbringa en del af den vackra årstiden. Under tiden hade min farbror ett besynnerligt äfventyr i Stockholm. Han hade några veckor varit febersjuk, men beslöt sig ändå för att en mycket vacker dag gå ut för att vid mälarkajen taga afsked af grefven och grefvinnan Frey-

tag, hvilka där skulle gå ombord på en skuta för färd åt Medevi, där de ärnade dricka brunn. Min farbror gick redan vid deras sida, nedom Rosenbad, då han plötsligt försvinner. Där var en inskärning i hamnskoningen som han ej märkt, han for hufvudstupa ut i strömmen. Alla människor begynte skrika förskräckligt, och som strömmen där är ganska strid, voro goda råd dyra. Lyckligtvis hade generalen baron Trautwetter den sinnesnärvaron att kasta sig raklång utmed vattnet och gripa tag i min farbror och hålla fast honom, så att man kunde draga upp honom. Han kom upp utan hatt, peruk, käpp och värja — men också utan feber, hvilken badet och den häftiga sinnesrörelsen alldeles gjorde ända på.»

»I september kom jag tillbaka till staden, och som jag hade en brinnande lust att i grund studera den svenska historien, erhöll jag tillstånd att besöka Antikvitets-Arkivet, där jag gjorde den yngre herr Peringskölds bekantskap. Hela eftermiddagarna tillbragte jag ofta där ibland arkivets lärda herrar, afskrifvande och annoterande allt hvad jag fann mest märkligt».

»Detta samma år slöts freden med Czaren, i Nystad i Finland, den 30 augusti, och då den var mycket ofördelaktig för Sverige, knotade hela nationen högt däröfver. Jag skall icke nu repetera redogörelsen för mina sysselsättningar och mina förströelser, då jag redan förut om dem antecknat tillräckligt.»

* * *

Carl Maximilian Emanuel Johan Adlerfelt (uppkallad efter sina faddrar, kung Karl och »lilla prinsen» af Würtenberg) är en ovanligt ung mémoireförfattare. Född i Wismor den 11 febr. 1706, gick han vid sin ankomst till Stockholm i sitt femtonde år och nedskref där i sitt sjuttonde år de »mémoires de ma vie», ur hvilka utdragen äro gjorda. Nog var han tidigt utvecklad och väl undervisad, då han icke blott kunde sjunga och dansa på hoffester, utan äfven fördjupa sig i sitt ärfda bibliotek och forska i antiqvitetsarkivets källsamlingar.

1722 firades drottningens födelsedag på samma sätt som konungens 1721, med spektakel och bal. Adlerfelt fick nu utföra hufvudrollen i första pjesen och efter spektaklets slut presentera sin trupp för kung och drottning, i själfva teatersalongen. På hösten var han en kort tid i Upsala, där studenternas antal var 1,200, säger han. I december dog farbrodern, sedan han på Sanna bränt en stor del af sina bref. Nu stod den unge Adlerfelt åter på bar backe. Farbroden Per, generalen, kom tillbaka från Köpenhamn och sökte

skaffa honom plats. Både Hessiska och Holsteinska ministrarne gjorde anbud, men sympatierna låge åt Holsteinska sidan: ett bref från Stanislaus till kon. Fredrik, med varmt förord för den unge svensken, blef aldrig framlämnadt.

För att höja stämningen under 1723 års riksdag lät kon. Fredrik genom Landé införskrifva en ganska god och talrik fransk trupp, som kallade sig »académie royale de Musique et de Danse», en gång i veckan gaf opera, två gånger tragédie, comédie eller italienska pièces; »ce qui amusa fort agréablement pendant la diète». A. gick Stanislaus' sändebud grefve Tarlo till handa som tolk. I juni 1723 bestämdes det att A. skulle antaga hertig Carl Fredriks anbud och ej det Hessiska, och i slutet af oktober inskeppade sig den unge mannen på hertigens jakt »Hedvig Eleonora», som från Stockholm förde honom till Reval, hvarifrån resan gick till Petersburg. Som hertigens kavaljer fick A. bevista kejsarinnan Katarinas kröning i Moskwa och se hur Karl XII:s systerson och tillärnade efterträdare på svenska tronen förde Katarina fram till den ryska, där hon mottogs af Peter. — Utnämnd den 21 aug. 1724, i sitt 19:e år, till assessor i holsteinska justitiekansliet, fick han öfver Tyskland resa till Holstein, dit han framkom på nyåret 1725. Redan i april sändes han som ambassadsekreterare till Wien. Återkommen i aug. s. å. slog han sig ned i Kiel, blef kammarjunkare och den unge holsteinske tronarfvingens, senare ryske kejsaren Peter III:s guvernör.

Journalerna från ungdomstiden utskref han nu prydligt och försåg dem med talrika kopparstick samt gjorde däraf en rätt tjock foliovolym. Sin älskade farbrors, hofmarskalken Carls »negociations» gjorde han till föremål för en annan foliovolym. Vid dennes död hade han fått sin faders historia öfver Carl XII:s krig, fortsatt ända till dagarne före slaget vid Pultava. Modren (som efter fadrens död gift om sig slägten ovetande och därefter var utesluten från slägtens umgänge) hade 1707 i Hamburg låtit trycka ett af henne på tyska författadt utdrag ur mannens svenska text; nu tog Carl Maximilian sig för att öfversätta hela arbetet på franska och tillöka det för åren 1709—14, ett arbete som 1740—42 utkom i två franska, två engelska och en tysk upplaga. Den härigenom i lärda verlden bekante C. M. E. J. Adlerfelt, som jämväl ägde sin fars journaler öfver sina ungdomsresor och hans samlingar i svensk genealogi, hade nog ärnat fortsätta på den så väl begynta banan, men han afled 1747 i Kiel; hans hustru var året förut afliden. Tre barn öfverlefde föräldrarne, bland dem endast en son, som kom till Sverige, blef kapten och dog 1808 på Fånö i Upland. Kanske är det från honom hans faders papper öfvergått dels till Lovisa Ulrikas samlingar på Drottningholm, dels till Tessins på Åkerö. Från de förra har K. Bibl. 1854 erhållit den vackra journalen öfver C. M. E. J. A:s ungdomsresor, från de senare 1845, som gåfva af en tidigare auktionsinropare, ett mindre fragment af konceptet till denna och ett betydligt fragment af konceptet till den franska öfversättningen af G. Adlerfelts verk.

Strödda meddelanden och aktstycken.

Några bidrag till en rådslängd för Gustaf II Adolfs regering.

Att uppgöra en rådslängd för den tid i vår historia, som ligger oss närmast, är icke någon särdeles svår uppgift. Inskränker man sig till att upptaga de enda uppgifter en sådan längd *behöfver* upptaga — och den behöfver ej vara annat än en namnlista på rådsmedlemmar för en viss tid, i hvilken namnens ordning bestämmes af utnämningsdagen och som är utfyld med uppgifter om såväl denna som dagen för afgången ifrån ämbetet, — så kräfves det icke några synnerligen tidsödande och besvärliga efterforskningar. Statskalendrarne och vår officiella tidning utgöra för långa tider tillbaka ett material, som icke blott är lätt tillgängligt utan ock kan göra anspråk på att lämna från vetenskaplig synpunkt sedt fullt tillfredsställande uppgifter. Och önskar man med verkliga biografiska notiser utfylla en dylik namnlista, som visserligen eljest blir tämligen torftig, så bör man äfven då utan synnerligen stor svårighet kunna finna ett stoff, som, behandladt med vederbörlig urskilning, kan lämna icke blott rikhaltiga utan ock pålitliga upplysningar.

Men vida svårare är det att upprätta rådslängder af fullt vetenskaplig halt för äldre tider, och detta blir i allt högre grad fallet, ju längre man kommer tillbaka i tiden. Inga såsom officiella hallstämplade kalendrar eller tidningar lämna då vigt och bekvämt de äskade upplysningarne. Men icke ens ur arkivens gömmor kunna de framtagas utan ihärdiga och besvärliga efterforskningar. Man måste genomgå ett vidlyftigt material. Man måste vara beredd på att icke i ett enda slag af aktstycken finna de uppgifter man söker; man kan tvärtom vara ganska säker på att nödgas anlita urkunder af den mest skiljaktiga art. Man måste välja sitt material olika allt efter den olika tidpunkt, som undersökningen afser. Och till råga på allt skall man finna — för de äldsta tiderna är detta fullt säkert, men det gäller ock långt framåt i tiden — att man trots allt ihärdigt arbete icke lyckas fullt gå i land med sin uppgift; äfven om man reducerar sin rådslängds innehåll så långt man har rätt att göra det, för att den skall kunna förtjäna namnet af rådslängd, skall man

nödgas lämna luckor här och där, lämna frågor, som uppstält sig, obesvarade, eller nöja sig med approximationer som en svag ersättning för vetenskapligt konstaterade fakta.

Att utarbeta en fullständig svensk rådslängd ända från den tid, då den första uppgiften om ett svenskt råd och svenska rådsherrar möter oss, och fram till våra dagar är därföre minst sagdt ett mycket mödosamt arbete, för hvilket de allra flesta helt visst skulle rygga tillbaka. Men i en tid med andra fordringar på ett vetenskapligt arbete än nutidens har dock som bekant just en dylik uppgift tagits före till lösning.

I åtta »afdelningar» utkom åren 1791—1793 »Svea rikes rådslängd». Som författare angafs å titelbladet Carl Hillebransson Uggla »kammarherre och ledamot af Kongl. Vetenskapsakademien i Stockholm», f. 1725, död 1803, bekant såsom utgifvare af åtskilliga företrädesvis historiska arbeten. I ett företal upplyser Uggla om att det varit Gjörwell, som förmått honom att utgifva skriften, och i ett annat »företal» nämner denne senare sig själf »utgifvare». Uggla hade emellertid ingalunda författat hela arbetet. Gjörwell i sitt företal indelar detta i följande tolf delar: 1) en afhandling om Svea rikes råd, dess upphof, ämbete, tidehvarf och öden; 2) en afhandling om rikets jarlar samt förteckning på dem; 3) en rådslängd från de äldsta tider till år 1523; 4) rådslängden från 1523 till 1602; 5) rådslängden från 1602 till 1680; 6) rådslängden från 1680 till 1718; 7) rådslängden från 1718 till 1772; 8) rådslängden från 1772 till 1789; 9) förteckning på de fem högsta rikets ämbetsmän; 10) förteckning på öfverstemarskalkarne; 11) förteckning på de generalguvernörer och akademi-kanslerer, som tillika varit riksråd; 12) förteckning på de år 1773 tillkomna rikets herrar. Af dessa delar upptogo de sju förstnämnda hvar sin af verkets sju första »afdelningar», medan de fem följande upptogo den åttonde. Af dem voro alla, som ej omfattade den egentliga rådslängden, — således de båda första samt de fyra sista — helt och hållet författade af annan person än Uggla, nämligen af den likaledes såsom historisk forskare och författare bekante friherre Schering Rosenhane d. y. Men äfven af själfva rådslängden hade Rosenhane författat en icke obetydlig del. Förutom att han, såsom Gjörwell säger, ökt den »med de sedan år 1783 tillkomne rådsherrar», har han upprättat den del af längden, som går från äldsta tider och till år 1500. Ugglas del i arbetet inskränker sig sålunda till rådslängden för tiden 1500—1783 och är till sidantalet icke obetydligt understigande Rosenhanes. Som »Ugglas rådslängd» har emellertid arbetet plägat betecknas efter författarenamnet på titel bladet, och af själfva rådslängden har ju ock denne utarbetat den största delen.

Det är utan tvifvel — för att nu hålla oss till denna längd — ett drygt arbete, som här nedlagts. Ensamt för tiden till 1523 uppgår antalet upptagna rådsherrar till 790, och författarne ha ingalunda inskränkt sig till att meddela de nödtorftigaste uppgifterna utan låtit sig angeläget vara att foga biografier till namnlistorna, i den mån detta låtit sig göra. För Ugglas såväl som Ro-

senhanes rådslängder ligga äldre dylika till grund. Den senare bygger enligt sin egen uppgift[1] på tvenne rådslängder, den ena upprättad af den bekante forskaren Johan Peringer (Peringskiöld), den andra af Carl von Schönfelt,[2] och Uggla omnämner i sitt företal åtskilliga längder, som tjänat honom till underlag. Men ingendera nöjer sig med att helt enkelt afskrifva någon gammal längd, så långt den räcker, för att därpå på samma bekväma sätt göra sig till godo någon annan, som omfattar en senare tiderymd, och lika litet har någondera valt den ungefär lika lättvindiga utvägen att upptaga *alla* de namn, som förekomma i de särskilda längderna, för att sedermera ställa dem samman i en efter mer eller mindre godtyckliga grunder bestämd inbördes ordning. De använda längderna äro visst icke alldeles kritiklöst begagnade. Och äfven om man blott kastar en flyktig blick på rådslängdens talrika noter, finner man dessa hvimla af citat. Stiernmans höfdingaminne, Rhyzelii biskopskrönika, dåtidens gängse större historiska arbeten för de särskilda perioderna citeras vid sidan af akademiska disputationer och personalier; äfven verkliga urkunder anföras här och hvar såsom stöd för någon af textens uppgifter. Visserligen ser man snart, att ett citat ofta har till ändamål endast att till något visst arbete hänvisa den läsare, som önskar *närmare* upplysningar om ett eller annat i längden upptaget riksråd; men det visar sig ock, att sådana flitigt användas för att bestyrka författarnes uppgifter eller beriktiga andras.

Emellertid — huru samvetsgrannt och allvarligt än det arbete varit, som nedlagts på »Ugglas rådslängd», vår tids stränga fordringar på ett vetenskapligt arbete kan den alldeles icke uppfylla. Vi fordra, för att vi skola tillerkänna en historisk uppgift full trovärdighet, att den stöder sig på en källa, som åtminstone i fråga om *denna* uppgift kan anses som fullt vittnesgill. Men vi kunna icke anse, att rådslängdens uppgifter i allmänhet uppfylla en sådan fordran. Vi finna dess källor alltför grumliga. För auktoriteten af de äldre längder, som bilda dess grundstomme, äro vi icke sinnade att böja oss: redan de 64 namnen på rådsherrar före 1276 — under en tid således, då vi anse oss veta så litet om en rådsinstitution öfver hufvud, — äro nog för att göra oss betänksamma. Och det gäller öfverhufvud om längden, att den stöder sig på uppgifter, hvilka vi anse själfva behöfva bestyrkas.

Följden af denna källornas beskaffenhet har helt naturligt blifvit den, att här och hvar, där en nyare tids forskning kommit i tillfälle att pröfva rådslängdens uppgifter, dessa befunnits ej kunna hålla profvet, och de många »oriktiga uppgifterna» i »Ugglas rådslängd» har nästan varit ett stående uttryck, så snart denna längd varit på tal i nyare historiska arbeten. Någon annan fullständig rådslängd

[1] Tredje afdelningen, inledningsorden s. 3.

[2] Säkerligen riddarhussekreteraren med detta namn f. 1746 † 1784 (Anrep, Ättartaflorna.)

har emellertid ej blifvit utarbetad.[1] Men oupphörligen vid historiska forskningar af de mest skilda slag gör sig behofvet af pålitliga uppgifter om hvilka personer som vid en viss tidpunkt innehaft plats i konungens råd, om tiden för deras inkallelse och deras afgång, kännbart.

Det är emellertid knappast att hoppas, det någon skulle vilja åtaga sig det, såsom förut anmärkts, allt annat än lindriga arbetet att upprätta en ny fullständig rådslängd. Att uppgöra en sådan för en viss begränsad tiderymd åter är en uppgift, som visserligen äfven den i allmänhet blir ganska mödosam — mer eller mindre allt efter den valda tidpunkten — men som dock icke öfverstiger mänskliga krafter. »Ugglas rådslängd» bildar vid ett sådant arbete en gifven utgångspunkt, dess uppgifter komma att upptagas, men till kontroll, till beriktigande, till komplettering. En serie af dylika rådslängder, utarbetade af skilda händer, skulle till sist kunna gifva hvad som näppeligen torde komma fram som resultat af en endas arbete: en så vidt möjligt fullständig svensk rådslängd, som uppfyller alla den moderna historieforskningens kraf.

Ett litet bidrag till lösningen af denna vidtomfattande uppgift är det jag afsett att här gifva. Vid utarbetandet af en skrift — »Om svenska riksrådets utveckling mot centralisation under Gustaf II Adolf» — som jag för icke lång tid sedan publicerat, kände jag, som naturligt var, ett lifligt behof af en rådslängd. Någon annan än Ugglas stod mig emellertid icke till buds. På osäkerheten i dess uppgifter var jag beredd. Jag begagnade mig därföre aldrig af dem som stöd, där jag ej från andra och trovärdigare håll funnit bekräftelse på dem: men att göra något försök till en revision af längden tillät min tid mig icke. Tanken på en dylik väcktes emellertid härigenom, och de planer jag hyst och hyser att om möjligt fortsätta mina påbörjade studier om riksrådsinstitutionen under denna tid hafva naturligtvis gifvit mig en särskild anledning att söka förverkliga denna tanke. Af densamma är här föreliggande uppsats en frukt.

Den kan emellertid på intet vis göra anspråk på att gifva en fullständig rådslängd för Gustaf Adolfs tid. Jag fann snart, sedan jag tagit itu med uppgiften, hvilket tidsödande arbete den skulle komma att kräfva och huru små utsigterna att fullständigt lösa densamma det oaktadt voro. Då det dessutom endast var mig möjligt att ägna den de korta tider jag kunde få lediga från annat arbete, beslöt jag mig för att inskränka min undersökning till några särskilda frågor, som för mig voro af större intresse än de öfriga, på samma gång jag kunde förutse, att de jämförelsevis lätt skulle låta sig besvaras. Den ena af dessa var: hvilka män hafva öfverhufvud haft plats i Gustaf II Adolfs råd? Den andra: när hafva de riksråd,

[1] Däremot har Styffe i sitt arbete: Bidrag till Skandinaviens historia etc. upprättat rådslängder för tiden 1448—1520, E. Hildebrand i Svenska riksdagsakter, I en rådslängd för Gustaf Wasas regering och en finsk författare R. af Enehjelm 1859 utgifvit en historisk afhandling »Svea rikes rådslängd», hvilken skall innehålla en revision af »Ugglas rådslängd» för medeltiden men hvilken jag ej kunnat få kännedom om.

som *denne konung själf* inkallat i rådet, erhållit denna kallelse och därmed en plats i Svea rikes rådslängd?

Det säger ju sig själf, att, äfven om man gifver ett fullt uttömmande svar på dessa frågor, man därigenom ingalunda fått stoff för en fullständig rådslängd för tiden i fråga. Men väl har man lämnat några icke oviktiga *bidrag* till en sådan, och om något annat än bidrag är här icke tal.

* * *

Då Gustaf Adolf uppsteg på tronen, fann han naturligtvis vid sin sida ett riksråd, hvars medlemmar erhållit sina kallelser af hans företrädare. Går man till Ugglas rådslängd och efterser, hvilka af de före Gustaf Adolf utnämnda riksråden enligt dess uppgifter öfverlefde hans regeringstillträde, finner man, att dessa skulle varit: Erik Abrahamsson Leijonhufvud, Claes Bielke, Axel Leijonhufvud, dessa från Johan III:s regering, Erik Brahe från Sigismunds, samt från Karl IX:s: Magnus Brahe, Axel Ryning, Seved Ribbing, Göran Eriksson Ulfsparre, Erik Ribbing, Göran Boije, Göran Gyllenstjerna, Abraham Brahe, Nils Lilliehöök, Nils Bielke, Hans Eriksson Ulfsparre, Bo Ribbing, Axel Oxenstjerna, Gustaf Stenbock, Hans Åkesson Soop, Erland Björnsson Bååt, Jesper Mattsson Crus, Henrik Horn, hvarjämte intet årtal uppgifvits för riksrådet Arvid Horns död, som således möjligen kunde hafva inträffat efter Gustaf Adolfs tronbestigning.

Men vid Ugglas uppgifter får man ej stanna; det gäller att pröfva dem. Först och främst kan man då anmärka, att Erik Brahe helt säkert ej blifvit riksråd först under Sigismund. Boëthius uppger nämligen i sitt arbete »Om den svenska högadeln under konung Sigismunds regering»,[1] att Brahe själf i ett bref af den 12 febr. 1595, hvilket finnes bland de s. k. acta historica i riksarkivet, omnämner, att han för åtta år sedan af Johan III kallats till riksråd. Att däremot de öfriga ofvannämnda riksråden inkallats i rådet af de regenter U. uppgifvit, är icke något tvifvel underkastadt och kan för hvar och en särskildt helt visst styrkas med fullgiltiga bevis. Detta i förbigående. Min uppgift är här närmast att undersöka, om alla dessa riksråd verkligen suttit i Gustaf Adolfs råd och om icke tilläfventyrs äfven någon eller några andra, som utnämnts före hans tronbestigning, där haft sin plats.

Hvad då först angår riksråden från Johan III:s tid — Erik Abrahamsson Leijonhufvud, Axel Leijonhufvud, Claes Bielke och, såsom nyss visades, äfven Erik Brahe — torde dessa alla hafva lefvat under Gustaf Adolfs regering. Axel Leijonhufvud har som bekant ett namn, om också just icke ett hedersnamn, i hans historia. Erik Brahe uppges öfverallt hafva dött i Danzig år 1614, mångenstädes med tillägg af den 15 april som dödsdagen. Uppgiften finnes redan i Stiernmans höfdingaminne, från hvilket den upp-

---

[1] S. 11 n. 1.

tagits af Uggla; urkällan för densamma har jag ej kunnat finna; men att konstatera uppgiftens sanningsenlighet har för mig icke varit något oafvisligt behof, då Brahe i hvarje fall alldeles icke tillhört kretsen af Gustaf Adolfs rådgifvare. Om Erik Abrahamsson Leijonhufvud har Abraham Brahe i sin bekanta »Tidebok»[1] antecknat för d. 25 mars 1616: »vid denna tiden afsomnade herr Erik Abrahamson»,[2] och samma källa ger oss ock ett fullt pålitligt intyg om tiden för Claes Bielkes död. För d. 29 aug. 1623 skrifver nämligen Brahe: »kom Bengt Soop och hans fru och barn hit. Berättade de, att Claes Bielke var död etc.»[3]

Att dessa herrar lefde under Gustaf Adolf, är emellertid icke tillräckligt bevis för att de verkligen suttit i denne konungs råd, hvarom här är fråga. Mellan dagen för deras utnämnande till riksråd och hans tronbestigning lågo stormiga tider, hade striden mellan Karl och Sigismund utkämpats; den svenska högaristokratien hade denna strid splittrat och söndrat, icke få af dess medlemmar hade den fört till stupstocken eller till landsflykt i främmande land. Alla de herrar, om hvilka här är fråga, hade inblandats i dessa strider, alla hade de förr eller senare ställt sig som Karls motståndare och alla hade de därföre också i mer eller mindre mån pröfvat de besegrades lott. Axel Leijonhufvuds och Erik Brahes öden äro alltför väl kända för att vi här skulle behöfva omnämna dem, så mycket mindre som vi ej hafva något nytt att berätta; naturligtvis har ingendera tillhört Gustaf Adolfs rådkammare. Erik Abrahamsson Leijonhufvud var en bland de anklagade vid Linköpings riksdag men ock en bland dem, som där benådades med någon tids fängsligt förvar. Huruvida han efter denna tid användts af Karl IX såsom riksråd eller öfverhufvud i offentlig verksamhet, har jag ej haft tillfälle att undersöka; sannolikt förefaller det icke. Under Gustaf Adolfs tid kallas han jämte sin »kära husfru» d. 19 maj 1615 att bevista Johan Casimirs och Katarinas bröllop,[4] och den, som för detta år utskrifvit Titularregistret, har i detta vid hans namn tillfogat beteckningen RR (= riksrådet). Men man återfinner icke hans namn under något rådslag från denna tid; man ser honom ej kallas till något rådsmöte eller öfverhufvud användas i någon offentlig verksamhet. Vare sig hans antecedentia beröfvat honom riksrådstiteln eller han allt framgent behållit den — till dem, som verkligen fungerat som riksråd under Gustaf Adolfs regering, kan han i alla händelser icke räknas. Med Claes Bjelke är förhållandet analogt. Äfven han stod som anklagad vid Linköpings riksdag: äfven han benådades till lifvet för att i stället hållas i fängsligt förvar, senare lämnade han Sverige. Han var emellertid en af dem Gustaf Adolfs försoningspolitik återförde till fäderneslandet. På hertig Johans förböner fingo först — år 1615

[1] Tryckt hos Loenbom, Anekdoter om namnkunnige och märkvärdige svenske män, bd. 3.
[2] Enligt Uggla död d. 17 april 1616.
[3] Enligt U. död 1623.
[4] RR.

— hans hustru och barn återvända och därpå han själf; hans »obligation» om framtida trohet är daterad d. 31 juli 1616.[1] En och annan skrifvelse till honom finnes i riksregistraturet, men dessa äro af helt och hållet privat natur; lika litet som Erik A:son Leijonhufvud har han undertecknat några rådslag eller bevistat några rådsmöten, och lika litet som denne har han i verkligheten fungerat som medlem af Gustaf Adolfs råd.[2] Intet bland de riksråd från Johan III:s tid, som upplefvat Gustaf Adolfs, vill jag i följd häraf medräkna bland bisittarne i dennes råd.

Af sin fader mottog Gustaf Adolf i arf en hel skara af rådgifvare. Hvilka dessa voro enligt Ugglas uppgifter, hafva vi ofvan sett. Men äro dessa uppgifter riktiga? En närmare undersökning visar, att så verkligen torde vara fallet. Det var visserligen icke möjligt för hvart och ett af dessa riksråd att såsom Axel Oxenstjerna under Gustaf Adolfs tid vinna ett rum i verldshistorien. Men icke få af dem hafva dock beredt sig en varaktig plats i denne konungs historia; andras verksamhet har åtminstone varit så betydande, att man här och hvar i utförligare historiska arbeten om hans tid möter deras namn; i fråga om ännu andra vittnar ett eller annat bref i riksregistraturet, en eller annan underskrift på någon offentlig urkund, att de åtminstone lefvat under den tid, hvarom här är fråga, äfven om de af en eller annan anledning kommit att spela en mindre betydande roll. Blott i fråga om en enda af dessa rådsherrar har jag icke kunnat finna hvarken det ena eller det andra af de här ofvan angifna vittnesbörden om, att han lefvat under Gustaf Adolfs regering. Det är riksrådet Göran Eriksson Ulfsparre. Enligt Uggla skall han hafva dött år 1616. Men denna uppgift är alldeles osannolik; förgäfves söker man i registraturet såväl som i andra offentliga akter t. o. m. detta år efter hans namn, hvilket åter näppeligen vore möjligt, om han lefvat så långt in på Gustaf Adolfs regering. Enligt Anreps »Ättartaflor» åter har han dött 1612 d. 18 juli. Källan för denna uppgift är »de officiella genealogierna på riddarhuset.[3] Det ligger intet osannolikt i densamma; att U:s namn alldeles saknas i handlingar från Gustaf Adolfs tid, behöfver ej förvåna, om han aflidit så snart efter hans tronbestigning. Äfven Göran E:son Ulfsparre anser jag mig därföre kunna räkna till riksråden under Gustaf Adolf, ehuru naturligtvis icke på lika goda skäl som de öfriga, om hvilka nu varit fråga. Att han, om han lefvat under denne konung, verkligen varit hans rådgifvare, äfven om han af sjuklighet eller någon annan anledning hindrats att göra tjänst såsom sådan, är alldeles otvifvelaktigt; honom kunde ju icke några politiska orsaker hålla fjärran från statsstyrelsen.

[1] RR, jfr t. ex. Hallenberg, Gustaf II Adolfs historia, III, 116 f.

[2] För honom som för Erik A:son L. kunde man ju tänka sig hög ålder som förklaringsgrund till detta förhållande, men sannolikast är väl, att politiska orsaker varit de bestämmande.

[3] Såsom förf. själf meddelat mig; således samma källa, hvarur i allmänhet »Ättartaflornas» uppgifter tagits.

Hafva några andra före Gustaf Adolfs regering utnämnda riksråd än dessa, som Uggla uppgifvit, öfverlefvat denna konungs tronbestigning och tillhört hans rådkammare? Det visar sig, att tvenne af de riksråd, som enligt U. skulle hafva aflidit före nyssnämnda tidpunkt, lefvat efter densamma. Riksrådet Göran (Knutsson) Posse, som tillhörde uppsättningen från Johan III:s tid, skulle enligt U. hafva dött år 1610. Uppgiften är oriktig. Enligt »Åttartaflorna» har Posse dött i Polen d. 18 mars 1616, och att han lefvat under Gustaf Adolfs regering, är alldeles säkert[1]. Plats i dennes råd har han dock aldrig haft; äfven han var en bland dem, som, stälda till rätta, benådades med fängelse vid Linköpings riksdag, men han flydde sedan till Polen, och ur landsflykten vände han aldrig tillbaka. Gustaf Adolfs rådkammare har däremot riksrådet Per Ryning tillhört. Enligt Uggla skall han hafva dött 1611 och skulle således näppeligen hafva kunnat räknas med bland Gustaf Adolfs riksråd. Men det finnes tillräckliga bevis för att han lefvat och äfven deltagit i offentliga värf under de första åren af Gustaf Adolfs regering.[2]

Beträffande riksrådet Arvid Horn, hvars dödsår Uggla lika litet som Anrep kunnat uppgifva, har jag icke kunnat finna något spår af att han lefvat under Gustaf Adolfs regering; som säkert torde det därföre kunna få antagas, att han aflidit under Karl IX:s tid.

Denna vår undersökning har sålunda ledt till det resultat, att följande riksråd, som tillhörde en äldre uppsättning, äfven suttit i Gustaf II Adolfs rådkammare[3]: Magnus Brahe, Axel Ryning, Seved Ribbing, Göran Eriksson Ulfsparre (?) Erik Ribbing, Göran Boije, Göran Gyllenstjerna, Abraham Brahe, Nils Liljehöök, Nils Bielke, Hans Eriksson Ulfsparre, Per Ryning, Bo Ribbing, Axel Oxenstjerna, Gustaf Stenbock, Hans Åkesson Soop, Erland Björnsson Bååt, Jesper Mattsson Crus, Henrik Horn.

Det återstår att efterse, hvilka män Gustaf Adolf själf kallat till sina rådgifvare och vid hvilken tidpunkt dessa erhållit sina resp. platser i hans råd.

Enligt Uggla har Gustaf Adolf inkallat följande personer i riksrådet — vi angifva här jämte namnen äfven tiderna för inkallelsen:

Jakob De la Gardie, 20 maj 1613.

Philip von Scheiding, 1615.

---

[1] Se bl. a. en skrifvelse från Gustaf Adolf till Axel Oxenstjerna dat. Kopparberget d. 16 mars 1615. i rikskansleren Axel Oxenstjernas skrifter och brefvexling, II: 1.

[2] Så undertecknar han riksrådens obligation till konungen af d. 4 jan. 1612 (se Widekindi, Gustaf II Adolfs historia s. 21 f.) och d. 13 jan. 1613 kallas han till riksmöte i Vadstena (RR.) o. s. v.

[3] De upptagas i den ordning, i hvilken de stå hos Uggla. Att denna ordning icke är alldeles riktig, är säkert, men det har, såsom sagts, ej ingått i planen för denna uppsats att uppsöka och angifva den rätta ordningen mellan de före G. A. utnämnda riksråden. Den ordningsföljd, i hvilken dessa här upptagas, är sålunda icke att tillmäta någon betydelse.

Claes Horn, Abraham Leijonhufvud, Nils Stjernsköld, Johan Skytte, — 27 jan. 1617.
Gabriel Bengtsson Oxenstjerna, Carl Carlsson Gyllenhjelm, — 31 jan. 1617.
Gabriel Gustafsson Oxenstjerna, 26 okt. 1618
Lindorm Ribbing, Svante Banér, — 27 april 1624.
Gustaf Horn, Per Banér, Claes Fleming, Carl Oxenstjerna, — 2 april 1625.
Johan Sparre, Matthias Soop, — 24 dec. 1627.
Per Brahe, Herman Wrangel, Åke Tott, Johan Banér, — maj 1630.
Nils Brahe, 1632.

Må vi skrida till pröfning af dessa uppgifter!

Jakob De la Gardie skulle enligt U. varit den förste, som af Gustaf Adolf kallats till riksråd. Man finner emellertid, att detta varit Scheiding i stället. Riksregistraturet innehåller för den 3 mars 1613 följande skrifvelse till denne, hvilken vi här införa såsom en af de få skrifvelser från denna tid, som antingen kunna betraktas som formliga kallelsebref till riksrådsämbetet eller — såsom denna — åtminstone bestämdt angifva en förestående inkallelse i riksrådet:

Breff till Philip Skeding, att han begiffuer sig hitt till H. K. M:tt,[1] af Westeråhs den 3 Martij 1613.

Gustaf Adolph etc. Vår synnerlige gunsth och nåde medh Gudh tillförendhe etc. Vi vele eder Philip Skeding nådeligen icke förhålla, att effter som vi haffue uthi sinnett och achte till att bruka edher iblandh vårtt Riks Rådh, såsom och elliesth andre vichtige och anliggiande saker, som nu medh dedh första i verkedt stelles och angå måste; Hvarföre äre medh vår nådige ville att så snart som dette vårt breff kommer edher till handa, I då straxt begifue edher hitt öfver till oss, der i då videre skole förnimme huadh som vår befalning vara kan. Och skole de som tilförende medh edher uthi slåtzloffuen hafue varit, uthi medlertidh I här ähre, dervidh bliffua, doch så, att de ähre under Everdt Horn, den vi der til General Ston Stådhållere till videre besked, och till dess vi om alle saker ställe och lage kunne, för-

[1] Att märka är, hurusom sålunda bestämda upplysningar om riksrådskallelser i skrifvelser kunna döljas under rubrik, som icke på minsta sätt antyda sådana, hvilket naturligtvis är ägnadt att försvåra efterforskningar i detta ämne.

ordnadt haffue, Dette i således effterkommandes vardhe. Gudh befalandes. Datum ut supra.

Först den 20 maj s. å. träffas i registraturet kallelsebref till riksrådsämbetet för Jakob De la Gardie. Det lyder:

Vår synnerlige gunst och nådhige benägenhet medh Gudh tillförendhe. Effter det her Jacop Pontusson att I här till alltidh edher uthi vår och Fädherlandhsens tienst troligen bruke och befinne låtidh, så att vi ther till ett nådigt behagh hafue, vele och sådant medh all gunst och nådhe att förskylle, så hafue vi therföre velet antage och anamme idher uthi vårt och Riksens Rådh, huilken vår nådige vellmening vi oss förse att I tillbörligen optage och dett så vell som annat om huilket I hafue varit ombetrodde medh all trohet flitt och rättrådighett achte att förestå, såsom vi dett och nådeligen oss till eder förse. Gudh befalandes, Af Stocholm thän 20 ut supra.[1]

Det dröjde sedan i nära fyra år, innan någon ny inkallelse i riksrådet ägde rum. Det skedde vid riksdagen i Örebro 1617. Härom möta oss följande uppgifter.

Enligt det rådslag, som riksrådet afgaf i Örebro d. 23 jan. 1617[2] hade konungen hemstält till detta att utlåta sig om lämpliga personer att fylla uppkomna ledigheter i rådet. Rådsherrarne uppgifva sig ej hafva kunnat finna flera lämpliga än följande: Abraham Leijonhufvud, Claes Horn, Gabriel Bengtsson Oxenstjerna, Nils Stjernsköld, Johan Skytte. »Hvilka nu af dessa H. K. M. bäst behaga och tjenliga finnas, står till K. M:ts nådiga behag». — D. 27 blef — säger Widekindi[3] — »intet förhandladt med ständerna utan riksråd voro alla tillsammans hela dagen hos H. K. M:t och om åtskilliga sakers konsulterande särdeles om några till att annamma till sine riksråd såsom voro Herr Abraham Erichson Leijonhufvud till Ekeberga, Herr Claes Horn till Kanckas och Ingaryd, Herr Nils Jöransson Stiernsköld till Biby, Herr Johan Skytte till Grätzöö, Herr Carl Carlson Gyldenhielm, Herr Gabriel Oxenstierna Gustafson, och föllo på dem alla samtlige vota». — Slutligen innehåller riksregistraturet för d. 31 jan. 1617 följande skrifvelse:

Vår synnerlige gunst etc. Vi kunne eder Her Gabriel Oxenstierna här medh nådeligen icke förhålle att vi för den trohet skull, och flithige tienst som I oss härtill uthi allo måtto bevist, så och af den nådige tillförsicht vi altidh om eder rättrådighet och villighet buret hafue, hafve antagett eder uthi vårt och Richsens Rådh. Och såsom vi för eder trohet skull hafve giort eder den ähran, tvifle vi inthet att I iu thet och med tacknembligheet antage och eder deruthi

[1] Detta bref har åter den fullt upplysande rubriken: »För Jakop Pontusson, att K. M:tt vill bruka honom iblandh Riksens Rådh».

[2] Refereradt i de i Meddelanden från Svenska Riksarkivet (IX) införda register öfver Rådslag i konung Gustaf II Adolfs tid 1612—32.

[3] A. a. s. 365. Hans källa är tvifvelsutan Örebro riksdagsacta 1617 i riksarkivet.

således skicka, som en opriktigh ährligh svensk man, och trogen rätträdigh Rådh och tienere egnar och bör, och vi oss till eder nådeligen förse. Vi ähre edher altidh medh gunst, nådhe och alt gott bevågne. Gudh befallandes. Datum ut supra.[1]

Uppgifterna i det ofvan nämda rådslaget och hos Widekindi stämma, som vi se, icke alldeles med hvarandra. Fyra namn äro gemensamma: Abr. Leijonhufvud, Cl. Horn, Stjernsköld och Skytte. Annu trenne namn förekomma, ett i rådslaget: Gabriel Bengtsson Oxenstjerna, två hos Widekindi: Gyllenhjelm och Gabr. G:son Oxenstjerna. Den ena uppgiften vederlägger emellertid ingalunda nödvändigt den andra; ingendera lämnar nämligen upplysning om, hvilka som verkligen blefvo riksråd, utan båda röra preliminärerna till riksrådsutnämningarne och därtill olika stadier inom dessa preliminärer. Men hvilka hafva då inkallats i rådet vid detta tillfälle? Ganska säkert *alla* de sju män, hvilka rådslaget och Widekindi tillsamman uppgifva.[2] Den ende, om hvilken någon tvekan skulle kunna råda, vore Gabriel Gustafsson Oxenstjerna. Det ofvan återgifna kallelsebrefvet kan ej åberopas som bevis, ty det *kan* gälla Gabr. B:son O., och jag är för min del böjd att antaga, att det verkligen rör denne på skäl, som jag strax skall anföra. Vid riksdagen i Stockholm 1617 anges emellertid G. G:son O. bestämdt som riksråd[3] och det finnes då ingen anledning att betvifla Widekindis uppgift, det han varit ibland de i Örebro utsedda riksråden.

Hvad dagen för dessa riksrådsutnämningar beträffar, förefaller det föga antagligt, att, såsom Uggla angifver, några af dem skulle ägt rum d. 27, andra d. 31 jan. D. 27 har enligt Widekindi — efter riksdagsakterna — formlig omröstning om de blifvande riksråden försiggått inom rådkammaren. Men för d. 31 föreligger ett kallelsebref i registraturet för ett af de till riksråd ifrågasatta herrarne, och det är väl rimligast att antaga, att det formliga upptagandet i rådet — under hvilka former nu detta kan hafva skett — ägt rum på en och samma dag för alla. För detta antagande talar en särskild omständighet. Det ifrågavarande kallelsebrefvet är utfärdadt för »her Gabriel Oxenstjerna» utan angifvande om det gäller G. B:son eller G. G:son. I Titularregistret år 1617 är emellertid antecknadt, att det är ställdt till den förre. Men i så fall torde det ock vara visst, att samtliga riksrådsutnämningarne ägt rum denna dag. Ty Gabr. B:son Oxenstjerna sätter efter sin utnämning i rådslagen sitt namn före flera af de vid Örebro riksdag utnämda riksråden, — Horn, Stjernsköld, Skytte, Gabr.

[1] Rubriken lyder: »Till Her Gabriel Oxenstierna att blifva Richz Rådh».

[2] Leijonhufvud, Horn, Stjernsköld, Skytte undertecknade d. 18 jan. 1617 ett rådslag i Stockholm. (Se ofvannämnda Reg. öfver rådslag etc.) Deras inkallelse i rådet jan. s. å. måste genom denna uppgift sammanstäld med de ofvannämda anses vara tillräckligt styrkt. Hvad Gyllenhjelm beträffar, kan man möjligen undra öfver, att han ej blifvit riksråd förr, men att han skulle förbigåtts vid de talrika riksrådsutnämningarna i Örebro 1617, vore så godt som omöjligt; tvänne år därefter blef han ju innehafvare af ett bland de höga riksämbetena. Om de båda Oxenstjernorna se nedan.

[3] Se i Riksdagsacta 1617—32 (i riksarkivet) handlingarne för denna riksdag.

G:son O. — hvilket bevisar, att dessa ej kunna hafva utnämnts före honom. Det är därföre sannolikt, att den formliga inkallelsen i rådet för samtliga här i fråga varande herrar ägt rum den 31 jan.

Det dröjde nu åtskilliga år, innan nya män inträdde i Gustaf Adolfs rådkammare. De som härnäst gjorde det voro Lindorm Ribbing och Svante Banér. Men när detta skedde, är icke så lätt att afgöra. Uggla uppger d. 7 april 1624 som dagen för bådas inträde i rådet. Detta datum är oriktigt, hvilket, hvad Banér beträffar, redan förut blifvit påpekadt. I registret till första delen af Svenska riksrådets protokoll[1] anmärkes nämligen, att B. måste blifvit riksråd före d. 15 juni 1623 med hänvisning till riksregistraturet för detta år; hänvisningen gäller ett för B. denna dag utfärdadt donationsbref, i hvilket han erhåller riksrådstiteln. En närmare tidsbestämning kan emellertid vinnas. Ett rådslag från mars månad år 1623 är undertecknadt af Ribbing och Banér. Åtminstone vid denna tid måste de således varit riksråd, men det är mycket troligt, att det ock just var nu som de blefvo det. Ett rådsmöte var då samladt i Vesterås[2]. Från detta föreligga tvänne rådslag, båda refererade i Register öfver rådslag etc. och båda utan annan datering än mars månad. En närmare undersökning af själfva de i riksarkivet förvarade rådslagen ger ganska tydligt vid handen, att det som upptages först i nyss nämnda register också är det äldsta. I detta säges, att konungen proponerat vissa ärenden för några namngifna riksråd, till hvilka hvarken Ribbing eller Banér hörde; ingendera af dem har undertecknat rådslaget. I det andra, det yngre[3], uppges äfven, att konungen begärt utlåtande öfver vissa frågor af åtskilliga namngifna riksråd — de samma, som nämndes i ingressen till det förra med tillägg af Gabr. G:son Oxenstjerna; ej heller bland dessa är Ribbing eller Banér således nämd. Men själfva rådslaget, hvilket framgick som en frukt af riksrådens öfverläggningar, är undertecknadt äfven af dessa. Det förefaller då ganska rimligt, att de nu inkallats i rådet, — det var ju vanligt, att sådana inkallelser skedde vid råds- och riksmötena — att de vid mötets början ännu ej varit riksråd och därföre ej kunnat få del af konungens propositioner, men att de under detsamma inkallats i rådet och sålunda kunnat underteckna åtminstone ett af rådslagen, det senare. Före denna tid har jag för min del ej kunnat finna någon af dem i utfärdade skrifvelser tilldelas riksrådstiteln. Att Ribbing icke blifvit riksråd senare än Banér, framgår däraf, att han skrifver sitt namn före denne i nyss omnämnda rådslag; sannolikt är, att de erhållit sin kallelse samtidigt.

Under de följande nio åren af Gustaf Adolfs regering inkallades sammanlagdt tio personer i riksrådet. Härvid tillgick det så, som det

[1] S. 277.

[2] 12 febr. kallas Magnus Brahe m. fl. rådsherrar att förfoga sig till Vesterås, där konungen uppehöll sig (R. R.); d. 22 mars lämnade denne Vesterås och »drog» till Upsala. (Abr. Brahes Tidebok).

[3] Det har i Reg. öfver rådslag följande rubrik. »Riksens Rådz betänckiande om stilleståndz oprettande medh Polen och medh hvadh conditioner».

öfverhufvud kan sägas hafva gått till vid de föregående riksrådsutnämningarne under hans tid och otvifvelaktigt i öfverensstämmelse med gammal sed, att rådet rekryterades genom flere personers samtidiga upptagande i detsamma; samtliga dessa senare riksrådsutnämningar ägde rum vid något »möte» af allmännare omfattning än ett rådsmöte, hvilket också så till vida varit i full öfverensstämmelse med traditionerna, som det väl gärna var vid något »möte» af det ena eller andra slaget nya medlemmar upptogos i rådet. — »2 aprilis» år 1625 antecknar Abr. Brahe i sin »Tidebok»: »Blef Herr Peder Banér och Herr Carl Oxenstjerna och Göstaf Horn och Claes Fleming tagne i rådet». Det var under det bekanta mötet i Stockholm, hvilket genom sin sammansättning var ett mellanting mellan utskotts- och riksmöte, dessa riksrådsutnämningar ägde rum, och samma dag de skedde afslutades mötet, såsom Brahe ock antecknat.[1] — Vid den andra riksdagen i Stockholm år 1627 blefvo Johan Sparre och Matthias Soop medlemmar af rådet. Härom upplyser ridderskapets och adelns protokoll för denna riksdag.[2] D. 24 dec. — det var dagen för riksdagens högtidliga afslutande — hade alla ständerna på kallelse samlats på rikssalen inför konungen, denne hade hållit ett inledande tal, hvari han tackade dem för deras svar på hans propositioner och nämnde, att riksdagsbeslutet förelåge färdigt till underskrift, och sekreteraren Salvius hade sedan uppläst detsamma. »Dereffter» — säger protokollet, »vorde till Rikz Rådh uttvalde Her Johan Sparre, som Landt Marskalk i denna Rikzdagh varidt hade och Mathies Soop, såm Cammar Rådh varidt hafve (!), och presterede dehres edh, men H: Peder Banner och H: Carl Oxenstjerna, som tillförenne till Rikz Rådh uttvalde voro, dehres jurament förestafvede Her Gabriel Oxenstjerna.» — De nästa och de sista riksrådsutningarne under Gustaf II Adolfs regering ägde rum i maj 1630. Det var åter vid tiden för ett »möte», denna gång ett utskottsmöte. Den 16 maj d. å. skrifver Gabr. G:son Oxenstjerna från Stockholm till brodern, rikskansleren:[3] »Jagh kann min broder icke förholla, dett H. K. M:t haffver utvaldh till Rådzpersoner i de affdödes stadh: Greff Per, Feltmarskalken Wrangell, Jahan Baner och Åke Tott». Den högtidliga upptagningen i rådet ägde emellertid rum d. 19 maj; äfven nu var det dagen för mötets afslutande, som valdes för denna ceremoni. Konungen hade hållit det berömda tal, genom hvilket han för alltid tog afsked af sitt folk. »Sedhan» — heter det[4] — »uttgick Rikzens Marsk effter sverdet och inkom med Herolden, hvilken framkallede efterföllinande af Herre- och Adelståndet till Rikzens Rådh, H. Peder Grefve till Wisingzborgh, som hade varidt Landtmarskalk och nu var siuk, Feldtmarsk: Herman Wrangel, Åke

---

[1] Riksdagsbeslutet (hos Stiernman Riksdagars och mötens beslut) är dateradt d. 2 april.

[2] Tryckt hos Tham Sverigesrikes ridderskaps och adels riksdagsprotokoll etc., del I, se s. 65.

[3] Rikskansleren A. Oxenstjernas skrifter och brefvexling II: 3, s. 196.

[4] Tham a. s. och del s. 130.

Tott och H. Johan Banner. Och sedhan dhe hade giordt dheres Rådz Edh, slogh H: K. M:tt till Riddare Feldt Marskalken Herman Wrangel, Åke Tott och H. Clas Christersson.»

Uggla uppger, att Nils Brahe skulle blifvit utsedd till riksråd år 1632. Denna uppgift bör rättas därhän, att Gustaf Adolf haft för afsigt att inkalla såväl denne som åtskilliga andra herrar i sitt råd men att hans död gjort denna afsigt om intet. I ett memorial, som Axel Oxenstjerna d. 5 dec. 1632 utfärdar från Erfurt för sekreteraren Lars Grubbe,[1] hvilken då hemsändes att meddela riksrådet kanslerns tanke om ställningen och dess kraf, lyder den sista punkten — den 36:te — sålunda: »Åhr och witterligit att K. M:t hafver mädan K. M:t änn leffde hafft j sinnedt att opfylla the frånfallne rikzens rådz ställe och ökie taledtt: Och war tillsinnes, at anten widh sin hemmkompst, eller igienom breff at declarera them, och wore thesse thertill destineradhe, Greffue Nilss, hvilken numehre och ähr hos Gudh. Her Johan Ponteson, Carll Bonde, Åke Axelsson, Axell Banner, Jöns Kurck, Her Sten Bielke, Erich Ryning, Peder Sparre. Hvilke jag allenest notificerar till rikzsens rådhz videre betänckiandhe, allthenstundh på tillkommandhe Rikzdag för månge orsaker skulldh the tomme ställen besättias moste». Riksrådsutnämningarne af maj 1630 voro således de sista, som verkligen ägde rum under Gustaf Adolfs regering.

Gent emot den längd på de af Gustaf Adolf utnämnda riksråden, som Uggla upprättat och som återgifvits här ofvan, ger mig denna nu afslutade undersökning rätt att uppställa följande:[2]

Philip Scheiding 1613, (erhåller underrättelse om inkallelse d. 3 mars).
Jakob De la Gardie 1613 d. 20 maj.

Claes Horn, Abraham Leijonhufvud, Nils Stjernsköld, Johan Skytte, Carl Carlsson Gyllenhjelm, Gabriel Bengtsson Oxenstjerna, Gabriel Gustafsson Oxenstjerna,	1617, sannolikt alla d. 31 jan.
Lindorm Ribbing, Svante Banér,	(senast) mars 1623.
Gustaf Horn Per Banér, Claes Fleming, Carl Oxenstjerna,	1625 d. 2 april.
Johan Sparre, Matthias Soop,	1627 d. 24 dec.

[1] Tryckt i Handlingar rörande Skandinaviens historia, del 24, s. 249 ff.

[2] Det har ej varit mig möjligt att med full visshet bestämma den inbördes ordningen för alla samtidigt utnämnda riksråd, om det ock lyckats för några. Jag har därföre föredragit att för sådana behålla ordningen hos Uggla, hvarmed jag dock på intet vis vill bekräfta riktigheten af denna ordning, hvars brister äfven i detta fall ganska snart märkas.

Per Brahe,
Herman Wrangel,
Åke Tott,
Johan Banér. } 1630 d. 19 maj.

Icke få af Ugglas uppgifter kunna, såsom en jämförelse mellan de båda längderna visar, anses som fullt riktiga. Men vid sidan af dessa förekomma ock alldeles oriktiga. Osäkerheten af uppgifterna i »Ugglas rådslängd» blir härigenom bestyrkt för den tid, hvarom här varit fråga; en uppgift kan vara riktig, men den kan ock med ungefär samma grad af sannolikhet vara oriktig, och den naturliga följden af detta förhållande blir, att man icke kan våga stödja sig på en enda sådan utan att underkasta den vederbörlig kontroll.

Hvilka skilda vägar man måste gå, för att äfven för en så jämförelsevis sen tid som den här ifrågavarande kunna upprätta en rådslängd, därom kunna föreliggande bidrag i sin mån bära vittne. Den bekväma utväg, som i allmänhet denna tid står öppen, då det gäller att taga reda på tiden för en ämbetsutnämning eller ett gifvet offentligt uppdrag af det ena eller andra slaget — att med Titularregistrens tillhjälp i riksregistraturet uppsöka fullmakten, instruktionen, memorialet eller hvad nu aktstycket kallas — kan här icke anlitas. Endast undantagsvis kan man i registraturet finna en skrifvelse, som kan rubriceras som ett kallelsebref till riksrådsämbetet eller åtminstone innehåller bestämda uppgifter om en inkallelse i rådet, men stundom kan det då hända, att ett dylikt innehåll döljes under en vilseledande öfverskrift, som gör upptäckten af densamma så godt som helt och hållet till ett verk utaf slumpen. I olikartade aktstycken — enskilda som offentliga — måste de sökta uppgifterna framletas; man kan finna dem i protokoll och andra handlingar från ett riksmöte, i något afgifvet rådslag, men ock i någon stormans privata anteckningar eller enskilda brefvexling. Väl är det icke vid denna tidpunkt alldeles på samma sätt som då det gäller att upprätta en rådslängd för de äldsta tiderna — att man är hänvisad att så godt som utan ledtråd söka inom den ifrågavarande tidens hela källmaterial. Till ett och annat särskildt slag af urkunder kan man nu vända sig med åtminstone något så när grundade förhoppningar att icke alldeles utan resultat behöfva genomleta dem. I *ett enda* slags urkunder kan man emellertid äfven nu på intet vis finna alla de upplysningar man söker, och för upprättande af en fullständig rådslängd kräfves därföre, äfven när det gäller det sjuttonde seklet, ett ej ringa arbete.

J. N–ll.

Underrättelser.

— **H. Taine †.** En af Frankrikes ryktbaraste historieskrifvare, H. Taine, afled den 5 mars d. å.

Taine föddes 1828 i en liten småstad i dep. Ardennes, där fadren var sakförare, och uppväxte under ganska knappa lefnadsvillkor i Paris, dit modern, som tidigt blifvit änka, flyttat. Hans lysande studier i »École normale» afbrötos snart på grund af de kätterska åsikter i filosofi han utvecklade, och han måste en tid söka sitt bröd som extra lärare i den franska landsorten. Från lärarebanan tog han dock snart afsked, flyttade tillbaka till Paris och uppehöll sig till en början genom enskilda lektioner, tills han nådde ryktbarhet såsom författare, hvilket skedde redan genom hans första bok (1853) *La Fontaine et ses fables*. Längre fram anställdes han som professor vid konstakademien. Därmed stannade hans befordringar och hans yttre lefnadssaga är sålunda så enkel som möjligt.

År 1864 utkom hans *Histoire de la littérature anglaise* — han var, säges det, till sympatier och lynne mera engelsk än fransk. Det anses med skäl som hans hufvudverk och är en briljant skrifven bok, i hög grad väckande och instruktiv. Han sätter där, som bekant, litteraturen i samband med kulturlifvet i sin helhet och har härmed i viss mån bildat epok i litteraturhistorien. Han utvecklar i företalet till detta arbete den teori icke blott i fråga om litteraturhistorien utan om historien i allmänhet, som han sedan med orubblig följdriktighet tillämpade. Den sammanfattades i en ganska enkel formel. Författarne, liksom de historiska personligheterna, äro produkter af tre faktorer: rasen, omgifningen (»le milieu») och de tillfälliga tidsomständigheterna vid deras framträdande (»le moment»). Man har därjämte att tillse ett fjärde: den för hvar och en bestämmande hufvudförmögenheten (»la faculté maîtresse»). Sök reda på detta och problemet är löst. Det är klart och enkelt som en matematisk uppgift — för matematiken hade Taine också en speciell begåfning.

För honom själf och hans författarskap var »ögonblicket» af betydelse. Han mognade till man vid en tid, då romantiken bars till grafven, och realismen började sitt segertåg genom vetenskapen, litteraturen och konsten. Också kräfde hans metod, sådan han fattade den, de noggrannaste detaljstudier, äfven naturvetenskapliga, hvilka han tåligt underkastade sig. Den teori han uppgjort ledde till afgjord determinism. Ett befintligt faktum förutsätter en serie andra, dessa åter nya serier o. s. v. Det gäller blott att återfinna, att påvisa dem, och utvecklingen är förklarad.

Man uppgifver, att det var den djupa sinnesrörelse, den själsskakning, som Frankrikes olyckor 1870 väckte hos Taine, som kom honom att taga itu med det rent historiska storverk, som sysselsatte

honom de sista 20 åren, *Les origines de la France contemporaine*, utaf hvilket fem delar kommit ut och den sjätte, så när som på ett par kapitel, lär vara färdig. Han skall genom de olika afdelningarna af detta verk besvikit och förtörnat alla partier i sitt fäderneslaud, hvart och ett i sin tur, icke minst det, som i franska revolutionen utan vidare såg sin idol; jag behöfver blott påminna om den blodiga sarkasmen i företalet till fjärde delen om de demokratiska afgudarne liksom om den djupa skepticism i afseende på vår tids af den allmänna rösträtten burna politiska utveckling, som där framträder.

Samma metod som i sin litteraturhistoria tillämpade han äfven här. Han är samma skarpa och minutiösa iakttagare och han samlade under sina årslånga forskningar fakta i oändlighet, på hvilka han byggde sin text. Samma mekaniska metod tillämpade han äfven i utarbetningen, men den framträdde blott mer skärande, så att säga, när det gällde historiska personligheter, än när det var fråga om litteraturens stormän. Det är ej heller längre samma klara lidelsefria, objektiva lugn i omdömena; man känner huru han själf harmas och lider. Den kanske ryktbaraste tillämpningen af nyss antydda metod är den bekanta karaktersteckningen af Napoleon I, som ingår i femte delen och äfven utkommit i svensk öfversättning; det är en verklig fysiologisk-psykologisk dissekering. Första delen af *Les origines* är i öfrigt bäst skrifven, äfven den flerestädes briljant. Det var också ett ämne, som intresserade hans konstnärssinne, hans fina blick för det pittoreska, för färgen och ljuset, denna ancien régimes »praktblomma», som århundradens utveckling och generationers arbete frambragt. Det är ej fullt på samma sätt med de följande delarna. De nedtryckas af detaljernas myckenhet, liksom af ämnets egen allvarliga dysterhet; man kan ej annat än finna, huru osympatiskt alltsammans är för författaren. Man märker också lätt nog ensidigheten. Det är vissa grupper af fakta, som han aldrig berör, de utrikes förhållandena t. ex., krigen o. s. v.

Man kan väl säga, att Taine drifvit sin metod till dess yttersta gräns såsom historisk metod betraktad. Han har visat, hur långt man kommer på den vägen med det samvetsgrannaste detaljstudium, den skarpaste iakttagelseförmåga, den strängaste sanningskärlek och logiska följdriktighet. Och man får väl erkänna, dels att uppgiften, sådan han fattade den, öfverstiger en dödligs krafter, dels att historiens problem ej låta matematiskt lösa sig efter en formel, huru sinnrikt denna än må vara uttänkt, och att historia ej är detsamma som naturvetenskap. Hvad man åter alltid skall beundra hos Taine är utom den litterära talangen den orädda ärligheten, objektiviteten, energien och konsekvensen i allt hvad han skref.

I sitt enskilda lif var Taine, säges det, älskvärd, tillbakadragen, anspråkslös (han ville högst ogärna fotografera sig) och skoningsfull i sina omdömen. Född katolik, fri tänkare i fråga om religionen, lät han, berättas det, förordna, att hans begrafning skulle ske efter protestantisk ritual. En vacker minnesruna, tecknad af G. Monod, läser man i Revue Historique, majhäftet.

— Läroverksadjunkten A. Nilsson afled i Falun den 18 februari. Han utgaf 1886 en ganska förtjänstfull gradualafhandling *Den svenska riksdagen under Erik XIV:s regering*.

— Förre guvernören i Åbo och Björneborgs län grefve C. M. Creutz afled den 20 mars i år. Under signaturen »Maunu Malmanen» utgaf han 1848 en historisk broschyr om *Anjalaförbundet;* 1850 en ak. afh. *De initiis monasterii Vallis gratiæ*.

— Danska geheimekonferensrådet C. F. Wegener afled i Köpenhamn den 2 maj 91 år gammal. För en äldre generation af svenska forskare var han känd i sin egenskap af geheimearkivarie (1848—82) och ryktbar för det patriarkaliska sätt, hvarpå han behandlade såväl arkivet och dess tjänstemän som främmande forskare. Hans 'slaabrok' var vorden ett ordspråk — liksom hans bibliotek, det största enskilda i Danmark. Som geheimearkivarie utgaf han *Aarsberetninger fra det Kongelige Geheimearkiv indeholdende bidrag til Danmarks historie* af *utrykte kilder* — (6 delar + ett sluthäfte 1852—83); samlingen innehöll många äfven för Sveriges historia viktiga aktstycken. — Wegeners afgång som geheimearkivarie betecknar afslutningen på en hel period i det danska arkivväsendets historia. Organisation, verksamhet, publikationer ha sedan den tiden undergått en genomgripande förändring.

— Den franske forskaren S. Luce, professor vid École des chartes, afled den 14 dec. förlidet år. Hans förnämsta publikation är en ny kritisk upplaga af Froissard, hvilken han dock lämnade ofullbordad. Han utgaf för öfrigt bland mycket annat ett arbete öfver Jeanne d'Arc à Domremy, som skall innehålla många nya detaljer (jämf. Hist. Tidskr. VI, s. 192). Han kunde från början icke tyska — ett karakteristiskt drag för en fransk historiker — men lärde sig detta språk på gamla dagar för att kunna sköta sina föreläsningar öfver historiens källor, berättar Revue Historique.

— Den första öfverflyttningen af handlingar från *Kammararkivet* till *Riksarkivet* har skett i vår, i det de så kallade *varuhusräkenskaperna*, ett appendix till Vasaregenternas kameralförvaltning, förts öfver från det förra till det senare, likaså ett antal *Livonica* m. m.

— *Letterstedtska Föreningen* har för år 1893 beviljat anslag åt d:r J. E. Nordvall för studier angående riksrådets organisation under Gustaf II Adolfs regering samt åt d:r E. Hildebrand för forskningar rörande de första Vasaregenternas historia.

— *Akademiska afhandlingar* i Uppsala. Fil. lic. C. L. A. Reuterskiöld har försvarat den 27 maj en afhandling med titel: *Till belysning af den svensk-norska unionsförfattningen och dess tidigare utvecklingshistoria;* fil. lic. G. Berg den 29 maj en afhandling *Bidrag till den inre statsförvaltningens historia under Gustaf I hufvudsakligen i afseende på Småland*. Fil. lic. Hj. Jansson har disputerat den 31 maj öfver en afhandling *Sveriges accession till*

Hannoverska alliansen: fil. lic. R. Nordin den 30 maj öfver *Studien in der Themistoklesfrage* samt fil. och teol. kand. H. Lundström den 31 maj öfver *Laurentius Paulinus Gothus, hans lif och verksamhet (1565—1646).*

— Med ett rektorsprogram från Uppsala under denna vår följer såsom vetenskaplig bilaga *Bref af Olof Rudbeck d. ä. rörande Uppsala universitet* utgifna med inledning af Claes Annerstedt. Den berömde författaren till Uppsala universitets historia, som af andra göromål ty värr alltför länge hindrats från dess fortsättning, har här gjort ett grepp i sina rika samlingar och fått fram en handfull af det mest intressanta de innehålla. Inledningen tjänar som kommentar till brefven och båda samfäldt vittna om det ovanliga snillet hos professorn Olof Rudbeck — någonting som visserligen ej var obekant men ej varit så dokumenterligt bestyrkt som här. På en annan skådeplats och i ett annat land skulle han säkert blifvit en af Europas största ryktbarheter, — en ryktbarhet är han redan — och han själf var ej omedveten därom. Det märkvärdiga med honom är ju, att han förenade en lika utomordentlig teoretisk som praktisk begåfning. Hans intresse sträckte sig från Uppsala gators stenläggning till medicinens, botanikens, fornforskningens hemligheter, från renhållningen till musiken. Hr Annerstedt ger i sin inledning en liflig skildring af Rudbecks byggnadsverksamhet under 1660-talet, den gällde bland annat anatomisal, botanisk trädgård, bibliotek, akademikvarn, vattenledning, stall- och exercitiehus m. m. Märkvärdiga äro också de åsikter Rudbeck uttalar i afseende på undervisningsväsendet, den redan då för stora tillströmningen till skolor och universitet, de teologiska studiernas öfvervälde, behofvet af teknisk undervisning o. s. v. Utgifvaren slutar sin inledning med en redogörelse för de akademiska tvister, i hvilka Rudbeck invecklades, för alla de små förhållanden i en liten stad, som stäckte hans vingar. Nog var han väl ofta en besvärlig karl att ha att göra med, men det oegennyttiga nitet, den praktiska dugligheten, den outtömliga lifskraften, som ådraga honom eftervärldens sympatier, borde, synes det, vunnit större erkännande, än de rönte på hans tid och af hans egna kolleger. Lyckligtvis var Rudbeck ej en af de nervösa naturer, som motståndet modfäller, irriterar eller förslöar. Sitt goda humör bibehöll han i det längsta och snart kom det igen, om det någon gång drefs på flykten af små eller stora förtretligheter. Äfven därföre äro hans bref roliga att läsa, fastän skämtet oftast mindre är kryddadt af attiskt salt eller fransk esprit än af gammalsvensk grofkornighet.

— I tryck har ej så längesedan utdelats *Underdånigt betänkande af kommitterade för granskning af inskriptionerna å arméns fanor och standar afgifvet den 2 april 1892* (150 sid. + 2 opaginerade bilagor). Det innehållsdigra betänkandet börjar med en historisk-kritisk undersökning af de nuvarande indelta och värfvade regementenas anor för att uppvisa de äldsta kända »truppförband», till

hvilka de kunna ledas tillbaka. Ett visst uppseende har i detta hänseende särskildt undersökningen af *Svea lifgardes* förhistoria väckt. Enligt kommitterade är dess ursprung att söka i »drottning Kristinas hofregemente» eller »H. Maj:t Frökens garde» och de påvisa, att af Gustaf II Adolfs gardeskompani högst 17 man ingått i detsamma. På denna grund bestrida de Svea gardes rätt att göra anspråk på Lützen bland sina segerminnen. Ännu mindre kan enligt kommitterade Svea garde ledas upp till det s. k. gula regementet, som åter i sin tur skulle haft till ursprung Reinhold Taubes regemente af år 1613. — Kommitterade öfvergå därefter till en undersökning af de fältslag, som böra förekomma på de nuvarande regementenas fanor och utmönstrar därvid alla slag före det vid *Vallhof* 1626, den första strid, där svenska rytteriet »vann fältet från det polska». De regementen, som skulle hafva rätt att föra detta namn, äro lifregementets dragon-, husar- och grenadierkårer, andra lifgrenadierregementet, Västgöta regemente, Smålands husarer och Smålands grenadierkår. — I fråga om träffningen vid *Stuhm* 1629, hvars namn enligt kommitterade alldeles bör utgå från svenska fanor, förekommer den uttömmande undersökningen af »lögnsägnen» om Erik Soop, som aldrig varit närvarande vid Stuhm, lika litet som några Västgöta ryttare. — Namnet *Breitenfeld* skulle få föras af andra lifgrenadierregementet, Västgöta regemente, Smålands grenadierer och husarer samt möjligen Svea och Göta artillerigementen. — Namnet *Lützen* bör utgå från Skaraborgs och Kronobergs regementes fanor, hvarjämte kommitterade »anmäla» den af dem gjorda utredningen i fråga om Svea lifgarde som nyss omnämnts. — I afseende på följande fältslag märkas särskildt de detaljerade undersökningarna af slagen vid *Warschau* 1656 samt vid *Halmstad* och *Lund* 1676. I öfrigt må anmärkas, att kommitterade föreslå, att *tåget öfver Bält 1658* må upptagas på ett antal fanor och standar och likaså sjösegern vid *Svensksund* 1790 — den senare af icke mindre än 14 regementen eller kårer. Det är det sista slag kommitterade upptagit till pröfning. — Betänkandet åtföljes af tabeller öfver fältslag och regementen. Man finner deraf, kuriöst nog, att sådana namn sådana som *Wittstock*, *Leipzig* (1642), *Warschau* m. fl. hittills fullständigt saknats på svenska fanor. De rikast utrustade regementena torde komma att bli *lifregementets grenadierkår* och *Smålands grenadierkår*. Till sist följa grafiska framställningar af de nuvarande Smålands och Västgöta fotregementenas genealogier.

— Professor Karl Warburg har utgifvit första häftet af *Karl August Ehrensvärd. En lefnadsbild från gustavianska tiden.* Vi återkomma till denna intressanta publikation, när den blifvit fullbordad.

— *Svenska Autografsällskapet* har med korta mellanskof utsändt tre ganska innehållsrika häften, n. 3, 4, 5 af andra delen. Man finner här en teckning af den engång öfver hela den bildade världen bekanta »högadliga filosofen» och misantropiska rouéen Johan

Oxenstierna af Kroneborg, hvars 'Recueil de pensées' sett många upplagor; upplysningar om släkten Horns härstamning — en infödd svensk-finsk frälseätt; några rikt illustrerade bidrag till tydningen af Vasa-vapnet; en redogörelse för äldre stamböcker; en skildring af Lovisa v. Burghausens märkvärdiga öden som rysk fånge under stora nordiska kriget; en tabell öfver Oldenburgska ättens skandinaviska ursprung; meddelanden om den fransk-luterska församlingens i Stockholm kyrkobok m. m. — Häftena 4 och 5 åtföljas af en särskild publikation, *S. Nicolai församlings i Stockholm äldsta vigselbok* ända ifrån 1609, af utgifvaren flitigt kommenterad. Man finner där många biografiska notiser af värde, t. ex. en anteckning om »medicine doktorn» Johan Salvii giftermål. Man har ej varit alldeles viss på hans doktorsgrad i medicinska fakulteten förut, men denna anteckning bör väl hafva auktoritet.

— Major Gustaf Nerman har utgifvit en mindre broschyr: *Handlingar rörande frågan om kanal mellan Baggensfjärden och Lännerstasundet*, som äfven innehåller en liten historik öfver Baggensstäkets öden under tidernas lopp, hvilken med aktstycken bestyrkes. Förf. kommer bl. a. äfven att beröra den omdryftade frågan, huruvida det södra landet höjt sig sedan 1704. Han är ej benägen att antaga detta utan skjuter skulden för det iakttagna förhållandet i fråga om märkena på en felaktig afvägning.

— Professor Max Lehmann, under många år medredaktör för Sybels Historische Zeitschrift, har, på grund af någon schism med tidskriftens grundläggare, utträdt ur redaktionen och till efterträdare fått en d:r Meinecke, arkivtjänsteman i Berlin.

— M. Philippson har numera i tre delar afslutat sitt arbete öfver Maria Stuart såsom drottning. Det får ett mycket vackert erkännande i Revue Historique. Förf. ådagalägger bl. a. Marias medskuld i fråga om Darnleys mord genom att icke underrätta honom om mördarnes planer, men anför på samma gång mildrande omständigheter. Maria var ovanligt statsklok, ovanligt begåfvad, men i några af de viktigaste momenten af hennes lif svek den manliga karakteren, 'hon var endast kvinna', och där låg skulden till hennes ofärd.

— *La Diplomatie au temps de Machiavel* är titeln på ett af P. Leroux i Paris förlagdt, tre band starkt verk, som utgifves af M. de Maulde-la-Clavière, en forskare, hvilken skaffat sig ett namn äfven utom Frankrikes gränser hufvudsakligen som grundläggare och direktör för den i historiska och diplomatiska kretsar väl bekanta *Revue d'histoire diplomatique*.

Det är förf:s afsikt att gifva en omfattande framställning af folkrättens och de diplomatiska förbindelsernas utveckling allt ifrån den nyare tidens begynnelse och att blifva en vägledare för dem, som sysla med frågor af mellanfolklig natur. Första delen, som för en tid sedan utkommit, bildar så att säga en inledning till det

hela. Förf. undersöker i denna del hvilka den lagliga myndighetens kännemärken äro, huru andra makter erkänna den, samt denna myndighets rol, rättigheter och mellanfolkliga innehåll, d. v. s. dess rättigheter angående främlingar och när frågan gäller huruvida personer och varor må inkomma i eller lämna riket m. m. Han framlägger grunderna till vissa makters anspråk på en allmän rol, interventionsrätten, repressaliesystemet m. m. och öfvergår därefter till en generel redogörelse för den egentliga diplomatien i de allmänna reglerna för beskickningarna, de olika slagen af dem, deras långvarighet, sammansättning; beskickningar »hors rang» (för bara stat, giftermål etc.) och den rikhaltiga afdelningen af hemliga underhandlingar allt ifrån den officiöse agenten till spionen. Andra och tredje delen, som ligga under pressen, skola innehålla skildring af diplomatiens detaljer, d. v. s. hvad som rör sändebuds behandling, fri- och rättigheter, fullmakter, kreditiv, instruktioner, ceremoniel vid resa och ankomst, öfverlämnande af kreditiv, audienser, lefnadssätt, sätt att verka allt ifrån samtalets »recettes verbales» till den ordentliga bestickningen, förhandlingsprotokoll, korrespondans, olika slag af fördrag, fördragens föremål, handeln, konsulernas rol, brytning emellan makterna, afskedsaudienser, brukliga presenter, sändebudsberättelser, arkiv. Arbetet är tillägnadt kronprinsen af Danmark.

— För de nyaste omfattande förändringarna i *Vatikanska biblioteket* redogör en liten broschyr af M. Ugolini, *La nuova biblioteca Leonina*. De böcker, som fordom förvarades i den del af Vatikanen, som kallades »Appartemento Borgia», ha flyttats därifrån och förenats med den öfriga samlingen, för hvilken stora inredningsarbeten, under ledning af R. P. Francesco Ehrle s. J., företagits. Särskild uppmärksamhet ägnas i broschyren åt det *biblioteca di consultazione*, det referensbibliotek, som på påfven Leo XIII:s initiativ upprättats och för hvilket ändamål Biblioteca Vaticana trädt i utbyte med många främmande vetenskapliga institutioner. Från Sverige ha sålunda bidrag lämnats eller komma att lämnas från universitetsbiblioteket i Uppsala, Riksarkivet, Vitterhetsakademien, Historiska Föreningen, hvarjämte direktören för P. A. Norstedt & Söners aktiebolag v. häradshöfding G. Holm medgifvit ett urval ur firmans rika lager af förlagsartiklar, hvilket genom Riksarkivets försorg jämte dess egna sändning tillställts Biblioteca Vaticana. Också yttrar sig nämnda broschyr om den svenska afdelningen på följande älskvärda sätt: »Notevole quest'ultima (Svezia) per la accurata scelta dei libri, che presenta un vero tipo di collezione di opere da consultarsi sulla storia di un paese: scelta dovuta al fine discernimento del bibliotecario dell' università di Upsala, sig. Annerstedt, dei signori Odhner, E. Hildebrand ed in parte alla generosità del sig. G. B. A. Holm». Referensbiblioteket stöter omedelbart intill arkivets nya läsesalar.

Generalen grefve Gustaf Wachtmeister, hans släkt och hans fälttåg

AF

A. HAMMARSKJÖLD.

Öfveramiralen Friherre Pukes expedition till Västerbotten år 1809. Anteckningar af AD. LINDSTRÖM, kapten. Med 6 bilagor och 5 kartor. 169 sid. (Militärlitteratur-Föreningens förlag 65.)

1.

Släkten.

Af de många est- och livländska släkter, som blifvit upptagna på svenska riddarhuset, har ingen så djupt ingripit i Sveriges historia eller så länge och oafbrutet åtnjutit ett så allmänt och så stort anseende som ätten Wachtmeister.

Visserligen har den icke att uppvisa någon enda stor man af första ordningen. Däremot har den haft många framstående och dugande män såväl inom arméen och flottan som i konungens råd och i den högre administrationen. Under de mer än trehundra år ätten kan sägas hafva tillhört Sverige, har den äfvenledes tillhört Sveriges historia. Och under denna tidrymd har den hart när inom hvarje generation haft en eller flera medlemmar, som i högre eller lägre grad gjort sig förtjänta om vårt fädernesland. I alla de krig, som Sverige fört från 1570 till 1809, skall man, utom under Karl X:s och 1741—43 års krig, finna en eller flera af denna släkt, som spelat en betydelsefull roll eller med stor tapperhet kämpat under Sveriges fanor.

De mest karakteristiska egenskaperna för dessa medlemmar af släkten hafva varit stor duglighet och användbarhet i offent-

liga värf samt ett ovanligt och ofta lysande mod. Detta mod hafva de visat såväl i drabbningarnas kulregn och fruktansvärdaste handgemäng som i rådkammaren, på riksdagarna och inför Sveriges konungar från och med ättens svenske stamfader ända fram till den utmärkte memoirförfattaren. Man kan säga, att Wachtmeistrarna i Sverige haft två glansperioder. Den första omfattar slutet af 1600- och början af 1700-talet, den andra infaller ett hundra år senare.

Om ättens härkomst kan man icke säga något med bestämdhet, utom att den icke ursprungligen tillhört den gamla est- eller livländska adeln. Släkten har näppeligen haft adlig värdighet förr, än Johan III gaf den förste med säkerhet kände medlemmen af densamma svenskt sköldebref.

Några författare, bland dem Anrep i sina Ättartaflor, kalla den visserligen för en »gammal herrmästerlig släkt». Men denna distinktion torde näppeligen hafva stort att betyda. Ty först och främst tyckes man ännu icke vara på det klara med, hvad som skall förstås med detta uttryck. Meningarna därom äro nämligen mycket skiftande. Somliga påstå, att de herrmästerliga släkterna voro sådana est- och livländska adelsätter, ur hvilka herrmästaren skulle tagas. Denna åsikt vittnar om djup okunnighet i »Livlandens» historia, ty ingen herrmästare har någonsin tagits ur en est- eller livländsk släkt. Att est- och livländare ha blifvit upptagna i Svärdsriddareorden, äfven sedan denna blifvit förenad med den Tyska orden, är nog sant, men de tyckas icke hafva varit många. Och högst få af dessa kommo att bekläda de högre ordensämbetena. Till allra största delen rekryterades orden nämligen från Tysklands och isynnerhet från Westfalens och Rhenlandens adelsätter. Och bland dessa tyska invandrare, som af de infödda est- och livländarne betraktades såsom främlingar och fördenskull af dem voro föga omtyckta, utsågos i allmänhet ordens storvärdighetsmän och alltid utan undantag herrmästaren.[1]

Enligt en annan åsikt bör man med »herrmästerlig släkt» förstå en sådan, som bland sina medlemmar har att uppvisa en herrmästare. Men om denna uppfattning vore den riktiga, skulle icke många släkter, som af Anrep och andra genealoger, kallas herrmästerliga, vara berättigade till denna benämning, åtminstone

[1] Detta ord har uppkommit af »herr mästaren», det är således oriktigt att skrifva »härmästaren».

högst få af de est- och livländska ätter, som äro upptagna på svenska riddarhuset. Af dessa sistnämnda skulle i så fall, så vidt jag vet, endast släkterna von Vietinghof och von Mengden vara herrmästerliga. De bägge sistnämnda frejdade ätterna hafva ju att uppvisa två af Tyska ordens utmärktaste herrmästare. Dessa liksom andra herrmästare inkallade medlemmar af sin släkt till Livland, gjorde dem till ordens vasaller, och därigenom kommo deras ätter att tillhöra den est- och livländska adeln. Anrep kallar själf sin ätt för en »gammal herrmästerlig släkt,» och det är sant, att den är gammal, den har äfven haft stort anseende i »Livlanden» och fått stora och viktiga förtroendeuppdrag af sina ståndsbröder, men någon herrmästare har ej denna släkt att uppvisa.

Enligt den tredje åsikten skulle man med »herrmästerlig släkt» förstå en sådan, som redan på herrmästarnes tid tillhört någon af »Livlandens» många adelskorporationer. Denna åsikt torde hafva den största sannolikheten för sig.[1]

Men om ofvannämnda term har denna betydelse, så torde man näppeligen kunna kalla släkten Wachtmeister för »en gammal herrmästerlig släkt». Ty den siste herrmästaren Gothard Ketler nedlade ju i mars 1562 tecknen af sin värdighet och först under 1500-talet får må höra talas om en Wachtmeister. Anrep talar visserligen om farfadern och fadern till den svenska ättens stiftare. Den förstnämnde skall enligt Anrep ha varit »kommendant på Arensborgs slott», den senare åter öfverste för ridderskapet och adelns i Livland rusttjänst. »Men bägge dessa uppgifter och framför allt den sistnämnda, förefalla minst sagdt tvifvelaktiga. Ty någon livländsk adelsfana fanns denna tid icke, utan de olika stiftens och Harriens och Wiriens ridderskap utgjorde särskilda militära afdelningar, som visserligen stodo under sina respektive landsherrars eller dessas ställföreträdares öfverbefäl, men hvarje korporation utvalde nog sitt befäl bland sina egna medlemmar. Och att släkten Wachtmeister under den livländska federativstatens själfständighet tillhört en af dess adelskorporationer låter sig näppeligen bevisa, ty ingen urkund angifver detsamma.[2]

[1] Saken torde nog behöfva en bätte utredning än den jag varit i stånd att gifva. Intressant skulle det dock vara att få veta, när och huru benämningen »herrmästerlig släkt» har uppstått. Om denna sak har jag icke kunnat få besked af någon vetenskapsman, som forskat inom dessa områden.

[2] Est- und Livländische Brieflade, som innehåller urkunder rörande alla est- och livländska adelssläkter, upptager intet bref om släkten Wachtmeister tidigare än af 1578, sedan släkten redan blifvit upptagen bland den svenska adeln.

Ätten Wachtmeister kan således näppeligen hafva hört till den gamla est- eller livländska adeln eller till ordens vasaller. Däremot är det högst sannolikt, att den kommit sig upp genom att tjäna bland de tyska landsknektar eller ryttare, som för sold utbjödo sina tjänster åt den, som betalade bäst, och som allt sedan kejsar Maximilian I:s dagar spelade en så stor roll i Europas krigshistoria. Såsom anförare eller ryttmästare för en fana tyska ryttare trädde den förste med säkerhet kände Wachtmeister i svensk tjänst under det svåra krig, Johan III förde med Ryssland om Estland. Denne Hans Wachtmestere, såsom konungen i sina bref skrifver hans namn, kämpade med utmärkelse i den svenska krigshären under detta krig. Af hans förnämsta krigsföretag må nämnas det infall i Ryssland, som han år 1579 gjorde i förening med Hans Eriksson till Brinkkala, under hvilket de svårt hemsökte bägge stränderna af Peipus. 1581 vardt Wachtmeister en af konungens fältöfverstar i Estland och 1582 kallar han sig själf i ett bref »Kungl. Maj:ts till Sveriges fältmarskalk och välbestälde ryttmästare».[1] När historien om grundläggningen af det svenska väldet i Östersjöprovinserna en gång blifvit skrifven, kommer denne Hans Wachtmeister att få ett framstående rum i densamma, ehuru efter Pontus De la Gardie, Karl Henriksson Horn och segerherren vid Wenden, Göran Boije af Gennäs. Jämte nyssnämnda fältherrar och några andra svenskar fick Hans Wachtmeister i uppdrag att med ryssarna underhandla om afslutandet af det treåriga stillestånd, som ingicks i Plüsamünde år 1583.

Det som framför allt hedrar denne Hans Wachtmeister är den orubbliga trohet, med hvilken han tjänade Sveriges krona, ehuru Sveriges fiender genom många frestande anbud sökte locka honom till affall. En sådan trohet var ytterst sällsynt bland est- och livländare på denna tid. Hans Wachtmeister gjordes af Johan III till svensk adelsman[2] 1578, men han öfverflyttade aldrig till Sverige, utan bodde på sina gods i Estland. Han dog 1590.

[1] Est- und Livländische Brieflade. På denna tid hade ryttmästaren ett större och högre befäl än i våra dagar. En ryttarefana kunde nämligen vara äfven 1000 man. (Se registret på Pontus De la Gardies krigshär 1581. Handlingar ang. ryska kriget 1570—1595 i Riksarkivet).

[2] Tyvärr har jag ej varit i tillfälle att få se hans sköldebref; detta kan ju möjligtvis innehålla upplysningar om släktens ålder m. m.

Hans sonson, som också hette Hans, deltog i Gustaf Adolfs krig i Polen och sedan i en stor del af trettioåriga kriget. Han genomgick hela rangskalan från kornett till generalmajor af kavalleriet; sistnämnda grad fick han af drottning Kristinas förmyndare 1644. Han ådagalade i flera strider en lysande tapperhet, framför allt i slaget vid Wittstock. I fältmarskalken Johan Banérs nyligen utgifna bref framstår denne Hans Wachtmeister såsom en värdig själsfrände till Herman Wrangel. Wachtmeister visar sig också i sin uppfattning af frihet och slafveri vara en äkta baltisk adelsman ända ut i fingerspetsarna, ty han hade svårt att erkänna någon myndighet bredvid sig eller öfver sig. I de bref af Banér, i hvilka denne klagar öfver Herman Wrangel och Hans Wachtmeister, kan man äfven se, huru mäktiga est- och livländarne redan då voro inom svenska krigshären och inom själfva Sveriges rike, samt hvilka pretentioner de vågade komma fram med. Märkvärdigt nog lyckades de mången gång genomdrifva dem till och med hos en så kraftfull styrelse som Kristinas förmyndareregering.

Sedan drottning Kristina själf öfvertagit regeringen vardt det en ännu gynnsammare tid för est- och livländarne. De förstodo i hög grad göra drottningen sig bevågen och däraf skaffa sig fördelar. »Hit äro», skrifver Seved Bååt den 10 augusti 1649 till Per Brahe, »komne så många livländare, så de kräla så tjockt som gråkatten här».[1] Denna Kristinas ynnest kom också Hans Wachtmeister i hög grad till godo. Han bosatte sig i Sverige, blef af drottningen 1647 gjord till riksstallmästare och fick därjämte af henne en mängd förläningar och donationer.[2] 1651 upphöjde hon honom till friherre och riksråd. Utnämningen till sistnämnda höga värdighet hade väl sin förnämsta grund i den omständighetan, att man därigenom ville gifva den baltiska adeln en representant i riksrådet.

Denne Hans Wachtmeisters barn gjorde ätten till en af de mäktigaste och anseddaste i riket. Hans dotter var gift med den mäktige kanslipresidenten Bengt Oxenstierna. Af sönerna

[1] D:r Ellen Fries i Hist. Tidskrift 1885 s. 308, n. 2.

[2] Drottningen gaf honom en tomt på Blasieholmen den 27 mars 1647 (riksreg.) och två dagar därefter befallde hon amiralitetskollegium att inrymma åt Hans Wachtmeister amiralitetshuset på samma holme. Troligen har ofvannämnda tomt legat invid amiralitetshuset. Sedermera uppfördes väl på dessa tomter den byggnad, som är känd under namnet Fersenska palatset. Efter hvad det tyckes, måtte denna ha blifvit uppfördt af riksstallmästaren eller hans son Axel. Genom den sistnämndes dotter kom det till familjen von Fersen.

gjorde sig icke mindre än fyra, om än i olika grad, bemärkta. Den andre i ordningen, eller Klas Adam, blef visserligen icke mer än öfverste, men har fått en viss namnkunnighet genom det mera djärft än klokt utförda anfall, som han i slaget vid Fehrbellin i spetsen för östgöta ryttare gjorde mot den brandenburgske öfversten Mörners kavalleriregemente. De bägge öfverstarne råkade med hvarandra i envig, i hvilket Wachtmeister visserligen nedsköt sin motståndare, men samtidigt själf fick sitt banesår.

Den fjärde brodern hette Bleckert.[1] Äfven denne gick den militära banan, hvilken han icke lämnade, ehuru han blef landshöfding öfver Kalmar län. I slaget vid Narva kommenderade han såsom nyss blifven generallöjtnant af kavalleriet med utmärkelse sitt vapenslag på högra flygeln. Han stod synnerligen väl hos Karl XII, men han dog redan år 1701. Från honom härstammar den friherrliga ätten Wachtmeister, af hvilken en gren i Preussen fått greflig värdighet.

De berömdaste af släkten under denna period äro den äldste och den tredje brodern. Den senare eller Axel är en af ättens mest sympatiska medlemmar. Sin egentliga krigarebana började han under Karl XI:s tyska krig. Som bekant har detta oklokt började och till sina följder landsfördärfliga krig få ljuspunkter. Det har dock aldrig blifvit utförligare behandladt af en svensk forskare, ehuru det skulle vara både intressant och lärorikt att få en framställning af detsamma från svensk synpunkt. Och skulle en sådan skildring en gång komma till stånd, skulle nog några af de ärofullaste bladen af densamma vara de som handlade om Axel Wachtmeister. Ty under försvaret af Bremen och Verden 1676 utförde han som öfverste icke blott stora, utan rent af underbara bragder. Axel Wachtmeister har såväl genom de tre segrar han på en och samma dag vann vid och i närheten af Karlsburg som genom sitt hjältemodiga försvar af Schwingerskans vid Stade visat sig som en af de tappraste män svenska arméen någonsin ägt. I de många strider han levererade tyskarne och danskarne ådagalade han stor skicklighet och en förvånansvärd djärfhet samt den mest lysande personliga tapperhet. Hans jättelika kropp och ofantliga fysiska styrka måtte hafva varit i högsta grad härdade och uppöfvade, ty annars skulle han aldrig hafva kunnat utkämpa sådana ursinniga strider eller lyckligt genomgå

[1] Själf skref han sitt namn Bleichard. Se Est- und Livländische Brieflade.

så stora faror. 1677 återkom han till Sverige och utmärkte sig sedermera flera gånger under kriget i Skåne. Och under Johan Gyllenstiernas öfverbefäl bidrog han i väsentlig grad jämte brodern Hans till Blekinges återeröfring. Vid denna tid var det, som Karl XI knöt med honom den innerliga och förtroliga vänskap, som först upplöstes genom konungens död. Karl XI och Axel Wachtmeister hade i många afseenden samma skaplynne, samma lefnadsvanor och smak för samma nöjen. I sina brådstörtade ridter och »andra öfverdådiga företag» hade Karl XI oftast sin »käre Axel» till stallbroder. För öfrigt gick deras förtrolighet så långt, att de ensamma eller i mindre sällskap likasom »ett par ostyriga gossar» ryckte och skuffade hvarandra fram och tillbaka.[1] Bägge hade ett mycket häftigt lynne och bägge hade svårt att behärska detsamma. En gång kom det också till ett ytterst våldsamt uppträde mellan de båda vännerna. Saken var nämligen den, att Axel Wachtmeister, ehuru han på 1680—82 års riksdagar varit en af de ifrigaste anhängarne och främjarne af reduktionen, likväl blef häftigt uppbragt, då ett hans gods i Livland skulle reduceras. »Han ingaf därför en i skarpa ordalag affattad skrift, i hvilken han uttryckte sin förvåning, att han efter så många års trogen tjänst skulle mista sin lagliga egendom; Livland kunde ej underkastas reduktionsbeslutet. Skriften bars genast till konungen, som öfverhopade Wachtmeister med förebråelser, men tillika sade sig af vänskap för honom vilja återlämna skriften, för hvilken han annars måste lagföras. Wachtmeister, utom sig af häftighet, svarade att det som han hade skrifvit, det hade han skrifvit: han kunde bevisa rättvisan af sin sak inför hela världen. Därpå gick han genast upp till reduktionskammaren och begärde, att skriften skulle intagas i dess protokoll. Men dagen därpå hade han redan besinnat sig, och man lyckades så begå, att han genom Klas Fleming återfick skriften, som uttogs ur protokollet. Därefter syntes Wachtmeister under någon tid icke vid hofvet».[2]

Karl XI:s män voro i allmänhet inga ädla personligheter; de utmärkte sig icke heller för någon synnerligt stor oegennytta, de flesta af dem hafva ju icke försmått utländskt guld. Men Axel Wachtmeister synes i både det ena och det andra afseendet varit ett undantag. I politiken har han efter reduktionsriksdagarna

[1] Fryxells Berättelser XX, s. 59.
[2] Carlson, Sveriges historia under konungarne af Pfalziska huset, IV, s. 195.

föga blandat sig. Han torde äfven genom sitt skaplynne och sin begåfning ej ha varit danad hvarken för detta fält eller för den högre administrationen eller för ett högre självständigt befäl. Däremot var han en mycket duglig underbefälhafvare, och som kavallerigeneral synes han ha haft verkligt framstående egenskaper.

1679 hade Axel Wachtmeister blifvit generalmajor af kavalleriet, 1693 blef han omedelbart från denna grad upphöjd till kungl. råd, fältmarskalk och grefve. 1697 vardt han president i krigskollegium. Han var en god hushållare och efterlämnade en stor förmögenhet. Genom hans dotter Eleonora Margarethas giftermål med grefve Hans von Fersen synes grunden ha lagts till familjen von Fersens stora rikedom.

Ryktbarast af alla bröderna och af hela släkten är likväl *generalamiralen*. Början af dennes krigarebana var mycket lysande, såväl till lands som till sjös. Under 1665 års sjökrig mellan England och Holland hade han som volontär tjänat på engelska flottan och deltagit i flera sjödrabbningar. Efter återkomsten till Sverige tjänade han först vid arméen, men efter danska krigets utbrott ömsom till lands, ömsom till sjös. 1675 vardt han amiralitetskapten, men redan år 1676 finner man honom som amiral, hvilket icke hindrade honom att såsom öfverstelöjtnant vid Västgöta ryttare deltaga i slaget vid Lund. Där kämpade han med glänsande tapperhet och fick tre hästar skjutna under sig. Följande år var han åter på flottan och kommenderade under Henrik Horns öfverbefäl tredje eskadern af svenska flottan i det för henne så olyckliga slaget i Kjögebukt. Äfven i denna drabbning utmärkte han sig. Och vid reträtten fick han med sitt amiralskepp Nyckeln skiftevis kämpa mot sju fientliga skepp, men lyckades dock rädda sig undan till Kalmarsund. Under de båda följande krigsåren kämpade han stundom med lycka och alltid med ära i nämnda sund mot den fientliga flottan. I december 1679 blef Hans Wachtmeister amiralgenerallöjtnant och från denna tid hade han högsta ledningen af flottans angelägenheter under mer än trettio år.

Vid riksdagen 1680 spelade Hans Wachtmeister en af de betydelsefullaste rollerna såsom ledare för reduktionspartiet. Det var han, som på riddarhuset väckte det förslag, hvilket vållade tillsättandet af Stora kommissionen, genom hvars domar den gamla svenska högadeln ruinerades. Vid själfva reduktionsfrågans genomdrifvande på riddarhuset var Hans Wachtmeister

den, som jämte sin broder Axel egentligen ledde reduktionspartiet. Huruvida bröderna Wachtmeister och deras meningsfränder härvid iakttogo lagliga former är minst sagdt tvifvelaktigt. Men detta deras beteende kan ursäktas på grund af reduktionens nödvändighet.

Man har påstått, att Hans Wachtmeister och de flesta af konungens öfriga anhängare, hvilka äfvenledes tillhörde den yngre adeln, af afund och ovilja mot de gamla riksrådsätterna understödt konungen vid denna riksdag. Detta påstående torde nog icke vara utan grund. Men Hans Wachtmeisters hela skaplynne var sådant, att han nog af öfvertygelse om, att envåldets införande var både nyttigt och nödvändigt, slutit sig till konungen och reduktionspartiet. Men att han härvid skulle hafva förbisett de fördelar, som han själf skulle vinna genom envåldets och nämnda partis seger är icke sannolikt. I detta afseende var han hvarken bättre eller sämre än de öfriga bland konungens och reduktionens anhängare.

Sin största ära har Hans Wachtmeister vunnit såsom grundläggare af Karlskrona och återupprättare af svenska flottan. Under hans ledning skaffade Karl XI Sverige en så stark flotta, att det hvarken förut eller efteråt mäktat åstadkomma hennes like. Hans Wachtmeisters förtjänster vid skapandet af denna flotta kunna icke förnekas, dock torde de genom en grundligare undersökning icke komma att framstå fullt så stora, som man hittills trott sig haft skäl att antaga.

Någon stor amiral var Hans Wachtmeister icke, han synes icke heller varit vuxen att såsom öfverbefälhafvare kommendera en flotta. Det förnämsta han som sådan har utfört var svenska flottans förening år 1700 med de engelska och holländska hjälpflottorna i Öresund, men endast genom Karl XII:s gång på gång upprepade stränga befallningar kunde Hans Wachtmeister förmås att verkställa denna förening, utan hvilken Karl XII:s landstigning på Seland varit en omöjlighet. Sedan han lyckats förena sig med engelsmännen och holländarne, fick han öfverbefälet öfver alla tre flottorna, som tillsammans utgjorde 50 à 60 linieskepp. Ingen svensk amiral har någonsin haft en så väldig makt under sitt befäl.

Sedan kriget med Danmark efter slaget vid Poltava åter utbrutit, gick Wachtmeister under hvart och ett af åren 1710—13 ut till sjös med flottan utan att dock kunna uträtta något vä-

sentligt mot den danska, ehuru denna var den svenska underlägsen.

Det ödesdigraste felsteg Hans Wachtmeister begått var, då han 1712 i september lemnade Stenbocks transportfartyg utan betäckning för att gå ut till sjös och angripa den danska flottan. Den sistnämnda vek efter vanligheten undan utan strid, men vindens omkastning gjorde det möjligt för danskarne att skicka en mängd fregatter och andra fartyg mot svenska transportflottan, af hvilken omkring sextio fartyg förstördes.[1] Vinden tillät nämligen icke Wachtmeister att komma de sina till hjälp.

Som organisatör och administratör tyckes Hans Wachtmeister haft många brister. Redan Karl XI hade varit missnöjd med honom som sådan. Under krigsåren drog det alltid långt ut på tiden att få ut flottan. Hon slukade ofantliga summor, emedan generalamiralen icke tyckes hafva förmått utöfva tillräcklig kontroll öfver sina underordnade. Men som Hans Wachtmeister lyckats göra sig nästan helt och hållet oberoende af rådet och icke ville hafva några andra medhjälpare än dem han själf valt, så bär han hufvudansvaret för den oordning och de »egennyttigheter», som ägde rum vid amiralitetet, och om hvilka rådet och snart äfven konungen blefvo underkunniga. Karl XII skickade grefve Gustaf Cronhjelm för att anställa undersökningar om skötandet af flottans angelägenheter samt för att understödja generalamiralen, men såsom det tyckes utan framgång i någotdera afseendet. Hade rådet haft samma makt som vilja, hade det fråntagit generalamiralen befälet öfver flottan och gifvit det åt grefve Axel Johan Lewenhaupt, som synes hafva varit den skickligaste och i sitt yrke mest erfarne amiral svenska flottan denna tid ägde. Generalamiralen och han voro personliga fiender sedan gammalt; det ser nämligen ut, som om Lewenhaupt tidigt sett hvad som försiggick bakom kulisserna. Hvad Lewenhaupt med ringa medel förstod att uträtta visade han som chef för Göteborgseskadern 1712. Hade Hans Wachtmeister förstått att då samverka med Lewenhaupt, skulle det hafva varit till stor båtnad för Sverige och för honom själf.

Hans Wachtmeister har mycket och djupt ingripit i Sveriges historia, men han torde snarare böra kallas för en viktig

[1] Några bidrag till Sveriges krigshistoria åren 1711, 1712 och 1713 af Oscar Fredrik s. 113 uppgifver efter den sannolikaste danska uppgiften förlusten till 57 fartyg; 1713—1714 års riksdagsakter uppge den endast till 40, men sannolikt har rådet af politiska skäl gjort förlusten så ringa som möjligt.

än en stor historisk personlighet. Den uppfattning man får af hans karakter genom studiet af rådsprotokollen är för densamma icke fördelaktig. Han afled 1714 i sitt 73 år.

Under frihetstiden spelade ingen Wachtmeister någon vidare framstående roll, icke ens de bägge amiralerna med namnen Karl Hans, hvilka redan under slutet af Karl XII:s regering gjort sig bemärkta. Den äldre, hvilken 1731 dog som president i amiralitetskollegium, var son till Bleckert, den yngre åter till generalamiralen. Under de närmast följande generationerna inträder släktens andra glansperiod.

Nyssnämnde presidenten friherre Wachtmeisters brorson, hette Karl Adam. Denne beklädde höga stats- och hofämbeten samt vardt till slut en af rikets herrar och upphöjd i grefligt stånd. Under 1789 års riksdag var han en af de mest bemärkta bland oppositionens anhängare. Hans uppträdande vid flera tillfällen vittnade om karakter samt om mycken och äkta mandom, men näppeligen om någon större statsklokhet.

Långt mera betydande voro ättlingarne af generalamiralen. Dennes ende sonson hette Fredrik Georg Karl Hans. Sitt första dopnamn hade han fått efter sin kunglige gudfader, Fredrik I. Äfven denne Wachtmeister ägnade sig åt krigareståndet och gjorde till och med under österrikiska tronföljdskriget vid de allierades armé ett par fälttåg i Belgien såsom adjutant hos fursten af Waldeck. I svenska hären vardt han ryttmästare vid N. Skånska kavalleriregementet, men tog redan vid 33 års ålder, eller 1753, afsked med majors grad.

I det offentliga lifvet har han föga eller intet deltagit, utan synes mest ha sysselsatt sig med skötseln af sina jordegendomar. Generalamiralen hade gjort Skunkenberg och Tromtö i Blekinge till fideikommiss för sin ättelinie. Hans sonson gaf denna godskomplex namnet Johannishus efter ett i Livland släkten fordom tillhörigt gods, till hvilket generalamiralen skrifvit sig grefve.

Men grefve Fredrik Wachtmeister hade äfven andra egendomar, hvilka han fått genom sin hustru, som var en af Sveriges rikaste arftagerskor. Hon tillhörde den gamla svensk-danska ätten Trolle, som under unionstiden samt 1500- och 1600-talen spelat en så stor och understundom så lysande roll i Skandinaviens historia. Under 1700-talet har den likväl ej att uppvisa någon i statens värf framstående person, så vida man ej till

densamma vill räkna den berömde generalamiralen Henrik af Trolle. Dennes fader påstod nämligen bestämdt, att hans familj var en gren af den gamla Trolleätten, men tyckes dock ej kunnat bevisa sin utsago.

Den gamla Trolleätten var däremot fortfarande utmärkt genom sin rikedom. Efter allt att döma måtte den på denna tid ha varit en af de rikaste släkter, som någonsin funnits i Nordanlanden. Den är rik ännu i dag, ehuru stora delar af dess rikedomar under form af fideikommiss genom gifte öfvergått till grenar af ätterna Löwen, Bonde och Wachtmeister. De respektiva medlemmarna af dessa släkter, som äro innehafvare af nämnda fideikommiss, skola därför jämte sitt släktnamn äfven bära namnet Trolle.

Grefve Fredrik Wachtmeister var gift med Hilla Birgitta Trolle och hade med henne många barn. Af deras söner gjorde sig visserligen alla de fyra äldsta bemärkta, men af dessa är det likväl endast de tre yngre, som varit i egentlig mening framstående. Under Gustaf III:s, Gustaf IV Adolfs samt i början af Karl XIII:s regering lyftes genom dem släkten åter till stort inflytande, anseende samt till rikets högsta värdigheter och de hafva, om än på mycket olika sätt och i olika grad, gripit in i Sveriges öden.

Den äldste af dessa tre torde af historien komma att anses såsom den ypperste mannen inom släkten och som dess ädlaste personlighet och ärorikaste minne. Han var Gustaf III:s och Gustaf IV Adolfs högst betrodde man, enär han från 1787 till 1809 innehade rikets högsta värdighet eller riksdrotsämbetet. Han hörde visserligen icke till Gustaf III:s intimaste vänner, men han åtnjöt denne konungs största förtroende, ty han var flera gånger ordförande i den tillförordnade regeringen, medan Gustaf III var i fält eller i utlandet. En man af riksdrotsets stränga rättskänsla kunde nog icke gilla de olagliga mått och steg Gustaf III tog 1789, men ännu mindre tyckes han hafva sympatiserat med de s. k. patrioternas tillvägagående. Riksdrotset insåg nämligen, att dessas strid med konungen, trots alla deras fraser, mindre gällde rätten än makten, och att han således af två onda ting måste välja det minst onda eller att ställa sig på konungens sida. Men äfven om han ej energiskt motarbetat förenings- och säkerhetsakten, vägrade han dock bestämdt vid 1792 års riksdag att inom sitt stånd verka för dess antagande. Såväl under förmyn-

dareregeringen som under Gustaf IV Adolfs egen styrelse motsatte han sig med sin vanliga självständighet och rättrådighet hvarje godtycklighet så väl när det gällde personers behandling som lagarnas iakttagande. »Den olycklige Gustaf IV Adolf hade ingen trognare tjänare, då han hade rätt, än riksdrotset, men icke heller en orubbligare motståndare, då han hade orätt». På rättens grund och i lagens namn gjorde riksdrotset, så långt han kunde, ett ihärdigt motstånd mot konungens egenmäktiga och landsfördärfliga åtgärder. Hade Gustaf IV Adolfs öfriga rådgifvare varit lika rättrådiga och fosterlandsälskande män som riksdrotset och mera tänkt på hvad rikets bästa kräfde än hvad som möjligen kunde gagna deras egna personliga intressen, så hade de understödt riksdrotset i hans bemödanden och därigenom kanske förekommit mycket ondt. Riksdrotset insåg nödvändigheten af att en förändring af regeringssystemet ägde rum, men ville, att en sådan skulle ske på laglig väg eller genom ständernas sammankallande och således genom riksdagens bistånd. Efter statshvälfningen den 13 mars understödde han den nya regeringen med sin rika erfarenhet och sitt stora anseende, och äfven under den kort därpå sammanträdande riksdagen var riksdrotset såsom en återhållande och modererande kraft af största gagn för sitt fädernesland.

Det urgamla och höga drotsämbetet har knappast beklädts af någon, som varit Karl Axel Wachtmeisters like i rättrådighet, i ett noggrant upprätthållande af lagarnas helgd samt i oegennytta och fosterlandskärlek. De enda, som därutinnan skulle kunna täfla med honom äro Gabriel Gustafsson Oxenstierna, den store rikskanslerns broder, samt Per Brahe, den senare dock med mindre skäl än Gabriel Gustafsson. Per Brahe synes visserligen haft en större begåfning, men på samma gång äfven flera och större fördomar än Karl Axel Trolle- Wachtmeister. På grund däraf har ock Per Brahe saknat den höga och vidsträckta uppfattning af rätten och det fördomsfria krafvet på lagarnas upprätthållande, som utgöra Svea rikets sista drots' och dess förste justitiestatsministers egentliga ära och storhet som statsman.

Riksdrotsets närmast yngre broder hette Klas Adam. Denne gick in vid flottan. Han deltog med utmärkelse i det nordamerikanska frihetskriget, under hvilket han tjänade på franska flottan. Hans befordran var snabb. För detta hade han i icke ringa mån att tacka den mäktige generalamiralen Henrik af

Trolle, hvilken på denna tid var svenska flottans återupprättare, liksom Hans Wachtmeister hade varit det för ett sekel tillbaka. Sveriges *andre* generalamiral hade nämligen den största pietet för minnet af dess *förste* generalamiral och satte därför sin ära i att främja fortkomsten för den sistnämndes ättlingar hvilket framgår såväl af hans förhållande till Klas Adam som till dennes äldste broder Hans Fredrik, hvilken dock tog afsked som konteramiral. Men Klas Adam var redan 1782, vid endast 27 års ålder, öfverste och deltog som sådan i 1788 års sjötåg. Den 8 juli detta år tog Wachtmeister, då han kryssade utanför Nargön med en liten örlogseskader, tvenne ryska fregatter, Jaroslav om 32 och Hektor om 26 kanoner, hvilka från Kronstadt utgått för öfning af sjökadetter. I det ryktbara slaget vid Hogland den 17 juli förde Klas Adam Wachtmeister konteramirals befäl och kämpade där med lysande tapperhet, ehuru olyckligt. Hans flaggskepp Prins Gustaf, på hvilket hans broder, den ofvannämnde Hans Fredrik, var skeppschef, anfölls nämligen af tre ryska linieskepp och två fregatter och måste efter ett tappert försvar stryka flagg. Klas Adam, som, medan han ännu var i rysk fångenskap, blef »contre-amiral in petto», efter hvad Gustaf III skrifver till riksdrotset, vardt 1793 viceamiral. Under de båda följande åren, då svenska och danska eskadrar kryssade i förening till handelns beskydd, kommenderade han den svenska eskadern, och turvis med den danska amiralen var han öfverbefälhafvare öfver den förenade flottan. Då han efter 1795 års kryssning återkommit till Karlskrona, råkade han att komma i en tvist, hvars verkningar måhända sträckt sig ända till 1809 års expedition till Västerbotten. Därför torde det kanske icke vara ur vägen att närmare beröra denna händelse.

I en skrifvelse af den 10 oktober 1795 till storamiralsämbetet hade Klas Adam Wachtmeister anmält, att han under nyssnämnda års expedition »permitterat en del underofficerare till idkande af coufvaerdie sjöfart och å de samma meddelt förteckning». Storamiralsämbetet förständigade i följd häraf Wachtmeister att »förklara på hvad grund och authorisation slik permittering blifvit beviljad.» På denna förfrågning svarade Wachtmeister den 15 oktober följande: De af honom permitterade underofficerarne hade blifvit lämnade på svenska handelsskepp, destinerade åt Medelhafvet, hvilka dem förutan blifvit strandsatta.

Hvad den begärda upplysningen om grunderna och min authorisation till slik permittering beträffar, så och då jag redan därom

H. K. M. rapporterat, tror jag mig ej behöfva eller skyldig vara någon vidare förklaring därutinnan aflämna.» »Jag hoppas ock, att Kongl. M:t med nådigt välbehag anser detta förhållande, lika med de arrangements jag under expeditionen vidtagit, och att göra därå mera afseende på detta tagna steg af en chef för en flotta, än hvad höglofliga Kongl. Stor-Amirals-Ämbetets ledamöter låtit förmärka, emedan deras vidtagande åtgärd därutinnan är mig indifferent».

Under vanliga förhållanden skulle väl en sådan skrifvelse från en underordnad af Wachtmeisters rang och samhällsställning knappast kommit att leda till någon vidare påföljd. Men till otur för honom satt på denna tid i storamiralsämbetet för örlogsflottan en man, som var sträng mot sig själf, men äfven sträng mot andra. Framför allt var denne ytterst noggrann i allt hvad som rörde disciplinen, och fördenskull är det lätt att förstå, det han, efter emottagandet af Wachtmeisters minst sagdt obetänksamma skrifvelse, skulle finna storamiralsämbetet och sig själf förnärmade. Ordföranden i storamiralsämbetet var nämligen dåvarande konteramiralen, sedermera generalamiralen, den berömde Johan Puke.

De andra ledamöterna voro öfverstarne frih. Rudolf Cederström[1] och Karl Jusléen samt amiralitetsrådet Kihlgren. Af dessa yttrade sig Cederström först till protokollet och det i mycket skarpa och klandrande ordalag mot Wachtmeister, emedan denne i sitt bref begagnat ordalag, som på intet sätt kunde förenas med den skyldiga aktning ett ämbete, som föreställer H. K. H. hertigens och storamiralens höga person har rättighet att fordra, och som icke kunde ägna en underhafvande emot sitt befäl». Af denna orsak yrkade Cederström, »det viceamiralen borde genast med militärisk arrest till en början anses.»

Kihlgren vill ej gå så hastigt till väga. Han föreslog därför, att storamiralsämbetet skulle anmoda Wachtmeister »att stiga upp i ämbetet» för att på tillfrågan upplysa, om hans instruktion frikallade honom från redovisningsskyldighet hvad underofficerarnes permitteringvidkom. Och sedan borde storamiralsämbetet till K. M:t inberätta förloppet.

Cederström vidhöll likväl sitt yrkande och refererade Wachtmeisters »vanvördiga uttryck». Vidare ansåg Cederström, att Wachtmeister ytterligare hade felat i den aktning och subordination, han var skyldig storamiralsämbetet och det kommando, »som detta i storamiralens stad och ställe utöfvade, som voro storamiralen i egen hög person tillstädes.» Cederström framhöll nämligen att viceamiralen Wachtmeister endast genom en adjutant hos ordföranden annonserat sin och eskaderns ankomst på redden »och utan advis skjutit dag- och nattskott inne i hamnen, och äfven utan storamirals-ämbetets kunskap låtit nedhala och salutera sin flagg, hvilket allt utmärker en sidovördnad, som ej kan hänföras till okunnighet». Men ännu mera klandervärdt vore hans ofvannämnda skrifsätt. »Att utan påföljd få säga och skrifva till ett öfverbefäl, att dess åtgärd och af-

[1] Den under Karl Johans tid så bekante generalamiralen.

seende är honom indifferent, det skulle icke allenast missfirma Kongl. M:ts nådigste val af det ämbete, åt hvilket han anförtrott högsta styrelsen af amiralitetet, utan ock leda till yttersta förstörande af allt hvad subordination kallas i hela corpsen, hälst ryktet om ett så spotskt svars aflämnande från vice-amiralen grefve Wachtmeister till stor-amiralsämbetet varit kändt i staden och äfven föregått sjelfva brefvets ankomst». Cederström förblef därför vid sin mening, att vice-amiralen Wachtmeister »borde correctionsvis genast träda i arrest en 10 à 12 dagar uti sina rum,» och Kungl. M:ts svar på rapporten härom afbidas. »Ett kommando — eller militäriskt mål och fråga borde ej med civil omgång och senfärdighet utan med en militärisk nerve fermt handteras och decideras». Cederström slutade sitt anförande med att säga, »om han under annan synpunkt kunde anse krigslydnaden, skulle han i afseende på skyldskap och personlig vänskap för viceamiralen grefve Wachtmeister gärna omfatta alla tillfällen och därå lämna honom yttersta prof, men i tjänsten måste dylika konsiderationer vika. Vore öfriga ledamöter af annan tanke, förbehöll sig Cederström »att denna dess mening måtte till säkerhet för följderna blifva i protokollet antecknad och reserverad.»

Öfverste Jusléen instämde med Kihlgren, men i anseende till Wachtmeisters svar och följderna däraf vore han af lika tanke med Cederström.

Sist yttrade sig Puke med värdighet och lugn, ehuru han till sitt lynne var mycket häftig. Han instämde till alla delar med öfverste Jusléen, i följd hvaraf en af storamiralsämbetets adjutanter erhöll befallning att anmoda vice-amiralen grefve Wachtmeister att klockan 11 infinna sig i storamiralsämbetets sessionsrum.

En stund därefter anmäldes »chefen å nu hemkomna örlogseskadern, vice-amiralen och kommendören med stora korset af svärdsorden, och riddaren af franska orden pour le mérite militaire grefve Claes Wachtmeister», hvarpå denne inträdde, klädd i full uniform. Han tillkännagaf nu, att han, i dag hade låtit stryka amiralsflaggan och själf afgått från eskadern. Befälet öfver densamma hade han lämnat åt öfverstelöjtnant Gegerfelt, så vida storamiralsämbetet ej funne för godt därom nu mera annorlunda besluta.

Härpå svarade Puke, att i hvad vice-amiralen nu anfört vore intet att klandra, utom hvad det beträffade, »att amiralsflaggan i dag nedgått», ty detta »hade först kanonaden tillkännagifvit» för storamiralsämbetet. Men medan grefven och vice-amiralen nu vore tillstädes, ville storamiralsämbetet af honom »äska upplysning, huruvida någon paragraf uti dess af K. M:t erhållna särskilta nådiga instruktion fritoge grefven och vice-amiralen från att subordinera storamiralsämbetet.»

Wachtmeister svarade, att om denna upplysning begärts, innan storamiralsämbetets bref rörande permitteringen »i de skarpaste termer» till honom affärdats, skulle han tillkännagifvit, att han icke har någon §, som hvarken förbjuder eller befaller det.» I afseende på permitteringen hade han till densamma haft sådana anledningar,

som han nu ej kunde för storamiralsämbetet uppgifva, saken vore redan till K. M:t inberättad, och han väntade därå K. M:ts bifall. Puke erinrade härvid, att frågan nu egentligen ej vore om permitteringen, utan å storamiralsämbetets vägnar fordrade han endast svar härå: »om grefven och vice-amiralen ägde någon Kongl. M:ts frikallelse från skyldigheten att subordinera ämbetet?» Därpå svarade Wachtmeister, att han under det honom anförtrodda befälet öfver örlogseskadern ansåg sig i lika egenskap med en general en chef, och i följd däraf vore endast Kongl. M:t därför ansvar och redo skyldig, undantagandes i ekonomiska ärenden, hvari han medgaf sig stå under storamiralsämbetets order. Men på ytterligare förfrågan måste han erkänna, att ingenting i hans instruktion fanns som frikallade honom från subordination under ämbetet, hvarpå han anmodades för en stund taga afträde.

Storamiralsämbetet tog nu saken under ytterligare öfvervägande. Och som Wachtmeister ej kunde åberopa något förordnande af K. M:t, hvarigenom han vore ställd utom storamiralsämbetets subordination och order, men medelst det uti aflåtna skrifvelsen nyttjade otillbörliga skrifsättet felat mot den subordination, som honom ålegat, så beslöts den af de militära ledamöterna proponerade arresten. Och sedan Wachtmeister åter blifvit inkallad, förständigades han att till storamiralsämbetets närvarande adjutant aflämna sin sabel, hvarefter han afträdde för att förfoga sig till sina rum.

Dagen därpå aflät storamiralsämbetet till K. M:t en skrifvelse, i hvilken det redogjorde för hvad som tilldragit sig mellan detsamma och Wachtmeister. Det slutar sin skrifvelse med förfrågan, »om arresten på 10 à 12 dagar må anses för tillräcklig korrektion.»[1]

I sitt svar intog K. M:t en medlande ställning. Det är högst sannolikt, att hertigen-storamiralen ansåg, att Puke gått allt för strängt till väga. Men som Puke var storamiralens gamle vapenbroder och åtnjöt sin höge förmans synnerliga ynnest, så ville hertigen icke gifva Puke orätt, så mycket mindre som detta ju skulle hafva skadat storamiralsämbetets myndighet. K. M:t förklarade nämligen Wachtmeisters »åtgärd med permitteringen vara tillräckligen authoriserad genom den däröfver insända och af Oss approberade underdåniga rapport», men fann ock af Wachtmeisters »skriftliga svar och mindre väl öfvervägda yttranden storamiralsämbetet hafva ägt tillräckelig grund till den honom förkunnade arresten, hvartill Vi således lämna Vår nådiga approbation.» K. M:t befallde dock »att han genast vid ankomsten af detta bref ur arresten utgår för att inför Oss aflägga den redogörelse för förrättad expedition, som Vi af honom hafva att emottaga.»[2]

[1] Källor för denna framställning hafva varit: Utdrag af protokollet hållet uti K. M:ts storamiralsämbete för örlogsflottan i Karlskrona den 16 oktober 1795 i saml. *Sjöexpeditioner 1794—95*, samt storamiralsämbetets skrifvelse till K. M:t den 16 oktober 1795, i hvilken Wachtmeisters bref af den 15 oktober följer som bilaga. Riksarkivet.

[2] Registraturet för krigsärenden af den 19 oktober 1795: egendomligt nog är dock själfva skrifvelsen dagtecknad den 14 oktober.

Att regeringen icke synnerligen ogillade Wachtmeisters handlingssätt i denna fråga framgår äfven af den omständigheten, att hon redan i december s. å. befordrade honom till amiral.

Jag har dröjt vid denna händelse, emedan det icke är osannolikt, att den vållat en viss kyla mellan Puke och Klas Wachtmeisters bröder. Dock må det äfven framhållas, att riksdrotset ej synes hafva haft mycket höga tankar om sin broders klokhet, hvilket framgår af grefve Hans Gabriel Trolle-Wachtmeisters *Anteckningar och Minnen*. Det är heller icke så utan, att denne behandlar sin farbroder något ironiskt. Samma memoirförfattare synes dock icke heller hafva haft någon vidare sympati för Puke, hvartill måhända första grunden är att söka i ofvannämnda konflikt mellan farbrodern och Puke, men troligen kan det också ha berott på andra omständigheter, ty jämte alla sina utmärkta och solida egenskaper hade Puke äfven andra, som voro allt utom älskvärda.

Efter den gamle förste amiralen grefve Wrangels död 1799 vardt Klas Wachtmeister ordförande i kommittéen för örlogsflottans ärenden, sålunda högste befälhafvande amiral i Karlskrona, följande år blef han en af rikets herrar, men 1801 föll han i onåd, emedan Gustaf IV Adolf ansåg, att Wachtmeister var skulden till att svenska flottan ej kom att deltaga i det ryktbara sjöslaget mot engelsmännen utanför Köpenhamn den 2 april s. å. Wachtmeister ställdes i följd däraf inför krigsrätt och förlorade sina ämbeten, hvilka han dock återfick redan 1802. Året därpå begärde och fick han afsked och spelade därefter just ingen mera betydande roll.

Den yngste af bröderna var Gustaf. Äfven denne uppnådde rikets högsta värdigheter, ty han dog som general af infanteriet, serafimerriddare och en af rikets herrar. Han var således den tredje af sina bröder och den femte af sin släkt, som under detta tidsskede erhöll sistnämnda höga värdighet.

Jämte sin farfarsfar, generalamiralen, är grefve Gustaf Wachtmeister kanske den ryktbaraste, eller åtminstone den mest kände mannen af hela sin ätt. Troligen är det ock ingen Wachtmeister, hvars görande och låtande eller karakter blifvit så mycket afhandlade som denne grefve Gustafs. Orsaken härtill är, att han kommenderade landttrupperna i den med så stora förväntningar företagna och med så många svikna förhoppningar ändade expeditionen till Västerbotten 1809. Gustaf Wachtmeister

har ock fått bära hufvudansvaret för detta företags misslyckande. Visserligen måste det medgifvas, att han under denna expedition begått många och stora fel, men det är likväl för mycket att påstå, att det ensamt eller hufvudsakligast var genom hans förhållande, som företaget misslyckades. Man har nämligen beskyllt honom för oduglighet, ja, till och med satt hans heder i fråga, ehuru båda dessa beskyllningar, framför allt den sista, äro obefogade och sakna all grund.

Redan Geijer på sin tid yttrade om expeditionen till Västerbotten följande: »I ett företag af denna beskaffenhet, hvars utförande visserligen erbjuder anledningar till tadel, men till ett tadel, som rättvisligen tål att delas mellan *flera*, har likväl *en* man fått uppbära hela massan af omilda omdömen, nämligen general Wachtmeister. Man synes å alla sidor ha varit belåten med att på hans axlar aflasta sin skuld. Vi äro ej främmande för dylika erfarenheter.»[1]

På grund af detta Geijers yttrande samt af andra omständigheter torde det därför kunna hafva ett visst intresse att göra general Gustaf Wachtmeisters ungdom, utveckling och verksamhet till föremål för en utförligare framställning.

2.

Gustaf Wachtmeister och Johan Ludvig Hård.

Grefve Gustaf Wachtmeister föddes i Karlskrona den 25 juli 1757. Det tyckes till en början hafva varit meningen, att han skulle ingå vid örlogsflottan. Han skickades nämligen först till kadettskolan i Karlskrona, hvarest han inskrefs den 5 nov. 1770. Hans vistelse vid denna skola blef dock icke långvarig, ty redan den 18 jan. 1771 utnämndes han till sergeant vid Kronobergs regemente, vid hvilket han den 20 maj följande år befordrades till fänrik. Men år 1776 den 1 maj förflyttades han som löjtnant till konungens eget värfvade regemente.

Den unge Gustaf Wachtmeister önskade dock att skaffa sig större och djupare kännedom om krigskonsten, än man den

[1] E. G. Geijer, Samlade skrifter, VIII, s. 115—116, med anl. af Lagerbrings Betraktelser öfver kriget 1808—9.

tiden kunde få i Sverige, ty ännu satt mycket af frihetstidens fördärfliga surdeg kvar i svenska officerskåren, som därigenom fortfarande såväl i praktiskt som i teoretiskt hänseende lämnade mycket öfrigt att önska. Det drog ock länge om, innan det lyckades Gustaf III att höja sin officerskår i kunskaper och militärisk duglighet.

På denna tid liksom i våra dagar ansågs den preussiska hären och den krigskonst, som inom densamma uppstått, för de första i världen. Ännu lefde ju den store konungen, som under sjuåriga kriget genom en rad af lysande segrar öfver de stora kontinentalmakternas härar häfdat sitt rykte såsom sin tids största fältherre och gjort sin armé till ett mönster för de andra rikenas. Att få tjäna i preussiska hären och att under dess berömda generaler lära sig krigskonsten utgjorde fördenskull på denna tid en mängd unga officerares ifrigaste åstundan, och det ej blott i Sverige, utan äfven i nästan hela det öfriga Europa, själfva Frankrike ej ens undantaget.

Äfven den unge Wachtmeister ville i denna armé söka utveckla sina kunskaper och skaffa sig erfarenhet i krigets svåra konst. Det var likväl i allmänhet icke så lätt för utländska officerare att vinna inträde i den preussiska hären. För att vinna denna förmån fordrades mycket mäktiga relationer. Men sådana hade Gustaf Wachtmeister, och dessa utmärktare och mera lysande, än som stodo andra svenska officerare till buds.

Vid denna tid innehade nämligen en svensk adelsman, som var stolt både öfver att vara svensk och att härstamma från en gammal svensk ätt, en hög ställning i preussiska hären, där han ock vunnit ett stort anseende. Han åtnjöt äfven Fredrik den stores ynnest och vänskap i ovanlig grad. Sedan Konrad von Rosens,[1] Nils Bielkes och Otto Vilhelm Königsmarks dagar har väl heller ingen, som varit född svensk undersåte eller börjat sin militära bana i svenska arméen, förvärfvat sig ett så stort anseende och en så lysande ställning i utlandet som grefve Johan Ludvig Hård. Efter många skiftande och underbara öden hade han uppstigit till värdighet af generallöjtnant i preussiska hären samt till guvernör i Spandau. Han var född 1719 och son till en af Karl XII:s generaler, hvilken slutade såsom grefve och riksråd. Johan Ludvig Hård ingick

[1] Konrad von Rosen var född 1628, tjänade som ung vid ett af de svenska regementerna i Livland, men måste för dråp fly till Frankrike, där han omsider uppsteg till värdighet af marskalk af Frankrike.

först som volontär vid svenska lifgardet och vardt där efter en tid vid ännu ej fyllda 15 år underofficer. Men han begick under denna tid så många pojkstreck och förde ett så vildt lif, att han måste lämna hufvudstaden. Han skickades därför till landet och blef fänrik vid Nerikes och Värmlands regemente. Hans familj hoppades, att han, icke vidare utsatt för en stor stads frestelser, skulle lugna och stadga sig. Detta mål vanns äfven, ty under vistelsen på landet vaknade självpröfningen och eftertanken hos honom, hvarigenom han kom till insikt om sina dårskaper samt nödvändigheten af att börja ett nytt lif. Såsom löjtnant vid Dalregementet deltog han i det olyckliga finska kriget 1742—43. I sin självbiografi[1] säger han: »jag har gjort tolf fälttåg mer eller mindre lyckliga och olyckliga, men under hela min långa på mödor och ansträngningar af alla slag så rika militära bana kan jag ej påminna mig ett fälttåg, i hvilket ledningen förts med mindre klokhet, eller under hvilket man begått flera misstag.» Ett par år därefter fick Hård anställning i holländska arméen och gjorde några kampagner under furst Karl af Waldeck, hvars vänskap och tillgifvenhet han snart vann genom sin vid flera tillfällen ådagalagda mandom och duglighet. På detta sätt kom Hård att under det österrikiska tronföljdskriget deltaga i de allierades fälttåg i Belgien och fick därigenom tillfälle att vara med i det stora slaget vi Fontenoi samt i flera andra drabbningar. Hård steg från den ena graden till den andra och blef till slut befordrad till öfverste, men hade dock dessförinnan såsom öfverstelöjtnant länge fört befälet öfver ett regemente. Prinsen af Oranien skickade Hård på hösten 1747 till Sverige för att af regeringen utverka, att fyra svenska regementen skulle träda i holländsk tjänst. Hård lyckades visserligen icke i detta uppdrag, men blef af konung Fredrik utnämnd till svensk öfverste och fick dessutom af denne konung en guldvärja. Under denna sin vistelse i Sverige var det, som grefve Hård den 2 februari 1748 gifte sig med en ung fröken, med hvilken han redan förlofvat sig, innan han gick i holländsk

[1] *Mémoires d'un Gentilhomme Suédois ecrits par lui même dans sa retraite l'année 1784*, s. 28. Detta arbete utmärker sig för ovanlig tillförlitlighet i uppgifter efter hvad jag hört utländska vetenskapsmän säga. Det citeras äfven ofta af utländska historieskrifvare. På franska skref dess författare sitt namn *Hordt*. Detta arbete är tillägnadt prins Henrik af Preussen, grefve Hårds gamle och förtrolige vän.

tjänst. Hon var efter hans egen utsago en af de skönaste kvinnor i Sverige på sin tid.[1] Hon var i nära trettio år för Hård den mest ömma, trofasta och uppoffrande maka. Hennes namn var Ulrika Juliana Henrietta Wachtmeister. Den nyssnämnde amiralen grefve Karl Hans Wachtmeister, generalamiralens son, var hennes fader, och hennes ende broder var grefve Fredrik Georg Karl Hans. Således var hon Gustaf Wachtmeisters faster. Sedan Hård lämnat den holländska tjänsten, återflyttade han till Sverige och blef 1755 löjtnant vid lifdrabanterna. Som sådan hade han öfverstes rang.

Allmänt kändt är, att konungaparet och dess anhängare 1756 ville omstörta frihetstidens statsskick och införa ett nytt, som afsåg att utvidga konungamakten. Själf lär Hård hafva uppgifvit, att den författning, han och hans medsammansvurna ämnat gifva Sverige, föga skilde sig från den, som Gustaf III gaf sitt folk år 1772. Emellertid vardt denna sammansvärjning, som bekant är, upptäckt. Flera män fingo med lifvet umgälla sin delaktighet i densamma. Hård lyckades endast genom flykten undgå detta öde. Öfver Danmark begaf han sig till sin forne general, fursten af Waldeck, men hans vistelseort blef upptäckt, och svenska regeringen fordrade genom kejsaren hans utlämnande, hvilket dock fursten afslog. Men som Hård icke ville bereda sin furstlige vän några obehag genom en fortfarande vistelse i dennes land, begaf han sig till Schweiz. Där blef han bekant med Voltaire, som lämnade honom fritt tillträde till sitt bibliotek. Hård fann vistelsen i Schweiz så angenäm, att han beslöt att bosätta sig därstädes. Men vid denna tidpunkt fick han ett bref från sin grefvinna, som underrättade honom, att den regerande hertigen af Holstein, den ryske tronföljaren Karl Peter Ulrik, ville i sitt land lämna en fristad åt de deltagare i 1756 års sammansvärjning, som lyckats fly från Sverige. Hård begaf sig därför inom kort till Holstein, där han återförenade sig med sin hustru. Han fick nu veta, att hans egendom icke blifvit familjen frändömd, och att Lovisa Ulrika tagit hand om hans dotters uppfostran samt hans broder om hans sons.

År 1757 fick Hård af Fredrik den store det hedrande anbudet att som öfverste inträda i preussisk tjänst. Hård mottog med glädje detsamma, dock endast på det uttryckliga villkoret att aldrig behöfva tjäna mot svenskarne. Han deltog nu med utmärkelse

[1] Anf. arb. s. 178.

i sjuåriga kriget, under hvilket han hufvudsakligen kämpade mot ryssarne. Kort efter slaget vid Kunersdorf vardt han under en rekognoscering tillfångatagen af kosackerna. Vid ryska högkvarteret vardt Hård mycket höfligt bemött, men i Petersburg väntade honom många vedervärdigheter. Fredrik den store hade visat sig mycket mån om hans utväxling, men detta tyckes mera hafva skadat än gagnat Hård. Ryska kejsarinnan förklarade visserligen, att hon icke ämnade utlämna honom till den svenska regeringen, men däremot lät hon honom förstå, att han skulle hållas i ett ständigt fängelse till repressalie för att Fredrik den store låtit stegla en fången rysk officer, som i Küstrin gjort en sammansvärjning i afsikt att massakrera hela den preussiska besättningen. Hård fördes till Peter-Pauls fästningen, där han behandlades med onödig stränghet och där han fick förblifva i tjugufem månader och tre dagar. Han fick under denna tid icke ens skrifva till sin hustru, som han ville underrätta om att han lefde och hvar han vistades. Det ser ut, som om kejsarinnan velat, att ingen, utom några få invigda, skulle veta, hvar han var, detta förmodligen för att göra hans fångenskap desto säkrare och långvarigare. Ty på Fredrik den stores förnyade bemödanden om hans frigifvande, svarades det, att han vore bortsänd till en så aflägsen del af Ryssland, att hans utväxling näppeligen läte sig göra. Det är osäkert, men alls icke omöjligt, att svenska regeringen haft någon andel i, att han blef på detta sätt behandlad. Fredrik den store hade nämligen låtit inspärra i en fästning såväl den ryske generalen von Tiesenhausen som den svenske öfversten Lillienberg och högtidligt förklarat, att deras lif stode i pant för grefve Hårds. Utan denna konungens förklaring hade nog Hårds öde blifvit ännu svårare, än det nu blef. Ofvannämnda förklaring hade till och med slutligen den verkan, att kejsarinnan ämnade låta utväxla honom, men genom döden hindrades hon därifrån.

Nästan omedelbart efter sin tronbestigning gaf Peter III befallning om Hårds frigifvande. Kejsaren var ju, som bekant, en den störste beundrare af Fredrik den store. Hård vardt på det mest utmärkta sätt vid flera tillfällen uppmärksammad och hedrad af den unge kejsaren och dennes gemål, den sedermera så berömda Katarina II.[1]

[1] Om grefve Hårds fångenskap i Ryssland och befrielse därur, se anf. arb. s. 223—274.

Efter sin återkomst till Preussen i början af år 1762 deltog Hård i de återstående fälttågen och blef af Fredrik den store följande år utnämnd till generalmajor. Han fick därjämte en större årlig pension.

År 1756 hade Hård för sin delaktighet i den då upptäckta sammansvärjningen i Sverige blifvit in contumaciam dömd till döden, och ett pris af 1000 dukater hade blifvit satt på hans hufvud. Men år 1765[1] upphäfdes domen öfver Hård och redan följande år synes han ha aflagt ett kort besök i sitt fädernesland. Några år därefter fick Hård befallning af Fredrik den store att beledsaga konungens broder prins Henrik på dennes ryktbara resa till Stockholm och Petersburg 1770—71. Då Gustaf III år 1771 som nyblifven konung reste igenom Berlin, fick Hård i uppdrag af Fredrik den store att ombesörja allt, hvad som hörde till den svenske konungens värdiga mottagande. Hård tillvann sig ock af Gustaf III dennes synnerliga bevågenhet och vänskap. Han stod äfven utmärkt väl hos Fredrik den store, därom vittna en mängd bref och handlingar af denne konung. År 1773 blef Hård, vid den sedvanliga revyen i maj månad, af Fredrik den store utnämnd till generallöjtnant i den preussiska arméen. Vid detta tillfälle blef äfven den sedermera så ryktbare fältmarskalken Möllendorff befordrad till generallöjtnant.

En tid därefter utnämndes grefve Hård äfven till guvernör i Spandau. Som sådan hade han bland mycket annat äfven det mindre angenäma åliggandet att hafva högsta öfveruppsigten öfver den mängd af fångar, som i denna fästning voro inspärrade. Men grefve Hård fullgjorde detta uppdrag på ett sätt, som skaffade honom stort rykte för rättrådighet och humanitet.

Det som isynnerhet hedrade grefve Hård var, att han, fastän han måst lämna Sverige och gå i landsflykt, och ehuru han i Preussen steg till så höga värdigheter och stod i så stor ynnest hos Fredrik den store, likväl städse med kärlek omfattade Sverige och dess folk. Under sjuåriga kriget hade han gjort hvad han

[1] Malmström, Frihetstidens politiska historia V, s. 311. Ehrensvärd i sina Dagboksanteckningar uppger II, s. 110, att Hård på grund af preussiska och ryska hofvens framställningar redan 1762 skall ha blifvit benådad, hvilket dock vederlägges af Malmströms ofvan citerade arbete V, s. 205. Här heter det, att domen öfver Hård mildrades så till vida, att »han ej mera skulle utfordras vid frammande hof.» Men om denna ständernas mildring af hans dom var mycket värd må lämnas därhän. Ty hvilket hof skulle väl ha utlämnat en af Fredrik den stores generaler till de svenska myndigheterna?

kunnat för att hjälpa och gagna sina fångna landsmän, men hade därvid understundom råkat ut för den svartaste otacksamhet.[1] Att han under hela sitt lif var én vän af Sverige framgår så väl af de svenska sändebudens i Berlin, Zöge von Manteuffels och Carisiens skrifvelser, som af den välvilja och det intresse han visade de svenska officerare, som fingo eller förgäfves sökte anställning i preussiska hären.

Med sin egen familj liksom med sin hustrus upprätthöll grefve Hård en liflig förbindelse, och när han om våren 1778 insåg, att ett krig mellan Preussen och Österrike var oundvikligt, skref han till flera af sina släktingar och vänner i Sverige och uppmanade dem att underrätta sina unga anhöriga, som voro officerare, att flera af dem kunde få anställning i preussiska hären, om de så fort som möjligt begåfvo sig till Berlin. Hård hade nämligen detta år liksom år 1757, fått i uppdrag att uppsätta ett så kalladt friregemente af två bataljoner. Uppsättningen af detsamma försiggick med stor skyndsamhet, dagligen anmälde sig till inträde i detta regemente »åtskilligt ungt manskap af de härvarande familjer och handtverkare.»[2] Han yttrade ock till svenske ministern i Berlin, att han önskade, det många svenskar skulle komma och engagera sig vid hans regemente.[3] Han försäkrade äfven, att han skulle försöka skaffa sina landsmän alla de förmåner härstädes, som möjliga voro. Många svenskar skyndade ock till Berlin dels på grund af Hårds uppmaningar, dels ock på grund af Gustaf III:s. Tillströmningen vardt likväl så stor, att de, som sist ankommit till Berlin, icke kunde få sina önskningar uppfyllda. Men bland dem, som först anländt, var den 21-årige Gustaf Wachtmeister. I medlet af maj 1778 kom han till Berlin jämte tre andra officerare vid konungens eget regemente, fänrikarne Thestrup, Brandt och Johan Jesper Lagercrantz. Såväl Gustaf Wachtmeister som dessa blefvo anställda vid Hårds regemente. Vid detsamma fingo äfven flera andra svenskar inträda som officerare, nämligen grefve Horn, kapten i arméen och f. d. löjtnant vid lifgardet, som tjänstgjorde under en del af kampagnen som kompanichef, under en annan del som Hårds adjutant, vidare löjtnanten och lifdrabanten A. U. Hjulhammar och flera andra.[1]

---

[1] Mémoires d'un Gentilhomme Suédois p. 200—201.
[2] Zöge v. Manteuffel till kanslipres. 1778 $^{21}/_{3}$, Riksarkivet.
[3] Se bilagan till Zöge von Manteuffels bref af den 12 juni till kanslipresidenten.

Det krig, som nu stod på väg att utbryta, var det bäjerska tronföljdskriget. Under detta gjorde grefve Hård sitt sista och Gustaf Wachtmeister sitt första fälttåg.

* * *

År 1777 den 30 december hade kurfursten Max Josef af Bäjern aflidit. Hans närmaste arfvinge var kurfursten Karl Teodor af Pfalz, som äfven tillhörde huset Wittelsbach.[1] Redan dagen efter sin frändes död, eller den 31 dec., utfärdade Karl Teodor till bäjerska folket en proklamation, i hvilken han gaf tillkänna, att han öfvertagit regeringen. Han var likväl då icke i München, ty dit anlände han från Mannheim först 36 timmar efter underrättelsen om Max Josefs död. Men redan den 3 januari 1778 hade hans befullmäktigade ombud i Wien undertecknat ett fördrag, enligt hvilket icke blott nästan hela nedre Bäjern utan äfven delar af öfre Bäjern och öfre Pfalz afträddes till österrikiska huset. Några af dessa landsdelar förklarades nämligen af kejsaren vara län, som genom Max Josefs död voro hemfallna till riket eller till Böhmens krona. Men Karl Teodor kunde icke fritt förfoga öfver dessa landsdelar, ty det fanns en annan gren af huset Wittelsbach, hvars hufvudman var hertig Karl II af Zweibrücken, och utan dennes bifall kunde ofvannämnda fördrag icke blifva rättsligt gällande. Äfven denne furste infann sig i München för att taga vara på sina rättigheter. Dock, om han icke hade haft annat än sin lagliga rätt att åberopa sig på, så skulle nog fördraget gått i verkställighet. Men han blef uppmanad att inlägga en offentlig protest mot fördraget och kejsarens tillvägagående. Denna protest kunde ej förklinga ohörd, ty bakom hertigen af Zweibrücken stod Fredrik den store, och det var dennes utskickade, som ingifvit hertigen mod att utfärda protesten.

Fredrik den store ansåg sig nämligen icke kunna tillåta Österrike att få göra ofvannämnda landvinningar, ty därigenom skulle dess makt till den grad ökas, att Preussen kunde komma att ligga under i det krig, som Fredrik förutsåg skulle utbryta senast om två år med Österrike, i fall sistnämnda makt nu finge förverkliga sina planer i afseende på de bäjerska landsdelarna.[2] Men som Wienerkabinettet, och framför allt kejsaren, icke gjorde af-

[1] Såsom bekant tillhörde äfven Karl X, Karl XI och Karl XII detta hus.
[2] Reimann, Der bairische Erbfolgekrig, s. 100.

seende på de föreställningar Fredrik II nu gjorde, började denne redan i mars ställa sin armé på krigsfot för att med vapenmakt hindra Österrikes förstoringsplaner. För fjärde gången skulle Fredrik II således draga svärdet mot Österrike, och Maria Teresia skulle åter få att göra med »den elake mannen», som fråntagit henne Schlesien, »Österrikes pärla», och som hade till sitt förfogande det yppersta infanteri i världen samt en armé, som i styrka var Österrikes öfverlägsen. Därtill kom, att Fredrik fick Sachsen till bundsförvant, hvilket i icke ringa grad ökade hans styrka. Det var Fredriks plan, att med två härar inrycka i Böhmen, där de skulle förena sig vid öfre Elbe. Den ena, som skulle uppbryta från Schlesien, skulle den gamle konungen själf kommendera; den andra åter, som bestod både af preussiska och sachsiska trupper, hans broder prins Henrik. Från Sachsen skulle denne inrycka i Böhmen. Konungens armé bestod af 81 bataljoner fotfolk och 123 skvadroner kavalleri jämte ett fruktansvärdt artilleri. Hela denna här utgjorde nära 100,000 man. Prins Henrik åter hade under sitt befäl, utom ett starkt artilleri, 61 bataljoner infanteri och 110 skvadroner kavalleri.[1] Hans armé var något mindre än konungens, men torde likväl hafva utgjort öfver 80,000 man.[2] Under prins Henrik skulle, utom andra, generallöjtnanterna Hård, Möllendorff och den från svenskarnes deltagande i sjuåriga kriget bekante Belling kommendera.

Redan den 6 april hade Fredrik den store lämnat Berlin och begifvit sig till Schlesien för att öfvertaga befälet öfver den armé, som därstädes i Glatz skulle vara samlad före denna månads utgång. Prins Henrik däremot dröjde ännu länge kvar i Berlin och jämte honom äfven general Hård. Men den 29 juni på aftonen ankom från konungen till hans broder en kurir, som medförde befallning till prins Henrik att ofördröjligen med

[1] Zöge von Manteuffels depesch d. 25 juli har som bilagor bägge arméernas ordre de bataille.

[2] I sina memoirer s. 356 uppger Hård konungens armé till 100,000 man och prins Henriks till ungefär samma styrka. Allg. Geschichte in Einzeldarstellungen, Das Zeitalter Friedrichs des Grossen von D:r Oncken II, s. 752 uppger både konungens och prins Henriks armé till 80,000 man. Dock är att märka att såväl konungen som prinsen, då de inbröto i Böhmen, hade i Glatz och Sachsen kvarlämnat trupper; med dessa utgjorde nog deras respektiva härar den styrka Hård uppgifver. För själfva framställningen af krigshändelserna stöder sig Oncken på E. Reimann, Geschichte des Bair. Erbfolgekriegs, hvilket arbete jag först i allra sista stunden lyckat få tillgång till. Jag har därför som källa hufvudsakligen måst begagna svenske envoyén frih. Zöge von Manteuffels skrifvelser till Gustaf III och kanslipresidenten.

de i Berlin varande trupperna tåga till Sachsen för att förena sig med de där stående preussiska kårerna. Krigsförklaringen var också nu förestående. Ty den preussiske statsministern grefve von Finkenstein yttrade kort före krigsförklaringen till den svenske ministern baron Zöge von Manteuffel, att alla försök att genom underhandlingar bilägga oenigheten mellan de bägge staterna hade strandat, ehuru konungen erbjudit kejsaren att mot en ekvivalent få behålla en del af de bäjerska landsdelar, som Österrike redan tagit i besittning. Men Österrike hade aldrig velat framlägga ett billigt förslag i denna riktning. »Slutligen hade man ock å österrikiska sidan,» efter grefve Finkensteins utsago, »med hauteur gifvit till svar, att man icke uti vidare explication ingå och på intet från de en gång gjorda pretentioner afstå ville. Således blefve Hans Preuss. M:t nu föranlåten att gripa till det sista medel, som försynen gifvit honom, och att genom vapen söka upprätthålla Tyska rikets frihet och den Westfaliska freden emot Wienska hofvets omåttliga ärelystnad och tillgrepp.»[1] Att de diplomatiska förbindelserna voro afbrutna, och att fientligheterna skulle taga sin början lät grefve von Finkenstein den 3 juli meddela Österrikes sändebud grefve Cobenzl.

Tidigt på morgonen den 1 juli hade prins Henrik, sedan kavalleriet en stund förut aftågat, med de trupper af Berlins garnison, som skulle åtfölja honom, satt sig i marsch med infanteriet och artilleriet. Prinsen själf och hans svit åtföljde den truppkolonn, som uttågade genom Halleska porten; denna kolonn, som bestod af sex bataljoner infanteri och 40 kanoner, utom det tunga artilleriet, som hade sin tågordning mellan bataljonerna, kommenderades af prinsens gamle vän general Hård, med hvars regemente, hvilket äfven tillhörde denna kolonn, Gustaf Wachtmeister nu marscherade. Ty det var först sedan fälttåget började, som han kom att tjänstgöra i sin frändes generalstab.

Den 7 juli tog prins Henrik sitt högkvarter i närheten af Dresden, där han förenade sig med de trupper, som voro samlade utanför denna stad. Möllendorff stod redan vid Böhmiska gränsen med 20,000 man för att betäcka den omkring Pirna och Königstein sig koncentrerande sachsiska hären.

[1] Zöge von Manteuffels depesch 1778 4/7.

Den 5 juli hade Fredrik den store med sin armé gått öfver böhmiska gränsen, och snart stod han framför den österrikiska hufvudarméen, som intagit en så starkt befäst ställning på höjderna vid öfre Elbe från Königgrätz till Arnau, att Fredrik ej vågade angripa densamma.[1] Dock såg det en gång ut, som om det skulle komma till en hufvudslaktning mellan Nachod, där konungen hade sitt läger, och Königgrätz, hvarest österrikarne hade sin starkaste stödjepunkt, och där deras högra flygel stod. Fredrik den store hade således tågat samma väg, som hans frände, kronprins Fredrik Vilhelm, 88 år senare skulle taga. Den 7 juli efter en skärmytsling skref kejsar Josef till sin moder: »Utomordentliga omständigheter fordra utomordentliga medel. Monarkiens upprätthållande är under detta nyss början och farliga krig beroende af några få olyckliga ögonblick. Fienden är oss i styrka verkligen öfverlägsen och på kändt sätt till alla medel beredd, vi äro verkligen utan allierade, och alltså måste monarkien bygga endast på sina egna resurser.»[2] Josef fordrade en utskrifning på 40,000 man och de yttersta ansträngningar i finansiellt afseende, huru stora dessa än redan voro. Denna skrifvelse gjorde det djupaste intryck på Maria Teresia, som redan i januari månad hade känt sig på det högsta orolig öfver sin sons planer. Den 11 juli skref hon till kejsaren, att han skulle sluta fred för hvarje pris, och om han fruktade att utsätta sig för skenet af svaghet, så skulle han kasta ansvaret på hennes gråa hufvud, »som ju nu icke mera duger till något». Och dagen därpå skref hon »med bäfvande hjärta» till honom, som hon i sina bref till Josef aldrig nämnde med annat namn än *Unmensch* eller *Ungeheuer*, eller till Fredrik den store, och detta utan sin sons vetskap, och bad konungen att, innan det kom till

[1] Mig veterligt var det endast en svensk officer, som fick åtfölja konungens armé, ehuru endast som volontär, nämligen majoren vid Kalmar regemente grefve E. Ph. v. Schwerin. Hade han ej varit släkt med Fredrik den stores lärare i krigskonsten, fältmarskalken v. Schwerin, hade Fredrik nog icke beviljat honom denna ynnest, ty han hade vägrat tyska furstar densamma. Från Schönwalde i Schlesien skref Fredrik med egen hand. »Mr le comte de Schwerin, Je suis bien aise de pouvoir vous accorder la permission, que vous me demandez par votre lettre du 18 de ce mois, d'accompagner en qualité de volontaire une de mes armées. Cela dépendra entiérement de votre bon plaisir et je vous en laisse le choix. Sur ce, je prie Dieu, qu'il vous ait, Mr le comte de Schwerin, en sa sainte et digne garde. le 25 Avril 1778. Frederic.» Zöge v. Manteuffel till kanslipresidenten 1778 $^{2}/_{5}$.

[2] Josef II:s och Maria Teresias bref äro tagna ur Onckens ofvannämnda arbete, där källorna citeras.

en slaktning, återupptaga de kort förut af kejsaren afbrutna underhandlingarna.

Fredrik den store mottog detta bref den 17 juli genom Thugut, samme man, som längre fram under kriget med franska republiken skulle så djupt ingripa i Europas historia.

Konungen besvarade kejsarinnan-drottningens bref i de mest förbindliga ordalag och lofvade att icke företaga något afgörande steg, förrän ett nytt försök blifvit gjordt att utjämna tvistigheterna. Underhandlingar öppnades också i Glatz, men blefvo resultatlösa.

Kejsaren upptog mycket illa detta sin moders steg och skref till henne, att det var en vanära för honom själf och monarkien. Men nästan omedelbart därefter inträffade händelser, som gjorde det tydligt för honom, att det steg hans moder tagit varit en lycka för honom och Österrike.

Den sedan det sjuåriga kriget så berömde fältmarskalken Gideon Ernst von Laudon kommenderade nämligen en egen armé af omkring 50,000 man, med hvilken han skulle bevaka de pass, som genom Lausitz och Erzgebirge från Sachsen leda in i Böhmen. Men han uppfyllde mycket illa denna sin uppgift, ty den 28 juli hade prins Henrik satt sig i marsch och inträngt genom Lausitz med omkring 80,000 man öfver Hainspach uti Böhmen, finnande passen obesatta. Belling, som kommenderade preussiska avantgardet, besatte de pass, som ligga väster om Lausitzbergets högsta kam, samt det viktiga Tollenstein. Den 30 juli hade prinsen slagit läger vid Rumburg. Sedan han där rastat en dag, tågade han och Hård den 1 augusti på mycket oländiga och af ett ihållande regn illa medfarna vägar ända till Georgenthal. Möllendorf, som först den 29 juli satt sig i marsch, tågade genom hålvägarna vid Hohenstein och Saupsdorf öfver Hermsdorf in i Böhmen, hvarefter han fortsatte sin marsch till Kamnitz till höger om prinsen och Hård, som förbi Tollenstein genom ett pass, där 1000 man med 2 kanoner kunde ha varit tillräckliga att uppehålla hela arméen, hade framryckt till Röhnsdorf.

En kår af Laudons trupper, under generalmajor de Vins, som kommit försent för att besätta Georgenthal och Tollenstein vardt af preussiska avantgardet sprängd, hvarvid österrikarne förlorade 3000 fångar. Prins Henrik fick därefter fullkomligt ostörd utbreda sig på linien Kamnitz, Zwickau, Gabel och Niemes,

emedan Laudon i största hast utan svärdslag dragit sig tillbaka från Elbe till Iser. Vid inbrottet i Böhmen tillhörde general Hårds friregemente avantgardet och deltog i flera skärmytslingar. I dessa strider var äfven Gustaf Wachtmeister med och mottog således i dem elddopet. Och kort därefter fick han utbyta sin plats som premierlöjtnant vid regementet mot den af adjutant hos general Hård.

Från Münchengrätz lät Laudon underrätta kejsaren, att allt vore förloradt, om han i sin ohållbara ställning måste leverera drabbning. Blott på kejsarens uttryckliga befallning kunde han företaga sig ett sådant vågstycke. Kejsaren begaf sig därför själf till Münchengrätz. Därifrån skref han den 14 aug. till sin moder, att fältmarskalken omedelbart vid prinsens inmarsch tappat hufvudet, ty han hade i stället för att enligt aftal försvara den starka ställningen vid Niemes flytt undan för fienden utan att lossa ett skott och utan att till denna stund ens hafva sett fienden. Därigenom hade han prisgifvit Elbelinien och låtit fienden utan det minsta motstånd komma ut ur bergspassen. Ehuru ingen hotade hans ställning, hade han till och med tänkt utrymma Münchengrätz; det var endast genom kejsarens ankomst han hade hindrats att taga detta steg. Laudon var visserligen förtviflad öfver hvad han låtit komma sig till last, men kejsaren skref i slutet af sitt bref, »det onda är icke att bota, om icke freden kommer till stånd, hvilket voro det bästa», ty i annat fall »måste vi under de närmaste dagarna draga oss tillbaka bakom Elbe, och konungen skall då hafva hela landet i sina händer». Faran var verkligen öfverhängande för Österrike. Och hade nu prins Henrik varit vuxen sin uppgift, skulle Österrikiska monarkien ha kommit i en mycket farlig ställning. Om prins Henrik, som stod vid Niemes, ryckt fram för att förena sig med konungen, som tågat sin broder till mötes ända till Hohen-Elbe, så skulle de bägge preussiska härarna genom ett koncentriskt framryckande till Iser tvungit kejsaren att lämna sin oangripliga ställning vid öfre Elbe. Och kejsaren skulle sannolikt först vid Kuttenberg kunnat göra halt. Halfva Böhmen skulle då hafva varit förloradt för honom, och preussarne i detta fälttåg vunnit en afgörande öfvervikt. Prins Henrik lät visserligen general Hård närma sig konungens här, men Hård måtte ej ha fått utföra sin rörelse, ty prins Henrik verkställde hvarken denna förening, ej heller ryckte han fram mot Iser. Däremot fram-

trängde hans rekognosceringstrupper ända till närheten af Prag.

Under prins Henriks frammarsch i Böhmen fick grefve Gustaf Wachtmeister nya tillfällen att utmärka sig såväl genom den plikttrohet, med hvilken han skötte sin tjänst hos Hård, som genom det mod han visade inför fienden. Härom berättar Zöge v. Manteuffel: Af underrättelser från arméen »den 16 september har man fått veta om några småstrider», i hvilka de preussiska trupperna visat stor tapperhet. »Vid ett af dessa tillfällen har löjtnanten vid Ers K. M:ts eget regemente, herr grefve Wachtmeister, hvilken nu såsom adjutant hos generallöjtnanten herr grefve Hård är placerad, fått en legère blessure, men berömmes därjämte ganska mycket för dess välförhållande. Han tillika med en officer af Reitzensteinska dragonregementet var afsänd till staden Liebenau för att rekognoscera fiendens ställning. De hade endast 1 underofficer och 6 man dragoner med sig, och med denna lilla betäckning funno de, då de sig tillbaka begifva ville, 20 fientliga husarer och äfven så många jägare, hvilka på tvenne ställen sig uti deras väg posterat hade. Seende sig sålunda från grefve Hård couperade, togo dessa bägge officerare det beslut att med de få med sig hafvande dragoner slå sig genom fienden, hvilket reusserade dem. De kommo endast med förlust af underofficeraren till lägret tillbaka, sedan deras lilla trupp animerad af deras exempel skall, såsom berättelsen därom lyder, hafva nederhuggit och blesserat en god del af fienden.»[1] Enligt en annan berättelse skulle den preussiske officeren, då han såg, att de voro afskurna genom fiendens posteringar, frågat Wachtmeister hvad de skulle göra. Wachtmeister skall då hafva svarat: »en svensk slår sig igenom», hvarpå preussaren svarade: »en tysk gör det också», och därefter hade de med sin lilla trupp störtat sig mot fienden.[2]

Vid ett annat tillfälle, då Wachtmeister var förföljd af österrikarne, räddades han af sin häst. Ty ehuru sårad, sam denne öfver Elbe, medan hans herre sam bredvid och höll sig fast vid hans man. Wachtmeister måste dock härvid, så mycket han kunde, hålla hufvudet under vattnet för att icke träffas af de fientliga kulorna.[2]

---

[1] Zöge von Manteuffel den 29 september.

[2] Biograf. lexikon, men den berättelse, som här finnes, afviker i ett par fall från svenske ministerns framställning.

I slutet af september utrymdes Böhmen af de bägge preussiska härarna, som började lida brist på lifsmedel. Härunder kommenderades prins Henriks arrièregarde af general Hård, så att Gustaf Wachtmeister äfven fick tillfälle att studera återtågets svåra konst. Han skulle trettioett år därefter visa att de lärdomar han fått i detta afseende ej voro förspillda. Vid återkomsten till Sachsen blef han stabskapten vid Hårds regemente. Konungens här, som brutit upp före prins Henriks, följdes af Österrikarne under Wurmser, som nära 18 år därefter så tappert och så olyckligt skulle kämpa mot den unge Bonaparte i Italien, ända in i Glatz och stod en längre tid därstädes i närheten af konungens läger.

Hvad prins Henriks armé åter angick, så drog den sig tillbaka till Sachsen. Under början af år 1779 gjorde visserligen en del af hans trupper under general Möllendorff ett nytt infall i Böhmen, men de drogo sig snart tillbaka. Ty diplomaternas långvariga arbete på att återställa freden kröntes omsider den 13 maj 1779 med framgång. På grund af Rysslands och Frankrikes hållning såg sig nämligen kejsaren nödsakad att ingå på freden i Teschen, enligt hvilken han måste åtnöja sig med det lilla området Innviertel samt erkänna preussiska konungahusets rätt till markgrefskapen Ansbach och Baireuth efter den därstädes regerande liniens af huset Hohenzollern utslocknande.

Hade freden icke kommit emellan, skulle prins Henrik under »prætext» af sjuklighet fått nedlägga sitt befäl. Fredrik den store hade visserligen på det högsta berömt sin broder för det sätt, hvarpå denne verkställt sin inmarsch i Böhmen, men prinsens ledning af fälttåget hade däremot till den grad ådragit honom konungens missnöje, att Fredrik ej ens vårdade sig om att dölja detsamma. Till sin omgifning yttrade han nämligen, att han hade orsak »att vara illa tillfreds med sin broders inaktivité under den sista campagnen samt med dess öfriga förhållande, som på intet sätt hade svarat mot den idé man haft om dess militäriska talents. Hans Kungl. Preussiska M:t skall därjämte ej otydligen låtit förstå, att den reputation af en stor fältherre, H. K. H. under förra kriget[1] förvärfvat sig, vore nog précaire och borde till större delen sättas

---

[1] Härmed menas det sjuåriga kriget, i hvilket prins Henrik mycket utmärkt sig.

på de goda rådgifvares räkning, som den tiden följde prinsen i fält.»[1]

I slutet af maj återintågade general Hårds friregemente i Berlin, där det vardt mycket väl mottaget, emedan det under kriget »vid flera tillfällen sig utmärkt». Och emedan det hade »en ganska vacker officerscorps», bland hvilken flera voro svenskar, torde det kunna äga visst intresse att läsa den skildring svenske ministern i Berlin efter general Hårds och andras utsago .ger af regementet och de svenskar, som tjänat vid detsamma.[2]

»Bland de regementen, som under varande campagne vunnit mycken reputation, nämnes generallöjtnant grefve Hårds friregemente. Denna käcka trupp, med hvilken flere svenskar tjänt och distingerat sig, har, såsom jag redan haft den äran att inberätta, med de öfriga fricorpser i lika öde, blifvit förafskedat och här i Berlin skingradt. De fleste uti K. M:ts tjänst kvarstående officerare äro redan till Sverige återresta, de som ännu här kvarblifvit, vänta till en del endast på den disposition, som deras anhöriga vidtaga lära om deras ytterligare förehafvande; andra, som uti fäderneslandet icke hafva bröd, äro i villrådighet, hvarest de detsamma söka skola. Alla hade här engagerat sig i den tanken att det förledet år uppkomna kriget skulle öppna dem en carriere, uti hvilken de sådana kunskaper vunne, som en gång kunde göra dem mer och mer nyttige till fäderneslandets tjänst och att dymedelst få hugna sig af den utaf hvarje redlig svensk så högt önskade lycksalighet att vara H. M:ts nåd och milda åtanka värdige. Deras chef, generallöjtnanten grefve Hård, berömmer ganska mycket deras application och förhållande. Deras bravour har äfven, som jag med nöje förmärkt, förvärfvat dem uti den preussiska armén en allmän högaktning och approbation. Jag nämner detta för Eders Excellens och bifogar en lista på de här ofvan omtalta officerarna, emedan jag vet, huru mycket nöje det gör Eders Excellens att höra beröm om välförtjänta och skickliga landsmän samt huru gärna Eders Excellens vid tillfälle förunnar dem sitt mycket gällande förord hos Hans Kungl. M:t vår allernådigste konung och herre. Generallöjtnanten grefve Hårds certificater lära för öfrigt utvisa hvars och ens förtjänster.»[3]

Alla svenska officerare, som deltagit i ofvannämnda krig, hade utmärkt sig för tapperhet och förvärfvat sig namn af att vara dugliga officerare, i synnerhet var detta fallet med Johan

[1] Kommissionssekreteraren von Carisiens depesch till kanslipresidenten d. 8 februari 1780.
[2] Zöge von Manteuffel till kanslipresidenten den 29 maj och 12 juni.
[3] Zöge von Manteuffel till kanslipres. 1779 12/6.

Jesper Lagercrantz[1] och Gustaf Wachtmeister. Ryktet om det mod, den hurtighet och duglighet den sistnämnde visat hade äfven framträngt ända till Gustaf III:s öron. Och som det låg konungen högligen om hjärtat att uppmuntra och belöna lofvande officerare, sände han svärdsorden till Wachtmeister samt uppdrag åt general Hård att dubba honom.

General Hårds uppfattning af Gustaf Wachtmeister framgår af det certificat han gaf denne för hans tjänstgöring under fälttåget.[2] Gustaf Wachtmeister hade antagligen väntat att få göra sin hemresa till Sverige i sällskap med sin släkting, grefve Hård, som hade varit honom till största gagn både som vän och som lärare i krigskonsten. Men denna hans förhoppning skulle blifva bittert gäckad, ty han vardt nödsakad att lämna grefve Hård vid en tid, då denne ej allenast led af en svår sjukdom, som han ådragit sig genom det ansträngande fälttåget i Böhmen, utan äfven fann sig vara föremål för Fredrik den stores ovilja, för att icke säga onåd. General Hård hade åtnjutit den store konungens aktning, välvilja och ynnest i en grad, som icke många kunde berömma sig af. Men deras tjugutvååriga vänskap fick på sommaren 1779 en sådan stöt, att förhållandet mellan dem efter denna tid icke synes ha varit detsamma som förut. Orsakerna härtill voro följande.

Det är förut berättadt, att när Gustaf III 1771 var i Berlin, hade general Hård på Fredrik den stores befallning rest Gustaf III till mötes och sedan ledsagat honom till Berlin. Gustaf III kände visserligen Hård förut från dennes besök i Sverige, men bekantskapen vardt nu förnyad och synes hafva öfvergått till verklig beundran och vänskap å ömse sidor. Det är möjligt, att Gustaf III under sin vistelse i Berlin föreslagit Hård att återvända till Sverige och återinträda i dess tjänst. Säkert

---

[1] Om denne officer skrifver Zöge von Manteuffel 1778 $^{12}/_{9}$, att han, som vid krigets början kom hit och vid general Hårds regemente fick anställning, har »vid Hünerwasser så väl förhållit sig samt försvarat sin post mot en ganska öfverlägsen fientelig corps». Han blef ock härför komplimenterad af prins Henrik. Lagercrantz afled dock kort efter återkomsten till Sachsen i Böhmen.

[2] »Le soussigné certifie, que le comte Gustaf Wachtmeister a servi ici dans mon régiment au service du Roi pendant cette dernière guerre avec toute l' application, la valeur et l'exactitude propre a un officier de mérite et de talents en qualité de capitaine et qu'il aurait eu une compagnie dans le dit régiment s'il n'auroit preféré de servir comme aide-de-camp, en fait de quoi je n'ai pu lui refuser ce certificat. Fait a Berlin le 15 d'aôut 1779». Hård.

Lieutenant General de la Majesté le Roi de Prusse, Gouverneur de Spandau et Grand Croix de l'ordre militaire de la Majesté le Roi de Suède. (Sigill.)

är det däremot, att konungen efter 1772 års statshvälfning lät erbjuda Hård att blifva general i svenska arméen samt kaptenlöjtnant vid drabanterna.[1] Men huru gärna än Hård ville mottaga detta anbud, såg han sig dock nödsakad att afböja detsamma, emedan han nogsamt visste, att Fredrik den store, som var högligen missnöjd på sin systerson för statshvälfningen, icke skulle tillåta honom att utbyta den preussiska tjänsten mot den svenska. Fredrik den store ville väl heller icke för Rysslands skull tillåta, att den svenske konungen förvärfvade en af hans bästa generaler. Efter 16 eller 17 år återupptog dock Gustaf III frågan. Ty 1779, eller kanske redan 1778, lär Gustaf III, enligt Ehrensvärds uppgift hafva låtit erbjuda general Hård att blifva svenskt riksråd och att få högsta ledningen af krigsdetaljerna, om han ville återinträda i svensk tjänst. På sommaren 1779 var Hård också villig att mottaga detta lysande anbud. Han begärde fördenskull af Fredrik den store afsked ur preussiska krigstjänsten och förebar såsom orsak till detta steg sin sjuklighet. Fredrik den store tog mycket illa vid sig häröfver och gaf i högst onådiga ordalag Hård afslag på hans begäran. Konungen sade honom bland annat, att han några dagar förut från Sverige hade fått underrättelser om att Hård för att få återinträda i svensk tjänst skulle begära afsked ur den preussiska. Fredrik den store förklarade ock på samma gång, att han af denna orsak icke ville gifva sitt samtycke till Hårds afskedsansökan. Att Hård, såsom somliga uppgifva, förnekat sanningen af dessa »underrättelser» förefaller icke otroligt. Men att nämnda underrättelser öfverensstämde med verkliga förhållandet är säkert. Hård utvecklade för svenska ministern såsom sin mening, att detta rykte, som kommit ut i följd af någon »indiscretion hemma i Sverige och af någon dess väns välmening för honom, hvilken visst icke insett följderne, förorsakar honom mycken chagrin, såsom han det mig ännu i går förtrodde, och då han eljest hade kunnat hoppas att vinna sin åstundan, vet han nu icke hvad honom förestår.» Hvad som ytterligare hade styrkt Fredrik den stores uppfattning om orsaken till Hårds afsked var, dels att Hård på samma gång som han bad om afsked för egen del äfven hade begärt det för sin son, som var löjtnant vid ett preussiskt regemente, dels ock att flera utländska tidningar uppgifvit, att general Hård i

[1] G. J. Ehrensvärd, Dagboksanteckningar II, s. 110—111.

Sverige hade att förvänta ett högt ämbete. I Berlin gick man till och med så långt, att man öppet talade om att general Hård skulle blifva generalguvernör i svenska Pommern. Den 12 juli 1779 besökte svenske ministern grefve Hård och fann »honom till hälsan nog besvärad, samt för öfrigit uti bekymmer». För att undvika att gifva stöd åt ofvannämnda rykten kommo de då öfverens om att svenske ministern »icke för ofta skulle besöka» general Hård. »Dess sons begäran om afsked är alldeles refuserad och om dess eget blifver beviljadt samt öfver dess vidare öde fann jag honom i mycken osäkerhet», skrifver ministern i slutet af samma bref.[1]

Gustaf III erhöll detta bref den 23 juli. Hans morbroders vägran att bevilja grefvarne Hård deras afsked uppväckte desto större harm hos den svenske konungen, som han icke hyste någon synnerlig sympati, än mindre vänskap, för sina bägge morbröder, Fredrik den store och prins Henrik. I sina bref till sitt sändebud i Berlin skonar ju Gustaf III icke dessa höga herrar, och han spar icke på hvassa invektiver emot dem, allra minst då det gäller Fredrik den store.

Konungens harm stegrades yttermera, när han den 24 aug. mottog en ny depesch från sin minister i Berlin. Som denna depesch kastar ett tämligen klart ljus öfver grefvarne Hårds svåra ställning, torde det icke vara utan intresse att lära känna dess innehåll:[2]

Som general lieutenanten grefve Hårdh i desse dagar fått bref från dess son, hvaruti denne senare underrättar sin herr far, det honom från Sverige af säker hand blifvit förständigat, hurusom E. K. Maj:t hade i nåder beslutat, att genom mig här vid hofvet med första reclamera honom lieutenanten grefve Hårdh; har bemälte general, i mycken oro häröfver försatt, i förgår låtit bedja mig till sig, då han af mig begärte, att jag, jemte anmälande af dess lifligaste underdåniga tacksamhet för E. K. Maj:ts för honom och dess son hysande nådiga tankesätt, på hans vägnar hos E. K. Maj:t måtte i underdånighet anhålla, det ville E. K. Maj:t icke låta värkställa en sådan tillärnad reclamation, emedan honom, generalen grefve Hårdh, härstädes — de största ledsamheter därigenom skulle tillskyndas. Han hade därom genast hos E. K. Maj:t nu denna postdagen bönfallit, om han vågat att i ett sådant ämne med posten i underdånighet tillskrifva E. K. Maj:t. Bemälte general bad mig för öfrigit instän-

[1] Zöge von Manteuffel 1779 $^{3}/_{7}$.
[2] Zöge von Manteuffel 1779 $^{14}/_{8}$.

digast, att ifall jag värkeligen erhölle E. K. Maj:ts höga befallning att här begära lieutenanten grefve Hårdhs afsked, jag ville upskjuta att efterkomma densamma, till dess denna min underdåniga berättelse till E. K. Maj:t framkommit och till dess capitainen grefve Wachtmeister, som i öfvermorgon härifrån afreser, hunnit till Stockholm inträffa; görande generalen grefve Hårdh sig det hopp att sedan E. K. Maj:t sett den underdåniga skrifvelse, som grefve Wachtmeister har från honom att öfverbringa, samt i nåder täckts inhämta flere och närmare omständigheter denna saken beträffande, hvilka grefve Wachtmeister af honom i commission får att E. K. Maj:t mundteligen i underdånighet föredraga, E. K. Maj:t då säkerligen täckes afstå ifrån ofvannämnde för honom, grefve Hårdh, och dess son eljest så ganska milde och nådiga intentioner. I anseende till de här ofvan anförde skäl och i betraktande af sakens i många afseenden granlaga beskaffenhet, tror jag mig häruti kunna följa grefve Hårdhs begäran, och då i synnerhet merbemälte general ingenting högre önskar än att hela saken, som honom och dess son angår, aldeles i Sverige må falla och icke mera därstädes omtalt blifva, samt anser sin välfärd bero därpå, att den omnämnde reclamationen härstädes icke anmäles, så vågar jag hoppas, det E. K. Maj:t ej onådigt uptager att, däräst jag skulle erhålla E. K. Maj:ts nådiga ordres att om unga grefve Hårdh eller general lieutenanten sjelf göra något ministerielt steg, jag först afbidar E. K. Maj:ts ytterligare befallningar samt dess höga svar på denna min underdåniga depeche, innan jag sådant i värket ställer. Jag kan emellertid ej nogsamt beskrifva generalen grefve Hårdhs inquietude, ty utom att han skulle af konungen af Preussen anses, såsom den där under hand hade sökt att utvärka den reclamation som E. K. Maj:t här låtit göra, så ville han icke gärna gifva anledning till det missnöje och de vidare följder, som tör hända samma reclamation, ehuru juste i sig sjelf den och vore, emellan tvänne så nära allierade och i vänskap stående hof upväcka och åstadkomma kunde. Med E. K. Maj:ts allernådigste tillstånd får jag ännu tillägga huru det mig besynnerligt förekommer, att just då åtskillige generaler på deras begäran fått afsked, sådant herr grefve Hårdh vägras. En sådan refus kan väl härröra af den estime, som konungen af Preussen har för grefve Hårdh, samt att hans Preussiske Maj:t icke gärna skulle vilja mista en så god general, hälst då H. Maj:t upfattat den tankan, att en annan magt torde vid tillfälle göra sig en så förtjent officerares skicklighet till nytta, men att man den unga grefve Hård vill äfven qvarhålla, det kunde lämna rum till allehanda slutsatser och ibland annat till den, att man därigenom å denna sidan ville gifva anledning till misshälligheter. Jag hoppas väl att sådant icke lärer vara upsåtet, har ock värkeligen icke förmärkt det minsta, som eljest gifver mig anledning till en sådan misstanka. Likväl mån om att ingenting förtiga, som kunde förtjena att komma uti E. K. Maj:ts höga och visa skärskådande, finner jag min underdåniga skyldighet vara att, sådan som den på tvänne sidor kan anses, föredraga E. K.

Maj:t en sak, den E. K. Maj:t af nåd och medlidande för tvänne svenske adelsmän, en fader och en son, torde sig vilja antaga.

I det bref af den 31 aug.,[1] hvarmed Gustaf III besvarade sin ministers skrifvelse, lade han likväl band på sin förtrytelse, ehuru denna var stor nog. Konungen säger, att han icke förr besvarat Manteuffels depescher rörande grefve Hårds sak, emedan han trott, att grefve Gustaf Wachtmeister skulle medföra ytterligare underrättelser om denna sak, men som Wachtmeister ännu icke anländt, låter nu konungen Manteuffel veta, att han auktoriserar honom att säga grefve Hård å konungens vägnar, att det är med stor smärta, som konungen förnummit den oro, i hvilken Hård befinner sig, och att han måste se sig beröfvad det nöjet att återse honom i deras gemensamma fädernesland. Konungen hade haft allt för god tanke om konungens af Preussen rättvisa och billighetskänsla för att tro, att denne furste kunde neka en af hans undersåtar och framför allt en undersåte, så utmärkt genom sin börd och genom sina tjänster att återvända till sitt fädernesland, när detta fädernesland återfordrade honom. Gustaf III förklarade vidare, att han icke ens skulle frukta att uppväcka konungens af Preussen misshag, om denne furste icke lyssnade till billigheten af hans begäran »emedan jag», tillägger Gustaf III, »i detta fall uppfyller den första pligt som tillkommer hvarje suverän, och den, inför hvilken alla considerationer böra tystna, den heligaste af alla, eller den, som består i att beskydda sina undersåtar och låta dem vederfaras rättvisa och jag auktoriserar Eder att till faveur för far och son göra alla nödiga steg, som deras ställning och min värdighet kräfva». Konungen försäkrar sig stå fast vid dessa beslut, men han vill icke taga några mått och steg mot grefve Hårds önskan, därför må grefve Hård ensam för närvarande diktera för Manteuffel de steg denne hade att taga. Grefve A. M. Horn hade öfverlämnat ett bref från grefve Hård, på hvilket konungen trodde det mindre lämpligt att svara, medan ett bref från honom till grefve Hård under de omständigheter, i hvilka han nu befinner sig, kanske skulle uppväcka nya misstankar hos konungen af Preussen, hvilket grefve Hård framför allt synes vilja undvika. Till sist befalles Manteuffel att delgifva grefve Hård innehållet af detta bref.

[1] Egenh. bref af Gustaf III bland kanslipresidentens koncepter år 1779.

Innan ännu Manteuffel mottagit Gustaf III:s bref, underrättade han konungen, att grefve Hård, på sin förnyade begäran om afsked, erhållit ett »svar af konungen af Preussen, hvilket skall i något lindrigare termer än det förra vara författadt». Däremot hade grefve Hård föga hopp om att få sin ansökan beviljad, och om det än »emot förmodan honom beviljades, tror han sig dock på lång tid icke kunna hemflytta utan att styrka konungen i den tankan, som högbemälte herre synts uppfattadt af de från Sverige till honom inlupne berättelser, att nämligen grefve Hård därifrån fördelaktige tillbud vore gjorde, och honom ett vigtigt ämbete tillärnades».

Såväl i denna apostille[1] som i den[1], hvilken utgjorde svar å konungens ofvan anförda bref, lät Manteuffel Gustaf III veta, att grefve Hård bedt honom försäkra konungen, att han, i allt hvad som rörde hans och hans sons afskedsansökningar, önskade »undvika allt hvad som kunde förorsaka någon köld mellan Eders Kongl. Maj:t och H. Maj:t Konungen af Preussen».

Emellertid dröjde det ännu en tid, innan grefvarne Hård lyckades af Fredrik den store utverka sitt afsked. I början af år 1780 förnyade general Hård sin afskedsansökan. Såsom skäl för densamma anförde han sin sjuklighet och att det »vore ej med hans tänkesätt instämmande att mottaga de af honom af dess ämbeten inflytande inkomster, då han såge sig föga i stånd att därmed göra konungen några tjänster».

Den 11 febr. svarade Fredrik den store honom, »att som han, grefve Hård, så enständigt och träget insisterade däruppå att få kvittera denna tjänsten, så ville H. M:t icke längre vägra honom sådant». [2]

General Hård vardt mycket glad öfver att omsider få denna sin önskan uppfylld. Men hvad som ännu vållade honom oro var hans sons öde. Denne hade nämligen i Frankfurt an der Oder, där han låg med sitt regemente, på grund af sin sjuklighet vägrat göra tjänst och hade därför af sin regementschef blifvit satt i arrest. Men så snart han kommit ur denna, hade han åter yrkat på att erhålla sitt afsked, men detta mötte stora svårigheter, emedan 200 officerare i preussiska hären vid denna tid hade begärt sitt afsked och »pretextera sjuklighet» för att ej

---

[1] Zöge von Manteuffels apostille af den 3 aug. samt den 18 sept. 1779.
[2] Carisien till kanslipresidenten 1780 $^{12}/_{2}$.

behöfva göra tjänst, »hvilket på det högsta misshagat» Fredrik den store.[1] Omsider i mars erhöll äfven unge grefve Hård sitt afsked och återvände redan samma månad till Sverige. Hans fader tänkte snart få komma efter.[2] Han sålde därför sin egendom, som låg utanför Potsdam, och han ärnade göra detsamma med ett hus, som han hade i Berlin. Först sedan han gjort detta och ordnat sina andra angelägenheter, ansåg han sig kunna återvända till Sverige. Vidare ville han dessförinnan begagna baden i Aachen och i Spaa för att återställa sin hälsa, »som under kriget blifvit nog medtagen». Denna badresa företog han äfven men gjorde därefter en resa till Paris, ehuru under det antagna namnet baron von Stein. Han ville härigenom undvika det uppseende, som en så ryktbar och ansedd preussisk generals besök därstädes skulle göra inom den politiska världen. Men efter en tids vistelse i Paris, och sedan general Hård till och med låtit presentera sig vid hofvet, infann sig en morgon hos honom en sekreterare hos franske statsministern grefve de Vergennes, hvilken statsman, som bekant, i början af Gustaf III:s regering varit Frankrikes ambassadör i Sverige och spelat en viktig roll vid statshvälfningen 1772. Denne sekreterare frågade den förmente baron von Stein, om han hade sig något bekant om en viss grefvinna von Stein, med hvilken de franska myndigheterna hade något otaldt. Hård svarade, att han icke hade minsta kännedom om nämnda dam, men att han själf dagen därpå skulle begifva sig till grefve de Vergennes. Han gjorde också hvad han sagt. Men för Vergennes upptäckte han, hvem han var och hvarför han antagit namnet von Stein, och han anhöll hos Vergennes att fortfarande i Frankrike få bära det namn han antagit.[3]

Kort efter sin återkomst till Berlin ingick grefve Hård, som sedan 1776 var enkling, ett nytt giftermål. Hans andra hustru var en grefvinna Podewils, som var mycket rik.

I Sveriges tjänst återinträdde likväl aldrig general Hård. Om orsaken därtill var, att konung Fredrik aldrig ville tillåta honom göra detta, känner jag icke. Antagligen ansåg Fredrik den store, att det gick hans egen och hans armés ära för när, att en så skicklig general och så utmärkt person som general

[1] Anf. depesch.
[2] Carisien till kanslipresidenten 1780 $^{4}/_{3}$.
[3] Mémoires d'un gentilhomme suédois p. 362—363.

Hård var, och som konungen gifvit så många och så stora bevis på sin ynnest, ville utbyta den preussiska tjänsten mot den svenska. Det är ock möjligt, att Fredrik för det nöjet att få förarga sin systerson, nekade Hård att återinträda i svensk tjänst. Eller ock har det äfven denna gång, liksom 1772, varit hänsyn till Ryssland, som bestämde Fredrik II att motsätta sig Gustaf III:s och Hårds önskan.

General Hård åtnjöt dock, så länge han lefde Gustaf III:s ynnest och välvilja. 1786 gjorde konungen honom till serafimerriddare och kort före utbrottet af kriget med Ryssland 1788 uppmanade Gustaf III åter Hård att inträda i svensk tjänst samt att öfvertaga högsta befälet öfver de svenska trupperna i detta krig. Denna gång var det ej den preussiske konungen, som hindrade Hård att antaga anbudet. Fredrik den store var nu död, och hans efterträdare hade icke samma hänsyn till Ryssland, som den aflidne konungen haft. Denna gång var det Hård sjelf som afböjde anbudet.

I ett bref[1] till envoyén von Carisien skrifver han likväl kort efter, sedan han förklarat, hvarför han ej kunde mottaga Gustaf III:s anbud, om han vågade smickra sig med den tanken, som konungen skriftligen och Carisien muntligen tillkännagifvit för honom, nämligen att hans »antagande af befälet öfver svenska arméen skulle kunna i någon mån understödja dess mod och förtroende samt imponera på främmande», så ville han gärna underkasta sig, att konungen lät ingifva svenska allmänheten denna föreställning. Han skulle ock »vidtaga sådana författningar», som om han ämnade i och för detta ändamål resa öfver till Sverige. Äfven vore han beredd att själf underrätta ryska gesandten i Berlin härom. Han roade sig på förhand öfver de rapporter, som grefve Romanzoff i anledning häraf skulle sända till sitt hof.

I verkligheten däremot hvarken ville eller kunde han mottaga det erbjudna befälet. Såsom skäl härtill angaf han sina mycket medtagna kropps- och själskrafter, samt att han genom sin långa bortvaro från Sverige icke hade den nödiga kännedomen om svenska arméen och dess förhållanden. Vidare hindrade honom hans höga ålder; han var nämligen då 69 år. Hufvudsaken till afslaget var likväl icke dessa skäl, utan snarare att hans gref-

[1] Medföljer v. Carisiens skrifvelse till konungen 1788 $^{7}/_{6}$.

vinna icke synes ha varit för att han skulle antaga den svenske konungens anbud.[1] General Hård afled i Berlin 1798.

I Sverige hade han, så länge han lefde, en tacksam och hängifven vän i grefve Gustaf Wachtmeister, som ock hade de största skäl att i trofast minne bevara den man, som så faderligt tagit sig honom an.[2]

3.

Finska kriget 1788—90. Tyska kriget 1805.

Under sin mer än femton månaders långa vistelse i Tyskland fick grefve Gustaf Wachtmeister för första men också enda gången i sin lefnad se lifvet i stort samt vara vittne till betydelsefulla om än icke storartade händelser. Han hade visserligen ej fått vara med i en stor batalj utan endast i skärmytslingar och framför allt i långa och mödosamma marscher. Men det oaktadt hade han varit i tillfälle att inhämta många och viktiga lärdomar i krigskonsten, ty han älskade sitt yrke och hade såsom adjutant åt en af de förnämsta kommenderande generalerna, hvilken tillika var hans faderliga vän, varit i tillfälle att lära känna en mängd intressanta omständigheter, som eljest skulle blifvit honom förborgade. Gustaf Wachtmeister var visserligen icke ett militäriskt geni, men det finnes mycket, som tyder på att hans begåfning höjt sig icke obetydligt öfver medelmåttan. Att han väl satt sig in i samt tillägnat sig den preussiska krigskonsten har äfven blifvit erkändt af ansedda svenska militärförfattare, ehuru dessa ingalunda varit blinda för hans fel. Det strängt metodiska och systematiska i Preussens härväsende och krigskonst torde ock hafva legat synnerligen för honom, som efter åtskilliga omständigheter att döma synes hafva varit af ett lugnt och nästan ända till säflighet gränsande flegmatiskt tempera-

---

[1] Carisiens depescher af 1788 $^{7}/_{6}$ $^{14}/_{6}$. I hufvudsak bekräfta dessa Ehrenströms (I, s. 143—45) uppgifter om orsakerna till Hårds afslag utom hvad denne memoirförfattare berättar om grefve Herzbergs inverkan på Hård vid detta tillfälle. Ty Carisien säger uttryckligen, att det ej var så mycket denne statsministers råd som »husliga förhållanden», hvilka vållade Hårds afslag.

[2] General Hårds porträtt finnes på Tistad, som äges af Gustaf Wachtmeisters sonson, grefve Fredrik Klasson Wachtmeister.

ment, hvilket icke hindrade honom att vara sträng och noga i tjänsten mot sig själf och andra. Kanske var det i följd af detta sitt skaplynne, som han så omständligt och grundligt vägde skälen för och emot hvarandra, innan han handlade. Han hade likaledes svårt att raskt fatta ett beslut, hvilket åter måhända sammanhängde med ett allt för stort misstroende till sig själf.

Men huru lärorik och nyttig hans tjänstgöring vid preussiska hären varit för honom, så kan det dock icke förnekas, att det var en stor otur för honom, att den krigskonst, som han så grundligt tillägnat sig, var i sin nedgång och kort därefter kom att aflösas af en ny, som i många afseenden var en motsats till den preussiska. En ännu större otur för Wachtmeister var, att på hans tid såväl det svenska krigsväsendet som den militära utbildningen och kunskaperna bland officerskåren stodo så lågt samt att ingen stor militärisk förmåga under hans ungdom fanns i Sverige, som kunnat tagit sig an ledningen och utvecklingen af de unga officerare, som med allvar ville utbilda sig i sitt yrke. Hvar och en af de bägge ryktbara bröderna Sprengtporten hade kunnat blifva en sådan ledande genius för svenska arméen, men svåra karaktersfel och andra omständigheter gjorde, att dessa mäns talanger blefvo till föga gagn för deras fosterland.

Med all sin lysande begåfning var Gustaf III icke något militäriskt geni, ehuru stora anlag äfven i den vägen visst icke fattades honom. Men dessa hade aldrig fått någon utveckling, hvilket hade sin grund dels i hans uppfostran, dels ock däri, att ständerna ej (år 1762) ville tillåta honom ingå i preussisk krigstjänst för att under sin store morbroder lära sig krigskonsten. De skäl ständerna föreburo för sitt afslag voro, som bekant, rena etikettskäl. Men den egentliga orsaken var nog den, att de fruktade för att få en konung, som genom krigisk duglighet kunde vinna arméens kärlek och därigenom blifva farlig för deras egen makt. Det var högst olyckligt för Gustaf III själf och för Sverige, att han ej i den preussiska krigstjänstens stränga skola fick undergå den andens och karakterens tuktan, som denna skola så väl förstod att gifva. Gustaf III älskade och uppmuntrade, som bekant, talangen, hvarhelst han såg den, således äfven militära. Men hans bristande fackinsikter gjorde det svårare för honom att upptäcka och belöna de militära förtjänsterna än andra. Sedan han förlorat Sprengtportarne hade han, hvad arméen angick, ingen, som i detta afseende kunde

hjälpa honom med kloka råd och rättvisa rekommendationer, såsom generalamiralen Trolle gjorde det i afseende på flottorna. Likaväl är det att märka, att Gustaf III trots allt detta verkligen lyckades rycka upp svenska arméen ur det djupa förfall, hvari den råkat under frihetstiden. Utan de förbättringar, som Gustaf III infört i svenska arméen och utan 1788—90 års krig skulle ej den svensk-finska hären 1808—9 varit så pass krigsduglig, som den var, och följaktligen ej heller kunnat vinna den ära, som den då vann.

I följd af ofvannämnda omständigheter blef därför Gustaf Wachtmeister efter sin återkomst till Sverige i och för sin vidare militära utbildning så godt som öfverlämnad åt sig själf. Han fortfor visserligen att än ytterligare sätta sig in i det preussiska systemet samt att med allvar och duglighet fullgöra sina militära åligganden. Men under allt detta stod han kvar på den gamla ståndpunkten, medan krigskonsten genom revolutionskrigen och Napoleon vardt en helt annan än Fredrik den stores. Den största oturen för Wachtmeister var, att han ej skulle få lära känna denna nya krigskonst, förrän på den mest afgörande dagen i sitt lif.

Gustaf Wachtmeister lämnade Berlin den 16 aug. 1779. Såsom förut är omnämndt, medförde han viktiga bref från general Hård till Gustaf III. Konungen hade väntat, att Wachtmeister före augusti månads slut skulle kommit till Stockholm, och hade till hans ankomst, såsom redan nämndt, så länge som möjligt uppskjutit sitt svar på Manteuffels skrifvelse om grefve Hård. Men när den 31 augusti kom, utan att Wachtmeister hördes af, afsände konungen brefvet till sin envoyé. Dagen därpå eller den 1 september ankom emellertid Wachtmeister till Drottningholm och blef då presenterad för konungen, som således icke tyckes hafva känt honom förut. Endast den omständigheten, att han med utmärkelse gjort det böhmiska fälttåget, skulle hafva varit tillräcklig för att skaffa honom ett högst nådigt mottagande af Gustaf III. Men ett par andra omständigheter torde hafva gjort, att han i alla händelser skulle slagit an på konungen, och dessa voro det namn han bar, samt att han var »en ståtlig herre af skönt utseende och ädel uppsyn sådana som många hans jämnåriga under tredje Gustafs dagar, och hans inre egenskaper svarade däremot». Han omtalas äfven såsom »ridderlig till tänkesätt och uppförande». Det sätt,

hvarpå konungen mottog honom, måtte hafva väckt stort uppseende och ännu större afund bland hofmännen, ty G. J. Ehrensvärd skrifver i anledning af hans mottagande följande: »Af alla allurer kan man se, at denne grefve Wachtmeister är destinerad til en äfven så hastig lycka som sin bror.[1] Emellan de äldre hofmän blefvo parier gjorde, den ene påstod, at han inom ett år skulle vara öfverste, en annan öfverstelieutenant, den tredje kammarherre hos Hans Maj:t».[2]

Dessa spådomar gingo väl icke bokstafligen i fullbordan, men Gustaf Wachtmeisters befordringar voro likväl ovanligt snabba. Ty 1780 den 16 febr. blef han öfveradjutant och major i arméen; 1781 den 5 dec. öfverstelöjtnant vid Dalregementet samt en vecka senare generaladjutant af flygeln; öfverste i arméen blef han den 30 juni 1787.[3]

År 1788 i juni blef Wachtmeister kommenderad till Finland för att deltaga i kriget mot Ryssland. Men under detta års bedröfliga fälttåg kunde han lika litet som någon annan af arméens officerare få tillfälle att utmärka sig. Han kommenderades till detsamma som generaladjutant men fick i augusti befälet öfver Dalregementet och låg med detsamma på gränsvakt, till dess arméen gick i vinterkvarter.

Under 1789 års fälttåg vardt han af general Mejerfelt detacherad till Hirvenkosky med Dalregementet, 300 jägare, en skvadron dragoner och två 6 ℔ kanoner. Från denna punkt gjorde han tre attacker på fienden, som blef tvungen att retirera, hvarefter Wachtmeister åter förenade sig med Mejerfelt. Under denne generals framryckande i ryska Finland, kommenderade Wachtmeister vid Broby avantgardet och tog kort därefter med detsamma ställning vid Sutila, en ö, som bildas af Kymmene älfs mellersta flodarms västra gren. Wachtmeister kommenderade sedan alla attacker, som gjordes för att uttränga fienden från Högforspasset. Han hade ock högsta öfverinseendet vid återställandet af alla de broar, som ryssarne vid sin reträtt förstört. Då konungen själf ankommit och öfvertagit högsta befälet, fick Wachtmeister »generaladjutantsdetaljen öfver arméen».

---

[1] Grefve Karl Axel Wachtmeister, då justitiekansler, sedermera riksdrots.

[2] Dagboksanteckningar I, s. 308—309.

[3] Jfr Anciennitetslistan för Södermanlands regemente 1792; enligt »meritförteckning för Dalregementets officerskår» blef han major och öfveradjutant först den 22 febr. Krigsarkivet.

Under större delen af augusti månad hade Gustaf III sitt högkvarter på Kymmene gård. Men den 24 aug. stod det olyckliga slaget vid Svensksund, och härigenom vardt arméens högra flank hotad af ryska skärgårdsflottan. Ett par dagar efter detta nederlag reste Gustaf III till Lovisa för att inspektera den delen af svenska skärgårdsflottan, som från Svensksund räddat sig under Svartholms kanoner. Vid sin afresa från Kymmene gård lämnade konungen åt generallöjtnant von Platen[1] befälet öfver de trupper, som stodo där i nejden, eller högra fördelningen af svenska arméen.

Som Platens trupper, hvilka tillsammans utgjorde 11 bataljoner infanteri, 5 skvadroner kavalleri och en artilleripark, stodo spridda mellan Högfors och svenska gränsen längs kusten, torde en liten topografisk öfversikt öfver denna trakt icke vara öfverflödig.

Vid sitt östra utlopp delar sig Kymmene älf i två armar, af hvilka den östra skiljer den s. k. Högforsholmen från fasta landet. Från den delen af Högfors by, som ligger på fasta landet går vägen till Fredrikshamn. Söder om Högfors, i närheten af nyssnämnda flodarms östra strand, ligga byarna Eskola och Hetila. Högforsholmen var genom broar förenad såväl med fasta landet som med Kymmenegårdsholmen, hvilken senare omslutes af den mellersta flodarmens bägge grenar. I nordöstra delen af denna ö låg Kymmene gård. Midt emot på Högforsholmens sydvästra strand lågo längst till höger en skvadron af Nylands dragoner, fyra skvadroner lätta dragoner samt två bataljoner af gardet och längst till vänster en bataljon af Jönköpings regemente. Längre i nordost inåt ön, ehuru ej långt från Högfors bro, lågo på hvar sin sida om vägen artilleriparken till höger samt Dalregementets och Skaraborgs regementes bataljoner till vänster. På Kymmenegårdsholmen åter, något sydost från Parikkala by, låg en bataljon af Västgöta-Dals regemente. För att försvara broarna, som förenade Sutilaholmen med det väster om densamma liggande landet och med Kymmenegårdsholmen, var en bataljon af Kronobergs regemente förlagd i Sutila by.

Men äfven det land, som genom Kymmene älfs mellersta flodarms västra gren skiljes från Kymmenegårdsholmen, utgör en öbildning, ty vid svenska gränsen skiljes det från fasta landet genom Kymmene älfs västligaste utloppsarm. I den del af denna ö, som ligger närmast Kymmenegårdsholmen, inskjuter en vik, som fått sitt namn efter byn Heinlaks. Det egentliga inloppet till denna vik är sundet vid Tionvarpi. Den vik åter, som skjuter in i den del af

[1] Fader till den berömde skaparen af Göta kanal.
[2] Denna beskrifning och skildringen af striderna äro grundade på kartor och berättelser, som finnas i Krigsarkivet.

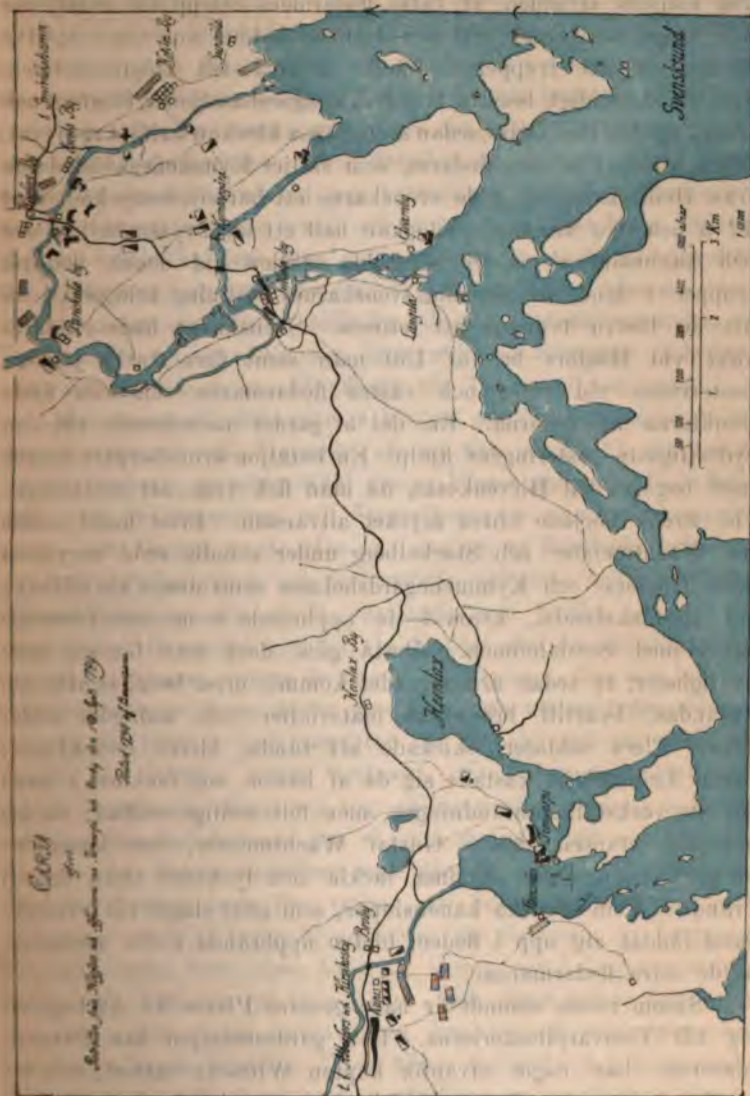
ön, som ligger närmast svenska gränsen, är uppkallad efter Broby. Denna ort ligger vid den landsväg, som från Abborfors vid svenska gränsen förbi Kuppis, Heinlaks och öfver Sutila — Kymmenegårds — och Högforsholmarna går fram till Högfors och därifrån till Fredrikshamn.

På den stora ö, som ligger mellan älfvens bägge västligaste grenar, stodo på Heinlakslandet, midt emot Parikkala by, en bataljon af Stackelbergs och en af Nylands regemente. Vid Tionvarpisundet voro två batterier uppkastade. Det ena bestod af tvänne 6 ℔ kanoner under löjtnanten frih. Palmstierna. Till dess understöd stod en bataljon af Västgöta-Dals regemente med två stycken 3 ℔ kanoner. Något ofvanför detta batteri låg ett annat, bestående af en 6 ℔ och två 3 ℔ kanoner under kapten Witlocks befäl.

Vid Broby åter var vår gamla bekante från bäjerska tronföljdskriget, grefve Kurt Filip v. Schwerin, posterad med en bataljon af sitt regemente, han var nämligen nu öfverste och chef för Jönköpings regemente.

På detta sätt voro Platens trupper förlagda, då de den 1 sept. på morgonen på flera ställen från både land- och sjösidan blefvo anfallna af ryssarna, som ville afskära svenskarne återtåget.

Klockan fyra om morgonen sistnämnda dag attackerades vår postering i Hetila af ryska jägare. Klockan 9 f. m. besatte ryssarne höjderna vid Eskola med två 16 ℔ kanoner, som till betäckning hade en grenadierbataljon. Men redan en halftimme dessförinnan hade en rapport kommit ifrån Schwerin, att aderton fientliga galerer gått in i Brobyviken för att, såsom det tycktes, försöka forcera batterierna vid Tionvarpi och komma svenska arméen i ryggen . samt afskära reträtten för densamma. Som sanningen af denna rapport bestyrktes genom den starka kanonad, som hördes från Brobysidan, gaf v. Platen order om att högkvarteret skulle blifva vid Lilla Abborfors, ifall arméen nödgades retirera, samt att arméens bagage för denna händelse skulle gå Hirvenkoskivägen. Och emedan v. Platen insåg, att Tionvarpi och Broby skulle blifva målen för ryssarnes hufvudangrepp, afsände han en skvadron lätta dragoner och en bataljon af gardet till förstnämnda ort, dit han äfven själf begaf sig, dock ej förr än omkring kl. 12. Befälet öfver trupperna på Högfors- och Kymmenegårdsholmarna lämnade han åt generaladjutanterna Wachtmeister och Stackelberg.

Carta
Svensksund

Dessas trupper fingo nu heta strider att uthärda, ty klockan 12 middagen landsatte ryssarne, under skydd af tolf halfgalerer, vid vänstra stranden af östra flodarmens utlopp tre bataljoner och slogo två broar till och från en holme, som låg i själfva floden, så att trupperna kunde öfvergå till Högforsholmen. Ungefär samtidigt besatte två ryska jägarebataljoner Högfors och öfvergingo till Parikkala, sedan svenskarna klockan half ett retirerat. Nära utloppet af den flodarm, som skiljer Kymmenegårdsholmen från Heinlakslandet, hade svenskarne ett batteri, bestyckadt med 12 ℔ och 6 ℔ kanoner. Klockan half ett satte ryska halfgalerer och kanonslupar på tre särskilda ställen vid denna flodarm trupper i land, hvarigenom svenskarnes ställning kringgicks, så att de blefvo tvungna att retirera. Svenskarna hade en fältvakt vid Högfors bro af 150 man samt flera starka jägareposteringar vid östra och västra flodarmarna och alla ändpunkterna af vägarna. En del af gardet marscherade till den sydöstligaste posteringens hjälp. En bataljon kronobergare tågade med bagaget till Hirvenkoski, då man fick veta, att ställningen vid Broby började blifva mycket allvarsam. Efter hand måste nu Wachtmeister och Stackelberg under ständig strid utrymma både Högfors- och Kymmenegårdsholmen samt draga sig tillbaka till Heinlakslandet, hvarvid de uppbrände bron, som förenade detta med Sutilaholmen. »Detta gick dock icke för sig utan svårigheter, ty sedan arrièregardet kommit öfver bron, skulle den antändas, hvartill brännbara materialier voro anlagda under bron. Flera soldater, skickade att tända, blefvo nedskjutne; baron Leijonhjelm kastade sig då af hästen, tog facklan i hand för att verkställa antändningen, men föll dödligt träffad; då tog generaladjutanten, grefve Gustaf Wachtmeister, som kommenderade arrièregardet, samma fackla och lyckades sätta bron i brand».[1] Fem svenska kanonslupar, som efter slaget vid Svensksund räddat sig upp i floden, blefvo uppbrända i den mellersta af de östra flodarmarna.

Såsom redan nämndt är hade general Platen kl. 12 begifvit sig till Tionvarpibatterierna. Den gardesbataljon han ditsändt placerade han något ofvanför kapten Witlocks batteri; och ett stycke bakom bataljonen ställde han en skvadron lätta dragoner. Striden var redan i full gång, när generalen anlände,

[1] J. A. Ehrenström, Hist. anteckningar I, s. 226.

ty de 18 ryska galererna hade gått in i Brobyviken och besköto såväl Brobyvägen som i synnerhet Tionvarpibatterierna. De sistnämnda besvarade lifligt elden och det med sådan verkan, att två galerer blefvo så illa skadade, att de måste lägga sig nära stranden af den ö, som ligger söder om sundet. På denna ö landsatte nu ryssarne jägare samt en kanon för att taga det närmaste batteriet i flanken, men svenskarnes eld tvang snart denna trupp att draga sig tillbaka. Men därefter öppnade de öfriga galererna en koncentrerad eld mot batterierna och Tionvarpilandet, så att skogen sköts i brand och snart stod i full låga. Svenskarna bibehöllo dock sina ställningar utan att förlora mycket folk, däremot fingo ryssarne vidkännas betydande förluster. Galererne drogo sig därför tillbaka till den motsatta stranden af Brobylandet till ett ställe, som ligger söder om Stensnäs. Klockan var omkring fem e. m., då affären vid Tionvarpi var ändad.

Men kort därefter märkte Platen, att fienden landsatte en mängd trupper vid Stensnäs, efteråt fick man veta, att denna styrka utgjorde omkring 4000 man. Platen skickade då befallning till Wachtmeister och Stackelberg, som med arrièregardet stodo vid Heinlaks att låta en bataljon af Stackelbergska regementet rycka fram och understödja Schwerin och hans Jönköpingsbataljon, som stodo därstädes, och hvilka »med stora intervallen» försvarade defilén vid Kuppis mot en stor öfvermakt en god halftimme, innan de fingo undsättning. Om det lyckats ryssarne, såsom deras afsikt var, att kasta undan Schwerin och besätta defilén, så hade reträtten till svenska gränsen varit afskuren för Platens öfriga trupper. Stackelbergska bataljonen ryckte emellertid fram och tog ställning något söder om Broby vid den där förbiflytande åns vänstra strand. Med sina kanoner började nu denna bataljon med drufhagel beskjuta fienden i flanken, hvilket hade den verkan, att Schwerin fick något luft. Ännu var dock ej faran öfverstånden för Schwerin, ty hans och Stackelbergska bataljonen hade att kämpa mot hela ryska avantgardet som utgjorde tre bataljoner. Och något bakom detsamma i sydost stod ryska hufvudkåren, hvarifrån förstärkningar när som helst kunde erhållas. Men äfven Schwerin fick snart hjälp. På hans högra flank uppryckte nämligen en bataljon af Skaraborgs regemente och en skvadron lätta dragoner, hvarigenom hans kår räddades från att blifva öfverflyglad. Under hela tiden red Schwerin »tranquilt» omkring rökande sin pipa, medan

han med ett förvånansvärdt lugn ledde sina trupper. Striden fortgick nu till in emot klockan nio på aftonen, då svenska hufvudstyrkan, sedan Platen förenat sig med Wachtmeisters och Stackelbergs afdelningar, »defilerade» genom Broby, hvarest den gjorde halt *en ordre de bataille* för att afvänta fiendens ytterligare anfall samt för att gifva bagaget tid att passera bron vid Hirvenkoski. Ryssarne gjorde emellertid ingen min af att fortsätta striden, hvilket ju också nu hade varit ändamålslöst, emedan deras plan att afskära svenskarne reträtten hade misslyckats och hela svenska hären nu stod samlad och i bästa ordning var färdig att mottaga fiendens anfall.

Reträtten från Högfors och försvaret af ställningen vid Kuppis och Broby äro mycket hedrande för svenska vapnen så väl för befälhafvarne, som ledde striderna, som för trupperna, hvilka utkämpade dem.[1] Själfva marschen gjordes på en högst eländig väg af tre mils längd och under beständig eld. Gustaf III skref om dessa strider den 3 september, eller dagen efter sedan Platen framkommit till Abborfors, till riksdrotset följande:

»Min cousin! — — —

Fienden attackerade Högfors tisdagen den 1 september kl. 4 om morgonen i fronten, i ryggen, på fem olika ställen. General Platen och er bror, min generaladjutant, uthärdade denna attack med en beundransvärd fasthet. Jag var här och var således ej med vid attacken. — — — — — — — — — — — — — —

Er bror har i högsta grad utmärkt sig, under det han betäckte reträtten från Högfors. Vi ha räddat hela vårt bagage och alla våra kanoner utom två, fastän vägarna voro så oländiga och lavetterna krossade. — — —

Jag har gifvit stora korset (de nouvelle institution)[2] af svärdorden åt general Platen, samt åt er bror och öfversten grefve Schwerin.[3] Eder bror mår väl och har icke blifvit sårad.»[4]

Under 1790 års fälttåg kom Gustaf Wachtmeister blott att deltaga i slaget vid *Walkeala* den 29 april. Som G. M. Armfelt efter sina framgångar vid Partakoski och Kärnakoski höll

---

[1] J. Mankell, Finska arméens krigshistoria I, s. 438.

[2] D. v. s. riddare af stora korset.

[3] Denne blef 1792 generalmajor och generaladjutant. Han dog 1828. Han var broder till den berömde statsmannen prosten grefve Schwerin.

[4] Gustaf III:s bref till riksdrotset utgifna af Gustaf Andersson, s. 55. I detta bref har konungen uppgifter på ortnamn och regementen, som icke öfverensstämma med hvad som på bataljkartorna finnes angifvet. Troligen hade Gustaf III ej ännu hunnit få ordentliga rapporter öfver denna affär.

på att blifva svårt ansatt af ryssarne, beslöt Gustaf III att skaffa honom luft genom att med den venstra fördelningen af den vid Kymmene älf stående arméen öfver floden rycka in i ryska Finland och taga den mot Partakoski framträngande fienden i flanken samt bemäktiga sig hans magasiner vid Walkeala.[1] Den 23 april afreste konungen från Borgå till Sääksjärvi hvarefter följde truppernas samlande vid Jaala by. Natten till den 28 skedde uppbrottet till Pyörilä, där svenskarne gingo öfver Kymmene älf på en pontonbrygga. Den 29 april gick största delen af marschen nästan rakt söder ut förbi Selänpää by till Torasjoki bro, som befanns vara upprifven af fienden men nu hastigt återställdes under Wachtmeisters öfverinseende, hvarefter tåget fortsattes till ett ställe, där en väg tog af till Savitaipale. Genom kvarlämnande af en del trupper för att bevaka broarna, hade den mot Walkeala framryckande hären blifvit så förminskad, att den icke utgjorde mer än mellan 2 à 3000 man.

Vid sistnämnda ort sammanstöta vägar från Uttismalm, Toikkala, Jyränkoski och Savitaipale. Ryssarna, som hade till sitt förfogande ett talrikt artilleri, innehade en större skogsbevuxen höjd nordost om Walkeala herrgård samt hade kyrkan och Ritala by till stöd för sin venstra flank, för den högra åter sjön Vähälampi. Framför dem lågo öppen ängsmark samt landsvägen. Deras linie sträckte sig nästan rakt från norr till söder och behärskade de ofvannämnda vägarnas sammanknytningspunkter. I sina väl valda positioner trodde sig general Denisoff, som kommenderade den omkring 3 à 4000 man starka ryska hären, så mycket mer oangripbar, som de vägar hvilka ledde till Walkeala, ansågos »omöjliga att passera med artilleri och bagage». Denisoff trodde därför heller icke på de rapporter, som till honom inlupo om svenskarnes anmarsch. »Men då han såg svenska trupperna rycka fram och utbreda sig på öppna fältet, skall han (enligt Ehrenström) efter fångars berättelse hafva utropat: antingen är det satan, som kommer, eller och kungen i Sverige själf.»

Svenskarne kommo nämligen, tågande på den oländiga väg, som i sydostlig riktning ledde fram till Walkeala och där förenade sig med de ofvan nämnda vägarna. På sin frammarsch mot fienden hade svenskarne att passera en å, genom hvilken

---

[1] Doktor Aug. Hjelt, aktuarie vid Statistiska centralbyrån i Finland, har benäget meddelat mig att detta ställes namn är Walkeala och icke Walkiala. På kartan har jag dock icke hunnit göra denna ändring.

sjön Vähälampi har sitt utflöde i *Walkealasjön* (Lappala sjö). Vid framkomsten till denna å var redan klockan $^1/_2$ 6 e. m. Gustaf III frågade därför trupperna, om de ville hvila öfver natten eller genast anfalla. Trots den långa och besvärliga marschen begärde de under hurrarop det senare. Markens beskaffenhet

Walkeala.

hade nödgat de svenska trupperna att i en smal kolonn rycka fram på landsvägen. Först gingo Kronobergs, därefter Västmanlands och sist Östgöta bataljoner. Efter öfvergången af ån skedde själfva uppmarschen, som leddes af Gustaf Wachtmeister i hans egenskap af konungens generaladjutant, hvilket i viss mån skulle

kunna sägas motsvara, hvad man nu för tiden kallar stabschef. Sedan de 6 ℔ digra kanonerna på ungefär 1000 alnar öppnat en häftig eld mot fienden, ville konungen anfalla fiendens högra flygel. Till vänster om vägen uppmarscherade därför en bataljon af Kronobergs och Västmanlands regementen, som därvid hade att uthärda en häftig eld från fiendens sida. Härunder var det, som Wachtmeister vid konungens sida träffades af en jägarekula, hvilken krossade hans ena armpipa. Hans blessyr hindrade en stund »kolonnens deployerande.» Konungen skyndade då själf fram och lät utföra denna rörelse, men råkade därvid ut för ett hagel af kulor, af hvilka en träffade honom och lindrigt sårade hans arm. Sedan Wachtmeister fått sitt sår förbundet, fortfor han att expediera konungens order ända till slagets slut.

Sedan svenska hären fullbordat sin uppmarsch, blef dess uppställning följande. Vänstra flygeln, hvars flank skyddades af sjön Vähälampi, anfördes af general Pauli och bestod af 1:a bataljonerna af Västmanlands och Kronobergs regemente. Centern åter utgjordes endast af en bataljon af Östgöta regemente. Vid sidorna af och på landsvägen mellan vänstra flygeln och centern stodo några 3 ℔ kanoner, samt ett stycke bakom kronobergarne på vänstra flygeln 1 skvadron af Nylands dragoner. På högra flygeln åter stodo de andra bataljonerna af Kronobergs och Västmanlands regementen,[1] och hade på sin högra flank Walkeala herrgård. General Pollet kommenderade både sistnämnda flygel och centern. Något nedanför högra stranden af nyssnämnda å stodo på bägge sidor om vägen 4 st. 6 ℔ kanoner, ett stycke bakom dem major Hiertas jägarebataljon med sina kanoner samt en bataljon af Östgöta regemente för att skydda arméens rygg för en från fiendens högra flygel befarad kringgående rörelse, som skulle utföras längs en öster om sjön Vähälampi åt söder gående väg, hvilken förenade sig med den, som svenskarne hade framtågat på. Emellertid hade det redan börjat skymma. Men då Gustaf III fått veta, att fienden höll på att draga sitt artilleri tillbaka, lät han genom Wachtmeister kommendera bajonettanfall längs hela linien. Detta utfördes med mod och snabbhet, gjorde svenskarne till mästare af höjden och nödgade fienden

[1] Kartorna n:r 65 e) och g) kartong XXII, Krigsarkivet, innehålla om uppställningen olika uppgifter; jag har följt den senares. För skildringen af slaget har jag följt J. A. Ehrenströms anteckningar I, s. 243 och J. Mankell, Finska arméens krigshistoria I, 457—459. Svenskarnas marsch från Pyörilä till Walkeala torde likväl ej ha gått öfver Anttila, som herr Mankell tyckes mena.

att retirera åt Uttismalm till. Klockan var då tio på aftonen. Som det tilltagande mörkret hindrade svenskarne att i en obekant och svår terräng förfölja ryssarne, bivuakerade de om natten mellan kyrkan och höjden. På sistnämnda ställe placerades dock en bataljon infanteri. Alla ryssarnes magasiner, som innehöllo stora förråder af allahanda slag, blefvo tagna.

Efter segern blef Gustaf Wachtmeister på självfva slagfältet af konungen utnämnd till generalmajor. Han hade då ännu icke fyllt 33 år.

Om hans hälsotillstånd och förhållande under slaget skref Gustaf III den 1 maj till riksdrotset följande.

»Jag skrifver nu blott ett par ord till er, min grefve, för att säga er, att er bror icke löper den minsta fara att förlora sin arm, och att han inom sex à åtta veckor kan vara fullständigt återställd. Det är en sak, som jag önskar af allt mitt hjärta, ty jag har svårt att undvara honom. Hans aktivité, hans mod och hans talents äro höjda öfver allt tvifvel. Jag ber er förbereda hans hustru på denna nyhet.» Och dagen därpå skrifver konungen åter till riksdrotset: »Grefve Gustaf mår bra efter omständigheterna; han är klädd, äter med mig och går ute. Jag ber grefven inte vara inquiette för honom, ty om sex veckor hoppas vi det är öfver.»

Gustaf Wachtmeisters ställning till de politiska frågorna framgår af följande händelse. I Finland föreslog Gustaf III en gång Wachtmeister att »ingå i en politisk akt» som stred emot dennes öfvertygelse. Men Wachtmeister afböjde förslaget i följande ordalag: »E. M:t stöt på mig när det gäller emot fiender, men bjud ej att nyttja mig i politiken.» Konungen tog då honom i famn och yttrade: »Vi känna hvarandra, vi äro vänner och skola förblifva det; hade jag alltid råkat ut för sådana svar, vore jag ej i den labyrint jag är.»[1] En tid efter krigets slut eller den 10 oktober 1790 utnämndes Wachtmeister till chef för Bohusläns regemente. År 1792 transporterades han till Södermanlands regemente och utnämndes äfven s. å. den 15 maj till generallöjtnant. Samma dag tilldelades äfven generallöjtnantsgraden åt de ryktbara männen. A. Gustafsskÿld, vid hvars regemente Gustaf Wachtmeister år 1776 hade inträdt som löjtnant, samt J. K. Toll och G. M. Armfelt.

Gustaf Wachtmeister var en utmärkt chef för Södermanlands regemente. Att han lyckats sätta detsamma i bästa skick vi-

[1] Biograf. Lexikon.

sade sig i slaget vid Säfvar, där detta berömda regemente skar sig en af sina skönaste lagrar. Gustaf Wachtmeister var ock liksom en fader för sina officerare. Af sin hjälpsamme chef fingo nämligen många af de sistnämnda nödiga förskotter till ackorder och utrustning.

År 1787 hade Gustaf Wachtmeister gift sig med sin fränka, riksrådet grefve Falkenbergs dotter Henriette Elisabet. Deras hem beskrifves såsom ytterst angenämt och gästfritt. De bodde merendels på sin egendom Näs i Bärbo socken i Södermanland eller ock på Tistad nära Nyköping. Grefve Wachtmeister ansågs af sin tid för en driftig jordbrukare och hade som de flesta indelta officerare på denna tid att dela sig mellan sitt regemente och sitt jordbruk. På detta sätt hade något öfver tretton år förgått utan andra märkligare händelser i Gustaf Wachtmeisters militära verksamhet, än att han under Gustaf IV Adolfs resa till Tyskland 1797 deltog i regeringen såsom generaladjutant för arméen, samt att han ett par gånger kommenderade de trupper, som voro sammandragna till större öfningsläger. Han »manövrerade särdeles väl» vid dessa tillfällen, »åtminstone enligt gamla skolans grundsatser.»[1]

Men i slutet af år 1805 fick han order att inställa sig i Pommern, där han för en kort tid hade ett af de högsta kommandona. Han återvände likväl till Sverige, innan de egentliga krigsoperationerna mot fransmännen började, hvadan han icke kan sägas ha aktivt deltagit i någon del af 1806 års fälttåg. Likväl har hans närvaro i den olycklige Gustaf IV Adolfs högkvarter icke varit utan gagn för Sverige. En officer, som vid denna kritiska tidpunkt hade utmärkta tillfällen att lära känna Gustaf Wachtmeister, har af honom gifvit en skildring, som mera än någon annan ger oss en åskådlig föreställning om hans skaplynne och snart sagdt hela hans personlighet.

Som Gustaf IV Adolf tyckte, att han ej fick tillräckliga subsidier från England, eller att dessa icke utföllo nog hastigt, befallde han öfversten och generaladjutanten von Morian, som i november 1805 med en liten svensk truppstyrka gått öfver Elbe och besatt det lüneburgska landet, att förständiga »vederbörande» myndigheter i Hannover att i afräkning på de engelska subsidierna låta tullen i hela Hannover uppbäras för svenska arméens räkning. Som Hannovers centralstyrelse denna tid icke fanns i

[1] Per Sparre, Anteckningar rörande expeditionen åt Västerbotten, s. 27.

Hannover, ty den hade sitt säte i England, så svarade de nyssnämnde »vederbörande», d. v. s. magistrater och provinsstyrelser, att svenskarne borde vända sig dit. Men hvad tullarna beträffade, sade dessa »vederbörande» samstämmigt, att, sedan svenskarne för omkring hundra år sedan voro i landet, hade inga främlingar fallit på den tanken att bemäktiga sig landets tullinkomster.

Morian, som alltid blindt lydde sin konungs befallningar och tillika var ända till ytterlighet servil, han brukade nämligen ideligen tala om »hvad konungen i sin vishet beslutit», började ock att söka bringa alla Gustaf IV Adolfs förslag i verkställighet. Hade han fått fortsätta härmed, så skulle Sverige ha blifvit ytterligt komprometteradt inför utlandet och framför allt hvad England beträffade. Men till lycka för svenska namnets heder ankom i december, eller kort efter sedan Morian börjat sätta saken i verket, generallöjtnant Wachtmeister till Lüneburg såsom befälhafvare för de bägge brigader, som jämte öfverste von Cardells ridande artilleri och 4 skvadroner skånska liniedragoner utgjorde första linien af den i Tyskland opererande svenska arméen. Wachtmeister gjorde genast slut på trasslet.[1]

Ty genom sitt »lugna väsen och frimodighet afhögg han knuten på ett galant vis. Han skref till konungen, aflämnande de redan inkomna filippikerna, med tillägg, att han ansåg sin plikt vara, till räddande af svenska nationens och dess konungs ära, föreslå i underdånighet, att Hans Maj:t sade sig nu hafva bekommit, hvad engelska regeringen utfäst sig att lämna, och att således de gifna orderna om tulluppbördens reserverande återtogos. (I annat fall, sades det, att han ansåge sig böra begära sitt entledigande från befälet.) Återkallelsen kom, och den lugne mannen, ärlig aristokrat i botten, nämnde aldrig ett ord för någon härom, eller kommunicerade sig ens, som jag tror, med sina närmaste öfver hvad han tillgjort i den saken; ty det behöfdes icke, och att hafva handlat rätt, var honom nog. Hans ridderliga sinne medgaf icke heller att slå sig till riddare på sin konungs räkning. Man anade förhållandet allmänt nog ändå; och när konungen några dagar därefter öfverkom, kunde man icke förmärka, att något passerat dessa herrar emellan, och alla gladde sig åt att ändtligen konungen fått en heders- och klok man vid sin sida».

»Detta är egentligen nog för att stämpla mannen, som visserligen var något rak och stel till utseendet samt förnäm i hållningen, men hjertlig och förtrolig, då man kom honom närmare. Han älskade under sin verksamhet i kriget, icke att omtala några bragder, men att *gärna återkomma till det af Fredrik II improviserade arfföljds-kriget, hvarvid han som ung officer tjänstgjort och sett åtskilligt rörande större massors rörelser och uppställning i öfverensstäm-*

[1] Gustaf Björlin, Sveriges krig i Tyskland åren 1805—7, s. 89—91.

melser med terränger, hvilket enligt min tanke, jämte det ordningssinne han i hög grad ägde gjorde honom fullt kvalificerad till anförare under en öfverbefälhafvare, som kunde göra sig begrepp om kombinerade rörelser utan vankelmod. Han saknade vid sitt sednare befälsskap äfven en sådan; ty revolutionsmän komma sällan öfverens om stufven, då de som maktegande skola handla gemensamt. Hans dispositioner då voro, som jag tror, klanderfria, men öfverensstämmelse vid verkställigheten saknades, ehuru planen var god och icke bort åtföljas af ett sådant resultat. Ej därför sagdt, att grefve Wachtmeister var någon revolutionsman; men andra makter funnos, som voro det: dock icke mer om den saken! Jag borde kanske icke yttra mig häröfver, såsom icke ögonvittne, men som, enligt min öfvertygelse, en oförtjänt skugga blifvit kastad på denne general, som jag stått under förut och lärt känna, har jag ansett min plikt vara att nu, som vid flera tillfällen framdeles, säga min tanke öfver mina chefer, då jag äger tillfälle härtill. Uti fredstider älskade Wachtmeister att tala uti ekonomien och landthushållningen, men hvarken då eller annars i politiken.»[1]

Med Gustaf Wachtmeisters »senare befälskap» åsyftas hans sista fälttåg, eller expeditionen till Västerbotten. Som han utförde detta krigsföretag med Kustarméen, torde några ord om denna härs uppkomst ej vara ur vägen.

Efter Rysslands och Danmarks krigsförklaring år 1808 uppsatte Sverige 100,000 man, som fördelades i fem arméer. *Den Södra*, den *Västra* samt den för Västerbottens och det öfriga Norrlands försvar afsedda *Norra arméen*, hvilken efter behof skulle agera mot ryssarne eller norrmänen, bestodo, åtminstone i förstone, endast af reguliera trupper. *Den Finska arméen* åter utgjordes både af sistnämnda slags trupper och af vargering samt af frikårer.

Helt olika var *Kustarméen* sammansatt. Dess hufvudstyrka bestod nämligen af vargeringsmanskap, hvartill längre fram kommo en mängd landtvärnsbataljoner. »Enligt den primitiva» planen skulle hvart län i mån af sin folkmängd uppsätta 1, 2 eller 3 landtvärnsbataljoner, hvar och en på 600 man.

Kustarméens vänstra flygel[2] under generallöjtnant Kaulbars var förlagd från norra Gestrikland till Dalarö, den högra[3] under generalmajor Friesendorff från sistnämnda ort till Västervik.

[1] Johan af Wingård, Minnen af händelser och förhållanden II, s. 38, 39.

[2] Den bestod af följande trupper: 2 skvadroner af lifregementsbrigadens kyrassierer, samma brigads vargeringsbataljon samt Upplands, Dalarnes, Helsinglands och Västmanlands regementens vargeringsbataljoner.

[3] Den högra flygeln utgjordes af 2 skvadroner af lifregementsbrigadens kyrassierer, lifgrenadierregementets hemmavarande del, samma regementes var-

Till öfverbefälhafvare hade kustarméen den 5 april fått hertig Karl, till hvars generaladjutant Gustaf Wachtmeister utsågs. Denna hans befattning blef dock af kort varaktighet. Ty redan den 26 maj förflyttades Kaulbars till ett kommando, som dock synes ha funnits till endast på papperet, hvarefter befälet öfver vänstra flygeln uppdrogs åt Friesendorff, som till efterträdare vid den högra fick Wachtmeister.

Intet befäl vid Kustarméen kunde likväl förskaffa sin innehafvare ära, utan endast oro, bekymmer och sorg. Ty truppernas utrustning var bristfällig, intendenturen dålig och sjukvården öfver all beskrifning usel. Dålig eller otillräcklig föda och beklädnad gjorde, att en stor del af manskapet insjuknade. I synnerhet var detta fallet med landtvärnsbataljonerna, ty från dem fylldes mest sjukhusen. Sådana funnos i Gefle, Stockholm, Vaxholm, Norrtelje samt äfven vid Drottningholm och Dalarö. Men af de 7772 man, som under året därstädes intogos, utskrefvos endast 3801 som krigsdugliga, 133 måste hemförlofvas, 1461 dogo, och de återstående 2377 voro vid årets slut ännu kvar på sjukhusen.

Men Kustarméen hade äfven under 1808 förminskats på annat sätt. Misslyckade expeditioner till Finland mot ryssarna, bortkommenderingar till fästningarna, skärgårdsflottan och till krigsfångarnas bevakning samt slutligen upprättandet af *den Åländska arméen* hade äfven betydligt försvagat dess styrka. I mars 1809 skedde nya bortkommenderingar, men ungefär samtidigt fick Kustarméen en förstärkning af den 2600 man starka Åländska arméen, som generalmajor von Döbeln lyckades öfverföra till Sverige. Efter återföreningen med denna kår uppgick Kustarméens stridsdugliga styrka dock icke fullt till 3500 man.

Statshvälfningen den 13 mars gjorde att härtigen-riksföreståndaren ansåg sig böra öfverlämna befälet åt en annan. — Som Gustaf Wachtmeister var den ende generallöjtnanten af Kustarméens generaler och därjämte den äldste af dessa, utnämndes han den 21 mars till kommenderande general en chef öfver Kustarméen.

---

geringsbataljon, Smålands dragonregementes, Södermanlands, Jönköpings, Skarabergs Västgöta-Dals samt Nerikes och Värmlands vargeringsbataljoner. Efter »Kustarméens krigshistoria» af C. F. König. Se Bilagorna.

(Forts.)

Hvarest gräfde sig Olaf Haraldsson ut ur Mälaren?

AF

GUSTAF NERMAN.

Bland forntida tilldragelser är den om Olaf Haraldsons härnadståg 1007 i Mälaren väl icke i historiskt hänseende af sådan vikt som den, hvarest Ansgarii Birka varit belägen, men förtjänar detta oaktadt en viss uppmärksamhet. Olika åsikter hafva nämligen sökt göra sig gällande om rätta stället, hvarest Olaf Haraldson kommit åter ut ur Mälaren, om vid Stockholm, Södertälje eller Almarestäk, och alldenstund vi under innehafd allmän tjänst varit i tillfälle att kanske mer än någon annan taga kännedom af rådande förhållanden på dessa ställen, må det tillåtas oss att framlägga hvad vi därunder hafva funnit, i förhoppning att något gagn skall därigenom kunna tillskyndas fornforskningen. Tilldragelsen är omnämnd ej blott i Heimskringla utan äfven i Olaf Haraldsons såväl historiska som legendariska saga.

Olaf Haraldsons härnadståg i Mälaren skildras i Heimskringla (Hildebrands uppl. II. 6) med följande ord:

»Konung Olaf höll sedan öster ut framför Svitjod, lade in i Lagen (Mälaren) och härjade båda landen. Han for ända upp till Sigtuna och låg vid Fornsigtuna. Svearne säga, att där ligga ännu de stenhögar, som Olaf lät uppföra under sina broändar. Om hösten sporde Olaf Haraldson, att sveakonungen Olof drog samman en stor här, samt lagt järnkedjor för Stocksund, och satt folk där för att vakta. Sveakonungen trodde att konung Olaf skulle få, där han var, afbida kölden, och tycktes honom Olaf Haraldsons här föga värd, ty han hade icke mycket folk. Konung Olaf for då ut till Stocksund, men han kom icke ut där; väster om sundet var en kastal och i söder en här. Då nu konung Olaf sporde, att sveakonungen var kommen på sina skepp och hade många skepp ute, lät han gräfva genom

Agnefit ut till hafvet. Det föll den tiden mycket regn. I hela Svitjod faller hvart rinnande vatten ut i Lagen, och från denna går ut till hafvet allenast en mynning, som är så smal, att mången å är bredare. Då det regnar mycket och snöar, faller vattnet så häftigt, att det är fors i Stocksund, och Lagen stiger mycket upp på landen, att det är stor öfversvämning. Så snart grafven nådde sjön, lopp vattnet och strömmen ut. Konung Olaf lät då å alla skeppen lägga styrena ur lag och hissa seglen i topp, det var blåsande väder, de styrde med årorna, skeppen gingo med fart öfver grundet och kommo alla hela ut på hafvet.»

»Svearne foro då till Olof sveakonung och sade honom, att Olaf Digre var kommen på hafvet, och de, som skulle vakta, att Olaf icke komme ut, fingo mycket åtal. Man har sedermera kallat detta utlopp konungssund; man kan icke fara med stora skepp därigenom, annat än när vattnen äro stridast. Somliga säga att svearne voro varse, att Olafs män hade gräft igenom näset och vattnet föll ut, och att de då kommit dit med hären för att hindra Olaf från att komma ut; men att vattnet grof ut åt båda sidor, så att strandbackarna rasade med folket och många omkommo. Men svearne tala däremot och säga det vara lögn, att någon där förfarits.»

Enär, enligt Snorre, allt rinnande vatten i Svitjod faller i Mälaren, som, då det regnar och töar mycket, bildar en stark fors vid utloppet, och alldenstund Norrström afbördar Mälarens öfverflödiga vatten, så bör kunna antagas, att Stocksund och Norrström äro ett och samma vattendrag.

Enligt den historiska sagans berättelse, som ord för ord är nästan lika med den i Heimskringla, uppgifves hären åter hafva legat öster om Stocksund.[1]

Huru Agnefit legat i förhållande till Stocksund, därom lämnar berättelsen ingen uppgift: men det omnämnes på ett annat ställe i Heimskringla i sammanhang med Agnes äfventyr, där stället uppgifves ligga å östra sidan af Tören väster om Stocksund,[2] hvilket läge, för så vidt uppgiften om väderstrecken icke tages alldeles efter orden, synes vara det, där Stockholms sluss nu är belägen. Namnet Tören är nämligen ännu bevaradt i Södertörn, som länge kallades Öfre och Yttre Tör, hvilka numera motsvara Svartlösa och Sotholms härad, i hvilket förra inbegripits Åsön eller det nuvarande Södermalm.

Jämföras nu de uppgifna väderstrecken med de antagna lägena, så uppgifves först, att väster om Stocksund låg en för-

[1] Munch och Ungers upplaga, s. 17.
[2] Hildebrands uppl. I. 96.

skansning, möjligen ett trätorn eller något dylikt, samt att hären låg söder eller öster därom.

Enär Norrström flyter i det närmaste från väster till öster, så måste tornets läge sökas antingen på Kedjeskär, eller nuvarande Riddarholmen, eller ock på Helgeandsholmens västra udde.

På Riddarholmens norra strand finnes ännu ett torn, det s. k. Assistanstornet, hvilket, huru gammalt det än är, dock icke kan vara från den tiden men möjligen blifvit byggdt på samma ställe som ett förut befintligt trätorn. Att med flytande träbommar eller järnkedjor spärra det jämförelsevis föga breda sundet mellan nämnda torn och de skär, hvarpå Strömsborg nu ligger, torde icke hafva varit förenadt med någon anmärkningsvärd svårighet, äfven för våra förfäder; men tillvaron af en sådan bom förutsätter emellertid, att ej blott Riddarholmskanalen utan äfven vattendraget mellan Strömsborg och Norrmalm, hvilket då varit vida större än nu, äfven varit stängda, hvilket skulle hafva kräft ett arbete af vida större omfång än hvad då antagligen kunnat åstadkommas.

Under sådana förhållanden torde få antagas, att man valt ett läge för stängslet, där detta kunnat med mindre besvär än vid Riddarholmen motsvara behofvet.

Enligt en gammal karta,[1] som är den äldsta kända öfver Stockholm, finnes ett torn angifvet, på västra udden af Helgeandsholmen, och ehuru däraf numera ingenting finnes kvar, åtminstone ofvan jord, så är det icke osannolikt, att Snorres torn legat på samma ställe, ty detta läge kan förenas med beskrifningen därom.

Stocksund eller Norrström hade då, likasom långt in i senare tider, flera grenar, men hufvudgrenen låg norr om Helgeandsholmen, och enär dess västra udde icke ligger omedelbart vid sundet, så kan denna mycket väl sägas ligga väster om Stocksund; och alldenstund hären legat söder därom, så har detta varit på Helgeandsholmen; men på södra eller sydöstra sluttningen af Brunkebergsåsen, om hären legat öster om Stocksund. Ehuru båda uppgifterna låta förklara sig, har ett misstag i fråga om väderstrecken dock ägt rum i endera af dem.

[1] Kartan, som uppgifves vara äldre än 1547, förvaras i Stockholms ingeniörkontors arkiv. Den är tryckt i »Dissertatio historica de ecclesia Tevtonica» af J. A. Fant.

Sådana äro icke sällsynta utan förekomma tvärt om ganska ofta i de isländska sägnerna. Så ansåg man sig, på väg från Bergen till Viken, eller det nuvarande Bohus län, färdas *öster ut*, ehuru större delen af vägen gick söder ut; och *öster ut* kallades det äfven, då man färdades från Tönsberg till Kongelf, ehuru det rätta uttrycket bort vara söder ut. Färdades man åter från Viken till Agder, eller Norges sydligaste del, så kallades detta *norr ut*, ehuru rätta riktningen var väster ut. På samma sätt beskrifves Olaf Haraldsons färd från Sotaskär[1] till Mälaren hafva skett *öster ut*, ehuru riktningen var först nordostlig och sedan västlig för att kunna komma till Stockholm, som ligger i det allra närmaste rätt norr ut från Sotaskär. På en tid då kompassen ännu var okänd och man för bestämmande af väderstreckens lägen icke hade någon annan ledning än polstjärnan, var det icke godt att hålla reda på dem. Härom yttrar Hildebrand:[2] »Riktningen af en del af vägen har gifvit namn åt hela kosan, hvarvid man äfven måste taga med i beräkningen oförmågan att få en öfversikt af det hela. De ofta återkommande väderstrecksuppgifterna kunna äfven vara tvetydiga.» Det vanligaste synes vara, att man förblandat öster med norr och väster med söder, hvilket påtagligen ägt rum vid beskrifningen af Agnefits läge, ty ändras nu öster och väster till norr och söder, så får man de rätta väderstrecken; eller att stället legat norr om Tören och söder om Stocksund.

För att en utgräfning, sådan Snorre beskrifvit densamma, kunnat verkställas på en jämförelsevis kort tid, måste denna hafva ägt rum i en grusås, och en sådan, ehuru icke längre höjande sig öfver vattenytan, finnes än i dag, där Stockholms sluss är belägen.

Denna ås utgör nämligen en del af den s. k. Stockholmsåsen,[3] hvilken, tagande sin början vid Östuna kyrka i Uppland, fortsätter därifrån söder ut till sjön Drefviken i Södertörn. I Stockholm har den i en aflägsen forntid genombrutits vid Norrström, men Brunkeberg, »staden» mellan de båda långgatorna, Söder-

[1] Sotaskär ligger i Sotholms härad på östra stranden af Södertörn vid Häringeviken.

[2] Hildebrands uppl. I, s. LVII. Det viktigaste exemplet på en sådan tvetydighet synes vara det ställe i Håkan godes saga, kap. 8, där uttrycket »allt austr fyrir Gautland», kan hänföras likaväl till Väster- som Östergötland.

[3] Erdmann, Sveriges kvartära bildningar s. 233; Sveriges geologiska unders. Bl. Stockholm. s. 37.

malmstorg, näset mellan Mälaren och Hammarbysjön samt malmen utanför Skanstull äro väldiga kvarlefvor af samma ås.[1]

Af Snorres ord, att där utgräfningen ägt rum fanns allenast »en mynning, som är så smal, att mången å är bredare», bör, eftersom vatten därstädes framrunnit, kunna antagas, att åsens höjd öfver vattenytan icke kunnat vara anmärkningsvärdt stor samt att just befintligheten af nämnda mynning antagligen varit för Olaf Haraldson bestämmande att våga försöket. Af berättelsen i öfrigt framgår, att Mälaren måtte då hafva varit högre än vanligt, samt att, sedan mynningen något utvidgats, vattnet fullbordade hvad konsten påbörjat; ty Snorre förtäljer, »att vattnet gróf ut åt båda sidor, så att strandbackarna rasade», hvilket kunnat ske endast i en grusås.

Dylika tilldragelser eller att vattnet genombrutit grusåsar, hafva ägt rum på många ställen här i landet, ej blott under den förhistoriska tiden[2] utan äfven sedermera, och märkligast af dem är den, som den 6 juni 1796 försiggick i Ragundaälfven.[3] En man vid namn Huss, för sin oförvägenhet kallad »Vildhussen», hade åtagit sig att fullborda en påbörjad sänkning af nämnda sjö, som, med ett djup af omkring 26 m. och med en yta af minst 3,000 hektar, hade vid sitt utlopp ett åtminstone 33 m. högt fall, kalladt Storforsen. Detta låg i en bergsklyfta, men söder därom fanns en grusås,[4] och det var där Huss fortsatte den påbörjade gräfningen. Därunder inträffade en ovanligt hög vårflod, som spolade bort åsen, så att den stora sjön blef på fyra timmar vattentom. Dess botten är nu en stor äng, där älfven flyter omkring 33 m. under sjöns forna yta, och Storforsen försvann. Den kallas nu »Döda fallet», och man kan där få se, huru jättegrytor hafva uppkommit. Förödelsen vid denna tilldragelse, hvarvid dess upphofsman satte till lifvet, var förfärlig i den nedanliggande dalen ända till hafvet.

På grund af egna iakttagelser kunna vi omnämna några andra utskärningar, hvilka väl icke kunna mäta sig med den i Gedungsen men detta oaktadt visa vattnets stora kraft att skära i grusåsar.

[1] Hammarbysjön ligger omkring 4 m. högre än Mälaren. Drefvikens vatten följer antagligen åsen och matar de rika källorna vid Grundsborg, för så vidt icke deras vatten kommer från Hammarbysjön.

[2] Erdmann, Sveriges kvartära bildn. s. 232.

[3] J. A. Englund, Gedungsen eller Ragundasjöns utgräfning.

[4] Densamme, s. 14.

Den ena ägde rum i den från Lisjön i Södermanland rinnande Husbyån, vid hvars utlopp i sjön Långhalsen fanns ett fall, kalladt Vallbyvad, med ett vattenverk. Genom nämnda sjös sänkning ökades fallets höjd, men äfven vattentrycket, så att den ås, som bildat fallet, blef nästan helt och hållet bortspolad, hvarigenom fallet försvann. Medelst en dam bildades emellertid ett nytt fall, så att vattenverket kunde åter begagnas.

Den andra tilldragelsen inträffade vid Kvicksund i Mälaren, som en gång genombrutit den därstädes framstrykande s. k. Strömsholmsåsen, hvarom en sägen förtäljer, att farleden dessförinnnan gått genom det mellan Nyckelön och fasta landet belägna Mellansundet.

Kvicksund behöfde upprensas, emedan därvarande järnvägsbro hade med sina pelare förminskat sundets genomskärning och därigenom framkallat en för sjöfarten hinderlig strömsättning. I det omkring 3 m. djupa sundet befanns dess botten öfverst bestå af klappersten, med därunder liggande lösare lager; men sedan klapperstenen borttagits, började vattnet skära i och spola bort af bottnen så mycket, att fara för brons bestånd uppstod, hvarföre en mängd klappersten måste fyllas kring pelarna.[1]

Äfven i Norrström hafva dylika utskärningar ägt rum, så att, sedan kajer rasat och fara för Norrbros bestånd uppstått, stenfyllningar måst göras därstädes. Ensamt å södra grenen af Norrström bortspolades under åren 1852—77 icke mindre än 2,400 kbm.[2]

Ett försök har gjorts för beräknande af den jordmängd, som behöft undanskaffas för en utgräfning genom åsen mellan Staden och Södermalm.[3]

Därvid har åsens höjd öfver Mälaren antagits vara 1,8 m. och dess medelbredd 60 m., samt skeppen vara 6,0 m. breda och 1,8 m. djupgående, då grafven behöft vara lika bred och djup under vattenytan, hvilka mått gifva 1296 kbm.

---

[1] Det var vid Kvicksund, som biskop Kettil Vase, 1469, tillfogade danskarne ett nederlag och tog af dem sju fartyg. (Rimkrönikan Klemmings uppl. III, s. 31; Styffe, Bidrag till Skandinaviens historia III s. CLIX.) Vid sundets upprensning påträffades, nedbäddade i sand och grus, stora ekstammar, hvilka antagligen vid detta eller något annat krigstillfälle blifvit sänkta, för att bereda hinder för fartyg. Virket var, med undantag af ytveden, fullkomligt friskt, men nästan svart till färgen.

[2] V. E. Lilienberg, Strömmarna i Stockholm, s. 55.

[3] N. Marelius, Om Mälarens utlopp, s. 11.

Alldenstund, enligt Snorre, därstädes redan fanns en liten rännil, som naturligtvis minskade den för utgräfningen eljest behöfliga jordmängden, så bör, med stöd af hvad ofvan anförts om föregångna utskärningar, lätt kunna fattas, synnerligast som beståndsdelarna i Stockholmsåsen äro likartade med dem i Strömsholmsåsen vid Kvicksund, att föga gräfning varit erforderlig, innan vattnet bortspolat ej blott grafvens innehåll utan vida mera, hvilket vinner stöd af Snorres ord: »rasade strandbackar». En genombrytning därstädes kan således icke betraktas såsom en orimlighet, hvilket den likväl uppgifvits vara.[1]

Med anledning af den ofvan anförda oegentligheten hos uppgifna väderstreck vid Agnefit har en åsikt framhållits, den nämligen, att Konungssund, sedermera kallad Söderström, vore helt och hållet ett naturens verk, och således icke tillkommen genom människohand; att hufvudinloppet till Mälaren varit därstädes samt att utgräfningen försiggått vid Södertälje, där Agnefit således skulle hafva legat.[2]

Det har bland annat uppgifvits till stöd för antagandet,[3] att genomgräfningen icke ägt rum vid slussen, att man har vid gräfningen för densamma »ända till 22 fot under vattenytan icke funnit en enda punkt med ett naturligen danadt jordlager, utan har hela sträckan från Mälaren till Saltsjön öfverallt på nämnda djup bestått af *fyllning*. Murbruk, tegelstensskärfvor, glasbitar, järnskrot, mynt och förrostade vapendelar hafva träffats på hela sträckan äfvensom på nedersta djupet.»

Af ritningar upprättade öfver den fullbordade slussbyggnaden[4] samt af vid arbetets utförande gjorda iakttagelser framgår emellertid, att förhållandet alldeles icke varit sådant.

Muddringens djup sträckte sig nämligen icke till 22 utan endast till 16 fot = 4,75 m. under Saltsjöns lågvattenyta, men redan 3 m. under denna stötte man på den naturliga bottnen, som bestod af grus och på djupet 4,75 m. hade en längd af 43 m. Denna naturliga grusbotten var tillräckligt fast att uppbära

[1] Lilienberg, Strömmarna i Stockholm, s. 27.

[2] G. Svederus, Stocksund och nya slussen i Stockholm, s. 13. J. G. Klein, Om vidgadt utlopp från sjön Mälaren. Tidskrift för praktisk byggnadskonst och mekanik III, s. 33. Anmärkningsvärdt är, att Svederus till stöd för sitt antagande lagt berättelsen om Agnes äfventyr, då det vill synas, att den om utgräfningen bort vara den rätta.

[3] Svederus, Stocksund och nya slussen, s. 11.

[4] Ritningarna förvaras i Stockholms stads byggnadskontors arkiv.

den »kasun» eller kista, hvari slussen byggdes; men enär nämnda kista är 80 m. lång, måste grund för densamma beredas under återstående 37 m. medelst pålning, ty den fasta bottnen sänkte sig så småningom, att den under kistans östra ända låg 4,75 m. under dess botten.[1]

Om Söderström varit hufvudinloppet till Mälaren, vill det dock synas vara anmärkningsvärdt, att Stockholms första bebyggande ägt rum vid Norrström men icke vid Söderström, hvilken, om hufvudinloppet därstädes funnits, bort för handeln och sjöfarten erbjuda större fördelar än Norrström. Förhållandet har emellertid icke varit sådant, ty äfven om fullt tillförlitliga historiska bevis saknas om tiden för platsens första bebyggande, så torde dock på goda skäl kunna antagas, att stadens vagga stått på den nuvarande Helgeandsholmen.[2]

Om man jämför åsens genomskärning, sådan den befunnits vara, då slussen byggdes, med andra dylika åsars, så finner man

---

[1] Den del af slussen, som är byggd på pålar, har satt sig; men hvad som ligger på grusbottnen är orubbadt. Då slussen skulle byggas, antogs, att dess tröskel skulle komma att ligga 12,6 f. = 3,562 m. under Saltsjöns lägsta vattenstånd, men den ligger i verkligheten 0,15 m. lägre. Det tillhör icke den fråga, som nu föreligger, att utreda orsaken till detta misstag.

[2] I Rimkrönikan uppgifves visserligen att Birger Jarl varit Stockholms grundläggare, hvilket väl icke får tagas alldeles efter orden, ty redan förut var platsen antagligen bebyggd, men det var Birger Jarl, som uppfattade platsens utmärkta läge och befästade densamma för att därigenom sätta ett lås för Mälaren. Enligt en gammal anteckning (Script. rer. svec. I, s. 40), började staden nämligen bebyggas 1187, och enär denna uppgift står i samband med berättelsen om Sigtunas plundring af Esterna samma år, bör däraf kunna dragas den slutsatsen, att en del Sigtunabor, efter deras stads förstöring, flyttat till Stockholm.

Om beskaffenheten och omfånget af Birger Jarls befästningar känner man ingenting. Rimkrönikan omnämner endast att han byggt »ett fagert hus», hvarmed på den tiden menades en borg eller torn, som antagligen blef det sedermera s. k. »Tre kronor.» Men vid Järntorgt har äfven funnits ett torn, som refs redan under Magnus Eriksons tid.

Stadens murar, som sträckte sig mellan dessa torn, lågo innanför de nuvarande långgatorna och således med den höga grundåsen bakom sig. De hafva i allmänhet således icke kunnat vara fristående, utan endast s. k. beklädnadsmurar, i hvilket fall man kunnat gå ut på dem omedelbart från åsen. Murarne, innanför hvilka sträckte sig Prästgatan, Helvetiigränd, Skärgårds- (Själagårds)gatan och Bollhusgränd, äro numera bebyggda. Af ett Magnus Ladulås bref (Dipl. Svec. II n:r 978) kan man döma, att muren funnits redan 1288, ty då beviljade han dem, som ville bebygga Norrmalm, lika rättigheter som de, hvilka bodde inom murarna. De »trämurar», som omtalas uppförda 1317 (Scr. rer. Svec. T. 1. S. I p. 56), måste således hafva vairt några andra längre ut belägna murar, och efter de särskildt uppgifvits vara af trä, har därmed antagligen afsetts den omkring staden i sjön befintliga s. k. kransen, som bestått af en dubbel pålrad med bommar, genom hvilka fartyg kunde släppas in och ut. Stockholms grundläggning uppgifves vanligen hafva ägt rum 1255; men att staden fanns redan 1252 framgår af Birger Jarls därstädes då dagtecknade bref (Dipl. Svec. n:r 390 och 391)

lätt att dess höjd mycket väl kunnat ligga en à två m. öfver Mälaren, och detta oaktadt haft en mindre medelbredd än 60 m.

Sagorna lämna ingen uppgift om storleken på Olaf Haraldsons skepp, men väl på andra långskepp. Den berömde »Ormen Långe», hvarmed Olaf Tryggvesson uppträdde i slaget vid Svoldern, 1000, var *i kölen* 34,82 m. lång, förde 34 par åror och hade en besättning af närmare 600 man.[1] Ett Olaf Haraldsons skepp kalladt »Karlhöfde» hade en besättning af 150 man; men huru stort det varit, därom saknas uppgift. Däremot uppgifves ett med 32 par åror hafva fört ej större besättning än 240 man.[2]

En bättre ledning för bedömande af ett långskepps storlek och inredning, får man af det vid Gokstad utgräfda, hvars största bredd är 5,0 m. och längd öfverallt 24,0 m., men i kölen 18,0 m. Höjden räknad från kölens underkant är midskepps 2,1 m., men vid de lika höga stammarna 3,1 m. Dess djupgående kan uppskattas till 1,6 m, då fribordet blir 0,5. Skeppet, som fört 16 par åror, var således en s. k. »sextonsessa», och torde besättningens styrka kunna uppskattas till 70 à 80 man. Enär ett ledingsskepp skulle enligt lag vara minst en tjugusessa, så torde Gokstadskeppet hafva varit någonting jämförligt med nutidens lustjakter.[3]

Sannolika skäl tala för att Olaf Haraldsons skepp, om icke så stora som hans ofvan omnämnda, dock varit större än Gokstadskeppet och fört en besättning af ett storhundrade d. v. s. 120 man.

Enär hans tre skepp[4] näppeligen torde haft större bredd och djupgående än 5,5 och 1,6 m., med en besättning af 360 man, så bör lätt kunna fattas, att med en sådan styrka har utgräfningen lätt kunnat åstadkommas, underlättad som den var af ett forsande vatten.

Det har framhållits, att en sådan tilldragelse icke bort kunna äga rum utan att i god tid varsnas af Olof Skötkonungs ej långt därifrån liggande folk, men för att rätt kunna bedöma detta bör man sätta sig in i den tidens förhållanden, hvilka voro helt annorlunda än de nuvarande.

[1] N. Nicolaysen, Langskibet fra Gokstad vid Sandefjord, sid. 26. Enligt P. A. Munch, Det norske folks historia, förde Ormen Långe 52 par åror. För hvarje åra på så stora skepp räknades minst tre roddare.

[2] Heimskringla, Ungers uppl. s. 231.

[3] Det till Chicago utställningen förda skeppet »Viking» är en kopia af det vid Gokstad.

[4] Den legendariska sagan, sid. 12.

Man bör nämligen kunna antaga att den stora grusåsen mellan Stocksund och Agnefit varit på den tiden icke allenast högre än hvad den nu är utan därtill med stor sannolikhet skogbeklädd, hvarigenom utsikten mellan de två ställena hindrats. Vidare bör beaktas, att Olof Skötkonungs folk har för att bevaka Stocksund icke kunnat ligga på annat ställe än antingen Helgeandsholmen eller ock Norrmalm, och således, för att komma till Agnefit, först måste taga sig öfver vattendraget, hvilket naturligtvis kräft en viss tid. Slutligen bör ej förglömmas, hvarom sagorna nu ofta upplysa, att fältbevakningen på den tiden lämnade i fråga om uppmärksamhet mycket öfrigt att önska. Då därtill kommer, att utgräfningen mycket väl kunnat försiggå på några få timmar (Gedungsen rann tom på fyra), så låter det mycket lätt förklara sig, att svearne, icke tänkande på en sådan utväg utan troende sig redan hafva fångat Olaf, tagit saken lugnt, där de lågo, men, sedan de fått nys därom, rusat dit, kommit för sent och i brådskan råkat ut för äfventyret på de rasade strandbackarna.

Af beskrifningen framgår tydligen att Snorre antingen själf någonstädes sett en sådan tilldragelse, eller ock att han därom erhållit en fullt trovärdig uppgift, ty eljest skulle han icke kunnat skildra tilldragelsen så naturtroget som han gjort.

Vidkommande en utgräfning vid *Södertälje*,[1] så kan denna tänkas endast i den först befintliga dalgången mellan Mälaren och sjön Maren, från hvilken senare en farled till Östersjön funnits långt in i den historiska tiden.

I denna dalgång ligger nu den norra delen af Södertälje kanal, som fullbordades först i början af detta århundrade; men dessförinnan hafva, alltsedan Engelbrekts tid 1435, flera försök blifvit gjorda att därstädes bereda en farled, och 1780 gjordes ett, äfven detta misslyckadt, att den vägen afleda Mälarens myckna vatten.

Spåren af de äldre försöken uppmättes och afvägdes omkring 1770,[2] hvarvid utröntes, att den 954 m. långa grafven var 1,2 á 18, m. djup, samt att dess botten låg 4,15 m. öfver Mälarens dåvarande vattenstånd och att den naturliga markens höjd låg omkring 6,0 m. öfver samma vattenstånd.

---

[1] Svederus, Stocksund och nya slussen, s. 11.
[2] Marelius, Om Mälarens utlopp, s. 15.

Med stöd af dessa mått har medelhöjden öfver vattenytan antagits vara 3,0 m., och enär grafvens mått skulle vara 6 m. på bredden och djupet 1,2 m. under vattenytan, så erhålles 27745 kbm. Jordmängden är således minst tjugu gånger större än den vid Söderström och skulle således hafva kräft minst tjugu gånger längre tid än en utgräfning vid sistnämnda ställe.

Äfven om icke denna och flera andra omständigheter tala mot en utgräfning vid Södertälje, förutsätter denna dock i Mälaren ett vattenstånd, så högt, att det icke kunnat äga rum på Olaf Haraldssons tid.

För att ådagalägga detta måste först utredas, hurudant vattenståndet i Mälaren antagligen varit 1770, då mätningen verkställdes, hvilket något så när kan bedömas af de anteckningar om Mälarens vattenstånd, som i Stockholm togo sin början 1774.[1]

För att därvid icke behöfva taga i betraktande det ovanligt höga och mycket omtalade vattenståndet 6,629 m., som inträffade 1780, torde det vara tillfyllest att rådfråga dem för 1774—79, då medelvattenståndet i Mälaren var 4,931 m.: det lägsta 4,453 m. och det högsta 5,719 m., allt räknadt från nollpunkten å vattenskalan vid Stockholms sluss.[2]

Om man nu antager, och detta på goda skäl, att Mälarens vattenstånd 1770 varit ungefär lika med medelvattenståndet 1774—79 eller 4,931 m., så har grafvens bottenhöjd varit i rundt tal 9,0 m., hvadan vattenståndet behöft vara omkring 10,5 m. för att fartyg skulle därstädes kunnat flyta fram.

För att finna hurudana de högsta vattenstånden i Mälaren verkligen hafva varit för omkring 900 år sedan, måste man undersöka, huru högt samtidigt tillkomna fornminnen kring Mälaren ligga.[3]

---

[1] Öfversikt af Kungl. Vetenskapsakademiens handlingar 1853. N:o 3.

[2] Nämnda nollpunkt ligger 15,642 m. under den på Riddarholmen belägna af Generalstaben utsatta normalhöjdpunkt, till hvilken de pågående precisionsafvägningarna hänföras. Enligt Erdman (Sveriges geol. undersökn. Bl. Stockholm sid. 25) ligger efter 36 års iakttagelser (1848—61) Mälarens medelvattenhöjd = 4,435 m. De senast kända högsta vattenstånden inträffade 1860, 1866, 1867, 1868 och 1877, af hvilka det högsta, 5,45 m., inträffade 1860, och af de öfriga hafva alla varit högre än 5,0 m., men inget högre än 5,28 m., som inträffade 1867. Alla senare åren hafva vattenstånden varit lägre än 5,0 m. Enligt Erdman (Bladet Stockholm sid. 25) är Saltsjöns medelvattenstånd 4,120 m., men enligt Generalstaben för närvarande 3,967 m. Saltsjöns lägsta vattenstånd är 3,414 m. och det högsta, som inträffade 1818, har uppgått till 5,938 m.

[3] Erdman, Sveriges kvartära bildningar sid. 294.

Af dessa finnas S. S. O. om Sånga kyrka några runstenar, där markens höjd är 7,68 m., och 7,92 m. vid den vid Kolsundet resta runstenen. En ättehög, N. N. V. om Skå kyrka, ligger på höjden 8,27 m., och runristningen i fast häll vid Sundby i Bromma socken ligger icke högre än 8,57 m.

Enär goda skäl tala för att dessa fornminnen icke rubbats från de ställen, där de först uppsatts, så kan man i likhet med Erdman antaga, att Mälarens vattenstånd då för tiden icke öfverstigit 7,68 m.[1] Denna vattenhöjd är således vida lägre än den, som för en utgräfning vid Södertälje varit behöflig.

För jämförelse kan åberopas en midt emot Farsta vid Gustafsberg befintlig ättehög, där markens höjd öfver slusströskeln är 9,36 m., hvilket ådagalägger, att Saltsjöns vattenstånd, vid tiden då denna hög uppkastats, icke kunnat vara högre än 9,36 m.[2]

Hvad lägena för Konungssund, Agnefit och Stocksund för öfrigt beträffar, så har C. G. Styffe[3] ansett, att Konungssund troligen är samma vattendrag, som sedermera kallats Söderström, hvilken åsikt delats af C. R. Unger,[4] som uppgifver Agnefit vara »lidet sönden for Stocksund, hvor Stockholm nu ligger; Konungsund være Söderström i Stockholm och Stocksund være Norrström i Stockholm». Dessa män hafva emellertid, enligt hvad längre fram skall visas, sedan dess ändrat åsikt, antagligen med anledning af ett uttryck i den då ännu icke utgifna legendariska sagan, som i öfversättning berättar tilldragelsen på följande sätt:[5]

Kap. 15. Efter alla dessa anfall, som nu äro förtalda om Olaf, höll han med sitt följe in från Karlsåarna (Karlsár), till dess han kom öster ut till Svithiod, och hade då många skepp och for, tills han kom med folket till ett vattendrag, som heter Skarfven (Skarfr). Detta ligger inne i Svithiod och är ett öfvermåttan stort vatten — en smal fjärd utåt, men kretsformigt inåt landet — och ligga bebyggda trakter på alla sidor invid vattnet. Där låg Olaf med sitt följe under sommaren och gjorde härnadståg därifrån mot Svearne och drap en stor mängd människor för dem och ödde de härad, som

[1] Erdman, Sveriges kvartära bildningar, sid 289.

[2] Uppgiften är meddelad af disponenten W. Odelberg på Gustafsberg, som låtit verkställa den behöfliga afvägningen.

[3] Styffe, Sveriges kanalbyggnader, sid. 22.

[4] Heimskringla, Ungers uppl., sid. 836, 846 och 893.

[5] Öfversättningen är verkställd af amanuensen doktor E. Hawerman.

lågo närmast, både på människor och gods och tog från dem det största krigsbyte. Och var Olaf icke blödig, utan visste, hvar han skulle göra väldig härnad, ty Olaf var icke utan sak mot Svearne, hvarföre han for mycket hårdt fram mot dem för Sigrid Storrådas skull. Men Olaf Svenske, som rådde öfver Svithiod, när detta skedde, var hennes son. — Olaf Svenske ärnar nu angripa sin namne Olaf, då vintern började och is lade sig på vattnet. Då fattade Olaf Haraldsson det rådet, att han lät fälla en stor skog och lät föra den ut på isen och upplägga bål rundt omkring skeppen på isen. Men när isen låg starkast på vintern, då lät Olaf lägga eld i och uppbränna bålen och sedan bryta upp isen med stora träd, och var isen aldrig så stark under vintern, att det icke var upptinadt omkring skeppen. Och var han där under vintern och hade ej mer än 3 skepp, ty han hade sändt bort en del af sin här på hösten. Där låg Olaf den vintern med sitt folk, och Svearne togo honom icke tillfånga, såsom de tänkte. Men om våren, då isen var borta från vattnet, då sände Svearne bud till Olaf Svenske, sin konung, att han skulle samla både en stor här och ledung, och säga, att nu månde Olaf Haraldsson icke komma undan, om de vilja bevaka honom. Men så är sagdt, att Olaf Haraldsson ej förr blef det varse, än skeppen vid utloppet lågo så tätt, som de kunde flyta, och utloppet var påladt, såsom sed är i österväg att påla emot ofred. Och det var ej sannolikt, att få skepp skulle komma ut, där icke ens många skulle kunna det. Men ned ifrån landet kom Olaf Svenske med så stor här, att det såg ut på alla stränder uppåt landet, som det vore en skog. Och var Olaf Digre med endast tre skepp där emellan ledungen och landthären, och tycktes Olaf Haraldssons följeslagare ej lätt att styra undan från den plats, dit de voro komna. Men Olaf Svenske, som styrde en så stor här, som där var samlad både till lands och sjös, tänker att den digre mannen då icke skulle komma undan. Men en låg strand, som heter Agnefit, gick fram på ena sidan utmed vattnet, och är det ett långt näs. Där hade Olaf Svenske själf sin fylking till motvärn på landet, och så mycket folk var på alla stränder, att ingenstädes var att vänta, att man kunde komma i land.

Kap. 16. Men Olaf Haraldsson var kommen mellan denna stora här. Då talade Olaf till sitt folk: tagen alla det råd, som I sen mig göra. Sedan lät han draga upp seglen i topp, men vinden låg ned emot Agnafit. Och då seglen voro uppdragna på Olafs skepp, styr han mot Agnefit på Olaf Svenskes fylking; men vinden gick efter Olaf Haraldssons vilja. Men när han kom närmare till land än vån var, så att Olaf Svenske tyckte sig hafva den digre mannen och allt hans folk i sin hand, då är sagdt, att Olaf Haraldsson föll på knä och såg i sina händer; men då han så såg i händerna och i det att Olafs skepp kommit till land, då tilldrog sig på ett underbart sätt, att näset sprack sönder framför Olaf Haraldsson och just där Olaf Svenskes fylkingsarm stod, och Olaf Haraldsson seglade där med tre skepp igenom näset och ut till hafs med en mycket fräjdad färd, såsom det går för alla dem, som Gud ger styrka. Men Olaf Svenske

var kvar och hade icke Olaf Haraldsson i sina händer; snarare gick det honom emot, att mycket af hans folk sjönk ned, då näset remnade framför Olaf, och sjön lopp upp under dem, så att en stor mängd människor förgicks för Olaf Svenske. Men det kallas sedan Konungssund, och far man sedan dess med skepp genom sundet. Och Olaf Svenske kunde länge efteråt ej höra, att det kallades Konungssund, utan ville han låta kalla det den digre mannens sund.

Denna berättelse förlägger tilldragelsen således till det ställe, där »en låg strand (fit), som heter Agnefit, gick fram på ena sidan utmed vattnet, och är det ett långt näs (nestange)», hvilken beskrifning äger fullkomlig tillämpning på den fordna åsen, där Stockholms sluss nu är belägen. Alldenstund Styffe,[1] samt efter honom Munch och Unger, numera emellertid hafva antagit, det utgräfningen skulle hafva ägt rum från Skarfven, måste läget därför sökas i närheten af *Almarstäk*.

Den där ofvan liggande delen af Mälaren har därstädes förut haft två utlopp, hvaraf det ena är den nuvarande farleden till och från Upsala; och hade samma utlopp en västlig mindre gren, som bildade den holme, hvarpå de katolska ärkebiskoparnes slott Almarstäk fordom var beläget.

Förr, och då Mälarens vattenstånd var högre än nu, måtte vatten ständigt hafva funnits i denna gren; men numera äger detta rum endast vid höga vattenstånd, och detta endast sedan densamma upprensades på 1840-talet för beredande af utlopp för öfverflödigt vatten i Skarfven.

I forna dagar ledde ingen fast bro öfver Almarstäk, ty sådan byggdes först 1804, då vägen lades öfver slottsholmen och den gamla med sin färjinrättning, som låg i närheten af den nuvarande landsvägsbron, öfvergafs. Nämnda bro byggdes på 1860-talet, då den gamla refs.[2]

Det andra utloppet låg omkring 1500 meter fågelvägen väster om Almarstäk, på det ställe, som nu kallas Ryssgrafven, men förut Lilla Stäket.

I de af E. Palmsköld under åren 1698—1718 gjorda samlingar finnes om namnen på dessa utlopp antecknadt följande:

---

[1] Styffe, Skandinavien under unionstiden, sid. 294.

[2] För att föreviga minnet af den gamla bron restes midt för densamma på slottsholmen en stor minnessten, på hvilken kan läsas följande skrift i förgyllda bronsbokstäfver: »För bekvämligare öfverfart byggdes denna bro 1804 af Grefve Samuel af Ugglas.» Af en äldre i stenen inhuggen skrift, som, ehuru fylld med stenkitt, dock kan läsas, erfar man emellertid, att stenen förut varit rest i Stockholm vid Norrbro.

»Stäket berättas hafva detta namnet af den under stora bron, där farten är till Upsala, löpande strömmen, som kallas Stäket, och den nedanför stora backen på andra sidan löpande strömmen, som kallas Lilla Stäket.»

Enär, enligt hvad ofvan anförts, någon bro icke ledde på Palmskölds tid öfver själfva farleden, så kan han med sin stora bro icke afse någon annan än en då befintlig, som ledde öfver därvarande västra gren till slottsholmen och som blifvit byggd efter 1690, ty på en då upprättad karta finnes den icke upptagen.[1] Den af Palmsköld omnämnda stora backen är den nuvarande Dalkarlsbacken, som då kallades Stäkesbacken.[2]

Huru utloppet vid Lilla Stäket ursprungligen varit beskaffadt, därom lämnar ofvannämnda karta, som är den äldsta kända, ingen annan upplysning än hvad angår längden och bredden, hvilken senare är helt obetydlig. Antagligt är, att vatten har endast vid höga vattenstånd därstädes kunnat framrinna och att detsamma åtminstone en gång upprensats för beredande af vattens aflopp från Skarfven, där än i dag vattenståndet kan stiga 1,2 meter öfver det nedan Almarstäk, framgår af en af O. Modig i augusti 1839 verkställd undersökning därstädes.[3]

Af denna synes, att vid vattenståndet 4,0 meter i Mälaren var näsets bredd 136 meter och den naturliga markens högsta höjd 2,5 meter öfver nämnda vattenstånd. Vidare fanns därstädes en murad graf, som var 3,0 meter bred och 1,8 meter djup, hvars botten således låg 2,5—1,8 = 0,7 m. öfver ofvannämnda vattenstånd och följaktligen 4,7 m. öfver tröskeln i Stockholms sluss.

Det är på detta ställe, som Olaf Haraldsson förmodas hafva gräft sig ut, då han icke kommit fram vid Almarstäk; men belägenheten, mellan höga bergåsar i en smal och djup dalgång, motsvarar alldeles icke den legendariska sagans beskrifning därå.

Det ligger i öppen dag att en graf, hvars bredd endast varit 3,0 m., omöjligen kunnat begagnas af Olaf Haraldssons antagligen åtminstone 5,0 m. breda fartyg, och hvad som får antagas vara

---

[1] Kartan, förvarad i Kungl. Landtmäterikontorets arkiv, är upprättad af J. Forslund.

[2] I Dahlbergs Svec. antiq. et hod. finnes en bro emellertid angifves öfver Almarstäk.

[3] Sedermera chef för Kungl. Väg- och Vattenbyggnadsstyrelsen, i hvars arkiv handlingarna förvaras.

alldeles säkert är att han icke skulle hafva gifvit sig tid att stensätta densamma.

Sedan många år tillbaka finnes icke ett spår af denna graf, som till stor del fylldes dels 1854, då Dalkarsbacken omlades, dels ock då Stockholm—Västerås—Bergslagens järnväg byggdes.

Den af Munch och Unger lämnade uppgiften, att vid Ryssgrafven ännu skulle finnas ett »smalt och grundt sund», öfverensstämmer således alldeles icke med verkliga förhållandet.[1]

En annan mycket viktig omständighet, som talar emot att en utgräfning därstädes kunnat verkställas på en rimlig tid, är den att jorden består icke af rullstens- utan krosstensgrus, eller s. k. pinmo,[2] som, redan hvad själfva namnet angifver, är en den mest svårarbetade jordart man kan råka ut för, och självklart är, att strandbackarna då icke kunnat, enligt Snorres berättelse, rasa. För att Olaf Haraldsson skulle där kunnat komma ut och näset remna, har det omnämnda underverket, att, sedan han fallit på knä, sett i händerna och antagligen bedt en bön, eftersom han ansågs vara ett helgon, verkligen varit af behofvet påkalladt.

Om läget för tilldragelsen yttra sig Munch och Unger vidare i sitt företal följande:[3]

»Läget är i den legendariska sagan så mycket närmare bestämdt, som det uttryckligen framhålles att nämnda mynning varit »stikadr» d. v. s. spärrad med pålar, på sätt brukligt var i land vid Östersjön »att stika fyrir ufridr». Ty ett sådant ställe kallas just »*stik*» (se Snorre, Harald Hårf. saga kap. 17) uttaladt »*stek*», hvaraf man således finner anledning till namnet på den vid sundet anlagda borgen;» hvarjämte i en not tillägges: »namnet skrifves oriktigt Stäket och härledes vanligen af att staka sig fram.»

Enligt hvad vi ofvan anfört är läget alldeles icke bestämdt i den legendariska sagan, ty denna innehåller därom ingenting annat, än att utloppet varit stängdt af pålar, samt att stället, där näset remnade, varit en låg strand och en lång

[1] Företalet till den historiska sagan, sid. XXII.

[2] Erdman i Sveriges kvartära bildningar sid. 52 beskrifver pinmo med följande ord: »en utan ordning hopförd massa af gröfre eller finare grus och sand eller af ett nästan stoftfint mjöl, i mer och mindre grad späckadt med inneliggande större och mindre, kantiga, kantstötta eller kantrundade stenar och block, stundom äfven något mera afrundade och på ytan repade stenar (s. k. jökelstenar), det hela mer eller mindre hårdt sammanpackadt, ofta så fast och tätt, att endast spettet eller hackan förmår upphäfva det inre sammanhanget.»

[3] Munchs och Ungers uppl. sid. XXII.

landtunga, hvilken beskrifning mera öfverensstämmer med belägenheten i Stockholm än den i närheten af Almarstäk.

Till stöd för att sundets namn varit Stik, uttaladt Stek, samt att Stäk skulle vara oriktigt har åberopats en tilldragelse i Harald Hårfagers saga af följande lydelse: »um varit er isa leysti, stikada Gautar Gautelfi, at Haraldr Konungr skyldi eigi mega leggja skipum sinum upp i landit. Haraldr Konungr helt skipum sinum upp i elfina ok lagdist vid stikin», eller i svensk öfversättning: »om våren då isarna lossnade satte Götarne pålar tvärt öfver Göta elf. Harald styrde upp i älfven och lade sig vid pålarna.»[1]

Af meningen framgår tydligt, att »stikin», som är den bestämda pluralisformen af stik = påle, alldeles icke är ett nomen proprium utan appellativum. Unger har äfven uppfattat det såsom sådant, ty eljest hade han väl skrifvit namnet, likasom alla andra i Heimskringla förekommande nomina propria, med stort S. Det förekommer icke heller i den förteckning af ortnamn, som finnes i hans upplaga af Heimskringla.[2] Hvad ordet stik för öfrigt beträffar, så förekommer det i sammansättningen Harustik eller det nuvarande Baggensstäk i den omkring 1270 författade konung Valdemars s. k. jordebok, och där i en beskrifning af sjövägen från Utlängan (Utlengi) vid Karlskrona till Reval i Estland; men skriften är på latin, och på den tiden var det icke så noga med rättstafningen, allra minst då ett svenskt namn skulle latineras.[3] I Rimkrönikan skrifves detta namn Harstekit[4] och så skrefs det äfven 1499,[5] »Stik» såsom ortnamn förekommer, så vidt vi hafva funnit, ingenstädes.

Stäk eller stäke är enligt Ihre[6] åter ett gammalt svenskt ord, som betecknar ett trångt eller grundt sund, där man behöfver staka sig fram.

För att nu återkomma till Almarstäk, så har det enligt Styffe fått sitt namn af byn Almarna, som omtalas redan 1347.

---

[1] Heimskringla, Ungers uppl. sid. 60; samt Hildebrands uppl. I sid. 79.

[2] Ordet skrifves i singularis möjligen stiki = stock, i hvilket fall hindret äfven kunnat bestå af på vattnet flytande stockar, men icke af i bottnen nedslagna pålar.

[3] Codex, förvarad i Kungl. Bibl. i Stockholm, är tryckt i Script. rer. dan. V. sid. 623.

[4] Klemmings uppl. II sid. 107 och 235.

[5] Styffe, Skandinavien under unionstiden sid. 303.

[6] Glossarium Sviogothicum.

»Almarstæk» omnämnes första gången 1388 och har sedan dess alltjämt bibehållit samma namn.

Den af Munch och Unger uttalade åsikten, att den därstädes fordom belägna borgen fått sitt namn af stik, stek eller stäk, är således icke riktig, ty motsatsen, eller att sundet fått sitt namn af Almarna, har i stället ägt rum.

Munch och Unger yttra vidare i sitt företal, att Snorre, för att kunna framställa saken på ett rimligt sätt, »har just kommit till att framställa en orimlighet, i det han möjligen förledd af likheten mellan 'Stoksund' och 'Stiksund' har förlagt tilldragelsen till den trakt, där Stockholm sedan anlades, oaktadt han själf säger att Olaf låg vid Sigtuna och således i Skarfven.»

Snorre har icke, på sätt uppgifvits, förblandat »Stiksund» med »Stoksund», och detta så mycket mindre som det förra namnet alldeles icke förekommer i någondera af sagorna och det senare endast i den historiska. Vidkommande åter den förmenta orimligheten, så har Snorre, dels af den legendariska sagans beskrifning af stället för tilldragelsen, dels ock af hvad han antagligen själf vetat om belägenheten vid det nuvarande Stockholm, mycket väl kunnat inse det en utgräfning därstädes alldeles icke kunde innebära någon orimlighet. Att för öfrigt begagna uttrycket Stäksund är en pleonasmen, lika oegentligt som att exempelvis skrifva Umeåälf.

Namnet Stocksund, på isländska Stokksund, är med stor sannolikhet sammansatt af de fornnordiska orden »stokker» och »sund», eller ett sådant sund, där stockar äro antingen nedslagna i eller flytande på vattnet för att bereda hinder för fartyg, hvilka där ämna sig fram.[1]

Den legendariska sagan beskrifver det vatten, som där kallas Skarfven, med följande ord: »þat liggr innan veð Sviðþiod oc er avar mikit vattnet, fiorðr mior ut, en kringlut i landet oc liggia hæroð alla viga at vattneno»,[2] hvilket är öfversatt med: »detta ligger inne i Svitjod och är ett öfvermåttan stort vatten, en

[1] Dipl. Svec. N:o 4136. Enligt Styffe, Skandinavien under unionstiden sid. 294, är »Almarna Staek» egentligen sundet vid »byn Almarna».

Stängslet i Stocksund uppgifves af Snorre hafva varit järnkedjor. Att sådana kunnat tillverkas på hans tid lider icke något tvifvel; men annorlunda torde förhållandet hafva varit 240 år tidigare, ty då har man nog fått nöja sig med ett, som varit flytande, och sådana begagnas än i dag. Järnkedjor voro emellertid mycket brukliga mot medeltidens slut. Olaus Magnus lämnar därå ritning och beskrifning på sid. 333 i sin Historia de gentibus septentrionalibus.

[2] Den legend. sagan, sid. 12.

smal fjord (sund) utåt, men kretsformigt inåt landet, och ligga bebyggda trakter på alla sidor invid vattnet.»

Hvar och en, som känner Mälaren och dess utlopp, bör utan tvifvel finna att denna beskrifning äger långt större tillämpning på denna sjö i sin helhet, än på den del däraf som kallas Skarfven. Det vill häraf synas som om den legendariska sagans författare äfven menat Mälaren, och detta så mycket mera, som hans beskrifning på utloppet vid Agnefit öfverensstämmer med dess forna beskaffenhet. Misstaget att gifva namnet af en del åt det hela har rättats af Snorre, hvilket Hildebrand äfven framhållit, då han i afseende på Olafs härfärd i Mälaren yttrar: »just i denna episod uppträder författaren (Snorre) själfständigt i strid med den legendariska sagan.»

Icke heller den historiska sagan gifver giltigt stöd för antagandet, att instängningen ägt rum nedan Skarfven. Sagan berättar väl i förbigående, att Olaf Haraldsson under färden i Mälaren äfven besökt Sigtuna, samt längre fram att, »där han var», han skulle få afbida kölden; men att detta »där» icke afser Ryssgrafven utan Stocksund framgår tydligen af uttrycket »at hann hafdi jarnum komit fyrir Stokksund ok satt lid fyrir. En Sviakonungr det ladi at Olof konungr þar bida fröra.»

Hvad angår den af Munch och Unger uttryckta förmodan, att namnet Ryssgrafven skulle påminna om någon viking från Ryssland, så kan en sådan åsikt väl icke vara den rätta, enär detta namn var på den tiden knappast kändt, ens i det nuvarande Ryssland, och ännu mindre här.[1]

Men oberoende af detta var namnet Ryssgrafven alldeles icke kändt af Palmsköld, ej heller omnämnes det i en af Berg 1750 författad Dissertatio historica de Almar Stäk, i hvilken senare stället kallas Lilla Stäket eller Bakstäket. Han uppgifver väl att det understundom äfven kallas Ryss Stäket men alldeles icke, att detta namn skulle hafva något gemensamt med Ryssland.

Ryss är ett ord, som ofta förekommer i namn på ställen, som ligga vid sjöar och vattendrag. Det härledes med stor sannolikhet af ett fiskredskap kalladt ryssja, och i den ofvan åberopade disputationen omnämnes såväl Rysseviken som Rysseudden. Namnet Ryssgrafven förekommer icke heller på landtmäterikartorna förrän 1802, samt då endast på ett därvarande torp.

[1] Karamsin, Geschichte des Russischen Reiches, II sid. 208.

Det kan emellertid också vara möjligt, att den ofvannämnda grafven med sina murar utförts af ryska krigsfångar i början af 1700-talet och af dem fått sitt namn, likasom den närbelägna Dalkarlsbacken af där arbetande dalkarlar.[1]

För så vidt man icke vill förklara, att Snorre gripit hela berättelsen om tilldragelsen ur luften, så bör af det ofvan anförda framgå, att den icke kunnat äga rum i Ryssgrafven utan i Stockholm, där slussen nu är belägen, på den plats, som fordom kallades Agnefit.[2]

[1] Osannolikt är det icke, att utloppet vid Lilla Stäket har under den oroliga unionstiden begagnats af de katolska ärkebiskoparne, hvilka voro unionistiskt sinnade, att från Stäkesön och således från närheten af Almarstäk utestänga det motsatta partiets anhängare från såväl den mellan Stockholm och Västerås ledande landsvägen som äfven den mellan Stockholm och Upsala ledande sjövägen.

I förra fallet hjälpte man sig med att begagna sjövägen mellan Kungsängen och Görväln; men fann innehafvaren af Almarstäk för godt att stänga därvarande sjöväg, kunde ingen därstädes komma fram.

Detta fick Kristian I erfara, då han i september 1471 skulle återvända från Upsala till Stockholm, men kommen till Almarstäk vägrades genomfart af ärkebiskopen Jakob Ulfson, som för tillfället icke var unionistiskt sinnad. Konungen erbjöd sig då att gå i land med sitt folk vid färjan samt att åter gå ombord nedan Almarstäk; men icke heller detta hjälpte, hvarför han måste landvägen begifva sig till Stockholm. (H. Reuterdahl, Sv. Kyrk. hist. III, 2, sid. 544, där flera bref från Jakob Ulfsson finnas återgifna; Styffe, Bidr. till Skand. hist. IV, sid. XXI.

[2] I registret öfver ortnamn, som förekommer i Ungers uppl. af Heimskringla, uppgifves: Agnefit = edet söder om Stocksund, hvarest Stockholm nu ligger; Konungssund = Söderström i Stockholm och Stocksund = Norrström i Stockholm.

Strödda meddelanden och aktstycken.

Om Johan Banérs sista sjukdom.

Bland handlingar, som nyligen från kammararkivet öfverflyttats till riksarkivet, voro äfven några riksskattmästaren Benkt Gabrielsson Oxenstiernas papper. Bland dem påträffades dels ett bref af Johan Banér, dat. den 15 april 1641, till riksskattmästaren, hvari han talar om sin sjukdom och tager afsked af svågern — riksskattmästaren var gift med hans syster Anna Gustafsdotter — och anbefaller åt honom hustru och barn; dels ett utlåtande (i original) af ett par tillkallade läkare den 29 april samma år. Den berömde fältmarskalken dog som bekant redan den 10 maj. Båda aktstyckena, som meddelats red. af arkivarien Bergman, synas förtjänta att publiceras.

* * *

1.

Hochwohlgeborner Herr Reichs Schatzmeister insonders hochgeehrter Herr Schwager undt Bruder.[1]

Obwohl meinen hochgeehrten Herrn Schwager und Bruder bey dero ohne Zweifel überhäuften mir zum Theil bekandten hohen Reichsgeschefften nicht gern mit Relation von meiner privat Gelegenheit und Zustande molestiren wolte, so werde ich doch von der göttlichen Allmacht, als von deren Handt ich in grosse Schwachheit danieder geleget, gedrungen, bey solcher Beschaffenheit meine weldtliche Sorge an den Ort, dahin meine gröste Zuversicht gezetzet, abzulegen, damit ich umb so viel ungehinderter mich zu dem, bey welchem ich ewig zu leben festiglich verhoffe, wenden, und meine Seele, von aller andern Bekümmernis entladen, blos in dessen vollmächtige Hende überliefern undt befehlen könne. Es ist an deme, dass in der neulichsten Marche aus der Ober-Pfaltz ich über allerhandt ungeschickte Hendel der Officirer mich dergestalt geeifert und commoviret, welches mich den über alle Masse abgemattet undt enerviret. Über das ereuget sich, dass in bemelter vehementen Entrüstung mir etliche

[1] Brefvet kom enligt påteckning fram den 6 maj 1644.

kleine Adern im Leibe zerrissen und nun etliche Tage her durch keinerley Cur wieder verstopfet werden können, davon ich ohne Unterlass grosse Massen von Blut mit grosser Bewegung meines gantz ausgemergelten Leibes auswerffen mus. Es trösten zwahr die Medici, dass noch Mittel gnug übrig solchem Übel zu begegnen, den Blutbrunnen zu stopfen und meine Krankheit zu curiren. Ich zweifele auch nicht dass sie ihren Verstandt und Mühe darin getrewlich anwenden werden. Alleine weil ich meines Leibes inwendige Constitution, Schmertzen undt Krankheit am besten fühle und empfinde, schliesse ich daraus, dass die göttliche Allmacht nach dero unerforschlichen Raht und Willen mein letztes Ziel an diesem Ort in wenig Zeit ausersehen haben möge, in mehrer Betrachtung meine etliche Jahre, durch allerley concurrirte Plagen verderbte Leibsgesundheit das Werck so viel schwerer macht. Dennoch aber ist die Hoffnung bey mir nicht gefallen, dass seine Güte und Barmhertzigkeit in mir schwachen eben so mächtig sein und nicht weniger als bey andern geschehen, Wunder thun könne, welches ich doch seinem väterlichen Wohlgefallen anheimb gestellet, und mich zu einer sähligen Hinfart bereitet habe. Meinem hochgeehrten Herrn Schwager und Bruder ist wohl bekandt, dass die Medici die Gewonheit haben alle Patienten bis an ihr leztes Seuffzen mit guter Hoffnung der Restitution zu entreteniren, darumb ich dann, wie gedacht, alles der Göttlichen Disposition anheimb gestellet und zweifele nicht, Sie werde albereit beschlossen haben, wie sie als der allerweiseste Regent der ganzen Welt und sonderlich allmächtiger Beschützer seiner Kirchen, meinen wenigen Platz ersezen und zu seinen Diensten ein anders Instrument, qualificirter als ich gewesen, machen wollen. Seiner göttlichen Allmacht wirdt darin auch der allerverständigste und höchsterleuchteste Potentat nicht Mase noch Ziel fürschreiben können, sondern von seiner göttlichen Handt alles, wie es dieselbe geordnet, zu erwarten sein.

Weil meinen hochgeehrten Herrn Schwager und Bruder ich von meiner Jugent auff vor meinen grossen und fürnehmen Patron erwehlet, und bis auff dise Stunde her standthafftig dafür gehalten auch von meiner dienstschwägerlichen Confidentz viele ansehnliche Proben mit meinem grossen Contentement wircklich genossen, welche mich denn bey diesem apparentlichen Feyerabent meines zeitlichen Lebens nicht wenig trösten; so wirdt dieselbe dienstschwägerliche Zuversicht bey mir bis an mein Ende verbleiben und mit mir ins Grab gehen. Vermöge und durch Antrieb derselben nehme ich auch zu meinem hochgeehrten Herrn Schwager und Bruder meiner hinterlassenden lieben Kinder und hertzlieben Gemahlin halber, meine dienstschwägerliche Zuflucht, und weil dieselbe durch vermuhtenten meinen Abschied aus dieser Sterblichkeit zue Weisen und unmündigen Schäfflein gemacht werden, meine herzliebe Gemahlin[1] auch wegen ihrer sehr zarten Jugendt auch nichst weniger als meine Kinder Tutel undt Protection bedürfen wirdt, so recommendire aus mehrgedachten dienstschwäger-

[1] Johanna Margareta af Baden-Durlach.

lichen Vertrauen ich dieselbe allerseits in meines hochgeehrten Herrn Schwagers und Bruders väterliche Fürsorge, Schutz und Patrocinium undt bitte, er wolle nach meinem Todte die grosse Affection undt Hulde, womit er mir allezeit als ein grosser Patron zugethan gewesen, auf mehr hoch und wohlgemelte meine hertzliebe Gemahlin und unmündige Kinder transferiren, sie in seine hohe Gunst undt Faveur aufnehmen, als ein hoch vermögender Vormundt undt Beschützer gegen dieselbe günstig undt beförderlich erweissen, mit Trost undt Hülf in allerley Anliegen erfrewen undt sie also dieser meiner Vorbitte, auch vorhin gegen mich propendirten Humanitet und hochgünstiger schwägerlicher Erweisung, fruchtbarlich empfinden und geniesen lassen.

Meinem hochgeehrten Herrn Schwager undt Bruder thue ich auch zu wissen, dass H. Hertzog Geörgen zue Braunschweig undt Lüneburgk F. Gn. am 2 dieses auch die Weldt gesegnet undt weil kein Zweifel doselbst im fürstlichen Hause grosse Alterationes herfür kriechen möchten, habe ich dem Obersten Mortaigne mit condolentz schreiben undt gehöriger Admonition zur Bestendigkeit an alle fürstliche Verwandten, die Frau Wittbe, junge Herrschafft und Herrn General Lieutenant Klitzingen, abgeschickt, hoffe, es werde die Gemühter in etwas zur gebürenden Consideration undt Verfolgung der vorigen Intention disponiren, zweifele nicht, dass von Ihr Königl. Maij:t undt der hochlöblichen Reichsregierung auch die notwendigen Erinnerungen dahin werden abgehen, darumb ich auch deswegen keine Mase gegeben haben will.

Es werden die französische Ministren und weymarische Herren Directoren, welche ihr Quartier auf ein Pahr Meilen von mir haben, standtlich erwartet. Sobaldt sie anlangen undt mir der Allerhöchste so viel Vermögen undt Krafte vergönnen will, werde ich mit ihnen undt denen General Majoren und Obersten bey meiner unterhabenden Armée abreden was bey allen Eventen, zumal auch der Feindt sich albereit von allen Orten gegen uns mit höchster Force moviret, zu thun und fürzunehmen sein wirdt. Hoffe es werde ein jeder das seinige wie ein ehrliebender Cavallier verrichten und die göttliche Allmacht das jenige, was ich jezo mit Rath oder That zu cooperiren nicht qualificiret bin, mit desto reichern göttlichen Raht undt Segen gedeyen, zuersetzen väterlich undt gnädiglich geruhen und die höchstlobl. Königliche Schwedische undt der Alliirten und Interessenten gerechte Waffen, mit Sieg und Glori göttlich benedeyen und den allgemeinen Zweck derer löblichen auffrichtigen Haubtintention einander erstreiten helffen lassen. Thue damit meinen hochgeehrten herrn Schwager undt Bruder göttlicher gnädigen Providentz, mich aber zue seiner beharrlichen Affection dienstschwägerlichen empfehlen. Datum Mörseburgk am 15 Aprilis Anno 1641.

Meines hochgeehrten Herrn Schwager und Bruders dienstwilliger

Johan Baner.

2.

Als bey dem hochgebornen Hern, Hern Johan Banern, der Königl. Mayt und Cron Schweden, wie auch dero Confœderirten respective Reichsrath, General und Feldmarschallen in Deutschland, auch General Gubernatoren in Pommern, Erbhern zu Mülhammer, Werder und Norbey, Rittern, unsern allerseits gnädigen Hern, wier Matthias Engelhardt, Benedictus Oheim, Tobias Engel, Andreas Gantzland, der Artzney Doctores, und Sigismundus Räthel, eiusdem Artis Licentiatus, auf erfodern, alhier in Ihr. Excell. Quartier Meerseburgk angelanget, und ich D. Engelhardt Anfangs alleine gefodert worden, habe ich befunden, das bey Ihr. Excell. das Gehör und Gedächtnüs dermassen geschwächet waren, das sie nicht wohl hören, noch ihre Nothurft von sich sagen und die eigentlichen Wörter aus dem gedächtnüs vorbringen können, darneben zum Schlaf sehr geneigt waren, das sie auch verdross viel zu reden, deswegen mit Wüntschung einer guten Nacht mich damaln von sich liessen, welches einem angehenden Lethargo sehr ähnlich war, zumahln weil das Cerebrum sehr erfüllet und ein klein Fieber noch stetig darbey war, wie beydes der Puls, die Urin und euserlicher Contactus solches auswiesen. Diesen Ihr. Excell. Zustand habe ich mit den andern Medicis noch selbigen Abend communiciret und ist der Morbus sambt beywohnenden Zufällen allerseits in reiffen Rath gezogen worden. Als nun folgenden Tag drauf unser drey unterthänig aufgewartet, haben Ihr. Excell. wier noch in selbigen Zustand gefunden, über diss auch gesehen, das Ihr. Excell. viel blut aufgehustet und ausgeworfen haben, worbey eine überaus grosse Mattigkeit gewesen, Wier haben alsobald für hochnötig erachtet, ohne einige Verzögerung, zu Erofnung des untern Leibs ein Clystier zu verordnen, welches auch Ihr. Excell. beybracht und seindt sehr harte Excrementa educiret worden. Zwo Stunden vor Abendessen ist ad Revulsionem a Partibus superioribus abermals Ihr. Excell. ein enema, und zwar etwas stärker als das vorige, appliciret worden, welches also bald mehr verhaltene materiam ausgeführet und die folgende Nacht noch drey sedes veruhrsachet hat, nicht ohne merckliche Besserung so wohl des Gedächtnüs, als des Gehörs. Der Husten aber hat mit zimlichen Blutauswerfen noch sehr angehalten, darzu wier zwar einen Brustsaft verordnet, ist aber Ihr. Excell. nicht annehmlichen gewesen. Purgirende Arzneyen waren hochnötig, seind auch von uns verordnet worden, haben aber bey Ihr. Excell. wegen grosser Mattigkeit und andern Ursachen nicht können gebraucht werden. An Bezoar, Perlen und andern vornehmen Stärkungen hat man nichts ermangeln lassen, aber Ihr. Excell. haben so wohl an der Arzney, als an Speiss und Trank eine geraume zeit einen sonderbahren Ekel gehabt undt desswegen derselben nicht, wie es wohl die hohe nothurft erfoderte, sondern gar sparsamlich gebrauchet. Als nun die Kräften je lenger je mehr abgenommen, die Reliquien vom Fieber noch verhanden, der Husten, das Blutauswerfen heftiger worden, und

darzu noch den 16, 17 und 18 Apr. vier rechte Paroxysmi febriles kommen, welches mehlich und mehlich in tertianam spuriam convertiret, worauf sich Ihr. Excell. je lenger je schwächer befunden, ist alles in deterius gerathen. Wier unsers Orts haben zwar an unterthänigen Ermahnen, Zureden, auch Hinterbringen bey unterschiedlichen Hern Generals Personen, bey Ihr. Gnad. Hern Gabriel Ochsenstirn,[1] dem Hern Secretario und Superintendenten, als denen es zu wissen wier vor nötig erachtet haben, nichts ermangeln lassen, Ihr. Excell. aber, weill das Haubt von heimlich schleichender Hitze eingenommen, die facultates animales verfälschet, in massen die irrigen Reden, so mit untergelaufen, an den Tag gegeben, zum Gebrauch nothwendiger Artzney sich nicht wollen bereden lassen, bis endtlich der Allerhöchste von oben herab verliehen, das sie hernach gerne gebraucht, was verordnet worden, solches auch bis uf den 24 eiusdem continuiret, an welchem Tage Ihr. Excell. durch Gottes Gnade zimliche Kräften wieder erlanget, das Blutauswerfen nach fleissigerm Gebrauch heilsamer Arzney gar wenig nur des Morgens sich spüren lassen; dennoch ist viel Eiter und Schleim von den 19 an bis dato durch den Husten excerniret worden, welches den almehlich abgenommen und noch täglich abnehmen thut. Als aber den 24 huius etliche Consultationes militares von Ihr. Excell. nothwendig haben müssen verrichtet werden, seind bey deroselben die Humores aufs new commoviret und das Haubt dermassen geschwächet worden, das abermahls ein heftiger Catarrhus gefallen, welcher das Ulcus pulmonum von newem eröfnet, das Blutauswerfen, welches ein Par Tage fast gar nachgelassen hatte, erneweret, und weil das Cerebrum von Feuchtigkeiten sehr repliret war, hat ein soporosus Affectus Ihr. Excell. sehr gedräwet, indem sie bis in den dritten Tag einen continuirlichen Schlaf empfunden und sich desselben keines Weges entbrechen können, bis uf erspriesliche Mittel der allerhöchste Gott zimliche Besserung gnädiglich verliehen, also das wier nach vorgegangenen fleissigen Gebrauch der Küchlein, nun ein Par Tage fast kein Eiter mehr, auch wenig Blutauswerfen gespüret haben. Es hat aber dieses keinen Bestand gehabt, sondern den 28 dieses ist noch ein dergleichen stärkerer Zufall kommen mit einem febrili paroxysmo, welcher den noch bis dato, jedoch leidlicher, continuiret, auch von dem instehenden newem Mond und Sonnenfünsternüs zimlicher massen exacerbiret wird. Uf diss Ulcus Pulmonum hat sich von etlicher Zeit hero nicht dunkel ein recht Febris hectica, cum consumptione carnis musculosæ, spüren lassen, welcher lang zuvorn der Affectus hypochondriacus vorher gegangen, und der den rechten Scorbutum nach sich gezogen, wie desselben Maculæ in extremis partibus corporis sich gnugsam haben blicken lassen. Aus diesem allen ist leichtlich abzunehmen, was diesem hochedlen, tapfern Helden vor Gefahr, (welche doch der getrewe Got gnädiglich abwenden und seiner Kirchen zum besten Ihr. Excell. aus Gnaden zu guter Gesundheit widder

[1] Möjligen sonen till riksskattmästaren.

bringen und darbey lange Zeit erhalten wolle) von so vielen Gefährlichen Affectibus gedrewet werde, wo nicht Got sonderlichen denselben erhalten und die Cur segnen solte, an welchen wier noch übrige Medici allen müglichsten Fleiss anwenden und den höchsten und besten Artz umb seinen gedeylichen Segen und glücklichen Ausgang ernstlich anrufen wollen. Gegeben in Haubtquartier Meersburgk den 29 Aprilis Anno 1641.

Mathias Engelhart. D.
Andreas Gantzland. D.

Smärre kritiska och historiska utflykter.[1]

9.

Riksdagar och ständermöten i Sverige under medeltidens sista århundrade (1435—1520).

Det är ej meningen att i det följande behandla de intressanta frågorna om svenska riksdagens uppkomst och förhållande till andra representativa former. Här skall endast meddelas en förteckning, en statistik så att säga, öfver de riksdagar och ständermöten, som förekommit under medeltidens sista århundrade, så långt man för närvarande har reda på dem. Sedan Olof Wingqvists skrift om Svenska representationen i äldre tider (1863) har någon dylik öfversikt ej lämnats,[2] och sedan den tiden har ett mycket rikare källskriftmaterial blifvit tillgängligt, än han kunde förfoga öfver. I det följande komma sålunda att upptagas de nu för tiden kända mötena, att angifvas källorna för vår kunskap om dem samt att redogöras för deras benämningar, sammansättning och föremålen för deras verksamhet. Man kan ej fasthålla någon strängare skillnad mellan allmänna riksdagar och mer eller mindre fullständiga ständermöten som bekant förekommer intetdera namnet ännu. Här medtagas därför sådana möten, där representanter för flera stånd från ett större eller mindre antal landskap varit närvarande, och dessutom de möten för konunga- eller tronföljareval, för hvilkas sammansättning landslagens konungabalk borde varit bestämmande, däremot icke rådsmöten eller herredagar, bevistade blott af rådet och adeln, och lika litet landsting, för hvilka här och hvar representativa former utvecklades, eller marknadsmöten, om ej särskilda anledningar kunna föranleda ett undantag. För öfrigt kan i fråga om karakteren af ett och annat möte, som här medtagits, visserligen tvekan råda; det är i allmänhet ej särdeles mycket man vet om dem.

[1] Jfr Hist. Tidskr. 1890, s. 74.

[2] Chr. Naumann har ej något nytt att komma med i sin historiska öfversikt.

Vid en öfverblick öfver hela den behandlade perioden vill det synas, som om dessa allmänna möten läte fördela sig på ett par grupper eller tidsskeden: den första sålunda från 1435 till 1441; den andra från 1464 till 1471; den tredje från 1495 till 1520 (möjligen 1495—1511 och 1517—1520). Mellan dessa afdelningar falla valmötena 1448, 1457, 1458 och ett eller annat enstaka möte till. Men man känner i allmänhet ej närmare sammansättningen af de många herredagarna utöfver rådet eller rådet och frälset under större delen af Sten Sture d. äldres regering (1472—94) och lika litet under Sten Sture d. yngres första år, och det är väl möjligt att vid somliga af dem äfven representanter för de ofrälse ständen varit närvarande; till namnet skilja de sig ej från de verkliga ständermötena; de kallas herremöten, herredagar, t. o. m. allmänneliga herremöten.

* * *

Arboga 1435 januari.

Källor: Rimkr. II, 1608 ff., som följes af Ericus Olai (EO) och Olaus Petri (OP).

Namn: dag (Rimkr., urk. 1435 $^{20}/_{1}$); dieta (EO); herramöte (OP).

Närvarande: »biskopar, prelater, riddare och svena, köpstadsmän af riket mena» (Rimkr., hvarvid *af* antages vara felskrifning för *och*). EO och OP nämna endast *sveci, de svenske.*

Verksamhet: val af rikshöfvitsman samt höfvitsmän för de särskilda landskapen. En urkund ($^{20}/_{1}$) upplyser om att riksens råd vid mötet (»dagen») utöfvat rättskipning.

Stockholm 1435 hösten.

Källor: Rimkr. II, 1760 ff., jfrd med Ericus Olai och Olaus Petri; urkunder hos Hadorph, Rimkr. II, s. 94, 99 samt 1435 $^{26}/_{10}$.

Närvarande: de svenske (Rimkr.); riksens råd och män på mena riksens inbyggares och allmogens vägnar i Sverige närvarande och frånvarande, eho de helst äro, andliga och verldsliga (1435 $^{14}/_{10}$, Had. s. 95); riksens råd i Sverige (5 lagmän) och mena ridderskapet, frälsemän, klerker och lekmän, köpstadsmän och mena allmogen i riket, att döma efter frejdeintyget för Hans Kröpelin 1435 $^{26}/_{10}$, som dock ej medger några fullkomligt säkra slutsatser med afseende på mötets sammansättning.

Verksamhet: uppgörelsen med konung Erik, hvarom de anförda hos Had. tryckta urkunderna handla.

Arboga 1436 januari.

Källor: Rimkr. II, 1978, jfd med Ericus Olai och Olaus Petri; urkunder dels hos Hadorph, Rimkr. II, s. 103 dels otryckta i Hog. Bielkes afskriftsaml. i Uppsala univ. bibl. II, f. 109 ff.

Namn: dag (Rimkr., senast nämnda urkunder); dieta (EO); herremöte (OP).

Närvarande: biskopar, prelater, riddare och svena, köpstadsmän och alle mena (Rimkr.); riksens råd och män (urkunderna); några fullmyndiga af allt landet (OP).

Verksamhet: enligt brefven i anf. kopiebok (från Karl Knutsson till höfvitsmannen Erik Nilsson i Stockholm 1435 dec.) hade »dagen» ursprungligen af riksens råd varit stämd till Enköping till början af dec. 1435 men framflyttats till 12:e dag jul i Arboga med ändamål att behandla »riksens ärenden» i allmänhet, särskildt skatterna. I Arboga uppsattes skrifvelser till konung Erik och danska rådet af »riksens råd och män i Sverige på alla Sveriges inbyggares vägnar närvarande och frånvarande» om villkorligt uppsägande af tro och lydnad till konungen (1436 $^{13}/_{1}$ Had. anf. st.)

Enligt Rimkr. II, 2230 ff. utfärdades äfven bref till alla landsändar, att de skulle försvara sig mot fogdarne på slotten.

Stockholm 1436 februari.

Källor: Rimkr. II, 2010 ff. 2269 ff., Ericus Olai, Olaus Petri.

Enligt Rimkr. och de andra källorna förflyttade sig de närvarande från Arboga till Stockholm för att komma till tals med höfvitsmännen där (»venerunt ergo in modum exercitus quotquot Arbogis in dieta fuerunt congregati ante portas oppidi Stockholmensis» EO); det skedde enligt källorna på Engelbrekts begäran.

Verksamhet: Sedan svenskarne trängt in i staden, samlade de sig (»alle» enligt Rimkr.) i svartbrödraklostret för att välja höfvitsman. Valet uppdrogs åt en 30-mannanämnd, som utkorade Karl Knutsson, hvilken (enl. Rimkr. II, 2305) därefter »prelater, riddare och svena, köpstadsmän och alle mena» lofvade lydnad. Det stämmer ej fullt med detta sista hvad som omedelbart efter berättas, att söndring uppstod med anledning af Engelbrekts missnöje, i det klerker och ridderskap slöto sig till marsken, allmogen till Engelbrekt. Resultatet häraf blef höfvitsmansdömets delning mellan Engelbrekt och Karl Knutsson. — EO omnämner först efter Engelbrekts död denna delning af väldet (»Carolus Knutson marscalcus, qui etiam vivente Engelberto cum eo coeperat ex nobilium electione ipso consentiente regnare»).

En urkund (1436 $^{16}/_{2}$) vittnar om riksens råds rättskipning.

[Uppsala 1436 maj.]

Källa: Enligt en anteckning i Runells förteckning på viktigare handlingar i Riksarkivet fanns på hans tid en afskrift af ett riksens råds bref dat. Stockholm $^{3}/_{5}$ 1436, hvari de utskrefvo

ett möte till Uppsala om eriksmessan, dit »sex skattebönder från hvarje härad» skulle komma för att med riksens råds fullmäktige öfverväga hvad som skulle företagas efter Engelbrekts död.

Det är ej kändt, huruvida detta möte hållits. EO och efter honom OP omnämna, att efter Engelbrekts död marsken enhälligt utsågs till riksens höfvitsman, men omtala ej hvar detta skedde. Vid eriksmässan samlades, som bekant, mycket folk i Uppsala. Redan vid pingsttiden (slutet af maj) befann sig emellertid riksrådet i Vadstena, men det hindrar ju i och för sig icke att dess »fullmäktige» på angifven tid kunnat vara tillstädes i Uppsala.

Arboga 1438 mars.

Källa: Rimkr. II, 4987 ff.; urkund 1438 $^{6}/_{3}$.
Namn: herradag (Rimkr.).
Närvarande: »alla herrarne», men dessutom omtalar Rimkr., att marsken där vände sig till »så många där månde väre, biskopa, prelata, riddara och svena, köpstadamän, bönder och alla mena»; riksens råd och män (urk. 1438 $^{6}/_{3}$).
Verksamhet: Karl Knutsson afsade sig höfvitsmansdömet, emedan det kommit till förlikning med konung Erik; det finns också i riksarkivet en urkund ($^{6}/_{3}$), hvari »riksens råd och män» (bland dem 4 lagmän), »stadde i riksens ärende i Arboga», fritaga honom därifrån och bevilja honom ansvarsfrihet. Rimkrönikans uppgift, att han här skulle återtagit sin ansökan, beror måhända på en antecipation af hvad som skedde om hösten, då han utsågs till riksföreståndare.

En skrifvelse ($^{6}/_{3}$) af drotsen och marsken till Linköpings stift om biskopens rätt till sakören finnes bevarad.

Telge 1438 augusti.

Källor: Rimkr. II, 5093, jfd med Ericus Olai och Olaus Petri; urkund hos Hadorph, Rimkr. II, s. 126.
Namn: en dag (Rimkr.); dieta (EO).
Närvarande: »riksens men varo ther alle mäste, biskopa, riddara och svena the bäste» (Rimkr.); »de svenske» (OP).
Verksamhet: de närvarande affärdade sändebud till kon. Erik med stämning att inom 12 veckor komma till Mora sten och där »svara till rätta» och förbundo sig att aldrig hylla honom, om han ej »fullslätt» läte dem njuta deras »beskrifven rätt» (Rimkr.).

Tvister inför rådet mellan drotsen och marsken om förläningar (Rimkr.). Urkund $^{30}/_{8}$, genom hvilken biskopar, drots, marsk, riddare och svenner, mena riksens råd i Sverige, instifta ett birgittinkloster i Finland (orig. i riksark.).

Förbindelsen $^{29}/_{8}$ mellan riksens råd och män (biskopar, drotset och marsk, 7 lagmän och 85 andra frälsemän) att försvara rikets rätt, lag, privilegier och friheter (Had. anf. st. s. 126).

Stockholm 1438 oktober.

Källa: Rimkr. II, 5201 ff.; urkund 1438 $^{17}/_{10}$ i riksarkivet.

Närvarande: riksens män; »jak byuder biscopa, prelata, riddara oc svena, köpstademän oc alla mena, at morgon betide I ther varen», heter det om Karl Knutsson (Rimkr.); riksens råd och män (1438 $^{17}/_{10}$).

Verksamhet: marsken Karl Knutsson väljes till riksföreståndare; titeln förekommer i den nyssnämnda urkunden.

Stockholm 1439 april.

Källa: urkund 1439 $^{25}/_{4}$ hos Hadorph, Rimkr. II, s. 132.

Närvarande: »riksens råd och alle andre riksens män och inbyggare i Sverige, som nu samman äro i Stockholm om riksens ärende» (anf. urk.).

Verksamhet: öppet bref af den 25 apr. till prelater, riddare och svenner, köpstada män och all menig allmoge i Östergötland (och möjligen i andra landskap) om Nils Stenssons uppror och deras beslut att »hålla Karl Knutsson för marsk i Sverige, så länge riket kommer i en bättre stadga och han kommer med så skäl af det ämbetet, som han därtill kommen är, med riksens råds och inbyggares samtycke» (Had. anf. st.).

Telge 1439 hösten.

Källor: Rimkr. II, 6355; Diar. Vadst.; urkunder från 1439 (Had. Rimkr. II, s. 138) och 1440.

Namn: »dagen i Tälgia» (Rimkr.); »congregacio consiliariorum et nobilium Telgis» (urk. 1440 $^{14}/_{1}$).

Närvarande: »kring om alt riket scrifve the sva, at alle skulle mötas ther tha, biskopa, prelata, riddara oc svena, köpstadamen oc alla mena» (Rimkr.); domini et nobiles tocius regni (DV); »congregacio consiliariorum et nobilium Telgis novissime habita unacum episcopis et prelatis protunc presentibus coram marscalco et tota nobilium convencione» (urk. 1440 $^{14}/_{1}$).

Verksamhet: Uppsägelsebref till konung Erik (förloradt).

Fullmakt för ombud till ett unionsmöte i Jönköping, utfärdadt $^{1}/_{10}$ af mene riksens råd, prelater, klerker, friborne män och frälsismän i Sverige (Had., anf. st.).

Enl. Rimkr. skulle de närvarande förkastat förslaget att välja en utländsk konung, hvarpå alla samtyckt att t. v. vara utan konung och låta marsken svara för riket. Diar. Vadst. hänför ryktesvis (»ut dicitur») ett dylikt beslut till herredagen i Arboga jan. 1440. (Jfr här ofvan beslutet i Stockholm 1439 april).

[Arboga 1440 jan.]

Källor: Diar. Vadst.; urkunder 1440 $^{13}/_{1}$, $^{14}/_{1}$.

Närvarande: prelati et nobiles regni (DV); consiliarii et nobiles regni, episcopi et prelati (1440 $^{14}/_{1}$); riksens råd och män (1440 $^{13}/_{1}$); mena riksens råd (1440 $^{14}/_{1}$).

Verksamhet: fråga skulle bl. a. varit om Kristoffers val, och skulle beslutits att på ett allmänt möte i Arboga under hösten anställa konungaval (DV).

Dombref af riksens råd, af två biskopar på uppdrag af riksens råd, af ärkebiskopen föreligga. Förlikning ingicks mellan Karl Knutsson samt Benkt och Bo Stensson; »riksens råd och män» medgåfvo ett jordabyte mellan Karl Knutsson och kronan; bekräftelse för Vadstena kloster på vårfrupenningen; cirkulär af ärkebiskopen till prästerskapet om andliga straff för dem, som förgrepe sig på kyrkan.

Arboga 1440 hösten.

Källor: Rimkr. II, 6696, 6752; Diar. Vadst.; Ericus Olai; Olaus Petri (följer EO); urkunder 1440 $^{4}/_{10}$, 1441 $^{7}/_{2}$ tr. Dipl. Norv. V, n. 697, 698, 704, samt 1440 $^{3}/_{10}$, Bring, Handl. II, s. 200.

Namn: »en dag» (1440 $^{4}/_{10}$); dieta (EO); allmänneligt herremöte (OP).

Närvarande: alle skulle »om mikelsmesso i Arboga vära; marsken bestälte oc ther om sa, at mena rikens men skulde mötas ther ta» (Rimkr.); »mestedels af rikesens mannom förutan the af Österlandom» (1440 $^{4}/_{10}$); »mena Sverikes inbyggiare» (1441 $^{7}/_{2}$); »riksens råd och män» (1440 $^{3}/_{10}$); [prelati et nobiles] deberent convenire ibidem festo Michaëlis cum provincialibus regni et civibus secundum quod leges patrie declarant» (DV).

Verksamhet: frågan om Kristoffers antagande till konung (»riksens råd i Sverige samlade i riksens ärende om konung att välja», 1440 $^{4}/_{10}$) och om ersättning till Karl Knutsson.

Skrifvelse till hertig Kristoffer (1440 $^{4}/_{10}$) om hans antagande till konung på vissa villkor (af »archiepiscopus, episcopi, marskalcus, milites, militares ceterique regni Svecie consiliarii»); till norska riksrådet om detsamma (1440 $^{4}/_{10}$); riksens råds bref på Borgholm och Öland för Karl Knutsson (1440 $^{3}/_{10}$).

I öfrigt bref af riksens råd och män för ärkebiskopen på Almarestäk ($^{3}/_{10}$), dombref af Karl Knutsson och af riksens råd.

Uppsala, Mora stenar 1441 september.

Källor: Ericus Olai; Diar. Vadst.; Rimkr. II, 6894 ff.

Närvarande: prelati och tota militia samt omnes regnicoli (EO); episcopi, consiliarii och nobiles tocius regni jämte multitudo populi regni

(DV); antagligen voro landskapen representerade (åtminstone något så när) på sätt landslagen föreskref.

Verksamhet: K. Kristoffer skall på öfligt sätt d. 13 sept. vid Mora stenar hyllats, sedan han (enl. DV) i Uppsala valts till konung »ex communi consensu tam episcoporum quam consiliariorum et nobilium tocius regni».

Stockholm, Mora stenar 1448 juni.

Källor: Rimkr. II, 7450 ff.; Ericus Olai (efter honom Olaus Petri); Diar. fratr. minor. Stockholm. (SRS. I).

Namn: allmänneligit herramöte (OP).

Närvarande: »riddare, köpstadsmän och svena sa och af almogan mena, biscopa, klerka oc prelata» eller »alle» (Rimkr.); »episcopi, prelati, milites, nobiles, liberti ac rusticorum et civitatum nuncii speciales» eller »universi» (EO); electus super Morasten per proceres ac favore nobilium regni (DFM).

Verksamhet: mötet sammankallades, enligt en källa af riksföreståndarne, enligt en annan af Karl Knutsson, för att rådgöra om den politiska ställningen i allmänhet efter k. Kristoffers död. Karl Knutssons vänner synas ha framtvingat beslutet om konungaval, hvilket på ett något oregelbundet sätt skedde i Stockholm genom en valnämnd af 71 personer (»consedentibus cunctis qui vocem in electione regis habere putabantur, non tamen secundum formam legisterii», EO) för att sedan under öfliga ceremonier fullbordas vid Mora stenar.

Stockholm, Mora stenar 1457 juni, juli.

Källor: urkund 1457 $^{24}/_{6}$ hos Grönblad, Nya källor till Finl. medeltidshist. s. 50; jfr. Rimkr. III, s. 657 ff.; Diar. Vadst.; Kristiern I:s manifest 1470 $^{30}/_{5}$ tr. Had. Rimkr. II, s. 257; Annales Holmienses 1457—63; Ericus Olai; Olaus Petri; jfr äfven Johannes Magni och Laurentius Petri.

Närvarande: enligt förstnämnda urkund skulle »biskopen, lagmannen och så många män som lagen innehåller» från Finland infinna sig för konungaval i Stockholm vid midsommartiden. Det är antagligt, att liknande skrifvelser afgått till andra landsorter; konungen mottogs i Stockholm »per suos fautores, nobiles regni et communitatem» (Ann. Holm.); Sveriges rikes inbyggare (1470 $^{30}/_{5}$).

Verksamhet: Kristiern I valdes till konung, hvarefter valet den 2 juli fullbordades vid Mora stenar. Att det ej tillgått fullt lagligt uppgifves af Ericus Olai och andra krönikeskrifvare.

* * *

Nyssnämnda urkund (1457 $^{24}/_{6}$) upplyser, huru valakten tillgick i Finland.

Stockholm 1458 maj.

Källor: en i Diplomatarium Christierni I sid. 98 tryckt urkund af 1458 $^{17}/_{7}$; jfr öfriga valakter därstädes s. 87—93.
Närvarande: riksens råd, lagmän, goda män och allmoge.
Verksamhet: K. Kristierns äldste son blef lagligen korad samt dömdes till konung i Sverige efter sin faders död af alla lagmän, sedan han förut blifvit erkänd som sådan i olika landsorter af »ärkebiskop, biskopar och riddare, riksens råd och alla friborne och frälses män, köpstadsmän, bönder och mena allmoge i och öfver Sveriges rike» (Kalmar stads anslutning 1458 $^{17}/_{7}$).

Stockholm 1464 juli.[1]

Källor: urkunder tr. hos Bring, Handlingar II, s. 266 (1464 $^{2}/_{7}$); Styffe, Bidrag till Skand. Hist. III, n. 74; samt Reuterdahl, Kyrkohistoria III, 2, s. 536 (1464 $^{17}/_{10}$); jfr Olaus Petri.
Närvarande: »menige Sveriges rikes frelsismen, köpstadsmen oc menighe almoge» (1464 $^{2}/_{7}$) (egentl. den utanför Stockholm samlade hären); frälsemän, köpstadsmän och allmoge (Karl Knutssons försäkran, Styffe, anf. st.).
Verksamhet: Karl Knutsson hyllades på vissa villkor till konung. Uti brefvet af 1464 $^{17}/_{10}$ talar Karl Knutsson så väl om kallelsen af menige allmogen, som låg framför Stockholm, som om sin hyllning efter ankomsten på burspråket i Stockholm af de då församlade »af Dale, Helsingeland, Gestringaland, Fiäderungeland, Södermanneland och Vestmanneland».

Vesterås 1466 november.

Källa: en hos Styffe, III n. 85 tr. urkund af 1466 $^{1}/_{11}$.
Närvarande: friborne frälsemän, köpstadsmän, bergsmän och menige allmoge från Dalarne samt fullmäktige sändebud från Helsingland, Gestrikland, Medelpad, Ångermanland och all Norrbotten, Roden, Fjädringaland och allt Uppland och allt Vestmanland (anf. arb.).
Verksamhet: Karl Knutsson kallades tillbaka såsom Sveriges konung, och sändebud skickades till honom på alla Sveriges inbyggares vägnar. Kallelseurkunden (1466 $^{1}/_{11}$) tr. anf. st.

Stockholm 1467 september.

Källa: en hos Styffe, III n. 89 tr. urkund af 1467 $^{21}/_{9}$; Diar. Vadst.
Närvarande: några af riksens råd, magistraten i Stockholm samt ridderskap, köpstadsmän och menig allmoge i Uppland, Söder-

[1] Tidigare på året (i februari) hade biskop Kettil blifvit i Västerås vald till rikshöfvitsman »unanimi consensu tam militarium quam vulgarium» (DV).

mauland och Dalarne (urk.); nobiles regni et eciam communitas, specialiter Vallenses, direxerunt regi Carolo nuncios et literas (DV).

Verksamhet: Karl Knutsson kallades tillbaka att öfvertaga kronan igen. Urkund härom 1467 $^{21}/_{9}$ tr. anf. st., utfärdad af en biskop, 10 riddare samt borgmästare och råd i Stockholm.[1]

Örebro 1468 mars.

Källor: urkunder 1468 $^{30}/_{3}$ hos Hadorph, Rimkr. II, sid. 248 och 1468 $^{21}/_{4}$ tr. Reuterdahl, Kyrkohistoria III, 2, s. 540.

Namn: solempnis convocatio (1468 $^{21}/_{4}$).

Närvarande: biskopa, prelata, riddera och svena (1468 $^{30}/_{3}$) convocatio tam spiritualium quam secularium prelatorum, procerum et nobilium tocius patrie (1468 $^{21}/_{4}$); ecclesiarum oratores (ibid.).

Verksamhet: fråga om ärkebiskopstolens besättande (1468 $^{21}/_{4}$); Ivar Axelsson utses till höfvitsman, i händelse Karl Knutsson fölle ifrån och tills ny konung eller höfvitsman hunne väljas. Jfr äfven Styffe III, s. CII.

Arboga 1471 maj.

Källor: urkund 1471 $^{9}/_{4}$ hos Styffe IV, n. 2; Olaus Petri; Johannes Magni; jfr äfven Laurentius Petri.

Namn: ett möte (OP); almenneligit möthe (LP).

Närvarande: Sveriges råd och menige Sveriges inbyggare (anf. urk.); både borgare och bönder (OP).

Verksamhet: Sten Sture valdes till riksföreståndare; »omnium procerum populorumque consensu Gothorum Sueonumque princeps eligitur» (JM).

Vadstena 1471 september.

Källor: urkund af 1471 $^{4}/_{9}$ tr. Hadorph, Rimkr. II, s. 267.

Närvarande: Sten Sture med ett antal namngifna riddare och svenner samt friborne frälsemän, köpstadsmän, bergsmän och allmoge, fullmäktige från hvar köpstad och härad i Västergötland, Östergötland och Småland (anf. urk.).

Verksamhet: förklaring, att de icke ville veta utaf konung Kristiern såsom konung af Sverige.

Skrifvelse 1471 $^{4}/_{9}$ till ärkebiskop, biskopar, prelater och ridderskap, Sveriges råd och män församlade i Stockholm samt borgmästare och råd därstädes (Had., anf. st.).

* * *

[1] Efter Karl Knutssons ankomst till Stockholm i nov. 1467 kommo till honom »nobiles regni et eciam Vallenses et fecerunt ei de novo omagium» (DV). Jfr äfven Styffe, Bidrag III, s. CCI, CCII samt n. 90.

Enligt anf. urkund hade ridderskapet och några af köpstadsmännen och allmogen varit kallade till Stockholm till den 1 sept. med anledning af dagtingan med k. Kristiern, men fått brefvet så sent, att de ej kunnat komma. Mötet blef ej af.[1]

Uppsala 1484 maj.

Källor: urkund 1484 $^{19}/_{5}$ tr. hos Styffe IV, n. 71.

Närvarande: riksens råd jämte den till eriksmässan församlade menigheten af alla stånd.

Verksamhet: fullmakt för ombud till ett unionsmöte i Kalmar dat. 1484 $^{19}/_{5}$ utfärdad af några riksens råd på egna och »mene Sveriges råds, friborne frälsesmän, köpstadsmän, bergsmän och meniga Sveriges rikes inbyggares andliga och världsliga vägnar» (anf. urk.). Urkunden blef beseglad med rikssigillet samt utfärdarnes och Stockholms stads sigill »ex parte omnium nostrum ac tocius regni».

Stockholm 1491 januari.

Källor: urkunder 1491 $^{23}/_{1}$ tr. Reuterdahl, Kyrkohistoria III, 2, s. 552 samt af samma dag i privilegiisamlingen för Uppsala i riksarkivet.

Närvarande: meniga riksens råd (anf. urk.); fullmäktige sändebud på alla uppstäders vägna och »besynnerlige en af rådet och en af menigheten af hvar köpstad» (urk. för Uppsala). På hvems initiativ de kommit angifves icke; de »kommo för oss» heter det i rådets bref.

Verksamhet: städernas utskickade besvärade sig öfver landsköp och olaga hamnar. Riksens råd utfärdade med anl. däraf resolutioner, af hvilka den för Jönköping är tr. hos Reuterdahl.

Telge 1493 juni.

Källor: urkunder tr. hos Styffe, IV, n. 107—111; Hadorph i Bihanget till Biörkörätten (BR), s. 67, Hist. Handl. XVIII, s. 26 ff., XXII s. 28; Excerpter från Rasmus Ludvigsson (SRS. III).

Namn: dieta Telgis celebrata (1493 $^{12}/_{9}$); comitia Telgensia (RL, som orätt hänför mötet till 1491).

Närvarande: Sten Sture samt »dat gantze rad unde howet lude in Sweden» (1493 omkr. $^{24}/_{6}$). Men af proklamationen hos Had. BR. s. 67 framgår, att en större församling varit tillstädes äfven af lägre stånden. Man känner dock icke, om dessa varit form-

[1] Efter slaget vid Brunkeberg $^{14}/_{10}$ 1471 kommo menigheten i Stockholm och från flera andra städer och allmoge från alla Sveriges landskap inför riksens råd och yrkade på upphäfvande af den bestämmelsen i stadslagen, att hälften af magistraten i städerna skulle vara tyskar, under hot att eljest aldrig komma Sveriges herre och råd till undsättning. Lagförändringen gjordes ock den 14 okt. s. å.

ligt kallade eller om de på egen hand infunnit sig, om det endast varit utskickade från städerna eller äfven från allmogen.

Verksamhet: öfverläggningar med Sten Sture om bibehållandet af riksföreståndarskapet, hvarvid dock inskränkningar i hans makt gjordes af rådet (Hist. Handl. XVIII, s. 26); beslut om tullen i Söderköping, frimarknader på vissa orter, landsköp, bergverken, myntet, foderhästarna, rättegångsordning m. m. Utrikespolitiken: förlikning med lifländska orden, förslag till förbund med de Vendiska städerna. Instiftande af ett kloster i Sverige för kartäuserorden.

Linköping 1495 mars.

Källor: urkunder tr. hos Styffe, IV, n. 123—126 samt i Handl. till Finl. Häfd. II, s. 146.

Namn: dieta Lincopensis (urkunderna).

Närvarande: riksföreståndaren och riksens råd; »hith vare sende af hvarie lagsaghu kringom alt rikit bade utaf Dalene, Kopperbergit oc af köpstäderne 2 fulmectuge på alles theres vegna, som heme sathe» (H. till Finl. Häfd. II, s. 146).

Verksamhet: unionsförhållanden; de utskickade från landsorten medhade skrifvelser, att de ingalunda ville anamma någon utländsk herre som konung (anf. urk.); beslut att besöka ett unionsmöte i Kalmar; förnyande af broderskapet med riksföreståndaren; utrikes politiken i öfrigt m. m.

Öppet bref af »Sveriges rikes råd och män» till klerkeriet, friborna män, frälsemän, köpstadsmän, bergsmän, skattskyldiga bönder och meniga allmogen öfver hela Sveriges rike 1495 o. $^{25}/_{3}$ (Styffe IV, n. 126).

Riksrådet till biskop och riksens råd i Finland om mötet i Linköping 1495 vid samma tid (Handl. till Finl. Häfd. II, s. 146).

[Stockholm 1497 mars.]

Källor: urkunder tr. Hist. Handl. XVIII, s. 90 och Geh. Ark. Årsberetn. IV, s. 282.

Närvarande: riksens råd, borgmästare och råd samt de 24 af menigheten i Stockholm (1497 $^{13}/_{3}$, Hist. Handl. XVIII, s. 90).

Verksamhet: riksens råd uppsade Sten Sture tro och lydnad, men denne vädjade till riksens inbyggare. Ett »menigt herremöte» beramades då till slutet af juli i Stockholm; dit skulle komma »alla lagmän, och hvar dera skall hafva med sig 6 friborna män och 6 odelbönder af hvarje lagsaga» att där öfverlägga med rådet om riksens ärenden (anf. urk. 1497 $^{13}/_{3}$). Detta möte blef ej af.

Tuna 1497 april.

Källor: urkunder tr. hos Styffe, IV, n. 144 samt Dipl. Dal. I, n. 160—165.

Närvarande: Sten Sture, silfbergsmän, järnbergsmän, mene allmogen i Dalarne, (och ombud från) Gestrikland, Helsingland, Ångermanland med all Norlanden.
Verksamhet: man lofvade Sten Sture trohet och förkastade konung Hans. Skrifvelse därom till Stockholms stad 1497 $^{4}/_{4}$ (Styffe, anf. st.); sändebud utskickades till Västmanland och andra landsorter norr om Mälaren för att förmå dem till förbund och broderskap. Brefven därom till Dalarne tr. i Dipl. Dal., anf. st.

Stockholm 1497 november.

Källor: urkunder hos Hvitfeldt, VI, s. 137 (1497 $^{29}/_{11}$); Geh. Ark. Årsber. IV, s. 285; Hadorph, Rimkr. II, s. 363).
Närvarande: alla lagmännen samt »tolf fullmäktige af hvar lagsaga och alla köpstäder» (1497 $^{29}/_{11}$).
Verksamhet: hyllning af konung Hans som Sveriges konung.

Det allmänna hyllningsbrefvet 1497 $^{29}/_{11}$ (Hvitf., anf. st.).

Hyllningsbref af några rådsherrar 1497 $^{25}/_{11}$ (Geh. Ark. Årsberetn. IV, s. 285).

Öppet bref af riksens råd till de svenska stiften om hyllningen och kröningen 1497 $^{1}/_{12}$ (Had., Rimkr. II, s. 363).

Stockholm 1499 maj, juni.

Källor: urkunder tr. Geh. Ark. Årsb. IV, s. 286; Hadorph, Rimkr. II, s. 367; Bih. till Biörköråtten s. 70.
Namn: »ett möte» (1497 $^{5}/_{12}$, 1499 $^{22}/_{6}$).
Närvarande: enl. riksens råds bref 1497 $^{5}/_{12}$ (GÅB, IV, s. 286) skulle kallas »lagmännen öfver allt Sveriges rike och tolf frälsesmän och odelbönder i hvar lagsaga, en borgmästare, en rådman och två af menigheten af hvar köpstad». Mötet skulle ursprungligen hållits midsommartiden 1498 men uppsköts till följande år (1499). Enl. den då utfärdade urkunden (1499 $^{22}/_{6}$) närvoro riksens råd, bland dem 7 biskopar och 9 lagmän, 9—13 ombud från 10 lagsagor (från Vermland angifves ej antalet), dessutom 6 från Kopparberget och Dalarne, vidare flera friborna män, bergsmän, borgmästare och råd i Stockholm och alla andra köpstadsmän i riket, »som hit vare förbodade om for:de sak til thette for:ne möte;» hvar biskop och lagman skulle i sitt lagmansdöme utnämna 12 gode män af hvar lagsaga (anf. urk.).
Verksamhet: konung Hans' son Kristiern erkännes för Sveriges konung efter fadrens död.

Hyllningsurkunden utfärdad af Sveriges rikes råd och män 1499 $^{22}/_{6}$ (Had. anf. st. s. 367).

K. Hans' öppna bref med resolution på allmogens besvär 1499 $^{29}/_{5}$ (Had. BR. s. 70).

Näs kyrka 1502 juni.

Källor: urkund 1502 $^{24}/_{6}$ tr. hos Styffe, IV, n. 219; Johannes Magni.
Närvarande: Sten Sture, ärkebiskopen, ett par biskopar och prelater, några af borgmästarne och rådet i Stockholm, friborna frälsesmän, kopparbergsmän, silfbergsmän och menige Sveriges allmoge (anf. urk.; jfr Styffe, anf. arb. sid. CCLXXXV).
Verksamhet: förlikning mellan Sten Sture och ärkebiskopen.
Sten Stures öppna bref därom 1502 $^{24}/_{6}$ (anf. st.).

Stockholm 1504 januari.

Källor: Excerpter från Rasmus Ludvigsson (SRS. III, s. 85); urkund 1504 $^{30}/_{1}$ tr. Hist. Handl. XIX, s. 3.
Namn: »detta mötet» (anf. urk.); convocatio per regnum (RL.).
Närvarande: riksens råd, menige friborna frälsemän, borgmästare och råd i Stockholm jämte alla köpstäders och allmogens fullmäktige sändebud öfver riket, »som till detta möte tillskickade voro» (anf. urk.). Mötets sammankallande beslöts på ett rådsmöte i Uppsala nyårstiden (SRS. anf. st.).
Verksamhet: Svante Nilsson valdes till riksföreståndare (»convocatio pro principe eligendo» RL.).
Rikseus råds öppna bref om valet 1504 $^{30}/_{1}$ (Hist. Handl. anf. st.). Om valet i Åbo län utaf biskopen, lagmännen, samt »den menige man», friborne frälsemän, köpstadsmän, bönder och bokarle, »som bygga och bo i Åbo län», se urk. 1504 $^{3}/_{3}$ hos Grönblad, Nya källor, n. 82.

Stockholm 1504 maj, juni.

Källor: urkunder tr. Hist. Handl. XIX, s. 20; Styffe, V n. 12.
Namn: herremöte (Styffe, V n. 12).
Närvarande: riksens råd, friborne frälsismän, bergsmän, borgmästare och råd i Stockholm (Hist. Handl. anf. st.); 15 riksråd, alla friborne män i Uppland och Södermanland, bergsfogden på Kopparberget, 2 domare, fogden i Dalarne, kopparbergsmän och silfbergsmän, borgmästare, rådet och 48 af menigheten i Stockholm (Styffe, anf. st.).
Verksamhet: uppgörelse med Sten Stures änka, fru Ingeborg Tott med afs. på legokuektarnes lönekraf;[1] unionsförhållanden; stilleståndsfördrag med Danmark (jfr Styffe, anf arb. V, s. XLVIII).

---

[1] En ny dom öfver fru Ingeborg afgafs i Stockholm den 8 okt. af »Sveriges rikes råd och män» i närvaro af borgmästare och råd och några af menigheten i Stockholm.

Landsortsmöten 1504 december.

Källa: urkund 1504 $^{14}/_{10}$ tr. hos Grönblad, Nya källor, n. 111.
Närvarande: alla friborne frälsemän, 4 borgare af hvar köpstad och 2 bönder af hvart härad, »the fulmyndoghæ ære pa alles eders vegnæ» (enligt kallelsebrefvet anf. dag) utfärdadt på ett rådsmöte i Stockholm och ställdt till »andlige och verldslige, menige klerkeri, friborne frälsemän, köpstadsmän, bergsmän, kronans skattskyldiga bönder och meniga allmoge.»
Ort och tid: *Enköping* sönd. f. Tomas dag för Kopparberget, Silfberget, Järnbergen och Dalarne, Roden och Skepplagen, Attunda- och Tiundaland.
Strängnäs sönd. f. Tomasdag för Södermanland och Närike.
Skara Tomasdag före jul för Västergötland, Vermland och Dal.
Linköping sönd. f. Tomasdag för Östergötland och Småland.
Vexiö Tomasdag för Värend och Tiohäradslag.
Verksamhet: några af rådet skulle komma till orda med dem och undervisa dem om »alla ärenden och riksens lägenheter» särskildt om det stundande unionsmötet i Kalmar.

Stockholm 1507 oktober, november.[1]

Källor: urkunder, flertalet tr. i Hist. Handl. XX, s. 193 (kallelsebref), 196, 205, 210 ff. samt Styffe, V, n. 139, 151, 164, 166, 167, 171, 172.
Namn: menigt herremöte, menigt möte, möte (urkunderna).
Närvarande: meniga riksens råd, »andre gode friborne och köpstadsmän och någre aftige bönder af hvarje lagsaga» hade riksrådet med fullmäktige af Stockholms råd beslutat sammankalla, och skulle riksföreståndaren medtaga »de gode friborne, köpstadsmän och bönder af den landsände, så mänge eder tycker» (kallelsebref till riksförest. Hist. Handl. XX, s. 193); ridderskapet, af frälset, köpstäderna, Dalarne och några af meniga allmogen (Hist. Handl. XX, s. 208); biskopen i Skara och Åke Hansson rest till mötet och utstämt några köpstadsmän och bönder att göra resan med dem (1507 $^{10}/_{10}$ Stureark.); borgmästare och råd i Stockholm (1507 $^{12}/_{11}$); 48 af menigheten (Styffe, V, n. 167).
Verksamhet: I sin skrifvelse till riksföreståndaren motiverar riksrådet mötet därmed, att flera ärenden, som »lyda meniga landet oppå och hvad därtill svaras skall, behöfver grundligen och samfällt af alla besinnas;» hvad riket »pårörer» borde ej ensamt hänga på

[1] Flera rådsmöten höllos under åren 1505 och 1506; några andra deltagare omtalas icke.

dem och riksföreståndaren. Frågorna gällde utrikes- och unionsförhållanden; Lybecks föreslagna bemedling och uppgörelsen med Danmark (krig, rättegång eller underhandling). Vidare förekom riksrådets dom om syskonbarns arf (1507 $^{10}/_{11}$) eller hvilken lagbok som skulle gillas eller ogillas, hvarvid de stadfäste »den medelste lagen» framför »Börkölagen.» Sistnämnda fråga hade uppskjutits från ett fåtaligt besökt rådsmöte i juni till »ett menigt herremöte», så att »några meste friborne och frälsemän och några af hvarje lagsaga tillhopa komma kunde i för:de eller anner märkelig riksens ärende» (1507 $^{4}/_{6}$, Styffe V, n. 139).

Bref för biskopen i Västerås på tionde af bergsmännen (1507 $^{12}/_{11}$, Dipl. Dal. I, n. 210).

Vadstena 1508 februari, mars.

Källor: urkunder tr. Styffe, V, n. 185—188, 199 (öppet bref om mötet); Hist. Tidskr. I, s. 399; Dipl. Dal. I, s. 207; Hist. Handl. XX, s. 263; Geh. Ark. Årsberetn. IV, s. 335, 343.

Namn: herremöte, möte (urkunderna).

Närvarande: riksföreståndaren, en del af riksens råd, »flere gode män», två kaniker såsom ombud för ärkebiskopen, två rådmän och två af menigheten från Stockholm särskildt kallade (1508 $^{28}/_{2}$ Hist. Tidskr. anf. st.) samt några utskickade från Dalarne; »bisperna, ridderskapet och meste delen af riksens rådh» (Styffe, n. 199).

Verksamhet: frågan om att besöka ett fredsmöte i Köpenhamn; instruktion för sändebuden (HSH. anf. st.); fullmakt för desamma af $^{16}/_{3}$ (GÅB., anf. st.); dombref af riksens råd (Styffe, V, n. 188).

Telge 1508 maj, juni.[1]

Källor: urkunder tr. hos Styffe, V, n. 203 (kallelse), 209; Dipl. Dal. I, n. 212 (1508 $^{28}/_{6}$).

Namn: herredag; herremöte (urkunderna).

Närvarande: riksföreståndaren, riksens råd, några fullmäktige sändebud från Dalarne, bergen, Stockholms stad med flera städer och lagsagor »öfver meniga landen här uppe (Styffe V, n. 209). 4 fullmäktige »på allas vägnar» från Dalarne kallas till möte »med riksens råd och flere» (Styffe V, n. 203).

Verksamhet: besökande af unionsmötet i Varberg: alla endräktigt öfverens med allmogens fullmäktiga sändebud att skicka 12 riksråd till mötet. Fullmakten af 1508 $^{1}/_{6}$ utfärdad af riksens råd och Stockholms stad.

Skrifvelse af riksföreståndaren till Småland (Styffe V, n. 209).

---

[1] 1508 maj samtal vid Eriksmässan med allmogen från hela riket, som med uppräcka händer försvor k. Hans.

Stockholm 1508 september.

Källor: urkunder tr. i Geh. Ark. Årsberetninger IV, s. 349 ff., Grönblad, Nya källor, n. 202, Styffe V, n. 218, 221, 222, 226.

Namn: herremöte, herredag (1508 $^{21}/_{7}$).

Närvarande: riksens råd, friborne frälsemän, köpstadsmän och någon allmoge från hvar lagsaga (1508 $^{22}/_{9}$ GÅB. IV, s. 349); de 'gode herrarne' skulle taga med sig från hvar lagsaga friborna män, köpstadsmän och bönder, »som dem tyckes därtill fälte vara» (ärkebiskopen till riksens råd, Grönbl. n. 202); sv. ombuden i Varberg uppmanade att sammankalla till Stockholm några friborna män samt 8 »goda adelsbönder» från den landsändan (till befälhafvarne för hären vid Kalmar, GÅB. IV, s. 348).

Verksamhet: svar på de i Varberg uppställda villkoren för förlikning mellan Sverige och Danmark.

Sv. riksrådet till det danska 1508 $^{22}/_{9}$ (GÅB. IV, s. 349).

Fullmakt för sändebud till unionsmötet i Malmö (1508 $^{22}/_{9}$ GÅB. IV, s. 350).

[? Västerås 1511 februari.][1]

Källor: urkund 1511 $^{5}/_{2}$ tr. hos Styffe, V, n. 343.

Närvarande: riksens råd, »menige frälset, Stockholms stad, köpstadsmän och bergsmän, meniga Dalarne och denna allmoge häromkring» (anf. urk.); det står dock icke uttryckligen nämndt att dessa landsändar varit representerade på mötet.

Verksamhet: beslut om utskrifning.

Öppet bref af »riksens råd och män» (Styffe, anf. st.).

Strängnäs 1511 september, oktober.

Källor: urkunder tr. hos Styffe, V, n. 372 (kallelse), 373, 378, 380; Hist. Handl. XX, s. 249 ff.

Namn: allmennikt möte (Styffe V, n. 372); herremöte (ibd. n. 378).

Närvarande: i det anförda brefvet, aug. 1511 (Styffe n. 372), som är ställdt till alla stånd, andliga och världsliga, friborna frälsemän, köpstadsmän, bönder, bokarlar och menig allmoge, kallar riksrådet två »gode män» från hvarje härad till ett »allmennigt möte» i Strängnäs; enligt en skrifvelse 1511 $^{17}/_{9}$ till riksföreståndaren (Styffe, anf. st. n. 378) skulle det komma två bönder från hvarje härad i Östergötland;[2] i öfrigt var rådet närvarande och antagligen ett antal frälsemän.

[1] 1509 juni herremöte i Stockholm, rådet och frälset, i öfrigt sammansättningen ej känd (Styffe V, n. 271, 276 m. fl. st.); 1510 maj herremöte i Stockholm.

[2] Det synes vara svårt att tolka orden på annat sätt, än att det uppgifna antalet bönder antingen begifvit sig till eller ämnade sig till mötet.

Verksamhet: den angifna orsaken till mötet var frågan om freden med Danmark, men hufvudfrågan blef tvisten mellan rådet och riksföreståndaren, hvilken senare man ville tvinga att afgå (stridsskrifterna Hist. Handl. XX, anf. st.).

* * *

Riksföreståndaren erbjöd att på våren nedlägga sin värdighet vid ett möte, där utom rådet äfven frälsemän samt ombud för köpstadsmännen och allmogen skulle vara närvarande (Hist. Handl. XX, s. 254). Detta möte blef ej af.

Uppsala 1512 maj.

Källa: Olaus Petri.
Närvarande: riksens råd, den till eriksmässan församlade menigheten af alla stånd.
Verksamhet: frågan om riksföreståndarvalet; ärkebiskopen och Sten Sture förhandlade hvar på sitt håll med allmogen. Saken uppsköts till ett möte i Stockholm, som skulle hållas i slutet af juni. Ett sådant möte hölls också, men man saknar närmare upplysning om dess sammansättning.

Arboga 1517 januari.[1]

Källor: urkunder 1511 $^{6}/_{1}$ tr. hos Hadorph, Rimkr. II, s. 434 och Styffe, V, n. 456; jfr Grönblad, Nya källor n. 371.
Namn: herredag, allmänligt möte, herremöte (urkunderna).
Närvarande: riksföreståndaren och riksens råd »med frälset, köpstadsmän, bergsmän, dalkarlar och annan allmoge.»
Verksamhet: beslut att ej taga k. Kristiern till konung (landskapens »fullmäktige sändebud» hade medhaft »befallningar» i den riktningen); menige man begärt att belägringen af Stäket ej skulle öfvergifvas.

Riksföreståndarens öppna bref om riksdagens förhandlingar 1517 $^{6}/_{1}$ (Had. s. 434). Sådana bref sändes eller skulle sändas till alla härad (jfr Styffe V, n. 474).

Riksföreståndarens och rådets resolution på Söderköpings besvär 1517 $^{6}/_{1}$ (Styffe, V, n. 456).

Det anordnades längre fram på året förhandlingar i landsorterna (läns- eller häradsvis) men de synas närmare ha sammanhängt med proklamationen af den $^{29}/_{3}$ (Styffe V, n. 469) än med den af d. $^{6}/_{1}$ (jfr dock Styffe anf. st. n. 474).

[1] Större möten höllos i Vadstena febr. 1513 (menigt, allmenneligt herremöte), i aug. 1514 i Telge (herremöte), i febr. 1515 i Vadstena och i juli 1516 i Telge (herredag, herremöte); obekant, huruvida representanter för de ofrälse där voro tillkallade.

Stockholm 1517 november.

Källor: urkunder tr. Hist. Handl. XXIV s. 74, 97; Hadorph, Rimkr. II, s. 436; jfr Olaus Petri.
Namn: möte, herremöte (1517 $^{25}/_{11}$); almenneligit herremöte (OP).
Närvarande: meniga riksens råd, ridderskapet och friborna frälsemän, kopparbergsmän, silfbergsmän, Dalarne, borgmästare och råd i Stockholm »och mene alle förskr:ne som här nu församlade äro» (1517 $^{23}/_{11}$); »Sveriges rikes råd och män, med menige friborne frälsemän utöfver allt riket, borgmästare och råd i Stockholm med den menige man och allmoge fullmäktige för sig och alla andra hema sittia i fullan magt utgjort och hit till möte utsändt hafva (ibidem); riksens råd, friborne frälsemän, bergsmän, köpstadsmän och meniga riksens inbyggares fullmäktiga sändebud» (1517 $^{25}/_{11}$); riksens råd med adeln och några fullmyndiga af alla städer och meniga landet (OP).
Verksamhet: rättegången med och domen öfver Gustaf Trolle.
Propositionen, Hist. Handl. XXIV, s. 74.
Beslutet, anf. st. s. 94.
Riksföreståndarens öppna bref 1517 $^{25}/_{11}$, Had., Rimkr. II, s. 436.

Arboga 1518 december.

Källor: Johannes Magni; Murberg, Hist. Anmärkningar om Stockholm (Vitt. Hist. och Ant. Ak. Handl. IV, 70); Allen, De tre nord. rigers historie III, 1, s. 58 ff. med citat.
Namn: comitia Arbogensia (JM); herredag (Murberg).
Närvarande: riksens råd; dessutom voro närvarande en borgmästare i Stockholm med »flere gode män» (Murberg, anf. st.). Det är antagligt, att äfven andra representanter för de ofrälse stånden här varit närvarande. Måhända har nu det »allmänneliga herremöte» hållits, hvarom Sten Sture skref till riksens råd i Västergötland (Hist. Handl. XXIV, s. 116), liksom till biskopen i Åbo (s. 128; där tiden dock angifves till eriksmässan).
Verksamhet: Gustaf Trolle afsade sig »frivilligt» ärkebiskopsämbetet; frågan om underhandlingar och stillestånd med k. Kristiern.

Stockholm 1520 november.

Källa: Olaus Petri; urkund 1520 $^{30}/_{10}$ illa tr. hos Hvitfeld, VII, s. 145.
Närvarande: hela adeln af hela riket, några fullmyndiga af alla städer och bergslagen och alla härad öfver hela landet (OP); riksens råd (8 lagmän) samt alla de, som efter lagen böra kallas till konungs kröning med menige friborna frälsemän och Stockholms stad, desslikes med meniga Sveriges rikes inbyggare, som äro borgmästare och några fullmäktige män af hvar köpstad, sammaledes några af hvar bergslag och några af hvart härad.

Verksamhet: Kristiern II hyllades som Sveriges konung, sedan riksrådet erkänt honom som arfkonung.

* * *

Den 3 maj 1520 kallade Kristiern II till ett möte i Stockholm den 18 maj (S. Erik konungs dag) friborna frälsemän, som ville njuta sitt frälse, 2 odalbönder och häradshöfdingen (i hvarje härad), 2 borgmästare och 2 rådmän från hvarje köpstad (kallelsebref till Västergötland, Had., Rimkr. II, s. 440). Detta förnyades den 15 maj, då mötet utsattes till den 3 juni, och kallades då alla friborna frälsemän, en borgmästare, en rådman och 2 borgare från hvar köpstad, 4 odalbönder samt häradshöfdingen från hvarje härad. Mötet blef ej af på den utsatta tiden. ***Hd.***

Underrättelser.

— **Gustaf Edvard Klemming †.** Den 31 augusti detta år afled f. d. öfverbibliotekarien G. E. Klemming på egendomen Kesäter i Södermanland, endast några dagar innan han skulle hafva uppnått sjuttio år. Det var icke blott ett långt, utan ock ett betydelsefullt lif, som därmed slocknade.

Klemming föddes den 5 sept. 1823, och hans första ungdom inföll under den kanske mest lysande perioden i vår bildningshistoria. Då han blef student i Upsala 1841, beklläddes lärostolarna af män såsom Geijer, Atterbom, Fahlcrantz, Hvasser, Palmblad m. fl. Det var, om man så vill, vår genialitetsperiod, tiden för de fint danade personligheterna, de vidsträckta vyerna och den spekulativa förståndsskärpan, perioden då det vetenskapliga detaljarbetet representerades af den »lille» Schröder, det ständiga föremålet för gäckeri eller medlidsam ringaktning. För denna tid var Klemming i många afseenden en »efterboren» man. För teorier hade han icke mycket sinne och han liknade mera det föregående århundradets flitige forskare; man skulle snarare hafva trott honom tillhört den tid, då en Warmholtz och en Gjörwell skrefvo, än den, då Geijer och Atterbom talade till universitetets ungdom. Föreläsningarna intresserade honom också föga, ty redan som gosse hade han vant sig att drifva sina studier på egen hand, men om han under sin studenttid icke syntes så ofta i de akademiska auditorierna, var man desto säkrare att träffa honom på bokauktionskammaren och i biblioteket. Samtidigt läste han allt möjligt, både likt och olikt, kanske icke alltid med den bästa kritik, men säkerligen med långt större ifver och flit än den tidens flesta studenter.

Måhända hade Klemming dock endast blifvit en samlare af kuriosa i sjuttonhundratalets stil, om icke han träffat på en man, som gaf ynglingens obestämda intressen ett lefvande innehåll, nämligen den originelle, fantastiske men idérike engelsmannen Georg Stephens, med hvilken han vid sjutton års ålder gjorde bekantskap. Det var på Stephens' initiativ som det Svenska Fornskriftsällskapet stiftades, och nu hade Klemming fått ett mål för sin samlarifver och för sina studier. 1844 utkom sällskapets första publikation, den vackra medeltidssagan Flores och Blanzaflor, utgifven af den då föga mer än tjugoårige studenten Gustaf Edvard Klemming. Detta arbete var det första i den långa raden af skrifter, ägnade att belysa fäderneslandets kultur; blott Fornskriftsällskapets publikationer — de flesta utgifna af Klemming — fylla nu en vanlig bokhylla, och vid sidan af dem har han utgifvit en mängd arbeten från vår reformationstid, såsom Olaus Petris krönika, våra äldsta psalmböcker m. m.

Klemmings lefnadsbana var nu bestämd. Han aflade den då ytterst lätta kansliexamen, som fortast berättigade honom till inträde i det kungl. biblioteket, och i detta genomgick han nu alla graderna, till dess att han 1865 utnämndes till verkets chef.

Den stora allmänheten fäste sig kanske mest vid hans originaliteter, och mången såg kanske i honom framför allt den kunnige kännaren af allehanda »rara» böcker, den lycklige upptäckaren af det eller det »rara» tryckfelet o. s. v. Men ju mera den, som skrifver dessa rader, lärde känna Klemming, desto mera försvann detta intryck, och han fann snart, att Klemming själf just icke satte synnerligen högt värde på att anses såsom de s. k. bibliofilernes nestor. Han fann först i Klemming den samvetsgranne utgifvaren, hvilken redan från början leddes af sunda, då ännu ej allmänt erkända utgifvarprinciper. Han fann vidare i Klemming den måhända lärdaste kännare af vår litteratur som funnits. Innan ännu sjukdomen brutit hans kraft, var han, både då det gällde tryckta och otryckta litteraturalster, såsom ett lefvande lexikon och ett lexikon, som ständigt stod öppet för den, som därur ville hämta vetande. Om hans storartade boksynthet bära för öfrigt hans många bibliografiska arbeten ett vittnesbörd, som ingen kan jäfva.

Själf uttalade sig Klemming ganska ringaktande om dessa kunskaper; han ansåg sig endast såsom en arbetare, hvilken samlade det material, af hvilket andra sedan kunde bygga, och denna blygsamhet var icke spelad, utan verklig och uppriktig, ty äfven i de förtroligaste kretsar yttrade han sig med det största erkännande om andras verksamhet, äfven om deras, som kanske icke gjorde honom samma tjänst tillbaka.

Hans förnämsta verk var den enastående samling af svensk litteratur, som han så godt som ensam skapade för kungl. biblioteket. Denna institution var för honom i främsta rummet förvaringsorten för alla skrifter, som angingo *svensk* kultur, och denna synpunkt var hos honom så förhärskande, att den ådragit honom den i viss mån berättigade beskyllningen, att för den hafva åsidosatt en öfverbiblio-

tekaries öfriga åliggandeu. Men *alldeles* befogad är denna anmärkning dock icke, och genomgår man kungl. bibliotekets historia, så torde man dock finna, att den Klemmingska perioden betecknar bibliotekets kraftigaste utveckling, äfven om man frånser den svenska afdelningen. Det var genom Klemmings energi, som biblioteket erhöll sin nya, mönstergillt inrättade byggnad, genom hans ihärdighet ökades efter hand anslaget högst betydligt, och om Klemming ej själf hyste samma intresse för den utländska afdelningen som för den svenska, så *kunde* han utan fara tillåta sig denna svaghetssynd, enär verket ägde andra krafter, som på ett förträffligt sätt skötte hvad han i detta afseende ej hann. Hvarje bibliotekarie har sin älsklingsafdelning, och Klemmings var väl den bästa en svensk öfverbibliotekarie kan hafva.

Den svenska afdelningen var hans ögonsten. Dit skänkte han sin egen högst betydande boksamling, och alla de presentexemplar, han nästan dagligen erhöll, hamnade på kungl. bibliotekets hyllor. Själf erbjöd han det kanske enastående exemplet på en bokvän — utan alla böcker. Några betydande summor drog denna samling heller icke bort från de utländska bokinköpen, ty det mesta var en frukt af Klemmings sega ihärdighet att aldrig låta ett tillfälle gå sig ur händerna. I detta fall ägde han något af spårhundens instinkt och släppte aldrig ett byte, som han en gång vädrat upp. Vanligen erhölls den sökta skriften för intet eller för en spottstyfver, men stego kostnaderna till sådana belopp, att han icke ansåg sig kunna anlita kungl. bibliotekets kassa, gick han såsom en tiggare till enskilde — och *köpt* blef boken.

Dessa gamla svenska böcker från vår litteraturs barndom voro för honom såsom lefvande väsen. Han älskade dem såsom sådana, och det tycktes nästan att han haft en känsla af att de älskat honom tillbaka. Den som skrifver denna korta nekrolog satt en gång en vacker sommareftermiddag ini denna svenska afdelning och arbetade. Ute i Humlegården sken solen och fåglarna kvittrade. Då kom Klemming in i rummet, tog en stol och slog sig ned framför de vördnadsbjudande skinnryggarna. Så småningom spred sig ett belåtet leende öfver hans drag, och till slut utbrast han: »Är här icke idylliskt?»

Denna idyll varade i många år. Hindrad af sin astma att gå ut, lefde han dagar och nätter bland sina böcker utan att känna behof af någon annan förströelse. Om natten sof han i sin skrifstol i chefsrummet, och då han om morgonen vaknade, började han genast att vanka kring bland dessa tryck, hvilka blifvit hans käraste vänner. Ännu efter det han erhållit afsked från öfverbibliotekariesysslan och flyttat till sitt hem, sökte han så godt hans krafter tillläto att släpa sig till den svenska afdelningen, och där satt han ännu någon tid och arbetade med sina småtryck. Men det var icke längre någon fart i arbetet; kärleken till arbetet fanns väl kvar, men förmågan var borta. Så småningom tynade han af, hans besök blefvo sällsyntare, och till slut flyttade han till landet.

Men denna andra idyll utan böcker räckte icke många månader, och nu har den gamle forskaren slutit sina trötta ögon för att — såsom han själf skref till några sina vänner — gå bort till de »okända land». Mången forskares bana har varit mera lysande, men på få torde man med större sanning kunna tillämpa evangeliets ord, att han var en god och trogen tjänare, som redligt förvaltat de pund han erhållit.

H. S.

— Den förnämste kännaren i Ryssland af svenskt språk och litteratur akademikern Jakob Grot afled den 6 juni i Petersburg, 81 år gammal. Efter att en tid ha varit professor i ryska språket och litteraturen i Helsingfors blef Grot 1855 ledamot af vetenskapsakademien i Petersburg, hvarmed som bekant följer en betydande lön, och fick med tiden titeln af geheimeråd och exellens. 1880 blef han hedersdoktor i Lund och var närvarande vid jubelfesten i Uppsala 1877. Han har bland mycket annat öfversatt Fritiofs Saga på ryska, utgaf 1850 på svenska en *Handbok i ryska rikets historia*, behandlade svenska orter och förhållanden i flera smärre skrifter och lämnade äfven åtskilliga bidrag till Nordisk Familjebok.

— Den berömde konsthistorikern W. Lübke har aflidit den 5 april. Hans mest bekanta verk »Grundriss der Kunstgeschichte», har sett 11 upplagor och har äfven utkommit i svensk öfversättning.

— Den tyske historikern Herman Baumgarten har aflidit den 19 juni 68 år gammal. Hans verksamhet var sedan 20 år tillbaka förlagd till Strassburg, vid hvars universitet han 1872 blef professor. Hans förnämsta arbeten voro *Geschichte Spaniens seit dem Ausbruch der französischer Revolution* (1865—71) samt en ofullbordad *Karl V:s historia*, af hvilken 3 delar utkommit. Äfven i de politiska rörelserna hade B. tagit del. I tidningsartiklar och ströskrifter hade han en gång verkat för Tysklands enhet under Preussens ledning, men såg sig på gamla dagar föranlåten att på ett sätt, som väckte uppmärksamhet, uppträda mot det ensidiga förhärligandet af Preussens historia, som i Treitschke haft sin ryktbaraste representant.

— Den katolske kyrkohistorikern biskop K. J. v. Hefele afled den 5 juni 84 år gammal. Hans förnämsta verk är hans »Conciliengeschichte», af hvilken han utgifvit sju delar.

— Den evangeliske biskopen i Siebenbürgen G. D. Teutsch afled den 2 juli i Herrmanstadt. Han har i flera arbeten behandlat Siebenbürgens kyrkohistoria.

— Den 22 maj afled statsarkivarien i Mantua Antonio Bertolotti. Han intresserade sig äfven för svenska förhållanden, utgaf sålunda bl. a. år 1891 (i tidskriften Archivio storico italiano) *Handlingar till Olai Magni biografi* ur romerska statsarkivet, innehållande bl. a. Olai Magni testamente och bouppteckning. De senare ha nyligen utgifvits af K. Samfundet för utg. af handlingar rör.

Skandinaviens historia i Stockholm efter afskrifter, som hr Bertolotti hitsändt.

— Från *Kammararkivet* har under sommaren till riksarkivet öfverflyttats såsom deposition Handlingar ang. kronans koppar, kopparkompaniet, kopparkontoret, Avesta kronovåg m. m. alltifrån 1541 till 1872, Collegii Medici och Sundhetskollegii handlingar och räkenskaper från 1775, Handlingar och räkenskaper ang. tull och accis från 1534 till 1816.

— *Föreläsningar.* Under hösten föreläser i *Uppsala* professor Hjärne öfver *Gamla tidens historia*, *Grekernas strid med orienten* (sept., okt.); *Normannernas eröfringsstater* (nov.), enskildt *Historiografiens historia*, behandlar på historiska seminariet *valda stycken ur Sveriges medeltids historia under jämförelse med andra länders statsutveckling;* professor Boëthius föreläser om *Sveriges historia under partitidehvarfvet 1718—1809* samt genomgår propedeutiska kurser för preliminär- och kandidatexamina; professor Piehl föreläser *Egyptens historia.* — I *Göteborg* genomgår prof. E. Carlson en *Öfversikt af europeiska statssystemets historia under nyare tiden* samt *Grunddragen af svenska samhällsskickets historia*, och docenten Kjellén föreläser öfver *Svensk statsrätt.*

— Årets programafhandlingar. Lektor J. F. Nyström har i Uppsala läroverksprogram infört *Om Upsala möte. Föredrag vid Upsala högre allmänna läroverks minnesfest d. 27 april 1893* (11 sid.). Årsredogörelsen för läroverket i Strängnäs m. fl. läroverk innehåller en afhandling af lektor K. Henning om *Strängnäs stift under den liturgiska striden till Upsala möte 1593* (50 sid. + afbildning i ljustryck af Strängnäs prästerskaps bekräftelse på Upsala mötes beslut). I Nyköpings program har rektor S. Wägner infört en uppsats *Till minne af Upsala möte 1593* (11 sid.). I Skara läroverks program har lektor F. Ödberg infört en afhandling *Om Anders Lorichs, k. Johans ständige legat i Polen och hans tid (1569—1584). Bidrag till svenska diplomatiens och den katolska reaktionens historia* (123 sid.). I Västerås program meddelar rektor C. A. Brolén *Bidrag till Västerås läroverks historia* (40 sid.) och i Kristianstads program förekommer *Kejsar Augusti sekularfest enligt nyaste upptäckter och forskningar* (23 sid.) af M. Dalsjö.

Gustaf III, Sofia Magdalena och Christian VII 1788.

Våra dagars forskare i historia åtnöjas icke med chronologiska uppgifter angående minnesvärda händelser, namn och årtal. Deras rättskänsla kräfver att den historiska framställningen skall omfatta jemväl orsaker och bevekelsegrunder, då erfarenheten lär att mer än en lysande bragd haft en, ur moralisk synpunkt, förkastlig anledning, och att mången olycksbringande handling utgått från den ädlaste afsigt.

Intet tidehvarf erbjuder derföre häfdatecknaren ett tacksammare arbetsfält än det adertonde seklets sednare hälft. Från äldre tider hittas väl då och då skriftliga iakttagelser, med hvilkas tillhjelp man nu fattar och förklarar vissa händelsers och åtgärders förut dunkla innebörd, men arkivens förråd på sådana är ej synnerligen stort. Från nyaste tiden finnes deremot, tack vare regeringarnes egna publikationer och statistikens stora framsteg, ett rikt material att bearbeta, men tidningspressen, med dess på okontrollerade rykten grundade och alltför ofta tendentiösa framställning af dagens företeelser, inverkar på ett otillfredsställande sätt på den historiska berättelsen och skall tvifvelsutan hos framtidens kritici väcka misstro till dennas sanningsenlighet. Med rätta yttrade Beust i sina memoirer »— — ja vielleicht in fünfzig Jahren, wird es nicht mehr, wie früher, eine Geschichte der europäischen Staaten, sondern deren zwei, drei und vier geben, und es ist schwer sich im Voraus eine Vorstellung von dem Verlauf zu machen, den das Geschichtsstudium alsdann haben wird.»[1] Och likväl hade, då den fram-

[1] Zwei Viertel Jahrhundert von Fr. Ferd. Graf von Beust. Vol. II, pag. 225.

stående statsmannen skref detta, konkurrense ännu icke i förening med allmänhetens otåliga nyfikenhet alstrat det moderna reporterväsendet med dess oundvikliga följe af vrångbilder och missförstånd.

Under adertonde århundradet var pressen icke en af samhällslifvets betydliga faktorer, tidningarna, få till antalet, innehöllo merendels knapphändiga underrättelser om de händelser som timat, utan att dertill foga närmare upplysningar och kommentarier. Sådana förekomma deremot i de talrika journaler, memoirer och bref, som, skrifna af personer, hvilka genom sin ställning eller sina förbindelser voro väl förtrogna med de politiska och sociala förhållandenas rätta sammanhang, förvaras såväl i statsarkiven som i enskilda samlingar.

Om än tanken på madame de Sévigné, Voltaire, lord Chesterfield och andra framstående skriftställare föresväfvat en och annan litterär dilettant, torde dock större delen af det rikhaltiga material, hvaröfver forskaren i adertonde seklets historia förfogar, icke hafva varit ämnadt för ett framtida offentliggörande. I denna omständighet ligger en garanti för att författarne i de flesta fallen varit uppriktiga samt, i viss mån, för deras meddelandens tillförlitlighet.

Den samvetsgranne häfdatecknarens arbete försvåras emellertid deraf, att sagan icke afbidar märkliga personers frånfälle för att tillskrifva dem dåd, som de aldrig utfört, yttranden som de aldrig fällt. Svårigheten ökas, när dessa personer sjelfva varit sagan behjelpliga och historiens källor blifvit afsigtligt grumlade. — Ehuru svek alltid är klandervärdt, kunna dock mildrande omständigheter åberopas af den, som, genom sin börd kallad att leda en stats öden och alltifrån vaggan ett ofrivilligt föremål för ett helt folks uppmärksamhet, dukar under för frestelsen att gifva stadga åt ett osannt, men välvilligt, rykte i åstundan att till sin fördel stämma efterverldens dom. Den af Augustus på sin dödsbädd till de kringstående uttalade uppmaningen — »plaudite» — är den uppriktiga tolkningen af de fleste regenters yttersta önskan.

Bland konungar, hvilka ej försmått att väcka sagan till lif eller att medverka till hennes spridning, är Gustaf III en af de märkligaste. Historien känner få karakterer så svårfattliga som hans, och ännu i dag, hundra år efter hans tragiska död, egnar honom en del af svenska folket sin varmaste beundran,

medan den öfriga delen förbannar hans minne. Om honom yttrade Anders Fryxell till den, som skrifver dessa rader: »Det är så svårt att dömma rättvist om Gustaf III, att jag ej skulle undra om Gud sjelf varit förlägen dervid.» Der den åldrige kyrkoherden i Sunne, som just vid i fråga varande tid skref Gustafs historia, kände sig så tveksam, är andras villrådighet väl förklarlig. Med otålighet emotses derför fortsättningen af det verk, i hvilket Riksarkivets nuvarande chef söker utreda gåtan och hvars första del redan tillförsäkrar C. T. Odhner ett hedersrum bland forskare.

Motsatserna i omdömena angående Gustaf III härröra från motsatserna i hans personlighet och dessa från de förhållanden, under hvilka personligheten utbildades.

Det under Frihetstiden så godt som enväldiga Rådet tillät ej regenten, än mindre tronarfvingen, att utöfva något som helst inflytande på de allmänna ärendena. Adolf Fredriks försök att afskudda det förödmjukande oket hade blott bevisat hans vanmakt och kostat hans trognaste vänners lif. Sveriges konung var nödsakad att undertrycka sin förtrytelse, under det att främmande regeringar för klingande mynt köpte anhängare bland de maktägande, hvilka, om än söndrade i valet mellan franskt eller ryskt guld, alltid voro eniga, när det gällde att inskränka hans prerogativ.

Blott genom att låtsa likgiltighet för politiken kunde kronprinsen under sådana förhållanden ingifva de styrande så mycket förtroende till hans medgörlighet, att kronan icke beröfvades äfven den ringa betydelse, som hon dittills ansetts ej kunna undvara. Gustaf lyckades härutinnan, men förställning, som från början varit ett tvång, hade småningom blifvit en vana, och — enär framgången icke är egnad att ingifva motvilja mot det medel hvarmed den vunnits — sökte han ej att frigöra sig från denna vana, då förställningen upphört att vara behöflig. Till följd deraf är hans bild oklar, hans lifsgerning konstlad. Uppriktig var tvifvelsutan hans fosterlandskärlek, uppriktig likaledes hans ärelystnad att åt det svenska namn, som han bar, bevara den glans hvarmed det tillförene omstrålades, men *tillnamnet* »den store», som tillhör såväl den förste som den andre Gustaf och som grefvinnan d'Egmont, i hänförelse öfver statshvälfningen 1772, förespådde den tredje, är af den omutliga historien icke honom tillerkändt. — Historien fordrar sanning af sina

hjeltar, men sanningen trifves ej der det högsta målet är beundran. Skarpsinnet, tapperheten, snillet, vältaligheten, kort sagdt hela den rikedom af egenskaper hvarmed Försynen hade begåfvat Gustaf III, skämmes af den törst efter applåder, som hans tal och åtbörder förråda.

De dokument, hvilka härmed lemnas åt offentligheten, belysa denna svaghet i Gustaf III:s karakter, när de sammanställas med en legend, som, säkerligen med hans goda minne, fått inrymmas i den historiska berättelsen. Historien omtalar att konungen, då han 1788 slagen af ryssarna i Finland och förrådd af ett mäktigt parti inom svenska hären, befann sig i den mest förtviflade belägenhet, hälsat underrättelsen om Danmarks krigsförklaring såsom en oväntad lycka. Hans beundrare hafva icke betviflat uppriktigheten af hans då fällda yttrande »je suis sauvé» och deraf dragit de för hans statsmannablick och menniskokännedom mest smickrande slutsatser. »Han insåg ögonblickligen», säga de, »att den hotande faran skulle hos svenska folket återuppväcka de känslor, af hvilka fädren lifvades, då de under Engelbreckt och Gustaf Vasa drefvo utländningen ur fosterlandet». — Gustaf III har möjligen sökt tröst och uppmuntran i denna tanke, sedan hans bemödande att afvärja den danska krigsförklaringen visat sig vara fåfängt, men hans bref till drottning Sofia Magdalena och den deraf föranledda skriftvexlingen mellan henne och danska hofvet ådagalägga, att krigsförklaringen, långt ifrån att öfverraska Gustaf III, var af honom förutsedd och fruktad.

Om drottning Sofia Magdalena säger Odhner: »af naturen blyg och försagd, stel och sluten, hade hon måhända under lyckliga förhållanden kunnat utveckla sig mera till sin fördel, ty hon var ej alldeles utan begåfning. Men bemött med ovilja eller likgiltighet, i saknad af all glädje och uppmuntran, slöt hon sig allt mer inom sig sjelf och blef allt mindre älskvärd och sympatisk, ja, mötte köld med köld. Det kan ej förundra, att hon ville underhålla förbindelser med dem, från hvilka hon kunde påräkna hjelp och tillgifvenhet, nemligen den danska beskickningen och Danmarks vänner i Sverige, mössorna; men detta ådrog henne misstankar och spionerier från hofvets sida.» — Denna karakteristik är troligen riktig, om dermed afses de första åren af Sofia Magdalenas lif i Sverige, det vill säga den tid, då Gustaf III bemötte henne såsom en främling och tillät

sin omgifning att hafva kännedom derom, men den torde icke fullt göra rättvisa åt drottningen, efter att hon såsom maka och moder tagit i besittning den henne tillkommande platsen vid konungens sida. Hon förblef visserligen »stel och sluten» och kunde så mycket lättare »möta köld med köld» som hennes naturliga anlag dermed tillfredsställdes, men hon behandlades icke mer med ovilja och behöfde icke söka förbindelser utanför den krets, som var henne af hennes ställning anvisad. Af tonen i de bref hon mottog från sin gemål kan man sluta, att deras inbördes förhållande var om än ej hjertligt dock förtroligt, och att Gustaf III visade henne tillbörlig uppmärksamhet.

Danske Magazin innehöll år 1860 »To Breve fra den Danske Prindsesse, den Svenske Dronning, Sofia Magdalena til Kong Christian VII og Kong Gustaf III 1788. Meddeelte af Professoren Dr. Fred. Schiern». Dessa bref återgifvas här efter de egenhändiga koncept, som Sofia Magdalena *behöll* och som i allt öfverensstämma med de äfvenledes af drottningen sjelf verkställda afskrifter, hvilka af den danske forskaren funnos bland de gustavianska papperen i Uppsala bibliotek 1854; men de åtföljas här af dokument, genom hvilka deras sanna betydelse framträder, nemligen af ett bref från Gustaf III till drottningen, hvaraf synes, att Sofia Magdalena vid ifrågarande tillfälle varit blott ett redskap i sin gemåls hand, samt af danske konungens svar. Hade professor Schiern haft kännedom om rätta förhållandet, skulle han icke hafva, i sin i Danske Magazin införda uppsats, yttrat: »Det sidste Forsög paa at forebygge dette Indfald, — (då norska hären den 24 september 1788 vid Idefjord inryckte i Sverige) — udgik fra Gustaf III:s Gemalinde, Kong Fredrik V:s Datter — — — —»

Såväl Gustaf III:s egenhändiga bref till Sofia Magdalena och afskrifter af drottningens med anledning deraf till honom och till hennes broder aflåtna skrifvelser, som Christian VII:s svar finnas i den å Bellinga förvarade samlingen. Korrespondensen mellan Gustaf III och hans gemål är länge sedan meddelad K. Samfundet för Utgifvandet af handlingar rörande Skandinaviens Historia, men danska konungens bref har först nyligen kommit i dagen och derigenom en af vår historias märkligare episoder kunnat fullständigt belysas.

I sitt bref till Sofia Magdalena beskyller Gustaf III ryska kejsarinnan att hafva genom »kabaler» sökt bereda en resning i

Finland för att skilja detta land från Sverige och skjuter skulden för fredsbrottet på sin »äregiriga kusin» (Katarina II) fast han erkänner, att de första rustningarna till det krig, som utbrutit mellan Sverige och Ryssland (1788), varit företagna å hans sida. Vid underrättelsen om danska regeringens förberedelser till anfall mot Sverige, anmodar han drottningen, danske konungens syster, att med ett bref till sin broder söka afvärja den nya fara, som sålunda hotar hans rike. Hon skall synas handla efter egen ingifvelse och utan sin gemåls vetskap, men hvad brefvet skall innehålla föreskrifver han med sådan noggrannhet, att hennes besvär inskränkes till att kläda Gustafs tankar i Sofia Magdalenas ord.

Drottningens tvenne bref äro, såsom ofvan anmärkts, offentliggjorda redan 1860, men de återgifvas här för sammanhangets skuld. Om de ej längre bevisa hennes klokhet och ömhet, såsom de syntes göra, då de ännu tillskrefvos hennes eget initiativ, vittna de dock om förstånd och pliktkänsla hos den furstinna, som tillbragte ett halft århundrade i Sverige utan att blifva af svenskarna känd.

Gustaf III misstog sig icke, då han förutsade, att hans gemåls bref skulle uppläsas i danska statsrådet. Det svar, som derå afläts, är ett diplomatiskt aktstycke och tydligt afsedt att betraktas såsom sådant. Det är utfärdadt i form af kabinettsbref, och den sinnesslöe Christian VII har sjelf med prydlig stil tecknat de monarker emellan brukliga artighetsbetygelserna samt sitt namn under denna skrifvelse, om hvars innehåll han antagligen förblef okunnig. Redaktionen är en statsmans — troligtvis Andreas Peter Bernstorffs — och har säkerligen varit föremål för allvarliga öfverläggningar mellan de danska ministrarna och kronprinsen Fredrik, hvilken sedan 1784 såsom medregent faktiskt styrde riket. Skrifvelsen erinrar derom, att det varit Sverige, som, genom sina rustningar och trupprörelser i Finland, inledt det pågående kriget, att Danmark genom traktat förbundit sig att bistå Ryssland, om sistnämnda rike angripes af Sverige, och att Danmark allt framgent ej hyser någon högre önskan än att se fred och uppriktig vänskap råda mellan Sverige och dess grannar. Den framhåller slutligen regenters plikt att i utöfvandet af deras politiska skyldigheter icke tillåta hjertats känslor att bestämma deras handlingssätt.

Anmärkningsvärdt är, att konceptet till Christians svar saknas i danska statens arkiv. Då intet spår af detta svar finnes, eller åtminstone hittills funnits, bland de gustavianska papperen, är den gissningen måhända berättigad, att Gustaf III antingen i vredesmod genast sönderrifvit den afskrift, som Sofia Magdalena tvifvelsutan sände honom, eller vid ett senare tillfälle förstört denna afskrift för att förekomma en framtida vederläggning af den ofvan omtalade legenden. Det förra alternativet synes vara det sannolikaste. Gustaf III hade i brefvet till sin gemål yttrat att hon, såsom dansk prinsessa, var berättigad att säga danska regeringen »sanningar», hvilka, om de uttalades af honom, skulle blifva kränkande. Nu var det han, som af danska regeringen fick, i det till drottning Sofia Magdalena aflåtna svaret, mottaga tillrättavisande förmaningar, som måste väcka hans harm och såra hans fåfänga, om än hans skarpsinne nödgades erkänna deras befogenhet.

Samtliga skrifvelserna återgifvas på originalspråket med det egendomliga stafningssätt och det nyckfulla användande af skiljetecken, som af författarne brukats och som möjligen kan för en eller annan läsare försvåra deras rätta tydning.

C. F. L. Hochschild.

1.

Gustave III a Sophie Madeleine.

Les nouvelles reiterees que je ressois Ma cher amie de Copenhague et de La Norvegue joints au Langage que le C:te de Berensdorf a tennu a mon Ambassadeur et que le C:te de Reventelau tient au C:te Dyben[1] me font craindre, meme avec une certitudes (a laquelle j'ai toujours voullu me reffusser) que le Conseille du Roi votre frere egare par la Russie ne soit enfin entrainee à nous faire la guerre et a detruire dans un moment un edeffisse que pour l'utilitee des deux Maison Royalle et pour le bien de deux Royaummes (auxquelles mon fils a des droit incontestable) j'avais travaillies par conviction plus peut-etre que par inclination. Je vais emploijer tous les moyens possible pour detourner L'orrage mais je doutte d'y pouvoir reusir, et quoique je sais que par raison et par princippe Vous Vous etes abstenue avec une veritable sagesse de Vous meller d'aucune affaire pollitique pendent les 22 ans que Vous avez etee ici, je crois que le moment present est de seuse ou Votre entremise peut etre d'usages et que sans vous comprommettre Vous pouvez faire une demarche aupres du R. votre frere a laquelle Votre quallitee d'Epoûse de mere et de Soeure Vous autorise egallement. Je sais bien que son Etat ne permet guere de L'entretenire avec cette cordiallitee qu'une soeure peut avoir pour son frere, mais comme Votre lettre serra lue au Conseille et que le respect qu'on a pour Vous peut faire impression je crois que cette demarche peut-etre d'autant plus utille que Vous pourrez leur dire des choses qui serait choquante dans ma bouche mais que la fille de Fredrich V peut ce permettre de leur dire. Mon intention serrait donc que Vous ayeez l'aire de faire cette demarche de votre propre mouvement, a mon insue et comme portee par vos propres sentimens de mere et de soeure, que vous envoyees chercher Le C:te Reventelau que vous lui remmetiez votre lettre pour le Roi votre frere en lui ordonent de La lui envoyeer par un expres que Vous lui recommendiez le secret pour Les Suedois puisque votre tendresse seul pour votre paiis natalle vous faisait agire et que vous ignores L'impression que cette demarche pourrait faire sur mon espritt vous exigiez que L'on vous gardat le secret. Vous etes en droit ma cher amie de leur dire des verittees fortes, qui dans ma bouche serrait des offensse, mais qui dans la votre ne serront que L'expression de L'interet commun qu'une princesse Royalle de Danemark Reine de Suède et mere d'un Prince Royalle peut porter a sa patrie et au Royaume dont son fils est L'Heritier. Je vous envoi si joint les point principaux que je crois doit soutennire votre lettre, et que vous voudrez bien arrenger d'appres L'usage que Vous avees d'ecrire a votre frere. Je n'est pas voullu faire la lettre sure

[1] Carl Wilhelm von Düben.

que vous la ferres beaucoup mieux que moi et pour que L'on ne reconnaisse pas mon stille auquelle le C:te de Berensdorff est trop acoutumme pour s'y m 'eprendre je ne vous enverrai donc que Les principaux points sur les quelles votre lettre doit rouller. Si malgre cela on continue les menasses et les preparatiffes contre nous, Vous me reverres voller au secour de ma patrie, tirrer une epee contre la votre que j'aurrai voullu resserver contre mon ambitieuse cousinne qui deux fois a voullu me detroner, qui y travaille encore dans ce moment et dont la fortunne L'orgueille et L'insollence enflee par des succes constensse ne trouverra des bornes que dans notre entiere destruction. Aumoins par les efforts que je vais faire je deffendrais autant que je pourrai mes droits seuse de mon fils et l'Independence de l'Etat. Je vous embrasse de tout mon coeur vous prient de ne pas m'oublier. Kymenegard ce 16 Aout 1788.

Gustave.

Je crains bien que vous aurres de la peine à Lire mon griffonnage vous m' obligerez infiniment si vous voundrez bien m' envoyer une copie de votre lettre au Roi votre frere.

2.

Annexe à la lettre de Gustave III à Sophie Madeleine du 16 Aout 1788.

Points principaux sur les quelles doit rouller la lettre de La Reine.

P:mo. La joie qu'elle a ressenti de voir la bonne Harmonie s'ettablire entre Son Epoux et sa patrie, qu'elle savait que ces sentimens m'avait été inspires par le caractere du Pr. R et par la conviction que l'unique maniere de sauver le Nord de la dependence de la Russie etait L'union intime de La Suede et du Danemark.

2:o. Les inquiettudes que les mennes de la Russie avait causes a La Reine qui etait annimee de la juste crainte pour son fils si par ces caballes la Russie vennait a rallumer La faxion interieur du Royaume — que tout tendrait alors au renversemens de l'existance des droits futur du Pr. Royalle et que c'ettait la veritablement L'orrigine de la guerre aujourd'hui allumee puisqu'on avait decouvert que depuis L'annee passee ou le Conelle Sprengporten avait passee en Russie on avait travaille sourdement a detacheer La finlande de la Suede a rendre se paiis independent. Que le C:te Rasoumofski avait dent tout L'Hiver et surtout depuis le voyage du Roi en D caballe en secret et ouvertement tachant de former un parti

[1] Cyril Grigorjowitsch Rasumowskij, f. 1728, d. 1803.

sous La protection de la Russie, que tout cela joint ensemble avait fait resoudre L'armement de Carlscrona, qui par ses suittes avait occationnees Les demarches et les menasses de la Russie, que cela avait oblige le Roi d'envoijer des trouppes en Finlande pour prevennir des evenemens prepares depuis l'anne d'auparavent par la Russie et comme il etait impossible et indessent de devoiller a l'Europpe et aux puissances etrangeres les veritables et secrets motiffes de tous ces preparatiffes les parolles et Les axions avait souvent parru en contradiction, qu'apres cela de petits evenemens avait entraine la guerre. Mais que le fond de L'agression vennait en effett de La Russie puisque les caballes interrieures et voulloir fommenter des soullevemens etait de touttes les agressions la plus coupable que L'interet de la Reine dans tous cela etait direct, puisque sa propre existence et celle de son fils dependait de L'existence de La Suede, et que lorsque par tout les bruits publiques elle aprennait que le Danemark se preparrait a seconder la Russie elle ne pouvait etre spectatrisse tranquille d'une querelle dont elle (La Reine) serrait d'une ou d'autre part la victime puisque les succes de son frere serrait funeste pour elle et son fils et Les succes de la suede funeste pour sa patrie. Qu'ettant fille et soeure du Roi de Danemark elle connaissait L'influence que le Conseille avait dans Les affaires et que La Reine etait etonne que des Ministres si prudens n'envissagasse le danger que courrait L'independence du Royaume de Danemark si en detruissent La suede ils otaient le seul contrepoix qui subsiste dans le Nord. Qu'aureste ils devaient se souvenir que la Reine etant premiere princesse du sang et ayant des droits au Trone qu'elle avait transmis a son fils c'etait faire la guerre au sang de leur Roi aux enfans de Fredrich V et par la manquer a ce sain respect que la Nation danoise avait toujours vouee pour Le sang de leur Roi. Que la Reine conjurrait donc son frere d'abandonner des projets qui en rallument la Haine nationnale ne ferrait meme avec des succes que plonger Le Danemark dans touttes les calamitees d'une guerre et la mettre plus que jamais sous la dependense de la Russie et qu'en cas de revers le Danemark serrait ecrasee.

3:o. Que la Reine croyait peut-etre que la demonstration que L'on dissait ce faire en Danemark n'ettait dirigees que pour engager Le Roi de suede a faire la paix mais que La Reine connaissait trop le caractere du Roi son epoux pour savoire que c'ettait le plus mauvois moyen qu'on pouvait employer que le Roi croyent etre mennasse ne voudrait jamais ce preter a une paix qu'il croirait forsee et que ces demarches du Danemark n'entrainerait qu'a une guerre general. Que La Reine ignorrent la pollitique ne pouvait savoire si d'autres puissanse s'en mellerait, mais que si cela arriverrait les maux reciproques n'en serrait que plus facheux, qu'en un mott La Reine esperrait que Le Roi son frere sans avoire l'aire de preparatiff guerriers prendroit se moment d'embaras pour s'assurer a jamais de L'ammitiee de La Suede en s'unnissent a elle ou en la laissent absolument tranquille se demeller le mieux qu'elle pourrait de la guerre commensee entre elle et La Russie, et qu'au reste la Reine

ne pouvait cacher a son frere son juste resentiment contre seux qui malgree ses representations voudrait entrainer la perte du P:ce Royale son fils celui de La Reine elle meme et des deux Royaumes, qu'elle ne pouvait Les regarder comme de bon citoyens et qu'elle savait pour certain que toutte La nation danoise qui avait tant applaudi a L'union des deux Royaumes desaprouverait hautement seus qui allumerait le flambeau de la discorde.

3.

Sophie Madeleine à Gustave III

(minute sans date).

Je vous envoys la Copie, que Vous m'avez demandee, et je voudrai de tout mon Coeur que Vous en fussiez content, mais en cas, que Vous y trouvez à redire, souvenez Vous M. Ch. E. que c'est mon premier aprentisage, car en fait de Politique je n'ai jamais ecrit une sillabe, le Ministre de Dannem. avec qui j'ai eu une longue conversation, m'a dit que le Dannemarc, ne sonhaite rien plus ardament que de continuer la Paix, avec la Suede, mais que quand au secours de trouppes pour aider la Russie elle y est forcée par des anciens traités, en cas qu'Elle est attaquée par les trouppes suedoises, sur quoi je lui repondis avec vivacité, qu'il y a deux manieres d'attaquer que les menees de la Russie il y a longtems, et le Comte Ras. en dernier lieu n'avait rien epargne, pour fomenter les troubles et former une factions dans le Paijs, et que cette façon d'attaquer est cent fois plus coupable et plus dangereuse que la declaration d'une guerre ouverte, et que le Roi c'est vu forcée aux demarches qu'il a faites: Je lui dis aussi que j'ignorais pas l'insolence du Ministre de Russie vis à vis d'un Ministre du Roi de Dann. qui s'en etant plaint à L'Imperatrice N'obtint point d'autre satisfaction, que de voir le Ministre recompense, enfin je lui ai tenus à peu près le meme langage que le contenu de la lettre, et lui ai prie d'envoijer l'expres en lui disant, que Vous ignorez ma demarche, et lui recommendes le secret, j'espere que la reponse soit aussi favorable que je le desire mais par les bruits Publics, je suis au desespoir d'avoir à craindre que Vous n'ayez trop d'obstacles à surmonter pour parvenir au but que Vous Vous etes proposes, mais mon Ch. E., plus les difficultés sont grandes, et plus la gloire en sera immortelle, je fais des voeux pour Votre bonheur et dans ces moments d'agitations, et d'inquiétudes Vous pouvez compter que Vous avez en moi, une Fidele et attachée amie.

4.

Sophie Madeleine à Christian VII

(minute sans date).

Reine de Suède, née Princesse Royale de Dannemarc, je ne puis plus longtems garder le silence sur l'etat des affaires dont depend le bonheur des deux Royaumes, ainsi je prends le parti que j'exige (sic) mon devoir comme Fille et soeur des Rois de Dannemarc, et Epouse du Roi de Suede, de Vous dire mon Cher Frere, que jusqu'ici j'ai vu avec la plus vive joie la bonne harmonie etablie entre la Suede et ma Patrie, que je la croyais d'autant plus solide qu'elle etait fondée sur les sentimens d'amitié, que le Caractere du Prince Royal votre Fils, avait inspiré au Roi mon Epoux, et par la conviction que j'ai que l'unique maniere de sauver le Nord de la dependance de la Russie est l'union intime de la Suede et du Dannemark, mais comme j'apprens par les bruits Publics, que le Dannemark se prepare a seconder la Russie je ne puis etre spectatrice tranquile d'une guerre dont je serais malheurseusement d'une façon ou d'autre la Victime, puisque les succés de Vos armes pour les quels je formerais en tout autre occassion les voeux les plus sinceres, serait apresent funeste a moi et à mon Fils, et les succes de la Suede funeste à ma Patrie, mon Epoux ignnore ma demarche, mais je croy agir dignement, en Vous representant mon Ch. Frere q'en detruisant la Suede, Vous otéz le seul contrepoids qui subsiste dans le Nord, meme avec des succes Vous plongerez le Dannemark, dans des calamités inevitables d'une guerre, et la mettrez plus que jamais sous la dependance de la Russie, Permettez donc a Votre Soeur à la Fille de Frederich V. à la Premiere Princesse du Sang des Rois de Dannemarck, de Vous conjurer pour l'amour de moi de mon Fils de ne point allumer le flambeau de la discorde entre deux Nations, qui ont je le sçais tant aplaudis à l'union des deux Royaumes, je suis bien triste de voir la Suede en guerre, mais les menées de la Russie, m'ont deja fait craindre il y a longtems ce malheureux evenement, j'ai memes eu des vives inquietudes, que les Caballes de la Russie n'allumerait une faction interrieure du Roijaume, qui tot-ou tard tendrait au renversement de L'existence dès droits Futurs du Prince Roijal mon Fils; le ministre de Russie Comte Ra'. a surtout depuis le voijage de mon Epoux en Dannemarck tramé en secret, et ouvertement, pour former un parti en Suede, et c'est assurement pour eviter une guerre intestine que le Roi pour sa gloire et le vrai bonheur de ses sujets, s'est vus dans la Necessite, de faire les premièrs armements, qui selon mes esperances finiront glorieusement pour lui si Vous n'y mettez obstacles, en secourant une Puissance, qui naturellement fera toujours de son mieux pour desunir deux nations, dont Elle aurait trop à craindre si elle etait intimement unie.

5.

Christian VII à Sophie Madeleine.

Ma très chere Soeur,

Mon Coeur me l'avait dit que le Votre souffrirait, ma très chère Soeur, et Vous ne me rendriez pas cette justice, que j'attends de Votre part, et dont je trouve la guarantie dans mes propres sentiments pour Vous, si Vous n'etiez persuadée, que la tendresse et l'amitié sincère, qui m'attache à Vous, à Votre Fils, mon neveu tres chèri, et à tout ce qui Vous touche de près, est pour moi une consideration, qui balancerait toutes les autres, si celle d'un devoir superieur ne devoit quelques fois l'emporter. Les voeux de vivre en paix avec toutes les Puissances de l'Europe, a été toujours le premier de tous mes sonhaits. Celui d'une harmonie parfaite avec mes voisins, et surtout avec le Roi Mon Beau frère y appartient. Il a toujours été egalement vif. J'ai fait toujours tout ce qui a dependu de moi pour soutenir ce systeme, dont mon bonheur et celui de mes sujets dependait. Il était donc impossible, que j'aye pû vouloir y renoncer volontairement. Jamais une idée d'ambition, de jalousie, ou de défiance n'a souillé la pureté de mes intentions. Rien n'a égalé mes regrets, quand j'ai vû qu'un Orage allait s'élever, que j'avais longtems conjuré, mais en vain. Mais je respecte Votre situation et Votre douleur respectable, ma très chère Soeur, et mes plaintes ne degenéreront pas en reproches.

Je n'ai pris un parti decisif, que lorsque mon devoir n'était plus douteux. Rien ne peut en dispenser un Souverain, jaloux de la confiance de l'Europe, et surtout de celle de son peuple. Vous rougiriez de Vos parents, si d'autres motifs les guidaient, mais Vos n'aurez jamais à combattre une idèe aussi pénible quand il s'agira de mes sentem:ts et de ceux de mon fils, qui les partage entièrement, et qui saura meriter votre amitié et votre estime, autant qu'il les ambitionne.

Je sens parfaitement tout ce que Vous me dites sur la Russie, mais il faut necessairement que je Vous fasse la remarque, qu'il ne s'agit pas de l'aggrandir, mais de la défendre, et que d'ailleurs le Pouvoir d'une Puissance, qui est un allié fidèle ne peut jamais paraitre redoutable. Il a non seulement entierèment dépendu du Roi mon Beaufrère d'en acquerir l'amitié sincère mais je me flatte, que cela n'est pas encore devenu impossible. Il faut y disposer les esprits de toutes parts: Je n'oublierai rien pour y réussir: faites de même, ma très chère Soeur, et parmi tous ceux, qui Vous en devront de la reconnaissance, j'aime à passer et à me nommer le prèmier. Ma véritable tendresse pour Vous est d'ailleurs indépendante des evènements: 'Les actions politiques des Roi sont determinèes par leurs obligations, mais leur Coeur ne l'est pas. Il se

porte vers ses proches. Le mien me le dit, quand je pense à c'est ce que je fais bien souvent, et actuellement plus que et toujours avec cette amitié inviolable et parfaite, avec la suis à jamais.

(*Manu Regia*)
à Friederichsberg
le 30: d'Aout 1788.

Ma très chere Soeur
de Votre Majesté
le très affectioné et
fidele Frére
Christian R.

P. J. Höppener,

en publicist på sjuttonhundratalet.

AF

OTTO SYLWAN.

Den förnämsta källan för kännedomen om P. J. Höppeners publicistiska och politiska verksamhet så väl som om hans lif i öfrigt har hittills varit tvenne bref rörande honom, hvilka först publicerats af Wallmark och därpå i en något ändrad form fått tjänstgöra i Biografiskt Lexikon. På sistnämnda ställe inlägges emellertid af artikelförfattaren en varning för att taga uppgifterna såsom fullgoda, utan att dock några andra och bättre framdragas. Af de båda brefven är det ena skrifvet af statssekreteraren Wadenstjerna från Ekolsund den 6 aug. 1774 och afhandlar den märkligaste och mest lysande episoden uti Höppeners lif, hans tryckfrihetsprocess s. å. De flesta uppgifterna häruti låta sig kontrollera ur andra källor. Det andra brefvet är ställdt till »Landshöfd. Gr. N. N. d. 12 aug. 1788». Liksom det förra så finnes ock detta bevaradt endast uti Höppeners egna samlingar till 1700-talets historia, hvilka nu i tio digra volymer förvaras i Kongl. Biblioteket, och är där försedt med följande anmärkning af Höppener: »af detta bref har jag själf läst 4 särskilda och vitiösa afskrifter, dem jag korrigerat. Men jag har aldrig kunnat få veta rätta auctoren; dock tror jag det varit antingen Biuggren eller O. v. Nackrey, bägge mina rätt goda vänner.» Ytterligare omnämnes, att adressaten varit landshöfd. Frölich. Om man får tro Anrep, så hafva emellertid så väl den sistnämnde som den nyssnämnde Nackrey, hvilken varit en af le-

darne för det parti, mössorna, som Höppener under frihetstiden tillhört, båda aflidit redan 1783 och således icke kunnat befatta sig med brefskrifveri 1788. Hvad brefvets trovärdighet i öfrigt angår, så må det framhållas, *att* dess uppgifter till stor del måste gå tillbaka till Höppeners egna berättelser; *att* denne själf erkänt, att han »korrigerat» skriften; och *att* flere däruti förekommande uttryck i föga förändrad form återfinnas i de talrika noter och randglosor, hvarmed Höppener försett många af de skrifter, han upptagit i sina samlingar. Vi kunna således icke anse detta dokument annorlunda än som en Höppeners *självbiografi*, hvars trovärdighet sålunda beror på om dess författare velat och kunnat afgifva en opartisk berättelse.

Läser man denna skrift utan kritik, så måste man tro, att dess hjälte vid mer än ett tillfälle afgörande ingripit i vårt lands historia, och att han städse varit en frihetens, rättvisans och demokratiens oförskräckte och oförvitlige riddare och martyr. Mestadels är emellertid denna verksamhet förlagd bakom de kulisser, som de offentliga handlingarna visa oss, och vi blifva sålunda som oftast hänvisade till tidens memoarlitteratur för att söka önskad kontroll på Höppeners egna uppgifter. Men där söker man fåfängt efter en aldrig så liten antydan om denne man, som så många gånger skulle hafva stått i händelsernas brännpunkt. Uppgiften att skildra Höppener och hans roll efter verkligheten blir sålunda försvårad, men kanske äfven intressantare.[1]

* * *

[1] Mina hufvudsakliga källor hafva varit följande:

Höppeners egna redan omnämnda samlingar, hvars viktigaste delar äro offentliggjorda af Wallmark i Strödda handlingar till publicitetens historia och i Hemliga handl. till Sveriges historia; 3 delar. I förbigående må nämnas att brefvet af 1788 hvarken af Wallmark eller i Biogr. Lex. återgifvits alldeles fullständigt.

Dagligt allehanda för 1770-talet och tidskriften Lycurgus (Stockholm 1785—1786), som innehåller ett par af H:s uppsatser och en mängd rättegångshandl. rörande honom. På denna källa har Riksarkivarien Odhner med utmärkt välvilja gjort mig uppmärksam.

Rättegångshandlingar rör. mål, hvari H. såsom part eller sakförare tagit del tryckta särskildt eller efter original och afskrifter i Riksarkivet, Svea och Göta Hofrätters arkiv, i Uppsala Univ. Bibl. och i Vetenskapsakad:s Bibl.

Biographica och Handl. från 1760—62 års riksdag i Riksarkivet.

Slutligen H:s »Album», innehållande dels genealogiska uppgifter, dels poesier, numera i en hans i Uppsala bosatte sonsons ego och genom Bibl. amanuensen Grefve E. Lewenhaupts förmedling välvilligt ställdt till min disposition. Här må anmärkas, att H. stundom skref sitt namn Höppner, hvilken stafning hans efterkommande bruka.

I sitt album uppgifver Höppener själf, att han föddes den 2 mars 1725[1] i Linköping. där hans fader var en förmögen handlande. Efter studier vid fäderneortens gymnasium begaf sig Höppener 1744 till Lund, där han jämte en broder den 12 okt. intogs i östgöta nation.[2] Han uppger vidare, att han år 1747 begaf sig till Uppsala och 1749 promoverades till filosofie magister i Greifswald, men han synes aldrig blifvit inskrifven i sin nation i Uppsala, och 1748 disputerade han i Lund under Lagerbring »De ordinibus equestribus». Efter att sedan 1750 hafva tjänstgjort såsom extraordinarie i riksarkivet, blef Höppener 1752 ordinarie kanslist samt var därjämte auskultant i Svea hofrätt. Redan 1759 afslöt han sin bana som ämbetsman och fick hofrättsassessors karakter.

En frukt af tjänstgöringen i riksarkivet var en förteckning öfver kgl. plakat 1522—1750, ett arbete, som utgafs 1754 och som fördelaktigt vittnar om Höppeners flit och intresse såsom bibliograf.[3] — Det berättas för öfrigt (i brefvet från 1788), att han en gång påträffat två fransmän, som lyckats praktisera sig in i arkivet, där sysselsatta med att afskrifva några viktiga bref. Höppener skall med värjan i hand hafva tvungit dem att utlämna sina afskrifter — det första prof på manhaftighet, som den nyssnämnda källan har att förtälja om honom.

Sin politiska roll började Höppener vid 1756 års riksdag; det heter, att han redan nu varit hattarne, särskildt Palmstierna och Kierrman, »en terreur», men uppgifterna härom äro så dunkla, att man af dem ej kan sluta sig till något annat, än att fiendskapen till hattarne åtminstone delvis haft sitt ursprung däraf, att kanslikollegiet kastat på elden en relation om franska subsidierna, den Höppener på befallning utarbetat. Möjligen ligger i dessa förhållanden äfven orsaken till hans tidiga afgång från ämbetsmannabanan; gifvet är emellertid, att Höppener på grund af hela sin karakter icke kunde trifvas i en ställning, där han

[1] Enligt samma källa hade H. tvenne äldre systrar, födda d. $^{13}/_{4}$ 1724 och d. $^{23}/_{1}$ 1725, hvilka uppgifter ej kunna fogas samman med den ofvanstående. Man vore därför böjd att snarare antaga födelseåret 1726, ss. Braad uppgifver, men H. uppger flera gånger 1725, hvadan det åtminstone icke kan bero på skriffel.

[2] Nationens protokoll upplyser, att bröderna mot en afgift af 6 dlr. sm. för hvardera fingo lösa sig ifrån den novitierna åliggande skyldigheten att utdela posten till de äldre landsmännen — en omständighet, som vittnar om H:s goda ekonomiska förhållanden.

[3] H. omarbetade under 1750-talet på svenska sin disputation om riddarordnarne; detta arbete har ej blifvit tryckt, men finnes i Uppsala Univ.-bibl. med påteckning: »Pres. i Seraphimer ordens kapitlet d. 29 april 1754.»

hade att ställa sig andras befallningar till efterrättelse. Fribytarenaturen, som ingen kan ana hos författaren till plakatförteckningen, tog småningom ut sin rätt. Redan nu har han kanske börjat öfva sig i politiskt skriftställeri, hvilket denna tid, då ännu på grund af censuren en fritt diskuterande politisk press var okänd, sökte sig fram i dagen uti till ständerna ingifna och ofta jämväl tryckta memorial. Dessa voro långt ifrån alltid författade af den riksdagsman, hvars namn de buro. Ett dylikt »votum» angående folkutflyttningen framlämnades till ständerna 1765 af kammarherre Wattrang, men är författadt af Höppener, som äfven upptagit det i nionde bandet af sin samling. De åsikter, han häri utvecklar, har han i hufvudsak blifvit trogen under hela sitt lif, och jag skall längre fram återkomma till dem.

Jämte politiken blef juridiken Höppeners förnämsta verksamhetsfält, och han hade rikliga tillfällen att öfva sig i denna genom de två stora arfsprocesser, som han förde mot sina släktingar, och för hvilka jag strax skall redogöra. Dessförinnan bör här omnämnas ett bref, som Höppener 1758 skref till biskop Wallin i Göteborg.[1] I egenskap af ombud för en flicka, som biskopens son sex år förut skall hafva förfört, fordrar Höppener här antingen »äktenskapets fullbordande med laga vigsel eller ock 2,000 plåtars kapital med utverkad kungl. reparation», så vida process och chikaner skulle undgås. Han framkastar här de häftigaste anklagelser mot biskopen utan att dock specificera, hvari ogärningarna skulle hafva bestått. De närmare omständigheterna i saken äro okända, och något omdöme om Höppeners uppträdande kan därför icke fällas, men i och för sig gör ju ett dylikt salomonibref intet godt intryck. I sina senare inlagor till domstolarna begagnade han alltjämt de kraftigaste uttryck, som stodo till buds och knappast i någon af de många rättegångar, där Höppener varit part eller ombud, undgick han att blifva bötfälld för ett, lindrigt sagdt, »otjänligt skrifsätt». Såsom hämnd för det nämnda brefvet, »hvilket genom expeditionsherrarna (?) blef utspridt i 1000:detals afskrifter», skall biskopen hafva lagt en jesuit Dartis, hvilken förut tjänstgjort i hessiska kansliet, att rödja Höppener ur vägen. Två mordförsök blefvo häraf en följd, men Höppener lyckades vid båda tillfällena afväpna Dartis.

[1] »På dåvarande justitiekanslerens befallning» heter det.

Denna tilldragelse är i brefvet till Frölich utstofferad med åtskilliga detaljer af för Höppeners mandom mycket smickrande art.[1]

I oktober 1754 hade Höppener gift sig med Rebecca Amnäus, dotter af kryddkrämaren Amnäus, som redan 1739 aflidit. Modren, som 1741 ingått nytt gifte med kryddkrämaren Nordman, hade 1749 jämväl aflidit. Styffadern synes icke ha gillat Rebeccas val af make och gjorde svårigheter vid utbetalande af hennes arf, hvarför Höppener på egna och sin svåger Philipp Amnäus' vägnar begärde utsökning i slottskansliet, »hvarest invändes, att ingen afvittring kunde ske, innan laga delning föregått: och blef alltså målet förvist och instämdt till denna stadsens Justitiæ Collegium och förmyndarekammare d. 21 november 1744. Efter flera konferenser och en allvarsam skriftväxling resolverade Justitiæ Collegium d. 13 mars 1755, att delning skulle ske efter 12 kap. 4 § ärfdabalken i löst och fast af tillordnade delningsmän», hvilka »så begingo denna förrättning, att Justitiæ Collegium upphäfde sitt eget utslag och resolverade de novo d. 12 därpå följande maj, att arfvingarna borde för lösörena taga lösen; men, utan att determinera, huru eller efter hvad värde det borde ske, åter igenom det 3:dje utslaget d. 3 juni 1755 utställde frågan därom till trätoämne styffadern och arfvingarne emellan.»[2]

Rättegången drog emellertid ut på tiden. Striden afgjordes hos justitiekollegiet först 1757, och därefter gick målet till rådstugurätten, som efter flera anmaningar från justitiekanslern hos hvilken Höppener besvärat sig, slutligen d. 10 juni 1758 tog sig för att börja handlingarnas föredragande. Nu ingick Höppener till Kgl. M:t (d. $^{22}/_{2}$ 1759) med nya klagomål, i hvilka han anhöll om rättegångens påskyndande och häftigt utfor mot ledamöterna i Stockholms stads domstolar. »Förskräckelse och fruktan hafva redan nog allmänt intagit hjärtats inälfvor, så att Eders Kongl. Maj:ts i sådan nöd utställde fattige undersåtare, darrande och tiggande [tigande?], hällre må fördraga sitt eländes bitterhet än hos sådane domare söka bot.» I en senare inlaga (af d. $^{5}/_{5}$) förvånar sig Höppener öfver, att magistraten funnit detta vara ett insulterande af ämbetsmän, och talar om skamfläckar, hvilka äro »svårare för Justitiæ Collegium att tillstå än

[1] Afskrifter af brefvet finnas i H:s samling, i Bergianska samlingen och i De la Gardieska handskriftsamlingen i Lund.

[2] Se de tryckta handlingarna i målet.

för mig att bevisa», såsom falska afvittringsbevis, falska värderingar, olagliga förrättningar, stridiga utslag, omyndiga barns förfördelande.[1]

Emellertid föllo ändtligen under 1759 rådstugurättens utslag angående egendomens värdering, och med dessa var Höppener i det hela belåten; dock ville han hafva räntan af ett sterbhuset tillhörigt stenhus beräknad efter en högre värderingsgrund[2] och ansåg, att de amnäiska arfvingarna borde åtnjuta ränta på ränta af sitt hos Nordman innestående kapital, sedan kostnaden för deras underhåll afdragits. Då Höppener icke var den, som föredrog en mager förlikning framför en oviss process, gick han med sina klagomål till högre rätt, och nu visade det sig, att de gångna fem årens mödor blott varit ett ringa förspel till hvad som följde.[3]

Åren skrida fram, handlingarna ökas, tvistepunkterna desslikes. Svaranden aflider, hans änka tager sig en ny man, vi få en nästan oöfverskådlig rad af sterbhus, inneslutna i hvarandra. Målet synes stundom på god väg att afslutas, då i sista instansen en ny svårighet yppar sig, och Höppener å nyo får börja leken från början. Han råkar i delo med både under- och öfverrätter, ledamöterna i dessa domstolar träda tillbaka eller samlas till sina fäder, nya inträda, och Höppener synes alltjämt på krigsstråten mot dem. Monarker och regeringsformer skifta, århundradet nalkas sitt slut, Höppener själf har blifvit en gubbe — processen lefver och blomstrar alltjämt!

Men vi få försöka leta oss fram genom mängden af dessa handlingar, hvilka stundom lämna oss värdefulla inblickar i tidens domstolsväsende. Målets gång i hofrätten kunna vi ej fullt följa, enär handlingarna ej längre finnas bevarade, hvadan vi få nöja oss med de kortfattade upplysningar, som hofrättens protokoll innehålla.[4]

---

[1] Båda handlingarna i afskrift i Bergianska samlingen Bd. III. Magistraten klagade öfver, att den första af dem blifvit spridd på kaffehusen.

[2] Från Amnäus' död 1739 till 1747, då huset såldes för 80,000 dlr kpmt, borde räntan, enligt rådhusrättens mening, beräknas efter ett värde af blott 60,000 dlr. Höppener tyckes hafva påyrkat husets värderande än till 104,000, än till 80,000 dlr.

[3] Här har jag naturligtvis blott angifvit konturerna af målets gång. Det sköt en del sidoskott, såsom då H. inlade jäf mot domarne, eller då han anklagade Nordman för att direkt ha tillägnat sig $^2/_{10}$ af arfvet — en beskyllning, som han sedan återtog.

[4] Westinska saml. n:r 791 innehåller en promemoria (i koncept) öfver målets gång genom underrätterna och i hofrätten till d. 29 okt. 1759, då skrift-

Målet skulle refereras af hofrättsrådet J. G. Bergenstråhle, men af någon orsak, okändt hvilken, hade denne vid sitt afskedstagande 1762 ännu ej fullgjordt detta uppdrag, som nu öfvertogs af assessorn Rudman Bergenstråhle; denne föredrog äntligen den 3—5 nov. 1763 så väl Höppeners eget som hans svågers mål mot Nordman. Den 8 nov. och 1 och 2 dec. s. å. är det äfven tal därom, i det svaranden anmäler ombyte af ombud och uppskof beviljas, men därefter tiga protokollen om hela saken ända till den 10 dec. 1766, då en för oss ny person, grosshandlaren Olof Engström, hvilken efter Nordmans död ingått gifte med hans änka, på dennas vägnar inlämnar en skrifvelse af d. 25 sept. s. å., hvari Höppener förklarar sig hafva af fru Nordman på egna och svågerns vägnar mottagit 6,000 dlr kpmt, »så att ingen vidare tvist oss emellan numera existerar». Den 27 febr. följande år upprepar Engström sin förut framställda begäran, att denna förlikning skulle af hofrätten stadfästas, men detta synes aldrig hafva skett, utan kvittot lades helt enkelt till handlingarna. Den 21 mars skall nu Höppener hafva till hofrätten inlämnat en ny skrifvelse, däri han förklarar, att den ingångna förlikningen icke gällde *hela* målet, utan endast en del däraf, hvilket emellertid icke framgår af kvittots lydelse.

Härmed är det första skedet af denna process afslutadt, och vi öfvergå till en redogörelse för den andra stora rättegången, som var lika seglifvad, men i hvilken Höppener framstår i en annan dager.[1]

Höppeners fader afled i Linköping 1756 och efterlämnade en betydlig förmögenhet, som skulle delas mellan änkan, fyra döttrar, som samtliga voro eller blefvo gifta, och de tre sönerna Pehr Johan, vår bekante assessor, Claes, kanslist i Göta hofrätt, och Carl, som senare kallas än korpral än volontär. Auktioner på kvarlåtenskapen höllos 1757 och arfvingarna uppburo större eller mindre summor af de influtna medlen, hvarvid assessorn tog brorslotten. Sedermera lät han icke höra af sig på flera år, hvarför de öfriga arfvingarna 1763 begärde arfskifte,

förlikningen där emellan parterna var afslutad. Skriften, som måste vara uppsatt kort därefter, enär H. här ännu kallas kanslist, slutar med en förteckning på ej mindre än 21 handlingar (bouppteckningar, inventarier, räkningar o. s. v. ända från 1739), hvilka ytterligare erfordrades för målets handläggande. Redan i sina anmärkningar öfver magistratens förklaring (af d. $^{8}/_{5}$ 1755) betygar H., att det icke är hans skuld, att vissa handlingar saknas.

[1] Förnämsta källan för min kännedom om denna har varit den slutliga domen i Göta hofrätt af d. $^{21}/_{5}$ 1783.

utan att dock något sådant kom till stånd. Orsaken till detta nya uppskof »omröres icke nog tydligen i handlingarna», heter det. Emellertid skred man till åtgärder för försäljning af sterbhusets egendom Torfvinge. Ett anbud gjordes på 63,500 dlr kpmt och alla säljarne voro därmed belåtna utom assessorn, som ville hafva minst 70,000 dlr och verkligen nu lyckades hindra försäljningen af gården, hvilken emellertid kort därefter på auktion bortslogs för blott 36,100 dlr.

Assessorns medarfvingar blefvo helt naturligt missnöjda med hans ingripande, som vållat en så betydlig förlust; hans egen afsikt var tydligen att genom medel, som stodo till buds, skjuta undan tidpunkten för arfskiftet, enär han då finge återbetala en del af de medel, han uppburit, och det lyckades honom ännu flera år. Slutligen försiggick skiftet i hans frånvaro[1] d. 5 mars 1771 och följande dagar. Af handlingarna härifrån[2] framgår, att Höppener uppburit bortåt 30,000 dlr eller öfver tredjedelen af sterbhusets tillgångar; därtill skulle han enligt uppgift hafva tillegnat sig åtskilliga sängkläder, nipper m. m., som ej så noga kunde uppgifvas. Vid likvidationen förklaras han skyldig återbära omkr. 24,000 dlr.[3]

Efter modrens död 1774 blef Höppener lagsökt af sina syskon och svågrar, men han befanns alltjämt ohågad att fullgöra betalningen och visste länge att undgå detta genom att påstå, att han icke blifvit underrättad om tiden för arfskiftet, och att han med de uppburna medlen betalt sterbhusets skulder. En

---

[1] Han hade fåfängt blifvit sökt med kallelse »både på dess gård Wättstad i Uppland, och i dess hus i Stockholm.»

[2] Riksarkivet, Biographica.

[3] Detta arfskifte blef visserligen öfverklagadt och upphäfdt, men det nya som förrättades d. $^{17}/_{1}$ 1772, gaf ett föga afvikande resultat. En ändring är emellertid egendomlig nog. Den gamle Höppener hade i lifstiden »till vice presidenten von Schay för hr sekreteraren Claes Höppeners befordran till ordinarie kanslistsysslan i Göta hofrätt» erlagt 6,000 dlr, hvilka nu afdrogos på Claes' arf. Han drog saken inför domstol, som förklarade honom fri från skyldigheten att återbära dessa. Då penningarne betaltes till presidenten och icke till företrädaren i ämbetet, kan här ej gärna vara fråga om ett ackord eller tjänsteköp; rimligtvis utgjorde de helt enkelt mutor. Denne Claes H. synes hafva varit en ganska träfvelaktig person. Han dömdes af Göta hofrätt d. $^{4}/_{5}$ 1765 för vållande till en kominister Wahlboms död, men undandrog sig straffet genom att rymma ur häktet och riket och erhöll 1769 af Kgl. M:t tillåtelse »att idka fiske i Göteborgs och Bohusläns skärgård, där han borde sig nedsätta». Emellertid vistades han flera år i Linköping, till dess han, antagligen i slutet af 1770-talet, å nyo insattes i häkte samt förklarades af K. M:t (d. $^{25}/_{2}$ 1780) skyldig att erlägga plikten för vållandet till Wahlboms död samt undergå kyrkostraff i Jönköping. Hvarom icke skulle han afföras till Göteborg. Hans senare öden äro okända. (Riksark. Biographica).

mängd rättegångar blefvo häraf följden, men vi lämna dessa å sido.[1]

Slutligen föll i Göta hofrätt, dit Höppener vädjat från Linköpings rådsturätt, dom i målet den 21 maj 1783. Det heter häri, att Höppener, hvilken det ålegat påskynda sterbhusets utredning, och som »blandat sig uti anstalten med Torfvinge skatterusthålls försäljande, det han ej heller förneka sökt», likväl, såsom »handlingarna ljusligen ådagalägga, . . . i samfälta 14 år och därutöfver tegat utan att äska boets skiftande och utredande». Därtill hade han »icke med något enda lagligt bevis gittat styrka eller sannolikt göra dess blotta föregifvande», att han användt de uppburna medlen »till betalning af sterbhusets gäld och skuld, hvilken enligt handlingarnes föranledande och de hällne arfskiftens innehåll på annat sätt blifvit gulden.» Höppeners klagan ogillades således fullständigt och dessutom blef han, såsom vanligt, bötfälld, enär han »uti sine till Kongl. Hofrätten ingifne skrifter vanvördat och missfirmat rådstufvurätten i Linköping och dess vederpart prosten Askegren samt om assessoren Sparschuch haft försmädliga tillvitelser och det med åsidosättande af tillbörlig aktning för dess erhållne assessorsfullmakt.»

Huruvida nu de vinnande hade någon reel fördel af denna dom, — därom kan man hysa berättigade tvifvelsmål. En af dem, förre korpralen Carl Höppener, som tyckes hafva varit vida mindre begåfvad än brodern — han hade flera år tjänat som dräng på fädernegården Torfvinge — begärde genom slottskansliet utmätning hos sin bror assessoren för att utbekomma en del af sitt arf. Den senare framdrog nu ett kvitto af år 1775, enligt hvilket Carl redan 1757 skulle erhållit dessa penningar och mer därtill. Slottskansliet tog ej hänsyn till detta, men i Svea hofrätt hade assessorn bättre framgång; här hette det, att det ej fanns skäl för lagsökning. Carl fick nu på grund af sin fattigdom af hofrätten tillstånd att utan afgift vädja till Kgl. M:t, men då hans klagoskrift där inlämnades efter fatalierna, kunde den ingen verkan hafva.[2] I denna skrift förklarar Carl det nämnda kvittot vara »alldeles icke af mig utan af nedrig och

---

[1] Jag har funnit icke mindre än 27 särskilda utslag och domar afkunnade under processens hela gång. — Ålf skrifver till Lidén d. 18/4 1775, att i Höppenerska sterbhuset »en gräselig anda af missförstånd kontinuerar». (Upps. Bibl.).

[2] Svea hofrätts utslag af d. 22 och 30 juni 1786; böneskriften till Kgl. M:t bland Biographica i riksarkivet. — Äfven i detta mål hade H. användt sådana tilmälen, att hofrätten ansåg dessa böra lagligen beifras.

oriktig hand i mitt namn författadt», och anför skäl, som göra detta troligt. »Jag hade därför gärna önskat», fortsätter han, »att ett så brottsligt anförande icke hade blifvit af en min bror frambragt.» Hvem hade rätt, den stackars korpralen eller hans »i rättegångar och särdeles i deras missbruk så vidt förfarne broder» assessorn?

Att Pehr Johan Höppener, som själf icke skydde att framkasta beskyllningar af likadan innebörd, begått en förfalskning är härmed ingalunda konstateradt, men akterna i denna bedröfliga process vittna ovedersägligen, att han icke i allo var en rättrådig man, att han för att främja sin egen fördel begagnade medel, som ingalunda kunna moraliskt försvaras, om han än juridiskt kunde lagföras blott för sitt häftiga skrifsätt.

Det är i hög grad anmärkningsvärdt, att Höppener, som på mångfaldiga ställen i sina samlingar mer eller mindre direkt klagar öfver sina motgångar i processen mot Nordmanska sterbhuset, aldrig med en stafvelse häntydt på denna andra process. Det kan ej vara tvifvel om, att han skulle hafva gjort det, därest han — om också utan grund — trott sig hafva rätten på sin sida. Genom sin tystnad har han, så synes det mig, härutinnan dömt sig själf.

Genom dessa arfstvister och kanske äfven af egen medfödd böjelse fördes Höppener in på advokatens bana, åt hvilken han sedermera egnade sig. Det är också oförnekligt, att han ägde en glänsande talang för den tvetydiga sport, som benämnes advokatyr. Har nu Höppener i sin politiska färd kunnat hålla sig fri från denna, och än mer, har han, då han berättat eller låtit förtälja sina öden, kunnat göra sig fri från denna mångåriga vana?

* *
*

Ofvan är meddeladt, hvad det ofta nämnda brefvet af år 1788 hade att förtälja om Höppeners roll vid riksdagen 1756. Om hans uppträdande vid den följande uti »den beryktade smedsaken» berättar samma källa följande:

Smederna vid Jönköpings gevärsfaktori hade hos krigskollegium klagat öfver, att de af öfverdirektören Ehrenpreuss ej åtnjöto, hvad dem med rätta tillkomme. Deras till Stockholm uppresta ombud blefvo emellertid där fängslade och återsända till Jönköping. De återvände sedermera å nyo till Stockholm, där de enligt »hemliga instruktioner af Höppeners bror» Claes

lyckades förmå assessorn att åtaga sig deras sak. Han tog del af deras besvär och skref däröfver reflexioner, som väckte stor uppmärksamhet, äfven vid hofvet, och inbringade Höppener en inbjudning till Drottningholm, där han rönte ett mycket nådigt mottagande. »Men hattarne och sekreta utskottet, defensionsdeputationen och krigskollegium kommo en rage. Höppener lät intet skrämma sig, utan libellerade fermt, retorkverade allt hvad de skvallrade.» Saken angafs af landshöfdingen i Jönköping för myteri och uppror, i thy smederna hade, på Höppeners befallning, nedlagt allt arbete, intilldess de fingo njuta kontrakt, lag och manufaktur-privilegier till godo» — således en verklig strejk. Ständerna nedsatte en särskild slottsrätt för att undersöka saken, och Höppener beslöt att resa ned till Jönköping för att föra smedernas talan. På vägen undgick han genom en underbar tillfällighet ett öfverfall af utsände mördare, hvilka han sedermera med sällsynt ädelmod själf försåg med nödiga medel att fly. »Några dagar därefter blef domstolen derangerad igenom fyra ledamöters jäfvande . . . Efter 4 månaders undersökning och öfver 800:de personers svaromål, blef ingen af de anklagade smederna brottsligen befunnen till myteri; men tvärt om öfverdirektören Ehrenpreuss både muntligen och skriftligen öfverbevist och med edgärdsmän intygadt, att han plundrat och ruinerat allt faktori-folket under landshöfdingens och krigskollegii protektion . . . Höppener frälste mer än 3,000 medborgare från träldomen» och kallades »den barmhärtige samaritanen.»

Rådet ville arrestera Höppener, men kungen ref sönder expeditionen; »man bjöd honom adelskap, riddare-orden och 2,000 specie rdr», om han ville afstå från saken; man satte pris på hans hufvud, Pechlin köpte hans husfolk att mörda honom — intet kunde hejda den omutlige kämpen för de förtrycktas rätt.

Sådan är den berättelse, Höppener själf gillat och »korrigerat». I detaljer kan den numera ej fullständigt kontrolleras, helst då data genomgående saknas, men ur de offentliga handlingarna i saken framgår följande.

Klagomålen härledde sig hufvudsakligen däraf, att Ehrenpreuss, sedan han på egen risk öfvertagit faktoriets drifvande, nedsatt aflöningen, medan arbetarne ansågo honom fortfarande bunden vid äldre öfverenskommelser. Sedan deras klagan hos myndigheterna genom tvenne deras åldermän ogillats och desse, såsom ofvan berättats, fängslats och hemskickats, inkom till

ständerna en af Höppener författad besvärsskrift, i hvilken han »på det hårdaste» angrep »K. M:ts kollegier och ämbetsmän». Saken behandlades först i defensionsdeputationen, därefter (den 10 okt. 1761) i sekreta utskottet och slutligen hos stånden, som den 7 april 1762 afläto en skrifvelse till Kgl. M:t.

Ständerna funno i likhet med sekreta utskottet arbetarnes klagomål obefogade, enär Ehrenpreuss obestridligen hade rätt att själf bestämma lönen, medan smederna å sin sida ägde frihet att på annat håll söka sitt uppehälle. Öfver de på senare tiden inträffade oordningarna (d. v. s. den af Höppener tillställda strejken) uttalades jämväl en sträng förkastelsedom. Men tydligen har saken haft några sjuka punkter, ty ständerna funno godt tillägga i sin skrifvelse, att det aldrig blifvit utrönt, hvad orsak krigskollegiet haft att begära ombudens häktning, och påbjödo, att den tillsatta slottsrätten skulle upphäfvas, och smederna förskonas från undersökning och straff för de förefallna uppträdena. »För öfrigt skall framdeles i underdånighet uppgifvas, med hvad gratifikationer eller premier desse arbetare, i anseende till tidernas svårighet och i proportion därefter kunna för deras arbete hugnas.» Dessa tillägg synas hafva tillkommit genom ett memorial af öfverste Carl Funck, en ifrig mössa, som 1765 blef riksråd.[1]

Enligt brefvet till Frölich, skola genom en öfverenskommelse med Fersen, »som förstod att taga Höppener på rätta sidan, med välvilja och billighet», smederna hafva erhållit »75,000 dlr smts ersättning och sina privilegier ostörda.» I en randanmärkning till en uppsats om lagskipning[2] visar Höppener sig mindre belåten med utgången. »Sådant slut fick Jönköpings faktori-sak midt under ständernas ögon 1762. Våldsverkaren skyddades och de klagande måste låta sig därmed nöja. Denna processen är ganska märkvärdig och fördes af en behjärtad patriot, som ock därföre haft mycken förföljelse» — ett yttrande, som för öfrigt är typiskt för Höppeners naiva själfberöm.

Utan tvifvel har han gjort en god gärning, då han åtog sig att frambära arbetarnes klagomål, men något stort hjältemod torde detta ej bevisa. Det heter, att hattarne »kommo en rage» däröfver; saken har således tydligen blifvit en partisak, och

---

[1] Se Riksdagstidningen 1762 n:r 67—68. Ständernas skrifvelse var naturligtvis lag för rådet, som fattade sitt beslut d. 20/4 1762.

[2] H:s Samling Bd. IX.

Höppener haft stöd af sitt eget parti. Detta bevisas jämväl af det förhållandet, att talet om det obefogade i klagomålen härstammar från sekreta utskottet, där hattarne hade majoritet, medan däremot det försötmande tillägget om gratifikationen är ett verk af ståndens plena, där mössorna vid denna tid (våren 1762) voro de härskande.

Om Höppeners följande verksamhet har hans biograf af 1788 åtskilligt att förtälja, som allt går ut på att framhålla, hvilken betydande man han varit. Så heter det, att Lovisa Ulrika kallat honom riksdagens »cheval de bataille»;[1] att »den betydliga biskopen Hallenius bekände honom för en sådan Guds människa, som själfva djäfvulen intet kunde få någon makt med»; att »uti rådssaken angående pommerska kriget tilltygade han så borgmästaren Renhorns apologi för sina principaler, att trenne af dem, Palmstjerna, Höpken och Scheffer måste stiga af stolarne och plikta för misstag och apologisten dog af chagrin»; att bönderna »ville låta slå öfver honom en medalj» och begärde honom till justitiekansler »så envist, att man för att slippa den stränga Höppener måste gifva denna höga syssla för första gången åt en ofrälseman, och det var borgmästare Sebaldt» o. s. v. Rörande dessa saker må anmärkas, att det är mycket möjligt, att Höppener t. ex. författat något af de häftiga memorialen mot rådet,[2] men Renhorns s. k. apologi gällde dessa herrars återinsättande i sina ämbeten; för öfrigt afled den sistnämnde först 1764. Hvad Sebaldt beträffar, så fick han blott justitiekanslers *namn och värdighet*, och det först 1771.

De öfriga uppgifterna visa sig i allmänhet sväfvande eller alldeles ogrundade, och vi kunna därför här förbigå dem.[3] Jag erinrar blott om, att Höppener vid 1765 års riksdag författade det redan ofvan nämda memorialet om utvandringen i Wattrangs namn, och att han i allmänhet torde hafva varit en ganska flitig politisk skriftställare. Det säges sålunda, att han »gick i detaljen med Nordencrantz om bankosakerna», och att han 1769 skref »ett ganska oblygsamt (nog troligt!), men grundligt memorial» om växelkursen. Under Gustaf III:s första regeringsår be-

[1] Detta uttryck upprepar H. själf på annat ställe i sina samlingar. Bd. X n:r 25.

[2] Malmström, Sveriges polit. historia V: 16 f., 29 f.

[3] Det heter t. ex. om landtmarskalken 1765, den för en under denna period sällsynt redbarhet kände Rudbeck, att han »kapitulerade för pänningar». Men H. hyste agg till R., då han ansåg sig vid en utmätning 1780 ha blifvit orättvist behandlad af honom. Härom längre fram.

finnes Höppener hafva fortsatt den nämde nationalekonomiske publicistens anfall på »växelvinglarne» och deras anhang. Några af de i Höppeners samling förvarade stridsskrifter från frihetstidens sista år torde vara författade af honom själf.

Kom så Gustaf III:s revolution. »1772 var Höppener conseiller privé hos den nu regerande herren, som ... lofvade erkänsla och tacksamhet, men betalte med list och svek efter sin machiavelliska regeringsprincip. Det är ömtåligt att veta, huru han själf stämplade i största hemlighet, att med Höppeners lif kunna begrafva sitt förtroende och sina planer, som han ärnade utföra, men af Höppener ofta motsades som omöjliga. Höppener gick så slugt tillväga uti sin verkan, att han af själfva aktörerna blef ansedd för konungens hufvudsakliga fiende, emedan han omöjligen kunde köpas ..., ehuru man upplade för honom 40,000 plåtar, riddare- och adelsbref tillika med ett stort kungsgårdsarrende.» Vidare heter det, att han varit den, som förmått konungen att själf utföra revolutionen utan att afvakta Sprengtportens ankomst.

Allt detta skryt förtjänar icke mycken tilltro, men så mycket är säkert, att Höppener verkligen varit ett ganska framstående verktyg vid revolutionen, ty han erhöll den 4 okt. 1772 af konungen den betydande summan af 12,000 daler kpmt, naturligtvis för sina tjänster vid detta tillfälle;[1] antagligen hafva dessa mest bestått i publicistisk verksamhet. I andra bandet af Höppeners samling finnes en med »H:ner» signerad uppsats: »Svar uppå den frågan med hvad skäl Engeström och Odhelius kunna hållas i ständigt förvar». Skriften, som försvarar häktningen,[2] är försedd med följande anteckning af Höppener:

»Anmärkes N. B., att då detta svaret till R. R. C. Fr. Scheffer blef inlämnadt, anmodade man mig att författa och ingifva de frågor, som jag funne nödiga vid undersökningen uti detta mål böra proponeras: hvartill då jag svarade, att det tillhörde dem förstå, som satt sig uti domsätet, blefvo alla utsläpte utan vidare tilltal.»

Under åren 1773 och 1774 utvecklade Höppener en lifligare publicistisk verksamhet än någonsin tillförene. Frågorna om finanserna och myntväsendet togos ånyo upp till offentlig diskus-

[1] Kvittot i Gustav. saml. i Upsala Bd. 35 folio.

[2] Se Malmström VI: 432 och 454. Biogr. Lex. N. F. Artikeln Odhelius. — Jag har ej funnit denna skrift tryckt.

sion;[1] en grosshandlare Jöransson utgaf en skrift med titel »En välmenande medborgares oförgripliga frågor och reflexioner rörande Sveriges finanser», »och då denne blef antastad af vederbörande ämbetsmän och boktryckaren Fougt ålagd att uppgifva auktorn», så, berättar Höppener, »följde jag honom till Fougten, gaf mig själf an att vara författaren . . . , hvarmed hela den tillstälda aktionen blef derangerad och Jöransson fri; man vågade ej attackera mig, ty de kände redan *ex ungue leonem*. Därefter började den hårda skriftväxlingen i dagbladet mellan Alter Ego (= Höppener) och växelvinglarne.» Dessförinnan hade han uppsatt några »Anmärkningar» vid Jöranssons skrift, hvilka Gustaf III »emottog af mig på Ekolsund med egen hand och sade, att intet ord däraf skulle falla på jorden.»[2] Såsom alla Höppeners uppsatser är denna uppfylld af deklamationer, men innehåller föga sakligt. Konungen uppmanas att själf taga penningeväsendets ordnande om hand, ty nationen försmäktar, och »den hemliga aristokratien» stiger åter upp »för att tränga konungen af tronen, dela jura majestatica och offra riket på usurpatörers altare.» Här måste göras »en total vändning ifrån de 3 ståndens till konglig garanti med hela rikets, det är *bondeståndets* . . . Ty hvad äro de 3 utom det 4:de? *Intet*. Hvad tillgång gifves utom jordens afkastning uti åkerbruk och bergverk? *Ingen*.» Adel och präster äro blott ämbetsmän, och borgaren är beroende af bonden. »Att desarmera är att annihilera sin fiende. Skiljer konungen banken ifrån börsen, och öfverlämnas nation tryckfriheten okvald, så försvinner på en gång både kursmakeri, aristokrati och pluralitet.»

Detta tema, hatet mot aristokraterna och häfdandet af bondeståndet såsom det ensamt rättvisligen maktägande, går igen i alla Höppeners skrifter, allt ifrån hans för Wattrang 1765 författade votum, hvilket han själf kallade sin »piece capitale», till hans statsrättsliga uppsatser från 1790-talet. Det återklingar ock i de tvenne broschyrer, han i den nyss vidrörda fäjden utgaf 1774, »Bondekuren för den sjuka rikskroppen» och »Negotiorum gestio»,[3] båda närmast riktade mot »växelkrämarne» och

[1] Se Odhner, Sveriges historia under Gustaf III s. 363.

[2] Dessa »Anmärkningar», försedda med H:s här citerade yttrande, finnas tillsammans med en mängd andra artiklar i frågan i Bd. 7 af H:s samling.

[3] Båda omtryckta i *Lycurgus* s. 609 och 674. Därjämte skref H. flera artiklar i Dagl. Allehanda 1773 (n:r 262 och 283) och 1774 (n:r 69) signerade Alter ego eller Hannibal.

skrifna i ett häftigt språk, båda ock enligt Höppener »uppköpta och förstörda», naturligtvis af aristokraterna.[1] Den sistnämda inlämnades först till Dagligt Allehanda; öfverståthållaren lät hämta manuskriptet på tryckeriet och förbjöd dess tryckning, »men jag lät», berättar Höppener, »aftrycka konceptet inom 24 timmar på Nordströms tryckeri och skickade Sparren om morgonen nästföljande 24 tryckta exemplar så våta som de kommo ur prässen. Likaledes 16 exemplar till R. R. Scheffer, som däraf presenterade ett till Kgl. M:t, som roade sig däråt med de orden: Så! Så! har ni fått Höppener i revision (?), han blir en besvärlig man, ty han har alla resurser hos sig själf.»[2]

Under år 1773 började man jämväl till diskussion upptaga frågan, huruvida tryckfrihetsförordningen af 1766 fortfarande ägde gällande kraft.[3] Den gamle möss-skribenten Daniel Helsingius skref i Dagligt Allehanda 1774 några artiklar till försvar för tryckfriheten, hvilka sedermera i samma tidning bemöttes af historiografen A. Schönberg, som eftertryckligt framhöll det missbruk, som gjorts och kunde göras af denna frihet och yrkade, att boktryckaren skulle vara ansvarig för hvad han tryckte.[4] Helsingius svarade i en skarp artikel, och till hans hjälp skyndade Höppener med en broschyr, kallad »Tertius interveniens» och undertecknad »Hannibal». Utom en mängd utfall mot Schönberg innehöll denna skrift äfven de sedvanliga anklagelserna mot aristokraterna, hvilkas anslag Höppener spårade öfverallt. Vore det väl meningen, att tryckfriheten »så oförmärkt med boktryckaren skall krypa under kanslikollegii

---

[1] 1796 påstår H., att Bondekuren lämnats till Gustaf III, som sagt, att den skulle tryckas, och att »intet ord däraf skulle falla till jorden», men detta beror väl på en förväxling med Anmärkningarna af 1773.

[2] Anteckning af H. i Bd. 7 af hans samling. Enligt bilagdt intyg af Pfeiffer, Dagl. Allehandas utgifvare, lät Sparre hämta manuskriptet den $^{8}/_{2}$, och således skulle uppsatsen ha tryckts natten till den $^{9}/_{2}$, men på själfva afskriften af Negotiorum gestio är antecknadt, att tryckningen skedde först den 15. Detta blott som exempel på H:s brist på noggrannhet i sina uppgifter. — Gjörwell skrifver redan d. $^{31}/_{1}$ 1774 till Warmholtz, att skriften i fråga är författad af »den stridbare assessor Höppener. Han är väl uppgifven på befallning hos justitiekanslern och längtar efter åtal, men hittills har det ej skett. Det är en oblyg pilt.» W. svarade längre fram (d. $^{11}/_{4}$): »Il suffit que vous ayés nommé H.; je le connais & sa plume mordante depuis longtemps.»

[3] Odhner, a. a. s. 270—281.

[4] Gjörwell, god vän till Sch. men äfven anhängare af tryckfriheten, förmåddes af öfverståthållaren att inlämna skriften till Dagl. Allehanda. Detta bidrog kanske i någon mån till Höppeners hätskhet mot Gj., hvarom mera längre fram. — Då Schönberg sedermera ville svara, höll Sparre honom tillbaka. Sch. till Gjörwell d. $^{26}/_{7}$ 1774.

jurisdiktion och svenska friheten under en ny aristokrati.»[1] Missbruket upphäfver icke bruket, och »vi äga nu tryckfriheten under vår välsignade store konungs regering på det fullkomligaste sätt.»

Inom domstolarna var man ock tveksam, om man ägde rätt att tillämpa den gamla förordningen eller icke, och slutligen i februari 1774 hänsköts frågan af Svea hofrätt till Kgl. M:ts afgörande. Rådet var nästan enhälligt emot tryckfrihetens proklamerande, men konungen ville gifva världen ett lysande prof på sin upplysta frisinthet, och så utfärdades den 26 april en ny tryckfrihetsförordning, i allt väsentligt lik den gamla. Höppener, som samma dag utgifvit sin skrift Tertius interveniens, hade redan sörjt för, att allmänhetens intresse för denna sak stegrades, i det han den 21 april till konungen ingaf en anhållan att utfå till tryckning protokollen öfver hofrättens öfverläggning i ämnet. Gjörwell yttrar,[2] att »denne Hannibal har efter min tanke skyndat på nya förordningen; och har icke varit liten jäsning i sinnena.»

»Det betydligaste, som kunnat hända», säger Höppener i sin inlaga, »efter den lyckliga regementsförändringen och rikets upprättelse utur aristokraters våld, är deras nyligen gjorda försök emot skrif- och tryckfriheten . . . Ingen med sundt förnuft kan tvifla därom, att ju skrif- och tryckfriheten . . . under Eder Kungl. Maj:ts spira får äga sitt säkraste beskydd och fulla bestånd, så hädanefter som hittills. Men hvad anledning och ändamål vederbörande ämbetsmän må hafva att angripa den ädlaste delen af folkets rättigheter och såmedelst sätta svenska friheten knifven på strupen, därom önskar hvar ärlig och vitter svensk man vara underrättad igenom trycket . . . Att nu lämna dessa medel, skrif- och tryckfriheten uti ämbetsmannavåld är att lämna själfva jura majestatica till usurpation; och däruti ligger grunden till det mesta våld och alla de dombrån, som af aristokrater ännu i dag utöfvas under rubrik af justice.»

Då Höppener ville inlämna denna skrift i nedre justitierevisionen, nekade registratorn att mottaga densamma. Höppener lade ett exemplar af den på bordet och begaf sig med en duplett direkt upp till konungen, men blef afvisad af vakten. Af en kanslipost blef han dock åter kallad upp till registratorn,

[1] Kanslikollegiet ville hafva H. åtalad för detta yttrande, men Gustaf III afrådde detta och förklarade, att han själf hållit till godo med åtskilligt dylikt i tryck. Gjörwell till Alströmer d. 5/6 1774

[2] Bref till Schönberg d. 2/5 1774.

som sade sig nu fått befallning att mottaga skriften.[1] Höppener lät därpå trycka densamma.

Gjörwell, som träffat honom i sällskap med Bergklint på slottets gård, berättar,[2] att Höppener »svurit i slottstrapporna», hvilket inrapporterats till öfverståthållaren Sparre af en dennes trotjänare. Sparre underrättar konungen, som »går i rådet och denoncerar Bar. Sparre som angifvare, och rådet remitterar saken till hofrätten.» Höppener påstår visserligen, att Gjörwell, »en insidiös spion», hade uppdiktat dessa ej närmare angifna yttranden och angifvit dem för Sparre, »att därmed göra mig olycklig för hela min tid, och det blott af arghet, afund och illvilja.» Gjörwell torde dock vara en pålitligare sagesman, hälst han, såsom själf publicist, var en varm vän af tryckfrihet, aldrig i sina uttalanden om Höppener yttrar sig fientligt eller nedsättande och i sina samtida bref icke röjer den ringaste farhåga för att blifva inblandad i det mål, som hotade Sparre.[3]

Emellertid anbefalldes af Kgl. M:t genom justitiekanslern åtal mot Höppener, enär han i sin skrift »nyttjat åtskilliga eftertänklige utlåtelser, och han äfven efter Herr Öfverståthållarens samt kommendören friherre Sparres anmälan . . . uti slottshvalfvet eller något af kanslirummen på ett besynnerligt sätt skall hafva sig utlåtit.»[4] I hofrätten började förhandlingarna om detta mål den 10 maj. Advokatfiskalen Ekman yrkade ansvar på Höppener för hans inlaga, men däremot *icke* för hans muntliga yttranden. Vederbörande hade väl vid närmare eftersinnande funnit, att detta kunde blifva något svårt att bevisa, och att Sparres inblandande kunde medföra obehag för honom, hvarföre de önskade denna del af anklagelsen i tysthet nerlagd. Höppener tyckes likväl hafva fått någon kunskap om ordalagen i befallningen till advokatfiskalen. Han insåg, att om dessa kommo i dagen, Sparre skulle råka i en ganska kinkig position, och beslöt att ej släppa ur händerna detta tillfälle att taga

---

[1] Enligt Wadenstjernas bref; där berättas ock, att H. vid sin audiens hos Gustaf III den 20 aug. 1772 fått löfte om, »att tryckfriheten skulle blifva bibehållen.»

[2] Bref till Schönberg d. $^4/_8$ 1774.

[3] Stockholms femtio älste ville uppvakta konungen med tacksägelse för förordningen, men hindrades därifrån af Sparre, som häruti skall hafva sett en tillställning af Höppener. Wadenstjernas bref och Dagl. Allehanda n:r 99 och 101 för 1774.

[4] H:s inlaga som ock rättegångshandlingarna äro tryckta dels särskildt, dels i *Lycurgus* s. 578—608, dels af Wallmark i utdrag.

hämnd på sin gamle fiende. Han yrkade således att få del af justitiekanslerns bref in extenso. Advokatfiskalen sköt saken för tillfället åt sidan genom ett löfte att vid sitt kommande memorial bifoga nödiga handlingar. Sedan Höppener förgäfves begärt att få jäfva ett af hofrättsråden, Rudman Bergenstråhle, emedan denne i egenskap af referent uppehållit det Nordmanska målet i tolf år, inlämnade fiskalen sitt memorial den 1 juni. Höppeners påstående, att tryckfriheten vore i våda, har, säger han här, »jag för min del ansett så mycket mera lastbart, som å den ena sidan hvarje trogen undersåte bör därom vara förvissad, att under vår store och dräplige konungs regering aldrig det minsta i folkets säkerhet kan befaras, och å den andra åter det innefattar en ovärdig beskyllning, som skulle nationen äga så ringa urskilning, att den anförtrodde sig till assessoren, hvilken dock för sitt häftiga sinnelag och otjänliga skrifart gjort sig så ökänd, att hvar och en . . . icke lärer öfverlämna sitt väl eller någon del däraf i assessorens hand.» Därefter påpekades de ofvan anförda utfallen mot ämbetsmännen och aristokraterna, hvilka alla fiskalen fann icke öfverensstämma med den »tystnad och vördnad för sin öfverhet», som åligga en undersåte.

Höppener genomläste skrifvelsen — han kunde på grund af sin döfhet icke förstå densamma vid uppläsningen — och frågade genast, hvar de utlofvade bilagorna, särskildt justitiekanslerns bref, funnos. Advokatfiskalen ansåg sig icke vara skyldig utlämna detsamma, och då Höppener segt vidhöll sin begäran, förklarade hofrätten genom två särskilda resolutioner, att den delade fiskalens åsikt. Men därpå måtte vederbörande hafva insett det orättfärdiga häruti eller tröttnat gent emot Höppeners envishet, ty helt plötsligt tog fiskalen fram det mångomtalta brefvet »till förekommande af allt vidare uppehåll i målet».

Nästa rättegångsdag lofvade Höppener att »åsätta fiskalen Ekman med sådane svar på dess oförskämda och för själfva domstolen ovärdige glosor, att sanningen af mina ord och utlåtelser skola bestå, ljufliga förklarade, för de bästa lorgnetter och de finaste brillor på den mäst aristokratiska näsan.» Därjämte påstod han, att fiskalen sin plikt likmätigt äfven borde anklaga honom för de fällda yttrandena, men då denne härpå svarade sig icke vara Höppener redo skyldig för sina ämbetsåtgärder, fordrade den sistnämnde i stället, att Sparre skulle stå till ansvar för sin anmälan. Rätten afslog detta på den grund, att

»efter inhämtad underrättelse vice advokatfiskalen ej funnit något vidare hafva förelupit, som fordrade dess ämbetsåtgärd», och Sparres anmälan sålunda icke komme under hofrättens pröfning.

Höppener skred nu först till att besvara anklagelseskriften i ett anförande »till domboken», som vanligt i hög grad deklamatoriskt. Om folket under nuvarande regering aldrig har något att befara, »hvadan kommer då de anbefalde aktioner mot domare och ämbetsmän? Ja hvarföre periodicerar då ännu vår proprietet och vår egendoms värde i af- och tilltagande som månan, uti imaginäre papperslappar blott på börsens direktion och växeloperatörers kapris emellan hvar postdag?» o. s. v. Han hade aldrig sagt, att tryckfriheten var i våda, utan tvärt om att den var skyddad under konungens spira. »Hvilken lag tillåter er förklara mina ord och däraf draga äreförklenliga följder? Konsekvensmakeriet har ju nu fått afsked med persekutionsligan och allt dess blodiga anhang direkte åt afgrunden: man må ej tro, att någon hemlig aristokrati arbetar på dess restitutio in integrum . . . För öfrigt står det i evighet fast, att hela nationens rätt ej bör vika för enskilda personers missbruk, om de ock voro planeter af första rangen.» Så deklameras sida upp och sida ned med mera kraft än klarhet och sammanhang. Så får äfven fiskalen sin del; han »måste åtminstone inom sig själf blygas för ett ämbetsmemorial, som röjer så lastvärd okunnighet, så vederstyggliga hädelser och så påtagliga anstalter till en ny persekutionsperiod.» Ekman fann detta svar bestå dels af smädelser, dels af lofsånger öfver tryckfriheten och inskränkte sig till att begära Höppeners häktande, som dock afslogs.

Hofrättens dom dröjde. Höppener lät emellertid på eget förlag trycka handlingarna i målet, som ju företedde åtskilliga pikanta omständigheter, och det blef en god affär. Hofrätten lät väl den 5 juli lägga beslag på dem, men af 500 ex. återstodo då blott 22 osålda, som blef allt, hvad lagens hand kom åt. Den 22 juli föll domen, enligt hvilken Höppener borde för smädelser mot riksråd och hofrätt göra offentlig afbön och böta 600 dlr sm., hvartill kommo mindre belopp för hans skrifsätt under själfva förhandlingen. Domen underställdes K. M:t, och Höppener ingaf mot årets slut till konungen en »libell»,[1] däri

[1] Denna så väl som hofrättens utslag d. $^{5}/_{7}$ och $^{22}/_{7}$ finnas i prydlig renskrift, antagligen ämnade till tryckning, uti »Handl. rör. H:s process 1774» på Kgl. Bibl. H. ville äfven trycka rådsprotokollerna uti tryckfrihetsfrågan, men det afslogs d. $^{1}/_{7}$.

han skarpt kritiserade hofrättens tillvägagående, som, säger han, liknar »en jesuitisk inkvisitionsprocess, är ej häller olik Palmstiernas skvallerkommission.» K. M:t tog emellertid officiellt ingen befattning med domens stadfästelse.

Orsaken härtill var, att Gustaf III föredrog att personligen ingripa i saken. Han lät kalla Höppener »till privat audiens för att bilägga rekonventionsfrågan emot Sparren och betinga, det hela tryckfrihetsakten måtte hvila förseglad hos honom själf. Tillsade Höppener sin kungl. nåd med löfte om befordran, upptog hans älste son till lifdrabant och varnade Höppener att akta sig för den bittra afunden.»[1] I en sin egen anteckning framställer Höppener saken så, som om konungen tvingats till detta steg genom den ofvannämnda »libellen». På ett annat ställe åter säger han, att hofrättens förfarande skett med konungens medgifvande »för att försöka min kontenans och kapacité att försvara mig. Och! hvarför undandrog han sig själf att dömma i ett mål af så stor betydelse? Sparre försonade sitt skvaller med knäfall. Pater peccavi. Aktor fick jurisdiktion, men jag löften och grimaser.» Denna beskyllning mot Gustaf III för löftesbrott och otacksamhet, hvilken Höppener på många ställen upprepar under häftiga utfall mot honom, är just icke befogad. Höppener erhöll af konungen mer, än han fann lämpligt omtala.

»Det är heroiskt gjordt», skall Gjörwell hafva yttrat till Höppener vid deras sammanträffande på slottsgården den 21 april. Sådan var ock allmänhetens dom, och den beundran, han vid detta tillfälle väckte, har sedan återklingat. Wallmark säger, att han var en af Sveriges kunnigaste publicister, »liksom han ganska säkert är en af de modigaste, som i något land funnits.»[2] Annorlunda låter det från Crusenstolpe.[3] Höppener var, säger han, »sin tids Grewesmöhlen, hvilka ock bägge njöto lifstidspensioner af sina resp. monarker. Höppener skref nämligen oafbrutet i Gustaf III:s intresse och enligt hans uppdrag för att göra frihetstiden hatad. Dit syftade ock hans privilegierade anfall på både statsinrättningar och funktionärer. Alla hans skrifter andas rojalism och en hätsk ovilja mot senaten och de så kallade aristokraterna. I mina samlingar finnas hans kvit-

[1] Brefvet af 1788.

[2] Ridderstad har ock i sitt skådespel »Syskonen eller hattarnes och mössornas sista strid» skildrat H. som en oförfärad och kraftig folktribun.

[3] Vidräkning och reform s. 134.

tenser för pensionen, stälda till dåvarande hofkanslern baron Sparre.»

Saken är nu den, att vi hafva i behåll[1] två dylika kvittenser, utfärdade af Höppener den 30 mars 1780 och den 12 april 1781, hvardera lydande på 100 rdr specie eller hälften af den årliga pension, Gustaf III tillerkänt honom. Då vi icke veta, om Crusenstolpe stödde sitt ofvan anförda yttrande på kännedom om flera dylika kvitton, är härmed icke gifvet, att Höppener redan på 1770-talet uppburit underhåll. Men själf skryter han med, att han år 1779 för en skrift erhållit 600 rdr sp., och trots hans biografs berättelse om alla de lysande fördelar, han försakade vid 1772 års revolution, mottog han ju då en betydande penningesumma. Under sådana förhållanden har man svårt att värja sig för den tanken, att Höppener allt ifrån 1772 gått konungens ärenden och äfven därför upprepade gånger i en eller annan form erhållit klingande belöning.

Hvad särskildt hans uppträdande i tryckfrihetssaken beträffar, så skulle det icke förvåna mig, om han varit framskickad af vederbörande, fastän hans häftighet dref honom något för långt. Såsom en skicklig dramatiker har Gustaf III på detta sätt velat förbereda sitt eget uppträdande i rådet och sålunda öka effekten däraf. För Höppener var uppgiften ytterst tilltalande. Han fick inför allmänheten spela rollen af den ädle frihetshjälten, martyren för sitt oegennyttiga nit; han fick tillfälle att utslunga nya invektiver mot sina arffiender, ämbetsmännen och aristokraterna. Och detta allt utan någon vidare risk![2]

Höppener berättas hafva varit »till sin karakter och sitt yttre en häftig och nästan vild människa.»[3] Denna häftighet har lämnat spår i alla hans skrifter, men i sitt politiska uppträdande lät han ingalunda sin känsla löpa åstad med sig. Han var icke den, som ställde sig i breschen och obekymrad om följderna med öppet visir stred för sina åsikter. Å andra sidan har man icke rätt att säga, att han sålt sig åt de maktägande;

[1] Riksarkivet, Biographica.

[2] Man trodde i allmänhet, att H. räddats från straff för sin inlaga, för att Sparre å sin sida skulle gå fri. Omöjligt är ju icke, att Gustaf III velat gifva S. en läxa för hans opposition mot tryckfriheten och låtit underrätta H. om ordalagen i justitiekanslerns skrifvelse. Detta kom sedan väl till pass, då det gällde att skydda H. för följderna af hans inlaga.

[3] Stockholms Aftonpost 1848 n:r 106, där H. omtalas af den orsak, att det ofvannämnda dramat af Ridderstad vid denna tid skulle uppföras.

hans skrifter tjänade deras intressen och betaltes af dem, men voro dock ett uttryck för Höppeners egna åsikter i *de* stycken, där dessa stämde öfverens med hans principalers. Detta åtminstone att döma af dem, som han själf erkänt som sina.

Höppeners slughet visar sig icke minst däruti, att han visste skicka sig så, att hans samtida aldrig misstänkte honom för några förbindelser med de styrande. Jag har ej kunnat finna mer än ett ställe, där något dylikt antydes. I ett bref till Gjörwell (af den 18 okt. 1774) prisar Schönberg konungen lycklig därför, att de flesta af frihetstidens politiska skribenter gått bort. »Rättnu äro icke månge bittre stormare kvar. Höppener kan aldrig bli så mycket. Här om dagen var en här, som ville påstå, att Höppener skulle vara viss om Högt Beskydd. Det skulle vara mycket besynnerligt, då de pålitelige stötas,[1] utan att ändock vinna uppriktig tillgifvenhet för kungaregeringen af fanatici. Jag må nog tro, att Bar. C. Sparre icke är mycket nöjd att se sig inblandad i Höppenerska papperen . . . Det var en besynnerlig ställning, att denne herren[2] kunde bli Helsingii patron. Då kan det ock vara möjligt, att han hjälper Höppener, allt sammans med lika så liten uträkning.»

Sedan jag sålunda, så vidt källorna det medgifva, försökt i sin rätta dager framställa Höppeners politiska roll, öfvergår jag till hans senare öden och verksamhet. Under åren närmast efter 1774 förnimma vi ingenting om honom,[3] men 1779 dyker han åter upp i sammanhang med det bekanta målet mot Halldin, som under pseudonymen Publicola i Stockholmsposten skrifvit artiklar mot brännvinsregalet.[4] Härpå författade Höppener ett svar, hvari han yttrar, att Publicolas karakteristik af det bestående regeringssättet såsom en dygderegering »låter höra sig öfver land och vatten», men att det anses grundadt på den »entusiasm, som nationen fattat för sin konungs dygd utan annan

[1] Hänsyftning på Sch:s misslyckade ingripande i frågan om tryckfriheten.

[2] Härmed kan icke menas någon annan än C. F. Scheffer, som sökte skaffa Helsingius ett fördelaktigt ackord för hans bibliotekariesyssla, ehuru affären gick om intet genom H:s död. Se härom Gjörwells bref vid denna tid (i Kgl. Bibl. liksom öfriga här åberopade bref från och till Gj.).

[3] Härmed är ingalunda uteslutet, att H. fortfarande skrifvit för de styrande, ehuru han haft sina skäl att icke erkänna alla sina alster af detta slag.

[4] Härom har Höppener gjort följande anteckning (Bd. 2): »Rätte auktorn till denna skriften var Karl Leonard Stålhammar (??), fast man figurerade i publiken med bokhandlare Halldin. Men så snart Torgnys svar kom ut (se s. 342), förföll hela tillställningen, och Halldin blef af kungen själf frigifven och fick för sitt besvär 3,000 d:rs pension.»

inbördes afhandling, det är att vanskapa både nation och regeringsform.» Höppener söker därefter vederlägga påståendet, att konungen själf kunde utvidga sin makt. Hvad åter Publicolas yttranden om den regala brännvinsbränningen beträffar, så »vill jag visa honom, att man äger både hjärtelag i bröstet och vett nog i hufvudet att gifva honom rätt uti allt hvad rätt är», men »bättre synes mig det hade varit att lagligen tilltala aktörerna och gå direkt löst på projektmakarne, som icke kunna vara auktor obekanta, än blott afmåla våra olägenheter af deras illgrepp.»

Denna uppsats, som enligt Höppeners egen påteckning »renderade 600 rdr specie», har, så vidt jag kunnat finna, icke blifvit tryckt,[1] men däremot spridd i afskrifter. En Rålamb på Glasberga och Erik af Sotberg från Svartsjö slott sände Höppener sina komplimanger med tack för skriften.[2] Den senare yttrar: »För anmärkningarne vid Publicolas förgripeliga tankar om vårt nuvarande regeringssätt tackar jag ingen annan än dig. Jag fick dem i går undertecknade af Thorgny i Jämmerdals härad och Rådlösa socken, men om du kallade dig Pål och Pehr eller ock ingen ting, allenast du skrifver, så är din penna ökänd och din skarpsinnighet förråder dig.»[3]

Till konungen, för hvars »stora och sköna egenskaper» Höppener i uppsatsens begynnelse uttalar sin beundran, måste denna hafva blifvit öfverlämnad, ty hvem annars skulle för en skrift, som icke trycktes, hafva betalt ett sådant författarearfvode?[4] Till Gustaf III öfverlämnade han ungefär vid samma tid ett s. k. »Somnium politicum», utgörande grundlinier till en ny regeringsform för Sverige, till hvilka jag senare skall återkomma. Då konungen följande året inskränkte tryckfriheten, kunde Höppener ej godkänna kringskärandet af en särskildt för honom så dyrbar rättighet och skref[5] »däremot en rapsodi uti Dagbladet». Denna »rapsodi» har jag ej lyckats återfinna.

---

[1] Så uppgifves dock på en afskrift i Lunds univ. bibl. De la Gardieska saml. Cod. Coll. I: 11.

[2] Båda originalbrefven i H:s samling Bd 2.

[3] Sotberg antar, att H. ej låter skriften komma i ljuset och undertecknar: »Din trognaste tjänare och fosterbroder». Höppener upplyser i några randglosor, att Halldin blifvit fri »på mitt memorial mot aktor» (??), och tillägger: »Säg nu, missgynnare, att detta memorialet har renderat mig 600 rdr specie.» Slutligen bifogas några smädelser mot Sotberg, hvilka ej torde behöfva upprepas här.

[4] Om man på grund af skriftens lindrigt oppositionella tendens ej vill antaga detta, skulle Höppener *samtidigt* tagit understöd både från konungen och hans fiender.

[5] Enligt anteckning i Bd. 7.

Med syftning på det nyssnämnda svaret till Publicola heter det i brefvet till Frölich: »Ingen kan tvifla därom, att han ju är författare till den starka skriften emot royala förpaktningen, som är ett chef d'œuvre och, som jag vet, renderade honom 500 riksdaler. Många hans memorialer hafva för hinders skull af ämbetsmän ej kunnat blifva tryckta, som dock omlöpa i allmänheten afskrifna och läsas med begärlighet af de ypperste män i riket: allt vittnar om förstånd och välvilja för det allmänna bästa, ändå hatas han verkligen med så ifrig afund, att ock tidens hyrda eller må ske lagstadda paskillanter, Odhelius och Gjörwell [»under namnet Thorgny»: Höppeners randanmärkning] bjudit till att apa hans skrifsätt uti sina paskiller om konungen för att störta honom utför Tarpejen.»

Det anförda syftar uppenbarligen på en skrift, som i handskrift spriddes före riksdagen 1786 under titel »Lagman Thorgnys bref från Valhall».[1] Brefvet är ställdt till Gustaf III men är mindre riktadt mot honom än mot ämbetsmanna-aristokratien. Man läse t. ex. följande passus: »Statt upp och se, huru ämbetsmän handtera dina undersåtare, endast att hos dem väcka missnöje öfver din regering, ty det är ej mera den tid, då man tillräknar de förnämare hvad som händer, oaktadt aristokraterna aldrig haft så mycken makt som nu. Nej, makten ligger i din hand, af dig skall ock ansvaret utkräfvas . . . Du ser upptäckter uti de allmänna papperen, och dem antingen läser du icke, eller blir skämt och ett flatlöje all din åtgärd, eller ock låter du samvetslagna och hämndilska ämbetsmän uppväcka process-stormar emot dem, som sagt sanningen.» För Höppener äro dylika utfall typiska, och *om* han verkligen ej själf är författare till skriften i fråga, så kan åtminstone icke Gjörwell misstänkas därför. Höppener, som själf varit af regeringen »lagstadd» publicist, borde allra minst framkasta eller instämma i sådana ord, som de ofvan anförda. Men Gjörwell var nu en gång Höppeners svarta får, som i tid och otid fick uppbära utbrotten af hans hat. Om härtill fanns någon annan orsak än den, att Gjörwell under frihetstidens sista år uppträdt såsom hattpartiets försvarare, kan jag icke säga.

* * *

[1] Geijer, Gustavianska papperen s. 528 not 9 (uppl. 1876). Afskrift i De la Gardieska saml. Cod. Coll. I: 11.

Höppeners egentliga yrke var sakförarens, och om hans verksamhet såsom sådan få vi kunskap genom en del tryckta rättegångshandlingar. 1778 förde han frih. Fr. von Vegesacks talan emot bränneridirektionen och ungefär samtidigt uppträdde han i en arfstvist mellan järnkrämaren Ostermarks änka och son. I detta mål var Höppener den sistnämndes advokat, motsatte sig såsom sådan en uppgörelse i godo samt underhöll och ökade ovänskapen mellan mor och son genom flitiga invektiver och på heder och ära gående beskyllningar både mot änkan och hennes ombud; då det gällde att bevisa dem, hade han föga faktiskt att anföra.[1] Något senare (1781) blef han af K. M:t af gunst och nåd befriad från de böter, han i ett annat mål ådragit sig genom »hårda och missfirmliga utlåtelser».[2] Han var sig städse lik i detta hänseende.

Mycket besvär och bekymmer hade Höppener af sina egna affärer. Huru arfstvisten med syskonen och svågrarne blef afgjord, är

[1] Såsom prof på H:s skrifsätt må följande anföras ur en inlaga uti detta mål. H. börjar med en förklaring, att han skall följa kämnären Stenhammar, änkan Ostermarks ombud, uti »alla de öppna spåren, dem räfvesvansen ej öfverstrukit.

Att sanningar äro ohygglige och falla på jorden hos ett fördärfvadt folk, det är ej något nytt under solen, och att den, som vågar dem frambära, måste hvars mans rof vara, det är en jeremiad, som aldrig upphörer; men det är icke dess mindre af försynen så skickadt, att sanning och samvete måste i evighet bestå och att alltid någon måste finnas, som ej böjer sin knä för den belefvade afguden egennyttan.

Etiopen, M. H., är och blir lika svart, han må tvättas och maskeras huru man vill . . .

Jag ämnar icke med herr kämnären dricka principalernes graföl på denna processen . . .

Fältet är öppet, och käringen skall slippa köpa sig fred, om fullmäktigen gitter fullfölja dess vanvettsfoster mot sönernes välkände rådgifvare, som icke ärnar byta fräjd med hr kämnären Stenhammar eller någon annan rabulist . . . På förståndets vägnar kan man hinna med vara herr kämnären vuxen . . .

Änkan har . . . ännu icke gittat med sin stortalige kämnär, 2:e skepparkaptener och en kurator ad litem utom flere hennes hemlige tröstare att göra någon enda anmärkning, som håller stick eller är värd svar. Uti ångsten eller argheten vänder hon sig med sina skeppare till poliskammaren och reklamerar Ostermarcks betjänter, föregifver efter vanan lögn och skvaller, men löper an och får afvisning med förlig vind till behörigt forum . . .

Det enda vill jag såsom fullmäktig underställa hela världens omdöme: om det var anständigt och af en moder vänligt, hederligt eller lagligt att med sällskap af en järnkrämare och en skeppar Kock gå i boden till sonen och med käppen öfver hufvud befalla strax stänga dörrar och gifva nycklarne ifrån sig?

Kunde väl ursinnigare framfaras?

Det var nu sonens lycka, att jag var i staden och på anmodan kunde taga emot denna obehöriga visiten; min ankomst i boden saktade hennes heroism, skeppar Kock *op sin skijp*, drog på axlarne. Järnkrämaren vandrade åt norr och hustru Osterman [änkan] med sin älskelige skeppare åt söder.»

[2] Särskildt tryckta rättegångshandlingar; Dagligt Allehanda 1777 n:r 286—287; *Lycurgus* s. 782.

redan ofvan berättadt. I det Nordmanska målet, som hvilat sedan 1767, lyckades Höppener den 14 april 1779 utverka åt sig ett bref från K. M:t, hvari hofrätten erhöll befallning att påskynda behandlingen. Då detta icke hade något synbart resultat, uppvaktade Höppener den 11 febr. 1780 justitiekanslern med en skrifvelse, däri han frågar »med vittnen utaf himmel och jord, till allmänhetens rättelse, om en ny orättvisa skall lägga både land och folk öde.»

Hofrätten blef slutligen den 5 mars 1781 färdig med en förklaring öfver dröjsmålet; af ledamöterna från 1760-talets början voro emellertid endast referenten i målet, hofrättsrådet R. Bergenstråhle, ännu i tjänst, och denne ursäktade sig med att Höppener aldrig ingifvit de 21 dokumenter, som anmärkts såsom felande, och att han på tillfrågan sagt sig ej önska något slut i saken. Presidenten Rosir, allmänt aktad för sin redbarhet, intygade äfven, att Höppener ej, såsom andra målsägande brukade, påmint honom om sitt mål, om hvilket Rosir intill 1779 varit alldeles okunnig. Rörande advokatfiskalens uraktlåtenhet att efter justitiekanslerns skrifvelse af 1759 upptaga aktionen mot rådhusrätten, förklarade hofrätten, att detta dröjsmål nog berott därpå, att han »hofrättens dom i målet förväntat till att därutaf finna, huru mer eller mindre felaktige hofrätten underrätternas domar i saken funnit» — ett ganska besynnerligt skäl.

I sitt svar på denna förklaring kallar Höppener allt hvad Bergenstråhle yttrat »idel documenterad osanning»; att efter 20 års förlopp af honom begära handlingar, som han aldrig haft, vore »orimligt och arglistigt, hälst han själf bäst vet, att hela akten uti justitiekollegiet säges vara förkommen.» Då Höppener vidare yttrar, att Bergenstråhle »sökt omskapa min kvittens på rådstugurättens af Nordmans änka änteligen med tvång fullgjorde dom till en föregifven förlikning», så må därvid anmärkas, att kvittots ordalag, såsom ofvan nämnts, tyda på en fullständig sådan. Höppener säger sig vidare hafva påmint både 1767 och 1774, utan att detta haft någon verkan;[1] för öfrigt borde väl ämbetsmän göra sin skyldighet utan påminnelser. »Men! allsintet af hvad som bort ske, har fått ske: allt har måst efter referentens despotiske behag gå mig emot och förloradt: et oleum et operam perdidi: de brottslige hafva blifvit skyddade: konun-

[1] H. hade 1774 i tryckfrihetsmålet jäfvat B., såsom den där fördröjt hans sak.

gens bud och befallning eftersatte och jag med hustru och barn ruinerad. Tanta est consequentia rerum!»

Hvad själfva målet beträffar, så föll däri hofrättens dom den 29 juni 1780. Häri erkännes, att Höppener hade rätt uti, att hans kvitto af 1766 endast gällt en del af fordringarna, och att flera olagligheter hade begåtts under sakens tidigare behandling, men rörande kärnpunkten nedsattes mot Höppeners yrkande värdet af det hus, som utgjorde en del af arfvet efter svärfadern, till blott 60,000 dlr. Höppener fick sina kostnader ersatta men skulle betala böter för missfirmelse. — På hans klagomål hos K. M:t, i hvilka han yrkade, att hofrättens *nuvarande* ledamöter borde vara skyldiga ersätta de förluster, som de *förutvarande* orsakat genom sitt beteende, föll ny dom den 30 nov. 1781, genom hvilken Höppener fick rätt uti *alla* de omtvistade punkterna; då emellertid samtliga ledamöter i underdomstolarna aflidit, fann K. M:t lämpligt, att den fiskaliska aktionen mot dem afstannade (såsom den långt förut faktiskt gjort); justitiekanslern ålades att vidtaga vederbörliga åtgärder med anledning af dröjsmålet i hofrätten.

Härmed voro ingalunda Höppeners vedervärdigheter slut. Nya tvister uppstodo, och först 1784 genom tvenne K. M:ts domar af den 22 mars fick han klara papper, så att han kunde utfå *hälften* eller något mera af sina fordringar. Senare yttranden af Höppener låta förstå, att det aldrig blifvit något af med rättegången mot hofrätten för dess försummelse.[1]

Under tiden hade Höppeners ekonomiska ställning blifvit mycket dålig. På grund af skulder dels till en järnkrämare Rosengren, »en rik procentare»,[2] dels till en fröken Cronhjelm, hvars förmyndare Höppener varit, ägde utmätning rum hos honom först i Stockholm sommaren 1780 och sedan på hans gård Wettsta i Uppland. Vid den sista utmätningen skola enligt Höppener åtskilliga våldsamheter blifvit begångna, och den utmätta egendomen, »pretiöse möbler och nog sällsynte saker», till Höppeners och hans kreditorers förfång behandlats med stor

[1] Se H:s inlaga till justitiekanslern d. $^{8}/_{3}$ 1786, där han, måhända något högt, anslår sin förlust till öfver 3,500 rdr sp., brefvet till Frölich och spridda yttranden i H:s samlingar. — Af rättegångshandlingarna äro en del genom H:s försorg tryckta; öfriga hafva citerats efter originalen i riksarkivet och Svea hofrätt.

[2] Om denna fordran säger H. (i en anteckning vid brefvet till Frölich), att den uppkommit »genom kapt. Bauman, i allra bästa välmening, men oförmodligt misstag, hvilket han sökt förbättra med sitt eget uppförande under all sin tid.»

vårdslöshet. Han anställde hos Svea hofrätt åtal mot landshöfdingen i Upsala Rudbeck och dennes underlydande, och en rättegång uppstod, som fortgick i flera år och i hofrätten slutade med åtalets ogillande, utan att dock af de vidlyftiga handlingarna[1] afgjordt framgår, att Höppeners påståenden om de begångna våldsamheterna varit osanna. I ett odateradt bref[2] skildrar Höppener med starka färger sina olyckor. »Jag måste se min hustru och mina barn med tårar i ögonen ligga på halmkärfvar, beröfvade allt hvad själfva mänskligheten icke kan umbära bland vildar och barbarer... Denna facklan satte elden i afundens och arghetens mig åtriktade dödelige skott. Till och med falska skuldsedlar, paskiller och nidingsverk blefvo mig debiterade.» Likväl hade konungen 1776 med egen mun lofvat, »att mig skulle ske rätt så uti denna som den hvilande tryckfrihetssaken, ifrån hvilken jag har att räkna min utmärkta förföljelseperiod.» Sparre och hofrättens ledamöter, som buro agg till honom för händelserna 1774, voro, trodde Höppener, de egentliga upphofsmännen till alla hans olyckor.

Dessa handlingar gifva oss en intressant men föga uppbygglig inblick i tidens rättegångsväsende. Mig åtminstone förefaller det otvifvelaktigt, att Höppeners klagomål varit befogade, om ock hofrätten efter sin samtids dom varit mindre felaktig än efter vår tids; det är ju ock all sannolikhet för, att han efter sin vana öfverdrifvit skildringen af sina lidanden och de mot honom begångna orättfärdigheterna. Märkvärdigt förefaller det ock, att Höppener, som allt ifrån revolutionen hade så förträffliga förbindelser på högre ort, ej kunde utverka målets upptagande förrän 1779. För öfrigt är det en egendomlig nemesis däruti, att han, som vid arfstvisterna efter sina föräldrar och väl äfven annars[3] visade sig så förfaren »i rättegångar och särdeles deras missbruk», genom att själf blifva gäckad af rättvisan måste försona, hvad han så brutit.

Sommaren 1786 hade Höppeners affärsställning blifvit så dålig, att han försattes i konkurs.[4] Emellertid bodde han kvar på Wettstagård ännu 1789, hvilket år hustrun där afled den 13 juni. Förhållandet till familjen, öfver hvars lidanden vid den

---

[1] Tryckta i *Lycurgus* s. 709—758.
[2] Ställdt till »Monseigneur». Riksarkivet, Biographica.
[3] T. ex. i det ofvan vidrörda Ostermarkska målet.
[4] Posttidningarna 1786 n:r 95.

våldsamma utmätningen 1780 Höppener ej kan nog utgjuta sig, synes icke hafva varit det bästa. »Sedan han förlorat all sin egendom på ett så tänkvärdigt sätt, dör han misantrop och har hvarken hustru eller barn till vänner. Hustrun begärde boskillnad, och det tvang honom till cession: barnen förakta och vanfräjda honom med sitt uppförande: äldsta dottern är blind, de 2:ne andra lägrade . . . Hvilka öden! Förbannade öden!»[1]

Sitt lefnadssätt på Wettstagård skildrar Höppener uti några verser[2] på följande sätt:

Jag går i mössa matt,
på spiken hängt min hatt,
arbetar som en träl,
och därvid mår jag väl.
I trasor går jag klädd,
men sofver på min bädd
förutan samvetskval
och falska vänners tal.
Min mat är ganska slätt
utaf en enda rätt.
o. s. v.

I en anteckning säger Höppener: »alltsedan 1791 har jag haft mitt tarfliga uppehälle hos Bauman, men under hvad aftal vet jag icke.» Denne vän försökte på detta sätt gälda det af honom begångna, »olyckliga misstag» genom hvilket Höppener invecklades i procentaren Rosenbergs garn. Från Stockholm daterar han ett par skrifvelser under 1790-talet och har väl mestadels vistats där. Då döden slutligen träffade honom, den 5 januari 1802, vistades han på Dufnäs.[3]

* * *

»Gamle sanningshjälten är förvandlad till orakel och profet, ligger inhyst i en vrå, profeterar om riksdagsrevolutioner och läser tyska avisorna för hvarje månad med nya glasögon.» Så skildras Höppener — ty det är tydligen på honom dessa ord syfta — i ett »bref ifrån Stockholm 1799.»[4] Af sin ålder och

[1] Brefvet till Frölich.

[2] I H:s album, daterade d. 18/3 1788. På samma ställe finnes ett stycke om »Lagunda härads tingsrätt 1788», där H:s konkurs handlades, hvari framkastas beskyllningar för falhet, förfalskning o. s. v. — Handlingarna rörande H:s konkurs finnas ej längre i häradsrättens arkiv.

[3] Wallmarks uppgift.

[4] H:s Saml. Bd. 10.

omständigheternas makt afskuren från att ingripa i det politiska lifvet, som ju vid denna tid också var föga lockande, följde han dock med lifligt intresse alla händelser af vikt inom och utom landet. Det var nu han anlade sina vidlyftiga historiska samlingar och i randglosor till dem utgöt sitt hjärtas bitterhet och tände rökverk åt sig själf. Från författarskap afstod han ej, om ock det numera endast var hans närmaste omgifning och vänner, som fingo del af hans politiska reflexioner.

De märkligare af dessa skrifter äro:

Grundsatser om tryckfriheten 1786;[1]

Tvenne »burspråk» om lagskipningen och om riksstyrelsen;[2]

Flera uppsatser från 1792 rörande riksdagen i Gefle m. m;[3]

Fria tankar om fria samfund, ej daterade;

Bondememorial till socknestugan, och ett nytt Burspråk, båda från 1796;

Bref till ärlig svensk 1798;[4] samt

Bref till min systerson, nu riksdagsman i Norrköping, den 14 mars 1800, hvilket utgjorde Höppeners »sista politiska testamente.»

Samtliga dessa uppsatser bestå till större delen af allmänt hållna deklamationer, medan det positiva innehållet är ganska tunt. Sina satser framställer Höppener alltid med mycken tvärsäkerhet, och han tål aldrig hos läsaren det minsta tvifvel på deras ofelbarhet. För öfrigt skall man i dessa skrifter återfinna alldeles samma åsikter, som han redan framställt i sitt memorial om folkutflyttningen 1765, i sina ströskrifter från 1774 och sitt »Somnium politicum» 1779, hvilket sistnämnda blef af konungen »bifallet att i behörig tid försökas, hvilket verkligen skett, om han fått lefva.»[5] Höppeners reformförslag gingo hufvudsakligen ut på tillintetgörande af aristokraternas eller ämbetsmännens makt.

I Sverige borde endast trenne stånd finnas, nämligen: 1) Närståndet (borgare, bergsmän och bönder); 2) Läroståndet (präster och civila ämbetsmän); samt 3) Väroståndet (adel och krigsbefäl). Af dessa tre är det emellertid blott det första, som

[1] Tryckta i Wallmarks Strödda handlingar s. 98.
[2] Såsom det tredje följer memorialet från 1765 om folkutflyttningen.
[3] Af en versifierad »Gåta» i H:s album vill det synas, som om H. vid detta tillfälle försökt spela en politisk roll genom sina skrifter.
[4] Tryckt i Wallmarks Strödda handlingar s. 104.
[5] Höppeners ord i brefvet till systersonen 1800 (Bd. 10).

har någon betydelse; det är rikets styrka, är det »skapande ståndet», inför hvilket alla ämbetsmän och till och med konungen äro skyldiga att stå till ansvar. Till kontroll tjäna för resten dels tryckfrihet, dels »jus principalatus». I öfrigt är »svenska regeringsformen af 1720 så mästerligt författad för menige bästa till säkerhet om lif, ära och egendom, att den omöjligen kan förbättras.»

Jordbruket borde i främsta rummet uppmuntras, hvilket bäst skedde genom förlagslån af banken mot 3 % ränta. I stället för att det bästa folket drages från åkern till drängtjänst hos adeln, skola soldater permitteras till tjänst hos jordbrukarne. Om skogens skötsel röjer Höppener äfven omsorg; för att spara på densamma föreslår han, att ej blott alla hus utan äfven alla gärdesgårdar skola byggas af sten, liksom golfvet i bondstugorna bör vara af lera i stället för af plank. Skråordningar och privilegier böra såsom skadliga upphäfvas, religionsfrihet införas, tidiga giftermål befordras o. s. v. »Se detta är nu rätta bonde-processen att bringa allmänna hushållningen i ordning och allmänna folket till eftertanke. Annan väg att återställa hälsa, krafter och allmän välmåga för rikskroppen gifs intet: men denna kuren är absolut säker, om regimen med förstånd ideligen iakttages.»

Höppeners betydelse — stor vill jag ej påstå den vara — ligger uti hans bestämdt uttalade demokratiska princip, en gång formulerad på ett sätt, som lifligt erinrar om Sieyès' berömda ord. (Se ofvan s. 333.)

Beskow berömmer Höppener därför, att »de satser, han dref såsom statsförbättrare, voro hämtade ur *svenska* förhållanden, åsyftade endast svenska föremål». Sant är, att den franska revolutionen anmärkningsvärdt litet inverkat på hans åsikter, men så hade ju han redan 1765 sitt eget ofelbara system färdigt. Wieselgren antyder, att det var Höppener, »som drog den unge Thorild in i politiska betraktelser, då han kommit från Lund». Hvad skäl härför kunna anföras, är mig icke bekant, men obestridligen rätt har samme förf., då han påvisar det inflytande Thorild utöfvat på Höppener, hvilken, såsom af hans samlingar synes, med intresse följde den förres skriftställarverksamhet rörande ting, som voro Höppener mycket kära, främst tryckfriheten. Äfven stilistiskt kan detta inflytande spåras, såsom i grundsatserna om tryckfriheten 1786 eller i en sats sådan

som denna: »Hvar och en skribent af snille är sitt fosterlands öfverhet.»

Höppeners karaktär och person skildras på följande sätt af hans vän, brefskrifvaren af 1788:

»Han är intet farlig, ty han är verkligen godhjärtad och högsinnad öfver all nedrighet; vettig och allvarsam; icke hvars mans lämpe att gäckas med, i ty han är ock hård och handfast, hvilket han ock flera gånger visat arte et marte. Han liknar i allo den tilltagsne Cromwell och den redlige Engelbreckt, har i hög grad bägges egenskaper och alla resurser hos sig själf utom penningar. Stort vett, oförskräckt mod, stark talegåfva, manlig, lakonisk skrifart, men bitter med genomträngande förstånd. Vir cum judicio audax et observantissimus æqui. Vågar för Guds namns ära, för sanning och rättvisa allt hvad af en behjärtad man vågas kan.

En Milton pro populo Svecano . . .[1] Att han nu därföre hatas af domare och ämbetsmän, är intet underligt: det är rättvisans lott och det säkraste bevis på hans kapacité, som till deras lycka in processu orario icke så ömtåligt kan kännas, som hans lyckliga geni och talegåfva skulle utrita, om dess tunga hörsel ej hindrade. Ja, man har tagit sig för ordspråk, att djäfvulen själf hängde sig i helvete, om H[öppene]r finge sin förlorade hörsel åter.»

En till Höppener riktad, af honom själf i albumet införd anonym dikt instämmer i denna rosenmålning.[2] Sista versen må här anföras:

»Sanningshjälte! Du blef skapad till orakel och profet,
för att hålla folket vaket till titanernas [aristokraternas] förtret
du ock hållit bågen spänder, stången riktad i balans,
både nåds och onåds händer binda nu din lagerkrans.»

Dessa idealiserade skildringar kunna icke hafva annat värde för oss än att visa oss, huru Höppener själf önskade se sig uppfattad.

[1] Wallmark har här, lustigt nog, »Milo pro populo».

[2] Titeln är »Till Sanningens hiälte» 1799. Med tanke på H:s vanliga sätt att berömma sig själf kan man ej annat än misstänka H. för att själf vara författaren. — En annan dikt mot aristokraterna och förföljarne i allmänhet har han 1789 signerat Thorgny. Flera andra politiska stycken på vers i albumet och samlingen äro måhända af H.

Den sannaste bilden af Höppener får man — så synes det mig — af hans skrifter. Dessa kännetecknas genomgående af en i hög grad oratorisk, patetisk stil. Döfheten skall hafva hindrat Höppener från triumfer som talare, men oafsedt detta voro icke de politiska förhållandena eller hans egen ställning sådan, att tillfälle gafs att slå några oratoriska slag. Anlaget fanns emellertid och har tryckt sin prägel på hans stil, och det till den grad, att det ibland ser ut, som ville författaren framhäfva denna egendomlighet genom typografiska medel, genom kursivering, genom inskjutna »N B», genom att isolera på en rad sina anatemer och utrop.

En sansad diskussion, en lugn bevisföring äro ej Höppeners sak; för honom äro motståndare eller motparter städse antingen kanaljer eller idioter eller bägge delarna på en gång, och från sin egen höjd af moral och religion, af vetande och skarpsinne störtar han så ned för att med ett slag alldeles krossa dem. Han älskar att därvid grunda sina anfall på några, hälst latinska, juridiska eller mera allmängiltiga slagord, citater eller »lagar», dem han enligt Thorilds recept själf uppgjort.

Det positiva innehållet i Höppeners politiska skrifter är ytterst ringa. Såsom jag förut nämnde, lefde han på några få principer, hvilka han aldrig tröttnade att åter och åter omtugga, och till slut blefvo de för honom verkliga trosartiklar. Detaljerna af dessa samhällsförbättringar intresserade honom föga, och han gjorde rätt i att icke söka noggrannare utveckla dem, ty då han en gång undantagsvis gör ett försök härtill, blir resultatet blott, att han lägger sin egen opraktiskhet i öppen dag.

Bristen på positivt innehåll söker Höppener dölja genom att krydda sin anrättning med oratoriska blomster eller kanske rättare sagt ovett. Häruti ägde han ock en betydande förmåga, som tillvann honom erkännande till och med af en publik, som i detta fall var så bortskämd som den svenska vid denna tid — man erinre sig tonen i den svenska pressen under frihetstidens sista år! För Höppener var det en njutning, ja, ett behof att höra sin egen stämma genljuda; frasen var hans gudom. Han hade måhända en verklig, om ock ytlig entusiasm för de demokratiska principerna, men i grund och botten låg det honom än mer om hjärtat att få gifva luft åt sin jäsande ilska mot verkliga eller inbillade fiender och därtill låta sin egen person fram-

träda i frasernas bengaliska belysning, afttecknande sig i all sin oegennytta, oförskräckthet och ädelhet emot de omgifvande skuggorna. Till sist trodde Höppener nog själf fullt och fast på alla de förskönande utsmyckningar och omklädnader, hvarmed han utstyrt sina motiv och sina handlingar.

Det ligger ingenting orimligt i hans uppgift, att han uppbyggt konungen med sina statsfilosofiska spekulationer. Man känner denna Gustafs verkliga välvilja, på grund af hvilken han tolererade dylika admonitioner, helst när de, såsom hos den bekante Halldin, hade en tillsats af mystik. För detta var Höppener icke alldeles främmande. Sina regeringsprinciper af 1779 säger han sig hafva byggt på en syn, och hans uppträdande i tryckfrihetsfrågan hade förebådats af en dylik.[1] — Mellanhanden vid denna förbindelse var, synes det, C. Fr. Scheffer, hvilken i allmänhet vid valet af sina litterära protegéer (t. ex. Simming och Ristell) ej var så nogräknad.

Under sina senare år blef Höppener Gustafs afgjorde, om ock icke öppne, fiende. Han har i sina samlingar upptagit en mängd ströskrifter om konungen och försett dem med talrika randanmärkningar, i hvilka han utgjutit sitt hat mot kungen och hans gunstlingar från senare år och till det värsta uttyder alla hans handlingar. Detta omslag i stämningen kan till någon del hafva berott på svikna förhoppningar om understöd, men i de politiska förhållandena funnos skäl nog till affall från konungen. Huru många voro icke de fosterlandsvänner, som med uppriktigt jubel hälsat den 19 augusti 1772 men sedermera funno sig bittert besvikna i sina förhoppningar.

Höppeners politiska betydelse var — det behöfver knappt sägas — ringa nog. Liksom Höppeners enskilda lif hade en sida — processen om arfvet efter föräldrarne —, som han fann lämpligast att dölja, så var hans politiska färd äfven den ej utan sin afvigsida, här det betalta skrifveriet i regeringens tjänst. Jag kan ingalunda göra anspråk på att hafva lyckats fullständigt belysa denna del, men tillräckligt torde vara anfördt för att till sitt rätta värde återföra alla de stora ord om Höppener och hans dater, på hvilka hans biograf af 1788

[1] Uti Bd. 5 af H:s saml. finnes en berättelse om, huru H. i en dröm sett en oxe med ett hölass skena in i en butik på Köpmansgatan; någon tid därefter hade denna dröm slagit in.

varit så frikostig. Det är ett skäligen negativt resulta
äfven sådana äro ju ej utan sin betydelse, och för öfri
jag hoppats, att berättelsen om Höppeners lefnadsöden
kunna belysa hans samtid och särskildt dess rättegångsväsei
sålunda icke sakna sitt intresse.

Strödda meddelanden och aktstycken.

Ett bidrag till frågan om Konungens Svea Lifgardes traditioner.

En granskning af namnen å arméens fanor och standar hade länge varit af behofvet påkallad, då en kommitté år 1888 erhöll i uppdrag att verkställa en sådan, därvid begagnande »de forskningar, som af Generalstabens krigshistoriska afdelning blifvit utförda.» Resultatet föreligger i ett den 2 april 1892 afgifvet underdånigt betänkande, som sedan innevarande års början äfven föreligger i tryck.

Det ligger i sakens natur, att en jury af ifrågavarande art till största delen blir beroende af de förutgångna forskningarna och de därpå grundade utredningarna. Erkännas bör villigt, att mycket af betydelse för Sveriges krigshistoria härigenom bragts i dagen, att många misstag beträffande regementens härstamning och rätt till äreminnen blifvit rättade. Uppgiften har emellertid varit ömtålig. Utan verkligt *tvingande* skäl och bevis borde naturligtvis ej tillstyrkas, att regementen beröfvades delaktighet i krigsminnen, »hvaröfver de genom århundraden icke blott tillåtits utan uppmanats att vara stolta». Kunna åter sådana bevis förebringas, är det naturligtvis forskarens rätt och plikt att draga fram dem, och intet regemente skall då förvisso tveka att ur medvetandet utplåna traditioner, som blifvit dyrbara, eller att från sina fandukar stryka namn, till hvilka det ej mera har någon rätt.

Bland intresserade kretsar har nu ett visst uppseende väckts af det resultat, hvartill den historiska utredningen kommit ifråga om *Svea Lifgardes* härstamning. Det har synts oss, som om de förebragta bevisen ej varit fullt öfvertygande, som de åberopade källorna kunde tolkas på annat sätt. Vi ha därföre, delvis med begagnande af nytt material, underkastat frågan en förnyad granskning, hvars resultat i följande undersökning framlägges.

* * *

Hittills har Svea Lifgarde ansetts leda sina anor från Gardet under Gustaf II Adolfs tid och dess föregångare samt från det med gardet förenade s. k. »gula regementet». Nu har man i stället sökt leda i bevis åsikten, att Konungens Svea Lifgarde räknar sitt historiska ursprung först från det gardeskompani, som uppsattes i Sverige 1633. I motiveringen har inlagts en detaljrikedom, som ej kunnat åstadkommas utan en mycket omfattande forskning. Mången torde också, efter att ha genomläst utredningen, måhända instämma med bok-

anmälaren i Krigsvetenskapsakademiens tidskrift: »att ingen härstamning kan spåras från gula brigaden eller från Gustaf II Adolfs gardeskompani, hvilket upplöstes i Wolgast 1633, visas tydligt.»

I den utredning, som legat till grund för kommitterades uppfattning, har påståtts:

1) *att gardet 1633 ej utgjorde en organisatorisk enhet;*

2) *att det s. k. drottning Kristinas gardeskompani uppsattes och utvecklades själfständigt;*

3) *att de s. k. »blårockarne»* (i »utredningen» benämda Konungens f. d. stånddrabanter) *såsom kår upplöstes i juli månad, till ett antal af 12 ingingo i drottning Kristinas gardeskompani, men ej bidrogo till kontinuiteten inom gardet;*

4) *att konung Gustaf II Adolfs gardeskompani upplöstes i Wolgast;*

5) *att något samband mellan Svea Lifgarde och gula regementet ej kan spåras;*

samt 6) *att Konungens Svea Lifgarde på grund af ofvanstående, historiskt sedt, ej äger rätt till traditioner längre tillbaka än från drottning Kristinas gardeskompani.*

1.

Hvad beträffar *gardet såsom organisatorisk enhet* har man utgått från det *obevisade antagandet*, att här vore fråga om *tvänne* garden: »den aflidne konungens» och »den unga drottningens».

Visserligen har man hört påstås, att gardet denna tid utgjorde en personlig uppvaktning hos den regerande monarken och att dess tillvaro såsom sådan upphörde vid regentombytet. Handlingar från denna tid jäfva likväl ett sådant påstående. Sålunda finner man t. ex. af en rikshufvudbokens journal i kammararkivet för 1633 parti 4192, som i betänkandet åberopats (bil. I), att de af gardets äldre personal, som icke deltagit i Gustaf II Adolfs sista fälttåg, upptagas under rubriken: *H. Maj:t Drottningens Guardie.*

Däraf synes framgå, att konungens forne uppvaktare och drabanter, långt ifrån att upphöra såsom sådana efter hans död, i stället vid tronombytet öfvergingo till H. Maj:t Drottningens. Af nämda parti framgår äfven, att de *olika delarna* af gardet tillhörde *samma truppförband.* Huru annars förklara, att gardet från Gustaf II Adolfs tid efter hans död *tillsammans* med »nyantagne» uppvaktare och drabanter kallas »Hennes Maj:tz Drottningens Guardie»?

I rikshufvudboken parti 2603 (bil. II) upptages äfven under den *gemensamma* rubriken »H. S. Kon. Maij:tz Liff Guardie» så väl 20 man af »Frökens Lif Guardie» som 25 man af »H. K. Maj:tz Lif Guardie». Den omständigheten, att i en del handlingar Gustaf II Adolfs uppvaktare och drabanter uppföras under rubriken »H. M. Drottningens Guardie» (därmed åsyftande »Unga Drottningen», »Fröken»), under det att i andra »Frökens Lif Guardie» omtalas under rubriken »H. S. Kon. Maj:tz», tyckes sålunda gifva vid handen, att gardet denna tid betraktades såsom en *organisatorisk enhet.* Hade

här varit fråga om *tvänne* olika garden vore ju egendomligt, om det ena uppfördes under det andras namn, och tvärtom.

Icke torde väl heller den omständigheten, att uppvaktare och drabanter »nyantogos» i Sverige, medan Gustaf II Adolfs gardeskompani ännu var i verksamhet, kunna gifva något stöd för den uppfattningen, att ett *nytt, från det andra fristående garde* var under uppsättning. Ty med kännedom om, att gardet så väl före som efter denna tid — i likhet med de flesta andra regementen — många gånger ändrat sammansättning och organisation, så att det tidtals utgjorts af ett, tidtals af flera kompanier, föreligger snarare skäl till antagandet, att det här endast gällt en, om ock tillfällig, utvidgning af »K. Maj:tz Guardie». Eller hvarföre skulle just en utvidgning med efterföljande reducering af gardet år 1633 afklippa sambandet mellan dess olika delar? Hvarföre skulle den del däraf, som i Sverige uppsattes under början af året, betraktas såsom en från det öfriga gardet självständig och oberoende enhet? Huru skall detta ens vara *möjligt*, i betraktande af att just *denna del* af gardet, såsom längre fram närmare skall visas, grundades genom de i Sverige kvarlämnade uppvaktarne och drabanterna, hvilka utgjorde så att säga en depot af gardets äldre personal?

Större vitsord än dessa *antaganden* beträffande enheten inom gardet torde för öfrigt med skäl kunna gifvas åt den uppfattning, som tydligen gjort sig gällande på 1600-talet, att döma af åtskilliga andra handlingar.

I en handling[1] frågas sålunda: »Om för *guardiets* officerare skall opföres en heller tre månaders sold? Uthij sal. Konungens tijdh äre alltid 3 månaders solld opförde och allenest en månad betallt, men uthij den förre regeringens tijdh hafwer ingen solld warit opförd». Uti denna handling från drottning Kristinas regering talas icke om S. Konungens guardie eller förra regeringens guardie utan om *guardiet* uti Salig Konungens tid och uti förra regeringens tid.

Samma uppfattning gör sig ännu tydligare gällande i en handling bland »Militaria» i Riksarkivet (bil. III), hvaruti under rubriken »*K. Maj:tz Guardie*» omtalas, huru personalen »tracteredes uthi Sal. Konungens tijdh» och »uthij nu regerende Dråttningz tijdh».

Beskrifningarna öfver likprocessionen i Wolgast 1633, hvari konungens lifkompani deltog, och de tvänne likprocessionerna i Sverige följande år, där drottning Kristinas gardeskompani gjorde samma tjänst, innehålla *intet* om olika garden, utan i alla tre beskrifningarna talas om »Capitein för Guardien», hvilken vid ena tillfället var Erik Stenbock, vid de andra hans *efterträdare* Thure Liliesparre (bil. IV).[2]

[1] Hofhållningen under drottning Kristinas tid. Riksarkivet.

[2] Vid genomläsandet af de trenne beskrifningarna skall man dessutom finna en i minsta detaljer likartad tjänstgöring för de båda gardeskompanierna, ja, så fullständigt lika, att man undrar om en sådan kan ifrågakomma annat än *inom ett och samma truppförband*. Likheten framträder mindre tydligt i utredningen (där man återgifvit 2 af de 3 beskrifningarne), emedan man hämtat den ena ur

3.

Om »*blårockarne*», hvilka i utredningen spelat en icke oväsentlig roll, lämnas uppgifter, som vi ej kunna annat än anse för vilseledande. De kallas sålunda »Gustaf II Adolfs f. d. stånddrabanter», ehuru de i verkligheten tillhörde Enkedrottningens garde. Redan 1628 omtalas detta garde,[1] hvarest uppvaktarne buro gult »liveri», drabanterna blått: däraf deras namn *blårockar*. Dessa uppvaktare (hillebardererna) och drabanter (blårockarne) voro tillika med Konungens »Leibcompagnie» i Wolgast 1633.

Om »blårockarne» säges vidare, »att de såsom kår upplöstes i midten af juli månad». Huru härmed förhåller sig, torde framgå af rikshufvudbokens journal för 1633 (parti 2931) — den i utredningen så ofta återgifna. Där står: »Efftersk:ne blårockar hafva bekommit en månadz kost peng:er, medhan de giorde tienst i Nykiöping för S. H. M:tz lijk, nemb.

32 musqueterare à 4 Dr.	128.
1 Corporal à 5 Dr.	5.
	133.

Konungens lik anlände till Nyköping den 5 augusti; drabanterna tjänstgjorde där en månad. Huru då förklara, att de »afdankades» i Wolgast *redan uti juli?*

Vidare uppgifves, att »blårockarne» till ett antal af 12 ingingo i gardets yngre kompani. Räntekammarboken för 1634 (verif., bil. VIII) meddelar emellertid, att icke mindre än 23 man, som i andra rullor återfinnas såsom »blårockar»,[2] erhållit sina innestående löneförmåner. Kvittensen är undertecknad af löjtnanten vid Gardet Engelbrekt Rogge. Dessa 23 måste sålunda någon tid hafva tillhört gardeskompaniet. Dessutom förekomma ytterligare 3 i 1634 års rulla, hvilka icke upptagas på ofvannämnda kvitto. En del af dessa 26 måste likväl — måhända i sammanhang med utbekommandet af de innestående lönerna — erhållit afsked, enär ej namnen på alla återfinnas i rullan för 1634.

I utredningen ha, såsom här ofvan anmärkts, blårockarne upptagits bland »andra regementen» och därmed förnekats, att de tillhörde *samma* garde, som den aflidne Konungens »Leibcompagni», under det att tydningen och förklaringen af parti 2603 i rikshufvudboken (bil. II) gifva stöd för en motsatt uppfattning. Af de 20 man utaf Frökens Lifguardie, hvilka i sistnämnda parti omtalas under rubriken »S. H:s Kon. Maij:tz Lifguardie», skulle nämligen 12 vara »blårockar». Denna inkonsekvens märkes emellertid icke, emedan nämnda rubrik icke anförts. Härigenom får läsaren äfven intrycket utaf, att här vore fråga om *tvänne* garden, »H. Kon. Maij:tz» och »Frökens», då hand-

[1] Klädekammarräkningar. Slottsarkivet.
[2] Jfr Torsten Bengtssons räkning i Wolgast tenssedel till klädekammarboken för 1633. Slotts

tjänat vid Gustaf II Adolfs garde, togo sedan värfning vid Drottning Kristinas.»

Huru det kan vara möjligt att angifva ett *bestämdt* antal af dem, som tjänat vid båda gardeskompanierna, är svårt att förstå, om man ihågkommer, att uppsättningen af drottning Kristinas gardeskompani började i juni 1633, men den första kända rulla öfver kompaniet är af så sent datum som den 29 nov. 1634. Under denna långa tidrymd af 1 ½ år hade en stor afgång och tillkomst måst äga rum att döma af förhållandet vid Gardet strax före och strax efter nämnda tid. Den 16 juli 1633 återstå sålunda endast 85 man af de 181, som bildade gardeskompaniet 15 juli 1632; samt från 29 nov. 1634 till den 11 januari 1636, eller något mera än ett år, omsättes kompaniet med 50 man eller 34 %, oaktadt gardet under denna tid ej deltagit i något fälttåg. Med dessa fakta för ögonen borde man hafva rätt att sluta till, att en vida större styrka än 17 af det äldre gardeskompaniet ingått i det sammanslagna, äfven om icke flera än 17 kunde återfinnas i 1634 års rulla. Minst 20 namn återfinnas likväl i denna rulla (bil. VI) på sådana, som tillhört Gustaf II Adolfs gardeskompani och deltagit i kriget.

Utom nu anförda sannolikhetsberäkningar finnas äfven andra skäl, som tala för ett närmare samband emellan de båda gardeskompanierna. En sammanslagning af gardets äldre och yngre personal har sannolikt ägt rum, i sammanhang hvarmed en del erhöll afsked, hufvudsakligen de tyska uppvaktarne och drabanterna från Gustaf II Adolfs tid, af hvilka man i 1634 års rulla endast återfinner ett försvinnande fåtal.[1] Alla tecken tyda på att hufvuddelen af Konungens gardeskompani var med på den transportflotta, som öfverförde Gustaf II Adolfs lik från Wolgast till Nyköping. Om utrustningarna till denna transport skref rådet till Enkedrottningen den 6 maj[2]: »att skeppen med all macht blifva tillagade, som H. Kon. Maij:tz . . . salige lik sampt E. M:t och *hele dess konungslige medföllie* att hit öffwer föra». Och just efter det kongl. likets ankomst till Sverige i början af augusti organiserades drottning Kristinas uppvaktare och drabanter såsom ett *kompani* af 92 personer, däri inberäknad fullständig befälspersonal med öfverstelöjtnant Thure Lilliesparre som »capitein».

På grund af utredningen skulle man kunna förledas till den tron att »Hennes Maij:t Drottningens Gardie» antog namn af »Compagnie de guardia» redan i juli och att detta sålunda skett oberoende af det äldre gardeskompaniets hemkomst. Det heter nämligen (s. 29) att »den i juli månad i kammaren utarbetade och i Nyköping den 13 aug. underskrifna ordinarie riksstaten för 1633 upptager såsom tillhörande Hennes Maj:t unga drottningens hofstat

[1] Det framgår tydligt vid jämförelse af rullorna för 1633 (bil. VII) och 1634, att man småningom velat befria sig från de utländska knektarne vid gardet. Då under Gustaf II Adolfs tid dessa ingingo till öfvervägande antal, är ju lätt förklarligt, att icke så många af det äldre gardeskompaniet återfinnas i 1634 års rulla för den 29 nov.

[2] Riksregistratur 1633. Riksarkivet.

ett »Compagnie de guardia». Härvid må emellertid anmärkas, att här ej är fråga om någon »riksstat för 1633»; det är endast drottningens »hofstat», som underskrifves. Från hvilken tid densamma skulle gälla[1] antydes ej med ett ord, men det tyckes ha skett från september månad och den kan svårligen anföras som bevis för att ett gardeskompani skulle varit organiseradt *före* hemkomsten af Gustaf II Adolfs gardeskompani från Wolgast — snarare för motsatsen.

Det antagandet ligger i själfva verket nära till hands, att man ej ansåg sig böra organisera gardet i Sverige till ett kompani, förrän en sammanslagning med det från Tyskland hemvändande kunde äga rum. Särskildt är att beakta, att Thure Lilliesparre ej blef »Capitein de guardie» förrän i sammanhang med Erik Stenbocks afgång från nämnda befattning. Före augusti månad kan icke heller något befäl upptäckas för uppvaktarne och drabanterna i Sverige. Befälsplatserna vid det sammanslagna gardeskompaniet måtte också hafva besatts till största delen af gardets äldre personal, hvaraf ännu den 29 november 1634 icke mindre än 9 (af det sammanslagna kompaniets 15 egentliga befälspersonal) funnos kvar i tjänst.

Äfven om man icke vid denna tidpunkt (nov. 1634) kan påträffa namnen på fler än 20 (ej 17) af dem, som deltagit i kriget och sedan ingått i det sammanslagna gardet, torde man, på grund af hvad ofvan anförts, kunna antaga, att deras antal ej obetydligt öfverstigit denna siffra.

I journalen för 1633 års rikshufvudbok (parti 3798) omnämnas ytterligare 5 uppvaktare under rubriken »H. Maij:tz Drottningens Guardie», hvilkas namn återfinnas uti rullan öfver Gardeskompaniet i Wolgast. Om dessa säges i utredningen (sid. 34, not 3) endast, att deras namn ej återfinnas i 1634 års rulla. Månne väl den omständigheten, att dessa icke tjänade kvar vid gardet så länge som till nov. 1634 kan jäfva en offentlig handlings vittnesbörd? Af Torsten Bengtssons räkning för hofkassan i Wolgast, som för utredningen också begagnats, framgår, att alla dessa 5 blefvo sårade i slaget vid Lützen och först frampå våren återkommo till gardet i Wolgast. Om de under sådana förhållanden icke så länge som till hösten 1634 stannade i tjänst, hafva de dock faktiskt tillhört det sammanslagna kompaniet. När nu detta likväl icke i utredningen erkänts, borde den *rubrik*, under hvilken dessa 5 uppförts i rikshufvudboken, *åtminstone* gifva ytterligare stöd för uppfattningen om gardet såsom *organisatorisk enhet*, enär ju äfven den aflidne konungens uppvaktare då räknades till H. Maj:tz Drottningens Guardie. Af dem, som tillhört Gustaf Adolfs gardeskompani och deltagit i hans sista fälttåg, hafva sålunda 25 man ingått i drottning Kristinas. Af dessa hade 21 man deltagit i slaget vid Lützen, eller 22 % af gardeskompaniets därvarande styrka (omkr. 95 man); 8 man af dem sårades i det minnesrika slaget.

[1] »H:nes M:tz unga drottningens *hofstat* — — — Compagnie de Guardia — — (92 personer) — — Actum Nykiöping d. 13 aug. a:o 1633». (Underskrifter). Akten är i afskrift bilagd en, såsom det synes, år 1634 uppgjord riksstat.

Enligt utredningen skulle man endast med visshet känna, att *sex man* ingingo i det nyuppsatta kompaniet. I räntekammarboken för 1634 omtalas nämligen, att »sex man, som äro hemkombne tillika med de andre från Tyskland», icke erhållit någon anvisning på landet utan »hafwe sigh *strax* uthi Nykiöping under H. Maj:t Frökens Guardie gifwit». Af den ordsammanställning, hvaruti ordet »*strax*» förefinnes, tyckes emellertid framgå, att »*de andre*» skulle komma efter eller kommit efter. Icke dess mindre säges, att de 11 man, hvilkas namn ytterligare återfunnits i 1634 års rulla, ej med säkerhet kunna anses identiska med dem, hvilka uppförts under samma namn i 1633 års rulla. Anledningen skulle vara den, att de bära »mera vanliga namn» utan tillägg af deras hemort. Huruvida sådana namn som t. ex. Peter Westphal, Engelbrekt Rogge, Jacob Kiörner äro »*mera vanliga*», därom må läsaren själf döma.

För att komma till erkännandet, att 17 man i »*gynnsammaste fall*» först tillhört Gustaf II Adolfs gardeskompani, därefter drottning Kristinas, har man i utredningen begagnat en formulering, hvarigenom intrycket, att något samband mellan de båda gardeskompanierna skulle förefinnas genom dessa 17, helt och hållet uteblifvit. Efter att hafva omtalat styrkan på gardet den 29 nov. 1634 säges nämligen:

En del hade förut tjänat vid andra regementen. Sålunda hade i augusti 1633 nio man af Upplands regemente fått anställning vid detsamma, likaså 12 af Gustaf II Adolfs f. d. stånddrabanter (de s. k. blårockarne), hvilka såsom kår upplöstes i medlet af juli månad 1633, och sex man — att döma af namnlikheten måhända ända till 17 — som under kriget haft anställning vid Gustaf II Adolfs gardeskompani.

På ett svagare sätt torde sambandet mellan gardets olika delar svårligen kunnat framställas. Sålunda hänföras de s. k. blårockarne och konung Gustaf II Adolfs gardeskompani till »andra regementen», utan att det berättigade i ett dylikt förfarande ens med någon enda handling kunnat styrkas: vidare omtalas dessa i samband med Upplands regemente, hvilket med *visshet* skulle lämnat 9 man till »drottning Kristinas garde», under det man om Gustaf II Adolfs gardeskompani endast skulle kunna säga detta beträffande 6.

Man kunde sålunda på grund häraf säga, att Svea lifgarde med lika stort eller rättare lika litet berättigande kunde göra anspråk på arf från Upplands regemente som från gardet före 1633.

Huru härmed förhåller sig, torde emellertid framgå icke mindre af hvad längre fram kommer att meddelas, än af det redan anförda. Uppgiften om de »9» från Upplands regemente är i och för sig af så ringa betydelse, att den knappt varit förtjänt af omnämnande. Ty hvad anmärkningsvärdt ligger väl däri, att f. d. öfverstelöjtnanten vid *Upplands* regemente, chefen för gardeskompaniet Thure Lilliesparre tillåtit några af sina forna knektar följa sig till gardet?

3.

Om »*blårockarne*», hvilka i utredningen spelat en icke oväsentlig roll, lämnas uppgifter, som vi ej kunna annat än anse för vilseledande. De kallas sålunda »Gustaf II Adolfs f. d. ständdrabanter», ehuru de i verkligheten tillhörde Enkedrottningens garde. Redan 1628 omtalas detta garde,[1] hvarest uppvaktarne buro gult »liveri», drabanterna blått: däraf deras namn *blårockar*. Dessa uppvaktare (hillebardererna) och drabanter (blårockarne) voro tillika med Konungens »Leibcompagnie» i Wolgast 1633.

Om »blårockarne» säges vidare, »att de såsom kår upplöstes i midten af juli månad». Huru härmed förhåller sig, torde framgå af rikshufvudbokens journal för 1633 (parti 2931) — den i utredningen så ofta återgifna. Där står: »Efftersk:ne blårockar hafva bekommit en månadz kost peng:er, medhan de giorde tienst i Nykiöping för S. H. M:tz lijk, nemb.

32 musqueterare à 4 Dr.	....	128.
1 Corporal à 5 Dr.	....	5.
		133.

Konungens lik anlände till Nyköping den 5 augusti; drabanterna tjänstgjorde där en månad. Huru då förklara, att de »afdankades» i Wolgast *redan uti juli?*

Vidare uppgifves, att »blårockarne» till ett antal af 12 ingingo i gardets yngre kompani. Räntekammarboken för 1634 (verif., bil. VIII) meddelar emellertid, att icke mindre än 23 man, som i andra rullor återfinnas såsom »blårockar»,[2] erhållit sina innestående löneförmåner. Kvittensen är undertecknad af löjtnanten vid Gardet Engelbrekt Rogge. Dessa 23 måste sålunda någon tid hafva tillhört gardeskompaniet. Dessutom förekomma ytterligare 3 i 1634 års rulla, hvilka icke upptagas på ofvannämnda kvitto. En del af dessa 26 måste likväl — måhända i sammanhang med utbekommandet af de innestående lönerna — erhållit afsked, enär ej namnen på alla återfinnas i rullan för 1634.

I utredningen ha, såsom här ofvan anmärkts, blårockarne upptagits bland »andra regementen» och därmed förnekats, att de tillhörde *samma* garde, som den aflidne Konungens »Leibcompagni», under det att tydningen och förklaringen af parti 2603 i rikshufvudboken (bil. II) gifva stöd för en motsatt uppfattning. Af de 20 man utaf Frökens Lifguardie, hvilka i sistnämnda parti omtalas under rubriken »S. H:s Kon. Maij:tz Lifguardie», skulle nämligen 12 vara »blårockar». Denna inkonsekvens märkes emellertid icke, emedan nämnda rubrik icke anförts. Härigenom får läsaren äfven intrycket utaf, att här vore fråga om *tvänne* garden, »H. Kon. Maij:tz» och »Frökens», då hand-

[1] Klädekammarräkningar. Slottsarkivet.
[2] Jfr Torsten Bengtssons räkning i Wolgast 1633. Kammararkivet. Kvittenssedel till klädekammarboken för 1633. Slottsarkivet.

lingen läst i sin helhet visar motsatsen (se sid. 34 not i betänkandet). Nyss omtalade handling är emellertid icke den enda, som angifver, att H. S. Maj:tz Leibcompagnie och Enkedrottningens uppvaktare och drabanter (blårockarne) år 1633 räknades till samma garde. I rikshufvudboken för 1633 (parti 2178) och klädekammarboken för samma år (bil. IX) omtalas nämligen gardet i Wolgast under rubriken »H. S. Maij:tz och Hen. Maij:tz Drottningens Leibguardie». »Blårockarne» måste sålunda också medräknas bland dem, som bidragit att stärka kontinuiteten inom gardet år 1633.

Den del af gardets äldre personal, som längre eller kortare tid tillhört det »Nya gardet» och sålunda bildat den sammanhållande länken mellan gardet före och efter 1633, har, som ofvan visats, varit betydligt större än i utredningen påståtts, nämligen:

27 man, som kvarlämnats i Sverige vid konung Gustaf II Adolfs afresa till kriget;[1]

25 man af Leibcompagnie, som deltagit i fälttåget;

26 blårockar.

Summa 78 man.

Af dessa funnos ännu den 29 november 1634 kvar vid gardet följande:

6 man af det i Sverige kvarlämnade manskapet;

20 man af Konungens Lifkompani, som deltagit i fälttåget;

17 blårockar.

Summa 43 man (däraf 9 befäl).

29 % af gardeskompaniets 146 man hade sålunda tillhört gardets äldre personal.

Månne icke under sådana förhållanden tillräckligt samband finnes mellan gardets olika delar, för att den yngre kan äga rättmätiga anspråk på arf från de äldre?

4.

Efter att hafva redogjort för uppkomsten och utvecklingen af drottning Kristinas gardeskompani, öfvergår man i utredningen till beskrifning öfver de öden, hvilka Gustaf II Adolfs lifgarde skulle varit underkastadt efter dess konungs död, särskildt i Wolgast, där det utgjorde vakt vid hans lik. Denna beskrifning utmynnar i påståendet, att kompaniet »upplöstes» och konungens uppvaktare och drabanter »formligen afdankades». Detta påstående föregås af en detaljerad beskrifning öfver ställningen i Wolgast 1633. Man får sålunda veta, att därstädes funnos tvänne hofstater, för hvilka en gemensam kassa var anordnad, att ur denna aflönades bland annat de skyttar, hvilka försågo kungliga taffeln med villebråd. Det upplyses till och

[1] Enligt räntekammarboken för 1634 afskedades de 15 »gambla» drabanterna den 10 januari 1634. Fyra af de tolf äldre uppvaktarne afgingo likaledes före mönstringen den 29 nov. 1634.

med om namnet på befälhafvaren för dessa »djurskyttar», hvilket dock knappast har någon betydelse för föreliggande fråga. Därefter beskrifves tillståndet inom hofstaten, hvari funnos en mängd öfverflödiga personer, och man söker visa, att härmed åsyftades just gardeskompaniet. Detta påstående stödjes af ett antal bref. Det första är från sekreteraren Nils Nilsson Tungel till rikskansleren (jfr bil. X). Han säger däri, att hofstaten var »uppfylld af en mängd onödigt parti, som borde utstrykas». Denna uppgift har sammanställts med en annan (i Tungels bref till pfalzgrefven Johan Casimir), hvari säges, att uppvaktarne gingo »oklädde», hvarmed menades, att de ej erhållit sorgkläder.

Härefter åberopas riksråden Gabriel Oxenstjernas och Mathias Soops bref af den 24 maj till riks- och kammarrådet i Sverige, däri Tungels utsago bestyrktes. Riksråden säga nämligen, att hofstaten var »fylld af en mängd onödigt folk, som föga eller ingen tjänst gjorde», hvilket riksråden därför »gärna ville afdanka». Denna deras afsikt vann bifall af rådet, som uppmanade dem »att afdanka alla, som de utan förevitelse kunde afskeda.»

Utan vidare *antager* man nu, att »Konungens forna gardeskompani» inbegreps i denna »afdankning», och af de gjorda citaten bibringas läsaren lätt den uppfattningen, att så också var meningen. — Vi ha dock kommit till en afvikande uppfattning efter en närmare granskning af brefvens innehåll.

Uppgiften om de »oklädde» uppvaktarne har i utredningen hämtats ur Tungels bref till pfalzgrefven Johan Casimir. Samma sak omtalas dock äfven i brefvet till rikskanslern och det på ett sätt, som snarare visar, att Tungel *icke* åsyftat dessa med »onödigt parti». Han skref nämligen på slutet:

»Opvarterne gå och ännu oklädde, hvilket gaf ett slätt anseende.» Han beklagade sålunda, att de *ännu* icke erhållit sorgkläder och hoppades tydligen, att de snart skulle få sådana, hvilket säkerligen ej kommit i fråga, därest han funnit dem öfverflödiga

Man skulle nu kunna förmoda, att i Tungels bref till pfalzgrefven uppvaktarne hade omnämnts i sådant sammanhang, att däraf framginge, att han åsyftat de »oklädde» uppvaktarne med onödigt parti. I stället skrifver han »Hoffälkedt går och ännu mestadels oklädt särdeles opwakterne som *dageligen* H. K. Maij:tz Saligaste Liik *bevaka måste.*»

Dessa, hvilka således dagligen utgjorde vakt vid konungens lik, skulle vara »det onödiga parti», om hvilket Oxenstjerna och Soop sade, att de »föga eller ingen tjenst gjorde» och hvilka »utan förvitelse» skulle kunnat »afdankas»!

På hvilka häntydde då riksråden och Tungel i sina bref? Vid en undersökning af dem, som verkligen tillhörde hofstaten, skall man snart komma till en ganska talrik och dyrunderhållen personal. Af Gustaf II Adolfs och drottning Maria Eleonoras hof funnos förutom hofmarskalk och hofmästare bland andra 11 kammarherrar, 17 hofjunkare, 6 cantzelister, perlestickare, paulunmakare, jungfruknektar,

fyrböter m. fl. m. fl., sammanlagdt närmare 200 manliga personer; således ett mycket större antal än gardeskompaniets personal.[1]

Det antagande borde också ligga nära till hands, att vid enkedrottningens och den 7-åriga drottningens hof en del af de ofvan uppräknade kunde höra till dem, som »föga eller ingen tjenst giorde» och hvilka Oxenstjerna trott sig kunna »utan förvitelse» afdanka. Däremot förefaller det onaturligt, att man under pågående krig, då anskaffandet af krigsfolk var både svårt och dyrbart, funnit skäl afdanka krigare, hvilkas hjälterykte följt deras konungs till eftervärlden.

Icke förty fortsättes i redogörelsen på följande sätt:

Frågan om afskedandet af en del personer var sålunda afgjord, om än icke hvilka. Men att däribland inbegreps utom ofvannämnda 32 blårockar[2] *äfven konungens forna gardeskompani, framgår otvetydigt af åtskilliga omständigheter, för hvilka här nedan skall redogöras.* Därefter meddelas, att gardeskompaniet gjorde tjänst för sista gången vid likprocessionen i Wolgast den 16 juli. *»Strax därefter är det skingradt åt olika håll. Vi skola nu försöka följa några af de spillror, hvari det sprängdes.»*

Hvilka äro nu bevisen för detta påstående?

Först anföres ett rekommendationsbref från Oxenstjerna och Soop till rikskanslern för Erik Stenbock (bil. XI) och några af hans underlydande. När konungens lik jämte »hofstaten» skulle öfverföras till Sverige, ville Erik Stenbock, chefen för H. S. K. Maj:tz Guardie, icke följa utan föredrog att jämte 22 af de sina återvända till kriget.

Det bör ej väcka förvåning, att gardeschefen, som alltid var en bland de mest framstående krigarne, föredrog kriget framför vakttjänst vid den 7-åriga drottningens hof. Stenbock ville skörda nya lagrar på slagfältet, liksom hans föregångare Mansfeldt, Thurn, Teuffel och Nils Brahe. Hans senare krigarbana visar, att han ej vansläktats. Om Stenbock och hans »22» får man sedan veta, att de ännu den 3 oktober benämndes »H. K. Maij:tz Liff Guardie».

Men månne man af den omständigheten, att gardeschefen med ett fåtal af de sina lämnade sin befattning — för att i enlighet med riksrådens rekommendation befordras till högre befäl — kan draga den slutsatsen, att gardeskompaniet såsom sådant upplöstes?

Till ytterligare bevis för det påståendet, att afdankningen verkligen skulle hafva egt rum, anföres emellertid, angående de öfriga af kompaniet: »Om dem skrefvo riksråden från Wolgast den 24 juli 1633 (jfr bil. XII) till kammarråden bland annat, att som uppvaktarne under H. M:tz Salig i åminnelse garde hos dem anhållit, *att antingen få behålla det liverie, som enligt Konungens befallning blef förfärdigadt åt dem i Frankfurt am Main, eller ock så mycket annat commiss, som däremot kunde belöpa*, hade riksråden ansett det fast bättre och rådeligen wara dem med *något annat Commiss för detta gjorda liveriet att contentera, efter som det mechta sköönt och nästan*

[1] Klädekammarboken 1633. Slottsarkivet.
[2] Att dessa icke afdankades är förut ådagalagdt.

för gådt åhr således att bortgiffva. Häraf framgår ännu tydligare, att gardeskompaniet blifvit formligen *afdankadt vid upplösningen i Wolgast, då i motsatt fall manskapet icke gärna kunnat fråntagas sin uniform, hvilken riksråden nu, i händelse det skulle hafva fått bibehålla den, ansågo sig skänka bort.*»

Af riksrådens bref framgår emellertid, att uppvaktarne begärde »*nu här nå*» det liveri »de då haffva skulle» (näml. under konungens lifstid); de begära sålunda att *ernå*, *erhålla* liverit, icke »*få behålla*» detsamma, såsom i utredningen säges.[1] Detta förändrar onekligen saken, emedan det ej gärna kan blifva tal om att »*fråntaga*» uppvaktarne något, som de ännu icke erhållit. Det öfverensstämmer också med riksrådens förklaring, att de ogärna ville till uppvaktarne »bortgiffva» liveriet; hade dessa däremot redan utfått detsamma, skulle väl riksråden skrifvit, att de ogärna ville låta uppvaktarne »få behålla» det.

Att uppvaktarne anhöllo om »liveriet», ett minne från deras forne konung och herre, är lika naturligt, som att riksråden tvekade att bifalla deras anhållan. Det är nämligen förut meddeladt, att Tungel klagade öfver att uppvaktarne gingo »oklädde». På grund af penningebristen hade dessa också i själfva verket icke kunnat erhålla sorgkläder så hastigt, som man önskat. Emellertid fick Stenbock sådana redan den 12 januari; den 14 februari erhöllo 28 uppvaktare svart kläde till gehäng och bardisaner; *den 12 juni utdelades åt hela kompaniet sorgkläder* (bil. IX), och den 29 fingo alla sina gehäng och bardisaner »öfverdragna».[2] Hvad var naturligare under denna ekonomiskt betryckta tid, än att riksråden ogärna skänkte bort en dyrbar uniform åt uppvaktarne kort efter det dessa erhållit nya sorgkläder? De kunde så mycket mindre göra detta obetingadt, som uppvaktarne icke ens hade rätt att bära densamma till följd af sorgen. Riksråden hemställa därföre till riks- och kammarråden i Sverige, att uppvaktarne måtte »contenteras» med något annat »commiss», hvilket då antagligen skulle vara svart för att kunna användas.

För öfrigt! Kan väl någon tro, att riksråden, som i bref af den 24 maj meddela riks- och kammarråden sin mening att afskeda en del personer, skulle 19 dagar senare gifvit sorgkläder åt hela gardeskompaniet, för så vidt detta inbegripits bland dem, som borde afdankas?

Riksråden nämna ej heller i sitt bref af den 24 juli ett enda ord om afdankningen. Intet hade varit naturligare, om en sådan verkligen ägt rum, enär Oxenstjerna just af riks- och kammarråden i Sverige erhållit bemyndigande att »afdanka dem han utan förvitelse giöra kan.»

---

[1] Hur man där kommit till tolkningen »få behålla» är ej godt att säga. I originalet står tydligt *nå*.

[2] I klädekammarboken för 1633 (slottsarkivet) står: Extra ordinarie expensier Debet till Kläde Cammaren för Kläde som åhr lefwereret till öfverdraga 50 bardisaner och 80 bandolerer för H. S. M:tz och H. M:tz Drottningens Guardie 29 Juni 1633. Så äfven i Rikshufvudboken 1633 p:e 2178.

I stället talas hela tiden om uppvaktarne *vid* »H. K. Maij:tz Guardie» (ej om »*f. d.*» uppvaktarne).

Af hvad här ofvan anförts torde framgå, att riksrådens bref långt ifrån att bevisa afdankningen i stället tyder på motsatsen. Likväl säges i utredningen: »*häraf framgår ännu tydligare, att gardeskompaniet blifvit formligen afdankadt vid upplösningen i Wolgast.*» Ännu tydligare! Än hvad? Icke kan väl den omständigheten, att Erik Stenbock och hans »22» *höllo ihop* under benämningen »Hans Maij:tz Lijf Guardie» åtminstone till den 3 oktober 1633, bevisa gardets upplösning i juli?

Likväl har i utredningen icke kunnat framdragas några andra »omständigheter» än denna och riksrådens bref, hvaraf det otvetydigt skulle framgå, att »*förutom blårockarne äfven konungens forna gardeskompani inbegreps i afdankningen.*»

Uti Torsten Bengtssons räkning för hofkassan i Wolgast, som i utredningen citerats, står bl. a.: »Den 16 Julij hele compn. bekommit den rest som dee hade uthj Wolgast att fordra» (af kostpengar, lönepenningar erhöllo de sedan). En Frantzos under uppwacktarne Lackapelle som afdankade bekom (8 Daler lönepengar).» Här omtalas särskildt *en* uppvaktare såsom afskedad; månne detta ägt rum, om alla de andra varit underkastade samma öde?

Oafsedt allt hvad här ofvan blifvit sagdt angående den *förmenta* afdankningen, borde den omständigheten, att man vid genomgående af räntekammarböcker, registratur, verifikationer, journaler m. m. från 1633 icke på ett *enda* ställe finner omtaladt, att konung Gustaf II Adolfs gardeskompani upplöstes i Wolgast, i och för sig vara nog att öfvertyga enhvar, att *någon afdankning ej ägt rum*, särskildt i betraktande af, att till och med om enskilda uppvaktare och drabanter ofta finnes antecknadt, när de afskedats. Skulle då Gustaf II Adolfs ärorika garde kunna upplösas utan att några böcker från denna tid veta att därom förmäla? Hvad som saknas i handlingarna har i utredningen ersatts med »*åtskilliga* omständigheter», hvaraf afdankningen »otvetydigt» skulle framgå. Den rätta betydelsen af de *twänne* »omständigheter», som anförts, torde af det här ofvan meddelade tydligt framgå.

Härmed förfaller äfven *det måhända mest afgörande skälet* för kommitterades ogynnsamma domslut beträffande Svea Lifgardes ursprung. I den fortsatta utredningen kallas uppvaktarne och drabanterna »f. d.» Om dessa står »*att de vid hemkomsten spredo sig till olika delar af landet*». Stöd för detta påstående är hämtadt ur kammarkollegii registr. för 1633, hvari meddelas, att 31 namngifna af Gustaf II Adolfs gardeskompani skulle erhålla hälften af sin innestående lön genom landshöfdingarne i Östergötland, Nerike och Upland.[1] Men af de åberopade skrifvelserna kan svårligen dragas den

[1] »Effter såsom nerskrifne S. H. M:tz — uppvachtare under Liffguardie hafva her af cammaren effter medh dem gjordt afrächning till att fordra deres halfva års resterende lön — — — altså begeres af ståthålleren etc. han ville af inne-

slutsatsen, att »någon *spridning*» af uppvaktarne ägt rum, ännu mindre en formlig afdankning. Jämför man kammarkollegii bref med det å sid 34 i kommittébetänkandet aftryckta kvittot, torde endast framgå, att ett antal hemkomna uppvaktare utfick hälften af sin innestående lön i kammaren, andra hälften genom anvisning på vissa landränterier. Penningenöden var ju synnerligen stor i landet, och i kammaren saknades medel att utbetala åt alla hemkomna hela deras lön. Det hela synes alltså blott varit en kameral åtgärd. Åtminstone en stor del af de 31 återgick sedermera i tjänstgöring, äfven om andra på grund af sjukdom, blessyrer från kriget, eller af andra skäl uteblefvo. Med visshet känner man, att utaf dem 11 funnos kvar vid gardet *ännu* den 29 nov. *1634*. Låt vara, att nyssnämnda 31 icke varit bland dem, som *från början* bidrogo till gardeskompaniets utvidgning, utan att denna måste hafva åstadkommits genom andra, låt vara, att större delen af dessa senare — särskildt de tyska knektarne, hvilkas namn, såsom förut meddelats, endast till ringa antal återfinnas — sedermera beviljats afsked, så förefinnas likväl såsom förut påvisats, många skäl för påståendet, *att drottning Kristinas gardeskompani icke blott grundades utan äfven utvecklades till kompani genom gardets äldre personal.*

Efter den beskrifning öfver Konungens Svea Lifgardes uppkomst, som i utredningen lämnats, kan det ej förvåna någon, om kommitterade funnit »*detta svaga sammanhang icke kunna berättiga till några grundade arfsanspråk*». Det enda gemensamma, som tillerkänts gardet före och efter 1633 är *namn*, *tjänstgöring*, *ort*, samt ett *mindre antal tjänstgörande*. Under den förutsättningen, att något annat verkligen icke varit gemensamt för Gustaf II Adolfs och drottning Kristinas gardeskompanier, kunde man ju svårligen fasthålla påståendet om kontinuitet dem emellan, — för så vidt icke andra regementen tillerkänts traditioner från äldre truppförband utan att ens kunna åberopa dessa anknytningspunkter. Vi undvika dock helst att beröra förhållanden, som kunde vara ömtåliga för andra regementen och nöja oss med den gjorda häntydningen, så mycket hellre, som enhvar måste med glädje se, att regementen tillerkänts traditioner, äfven om de sammanhållande länkarna mellan nu och fordom stundom varit svaga nog. Konungens Svea Lifgarde åter är med *starka* band förenadt med konung Gustaf II Adolfs garde och borde därföre också erkänts såsom rättmätig arftagare till den store konungs lifvakt.

»Det har äfven sagts», står till sist i redogörelsen, »*att Svea Lifgarde skulle kunna räkna sina anor ännu längre tillbaka i tiden eller från det ryktbara gula regementet.*»

Därefter följer en sakrik utredning om Gula regementets öden *efter* 1633. Denna i och för sig värderika redogörelse torde här icke behöfva återgifvas, enär man aldrig förrän i utredningen hört att Svea Lifgarde skulle räkna sina anor från gula regementet efter

varande års ordin. och extra ordin. renta, som nermest till handz är, för:ne 55½ Rdr dem tillställa och föllia låta» heter det i brefvet till landsh. i Östergötland

1633. Däremot har man hittills allmänt ansett, att Svea Lifgarde skulle leda sina traditioner från gula regementet *i och genom* det gardeskompani (stundom kompanier) som, om också ej alltid i ekonomiskt, likväl ständigt i taktiskt afseende, till och med slaget vid Lützen, var förenadt med gula regementet såsom dess förnämsta kompani. Efter nämnda slag är gardeskompaniet för alltid skildt från gula regementet. När man i utredningen trott sig hafva visat, att mellan Gustaf II Adolfs gardeskompani och det 1633 nyuppsatta något sådant samband ej finnes, som berättigar det yngre till arf efter det äldre, synes därmed all anledning bortfallit för en utredning om gula regementet, i synnerhet efter 1633.

Att Gustaf II Adolfs garde och dess arftagare skulle kunna räkna sig gula regementets äreminnen till godo, har i utredningen fastslagits, när det står, att detta kompani en gång »*tillhört* gula regementet.»

Sedan nu här ofvan visats, att drottning Kristinas gardeskompani och dess arftagare kunna göra rättmätiga anspråk på traditioner från Gustaf II Adolfs (eller gula regementets) »Leibcompagnie» äga dessa äfvenledes — i betraktande af de synpunkter, kommitterade uppställt för sina domslut — rätt till arf från gula regementet. *Och är det af denna anledning Svea Lifgarde räknar traditioner äfven från detta*, i hvars strider »H. Maij:tz Guardie» städse tagit en ärofull del.[1]

En undersökning i hvad mån »Hofregementet, »Drabantregementet», »Konungens eget», »Gula regementet», »Lijffguardie», Lifgardet till fot och Konungens Svea Lifgarde ingripit och deltagit i de fältslag och träffningar, som tillhöra dess lysande krigshistoria, skulle kräfva ett arbete af alltför omfattande art och ligger ej inom ramen för denna granskning.

Emellertid må man hoppas, att denna vår utredning tillräckligt tydligt påvisat, att Konungens Svea Lifgarde äger rätt till *minst* följande äreminnen på sina fandukar:

Mewe 1626. Gurzno 1629. Lützen 1632. Halmstad 1676. Lund 1676. Landskrona 1677. Narva 1700. Düna 1701. Clissow 1702. Holoftzin 1708. Svensksund 1790.

[1] Konungens Svea Lifgardes rätta härledning framgår af *Bilaga XIII.*

E. L.

Bilagor.

I.

(Rikshufvudbokens journal 1633, Parti 4192, Kammarark.)

Hen:s Maij:tz Drodningens Lijf Guardie Debet Idem som Efterskrefne till sörie kläder bekommit hafwa Innehåller Clädhe Cammarräckningena Pro Anno 1633.

Nembligen

Effter Welb. H:r Claes Flämmingz Zedel dat. den 13 Februarij 1633 hafva 12 opwacktare bekommit 12 hattar — — — — — — —

Effttersch:ne bekommit Effter H. F. N. Pfaltzgrefwen och Herr. Claus Flämmingz undersk:ne Zedel. Dat. den 6 Junii 633.
8 Nyantagne Opwacktare 96 aln. — — — — — — — —
18 drabanter 108 aln . . . . . — — — — — — — — —

Effter H. F. N. Pfaltzgrefwens och Wälb. Herr. Claes Flämmingz underskrefne Lengdh den 19 December 1633 hafwa 2 officerar och 15 *gamble* Drabanter bekommit — — — — — — — — — — — — — — —

Till 12 H. M:z opwacktere är lefwereret effter muntlig herr Claes Flemmings befallning. — — — — — — — — — — — — — — — —

II.

(Rikshufvudboken 1633, parti 2603, Kammarark.)

S:ig H:s Kon. Maij:tz Lifguardie. Debet Idem som dee enähr dee ifrån Tyskland hemkomme bekommit hafwe. nembl.

25 Man H. K. Maij:tz Lifguardie 20 dal.	Dlr.	500
20 Mann Frökens Lifguardie 20 dal.	—	400
		900.

III.

(Militaria, Riksark.)

Opå K. Maij:tz Guardie	Tracterade vthj S:gh Konungens Tijdh						Tracterede vthj nw Regerende Dråttningz Tijdh							
	Månadz Soldh		Månadz Läh-ningh		Summa Sölwer-mynt		Månadz Soldh		Månadz Lähning		Åtskildnaden			
											Öfver		Under	
	daler	or.	daler	or.	daler	or.	daler	ore	daler	ore	daler	or.	daler	or.
1 Öfwerste					2									
1 Capitein			18		18				15				[3][1]	
1 Fenderich			18		18				15				[3][1]	
1 Chiargiant			9		9				9					
1 Vnder Officerere			7	16	7	16			8	20	1	4		
1 Corporal			5	8	5	8			8	8	3			
1 Corp: för upwactere			12		12				9	24	2	8		
1 Trombslagere			4	16	4	16			6	—	1	16		
1 Opwactere			9		9				7	16	1	16		
1 Passevolant			2	8	2	8			2	8				
1 Giemehn			3		3				6		3			

[1] Papperet är här söndermultnadt.

IV.

(Ceremonialia, Riksark.)

Kon. Maij:tz Lijk Process Hållen i Wolgast den 16 Julij Anno 1633.

— — — — — — — — — — — — — — — — — —

På både sijdher om Lijkhedt föhrer Capiteinen för guardien Her. Erich Stenbock 60 men med swartta öfwer dragna Bardisaner . . . . .

Kon. Gustaff Adolph den II och stoores salighe Lijkz och Uthfärdz Process hållen uthj Nyköpingh den 15 Junij Anno 1634.

— — — — — — — — — — — — — — — — — —

På båda sidor om Lijket förer Capitein te Guartia som är Thure Lilliesparre sextijo man medh offuerdraghne Bartisaner, hvilke skolle ståå uppå Bårgården och när Lijket kommer uth om Slottzportten skiuthes medh stycken aff. slottet.

Kon. Gustaff Adolph dhen II och Stoores salighe Lijkz och utfärdz Procesz hållen uthij Stockholm den 22 Junij Anno 1634.

— — — — — — — — — — — — — — — — — —

På både sijder om dhet Konungzlige Lijket föhrer Capitein de Guardia, som är Her. Ture Lilliesparre, sextijo man med öffwerdragne Bardisaner.

V.

(Rikshufvudboken 1633, parti 2071, Kammarark.)

Hen:s Maij:tz Drottningens guardie som dee åtskillige tidher på deres månadz gagie bekommit haffva.

För ½ Julij månat

8 opwactere . . . . 9 dr. . . . . Dlr. 72.

18 drabanter . . . . 4½ dr. . . . . Dlr. 82.

Åh förbe:te opwactere bekommit den andra ½ wa Julij månadz gagie Dlr. 154.

Noch 9 Hen:s Maij:tz opwactere bekommit på en räkning hvardere 10 R:r löper i Swenske penningar . . . . Dlr. 315.

För Augusti månadt bek:t

1 Capitein.	1 Leutenampt.
1 Munsterschrifware.	1 Förerere.
1 Rustmestare.	24 Opwactere.
48 drabanter.	1 Trumbeslagare.
1 Profoss.	3 Munsterdränger.

Löper som de hafwa bekommit 250 Rdr. à 14 dr. Dlr. 875.

Åhr giffwit Michell Mårtensson på Augusti månads gagie 7½ Rdr. à 14 dr. löper . . . . Dlr. 25,24.

1523: 24.

VI.[1]

(Krigsarkivet.)

Munster Rulla

Oppå H:s M:tz Lijf Guardia som munstrades den 29 November [1634]: af de- wälb. Herr H. Claës Christersson Horn till wekns Öfwerste uthöfwer Adelens Rusttienst i Swerige, Finlandh och Lijflandh, så och Uplandhz Rytteri v.

	Upptages i 1632 års rullor.	Upptages i 1633 års rulla.		Upptages i 1632 års rullor.	Upptages i 1633 års rulla.
Capitain — Ture Lillie			Johan Olofsson[2]	1	1
Sparre.			Jöran Brynhof.		
Leutenampt — Engelbrecht			Larss Jönsson[2]	1	1
Rogge	1	1	Frederich Caspersson.		
Fendrich — Hendrich			Per Dufwa.		
Horn.			*Michell Olofsson.*[3]		
Felttwebel — Jacob Kiör-			*Hans Erichsson.*[3]		
ner	1	1	*Per Jonsson.*[3]		
Chergiant — Erich Markus-			*Olof Jahansson.*[3]		
son	1		*Erich Jonsson.*[3]		
Corp. för piken. Biörn Nilsson.			*Thomass Aschimb.*[3]		
Lass Markusson	1	1	Anderss Matzon	1	
Peter Westphalen[2]	1	1	Olof Nilsson Hare	1	1
Munsterschiffr. — Nils An-			Matz Larsson Hals.		
dersson.			*Nils Trana.*[3]		
Förare — Larss Matzon	1	1	Thore Benchtsson.		
Förereder — Törsten Swens-			Jönss Haraldsson.		
son	1	1	Anders Matzon Skotte.		
Rustmest: Jost Mynich	1	1	*Christopher Jöransson.*[3]		
Corp. för Musch: *Törbiörn Anders-*			*Anders Östgöte.*[3]		
son.[3]			*Lasse Swartt.*[3]		
Erich Jöransson.			Per And. Grubb.		
Matz Erichsson.			Jacob Håkansson.		
Trumbslager: Olof Langh.			Carll Hansson öfwerste	1	1
Per Kråka.			Nilss Gunnarsson Röôss.		
Pipere — Erich Jöransson			*Nilss Jonsson Hiort.*[4]		
Prophoss: *Larss Matzon.*[3]			Swenn Anderss.		
Munsterdrenger.			Böriell Persson.		
Pasvolanter.			*Jon Olofsson Stubb.*[4]		
			Bencht Nilsson Lillieulf.		
Upwachter.			Olof Hansson Rolf.		
Michell Mårthensson, siuk-			Anderss Erichsson		1
lig, begärer afschedh.			*Nils Anderss. Stormstycke.*[3]		
Swen Persson.[4]			Bencht Andh. Skåningh.		
Jon Persson.			Jahan Jahansson.		
Olof Persson.			Matz Mårthensson Kempe	1	1
Per Biörsson	1	1	Anderss Nilsson.		
Grels Jonsson		1	Matz Andersson.		
Hendrich Danielsson	1	1	Gulbrandh Persson.		

[1] Sammanställningen gjord af förf. Med kursivstil utmärkas de, som endast förekomma i 1629 års rulla samt »blårockar» (se noterna). De förstnämnda jämte dem, som endast förekomma i 1634 års rulla, äro de, som tillhört gardet, utan att ha deltagit i kriget.

[2] Sårad i slaget vid Lützen. — [3] »Blårock». — [4] Upptagen i 1629 års rulla.

	Upptages i 1632 års rullor.	Upptages i 1633 års rulla.		Upptages i 1632 års rullor.	Upptages i 1633 års rulla.
Hans Erichsson.			Swen Benchtsson Stake.		
Olof Nilsson Frimodh . .	1	1	*Olof Olofsson Muur.*[2]		
Olof Erichsson Fincke . .	1	1	Olof Jonsson.		
Jon Matzon Härdh.			Arfwidh Månsson Qwast.		

Drabanter.

Lars Baoiss.[1]
Bencht Smålendingh.[1]
Håkon Nilsson Fraass.[1]
Nilss P. Jerpe.[1]
Per Andersson.[1]
Jahan Olofsson.
Erich Erichsson Canell.
Arfwidh Hansson Scharp.
Anders Andersson Korp.
Per Persson Sabbell.[1]
Jöran Jöransson Mittemer.
Nilss Persson Wargh.
Jahan Nilsson.
Per Broorsson Uggla.
Erich Persson Puke.
Jacob Hansson Turck.
Paull Jöransson.
Jönss Knutzen Hare.
Jon Olofsson Ruuth.
Erich Staphansson Hööck.
Anderss Andersson Orre.
Erich Jönsson Mölnare.
Christopher Jonsson.
Nilss Andersson Hane.
Anderss Olofsson.
Hans Swensson.
Issraëll Andersson.
Sone Thorsson.
Måns Swensson Mörck.
Måns And. Runss.
Per Larsson Grååå.
Anderss Swensson Stubb.
Anderss Jöransson.
Larss Mårthensson Crabat.
Olof Ericksson Krabbe.[2]
Nilss Larsson Falck.
Hans Larsson i Wall.[1]

Hans Thomesson.
Per Erichsson.
Philip Jacobsson.
Larss Nilsson.
Erich Hansson Fyck.[1]
Johan Larsson Midsommar.
Hans Höök.
Måns Anderss Brömss.
Per Grelsson staare.
Matz Matzon Reehn.
Mårthen Michelson Kraka.
Mårthen Thomesson.
Matz Erichsson Falck.
Håkan Boosson.
Hans Erichsson Wolgast.
Erich Erichsson Trast.
Mårthen Michelsson.
Per Christopherss. Fribo.
Matz Erichson stoore.
Anderss Johansson.
Claes Hansson Tribbesitz.
Ambiörn Biörsson.
Per Persson Bergh.
Olof Erichsson Winter.
Conroth Lenartsson tysck.
Mårthen Matzen Liflender.
Wilhelm Anderss.
Erich Mårthensson.
Stephan Knutzen Qwast.
Anders Jonsson Oreddh.
Per Erichsson Stake.
Jahan Mårthensson.
Hans Erichsson Falck.
Grelss Hansson.
Carll Larsson.
Olof Nilsson.[2]

[1] Blårock». — [2] Upptages i 1629 års rulla.

VII.

(Räkn. för hofkassan i Wolgast 1633. Kammarark.)

Rolla

Uber die Kön. Leib compagnia.

Hanss Berchtoldt. Sergiant.
Jon Nilsson. Feldtwaibel.
Vloff Fink. Mussquetir Sergiant.
Peer Monsson. Führer.
Jan Ackesselsson. Furir.
Jost Münch. Capitain des Arms.
Musterschreiber.

Herr Nilss Priester.
Hans Feldtscherer
Zwehn Drommelchlag als
Wloff Jöransson.
Jörg.
Simon Profoss.

Aufwarter.

Albrecht Sting.
Clauss Christoffersson.
Gustaf Erichsson.
Engelbrecht Rogge.
Jacob Körner.
Nilss Persson.
Anthoni de La Chapel.
Theodoruss Weitz.
Heinrich Friedrich Vogt.
Niclass Luleij.
Israel Nilsson.
Bengt Ockesson.
Jonass Simonsson.
Dorsten Schwendtson.
Lass Marxson.
Schwendt Prims.
Sigmundt Klebe.
Hackon Prandt.

Gabriell Person.
Israel Isackson.
Schwendt Johansson.
Vloff Nilsson.
Heinrich Danielsson.
Daniel Larsson.
Daniel Persson.
Hackon Nilsson.
Johan Lachman.
Olof Knudtson.
Johan Knudtson.
Peter Wendt.
Christoff Weiss.
Alexander Gerncoss.
Geörg Plato.
Marx Korff.
Olof Andersson.
Johan Kopple.

Hanss von Borch.
Robbert Schott.
Johan Wacker.
Michel Pfefferkorn.
Peter Westphal.
Sijuert Lammersson.
Las Jensson.
Paul Heinrichsson.
Andress Palmen.
Baltzer Körners.
Nilss Erichsson.
Jenss Jensson.
Erich Larsson.
Lass Andersson.
Hanss Schott.
Johan Lit.
Thomass Hansson.
Johan Vloffson.

Mussquetir die erste corporalschafft.

Schwendt Larsson. Corporal.
Andress Griss.
Mattes Persson.
Jochim Knod.
Jens Krackof.
Grilss Jensson.
Lorentz Lene.
Valentin Gross.
Martin Spieler.

Mathess Klein.
Heinrich Lif.
Lass Matsson.
Hanss Müller.
Hans Beck.
Adrian Artzon.
Geörg Müller.
Jochim Schultes.
Georg Hilscher.

Hackon Persson.
Erich Persson.
Gregor Woyte.
Vloff Nilsson.
Erl Erlansson.
Peer Bieurson.
Habel Simon.
Hans Philip Lutz.

Die Ander corporalschafft.

Lassa Boij, Corporal.
Johan Heinrich Schneider.
Nilss Schwendtson.
Jacob Müller.
Niclauss Schröter.
Jacob Wideler.
Oloff Stallmeister.
Anthoni Gintheim.

Jacob Prett.
Mates Martinsson.
Wilhelm Horn.
Jan de Pre.
Carl Hansson.
Peer Schuson.
Hackon Arfsson.
Lars Andersson.

Thomass Erichson.
Martin Polack.
Hans Polack.
Bartel Degen.
Andress Erichsson.
Geörg Pauer.
Hans Freitag.
Michel Dehm.

Erich Stenbock.

VIII.

(Räntekammarboken 1634 verif. n. 891. Kammarark.)

Effter:ne upwachter och drabanter hafwa till att fordra på sine resterente månadspenningar uthi Teuschlandh.
631 — när H. Maij:tz reeste ifrå Wolgast till Francofurt ante Main . . 3 mån.
632 — när H. M:tz reeste ifrå Wirtzurgh till Wolgast.

8 reform. corporal	Michel Olofsson.	Hans Larsson.
	Hans Erichsson.	Lars Andersson.
	Per Jonsson.	Erich Jonsson.
	Olof Jahansson.	Olof Larsson.
14 muscheterere	Nils Stormstycke.	Bengt Smålendingh.
	Christopher Jöransson.	Lars Swart.
	Claes Nielssou.	Erick Swartepijk.
	Erich Pålack.	Håkon Fraas.
	Guldbrand Oloffson.	Nils Jerpe.
	Törbiörn Andersson.	Erich Fyck.
	Anderss Östgöte.	Niels Trana.
	Profoss Larss Matzon.	

Dass diesen drabanten in den Specificirten sechs Monatten kein geltt gegeben worden. Solches thue ich himit bekennen. Dat. Niekiöping den 27 Octobris 1633.

Adam Henrich Pentze.

Lefwereret till Ofwanbe:te H. M:tz drabanter och opwactere på deres affreckning lika såsom dee andre affbetallte ähre aff Räntecammaren.

8 Reform. Corporaler à $18^1{}_2$ d. = 148 D.
14 musqueterer à 11 d. = 154.
302.

Actum Stockholm den 13 Augustij 1634.

Carl Bonde. *Pär Ärlandsson.* *Mårthen Pedersson.*
mp.

Bekienner jag migh underskrefwen att hafwa bekommit utaf rentkamaren tri hundrade och tua Rixdaler pä di tri och tiugu drabanter som lengden förmeler att å ij sanning med egen handh underskrifwit
datum Stockolm den 16 Augustij 634.

Engelbricht Rogge.
mp.

IX.

(Klädekammarbok 1633. Slottsark.)

H. S. M:tz och H:s M:tz Drottningens Leib Guardie Debet till kläde Cammaren som dee uthj Wållgast till Sörigekläder bekommet hafwe efter Rickzrådz Wälborne Her Gabriel Oxenstierna Underschrefne Rulla den 12 Junij 633 der pä qvitz folio = 61 — 62 — 63 — 64 — 65 — 66 — 67.

66 upwarter med 9 Under Officerer
9 H. M:tz Drottningens upwarter.
75 Personer.

— — — — — — — —

48 musqueterer under Guardie
32 H. M. Drottningens drabanter
80 personer.

X.

(Tidösaml. Riksark.)

Högh och Wälborne Nådige Herre.

— — — — — — — — — — — — — — — — — —

Om annat tillstånd kan jag inthet annat förstå och seija än att här går mächta underligt och olyckeligen till, särdeles i det att så få finnas som sig vårda låta om ded som länder H. M:tz och Sweriges crono till trogen tienst och reputation. Män der emot all för många som uthan consideration och försyn fikia och löpa effter egennyttighet allenest. Huru och Håffstaten är opfylltt med een hoop onödigt partij thed uthvisar Lit. C. Skulle till äuentyrs ett ansenlijt aff H. M:tz teputat kunna eröfras, om sådant blefue uthstruket. — — — — — —

I förgongen Lördagz som war den 26 ankommo här tuenne Gesanter till att condolera H. M:tz öfwer detta bedröfweliga fallet, den ena .... den andre ....

Hafwe båda anhollit hoos Hoffmarskalken att få sij H. K. M:tz döda Lekamen

— — — — — — — — — — — — — — — — — —

såsom och att man hafver för Gesanternes skuld måst taga allt thed kläde som kyrckian war beklädd med och kläda H. M:tz Maak och Gesanternes Logement med. Opwarterne gå och ännu oklädde hvilkedt gaf ett slätt anseende när gesantherne fördes op. — — — — — — — — — — — — —

Datum Wollgast den 31 Janu. År 1633.

E. N:des

Nils Nillsson.

XI.

(Tidösaml. Riksark.)

Wår Broder wänlige och wälwillige hellsan och all begiärlig wälmåges Lyckönskan sampt hvad vij mehre kiert och gådt förmå, medh Gud alz:tig tillförende.

	1526*	1551	1601	1607	1613	1617
K. M. Drabanter (K. M. Guardie)	K. M. Drabanter 25 à 30 man.	K. M. Drabanter 67 man.	K. M. Drabanter [illegible] man	K. M. Drabanter 146 man	»Wårt Leibguardie»	
therrens (gula) reg:te					Fältherrens	
ttning Maria Eleonoras Lifguardie						
ttning Kristinas Guardie						

* Se räntekammarböcker, arkliräkningar, registratur, klädkammarräkningar m.

** Svea Lifgardes härstamning från Drottning Kristinas gardeskompani efter

Wälb. Her. Rikz Cantzler, kiere Broder och besynnerlige gode wän, wij kunna wår kiäre Broder, broder och wänligen icke förhålla, att efter såsom Wälb. H. Erich Steinbuck Capitein Leijtnant öfver H. K. M:tz glorwärdigst i åminnelse: fordom alles wår Nådigste Kånings och hanns Lijffgüardie, fast heller sinnat ähr, medh några aff sijne Underhaffvande soldater begifva sig up till wår K. B. än att reesa åth Swerige. Så emedhan wår kiäre B. så väl som oss och än fast bätter kunnigt är, den trogne och tappre tiänst, som han och dee i desse föregångna åren, högstbe:te H. S. M:tz och Sveriges krono giordt haffve, icke desto minder haffve vij lickväl velat vår K. B. dem i bäste — särdeles mädan de rettskaffne Mannhafftige och tappre karlar ähro och sig ännu tillbiuda ytterligare K. M:tz Vår Nådigste Uthkårade drottning och Sverigies krono ofördruthet och så länge de lefwa trooligen och ährligen tiena — att recommendera. Inthet twiflandes att wår K. B. honom och deem för dheres trogne tiänster till allt godt befordrandes varder, och allthenstundh Wälb. Stenbock och hans soldater en temmelig rest hafve till att fordre och wij dem här nedre eij afbetala kunne för så många andre nödige uthgifters skull. Därföre begiäre Wij och B. och wänligen att Wår K. B. wille i lika måtto honom och dem i bästen måttan behielpelig vara att dee medh något godt avancement förmedelst uthståhende rest contenteras måtte. Wij twifle inthet att Wår K. B. deres bäste i alla måtte så wijda giörligt skee wara kan, benägien wahrandes warder och weele her medh och altijd haffva W. K. B. och allt det honom och kiert och godt ähr och wara kan, Gudz milderike beskyd till all önskelig velgång Broder och Wänligen haffwa befaladt.

Aff. Wollgast: den 26 Julij 1633.

W. K. B. A. t. t.

Gabriel Oxenstierna. Göstaffson. *Matthias Soop.*

II.

1621 1622 1624 1627 1628 1632 1633 1634 1893

Kaggs reg:te

2. hofreg:tet

Nils Brahes reg:te med Leibguardie

K. M:s Leibcompagnie

H. M. Drottningens Lifgarde.

Drottning Kristinas gardes kompani

Konungens Svea Lifgarde.**

XII.

(Bref från utrikes orter 1633. Kammarark.)

Högborne Nådige Förste

Sampt wälborne Herrer Respective Rikz och Cammerrådh. Näst wår tienst willige och B:r wänlige hellsan kunne E. F. N. och Eder godhe Herrer wij här medh tienstwilligen och wänligen icke obemält låtha, att uppwacktar under H. K. M:tz glorwärdigst i åminnellse fordom E. F. N:des kiere Swågers, och wår aller Nådigste Konung och Herres guardie, hafwa här hoos oss ödmjukeligen anhållet att dee anten det Liverij, som effter högstbe:te H. S. M:tz Nådigste befallning för dem i Frankfurt am Maijn förfärdigat blef, och då de hafva skulle, nu här nå eller i den staden så mycket annadt Commis, som der emoot någorlunda lijka, i Sverigie bekomma måtte. Så alldenstund Oss hafver synts fast bätter och rådeligen wara dem medh något annadt Commiss för detta giorda Liveriet att contentera, effter såsom det meckta sköönt och nästan för gådt ähr således att bortgiffua; Dy hafve wij heller weelat dem till E. F. N:de och Eder godhe Herrer remittera, tienstwilligen och wänligen begiärandess E. F. N:de och I godhe Herrer weele medh dem, efftersom E. F. N:de och I helst och giörligast befinnen skee kunna, affhandla anten dhe Liveriedt eller aff Kläde Cammaren något annat Commiss der emoot hafva skole, huilcket wij E. F. N:des och Edher gode Herres höge behag, sköön och godtyckia aldeless hemstella och weele härmedh och alltijd haffve E. F. N. medh dess Högborne Furstlige wårdnat sampt Eder godhe Herrer till all högönskelig wälgång tiänstwilligen och wänligen befalladt.

Aff Wolgast den 24 Julij 1633.

E. F. N:des
tienstwillige
och
W. K. B. T. W. B.

Gabriel Oxenstierna. *Matthias Soop.*
Göstaffsonn.

Uppsala stads arkiv.

Uppsala stads arkiv har nu blifvit fullständigt ordnadt. Arbetet därmed har pågått under en del af åren 1891—1893. Anledningen till dess ordnande gaf närmast den omständigheten, att man i ett förvaringsrum på rådhusets vind påträffade öfver hundra digra buntar med gamla handlingar, som på 1850-talet blifvit utan ordning hopbuntade och försedda med den vilseledande titeln: *Kämnersrättens handlingar.* De innehöllo i stället mycket annat af intresse för stadens historia såsom kungl. originalbref af Johan III, dr. Kristina och Karl X Gustaf m. fl., viktiga och upplysande handlingar rörande

stadens jord, bouppteckningar från 1600- och 1700-talen, slottsinventarier, stycken af rådstufvurättens dombok från några år på 1700-talet samt slutligen de flesta till borgmästare och råd under 1600- och 1700-talen ställda skrifvelserna, som äro af vikt för stadens inre historia. — Sedan bibliotekarien C. Annerstedt blifvit underrättad härom och med intresse tagit arkivet och de funna handlingarna i närmare betraktande samt framhållit önskvärdheten och nödvändigheten af att få arkivet fullt ordnadt och en tillförlitlig förteckning upprättad öfver detsamma och då arkivets vårdare, magistratssekreteraren K. W. Herdin, också ansåg detta oundgängligen nödvändigt, fick hr C. Kjellberg i uppdrag att verkställa ordnandet, som blef mer omfattande än man i början tänkte. Vi lemna här en kort redogörelse för arkivets viktigaste innehåll.

Stort intresse erbjuda stadens s. k. *privilegier*, hvilka utgöras af kungl. och andra bref på pergament eller papper, utfärdade till stadens förmån. Det äldsta pergamentsbref i original är k. Magnus Erikssons bref af $^{24}/_{3}$ 1335, däri han utfärdar förbud mot s. k. frisittare och påbud, att alla brott inom staden skulle straffas enligt dess egen lag (tr. i Sv. Diplom. IV, n. 3126). Brefven från medeltiden i original uppgå till ett antal af 14 och äro utom det nämnda följande: $^{20}/_{5}$ 1358 k. Erik Magnussons bref om betesrätten (»gresbullæ») på Föresäng, $^{26}/_{11}$ 1362 k. Håkans präst Henriks kvitto på ett lån af Uppsala stad, $^{6}/_{1}$ 1442 k. Kristoffers bref med befrielse från afgift för »gresbulde», $^{17}/_{2}$ 1444, k. Kristoffers förbud mot landsköp, 1454 underlagman Thord Thuresson Djekns dombref ang. »Tholla» bro, $^{21}/_{3}$ 1469 k. Karls bref, att staden ej skulle tveka att draga inför rätta hvilken våldsverkare som helst, $^{17}/_{5}$ 1470 (Sthlms slott), Sten Stures bref om k. Karls nyss timade död och herr Stens öfvertagande af regeringen samt Erik Karlssons uppror m. m., $^{2}/_{4}$ 1488 ärkeb. Jakobs m. fl. riksråds bref med förbud mot landsköp, $^{11}/_{4}$ 1491 ärkeb. Jakobs m. fl. riksråds bref med förbud mot landsköp och olaga hamnar, $^{30}/_{11}$ 1497 k. Hans' stadfästelse på stadens privilegier, $^{23}/_{5}$ 1497 Sten Stures bref till staden om afskaffande af olaga skjutsfärder, $^{26}/_{1}$ 1499 k. Hans' förbud mot olagligt köp, $^{29}/_{5}$ 1499 k. Hans bref till staden om sonen Kristierns val till efterträdare, om olaga beskattning och räfsteting samt $^{11}/_{2}$ 1514 Sten Sture d. y:s bekräftelse på Uppsala borgares friheter och privilegier. — Originalbrefven från k. Gustafs tid omfatta åren 1525 (1), 1529 (1), 1542 (2) och 1546 (1), från k. Johan III 10 bref åren 1570—1572, 1583, 1586, 1588—1589 och 1592, från Karl IX 4 bref åren 1597, 1604, 1606 och 1610 o. s. v. Det yngsta k. original-bref i arkivet är ett af Karl Johan gilladt förslag till instruktion för brandinrättningen i Uppsala, 1828 $^{10}/_{12}$. — Bland andra handlingar från 1500-talet märkas: Uppl. lagman. Hogenskild Bjelkes dom ang. mulbeten mellan Vaxala, Gamla Uppsala och Uppsala stad, 1582 $^{22}/_{2}$, och riksrådens »betänkande efter Sveriges lag och laggifne privilegier och friheter på stadens utskickade fullmäktiges ransakning, som på den tiden i Stockholm församlade voro» (samtidig afskr.), 1594 $^{2}/_{6}$.

Uppsala rådstufvurätts älsta bevarade dombok, s. k. »tänkiebok», är af år 1630. De ännu äldre tänkeböckerna ha sannolikt gått förlorade i 1702 års stora brand, ty 1652 omtalas bland annat en protokollsbok för 1603, men 1746 däremot funnos ej några protokoll äldre än 1630. Protokollen fortgå med obetydliga luckor från sistnämnda år. Kämners-rättens protokoll ingå till 1675 i rådstufvurättens, men efter sagda år fördes de särskildt. Dock lida de af betydande defekter. Från år 1700 har man särskilda uppbuds- och inteckningsprotokoll. S. k. brefböcker, koncept till magistratens och rådstufvurättens afgångna skrifvelser, finnas från 1671, men i följd först från 1697. Skrifvelser från landshöfdingarne finnas sedan 1629, dock i följd först från 1697. Andra till borgmästare och råd ankomna skrifvelser börja med 1582, ehuru i fullständig serie först från 1670. Denna samling utgör hundratals buntar och innehåller handlingar så väl i brottmål som civilmål, hvaribland mycket af vikt för kännedom om stadens tillstånd under gångna århundraden, särskildt borgerskapets ställning till de styrande och till akademien. Af särskildt intresse äro handlingarna rörande stadens jord och topografi, som gå tillbaka till början af 1600-talet, och äro ordnade efter lokaler: 1) Stadens jordar (Boländerna—Sätuna gärde), 2) Stadens tomter och tomtregleringar sedan 1643 samt ang. reduktionen af frälsejord, hvaribland åtskilligt rörande ärkeb. Laurentius Petri d. ä:s gård i staden, 3) Luthagsprocessen 1699—1800, 4) Köpebref och andra handl. angående enskilda hus och tomter i staden 1642—1813 (1 bundt), 5) Tomtöreslängder och åkerböcker sedan 1698, 6) Fastebrefs-koncept 1600—1770. — Stadens räkenskaper börja först med 1666 och mantalslängderna med 1694, dock före 1702 mycket ofullständiga. — Rådhusinventarier finnas för 1633—1768 och lämna intressanta upplysningar om arkivets äldre öden, slottsinventarier för 1663—1791 (1 fascikel), dock i koncept. — Till den biografiska afdelningen höra: bouppteckningar sedan 1632, i följd från 1694 med register, och »biographica» innehållande biografiskt ordnade meritförteckningar, inlämnade af dem, som sökt någon tjänst eller något ämbete inom staden m. m., 3 bundtar. Däribland märkas handlingar rör. borgm. Th. Ahlander, rådman And. Borell, C. G. Frediani, borgm. Peter Herkæpeus, rådman mag. Mathias Kewenter, rådman Nils Kyronius, borgm. C. G. Printz, borgm. Nils Stoltz m. fl., som gjort sig kända som riksdagsmän. — I arkivet förvaras äfven en vacker samling kartor, den älsta öfver stadens jord är af år 1636, den älsta öfver staden af år 1671 (den s. k. »stadens planta»), m. fl. af högt värde för stadens historia och i vissa fall äfven för universitetets.

Arkivet, som förvaras i den nybyggda delen af rådhuset, är väl skyddadt emot eldfara genom brandfria hvalf och järnluckor och dörrar samt är tillgängligt endast med magistratssekreterarens medgifvande, under hvars vård det lyder.

C. K—g.

Svenska fornskriftsällskapet.

Den 1 dec. 1843 sammanträdde i Stockholm några för svenska medeltidens språk och litteratur intresserade män, bl. a. sedermera professorn vid Köpenhamns universitet George Stephens, sedermera chargé d'affaires G. O. Hyltén-Cavallius, riksantikvarien B. E. Hildebrand, bibliotekarien A. I. Arwidsson m. fl. för att bilda ett sällskap med syfte »att utgifva handskrifter från vår medeltid, hvilka sprida ljus öfver landets språk-, litteratur- och bildningshistoria. Det skall meddela vårt modersmål under olika tidpunkter i dess dåvarande dräkt med dess ordformer och böjningar, dess förråd af ord och deras betydelse». I slutet af samma år inträdde som sällskapets sekreterare sedermera kanslirådet F. A. Dahlgren, hvilken ända till den dag som är fyllt denna funktion. År 1844 utkom Fornskriftsällskapets första publikation, den versifierade medeltidssagan *Flores och Blanzeflor*, utgifven af d. v. studenten G. E. Klemming. Sedan dess har verksamheten fortgått utan afbrott och det allra mesta af vår medeltidslitteratur på svenska torde numera föreligga tryckt i dess samlingar. Vi nämna bland annat *Eufemiavisorna*, *heliga Birgittas Uppenbarelser*, de svenska *Rimkrönikorna*, *Svenska medeltids dikter och rim*, *Skråordningarna* o. s. v. Dessutom har Fornskriftsällskapet påbörjat utgifningen genom professor K. F. Söderwall af den stora *Ordboken öfver Sveriges medeltidsspråk*, af hvilken redan första bandet föreligger färdigt: ett arbete i sitt slag ovärderligt och oumbärligt både vid historiska och språkliga studier.

Sällskapets publikationer riktade sig visserligen närmast till fackmännen, till de lärde. De ligga emellertid till grund för allmänfattliga framställningar af åtminstone ena hälften af vår medeltidslitteratur — den andra är på latin — och på detta sätt ha resultaten af dess verksamhet trängt till större kretsar och blifvit en nationalegendom.

Den 1 dec. detta år samlades hos f. d. kanslirådet F. A. Dahlgren några för Sällskapets verksamhet intresserade personer bland den grånade författarens vänner och bekanta för att högtidlighålla 50-årsdagen af Fornskriftsällskapets stiftelse. Ett hälsningstelegram afläts samma dag till den enda kvarlefvande af dess stiftare, George Stephens. Dessutom uppsattes och afsändes till honom en adress på fornsvenska, undertecknad af deltagarne i aftonens minnesfest.

Underrättelser.

— Bibliotekarien Richard Bergström afled d. 10 dec. 65 år gammal. Han utgaf bl. a. (jämte L. Höjer) en ny upplaga af Geijers och Afzelii *Svenska folkvisor* (1879—80), skref i Hist. Bibliotek

Några anteckningar om våra historiska folkvisor och utgaf äfven en serie *Svenska bilder*, som bl. a. innehöll (i öfversättning) reseskildringar från Sverige af Erik Lassota v. Steblau (1590—91), Just van Effen (1719) samt af en okänd resenär (1778), dessutom kulturhistoriska skildringar (Dorpats universitet, Nya Sverige) m. m.

— Förre sogneprästen fil. hedersdoktorn Johan Fritzner har aflidit i Kristiania vid 81 års ålder. Hans minne som vetenskapsman är förnämligen fäst vid hans *Ordbog over det gamle norske sprog*, af hvilket han på ålderdomen (1882) började utgifva en ny tillökad upplaga, beräknad på tre band. Ett 24:de häfte af densamma har nyligen utkommit gående till *sótt*.

— Till ledamöter af *Vitterhets-, Historie- och Antikvitets-Akademien* ha invalts arkivarien frih. B. Taube och fil. dr Artur Hazelius.

— Professor Ernst Carlson har lämnat sin plats vid Göteborgs högskola och återgått till lektoratet vid Högre Realläroverket därstädes. Att t. v. upprätthålla professuren i historia har kallats docenten L. Stavenow från Uppsala.

— *Akademiska afhandlingar* under hösten. I *Uppsala* ha utkommit *Sveriges krig med staden Bremen och politik i samband därmed åren 1665—1666* af K. G. Lundqvist (XII + 176 sid. + 2 bil.); *Bidrag till sv. fattiglagstiftningens historia intill midten af 18:de århundradet* af B. H. Dahlberg (103 s. + 36 s. bil.); samt *Den kristna kärleksverksamheten i Sverige under medeltiden* af V. Hedqvist (147 s.). I *Lund: De diplomatiska förbindelserna mellan Sverige och Preussen från Poltavaslaget 1709 till fredsbrottet 1715* af B. Lundberg (181 s.).

— På P. A. Norstedt & Söners förlag har i öfversättning utkommit *Grefvinnan Egmont* utaf grefvinnan d'Armaillé (234 sid.). Vi ha redan i 1890 års årgång af Hist. Tidskr. utförligt refererat denna monografi, som till god del fotad på madame d'Egmonts bref i Guastvianska samlingen i Uppsala univ.bibliotek, bl. a. utförligt skildrar det romantiska förhållandet mellan grefvinnan och Gustaf — d. v. s. romantiken var väl egentligen å hennes sida — och meddelar utförliga utdrag ur hennes spirituelt skrifna bref. M:me d'Egmont, född m:lle de Richelieu, var, som bekant, under några år — hon var vid sin död blott 33 år gammal — en af de mest lysande stjärnorna i den franska societeten, tillhörde oppositionen mot Ludvig XV och Dubarry och var, liksom mången af den tidens franska högadel, en varm anhängare af den konstitutionella friheten.

— *Ätten Bernadotte. Biografiska anteckningar* af Joh:s Almén (338 sid. med 120 illustrationer) är ett särdeles väl utstyrdt arbete som nyligen utkommit. Förf. reserverar sig i företalet mot att »historieskrifningens måttstock» lägges på dessa »anspråkslösa anteckningar». »Hufvudsyftet», säger han, »har endast varit att lämna biografier öfver

den bernadotteska ättens medlemmar såsom personer betraktade, en redogörelse för mer eller mindre märkliga data eller händelser i deras lif, det väsentliga i deras verksamhet och deras framträdande karaktersdrag». Han har för detta ändamål särskildt gått till den halft eller helt förgätna dagslitteraturen och letat upp hvad den haft att säga vid mer och mindre anmärkningsvärda tilldragelser i de kungliga personernas lif. Hans arbete har därigenom fått ett bibliografiskt intresse; hvarje biografi åtföljes t. ex. af en förteckning öfver »litteratur, konstverk m. m. d.» öfver dess föremål — som det helt säkert kostat mycken både tid och möda att sammanföra. Ännu större intresse får verket genom de många oftast särdeles väl utförda illustrationer, som åtfölja detsamma, särskildt genom porträtten. Hvad texten angår, är det, såsom förf. själf anmärker, de biografiska detaljerna som i synnerhet framträda och ge den dess värde; det är de yttre händelserna man närmast får följa och det är också särskildt, det kan ju ej undvikas, i högtidstalens och festdikternas belysning hans hjältar framträda. Långt från oss att vilja frånkänna dem betydelse och uppriktighet; vi ha endast velat angifva begränsningen för hans verk, men historien får ej stanna därvid. Hvad Oskar II:s regering särskildt beträffar, har förf. emellertid utförligt nog redogjort för framstegen på olika områden, sådana de te sig genom riksdagars beslut, lagar och författningar m. m. d.

— *Historiska ordböcker.* Första häftet af Svenska akademiens länge bebådade *Ordbok öfver svenska språket* har i dagarne utkommit. Då här upptagas äfven ord, alltifrån nyare tidens början, som försvunnit ur skriftspråket, då för orden dels äldre former angifvas, dels, så vidt möjligt är, tidpunkten för deras första framträdande i skrift samt ordförklaringar bifogas, är det uppenbart att ordboken äfven för historikern såsom sådan skall erbjuda rikt intresse. Äfven den utförliga förteckningen på använda källor torde böra påpekas.

Af mindre dimensioner är den af Fredrik Tamm utgifna *Etymologisk ordbok*, af hvilken andra häftet (Bärling—Fal) nyligen utkommit. Dess ändamål är att förklara »de viktigare orden i det nuvarande svenska riksspråket till deras ursprung, frändskapsförhållanden och grundbetydelser». Ordboken skall omfatta 50 ark, af hvilka 8 utkommit, och priset är satt till 25 öre arket.

— Kort före jul har utkommit nionde årgången af *Svenska ättartal* (för 1893). Vi ha ofta varit i tillfälle att omnämna denna publikation, senast i förra årgången. Den dåvarande recensenten slutade med ett beklagande, om denna släkthistoriska publikation af brist på uppmuntran skulle afstanna. Farhågorna ha dess bättre icke besannats. Misstaga vi oss icke alltför mycket, har intresset tvärt om ökats, och till en tionde årgång äro förberedelser redan i farten. Föreliggande årgång innehåller som vanligt ett antal *anträd* — i 4:de eller 5:te led (bl. a. öfver följande ofrälse personer: Claes Annerstedt, Severa Bergh, Regis Cadier, Bror Forssell, Signe Fröding, Hugo Hult och Tjelvar Molér) samt en ny samling *ättartal*, icke mindre än

110 stycken. Man finner här bl. a. följande mer och mindre bekanta och vidt förgrenade ätter: *Bedoire* (köpmanna- och bruksägaresläkt); *Bellman*, ännu blomstrande i Finland; *Björkman* (Björkenheim) från Vermland; *Brandelius; Carré; Danckwardt; Eneroth* från Uppland; *Falck* (från biskop Erik Falck på midten af 1500-talet); *Forsselius-Forssell; Fåhreus; Groen* (rik köpmanssläkt med talrika förgreningar till adelsätter); *Hahr* (från Mecklenburg); *Leffler; Lenæus; Odhelius; Palm; Petre* (med anor till 1400-talet) och mycket rik på ättemän; *Peyron; Staaff; Sturtzen-Becker* och de två Stockholmssläkterna *Westman*. Äfven denna årgång är rik på i noterna inströdda biografisk-genealogiska upplysningar och svindlande förvantskapsbryggor, om vi så få säga, mellan skenbart vidt skilda personer. Det har sitt intresse att följa dessa slingrande filiationer mellan ätt och ätt, ej endast nyfikenhetens utan äfven ett djupare, och det är till högst öfverraskande resultat man kommer, när man vid utgifvarens hand följer den ena eller andra familjen tillbaka genom förfädernas dunkla och förglömda led (se ex. gr. familjen Löwe). Utgifvaren underlåter för öfrigt icke heller denna gång att gifva prof på genealogisk virtuositet genom härledningar exempelvis till Karl Knutsson (fullt exakta för öfrigt) eller genealogisk humor, då han med ett förstulet smålcende och all reservation för egen del äfven då och då ger plats åt släktfantasiens vildaste skott.

— *Vestgötalagen*, dess äldre och yngre redaktion samt de strödda tilläggen till desamma, har under hösten utgifvits i fransk öfversättning af professorn i juridiska fakulteten i Nancy L. Beauchet under titeln *Loi de Vestrogothie traduite et annotée et précedée d'une Étude sur les sources du Droit suédois.*

— Af *Wasa stads historia* af H. E. Aspelin (jfr s. 86) har senare delens förra häfte utkommit. Det afhandlar »Skolor», »Rättsvården» och »Inre kultur- och samfundsförhållanden».

— Den *Historiske Kildeskriftsfond* i Norge, hvars verksamhet går tillbaka till 1858, och bland hvars utgifna skrifter finnas äfven för oss intressanta saker, sådana som »Pavelige nuntiers regnskabs- og dagböger», »Bidrag til Norges og Sveriges historie 1812—16», »Matrikler over Nordiske studerende ved fremmede universiteter h. 1» (när kommer fortsättningen?) förutom isländska historiska skrifter från medeltiden (senast »Islandske annaler indtil 1578»), har tillsändt oss sina sista publikationer *Dombog for 1578* (n. 1 i en serie Norske Herredagsdomböger) samt *Nils Stubs Optegnelsesböger fra Oslo Laything 1572—1580.* Sverige och svenska förhållanden beröras naturligtvis ytterst sällan. Bland Kildesskriftsfondens stundande publikationer märkas det norska *Hirdskrå*, fotolitografiskt återgifvet, samt Norska topografiska arbeten från 16:de århundradet.

— I *Danske Magazin* 5:te Række III har arkivarien C. F. Bricka i Köpenhamn publicerat några *Efterretninger om den danske flaade i efteraaret 1657.* Den svenska flottan höll dessa månader

till i Wismars hamn, och man har hittills icke haft synnerlig reda på förhållandena till sjös under den tiden.

— *Selskabet for Udgivelse af Kilder til dansk Historie* har utgifvit en öfversikt öfver dess verksamhet under de 16 år, som det har bestått. Syftemålet för detsamma var att främja publikationen af källskrifter till dansk historia, i hvilket hänseende Danmark förmenades stå efter öfriga länder i Europa. Sällskapet har rönt en betydande uppmuntran, mottagit understöd från den outtömliga Carlsbergfonden, kyrkoministeriet, Videnskabernes Selskab o. s. v., sammanlagdt omkr. 41,000 kr. eller omkr. 2,500 kr. om året. Det har allt som allt räknat 19 medlemmar och det är sålunda starkt begränsadt, men är antalet litet, är urvalet så mycket bättre. Tack vare medlemmarnes energi har det också kunnat utveckla en betydande verksamhet. Bland den långa raden af dess publikationer må endast nämnas *Kong Christian IV:s egenhændige Breve* (Bricka och Fridericia), *Aktstykker og Oplysninger til Rigsrådets og Stændermødenes historie i Kristian IV:s tid* (Erslev), *Libri memoriales capituli Lundensis* (Weeke), *Corpus constitutionum Daniæ* (Secher) m. fl. Till utgifning förberedes *Handtverksskrån från medeltiden* (Nyrop) samt *Repertorium diplomaticum regni Danici mediævalis* eller: Förteckning på danska medeltidsbref till 1450. Sistnämnda verk, för hvilket Kr. Erslev och kand. W. Christensen gjort fleråriga förberedelser, blir äfven för vår historia af stort intresse.

— Under titeln *Auswahl wichtiger Aktenstücke zur Geschichte des neunzehnten Jahrhunderts* har d:r Oskar Jäger och prof. Franz Moldenhauer utgifvit en rätt diger bok på c:a 600 sidor. Den innehåller, såsom namnet antyder, en samling af urkunder, lagar, författningar, bref o. s. v., betydelsefulla för den politiska utvecklingen, från vårt århundrade. Idéen är god och boken inrymmer många intressanta aktstycken från och med Spaniens författning 1812 ända ned till furst Bismarcks afskedande och därutöfver. Något angifvande af källor förekommer emellertid icke och icke-tyska aktstycken meddelas endast i tysk öfversättning; vissa författningar meddelas endast i utdrag utan något som helst angifvande af det uteslutnas art. Därigenom förlorar arbetet onekligen i auktoritet och pålitlighet. Särskildt ha utgifvarne råkat illa ut vis-à-vis Sverige-Norge. Sverige representeras af *ett* aktstycke, Karl XV:s trontal d. 15 mars 1864 till *norska stortinget* (ang. Slesvig-Holsteinska frågan), Norge af något som kallas *Aus der Eidsvolder Verfassung Norwegens 4 nov. 1814*. Själfva titeln är ett nonsens. För återgifvandet har anlitats en medelmåttig öfversättning i en 1873 utkommen *Parlamentarisches Taschenbuch* af Rauch och samma grofva fel, som denna innehåller, gå igen här (t. ex. återgifvandet af *uafhändelig* med *unabhängig* i st. f. *unveräusserlich*, *betænkning* med *Bedenken* i st. f. *Gutachten* o. s. v.); § 86 är hos Rauch genom en rads utelämnande meningslös; detsamma möter oss hos Jäger. För öfrigt meddelas grundlagen endast i utdrag, men urvalet är särdeles godtyckligt och

misslyckadt. De viktigaste unionella bestämmelserna saknas; § 2 (om krigsförklaring) är införd, men § 15 (om norska statsrådsafdelningen i Stockholm) saknas och den förra blir därigenom obegriplig. Det hela beror utan tvifvel på vårdslöshet eller oförstånd, men sådan författningen här föreligger, är den obrukbar och vilseledande, och under dylika omständigheter är det onekligen med viss bäfvan man går till tolkningarna af öfriga icke-tyska texter för att anlita dem.[1]

— Den bekanta tyska publikationen *Historisches Taschenbuch* kommer efter den sista utgifvaren professor Maurenbrechers död att upphöra. Den grundades af F. v. Raumer och hade uppnått sin 62 årgång. Den redigerades först af Raumer själf, sedan af W. H. Riehl, slutligen af den nyssnämnde Maurenbrecher.

— Den franske historikern G. Hanotaux har utgifvit första delen af *Histoire du cardinal de Richelieu*, hela verket beräknadt på 4 delar. Det bör, säger Revue Historique, om det hela svarar mot den mästerliga inledningen, komma att få sin plats bland vår tids bästa historiska arbeten. Förf. följer i det väsentliga den biografiska metoden och behandlar i det nu utkomna bandet Richelieus ungdom och första verksamhet såsom biskop af Luçon till år 1614, då han såsom medlem af ständerförsamlingen först ådrog sig allmännare uppmärksamhet och lyckades närma sig hofvet.

— Förf. till *Kriget i Norge 1814* (jfr här efteråt under *Granskningar*) har begärt plats för följande:

»Af några anteckningar och ett bref af framlidne G. Toll, hvilken under kriget i Norge tjänstgjorde såsom öfveradjutant och major, och hvilka efter tryckningen af mitt arbete ställts till mitt förfogande, vill det synas som om Toll redan den 9 aug. kl. $^1/_2 7$ e. m. skulle hafva affärdats första gången till Moss, samt där samma natt haft audiens hos prins Kristian, till hvilken han fått öfverlämna Karl Johans bref med afslag på prinsens begäran om ett personligt sammanträffande och från hvilken han tidigt på morgonen den 10 aug. återvände, medförande prinsens samtycke till öppnandet af preliminära underhandlingar rörande fientligheternas upphörande. Den berättelse Toll gör öfver sin färd och sitt mottagande hos prins Kristian, — hvilken berättelse synbarligen legat till grund för Schinkel-Bergmans drastiska skildring, VIII delen, sid. 205 —, däri likväl Tolls resa uppgifves hafva skett den 10 aug. — innehåller emellertid så många motsägelser och hopblandas däri på ett så förvirradt sätt hvad Toll såg under alla sina (minst tre) resor i dagarne den 9—14 aug. mellan Fredrikstad och Moss, att den uppenbarligen är nedskrifven ur minnet först långt efteråt. Det sista tillägget synes vara gjordt i oktober 1861. Åtskilligt talar dock för att hans första resa egde rum kvällen den 9 aug. och att det sålunda var hans andra resa, då han den 10 aug. åtföljde Björnstjerna och Tank (se sid. 267).

[1] Notisen kunde af brist på utrymme ej intagas i tredje häftet, ehuru den redan var uppsatt.

Öfversikter och Granskningar.

Riksrådet grefve A. J. von Höpkens skrifter, samlade och i urval utgifna af CARL SILFVERSTOLPE. Senare Bandet. Bref (forts.). Statsskrifter. 769 + VII sid. 8:o. Stockholm, P. A. Norstedt & Söner, 1893.

Det förra bandet af riksrådet Höpkens skrifter, hvilket utgafs år 1890, emottogs med intresse af den svenska odlingens och svenska historiens vänner; ty så väl genom sin ställning i samhället, som genom sin utomordentligt rika begåfning, sin mångsidiga bildning och sin ädla karaktär tillhör Anders Johan v. Höpken de gestalter i vår historia, vid hvilka hågkomsten hälst dröjer. Det nyss utkomna senare bandet fullbordar företaget att samla och utgifva Höpkens skrifter. Den rikare belysning, som härigenom sprides öfver en verksamhet af djupt ingripande betydelse både i Sveriges politiska öden och utvecklingen af dess nationella kultur, förtjänar för visso att uppmärksammas af vidsträckta kretsar.

Det senare bandet inledes med ytterligare några bref, hvilka fullständiga den i förra bandet intagna samlingen, och af hvilka de till Linné vittna om Höpkens förtroliga förhållande till den frejdade vetenskapsmannen, hans intresse för dennes vetenskap och hans flera gånger lifligt uttalade visshet om den ära, som Linnés verk för evärdliga tider skall bereda det svenska namnet. Det hufvudsakliga innehållet utgöres emellertid af statsskrifter, hvilka helt naturligt genom den framskjutna plats, Höpken intog i det politiska lifvet, både i antal och intresse öfverträffa hvad som för öfrigt finnes efterlämnadt af hans hand. Materialet har varit så rikt, att utgifvaren måst inskränka sig till ett urval. Vid denna svåra uppgift har han sökt en ledning i en ur hans eget forskningsarbete framgången uppfattning af hvad Höpken själf ansett vara af vikt, och därjämte sträfvat att göra samlingen så fullständig, att ingen väsentlig lucka skulle störa den fortlöpande framställning af Höpkens politiska verksamhet, som de utgifna aktstyckena meddela. För att underlätta läsningen har utgifvaren äfven inledt alla viktigare handlingar med en belysande historisk utredning af de politiska förhållanden, som gifvit upphof till desamma, eller hvari de utgöra viktiga moment.

Höpkens politiska bana sammanfaller med Hattpartiets både glansperiod och fall. Det var en lidelsefullt upprörd tid af häftiga inre

partistormar och hotande yttre förvecklingar, under hvilken den unge Höpken gjorde sitt inträde i det offentliga lifvet. Entusiasm för Sveriges stora minnen och hemmets politiska traditioner ställde honom redan från början i Hattarnes led. Efter det misslyckade försöket att i ett slag återupprätta Sveriges fallna stormaktsställning och under den förfärliga kris, som följde genom återverkan häraf på de inre partiförhållandena, framträdde Höpken såsom en af partiets förnämsta ledare. Statsskickets egendomliga former möjliggjorde, att den trettiofyraårige expeditionssekreteraren i kansliet vid riksdagen 1746 kunde ingripa på ett afgörande sätt i en kamp, som i själfva verket gällde Sveriges tillvaro såsom själfständig stat. De statsskrifter, som utgifvaren meddelat från denna tid, äro de första i samlingen och äfven de mest tilltalande genom den oförskräckta fosterlandskärlek, med hvilken Höpken i glödande ordalag uppmanade till ett värdigt och manligt tillbakavisande af Rysslands oförsynta ingrepp i rikets inre angelägenheter. Den »nationella förklaringen» var hans verk. Det är Hattpartiets vackraste drag, dess fosterländska nit och dess blick för betydelsen af landets yttre ställning, som framlyser ur Höpkens skrifter under dessa år. Äfven i Hattarnes ekonomiska politik låg Höpken djupt inne, och flera uppsatser från denna tidpunkt visa honom såsom den ifrige och entusiastiske målsmannen för de sträfvanden, som genom understöd af lån och premier, genom öfverflödsförordningar och prohibitiv tullagstiftning, genom statskontroll och reglementen in i de minsta detaljer ville med ens skapa en storindustri och göra riket äfven i ekonomiskt hänseende mäktigt och oberoende af utlandet.

Efter riksdagens slut trädde Höpken tillbaka på den politiska skådebanan för kanslipresidenten Karl Gustaf Tessin, som otvifvelaktigt också genom sin större diplomatiska erfarenhet och mindre samvetsömma skicklighet i den politiska intrigen vida bättre än Höpken lämpade sig att leda den svenska diplomatien under de faruppfyllda år, som följde 1746—47 års riksdag. En och annan statsskrift vittnar, att Höpken i rådet troget stödde partichefens politik att kraftigt rusta till försvar på samma gång, som man försiktigt undvek alla utmanande steg. Höpkens verksamhet i justitierevisionen väcker däremot mindre sympati. Äfven här är han ett fullt uttryck för Hattpartiets grundsatser, och rådsprotokollen förmäla, huru han liksom Palmstjerna och Stjernstedt talat för hårda straff mot politiska motståndare, försvarat hemliga angifvelser såsom berättigade och åberopat exempel ur Roms och Athens historia för nödvändigheten att under politiskt oroliga tider tillgripa särskilda medel för rikets säkerhet utöfver hvad lag och ordinarie process medgifva. Denna rättskipning efter politisk hänsyn var en af frihetstidens svåraste fel, som sammanblandningen af den högsta administrativa och högsta dömande myndigheten möjliggjorde; men å andra sidan förtjänar framhållas, att Höpkens uppträdande var dikteradt af en bestämd uppfattning om nödvändigheten af en stark regeringsmakt och ett kraftigt uppträdande gent emot de inre stämplingarna. Att Höpken visste

hvad efterverlden nu vet om dessa stämplingars syften, synes af hans yttrande till rådsprotokollet den 25 febr. 1747, att »Ryssland först ärnar demonstrera på gränzen eller skrämma Riksens Ständer till sina planer, och om sådant icke ville taga lag, rycka in uti et värnlöst land och föra krig, icke emot nation, utan emot ministèren och dess anhang, på lika sätt, dock uti en vrång application af hvad Sverige år 1741 uti sit manifeste emot Ryssland förklarade; hvilken sats icke torde vara obekant här i Sverige och icke så olyckelig, at den icke ju skulle kunna hafva funnit någon förfäktare.»

När Höpken själf år 1752 öfvertog kanslipresidentämbetet, voro de yttre förhållandena jämförelsevis ovanligt lugna, men i stället utbröt striden mellan konungamakten och rådet, som gjorde Höpkens ställning synnerligen ömtålig. De meddelade aktstyckena ådagalägga, att kanslipresidenten å ena sidan sin plikt likmätigt försvarat det statsskick, hvars främste målsman han var, å andra sidan uttryckt sig så taktfullt och hofsamt som möjligt gent emot konungaparet. Att Höpken fullständigt gillade och behärskade den samtidigt utbildade nära nog officiella parlamentariska statsrätten, framträder mer än väl af S. U:s protokollsutdrag 1756, som åtföljde den nya instruktionen för de kungliga prinsarnes guvernör, och som är författadt af Höpken.

Den ojämförligt största delen af Höpkens statsskrifter härstamma från tiden för det pommerska kriget. Sveriges deltagande däruti var visserligen ett moment med i en stor världsstrid, en farlig och afgörande maktkris inom det europeiska statssystemet, men ifrån denna synpunkt så underordnadt, att det icke därifrån bör betraktas och bedömas. Väsentligen var pommerska kriget från Sveriges sida en diplomatisk aktion, föranledd af inhemska partiförhållanden och deras sammanflätning med den samtida europeiska kabinettsdiplomatin, och har sin egentliga betydelse genom återverkan på de inre svenska förhållandena. Otvifvelaktigt var Höpken såsom statsman icke fullt vuxen den situation, som uppkom genom Frankrikes anslutning till Österrike-Ryssland, och som fullständigt omkastade den vanliga maktgrupperingen inom Europa, med hvilken frihetstidens partipolitici voro vana att räkna. Höpken och det öfriga Hattrådet kunde icke frigöra sig ifrån det traditionella beroendet af den franska politiken och från den traditionella partimaximen att bruka lyckliga konjunkturer till lätt vinning. Redan den 3 nov. 1756 uttalar Höpken i en hemlig promemoria till Ulrik Scheffer sina »enskylta tanckar och idéer» angående de politiska förhållandena i Europa och framhåller däruti, huru svenska regeringen trots rikets fattigdom och behof af fred icke kan under sådana förhållanden, »hvilcka giöra Sveriges cooperation lätt och möjelig och utan särdehles äfventyr», förkasta de fördelaktiga anbud, som torde komma att göras Sverige; man tycker sig höra kanslipresidentens innersta motiv, när han såsom skäl tillägger, att »ändteligen äro Riksens Råd redo och räkning skyldige för deras rådslag äfven hos dem, som uti en längre framtid villja glömma invärtes fattigdom, oreda, missnöje m. m. och endast påminna sig en uthvärtes torde hända lyckelig och favorable conjuncture.» Samma

tanke framträder i bref till svenska envoyén i Wien grefve Barck den 14 nov. s. år: »Uti en så lyckelig conjuncture, som denna är för Sverige och vid hvilckens försummande låder en evig förebråelse och om jag tör säga skam», vore högst önskligt, om rikets inre tillgångar motsvarade den yttre ställningens kraf; men beklagligen är så icke fallet, »och undrar jag ej, om herr grefven, ifrån sin fädernesort länge frånvarande, icke kan fatta et så fullkombligit begrep om det invärtes, som det värckeligen med sig förer, och hvad måste man icke långt mindre vänta sig af en posteritet, hvilcken ser hela vidden af den utvärtes conjuncturen uti alla skrifter, memoirer och historier förvarad, och ser icke den hemliga sjukdommen, som alla här kiänner och ingen anteknar.» Fruktan för ansvaret att ej hafva brukat till rikets uppkomst en »favorable conjuncture» ligger som drifvande motiv bakom den svaga partiregeringens alla mått och steg och förlamar i förening med det ärfda beroendet af Frankrike och den genom striden med hofpartiet skärpta oviljan mot Preussen förmågan af en verkligt självständig hållning, dikterad uteslutande af hänsyn till rikets egna, väl insedda intressen. Försöket att finna en lösning i en blott diplomatisk demonstration mot Preussen från Sveriges sida såsom garant af westphaliska freden lyckades naturligtvis icke, och Sverige drefs inom kort af den franska diplomatien och konsekvensen i sina egna åtgärder till verkligt deltagande i kriget. I väsentlig mån drabbar skulden härför Höpkens vacklande hållning. En egendomlig, djupt rotad obenägenhet mot Danmark, som t. ex. icke finnes hos Tessin eller K. F. Scheffer, bidrog att för Höpken försvåra möjligheten af en fast diplomatisk ställning. Han omtalar i det ofvan citerade brefvet till Barck, att »Dannemarcks tänckesätt tycks syfta på den nogaste neutralitet och giör för öfrigit denna machten alt sitt till at öfvertala och inleda Sverige uti samma système», men för Höpken var detta blott falskhet, och han uttalar flerfaldiga gånger sin misstro mot den danska politiken och sin ovilja att samarbeta med densamma. Det gör äfven ett egendomligt intryck att se, hur oriktigt Höpken bedömde Englands och Preussens resurser, och hvilken bristande blick för de verkliga maktförhållandena, som därvid framträder. I de af Höpken författade, i rådet den 11 maj 1757 upplästa »Rationes pro et contra» heter det, att »som uti politiska saker ingen mathematisk säkerhet kan erhållas, så måste man fästa sig vid de största probabiliteter och desse probabiliteter intyga, at kriget icke kan blifva långvarigt: i anseende till konungens af Preussen svaga ressourcer på folck, om och dess skatt skulle längre kunna uthärda; i anseende till dess fienders styrcka och myckenhet . . . .; i anseende till den hjelp Hans preusiske Maj:t månde erhålla af Engelland, så vida der saknas enighet, credit, handel och krigslycka.» Han tillägger i samma anförande ytterligare angående England: »Engellands närvarande uprörda invärtes tillstånd, dess olyckeliga förde krig, omöjeligheten at återvinna Minorca, svårigheterna at uprätta någon superiorité uti America, dess frucktan för Spanien, en förfallen handel, rörelse och credit, konungens höga ålder gifva tillsammans ömkeliga prospecter för konungen uti

Preussen» — detta samtidigt med att William Pitt tog statsrodret och inledde den glänsande epok, då England stadgade sitt välde öfver världen. Ett ökadt tvifvel om någon djupare statsmannabegåfning verkar Höpkens bekännelse i bref till Ulrik Scheffer d. 23 okt. 1759: »Den problemen, som Herr baron framkastar, nemligen hvilcketdera skulle vara för riket nyttigare eller farligare, at konungen uti Preussen behåller öfverväldet uti tyska riket, eller ock at Ryssland der vinner influence, fodrar mogen eftertancka och nogare uträkning, än jag ännu medhunnit.» Så talar den, som redan i tre år ledt den svenska politiken i samverkan med Ryssland mot Preussen.

Sedan väl det olyckliga krigsbeslutet var fattadt, ägnade sig Höpken med nästan feberaktig ifver åt ledningen af kriget för att i någon mån realisera de förhoppningar, som bestämt krigspolitiken, och därigenom äfven försvara densamma. Brefväxlingen med de kommenderande generalerna visar, med hvilken oro Höpken följde krigsrörelserna, och hur han nära nog i detalj ledde desamma under 1757 och 1758 års fälttåg — om till fromma för krigföringen, må betviflas. För de följande åren hade Höpken uppgifvit alla förhoppningar om eröfringar; det gällde blott att draga sig ur spelet på lämpligaste sätt, ty regeringen saknade alla medel att fortsätta kriget. Å andra sidan var det nästan omöjligt att sluta separatfred utan brytning med Frankrike och Ryssland. Då Choiseul 1759 ville indraga Sverige i ytterligare äfventyr och föreslog en diversion mot England i Skottland, tog Höpken sin tillflykt till den politiska intrigens konst och låtsades gilla Choiseuls plan, under det han i själfva verket hoppades på dess tillintetgörande. I bref till Ulrik Scheffer d. 6 april 1759 anförtror han denne sitt svar till den franske ambassadören, att han »gillade och admirerade hertigens plan» och »vore dertill högst benägen», men — tillägger han — »min afsickt härmed har varit at vinna tiden, at utan klander njuta subsidierne . . . .; som riket omöjligen kan träda till hertigen af Choiseuls plan, så är hvad jag nu anbjuder at förrätta et bedrägeri, som hertigen af Choiseuls upförande och vårt egit beklämda tillstånd tvinga mig till, dock faller detta bedrägeriet icke på K. Maj:t och Rådet, som deruti på intet sätt äro blandade, utan endast på min personelle intention eller på min oförmögenhet at uträtta hvad jag lofvat utföra. Och dessförinnan kunna händelser och förändringar inträffa, igenom hvilcka hela saken kan sauverad varda.» På samma sätt låtsades Höpken gilla Rysslands anbud att med gemensamma krafter angripa Stettin; Liewen sändes till Petersburg att underhandla härom, men med hemlig och muntlig instruktion att söka omintetgöra hela saken. Höpken förklarade i riksrådet d. 22 mars under åberopande af Axel Oxenstjernas exempel: »När vi tractera saken med den adresse, att våra allierade blifva öfvertygade, at skulden icke är vår, så frias vi ifrån de oändeliga utgifter, som belägringen medförer, så undvikas alla äfventyr och olägenheter uti conjunction med ryssarne, så få vi åthminstone behålla subsidierne, dem vi icke förvärckat och dem vi oumgängeligen behöfva.» Liknande diplomatiska finter och försök att öfverlista både vänner och fiender äro utmärkande

för hela tidehvarfvets kabinettspolitik, och Höpkens tillvägagående erbjuder därvid egentligen ingenting annat anmärkningsvärdt, än att han liksom behöfver finna ursäkter för sitt tillvägagående, och att han först i yttersta nöd tillgriper de medel, som den samtida diplomatin ogeneradt använde, till och med i onödan brukade såsom sport.

Att Höpkens ädla natur aldrig fann sig riktigt hemmastadd i det diplomatiska ränkspelet, aldrig fullt förtrogen med de oändligt inveckiade och skiftande situationerna inom den samtida europeiska politiken, framträder någon gång. 1760 den 30 maj skref han till Ulrik Scheffer: »Jag bekänner med Herr baron och ministern, at ju längre detta väsendet varar, ju svårare blifva conjuncturerne och angelägenheterna at skiöta. För mit fäderneslands bästa önskar jag äfh detsamma en skickeligare till styresman af så benigu omständigheter, som desse äro; men då denna bördan fallit på min lott, vill jag giöra mit bästa.»

Men under dessa år mognade äfven Höpkens politiska insikter till självständig uppfattning utöfver de trånga partidoktrinerna, som han förut så ifrigt förfäktat. Hans ljusa och klara förstånd arbetade sig fritt från de ekonomiska och politiska dogmer, som ännu förfäktades lika ifrigt som förr af partiets massa. Redan 1756 uttalade han sitt tvifvel till rådsprotokollet d. 10 febr. angående nyttan af husvisitationer, af öfverflödsförordningar, af alltför sträng protektionism; till och med handelsbalansens och vexelkursens bevisande kraft drog Höpken i tvifvelsmål. Äfven tron på nyttan af Frankrikes vänskap och hatet mot England försvann så småningom, och 1759 sökte Höpken ej allenast korsa franska politiken, utan äfven i djupaste hemlighet närma sig England.

Frigörelsen från Hattpartiets traditionella åsikter i utrikes politik och ekonomisk lagstiftning bidrog till Höpkens fall. Af de dogmatiska Hattarne med Fersen i spetsen betraktades han nära nog såsom en affälling, och hans fall var mer ett verk af dem än af de gamla motståndarne. Höpken drog sig tillbaka från politiken, ehuru han ännu var i sina bästa år, och hans betydelse såsom statsman kan från denna tid anses slut, ehuru han naturligtvis fortfarande var en insiktsfull och intresserad iakttagare af det politiska lifvets växlingar.

Tviflet på de gamla principer, som Höpken under sin tidigare bana med liflig entusiasm förfäktat, och den däraf följande brytningen med de gamla vännerna alstrade en viss misstämning, en pessimistisk uppfattning, som de häftiga partistormarna under frihetstidens sista period bidrogo att underhålla och öka. Gustaf III använde Höpken en tid såsom statsdekoration att därmed pryda sin rådkammare. Det kunde knappast alstra en ljusare och gladare åskådning. Så väl härigenom som genom den ringa betydelse, Höpkens rådslag ägde för de maktägande, äro hans statsskrifter efter nedläggandet af kanslipresidentämbetet vida underlägsna dem från hans egentliga statsmannatid.

Till sist ännu några ord om de nu samlade och utgifna statsskrifterna af Höpkens hand. Det är självklart, att en sådan samling

måste vara af den allra största betydelse för den historiskt vetenskapliga forskningen. Flera af dessa aktstycken äro synnerligen viktiga statsdokument, de flesta af dem värdefulla historiska urkunder, särdeles genom den inblick de medgifva i de verkliga motiv, som bestämde den ledande personligheten under en viktig period af fäderneslandets politiska öden. Naturligtvis äger mängden af kanslipresidentens bref till de svenska generalerna i Pommern eller Sveriges sändebud i utlandet sitt största värde från denna synpunkt, d. v. s. för fackmannen. Men Höpkens statsskrifter, i synnerhet de, som härstamma från det betydelsefullaste skedet i hans lif, äga därjämte det fängslande, nära nog psykologiska intresset af att klarlägga en märklig utveckling i åsikter och uppfattning, som en af tidehvarfvets rikast utrustade andar genomgick och med eller efter honom svenska folket. De utgifna skrifterna i sin helhet äga dessutom ett så växlande och rikt innehåll, äro så tilltalande genom sin fina och klara stil och så mönstergiltigt utgifna och kommenterade, att väl en större krets af bildad allmänhet däruti torde finna mer än nog af intresse.

L. S.

Minne af riksrådet m. m. grefve Ulrik Scheffer. Af C. T. Odhner. Stockholm 1892. 186 sid. (Svenska Akademiens Handlingar från 1886. Sjätte delen.)

Det har mer än en gång offentligen framhållits, huruledes de minnesteckningar, som från Svenska Akademien årligen utgå, under tidens lopp utvecklat sig från de ursprungliga retoriska äreminnena till vetenskapliga afhandlingar inom konstens, litteraturens och historiens områden. Särskildt det sistnämnda, med sin rikliga tillgång på minnen, har af akademisterna blifvit väl ihågkommet; det är åt en af den kunglige stiftarens män, som föreliggande skildring är ägnad; den knyter sig nära intill de teckningar andra af akademiens ledamöter nyligen lämnat från frihetstiden och Gustaf III:s tid.

Ulrik Scheffer tillhörde dessa båda skeden af vår historia och erbjuder därigenom, utom det fängslande af en stor personlighet, det egendomliga af en politisk karakter, som genomlefvat en den märkligaste brytning i statsskicket och som på båda sidorna om gränsen visar sig som en sannskyldig målsman för tidens sträfvanden och bärare af dess idéer. Författaren har förut tecknat Scheffers bild i den stora tafla han skänkt oss af Gustaf III:s tid; på visst sätt är denna minnesteckning en reproduktion, i vissa detaljer dock än noggrannare utförd och ägnad att, genom att ställa detta föremål längst fram i förgrunden, vid detsamma mera odeladt fästa åskådarens intresse.

Det var under Hattväldets blomstringstid Ulrik Scheffer d till statsman. Efter att hafva gjort sina första militära lärosp

det sorgligt ryktbara finska fälttåget och under österrikiska tronföljdskriget i fransk tjänst kommit i bättre skola, erhöll Scheffer vid 36 års ålder ett diplomatiskt förtroendeuppdrag, hvarigenom hans bana leddes in i sin nya riktning. Med onda ögon hade den östra grannen åsett huru Hattarnes ungdomliga självständighetskänsla vuxit till under partiets segrar och han ville därför befästa sitt inflytande på Sveriges enskilda angelägenheter. Scheffer sändes då till hofven i Berlin och Paris för att åt sitt land utverka skydd mot den hotande faran och han lyckades häri så till vida, att Ryssland, som redan förut sett klara bevis på det nya systemets både vilja och förmåga att frigöra sig från dess tryckande förmynderskap, höll sig tillbaka af fruktan för Sveriges bundsförvandter. Två år därefter (1752) intog Ulrik Scheffer ministerposten i Paris, som hans broder Karl utbytt mot en plats i rådet.

Det politiska lugn, som rådde under Scheffers första år i Paris, gaf honom tillfälle att besöka fäderneslandet för att vid riksdagarna öka sitt partis styrka och han ifrågasattes till och med till landtmarskalk vid 1755—1756 årens riksdag, ehuru han fick gifva vika för Fersen. Det var dock icke från denna täflan hans sedermera kända fiendskap med denne daterade sig, ej heller, efter hvad det synes, från den tid han under sin franska krigstjänst varit placerad på det regemente Fersen uppsatt. Vid sistnämnda riksdag rådde nämligen dem emellan ännu så godt förstånd, att, efter hvad Höpken sedermera fick veta, Scheffer utöfvat ett visst inflytande på Fersen i intrigspelet mot kanslipresidenten. Denna riksdag var för öfrigt betydelsefull för Scheffer; bland hofpartiets motståndare intog han en framskjuten plats och hans beröring med den unge tronföljaren, vid hvars sida han sedermera skulle fylla sin plats på ett sätt, som sammanställt hans namn med Axel Oxenstiernas och Johan Gyllenstiernas, började därmed, att Scheffer gaf uppslaget till att en instruktion utfärdades för den unge furstens guvernör. I självfva utarbetandet af denna instruktion, som blef af så stor betydelse, tog dock Scheffer icke del; den uppsattes af kanslirådet Hermansson efter det utkast Höpken aflämnat till sekreta utskottet.

Efter återkomsten till Paris hvilade Sveriges öde en stund i Scheffers hand och nekas kan icke, att ansvaret blef tungt, då han, själf inledd i frestelse, genom sitt inflytande på rådet i Stockholm småningom ledde sakerna därhän, att självfve den motsträfvige kanslipresidenten till slut yttrade: »franska och wienska hofvens proposition bifaller jag alldeles; den högste Guden gifve till detta företagande sin nåd och välsignelse!» Detta företagande var ingenting mindre än ett krig mot Fredrik den Store. Då de frestande franska subsidierna började tryta och man i Sverige fann bakom de sjunkna illusionerna ett vågspel uppstiga, var det endast en ringa tröst att kunna tänka och säga, att det icke fanns någon enda af de många deltagarne i kriget, som icke missräknat sig, och att man icke just räknat mycket sämre än de andra; man kan nästan taga för afgjordt, att när längre fram någon gång de båda statsmännen, ministern i Paris och kansli-

presidenten, sammanträffade och minnena från det äfventyrliga kriget framträdde, den ene sagt till den andre: det var tur, att det gick som det gick.

Då riksdagen 1765—1766 öppnades, var Scheffer åter på riddarhuset, men nödgades bevittna sitt partis störtande. Han återgick därefter någon tid till sin förra militära bana och nedsatte sig på sin gård Ek i Västergötland. Nu var han, säger förf., »icke längre den ifrige partiman, som då han vid 1755 års riksdag hade gått i spetsen för angreppet mot hofvet och Mössorna. Åldern och erfarenheten hade lugnat äfven de politiska lidelserna, motgången hade blifvit en läromästare i hofsamhet och försiktighet och ändtligen hade hans långa diplomatiska verksamhet vid franska hofvet lärt honom, att tala är silfver, men tiga är guld». Efter att 1769 hafva inträdt i rådkammaren ställdes han kort efter Gustaf III:s tronbestigning närmast vid hans sida såsom kanslichef, en plats, från hvilken dock Mössorna snart trängde honom undan. Knappt hade konungen lyckligt ändat sin omhvälfning af det svenska statsskicket förrän Scheffer återkallades och utnämndes till kanslipresident. Det var icke af ringa betydelse, att Gustaf III:s främste rådgifvare fått lära i Frankrike att tänka sig djupare in i politiken. Han behöfde nu icke från konungen mottaga någon impuls för att fatta ställningen såsom han. Tiderna hade mycket förändrats, då Scheffer vid kallelsen till den plats, Höpken ej långt förut innehaft, kunde skrifva till Adolf Fredriks son och efterträdare: »Eders Maj:t gör människornas lycka; jag skall ha den lyckan att lyda. Icke som om jag trodde mig kunna efter Dess önskan fylla den viktiga plats, som Eders Maj:t vill anförtro mig, men såsom ett svagt redskap skall jag utföra de befallningar, som Eders Maj:ts vidtomfattande snille förelägger mig, och på detta sätt skall Eders Maj:ts ära fortplantas till den senaste efterverld.»

Hade konungen själf byggt sin byggnad, tillkom det nu hans rådgifvare att troget bistå honom i att värna densamma, och en trognare kämpe än Scheffer hade Gustaf III väl svårligen kunnat erhålla. Kanslipresidenten fann väl nu, till skillnad mot förr, i konungen den egentlige ledaren af rikets angelägenheter, hvarför ock hans möda kan synas hafva blifvit något lättad, men å andra sidan blef han ofta nog i saknad af de öfriga rådsherrarnes bistånd, enär många saker afgjordes på tu man hand mellan konungen och hans främste man. I första rummet blef nu angeläget att lugna de främmande hofven, som med misstankar följt revolutionen i Sverige. Så måste ock rikets gränser skyddas, men på ett sätt, att icke krigsfara därigenom uppväcktes, och då det gällde att besvara konungens i Preussen bref, kom Scheffers penna själfve Gustaf III väl till pass. Sedan uppstodo de stora finansfrågorna, — ett af Scheffers älsklingsämnen, hvari han afgjordt ställde sig på Liljencrantz' sida. Scheffers allvarliga sparsamhet stäfjade ofta konungens med lätt sinne uppkastade, vidt sväfvande planer, liksom ock hans lugnare besinning och klokhet hindrade konungens lystnad efter krigsära och eröfringar att skrida till verket, förrän Scheffer (1783) dragit sin hand från konungens vid

statens roder. Hvad Scheffer verkat för den »väpnade neutraliteten» utgör ett kapitel i hans och Sveriges historia, som läses med synnerligt välbehag. Scheffer tillbragte sin sista tid i ostördt lugn på sin egendom vid sidan af sin maka — Erik Brahes änka. Betecknande för konungen är, att han, då han 1788 på sin färd till Göteborg för att leda försvaret mot den dansk-norska arméen, besökte Scheffer på Ek, i förbifarten erbjöd Scheffer öfverbefälet öfver de trupper, som skulle sammandragas. Scheffer drog sig lyckligt ur spelet.

I denna minnesteckning har författaren gått några år längre fram i tiden än han hunnit i den utgifna delen af sitt stora verk. Han har dock därigenom icke stillat utan ökat längtan att få se detsamma fulländadt.

—rst—.

Anteckningar om Gotlands medeltid af G. Lindström. I. 112 sid. Stockholm 1892.

En lycklig motsats till den på Gotland rådande likgiltigheten för fornminnenas bevarande, en likgiltighet, som stundom visar sig öfvergå till förstörelselusta, bilda de gotländska män, som tid efter annan ägnat sig åt samlande och bearbetande af hvad man om fornminnena kan veta. Sådana män äro J. G. Klingvall, P. A. Säve, C. J. Bergman. De, som sysselsatt sig med gotländska studier, hafva sedan länge vetat, att den frejdade paleontologen Gustaf Lindström följt exemplet. Han har ock helt nyligen i ett häfte med ofvanstående titel framlagt några resultat af en flitig och öfver flera områden utbredd forskareverksamhet.

De tre afhandlingar, som förekomma i detta första häfte, sysselsätta sig med källorna till Gotlands medeltidshistoria, Gotlands medeltidsgeografi och medeltidens Visby. Hvar och en af dessa uppsatser innehåller mycket värderika detaljundersökningar, hvilka till en del äro för vår litteratur nyheter. Här må nämnas följande: en framställning rörande de personer, som uppgifvits hafva från Gotland bortfört urkunder (den mytiske Magnus Store, Marinus de Fregeno m. fl.), redogörelser för Visby-gråbrödernas diarium, den gotländske dominikanerpriorn Petrus' de Dacia bok om Kristina de Stommelen samt hr Ivar Axelssons räkenskapsbok från åren 1485—1487, en förteckning öfver de gotländska ortnamn, som finnas i behåll sedan medeltiden, en redogörelse för det utseende Gotland har på medeltidens kartor af olika slag, en förteckning öfver de större, under medeltiden tillkomna stenkors, som ännu finnas eller funnits här och där på Gotlands landsbygd, hvarjehanda detaljer rörande Visby ringmur — tinnarna äro icke allestädes så breda i förhållande till insänkningarna som i fig. s. 83, anteckningar om Visby kyrkor — nischen i St. Gertruds östra gafvel är väl olik nischen å motsvarande plats i Helgeandskyrkan,

mig veterligen finnes intet bevis att hr Ivar Axelsson endast *reparerat* detta kapell — en berättelse om tillkomsten af den heliga Katarinas kapell vid sydvästra hörnet af Mariakyrkan, märkligare byggnader i Visby och ännu bevarade medeltidsbyggnader — de förenade initialerna F och S beteckna väl den danske konungen Fredrik II, men S antyder ej ordet *Secundus*, utan hans drottnings namn Sofia —, en undersökning af det inflytande, som konung Valdemar Atterdags anfall på Visby år 1361 utöfvade på stadens och öns förfall. Med ett omfång af föga mera än 100 sidor bjuder således detta häfte på mycket, som är af stort intresse och som man här finner ordnadt, så att man ej behöfver leta det samman från flera olika håll, af hvilka somliga äro svårt tillgängliga, somliga varit okända, intilldess de af en så nitisk forskare som prof. Lindström uppdagats.

Mot den beskrifning, som professor Lindström ger af Visbyminoriternas minnesbok, torde i viss mån anmärkningar kunna göras. Han nämner de olika afdelningarna i handskriften och angifver för hvar antalet sidor, men han räknar dessa på ett annat sätt än de äro räknade i handskriften, där pagineringen blifvit gjord, sedan handskriften fått sin nuvarande storlek, d. v. s. sedan några blad blifvit bortskurna. När man med ledning af prof. Lindströms sidouppgifter söker ett ställe i handskriften, kommer man därför, så vidt man ej söker något inom de första sidorna, på villospår. Prof. Lindström säger, att handskriftens andra afdelning, kalendariet, slutar på s. 47, i handskriften är den sista sidan märkt med 41. Detta vållar en viss förvirring och denna ökas därigenom att prof. Lindström med afseende på kalendariet gjort en felaktig beräkning; han säger nämligen, att inom detta tre blad blifvit bortskurna. I själfva verket hafva *fyra* blad skurits bort. Hvar månad upptager fyra sidor och på sådant sätt, att månadens sista sida förekommer i samma blad som nästa månads första. Månaderna januari—maj äro fullständiga. För juni finnas endast två sidor — månadens midtblad är borta. För juli finnas endast tre sidor — den sista sidan saknas och i följd däraf äfven första sidan för augusti. För september finnes endast en sida — här äro två blad borta, det ena med andra och tredje sidan för september, det andra med sista sidan för september och den första för oktober. De följande sidorna, som innehålla historiska uppgifter, böra närmare studeras. Man kan i de flesta fall ur den oordning, hvilken dessa anteckningar förråda, skönja den ordningsföljd, i hvilken de tillkommit. Förrän man, med besvär, gjort denna klar, är det omöjligt att döma om den grad af trovärdighet, som tillkommer hvar och en af dessa anteckningar, af hvilka somliga äro synnerligen viktiga, andra däremot icke kunna anses vittnesgilla.

Nästa häfte skall redogöra för Gotlands medeltidsinskrifter, som icke äro tecknade med runor, Gotlands kloster och Gotlands befolkning. Jag hoppas, att det icke skall dröja länge, innan detta häfte utkommer samt att det må följas af flera andra.

Hs Hd.

Svenska kyrkans mission vid Delaware. Akademisk afhandling af OTTO NORBERG. X + 210 + 16 (bil.) sid. samt 1 karta. Sthlm 1893.

Pastor Norbergs arbete är ett ej oviktigt bidrag till svenska kyrkans historia. Här är icke missionshistoria i den exklusiva bemärkelse man vanligen tillägger detta ord, utan det är fråga om en hel församlings utflyttning hemifrån, om en dotterkyrka sålunda, visserligen grundad på främmande mark men för öfrigt så vidt möjligt lik modern i hemlandet. I hvad angår de historiska förutsättningarna för hennes verksamhet hänvisar förf. till Odhners och Sprinchorns kända undersökningar (se Historiskt Bibliotek 1877 och 1879). Sprinchorn, som tagit till sin uppgift att skildra »Kolonien Nya Sveriges historia», har emellertid begränsat sig till perioden för svenskarnes välde därute och för tiden efter 1655 har han blott få notiser. Svenska samhällen funnos emellertid under mer än ett sekel kvar vid Delaware, och dessa samhällen måste ju såsom afläggare af svensk kultur i hög grad intressera oss. Herr N. har i någon mån utfyllt den lucka, Sprinchorn lämnat, genom sin framställning af den verksamhet, som svenska präster under förbindelse med hemlandet drefvo därute ända intill 1700-talets slut. Vi måste dock här uttala en önskan, den nämligen att författaren gifvit oss ännu något mera. Vi få visserligen lära känna de ledande personerna inom församlingarna, men vi sakna ett än så kortfattadt försök till verklig teckning af våra kolonisters sociala förhållanden och kultur öfverhufvud. En sådan skildring hade ingalunda varit på sidan af ämnet utan tvärtom ett välbehöfligt underlag för totalbilden af församlingarnas lif. Det är sant, att materialet härvidlag kan vara tämligen magert — däröfver klagar redan Sprinchorn — men att det ej helt och hållet saknas, det visa många spridda notiser, som förf. meddelat; så meddelar ock Sprinchorn (Hist. Bibl. 1879, s. 232), att en del domstolsförhandlingar finnas bevarade, fast han ej värderar dem högt.

På det speciella område, som förf. gjort till sitt, har han en föregångare, prosten Israel Acrelius, en af de mest ansedda svenska lärarne vid Delaware, hvilken 1759 utgaf sin »Beskrifning Om De Svenska Församlingars Tilstånd Uti Nya Sverige» (en hufvudkälla för Sprinchorn i denna punkt). Härutöfver har förf. ur Uppsala domkapitels arkiv, där den egentliga officiella korrespondensen mellan prästerna i kolonien och deras förmän i Sverige tillika med en del kyrkoböcker därutifrån m. m. förvaras, ur riksarkivet samt ur kongl. bibliotekets samlingar hopfört ett betydande material för sin samvetsgranna skildring. Vi kunna sålunda följa missionen ända från dess början strax efter Nya Sveriges anläggning; vi se dess ofta nog vidriga öden, än under bristande stöd hemifrån (särskildt tiden från Nya Sveriges förlust 1655 fram till 1696, då verksamheten — mycket genom Jesper Svedbergs bedrifvande — kraftigt återupptogs), än under

inre oenighet, än under kamp mot ovänliga grannar, främst hernhutarne. Med den brist, jag ofvan anmärkt, står i självklart sammanhang, att dessa skildringar väsentligen gruppera sig kring lärarnes personer. Men det är ju å andra sidan naturligt, att i sådana utflyttade församlingar nämnda personer få en alldeles särskild betydelse, liksom att deras förlamande split (se s. 101—148) måste äfventyra hela verket. Också var det snart ute med kolonien vid Delaware såsom svensk, så snart moderlandet upphörde att skicka ut nya lärarekrafter. I början af 1780-talet var den lilla svenska språkön i öfverhängande fara att alldeles utplånas; den 26 maj 1789 beslöt Gustaf III att hemkalla de kvarvarande svenska prästerna, af hvilka dock en förblef därute ända till sin död 1831. Med konungens nämnda beslut var missionen afslutad, församlingen införlifvades inom kort med de engelska episkopala. Detta införlifvande gifver orsak till ett spörsmål, som förf. icke egentligen upptagit: i hvad mån hafva grannbekännelserna vid Delaware inverkat på den svenska kyrkan där? Det finnes åtskilligt i herr N:s arbete, som antyder direkta inflytelser från främmande håll, och det hade varit intressant, om undersökningen här bragts till slut. — Arbetet åtföljes af porträtt utaf prästmännen Biörck, Acrelius, Wrangel och Collin, af afbildningar utaf kyrkorna Gloria Dei (i Filadelfia) och Trefaldighetskyrkan (i Wilmington) samt af en karta, äfvensom af några bilagor, bl. a. af en förteckning på de svenska prästerna i de tre församlingarna Vicacoa, Kristina, Racoon och Pennsneck, och slutligen af ett ort- och personregister.

C. H. H.

Öfversikt af Tidskrifter
och andra periodiska publikationer.

Bidrag till kännedom om Göteborgs och Bohusläns fornminnen och historia. Utgifna på föranstaltande af länets fornminnesförening. **H. 19 = Bd 5: H. 2 (1892).** G. Stedt, Bohus såsom svensk fästning.

Eira. 1892. A. Bergstrand, Gustaf den tredjes blessyr och dess behandling från den moderna kirurgiens ståndpunkt.

Historiska Handlingar till trycket befordrade af K. Samfundet för utgifvande af handskrifter rörande Skandinaviens historia. **XIII, 2.** Hugo Grotii bref till svenska konungahuset och andra svenskar. — **XIV.** Brefvexling mellan konung Carl XII och rådet 1714.

Nordisk Tidskrift för Vetenskap, Konst och Industri. Utg. af Letterstedtska Föreningen genom O. Montelius. **1892, 7.** Th. Rein, Pontus Wikner. — O. Sylwan, Sveriges periodiska litteratur under frihetstidens förra del, anm. af E. Wrangel. — Svedelius, J. Fr. Nyström, Handbok i statskunskap. D. 4, anm. af A. Hammarskjöld. — H. Hildebrand, Visby och dess minnesmärken, anm. af B. S. — **8.** O. Levertin, »Siri Brahe». — K. Piehl, en fornegyptisk kulturbild. Huru man roade sig i det forna Egypten. — H. E. Larsson, Om historiens betydelse såsom bildningsämne. — L. De Geer, Minnen, anm. af — — R. — **1893, 1.** H. Schück, Marsk Stigsvisorna. — Fru Eline Göijes jordebog af A. Thiset, anm. af H. J. Huitfeldt-Kaas.

Svenska Akademiens Handlingar ifrån år 1886. **Sjette delen.** C. T. Odhner, Minne af riksrådet grefve Ulrik Scheffer.

Svenska Autograf Sällskapets Tidskrift. II, 3. (1891). F. U. Wrangel, En högadlig filosof från 1700-talet. — Hochschild, Konung Carl XIV Johans och drottning Desiderias första bekantskap och deras giftermål. — K. H. K., Strödda genealogiska anteckningar [Erik Puke. Banér, Horn och Barun]. — Eichhornska autografauktionen. — **II, 4. (1892).** F. U. Wrangel, Några ord till utredande af frågan om Vasa-vapnets betydelse. — En resa till Paris på 1750-talet. (Utdrag ur generalen frih. Siegroths journal i Kongl. Biblioteket). — Middagsräkning från 1600-talet. — A. V—n, Friherre Nils Silfverschiöld. — Strödda meddelanden. — Anno 1609 årss rechenskap på brudednar, som äro vide i Stasskyrkian (St. Nicolai kyrka i Stockholm).

Svensk Tidskrift utg. af F. v. Schéele. **1892, 16.** C. Bååth-Holmberg, Carl XV och Louis De Geer. — H. Hjärne, Anmärkningar till belysning af Dr. R. Kjelléns landvärnskritik. — **17—18.** Louis

De Geer såsom statsman. Strödda anmärkningar. Af H. C. S. — 19—20. Renan och Pasteur. Louis Pasteurs reception i Franska Akademien den 27 April 1882. Af Robinson. — L. Kjellberg, En återuppståndeu författare. Några notiser om Herondas och hans Mimiamber. — Några ord om religionen och den mänskliga samfundsordningen. Af L. H. Å.

Finsk Tidskrift utgifven af F. Gustafsson och M. G. Schybergson. 1892, 11. L. Mechelin, Om lagkodifikation i Finland. — I bokhandeln: Otto E. A. Hjelt, Svenska och finska medicinalverkets historia 1663—1812, anm. af L. V. F. — O. Sylwan, Sveriges periodiska litteratur, anm. af T. Hartman. — 12. J. J. Tikkanen, Konsten under den äldsta medeltiden. — V. Hermanson, Fredssaken. — **1893, 1.** E. Schybergson, Finlands statsrättsliga ställning.

Finsk Militär Tidskrift. 1892, Aug.—Sept. Handlingar rörande Kungliga Österbottens infanteriregemente för åren 1806, 1807, 1808 och 1809. — **Dec.** Relation öfver affairen vid Karstula den 21 aug. år 1808. — **1893, Januari.** Handlingar rörande Kungliga Österbottens infanteriregemente för åren 1806, 1807, 1808 och 1809.

Historisk Tidsskrift. Sjette række, udgivet af den danske historiske forening ved dens bestyrelse. Redigeret af C. F. Bricka. **4: 1.** L. Koch, Statsminister J. O. Schack Rathlou. — Litteratur og Kritik. — A. Erdman, Über die Heimat und den Namen der Angeln, anm. af O. Nielsen. — M. Mackeprang, Fortegnelse over fremmed historisk Litteratur fra Aaret 1891 vedrörende Danmarks Historie. — Smaastykker.

Museum. 1893, 1. H. D. Lind, Fra Sömagtens Stortid.
Berör kriget 1675—79.

Personalhistorisk Tidsskrift. Tredie Række. Bd 1: H. 4. (1892). Oberstlöjtnant Hans Elias von der Weydes Selvbiografi. Udgivet af H. W. Harbou.
Innehåller en framställning af kriget i Norge 1716—18.

Sönderjydske Aarböger. 1892. H. 4. A. D. Jörgensen, Kong Kristian II på Sönderborg.

Baltische Studien. Herausgegeben von der Gesellschaft für Pommersche Geschichte und Alterthumskunde. **XLII.** O. Vogt, Ungedruckte Schreiben von Pommern an Melanchthon. — R. Hancke, Aus Hinterpommerns Schwedenzeit. Eine Episode aus dem dreissigjährigem Kriege. — Die Kirchenbücher in Pommern.

Bericht über Bestand u. Wirken d. historischen Vereins zu Bamberg. 52. Fr. K. Hümmer, Bamberg im Schwedenkriege, 1622—34.

Forschungen zur Brandenburgischen und Preussischen Geschichte. Bd 5: 2. Ein Memoirenfragment der Königin Luise Ulrike von Schweden über ihre Jugendzeit am Hofe Friedrich Wilhelms I. Mitgeteilt von Fr. Arnheim.

Hansische Geschichsblätter. Herausgegeben vom Verein [illegible] Geschichte. **Jahrg. 1890—91 (1892).** H. Ulm[illegible] Politik des Grossen Kurfürsten und die Sterbe[illegible] W. Stieda, Das Schonenfahrergelag in Ro[illegible] teilungen: Die Historie von Marcus Meyer. [illegible] — W. Stieda, Zum Nachlass Jürgen Wulle[illegible]

Historische Zeitschrift. Herausgegeben von H. v. Sybel und M. Lehmann. Neue folge. **XXXIII, 3.** A. Holländer, Eine Schweizer Gesandtschaftsreise an den französischen Hof im Jahre 1557. — T. Wiedemann, Der Nymphenburger Vertrag v. 22 Mai 1741. — Miscellen. — Literaturbericht (bl. a. Urkunden und Aktenstücke zur Geschichte des Kurfürsten Friedrich Wilhelm von Brandenburg. Bd 1 14: 1—2, anm. af Ed. Heyck; Correspondance du Marquis et de la Marquise de Raigecourt avec le Marquis et la Marquise de Bombelle pendant l'émigration 1790 à 1800, anm. af W. L.) — Erklärung der Redaktion. — **XXXIV, 1.** Briefe von Pufendorf. Herausgegeben und erläutert von Konrad Varrentrapp. Th. 1. — Fr. Meinecke, Die Tagebücher des Generals v. Gerlach. — Miscellen. — Literaturbericht (bl. a. A. Rydfors, De diplomatiska förbindelserna mellan Sverige och England 1624—1630; Sveriges krig åren 1808 och 1809; S. J. Boëthius, Den franska revolutionen, dess orsaker och inre historia (1789—1799); R. Kjellén, Om Eriksgatan; Sveriges Ridderskaps och Adels Riksdags-Protokoll, 9; O. Alin, den Svensk-Norska Unionen, 2; Diplomatiske Aktstykker vedkommende Norges Opgjør med Danmark 1818—1819. Udgivet af Yngvar Nielsen, anm. F. Arnheim). — Berichte gelehrter Gesellschaften.

Historisches Taschenbuch. Herausgegeben von Wilhelm Maurenbrecher. **6 Folge. Jahrg. 12 (1892).** W. Oncken, Vom Vorabend des Befreiungskrieges 1813. — H. Welzhofer, Die Seeschlacht bei Salamis. — R. Mahrenholtz, Friedrich der Grosse als Schriftsteller. — J. Krebs, Die Pillauer Verschwörung von 1759. — A. Kleinschmidt, Graf Feodor Wassiljewitsch Rostoptschin. — F. Gess, Ignatius v. Loyola. — C. Wachsmuth, Strassenleben und Marktverkehr im alten Athen.

Nationalzeitung. 45. N:o 213. Fr. Arnheim, Gustav III v. Schweden und sein Oheim Friedrich der Grosse.

Wissenschaftl. Beilage der Leipziger Zeitung. N:o 146. Helmolt, Leipzig und Torstenson.

Zeitschrift des Vereins für Lübeckische Geschichte und Alterthumskunde. Bd 6: H. 3 (1892). W. Brehmer, Vom Syndicus und Dompropbsten Dreyer gefälschte Urkunden und Regesten.

Innehåller ett bref från Birger Jarl till köpmännen i Lübeck angående tullfrihet. Dat. 15 Aug. 1251.

Basler Jahrbuch. 1892. C. Bernoulli, Der Schwedenkönig Gustaf IV Adolf wird Basler Bürger.

Ungarische Revue. 1892, Okt.—Nov. A. Szilágyi, Siebenbürgen und der Krieg im Nordosten. Schluss.

Berör Karl X Gustafs förhållande till Rákóczy II.

Revue Historique. 1892, Novembre—Décembre. Ch. Dufayard, Le club des Allobroges et la réunion de la Savoie à la France. — Aug. Molinier, Les rois mérovingiens ont-ils porté le titre de vir inluster? Examen critique d'une nouvelle théorie. — Ch. V. Langlois, Notice et Extraits du ms. 164 de la Bibl. du Mans. — Colomb n'est pas né à Savone par H. H. — Vauchelet, Le général Gobert. 3:e partie: expédition de la Guadeloupe (1802). — Bulletin historique (France, Roumanie). — Correspondance. — Comptes-rendus critiques. — Publications périodiques et sociétés savantes. — Chronique et Bibliographie.

Öfversikter och Granskningar.

Minnen ur Sveriges nyare historia samlade af B. v. Schinkel. Tolfte delen. *Karl Johan och hans tid.* (1828—1844). Författad af OSCAR ALIN. Senare afdelningen (1835—1844). 274 + CXLVI sid. Stockholm, Norstedt & Söner, 1893.

Genom föreliggande arbete har prof. Alin fullföljt den teckning af Sveriges politiska historia åren 1828—44, som han med bandet XII, 1 af det Schinkelska verket inledde. Framställningen är äfven i det nu utkomna bandet fotad på officiella akter, något som gifver prof. A:s arbete en så bestämdt afvikande prägel från »Minnenas» äldsta delar. Memoarkarakteren har sålunda alldeles försvunnit. Med ledning af riksdagstrycket och en del först under sista åren — 50 år efter händelserna — tillgängliga handlingar, statsråds- och hemliga utskottsprotokoll, uppdrager författaren klart och enkelt konturerna af 1840—41 års häftiga partikamp vid riksdagen. Om samma ämne har som bekant Dalman ganska vidlyftigt ordat i sina »Anteckningar från våra ståndsriksdagar», men hvad han bjuder är verkligen endast strödda anteckningar, icke hoparbetade och ej i allo pålitliga. Hos D. skymta för öfrigt partimannens minnen igenom, hvaremot prof. A:s skildring är en sådan »sine ira et studio»: förf. nöjer sig med att utdraga det hufvudsakliga af handlingarnas innehåll och gruppera detta, men öfverlåter mest åt läsaren att efter så möjliggjord pröfning själf fälla domen. Härigenom känner man sig städse hafva fast mark under fötterna. Men man skulle i stället vilja påpeka, att hvad som faller utom de offentliga förhandlingarnas ram föga kommer fram; att det personliga elementet sålunda är trängdt i bakgrunden och att vi därför väl få se verkningar men ej kunna rätt spåra händelsernas orsaker och sammanhang.

Detta skulle främst gälla redogörelsen för riksdagens säregna företeelse, den beryktade koalitionen med dess mystiska planer. Dalman försäkrar sig ännu 1875 vara viss om riktigheten af sin 1839 uttalade åsikt, att koalitionen genast vid första försöken strandat på omöjligheten att förena oppositionen under rent aristokratisk ledning. Å andra sidan hyste biskop Heurlin, såsom framgår af de bref prof.

A. bland bilagorna meddelat, helt annan uppfattning af koalitionens existens och betydelse. Under så motstridiga vittnesmål yttrar sig förf. ganska reserveradt, omtalar korteligen hvad som ansågs vara koalitionens syfte och tillika hvilka dess främsta medlemmar voro (sid. 4), men låter ej bestämdt framgå i hvad mån samverkan med den vanliga oppositionen ägde rum eller hvilket inflytande öfverhufvud taget öfvades af koalitionsmännen på riksdagens händelser. Ofullständigheten i nu berörda hänseende torde emellertid förklaras genom bristen på tillförlitliga källor rörande dessa hemliga affärer, och den förringar icke arbetets höga värde såsom grundläggande skildring af förloppet vid oppositionsriksdagen.

Hvad numerären beträffar, mötte kanske oppositionen ungefär lika stark 1834 som 1840. Men vid förra tillfället lyckades den icke göra sig så gällande som vid det senare, enär utskotten då ej fullständigt besattes med dess pålitliga män — karakteristiska för nämnda riksmöte voro ju konstitutionsutskottets skarpa konflikter med det oppositionella borgarståndet. När ständerna nu å nyo sammanträdde, nyttjade oppositionen tillfället bättre, bemäktigade sig tack vare motståndarnes försumlighet utskotten, riksdagsarbetets härdar, och påtryckte i och med detsamma hela riksmötet dess karaktär. Att konstitutions- och statsutskotten än ledde angreppen mot det bestående, än kraftigt understödde dem eller åtminstone — såsom i representationsfrågan och striden om handels- och sjöfartsfonden — betäckte återtåget och så afvärjde fullständigt nederlag, det gaf i fortsättningen åt oppositionen en skenbarligen så öfverväldigande styrka. Å motpartiets sida kändes denna till början desto större, som regeringen maktlös lät ledningen glida sig ur händerna, men sedan Hartmansdorff å riddarhuset, Heurlin och Wingård i prästeståndet samlat de regeringsvänliga skarorna, hejdades snart inom dessa stånd oppositionens framfart. Det var dessa män jämte landtmarskalken frih. Palmstjerna och Norrköpingsborgmästaren Lagergren som i någon mån stäckte de högt flygande planerna. Af statsrådet däremot hörde man knappast mera än att det snart sagdt under hela riksdagen befann sig i permanent ministerkris (jfr Heurlins bref, bil. E). Hvad oppositionen önskade och under regeringens slapphet trodde sig kunna genomdrifva, framgår af friherre Nordins och grefve Anckarsvärds motioner å riddarhuset d. 1 febr. (s. 41 f.) samt bondeledaren Hans Janssons några veckor senare i sitt stånd (s. 61). De förra afsågo att en gång för alla afgöra »striden mellan regeringsmakten och nationalrepresentationen angående beskattningsmaktens utöfning». Därför skulle konungens medbeslutande rätt öfver de ordinarie inkomsterna vridas honom ur händerna; man föreslog att mantalsräntan skulle upphöra, och för att här förena alla intressen satte Anckarsvärd förslaget i oupplösligt sammanhang med fråga om skattelindring för städernas invånare m. fl. För att bryta äfven det motstånd som kunde väntas från konungen ställdes bevillningsvägran i utsikt (s. 44). På samma gång framställde Anckarsvärd ett utarbetadt förslag till ny statsreglering, hvari utgifterna betydligt nedsattes. Meningen var

sålunda, att ständerna skulle alldeles skjuta regeringen åt sidan i hvad som angick statsregleringen och beskattningen. Att detta ej skulle lyckas, blef emellertid klart genom händelserna å riddarhuset d. 5 febr., då huset på Hartmansdorffs förslag vägrade remiss till utskott af Anckarsvärds motioner, så vidt dessa voro riktade mot konungens fria beslutanderätt. Äfvenledes strandade, på adelns och prästeståndets motstånd, statsutskottets plan att sammanbindande organisationsfrågor, som inkräktade på konungens maktsfär, med anslagen votera det hela igenom i förstärkt statsutskott. Samma motstånd bröt det farliga försöket att fråntaga regeringen dispositionsrätten öfver flertalet bevillningar genom att inleverera dessa till riksgäldskontoret, hvilket endast »i den mån de voro för statsverkets utgifter behöfliga» skulle utbetala dem till statskontoret (s. 235 f.), och som de båda stånden här bestämdt gillade sina talmäns propositionsvägran, när man ville draga frågan under förstärkta statsutskottets omröstning, så var äfven konstitutionsutskottet urståndsatt att, såsom det annars gärna gjort, räcka handen till hjälp. Däremot var oppositionen öfvermäktig, så snart det kom till votering i förstärkt statsutskott (s. 133, 152 och 229).

Samtliga dessa försök och åtgärder åsyftade att lyfta den befintliga styrelsen ur sadeln. Tydligare kunde detta knappt framhäfvas än genom Hans Janssons omnämnda motion: han yrkade, att »ständerna endast skulle sysselsätta sig med de konstitutionella frågorna och efter deras afgörande åtskiljas, sedan de genom att, utan pröfning af statsbehofven, nedsätta bevillningen till hälften, ställt regeringen inför nödvändigheten att före årets slut åter sammankalla ständerna, som då skulle definitivt antaga det »nya statsskicket» och låta beviljandet af tillräckliga anslag blifva beroende af regeringens bifall till detsamma (s. 61). Detta var dock ett alltför groft försök; det visar emellertid huru planerna voro för äfventyrliga och för litet beredda. Det stora reformarbete, som konstitutionsutskottet skulle inleda, resulterade sålunda i representationsförslag ingålunda lämpade efter tidsförhållandena; i riksrättsåtal och anmälda anmärkningsanledningar mot statsrådet, till en del befogade, till en god del uttryck för utskottets lust att finna sak med regeringen; i platoniska och olagliga förslag om framställningar till konungen beträffande statsrådets kompletterande och i slika högviktiga reformförslag som den beramade ändringen af § 4 regeringsformen (»allenastyrandet»).

Bland de anställda riksrättsåtalen var ett riktadt mot förre statssekreteraren presidenten Skogman, enär genom hans medverkan kabinettskassan iklädts borgensförbindelse för ett af Barthelemykassan 1826 upptaget lån. Denna lånetransaktion hade vidtagits med anledning af kabinettskassans iråkade obestånd; presidenten Skogman, som kontrasignerat beslutet om borgensförbindelsen, syntes vara den ende numera åtkomlige för hela denna bedröfliga affär, sedan den i främsta rummet ansvarige, statsministern för utrikes ärendena Wetterstedt, aflidit. Huru bristen och skulden tillkommit, är redan förut delvis utredt af Forssell i hans minnesteckning öfver Wetterstedt, men fram-

ställes mera utförligt och klart af prof. Alin (s. 5 f. jämte bilagorna). Oaktadt den minskning, som vid 1823 års riksdag vidtogs af de för ministerstaten och kabinettets extra ordinarie utgifter disponibla medel, skred man — i främsta rummet hade det ålegat Wetterstedt — icke till de så nödvändiggjorda indragningarna. Den för de extra och hemliga utgifterna afsedda kabinettskassan kom därför snart på balans, ett par lån upptagna 1826 och -27 genom Barthelemykassan som mellanhand botade ej långt; växelaffärer försämrade immerfort tillståndet, så att, då man icke vågat hänvända sig till 1834 års ständer, ett nytt större lån blef nödvändigt. Konungen, som ej förut haft kännedom om verkliga läget, gaf i juni 1836 bemyndigande till ett sådant, hvilket »med hänsyn till de konstitutionella formerna», för att icke »belasta något statsdepartement med en skuld», äfven nu förmedlades af Barthelemykassan, men med konungens och kronprinsens borgen — vid de föregående lånen hade kabinettskassan iklädts dylik förbindelse. Samtidigt reglerades kabinettets utgifter, så att en bestämd summa af dess ordinarie anslag kunde användas för skuldens amortering. Sedan 1839 års statsrevisorer tillfälligtvis kommit dessa affärer på spåren, var det självklart att oppositionen skulle bruka ett så farligt vapen. På samma gång borgensförbindelsens laglighet angreps genom det omnämnda riksrättsåtalet, riktades ett slag äfven mot konungen personligen: genom minskning af anslaget till ministerstaten och kabinettet skulle regleringen och amorteringarna omöjliggöras, och konungen tvingas till djup förödmjukelse inför ständerna. Planen lyckades så tillvida, som statsutskottet genomdref, att ordinarie anslaget till ministerstaten nedsattes med ungefär en fjärdedel, en åtgärd för hvilken utskottet värfvat anhängare genom att förespegla extra anslag till kabinettskassan. Fåfängt sökte konungen genom framställningarna i hemliga utskottet vinna oppositionsledarne, förgäfves framställdes omsider kunglig proposition om sådant extra anslag; trots förespeglingarna beviljades intet. Men om man hoppats drifva konungen till någon ytterlighet, så missräknade man sig. Man vann blott, att konungahuset betalte skulden; antydningar till Oskar I om beredvillighet att ersätta afvisades bestämdt (s. 232). Klander för den bedröfliga historien drabbar i samma mån regeringen för dess oförstånd och inkonstitutionella beteende som oppositionen för dess illojala hållning.

Om man sålunda ej med sympati kan följa oppositionens åtgöranden vid 1840—41 års riksdag (jfr frih. de Geers yttrande i sina »Minnen», att han fastän själf liberal dock mest sympatiserade med de konservativa personerna), får man likväl akta sig att förbise dess betydelse. Karl Johans regeringssätt var långt ifrån grundlagsenligt, befogade anmärkningar saknades ej. Ett bestämdt men tillika hänsynsfullt klander hade varit väl på sin plats. Oppositionen gick längre, gick till personliga angrepp och slog öfver i kitslighet, därigenom själf försvagande sitt inflytande. Dock såg man att någon hänsyn måste tagas till klagomålen, och detta medvetande i förening med den lämpligare organisation som nu kom statsrådet till del synes hafva gynnat en ändring till det bättre. Så förnekar ju Fåhræus

(»Skildringar ur det offentliga lifvet», s. 165), att det beryktade »Braheväldet» någonsin efter 1840 låtit förnimma sina verkningar i hvad till civildepartementet hörde.

Af stor betydelse för framtiden blef äfven den praxis vid grundlagsfrågors behandling, som denna riksdags konstitutionsutskott införde. 1834—35 hade utskottet motsatt sig ståndens försök att genast helt förkasta eller vidtaga viktigare ändringar i grundlagsändringsförslag framställda från utskottet. Nu åter satt oppositionen vid makten och kunde sålunda realisera sina önskningar i denna punkt. Det blef erkändt, att så snart något stånd vidhöll sin afvikande mening i dessa frågor skulle saken gå till afgörande i förstärkt konstitutionsutskott, en regel som efter något vacklande äfven vid nästa riksdag upptogs och sedan alltfort tillämpades. Härigenom kringgicks nästan fullkomligt den bestämmelse i 1809 års regeringsform, som ville till författningens ökade trygghet fråntaga den enskilda riksdagsmannen initiativet i slika frågor och förlägga det uteslutande hos konstitutionsutskottet och regeringen. Mest bekant är det förfaringssätt konstitutionsutskottet tillgrep vid representationsfrågans behandling. Genom en rad af egendomliga åtgärder, alla syftande att föra fram bondeståndets radikala mening, fick utskottet omsider ett reformförslag hvilande, men sådant att dess öde var på förhand gifvet. Så förstördes i själfva verket de till början rätt gynnsamma utsikterna för en snar lösning (se f. öfr. s. 175—200).

Jag har här endast kunnat korteligen skizzera några af de viktigaste dragen ur prof. Alins intressanta arbete. Ett särskildt kapitel ägnas där åt riksrättsåtalen, i hvilka samtliga domen såsom bekant blef frikännande, ehuru i det berörda målet mot Skogman tvänne af domarne yrkade annat utslag, se s. 261 f. (åtskilligt som i detta sammanhang meddelas är ganska betecknande för vederbörandes försök att krångla sig undan den obehagliga affären). — I den rika och omsorgsfullt redigerade samlingen af bilagor tillhandahållas de viktigaste förut okända aktstycken, på hvilka författaren stödt sin framställning. Så under respektive titlar B, C och D dels utdrag ur statsrådsprotokollen 1835—41, dels hemliga utskottets protokoll 1840—41, dels handlingar rörande kabinettskassan; därtill komma några intressanta utdrag ur biskop Heurlins och J. G. Richerts bref. Såsom bil. A. meddelas kontrakten rörande skeppshandeln 1825.

C. H. H.

Nya bidrag till storhetstidens diplomatiska historia.

Bidrag till svenska Pommerns historia 1630—1653. Akademisk afhandling af OSCAR MALMSTRÖM. 151 sid. Lund 1892.
De diplomatiska förbindelserna mellan Sverige och England 1633—1654. Akademisk afhandling af AUGUST HEIMER. III + 159 sid. Lund 1892.

Det parti af den svenska storhetstidens historia, som förf. till förstnämnda afhandling tagit till uppgift att närmare undersöka, har redan länge till sina grunddrag varit behandladt, å svensk sida af Odhner, å tysk sida af Barthold och v. Bohlen. Föreliggande arbete har sålunda ej kunnat gifva annat än en efterskörd. Eget nog har på grund af källornas beskaffenhet denna ej blifvit så stor, som man väntar, när undersökningen rör den svenska diplomatiens kanske mest lysande tid. Förf. stöder sig nämligen — utom på tryckta arbeten — hufvudsakligen på Riksregistraturet, hvaremot han ytterst sällan varit i tillfälle att hänvisa till meddelanden från den svenska styrelsen i Pommern. Nu må det visserligen erkännas, att hithörande svenska källor äro synnerligen torftiga, men det vill synas, som skulle förf. ej fullständigt undersökt, hvad i den vägen stod att finna. I Skoklostersamlingen torde sålunda åtskilligt varit att inhämta ur Karl Gustaf Wrangels vidlyftiga brefväxling, särskildt innehåller Arvid Forbus' bref till generalguvernören ett och annat af vikt, hvilket, såsom baseradt på den tillförlitligaste källan, bort i första hand meddelas. Följden af källornas beskaffenhet blir emellertid, att förf. om den svensk-pommerska styrelsens åtgöranden får sina uppgifter dels i andra hand — genom regeringens svar —, dels från pommerska eller brandenburgska källor, hvilka måhända ej alltid vare sig kunnat eller velat gifva fullständiga upplysningar.

Trots denna begränsning innehåller dock afhandlingen åtskilligt af intresse. Särskildt har förf. om de pommerska ständernas uppträdande gentemot svenskarne ett och annat nytt att meddela. Man ser, att de förra från början voro missnöjda med det militära herravälde, som Sverige genom traktaten i Stettin 1630 velat förskaffa sig. På grund häraf hade svenskarne här stora svårigheter att bekämpa. Dessa voro till en tid hufvudsakligen af ekonomisk art, enär de pommerska ständerna — särskildt de vorpommerska — ytterst motsträfvigt erlade de kontributioner, som voro nödvändiga för de svenska garnisonernas underhåll. Sten Bjelke, som från 1631 till sin död 1638 som svensk legat tillvaratog de svenska intressena i Pommern, skrifver själf 1634: »Mången säge hellre, att alla murar och vallar vore jämnade med marken, så länge platserna äro uti våra händer.»

För öfrigt höjdes och sänktes de pommerska ständernas ton emot Sverige, allteftersom de kejserlige eller svenskarne vunno fram-

gångar. Efter slaget vid Nördlingen var uppror nära att utbryta i Pommern och man sökte uthungra den svenska besättningen i Stettin. Dock synas pomrarne hafva blifvit mer svensksinnade, sedan de kejserliga trupperna 1636 farit fram i landet.

Året 1637 anser hr M. vara af bestämmande vikt för det svenska väldet i Pommern. Rec. delar ej denna uppfattning. Den svage Bogislaus' s. å. timade död förändrade i ingen mån Sveriges ställning till Pommern, hvars styrelse genast öfvertogs af en pommersk interimsregering, ej heller inträdde Sverige härigenom i något nytt förhållande till hertigens arftagare, kurfursten af Brandenburg. Det senare inträffade redan år 1636, då Brandenburg öfvergaf underhandlingens väg och slöt sig till Sveriges fiender, det förra ägde rum först 1638. Det var kurfurstens okloka politik detta år, — han förbjöd den pommerska regeringen att fortsätta med sin verksamhet —, som gaf svenskarne en troligen icke ovälkommen anledning att till upprätthållande af ordning och säkerhet i landet själfva öfvertaga styrelsen och därmed rycka ett stort steg närmare målet, Pommerns besittningstagande. Hade kurfursten ej vidtagit denna åtgärd, hade Sveriges ställning till Pommern troligen ännu en tid varit ganska sväfvande.

Den svenska styrelse, som nu upprättades, bestod af en generalguvernör (Banér) och två viceguvernörer, den ene i Greifswald för Vorpommern, den andre i Stettin för Hinterpommern. Under dessa ställdes en del andra tjänstemän och för generalguvernören utarbetade regeringen en instruktion. Det är emellertid tydligt, att man ansåg denna första styrelse provisorisk, ty regeringen hade samtidigt med dessa utnämningar beordrat guvernörernas närmaste man Lillieström att utarbeta en förvaltningsstadga. Det är också dennes förslag härtill — en sak, som icke framgår af hr M:s framställning — som lägges till grund för regeringens memorial 1640, enligt hvilket den svenska styrelsen i Pommern får en fullständigt kollegial form och göres mer smaklig för invånarne genom den bestämmelsen, att i allmänna ärenden infödda pomrare skulle adjungeras. Här påbjöds också rätts- och kyrkoväsendets ordnande. I Hinterpommern har denna förvaltningsstadga trots ständernas motstånd redan s. å. börjat sättas i verket. Men först sedan Johan Oxenstierna 1641, på väg till fredskongressen, sändts som legat till Pommern, bragtes landets styrelse i slutlig ordning. Trots den vinst, som pomrarne onekligen häraf skördade, fortforo de vorpommerske ständerna dock i sina protester mot svenskarnes åtgärder, hvilket till sist kom Axel Oxenstierna att bota med att mot dem bruka krigsrätten. Förf. framhåller, att svenska regeringen verkligen sökte afhjälpa alla vorpomrarnes berättigade klagomål. Deras ständiga opposition var så mycket mindre skälig, som landets tillstånd under det svenska väldet högligen förbättrats, förskonadt som det, tack vare Sveriges segrande vapen, under långa tider var från fientliga anfall. Hr M. påpekar, att grannarne hade mer blick härför än pomrarne själfva, ity att stora massor af mecklenburgare begåfvo sig öfver Pommerns gränser.

År 1640 hade emellertid Sveriges förhållande till Brandenburg väsentligen förändrats. Förf:s framställning härom är ej fullt klar; han säger visserligen, att Fredrik Vilhelm vid sitt trontillträde »öppnade en följd af fredliga förbindelser» med Sverige, men af hvad karakter dessa voro och till hvad resultat de ledde, därom lämnas man i ovisshet. Efter hvad källorna ge vid handen, var saken den, att kurfursten ingick ett formligt stillestånd med Sverige i juli 1641.

De båda sista kapitlen af förf:s framställning beröra det svensk-pommerska väldets slutliga stadgande genom Westfaliska fredskongressen och den där bestämda speciella uppgörelsen med Brandenburg samt den svenska regeringens definitiva ordnande af Pommerns styrelse och förvaltning.

Här har förf. föga gått utöfver, hvad Odhner och v. Bohlen i sina arbeten meddelat. De pommerska sändebuden vid fredskongressen, hvilka instruerats att understödja Brandenburg, tyckas på denna ha spelat en rätt ömklig roll. Först på hösten 1645 togo underhandlingarna någon fart, och redan i början af följande år insågo sändebuden hopplösheten i hvarje motstånd mot Sveriges fordringar — förf. säger i april 1646, men af deras egna bref framgår, att de kommit till denna uppfattning redan i februari. Förf. nämner deras närmande till Brandenburg hösten 1645, men detta var tydligen af mycket oskyldig art, ty enligt v. Bohlen bestod det blott däri, att de meddelade de brandenburgska sändebuden ett svenskt förlikningsförslag. Emellertid hafva de sedermera kommit med hvarjehanda inlägg i brandenburgsk riktning, men utan resultat. Sverige hade makt att Pommern och Brandenburg till trots genomdrifva sina fordringar.

Hr M. påpekar, att det var på svenska sändebudens hemställan, som kurfursten af Brandenburg efter freden sökte draga underhandlingen om gränsregleringen till Stockholm, och att han nu begagnade tillfället för att föreslå ett byte, men han blef afsnäst med svaret: »Ja, om Minden och Halberstadt legat, hvarest Pommern är beläget». Gränsregleringen och frågan om delaktigheten i de hinterpommerska licenterna sysselsatte sedan en i Pommern sammanträdande svensk-brandenburgsk kommision ända till 1653. Förf. skildrar dess strider och förhandlingar utförligt och med anslutning till Odhners framställning.

Förf:s sakuppgifter äro, så vidt rec. kunnat finna, i allmänhet mycket noggranna. Hvad formen för hr M:s afhandling beträffar, skulle rec. vilja anmärka, att uppställningen stundom gjorts väl mycket beroende af den kronologiska synpunkten, hvilket minskat öfverskådligheten. Särskildt borde i det sista kapitlet skildringen af den pommerska förvaltningens ordnande hafva gjorts i ett sammanhang och ej splittrats af berättelsen om gränskommissionen, andra exempel att förtiga.

Hvad hänvisningarna vidkommer, hade det varit lämpligt, om förf. vid citerandet af det stora verket *Urkunden und Actenstücke zur Geschichte des Kurfürsten Friedrich Wilhelm von Brandenburg*

ej nöjt sig med att anföra publikationen, utan äfven meddelat den speciella källan, ty utan kännedom om denna kan den läsande allmänheten ej i någon mån bedöma uppgiftens vetenskapliga giltighet.

* * *

Det arbete, hvarmed hr Heimer uppträder som historisk författare, har i det hela taget gifvit mer nya resultat. Visserligen skulle man kunna anmärka, att hans uppgift så till vida varit otacksam, som de diplomatiska förhandlingar, han skildrat, ej burit frukt i någon egentlig politisk allians och ingalunda öfvat något större inflytande på händelsernas utveckling, men en undersökning af dessa förhandlingar har dock alltid den betydelsen, att den fullständigar bilden af den allmänna politiska ställningen i Europa under denna för vår historia så viktiga tidrymd, och har därigenom sitt fulla berättigande. Hvad särskildt angår det 30-åriga krigets dagar, äro de svensk-engelska underhandlingarna ägnade att i sin mån belysa detta krigs allmänt europeiska karakter genom den mångfald af intressen, som i detta bröto sig emot hvarandra.

Förf. påvisar, att för alla diplomatiska underhandlingar, som de första konungarne af huset Stuart förde, den pfalziska kurfurstefamiljens restitution var förnämsta motivet. Endast dödens mellankomst hindrade Jakob I att skicka en engelsk krigshär till Tyskland. Detta må nu äga sin riktighet, men då förf. häraf drager den slutsatsen, att man gjort dessa konungar orätt, då man förebrått dem likgiltighet för deras tyska släktingar, skjuter han, synes det oss, öfver målet. Det intrycket får man åtminstone af Karl I:s underhandlingar, att han velat göra det minsta möjliga för den afsatta kurfurstefamiljen: hans politik går egentligen ut på att söka fiska i grumligt vatten och utan aktivt uppträdande begagna sig af Sveriges och kejsarens strider. Hans föga kraftiga underhandlingar voro också ej ägnade att föra honom fram till målet.

I öfverensstämmelse med sin ofvan antydda politik, inledde Karl naturligen underhandlingar med Gustaf Adolf, i synnerhet sedan denne börjat deltaga i tyska kriget. Under konungens vistelse i München 1632 såg det också en tid ut, som ett förbund skulle komma till stånd mellan de båda protestantiska makterna, men snart visade det sig, att engelsmännen ej hade något allvar med underhandlingen. Gustaf Adolfs och Fredriks af Pfalz död s. å. ändrade den politiska ställningen. Nu understödde det engelska sändebudet Oxenstierna på mötet i Heilbronn och betalade åt Sverige en penningesumma för Pfalz' restitution, men därmed ansåg sig också kon. Karl hafva fullgjort allan rättfärdighet. För honom personligen hade det tyska kriget synbarligen endast ett dynastiskt intresse; däremot förmådde han icke uppfatta eller uppbära Elisabets storslagna nationellt-protestantiska politik, som nu hade bort föra England till strid med habsburgska huset.

Öfver hufvud taget tyckes denne konungs yttre politik utmärka sig för samma opålitlighet som hans inre. Åren närmast efter Heilbronnkonventet ändrar Karl politik. Johan Oxenstierna och Skytte sändas till England med anhållan om förbund, men konungens ständiga svar är en yrkan på snar fred, på samma gång han nu plägar underhandlingar med Spanien och kejsaren om Pfalz' restitution. Denna omsvängning får dock ej anses hafva upphört i och med de underhandlingar, som Karl, då kejsaren fordrade ett engelskt-österrikiskt förbund, kort därefter plägade med svenskarne, i det han till Sverige skickade det ena sändebudet efter det andra. Ty att dessa underhandlingar ej voro allvarligt menade, framgår — såsom förf. påpekar — redan däraf, att alla dessa sändebud voro personer af låg samhällsställning och utan större politisk betydelse; underhandlingarna voro alltså endast företagna för att öfva ett tryck på kejsaren. Att England denna tid betraktades med misstänksamma ögon af både Sverige och Frankrike, bevisas också däraf, att Richelieu 1637 stod i begrepp att sluta ett för Frankrike synnerligen ofördelaktigt förbund med England af fruktan, att denna makt eljes skulle helt och hållet öfvergå på kejsarens och Spaniens sida. Förf:s uppfattning af den engelska politiken under dessa år är ej fullt klar: han har, hvad beträffar Karls allvar med den svenska underhandlingen, tämligen motsägande uppgifter. Det synes oss, som man dock finner en röd tråd i kon. Karls politik, om man fasthåller hans ensidigt dynastiska intresse: så länge svenskarne voro herrar i Tyskland, d. v. s. före slaget vid Nördlingen, vände sig hans blickar till dem, men efter denna tid närmar han sig kejsaren, af hvilken han nu tror sig kunna vinna mera. Detta kon. Karls närmande till de habsburgska makterna gjorde emellertid, att man i Sverige sedermera ej byggde på någon allians med England. Man hade rätt däri, ty 1638 underhandlade Karl med Spanien om ett förbund i syfte att utdrifva fransmännen ur Tyskland.

Då svenska regeringen sålunda kommit på alltmer ovänlig fot med den engelska konungen, väntade sig hans upproriske undersåtar hjälp från Sverige. Sympatierna för skottarnes tilltag 1640 voro ock inom regeringen stora, och man lofvade dem, att de i händelse af behof skulle få skepp och ammunition från Sverige, men endast under namn af köp. När danska kriget utbröt, ansåg svenska regeringen lämpligt att afsända en beskickning till det nu sammanträdda »långa parlamentet» för att hindra kon. Karl att understödja sin danske frände. Parlamentet, som fruktade att Kristian, om han segrade, skulle hjälpa kon. Karl, svarade med ett anbud om formligt förbund, men sedan kriget slutat och då Frankrike misstrodde Sveriges engelska underhandlingar, lät svenska regeringen till parlamentets stora förvåning underhandlingen plötsligt afstanna.

Af särskildt intresse är förf:s skildring af Sveriges förhållande till Karl II efter faderns afrättning. Drottning Kristina medlade mellan Karl och hans skottska undersåtar i Breda 1650, och det var genom hennes ministers kraftiga hjälp konungen kom till en dräglig

uppgörelse med dessa. Äfven Karls anhängare, den ryktbare Montrose, har fått hjälp från Sverige. Af nyligen i Riksarkivet funna handlingar framgår, att han under flera månader (nov. 1649—jan. 1650) uppehöll sig i Göteborg och att drottningen beordrat landshöfdingen därstädes att för billigt pris anskaffa några skepp åt den skottske partigängaren och åt honom utlämna de kanoner och den ammunition, som en skottsk köpman upphandlat.

Westfaliska freden bildar epok i världshistorien icke minst därigenom, att de politiska grupperingarna därefter blefvo helt andra. Äfven Sverige berördes däraf: dess förra bundsförvandt Holland slöt förbund med Danmark; härigenom förmåddes Sverige åter att närma sig England. Förf. lämnar häraf en utförlig skildring. 1651 afsändes den i vår finansiella historia ryktbare Spiring Silfverkrona till England i syfte att förbereda en sammanslutning, men han dog året därpå, innan han hunnit fullgöra sitt uppdrag. Efter hans död lät Kristina de rent politiska underhandlingarna afstanna. Orsaken var tydligen det 1652 utbrutna holländsk-engelska kriget. Emellertid såg det en tid ut, som Sverige af hänsyn till Hollands och Danmarks närmande ej kunde undgå att dragas med i detta. Engelsmännen erbjödo också alltjämt Sverige ett off- och defensivt förbund, men Kristina inskränkte sig till att erbjuda sin bemedling.

I sista kapitlet skildrar hr H. Whitelockes ambassad till Sverige, med hvilket Cromwell nu »i religionens och handelns intresse ville sluta en närmare allians». Man ser, att de synpunkter, som varit bestämmande för så väl det närvarande som föregående tidehvarfvets politik, hos honom förenades. Men så var ej förhållandet med Kristina, hon hade endast intresse för den senare. Drottningen synes dock ej hafva varit bestämdt emot någon allians, men engelsmannen fick en farligare motståndare i Oxenstierna, som ansåg de täta författningsombytena i England — Cromwell blef vid denna tid lordprotektor — ej vittna godt om republikens stadga. Kanslärens motstånd gjorde emellertid Kristina — såsom vanligt — ifrig för saken. Att hon dock ej gick så långt i sina planer, att hon ville med England dela Danmark, såsom Whitelocke berättar, antyder förf., men han framlägger härför icke något bevis. Hur som helst, blef hon snart mer likgiltig för det engelska förbundet, därtill föranledd af Pimentelli, som förgäfves sökt åstadkomma en engelsk-spansk allians. Förbundet kom dock till stånd d. 28 april, men blef mycket oskyldigt till sin beskaffenhet, då det till större delen rörde handelsförhållandena. Hur engelsmännen upptogo det så ifrigt motsedda, men nu så urvattnade förbundet, därom lämnar förf. ingen upplysning.

Hr H. har i det hela med åskådlighet och reda behandlat sitt ämne. Dock torde kunna anmärkas, att han med alltför stor vidlyftighet skildrat förhållanden, som ej direkt röra detta ämne. Så t. ex. har han åt de engelsk-franska tvistigheterna på 1650-talet och kriget mellan England och Holland vid samma tid ägnat inemot ett tjugutal sidor. Dylika formella brister kunna äfven på andra punkter uppvisas.

Förf:s faktiska uppgifter tyckas vara noggranna. Ett och annat detaljfel — såsom att Whitelocke redogjorde inför protektorn för sin ambassad i juni 1654, hvilket bör vara juli, — samt några felaktiga citater — särskildt af Pufendorf — få väl skrifvas på sättarens räkning.

G. R. F.

Litteratur om Uppsala möte.

En liten litteratur har med anledning af jubileet uppstått om mötet i Uppsala 1593, såsom ju också var att vänta. Innan jag nämner något om densamma, kunde inledningsvis några ord vara att säga om ämnets äldre behandling.

Sedan mötets beslut 1594 blifvit utgifvet, är väl Kenicius den förste, som uttalat sig om dess sammansättning och resultaten af dess verksamhet — i företalet till 1614 års handbok. Det vardt emellertid af naturliga skäl helt knapphändigt och hans uppgifter, fastän fullkomligt korrekta, blefvo ej vidare uppmärksammade. — Den gamle Johan Messenius ägnade åt Uppsala möte föga mer än en half sida i sitt stora verk och redogjorde helt kort för besluten. Eftervärlden har i denna fråga hos honom just ingenting haft att hämta.

Samma år Messenius dog (1636) utgaf Laurentius Paulinus Gothus sin *Historia arctoa*. Det nämnes där (Lib. II c. 74) några få ord om mötet. Det enda märkliga är uttalandet om dess sammansättning: »de sententia senatorum *omnes regni ordines* ad generale concilium Ubsaliam convocandos curavit». Således redan Paulinus talar om att »alla riksens ständer» där varit samlade, och han hade dock, uppgifves det, själf varit tillstädes i Uppsala under marsdagarne 1593. Ett bevis på, huru ringa vikt man den tiden fäste vid uttryckens exakthet, huru lätt de personliga minnena utan stöd af den tryckta litteraturen fördunklades. Två år senare (1638) fullbordade kyrkoherden i Turinge Laurentius Raymundius sin *Historia liturgica*, som länge förblef otryckt men spriddes i afskrifter. Man skulle väl väntat att där finna en korrekt skildring af mötet såsom afslutning på den liturgiska striden. Långt därifrån. Denne af regeringen uppmuntrade medelmåttiga författare har blott gifvit ytterligare häfd åt riksdagsteorien genom att efter 1594 års tryck uppräkna såsom mötesdeltagare alla, hvilkas namn där förekommo. Det enda hos Raymundius, utom detta misstag, som gått till eftervärlden, är anekdoten om Norrlandsprästens ordväxling med mötets ordförande i anledning af liturgien.

År 1642 trycktes Joh. Baazii stora kyrkohistoriska verk, *Inventarium ecclesiæ Sveo-Gothorum*, det första arbete i sitt slag i vår

litteratur. För händelserna 1593 hade han en god källa att tillgå, Vexiöpastorn Steno Magni's numera i Riksarkivet förvarade kopiebok. Hans framställning har också ända till våra dagar användts och citerats. Särskildt för Uppsala möte har han haft att tillgå den utförligaste och bästa af berättelserna, men hans återgifvande af densamma är tämligen kortfattadt och ej alltid så troget, framställningen ej så alldeles redig och icke heller fri från missuppfattning; han angifver emellertid mötets sammansättning riktigt utan att dock bestämdt uttala sig om dess karakter. Baazius, ehuru alltjämt anlitad, har måhända ej rönt den uppmärksamhet han förtjänat. Det latinska språket har väl gjort sitt till, liksom de formella bristerna, och man kände ej det goda material, hvarpå han stödde sig.

Så mycket större erkännande har tillfallit Arnold Johan Messenius, som under det följande årtiondet författade sin historia om oenigheten mellan Sigismund och hertig Karl. Hans framställning är bred, saftig och detaljrik, språket är det svenska, stilen saknar ej ledighet och oratoriska förtjänster. Han har i fråga om mötet följt två berättelser, den ena ganska utförlig och innehållsrik, och för öfrigt haft att tillgå både Baazii och Raymundii arbeten samt handlingar i Riksarkivet. Han har slutligen en framställning af händelserna efter dagar, hvilket hos Baazius saknas. Denna Messenii skildring har blifvit hufvudkällan för senare framställningar af mötet i Uppsala. Den upptogs med få undantag ord för ord i Wervings historia, den föredrogs på jubelfesten i Uppsala 1693, den ligger till grund för Dalins beskrifning och likaså mer eller mindre för alla senare. Utom det att Messenius användt ett ofullständigt material, lider emellertid hans framställning äfven af en annan brist. Man har svårt att skilja mellan hvad som är hans eget och hvad han har hämtat ur verkliga källor. Det är påtagligt, att Messenii skildring är färglagd och man har all anledning att antaga dels att han fyllt ut och afrundat de tal, som i hans källor refereras, dels att han lagt sina egna reflexioner i munnen på mötesdeltagarne, hertigen såväl som rådet och prästerskapet.

Under 1700-talet trycktes omsider två utaf berättelserna om mötet, den ena efter en numera i Linköping förvarad handskrift i Nettelbladts *Schwedische Bibliotec* (1731), där dessutom ett annat viktigt aktstycke från mötet meddelades, prästerskapets postulater eller besvär, den andra i Loenboms »Historiska märkvärdigheter» (1768). Den senare, redan begagnad af Messenius, har fått en stor, ehuru tämligen oförtjänt auktoritet, emedan författarskapet har tillskrifvits ingen mindre än mötets ordförande Nicolaus Olai Botniensis. Dessutom ägnades under detta århundrade åt Uppsala möte tre akademiska afhandlingar, 1724, 1758 och 1792. De två förstnämnda (Arrhenius-Strandman, Bring-Stålhös) äro af ingen betydelse numera, ehuru för den senare af dem användes en dittills obegagnad berättelse (den s. k. Palmsköldska). De innehöllo blott ett historiskt referat på grund af ett i öfrigt ofullständigt material utan något försök till kritik. Den Bring-Stålhöska är dock afgjordt öfverlägsen och innehåller äfven

notiser om den liturgiska striden, bl. a. den rimmade grafskriften öfver pastorn i Bäling David Nicolai Ratt, som Johan III i sin liturgiska ifver misshandlat. Den sista åter af de tre, författad af A. M. Fant 1792 med anledning af den stundande jubelfesten, är ett för sin tid förtjänstfullt arbete. Med begagnande af allt då tillgängligt tryckt material och dessutom en otryckt berättelse (densamma som Bring) har förf. åskådligt genomfört sin skildring med fördelning efter dagar och sessioner, med upplysande noter och med angifvande af stridiga uppgifter, men utan försök att sammanjämka dem eller att vederlägga den ena eller den andra. Fant omnämner äfven några af bekräftelseurkunderna på mötesbeslutet.

Fryxell följer i sina berättelser Werving, men åberopar äfven den s. k. Ridderstjernska berättelsen, d. v. s. den, som redan Loenbom tryckt, och Geijer har för sin korta skildring ej användt andra källor. För alla de hittills nämnda författarne från och med A. J. Messenius gällde mötet som en formlig riksdag. År 1851 ägnade slutligen Anjou i tredje delen af *Svenska kyrkoreformationens historia* ett helt kapitel (det åttonde) åt Uppsala möte, som han behandlat med vanlig kritisk noggrannhet och omsikt, churu det material han begagnade ej synes ha varit stort mera än hvad A. M. Fant redan kände; han har dock äfven användt det lilla som förekommer i riksregistraturet. Det nya hos A. är för öfrigt att mötet ej längre framställes såsom en vanlig riksdag;[1] han har därjämte — för första gången — särskildt behandlat de postulater eller besvär, som presterskapet inlämnade och som redan af Nettelbladt blifvit tryckta i tysk öfversättning. Följande år (1852) framlade Anjou i ett universitetsprogram de olika redaktionsförslagen till mötesbeslutet och underkastade dem en jämförande pröfning, till hvilken just ingenting vidare är att tillägga. Han hade därigenom lemnat ett nytt ganska viktigt bidrag till mötets historia.

Innevarande års jubileum har, såsom redan antydts, framkallat åtskilliga skrifter hufvudsakligen af populär natur. Betydelsefullast bland de historiska skildringarna i afseende på innehållet är *Upsala möte 1593. Ett 300-årsminne* af Karl Hildebrand (n. 4 af föreningen Heimdals folkskrifter). Förf. har nämligen haft tillgång till ett fullständigare och rikare material än som stått hans föregångare och äfven årets öfriga författare till buds. Han har kritiskt sofrat detsamma och sålunda lämnat den korrektaste framställningen af mötet, dess deltagare och förhandlingar. Det är klart att själfva totaluppfattningen af detsamma skall kvarstå oförändrad, men i afseende på enskildheterna har mycket varit att tillägga och beriktiga. Han har sålunda bl. a. haft anledning att påpeka de båda olika redaktionerna af besvären som förefinnas, har redogjort fullständigare

[1] Såsom ett kyrkomöte framställes det i riksarkivarien Nordströms förtal till publikationen *Svenska kyrkoordningar före 1686* I samt af professor Alin i den af honom författade afdelningen af Illustrerad Sveriges historia, likaså af Annerstedt i *Uppsala universitets historia I*.

än förut skett för mötets sammansättning och till fullo ådagalagt, att det icke var någon allmän riksdag, likaså för de sista dagarnes tvister o. s. v. Inledningsvis meddelas en öfversikt af den liturgiska striden i Sverige. Samma författare har dessutom i detta häfte meddelat några *Undersökningar till Uppsala mötes historia*, en kritisk redogörelse för källorna till densamma och för dess karakter.

Det torde vara den enda i tryck synliga lekmannaskildringen, om vi undantaga tidningslitteraturen, där sådana äfven förekommit. Öfriga författare tillhöra, om vi ej misstaga oss, kyrkan och ha naturligtvis särskildt framhållit den kyrkliga synpunkten. I afseende på det historiska förloppet vid själfva mötet äro de mer eller mindre föråldrade, i afseende på framställningen i allmänhet förtjänstfulla. Vi omnämna här kyrkoherden R. Thomæus' *Om Upsala möte 1593* (63 sid. Göteborg) — förf:s åsikt att »toleransen låg såsom frö i det beslut som fattades i Upsala 1593» torde kunna motsägas; finska biskopen H. Råberghs *Den evangeliskt lutherska bekännelsens införande i Finlands kyrka genom Upsala kyrkomöte 25 febr.—20 mars 1593* (Helsingfors, 40 sid.) — förf. synes antaga att de tusentals landsortsunderskrifterna och beseglingarna förekommo under ett och samma aktstycke (jfr sid. 31) och känner icke till de finska ombudens närvaro i Uppsala; samt komminister E. J. Holmbergs *Den liturgiska striden och Upsala mötes historia jämte en kort beskrifning af jubelfesterna i Upsala 1693 och 1793* (114 + II sid., Sthlm, Norstedt & Söner). Sistnämnda skrift, som är rikt illustrerad, innehåller en ganska detaljerad skildring af den liturgiska rörelsen och beskrifver likaledes rätt utförligt de båda jubelfester, som hittills ägt rum.

Åt ordföranden på Uppsala möte professorn Nicolaus Olai Botniensis har teol. kand. A. M. Magnusson ägnat en särskild monografi, *Nicolaus Olai Botniensis ordförande vid Upsala möte 1593* (49 sid., Sthlm, Nordin & Josephson). Förf. har fått sin lilla afhandling försedd med ett förord, som måhända kunde väcka större anspråk, än den kan motsvara. Väntar man sig nämligen någon uttömmande och i vetenskapligt hänseende tillfyllesgörande teckning af den blifvande ärkebiskopen, blir man besviken. Förf. torde vara något främmande för den strängare historiska forskningens metod, hvilken just vid ett ämne, som detta, där materialet är knappt, hade varit nödvändig för att vinna ett mera tillfredsställande vetenskapligt resultat. Hans sätt att begagna källorna röjer en viss ovana vid historiskt arbete och hans kritik likaså.[1] Ehuru det är litet nog man känner om mötes-ordföranden, skulle väl en mera uttömmande forskning fått fram *något* flera bidrag och vid mer än en punkt saknar man den kritiska pröfningen eller finner man densamma något lättvindig. Behandlingen af Uppsala möte och dess dagar (sid. 19—25) är särskildt litet okritisk och på citaten kan man ej alltid lita. Ett par

[1] När förf. t. ex. (s. 24 not) tror sig kunna bestyrka en uppgift från Werving därmed att »Fryxell framställer saken på samma sätt», är bevisningen onekligen svag, då Fryxell här påtagligen helt enkelt har afskrifvit Werving eller möjligen följt samma källa som denne (Laurentius Raymundius).

vilseledande tryckfel förekomma äfven. Ställer man åter sina anspråk litet lägre, bör man erkänna, att förf. med flitigt begagnande af en mängd strödda notiser framför allt i den tryckta litteraturen, lyckats få fram en bild af Nicolaus Botniensis, som i det hela torde vara riktig, om än något ofullständig, och som äfven är tilltalande. Vi tänka härvid särskildt på antydningarna om hans roll vid själfva mötet liksom på skildringen af hans förhållande under striden mellan Sigismund och hertig Karl, de två momenten i hans lif, då han rycktes ur universitetsprofessorns trånga verksamhetskrets för att deltaga i ett par af de mest ödesdigra kriserna i hans fäderneslands historia.

Slutligen må nämnas att af arkivpublikationen *Svenska Riksdagsakter* tredje delen ett separattryck varit tillgängligt af de ark, som angå Uppsala möte (sid. 1—149) där källmaterialet, såvidt man nu känner detsamma, är framlagdt eller behandladt. *Generalstabens litografiska anstalt* i Stockholm har dessutom anordnat en liten upplaga af hufvudbrefvet på beslutet, utfördt i ljustryck i originalets storlek, med upplysande text af E. Hildebrand. Den senare innehåller själfva mötesbeslutet i tryck återgifvet, korta biografiska notiser om de personer, som underskrifvit hufvuddokumentet, samt några upplysningar om dess äldre öden. Uppgiften att adjutanten Ridderstierna skulle uppletat detsamma och skänkt det åt Karl XI, vederlägges sålunda bland annat.

Ehd.

Adressbuch der deutschen Bibliotheken von PAUL SCHWENKE. XX + 412 sid. Leipzig, Harrassowitz 1893. Pr. 11,50 m.

En värdefull hand- och uppslagsbok öfver tyska rikets bibliotek har nyligen utkommit, på uppmaning af öfverbibliotekarien i Halle geheimerådet Hartwig för hans välkända tidskrifts, Centralblatt für Bibliothekswesen, Beihefte författad af bibliotekarien vid universitetsbiblioteket i Göttingen Paul Schwenke, under ofvan angifna titel.

Dr. Schwenkes Adressbuch är, om man så vill, en ny upplaga af Julius Petzholdts bekanta, för sin tid förträffliga »Adressbuch der Bibliotheken Deutschlands mit Einschluss von Oesterreich-Ungarn und der Schweiz», efter i hufvudsak samma plan, men naturligtvis med i väsentliga delar nya uppgifter, som grunda sig på de förhållanden, som voro rådande året 1891—92, och med fäst afseende äfven vid därefter inträffade förändringar. Arbetets uppgift är att vara en uppslagsbok, som bekvämt och tillförlitligt lämnar upplysningar om de tyska vetenskapliga biblioteken, deras historia i korthet (framförallt rörande samlingarnes tillväxt genom införlifvande af förut självständiga sådana), deras hufvudfack, omfång, tillgänglighet och begagnande,

årsanslag, personal o. s. v. Särskildt värdefulla äro de fullständiga förteckningarne öfver sådan litteratur, som ännu äger betydelse rörande biblioteken och deras samlingar, samt uppgifterna om befintliga tryckta eller otryckta, allmänna eller speciella kataloger.[1] I inledningen meddelas bl. a. kortfattade anvisningar för lånesökande, särskildt för sådana som bo på annan ort eller i utlandet.

Af de i Petzholdts Adressbuch upptagna äro här uteslutna många små bibliotek, så små att de egentligen icke förtjäna detta namn (för boksamlingar af allmänt innehåll är 2000 à 3000 band satt som minimum); i regeln äro icke heller upptagna speciella yrkes-, konst- och musik-bibliotek, då de icke äro af större betydenhet. Behandlade äro, utom de stora offentliga biblioteken, högre undervisningsanstalters, skolors och andra vetenskapliga inrättningars (såsom t. ex. arkivens boksamlingar, universitetsinstitutioners och -seminariers[2] o. dyl.), riksdags-, ämbetsverks, kyrkliga, militär-, vetenskapliga föreningars och äfven familjebibliotek. Boken afslutas med högst intressanta jämförande statistiska tabeller öfver bibliotekens storlek, årsanslag (till inköp och bindning, till materiel o. dyl. samt till löner, hvardera gruppen för sig), accession, begagnande samt tjänstemän och betjäning. Till sist följer ett alfabetiskt register öfver i boken upptagna privat- och andra samlingar, hvilka införlifvats med något nu existerande bibliotek.

Tack vare den omständigheten, att preussiska undervisningsministeriet upptagit företaget så att säga som eget barn, har förf. haft den lyckan att få bearbeta ett autentiskt, ex officio meddelat material. Inom Preussen utfärdades nämligen ministerialorder angående de af förf. utsända frågelistornas besvarande, och rikskanslersämbetet åtog sig förmedlingen med de andra tyska staterna i samma syfte. Svårigheten att anskaffa ett lika autentiskt material för andra länder har väsentligen bidragit till förf:s beslut att ur planen utesluta Österrike och Schweiz, hvilka ingå i Petzholdts Adressbuch. Hvad dr. Schwenkes arbete härigenom förlorat i omfattning har det vunnit i tillförlitlighet.

Såsom var att vänta af förf:s erfarenhet och framstående sakkunskap, har han löst sin mödosamma uppgift på ett högst förtjänstfullt sätt. Sitt förnämsta värde äger dr. Schwenkes Adressbuch naturligen för Tyskland själft och för fackmännen inom den s. k. biblioteksvetenskapen; men med vårt nuvarande flitiga litterära commercium med Tyskland och särskildt i betraktande af den utomordentliga liberalitet, med hvilken de tyska biblioteken nu för tiden ställa sina skatter till äfven utländske lärdes förfogande,[3] är detta arbete

[1] En förteckning öfver de tyska bibliotekens handskriftkataloger af A. Blau är införd i Centralblatt f. Bibl. Wes. 3 (1886), sid. 1—35, 49—108; äfven utgifven separat.

[2] Genom ministerialförordning af den 15:e oktober 1891 är numera bestämdt, att i hvarje preussiskt universitetsbibliotek skall finnas en gemensam katalog för alla universitets, institutioners och seminariers boksamlingar. Centralbl. f. Bibl. Wes. 8 (1891), sid. 550 f.

[3] Den preussiska ministerialförordningen af 1890 angående utlåning till utlandet är meddelad i Centralblatt f. B. W. 7 (1890), sid 101 f. Den har senare

en lika välkommen som värdefull handbok för alla dem, som behöfva, här hemma eller i Tyskland, begagna sig af detta berömvärda tillmötesgående, som så välgörande afsticker mot sedvanor och reglementen på flere andra håll.

Boken har samma prydliga utstyrsel som det likaledes på Harrassowitz förlag utkommande nämnda Centralblatt f. Bibl. Wes. och dess Beihefte, bland hvilka dr. Schwenkes Adressbuch utgör n:o 10.

A. A.

Utvecklingen af Svenska kyrkans ordning under Gustaf den förstes regering jämte bilagor af Otto Ahnfelt. 265 + 97 sid. Lund 1893 (separattryck ur Teologisk Tidskrift).

Genom L. A. Anjous och T. Norlins verksamhet hade den kyrkohistoriska forskningen i Sverige nått en ganska hög ståndpunkt. De lämnade inga lärjungar efter sig, och man kan ej säga att utvecklingen i allo motsvarat början. Icke så som skulle den kyrkohistoriska produktionen afstannat. Långt därifrån. Men dels har den varit i väsentlig mån kompilatorisk, dels har ofta det rent religiösa, uppbyggliga syftemålet varit förhärskande, dels har den slutligen vändt sig ifrån de äldre tiderna, där så många dunkla punkter ännu kvarstå, men där det också kräfves en strängt vetenskaplig metod för att kunna vinna några resultat af varaktigt värde.

Under sådana förhållanden är det med intresse man tar kännedom om professor Ahnfelts ofvan anförda skrift. Det är ej den allra lättaste uppgift han vågat sig på. Visserligen har han haft att tillgå ett bättre källmaterial i tryckta publikationer än hans föregångare, nämligen i Gustaf I:s Registratur, som nu omfattar till och med 1541, och första bandet af Svenska Riksdagsakter, hvari hela Gustaf I:s regeringstid är inrymd. Men svårigheterna äro stora nog ändå och desto större är också förtjänsten att ha besegrat dem med så pass mycken framgång som hr A. gjort.

Det är utvecklingen af kyrkans ordning i fråga om lära, ceremonier och styrelse, som egentligen sysselsätter förf. och han har fördelat den samma i tre skeden, 1527—31, 1531—44, 1544—60. Intressantast och rikast på nya resultat är den andra afdelningen, särskildt för åren 1539—44, tiden för brytningen med de svenska

---

införts äfven för de bajerska och flere andra tyska bibliotek och torde numera de facto vara gällande för nästan alla offentliga bibliotek i Tyskland. — I Italien existera sedan 1885 (Regolamento per le biblioteche, 181) och 1886 (Regol. per il prestito dei libri, 73—78) föreskrifter för lån till utlandet, däri dock stadgas att undervisningsministerns tillåtelse skall inhämtas för hvarje särskildt fall.

reformatorerna och för planerna att organisera både svenska staten och svenska kyrkan efter tyskt mönster under konungens högsta ledning. De äro ytterst märkvärdiga dessa år, då män sådana som Laurentius Andreæ och Olaus Petri störtades och gåfvo plats för stundom ganska tvetydiga utländingar (detta omdöme gäller dock icke om Georg Norman), då hofvet formligen öfversvämmades af tyska lycksökare och tyska språket för en tid vardt kanslispråk i Sverige, de viktigaste politiska aktstycken först uppsattes på tyska, innan de öfversattes på den knaggligaste svenska. Undersökningen och förklaringen af dylika förhållanden under en af våra mest nationella konungar måste ju locka forskaren; lockelsen blir så mycket starkare, som de dunkla punkterna af flera orsaker just här äro många. Något rikare har emellertid, såsom redan antydts, belysningen blifvit under de sista åren. I »Svenska Riksdagsakter» behandlades för första gången det stormiga kyrkomötet i Uppsala 1539 och jag har äfven på annat ställe berört detsamma. Dels där, dels senare, i Gustaf I:s Registratur, äro de organisatoriska akterna eller förslagen från 1539 och 1540 numera tryckta. Herr A. har därjämte särskildt behandlat en förut otryckt akt, de »articuli ordinantiæ», som redan Anjou påpekade, men ej närmare undersökte, och som tillhöra dessa år. Han behandlar dem både i själfva texten och i en egen bilaga, där han aftrycker artiklarne — i allt väsentligt korrekt, ehuru hvad den yttre habitus angår något säreget. Vi äro väl ej så bortkomna längre, att vi behöfva hänvisningar till Chassants lilla handbok för upplösningen af de vanligaste förkortningar. Det är väl meningen att återgifvandet af handskriften skall vara »diplomatiskt troget» — med användande af moderna typer för 1500-talets förkortningssystem. Jag förmår tyvärr ej uppskatta metoden.

Af intresse är nu den ingående undersökning hr A. ägnar åt dessa articuli ordinantiæ, som hufvudsakligen angå »lärdomen», ceremonier, undervisning och fattigvård. Han genomgår dem punkt för punkt, utlägger innehållet, söker påvisa källorna till de enskilda bestämmelserna och anställer jämförelser med andra protestantiska kyrkoordningar. Man får på detta sätt en rätt god föreställning om det skick, som på 1540-talet var den svenska kyrkan tilltänkt. Förf. ådagalägger vidare, att denna ordinans närmast ansluter sig till de af pomraren Bugenhagen utarbetade kyrkoordningarna, särskildt den danska, hvilket ju också förefaller ganska förklarligt, då man erinrar sig Normans härkomst och uppfostran. Efter en utförlig undersökning i fråga om tidpunkten för denna ordinantias tillkomst och dess författare, kommer hr A. till följande resultat: att artiklarne äro utarbetade under Georg Normans ledning sannolikt ej senare än 1540, att de äro affattade »efter den i danska kyrkoordningen gifna grundplanen och för öfrigt efter mönstret af den kursachsiska och de Bugenhagenska kyrkoordningarne» och att de utgöra »ett, ännu ofullbordadt, förslag till en svensk kyrkoordning». Resultaten torde tvifvelsutan i det väsentliga vara riktiga; jag skulle dock hellre begagna uttrycket »interimistisk kyrkoordning», då det synes troligt, att

den åtminstone någon kortare tid varit afsedd att tillämpas (jfr uttrycken 1541: så blef »i någon måtto» en ordning ställd).

Ett af de märkligaste dragen i denna ordinans var, att den eliminerade biskopsämbetet. Karakteristiskt nog finns ett kvitto af Norman, superintendenten, och mäster Henrik, »religionsrådet», på »baculum pastoralem af silfver och spiran förgyld», som förre biskopen Sven i Skara fått utlämna 1540. Seniorsinstitutionen, som skulle ersätta nämnda ämbete, har måhända, af enstaka antydningar att döma, verkligen någon tid fungerat i Skara

Hvad inflytande ha de grundsatser, som i dessa artiklar uttalas, haft på svenska kyrkans ordning? Förf. påvisar, huru de kyrkliga besluten på arfföreningsriksdagen i Västerås 1544 äro att betrakta som en följdriktig utveckling af dessa grundsatser, hvilka han leder tillbaka ända till 1539 års numera ryktbara kyrkomöte i Uppsala, och att i fråga om lära och ceremonier de äro afgjordt luterska. I den liturgiska delen rönte de emellertid mindre framgång, i det att redan 1541 års upplaga af Svenska mässan afviker från den i artiklarne framställda formen och utvecklar den äldre svenska typen. I afseende på kyrkostyrelsen blef inflytandet varaktigare, icke så som skulle seniorsorganisationen någonsin blifvit till fullo genomförd, men väl i afseende på biskopsämbetets upplösning, biskopsysslornas uppdragande åt ordinarier eller superintendenter och — kunde tilläggas — de stora stiftens delning. I detta hänseende kom det aldrig till någon fast organisation under Gustaf Vasa, han behöll tyglarne själf i sin hand, men med tiden återgick man, som bekant, i Sverige till biskopsinstitutionen och det var äfven här Laurentius Petri icke mäster Jöran som fick rätt.[1]

När efter den liturgiska förvirringen enheten skulle återställas inom svenska kyrkan, uppställdes som önskningsmål en återgång till förhållandena, sådana de varit under konung Gustafs »sista regementstid». Förf. visar huru, i detta hänseende utan störande afbrott, utvecklingen i lära och kult under växande inflytande af Laurentius Petri fortgick fram till 1560 i rent lutersk riktning, så sällan än Luthers eget namn åberopades, och att sålunda denna återgång 1593 var fullt berättigad, ehuru någon bekännelseskrift ej ansågs behöflig och någon kyrkoordning ej blef antagen. För de fruktlösa försöken att bringa en sådan till stånd under Gustaf Vasas senare år redogöres för öfrigt med ledning af de sparsamma notiserna i »Svenska Riksdagsakter».

Utom »articuli ordinantiæ» meddelar förf. i bilagorna en af Linköpingsklerken Petrus Benedicti gjord latinsk redaktion utaf Västerås ordinantia (utskrift af Possevinos hand), som till större delen hittills varit otryckt, samt ägnar en särskild undersökning åt en liten skrift, till hvars författare man velat göra Laurentius Andreæ, »Cancelleren Laurentii Andreæ tankar om prästerskapet». Tankarne äro aftryckta,

[1] Förf. anser, jag vet ej på hvad grund, att Norman till sin död bibehöll superintendentstiteln. Jag har ej funnit den använd efter 1543.

efter en handskrift i prästeståndets arkiv, hos Thyselius, »Handl. rör. svenska kyrkans och läroverkens historia», II, s. 1 ff. och refereras af Celsius i Gustaf I:s historia. Prof. Schück har nu i Samlaren (VII) sökt visa, att talet hos Celsius är delvis »hopplockadt ur reformationstidens bref och skrifter» delvis komponeradt på fri hand och att texten hos Thyselius är ett utdrag därur, samt stöder sig särskildt på den iakttagelsen, att de anförda bibelspråken citeras efter *Karl XII:s bibel*. Hr A. kan naturligtvis ej vederlägga detta sista påstående, men vill i stället bevisa att Thyselii text ej kan vara hämtad från Celsius, och lika litet den senares från den förra, att båda förutsätta en gemensam text och att denna varit på latin, härstammande, om jag förstått förf. rätt, från reformationstiden. Hans bevisföring har ej öfvertygat mig. Det må så vara, att texten hos Thyselius ej kan vara hämtad från Celsius, men hvarföre kan ej förhållandet vara det motsatta? Det är erkändt, att »tankarne» ha sin motsvarighet i reformationstidens skrifter, men hela sammanställningen förefaller så tarflig, uttrycken så moderna, att man efter mitt förmenande ej gärna kan tillskrifva det hela, i den form det nu har, någon hög ålder. Det förefaller ytterst osannolikt att Laurentius Andreæ skulle inför konung Gustaf beropat sig på Johannes Magni's berömda ord »vår nåd dricker eder nåd till» som bevis på biskoparnes öfvermod och som argument för titeln »högvördige»; anekdoten är ju för öfrigt endast känd genom Peder Svarts långt senare nedskrifna historia. Själfva de otympliga svenska uttrycken hänvisa på en senare tid, då man, främmande för det gamla språket, sökte mer och mindre olyckligt att efterapa det. Att en öfversättning från latin föreligger, vore väl i och för sig ej alldeles omöjligt, men antagandet är icke nödvändigt. Det är naturligtvis otänkbart att Laurentius Andreæ i sitt samtal med konungen användt latin. Af hvilken anledning skulle han då på detta språk ha upptecknat sina konungen meddelade »tankar»? 1700-talet saknar ej andra exempel på literära mystifikationer med försök att efterhärma äldre tiders uttryckssätt, och det är fara värdt att dessa »cancellerens tankar» i sin förevarande klädnad böra till samma släkte. I själfva verket återfinner man de flesta af dem i konung Gustafs bekanta odaterade bref till biskop Brask, som i Gustaf I:s registratur är tryckt under år 1528, men af hr A. hänföres med goda skäl till 1529. Jag antager att detta är hufvudkällan (måhända jämte Laurentius Andreæ's likaledes bekanta bref till Vadstenanunnorna 1524 och den ryktbara anekdoten om Johannes Magni hos Peder Svart).

Förf. har sett sig väl om i litteraturen — särskildt den tyska. Det tyckes emellertid ha undgått honom att i Hist. Tidskr. VI »Omhvälfningen inom svenska kyrkan 1539—40» är behandlad, visserligen så långt när icke så grundligt som af honom, samt att instruktionen för seniorerna där för första gången är tryckt (1886). I samma tidskrift VII (s. 194 ff.) äro likaledes några bidrag belysande de frågor, med hvilka förf. i denna afhandling sysselsätter sig, meddelade: ett

svar af sekrete rådet i Stockholm på regementsrådets i Vestergötland framställning, märkligt bland annat genom de föreskrifter där gifvas i afseende på prästers giftermål och prästbarns arf; en skrifvelse af konung Gustaf till domkapitlet i Skara om ordination af präster — ordinarien var då död — med hänvisning till ett bref från Norman i samma ämne innehållande en liten historisk framställning af prästvigningen.[1] Äfven »Tilläggen i Svenska Riksdagsakter» I (s. 740 ff.) innehålla ett och annat upplysande; det påpekas där bl. a. att en »senior» i Skara omnämnes under åren 1540—42 m. m.

[1] Register till banden I—X af Hist. Tidskrift utkom 1891.

Ehd.

Öfversikt af Tidskrifter
och andra periodiska publikationer.

Arkiv för Nordisk Filologi utg. under medverkan af S. Bugge m. fl. genom A. Kock. **IX.** Ny följd. **V, 3.** G. Storm, Vore forfädres tro på sjælevandring og deres opkallelsesystem. — Bj. Olsen, Små bidrag till tolkningen af Eddasangene. — A. Kock, Behandlingen af fornsvenskt kort *y*-ljud och supradentalers invärkan på vokalisationen. — A. Kock, Till frågan om supradentalt *l* och *n* i det nordiska fornspråket. — E. H. Lind, Bibliografi för år 1891 m. m. — **V, 4.** Hj. Falk, Om Svipdagsmal. — F. Jonsson, Ungers Kristianiahåndskrift af Heimskringla. — H. S. Vodskov, En smörgås, m. m.

K. Krigsvetenskaps-Akademiens Handlingar och Tidskrift. 1893, 5. Karl XII:s hemfärd från Turkiet. Af P.

Innehåller en beräkning af hastigheten för Karl XII:s ridt från Turkiet och till Stralsund med ledning af de uppgifter som meddelades i Hist. Tidskr. h. 1 för i år.

Nordisk Tidskrift för Vetenskap, Konst och Industri. Utg. af Letterstedtska Föreningen genom O. Montelius. **1893, 2.** O. W. Staël von Holstein, Om dödsstraffets afskaffande. — Dombog for 1578. Udg. ved E. A. Thomle, anm. af H. J. Huitfeldt-Kaas. — **3.** B. Morgenstierne, Stænder og klasser. — H. Almkvist, De semitiska folken. En kulturhistorisk skizz. — Fryxells Berättelser ur Svenska historien forts. af O. Sjögren, Gustaf III:s regering, anm. af Aqut; Musiken ved Christian IV:s hof af A. Hammerich, anm. af H. J. Huitfeldt-Kaas; Det store sölvkar fra Gundestrup i Jylland af S. Müller, anm. af O. Montelius.

Ord och Bild, illustrerad månadsskrift. Utgifven af K. Wåhlin. **1893, 1.** F. Fehr, Olavus Petri.

Pedagogisk Tidskrift. Utgifven af Enar Sahlin. **1893, 2.** B. Rollin, Ett Gustaf-Adolfs-minne från andra sidan Östersjön.

Samlaren. Tidskrift utgifven af Svenska Literatursällskapets Arbetsutskott. **14 årgången 1893.** Redogörelse för Svenska Literatursällskapets årsmöte. — E. Wrangel, Om bearbetningen af »Reglum Horologium» på svensk vers. — E. Wrangel, Harald Vallerius och musiken till Gamla Psalmboken. — A. Andersson, Ett bröllopskväde från 1500-talet. — H. Wieselgren, Leopold och Reuterholm. 2. — E. Lewenhaupt, Johan Heysig Ridderstjerna. 2. (Forts. från Samlaren 10). — E. Meyer, Olof Svensson Lemwijk. — **Bihang:** H. Schück, Lars Wivallius, hans lif och dikter. 1. Biografi.

Svenska Autograf Sällskapets Tidskrift. II, 5. (1893). Äldre stambböcker af —l. — F. U. Wrangel, Ludvig Paar. — R. Torpadie, Ett bref med chiffer från Magnus Stenbock [1713]. — O. B., Lovisa von Burghausen. — Ett bref rörande arbetet vid Göta kanal från B. v. Platen till F. U. Wrangel [1811]. — Om Oldenburgska ättens Skandinaviska ursprung. — Fransk-Lutherska församlingens i Stockholm kyrkbok 1688—1791. — Rechenskap på brudednar, som äro vide i Stasskyrkian (St. Nicolai kyrka i Stockholm) [1617—38].

Svensk Tidskrift utg. af F. v. Schéele. **1893, 1.** Bokanmälningar och litterära notiser: »Schröderheims skrifter till Gustaf III:s historia», anm. af C. H. H. — **2—3.** C. O. Nordensvan, Om kriget. — C. Varenius, Olika unionella rättsåskådningar 1. — I unionsfrågan. Brefväxling mellan Björnstjerne Björnson och Harald Hjärne. — **4—5.** O. Varenius, Olika unionella rättsåskådningar. 2. — I unionsfrågan. Tillägg till brefväxlingen mellan Björnstjerne Björnson och Harald Hjärne. — Från representations-reformens dagar.

Kringsjaa. 1893, 1. Fredriksstens fæstning.

Nyt Tidsskrift. Ny Række. Aarg. 1. 1892—93. 1—2, 4. J. E. Sars, Unionsspörgsmaalet. — **6.** J. E. Sars, Grev Wedel og den norsk-svenske Union,

Meddelelser fra Krigsarkiverne. Udgivne af Generalstaben. **Bd 6: H. 1.** Aktstykker vedrörende Perioden fra 1:ste Januar 1813 indtil Fredsunderhandlingerne med England ultimo Mars s. A. 1. Niels Rosenkrantz's egenhændige Breve til Frederik VI. — 2. Breve fra Frederik VI til Niels Rosenkrantz. — 3. Frederik VI:s Brevvexling med Myndighederne i Norge. — 4. Frederik VI:s Brevvexling med Myndighederne ved Sydgrænsen.

Museum. 1893, 2. H. D. Lind, Fra Sömagtens Stortid. Berör kriget 1675—79.

Tilskueren. (Köpenhamn). **1893, Februari—Mars.** K. Berlin, Svensk-norske Unionskonflikter.

Finsk Militär Tidskrift. 1893, Februari. Öfverste Palmfelts affär vid Kauhajoki den 31 Aug. 1808. — T. J. Petrelli, Anteckningar om svenska och finska fanor och standar under konungarne Karl X Gustaf och Karl XI intill 1686. — **Mars.** Handlingar rörande Kungliga Österbottens infanteriregemente för åren 1806, 1807, 1808 och 1809.

Finsk Tidskrift utgifven af F. Gustafsson och M. G. Schybergson. **1893, 2.** Th. Homén, Galileo Galilei. — R. Kaufmann, Leonardo da Vinci i ny belysning. — **3.** I bokhandeln: O. W. Ålund, Amerika, anm. af Torsten Hartman.

Sitzungsberichte der gelehrten Estnischen Gesellschaft zu Dorpat. 1892. B. Cordt, Zur Geschichte der Adels-geschlechts und Familien-archivs der Grafen de la Gardie.

Sitzungsberichte der Gesellschaft für Geschichte und Alterthumskunde der Ostseeprovinzen Russlands aus dem Jahre 1892. A. Bergengrün, Zur Geschichte des Originals des Privilegium Sigismundi Augusti. (Innehåller tre skrifvelser från Erik Dahlberg). — B. Bruiningk, Hausbuch des livländischen Landraths Adam Johann von Tiesenhausen.

Verhandlungen der gelehrten Estnischen Gesellschaft zu Dorpat. Bd 16: H, 2. B. Cordt, Die Verhandlungen des Waffenstillstandes von Teusina, 1593. Ein Beitrag zur Geschichte der Beziehungen Schwedens zu Russland im 16. Jahrhundert.

Deutsche Litteraturzeitung, herausgegeben v. P. Hinneberg. **1893, 5.** Liv-, Est- und Curländisches Urkundenbuch. Bd 9, anm. af D. Schäfer. — **13.** E. und A. Seraphim, Aus Kurlands herzoglicher Zeit, anm. af v. d. Brüggen.

Deutsche Zeitschrift für Geschichtswissenschaft. Herausgegeben von L. Quidde. **VIII, 2 (1892).** O. Heuer, Der Binger Kurverein 1424. — R. Krumbholtz, Die Finanzen des Deutschen Ordens unter dem Einfluss der Polnischen Politik des Hochmeisters Michael Küchmeister 1414—1422. — O. Weber, Der Friede von Rastatt 1714. — Berichte und Besprechungen. — Nachrichten und Notizen. — Bibliographie zur Deutschen Geschichte.

Historische Zeitschrift. Herausgegeben von H. v. Sybel und Max Lehmann. Neue folge. **XXXIV, 2.** Briefe von Pufendorf. Herausgegeben und erläutert von Konrad Varrentrapp. Zweiter Theil. — H. v. Sybel, Eine Tochter dreier Väter. — G. Meyer von Knonau, Eine historische Kritik und die geschichtlichen Gedächtnistage der schweizerischen Eidgenossenschaft im Jahre 1891. — Miscellen. — Literaturbericht. — Bericht der badischen historischen Kommission. — Entgegnung. — Neue Bücher. — **3.** P. Kehr, Die sogenannte Karolingische Schenkung von 774. — K. Hegel, Städte und Gilden der germanischen Völker im Mittelalter. Eine Antikritik. — Miscellen. — Literaturbericht (bl. a. H. Diemar, Untersuchungen über die Schlacht bei Lützen (16 Nov. 1632); F. Täglichsbeck, Die Gefechte bei Steinau an der Oder vom 29. August bis 4. September 1632. Das Treffen bei Steinau an der Oder am 11 Oktober 1633, anm. af K. Wittich. — Anfrage. — Berichtigung. — Neue Bücher.

Literarisches Centralblatt. 1893. 9. Urkunden und Actenstücke zur Geschichte des Kurfürsten Friedrich Wilhelm von Brandenburg. Bd 12, anm. af K. —L.

Mitteilungen vom Freiberger Altertumsverein. H. 28 (1892). H. Gerlach, Zur Feier der Erinnerung an die vor 250 Jahren erfolgte Befreiung Freibergs von der schwedischen Belagerung.

Zeitschrift der Gesellschaft für Schleswig-Holstein-Lauenburgische Geschichte. Bd 22. (1892). E. Michelsen, Eine Salvaguardia des Grossen Kurfürsten für die Pastoren zu Friedrichstadt vom 13 Oktober 1658. Ein Beitrag zur Geschichte des Kriegs 1657—1660.

The English Historical Review. 1893, January. Vinogradoff, Folkland. — Norgate, The Bull Laudabiliter. — J. Gairdner, Mary and Anne Boleyn. — W. O'Connor Morris, Villars. — Notes and documents. — Reviews of books. — List of historical books recently published. — Contents of periodical publications. — **April.** E. W. Brooks, The emperor Zenon and the Isaurians. — F. Pollock, Anglo — Saxon law. — J. R. Tanner, Naval preparations of James II in 1688. — F. Dixon, Lally's visit to England in 1745. — Notes and documents. — Reviews of books. — List of historical books recently published. — Contents of periodical publications.

The Nineteenth Century. 1893, April. Oscar Fredrik, The lion king of Sweden 1710—13.

Revue Historique. 1893, Janvier—Février. H. Houssaye, **Napoléon 1er à l'île d'Elbe.** — X. Mossmann, La France en **Alsace après la** paix de Westphalie. 1er article. — H. Harrisse, **Autographes de** Christophe Colomb récemment découverts. — A. Waddington, **Note** sur un pseudonyme du XVIe siècle: l'auteur des **Vindiciæ contra** tyrannos. — A. Du Casse, Journal et correspondance **de la reine** Catherine de Wurtemberg; suite. — Bulletin historique: **France;** Publications relatives à l'histoire du moyen âge, par Aug. **Molinier;** Espagne par R. Altamira. — Comptes-rendus critiques. — **Publications** périodiques et sociétés savantes. — Chronique et bibliographie. — **Mars—Avril.** X. Mossmann, La France en Alsace après **la paix** de Westphalie; suite. — F. T. Perrens, Sur une page incomplète de l'histoire de Port-Royal. — A. Desclozeaux, Observations critiques sur les Économies royales. 1, Maximilien de Béthune, baron de Rosny. 2, année 1576. — A. Du Casse, Journal et correspondance de la reine Catherine de Wurtemberg; suite. Bulletin historique: France; Bohême. — Comptes-rendus critiques. — Publications périodiques et sociétés savantes. — Chronique et Bibliographie.

Öfversikter och Granskningar.

Sveriges politiska historia från konung Karl XII:s död till statshvälfningen 1772. Af Carl Gustaf Malmström. Andra upplagan, delvis omarbetad. Första delen 490 sid. Stockholm 1893. P. A. Norstedt & Söners förlag.

Den period af Sveriges historia, som inledes med Karl XII:s död, kan i många afseenden betraktas såsom det moderna Sveriges begynnelsetid; visserligen icke i den meningen, som om de föregående seklens storartade politiska arbete och kulturverksamhet skulle stå i en blott medelbar förbindelse med vår egen tids odling och statslif såsom en historisk förutsättning, hvars sammanhang med det närvarande endast den granskande historieforskningen förmådde genomtränga, eller som om känslan af solidaritet med reformationstidens religiösa strider och politiska nydaningsarbete samt storhetstidens världshistoriska yttre uppgifter och inre organisationsutveckling skulle vara försvunnen hos nutidens svenska folk — äfven om tyvärr många tecken tyda på dess försvagande. Men så till vida är frihetstiden den första tidsafdelningen af den moderna svenska statens politiska lif, som de yttre former, i hvilka detta verkar, de uppgifter, hvilka förelägga och begränsa dess arbetes omfattning, och till viss grad de tendenser, som behärska detsamma, då först framträda i den gestaltning, som är utmärkande för vår egen tid, och därför så lifligt låta oss känna sambandet med den tidens arbete, dess förhoppningar och farhågor, dess brister och förtjänster. Denna, om man så vill, populära känsla af det förgångnas närmare eller fjärmare sammanhang med det närvarande är visserligen mer eller mindre subjektiv eller tillfällig, ty uppfattningen af den förflutna utvecklingen skall ständigt ändras, allt eftersom det närvarande, för hvilket den är och fattas såsom förutsättning, växlar gestalt. Det relativa värdet af de synpunkter, från hvilka det förgångna kan åskådas och grupperas i skilda tidsepoker, skall alltid bestämmas olika, allt eftersom den lefvande generationen sätter någon viss af dessa synpunkter såsom företrädesvis viktig. Men någon gång inträffa ock så genomgripande förändringar, att deras betydelse såsom gränsmärken mellan skilda tidsåldrar från alla synpunkter

framträder lika klar — åtminstone från alla, hvaraf en viss gren af den historiska vetenskapen begagnar sig. Om den rent politiska historien får anses bestämma sina epoker efter de mest framträdande händelser, som på ett afgörande sätt för längre tider inverka på de särskilda staternas inre lifsutveckling och yttre ställning till hvarandra, så torde i Sveriges politiska historia tilldragelserna under de närmaste åren efter Karl XII:s död med rätta anses bilda en hufvudepok för sekellånga tider.

Det svenska stormaktsväldets fall och det definitiva beseglandet däraf i folkrättsligt giltiga fördrag omskapade ej blott den svenska statens geografiska omfång, utan i viss mån hela dess karakter. Storhetstidens Sverige var ingalunda en specifikt svensk nationalstat utan en protestantisk-germansk östersjömonarki af allmänt europeisk betydelse och med allmänt europeiska uppgifter, af blandad tysk-skandinavisk kultur och med öfvervägande tysk-skandinavisk befolkning, ehuru historiskt utvecklad ur och med sin politiska tyngdpunkt förlagd i det gamla svenska väldet. Med förlusten af de baltiska provinserna och af de tyska besittningarna på några spillror när gick i själfva verket den kortlifvade och egendomliga statsbildning, som den europeiska stormakten Sverige utgjorde, för alltid under. Dess fall lämnade rum för den ryska barbarstatens inträngande i det europeiska statssamhället, men ock för det ryska folkets långsamma uppfostran till europeisk kultur; det lemnade ock rum för den kraftiga och uppåtsträfvande nordtyska monarki, som länge äflats att öfvertaga rollen af den tyska protestantismens och ständerfrihetens försvarare; men af den svenska storstaten återstod en i sig folkligt homogen och af naturliga geografiska gränser omsluten svensk nationalstat med det urgamla uppsvenska koloniallandet i öster. Den svenska staten i denna form lefver ännu i omedelbart fortsatt utveckling sitt lif med samma etnografiska och territoriella kynne, fast Finland och de tyska stormaktsspillrorna afskilts, och med ungefär samma blygsamma ställning i det europeiska statssystemet. Just känslan af det likartade i den yttre ställningen och i de uppgifter, som förelegat den svenska diplomatien från freden i Nystad till våra dagar, af den lilla svenska nationens mer eller mindre medvetet fortsatta oaflåtliga sträfvan att bevara sin fullt självständiga politiska tillvaro, förklarar och berättigar uppfattningen af frihetstiden såsom en det moderna Sveriges begynnelseepok.

Men äfven till sin inre utveckling har den svenska staten i sitt nuvarande statslif en begynnelsepunkt med frihetstiden. Den reaktion emot det kungliga enväldet, som i 1719 och 1720 års regeringsformer lade rättsgrunden till riksens ständers allmakt, är visserligen död för länge sedan, men den skarpa motsättningen mellan konungamakt och representation och den olycksaliga uppfattningen af den förra såsom i själfva verket ständigt sträfvande efter nya maktförvärf till nya maktmissbruk eller till ensidigt förfäktande af för folket mer eller mindre främmande politiska synpunkter, den finns ty värr ännu kvar och har aldrig, om ej med kort undantag för den närmaste tiden

efter 1772 års statshvälfning, upphört att göra sig gällande. Misstro mot konungadömet och bristande samverkan mellan detta och riksdagen ge nära nog karakteren åt det inre statslifvets utveckling från Karl XII:s dagar till den dag som är. De rättsliga och faktiska maktförhållandena kunna hafva växlat, de former, i hvilka striden förts, blifvit finare och mer afslipade, men själfva sakförhållandet kvarstår.

Det arbete, hvars titel vi ställt ofvan denna anmälan, skulle därför kunna kallas den moderna svenska statens begynnelsehistoria, ty det handlar därom. Det skildrar, huru definitiva fredsslut satte inseglet på den svenska stormaktens undergång, och huru samtidigt och i djupt samband därmed den parlamentariska författningen föddes och utbildades.

För nära fyrtio år sedan utkom af samme författare den första delen af ett arbete med samma titel, som det nu påbörjade verket. Denna del behandlade samma tid — och mer därtill — som det första bandet af det stora arbete, som nu framträder under formen af en ny, delvis omarbetad upplaga. Redan i dess första form väckte dåvarande docenten Malmströms arbete öfver frihetstidens första årtionde uppseende för den ovanligt gedigna forskningen, den enkla och klara framställningen och det oväldiga bedömandet af de handlande personernas karakter och motiv. Under arbetets fortgång svällde emellertid dess dimensioner ut vida öfver den eller de första delarnas. Framställningen blef fylligare och rikare, forskningen trängde allt fullständigare igenom det oerhörda arkivmaterialet, och Malmströms arbete öfver frihetstiden blef till slut ett jätteverk, som i uttömmande behandling af det historiska källmaterialet, noggrannhet i detaljforskningen och klar uppfattning och framställning af det ofantligt rika stoffet torde äga få motstycken i något lands historiska litteratur. Det torde vara önskan att äfven åt den tidigare frihetstiden gifva samma fylliga och uttömmande framställning, som förmått författaren att ånyo i omarbetad form utgifva hela verket. Den nu föreliggande delen har också fyllt detta syfte. Både i anordningen af ämnet — den mera strängt kronologiskt genomförda behandlingen af de första årens inre och yttre politiska företeelser — och i berättelsens detaljrikedom ansluter sig den nya upplagans första del till den föregåendes senare delar. I forskningens omfattning går den utöfver dem. Ej blott det svenska arkivmaterialet utan äfven de utländska sändebudens i Sverige berättelser till sina respektiva hof hafva begagnats i vida större utsträckning, särskildt de i förra upplagan icke använda ryska ministerdepescherna, hvilka kastat rikt ljus öfver det svensk-holsteinska partiets förbindelser med ryska hofvet. Därtill kommer den klarare belysning af konung Fredriks personlighet, hans planer och politik på egen hand, som hämtats ur konungens och hans förtrogne Diemars brefväxling med landtgrefven af Hessen, förvarad i statsarkivet i Marburg. Till sist — och detta är ej det minst betydande — har författaren, så vidt anmälaren kunnat bedöma, ägt en fullständig kännedom af utländska historiska arbeten och i utlandet tryckta diplo-

matiska aktstycken, berörande den allmänna europeiska politiken vid tiden för nordiska krigets utgång. Öfver hufvud torde det omdömet icke vara för vågadt, att genom riksarkivarien Malmströms nu utgifna framställning af Sveriges politiska historia under de första åren af frihetstiden denna synnerligen viktiga tidpunkt framstår i ett klarare ljus än kanske någon annan period i Sveriges historia, möjligen med undantag af tiden för 1772 års statshvälfning. Och likväl, trots denna vidgade forskning, denna rikedom af nya uppgifter, blir det totalintryck och det omdöme, som redan stadgats genom författarens första upplaga, orubbadt. Detta förhållande vittnar mer än något annat om den säkra kritiska blick och noggrannhet i undersökningen, som redan då trots ett vida mer begränsadt material kännetecknade den medfödde häfdaforskarens blick. Det verkar också upplyftande och manande för andra idkare af historiens vetenskap, ty det visar vägen att nå vetenskapligt exakta och för alltid bestående resultat af historisk forskning. Det bevisar, att det samvetsgranna studiet efter den moderna historieforskningens exakta metod ingalunda behöfver frukta en efterföljande undersökning af hur ingående och speciel beskaffenhet som helst. En sådan kan rikta och ytterligare belysa, men icke ändra de vunna resultaten.

Den inledning, som riksarkivarien Malmström gifvit sitt arbete, framträder mer än de följande kapitlen såsom en blott omarbetning af en äldre framställning. Om en anmärkning eller en önskan efter något annorlunda ens får komma i fråga, när ett sådant verk som det föreliggande omnämnes, borde den kanske riktas mot inledningen, som ej står i full jämnhöjd med den följande skildringen. Den fyller emellertid författarens syfte att skizzera den småningom växande oppositionen mot enväldets öfverdrifter. Särskildt betydelsen af ständernas möten 1710 och 1713—14 framstår klarare. När författaren sedan skildrar, huru enväldskonungen i sin storartade och tragiska kamp för Sveriges ramlande stormaktsställning alltmer söndrade sig från sitt folk genom de oerhörda bördor han pålade detsamma för en icke förstådd, icke längre af nationen uppburen politik, huru han bröt med den mäktiga byråkratien genom försöken att omorganisera hela den svenska förvaltningen till ett kraftigare och snabbare verktyg för den kungliga enväldsviljan — när man läser denna skildring, fattar och förstår man de mäktiga strömningar, som efter hjältekonungens fall behärskade det svenska folket och särskildt de politiskt inflytelserikaste klasserna. Öfver hufvud framträder den politiska situationen vid Karl XII:s död genom inledningen i klar belysning. Och dock tyckes det anmälaren, som om man därjämte velat finna något annat. Det är — såsom ofvan med kanske allt för många ord framhållits — icke blott en epok i Sveriges statsförfattningshistoria, som händelserna efter konung Karls död beteckna; det världshistoriska momentet, sammanflätningen af Sveriges öden med Europas, det kännes kanske djupare vid studiet af det stora nordiska krigets skiften, Karl XII:s öden och svenska folkets med honom än vid någon annan period. I anmälarens mening är undergången af den europeiska stormakten Sverige

med dess oerhörda följder för Europas politiska gestaltning, dess ekonomiska och civilisatoriska lif det förnämsta, som sker under Karl XII:s egendomliga lefnadsbana, och en inledning synes anmälaren hafva varit riktigare byggd, om den minst lika mycket betonat och i stora drag skizzerat hufvudmomenten af det faktiska förloppet härvid som det inre författningslifvets brytningar. Men visserligen har i den följande berättelsen den fullaste uppmärksamhet ägnats Sveriges yttre politiska ställning, och sambandet mellan dess växlingar och den inre utvecklingen har därvid fått en ovanligt skickligt afmätt och grupperad framställning, som genast framträder såsom ett af de väsentligaste företrädena framför den äldre upplagan.

Historien om Ulrika Eleonoras tronbestigning har riktats med åtskilliga nya drag, som ytterligare klargjort rådets och krigshärens hållning. Att det var underrättelserna från arméen genom Bennet, som bestämde drottningens beslut att afstå suveräniteten och sammankalla ständerna, framstår såsom alldeles otvetydigt. Det är en uppfattning, som redan förut framlagts med afgörande bevisning af professor Boëthius i Hist. tidskrift 1891. Fullkomligt ny däremot är redogörelsen för krigsbefälets hållning till tronföljdsfrågan. Med stöd af arfprinsens bref samt Sven Lagerbergs och Ch. E. Lewenhaupts berättelse i Sekr. utskottets protokoll 1738 och Lagerbergs i rådsprotokollet 1742 har författaren gifvit den upplysningen, att krigshären fordrat ej blott suveränitetens afskaffande och riksdags sammankallande utan äfven fritt val, d. v. s. underkänt all arfsrätt för att gifva det fullständiga bestämmandet af den nya regeringsformen åt ständerna; den har därför icke aflagt någon trohetsed, men väl lofvat att vid instundande riksdag erkänna drottningen och tillåtit kungörelsen af hennes tillträde till regeringen (s. 68).[1] Af ännu större intresse är skildringen af sekreta utskottets maktutveckling vid frihetstidens första riksdagar. Den svaga och oeniga regeringen formligen nödgade utskottet att taga initiativet i alla vigtigare ärenden. Ej blott myntväsen och öfriga ekonomiska frågor, äfven försvarsverket och fredsunderhandlingarna lämnade regeringen åt utskottet att rådslå om och sörja för efter bästa förmåga. Men icke nog med att utskottet tog den afgörande makten och därmed ansvaret från regeringen genom att gifva nödiga föreskrifter, det fick äfven ständigt påminna om deras verkställighet. Så förstår man, huru den tendens till ständernas allmakt, som redan fanns gömd i den nya grundlagens ord, så hastigt kunde komma till utveckling af hela sin innebörd. Äfven de maktägande håndens inbördes kamp om de privata ståndsintressenas tillgodoseende är vida utförligare och åskådligare skildrad i författarens nya framställning.[2]

---

[1] Läsaren blir dock något tveksam om krigsbefälets hållning, när författaren påföljande sida (s. 69) identifierar Ulrika Eleonoras eftergifter i dec. med krigshärens fordringar och säger: »Således undertecknades riksdagskallelsen och suveränitetens högtidliga afsägelse af drottningen i Stockholm, på samma tid som krigsbefälet i Uddevalla gjorde *just detta* till villkor för hennes *hyllning*.»

[2] Redogörelsen för adelns planer 1719 till reduktionens återgång synes anmälaren icke fullt styrkt. Författaren återger (s. 128) den föreslagna §:n af riks-

1719 års så skarpt klandrade politik får här å nyo en mästerlig och uttömmande behandling, som för alltid måste anses stadga omdömet om densamma. Väl finnes det slapphet, oenighet och oskicklighet hos de styrande, och privata intressen verka såväl på drottningens och arfprinsens hållning som på de ledande svenska statsmännens, men något tecken af förrädiska tankar och motiv hos vare sig den ena eller den andra kan icke spåras, och beskyllningarna härför må tystna för alltid. Så godt som enhälligt valdes den väg, hvarpå man slog in genom preliminärfördragen med England-Hannover på sommaren 1719, och eftervärlden kan icke klandra detta beslut eller ens förvånas däröfver. Att det ledde till så sorgliga resultat, därtill bära knappt de svenska statsmännen den förnämsta skulden. Den egoistiska och på högre intressen blottade politik, som bestämde Europas statsmän efter utgången af de väldiga krigen emot den franska universalmonarkien, var uttryck för en allmän afslappning i politisk energi och moral, hvars första offer blef Sverige. Man kan beklaga den brist på högre motiv, på ordhållighet och uppoffrande kraft, som gjorde alla gynnsamma konjunkturer för gemensam kamp mot Rysslands hänsynslösa inträngande i det europeiska statssystemet till bedrägliga förhoppningar, som dogo och föddes på nytt i vexlande skepnad, men ständigt med samma resultat; man kan också beklaga de verkligt ogynnsamma omständigheter, som slutligen gjorde ända äfven på alla förhoppningar, men man kan ingalunda kasta skulden på någon viss politisk person eller någon särskild oförutsedd händelse.

Lättrogenheten hos den svenska regeringen skyles dock knappt af det naturliga begäret att gärna tro hvad man ifrigt hoppas. När man följer de svenska underhandlarne på deras resor till de europeiska hofven, kan man icke undgå att känna, huru hela den projekterade concerten emot tsaren sväfvade i luften utan stor utsikt att någonsin blifva till verklighet. Redan Erik Sparres första samtal i Hannover med Stanhope och konung Georg blottade tillräckligt det ovissa i hela planen. Utan Preussens och Polens medverkan var egentligen ej att tänka på ett anfallskrig emot tsaren. Då Sparre händelsevis sammanträffat med Fredrik Vilhelm i Hannover, begagnade han tillfället att uppvakta honom, ehuru icke försedd med särskildt kreditiv. Fredrik Vilhelm ordade då mycket ifrigt om nöd-

---

dagsbeslutet så, som skulle den ifrågasatta kommissionen endast granska och upphäfva de reduktioner, som blifvit gjorda utöfver 1680 och 1683 års riksdagsbeslut. Adelns anspråk skulle således varit betydligt moderatare än vid följande riksdag 1720, då dess förhoppningar sträckte sig till omintetgörande af all reduktion utöfver 1655 och 1680 års beslut, således äfven af den, som grundade sig på 1683 års reduktionsbeslut (s. 261). Stödet härför är S. U:s protokoll 26 maj hos Cederschöld. Där heter det emellertid blott, att sedan konceptet till riksdagsbeslutet upplästs, utlät sig frih. Ribbing vid den §, som angick reduktionen, att »allt hvad som *till 1683* var fastställdt, borde därvid förblifva». Utom det att det ingalunda är sagdt, att förslaget innehöll just Ribbings yrkande, behöfver detta icke tydas såsom omfattande äfven 1683 års beslut och den därpå grundade reduktionen, snarare tvärtom.

vändigheten att stäcka Rysslands öfvermakt, men när Sparre ville förmå honom att bidraga med trupper, blef han genast annorlunda stämd och förklarade, att han, som vore närmast, skulle, i fall han deltoge i koalitionen, utsätta sig för att öfverfallas af tsarens hela här, innan någon hjälp hann att ankomma. På aftonen samma dag varnade Stanhope Sparre för att pressa Fredrik Vilhelm och förklarade, att konungen af Preussen måste menageras med yttersta försiktighet. Redan förut hade Stanhope uttalat sin öfvertygelse, att först sedan en koalition vore fullt färdigbildad och rustad, Preussens medverkan möjligen kunde påräknas. (Se Sparres vidlyftiga bref till drottningen den $^{6}/_{17}$ nov. 1719). Stora förhoppningar synes således hvarken Stanhope eller Sparre haft om Preussens medverkan. När sedan några månader därefter den polska riksdagen sprängdes utan krigsförklaring mot Ryssland, hyste den skarpsynte diplomaten för sin del ej vidare några tvifvel om utgången af hela anfallsplanen (Sparres bref till drottningen den 25 mars 1720), och då äfven franska regeringen endast med undanflykter och ovissa löften mötte hans enträgna uppmaningar, förklarade han upprepade gånger i bref till sin regering sin bestämda öfvertygelse, att han icke längre såg någon utsikt. Egendomlig tar sig därvid den hoppfullhet ut, med hvilken svenska regeringen trots alla erfarenheter ännu i juni 1720 talade om den blifvande koalitionen. K. M. instämde väl i Sparres tankar om concertens långsamhet, »icke dess mindre föreställa Wij Oss ännu, att densamma intet aldeles torde wara omöijelig, i synnerhet där oftaberörda tre mackter (England, Frankrike och kejsaren) där om förtroligen wille med hwarandra öfwerläggia, med alfwar gripa till wärket samt franska håfwet framför andra gifwa ett godt exempel och göra sina subsidier någorlunda tillräckelige. Pålackarne samt flera Mackter skulle på sådan händelse otwifwelacktigt förena sig och de förre samhälleligen instämma med deras konungs åstundan att sökia hämnas på czaren, oacktadt deras sidsta håldne Riksdag fruktlös är aflupen.» (Kon. Fredrik till Sparre $^{10}/_{21}$ juni). Först småningom under loppet af sensommaren och hösten 1720 dog hoppet bort hos den svenska regeringen om europeisk sammansättning emot tsaren, sist kanske hos konung Fredrik. De ekonomiska kriserna i västra Europa och den småningom genomträngande vissheten om Preussens hemliga neutralitetsförklaring till Ryssland af den 26 juli röjde ändtligen undan alla falska förhoppningar, och den sista akten i det europeiska dramat, Sveriges underkastelse under tsar Peters villkor, begynte.

Så klara ligga nu alla trådarna i den politik, hvilken ledde till freden i Nystad, som väl öfver hufvud för hvilken som helst annan viktigare epok i världshistorien. Hvad som härvid ytterligare skulle kunna vinnas ligger utom ramen för en framställning, som åsyftar att klargöra Sveriges egen politik och som gör dess öde till berättelsens medelpunkt. Naturligtvis vore en lika fullständig utredning af alla de mångfaldiga inre och yttre motiv, som bestämt t. ex. det engelska eller det kejserliga kabinettet under dessa års oupphörligt växlande konjunkturer eller som dikterat Frankrikes nordiska politik

eller August II:s ständiga intriger, både önskvärd och nödvändig för att från världshistorisk synpunkt uttömmande skildra detta historiska moment liksom hvarje annat, men för kunskapen om de motiv, som ledt de svenska statsmännen, för den kännedom om den politiska ställningen, som de ägt, och som således kunnat influera på deras beslut, torde riksarkivarien Malmströms utredning vara så fullständig, som öfver hufvud en utredning af förgångna generationers tanke- och handlingssätt är möjlig. Den fråga, som synes anmälaren vara af största intresset bland de spörsmål, hvilka äga sin främsta betydelse såsom allmänt europeiska och hvilka helt säkert varit fullkomligt dunkla för samtliga dåtida svenska statsmän, liksom de till viss grad äro det för oss ännu i dag, är den, huru de gamla kontinentala hufvudmakterna, Frankrike och Österrike, i själfva verket förhållit sig till den nyuppträdande europeiska stormakten i öster. Flera tecken tyda på, att båda redan 1720 efter de sydeuropeiska förvecklingarnas slut täflat att för framtiden fästa den unga storstatens politik vid sina intressen. Österrike torde redan nu inom Rysslands politiska kretsar anknutit förbindelser, som efteråt resulterade i 1726 års fördrag och som för Europas historia blifvit af så utomordentliga följder såsom väsentligen beståndande med kortare afbrott och växlande former ända till midten af vårt århundrade. Äfven Frankrikes statsmän torde redan 1720 haft någon aning om nyttan af en framtida fransk-rysk allians. Utgifvandet af Campredons instruktioner och af hans diplomatiska brefväxling från Ryssland med det franska kabinettet sprider dock nu så rikt ljus öfver denna första beskickning, att det för en opartisk granskare fullkomligt vederlägger alla beskyllningar mot de franska statsmännen att hafva velat offra Sveriges intressen för att vinna Rysslands vänskap. Snarare synes den tanken föresväfvat det franska kabinettet att förena Ryssland i gemensam allians med Frankrike och dess gamla vänner i norra och östra Europa. I tidens diplomatiska akter dyker ofta upp såsom framtidsutsikt en på fredssluten följande förbindelse mellan Frankrike, Sverige och Ryssland i förening med Spanien, Preussen, eller Polen — något olika i olika akter. Den af Dubois själf till Erik Sparre dementerade (Sparres bref till kon. Fredrik 17 maj 1720) och dock faktiska biläggningen af det hotande kriget mellan Ryssland och Turkiet genom franska ambassadören de Bonacs medling strider icke häremot. En dylik orientpolitik tyder nämligen ingalunda på någon afsikt att offra den gamla alliansen med Turkiet för Rysslands skull eller att korsa Sveriges intressen, utan är helt enkelt ett försök att förena den turkiska maktens upprätthållande gent emot Österrike med en rysk vänskap och att framför allt förhindra en sammanslutning mellan Ryssland och Österrike — en förbindelse, som sedan just hade sin djupare anledning och sin sammanhållande kraft i Rysslands och Österrikes ännu gemensamma intressen mot den turkiska krigarstaten. Naturligtvis var en sådan plan icke detsamma som ett obetingadt uppträdande för de gamla vännerna Sverige och Turkiet, och nog torde det franska kabinettet varit fjärran från att — såsom de svenska statsmännen hoppades och menade — hjälpa

till att drifva ryssen tillbaka till hans ödemarker igen, men en dylik politik kan dock ingalunda likställas med svikna förpliktelser mot gamla vänskapsförbindelser och mot hela Europas fordringar (såsom t. ex. Schirren förklarar i Gött. Gel. Anz. 1889 s. 109 f.), den kan endast rubriceras såsom omöjlig att realisera, ty Rysslands intressen läto icke alls förena sig med det traditionella franska federativsystemets. Sverige kan just hålla Frankrike räkning för att det icke valde den utvägen, som franska författare i våra dagar klandrat härtig-regenten och hans minister för att icke hafva följt, nämligen att helt enkelt offra sina gamla förbindelser i östra och norra Europa för att i stället skapa en ny allians med Ryssland i öfverensstämmelse med det verkliga krafvet af de faktiska maktförhållandenas skiftning i det adertonde seklets början. Tacksamheten behöfver visserligen icke kännas synnerligen förpliktande, då Frankrikes politik därvidlag nog hufvudsakligen torde bestämts af misstro till Rysslands verkliga styrka att kunna uppväga ett sådant offer och erforderliga inre soliditet för att äfven efter Peters död kunna bevara en stark regering och fasthålla en politisk vänskap.

Teckningen af de inre förhållandena i Sverige efter fredssluten har genom riksarkivarien Malmströms senaste arbete vunnit synnerligen mycket i klarhet och omfång. De ryska ministerberättelserna och de hessiska papperen hafva härtill lämnat de rikaste bidragen. Man häpnar öfver svagheten och hållningslösheten hos den man, som skulle representera det svenska konungadömet, hans eländiga och lumpna intriger att vinna ökad makt, på samma gång som hans lättja och oförmåga att kvarhålla och begagna den han redan ägde påskyndade det svenska konungadömets politiska bankrutt och skärpte misstron till detsamma. Tydligen är det konung Fredriks hållning, som egentligen ger Holsteinarne vind i seglen. Väl funnos åtskilliga, som uppriktigt trodde på holsteinske hertigens arfsrätt eller åtminstone i honom företrädesvis sågo den svenske konungaättlingen, väl torde reaktionen mot fredspolitiken med dess oerhördt nedslående resultat drifvit åtskilliga anhängare i holsteinska partiets led, men egentligen hvilar dess maktställning vid 1723 års riksdag på en koalition med den unga frihetens varma anhängare och försvarare mot befarade suveränitetsplaner, och så långt som frihetsvännerna kunde förmås att följa det holsteinska programmet, ej längre kunde de egentliga holsteinarne drifva sitt äfventyrliga spel. Partiställningen vid riksdagen bar därföre en starkt anti-konungsk prägel. Ständernas allmakt proklamerades under striden mot konungen i ordalag, som påminna om den upprörda kampen om den parlamentariska författningens bestånd på 1750-talet; man liksom griper förut den kommande utvecklingen i enstaka yttranden, som redan låta såsom uttryck af de politiska teorier, hvilka först då utbildades och systematiserades. Äfven en sorts organiseradt hofparti skymtar för ett ögonblick på den politiska skådebanan (se s. 377). Samtidigt debuterar den ryska diplomatien i sin roll såsom den svenska frihetens försvarare och lärde metoderna att operera i den svenska riksdagspolitiken. Redan i febr. 1723

kunde Bestoucheff skrifva hem: »så länge nuvarande regeringsform består, hyser jag icke den ringaste fruktan för någon fara från svenska sidan» (s. 369 noten). Tyvärr erbjöd redan fredstraktaten flera bekväma medel till inblandning i de inre förhållandena i Sverige. Dit hörde bestämmelsen om återställandet af gods i Estland och Livland till de förra ägarne. Dit hör ock den beryktade 7:e paragrafen. Med harm finner man, att det var svenska män, som redan 1722, året efter freden, anropade tsarens beskydd i kraft af fredstraktaten (s. 359) och således öppnade ryska kabinettets ögon för en tolkning, som visserligen genom den klumpiga stiliseringen ändock låg alltför nära till hands. Onekligen ägde Ryssland häri det farligaste af alla de politiska maktmedel, som Nystadsfreden lämnade mot dess svagare granne. Ty hvilken än afsikten varit med den 7:e paragrafen, så bära ordalagen däri liksom i hvarje annan rättsurkund sin egen innebörd, och ingen kan neka, att de äro sådana, att däraf kan göras en tydning eller misstydning i den riktning, som den ryska diplomatien snart nog gjorde gällande. Låt vara att en sådan tolkning med rätta bestreds från svensk sida; den ryska uppfattningen ägde dock så mycket stöd af ordalagen, att frågan kunde anses såsom en rättstvist, hvilken ej den ena parten allena ägde att afgöra. När då inre partifanatism gaf stöd åt de ryska anspråken och politisk vanmakt tvingade regeringen att hålla till godo utan öppen protest mot den vrängda rättstolkningen, var förhållandet icke mycket bättre, än om där i Nystadska freden formligen stått, att Ryssland ägde vaka öfver den svenska regeringsformens orubbade bestånd.

Det är mot bakgrunden af den inre partistriden och de utländska ränkerna, som den rätta belysningen faller öfver Arvid Horns verksamhet, då han bröt med holsteinska partiet och med utomordentligt skickligt begagnande af de gynnsamma konjunkturer, som hannoverska alliansen erbjöd, frigjorde Sverige ur de faror, som efter freden hotade dess själfständiga tillvaro. Visserligen var icke Horn så fri från egoistiska motiv och egennyttiga beräkningar, som man kanske trott (s. 439 not 2), men att han ledts däraf i sitt offentliga uppträdande är icke bevisadt eller troligt. Med ständig tacksamhet måste man ihågkomma den kraftiga statsmannaintelligens och outtröttliga vaksamhet, som för en tid gjorde slut på den inre tvedräkten, ryckte riket ur dess isolerade ställning och gaf det dess första tryggande allianssystem efter den stora förändringen i dess yttre ställning. Genom sin försiktiga statskonst möjliggjorde han den rika och hastiga inre uppblomstring, som snart nog läkte såren efter den stora ofreden och som trots alla skuggsidor ger den begynnande frihetstiden en ljus och ungdomsfrisk prägel. Denna mer upplyftande sida af det politiska lifvet är i riksarkivarien Malmströms arbete föga berörd; den är liksom i föregående upplaga sparad för en sammanhängande framställning i en följande del.

Att ytterligare beröra det rika och intressanta innehållet i det föreliggande arbetet skulle öfverstiga måttet af en anmälan, hvars syfte blott varit att för en historiskt intresserad allmänhet påpeka den ut-

märkta framställning, som å nyo gifvits densamma utaf en djupt betydelsefull brytningstid i Sveriges nyare historia, samt att i de historiska vetenskapsidkarnes namn bringa en hyllning till den främste af dem, den näst Erik Gustaf Geijer mest betydande häfdaforskare, som Sverige ägt. Må det tillåtas oss att sluta med uttalandet af en förhoppning, att den åldrige forskaren varder förunnadt att med samma obrutna kraft genomföra det storartade verket, den historiska vetenskapen till tjänst, de fosterländska minnena till ökad rikedom af manande och lärande kraft och sig själf till en beståndande minnesvård.

Ludvig Stavenow.

Rikskansleren Axel Oxenstiernas skrifter och brefvexling. Utgifna af Kongl. vitterhets-, historie- och antiqvitetsakademien. Senare afdelningen, femte bandet. *Jakob De la Gardies bref 1611—1650.* 640 sid. stor 8:o. Stockholm P. A. Norstedt & söner 1893.

Vår stormaktsställning österut var hufvudsakligen en skapelse af släkterna Horn och De la Gardie. Liksom Klas Kristersson, Henrik Klasson och dennes son Karl Henriksson Horn i förening med Pontus De la Gardie förvärfvat de landvinningar, som genom Teusina freden tillerkändes Sverige, så utgjorde freden i Stolbova till stor del resultatet af den militäriska och diplomatiska verksamhet, de båda sistnämndas söner, Evert Horn och Jakob De la Gardie, utöfvat åt samma håll. I Gustaf Adolfs livländska krig återfinnes samme Jakob De la Gardie, äfven nu med en Horn, Everts bror Gustaf, vid sin sida, och så stark var makten af denna släkttradition, att man ej blott å nyo möter samme De la Gardie som öfverbefälhafvare i Preussen, då år 1635 ett nytt krig med Polen väntades, utan äfven hans militäriskt oduglige son Magnus Gabriel först som generallöjtnant i Livland, då Karl X Gustaf återupplifvade det polska kriget, och sedan vid fredsunderhandlingarna som ett af Sveriges ombud.

Af dessa krig är särskildt det ryska, som föregick Teusinafreden, tämligen ofullständigt kändt. För det närmast följande kriget med Ryssland äger man visserligen ett värdefullt specialarbete i Vidikindi, men äfven där finnas luckor, som göra hvarje nytt bidrag välkommet.

Den samling af Jakob De la Gardies bref till hans ungdomsvän och ständige förtrogne rikskansleren Axel Oxenstierna, som härmed offentliggöres, omfattar 283 nummer; besinnas nu, att samtliga hans skrifvelser till O. före år 1611 i likhet med det mesta af dennes brefväxling i öfrigt före denna tid gått förloradt och att detsamma

äfven gäller om ett och annat bref från den följande tiden, så blifver den digra volym, återstoden ändock bildar, ett nog talande vittnesbörd, att »Late Jakob» som brefskrifvare varit flitig nog. Ej mindre än 220 af dessa bref äro skrifna öster ifrån — från ryska och polska krigsteatern — ett tydligt vittne om, åt hvad håll brefskrifvarens hufvudsakliga verksamhet gått. Af dessa 220 nummer omfattar första gruppen hans verksamhet som fältherre och underhandlare i Ryssland, den andra och talrikaste hans likartade värf i 1620-talets livländska krig; i den tredje gruppen återfinner man honom i en ny karakter, såsom medlem af regeringen i Stockholm.

Säkerligen skall mången erfara en viss missräkning på denna brefsamling. Det är inga lysande bragder, ej krigets dramatiskt spännande lif och växlingar, utan snarare fältkommissariatets bekymmer och tråkiga enahanda, som den målar. Brister af alla slag — än på folk, än på pengar, än på kläder och lifsmedel; klagomål öfver missförstånd eller olydnad, öfver uteblifven belöning eller befordran, öfver dålig undsättning hemifrån, öfver pest och nöd — detta är grundtemat i det hela. Ej sällan får fältherren plundra sig själf — stundom in på kroppen, stundom t. o. m. sin hustrus dyrbarheter — för att fylla de trängande behofven, och då undsättningen ändtligen ankommer, kommer den så sent, att den blott förmår fylla restantierna från i fjol, ej behofven för det närvarande. D:s bref blifva sålunda ett nytt bidrag till kännedomen om de oerhörda svårigheter och umbäranden de generationer, som skapade vår storhetstid, måste underkasta sig och böra vara upplysande för den allmänhet, som tror, att deras enda göra var att vinna stora segrar och intaga rika städer.

Till en ej ringa del behandla dessa bref privatsaker. Förord för kronans fordringsägare att utfå sin rätt eller för dess tjänare att belönas med någon förläning återkomma oupphörligt, och trots regeringsformens förbud i detta senare hänseendet kan D. ej ens under Kristinas omyndighetstid frångå denna vana. Så oangenämt det är att se honom gång på gång lägga sig ut för den vanryktade ståthållaren på Koporie Joakim Berndes, som just genom honom befordrades till denna tjänst jämte flera förläningar, lika mycket hedrar honom hans varma förord för en Evert Horn, hvars bragder väl kunde hota att ställa hans egna i skuggan. I denna omsorg om sitt folk torde och förklaringen ligga till D:s ovanliga förmåga att midt i fiendeland, midt i brist och elände hålla samman en stundom till stor del utländsk krigarhop.

Hvad som gör D:s bref mindre gifvande som källa, äfven där publika ärenden behandlas, är den omständigheten, att själfva sakförhållandet refererats i hans bref till K. M:t, hvilka till på köpet i hvad som rör ryska kriget äro förkomna, medan han i brefven till O. under hänvisning till dessa officiella rapporter blott åsyftar att utverka dennes medverkan till genomförandet af sina förslag. Af denna medverkan har D. också ganska ofta haft särskildt behof. I följd af afståndet och konungens otillräckliga kännedom om förhållandena vid den aflägsna östra gränsen, men säkert äfven i följd af fältherrens

självmedvetna lynne kom dennes verksamhet ej sällan att antaga prägeln af en självrådighet, som stötte konungen; och därhemma saknades ej personer, som sökte göra affär häraf. Redan Karl Filips val till rysk tsar och D:s ständiga uppmaningar att sända denne prins till Ryssland vore i strid med Gustaf Adolfs egna planer, och D. måste till slut gripa till den egendomliga ursäkten, att valet skett utan någon tillskyndan från hans sida. Då han sedan fick uppdrag att deltaga i fredsunderhandlingarna, men därvid efter gammal sed sattes efter ett äldre riksråd, yttrade han däröfver ett missnöje, som i hög grad förtörnade konungen. Under sin verksamhet i Estland och Livland på 1620-talet fick han flera gånger skarpa tillrättavisningar, därför att han ej »så stricte» efterkommit konungens order. Så hade han en gång uraktlåtit att afskeda ryttarne i Estland till den af konungen bestämda tiden, en annan gång i rak strid mot dennes förbud tillstadt främmande skepp att segla från Riga till Nyen. En genomgående orsak till missförstånd var den ringa dådlust D. i allmänhet lade i dagen. Liksom han från Novgorod oupphörligt bedt om afsked, så begagnade han i polska kriget hvarje möjlighet att sluta stillestånd. År 1624 t. ex. hade han afslutit ett mycket olägligt stillestånd, som skulle fortfara ytterligare ett år, därest uppsägelse ej skett senast den sista mars 1625. Uppsägelsebrefvet från svenska sidan var affärdadt i god tid, men i följd af naturhinder framkom det först den 8 april till D. I följd af dennes samvetsgrannhet var det nu nära, att konungen ännu ett år skulle fått hålla sitt myckna värfvade folk utan nytta. Men politiken fick denna gång segra öfver skruplerna, och uppsägelsen skedde.

D. skar inga nya lagrar i detta krig. Af de orter, som under konungens eget fälttåg intagits, gingo efter dennes borttågande flera förlorade. Blef fienden alltför närgången, ryckte man visserligen upp sig till aktivitet, men de fördelar, som då vunnos, lämnades obegagnade, och fiendens ströfkårer fingo genom upprepade plundringståg utarma landet. De segrar svenskarne då och då tillkämpade sig vunnos för öfrigt i regeln ej under fältherrens, utan under Gustaf Horns ledning. Det ena med det andra gjorde ock, att konungen slutligen år 1628 öfverflyttade öfverbefälet till Horn. D. kände djupt denna degradering och lämnade innan årets slut äfven guvernörsbefattningen. På den redbare mannens känslor i afseende på konungen hade dessa händelser emellertid intet inflytande. Hans yttranden vid underrättelsen om de faror konungen tid efter annan utsatte sig för och hans rörande uppmaningar till Oxenstierna att förmå honom skona sig vittna därom bäst.

Om man frånser D:s expedition till Preussen år 1635 i anledning af det befarade förnyandet af kriget med Polen, är hans krigiska bana härmed afslutad. Sin egentliga krigarära hade han vunnit genom bragder i yngre år, i en tid, som låg bakom den, hvarifrån dessa bref härröra. Fortgången hade ej motsvarat den glänsande debuten, och man har en viss svårighet att igenkänna hjälten från Wolmar och Novgorod i denne i förtid gammalblifne fältherre, som hellre

underhandlar än kämpar, opererar med nästan öfverdrifven försiktighet, låter fienden bortplocka det ena efter det andra af de fästen honom anförtrotts och skyllande på brist och svaghet efter hvarje liten framgång skyndar att söka upp kvarteret. I hans strider med Sapieha vid Selburg 1627 blef ingen man slagen på den svenska sidan, och vid stormningen af skansen vid Dünaburg, som kostade fienden 500 man, stupade blott 5 svenskar. Också har nog pesten slagit flera män i D:s livländska här än polackernas svärd. Sant är, att D:s styrka och tillgångar varit ringa, men äfven med inrymmande häraf torde hans krigiska ära ej böra högre uppskattas, än att han varit vår störste »Cunctator», rikets »sköld» mot öster; dess »svärd» åt samma håll var ej han, utan ena gången Evert Horn, andra gången dennes bror Gustaf.

Med året 1630 omkastas rollerna mellan D. och O. Nu är det den senare, som behöfver förord, och den förre, som rapporterar nyheter hemifrån. Hur löst sambandet var den första tiden mellan regeringen i Stockholm och kriget i Tyskland, synes bäst af D:s klagomål, att 2—3 månader kunde förflyta utan underrättelser från konungen. Som riksmarsk och chef för det nyinrättade krigskollegiet stod D. emellertid i närmare rapport med kriget än någon annan inom den hemmavarande regeringen, emedan det var han, som hade att ombesörja utskrifningen, mönstringen och inöfvandet af det nya manskap, som tid efter annan utskickades. Men äfven på detta område märktes saknaden af ordnad korrespondens mellan Sverige och Tyskland, i det att inga rullor öfver krigsfolket där ute hemskickades, hvadan det kunde inträffa, att underhåll hemifrån fortfarande utgick till officerare, som ett par år varit döda. — Särskild uppmärksamhet på en tid, då börd och relationer annars betydde så mycket, förtjänar D:s och O:s uttryckligen framhållna grundsats att vid befordringar inom arméen ej se »på gunst och förmente pretentioner», utan blott på duglighet.

Rörande ställningen hemma var D. i allmänhet mera optimistisk än sina kolleger inom regeringen och tröttnade ej att vitsorda, att den var »i lugn rolighet och godt esse;» först när faran för nytt krig med Polen nalkades, började äfven han mana O. att söka »med ära och god reputation skilja oss vid det tyska väsendet.» För öfrigt framskymta regeringens hufvudsvårigheter där hemma, i förhållandet till änkedrottningen, pfalziska huset och den skattdragande allmogen, nog äfven här, och äfven D. gör sig till tolk för regeringens önskan att snart få O. hem för att stärka förmyndarestyrelsens auktoritet. Mellan de båda ungdomsvännerna råder fortfarande det bästa förtroende, och vid sidan af riksdrotsen Gabriel Oxenstierna framstår D. alltjämt som kanslerens språkrör och närmaste förtrogne inom regeringen.

En särskild tjänst fick D. tillfälle att göra O. året efter drottningens myndighetsförklaring. En mängd oafgjorda revisionsmål hade hopat sig, och Per Brahe begagnade sig nu af kanslerens frånvaro vid fredskongressen i Brömsebro att i rådet föreslå inrättandet af ett särskildt revisionskollegium, som skulle öfvertaga den hittills af ka-

nungen i rådet utöfvade högsta domsrätten. Brahes framsynta idé slog an både på drottningen och rådet, helst som den ej blott åsyftade en länge tarfvad reform inom rättegångsväsendet, utan äfven att bringa samtliga rikskollegierna i omedelbar rapport med regeringen och undanskjuta kansliet, som tillvällat sig föredragningen och expeditionen af alla kollegieärenden. Men just af detta skäl uttalade sig O., som dock tidigare själf påyrkat en särskild revisionsrätt, i bref till drottningen på det ifrigaste emot Brahes plan, och D. framhäfde i rådet med eftertryck kanslerens betänkligheter. I följd af dessa motarbetningar inskränktes den redan inrättade revisionsrätten till blotta beredandet af de redan inkomna målen och blef sålunda endast en kortvarig antecipation af den 18 år senare inrättade nedre justitierevisionen. Besinnar man nu emellertid, att Brahe år 1660 ville öfverlåta justitieärendena åt en särskild rådsafdelning, så framstår han såsom »idéfadern» både till 1720 års justitierevision och 1789 års högsta domstol.

* * *

Jakob De la Gardie var ingen stilist. Hans långvariga vistelse i främmande land och bland främmande legotrupper hade förbistrat hans tungomål, och hans stil var i hög grad tung, invecklad och ceremoniös. Anm. har i en punkt räknat ända till 234 ord. Med några undantag på tyska äro samtliga brefven affattade på svenska.

Utgifvandet af föreliggande del af Oxenstiernas brefväxling är besörjd af hufvudredaktören hr Styffe. Att leta efter anmärkningar i arbeten af denna hand är, som man vet, ett otacksamt företag. Hvad anm. i den vägen har att anföra rör hufvudsakligen några oegentligheter i rubrikerna till brefven.

En särskild svårighet har brefskrifvaren beredt utgifv. genom sin underliga och växlande teckning af egennamnen. I regeln har utgifv. hjälpt läsaren öfver denna svårighet genom att i registret upptaga alla de olika formerna; ett och annat namn, såsom Styfvert och Ramsiu, har dock återgetts utan bifogande af den vanliga formen (Stuart och Ramsay). Några gånger har utgifv. själf i rubrikerna begagnat ovanliga eller motsatta former. En särskildt prisvärd egenskap hos dessa öfverskrifter är deras utförlighet; på ett par ställen har dock postskriptas innehåll förbigåtts.

Postskriptum till n:r 21 synes troligare höra till n:r 20, i hvars rubrik dess innehåll också, eget nog, blifvit återgifvet. Brefvet n:r 26 — ej 25! — refererar svaret på såväl n:r 20 som ifrågavarande postskriptum, men talar ej om något svar på n:r 21. Dessutom omtalas brefvisaren på bägge ställena på ett sätt, som antyder samma person. — Enligt rubriken till n:r 58 skulle D. själf ämnat medfölja rytteriet hem till Sverige; meningen är dock tydligen, att han tänkte hemskicka rytteriet, men själf stanna kvar.

Den skatt, som begärdes af 1632 års möte, afsåg att utgöras redan med samma år, ej först det följande, såsom rubriken till n:r 223 uppger.

— I öfverskriften till n:r 236 — som för öfrigt tydligen blott är ett postskriptum eller tillägg — uppges, att 2 fotregementen och 8 ryttarskvadroner skulle år 1634 utskickas till Tyskland. Som därtill afsedda uppräknar brefskrifvaren Västgöta regemente, Nerike-Vermlands regemente, en skvadron af Östgöta och en af Norrlands regemente, 4 kompanier östgöta ryttare och 2 skvadroner finnar. Af Mankells rullor öfver svenska arméen denna tid finner man, att skvadron på den tiden varit en taktisk enhet vid infanteriet såväl som kavalleriet och i bägge fallen omfattat 4 kompanier eller ett halft regemente. De båda skvadr. af norrländingar och östgötar ha sålunda tillsamman bildat ett fotregemente och de 2 finska ryttarskvadronerna jämte de 4 kompanierna östgötaryttare 12 rytterikompanier eller tillsamman 3 fotregementen och 12 ryttarkompanier, såsom och hufvudsumman i n:r 238 finnes uppgifven. — Bland tryckfel förtjäna blott följande påpekas: sid. 37, rad 3 uppifr. står »E. K. M:t» i st. f. »H. K. M:t»; sid. 410, rad 15 nedifr. »1625» i st. f. »1626»; sid. 498, rad 15 uppifr. »till» i st. f. »med» och sid. 569, rad 10 nedifr. »28» i st. f. »31».

A. Rfs.

Göteborgs stift under 1700-talet. Af VILHELM BERG. Text 257 sid. + bilagor och register 306 sid. Wettergren & Kerber. Göteborg 1891—92.

Grunddragen af svenska kyrkans utveckling äro ganska väl kända, och värdefulla arbeten öfver hennes äldre historia saknas som bekant icke. Det återstår likväl icke obetydliga vidder, dit forskaren ännu icke framträngt. Särskildt är det af religiösa rörelser uppfyllda adertonde århundradets kyrkliga förhållanden inom vårt land ännu icke på långt när genomforskade. Hvarje redbart försök att i någon mån lyfta på den slöja, i hvilken detta århundrades svenska kyrkohistoria till stor del ännu är insvept, måste därföre hälsas med glädje.

Det var också med rätt stora förväntningar, som vi gingo att taga del af herr Bergs anförda arbete, hvilket utgör fjärde bandet af samme författares *Samlingar till Göteborgs historia.* Vi gjorde det så mycket mera, som förf. genom sina föregående samlingar rörande Göteborgs lokalhistoria dokumenterat sig som en för äldre tiders intellektuella och materiella odling lifligt intresserad man. Redan från början nödgas vi dock tillstå, att den närmare bekantskapen med ifrågavarande arbete ingalunda motsvarat våra förväntningar.

Förf. indelar sitt material i tvenne hufvudafdelningar, af hvilka den första handlar om rättegångar mot »kättare», såsom pietister,

dippelianer, hernhutare, svedenborgare m. fl., den andra om »Göteborgs Stifts prästerskap vid midten af 1700-talet.» Härtill komma »bilagor till rättegången mot Svedenborgarne», hvilka bilagor upptaga icke obetydligt öfver hälften af den digra volymen. Redan af anförda indelning framskymtar förf:s tendens, som tydligen är att på bekostnad af »kyrkan» och hennes målsmän upphöja alla kättare och svärmare, likgiltigt af hvad slag, de än månde vara. Genomgående framställas i arbetet de senare såsom sanningsvittnen och martyrer, under det att de förra i allmänhet ställas i den förhatligaste dager. Och under samma dom, som »med omutlig stränghet» drabbat förf:s store föregångare inom detta område af kyrkohistoriskt skriftställeri — den bekante Gottfrid Arnold —, synes ock hr Bergs bok falla. Har man redan om den förstnämndes »Unparteische Kirchen- und Ketzer-Historie» allmänt erkändt, att den är »kolossalt partisk», så torde detta omdöme i lika hög grad gälla om föreliggande arbete.

Ingen opartisk kyrkohistoriker kan eller vill förneka, att de kyrkliga målsmännen äfven i vårt land under flydda tider dess värre ej så sällan gjort sig skyldiga till både stridslystnad och ofördragsamhet mot olika tänkande. Framför allt gäller detta om åtskilliga den s. k. ortodoxismens banerförare. Men dels får man ej göra kyrkosamfundet i sin helhet ansvarigt för enskilda medlemmars fel, dels må man vid det historiska bedömandet icke förgäta att äfven taga tidens allmänna art och skaplynne i betraktande.

I »inledningen» sparas ej på obevisade och obevisliga utfall mot »kyrkan» och hennes föregifna ljusskygghet m. m. i den bekante amerikanske unitarien Parkers anda. Så säges (s. 2), att kyrkan — hvarmed tydligen menas icke blott den romersk katolska utan äfven reformationens — under seklernas lopp allt afgjordare brutit med vetenskapen. »Den har söndrat sig därifrån, liksom den söndrat sig från mänsklighetens friska tankar och från mänsklighetens friska, praktiska lif för att i stället drömma sjukliga, osunda drömmar» o. s. v. och sid. 3: »kyrkan fruktar ljuset och bäfvar för nya tankar.» (!)

Med afseende på »den kyrkliga teologien,» om hvilken förf. hyser besynnerliga föreställningar, invecklar han sig i uppenbar motsägelse. På ett par ställen räknas teologien till vetenskaperna. Så utropar förf. (s. 3): »Hvad kan då orsaken vara till detta, att alla andra vetenskaper gå framåt, alla utom den kyrkliga teologien?» Och sid. 4 säges, att teologien »är ett undantag från alla de andra vetenskaperna.» Den är således, menar förf., dock en vetenskap. Men på samma sida, som först citerade tirad läses, gifver förf. sina läsare den minst sagdt öfverraskande upplysningen, att »teologien har lika litet att göra med vetenskapen, som den själf kan sägas vara någon sådan».

På något försök att vederlägga detta förf:s bestridande af teologiens vetenskaplighet skola vi så mycket mindre inlåta oss, som förf., såsom anfördt är, i samma andedrag erkänt hvad han förnekar. Att för öfrigt sådana teologiska discipliner som exegetisk och systematisk teologi, kyrkohistoria, religionsfilosofi, jämförande religions-

historia m. m. med afseende på vetenskaplighet icke stå efter för någon som helst annan exakt vetenskap är klart för hvar och en, som i någon mån känner dessa kunskapsgrenars art och metod. Att förf. saknar kännedom om den kyrkliga teologiens betydande framsteg icke minst i detta århundrade kan vara förlåtligt. Men knappast synes oss ursäktligt att helt enkelt förneka detta faktum och att så tvärsäkert som skett yttra sig om förhållanden, rörande hvilka man tydligen är grundligt okunnig.

Sidan 3 förekommer ytterligare ett påstående, som vi icke vilja med tystnad förbigå. Förf. säger här, att »med samma skäl som om någon skulle vilja förfäkta den satsen, att astronomien är detsamma som stjärnorna . . . . med samma skäl lärer man ännu i dag vid det nittonde seklets afton, att den kyrkliga teologien *är* själfva kristendomen . . . .» Hvem det är, som i våra dagar lärer så högst besynnerligt, därom lämnar oss förf. icke bestämdt besked. Af sammanhanget tyckes emellertid framgå, att han med »man» menar målsmännen för den kyrkliga vetenskapen. Men vi trotsa en hvar att vare sig i vårt land eller Tyskland bland de nuvarande innehafvarne af de akademiskt-teologiska lärostolarna kunna uppleta någon, som hyllar en så absurd mening.

Vi lämna inledningen för att öfvergå till en granskning af det sätt, hvarpå förf. löser sin uppgift att skildra »Göteborgs stift under 1700-talet.» Till att börja med anmärka vi då i allmänhet, att bokens titel ger oss anledning att vänta mera än hvad där i verkligheten gifves. I ett arbete, som har till ändamål att framställa stiftets historia, väntar man att finna redogörelser icke blott för ecklesiastika rättegångsärenden utan äfven för arten och beskaffenheten af den andliga odlingen inom stiftet under den tid, arbetet omfattar, för viktigare prästmötesbeslut, visitationer o. d., för stiftets skolväsende, för prästerskapets betydelsefulla verksamhet för folkundervisningen o. s. v. Ehuru några torftiga och högst sporadiska upplysningar rörande ett eller annat af sistnämnda angelägenheter icke alldeles fattas, så saknas likväl sammanhängande redogörelser för dessa viktiga förhållanden. Framställningen kan för öfrigt icke göra anspråk på fullständighet redan af det skäl, att förf. utom tryckta källor egentligen endast rådfrågat i Göteborg och Lund förvarade handlingar och protokoll utan att beakta det särdeles rika material, som för Göteborgs stifts äldre historia förefinnes på andra orter, exempelvis i riksarkivet i Stockholm och Nordinska samlingen i Upsala.

Om »pietisterna» i Göteborgs stift under adertonde århundradet har förf. icke mycket att meddela. Den afdelning, som skulle handla härom, upptages hufvudsakligast af en redogörelse för några af de allbekanta mot pietisterna utfärdade kungliga plakaten. Någon egentlig förföljelse mot pietisterna från Göteborgs domkapitels och prästerskaps sida har förf. ej lyckats uppspåra.

Den följande afdelningen har, såsom öfverskriften angifver, till föremål den heretiska rörelse, som såg sin upphofsman i den bekante äfventyraren Johan Konrad Dippel. Här skildras några med dippelianer

anställda rättegångar och i sammanhang härmed redogöres för dessa personers öfriga lefnadsöden. Förf:s framställning är dock på denna punkt icke obetydligt ofullständig och äfven på grund häraf delvis oriktig och skef. Sid. 41 o. f. redogöres för domprosten Hilleströms och lektor Montins besök i dec. 1735 hos den på Bohus fästning inspärrade studenten Leopold. Sid. 42 meddelas bl. a., hurusom den sistnämnde vid detta tillfälle uttryckte sin lifliga önskan »att bli benådad med transport ifrån Bohus till Kalmar, där han kunde få tillfälle tala med biskop Herman Schröder, till hvilken han hade så mycket större förtroende, som denne varit hans informator.» Förf. antager emellertid, att Leopolds nämnda önskan icke uppfylldes, utan att vederbörande i stället öfverlämnade »honom såsom numera oförbätterlig att i tysthet och mörker multna bort i Bohus fängelsehålor. Så gingo år efter år — fortsätter förf. —, kommendanterna ombyttes, konsistorii ledamöter föllo undan, och slutligen glömdes han fullständigt . . .» Och sid. 26 säger förf. bestämdt, att en af dippelianerna, med hvilken han klarligen icke menar någon annan än Leopold, »satt afglömd i fängelset under hela 22 år.»

Förf. saknar således kännedom därom, att Leopolds anförda begäran om förflyttning från Bohus till Kalmar verkligen beviljades enligt K. M:ts bref till landshöfdingen i Göteborg af den 12 mars 1736. Förflyttningen verkställdes äfven, och i maj sistnämnda år anlände Leopold till Kalmar enligt biskop Schröders skrifvelse till K. M:t af den 7 dec. 1736 (orginal i riksarkivet). Långt ifrån att, såsom hr Berg påstår, »i tysthet och mörker multna bort i Bohus fängelsehålor», åtnjöt Leopold under de närmast följande åren en relativt stor frihet och en outtröttlig omvårdnad af sin forne lärare, den människoälskande biskop Schröder. Den sistnämnde upplät med aldrig svikande gästfrihet sitt hem för den tydligen sinnessvage studenten, hade ofta pastorala samtal med honom, besökte i hans sällskap den offentliga gudstjänsten o. s. v., men med lika ringa framgång som Göteborgsprästerna, när det gällde att rubba Leopold ur dennes förvända meningar och bibringa honom en sannare och sundare religiös åskådning. Leopold kvarstannade emellertid icke mindre än fem hela år i Kalmar. Efter åtskilliga förhandlingar mellan vederbörande myndigheter fördes han därifrån år 1741 till Danviken, hvarifrån han enligt regeringens förordnande i dec. 1745 omsider återsändes till Bohus. Om allt detta och de intressanta omständigheter, som härmed stå i samband, finner man hos förf. ingenting.

Ett rätt betecknande exempel på det sätt, hvarpå förf. finner lämpligt att framställa de kyrkliga myndigheterna, äro de ord, med hvilka han kommenterar det meddelade protokollet rörande ett biskop Erik Benzelii besök hos Leopold på Bohus. Förf. säger här (sid. 34): »— — — själfve hans högvördighet biskop Erik Benzelius gjorde sig besvär att med hela tyngden af sin auktoritet öfverväldiga den ensamme fången; resultatet föreligger i det protokoll, som vid tillfället uppsattes i biskopens namn — —». Enhvar, som äger någon kännedom om den för urban humanitet kände, ädle och fint bildade

Erik Benzelii allmänna ståndpunkt i fråga om heretici, kan ej undgå att hysa en smula förvåning öfver vår förf:s anförda ord. Denna förvåning skingras icke efter genomläsningen af det lyckligtvis — såsom redan nämndt — meddelade protokollet öfver ifrågavarande »samtal med Kristian Leopold på Bohus slott.» Icke ett enda ord i detta protokoll gifver stöd därför, att Benzelius skulle på ett otillbörligt sätt användt sin episkopala myndighet att öfva pression på den stackars fången. Tvärtom framstår Benzelius såsom den där endast och allenast på det stilla öfvertygandets väg sökte föra den irrande till rätta. Så heter det i detta protokoll, sedan där anförts, huru Leopold »tackade Gud för sitt roliga sinne» och sitt tålamod i lidandet samt att han icke ville »ett hårsmån gå ifrån den bekända sanningen», naturligtvis sådan han fattade henne, på följande sätt: »Förestältes honom, att tålamod jämte andra kristeliga dygder vore en stor Guds gåfva, men att han ändteligen bör eftertänka, hvarför han lider; icke blott lidandet utan orsaken och oskyldigheten böra göra en tålig och förnöjd. Hvad sanningen angår, böra vi varsamt tillse, att vi ej tro våra inbillningar och taga dem för sanning utan veta, hvarpå vår bekännelse grundar sig, och att det i trons saker bör vara på Guds heliga ord, som är gifvet till regel.» Oaktadt protokollet sålunda åt biskopens tillvägagående förlänar en helt annan belysning, än hvad förf:s anförda yttrande gifver vid handen, fortsättes efter protokollets afslutande med reflexioner i samma anda som förut.

Understundom förtigas sakförhållanden, som äro ägnade att låta vederbörandes handlingssätt framstå i en annan dager, än förf. synes önska. Så t. ex. får man sid. 39 väl veta, att biskopen i Göteborg år 1733 klagar, att studenten Stendahl »vidhåller sina satser och påstår, att ingen är mera upplyst än Leopold och den fjärde församlingen», men *icke*, att biskopen och domkapitlet i april 1733 till K. M:t hemställt, »att som Stendahl vore kommen på sundare tankar, honom måtte tillåtas att återvända till hans födelsebygd Växjö och där möjligen läsa en eller annan timme om dagen i nedersta klassen af trivialskolan.»

Äfven om Stendahls öden efter 1733 saknar förf. kunskap och har sålunda intet att meddela om Stendahls vistelse i Kalmar, där äfven han var föremål för biskop Schröders nitiska omvårdnad, intet om hans af K. M:t den 2 maj 1735 beviljade utländska resa, som han sedermera företog i sällskap med sin konkubin Maria Persdotter, intet om hans återkomst till fäderneslandet den 26 okt. 1737 och om hans slutliga landsförvisning af Göta hofrätt den 23 mars 1739.

I fråga om dippelianen P. Spaak (sid. 51 o. f.) hade varit önskvärdt att förf. meddelat, det denne sedermera slöt sig till de s. k. skevikarne, äfvensom huru han genom Erik Erikssons inflytelse förmåddes att återtaga åtskilliga af sina villomeningar samt huru han i febr. 1735 i en skrifvelse till Göteborgs domkapitel bl. a. återkallar sitt förra förnekande af den Helige Andes gudom »erkännande, att

han varit i stor frestelse, ur hvilken ingen mänsklig lärdom utan endast Guds underbara nåd kunnat befria honom.»

För framställningen af den Svedenborgska rörelsen inom Göteborgs stift under 1700-talet har jämte konsistoriiprotokollen prof. Sundelins arbete »Svedenborgianismens historia i Sverige under förra århundradet» (Upsala 1886) utgjort en hufvudkälla. Sistnämnda arbetes öfverskådlighet vid ämnets gruppering saknar man dock i hr Bergs skildring, som i allmänhet troget följande domkapitelsprotokollen i spåren mera har karakteren af en vidlyftig och något tröttande krönika än af historiskt-vetenskaplig framställning.

Sid. 120 not 2 erhåller läsaren den öfverraskande upplysningen, att Göteborgs konsistoriiprotokoll för åren 1771—76 — hvilka vid tiden för prof. Sundelins forskningar rörande Svedenborgianismen saknades i domkapitlets arkiv, hvadan nämnde forskare helt naturligt antagit, att de varit förkomna — visserligen numera åter befinna sig i nämnda arkiv, »men voro vid den tiden, när Svedenborgianismens historia skrefs, utlånade till författaren af nu föreliggande arbete,» d. v. s. hr Berg. Upplysningen lemnar en allt annat än hugnesam inblick i det sätt, hvarpå domkapitlens arkiv understundom vårdas, och utgör i sin mån ett ganska talande vittnesbörd för behöfligheten af särskilda, under ansvariga arkivtjänstemäns vård stående stifts- eller landsarkivs inrättande.

I den afdelning af arbetet, hvilken enligt öfverskriften skulle handla om »öfriga kätterier», redogöres bl. a. onödigt utförligt för ett par stackars vansinniga kvinnors sjukliga fantasier. Däremot söker man förgäfves upplysningar om de för villfarande meningar i religionen från denna tid kände, inom Göteborgs stift uppträdande kanslisten Sivert Stohr, studenten Elias Brossig och skrifvaren Ranz. I arbetet förekomma icke ens deras namn. Lika litet har förf. att meddela något angående den af domprosten Hilleströms adjunkt, magister Severin Ring, Larsmässodagen 1731 hållna vida beryktade predikan i Göteborg, ehuru denna predikan, hvars innehåll ansågs vara delvis kätterskt, så när gifvit upphof till en allvarsam heretisk-schismatisk rörelse.

I den senare hufvudafdelningen af sitt arbete söker förf. i hvad angår Göteborgs stift vederlägga ett af en bland våra kyrkohistoriska författare (C. A. Cornelius) fäldt yttrande så lydande: »*Det har icke utan skäl blifvit sagdt, att medlet af det 18:de seklet var svenska kyrkans bästa tid.*» Hr Berg anser såväl detta omdöme som de s. k. »Herdaminnena» (likväl med »berömvärdt» undantag för C. W. Skarstedts öfver Göteborgs stift) innehålla en alltför stor blomstermålning, som illa öfverensstämmer med det verkliga förhållandet. »Det torde sålunda — säger vår förf. — vara på tiden att vända om medaljen för att skaffa oss en riktigare, om än mindre tilltalande bild af densamma.» Vi kunna härvid icke underlåta att anmärka, det förf. torde stå tämligen ensam om sin mening angående »herdaminnenas» »rosenfärgade skildringar.» Det är eljest en rätt allmänt känd och erkänd sak, att flertalet af dessa »herdaminnen» äro uppfyllda af *prä-*

sterliga brottmålshistorier och kunna icke anses utgöra objektiva och allsidiga biografiska teckningar. Förf. har i detta afseende icke brutit någon ny väg. Äfven hans skildring af Göteborgs stifts prästerskap vid midten af det adertonde århundradet har alltför mycket, för att icke säga uteslutande, med brottmålen att skaffa.

Som hufvudkälla för sin framställning har hr Berg användt konsistoriiprotokollen. Men dessa äro ingalunda en tillräcklig källa för en allsidig och rättvis skildring af den art som den ifrågavarande. För att åstadkomma en sådan skildring fordras äfven — och vi återkomma här i det speciella till ett föregående generellt yrkande —, att man genomgått de vidlyftiga i riksarkivet, kungl. biblioteket och Upsala universitets bibliotek m. m. förvarade samlingarna rörande Göteborgs stift och prästerskap under ifrågavarande tid, och icke blott detta, utan ock att man noggrant genomforskat de särskilda kyrkoarkiven inom Göteborgs stift. Just ur sistnämnda arkiv torde icke få upplysningar stå att hämta om det goda, prästerskapet utöfvat inom sina församlingar, om dess verksamhet för folkundervisningen, för tukt, sedlighet och gudsfruktan o. s. v. Den objektive kulturskildraren får för öfrigt lika litet som historieskrifvaren glömma, att man icke skrifver en tids eller korporations historia genom att blott relatera i arkiv och bibliotek förvarade dokument och handlingar. Det ligger dessutom i sakens natur, att speciellt domkapitelsprotokollen skola innehålla mera om felen, afvikelserna, de uppseendeväckande undantagen än om det stilla, ödmjuka, redbara och plikttrogna arbetet i kärlekens tjänst. Den välsignelserikaste verksamheten undgår ofta att blifva tagen till protokolls. En prästerskapets eller kyrkans historia med domkapitelsprotokollen som enda eller hufvudsakliga källa är därför ungefär lika lyckad eller rättare sagdt misslyckad som en svenska folkets inre historia uteslutande grundad på domstolsprotokollen.

Af antydda skäl kunna vi hvarken finna hr Bergs teckning af tillståndet bland Göteborgs stifts prästerskap i midten af 1700-talet tillfredsställande eller att han lyckats jäfva biskop Cornelii anförda omdöme om det allmänna tillståndet inom svenska kyrkan vid denna tid. Det gör ett i högsta grad pinsamt intryck på den icke skandallystne läsaren att följa författarens prästerliga brottmålshistoria. Med stor sorgfällighet tyckes han hafva uppletat och omständligt relaterat nästan alla af präster begångna förseelser under det skede, skildringen afser. Framställningen kulminerar i en sorts prästerlig brottmålsstatistik, som förf. tagit sig före att utarbeta (sid. 253 o. f.). Förf. har nämligen först upprättat tabeller, utvisande antalet präster, som för olika förseelser blifvit »*åtalade*» under tidrymden 1755—1775. Mödan med dessa tabellers uppsättande synes emellertid tämligen ofruktbar, då icke samtidigt en öfversikt meddelas med uppgift på antalet präster, som verkligen blifvit förvunna till de förseelser, för hvilka de angifvits. Ett åtal i och för sig *bevisar* ju i själfva verket alldeles intet med afseende på en persons brottslighet, då åtalet allenast i illviljan alltför väl kan hafva sin grund. För att visa, att

tillståndet inom kyrkan var »rent af förfärande», anställer förf. därpå en jämförelse mellan antalet åtalade och antalet befintliga präster. Men då det af honom uppgifna antalet åtalade omfattar en tidrymd af icke mindre än *tjugu* hela år, låter förf. däremot antalet befintliga prästmän endast omfatta *ett enda* år, 1764. Ohållbarheten och den fullständiga värdelösheten af en så beskaffad statistik ligger i uppenbar dag.

Äfven om förf:s skildring är ensidig och öfverdrifven, måste emellertid erkännas, att alltför många af den tidens domkapitelsledamöter och präster i Göteborgs stift voro allt annat än värdiga innehafvare af sitt ansvarsfulla ämbete. Rättvisligen må dock samtidigt framhållas, att icke ens nämnda stift, som antagligen var ett af de vid denna tid sämre lottade, helt saknade dugliga och som det synes af det renaste nit för sin heliga sak besjälade församlingslärare. Vi nämna exempelvis namnen Karl Johan Brag, Petrus Lönborg, Pete. Arfvidsson och Johan Andersson Willin.

Såsom bilagor har hr Berg, som det förefaller, med stor fullständighet meddelat »handlingar rörande Svedenborgska målet», hämtade ur Göteborgs konsistoriiarkiv. Obetingadt anse vi dessa bilagor utgöra den värdefullaste afdelningen af hr Bergs bok och bilda ett ganska användbart material för den, som vill djupare intränga i det historiska studiet af den märkvärdiga rörelse, hvarom de handla. Större delen af dessa aktstycken har förut icke varit tryckt, enär, så vidt åtminstone anmälaren har sig bekant, de enda hittills offentliggjorda handlingarna i det celebra religionsmålet varit de genom assessor A. J. Aurells försorg i Göteborg år 1769 utgifna »*Handlingar rörande Svedenborgianismen och de så kallade predikoförsöken.*» Om det sätt, hvarpå hr Berg utgifvit ifrågavarande aktstycken, vore dock åtskilligt att säga, men då denna granskning redan svällt ut till ett omfång öfverstigande det ursprungligen åsyftade, vilja vi inskränka oss till några korta anmärkningar.

Utgifvaren synes följt tvenne hvarandra korsande principer dels och i allmänhet den att modernisera språket i de gamla handlingarna (s. 1 o. f.), dels att med vissa modifikationer såsom med upplösning af urskriftens förkortningar o. s. v. diplomatiskt troget återgifva originalet (t. ex. s. 220 o. f.). Den senare grundsatsen torde gifvet vara att föredraga. Flerestädes har editorn icke kunnat läsa originalhandskriften eller åtminstone faktiskt oriktigt återgifvit densamma. Särskildt har latinet och grekiskan vållat svårigheter. Några exempel må anföras. Bil. sid. 6 rad. 2 nedifrån står: . . . *sic reveratione, in lange plurimis non potest intelligi*, bör tydligen vara: . . . *sic revelatione in longe plurimis non potest intelligi*. Sid. 7 står på icke mindre än 19 ställen »*ex*» i stället för »*et*». Af dessa fel finnas emellertid lyckligtvis bland »rättelser och tillägg» de flesta justerade. Orättade kvarstå dock uttryck sådana som: »*Tyrus ex*(!) *Sidon, cogitationes veri ex*(!) *boni*» och: »*principium cognoscendi fidei religionis ex*(!) *theologiæ revelatæ*» m. fl. (Jfr sid. 23, r. 10, sid. 24, r. 15, där *et* står för *ex*). Samma sida rad 7 nedifrån står alldeles riktigt: *Justificatio*

ex sola fide. Enligt utgifvarens egna rättelser bör emellertid — komiskt nog — uttrycket läsas på följande sätt: *justificatio et*(!) *sola fide.* Samma sida rad 10 uppifrån står »inferna Ecclesiæ», bör vara »infima Ecclesiæ.» Samma sida rad 18 nedifrån står den alldeles obegripliga frasen: »*Ominus est ille Deus*», hvilket skall vara »*Dominus est ille Deus.*» Vi kunde fortsätta, men vår lista torde redan blifvit lång nog. Detta hvad latinet angår. Sid. 273 rad 10 uppifrån står vidare det obegripliga: »αποσπασηατια,» skall troligen vara: αποσπασματια. Bland utgifvarens egna rättelser och tillägg *märkes* följande: »Bil. sid. 166, 11 raden uppifrån tillägges efter Joh. 2: 18 παιδία, ἐοχάτη ὥςαἐοτίν, καί καξὼς ’ηκοίοατε οτι ἀντίχςιοτός ἔςχεται, καὶ νῦν ἀντίχςιοτοι πολλοὶν γε γόναον.» För jämförelses skull meddela vi det åsyftade stället, hvilket återfinnes *icke* i Johannes evangelium utan i samme apostels första bref, såsom det verkligen lyder: Παιδία, ἐσχάτη ὥρα ἐστί· καὶ καθὼς ἠκούσατε ὅτι ἀντίχριστος ἔρχεται, καὶ νῦν ἀντίχριστοι πολλοὶ γεγίνασιν· — Sat sapienti!

A. H. L.

Nyare unionell litteratur och olika unionella rättsåskådningar. Kritisk framställning af OTTO VARENIUS. 120 sid. Almqvist & Wiksell. Upsala 1893.

Unionen sådan den skapades och sådan den blifvit. *I. Den ursprungliga unionen* af RUDOLF KJELLÉN. (N:o 1 i Föreningen Heimdals Folkskrifter) 51 sid. F. & G. Beijer, Stockholm 1893.

De senaste årens unionella förhållanden hafva såsom bekant framkallat en rikhaltig skriftställarverksamhet på unionsfrågornas område. Nya broschyrer i unionsfrågan hafva i boklådorna hört till ordningen för dagen, och tidningarna bjuda litet emellan sina läsare på artiklar i en eller annan specialfråga. Ofta gäller det väl hufvudsakligen något praktiskt-politisk spörsmål, men ej sällan finner man åtskilligt, som äfven för fackmannen har intresse och värde, och den som i framtiden vill studera våra dagars unionella uppfattning kan ej underlåta att uppmärksamma äfven nämnda litteratur.

Vid ett sådant studium erbjuder doc. Varenii arbete en mycket beaktansvärd hjälpreda. Det är nämligen, kunde man säga, *en recension* af närmare ett 30-tal af dessa unionsarbeten; $^2/_3$ äro därtill sådana, som ursprungligen utgöras af tidnings- eller tidskriftsuppsatser, om ock sedermera till största delen publicerade i broschyrform.[1] Recensionen inskränker sig emellertid visst icke till ett blott refererande,

---

[1] Af svenska arbeten finnas berörda skrifter af Harald Hjärne, A. Hedin, samt pseudonymerna C. E. L., R. C. A., Hbg m. fl., af norska af S. Ibsen, H. Berner, J. Ütheim, B. Morgenstierne, L. M. B. Aubert m. fl.

den ger tvärtom hela vägen självständiga kritiska utredningar såväl af principfrågorna som af mera anmärkningsvärda specialspörsmål.

Vid dessa utredningar bygger förf. på den grund prof. O. Alin gifvit i sitt 1889 publicerade arbete: *Den svensk-norska unionen*, upptar till besvarande en del mot detsamma framställda invändningar och undersöker från den historiska utgångspunkt, som därmed är angifven, i de särskilda fallen unionens rättsliga innehåll.

På samma grund bygger ock doc. Kjellén i den kortfattade, men klart och trefligt skrifna redogörelse för »unionen sådan den skapades», som den nya studentföreningen Heimdal utgifvit, och i hvilken resultaten af prof. Alins arbete erhållit en lyckligt verkställd sammanfattning och popularisering. Hvad som emellertid förlänar detta arbete ett särskildt intresse är, att förf. i åtskilligt ställt sig på en ståndpunkt, som något afviker från prof. Alins och doc. Varenii; arbetet bebådar sålunda, om man så vill, en ny varietet bland unionssystemen.

Det är naturligt, att för de båda förf. med en sådan utgångspunkt som denna deras unionsrättsliga system skall blifva väsentligen ett annat än det eller de nuvarande norska — hvilka som bekant i vissa punkter kunna stödja sig på prof. Rydins arbete af 1863 om *Föreningen emellan Sverige och Norge*, — och tyngdpunkten i hr Varenii bok ligger ock i kritik på särskilda punkter af detta norska system och dess följdsatser. Enligt detsamma, sådant det föreligger i de af hr V. behandlade arbetena, har Norge gått in i föreningen såsom fullt suverän stat. I Kielerfreden afträddes Norge till Karl XIII *personligen*, denne är därefter endast en norsk tronpretendent, för hvilkens tillträde till den norska regeringen stortinget fullt fritt och självständigt formulerar sina villkor, hvilka kodifieras i den uteslutande på stortingets fria maktfullkomlighet beroende norska grundlagen. Föreningens innehåll har häraf fått sin karakter: »foreningsakten» säger S. Ibsen, »gaar ut, ikke fra unionen, men fra de enkelte staters suverænitet som det hovedsaklige, det overordnede moment», och hvarje inskränkning häri, hvarje gemensamhet rikena emellan, kräfver för att erkännas såsom ett »fælles» ärende, öfver hvilket ingendera parten ensidigt kan råda, ett stöd i unionskontraktets uttryckliga ord. De enda föreningsbestämmelser, som existera, innehållas i riksakten af 1815, hvilken är byggd på båda rikenas fulla jämlikhet. Faktiska afsteg från denna äro afsteg från unionens grundprincip; de *böra* därför med första utplånas, och de *kunna* det, *juridiskt* och *rättsligt*, utan någon som helst underhandling med Sverige.

Häruti äro f. n. båda de norska partierna ense; för dem båda är Sveriges primat i fråga om de diplomatiska ärendena såsom enligt deras mening icke »riksaktfästadt» icke någon föreningsbestämmelse.[1] Skillnaden åter ligger däri, att vänstern anser den norska grundlagen redan nu *kräfva* norskt utrikesstyre, högern åter anser den *tolerera* det nu-

[1] En annan ståndpunkt har häfdats och häfdas ännu af Norges främste statsrättslärare, professor Aschehoug.

varande tillståndet. Hvad den i detta fall anser vara Norges fulla *rätt*, anser vänstern ock vara dess *plikt* att utan vidare genomföra; högern däremot anser moraliska förpliktelser föreligga, som göra önskligt, att Norge icke nu gör bruk af denna rätt.

På alla punkter uppträder hr V. — liksom äfven hr Kj. för så vidt de i hans arbete beröras — och häfdar en häremot direkt stridande ståndpunkt.

I uppfattningen af Kielerfredens betydelse stämma båda öfverens: Norge afträddes därvid icke åt Karl XIII personligen, utan *åt den svenska kronan såsom en dess besittning.* Bevis härför hafva lämnats af prof. Alin; gent mot en del anmärkningar, som mot dennes uppfattning framställts af bl. a. prof. K. Maurer och presid. H. Forssell, hänvisar hr V. till prof. Tryggers motbevisning i *Nytt juridiskt arkiv* afd. II 1889 och 1890. Trygger påpekar där, huru i traktaten Norge uttryckligen afträdes icke till konungen af Sverige och hans arfvingar efter den svenska successionsordningen, utan till honom och hans *efterträdare till svenska tronen och riket*, och framhåller vidare, att de ändringar, som förekomma i traktaten jämförd med koncepten, icke kunna anses tala för att den svenske konungen skulle till Norge intaga någon annan ställning än den danske till Pommern.[1] Därtill kommer, att samtida uttalanden äro eniga om att Norge afträdts till Sverige; gent emot det enstaka undantag prof. Maurer citerat — ett uttryck i Karl Johans bref till sin då 14-årige son — framdrager hr V. till de förut kända ett par nya aktstycken af Karl Johan, som otvetydigt bestyrka vår nyss angifna uppfattning.[2]

[1] De närmare omständigheterna med tolkningen af dessa ändringar äro hufvudsakligen följande:

I traktatens koncept stod ursprungligen, att Norges stift och provinser skulle tillhöra »au Royaume de Suède et »lui restent incorporés», hvilket i den definitiva akten är ändradt till »*à Sa Majesté, le Roi de Suède*, et formeront un Royaume, réuni à celui de Suède.» Då däremot om Pommern heter, att dess provinser skulle tillhöra »*au Royaume de Dannemarc*, »et lui restent incorporés», har man velat sluta, att liksom med det sista uttrycket måste afses danska kronan, skulle med det första förstås konungen af Sverige personligen. Häremot framhåller Trygger, att i fråga om den pommerska statsskulden ursprungligen heter, att den skulle gäldas af »Sa Majesté le Roi de Dannemarc», hvilket naturligtvis måste betecknas den danska kronan, till hvilken landet afträddes, och att sålunda därmed är angifvet, att med uttrycket »S. M. le Roi de Suède (Dannemarc)» i traktaten ej betecknas konungen *personligen* utan *statschefen såsom rikets representant.* Dessutom är ju att märka, att i de ordalag, med hvilka själfva afträdelsen angifves, både om Norge och Pommern heter, att den skedde »en faveur de *Sa Majesté le Roi de Suède* (*Dannemarc*) et de ses successeurs *au trone et au Royaume de Suède* (*Dannemarc*).»

[2] Den 23 sept. 1816 skrifver han till Grefve Mörner, att Sverige ej vore pliktigt ersätta några norrmäns under kriget lidna skador, »surtout comme ce dernier pays (Norge) n'a pas été réuni à la Suède ainsi, que le portait le traité, mais qu'il forme un royaume séparé sous les rapports de l'administration et des finances»; den 27 sept. 1816 heter det i bref till samma person: »Je dois vous répéter que si la Norvège avait été reunie à la Suède de la manière, que le prescrivait le traité de Kiel, le roi ayant alors eu la disposition libre et absolue de toutes les recettes norvégiennes, versées dans le trésors suèdois», uttryck, som visa att Kielerfreden ej gjorde Norge till »un royaume séparé et independant.» Och den 8 jan. 1817 heter det uttryckligen i bref till den ryske kejsaren: »par le

Härvid är ock att märka, att man 1814 ej ens från norskt eller danskt håll bekände sig till någon teori om att Kielerfreden blott gällde Karl XIII personligen: denna teori är af senare datum. I stället anmärkte man då från norsk sida — liksom ock Rydin 1863 — att konung Fredrik VI väl kunnat afsäga sig Norge, men ej ägt makt att öfverlämna det åt någon annan. Häremot visar hr V., att Kongeloven *icke*, såsom Rydin antagit, gör Norge till en särskild, oafhändelig stat. Därtill kan läggas, att om man erkänner, att Fredrik VI kunde afträda Norge, så har man erkänt honom såsom innehafvare af den norska statshögheten, men har detta skett, så följer däraf enligt alla folkrättens regler, att han icke blott var berättigad att afträda landet, utan äfven att afträda det åt hvem han ville. I Kielerfreden har man också t. ex. i art. 15 och 16 bestämda stadganden, som visa, att Fredrik VI utöfvade denna sin statshöghet ej blott genom afträdelsehandlingen, utan äfven genom direkta befallningar till norska myndigheter om sättet för landets öfverlåtelse till dess nye suverän.

Var nu Norge afträdt till den svenske konungen, så måste allt, som från svensk sida gjordes för att bringa afträdelsen till verklighet, få karakteren af svenska regeringshandlingar. Såsom bekant hafva ock för nästan alla moment i arbetet på föreningens fullbordande framtetts handlingar, som gifva hvad som gjorts från svenskt håll en sådan egenskap. Om härvid för ett par moment fullt bevismaterial ännu ej föreligger, synes det oss föga inverka. Om det nämligen såsom här är historiskt ådagalagdt, att den allmänna uppfattningen från både svensk och norsk sida — på det senare lämnar hr V. å sid. 57 flere bevis — var den ofvannämnda, och om det tillika är ett faktum, att vid denna tid man i Sverige ej sällan handskades väl lätt med konstitutionella former — t. ex. vid antagandet af tryckfrihetsordningen 1812 eller riksakten 1815 — så finns ej heller skäl att i frånvaron af formliga bevis på ett par punkter se ådagalagda afsteg från den eljest gängse uppfattningen.[1]

Enige i fråga om Kielerfreden, äro de båda förf. det äfven i fråga om Mosskonventionens *karakter* — den är för dem en traktat mellan Sveriges konung, som i denna egenskap äfven är Norges, och norrmännen, mellan undersåtar och deras laglige monark[2] — men skilja sig däremot i fråga om betydelsen af konventionens *innehåll* och detta särskildt med hänsyn till den norska grundlagens karakter.

traité de Kiel le roi de Dannemarc céda à la Suède le royaume de Norvège avec tous les droits de souveraineté tels qu'il les avait exercées.»

[1] Till öfriga bevis i fråga om samtida svensk statsmannauppfattning af denna sak må här läggas äfven följande uttalande af G. F. Wirsén från den 10 April 1814: »Man har här velat afhandla de norska ärenderna utan allt sammanhang med våra vanliga former och ordningar, men jag ville väl fråga, hvilka ärender, som närmare och direktare röra Sverige i dess allra ömmaste delar än de förevarande.» (»Handlingar af ett sällskap, 1831, VI sid. 60).»

[2] Genom att erinra om Gustaf Vasas fördrag med smålänningarne den 14 okt. 1542 bryter hr Kj. udden af Nils Höjers argumentation, när denne vill finna det faktum, att Sverige underhandlade med Norge, oförenligt med ett kvarstående på Kielertraktatens ståndpunkt, emedan »fördrag icke kunna slutas med upproriska undersåtar». (Hist. Tidskr. 1889. Granskn. sid. 83).

För dem båda är väl denna grundlag det egentliga och ursprungliga unionsdokumentet, men under det för hr V. hvarje § i Norges grundlov hämtar sin rättsliga giltighet från den »svenska statsmaktens i den ena eller andra formen gjorda medgifvande och garanti» (sid. 68) och sålunda alla dess §§ formellt sedda äro unionsbestämmelser, hvilka för ändring kräfva samtycke af den svenske konungen, så har för hr Kj. den »en dubbel natur; allt hvad där kom att stå kvar af Eidsvoldsförfattningen, det måste få karakteren af en egen norsk författning», under det »allt det andra måste bli ett unionellt fördrag» (sid. 16). Vill man veta hvar gränsen går, måste man enligt hr Kj. gå till underhandlingarna på E. F:s grund. »Man såg öfver hvarenda paragraf i densamma. Somliga antogos af kommissarierna oruböade; därmed voro de fastslagna som Norges egendom, och Sverige afstod formligen från all inblandning i dem. Andra åter föllo bort eller ändrades eller lades till; hvar och en sådan nyhet innehåller en direkt öfverenskommelse mellan Sverige och Norge för unionens skull; ty att hvarje förändring i E. F. hörde till unionen, det var uttryckligen sagdt i Moss», o. s. v. Den Kjellénska skriftens karakter af populär folkskrift gör, att någon utförligare vetenskaplig bevisföring där icke fått plats. Grunden till nämnda tudelning synes hr Kj. söka i konventionens art. 3 (senare ledet): »Hans Maj:t föreslår icke däruti (i E. F.) andra ändringar än de, som äro nödiga för bägge rikenas förening, och lofvar att icke göra flere utan gemensamt med ständerna.»[1]

Vi kunna ej dela författarens åsikt. Man tänke sig Eidsvoldskonstitutionen så affattad, att den icke erbjudit det ringaste hinder för föreningen; man tänke sig vidare, att krigsrörelserna slutats genom en traktat, hvari Sveriges konung utan vidare antagit hela nämnda konstitution, — äfven under sådana förhållanden hade konstitutionen blifvit ett led i traktaten. Så skedde nu icke; men däraf, att i Moss vissa §§ uppskjutas till kommande förhandlingar, följer icke, att alla öfriga hafva sin framtida giltighet endast i följd af Eidsvoldsmännens beslut. Nej, de undandragas den blifvande förhandlingen endast därför, att de *redan varit* föremål för behandling, den underhandling nämligen, som — åtminstone preliminärt — afslutades genom konventionen själf. Därvid har den svenske konungen pröfvat *alla* grundlovens §§; de, som icke synas innebära hinder för föreningen, »lofvar han att antaga» såsom det heter i den citerade artikelns första led. Ett antagande från hans sida af hvarje § i grundlagen är således konventionens förutsättning.[2] Att Sverige i samma konvention lämnar

[1] Citatet är taget ur den svenska öfversättningen för »Inrikes Tidningar» (Alin, Den svensk-norska unionen. Bil. sid. 127 ff.). I förbigående må anmärkas, att öfversättningarna af dåtida aktstycken ofta lämna rätt mycket öfrigt att önska. Så t. ex. är här »de concert avec» återgifvet med »gemensamt med», men i öfversättningen till kronprinsens försäkran af den 10 aug. i samma sammanhang återgifvet med »i samråd med».

[2] Att Mosskonventionen endast är en preliminär öfverenskommelse, minskar icke denna svenska konungens rätt gent emot norska grundlagen, helst vid det definitiva antagandet kommissarierna med stortinget öfverlagt om hvarje § och sedermera samtliga §§ å svenske konungens vägnar antagits.

åt norrmännen frihet att deltaga som beslutande part i underhandlingen förändrar icke detta förhållande. Det medför blott, att norrmännen kunna säga nej till hvarje blifvande ändring i grundlagen, men det lämnar dem icke själfrådighet öfver denna grundlag.

Redan i underhandlingen i Moss ligger en bestämd eftergift från norrmännens sida, hvilket man hittills ej synes tillräckligt beaktat. Deras konung tvingas af en enligt deras uppfattning utomstående makt att sammankalla ett storting, och tvingas att instämma detta till en viss uppgifven ort — hvartill ej E. F. band honom — och detta storting förbindes att taga under behandling grundlagsändringsförslag, ehuru det som *»overordentligt»* enligt E. F. icke *fick* upptaga sådana förslag, långt mindre därom besluta. Den ängsliga noggrannhet, hvarmed sedermera det sammanträdande stortinget söker ställa sig suveränt, kan ej bortförklara det faktum, att denna suveränitet redan genom dess sammanvaro i ett sådant ärende är uppgifven; ty suveränt är icke det folk, som träder i underhandlingar med ett annat om ändringar i sin grundlag och till och med tvingas att genomföra dessa på grundlagsvidrigt sätt.

Är nu grundloven af den 4 nov. det första och egentliga föreningsdokumentet, så kunna naturligtvis ändringar däri icke verkställas utan bifall af båda parterna, d. v. s. Sveriges konung och Norges storting. Båda förf. framhålla detta med styrka — hr Kj. dock naturligtvis endast i fråga om de delar af grundloven, som han anser vara unionella — och framhålla det orimliga i att tänka sig, det man vid föreningens ingående skulle hafva lämnat norrmännen rätt att efter behag ensamma »ändra formliga och direkta fördrag med Sverige».

Intressant är den undersökning, som finnes hos hr V., i fråga om gången af den svenska riksdagens förhandlingar vid riksaktens antagande. Såsom bekant har man ofta — så senast N. Höjer i sin recension af Alins nämnda arbete i denna tidskrift 1889 — velat häfda den åsikten, att riksakten vore det enda föreningsfördraget, ja, Höjer anser i detta afseende dess redaktion så afgörande, att »äfven om Norges grundlag blifvit i laga former stadfäst som en svensk regeringshandling, så vore den i alla fall genom riksakten upphäfd såsom sådan.» Enligt denna åskådning skulle sålunda genom novemberdagarna 1814 blott uppstått en personalunion, som först genom riksaktens tillkomst förvandlats till realunion. Hr V. framhåller gent emot denna åsikt, att i handlingar från 1815, tillkomna *före* riksakten, ofta betonas, att en förening, *baserad på bestämda föreningsstadganden*, redan då var en verklighet, och att Norges grundlov innehöll verkliga unionella bestämmelser.[1] Det är ock öfver §§ i

[1] Den kungl. prop. af den 12 april 1815 angifves handla »om de nya konstitutionella förhållanden, som till följe af föreningen mellan Sverige och Norge *uppkommit* (kurs. af oss) och uppräknar vissa §§ i Norges grundlov, som K. M. ansåg omfatta de ämnen, »som för båda rikena *äro* gemensamma» (kurs. af oss). Man ansåg sålunda — *innan* frågan om upprättande af en riksakt bragts på tal — konstitutionella förhållanden mellan rikena föreligga, och hade på frågan, hvar stadgandena om dessa vore att söka, ej kunnat hänvisa på annat än norska grundloven.

Norges grundlov, som ständerna först fatta sina — i allmänhet godkännande — beslut, och först *efter* detta godkännande upprättas riksakten. Då vidare den kungl. prop. i detta ärende till 1815 års riksdag inledes med en hänvisning till det förbehåll, som vid grundlovens antagande gjordes den 10 nov. 1814 för riksens ständers konstitutionella rätt i *de* delar, som medföra ändring eller jämkningar i Sveriges regeringsform, så är härmed tydligen angifvet, att det är för *dylika* gemensamhetsbestämmelser ständernas samverkan begärdes. Samma hänvisning till detta förbehåll finnes ock i riksakteus ingress, som *betraktad i sitt sammanhang* icke gifver stöd för åsikten, att riksakten skulle innehålla *alla* föreningsvillkoren.

Med den unionella rättsåskådning vi sålunda antydt såsom bakgrund beröra de båda förf. äfven åtskilliga specialspörsmål såsom t. ex. de bekanta frågorna om utrikesärendens behandling och om konsulatväsendets ställning enligt föreningsfördragen, hvilka i våra dagar alltmer synas öfvergå till praktiskt-politiska tvistepunkter. Särskildt hr V. får under sin kritik af de norska arbetena rik anledning att grundligt belysa dessa saker. Här må endast nämnas, att han därvid t. ex. i det faktum, att »konsuler» omnämnas i grundloven icke kan se något stöd för att de skulle vara enbart norska embetsmän, enär grundloven icke är en enbart norsk författning, utan äfven ett unionsdokument och sålunda där omnämnda ämbetsmän äfven *kunna* vara unionella. För att de skulle vara enbart norska skulle fordras bestämmelser, som direkt angifva detta. Nu finnas emellertid inga sådana ifråga om konsulerna; tvärtom visar förf., att man vid förhandlingarna 1814 ansåg konsuler inbegripas under de i § 26 omnämnda »gesandterna», och denna § 26 åter — intagen i riksakten såsom dess § 4 — är som bekant af oomtvistadt unionell karakter.

Bland mera anmärkningsvärda punkter i förf:s framställning må nämnas hans belysning af A. Hedins citater, hans referat af prof. Auberts intressanta tolkning af det bekanta »i dens sted», hvarmed stortingsprotokollet den 28 okt. 1814 beledsagar inskottet af § 38 i grundloven, efter det den gamla § 33 uteslutits o. s. v. Utrymmet hindrar oss dock att härpå närmare ingå, likasom ock på ett par smärre anmärkningar mot de skäl, på hvilka hr V. kritiserar den af signaturen R. C. A. häfdade uppfattningen om de diplomatiska ärendenas *rent svenska* karakter.

Hr Varenii arbete har till större delen ursprungligen i tre olika afdelningar varit intaget i Svensk Tidskrift för 1892 och 1893. Detta förhållande har icke varit utan en viss menlig inverkan på dess uppställning och öfverskådlighet: en del omsägningar och upprepningar hafva däraf blifvit en följd, och det är icke alltid så lätt att hitta, hvar den eller den specialfrågan behandlas. För alla, som vilja hafva en öfversikt öfver de unionella rättsåskådningarna i stort, öfver de olika praktiska specialspörsmål, som f. n. uppröra vår unionspolitik, eller öfver den hufvudsakligaste litteraturen i ämnet, torde det icke dess mindre vara den hittills publicerade bästa hjälpkällan.

Vi hafva ofvan berört den hufvudsakligaste skiljaktigheten mellan doc. Varenii och doc. Kjelléns unionella åskådningar. Den senares broschyr är för öfrigt utmärkt af ledig stil, klar och — genom väl inpassade rekapitulationer — öfverskådlig framställning och torde äfven genom sina praktiskt-politiska jämförelser och uttalanden vara ägnad att tillvinna sig läsarens intresse. Ett par anmärkningar i sak må här göras. Förf. säger (sid. 37), att det utomordentliga statsråd i hvilket enligt § 26 N. G. och § 4 R. A. fråga om krigsförklaring skall föredragas, skall räkna »minst 8 norrmän (statsministern och statsråden, ståthållaren nämnes ej)». I § 26 N. 9 heter det »den norske statsminister och de norske statsraader», hvilket hittilldags åtminstone vanligtvis tolkats såsom betecknande blott den norska statsrådsafdelningen i Stockholm. Denna tolkning torde väl ock få anses vara den riktiga; just den omständigheten, att ståthållaren aldrig omnämnts, ehuru § 13 N. 9 i sin ursprungliga lydelse tydligen förutsatte, att ståthållare eller vicekonung alltid skulle stå i spetsen för statsrådsafdelningen i Kristiania, synes ådagalägga, att man ej tänkt sig någon delaktighet i det utomordentliga statsrådet från medlemmarne af denna afdelning. Felaktigt är i alla händelser att — såsom skett sid. 44 (i noten) — påstå, att efter 1840 detta statsråd skulle räkna »10 statsråd från hvartdera landet».[1]

S. C.

[1] De delar af hr V:s arbete, som förnämligast innehålla kritiker af de båda norska partiernas unionella rättsåskådningar, hafva, sedan ofvanstående skrefs (maj 1893), utgifvits i en särskild broschyr under titel »*Unionsförfattningen ur svensk och ur norsk synpunkt*», Upsala 1893.

Öfversikt af Tidskrifter
och andra periodiska publikationer.

Antiqvarisk Tidskrift för Sverige utg. af K. Vitterhets- Historie o Antiqvitets Akademien genom Hans Hildebrand, **XI, 5.** S. Söde berg, Om djurornamentiken under folkvandringstiden.

Arkiv för Nordisk Filologi utg. under medverkan af S. Bugge m. genom A. Kock. **X.** Ny följd. **VI, 1.** M. Nygaard, Udeladelse subjekt; »subjektlösa» sætninger i det norröne sprog. — Hj. Fal Om svipdagsmål. — S. Bugge, Bemærkninger til östnordiska o latinska medeltidsordspråk med Efterskrift af A. Kock. — A. No reen, Genmäle.

Prof. Noreen berör i Genmäle äfven frågan om återgifvande af gamla handskrifter och förklarar sitt hat, sitt »för visso be rättigade hat», mot normaliserade texter. Historikern intar i de fallet en annan ståndpunkt än språkforskaren. Lyckligt om dera intressen ej för ofta behöfva kollidera.

K. Bibliotekets Handlingar. 15. Årsberättelse för år 1892. — Sven ska historiska planscher. 1. 1499—1634.

Meddelanden från Svenska Riksarkivet utg. af C. T. Odhner. **XVII.** Årsberättelse för år 1892. — B. Taube och S. Bergh, Förteckning öfver samlingen af originaltraktater i svenska riksarkivet I (Danmark, Ryssland, Polen).

Nordisk Tidskrift för Vetenskap, Konst och Industri. Utg. af Letter stedtska Föreningen genom O. Montelius. **1893, 4.** U. Sverdrup, Samoa-öerne og deres beboere for 50 år siden. — A. Hammar skjöld, Karl August Ehrensvärd. (Karl August Ehrensvärd. En lefnadsbild från gustavianska tiden af Karl Warburg.) — H. Schück, Ett helgon. — Finland i 19:de seklet, anm. af O. Montelius.

Ord och Bild, illustrerad månadsskrift. Utgifven af K. Wåhlin. **1893, 4.** E. Tegnér, Familjeinteriörer från trettioåriga kriget. Anteckningar ur gamla papper. — **7.** H. Schück, En teaterföreställning under medeltiden. — E. Peterson, Kulturhistoriska museet i Lund. — 8. C. R. Nyblom, Upsala domkyrka. — H. Hjärne, Upsala möte.

Samlaren. Tidskrift utgifven af Svenska Literatursällskapets Arbets utskott. **1893. Extra häfte.** R. Steffen, Våra första reformations skrifter och deras författare. — A. Andersson, En psalm från re formationstiden. — E. Wrangel, Jubelfesten 1693. Ett bidrag till Storhetstidens kultur- och literaturhistoria. — H. Lundström, Bidrag till kännedomen om Olaus Martini's episkopala verksamhet. — **Bi hang:** Skrifter från reformationstiden i urval utgifna af Aksel An

dersson. 3: Een nyttwgh wnderwijsning. 4: Een skön nyttwgh wnderwijsning.

Svensk Tidskrift utg. af F. v. Schéele. **1893, 6.** C. Bååth-Holmberg, Emil v. Qvanten. — Polemik: Björnstjerne Björnson mot Harald Hjärne. — **7—8.** C. Bååth-Holmberg, Emil v. Qvanten. — Björnstjerne Björnson, I unionsfrågan, Et eneste punkt. — **9—10.** C. Bååth-Holmberg, Emil v. Qvanten. — **11.** Dixi, Upsala mötes beslut af år 1593 och det nya kyrkolagsförslaget med afseende på frågan om hela det Gamla Testamentets erkännande såsom grundval för den rena evangeliska läran. — H. Hjärne, Universitetet såsom samfundsmakt. Tal vid sommarkursernas afslutning i Upsala universitets aula d. 26 Aug. 1893.

Svenska Akademiens Handlingar ifrån år 1886. **Sjunde delen.** Innehåller bl. a. Inträdestal af K. F. Södervall (öfver Th. Wisén). — C. D. af Wirsén, Minne af skalden K. A. Nicander. — A. Andersson, Anders Retzius.

K. Vitterhets Historie och Antiqvitets Akademiens Månadsblad. 1891, oktober–december. Akademiens och Förvaltningsutskottets sammanträden. — Statens Historiska museum och Myntkabinettet. — Fynd från Gamla Uppsala. — Riksheraldikern och Uppsala domkyrka. — Prosten Axel Lunds samling. — Barlingboskrinet. — Ett skrin af hvalrosstand. — Kyrkobeskrifningar.

Nyt Tidsskrift. Ny Række. Aarg. 1. 1892–93. 7. J. E. Sars, Unionen og Europa.

Historisk Tidsskrift. Sjette Række, udgivet af den danske historiske forening ved dens bestyrelse. Redigeret af C. F. Bricka. **4: 2.** H. Olrik, Studier over Aelnods Skrift om Knud den hellige. — A. Larsen, Hvem anförte den forenede svensk-dansk-preussiske Flaade i Sommeren 1535? — P. Lauridsen, Om Nordfrisernes Indvandring i Sönderjylland. — W. Dahlerup, Om Holbergs sidste Autobiografi (Epistel N:o 447). — Litteratur och Kritik: N. Neergaard, Under Junigrundloven, anm. af C. St. A. Bille. — A. Hammerich, Musiken ved Christian den Fjerdes Hof, anm. af S. A. E. Hagen. — M. Mackeprang, Fortegnelse over dansk historisk Litteratur fra Aaret 1892 vedrörende Danmarks Historie. — Smaastykker: E. Petersen, Hemming Gads Tale mod de Danske.

Kapten Larsen söker mot A. Hammarskjöld visa, att Peder Skram var den, som egentligen ledde flottornas rörelser under grefvefejden, men frågan torde med denna uppsats visserligen icke vara afgjord.

Museum. 1893, 5. H. C. Bering Liisberg, Jakob Jensen Nordmand, Frederik den Tredies Kunstdreier og Rustmester. Med lidt om Brasillens Erobring og Kjöbenhavns Beleiring. — **7.** S. Elvius, En Præst som Spion.

Tilskueren. (Köpenhamn). **1893, Juni—Juli.** C. St. A. Bille, Skandinavisk Fata Morgana. (1863/4 års händelser).

Vort Forsvar. 12 Aarg. S. A. Sörensen, Fyens Gjenerobring 1659. — H. W. Harbou, Katastrofen paa Tydalsfjeldet i Januari 1719. Efter en samtidig Beretning. — A. Larsen, Daniel Rantzau. — A. Meyer, Lützow-Stenen i Halland.

nsk Tidskrift utgifven af F. Gustafsson och M. G. Schybergson. **1893, 5.** M. G. Schybergson, Sverige och Ryssland under förra hälften af sjuttonde seklet. — **6.** H. Schück, Den grekiska teatern enligt de nyaste gräfningarna. — E. Schybergson, En rysk stats-

rättslig afhandling om Finland. — **7—8.** N. Erdmann, Bellman i Banken och Stockholmslifvet 1757—1764.

Mittheilungen aus der livländischen Geschichte. Bd 15. H. 2. W. Stieda, Liv- Est- und Kurländer auf der Universität Frankfurt a/O. — Fr. Bienemann, Zur Gründungsgeschichte der zweiten schwedisch-livländischen Universität in Dorpat. — A. Bergengrün, Christian Hillebrandts Bericht über den Aufenthalt Bischof Hermanns von Dorpat in Moskau 1558/59. — Fr. v. Keussler, Zur Geschichte des Fürstenthums Gereike. — Eiserne Waffen aus Gräberfunden in Livland. (Mit einer Tafel.)

Archiv des histor. Vereins von Unterfranken u. Aschaffenburg. Bd 34. P. Wittmann, Würzburger Bücher in der k. schwedischen Universitetsbibliothek zu Upsala. — P. Wittmann, Würzburger Bücher in der Domkirchenbibliothek zu Strengnäs.

Deutsche Zeitschrift für Geschichtswissenschaft. Herausgegeben von L. Quidde. **IX, 1 (1893).** E. Heydenreich, Constantin der Grosse in den Sagen des Mittelalters. — E. Krüger, Ueber die Abstammung Heinrichs I. von den Karolingern. — A. Stern, Die preussische Verfassungsfrage im Jahre 1817 und die Rundreise von Altenstein, Klewiz, Beyme. — Kleine Mittheilungen. K. Maurer, Zu den Anfängen der Norwegischen Kirche. — Berichte und Besprechungen. — Nachrichten und Notizen. — Bibliographie zur Deutschen Geschichte. — **2.** C. A. Cornelius, Der Besuch Calvin's bei der Herzogin Renata von Ferrara im Jahr 1536. — A. Schaube, Neue Aufschlüsse über die Anfänge des Consulats des Meeres. — P. Karge, Kaiser Friedrich's III. und Maximilian's I. Ungarische Politik und ihre Beziehungen zu Moskau 1486—1506. — Kleine Mittheilungen. — Nachrichten und Notizen. — Bibliographie zur Deutschen Geschichte.

Historische Zeitschrift. Herausgegeben von H. v. Sybel. Neue Folge **XXXV, 1.** R. Pöhlmann, Das romantische Element im Kommunismus und Sozialismus der Griechen. — H. v. Sybel, Hans Daniel Hassenplug. — Miscellen. — Literaturbericht. — Notizen und Nachrichten. — **2.** F. Hirsch, Otto von Schwerin. — M. Philippson, Kardinal Granvella als Minister Philipp's II. — P. Bailleu, Hippolyte Taine. — Miscellen. — Literaturbericht (bl. a. K. G. Landgren, Om konungens sanktionsrätt vid förändring eller upphäfvande af statens ordinarie inkomster; K. V. V. Key-Åberg, Om konunga- och tronföljareval ur svensk historisk och statsrättslig synpunkt; Svenska riksrådets protokoll. Utg. af Severin Bergh. VI, 1—2. (1636); G. R. Fåhræus, Om förändringen af Sveriges allianssystem åren 1680—1682 i dess sammanhang med de europeiska förvecklingarna; H. Larsson, Grefve Karl Gyllenborg i London åren 1715—1717; K. Key-Åberg, De diplomatiska förbindelserna mellan Sverige och Storbritannien under Gustaf IV Adolfs senaste regeringsår (7 sept. 1807—13 mars 1809); M. Sandegren, Till historien om statshvälfningen i Sverige 1809; Regnér, Kriget och tillståndet i Vesterbotten 1809; W. Golovin, Blad ur Finlands nutid och forntid, anm. af F. Arnheim). — Notizen und Nachrichten. — Vermischtes.

Literarisches Centralblatt. 1893, 35. O. Sylwan, Sveriges periodiska literatur under frihetstidens förra del, anm. af —gk. — **37.** Jahresberichte der Geschichtswissenschaft. Herausg. v. J. Jastrow. Jahrg. 14, anm. af —ng.

Neue Heidelberger Jahrbücher. Jahrg. 3. H. 2. A. v. Domaszewski, Das deutsche Wort Braut in lateinischen Inschriften. — R. Heinze, Magister Conrad Schade's Streithändel mit der Stadt Heidelberg. — F. Gerhard, Vom Hussenkrieg. — E. Heyck, Zur Entstehungs-

geschichte des germanischen Verfassungslebens. 2. — H. Wunderlich, Zur Sprache des neuesten deutschen Schauspieles. — M. v. Waldberg, Das Jaufner Liederbuch.

Niederlausitzer Mittheilungen. Zeitschrift der niederlausitzer Gesellschaft für Anthropologie und Alterthumskunde. **Bd 3, H. 3.** W. Lippert, Sprembergs Ueberfall durch die Schweden 1642.

Preussische Jahrbücher. Herausgegeben v. H. Delbrück. **Bd 73, H. 1. (1893, juli.)** E. Wiehr, Napoleon und Bernadotte im Herbstfeldzuge 1813, anm. af Roloff.

Ueber Land und Meer. Jahrg. 35, N:o 43. Magnus Stenbock in Malmö.

The English Historical Review. 1893, July. Jenks, Legal execution and land tenure. — H. C. Lea, The taxes of the papal penitentiary. — E. Pears, The spanish armada and the ottoman porte. — M. Oppenheim, The royal navy under Charles I. — A. W. Ward, Anton Gindely. — Notes and documents. — Reviews of books. — List of historical books recently published. — Contents of periodical publications.

The North American Review. 1893, July. H. H. Boyesen, Norway's political crisis.

Revue Historique. 1893, Mai—Juin. F. T. Perrens, Sur une page incomplète de l'histoire de Port Royal; suite et fin. — A. Desclozeaux, Observations critiques sur les économies royales. 3: combats d'Arques. 4: bataille d'Ivry (14 Mars 1590). — P. Dupuich, Un procès criminel au XVIIe siècle. — Vauchelet, Le général Gobert; suite et fin. — A. Du Casse, Journal et correspondance de la reine Catherine de Wurtemberg; suite et fin. — Bulletin historique (France, Italie). — Comptes-rendus critiques. — Publications périodiques et sociétés savantes. — Chronique et bibliographie. — **Juillet-Août.** A. Cartellieri, L'avènement de Philippe-Auguste (1179—1180). Premier article. — M. Ostrogorsky, Les origines des associations politiques et des organisations de parti en Angleterre. — Ch. V. Langlois, Les Anglais du moyen âge, d'après les sources françaises. — A. Desclozeaux, Observations critiques sur les économies royales. Suite et fin. — Bulletin historique (France, Italie). — Comptes-rendus critiques. — Publications périodiques et sociétés savantes. — Chronique et bibliographie. — **Septembre—Octobre.** E. Müntz, Le sentiment religieux en Italie pendant le XVIe siècle. — X. Mossmann, La France en Alsace après la paix de Westphalie. Second article. — H. Pirenne, L'origine des constitutions urbaines au moyen âge. Premier article. — Bulletin historique (France, Allemagne, Danemark par Johannes Steenstrup). — Correspondance. — Comptes-rendus critiques (bl. a. Rikskansleren Axel Oxenstiernas skrifter och brefvexling. D. 4: Hugo Grotii bref (1640—45); anm. af A. Waddington). — Publications périodiques et sociétés savantes. — Chronique et bibliographie.

Öfversikter och Granskningar.

Beyträge zur Lebensgeschichte Joh. Reinh. Patkuls von A. Buchholtz 255 sid. Riga 1893.

Patkuls ödesdigra verksamhet för beredandet af den stora nord-europeiska omhvälfningen i början af förlidet århundrade har åtskilliga dunkelt kända eller alldeles okända moment, för hvilkas utredning helt säkert materialier i mängd finnas att tillgå i ryska, preussiska, polska, sachsiska och väl äfven österrikiska arkiv. Af sådan art äro ej de med stor flit och noggrant detaljstudium samlade bidrag, hvilka här anmälas. De äro hämtade ur lifländska arkivalier och belysa Patkuls lefnadshistoria från tiden före hans världshistoriska uppträdande. Hufvudsakligen äro de af rent biografisk art. I allmänhet har väl biografien för historieskrifningen ett jämförelsevis mera underordnadt intresse, men i afseende på denne man och hans lifsverk drager den till sig en vida större uppmärksamhet. Med Patkul inför historiens domarbord försiggår en vidtomfattande brottmålsrannsakning, och hvarje sådan plägar inledas med en undersökning af personens föregående lifsutveckling. Denna undersökning berör dessutom en mängd punkter, som icke blott äro af vikt för bedömandet af honom själf, utan äfven på det närmaste sammanhänga med den svårutredda frågan om Liflands ställning till Sverige under reduktionstiden.

»Hans ungdomstid», yttrar Wernich i sin lofprisande biografi öfver Patkul, »ligger i ett dunkel, hvilket nyfikenhet, hat och kärlek förgäfves sökt genomtränga». Ja, det har så hittills varit, om än ett och annat belysande drag kunnat här och där tilläggas. Men nu är, tack vare Buchholtz' arbete, dunklet fullständigt eller i det närmaste fullständigt skingradt.

Ärftliga släktdrag gå hos Patkul igen på sådant sätt, att en anhängare af »atavismen» här skulle finna sina teorier till fullo bekräftade. Krångligt processmakeri, oroligt kringflackande, våldsam brutalitet och seg uthållighet synes alltjämt hafva utmärkt släktens medlemmar. Friedrich Wilhelm Patkul, från 1633 ryttmästare i svensk tjänst och från 1652 assessor vid hofrätten i Dorpat, förde en lång rad af egendomsprocesser, bland dem en mot rikskansleren Axel Oxenstjerna. I Wolmar förde han ej något befäl, då denna

ort uppgafs, utan hade dit måst med sin familj taga tillflykt under en tillämnad resa till Riga. Sedermera blef han jämte åtskilliga andra nödgad att svära trohetsed åt polske konungen; det var af den anledningen han ställdes inför kommissorialrätt i Stockholm, dit hans maka, Gertrud Holstfer, åtföljde honom. Där föddes Johan Reinhold Patkul och blef döpt den 27 juli 1660, såsom hans ännu i behåll varande dopsedel utvisar.

Fr. W. Patkul benådades och återvände därpå till Lifland, där han afled 1666. De många processerna och den långa vistelsen i Stockholm hade bragt hans affärer i obestånd. Änkan ställdes under förmynderskap af sin närmaste anförvant, ryttmästaren O. Fr. v. Vietinghof, hvilken var störste fordringsägaren i boet. Godsen Kegeln, Podsem och Baltemoise bortarrenderades på tre år; till familjens uppehälle anvisades det lilla godset Waidau, som sålunda blef Patkuls barndomshem.

Änkefru Patkul, som hade ett särdeles hårdt och våldsamt sinnelag, kom snart i bitter fiendskap med sin förmyndare och inledde mot denne en långvarig rättegång. Under de obehagliga uppträden, som i följd däraf förefollo, uppväxte hennes tre söner, af hvilka Johan Reinhold var den äldste. De båda andra hette Karl Friedrich (f. 1661) och Georg Wilhelm (död 1688). Om sina söners karaktärsutveckling visade sig modern ej synnerligt mån, men god undervisning sökte hon bereda dem; den sköttes af tre efter hvarandra följande informatorer.

Genom denna undervisning utbildades Patkul hufvudsakligen till politiker och stilist. Teologisk kunskap fick han, »på det inga skrupler skulle hos honom uppstå, om han på sina resor komme till länder, där annan religion vore rådande, och på det han skulle lära sig förstå, af hvad skäl religionen spelat en så stor rol i de krig, som Europa sedan 100 år haft att lida». Genom flitig öfning skulle han bibringas färdighet att skrifva »ett sirligt bref», affatta »en artig relation» och »hålla en sermon». För den latinska språkbehandlingen skulle Ciceros bref, Cæsar, Livius, Curtius och Tacitus blifva de förnämsta förebilderna, och latin skulle vara samtalsspråket på lärorummet. Därjämte skulle han flitigt öfvas i god behandling af sitt tyska modersmål samt fick lära sig att tala och förstå svenska. Geografien fick han inhämta mest genom läsning af resebeskrifningar. Genom inhämtande af »politik» och »etik» skulle han få liksom en försmak af det juridiska studiet. Undervisningen lade sålunda redan från början energiskt an på att utbilda de färdigheter, som han sedermera så eklatant lade i dagen.

Som student blef han 1677 inskrifven vid universitetet i Kiel. Där studerade han hufvudsakligen juridik och därnäst teologi, hvilken väl egentligen uppfattades som ett slags hjälpvetenskap åt juridiken. Tydligen hade han processmakarens och yrkespolitikerns lifsuppgift främst i sikte. Bland universitetslärarne synes han isynnerhet hafva fäst sig vid den lärde polyhistorn Morhof, hvars skrifter han flitigt begagnade.

Från universitetslifvet och därpå följande resor återvände han till Lifland för att som familjens hufvudman taga i besittning sitt fädernearf, hvilket utgjordes af godsen Kegeln, Podsem, Baltemoise, Rosenblatt, Brinkenhof och Waidau. Han ville samla dem alla i sin egen hand genom att utlösa sina yngre bröder. Men härigenom invecklade han sig i nytt penningetrassel och råkade i bitter ovänskap med sin broder Karl Friedrich, hvilken ansåg sig hafva lidit orätt vid uppgörelsen. I april 1681 började han en lång process mot den forne förmyndaren Vietinghof; på landtdagen i Riga samma år utmanade han denne till duell och ådrog sig därigenom fiskalisk aktion. »Hos sonen», skrifver Buchholtz, »uppvaknade den från fadern ärfda processlusten, och hans vid universiteten förvärfvade juridiska fackkunskaper befordrade denna just icke ädla böjelse samt stärkte hoppet om en lycklig utgång».

Märkligt är, att Patkul sökte och till någon del äfven fick inträde på den juridiska banan, innan han beträdde den militära. Han utverkade nämligen åt sig förord för en ansökan till assessorstjänst i Dorpat, synes under någon kort tid skött tjänsten på förordnande och upptogs då äfven som bisittare vid landrätten i Riga.

»Reduktionen i Lifland, hvilken gjorde så mången människa olycklig, är äfven skuld till den brottslighet, som mig tillräknas», yttrade Patkul kort före sin död till pastor Hagen. Man får emellertid nu af Buchholtz' utredning inhämta, att Patkul själf icke på minsta sätt blifvit ekonomiskt drabbad af reduktionen; hans gods hvilka alltsedan 1400-talet gått i arf inom släkten, var det aldrig någon fråga om att reducera. Till hans »brottslighet» gaf sålunda reduktionen en anledning endast på det sätt, att han genom inblandning i de därom förda stridigheterna ställde sin advokatoriska färdighet till sina ståndsbröders tjänst.

Det var ej i följd af reduktionen, utan genom hans eget förvållande, som Patkuls gods till slut gingo förlorade för honom och hans släkt. Hans många processer och hans därpå följande agitatoriska verksamhet, särskildt under hans vistelse i Stockholm som ridderskapsdeputerad, gjorde, att hans affärsställning blef alltmer undergräfd. Efter flera misslyckade försök fick han slutligen låna penningar af den rike rådsherren i Riga Johann Reuter. I mars 1684 erhöll han af denne 5,000 rthlr till låns mot förpantning af godset Kegeln; två år därefter var skulden till Reuter fördubblad och två andra gods voro då till honom pantsatta. Då Patkul slutligen genom kommissionens dom förlorade sina gods, voro de sålunda till stor del honom afhända redan förut i följd af hans affärstrassel.

Man får af Buchholtz' berättelse det intryck, att det var snarare adelshögfärden än reduktionen, som till slut vållade Patkuls ofärd. Han var det lifländska ridderskapets stridslystne advokat på ena hållet mot svenska regeringen, på det andra mot Rigas borgerskap. Till rådsherren Reuter fattade han ett hat, i hvilket gäldenärens ovilja mot sin fordringsägare sammangöt sig med adelsmannens afund mot den af svenska regeringen gynnade borgaren. Ett våldsamt utbrott

framkallades af den Lemsalska gränsprocessen, hvilken sålunda blef för Patkuls följande öde af den mest afgörande verkan.

Processen fördes af en adelsman mot staden Riga och gällde rågången mellan godset Kulsdorf och det till staden hörande godset Lemsal. Landrätten, i hvilken Patkul var bisittare, afgjorde saken till stadens nackdel och grundade utslaget på en beskyllning, att stadsrådet falskt återgifvit ett protokoll och en karta från äldre tider. Stadsrådet vädjade till hofrätten i Dorpat, hvilken upphäfde den rigiska landrättens dom och hänvisade målet till landrätten i Wenden. En påföljande undersökning lade väl i dagen, att i protokollsafskriften ett par rader blifvit uteglömda, men dessa syntes ej hafva någon verkan på målets bedömande, och saken blef nedtystad, ehuru kronans åklagare i början ifrågasatte att yrka »crimen falsi» mot rådet. Öfver denna utgång blef Patkul högst förbittrad. I sin afgifna förklaring utfor han med bitterhet både mot stadsrådet och mot svenska regeringen. Sålunda yttrade han, att stadsrådet »vore skuld till, att en så rätträdig konung måste falla under det olidliga predikat att mot sina egna undersåter föra process med falska dokumenter» samt att »Kungl. hof- och landrättens kanslier vore förfalskade och bragta i sådan konfusion, att man icke kan förtänka någon part, om han sade, att fides cancellariarum istarum vore märkligt fördunklad, ja till och med despecterad». Det var i öfvermåttet af denna sin förbittring, som han på ett brutalt sätt misshandlade rådsherren Reuter, då de båda befunno sig som gäster hos baron G. v. Mengden. Däraf utspann sig en injurieprocess, hvilken var nära att förhindra Patkuls afresa till Sverige som ridderskapsdeputerad.

Hastfer bemedlade väl, att Patkul fick afresa, men det forna vänskapsförhållandet dem emellan är från denna tid tvärt brutet; det ser nästan ut, som om Patkuls förfarande i det Lemsalska målet och dess efterspel fört en sådan verkan med sig. Åtminstone framhåller förf. på goda skäl osannolikheten af den föregifna rivaliteten mellan Hastfer och Patkul om fröken Gertrud Lindenstjernas gunst. Patkuls förhållande till fröken GertrudLindenstjerna är onekligen en liten glimt af romantik, som skymtar fram bland de sträfva rättegångsakterna, men ej på långt när hvad diktningen och historieromantiseringen velat göra däraf. Att ett ömmare förhållande rådde mellan henne och Patkul under den tid denne bodde som hyresgäst i räntmästare Lindenstjernas hus, är nog uppenbart; att hennes föräldrar gynnade förbindelsen med den högättade kaptenen, synes äfven antagligt. Men Hastfers anläggning mot hennes dygd torde svårligen kunna vara annat än en orimlig dikt, hvilken knappast någon annan än Patkul själf under en senare tid kan hafva satt i omlopp. Under de 9½ åren af sin guvernörstid uppehöll sig Hastfer endast under kortare sejourer (sammanräknadt 3 år) i Lifland. Från okt. 1690 till juni 1693 var han borta (till stor del i Sverige); i Lifland vistades han sedan från juni till ett stycke i oktober 1793, men var då sjuklig och tillbragte den följande tiden till kort före sin död på utländska badorter. Både hans »alibi» och hans hälsotillstånd synas göra den

yftade förförelsehistorien osannolik. I societeten bibehöll Gertrud indenstjerna såsom Buchholtz visat, en aktad dams ställning, hvilket nder denna sedestränga tid väl icke skulle hafva varit förhållandet, n någon fläck varit på hennes rykte. Äfven hennes älskogsförbindelse med Patkul måtte hafva varit af tämligen öfvergående art; ty hon ef redan 1695 gift med sekreteraren Albrecht von der Lith från itau, hvilken sedermera blef konung Augusts sändebud i Moskva. nder de hemliga förberedelserna till det nordiska kriget hystes tkul i deras hus och hade sålunda tillfälle att där under mycket drade omständigheter återse sin forna »flamma».

I redogörelsen för Patkuls mot reduktionen riktade agitationsrksamhet, hvilken slutade med hans dödsdom, följer förf., såsom isten visa, den framställning som meddelats i undertecknads uti istoriskt Bibliotek» 1880 införda arbete om Patkul. Det utförligare, parat utgifna arbetet (Johan Reinhold Patkul, historisk karaktärsld, Sthlm 1882), har tydligen ej varit förf. bekant. Ur sina lifndska arkivkällor anför han åtskilliga, ibland rätt pikanta tillägg, ilka emellertid för svenska historieläsare i allmänhet äro af mindre ntresse.

Förf. synes draga i tvifvelsmål undertecknads uppgift, att räntnästaren Lindenstjerna stått till rätta i Stockholm; han omtalar dock älf Kungl. Maj:ts bref till Hastfer af den 6 juni 1695, hvari anefalles handlanden Russ arrestering samt Platers och Lindenstjernas förande till Stockholm.

Angående ridderskapssekreteraren Reutz utlåter sig förf.: »För ilken förseelse han i Stockholm blef anklagad, har icke kunnat rönas». Vi äro i tillfälle att stå den ärade förf. till tjänst med pplysningen därom. Bergenhjelms anklagelseskrift af den 18 okt. 694 framhåller, att Reutz såsom varande ridderskapets och de deuterades sekreterare »gjort sig af deras grofva brott och förseende yldig och delaktig», att han »vid landtdagarne haft en fullkomlig inskap om alla de här nu anklagades fasliga och Kungl. Maj:ts ga jura och rättigheter storligen anrörande deliberationer samt itieuse bref och skrifter och likväl sådant intet uppenbarat», samt tligen att han underskrifvit de deputerades »djupt anstötliga relan», instruktionen för de residerande samt (last but not least) med n hand renskrifvit den misshagliga suppliken till konungen. I uen af den 12 dec. 1694 betecknades han som straffskyldig »kunde sig medelst okunnighet och sin innocence i så grofva mål et ursäkta, fast mindre däraf till någon undskyllan sig betjäna, han uti ämbetet och efter sina förmäns befallning måst detta ra». Han dömdes till 14 dagars fängelse vid vatten och bröd. ns rättegångsakter finnas bland riksarkivets Livonica n:o 476.

För Patkuls konkurs, hvilken inträdde i följd af den öfver honom lda domen, har förf. en omständlig redogörelse. Godsen Kegeln h Podsem voro förpantade till rådsherren Johan Reuter, Rosenet och Brinkenhof voro förpantade på annat håll; Waidau öfvergs af handelsfirman Ihnken & König, som därom sedan kom i

häftig process med Patkuls broder och moder. Brodern dog 1698, modern (omgift med en ryttmästare Möller och bosatt på hans gods Linden) dog 1700; hon var ännu vid lif, då Patkul i febr. s. å. gjorde sitt korta, den gången fientliga besök i Lifland.

Sina bidrag till Patkuls historia afslutar förf. med framställningen af det misslyckade öfverrumplingsförsöket mot Riga och det därpå följande inbrottet i Lifland, då han var med. Berättelsen innehåller här emellertid föga, som icke är förut kändt. Han följer här för det mesta Carlson; endast mot dennes uppgift, att Patkul anförde sachsarne i Dünaslaget, gör han invändning. Vi beklaga, att förf. ej tagit notis om några i denna tidskrift införda bidrag till nämnda händelsers historia (särskildt afh. om Otto Arnold Paykull i årgången 1881). Åtminstone skulle väl då Paykulls brådstörtade reträtt från Jungfernhof hafva förefallit honom mindre obegriplig och han skulle måhända äfven hafva mindre skarpt klandrat Otto Wellingks försiktighet.

Förf:s arbete afslutas med ett litet intressant tillägg om Patkuls utseende vid olika tider. Som illustrationer meddelas tre väl utförda porträtt af Patkul; ett af dem är utfördt i större format och framställer honom som svensk kapten, de båda andra äro i medaljongsformat och föreställa sannolikt mannen, sådan han tog sig ut som sachsisk hofman.

Det är hufvudsakligen ur de liffländska stads- och domstolsarkiven som förf. hämtat sina nya bidrag. Det noggranna och omfattande forskningsarbete, som han därvid nedlagt, är allt erkännande värdt.

Otto Sjögren.

Napoleon und Bernadotte im Herbstfeldzuge 1813. Mit 6 Skizzen. Von Dr. Ernst Wiehr. 496 sid. Berlin, 1893.

De allierade monarkernas beslut att åt Carl Johan uppdraga öfverbefälet öfver den norra förenade armén mottogs med allt utom tillfredsställelse af de preussiska generalerna. Tydligen måste det också kännas förödmjukande för Fredrik den andres preussare att såsom öfverbefälhafvare vid den förestående striden mot världsinkräktaren helsa en f. d. fransk marskalk, hvilken därtill få år förut såsom segrande motståndare mött dem på slagfälten vid Zeiss, Halle och Lübeck. Den entusiastiska hyllning, hvarmed denne mottogs af befolkningen i Berlin liksom sedermera i Hannover, kunde icke heller vara behaglig för hans preussiska underbefälhafvare, hvilka, då de nu ställdes under Carl Johans befäl, svårligen kunde undgå att häri se en tämligen tydlig kritik öfver det sätt, hvarpå de själfve under vårfälttåget ledt en del af de preussiska operationerna.

Det dröjde icke heller länge efter krigets slut förrän en opinion utgången från militärer, som deltagit i kriget, småningom började utbilda sig i Preussen, enligt hvilken norra arméens lyckliga krigsföretag endast borde tillskrifvas de preussiska truppernas tapperhet och deras generalers självständiga uppträdande mot Carl Johan, som därigenom mot sin vilja framtvingades ur sin defensiva krigföring.

Dessa åsikter, hvilka med mer eller mindre obetydliga modifikationer omfattats af snart sagdt alla preussiska militärförfattare och som erhållit ett slags officiel hallstämpel genom den af preussiska generalstabens historiska afdelning 1859—1865 utgifna »Geschichte der Nordarmée im Jahre 1813», hafva i nu föreliggande arbete blifvit af förf. underkastade en sorgfällig granskning, hvilken ledt till det resultat, att snart sagdt alla de talrika beskyllningar som från preussisk sida framkastats mot Carl Johans krigföring, visas sakna all reel grund.

För att rätt kunna uppfatta denna måste man, såsom förf. fullt riktigt framhåller, taga hänsyn till hans motståndares fälttågsplan, hvilken hittills blifvit af både franska och tyska författare i flere hufvudsakliga delar felaktigt uppfattad och orättvist bedömd. Med utdrag ur Napoleons egna skriftliga meddelanden visar förf., att en offensiv mot den böhmiska arméen skulle, i händelse denna dragit sig tillbaka, endast blifvit en stöt i luften och redan efter ett par dagsmarscher in uti Böhmen af sig själf afstannat, då däraf ofelbarligen framkallats en framryckning till Elbe af norra och schlesiska arméerna. Norra arméen åter, som stod inklämd mellan Elbe och Oder, med Östersjön i ryggen, kunde däremot tvingas att antaga ett slag, som, i händelse af framgång för de franska vapnen, sannolikt skulle medföra norra arméens skingring — svenskarne till Pommern samt återstående trupper till trakten öster om Oder, hvars belägrade fästningar härigenom befriades. Ett uppträdande mellan Oder och Weichsel af en betydligare fransk styrka skulle sannolikt omöjliggöra ryssarnes kvarstående väster om Oder och efter dessas återtåg var faran för en offensiv af de isolerade österrikarne ringa. Denna obestridligen storslagna och väl beräknade fälttågsplan misslyckades emellertid, då den förväntade taktiska framgången uteblef, och orsaken härtill var Napoleons misstag i afseende på norra arméens kvantitativa och kvalitativa beskaffenhet. Carl Johan var emellertid fullt medveten icke blott om arméens farliga belägenhet utan äfven om den strategiska och politiska betydelsen af ett nederlag. Ur denna synpunkt bedömd kan hans försiktiga krigföring icke allenast anses fullt berättigad utan ock såsom den enda riktiga.

Beskyllningarne mot Carl Johan börja med, att han skulle haft för afsikt att utan svärdslag uppgifva Berlin men blifvit genom Bülows energiska föreställningar vid dennes första audiens d. 13 augusti förmådd att taga ställning söder om staden: såsom förf. visar, en ren fabel, hvilket för öfrigt knappast borde behöfva något särskildt bevis. Följer så anklagelsen för att i slaget vid Gross-Beeren hafva lämnat Bülows kår utan understöd samt att efter stridens slut hafva under-

låtit att förfölja den slagne fienden. Utrymmet medgifver icke att här ingå på förf:s vederläggning af dessa beskyllningar, hvilkas obefogenhet borde åtminstone för tänkande militärer vara påtaglig. Orsaken till att arméen äfven under de närmaste dagarne efter slaget kvarstod i Berlins närhet låg i förplägnadssvårigheter. Redan d. 23, samma dag slaget stod, skref Carl Johan till militärguvermentet i Berlin och förklarade, att, om detta icke skyndsamt vidtoge åtgärder till att förse arméen med lifsmedel, han icke skulle vara i stånd att försvara staden. Hade förf. haft tillgång till svenska krigsarkivets handlingar, skulle han kunnat ytterligare bestyrka detta förhållande genom att anföra Carl Johans order d. 25 augusti till fältmarskalken Stedingk, däri denne beordras att med alla möjliga medel söka anskaffa underhåll åt sin armé för åtminstone 3 à 4 dagar »för att möjliggöra de rörelser omständigheterna fordra».

Oudinots framstöt mot Berlin skulle underlättas genom en kraftig demonstration af Davoust från Hamburg mot Mecklenburg för att här kvarhålla en så stor del af den fientliga styrkan som möjligt. Detta utförde Davoust, såsom förf. visar, till alla delar genom sin framstöt till Schwerin. I ändamål att underhålla förbindelse mellan Oudinot och Davoust framsändes från Magdeburg Girard med en fördelning, hvilken dock d. 27 augusti blef vid Hagelberg kringgången och anfallen af Hirschfelds fördelning, under det Czernitscheff med omkr. 4,000 man kavalleri anföll den i fronten. För den dubbla öfvermakten dukade den franska fördelningen under och blef med förlust af omkring halfva styrkan skingrad. Den preussiska traditionen rörande denna träffning blifver genom förf:s undersökningar på det betänkligaste rubbad. Enligt hvad Geschichte der Nordarmée m. fl. uppgifver, skulle träffningen och segern vid Hagelberg tillkommit på en preussisk underbefälhafvares initiativ utan något öfverbefälhafvarens åtgörande. Häremot anför förf., delvis utförligt, flere order af Carl Johan till Hirschfeld under dagarne d. 25 till 27 augusti, alla gående ut på, att denne skulle anfalla Girard. I den sista af dessa order, hvilken äfven meddelades Czernitscheff, föreskrefs t. o. m. ganska noga sättet, huru anfallet skulle utföras. Det understöd, Carl Johans förutseende lämnade Hirschfelds fördelning genom att beordra Czernitscheff till deltagande i striden, var för öfrigt väl behöfligt, då i annat fall Hirschfelds, till största delen af föga öfvadt landtvärn bestående, styrka, sannolikt blifvit slagen.

Rörande anledningen till Neys återtåg under slaget vid Dennewitz, hvarmed hans nederlag inleddes, finnas tvänne olika uppfattningar, den preussiska, enligt hvilken Ney var slagen af preussarne, innan några af de allierades öfriga trupper hunnit anlända, samt den svenska, som, i öfverensstämmelse med Carl Johans bulletin öfver slaget, anser, att åsynen af den framryckande rysk-svenska hären skulle varit närmaste orsaken till nämnda återtåg. Förf. ansluter sig för sin del till den svenska uppfattningen. Att den svensk-ryska härens anmarsch icke var utan inflytande på Neys beslut att afbryta striden, är väl mer än sannolikt, om än hufvudorsaken är att söka

på helt annat håll, något som äfven på ett par ställen hos förf. framskymtar. Ney hade af Napoleon beordrats att d. 6 september gå till Dahme, där kejsaren ämnade stöta till honom med ett par kårer af den i Laussitz stående styrkan, hvarefter en gemensam framryckning mot Berlin skulle äga rum. Ney framhåller i sitt svar på denna order det farliga i den anbefallda flankrörelsen men förklarar slutligen, att om icke oöfverstigliga hinder mötte skulle dock operationen verkställas. Oaktadt Neys trupper d. 5 på eftermiddagen varit i rätt allvarlig strid med Tauentziens kår och fördrifvit denna från Zahne och Seyda, talas dock i Neys operationsorder för d. 6 endast om arméens marsch till Dahme »till förening med kejsaren», hvilken sålunda underlåtit att meddela Ney det härför mellankomna hindret. Kl. omkring $^1/_2$ 4 e. m. d. 6, då Ney utfärdade befallning om återtåg eller rättare om återupptagandet af marschen till Dahme, var stridsläget i korthet följande: preussarnes vänstra flygel under Tauentzien, som sedan kl. 10 f. m. kämpat mot den betydligt öfverlägsna 4:de franska kåren, var tillbakadrifven dels till dels bakom Jüterbogk och sålunda vägen till Dahme öfver Rohrbeck fri; af Bülows kår hade, närmast Tauentzien, fördelningen Thümen först kommit i striden, men vid första sammanstöten blifvit af franska fördelningen Durutte ur 7:de kåren kastad öfver ända; den upptogs af fördelningen Hessen-Homburg, hvarefter å båda sidor flere delvis ganska oregelbundna framstötar gjordes t. o. m. med enstaka bataljoner utan något nämnvärdt resultat; på Bülows högra flygel hade fördelningen Krafft haft ett hårdt stånd mot de sachsiska fördelningarne Saar och Lecoq och, sedan båda dessa blifvit insatta i striden, måst draga sig tillbaka. Nu anlände från Kroppstädt fördelningen Borstell, Bülows sista reserv, och utjämnade striden. Byn Göhlsdorf, som tagits och förlorats, återtogs nu. Vid denna tid omkr. kl. $^1/_2$ 4 uppmarscherade emellertid bakom sachsarne hela 12:te franska kåren, som ännu icke deltagit i slaget och framsände genast 3 bataljoner, med hvilkas tillhjälp byn Göhlsdorf återtogs. Ney hade sålunda kvar såsom ännu orörd reserv tredjedelen af sin styrka, då han beslöt afbryta striden. Påtagligt är, att orsaken härtill icke kunde vara att preussarne segrat, då dessa tvärt om hade all utsikt att bli slagna, om Ney fortsatt striden. Icke heller kunde det vara anblicken af den antågande svensk-ryska hären, som framkallade Neys beslut, då denna vid tillfället befann sig mer än en timmes väg från slagfältet. Det var Napoleons eget onda utsäde — dödandet af hvarje självständigt initiativ hos hans underbefälhafvare samt fordran på en blind ovillkorlig lydnad — som här, liksom kort förut i Mecklenburg vid Kulm, vid Katzbach m. fl. ställen, bar sina för honom själf fördärfliga frukter. Ordern att gå till Dahme d. 6 var ovillkorlig och Neys handlingsfrihet i slaget vid Dennewitz var fjättrad af denna order. Med orätt tror förf., att, då 12:te kåren fick order att bakom de båda sachsiska fördelningarna gå till Rohrbeck, detta skedde för att understödja 4:de kåren, något hvaraf denna ej var i behof och som dessutom bordt ske på helt annat sätt. Ungefär samtidigt med nämnde order till 12:te kåren utfärdades för öfrigt

order till 4:de kåren och till franska fördelningen Durutte att afmarschera till Dahme, hvilket äfven verkställdes af den 4:de kåren, med hvilken Ney följde. Det var icke första gången Ney visade prof på en dylik blind, oreflekterad lydnad för kejsarens befallningar. Få månader förut hade preussarne vid Bautzen af samma anledning blifvit räddade från ett nederlag.

Beskyllningarna från preussisk sida mot Carl Johan i sammanhang med slaget vid Dennewitz öfverflöda i mängd liksom i grundlöshet. Han skulle sålunda hafva intagit en alltför utbredd uppställning, hvarigenom preussarne, så vida dessa icke lyckats på egen hand segra, lätt kunnat duka under. Vidare skulle han endast långsamt och motvilligt begifvit sig till deras understöd etc. I förra hänseendet erinras om, att orsaken till att ställningen blef sådan som den blef, endast låg i de preussiska underbefälhafvarnes olydnad mot tydliga och klara order; i senare hänseendet, att svenska arméen till kl. 5 e. m. under solhetta och dam tillryggalagt en vägsträcka af $5^1/_2$ geografiska mil, en säkerligen ganska aktningsvärd marschprestation. Slutligen skulle Carl Johan underlåtit att förfölja den slagne fienden. Order utfärdades dock på aftonen d. 6 att alla tre arméernas hela kavalleri jämte lätt infanteri skulle förfölja och resultatet af förföljelsen 13,500 fångar, massor af tross och kanoner m. m. borde, när striden först sent på aftonen slutade, kunna anses tillfredsställande.

I ett hänseende ansluta sig de fleste preussiska författare, som förut afhandlat 1813 års krig, med rörande endrägt till Carl Johan nämligen beträffande styrkeförhållandena under slaget, hvilka i dennes d. 8 utfärdade bulletin, då förhållandet icke kunde vara så noga kändt, såsom allmänt bekant. uppgåfvos till 40,000 preussare mot 70,000 fransmän. I det egentliga slaget deltogo enligt förf. 45,000 preussare emot 38,000 fransmän. Före det sista anfallet på byn Göhlsdorf erhöllo preussarne förstärkning af 4,000 man ryssar och svenskar med 36 kanoner. En tredjedel af den till 58,000 man uppgående franska hären deltog icke i striden endast i nederlaget.

Arbetet åtföljes af ett antal intressanta bilagor rörande styrkeförhållanden, operations- och högkvartersorder m. m. och utgör i sin helhet otvifvelaktigt ett särdeles betydande inlägg i den afhandlade periodens krigshistoria. Att detsamma ej hälsats med oblandadt bifall i sitt hemland, bör knappast förvåna. Svenska läsare åter kan det icke annat än glädja, att en tysk författare opartiskt behandlat denna del af vår krigshistoria, hvartill kommer, att hans arbete genom framställningens klarhet och grundlighet liksom genom hofsamhet i ton och frihet från personliga utfall fördelaktigt skiljer sig från så väl preussiska som svenska föregångare. Den enda anmärkning, anmälaren skulle vilja göra mot detsamma, är, att framställningen af »Napoleon och Bernadotte under höstfälttåget 1813» afslutats redan i och med

slaget vid Dennewitz. Personligen stodo dessa dock mot hvarandra först under de ödesdigra dagarne d. 10 till 13 oktober och om än den härunder af Carl Johan vunna strategiska segern förlopp oblodig, var dess betydelse för beseglandet af Napoleons öde säkerligen icke mindre än slagen vid Gross-Beeren och Dennewitz.

G. Dunér.

Kriget i Norge 1814. Efter samtida vittnesbörd framställdt af G. Björlin. 348 sid., med 3 kartor öfver krigsskådeplatsen. Stockholm, Norstedt & Söner. 1893.

För hvar och en, som af fridsamhet eller räddhåga söker väja för alla ömtåliga frågor, har herr Björlins bok kommit mycket olägligt, i synnerhet som den framträdt på en kritisk tidpunkt. På missförstånd eller halft förstånd torde emellertid ingen varaktig vänskap kunna byggas, och därför är man äfven ur rent politisk synpunkt skyldig tack åt hvar och en, som lämnar något väsentligt bidrag till belysning af 1814 års händelser. Så mycket mera måste detta vara fallet inför historiens forum.

Af 1814 års krig äga vi icke förut någon tillfredsställande skildring. Götlins framställning (1820), utgörande 50 sidor i hans »Anteckningar under svenska arméens fälttåg 1813 och 1814», af hvilka 14 ägnas åt Gahns expedition, är visserligen trovärdig och objektiv, men han hade icke gjort några omfattande arkivstudier och kände föga till den norska arméens ställning och operationer. Bergman har väl haft tillgång till rikare källor, men delvis af otillförlitligt slag, hvilka han icke förstod eller gaf sig tid att kritiskt sofra. Alla norska och danska framställningar hafva helt och hållet eller väsentligen saknat underlag af svensk arkivforskning och därför nödvändigt blifvit bristfälliga, äfven där en sträfvan att finna sanningen hos författarna förefunnits. Mankell har slutligen i »Fälttåget i Norge år 1814» (1887) sökt att i Sverige bereda väg för den uppfattning af 1814 års krigshändelser, som under starkt inflytande af den nationella ambitionskänslan småningom utbildat sig i Norge, och han har till stöd för denna uppfattning flitigt åberopat sina undersökningar i krigsarkivet. I trots af denna skylt torde emellertid Mankells arbete hvarken bland svenskar eller bland norrmän med historisk bildning hafva åtnjutit något synnerligt anseende, enär förf. handskats alltför oförsiktigt med allmänt tillgängliga historiska källskrifter och i sin genomgående tendensiösa framställning alltför ofta kommit i strid med sig själf och med kända historiska fakta.

Under sådana förhållanden kan det synas hafva varit fullt tidsenligt att nu göra ett försök till en objektiv framställning af 1814

års korta och på stordåd fattiga, men dock för Nordens hela framtid ytterst viktiga krig.

Herr Björlin börjar efter en inledande öfversikt af de politiska förhållanden, som gjorde kriget nödvändigt, med en framställning af krigsrustningarna i Sverige, som utgör ett motstycke till följande afdelning, Norges försvarskraft 1814. Här lämnas en detaljerad redogörelse för den svenska och den norska krigsmakten till lands och vatten, deras organisation och utrustning, jämte de bägge rikenas finansiella ställning. Sedan förf. skärskådat de bägge arméernas fälttågsplaner och koncentrering, följer redogörelsen för själfva kriget, utförd för hvarje dag med en omständlighet, som i trots af förf:s lediga stil och hans bemödande att gifva lif åt sina siffror och genom talrika utdrag ur »samtidas vittnesbörd» väcka intresse för arméens marscher äfven hos dem, som icke äro fackmän, understundom verkar tröttande, men som har sitt fulla berättigande i de många förvridningar af 1814 års händelser, som föreligga, och som man aldrig lärer fått slut på utan en uttömmande och detaljerad skildring af kriget, stödd på officiella akter och ojäfviga vittnen från bägge rikena. I allt väsentligt är herr Björlins bok en sådan skildring, dessutom utmärkt för en höfvisk och aktningsfull ton vid bedömandet af Sveriges dåvarande fiender. Åtminstone är detta regel, då förf. själf talar; att det däremot icke alltid är fallet med de samtida svenska vittnesbörden, är tämligen självklart, och att förf. skulle ur denna synpunkt hafva bland dem företagit någon utsöndring, om de annars förtjänat att anföras, torde vara för mycket begärdt.

Resultatet af förf:s framställning blir, att Karl Johan under och efter 1814 års krig fullt behärskade ställningen, åtminstone om man bedömer densamma ur militärisk och finansiell synpunkt. Detta resultat skall ingen kunna jäfva.

Såsom en ytterligare förtjänst i förf:s framställning torde böra framhållas den självkritik, som förmått honom att begränsa sig till en framställning af själfva krigshändelserna och hvad därmed omedelbart sammanhänger. Konventionen i Moss, som utgjorde krigets afslutning, utgör också med full rätt det sista kapitlet i förf:s bok.

Just därför att beviskraften af det rikliga material, som förf. här med konstnärlig hand ordnat till ett öfverskådligt helt, är afgörande, synes det, som förf. alldeles onödigtvis gifvit sin bok en nästan genomgående polemisk karakter. Icke nog med att förf. i not efter not bemöter Mankells framställning eller påpekar hans oriktigheter, låter han honom också rycka upp i texten. Mig tyckes, att det varit fullt tillräckligt, om förf. på några ställen eller i en längre not ådagalagt, att Mankells enligt uppgift på arkivforskningar beroende framställning icke heller i de fall är tillförlitlig, då hans genomskinliga tendenser icke kunnat öfva inflytande på berättelsen. Då känslan utöfvar ett stort inflytande på tron och Mankell i följd häraf i vissa kretsar i Norge är en god auktoritet, så torde dock förf:s polemik kunna till en viss grad försvaras. Man frestas till detta medgifvande, då man ser, att till och med en sådan forskare som

Yngvar Nielsen kan »rätta» gamla goda uppgifter efter Mankells oriktigheter (Se Smaaskrifter tilegnede Krieger, sid. 129, not 1). Nu låter emellertid förf. någon gång i sin polemiska ifver förleda sig till småaktiga anmärkningar och till och med obefogade. Gent emot Mankells berättelse, att en half bataljon afdelades från Fredrikshald under majoren Stjernschantz att öfver Aremark och Ödemark uppsöka förbindelsen med Gahn, heter det, sid. 283, not 2: »Hvad förbindelsen med Gahn vidkommer, gick den såsom nämndt öfver Dalsland och Vermland.» Det är emellertid klart af förf:s egen framställning, sid. 253, 288, 297, 298, att Mankells marschruta är riktig, och att Stjernschantz icke gick med sin trupp öfver Dalsland, ehuru trossen torde hafva gått däröfver. Likaledes torde det ej vara rätt att mot Mankells kritik af Karl Johans plan till norska arméens inneslutning, hvilken kritik, ehuru intagen under 9 aug., dock gäller planen i det hela, anföra (sid. 298), att ingen tillbakadragning af trupper ägde rum, ty förf. omtalar ju själf sid. 308 en mycket betydlig sådan. Det händer ock, att förf. citerar Mankell oriktigt, och att hans kritik därför skjuter öfver målet. Sålunda må man jämföra sid. 33, not 3 sista punkten, med Mankell, sid. 28 (ej 29), som icke innehåller, hvad förf. i noten angifver.

En annan brist i förf:s framställning synes mig vara, att han icke nog tydligt angifver, när de samtida vittnesbörden uppträda som belysande tidsbilder eller så att säga tala å förf:s vägnar, så att han i ett och allt gör deras utsagor eller omdömen till sina egna. Alldeles självklart torde vara, att det endast i det senare fallet kan vara tillåtet att lägga en berättelse af ett samtida vittnesbörd till grund för framställningen om en händelse. Detta har väsentligen skett i redogörelsen för anfallet på Hvalöarna, som hvilar på G. af Klints tydligt nog färglagda uppgifter. Det vill synas, som Pukes åsikt, att »hasarden skulle bestämma sjövapnets användning», om man bortser från Klints illvilliga, till egen berömmelse syftande utläggning af Pukes ord och åtgärder, komme tämligen nära förf:s egen på flere ställen i detta arbete framställda anmärkning mot den tidens fälttågsplaner, att de gingo för långt fram i tiden och för mycket i detalj. Mot trovärdigheten af Klints uppgifter gör förf. själf i not till sid. 90 i en väsentlig fråga en viktig invändning, liksom not 2 till sid. 193 väl får uppfattas som en berättigad självkritik af denna afdelning i boken.

Ett annat exempel, där det skulle varit önskligt, att förf. mera tydligt skilt emellan sig själf och sina källor, erbjuder sid. 295 o. f. Dessa följande sidor innehålla så pass många nya och viktiga uppgifter, att man bort veta deras fulla hemortsrätt, bland annat, hur långt de »lösa anteckningar» sträcka sig, som förf. anträffat i H. M:t konungens privatarkiv, och deras innehåll tydligt angifvet.

Någon gång händer det, att förf. icke tolkat sina källor rätt. Lustigt nog, då man tänker på den förbittring, förf:s arbete väckt i Norge, har han läst intyg om de norska soldaterna väl mycket »in bonam partem». Staffeldt skrifver den 21 maj 1808: »Havde jeg

dygtige Officierer, havde jeg dygtige Tropper, der kunde bruges, kunde jeg sandelig udrette meget, men desværre, Major Ræder, Capitaine Jürgensen och nogle andre ere gode, men Folkene lystre ikke. Hvad er da at gjøre; man kan tabe Aere og gode Navn. Man kan og tør ikke vove nogen Partigjængerkrig. De kjende denne neppe af Navn, langt mindre af Bøger. Det er sørgeligt, Gud give os Fred og Adieu alle Nationale.» Detta ger förf., efter en erinring om det norska högre befälets ålderdomsbräcklighet, anledning till följande utsago (sid. 42): »Det duktiga folket i ledet, klagade därför general Staffeldt 1808, lystrade icke till sådana män, hvarför han icke vågade föra något partigängarkrig mot svenskarne. »De kjende denne (krig)», skrifver han, »neppe af Navn, langt mindre af Bøger. Det er sørgeligt.» Det torde väl ock vara för mycket sagdt (sid. 41), att de svenska officerarne enhälligt ansett, att det norska soldatmaterialet var godt; förf. anför t. ex. själf i Bil. sid. 346 M. Björnstjernas omdöme om de nordanfjällska och västanfjällska regementena, att de voro »de bien mauvais soldats, indisciplinés, voleurs et poltrons.»

Anmärkningen å sid. 40, att Ræders uppgift, det Norge 1814 haft 49,020 man lokaltrupper och således uppställt hvar tionde man som soldat, skulle vara orimlig, torde ock bero på ett missförstånd. Åtminstone erkänner Ræder i sin afhandling 1852 på så många ställen, att dessa lokaltrupper voro papperssoldater utan all betydelse för försvaret, att någon meningsskiljaktighet mellan honom och förf. icke torde i denna fråga förefinnas. Och att *bokföra* som tjänstepliktig hvar tionde man, kan väl ej vara orimligt.

Kartorna äro mycket tydliga, men sakna all terrängbeteckning. Någon gång får man söka förgäfves efter i texten angifna orter. Bland Rättelser och tillägg heter det: »Sid. 126 och 133 står »Ödegaard», ett ställe (eller två?), som ej kunnat återfinnas på någon tillgänglig karta.» Härmed afses förmodligen ock, att det Ödegaard, som angifves norr om Rokke och icke, såvidt jag sett, omtalas i texten och därför verkar förvillande, bör utgå. Att förf. icke i närheten af Veden eller Grimsröd återfunnit något Ödegaard, torde bero därpå, att namnet i Norge dels användes som beteckning för mindre gårdar i allmänhet, dels för nybyggen på öde marker, dels slutligen om öde hemman, hvarför Ödegaardar (binamn och appellativ) anträffas massvis i alla delar af Norge. Det är mycket möjligt, att förf:s karta har detta Ödegaard under annat namn. Kjølen kallas t. ex. på Munchs Veikart och Hahrs karta Kjølødegaarden.

Det är skada, att boken saknar register, ty det är ett så duktigt arbete och innehåller en sådan mängd nya och viktiga upplysningar om 1814 års händelser, att det kommer att flitigt rådfrågas af alla forskare i den tidens historia. I detta afseende bildar boken ett motstycke till Prof. Alins Unionen, ett arbete, från hvilket det för öfrigt skiljer sig därutinnan, att det, såvidt jag kunnat upptäcka, saknar all politisk tendens.

Nils Höjer.

Uppsalastudier, tillägnade Sophus Bugge på hans 60-åra födelsedag. 236 sid. 1892. Uppsala, Almqvist & Wiksell.

Den knappa tid som anmälaren haft till sin rådighet vid granskningen af detta betydande arbete, har ej tillåtit denna att blifva hvarken grundlig eller omfattande. Beskaffenheten af de spörsmål, som där afhandlas, är ock i allmänhet sådan, att de icke falla inom områden, där denna tidskrift utöfvar sin pröfning. De filologiska och kulturhistoriska rön, som här framläggas, hafva från annat och kompetent håll vunnit behörigt erkännande. För vår del inskränka vi oss till några korta antydningar rörande de här införda afhandlingar, hvilka närmast beröra det i egentlig mening historiska området.

För historikern af facket erbjuder A. Schagerströms »läksikaliska (sic!) och stilistiska notiser ur Gustaf II Adolfs skrifter» åtskilligt af intresse rörande den nordiske hjältekonungens sätt att behandla sitt modersmål. Men det egentliga intresset knyter sig vid två afhandlingar, hvilka innehålla uppslag, som kunna blifva af stor betydelse för bedömandet af viktiga tidskiften i de nordiska folkens älsta häfder.

Den ena bär den anspråkslösa titeln »Smärre språkhistoriska bidrag» af E. Lidén. Men några af de jämförelser som här anställas mellan ord af vidt skilda språk af arisk stam äro af den beskaffenhet, att de skulle kunna kasta ett alldeles nytt ljus öfver viktiga frågor rörande de ariska folkens inbördes frändskap och ursprungliga hemvist.

Dit räkna vi i främsta rummet den gemensamhet. som förf. vill uppvisa i de älsta namnen på hajar, hvalar och möjligen äfven andra större hafsdjur. Af särskilda skäl finner anmälaren sig tilltalad af förf:s sammanslutning af det fornisländska *hualr* och det latinska *squalus*, emedan han själf för åtskilliga år sedan kommit på samma tanke, ehuru han ej varit i tillfälle att offentligen framlägga skälen därför. Kunna båda dessa namn återföras till en gemensam grundform, så är klart, att antingen hajen eller hvalen eller möjligen ett tredje stort hafsdjur måste under detta namn varit kändt för germanernas och italikernas gemensamma förfäder. Desse måste då ock hafva bott invid det haf, där detta djur vistats, och detta haf kan icke hafva varit Atlanten eller Medelhafvet, möjligen, ehuru föga sannolikt, Kaspiska hafvet, Svarta hafvet eller Östersjön, hvaremot öfvervägande skäl synas tala för Nordsjön. Det vore af högsta vikt, att förf. genom en ingående granskning af de skäl, som tala för det ena eller andra af dessa vatten, bringade den omtvistade frågan så nära sitt afgörande, som på denna väg kan vara möjligt.

Ännu större räckvidd erhåller hans sammanställning af det fornisländska *hár*, haj, med det fornindiska fisknamnet *çaṅkúś*, i fall den håller stånd. De slutsatser, som föregående sammanställning kan

möjliggöra med afseende å de europeiske arierne, skulle därigenom vinna giltighet för den ariska folkstammen i dess helhet.

Betydelsen af dessa rön för det slutgiltiga svaret på den stora stridsfrågan om det ariska urhemmets läge, skulle möjligen kunna förringas, om det läte tänka sig, att dessa namn icke tillhört det ariska urfolket, utan utbredt sig i spåren af något mäktigt urtidens sjöfolk af denna eller kanske annan stam. Men ett supponeradt dylikt folk af den öfverlägsenhet i kultur, att det mäktat låta ord ur sitt språk tränga undan de inhemska, skulle näppeligen hafva lyckats däruti med namn på naturföremål. Enligt hvad Thomsen uppvisat angående de finska språkens lån från de germanska, har det ju nästan uteslutande varit kulturord, som sålunda i en långt aflägsen forntid gått i lån.

Rörande professor Noreens uppsats »Mytiska beståndsdelar i Ynglingatal» får anmälaren bekänna, att han står undrande och spörjande. Icke så, som om uppgifvandet af de stormäktige herrarne Fjolner, Svegder och hvad de allt heta såsom historiska personligheter skulle vålla honom någon saknad; — de hafva ju för länge sedan vandrat öfver till sagans område från den verkliga historiens, där de utgjort så många skolgenerationers skräck och fasa. Men skola de nu från kungar befordras till gudar af högre eller lägre rang, så måste det erkännas, att uppgiften blir vansklig äfven för den forskare, som går bäst rustad till sitt värf, att vinna hemortsrätt i gudakretsen åt dessa upphöjda väsenden, hvilkas hela tillvaro möjligen kan bero, icke på en hel folkstams tusenåriga dyrkan, men på en felskrifven eller felläst konsonant i en ärevördig gammal handskrift. Att följa prof. Noreens textkritiska granskning i spåren, därtill finner anmälaren sig ingalunda rustad, och inför de diametralt motsatta resultat, hvartill olika forskare af hög rang på detta fält kommit, känner sig den, som ej är djupare invigd i språkforskningens mysterier, då och då frestad att instämma med salig Herman von Bremen: »De ha ju Ret begge to.» Men inför dessa ideligen återkommande myter om den uppgående eller sjunkande solen, som man velat återfinna under alla möjliga mer eller mindre väl skyddande förklädnader, finner han sig ännu oftare manad att lägga på minnet Oxfordstudenternas bevis för, att professor Max Müller i självfva verket ingenting annat är än en solmyt.

I alla händelser gifva hr Noreens här framlagda undersökningar anledning att med spändt intresse afbida det större arbete, i hvilket han utlofvar att fullfölja dem. Särskildt hoppas vi, att han där kommer att fortsätta Fahlbecks undersökningar och utreda förhållandet med de sveakonungar från Ynglingatal, hvilka äfven återfinnas hos Beovulf.

Af särskildt intresse är hans hypotes, att Ynglingarne skulle vara en sydsvensk eller östdansk — väl närmast skånsk — konungaätt. Deras förmente stamfader, eponymen för Ingvinerna — Taciti *Ingaevones* — förlägger han efter anglosaxisk källa till *Eástdene*, östdanerna. Det synes oss dock icke nödvändigt, att anglosaxerna tänkt

sig dessa i motsättning till några »vestdaner», som veterligen icke direkt omnämnas. Om nutidens poeter eller talare måla om »österns slaver» och den vreda anstormning, hvarmed de hota vesterlandet, så tänka de sig dem icke i motsats till några vesterns slaver. Det låter mycket väl tänka sig, att anglosaxerna med *Eástdene* afsett daner i allmänhet, såsom den nordiska folkstam, hvilken de närmast haft anledning att lära känna.

Till den ärade forskarens ompröfning tillåta vi oss här att framställa en förslagsmening rörande Ynglingatals uppkomst. Det är icke sagdt, att Thiodolf någonsin afsett att i sin dikt gifva den sammanhängande framställning af Ynglingaättens öden, som isländingarne velat läsa däri, eller att han ens i dem velat se Harald Hårfagers förfäder. Kan det ej t. ex. tänkas, att hans dikt haft till syfte att förhärliga prydnaderna i hans herres gästabudssal, såsom det ryktbara *Húsdrápa*, hvilket ju diktades i ett dylikt syfte till ära för isländingen Olof Höskuldsson och hans praktbyggnad på Hjardarholt? I så fall låter det sig mycket väl tänkas, att alldeles heterogena element blifvit i dikten sammanbragta och afhandlade. Det torde för öfrigt kunna sättas i fråga, om ej äfven ett och annat Eddakväde, såsom andra kvädet om Helge Hundingsbane, som nu synes föreligga i fragmentariskt skick, i själfva verket tillkommit på enahanda eller liknande sätt.

Med hr Noreens hypotes om Ynglingarnes sydsvenska ursprung stå och falla gifvetvis de konsekvenser, som han därur velat draga i fråga om dunkla punkter i vikingatidens historia. Hvad beträffar den vestfoldske Gudröd, som norske häfdatecknare velat göra till en med Karl den stores danske fiende Godefridus, har anmälaren sin mening för sig. På grund af skäl, som han ännu icke ser sig i tillfälle att framlägga, har han kommit till den uppfattning, att samtliga händelser, som stå i förbindelse med Harald Hårfager och Halfdan Svarte, med undantag allenast för slaget vid Hafversfjorden, måste förläggas omkring tre årtionden *senare* än i de isländska sagorna. I sammanhang därmed skulle äfven Gudröds dödsår, *i fall* han är Harald Hårfagers farfar, icke kunna sättas tidigare än vid år 850, då naturligtvis hvarje tanke på identitet med Godefridus af sig själf förfaller. Står åter Gudröd icke i denna slägtskap med Harald, är frågan fortfarande öppen. Skälen härför äro emellertid allt för vidlyftiga att kunna här ens antydningsvis framläggas.

Emil Svensén.

Öfversikt af Tidskrifter

och andra periodiska publikationer.

Arkiv för Nordisk Filologi utg. genom A. Kock. **X.** Ny följd. **VI, 2.** Hj. Falk, Om de rimede konsonanter vid helrim i dróttkvætt. — J. Jonsson, Om nafnið Hringr. — W. B. Craigie, Oldnordiske ord i de gæliske Sprog. — L. F. Läffler, Svänska ortnamn på skialf. — M. Lundgren, Bidrag till nord. namnforskning (med tillägg af A. Kock). — E. Tegnér, Smörgås. — C. R. Unger, Fortsatte bemærkninger om islandske håndskrifter. — J. Thorkelsson, Infinitivets styret af præpositioner i oldislandsk og oldnorsk. — G. Storm, Kan det anses bevist at den norske homiliebog er skrevet i Hamar? — G. Morgenstern, Notizen. — F. Jonsson, Et par bemærkninger til prof. Noreens »Jenmäle».

Bidrag till kännedom om Göteborgs och Bohusläns fornminnen och historia utg. på föranstaltande af länets fornminnesförening. **V, 3.** **1893.** W. Berg, Augustinerklostret i Konungahälla (med pl. och kartor).

Historiska Handlingar till trycket befordrade af K. Samfundet för utg. af handskrifter rör. Skandinaviens historia. **XII, n. 2.** Bidrag till Olai Magni historia: 1) Literära fragmenter; 2) Handlingar ang. Olai Magni egendomsförvärf och qvarlåtenskap. — **XIII, n. 2.** Hugo Grotii bref till svenska konungahuset och andra svenskar.

Delarne 12 och 13 af Historiska Handlingar äro härmed fullbordade.

Meddelanden af Gestriklands Fornminnesförening. (1892.) Om Gefle slott. — Fynd af fornsaker i Gestrikland. — Ledamotsförteckning.

Nordisk Tidskrift för Vetenskap, Konst och Industri. Utg. af Letterstedtska Föreningen genom O. Montelius. **1893, 5.** F. Meldahl, Norges stavkirker. — L. Bygdén, Kungshatt. En svensk folksägen i historisk belysning. — S. Wägner, Den grekiska filosofiens och medeltidsfilosofiens historia, anm. af E. Liljeqvist. — **6.** J. Vising, Rosen i forntiden och medeltiden. — J. Flodmark, Stenborgska skådebanorna, anm. af O. Levertin. — F. R. Martin, L'âge du bronze au Musée de Minoussinsk, anm. af O. Montelius. — **7.** K. Piehl, Om kopterna. — T. Hedberg, Leonardo da Vinci. — F. Jónsson, En kort udsigt over den islandsk-grönlandske kolonis historie. — H. Bergstedt. Striden om Homer. Försök till framställning af den homeriska frågan, anm. af J. E. Hylén.

ild, illustrerad månadsskrift. Utgifven af K. Wåhlin. **1893, 9.**
ricsson af H. W. — **10.** J. Paulson, Sokrates och Aristofanes.
ycke antik kulturhistoria.

idskrift utg. af F. v. Schéele. **1893, 10–11.** J. A. Eklund,
n och den stora bildade allmänheten. Reflexioner med anled-
af Teodor Frids uppsats.

Autograf Sällskapets Tidskrift. II, 6. (1893). F. U.
gel, En vapenbok från medeltiden. (Med facsimile.) — Egen-
gt bref från K. Karl XI till grefve J. G. Stenbock. (I arkivet
ergshammar.) (Med facsimile.) — Äldre stamböcker af —l. —
händigt bref dateradt Prag den 4 dec. 1632 från d. v. öfversten
omini, med underrättelser om slaget vid Lützen d. 6 (16) nov.
k. Gustaf II Adolfs död och ställningen i kejserliga lägret efter
nämda slag. (I arkivet på Ericsberg.) — Herman Frithiof An-
f H. W. — Ett »Ex libris» af —l. — Fransk-Lutherska försam-
s i Stockholm kyrkobok 1688—1791. — Svenska Autograf Säll-
t November 1893. — Rechenskap på brudednar, som äro vide i
yrkian (St. Nicolai kyrka i Stockholm) [1638—1648].

tlands Fornminnesförenings Tidskrift. VI, VII. Utg. F.
rg. A. Rudberg, Offerkällor i Vestergötland. — F. Ödberg,
yrkoherden herr Mauritz i Böne sammansvärjning mot k. Johan
r 1576. — G. Upmark, Två kistor från 1600-talet i Skara mu-
— Äldre handlingar rör. Vestergötland. — Landshöfdingeem-
i Elfsborgs län riksdagsrelation för åren 1751—54. — Grafsten från
a kyrka i Redvägs härad. — Inskrifter, bilder samt symboliska
n o. d. på tegelstenar från Skara domkyrka. — Romanska stenar
ra domkyrka. — Pjukstenen i Siene socken. — Afbildningar af
ra museum förvarade fornsaker. — Äldre stadssigill från Vester-
d under medeltiden. — K. Torin, Vestergötlands Runinskrifter.
e samlingen.

rhets Historie och Antiqvitets Akademiens Handlingar.
I. Ny Följd XI. O. S. Rydberg, Om det från unionsmötet i
r år 1397 bevarade dokumentet rörande de nordiska rikenas
ng. — H. Hildebrand, K. Vitterhets Historie och Antiqvitets
miens hundraårsfest. — S. Bugge, Rökstenen og Fonnås-
len. — R. Törnebladh, Om ödet sådant det uppfattades af
ylus och Sophocles. — Förslag till minnespenningar och in-
er 1884—89. — V. Rydberg, Om hjältesagan å Rökstenen. —
Bergman, Danmarks sista affär på Gotland 1676—79. Några
ur öns historia.

rhets Historie och Antiqvitets Akademiens Månadsblad.
jan.—mars. Akademiens och Förvaltningsutskottets samman-
. — Statens historiska museum och myntkabinettet. — Fynd
Djurgårdsäng, Vestergötland. — Smycken från medeltiden, —
ngen i k. Myntet år 1891. — Grafvar på Tuna gård i Kalmar
- Järnet hos kineserna och hos turkarna i Altai. — Brakteat-
från Vestergötland. — Litteratur. — Ur lärda sällskaps hand-
och tidskrifter. — Hvarjehanda.

skrift. Ny Række. Aarg. 1. 1892—93. 8. S. Ibsen,
nskyer. — **10.** S. Ibsen, Et mærkeligt aktstykke.

n. 1893, November—December. Louis de Geer, Minnen.
anm. af C. St. A. Bille under titel: En svensk Statsmands Er-
ger.
Utförlig och innehållsrik anmälan.

dskrift utgifven af F. Gustafsson och M. G. Schybergson.
9. M. G. Schybergson, Kampen om historieundervisningen

i den tyska skolan. — 10. M. de Verneuil, Fru Recamier. — I bokhandeln: H. Råbergh, Teologiens historia vid Åbo universitet. anm. af I. A. H. — C. v. Bonsdorff, De finska städernas representation intill frihetstiden, anm. af T. Hartman. — Öfverste Mikael Anckarsvärd, Minnen från åren 1788—1790, anm. af G. Granfelt.

Altpreussische Monatsschrift. 1892. (Bd 29.) P. Stettiner, Diplom. Verhandl. über d. Souveränitet Preussens 1655—1660.

Deutsche Zeitschrift für Geschichtswissenschaft. Herausgegeben von L. Quidde. **10, 1 (1893).** H. Ulmann, Studien zur Geschichte des Papstes Leo X. — F. Görres, Kirche und Staat im Vandalenreich 429—534. — I. Jastrow, Die Welfenprocesse und die ersten Regierungsjahre Friedrich Barbarossa's (1138—1156.) 1—2. — Kleine Mittheilungen. — Berichte und Besprechungen. — Nachrichten und Notizen. — Bibliographie zur Deutschen Geschichte.

Forschungen zur Brandenburgischen und Preussischen Geschichte. Bd. 6: H. 1. (1893). F. Arnheim, Urteile eines zeitgenössischen schwedischen Politikers über Friedrich den Grossen. Mitteilungen aus den Tagebüchern des Grafen Karl Gustaf Tessin. — **H. 2. (1893).** H. Hüffer, Das Zerwürfnis Gustafs III von Schweden mit seiner Mutter Luise Ulrike, der Schwester Friedrichs des Grossen und die Gesandtschaft Anastasius Ludwig Menckens in Stockholm (1777—1782).

Hansische Geschichtsblätter. Herausgegeben vom Verein für hansische Geschichte. Jahrg. 1892. C. Wehrmann, Lübeck als Haupt der Hanse um die Mitte des fünfzehnten Jahrhunderts. — H. Mack, Die Hanse und die Belagerung Stralsunds im Jahre 1628.

Historische Zeitschrift. Herausgegeben von H. v. Sybel. Neue Folge. **XXXV, 3.** O. Weber, Die Legende von Denain. — Denkschriften Theodor v. Bernhardi's: 1. Russland im März und April 1854. — Miscellen: Zwei Briefe Alexander v. Humboldt's an Hardenberg aus dem Jahre 1794. — Litteraturbericht. — Notizen und Nachrichten. — Berichtigung.

Sammelblatt d. historischen Vereins Eichstätt. Jahrg. 6. (1891). Schlecht, Aus d. Schwedenzeit 1633—40.

Zeitschrift der Gesellschaft für Erdkunde zu Berlin. Bd 28. 1893, N:o 3. H. A. Schumacher, Olaus Magnus und die ältesten Karten der Norlande.

Zeitschrift des Vereins für Hamburgische Geschichte. Bd 9: H. 2. (1893.) W. Stieda, Hamburgische Gewerbetreibende im Auslande. 1: Hamburgische Seidenweber in Kopenhagen und Stockholm.

The English Historical Review. 1893, October. A. M. Cooke, The settlement of the Cistercians in England. — J. H. Round, Wace and his authorities. — I. S. Leadam, The security of copyholders in the fifteenth and sixteenth centuries. — T. G. Law, Father William Crichton. — J. H. Rose, Napoleon and english commerce. — Notes and documents. — Reviews of books. — List of historical books recently published. — Contents of periodical publications. — Index to Vol. 8.

Annales de l'école libre des sciences politiques. 1893, 4. Chr. Schefer, Louis XIV et Charles XII. 2: La guerre de Pologne. (Mission du marquis de Bonnac.)

Bulletin Mensuel de la société de Législation comparée. Mars 1892. Chronique législative (Suède). **Avril—Mai 1893.** Chronique législative (Suède).

Häradshöfding V. Uppström redogör för de svenska riksdagarnes beslut, statsregleringen m. m., lemnar i det förra häftet en öfversikt af svensk-norska unionens grundläggning samt redogör för unionsfrågans behandling under sista tiden.

Le Correspondant. 1893, 25 Août. De Bacourt, Une mission en Suède et en Danemark 1844.

L'Intermédiaire. 1893, 20 Novembre. Bernadotte était-il-juif?

Revue d'histoire diplomatique publiée par les soins de la société d'histoire diplomatique. **1893, 1.** Liste des membres de la société d'histoire diplomatique. — E. Driault, Chauvelin 1733—1737 son role dans l'histoire de la réunion de la Lorraine à la France (D'après les Archives du ministère des affaires étrangères). — P. Bertrand, M. de Bacourt et les »Mémoires de Talleyrand». — E. Rott, Instruction et dépêches adressées par Henri IV à Charles Paschal, son ambassadeur aux Ligues Grises 1604—1610. — Comptes-rendus. — Chronique. — **2.** G. Syveton, Une crise politique et financière en Angleterre au XVIIIe siècle. — H. Omont, Projets de prise de Constantinople et de fondation d'un empire d'orient sous Louis XIV. — E. Rott, Instruction et dépêches adressées par Henri IV à Charles Paschal, son ambassadeur aux Ligues Grises 1604—1610. — R. de Maulde, Les dépenses d'une ambassade au XIVe siècle. — Comptes-rendus. — Chronique. — Bibliographie. — **3.** Discours du président de la société d'histoire diplomatique, à la séance du 23 maj 1893. — Rapport du secrétaire general. — Compte rendu du trésorier. — E. Plantet, Mouley Ismael, empereur du Maroc, et la princesse de Conti. — M. Paisant, La question de Behring. — Boislecomte, M. Canning et l'intervention des Bourbons en Espagne. — E. Rott, Instruction et dépêches adressées par Henri IV à Charles Paschal, son ambassadeur aux Ligues Grises (1604—1610). — Comptes-rendus. — Chronique. — Bibliographie. — **4.** J. du Hamel de Breuil, Sobieski et sa politique de 1674 à 1683. — H. Doniol, Le ministère des affaires étrangères de France sous le comte de Vergennes. Souvenirs de Hennin sur ce ministre. — M. Paisant, La question de Behring (fin). — Comptes-rendus (bl. a. Höpken A. J., Samlade skrifter. D. 2. Utg. af Carl Silfverstolpe, anm. af C. S.). — Chronique. — Bibliographie.

Revue Historique. 1893, Novembre—Décembre. G. Paris, Jaufré Rudel. — A. Cartellieri, L'avènement de Philippe-Auguste, 1179—1180; suite. — X. Mossmann, La France en Alsace après la paix de Westphalie; suite. — H. Hauser, Sur l'authenticité des Discours de la Noue. — A. de Rochas, Les archives anciennes du dépôt de la guerre et les campagnes de la succession d'Autriche. — E. Welvert, Questions révolutionnaires: l'abbé Grégoire fut-il-régicide. — Bulletin historique (France, Grèce). — Comptes-rendus critiques. — Publications périodiques et sociétés savantes. — Chronique et bibliographie.

Rättelser.

Sid. 87	r. 27		läs	*1802*
» 101	» 4		»	*klopfen*
» »	1	nedifr.	»	står *»rejiciunt»*
» 121	» 26		»	*forntidens*
» 132	» 3		»	*4 sept.*
» 135	» 6	nedifr.	»	*1750*
» 200	5	»	»	*öfver 1000*
» 215	» 4		»	*förvållande*
» 231	» 9	nedifr.		*i Böhmen* utgår
» 232	10		läs	*Efter 6 eller 7 år*
» 238	» 3	nedifr.	»	*hufvudorsaken*
» 243	» 15, 14	»	»	*till vänster. Något sydost från Parikkala by o.*
» 247	21, 22		»	*Schwerin och hans Jönköpingsbataljon, hvilka »med»*
264	20			*det ligger*
» »	30		»	*grusåsen*
» 276				*Gabriel Benktsson*
» 33	Gr. r. 4	»		*universitetets institutioners*

13.

Bibliografi 1892.

(Upprättad af **Kristian Setterwall**.)

Tillägg till 1890.[1]

1934. **Брикнеръ, А.,** Густавъ IV и Екатерина II въ 1796 г. [Gustaf IV och Katarina II år 1796.]
Вѣстникъ Европы 1890. Sept.—Okt. s. 5—33, 480—507, Nov. s. 56—87.
Se nedan »Recensioner» 2186.

Tillägg till 1891.

935. **Hümmer, Fr. K.,** Bamberg im Schwedenkriege 1622 34.
Bericht über Bestand u. Wirken d. historischen Vereins zu Bamberg. 52 s. 1—168.

36. **Bauer, Bernh.,** Beiträge z. G. Memmingen's v. Beginne d. 30 j. Krieges bis. z. Besetzung d. Stadt durch die Schweden.
Zeitschrift des historischen Vereins f. Schwaben u. Neuburg. Jahrg. 18, s. 111—234.

37. **Schwartz, Franz,** Der Ueberfall von Bromberg durch die Schweden am 16 Mai 1658.
Zeitschrift der historischen Gesellschaft für die Provinz Posen. Jahrg. 6 (1891), s. 417—423.

37½. Mémoires du général B:on de Marbot. T. 1. XII + (2) + 390 s. + 1 portr. T. 2. 495 s. + 1 portr. T. 3. 446 + 1 pl. Paris, Plon.
Berör Karl XIV Johans tidigare lefnadsöden.

1938. Beiträge zur Geschichte Lübecks in den Jahren von 1800 bis 1810. 7. Französische Berichte über die Schlacht bei Lübeck. (Fortsetzung.)
Mittheilungen des Vereins für Lübeckische Geschichte und Alterthumskunde 1891, s. 65—73.

1939. Vor Jævnbyrdighed med Sverige. Et Flyveskrift. 15 s. Christianssand, »Christianssands Tidendes» Forlag. Pr. 12 öre.

1940. **Liedholm, J. J. A.,** Slägten Liedholms stamtafla. Upprättad och afslutad d. 10 Juli 1891. 48 s. Kalmar, A. Peterssons boktr. Pr. 1,75.

1941. **Asp, Paul,** Wemmenhögs härad. 237 s. + 1 karta samt annonsafdelning, Skurup, Förf:n. Pr. 2,50

---

[1] I Historisk Bibliografi för 1890 har under N:o 1488 upptagits »Öfversigt af handvapnens utveckling i Sverige af L. G. T. Tidander». Skriften hör till 1889 års historiska literatur och få vi härmed rätta detta förbiseende.

1942. **Hult, Karl,** Ljusnarsbergs krönika. H. 1. (6) + 187 + (1) s. Örebro, Bohlinska tryckeriet. Pr. 2.

1892.

1943. Historisk Tidskrift utgifven af Svenska Historska Föreningen genom *E. Hildebrand.* Årg. 12, 1892. 370 + 95 + (3) s. + Bilagor. Sthlm. Pr. för medlemmar 5.
Innehåll:
Horn, C. F., Minnen ur min lefnad.
Ännu en gång Karl XII:s död.
Wrangel, H., Svenska örlogsflottan 1719 och dess förhållande till ryssarnes härjningar.
Boethius, S. J., En konflikt mellan konung Fredrik och sekreta utskottet.
Konferensen på Ulriksdal September 1863.
Bergman, E. W., Västerbotten och ryssarne 1714—1721 efter samtida skriftliga källor.
Samuel Kiechels resa i Sverige 1586.
Strödda meddelanden och aktstycken.
Öfversikter och granskningar.

1944. Historisk Tidsskrift udgivet af den norske historiske Forening. Tredje Række. Bd 2: H. 3, 213—292.

1945. Historisk Tidsskrift, Sjette Række, udgivet af den danske historiske Forening ved dens Bestyrelse. Redigeret af *C. F. Bricka.* Foreningens Sekretær. Bd 3: H. 3, s. 477—795 + (4) s. Bd 4: H. 1, 204 + (1) s.

1946. Kongl. Bibliotekets Handlingar. 14. 13 + 74 s. Pr. 1,25.
Inneh. Årsberättelse för år 1891 samt Samtida skrifter rörande Sveriges förhållande till främmande makter och Samtida berättelser om Sveriges krig. Supplement.

1947. Meddelanden från Svenska Riksarkivet. Utgifna af *C. T. Odhner.* XVI, 77 s. Sthlm, Norstedt. Pr. 1.

1948. **Melsted, Pál,** Nordurlandasaga, eda Dana, Nordmanna og Svía saga. VIII + 324 s. Reykjavik.

1949. **Schefer, Christian,** La monarchie française et l'alliance suédoise à propos d'un livre récent.
Revue d'historie diplomatique 1892, s. 90—109.

1950. **Hollander, A. G.,** Ur svearnes förskandinaviska historia. Om läget af Asahem och nordiska gudalärans ursprung med särskild hänsyn till Herodoti berättelse om asovska skyterna. Med bihang om celtogotisk eller alfisk gudalära. (3) + VIII + 74 s. Sthlm, Samson & Wallin. Pr. 1,75.

1951. **Roos, William,** The Swedish part in the Viking expeditions.
The English Historical Review 1892, s. 209—223.

1952. **Brehmer, W.,** Vom Syndicus und Dompropsten Dreyer gefälschte Urkunden und Regesten.
Zeitschrift des Vereins für Lübeckische Geschichte und Alterthumskunde. Bd 6, s. 515—535.
Innehåller ett bref från Birger Jarl till köpmännen i Lübeck angående tullfrihet i Sverige. Det är dat. d. 15 Augusti 1251.

1953. **Stieda, Wilhelm,** Das Schonenfahrergelag in Rostock.
Hansische Geschichtsblätter. Jahrg. 1890—91, s. 115—150.

1954. **Bergström, G.,** Arboga krönika. 1. Medeltidsminnen. Efter samtida källor. X + 205 + (1) s. Sthlm, Samson & Wallin. Pr. 3.

55. **Lindström, G.,** Anteckningar om Gotlands medeltid. 1. 112 s. Sthlm, Norstedt. Pr. 1,50.

56. Lilla Birgittaboken. Ett femhundraårsminne af heliga Birgittas inskrifning i helgonens bok 1391 den 7 Oktober. Liten 4. 19 blad i ljustryck och litogr. färgtryck. Sthlm, Generalst. lith. anstalt. Pr. 10.

57. »Erinnerungs-Blätter» zur fünfhundertjährigen Jubelfeier der Heiligsprechung der schwedischen Seherin und Ordensstifterin St. Birgitta gewidmet von Verehrern der Heiligen aus Bayern und Schwaben. 77 s. Augsburg, Huttler.

58. **Schück, Henrik,** Birgitta.
Ord och Bild 1892, s. 9–17.

59. **Flavigny, Comtesse de,** Sainte Brigitte de Suède, sa vie, ses révélations et son oeuvre. XII + 626 s. Paris, Leday et C:ce.
Se nedan »Recensioner» 2154.

60. **Erslev, Kristian,** Fortsatte Bemærkninger om Unionsbrevet fra Kalmarmödet 1397. 25 s. Kjöbenhavn.
Aarb. for nord. Oldk. og Historie 1891.

61. Svenskt Diplomatarium från och med år 1401 utgifvet af Riksarkivet genom *Carl Silfverstolpe*. D. 3: H. 6, [1420]. (Se N:o 524, 617, 669, 921, 1039 o. 1379), s. 529—625. 4:o. Sthlm, Norstedt. Pr. 2,50

62. Sverges Traktater med Främmande Makter jemte andra dithörande handlingar utgifna af *O. S. Rydberg*. D. 3: 2. 1436—1483. (Se N:o 670, 927, 1046, 1380, 1391 o. 1665), s. 161—384. Sthlm, Norstedt. Pr. 7.

63. Urkundenbuch der Stadt Lübeck. Herausgegeben von dem Vereine für Lübeckische Geschichte und Alterthumskunde. Th. 9: Lief. 7—8, s. 481—640. 4:o. Lübeck, Schmersahl.
Berör tiden 1457—58.

64. Hanserecesse von 1431—1476. Bearbeitet von *Goswin Frhr. von der Ropp*. Bd 7: 1473—1476. Hansetage von 1431—1476. X + 890 s. 4:o. Leipzig, Duncker & Humblot.

65. **Hoffmann, Max,** Geschichte der freien und Hansestadt Lübeck. H. 2. (1) + 242 s. + 2 pl. Lübeck, Schmersahl.

66. Die Historie von Marcus Meyer. Mitgeteilt von *Dietrich Schäfer*.
Hansische Geschichtsblätter. Jahrg. 1890—91, s. 164—172.

67. **Jörgensen, A. D.,** Kong Kristian II på Sönderborg.
Sönderjydske Aarböger 1892, s. 241—275.

68. Regesta diplomatica historiæ Danicæ. Chronologisk Fortegnelse over hidtil trykte Diplomer og andre Brevskaber til Oplysning af den danske Historie, udgiven ved Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskabs Omsorg. Anden Række. Bd 2. 1. Fra Aar 1537 til Aar 1558. 288 s. 4:o. Kjöbenhavn. Pr. 5.

69. **Tidander, L. G. T.,** Krigsföretagen i Livland under Erik XIV:s regering. Krigshistoriskt utkast. 72 s. Westervik, Ekblad & Comp. Pr. 1.

70. Om Vexiös brand 1570. [Medd. af *T. Anderson*.]
Historisk Tidskrift 1892, s. 244—246.

71. **Kraushaar, Alexander,** Histoire authentique des malheurs déplorables de Jean, prince de Finlande, et de la princesse Catherine. 1570.
Bulletin international de l'Académie des sciences de Cracovie 1892. s. 74—76.

1972. **Ödberg, F.,** Anteckningar om riksrådet Hogenskild Bjelke skap Leckö (1571—1599). Läroverksprogram. 45 s. 4:o.

1973. **Bertolotti, A.,** Martiri del libero pensiero e vittime della quisizione nei secoli XVI, XVII e XVIII. 154 s. Roma.
Allardo Giovanni di Svezia carcerato dall 'Inquisizione (15

1974. Des Pfalzgrafen Georg Hans Anschlag auf Livland. Acten dem geheimen Staatsarchiv zu Berlin, aus den Jahren 1579. Mitgetheilt v. Dr. *Th. Schiemann.*
Mittheilungen aus der livländischen Geschichte. Bd 15, s.

1975. Samuel Kiechels resa i Sverige 1586.
Historisk Tidskrift 1892, s. 331—354.

1976. Två urkunder till Vadstena krigsmanshus' historia. [16 [Medd. af *Alfred Sjöberg.*]
Historisk Tidskrift 1892, s. 236—244.

1977. **Liisberg, H. C. Bering,** Christian IV, Danmarks og Nor For Krigshistoriens Vedkommende bearbejdet af *Axel La* storisk illustreret. (Se N:o 1667.) H. 9—15, s. 261—490 havn, Ernst Bojesen. Pr. 85 öre häftet.

1978. **Barfod, Frederik,** Danmarks Historie fra 1536 til 16 Fra 1625 til 1660. 376 s. Kjöbenhavn, Schönberg. Pr. 4

1979. **Malmström, Oscar,** Bidrag till Svenska Pommerns histo 1653. Akad. afh. II + (1) + 151 s. Lund, Gleerup. Pr.

1980. **Hannecke, Rudolf,** Aus Hinterpommerns Schwedenzeit. E aus dem dreissigjährigen Kriege.
Baltische Studien. Jahrg. 42 (1892), s. 31—48.

1981. **Klopp, Onno,** Der dreissigjährige Krieg bis zum Tode Gus 1632. Zweite Ausgabe des Werkes: Tilly im dreissigjährig Bd 1. XXIV + 633 s. Paderborn, Schöningh.

1982. **Volkholz, Robert,** Die Zerstörung Magdeburgs (1631) im neuesten Forschung. (3) + 91 s. + 1 karta. Magdeburg, F Buchdruckerei.

1983. Gustaf Adolf om den svenske soldaten. [Medd. af *Th. W*
Historisk Tidskrift 1892, s. 71.

1984. **Opitz, Wt.,** Die Schlacht bei Breitenfeld am 17 Septe 116 s. + 2 kartor. Leipzig, Deichert Nachf.
Se nedan »Recensioner» 2165.

1985. Eine Order Gustav Adolf's an seine General-Commissare i terau. Mitgetheilt von Aug. Roeschen, Ad. Schmidt und
Quartalblätter des histor. Vereins für das Grossherzogth N. F. Bd 1: H. 6.

1986. Ett par bref om slaget vid Lützen 1632. [Medd. af *R.*
Historisk Tidskrift 1892, s. 158—162.

1987. **Mackay, John,** The death of Gustavus Adolphus.
The Scottish Review 1892, s. 400—405.

1988. **Sternbeck, W.,** Zum Leichentransport Gustav Adolfs Barnim.
Der Bär 1891, s. 378—380.

1989. **Wittich, Karl,** Zur Geschichte Wallenstein's. Th. 1—3.
Historische Zeitschrift 1892. Bd 68, s. 211—274, 385- 69, s. 1—37.

90. **Heimer, Aug.,** De diplomatiska förbindelserna mellan Sverige och England 1633—54. Akad. afh. 161 s. Lund, Gleerup. Pr. 1,50.

91. Svenska Riksrådets Protokoll. 7. 1637—39. H. 1, utg. genom *Severin Bergh.* 372 s. Sthlm, Norstedt. Pr, 4,75.
»Handlingar rörande Sveriges historia.» Ser. 3.

92. Hugo Grotii bref till svenska konungahuset och andra svenskar [1638—1645]. Utgifna af Kongl. Samfundet för utgifvande af handskrifter rörande Skandinaviens historia. VI + 58 s. Sthlm.
Historiska handlingar D. 13: N:o 2.

93. **Helmolt,** Leipzig und Torstenson.
Wissenschaftl. Beilage der Leipziger Zeitung. N:o 146.

94. **Kroker, E.,** Leipzigs Bankerott und die Schweden in Leipzig seit 1642.
Neues Archiv für Sächsische Geschichte und Alterthumskunde. Bd 13 (1892), s. 341—346.

95. **Kjær, Severin,** Gjöngehövdingen Svend Povlsen og Snaphanerne. Et bidrag til Snaphanetidens Historie. 293 + (2) s. Kjöbenhavn, Pio. Pr. 3.
Behandlar tiden 1643—1645. 1657—1660, 1675—1679.

96. **Weibull, Martin,** Drottning Kristina och Klas Tott. Några historiska beriktiganden. Inbjudning till doktorspromotionen 31 Maj 1892. 28 s. 4:o. Lund.

97. **Форстенъ, Г. В.,** Сношенie Швецiи съ Россiей въ царствованiе Христины. [Sveriges förhållande till Ryssland under Kristinas regering.]
Журналъ Министерства народнаго просвѣщенiя. Часть 275 (1891, Iюнь). s. 348—375.

98. **Aumale, Henri d'Orléans, duc de,** M. le Prince à Bruxelles (1653—1657). Affaires et négociations.
Le Correspondant 1892, s. 813—826.
Berör drottning Kristinas vistande i Bruxelles 1654—1655.

99. **Claretta, Gaudenzio,** La regina Cristina di Svezia in Italia (1655—1689). Memorie storiche ed aneddotiche con documenti. XVI + 456 + (1) s. + 1 portr. Torino. L. Roux.

00. **Szilágyi, Alexander,** Siebenbürgen und der Krieg im Nordosten 1654—1655.
Ungarische Revue 1892, s. 624—643.
Berör förhållandet mellan Karl X Gustaf och Rákóczy II.

01. **Haller, J.,** Franz von Lisola, ein österreichischer Staatsmann des 17. Jahrhunderts.
Preussiche Jahrbücher. Bd 69, s. 516—546.

02. **Detlefsen, D.,** Geschichte der holsteinischen Elbmarschen. Bd 2, 516 s. Glückstadt.
Berör Karl X Gustafs, Karl XI:s och Karl XII:s krig i Holstein.

03. **Eberstein, Louis Ferdinand von,** Beschreibung der Kriegsthaten des General-Feldmarschalls Ernst Albrecht von Eberstein (geb. 1605, † 1676). 272 s. + 5 pl. Berlin, G. Schenck.
Behandlar mest Karl X Gustafs krig mot Danmark 1657—58 och 1658—60.

04. Some correspondence of Thurloe and Meadowe [1657—58]. Edited by *E. Jenks.*
The English Historical Review 1892, s. 720—742.

2005. **Zahrtmann, M. K.,** Tilstande og Personer paa Bornholm efter Krigen 1658.
Museum 1892. Bd 2, s. 1—15.

2006. **Pribram, A. F.,** Zur auswärtigen Politik des Kurfürsten Friedrich Wilhelm von Brandenburg.
Forschungen zur Brandenburgischen und Preussischen Geschichte. Bd 5: H. 1, s. 103—133.

2007. **Ulmann, Heinrich,** Die baltische Politik des Grossen Kurfürsten um die Sterbestunde der Hansa.
Hansische Geschichtsblätter. Jahrg. 1890—91, s. 51—62.

2008. Urkunden und Actenstücke zur Geschichte des Kurfürsten Friedrich Wilhelm von Brandenburg. Bd 12: Politische Verhandlungen 8. Herausgegeben von Ferdinand Hirsch. X + 968 s. Berlin, G. Reimer.
Der bremische Krieg, die Quadrupelallianz und die engere Vereinigung zu Braunschweig 1665—1668.

2009. Briefe von Pufendorf. Herausgegeben und erläutert von Konrad Varrentrapp. Th. 1. [1668—1690.]
Historische Zeitschrift 1892. Bd 70, s. 1—51.

2010. **Sello, Georg,** Fehrbellin.
Deutsche Zeitschrift für Geschichtswissenschaft 1892. Bd 1, s. 282—318.

2011. **Huitfeldt-Kaas, H. I.,** Tönne Huitfeldt til Thronstad.
Historisk Tidsskrift (Kristiania). Tredje Række. Bd. 2, s. 213—270.
Berör kriget mellan Sverige och Danmark 1675—1679.

2012. **Schumacher, Alexander,** Kulturbilleder. Illustrerede af Gerh. Blom. 170 + (2) s. Kjöbenhavn, Lybecker & Meyer. Pr. 3.
Fra den skaanske Feide [1676—1679].

2013. **Bergengrün, Alexander,** Die grosse moskowitische Ambassade von 1697 in Livland. (2) + 98 s. Riga.

2014. **Hoet, W. J. ten,** Karel XII. Een tijd en levensbeeld. 123 s. Edam, Roldanus.

2015. **Synnerberg, G.,** Slaget vid Narva den 19 November 1700.
Finsk Militär Tidskrift 1892, s. 1—27.

2016. **Wieselgren, Harald,** »Den välgörande filosofen», Karl XII:s vän [Stanislaus Leczinski].
Ord och Bild 1892, s. 241—254.

2017. En svensk krigsfånge i Ryssland under konung Karl XII:s tid. [Lorens Schultz.] [Medd. af *Otto Bergström.*]
Historisk Tidskrift 1892, s. 72—74.

2018. **Stackelberg, Reinhold,** Aus den Aufzeichnungen des schwedischen Generallieutenants Carl Adam Freiherrn von Stackelberg.
Mittheilungen aus der livländischen Geschichte Bd 15, s. 212—219.

2019. **Sourches, marquis de,** Mémoires sur le règne de Louis XIV, publ. par *le comte de Cosnac* et *Arthur Bertrand.* T. 12, 427 + (4) s. Paris, Hachette.
Innehåller bl. annat en framställning af slaget vid Pultava.

2020. **Buchholtz, Anton,** Zur Geschichte der Belagerung und Kapitulation der Stadt Riga 1709—1710.
Mittheilungen aus der livländischen Geschichte Bd 15, s. 220—354.

2021. **Oscar Fredrik,** Några bidrag till Sveriges krigshistoria åren 1711, 1712 och 1713. 59 + 121 + 121 + 65 + 108 + 148 s. + 2 tab. + 1 karta. Sthlm, Eklund. Pr. 4,50.

2022. Oberstlöjtnant Hans Elias von der Weydes Selvbiografi. Udgivet af *H. W. Harbou.*
Personalhistorisk Tidsskrift. Tredie Række. Bd 1, s. 79—131, 201—214, 215—269.
Innehåller en skildring af slaget vid Gadebusch 1712. Berör äfven kapitulationen i Tönningen och krigshändelserna i Norge 1716—1718.

2023. Brefvexling mellan Konung Carl XII och Rådet [1714]. Utgifna af Kongl. Samfundet för utgifvande af handskrifter rörande Skandinaviens historia. XV + 404 s. Sthlm. Pr. 5.
Historiska handlingar. D. 14.

2024. [**Bergman, E. W.,**] Västerbotten och ryssarne 1714—1721 efter samtida skriftliga källor. Af *E. W. B.*
Historisk Tidskrift 1892, s. 255—288.

2025. Ännu en gång Karl XII:s död.
Historisk Tidskrift 1892, s. 81—102.

2026. **Wrangel, H.,** Svenska örlogsflottan 1719 och dess förhållande till ryssarnes härjningar.
Historisk Tidskrift 1892, s. 103—146, 289—330.

2027. **Boëthius, S. J.,** En konflikt mellan konung Fredrik I och sekreta utskottet.
Historisk Tidskrift 1892, s. 173—192.

2028. Ein Memoirenfragment der Königin Louise Ulrike von Schweden über ihre Jugendzeit am Hofe Friedrich Wilhelms I. Mitgeteilt von *Fritz Arnheim.*
Forschungen zur Brandenburgischen und Preussischen Geschichte. Bd 5: H. 2, s. 228—231.

2029. Politische Correspondenz Friedrich's des Grossen. Bd 19. [1760.] (1) + 643 s. Berlin, Duncker.

2030. **Hagström, K. A.,** »Mäster Jakob i Serna.» [Jakob Serenius.] En storman från partidehvarfvet.
Läsning för Folket 1892, s. 56—71.

2031. **Arnheim, Fritz,** Beiträge zur Geschichte der Nordischen Frage in der zweiten Hälfte des 18 Jahrhunderts. 5—6. (Se N:o 1719.)
Deutsche Zeitschrift für Geschichtswissenschaft 1892. Bd 2, s. 73—143.

2032. **Fryxell, Anders,** Berättelser ur svenska historien. Fortsatta af *Otto Sjögren.* D. 48: Gustaf III:s regering. H. 2: Äfventyrstiden 1788—1792. Kulturlifvet. (2) + 322 + (2) s. Sthlm, Hierta. Pr. 3.

2033. Från Tredje Gustafs dagar. Anteckningar och minnen af E. Schröderheim, G. G. Adlerbeth och G. M. Armfelt. Ånyo utgifna af Elof Tegnér. H. 1—2: Elis Schröderheims skrifter till Gustaf III:s historia. (5) + 325 s. + 1 portr. H. 3—4: Gudmund Göran Adlerbeth, Historiska anteckningar. Bd 1. XXXI + (1) + 284 s. Sthlm, Beijer. Pr. 1,25 häftet.

2034. **Levertin, Oscar,** Gustaf III. En karaktersskiss.
Ord och Bild 1892, s. 97—118.

2035. **Arnheim, Fritz,** Gustaf III v. Schweden und sein Oheim Friedrich der Grosse.
Nationalzeitung 45. N:o 213.

2036. **Odhner, C. T.,** Minne af riksrådet grefve Ulrik Scheffer.
Svenska Akademiens Handlingar ifrån år 1886. D. 6, s. 25—210.

2037. **Tegnér, Elof,** Ur Adolf Ludvig Ribbings papper.
Historisk Tidskrift 1892, s. 51—70.

2038. **Anckarsvärd, Mikael,** Minnen från åren 1788–1790. III + 16[illegible] s. + 1 portr. Sthlm, Norstedt. Pr. 2,50.
Skrifter utgifna af Svenska Historiska Föreningen. 1.

2039. **Gaulot, P.,** M. de Fersen et Marie Antoinette.
Revue politique et littéraire. Revue Bleue 1892, T. 50, s. 582–590; 624—631; 660—666.

2040. **Hjelmérus, Alfred,** Ur Samuel Hjelmérs dagbok. Strödda meddelanden angående mordet på Gustaf III. 16 s. Göteborg.
Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning d. 16 o. 23 Mars 1892.

2041. **Wallis, Ernst,** Gustaf den tredjes mord. Ett hundraårsminne.
Ny Illustrerad Tidning 1892, s. 82—83, 89—91.

2042. **Bergstrand, A.,** Gustaf den tredjes blessyr och dess behandling från den moderna kirurgiens ståndpunkt. Föredrag hållet vid Lunds läkaresällskaps sammanträde den 26 April 1892.
Eira 1892, s. 259—269.

2043. Correspondance du mis & de la mise de Raigecourt avec le marquis et la marquise de Bombelles pendant l'émigration 1790—1800. Publiée d'après les originaux pour la société d'histoire contemporaine par *Maxime de la Rocheterie.* XXXII + 445 s. Paris.
Berör Gustaf III:s mord och det intryck som det gjorde på emigranterna i Coblentz.

2044. **Lods, A.,** Le dernier chapelain de l'ambassade de Suède à Paris Charles Christian Gambs 1759—1822.
Bulletin Historique et Littéraire 1892, s. 145—152.

2045. **Hochschild, C. F. L.,** Konung Carl XIV Johans och drottning Desiderias första bekantskap och deras giftermål.
Svenska Autograf-Sällskapets Tidskrift. D. 2, s. 65—68.

2046. **Hjelmérus, Alfred,** Ur Samuel Hjelmérs Dagbok. Strödda meddelanden angående den entusiasm, hvarmed underrättelsen om Napoleon Bonapartes återkomst från Egypten mottogs i Stockholm. 10 s. Vexiö.
Smålandsposten d. 6 och 8 Juli 1892.

2047. **Brehmer, W.,** Beiträge zur Geschichte Lübecks in den Jahren von 1800 bis 1810. 7. Französiche Berichte über die Schlacht bei Lübeck.
Mittheilungen des Vereins für Lübeckische Geschichte und Alterthumskunde 1892, s. 113—117.

2048. **Horn, Claes Fredrik,** Minnen ur min lefnad. 1: 1791—1814. 2: Minnen från 1814 vid afslutandet af föreningen mellan Sverige och Norge. 3: Enskilda förhållanden 1815—1823. 4: Riksdagarna 1828—1840. 5: 1844—1852.
Historisk Tidskrift 1892, s. 1—50; 193—228.

2049. **Lundin, C. Fr.,** Wismars pantsättande till Meklenburg-Schwerin. Akad. afh. IV + 87 s. Upsala, Förf. Pr. 1,25.

2050. Handlingar rörande Kungliga Österbottens infanteri regemente för åren 1806, 1807, 1808 och 1809.
Finsk Militär Tidskrift 1892, s. 227—249, 283—302, 371—394, 437—453.

2051. Bref skrifna af Joakim Zakris Duncker under 1808—1809 års krig, meddelade af *E. S. Tigerstedt.*
Finsk Tidskrift 1892. Bd 2, s. 136—139.

2052. Relation öfver affairen vid Karstula den 21 Augusti år 1808.
Finsk Militär Tidskrift 1892, s. 650—657 + 1 karta.

2053. Om den paatænkte Overgang til Skaane, 1809.
Meddelelser fra Krigsarkiverne. Udgivne af Generalstaben. Bd 5, s. 419—442.

2054. Aktstykker, nærmest vedrörende Danmark-Norges Forhold till Sverig 1812.
Meddelelser fra Krigsarkiverne. Udgivne af Generalstaben. Bd 5, s. 283—376.

2055. **Wehner, Otto,** Carl Johann und Bülow in den ersten Tagen nach der Schlacht bei Grossbeeren. (Ein Beitrag zur Geschichte der Nord-armee im Jahre 1813.) (Progr.) 18 s. Greifswald.

2056. **Bleibtreu, Karl,** Die Befreiungskriege. Kritische Historie. VIII + (2) + 228 s. Leipzig, Wilhelm Friedriech.
Geschichte und Geist der Europäischen Kriege. 3.

2057. **Woynar, Karl,** Österrikes förhållande till Sverige och Danmark under åren 1813—1814 hufvudsakligen dess politik vid Norges förening med Sverige. Öfversättning af F. U. W. [F. U. Wrangel.] (2) + 180 s. Sthlm, Samson & Wallin. Pr. 3.

2058. **Skavlan, Aage,** Kulturbilleder fra Norges nyere historie. (1) + 172 s. Kristiania, Cammermeyer. Pr. 2,60.
Den europæiske Stilling ved Indgangen til 1814.

2059. **Bernoulli, C.,** Der Schwedenkönig Gustaf IV Adolf wird Basler Bürger.
Basler Jahrbuch 1892, s. 113—135, 197—200.

2060. **De Geer, Louis,** Minnen. D. 1. (3) + 281 + (1) s. D. 2. 300 + (1) s. Sthlm, Norstedt. Pr. för hvarje del 4.
Se nedan »Recensioner» 2194.

2061. Konferensen på Ulriksdal i September 1863.
Historisk Tidskrift 1892, s. 229—235.

2062. I unionsfrågan. 2. Norska regeringens unionsprogram och de unionella öfverenskommelserna. 24 s. Sthlm. Pr. 25 öre.
Ur »Nya Dagligt Allehanda».

2063. I unionsfrågan. 3. Uttalanden af friherre Louis De Geer 1859—1862. (Meddelade ur offentliga handlingar.) 35 s. Upsala, Almqvist & Wiksell. Pr. 25 öre.
Ur »Fyris».

2064. I unionsfrågan. 4. Den 25 § af Norges grundlov. 24 s. Sthlm. Pr. 25 öre.
Ur »Vårt Land».

2065. I unionsfrågan. 5. Hvad »Våra Högerpatrioter» vilja och icke vilja i unionsfrågan af *V.* 32 s. Sthlm. Pr. 25 öre.

2066. I unionsfrågan. 6. Vägen utför från 1814 till 1892. 24 s. Upsala, Akadem. bokh. (Tr. i Stockholm.) Pr. 25 öre.

2067. Hvad har Sverige vunnit genom unionen med Norge? Ett väktarerop till svenska folket af Hbg. 59 s. Göteborg, Göteborgs-Posten. Pr. 50 öre.

2068. **Hjärne, Harald,** Unionsfrågan och Sveriges försvar. Inledningsföredrag vid ett offentligt diskussionsmöte i Upsala, anordnadt af föreningen »Försvar och Reformer» den 31 Januari 1892. 37 s. Upsala, Almqvist & Wiksell. Pr. 50 öre.

2069. **Kjellén, R.,** Den norska landtvärnsklausulen. Till belysning af tvenne högerprogram i unionsfrågan.
Svensk Tidskrift 1892, s. 462—472.

2070. **Schybergson, E.,** Den svensk-norska konflikten.
Finsk Tidskrift 1892. Bd 1, s. 455—471.

2071. [**Hedin, Adolf**], De ministeriella målen och unionen. 57 s. Pr. 50 öre.
Artiklar och korrespondenser införda i Aftonbladet. 4.

2072. **Hedin, Adolf,** Unionen og de udenrigske anliggender. Aut oversættelse efter en række artikler i det svenske »Aftonb 115 s. Kristiania, O. Norli. Pr. 75 öre.

Genealogi, Biografi och Heraldik.

2073. **De Geer, Louis,** Valda skrifter. D. 2: Minnesteckningar. 353 Sthlm, Norstedt. Pr. 4.
Innehåller minnesteckningar öfver Hans Järta, Anders Joh Höpken och Baltzar Bogislav von Platen.

2074. **Hulthander, Carl,** Biografiska anteckningar från Carlberg 1892. XXIII + 345 + (1) s. Sthlm, Förf. Pr. 4,50.

2075. [**Karlsson, Karl Henrik**], Strödda genealogiska anteckni K. H. K. [Slägterna Erik Puke, Baner, Horn och Barun.]
Svenska Autograf-Sällskapets Tidskrift. D. 2, s. 68—73.

2076. **Kinberg, August,** Gotländska slägter. Genealogiska och biog anteckningar. D. 1: H. 7—9, s. 103—152. Visby, Nybergska Pr. 1.

2077. **Lemke, O. W.,** Supplementblad till Visby stifts herdaminne 1892. 61 s. Visby, Nybergska bokh. Pr. 2.

2078. **Palmgren, Herman,** Medlemmar af Gestrike-Helsinge na Upsala 1811—1891. Biografiska notiser. XI + 166 + (1) s. Palmquist. Pr. 3.

2079. **Rechenskap,** Anno 1609 årss, på brudednar, som äro vide i kyrkian (St Nicolai kyrka i Stockholm).
Svenska Autograf-Sällskapets Tidskrift, 1892. Bilaga.

2080. **Wrangel, F. U.,** Några ord till utredande af frågan om Vasav betydelse.
Svenska Autograf-Sällskapets Tidskrift. D. 2, s. 77—80.

2081. **Ättartal,** Svenska, för år 1892 afsedda att utgöra tidskr svensk slägtkunskap och slägtforskning samt slägtbok och kalender. [Utg. af *V. Örnberg.*] XII + 546 s. Sthlm, Förf. P
Inneh. bl. a. Drottning Sophias härstamning, konung Magnus E systers ättlingar.
Se nedan »Recensioner» 2201.

Krigshistoria.

2082. **Moltke, H. v.,** Kriget 1870—71 mellan Tyskland och Fra jämte en uppsats om »krigsråd» under konung Vilhelm I: Bemyndigad öfversättning efter originalets andra upplaga med af ordres de bataille af *N. C. Ringertz.* VIII + 438 s. + 18 Sthlm, Norstedt. Pr. 4.

2083. **Moltke, H. v.,** Militära arbeten utgifna af preussiska general H. 1: Moltkes militära korrespondens rörande kriget 1864.

sättning i sammandrag under ledning af *C. O. Nordensvan.* IV + 115 s. + 1 karta. Sthlm. Norstedt. Pr. 1,75.

2084. **Moltke, H. v.,** Tysk-franska kriget 1870—71. Öfversättning af *H. W. Westin.* 440 s. + 7 kartor. Sthlm, Bille. Pr. 4.

2085. **Petrelli, T. J.,** Anteckningar om svenska och finska fanor och standar under konungarne Karl X Gustaf och Karl XI intill 1686. (2) + 164 + 34 s. + 8 pl. Sthlm. Norstedt. Pr. 5.

2086. **Wartenburg, Yorck von,** Napoleon som härförare. D. 2: H. 2. (Se N:o 1766), s. 215—433. Öfvers. från tyska originalets andra uppl. af *Gustaf Moberg.* Sthlm, Norstedt. Pr. 3.
Militärlitteratur-föreningens förlag. 59, 3.

Litteratur- och Konsthistoria.

2087. **Sylwan, Otto,** Sveriges periodiska literatur under frihetstidens förra del (till midten af 1750-talet). VI + 245 + (3) s. Lund. Gleerup. Pr. 3.
Se nedan »Recensioner» 2205.

2088. **Westrin, Theodor,** Leopold och Reuterholm.
Samlaren 1891, s. 91—153,

2089. **Wrangel, F. U.,** En högadlig filosof från 1700-talet. [Johan Oxenstierna af Croneborg.]
Svenska Autograf-Sällskapets Tidskrift. D. 2, s. 49—65.

Statsrätt och Juridik m. m.

2090. **Clason, S.,** Om uppkomsten af bestämda perioder för den svenska riksdagens sammanträde.
Historisk Tidskrift 1892, s. 147—157.

2091. **Fahlbeck, P. E.,** Sveriges och Norges handelspolitik under senare tid. Efter uppdrag af Verein für Socialpolitik. 77 s. Lund, Gleerup. Pr. 1.

2092. **Schvarcz, Jul.,** Montesquieu und Verantwortlichkeit der Rähte der Monarchen in England, Aragonien, Ungarn, Siebenbürgen und Schweden [1189—1748.] V + 168 s. Leipzig, W. Friedrich.

Bibliografi.

2093. **Bygden, L.,** Förteckning å tryckta och otryckta källor till landskapet Uplands och Stockholms stads historiskt topografiska beskrifning, förnämligast hämtad ur Westinska samlingarne i Upsala universitets Bibliotek. V + 114 s. Upsala. Pr. 3.
På Humanistiska Vetenskapssamfundets i Upsala föranstaltande.

2094. **Dorez, L.,** Documents sur la bibliothèque de la reine Christine de Suède.
Revue des Bibliothèques. 2, s. 129—140.

2095. **Josephson, Aksel G. S.,** Avhandlingar ock program utgifna vid svenska och finska akademier och skolor under åren 1855—1890. Bibliografi. H. 1—2. 112 s. Uppsala. Pr. 1,25 häftet.
Se nedan »Recensioner» 2209.

2096. **Setterwall, Kristian,** Svensk historisk bibliografi 1891. Bilaga till Historisk Tidskrift 1892. 50 Separatexemplar.

2097. **Sondén, Per,** Förteckning öfver bref till konung Gustaf i riksarkivet.
Meddelanden från Svenska Riksarkivet. XVI, s. 21—77.

2098. **Tegnér, Elof,** Handskrifna suecana i italienska arkiv och efter 1523. 54 s. Bilaga till Historisk Tidskrift 1892.
Handskriftsförteckningar utgifna af Svenska Historiska Fören

Topografi.

2099. **Berg, Wilh.,** Samlingar till Göteborgs historia. Bd 3: kyrkas böcker. H. 5, s. 655—814. Göteborg, Wettergren & Pr. 2,50.

2100 **Berg, Wilh.,** Göteborgs stift under 1700-talet. H. 6—7, s. + (2) s. + s. 161—306 + (1) s. Göteborg, Wettergren & Pr. 1,50 häftet.

2101. **Bergman, C. J.,** Wisby. Korta anteckningar om stadens historia, statestik, fornlemningar och nejder. 2:dra uppl. Skoglund. (Tryckt i Wisby.) Pr. 60 öre.

2102. **Ehrenheim, Erik von,** Grönsö. (Se N:o 1787.) 2, s. Sthlm. Tryckt i 60 ex.

2103. **Fehr, Isak,** Strengnäs kyrkomuseum samt notiser om st dess domkyrka. 64 s. Strengnäs. Pr. 40 öre.

2104. **Heurgren, Paul,** Från polcirkelns regioner. Skildringar frå och Öfver-Kalix' socknar. 67 s. + 1 pl. + 1 karta. Sthlm, Pr. 1.

2105. **Hildebrand, Hans,** Wisby och dess minnesmärken. Med te af Robert Haglund. H. 1—2. 44 s. + 2 etsn. Sthlm, Wahl Widstrand. Pr. 2 kr. häftet.
Se nedan »Recensioner» 2211.

2106. **Stedt, G.,** Bohus såsom svensk fästning. (Se N:o 1784.)
Bidrag till kännedom om Göteborgs och Bohusläns forn historia 1892, s. 97—185 + (1) s. + 1 pl.

2107. **Trolle-Bonde, Carl,** Trolleholm, Försök till en godsbes (3) + 312 + (2) s. Lund. Pr. 5.

2108. **Upmark, Gustaf,** Vadstena slott 1545—1620. 2.
Svenska Fornminnesföreningens Tidskrift. Bd 8, s. 164—19

Kulturhistoria.

2109. **Berg, Fridtjuv,** Huru folkskolestadgan tillkom. En historisk öfversikt med anledning af halfsekelfesten d. 18 Ju 247 s. Sthlm, Hammarlund. Pr. 1,25.

2110. **Bonsdorff, Carl, v.,** Hvad förstods med majmiseriet?
Historiallinen Arkisto. 12 (1892), s. 117—123.

2111. Byskomakaren Jonas Stolts minnen från 1820-talet. Ante från Högsby socken i Småland, utgifna från Nordiska Muse 94 s. + 1 karta. Sthlm, Beijer. Pr. 2.
Bidrag till vår odlings häfder utgifna af Artur Hazelius. 5.

2. **Hernlund, Hugo,** Bidrag till den svenska skollagstiftningens historia under partitidehvarfvet, 1718—1809. 1. 1718—1760. (Se N:o 341.) B. Öfversikter och öfriga bilagor. (5) + 104 + 67 + 4 + 6 + 42 + 110 + 24 + 15 + (1) s. 4:o. Sthlm, Fritze. Pr. 5.
Se nedan »Recensioner» 2214.

13. **Hjelt, Otto E. A.,** Svenska och finska medicinalverkets historia 1663—1812. D. 1: H. 5—7, s. 321—564 + (4) + VIII s. D. 2: H. 8—14, 616 + XI s. Helsingfors, Edlund. Pr. 1 m. 50 p. häftet.
Se nedan »Recensioner» 2215.

14. **Minnesblad** vid Svenska folkskolans 50-årsjubileum 1842 18/6 1892. Utgifvet af Svensk läraretidning. 4:o. 24 s. Sthlm, Hammarlund. Pr. 50 öre.

15. **Wallis, Ernst,** Mord eller självmord? En svensk kulturbild från 1792. *[Lars Johan Örner.]*
Ny Illustrerad Tidning 1892, s. 250—251, 262.

Kyrkohistoria.

6. **Bref,** Två, från Jesper Svedberg. [1711.]
Historisk Tidskrift 1892, s. 163—165.

7. **Cornelius, C. A.,** Handbok i svenska kyrkans historia. Uppl. 3. Ånyo öfversedd och fullständigt omarbetad. VIII + 418 s. Upsala, Schultz. Pr. 4.

8. **Kaiser, P.,** Die Stockholmer Vulgata, eine angebliche Lutherbibel.
Zeitschrift für Kirchengeschichte. Bd 13 (1892), s. 126—130.

9. **Westling, Gustaf Oskar Fredrik,** Förarbetena till den estniska öfversättningen af Nya Testamentet 1715. Kyrkohistorisk studie. Medföljer redogörelsen för Sundsvalls högre allmänna läroverk läsåret 1891—1892. 41 s. Sundsvall, Förf.

Finland och Östersjöprovinserna.

20. **Aspelin, H. Em.,** Wasa stads historia. D. 1. VI + 318 s. + 1 portr. + 2 pl. + 3 kart. Wasa, L. Holmberg.

21. **Bergroth, Elis,** Finska kyrkans historia i dess grunddrag. 307 + VI s. + 8 pl. Helsingfors, Söderström. Pr. 3,75.

222. **Besvär,** Finska prästerskapets, och Kongl. Majestäts därpå gifna resolutioner. Från slutet af 1620-talet intill Stora Ofredens slut. Samlade af *K. G. Leinberg.* XII + 474 s. Helsingfors.
Skrifter utgifna af Svenska Literatursällskapet i Finland. 22.

223. **Bonsdorff, Carl v.,** Åbo stads historia under 17 seklet. H. 2, s. 141—412. Pr. 6.
Bidrag till Åbo stads historia, utg. på föranstaltande af Bestyrelsen för Åbo stads historiska museum. Ser. 2: D. 2.

224. **Cederberg, J. A.,** Några blad ur den finska pieti[illegible]
H. 2, 80 s. Helsingfors, Edlund.

225. **Danielson, J. R.,** Finlands inre självständighet [illegible]
fortsatta angrepp. 124 s. Helsingfors, Söderströ[illegible]

226. **Freeman, Edward A.,** Finland. Öfversättning [illegible]

2127. **Granfelt, Georg,** Finlands städers vapenbok. 1: Städer an
år 1721. 33 s. + 6 pl. Helsingfors.

2128. **Handlingar** rörande finska kyrkan och prästerskapet. M
stöd af allmänna medel i tryck utgifna af *K. G. Leinber*
1: 1535—1627. XXXII + 512 s. Jyväskylä, Förf.

2129. **Hermanson, Robert Fredrik,** Finlands statsrättsliga
(6) + 318 + XVI s. Helsingfors, Edlund.

2130. **Lagus, Vilh.,** Åbo akademis studentmatrikel. 4, 224 s. H
Skrifter utgifna af Svenska Literatursällskapet i Finland.

2131. **Lindholm, Artur J.,** Bidrag till kännedom om Finlands el
tillstånd under tidskiftet 1634—1654. Akad. afh. (4) + 156
(1) s. Helsingfors, Förf.

2132. **Scarin,** Professor Algot Scarins bref samlade af *M. G. Sch*
131 + (2) s. Helsingfors.
(Öfvertryck ur Historiallinen Arkisto 12, 2.)
Brefven omfatta perioden 1726—1763.

2133. **Schybergson, M. G.,** Ur ärkebiskop Jakob Tengströms sven
spondens. 2.
Finsk Tidskrift 1892. Bd 1, s. 138—150.

2134. **Schück, Henrik,** Finsk klosterhistoria.
Finsk Tidskrift 1892. Bd 2, s. 165—183.

2135. **Seraphim, Ernst,** Herzog Wilhelms Exil und Ende. [161
Baltische Monatsschrift. Bd 39 (1892), s. 513—531.

2136. **Seraphim, Ernst** und **August,** Aus der kurländischen V
heit. Bilder und Gestalten des siebzehnten Jahrhunderts
Stuttgart, Cottaschen Buchhandlung.

2137. »**Sölfskattsregister,** Finlands, af år 1571.» Utgifna af *A*
tell. H. 1: Egentliga Finlands sölfskattsregister. Tr. på F
storiska Samfundets bekostnad. XVI + (1) + 155 s. Helsi

2138. **Ur Finlands historia.** Publikationer ur de Alopæiska
Redigerade af *Ad. Neovius.* H. 9—11. (Se N:o 1831), s.
Borgå, W. Söderström. Pr. 1 m. 75 p. häftet.

2139. **Wieselgren, Harald,** Med prestaf och profoss. Två di
färd i Finland 1616.
»Ljus åt vårt folk!» [Finskt] litterärt album, s. 19—37.

2140. **Åkerblom, Fr.,** Pommerska bref. Anteckningar från en
d. Svenska Pommern. (1) + 140 s. + illustr. Sthlm, Beije

Allmän historia.

2141. **Boëthius, S. J.,** Maria Stuart i ny belysning.
Nordisk Tidskrift 1892, s. 83—107.

2142. **Dahlgren, E. W.,** Den nyare forskningen angående Colu
nya världens upptäckt.
Nordisk Tidskrift 1892, s. 498—516.

2143. [**Dahlgren, E. W.,**] Den nyaste litteraturen om Columbus
rikas upptäckt. Af *E. W. D.*
Historisk Tidskrift 1892, s. 357—362

2144. **Hjärne, Harald,** Ryssland under nordiska krigets återverl
Nordisk Tidskrift 1892, s. 407—433.

2145. **Holmberg f. Bååth, Cecilia,** Giuseppe Garibaldi. (7) + 418 + (1) s. + portr. o. illustr. Sthlm, Fahlcrantz. Pr. 4,50.

2146. **Lecky, William Edward Hartpole,** Englands historia i adertonde århundradet. Öfv. af *G. Elmquist.* D. 8, s. 545—603 + VIII s. + reg. 113 s. Slut. Sthlm, Fritze. Pr. 2.

2147. **Lissagaray,** Kommunen 1871. Öfv. *F. Sterky.* H. 6-34, s. 81—551. Sthlm, Socialdemokratiska förb. Pr. 2,90.

2148. **Moltke, H. von,** Moltkes lefnadssaga, bemyndigad öfversättning, utförd under ledning af *C. O. Nordensvan.* (3) + 288 s. + portr. o. teckn. Sthlm, Norstedt. Pr. 3,50.

2149. **Ålund, O. W.,** Amerika dess upptäckt, eröfring och fyrahundraåriga utveckling. (3) + 373 + (3) s. + 35 portr. + 31 scener o. vyer + 10 kartor. Sthlm, Bonnier. Pr. 4.

Recensioner.

2150. **Keary, C. F.,** The Vikings in Western Christendom. (Se N:o 1638.)
Rec. i The English Historical Review 1892, s. 136—138. af *F. York Powell.*

2151. **Kjellén, Rudolf,** Om Eriksgatan. (Se N:o 1179, 1555 o. 1863.)
Rec. i Historische Zeitschrift 1892. Bd 70, s. 165—166 af *F. Arnheim.*

2152. Hanseakten aus England 1275 bis 1412. Bearbeitet von Karl Kunze. (Se N:o 1642 o. 1864.)
Rec. i Deutsche Litteraturzeitung 1892, s. 1493—1496 af *F. Liebermann.*

2153. **Binder, G.,** Die heilige Birgitta von Schweden und ihr klosterorden. (Se N:o 1643.)
Rec. i Historisk Tidskrift 1892, s. 69—70 af *H. S. [Henrik Schück.]*

2154. **Flavigny, Comtesse de,** Sainte Brigitte de Suède. (Se N:o 1959.)
Rec. i Historisk Tidskrift 1892, s. 70—72 af *H. S. [Henrik Schück.]*

2155. **Ringseis, Bettina,** Leben der heiligen Birgitta von Schweden. (Se N:o 1376.)
Rec. i Historisk Tidskrift 1892, s. 69 af *H. S. [Henrik Schück.]*

2156. Libri memoriales capituli Lundensis. (Se N:o 530, 1187 o. 1560.)
Rec. i Historische Zeitschrift 1892. Bd 69, s. 167 af *D. Sch.*

2157. **Karlsson, Karl Henrik,** Den svenska konungens domsrätt och formerna för dess utöfning under medeltiden. (Se N:o 1384.)
Rec. i Historische Zeitschrift 1892. Bd 69, s. 160 af *F. Arnheim.*

2158. Svenska riksdagsakter jämte andra handlingar som höra till statsförfattningens historia under tidehvarfvet 1521—1718. D. 2: H. 1. (1561—1568.) Med understöd af statsmedel utgifven af Kongl. Riksarkivet genom *Emil Hildebrand.* (Se N:o 1192.)
Rec. i Historische Zeitschrift 1892. Bd 68, s. 556—558 af *F. Arnheim.*

2159. **Vaupell, Otto,** Den nordiske Syvaarskrig 1563—1570. (Se N:o 1658.)
Rec. i Historisk Tidskrift 1892, s. 7—13 af *A. H—ld. [A. Hammarskjöld.]*

2160. **Blümcke, Otto,** Pommern während des nordischen siebenjährigen Krieges. (Se N:o 1390 o. 1873.)
Rec. i Historische Zeitschrift 1892. Bd 69, s. 105—107 af *F. Arnheim.*

2161. **Larsen, Axel,** Kampen om Kalmar 1611. (Se N:o 660.)
Rec. i Historische Zeitschrift 1892. Bd 69, s. 139 af *D. Sch.*

2162. **Larsen, Axel,** Kalmarkrigen. Et bidrag til de nordiske Rigers Krigshistorie. (Se N:o 1196, 1563 o. 1876.)
Rec. i Historische Zeitschrift 1892. Bd 69, s. 140 af *D. Sch.*

2163. **Rydfors, Aron,** De diplomatiska förbindelserna mellan Sverige och England 1624—Maj 1630. (Se N:o 1400 o. 1878.)
Rec. i Historische Zeitschrift 1892. Bd 70, s. 110—111 af *F. Arnheim.*

2164. **Wittich, Karl,** Dietrich von Falkenberg. (Se N:o 1673.)
Rec. i Literarisches Centralblatt 1892, s. 1048—1049 af *—tt—*; i Deutsche Litteraturzeitung 1892. s. 985—987 af *Irmer.*

2165. **Opitz, Walter,** Die Schlacht bei Breitenfeld. (Se N:o 1984.)
Rec. i Historisk Tidskrift 1892, s. 33—34 af *R. Torpadie*; i Literarisches Centralblatt 1892, s. 1463.

2166. **Diemar, Hermann,** Untersuchungen über die Schlacht bei Lützen (16 November 1632). (Se N:o 1406.)
Rec. i Historisk Tidskrift 1892, s. 34—36 af *R. Torpadie.*

2167. Svenska Riksrådets Protokoll. 4—6. 1634—1636. Utg. genom *Severin Bergh.* (Se N:o 813, 1062, 1206 o. 1682.)
Rec. i Historisk Tidskrift 1892, s. 28—33 af *J. Fr. N.* [*J. Fr. Nyström.*]

2168. Rikskansleren Axel Oxenstiernas Skrifter och Brefvexling. (Se N:o 1056, 1203, 1407 o. 1683.)
Rec. i The English Historical Review 1892, s. 777—784 af *G. Edmundson.*

2169. **Kernkamp, G. W.,** De sleutels van de Sont. Het aandeel van de Republiek in den Deensch-Zweedschen oorlog van 1644—1645. (Se N:o 1412 o. 1885.)
Rec. i Historisk Tidskrift 1892, s. 36—39 af *E. F.* [*Ellen Fries.*]

2170. **Zetterqvist, Edvard A.,** Grundläggningen af det svenska väldet i hertigdömena Bremen och Verden. (Se N:r 1685.)
Rec. i Historisk Tidskrift 1892, s. 3—7 af *G. R. F.* [*G. R. Fåhræus.*]; i Deutsche Litteraturzeitung 1892, s. 502—503 af *Dietrich Schäfer.*

2171. **Ramos-Coelho, José,** Historia do Infante D. Duarte irmão de el-rei D. João IV. T. 1—2. (Se N:o 1609 o. 1886.)
Rec. i Revue Historique 1892. Bd 2, s. 152—158 af *H. Léonardon.*

2172. **Nordwall, John E.,** Svensk-ryska underhandlingar före freden i Kardis (1658—1661). (Se N:o 1421.)
Rec. i Historische Zeitschrift 1892. Bd 69, s. 81—82 af *F. Arnheim.*

2173. Sveriges Ridderskaps och Adels Riksdags-Protokoll. 9. (1664.) (Se N:o 1695.)
Rec. i Historische Zeitschrift 1892. Bd 70, s. 167 af *F. Arnheim.*

2174. Urkunden und Aktenstücke zur Geschichte des Kurfürsten Friedrich Wilhelm von Brandenburg. Bd 13, 14: 1—2. (Se N:o 1419, 1696 o. 1892.)
Rec. i Historische Zeitschrift 1892. Bd 69, s. 542—544 af *Ed. Heyck*; i Deutsche Litteraturzeitung 1892, s. 1496—1498 af *B. Erdmansdörffer.*

2175. **Carlson, F. F.,** Geschichte Schwedens. D. 6.
Rec. i Historische Zeitschrift 1892. Bd 69, s. 158—160 af *D. Sch.*

2176. **Stavenow, Ludvig,** Om riksrådsvalen under frihetstiden. (Se N:o 1441 o. 1895.)
Rec. i Historische Zeitschrift 1892. Bd 69, s. 162—163 af *F. Arnheim.*

2177. **Stavenow, Ludvig,** Om formerna för utskottsval under frihetstiden. (Se N:o 1442.)
Rec. i Historische Zeitschrift 1892. Bd 69, s. 162—163 af *F. Arnheim.*

2178. **Arnheim, Fritz,** Die Memoiren der Königin von Schweden, Ulrike Luise, Schwester Friedrich's des Grossen. (Se N:o 1081.)
Rec. i Historische Zeitschrift 1892. Bd 69, s. 163—164 af *D. Sch.*

2179. **Vessberg, Vilhelm,** Om svenska riksdagen, dess sammansättning och verksamhetsformer 1772—1809. (Se N:o 1243 o. 1573.)
Rec. i Historische Zeitschrift 1892. Bd 69, s. 166—167 af *F. Arnheim.*

2180. **Hjelt, August J.,** Sveriges ställning till Utlandet närmast efter 1772 års statshvälfning. (Se N:o 957 o. 1018.)
Rec. i Historische Zeitschrift 1892. Bd 69, s. 165—166 af *D. Sch.*

2181. **Odhner, C. T.,** Sveriges politiska historia under konung Gustaf III:s regering. D. 1. (Se N:o 692 o. 762.)
Rec. i Historische Zeitschrift 1892. Bd 69, s. 164—165 af *D. Sch.*

2182. **Fryxell, Anders,** Berättelser ur svenska historien. Fortsatta af *Otto Sjögren.* D. 47. Gustaf III:s regering. H. 1. (Se N:o 1720.)
Rec. i Stockholms Dagblad 1892, N:o 164 (19 Juni) af *Oscar Levertin.*

2183. **Bæhrendtz, F. J.,** Om Sveriges förhållande till Ryssland under konung Gustaf IV Adolfs förmyndarestyrelse. (Se N:o 61.)
Rec. i Historisk Tidskrift 1892, s. 45—58 af *C. H. H.*

2184. **Åkeson, Nils,** Förmyndarestyrelsens planer rörande Gustaf IV Adolfs förmälning. (Se N:o 1727.)
Rec. i Historisk Tidskrift 1892, s. 45—58 af *C. H. H.*

2185. **Hjelmérus, Alfred,** Gustaf IV Adolfs frierier. (Se N:o 1729.)
Rec. i Historisk Tidskrift 1892, s. 45—58 af *C. H. H.*

2186. **Brückner, Alex.,** Gustaf IV och Katarina II 1796. (Se N:o 1934.)
Rec. i Historisk Tidskrift 1892, s. 45—58 af *C. H. H.*

2187. **Boëthius, S. J.,** Gustaf IV Adolfs förmyndareregering och den franska revolutionen. (Se N:o 1086.)
Rec. i Historische Zeitschrift 1892. Bd 69, s. 85—86 af *F. Arnheim.*

2188. **Key-Åberg, K. V.,** De diplomatiska förbindelserna mellan Sverige och Storbritannien under Gustaf IV Adolfs krig emot Napoleon intill konventionen i Stralsund, den 7 Sept. 1807. (Se N:o 1449.)
Rec. i Historische Zeitschrift 1892. Bd 69, s. 88—89 af *F. Arnheim.*

2189. **Key-Åberg, K. V.,** De diplomatiska förbindelserna mellan Sverige och Storbritannien under Gustaf IV Adolfs senaste regeringsår. (Se N:o 1730.)
Rec. i The English Historical Review 1892, s. 606—607.

2190. Sveriges krig åren 1808—1809. (Se N:o 1451.)
Rec. i Historische Zeitschrift 1892. Bd 70, s. 113—115 af *F. Arnheim.*

2191. **Woynar, Karl,** Österreichs Beziehungen zu Schweden und Dänemark vornehmlich seine Politik bei der Vereinigung Norwegens mit Schweden in den Jahren 1813 und 1814. (Se N:o 1734.)
Rec. i Historisk Tidskrift 1892. s. 1—2 af *K—A.* [*K. Key-Åberg.*]

2192. **Mankell, J.,** Fälttåget i Norge år 1814. (Se N:o 965 o. 1020.)
Rec. i Historische Zeitschrift 1892. Bd 69, s. 157—158 af *D. Sch.*

2193. Diplomatiske Aktstykker vedkommende Norges Opgjör med Danmark 1818—1819. Med. af *Yngvar Nielsen.* (Se N:o 1457 o. 1904.)
Rec. i Historische Zeitschrift 1892. Bd 70, s. 168—169 af *F. Arnheim*

210. **Schück, Henrik,** Svensk litteraturhistoria. D. 1. (Se N:o 1490.)
Rec. i Nordisk Tidskrift 1892, s. 538—543 af *Richard Steffen.*

11. **Hildebrand, Hans,** Wisby och dess minnesmärken. (Se N:o 2105.)
Rec. i Nordisk Tidskrift 1892, s. 619—622 af *B. S.*

12. Noraskogs arkiv. Bergshistoriska samlingar och anteckningar af *J. Johansson.* (Se N:o 1284 o. 1785.)
Rec. i Historisk Tidskrift 1892, s. 25—28 af *K. H. K. [Karl Henrik Karlsson.]*

13. **Arcadius, C. O.,** Anteckningar ur Vexiö allmänna läroverks häfder till år 1724. (Se N:o 1295.)
Rec. i Historisk Tidskrift 1892, s. 85—87 af *Ho. Hd. [Hugo Hernlund.]*

14. **Hernlund, Hugo,** Bidrag till den svenska skollagstiftningens historia under partitidehvarfvet, 1718—1809. I. 1718—1760. B. Öfversikter och öfriga bilagor. (Se N:o 2112.)
Rec. i Historisk Tidskrift 1892, s. 75—81 af *C. Sprinchorn.*

15. **Hjelt, Otto E. A.,** Svenska och finska medicinalverkets historia 1663—1812. D. 1. (Se N:o 1839 o. 2113.)
Rec. i Historisk Tidskrift 1892, s. 59—61 af *B.*; i Finsk Tidskrift 1892. Bd 2, s. 384—386 af *L. V. F.*

16. **Wahlfisk, Joh.,** Den kateketiska undervisningen i Sverige ifrån reformationen intill 1811.
Rec. i Historisk Tidskrift 1892, s. 87—88 af *Ho. Hd. [Hugo Hernlund.]*

17. **Cornelius, C. A.,** Kristna kyrkans historia. D. 7. (Se N:o 1809.)
Rec. i Literarisches Centralblatt 1892, s. 1394—1395 af *P. W.*

18. **Golovin, W.,** Blad ur Finlands nutid och forntid. (Se N:o 1829.)
Rec. i Finsk Tidskrift 1892. Bd 1, s. 341—342 af *E. S.*

9. Handlingar rörande finska skolväsendets historia. Utg. af *K. G. Leinberg.* (Se N:o 1296.)
Rec. i Historisk Tidskrift 1892, s. 81-85 af *Ho. Hd. [Hugo Hernlund.]*

0. **Lagus, Vilh.,** Åbo akademis studentmatrikel. H. 2—3. (Se N:o 1625 o. 1838.)
Rec. i Finsk Tidskrift 1892. Bd 1, s. 421—425 af *B—lm.*

1. **Schybergson, M. G.,** Historiens studium vid Åbo universitet. (Se N:o 1836.)
Rec. i Historisk Tidskrift 1892, s. 13—16 af *Ehd. [Emil Hildebrand]*; i Finsk Tidskrift 1892. Bd 2, s. 147—150 af *I. A. H.*

2. **Transehe-Roseneck, Astaf von,** Gutsherr und Bauer in Livland im 17. und 18. Jahrhundert. (Se N:o 1630 o. 1931.)
Rec. i Historische Zeitschrift 1892. Bd 69, s. 171—173 af *Theodor Schiemann.*

3. **Boëthius, S. J.,** Den franska revolutionen, dess orsaker och inre historia (1789—1799). (Se N:o 1005.)
Rec. i Historische Zeitschrift 1892. Bd 70, s. 162—163 af *F. Arnheim.*

Svenska Historiska Föreningens årssammankomst i Stockholm den 28 Februari 1893.

Sedan f. d. riksarkivarien Malmström öppnat sammankomsten, upplästes af sekreteraren följande

Årsberättelse för 1892.

Historiska Föreningens verksamhet har under 1892 fortgått på sedvanligt sätt. De årsafgiftbetalande medlemmarnes antal har ej undergått någon större förändring — det har uppgått till omkring 1,040. En ny ständig medlem har under året tillkommit, och Föreningens grundfond har härigenom vuxit till ett belopp af 4,275 kr. Äfven under det förra året har Föreningen haft att glädja sig åt en kraftig medverkan för dess sak från en och annan enskild medlems sida.

I Föreningens styrelse har den förändringen skett, att i stället för frih. Louis De Geer, som alltsedan dess stiftelse tillhört densamma och alltid med intresse deltagit i dess verksamhet, men som förlidet år flyttade från Stockholm till Skåne, har invalts afdelningschefen vid Generalstabens krigshistoriska afdelning öfverstlöjtnanten Gustaf Björlin. Styrelsen har under året haft tre sammanträden.

Föreningen har utgifvit tolfte årgången af Historisk Tidskrift och har äfven under detta år antalet af tidskriftens medarbetare ökats. Som bilaga har medföljt utom den sedvanliga Bibliografien äfven n:o 3 af de Handskriftförteckningar, som Föreningen börjat utgifva. Den innehåller denna gång »Handskrifna Svecana i italienska arkiv och bibliotek efter 1523» och har upprättats af universitetsbibliotekarien dr Elof Tegnér.

Därjämte har Föreningen under år 1892 kunnat utvidga sin litterära verksamhet, hvarom § 2 i Föreningens stadgar handlar, genom utgifv[illegible] första numret i en serie särskilda »Skrifter». »Öfverste Mi[illegible] Minnen från åren 1788—1790» inleder [illegible] kunna fortsätta i mån af till- [illegible] medlemmarna till ett jämförelsevis [illegible] pris; [illegible]dspriset naturligtvis hållits högre. [illegible] publikation är det ännu för

tidigt att yttra sig. Såvidt till Styrelsens kunskap kommit, ... emellertid emottagits med det intresse, som innehållet synes förtjäna. Enligt Styrelsens beslut har ett fullständigt exemplar af Historisk Tidskrift öfverlämnats till det hand- och referensbibliotek, som under förlidet år upprättats vid det vatikanska arkivet och biblioteket i Rom. Styrelsen har säkra grunder att tro att det tillmötesgående, som härigenom visats den vidtberömda påfliga institutionen, och hvari andra svenska institutioner, liksom enskilda personer deltagit, skall bära frukt i en välvillig behandling af de svenska forskare, som förr eller senare komma att undersöka de nämnda samlingarnes rika skatter.

Om Föreningens ekonomiska ställning upplyser den af revisorern... afgifna berättelsen.

Därefter upplästes följande

Revisionsberättelse.

Af Svenska Historiska Föreningen utsedde att granska de ... Föreningens skattmästare förda räkenskaper för år 1892, få undertecknade efter verkställdt uppdrag härom afgifva följande berättelse.

Inkomsterna hafva varit följande:

Saldo från år 1891	kr.	10,364: [illegible]
917 årsafgifter à 5 kr.	»	4,585: —
5 afgifter genom postprenumeration à 4,54	»	22: [illegible]
H. K. H. Kronprinsens årsafgift	»	50: —
1 ständig ledamotsafgift	»	75: —
1 afgift 1893—1896	»	20: —
Afgifter från Danmark för 1891	»	139: 40.
» » Norge » »	»	160: 65.
Restantier från Norge	»	447: 30
Redovisning från Samson & Wallin	»	91: 2[illegible]
» » Fritze	»	289: 8
För försålda häften	»	25: —
Räntor	»	362: [illegible]
Summa inkomster	kr.	16,632:

Utgifterna:

Å Redaktionskonto	kr.	2,778:
Å Boktryckarekonto	»	2,915:
Å Distributionskonto	»	319:
Å Diversekonto	»	614:
Summa utgifter	kr.	6,628:
Behållningen till 1893 utgör således	»	10,004:
Summa	kr.	16,632

Af behållningen äro insatta

I Sveriges Riksbank:

Å depositionsräkning	kr.	3,500: —

I Stockholms Handelsbank:

Å depositionsräkning	»	3,200: —
Å folioräkning	»	3,000: —
Kontant i kassan	»	304: 28.
Summa	kr.	10,004: 28.

Revisorerna få vitsorda, att räkenskaperna äro, liksom förledet år, förda med all möjlig omsorg och fullständigt verificerade, till följd hvaraf full decharge åt styrelsen tillstyrkes.

Stockholm den 24 Febr. 1893.

Harald Wieselgren. Bibliotekarie. *Otto Bergström.* Kapten.

Med anledning af denna revisionsberättelse beviljades styrelsen ansvarsfrihet för år 1892.

Styrelsens medlemmar återvaldes.

Till Revisorer återvaldes kapten O. Bergström och bibliotekarien H. Wieselgren samt till deras suppleanter amanuenserna d:r S. Bergh och d:r B. Lundstedt.

Lektor E. Hildebrand höll ett föredrag om »den liturgiska striden och Uppsala möte 1593».

HISTORISK TIDSKRIFT

UTGIFVEN

AF

SVENSKA HISTORISKA FÖRENINGEN

GENOM

E. HILDEBRAND

FJORTONDE ÅRGÅNGEN.

1894

STOCKHOLM 1894
KUNGL. BOKTRYCKERIET. P. A. NORSTEDT & SÖNER

tidigt att yttra sig. Såvidt till Styrelsens kunskap kommit, har den emellertid emottagits med det intresse, som innehållet synes förtjäna.

Enligt Styrelsens beslut har ett fullständigt exemplar af Historisk Tidskrift öfverlämnats till det hand- och referensbibliotek, som under förlidet år upprättats vid det vatikanska arkivet och biblioteket i Rom. Styrelsen har säkra grunder att tro att det tillmötesgående, som härigenom visats den vidtberömda påfliga institutionen, och hvari andra svenska institutioner, liksom enskilda personer deltagit, skall bära frukt i en välvillig behandling af de svenska forskare, som förr eller senare komma att undersöka de nämnda samlingarnes rika skatter.

Om Föreningens ekonomiska ställning upplyser den af revisorerna afgifna berättelsen.

Därefter upplästes följande

Revisionsberättelse.

Af Svenska Historiska Föreningen utsedde att granska de af Föreningens skattmästare förda räkenskaper för år 1892, få undertecknade efter verkställdt uppdrag härom afgifva följande berättelse:

Inkomsterna hafva varit följande:

Saldo från år 1891	kr.	10,364:	01.
917 årsafgifter à 5 kr.	»	4,585:	—
5 afgifter genom postprenumeration à 4,54	»	22:	70.
H. K. H. Kronprinsens årsafgift	»	50:	—
1 ständig ledamotsafgift	»	75:	—
1 afgift 1893—1896	»	20:	—
Afgifter från Danmark för 1891	»	139:	40.
» » Norge » »	»	160:	65.
Restantier från Norge	»	447:	30.
Redovisning från Samson & Wallin	»	91:	20.
» » Fritze	»	289:	80.
För sålda häften	»	25:	—
Räntor	»	362:	50.
Summa inkomster	kr.	16,632:	56.

Utgifterna:

Å Redaktionskonto	kr.	2,778:	75.
Å Boktryckarekonto	»	2,915:	07.
Å Distributionskonto	»	319:	54.
Å Diversekonto	»	614:	92.
Summa utgifter	kr.	6,628:	28.
Behållningen till 1893 utgör således	»	10,004:	28.
Summa	kr.	16,632:	56.

Af behållningen äro insatta

I Sveriges Riksbank:

depositionsräkning	kr.	3,500: —

I Stockholms Handelsbank:

depositionsräkning	»	3,200: —
folioräkning	»	3,000: —
kontant i kassan	»	304: 28.
Summa	kr.	10,004: 28.

Revisorerna få vitsorda, att räkenskaperna äro, liksom förledet **år, förda** med all möjlig omsorg och fullständigt verificerade, till följd **varaf** full decharge åt styrelsen tillstyrkes.

Stockholm den 24 Febr. 1893.

Harald Wieselgren. Bibliotekarie. *Otto Bergström.* Kapten.

Med anledning af denna revisionsberättelse beviljades styrelsen **ansvarsfrihet** för år 1892.

Styrelsens medlemmar återvaldes.

Till Revisorer återvaldes kapten O. Bergström och bibliotekarien **Wieselgren** samt till deras suppleanter amanuenserna d:r S. **rgh** och d:r B. Lundstedt.

Lektor E. Hildebrand höll ett föredrag om »den liturgiska **iden** och Uppsala möte 1593».

HISTORISK TIDSKRIFT

UTGIFVEN

AF

SVENSKA HISTORISKA FÖRENINGEN

GENOM

E. HILDEBRAND

FJORTONDE ÅRGÅNGEN.

1894

STOCKHOLM 1894
KUNGL. BOKTRYCKERIET. P. A. NORSTEDT & SÖNER

Innehåll:

Afhandlingar.

Strödda Meddelanden och Aktstycken.

Öfversikter och Granskningar.

Bilagor.

Samuel Åkerhielm den yngre och de ryska stämplingarna i Sverige åren 1746—49

AF

RUDOLF KJELLÉN

Den riksdag, som på hösten 1746 sammanträdde i Stockholm, bar viktiga händelser i sitt sköte. Det var allom klart, att nu skulle det afgöras, om hattpolitiken längre skulle bestämma Sveriges öden eller icke. Föregående riksdag hade endast för viktigare intressens skull uppskjutit efterräkningen med partiets synder och nöjt sig med ett par offer; nu kunde partiet ej längre på detta vis länsa undan stormen. Man samlade sålunda på ömse håll sina krafter till en afgörande strid; å ena sidan hattpartiet, fullt medvetet om faran och fast beslutet att använda alla medel till räddning — å andra sidan oppositionens splittrade fylkingar, förbittrade genom gamla oförrätter och starka genom de anfallsmedel, som motståndarne själfva satt dem i händerna. Emot denna bakgrund af partihat och personliga intressen skulle händelserna spela och i en tid, då begreppen om politisk heder voro ytterligt lösa hela världen rundt. Det var därför ej att vänta att striden skulle föras med alldeles blanka vapen.

Den främste mannen i oppositionens läger var på denna tid utan jämförelse riksrådet Samuel Åkerhielm (den yngre). Hans ställning i tidens stora frågor var visserligen ganska markerad. Såsom Arvid Horns motståndare, men icke därför en af Höpken-Gyllenborgs män, hade han inkommit i rådet, och hans vägar skilde sig med tiden allt mera afgjordt från hattarnas. Å:s statskonst var i själfva verket en fortsättning af Horns, byggd på fördomsfri uppfattning af Sveriges dåvarande läge. Många år hade förrunnit, sedan han själf stod vid Karl den tolftes sida

i underbara bragders tid; ärans och minnenas bländsken villade honom ej mera; han såg klart, att Sveriges stora behof var att få långvarig ro för de djupa såren, och denna öfvertygelse måste göra hans rådslag försiktigt i kritiska lägen. Men för en sådan ståndpunkt måste tydligen hattarnes äfventyrspolitik vara i hög grad förhatlig. Öfverallt stötte de oförenliga motsatserna på hvarandra. Mot det ryska kriget hade Å. förgäfves höjt sin varnande stämma. Det var han, som efter krigets slut visade att Sveriges politik i den närmaste framtiden måste vara vänskap med Ryssland,[1] och som med vanlig konsekvens försvarade detta system långt efter det hattarne återgått till sina franska vänner och sina revanche-tankar. Var Ryssland för Å:s blick den ena hörnstenen i Sveriges politiska system, så var England — nu främst bland sjömakterna — den andra. Men den preussiska politik som hattarne småningom närmade sig betecknade han såsom både onyttig och farlig.[2] Hans politiska afvoghet emot Preussen verkade tillbaka på hans förhållande till det unga hofvet, hvars misstro han tidigt väckt dels genom sitt försvar för principalatsläran, dels genom sitt motstånd emot det preussiska giftermålet, dels ock genom sin sparsamhet i egenskap af konungens öfverstemarskalk[3] — allt omständigheter hvilka hattarne begagnade för att framställa honom som en farlig motståndare till »arffurstens» intressen.[4] Under dessa förhållanden betydde det icke mycket, att den gamle konungen själf hela tiden lutade åt Å:s sida; Sveriges konung var numera endast en svag bundsförvant i partikampen.

Äfven på inrikesförvaltningens område möttes de kämpande åsikterna, och bankopolitiken var här det egentliga slagfältet. Samma äfventyrssinne, samma bristande insikt, samma förakt för formen stämplar hattarnes bankförvaltning som deras utrikespolitik. Då följderna trädde fram i kursens stigande, så skyllde de på plåtars utskeppning ur riket och begärde ett exportförbud däremot af konungen; och då detta föga gagnade, gingo de ett steg längre och ville utverka ett nytt förbud emot all inväxling af sedlar. Å. angrep skarpt dessa åtgärder såsom både formellt och materiellt olämpliga; enär konungen icke borde befatta sig

[1] Malmström, Sveriges politiska historia, del III (1870), s. 129 f.
[2] Malmström, s. 160 f.
[3] Fryxell, Berättelser, del XXXVII (1868), ss. 12, 22—24.
[4] Berättelsen om Å:s och arffurstens rivalitet om kanslersämbetet vid Uppsala versitet (Malmström, s. 207 f.) visar klart hattarnas taktik.

med — mindre gifva order till — ett ständernas verk, och för öfrigt själfva sjukdomen icke alls låg i någon plåtutförsel utan helt enkelt i en lättsinnig sedelutgifning.[1] Hans stämma förklingade för stunden; men han hade med omild hand vidrört en af partiintressets ömtåligaste punkter,[2] och det glömdes icke.

Således — öfverallt där hattarne ville följa sina principer till öfverdrift, där funno de Å:s breda gestalt i sin väg; och allt det hat, som motståndet emot en partisinnad majoritet plägar skörda, det föll också öfver hans skuldror. Äfven personlig afund synes hafva gjort sitt till att uppelda lidelserna. Var Å. hufvudet högre än de andra männen inom oppositionens leder, så var Tessin sedan flere år hattarnes erkände chef; och striden har kanske mera än man i allmänhet föreställer sig varit en tvekamp mellan dessa bägge män. Det var i rådkammaren de mätte sina krafter, och spänningen blef starkare ju mera Å:s öfverlägsna personlighet där ställde Tessin i skuggan.[3] Större motsatser än mellan dessa män kan knappast tänkas. Det var i viss mån den gamla och den nya tiden, storhetstidens Sverige och frihetstidens, som här stodo emot hvarandra. De båda kunde ej rymmas under samma tak.

Ända till senaste tider har det ansetts, att Å. gått ren ur den strid, i hvilken han själf föll offer. Samtiden vördade i honom en *svensk Cato*, och häfdaforskningen har med aktning och pietet vårdat hans minne; Geijer vet icke annat än godt om honom;[4] Fryxell målar hans bild i mycket ljusa färger,[5] och Malmström, som med vanlig noggrannhet och objektivitet bestämt hans plats i häfden, följer honom vid hans utträde ur historien med sympatiens ord.[6] År 1888 framträdde emellertid professor Danielson i Helsingfors med ett arbete, hvari han ur hittills obegagnade källor meddelade åtskilliga uppgifter, som synas lägga starka skuggor öfver den gamle råds-

---

[1] Se Å:s svaromål inför domstolen d. 12 okt. 1747, *sekr. utsk:s deputerades handl.* n:r 28 i riksarkivet; jfr nedan.

[2] Under diskussionen i bankfrågan skall Å. hafva fällt ett oförsiktigt yttrande som i hög grad uppretade hattarna; se Fersen, Hist. skrifter I, 169.

[3] Malmström, s. 197. Att Lovisa Ulrika ville lämna Å:s öfverstemarskalksämbete till Tessin, som behärskade alla vägarna till hennes gunst, bidrog att öka misstämningen, se Fryxell, ss. 29, 163 f.

[4] Geijer, Teckning af frihetstiden s. 95, Saml. skrifter VI (1874 års uppl.).

[5] Fryxell, del XXXVIII, 42: historien om Å:s handlingssätt som rådsherre »utgör ett bland de mest lysande och ärofulla minnen, som någon svensk man efterlämnat».

[6] Malmström, s. 261 f.

herrens minne; de tala om förrädiska förbindelser med Ryssland, i en följd af år (1746—49) underhållna och syftande åt ingenting mindre än att blanda ryska vapen in i de svenska partiernas kamp, till fördel äfven för det egna penningeintresset.[1] Och Danielsons resultat bekräftades året därpå af Hjärne, som delvis stödt sin framställning på egna forskningar.[2] Så skulle Å. drabbas af landsförrädarens dom, och hans bild med nesa flyttas ut ur den svenska ärans pantheon.

Det torde emellertid kunna sättas ifråga om denna dom hvilar på full bevisning. Det vill synas, som hade man vid ransakningen icke tagit vederbörlig hänsyn till omständigheter som lända den anklagade till fördel. Det ser också ut, som om man icke med nödig omsorg jäfvat de nya vittnena. Ännu torde icke ens alla akterna i målet föreligga. Redan de svenska arkiven innehålla ett och annat i saken, som icke synes hafva varit den nyaste kritiken bekant.

Som ett bidrag till frågans utredning skall här meddelas en undersökning, hvilken i första hand stöder sig på dessa svenska källors vittnesbörd.[3]

I.

Då Sveriges utkorade »arffurste», Adolf Fredrik, på hösten 1743 för första gången beträdde sitt blifvande rikes jord, så var det en fråga af största vikt hvilkendera sidan i partikampen han skulle närma sig. Den unge fursten synes i början förråda någon tveksamhet; men efter Lovisa Ulrikas ankomst till Sverige är hans plats bestämd. Under flere år uppträder Adolf Fredrik nästan som en af hattpartiets chefer. Partiet underhåller de mest intima förbindelser med honom; det gick därhän, att hattarne tillhviskade honom planer om en ökad konungamakt — planer för hvilkas tidiga realisering den gamle Fredrik mer än en gång synes hafva haft bekymmer. Detta förtroliga förhållande mellan hattarne (särskildt Tessin) och det unga hofvet kan väl till en del tillskrifvas personliga grunder; men den verksammaste orsaken har utan tvifvel varit hattarnes beskyllning, att motståndarne hyste fientliga anslag mot Adolf Fredriks tronföljd. Utgångs-

[1] Danielson, Die nordische Frage in den Jahren 1746—51, Helsingfors 1888.

[2] Hjärne, »Storpolitiska villobilder från frihetstiden», Nordisk Tidskrift 1889, ss. 27—43, 89—102.

[3] Tyvärr lära inga bref af Å. själf finnas bevarade.

punkten för denna beskyllning var Åkerhielms försvar för den bekanta principalatsläran, som vid tronföljarvalet bragts å bane. Frågan rörde *sättet* på hvilket valet skedde; men det låg nära till hands att framställa teorien såsom härledd ur missnöje med valets *utfall*, och därifrån var det blott ett steg till påståendet att de missnöjde också ville i handling omstörta tronföljden. På detta sätt framstälde sig principalatets motståndare såsom försvarare af arffurstens rätt. Det ligger i öppen dag huru gångbart detta mynt skulle vara gent emot en ung främmande furste, som föga kunde känna rikets förhållanden. Så blir det myckna talet om anslag emot successionen hattarnes skarpaste vapen i den strid, där det gällde deras eget skinn; med detta tal kunde de från sin försvarsposition själfva rycka till anfall, de kunde kasta förräderiets slöja öfver motståndarne, vinna allmänhetens sympatier i det närvarande ögonblicket och arffurstens gunst till garanti för framtiden.

Men då det så förhöll sig, blef det helt enkelt en lifsfråga för partiet att skaffa några bevis på de farliga anläggningarne; ty i längden kunde man icke dupera allmänheten med nakna beskyllningar utan fakta. Hattarnes fälttågsplan för riksdagen 1746—47 var således enkel och klar: att till hvarje pris skaffa dylika bevis. Det är bekant att händelser vid riksdagens början underlättade dessa bemödanden; den ryske ministern Korffs uppträdande väckte ett allmänt ogillande, som återföll på hans vänner i Sverige.[1] Genom en hänsynslöshet utan like lyckades partiet sedan komplettera rådkammaren i sitt intresse. Marken började blifva säker, nu eller aldrig måste segern vinnas; så öppnades anfallet genom Springers och Hedmans arrestering i febr. 1747.

Korffs berättelser vittna om den bestörtning som härigenom väcktes i mössornas läger.[2] Hvart man syftade visar sig i hattarnes politik att begagna Hedmans namn och *de anslag emot tronföljden som under hans process skulle komma i dagen* till att splittra bondeståndet.[3] Men än bättre ljus faller öfver de dolda syftena från ett bref, som Springer ur fängelset skref till sin broder[4]

[1] Om man lägger Å. till last, att han till rådsprotokollet yttrade betänkligheter emot den »nationella förklaringen», så får man ej glömma, att Tessins namn stod under samma protokoll; Malmström, s. 194, n.

[2] Danielson, s. 182.

[3] Malmström, ss. 213, 215.

[4] Se därom nedan s. 14.

och där han meddelar några interiörer från sin rättegång: »*de hafva gjort eftertänkeliga frågor om hans* (Åkerhielms) *person*» och »på det allragrufveligaste hotat . . . och är märkvärdigt att *alla de frågor de gjort om hans person finnes icke ett ord i protokollerna*». Här ligger hattarnes taktik blottad för våra ögon.

Men ansträngningarna voro förgäfves; inga stämplingar emot tronföljden kommo under dessa rättegångar i dagen. »Sådana hade man likväl bebådat; sådana behöfde man för att hålla sinnesstämningen i vederbörlig hetta; sådana fann man genom en tredje statsprocess, som inleddes några veckor efter de förra, och som föll i hårdare händer». [1]

De verkliga motiverna till den Blackwellska rättegången hafva länge varit höljda i ett hemlighetsfullt dunkel. Det är en ohygglig historia om en blind partiyras förvillelser, ett af våra häfders mörkaste blad och på Tessins minne en outplånlig fläck. Det talar om uppenbara lagkränkningar, om samvetslöst våldförande af sanningen, om en bakslug trolöshet, som icke skydde att föra fången bakom ljuset och återhålla hans bekännelser, där de ej passade i stycket. Till Tessins handlingssätt — såsom rättens ordförande och drifkraft bär han ansvaret — finnes ingen annan förklaring än partiintresset. Han visar sig hysa en fix idé om anslag emot tronföljden; och då alla bevis tröto, då ej heller kommunicering med domstolen i Springers sak gaf något resultat, [2] så beträder han utan tvekan den rena laglöshetens väg och frampressar medelst tortyr uttalanden, hvilka sedan vanställas till en bekännelse om förrädiska planer. För hvar och en som tager någon närmare kännedom om saken ligger det i öppen dag, att Blackwell har handlat på eget beråd, utan sammanhang med någon mössornas konspiration. [3] Men med ett sådant resultat var partiet icke betjänt; han var deras sista kort, därför *måste* spelet gå. »Af bindande skäl och egen bekännelse» förklarades han förvunnen till högförräderi, hans hufvud föll, och domen trycktes, på det att allmänheten nu skulle få bevis i hand på de mångomtalta onda anslagen. Men handlingarna i målet lades under försegling, och Blackwells namn blef sålunda ett

[1] Malmström, s. 215.

[2] *Serskilte och hemlige protocoller*, hållne uti rikets ständers commission år 1747 (i riksarkivet); prot. d. 27 juli.

[3] Detta synes, som Arfwidson anmärker, redan därpå att han måste tvingas att komma till Stockholm, oaktadt detta var den enda ort, där han med någon framgång kunnat befrämja dylika planer.

spöke, som när som helst kunde frammanas till skräck för alla motståndare.[1] Först hundra år senare har Arfwidson dragit fram dess upprörande enskildheter.[2]

Med Blackwellska processen har man sålunda kommit ett steg närmare målet, och man hvilar icke. Visserligen måste justitiekanslern Löwenhielm gifva ett undvikande svar, då prästerna i sekr. utskottet d. 17 april begärde upplysning om några stämplingar mot tronföljden verkligen förefunnos.[3] Men den 6 maj nedsattes ett utskott af rådet för att efterspana dolda anslag. Genom förbunden med Preussen den 18 och med Frankrike den 26 maj är partiets seger vunnen på utrikespolitikens område. Så synes ställningen mogen till det afgörande slaget, de spridda trådarne sammandragas, och den 25 maj riktas de första huggen direkt emot Åkerhielm — samtidigt med att alla tidens tecken, Rysslands och Danmarks rustningar, tolkas såsom nya bevis på landsförrädarnes stämplingar.[4]

Det var naturligt, att en dylik ifver att spåra farliga hemligheter skulle locka fram angifvelser från lycksökare och falska spioner. Kommissionen öfver Springer, som i dennes bekännelser trodde sig finna nya bevis på stämplingarna, förstärktes med trenne hattchefer ur rådet (Palmstjerna, Ekeblad, Höpken) och förvandlades genom sekr. utskottets beslut af den 11 och 14 juli till ett slags säkerhetsutskott, som med begärlighet mottog de inflytande (mestadels anonyma) berättelserna. Visserligen anmärkte landtmarskalken Ungern-Sternberg i kommissionens möte den 14 juli, att »något hvar i anledning af löpande rykten torde kunna författa dylika berättelser . . . det vore möjligt, att någon Sveriges ovän till att öka den i riket varande oenighet uppdiktat och utspridt sådane tidningar».[5] Men Höpken och

---

[1] Huru man drog vinst däraf i utrikespolitiken kan ses hos Malmström, ss. 220, 224.

[2] N. Arfwidson, Blackwellska rättegången, Frey 1846, ss. 364—384, 417—441; jfr äfven Fryxell, ss. 131—145. Det ohyggliga intrycket af denna sak förstärkes, om, såsom flere tecken antyda, Bl. rent af varit »frammanad af dem som ville skaffa bevis på farliga anläggningar emot tronföljden»; se Malmström, s. 217, Fryxell, s. 141 f. och Arfwidsons hela framställning. »Man måste», säger den sistnämnde (s. 437), »obetingadt afsky den venetianska politik, som ej drog i betänkande att med ett juridiskt mord igenmylla spåren efter en af partiens småfejder och med förrädiskt uppoffrande af ett troget verktyg besegla en i alla fall föga varaktig försoning».

[3] *Sekr. utsk:s prot.* 1747, ss. 1372 ff.: »ingen laglig eller vid domstolarne bruklig bevisning, som grundar sig på acta eller facta, är för handen«.

[4] Malmström, ss. 228, 235.

[5] Sersk. och heml. prot., d. 14 julii.

Palmstjerna togo saken på allvar. Den senare föreslog en anmälan i sekr. utsk., hvarvid emellertid allt som rörde utrikes makter och enskilte personers namn skulle för tysthetens skull utelämnas. Detta blef kommissionens beslut. Följande dag, den 15 juli, infunno sig kommissionens ledamöter i sekr. utsk. och föredrogo ett memorial (undertecknadt Lilienberg, Filenius och Anton Berg), däri Springers bekännelser voro sammanflätade med de inkomna angifvelserna till uppenbara bevis på att en stor fara stod för dörren.[1] Utskottet visade sig fullt af oro och bestörtning; förslag framkommo, som erinra om lagarne mot de misstänkte under franska revolutionen;[2] slutet blef, att ett protokollsutdrag om farligheterna — uppsatt af Höpkens hand — meddelades till stånden, af dem befordrades till trycket och så spreds ut öfver hela landet, där det öfverallt väckte ett oerhördt uppseende.[3]

På så lösa grunder sände hattarne sålunda sina gamla beskyllningar mot oppositionen kringom land och rike i skepnad af verkliga fakta. Anklagelseprotokollet — såsom sekr. utsk:s protokollsutdrag af den 15 juli benämnts — är endast en mogen frukt af hattarnes gamla taktik att öfver alla sina motståndare kasta en obestämd skugga af landsförräderi. Hållet i helt allmänna ordalag gaf protokollet så mycket större utrymme för hatet och illviljan att utpeka sina offer. Och det är, som Malmström anmärker,[4] visst ingen tillfällighet, att precis vid denna tid de beslut fattades, till följd af hvilka Åkerhielm ställdes inför en dömande kommission. Emot honom vändes udden af alla misstankar, hans namn kringbars öfver hela landet af onda rykten.[5] Så vann man sitt syfte, att ställa honom i en falsk dager inför den allmänna opinionen. I öfverraskande klarhet framstår detta resultat, då vi finna att sekr. utsk. *just samma dag*, då protokollet i Åkerhielmska målet justerades och hans sak

[1] Finnes bland sersk. och heml. prot.

[2] Se Bobergs anförande, Sekr. utsk. prot., s. 1969.

[3] Sekr. utsk. prot. d. 15 juli, ss. 1965—1974. Protokollsutdraget är tryckt i *Kongl. placater, resolutioner och förordningar* för året 1747. Om oron i landet se nedan diskussionen på riddarhuset d. 1 dec.

[4] Malmström, s. 243, jfr s. 252.

[5] Å. klagar själf häröfver i sitt memorial om afsked d. 25 aug. (se nedan). I Springers redan omtalta bref heter det: »jag kan icke veta af hvad grund det talet kommit om den oskyldige herren som går nu i svang». Kyrkoherde Manquer talar i prästeståndet den 2 dec. om det svåra och oskyldiga lidande som drabbat Å., att han »öfverallt, icke allenast här i staden utan ock på landet blifvit i folks omdöme för slika stämplingar misstänkt»; *Prästest:s prot.* 1746/7, p. 1210.

således var afgjord, utfärdade ett nytt protokollsutdrag om stämplingarna, hvilket i självva verket utgör en vederläggning af det föregående från 15 juli. Målet är vunnet, ryktena hafva gjort sin tjänst, nu kunna de tystna.

Sekreta utskottets extractum protocolli af den 26 november, uppsatt af Löwenhielm och vanligen kalladt upplysningsprotokollet,[1] innehåller hufvudsakligen följande. Med sitt protokollsutdrag af den 15 juli hade utsk. blott afsett att lämna en kraftig förmaning till endräkt, men har nu fått märka att man gifvit saken »en helt annan uttydning; att man velat sträcka den gifna upplysningen till helt andra ämnen än sekr. utsk. i afsikt haft; och att man äfven tagit sig frihet att gissa på personer, som i sådana anslag förments äga del». Utskottet har vid egen undersökning påträffat »ganska många svårigheter, och ibland dem sådana som ej ens kunna nämnas», och har därför ansett försiktigast »att mera vända sin uppmärksamhet på saken än på verktygen», hvilka lätt kunde göra sig oåtkomliga. Därför anser utskottet det medföra skada att mera vidröra saken och slutar med en uppmaning till endräkt och andra medborgerliga dygder.

Tydligare än med dessa skrufvade fraser har man icke kunnat bekänna att man förut målat spöken på väggen.[2] Ständerna läto sig ock icke afspisa alldeles utan förargliga anmärkningar. Då protokollsutdraget förekom på riddarhuset den 1 dec., begärde Börje Schechta ordet och yttrade, att farligheter ej botades med vackra ord, men att hela landet väntade att få upplysning om hvad som var på färde; särskildt hade allmogen i Norrland och Vestergötland vändt sig till honom för att få någon kunskap i saken; norrländingarnes fråga hade han anmält i sekr. utsk., men *utan att få något svar*. Chr. Fr. Klingsporre betviflade hela saken och uttalade offentligt, att han ansåg ryktena vara partitillställningar utan en grand sanning. Äfven Düring intygade det ofantliga uppseende som juliprotokollet väckt i landet; men nu hoppades han, att »något hvar lärer finna att det intet varit så farliga saker som man sig föreställt. Smädeskrifter och pasquiller hade väl i förriga tider också varit i gång, men aldrig hade de förorsakat så mycket larm som under denna riksdag, då hela nationen därigenom blifvit förd i oro och bekymmer».

---

[1] Äfven detta protokollsutdrag finnes bland Kongl. placater etc.

[2] Jfr om upplysningsprotokollets betydelse och de omständigheter, som framkallade detsamma, Malmström, ss. 263—266.

Han ansåg därför (med många instämmanden), att äfven detta protokoll borde tryckas, »till att betaga den impression som förra extr. prot. gjort»;[1] och detta vardt äfven ständernas beslut.

»Upplysningsprotokollet» och de förhållanden under hvilka det framträdde kasta således ett bredt ljus öfver hattarnes taktik vid detta brydsamma tillfälle. Numera veta vi, att det verkligen legat någon eld under den myckna röken; men det är å andra sidan uppenbart, att hattarne för egna syften blåst upp den till orimliga dimensioner, och att de själfve sörjt för att ryktena skulle utpeka vissa personer, dem de ville åt. Det är också tydligt att målen mot Springer, Hedman och Blackwell varit blotta förpostfäktningar, där de velat eröfra vapen till den afgörande striden. Och att denna strid skulle stånda just emot Åkerhielm, det framskymtar här och där, såsom i Springers berättelse huru de hemligen frågat efter honom, i ryktena själfva, för hvilka han gafs till pris; men klarast i händelsernas egen utveckling.[2]

De mera klarseende i samtiden synas i allmänhet hafva fattat saken på samma sätt. Vittnesbörd därom saknas icke, och just från personer som framför andra bort vara medvetna om de förrädiska planer, hvarom hattarne så mycket talade. Guy Dickens, engelske ministern, skrifver i en berättelse, att hela ryktet om sammansvärjningen var en hattdikt till befrämjande af deras enskilda planer.[3] Ej heller de hattvänliga preussiska och franska sändebudens depescher innehålla någon bestämd uppgift, endast återljud af de löpande ryktena.[4] Af särskildt intresse äro Fredenstjernas ord[5] i den promemoria, som åtföljde Panins depesch af den 7 febr. 1749; med mycken indignation slungar han i hattarnes ansikte den beskyllningen att de själfva för partisyften låtit dylika rykten flyga öfver landet, oaktadt de tills dato icke kunnat utpeka en enda förrädare.[6]

Denna uppfattning — att många fula ryktens egentliga källa var hattpartiet självt, som därmed ville försvaga motståndarne

[1] *Ridd. och ad. prot.* vid riksdagen 1746/7; Schechta, blad 3778 f.; Durin[g] bl. 3780 f.

[2] Jfr Fryxell, s. 163: vintern och våren 1747 letade man förgäfves efte[r] bevis emot Å.; »han har ett säkert stöd i sitt goda samvete», skrefvo sändebuden.

[3] Fryxell, s. 129 f.

[4] Fryxell, s. 189 f.

[5] Danielson, Bilagor, s. 54 f.

[6] Det egendomliga med detta vittnesbörd ligger däruti att det härstammar från en man, som själf vid denna tid låg djupt inne i ryska förbindelser. Meningen måste vara, att hattarne med öfverdrift och för själfviska ändamål begagnat den kännedom de möjligen kunnat få om vissa hemliga underhandlingar.

position och stämma allmänna opinionen till sin fördel — den synes också mer eller mindre tydligt hafva föresväfvat alla forskare i denna tidens historia. Den löper igenom Malmströms hela framställning; den är skarpt accentuerad hos Fryxell; och den saknas icke alldeles vare sig hos Danielson eller hos Hjärne.[1] Men om så förhåller sig, så är här ett viktigt uppslag funnet för en rätt dom i den Åkerhielmska saken. Bevisningsvärdet af de rykten, som gingo man och man emellan och därifrån smögo in i utländska ministerrapporter, är försvagadt, i samma mån det blifvit sannolikt att ryktena härstamma från Å:s motståndare själfva. Det får aldrig släppas ur sikte, att det a priori hvilar en misstanke på dylika vittnesbörd — ända tills de åtföljas af mera bestämda uppgifter.

Dessa förberedande anmärkningar torde tjäna till att gifva det rätta perspektivet åt den föreliggande frågan. Hädanefter skall undersökningen begränsa sig till sakens egentliga kärna, Samuel Åkerhielms personliga förhållande i denna upprörda tid.

II.

Innan de nya vittnesmålen i Åkerhielms sak upptagas till pröfning, torde det vara skäl att underkasta rättegångshandlingarna i målet en revision och fästa uppmärksamheten på de gravamina, som verkligen blefvo föremål för domstols handläggning.[2]

---

[1] »Durch solche Massregeln (de tre arresteringarne) suchten die Hüte ihren Gegnern Furcht einzuflössen und die allgemeine Meinung von den verrätherischen Kabalen derselben zu überzeugen», Danielson s. 161. Genom Springers häktning »hoppades man både att med ens skrämma fienderna och att framprässa afslöjanden, som kunde göra dem för alltid oskadliga», Hjärne s. 40.

[2] Handlingarna finnas i ett band i riksarkivet under titeln *Sekr. utskottets deputerades protokoll och handlingar 1747.* Första afdelningen af detta band innehåller protokollerna, 89 blad, daterade från den 31 juli till 23 november; därpå komma koncepterna till dem. Senare delen innehåller »Riks. ständers sekr. utskotts herrar deputerades handlingar vid riksdagen 1747», numrerade från 1 till 37. Cit. S. u. dep. prot. och S. u. dep. handl. — Då mitt ämne icke är Å:s *fall*, utan hans *skuld*, må följande öfversikt af processens gång vara nog. Den 6 juli anlades sak emot honom i principalatsfrågan; dagen därpå sattes specialkommissionen, den 21 hänvisades dit äfven bankfrågan (som utom Å. gällde riksråden Cronstedt, Wrangel och Posse) och den 31 började domstolen sina förhandlingar. Actors första inlaga är af den 26 aug.; efter fruktlösa försök att få sin sak dragen inför ständerna själfva (den 22 och 24 sept.) inkom Å. med svar den 12 okt.; härpå följa actors påminnelser af den 24 okt. och Å:s andra svarsskrift af den 2 nov. Den 11 i samma månad insändes handlingarna till sekr. utsk.; den 16 och 21 be-

Actors påståenden i målet bära datum den 26 aug. 1747.[1] Det är en diger inlaga och omfattar trenne anklagelsepunkter, af hvilka bankfrågan gifvit stoff till de tvenne och principalatet till den tredje. Vi känna dessa båda frågor från det föregående såsom bränupunkter för partikampen; och vi hafva sett, huru hattarne sökte af principalatsläran göra en injuriesak genom att däruti inlägga dolda anslag mot rikets fastställda tronföljd. Men det är att märka, att *denna* synpunkt icke här kommer fram, ej heller någonsin under rättegången urgerades. I sitt sista memorial af den 2 nov.[2] yrkar också Å. ett snabbare afgörande, *enär man ju icke anklagade hans uppsåt;* och då domstolen, tydligen med anledning däraf, dagen därpå frågade actor, om han kunde göra något särskildt påstående om dolus, så *måste han svara nej.*[3] Därför var det Löwenhielms hufvudskäl, då han föreslog sakens afgörande direkt inom sekr. utskottet, att »hvarken bankodeputationen eller de 16 deputerade eller actor finnes hafva sagt, det herrar riksråden talat af ond vilja eller uppsåt att skada det allmänna . . . . . intet spår till sådant finnes i deras rådslag.»[4]

Det var alltså hvad vår tid skulle kalla det *politiska* slaget af ministeransvarighet, som här skulle inför riksrätt tillämpas. Nu uppstår självnödvändigt den frågan: *hvarför* inskränkte man anklagelsen till så beskaffade punkter, om andra och bättre grunder för en fällande dom förefunnos? Var det kanske så, att man i partiförblindelsen ansåg de anförda punkterna alldeles

slöt utskottet att själft öfvertaga saken, hvarpå specialkommissionen upplöstes den 23. Saken var således kommen inför ett nytt forum och företogs där till behandling den 24 nov.; men i protokollsutdraget härom skiljes emellan rättegångsmålet, som nu definitivt afgjordes, och »*det till riksens ständers afgörande hörande målet beträffande herr riksr. Å:s begärta afsked*» (Ridd. och ad. prot. bl. 3789). Det synes ej rätt klart, hvilken lott utskottet härmed tilldelat riksdagen; förmodligen blott frågan, om Å. skulle tillerkännas pension eller ej. Emellertid blef saken härigenom dragen inför ännu ett, tredje forum, där den förekom d. 1 dec.; adel och borgare antogo oförändradt utskottets hemställan, prästerna åter förenade sig om ett smickrande anbud till Å. att stanna i rådet; ett par dagar senare ändrade emellertid ståndet sitt votum, sedan Troilius framfört Å:s egen anhållan att få afgå. — Enligt Korffs depescher skulle Troilius härvid hafva uppträdt opåkalladt och svikit Å. (Hjärne s. 43; dessa rykten äro bekanta redan för Fryxell, se s. 1[illegible] not). Men detta synes föga troligt; äfven prosten Montelius förklarade sig veta, att Å. menade allvar med sin afskedsansökan; Prest. prot. d. 4 dec., p. 1231.

[1] S. u. dep. handl. n:o 26. Actor var assessor David Hollsten, sedan justitiekanslern Löwenhielm undanbedt sig på grund af sina många befattningar; se prot. för den 31 juli och 4 aug.

[2] S. u. dep. handl. n:o 30.

[3] S. u. dep. prot. den 3 nov., bl. 68.

[4] Sekr. utsk:s prot. den 16 nov. 1747, s. 2582 f.

nog för en fällande dom och således kunde spara sig besväret att framdraga mera fördolda saker? Eller ville man blott skrämma och sedan skona? Tidens handlingar gifva oss klara och tydliga svar.

Protokollerna i sekr. utskottet för de dagar (den 6, 7 och 21 juli), på hvilka man beslöt åtalen mot Å., äro färgade af en stark meningsskiljaktighet. Den 6 juli, då det gällde principalatet, påpekades från flera håll, att Å. under valstriderna flera gånger i rådet yrkat Adolf Fredriks val, och att således hans sympatier för principalatet voro af rent teoretisk art; och då dagen därpå fråga var om en extra dömande kommission i målet, afgjordes saken blott genom trenne adliga stämmor.[1] Det synes häraf att utskottet först efter mycken tvekan följde Palmstjernas och ytterlighetsmännens mening; och dock hade utskottet en öfvervägande majoritet af hattar, hvilka intet högre kunde önska än Å:s fall. Det är tydligt, att man själf ansett de gjorda »remarquerna» klena.

Och hade partiledarne också i början trott sig kunna vinna sitt mål med dessa vapen allena, så fingo de snart märka sitt misstag. Rättegången, begränsad inom de sålunda angifna områdena, kunde icke uppdaga ens ett sken af brottslighet; det började se ut som skulle offret glida dem ur händerna. *Det befanns därför nödvändigt att se sig om efter nya och farligare anklagelsepunkter.*

Den 25 aug. hade Å:s afskedsansökan från rådsämbetet kommit in i sekr. utskottet. Den refererades därifrån till domstolen den 1 sept., och *samma dag beslöt domstolen att kommunicera med den Springerska kommissionen* och begära dess utlåtande, »om och hvad» i dess handlingar kunde finnas *af natur att gravera Å.*[2] Svaret kom i kommissionens protokolls-

[1] Sekr. utsk:s prot. ss. 1829—1871 (d. 6 juli; särskildt Kiörnings yttrande s. 1854) och 1874—1908 (d. 7 juli). Å:s försättande under åtal beslöts den förra dagen af alla ständen i utsk., men efter mycket vacklande; specialkommissionen kom till stånd genom borgarnes ja mot prästernas nej samt 16 adelsstämmor emot 13. — För att undvika det förhatliga ordet kommission benämnde man domstolen *Sekr. utsk:s deputerade* (Malmström s. 231). De voro följande: af adeln grefve Henning Gyllenborg (ordförande, ifrig hatt), lagmännen baron Falckenberg, Lilienberg och Giöthenstjerna (tog säte först den 27 aug.), landshöfding Hökerstedt, hofrättsrådet baron Psilander och majoren baron Cronhjort samt assessor Lagerberg; af prästerna professor Browallius, domprosten Filenius, prosten Lidius och kyrkoherde Helin; af borgarne borgmästarne Borg, Omnberg, Jernstedt och Georg Hollsten; alltså 16 personer ur de tre högre ständen, adeln dubbelt mot de öfriga. S. u. dep. prot. d. 31 julii.

[2] S. u. dep. prot., bl. 25 och 26.

utdrag af den 5 sept., sedan kommissionen »i det nogaste och med all uppmärksamhet» sett efter. Denna handling[1] förtjänar vår synnerliga uppmärksamhet, då den sålunda innefattar allt som från *själfva spioneriets härd* kunnat hopletas till Å:s fördärf.

Kommissionen börjar med att omtala några yttranden af Springer, såsom att Å. delade dennes uppfattning af principalatet, att Å. sett hans memorialer vid 1743 års bekanta uppträde och gillat dem, samt att Å. gärna önskade de licentierade mössrådens restitution. Därpå citeras följande ord i ett uppsnappadt bref[2] från Springer till hans broder: »*hos Å. kan du heligt försäkra att han af mig på intet sätt är graverader ehuru de på det allragrufveligaste hotat, utan hafva de gjort eftertänkeliga frågor om hans person hvartill jag allt ej kunnat svarat någonting utan beropat mig honom till vittne, att aldrig några diskurser varit oss emellan annat än om råg(?)*[3] *som han köpt af mig hvilket de af böckerna funnit och är märkvärdigt, att alla de frågor de gjort om hans person finnes icke ett ord i protokollerna äfvenså om flera herrar af lika kvalitet de hafva frågat om han styrkt mig att maintenera principalatet därpå har jag svarat nej, summa af mig är han intet i det ringaste graverad hvilket du kan den store herren heligt försäkra, icke ens någon annan, allenast några visse små borgmästare, som själfve hafva förut sagt för andra, att de fått pengar af mig till befordran af min sak, jag kan icke veta af hvad grund det talet kommit om den oskyldige herren, som går nu i svang . . . .*» I ett annat bref (likaledes bifogadt handlingarne) säger Springer till brodern: »*bed ock Å. intet frukta, ty han är i intet af mig graverad sat sapienti. A. måste ändtligen läsa min förklaring.*» Vid muntligt förhör (den 14 juli) angående afsikten med dessa försäkringar hade Springer uppgifvit, att det rykte kommit för hans öron, att Å. skulle för hans skull tagas i arrest, hvarför han ville rentvå sig i Å:s ögon. Kommissionen lämnar därhän, huruvida brefven, sedda i ljuset af denna förklaring, kullkasta Springers föregående bekännelser om Å., eller det icke snarare bör anses att slika försäkringar i sig själfva innehålla bevis på någon Springers kännedom om för Å. graverande hemligheter.

[1] Koncept i sersk. och heml. prot.

[2] Brefvet är i original bifogadt sersk. och heml. prot. Originalets användning af skiljetecken är bibehållen härofvan.

[3] Ordet otydligt genom inbindningen af protokollhäftet.

Därpå företager kommissionen en granskning af de inkomna hemliga angifvelserna och finner följande: 1) En berättelse, dat. den 14 juli (författad af Adam Rootkirch, original i kommissionens handlingar) omförmäler — föröfrigt utan skäl och bevis — en »skriftligen gjord sammansättning att soutenera h. exc. herr riksrådet baron Å., att förhjälpa h. exc. riksrådet grefve Tessin ur riket och att vara eniga om riksdagens slut.» 2) En annan berättelse af s. d. (ingifven af Olof Klingström, original i kommissionens handlingar) lyder i sin punkt 9 sålunda: »sedan rykte begynt gå, som skulle h. exc. riksrådet Å. tilltalas, åges sådant förfarande skola blifva en viss orsak till rebellion och krig, som på den händelsen måste matureras, helst som han skall haft rätt och förklarat sig tillförlåtligen både angående rincipalatsquestionen såväl som banken.»[1]

Detta är allt hvad kommissionen har funnit; och den tillägger ärskildt, att Å. ej däröfver blifvit hörd.

Så stod saken den 5 sept.; men äfven efteråt inflöto anifvelser, och bland dem har jag funnit en som gäller Å. Den är datum den 21 okt., har till författare Stephan Löfving ch börjar så här: »sedan jag efter mång anläggning sökt att inna någon kunskap af ryske ministern Korffs här hafda antalter, och om dess besök, hvilket skedde igenom ryske tolken han Kiwitz först, det hans exc. rikets råd Å. *ofta om nätterna med hyrvagn plägat Korffs umgänge*, hvaraf jag sedan vågade sig så muntligen som skrifteligen råda hans exc. till bekännelsen om det han med sig visste, och det förrän kommissionen sattes, på det saken i tysthet kommit att biläggas och höga rikets råder utan vidlyftig ransakning blifvit förenta . . . .»

Här hafva vi således på ett ställe samlat allt, som i svenska källor före 1747 års utgång kunnat spåras af graverande natur för Å. Att samlingen är fullständig, därför finnes en god borgen i det partihat och det anfallssystem vi i föregående kapitel lärt känna. Fatta vi då dessa vittnesmål närmare under ögonen, så

[1] Det är dessa herrar, Rootkirch och Klingström, hvilka i sersk. och heml. prot. för den 14 juli kallas »tvenne välsinnade, hederliga och välfräjdade män . . . . ehuru deras namn för säkerhetens skull voro under försegling bevarade.» Några upplysningar om dem lämnar Malmström, n. till s. 240. — De hemliga angifvarne brukade eljest dölja ej blott sina, utan äfven de utpekades namn. Så angåfvos i en berättelse, som inkom d. 19 aug., »4 vissa höga herrar» för mutor och maskopi med England och Ryssland; en annan skrift af samma dag gällde en man af någorlunda värde»; d. 21 juli kom en anmälan mot »en af härvarande rikens adels- och riksdagsmän» o. s. v.

kunna Rootkirchs och Klingströms angifvelser genast utmönstras, då de båda endast innehålla rykten, hvilka, äfven om de vore bestyrkta, icke alls beröra frågan om Å:s personliga skuld, utan endast tjäna att visa det naturliga intresse andra personer hyste för hans sak. Löfvings berättelse har åtminstone en bestämd uppgift och skulle väcka uppmärksamhet — om den flutit ur en mindre grumlig källa. Sagesmannen är känd[1] som en af dessa tvetydiga personer, hvilka hålla till i partitiders osunda atmosfer liksom larver i orenlighet. Berättelsen själf — till innehållet lika vidrig som till formen oredig — bär vittne härom; den börjar med att omtala hans förräderi emot Korff, till hvars tjänst han ställt sig för att kunna spionera ut ryska hemligheter, och slutar med tiggeri om lön för denna bedrift. Och hvilken tilltro skall man kunna skänka en obskur person, som uppger sig hafva oombedd inställt sig hos en af rikets förnämsta herrar och rådt denne att anförtro sina farliga hemligheter åt honom, på det han skulle ställa allt till rätta! Antingen är uppgiften falsk, och då är mannen en lögnare, eller är den sann, och då är mannen föga tillräknelig för sina gärningar; i båda fallen är han olämplig såsom historisk källa.[2]

Återstår oss då endast hvad som under rättegången mot Springer kommit fram. Och äfven här kunna vi genast lämna ur sikte de uppgifter, som otvetydigt afse Å:s välkända och aldrig förnekade åsikter i principalatsfrågan samt hans naturliga intresse af allt som kunde hindra motpartiets seger (de licentierade rådsherrarnes restitution). Härefter blir blott en enda mörk punkt kvar, och den skulle då ligga i de Springerska brefvens hälsning, att *Å. icke på något sätt af Springer blifvit graverad.*

Onekligen se dessa ord besvärande ut, då de tagas för sig själfva utom sitt sammanhang. Men ser man lite närmare efter hvad det då kunde vara för en punkt, där Springer kunnat gravera sin gynnare, så ger lyckligtvis brefvets fortsättning en an-

[1] Se Fryxell, s. 158, not 1, och Danielson, s. 423 (»Es ist klar, dass von solchen Persönlichkeiten .... gerade derartige Nachrichten .... aufgetisch wurden, wie sie .... voraussichtlich erwünscht waren.») Då Danielson jäfvar ett för sig misshagligt påstående därmed, att det hvilar blott på denne mans utsago så anade han förvisso icke, att från samma håll kommit den *enda bestämda beskyllningen mot Å:s minne i svenska källor.*

[2] Hattarne själfva insågo mer än väl värdelösheten af alla dessa angifvelser; därför handlade de här som i Blackwellska målet, de lade papperen under försegling (hvilken bröts först 1864), Fryxell, s. 158, not 1, jfr s. 181.

tydan därom, som bryter udden af alla svårare misstankar: »*De hafva frågat, om han styrkt mig att maintenera principalatet, därpå har jag svarat nej, summa af mig är han intet i det ringaste graverad.*» Den mystiska hälsningen, under hvars omhölje man kunde vilja spåra dolda landsförrädiska hemligheter, har sålunda icke afseende på något annat och farligare än det gamla kända förhållandet — Å:s sympatier för principalatet. Springers egen förklaring af sina ord visar sig nu fullt sannolik. I fängelset får han höra, att principalatet som fört honom dit hotar äfven hans mäktige gynnare med efterräkningar; han hade icke trott frågan vara så ömtålig och därför förut inför kommissionen berättat åtskilligt om Å:s delaktighet; nu, vid de nya ryktena, inbillar han sig helt naturligt, att Å. skall tillskrifva hans bekännelser sitt öde; han skyndar därför att så godt ske kan genom försäkringar afväpna Å:s misstankar. Springers ord äro dikterade icke af medbrottslingens solidaritetskänsla, utan af handelsmannens intresse att i det längsta hålla sig väl med en betydande kund. Att denna uppfattning af brefvet är den rätta får ett afgörande stöd därutinnan, att detta eljest så värdefulla uppslag *lämnades under rättegången emot Å. obeaktadt* och icke gaf anledning till några vidare efterforskningar. Redan den 20 aug. har actor i Å:ska saken kommit underfund därmed och hemställer inför domstolen, om man ej borde infordra Å:s förklaring; men domstolen fann ej detta skäligt för tillfället,[1] och saken återkom icke.

Det har sålunda visat sig, att kommissionens gravamenslista icke i en enda punkt gömde något verkligt bevis. *Domstolen öfver Å. fann själf att däraf intet kunde göras;* efter öfvervägande inom de deputerade den 7 sept. insändes listan till sekr. utskottet — och försvann. Väl uppgaf utskottet ännu icke hoppet, det afslog Å:s afskedsansökan (den 14 sept.); men då inga flere angifvelser inkommo, och då det till slut vardt uppenbart, att intet påstående kunde göras angående den anklagades uppsåt,[2] så befanns domstolen öfverflödig och utskottet tog saken i egna händer. Specialkommissionens inställande har således ingalunda berott på något parlamentariskt vindkast, hvarigenom hattarnes moderata element fick öfverhanden — såsom Danielson

[1] S. u. dep. prot., bl. 18.
[2] Se ofvan s. 12.

föreställt sig;[1] rätta förhållandet är, att domstolen upplöstes först sedan alla försök att finna bevis strandat.

Då därför saken den 24 nov. företogs till afgörande i sekr. utskottet,[2] så frikände Löwenhielm (räknad bland hattarnes ledare) helt och hållet, och Alstrin »kunde af intet, som på Åkerhielm blifvit anmärkt, finna skälig anledning minska det till hans exc. hysta goda förtroende;» då emellertid Å. själf begärt afsked, så röstade han därför, dock med villkor att »sekr. utsk. lämnar hans exc. det välförtjänta vittnesbörd, hvarom han själf anhållit, att det nämligen icke befunnits, att han haft någon del i sådana styggeliga ämnen, som sekr. utsk. i extr. prot. af den 15 juli sistlidne omrört.»[3] Utskottet fann billigheten i denna begäran; och i dess protokollsutdrag för denna dag, den 24 nov., läses följande:[4]

Utskottet bör »icke underlåta vid handen gifva, det herr riksrådet uti sitt till sekr. utsk. ingifna memorial[5] bland annat anfört, huru det rört dess innersta, att man i staden och kanhända öfver hela riket uppfattat misstankar, som skulle han äga någon delaktighet i de grofva och vederstyggeliga ämnen, som sekr. utsk. fått kunskap om, och hvarom uti dess extr. prot. af den 15 juli förmäles; om därtill minsta spår emot honom gifves, så beder han ej allenast, utan enständigt påstår, att sekr. utsk. då icke ville sig öfver hans ansökning om afsked yttra, innan den allranogaste ransakning föregått, hvarvid dess oskuld aldrig skulle undertryckas eller dess ära få någon fläck. Men om sekr. utsk. skulle finna, att man oskäligen lånt herr riksrådet del uti sådane stycker, så gör herr riksrådet sig försäkrad om ett rättvist betygande därom . . . . Öfver allt detta herr riksr. i merbesagda dess memorial anfört, utlåter sig sekr. utsk., att *emedan det med all trygghet kan betyga, att uti dess handlingar icke finnes något skäl, att herr riksr. och öfverstemarskalken haft någon delaktighet uti de vederstyggeliga ämnen, som uti dess extr. prot. af den 15 juli omrörde äro, så tror sekr. utsk.* sin

[1] Danielson, s. 204. D. har af svenska källor här endast begagnat Malmström och har sålunda varit okunnig om de hemliga undersökningar som anställdes för att finna bevis mot Å. Det synes dock, som om man bort ana något sådant redan på grund af den långa tid rättegången varade, trots det att Å. omedelbart och öppet erkänt i de synliga käromålen.

[2] Sekr. utsk:s prot., ss. 2693–2740.

[3] Ibm, s. 2712.

[4] Finnes i Ridd. och ad. prot. den 1 dec.; se bl. 3789 f.

[5] Af den 25 aug; likaså i hans svarsskrift till de deputerade af den 12 okt.

skyldighet vara att, sanningen och rättvisan till styrko, däröfver detta offentliga intygandet meddela, på det herr riksr. af omilda tankar i så måtto ej vidare må besvärad blifva.»[1]

Efter tusende ansträngningar, förklenande ryktens utspridande, upptagande af hemliga angifvelser, rättegångar inför partidomstolar förda och af det laglösa godtycket ledda, hatets och fruktans alla lömska krafter lössläppta — efter allt blef sålunda detta resultatet. Icke nog med att hattarne måste afstå från strängare åtgärder emot sin fiende, de måste själfva inför världen utropa hans oskuld. Ur nätet af snärjande planer går han ut med en lysande upprättelse för sin ära. —

Så står saken efter de svenska källornas vittnesbörd. Har då Å:s verkliga räddning legat icke i egen oskuld, blott i hans fienders vanmakt, i spionernas blindhet? Var det i själfva verket blott af brist på bevis han kändes fri?

III.

Den föregående undersökningen har velat visa: att hattarne betraktade Å. som sin hufvudfiende; att de själfva sörjt för att hans namn kom i vanrykte; att de satte alla sina dolda krafter i rörelse för att komma honom in på lifvet; att de, först sedan detta misslyckats, inställde förföljelsen; och att de till sist kände sig föranlåtna att öppet intyga hans oskuld i en officiell handling. Ett sådant intyg — härstammande från ett håll, där man gjort allt för att slippa utställa det — kan icke frånkännas en stark vikt och betydelse. Försåvidt öfverhufvud en persons oförvitlighet kan på positiv väg ådagaläggas, så synes detta vara vederfaret Samuel Åkerhielm genom sekreta utskottets protokoll af den 24 nov. 1747.

Det har därför varit ägnadt att väcka mindre vanlig öfverraskning, då Korffs depescher nu hafva stått upp ur sina gömmor

[1] Under diskussionen på riddarhuset den 1 dec. ansåg Ehrenhielm, att detta offentliga erkännande bort få en ännu eklatantare form (»att icke en gång minsta tecken eller anledning funnits»). Landtmarskalken genmälde att de valda uttrycken voro lika goda, »annars kunde jämväl med skäl sägas, att verkligen intet något tecken eller minsta spår funnits». Ridd. och ad. prot., bl. 3792. Då därpå Düring i ett varmt loftal öfver Å. vände sig direkt till landtmarskalken och förelade honom tvenne frågor, om riket haft någon skada af Å:s rådslag, och om det eljest på något sätt befunnits att Å. haft uppsåt att skada — så svarade landtmarskalken obetingadt nej; ibm, bl. 3796. Visserligen hörde både landtmarskalken och Düring till hattarnes motståndare.

i Moskva-arkivet och berättat, att Å. verkligen har haft en svår skuld på sitt samvete; ty åtminstone sedan riksdagens början 1746 har han, såsom mössornas främste man, varit intimt bunden vid Ryssland, så intimt till och med, att han vid flera tillfällen underhandlat om dess väpnade inblandning i Sveriges öden.

Sedda i ljuset af våra föregående resultat, vilja alltså dessa nya vittnesmål säga, att Å. skulle under hela riksdagen underhållit täta, förrädiska förbindelser med landsfienden, medan hans motståndare öfverallt förgäfves spanade efter bevis emot honom! Han skulle hafva undgått upptäckt, ehuru tiden vimlade af angifvare och spioner, och partihatet hvässade sina skarpaste vapen öfver hans hufvud!

Det måste erkännas att skenet är emot den nyupptäckte angifvaren. Det är så äfven af en annan grund, vittnets egen karakter. Äldre ryska ministerdepescher hafva en dålig kurs bland historiens urkunder, och baron von Korffs depescher torde icke utgöra något undantag. Han är känd såsom en i hög grad tilltagsen och själfgod, men på samma gång okritisk och partisk herre,[1] och där man varit i tillfälle att kontrollera hans uppgifter genom jämförelse med officiella akter, har man ock kunnat konstatera betänkliga misstag.[2] Det ligger nära till hands att antaga, att Korff låtit själfviska bevekelsegrunder färga sina berättelser; och vid en värdesättning af dem måste man alltid taga denna möjlighet med i räkningen. Det måste vara fullt bestämda uppgifter och därtill sådana, af hvilkas framförande han icke kunnat beräkna någon fördel, för att vi obetingadt skola sätta tro till dem.

Skenet är emot de nya uppgifterna äfven därför, att de icke sällan motsäga hvarandra. Där finnas sålunda uttalanden, som gå i alldeles samma väg som sekr. utskottets sedebetyg. Så läses i en af Korffs depescher[3] följande omdöme öfver Å.: »hans bons sens och goda samvete, den raka väg han vandrar, den goda sak han försvarar, lagarne, som han har på sin sida, och hans inneboende mod och ståndaktighet gifva hans ord kraft och eftertryck.» I en annan depesch (af den 24 okt. 1746) heter det, att man icke behöfde beräkna några penningar för de patriotiska

[1] Hjärne, s. 33.

[2] Stavenow, Till belysning af partistriden vid riksdagen 1746—7 (1890), ss. 52—57.

[3] Citerad af Hjärne, s. 41. Det vore af intresse att känna datum på denna depesch.

riksråden; de voro omutliga, med penningar uträttade man hos dem intet.[1] Än större vikt måste läggas på Å:s egna ord i ett bref till Korff, som denne meddelar, skrifvet under rättegången på sensommaren 1747; Å. åberopar där sitt rena samvete och vädjar till Korff själf, att han »utan att mottaga en skilling blott af nit för sitt fäderneslands välfärd och för den goda saken städse hade talat så, som hans ämbete kräfde.»[2] Så yttrar sig säkerligen icke landsförrädaren till sin frestare.

Måste man således af allmänna grunder med en viss försiktighet upptaga de Korffska uppgifterna själfva, så vill det å andra sidan synas, som om den nyaste kritiken läst mera i dem än där verkligen står. Man synes hafva utgått ifrån en falsk föreställning i afseende på Å:s förhållande till mösspartiet. Man har utan vidare tagit för en afgjord sak, att Å. var partiets hufvud och kärna, och att han således måste vara medansvarig för partiets alla förvillelser. Detta torde dock, trots alla beröringspunkter mellan Å. och mössorna, icke vara så säkert. Det är att märka, att Korff på flera ställen tydligen sätter Å. i en undantagsställning, skild ifrån det egentliga partiet, liksom han mer än en gång antyder principiella skiljaktigheter i hans och partiets åsikter. Väl uppgifves[3] att Å. »samlat partiets bästa hufvuden» i en konselj, där utom honom själf vissa namngifna personer sutto; men just i detta sammanhang säges,[4] att Korff tillsammans med Å. riktat uppfordringar till partiets anförare — sålunda två parter mot en tredje; och strax förut, vid tal om partiets organisation, läses att mössorna samlas hos Kocken eller Nerés, därvid äfven Bonde och Bjelke infinna sig; först efter öfverläggning därstädes förfoga de sig till Å. att meddela honom sina planer och inhämta hans omdöme[5] — alltså står han åter i viss mån som en särskild part. Dessa antydningar blifva till visshet om man fäster ögat vid det enkla sakförhållandet, att Å. *icke var mössornas kandidat vid landtmarskalksvalet.* På hattarnes sida nämnas då deras yppersta män, Tessin, Palmstjerna, Ekeblad; mössorna åter »hade ingen annan att föreslå än Ungern-Stern-

[1] Danielson, s. 126. Detta intyg synes äfven D. fullt bevisande och tillräckligt, men icke uteslutande enstaka undantag, ibm, sid. 215 f.
[2] Hjärne, s. 42.
[3] Danielson, s. 139, efter Korffs dep. af 23 dec. 1746 och 27 febr. 1747.
[4] Danielson, s. 138.
[5] Danielson, s. 125. — Kocken ansågs af engelska sändebudet Guy Dickens vara jämte Å. Sveriges förnämsta politiska förmåga; se dep. af 20 okt. 1747, Danielson, Bilagor s. 161.

berg, oaktadt de visst icke varit nöjda med honom vid föregående riksdag.»[1] Huru kan detta stå tillsammans med den uppfattningen, att Å. var en partiman i mössornas led? Ojämförligt öfverlägsen såväl Ungern-Sternberg som hvarje annan i duglighet och anseende, borde han väl i ty fall närmast hafva kommit ifråga vid detta viktiga val.[2] Förhållandet är sålunda ägnadt att kasta ett klart ljus öfver Å:s verkliga ställning. Mössorna kunde icke gifva sina röster åt Arvid Horns motståndare. Och huru nära mössorna han än blifvit förd af gemensamma intressen, så hade han dock alltid kvar för mycket självständighet för att binda sig till händer och fötter vid ett partiprogram.

Hämed är ett nytt viktigt resultat vunnet. Det måste särskildt bevisas, att Å. deltog i mössornas brottsliga planer, ty hans och deras vägar sammanföllo visst icke alltid. Jag har icke hos Danielson funnit någon uppgift, som motsäger detta resultat. Att Å. omtalas hafva suttit tillsammans med kända mössor i sammankomster med Korff (där inga förrädiska anläggningar varit å bane),[3] det räcker långt ifrån till att bevisa hans solidaritet med partiet. Granskar man så uppgifterna om de landsförrädiska förslag, som tid efter annan inlämnades till Korff af »die Patrioten», »die Wohlgesinnten», »die gutgesinnte Partei», så finnes ingenstädes Å:s namn. De första skriftliga inlagorna af förrädisk natur (efter den 27 sept.) härstamma från »några patrioter». Huru obestämdt detta uttryck var, visar ett reskript från Petersburg till Korff, en af de sista dagarna af året 1746,[4] där regeringen begär att få veta, hvilka dessa patrioter egentligen äro, och tillägger en särskild förfrågan, om *förslagen ens voro bekanta för Å*. Det enda svar på denna fråga, som jag hos Danielson kunnat upptäcka, står på s. 172, där Korff i depescher af den 12 och 24 febr. 1747 omnämner ett nytt projekt författadt af Nerés, Arckenholtz, Warmholtz och Serenius och säger, att från dessa samma män härstammade förslaget från förra hösten; han kan icke ens bestämdt uppgifva att planerna varit före i »konseljen». På samma sätt förhåller det sig med allt obestämdt tal om mössornas glädje vid Rysslands hotande steg o. d., Å:s personliga andel står icke att finna;

---

[1] Malmström, s. 177 f.

[2] Hans riksrådsämbete kan icke hafva varit i vägen, ty detta hindrade icke hattarne att samlas omkring Tessins kandidatur.

[3] Uppgifter i rapporter från den 22 aug., den 12 sept., den 19 okt. 1746.

[4] Danielson, s. 148 f.

han synes icke till ens vid underhandlingarne om Ranchstedts beskickning, ehuru han väl i denna viktiga partisak borde hafva varit lika intresserad som Staël von Holstein och Bjelke,[1] därest han verkligen fullständigt burit mössornas färger.

Det må erkännas, att det icke är godt att göra något bestämdt påstående, så länge icke Korffs egna rapporter föreligga; men försåvidt de af den nyaste kritiken blifvit begagnade, så har det öfvervägande antalet beskyllningar emot Å. haft sin rot en förutfattad åsikt, att hans hand var med i allt som från mösspartiets sida förehades. Då denna grund blifvit bortryckt, så varstå — efter hvad vi kunnat finna — endast tvenne direkt mot honom riktade gravamina, för tiden före hans fall. Det na står på s. 136 hos Danielson, där Å. säges önska nya delarationer af Ryssland (vid slutet af år 1746); det andra finnes land Danielsons bilagor s. 100, en depesch af franska sändeudet Lanmary (den 21 okt. 1746), som omtalar en sammanomst hos Å., där i Korffs närvaro förrädiska planer lades. Den örra uppgiften har emellertid icke mycket att betyda, och den enare göres misstänkt därigenom att Korff — som ju skall afva varit närvarande och som gör så vidlyftigt reda för alla ina förbindelser med svenskarne — icke tyckes hafva ett ord ärom i sina rapporter; äfven preussiska ministern är lika okunig därom,[2] och då Lanmary icke berättar som ögonvittne utan lott säger sig »veta» om förhållandet, så kunna vi tryggt skrifva ppgiften på de af hattarne utspridda ryktenas räkning.

Alltså, hela skaran af besvärande uppgifter har hittills lämat endast tvenne säkra resultat,[3] hvilka redan förut icke varit alldeles obekanta:[4] att Å. har umgåtts med och i politiska nnen rådplägat med främmande ministrar, samt att han haft n hand med vid utdelningen af ryska penningar. Detta öfvernsstämde väl med tidens begrepp om den politiska moralen och ör därför icke heller i efterväldens ögon räknas honom alltför

[1] Danielson s. 183 f. Hjärnes tro (s. 39), att R. fått sitt uppdrag i mössornas konselj, grundar sig icke på någon särskild uppgift.

[2] Danielson, s. 142. — Enligt Lanmarys uppgift skulle sekr. utskottet fått unskap om de planer som här förehades — en rysk truppdemonstration vid finska ränsen och därefter truppernas inryckande i den lämpliga årstiden — och vidgit anstalter till Finlands försvar. *Är det nu möjligt, att utskottet kunnat ge Å. t sådant vedermäle som skett, om detta är sanning?*

[3] Härmed är ingalunda sagdt, att de nya uppgifterna om mössornas hemliga göranden i allmänhet skulle hafva gifvit så magra resultat; vår undersökning och visföring gäller alltid och uteslutande Å:s personliga delaktighet.

[4] Se Malmström, ss. 172, 307, n. till s. 12.

mycket till ondo. Och värre har det efter all sannolikhet icke varit. Vi hafva sålunda icke rätt att betvifla att Å. talar ur hjärtat, då han i sitt memorial till domstolen af den 12 okt. »inför lefvande Gud» betygar, att han i alla sina rådslag endast sett på rikets sannskyldiga nytta. »Naturen har förnekat mig», så falla hans ord, »åtskilliga förmåner och tilldelt mig vissa lotter, som mindre behaga. Men ett ärligt hjärta emot öfverhet och riket, uppriktighet emot vänner och ordhållighet emot hvar man hoppas jag med Guds nåd äga till fullkomligt mått, och de egenskaper skola blifva min enda prydnad äfvensom de äro mitt enda arf.» »Min önskan för framtiden», slutar han, »skall alltid förnämligast bestå uti öfverhetens och rikets välgång; mig skall aldrig uti sinnet komma att antingen anstifta oenighet emellan mine medbröder eller till någon fördel betjäna mig däraf, om den beklagligen skulle uppkomma. Mitt göromål skall blifva att kristeligen bereda mig till min hädanfärd och att med mitt uppförande öfvertyga riksens ständer, att om jag ej nog erfarit att vara en lycklig rådsherre, jag dock fullkomligen lärt att vara en god undersåte.»[1]

Det var samma försäkringar han gifvit i sitt memorial till sekr. utskottet den 25 aug. Han betygar där »sitt fasta uppsåt vara att tillbringa sina öfriga dagar uti stillhet och ro; att som ingenting kan vara honom kärare än fäderneslandet, så skall ock ingenting vara honom högre om hjärtat än att hvarken själf eller genom andras biträde åstadkomma någon rörelse ibland riksens ständer, eller att vid dessa grannlaga tider lämna illviljande hopp och fägnad öfver oenighetens tilltagande; och denna ömhet för riket skall ock föranlåta honom att aldrig ångra, mindre direkte eller indirekte önska någon ändring i det han nu söker . . .»[2]

Har Å. hållit dessa högtidliga försäkringar? Malmström och äldre forskare veta icke annat, men den nyaste forskningen har åtskilligt därom att säga, som icke bör lämnas opröfvadt.

[1] S. u. dep. handl. n:r 28.
[2] Ridd. och ad. prot., bl. 3789.

IV.

De nya bidrag till Å:s historia, som Danielson framdragit för tiden efter hans fall, äro följande: 1) uppgifter[1] om ett möte mellan Å. och Korff på Å:s gods Margretelund, i de sista dagarne af april 1748, hvilket möte lärer slutat så, att Å. af den andres hand mottog en penningeskänk och ställde sina råd för framtiden till Rysslands förfogande; 2) Panins depescher af den 12 aug. och den 2 dec. 1748,[2] hvilka omtala möten emellan denne Korffs efterträdare och Å., hvarvid Å. med glädje skall hafva mottagit underrättelsen om en tillämnad rysk invasion samt lämnat sina välbetänkta råd därtill; 3) Panins depesch af den 23 maj 1749,[3] enligt hvilken Å. och Fredenstjerna skulle hafva vid en sammankomst enats om de tankar och planer, som innehållas i den riksförrädiska skriften *Unvorgreiflicher Entwurf*; 4) Panins depesch af den 21 juli 1749,[4] som omtalar ett möte emellan Reuterholm och Å., därvid Å. med allvar afvisar hvarje närmare förbindelse med Ryssland och betonar en sannt fosterländsk synpunkt; samt 5) Panins depesch af den 21 sept. 1750[5] angående ett sista möte med Å., där denne rådde Ryssland att draga sig tillbaka från sin framskjutna ställning i de svenska affärerna. Härtill komma, till belysning af Å:s förhållande, tvenne redan kända svenska källor: 6) Hoofs berättelse, hösten 1749, att Å. och Fredenstjerna voro hufvudmän för en konspiration; och 7) major Boyes relation, från ungefär samma tid, huru han hade å Panins vägnar föreslagit Å. att jämte Bjelke ställa sig i spetsen för ett ryskt parti, men erhållit ett bestämdt afvisande svar.[6]

Som man ser falla dessa underrättelser inom tvenne motsatta kategorier, i det n:r 1, 2, 3 och 6 afgjordt framställa Å.

[1] Egendomligt nog saknar denna märkliga berättelse i Danielsons framställning, ss. 226—228, stöd af uppgifven källa.

[2] Ibm, ss. 269 f., 278 f.

[3] Ibm, s. 340 f.

[4] Ibm, s. 353 f.

[5] Ibm, s. 415 f.

[6] Hvad Danielson för öfrigt har att berätta rörande Å. från denna tid — att Warmholtz föreslog honom till ledare (Panins dep. af 27 maj 1748), att ryska regeringen uppmanar Panin att kommunicera med Å. (depp. af 22 okt., 27 nov. 1748, maj 1749) — kan tryggt lämnas ur sikte; ty det behöfver ingen annan förklaring än de gamla rykten, som icke ville släppa Å:s namn, sedan de en gång bemäktigat sig detsamma.

i en förrädares skepnad, men n:r 4, 5 och 7 lika bestämdt två honom ren igen. Vi skola först betrakta det senare slaget, och göra sålunda början med n:r 4, Reuterholms berättelse, hvilken såsom Hjärne anmärker »måste anses trovärdig, enär R. icke kunde hafva någon fördel af att föra Panin bakom ljuset angående Å:s yttranden».[1]

Skrämd af hattarnes föregifna revolutionsplaner, sände Panin den unge baron Axel Reuterholm till Å., som vistades på sitt Margretelund, för att förmå honom till ett personligt sammanträffande med ryske ministern. Tvenne gånger framförde Reuterholm sitt ärende, men Å. vägrade bestämdt. Rapporten i fråga rör det andra mötet. Enligt densamma har Å. med bekymmer hört Panins meddelanden och uttalat det hoppet att en gång kunna bidraga till landets räddning från förrädarnes onda anslag; men nu, då han stod ensam och det syntes som om försynen ville betjäna sig af andra makter till Sveriges räddning, nu kunde han blott afbida fullbordan af den Allsmäktiges beslut. »*Då det synes*» — Reuterholm säger sig meddela Å:s yttranden nästan ordagrannt — »*att denna förändring icke kan ske utan skarpare och verksammare medel än de hittills använda*, enär vissa förrädares ondska har fört sakerna till deras yttersta spets, *så tror jag icke att en god undersåte kan med rent samvete inblanda sina råd i slika företag, hvilka uteslutande bero på ett främmande hof och därför naturligtvis icke kunna vara så i allo milda och lagliga, som är förenligt med en undersåtes trohetskänslor för fäderneslandet*». Han kan därför icke »taga del i några anordningar för verksamt ingripande, hvad fäderneslandet angår».[2]

Väl har Danielson från sin ståndpunkt skäl att anmärka, att dylika ord klinga »egendomligt» i Å:s mun. Öppen och manlig som förklaringen är, öfverensstämmer den så fullkomligt med den gamla historieforskningens bild af Å., att den utan tvifvel måste anses som ett bestämdt motbevis mot de nya beskyllningarna, ett bevis som kastar sin bevisande kraft långt utöfver det tillfälle som är i fråga. Det förefaller oss icke psykologiskt tänkbart att en man med högförräderi på sitt samvete skulle kunna tala så, och detta just inför sin förtrogne, som skulle känna alla hans steg och veta, att han i åratal kränkt alla de grundsatser med

[1] Hjärne, s. 99.
[2] Efter referaten hos Danielson, s. 354, n., och Hjärne, s. 99 f.

hvilka han nu söker komma ifrån en fortsättning på brottets bana.[1]

Alldeles samma vittnesbörd bär major Boyes relation (n:r 7 härofvan), som synes beröra samtidiga förhållanden från sommaren eller hösten 1749.[2] Panin talar med Boye om önskvärdheten af att ett ryskt parti organiseras till nästa riksdag och svårigheterna att finna en lämplig hufvudman. På Boyes fråga om icke Å. skulle kunna förmås därtill, svarar Panin att »hans önskan vore, att högbemälte herre ville sig det åtaga, *men hans uppförande hade hela tiden varit sådant, att han därom intet kunde göra sig försäkrader*, efter han på så lång tid intet kunnat råka honom och att han aldrig komme hit till staden» (ark n:r 8 i berättelsen). Boye erbjöd sig emellertid att försöka hos honom och hos Bjelke; han talade först vid den senare men fick nekande svar, och sporde då honom, om han trodde att Å. kunde vara till saken benägen; härpå gaf Bjelke till svar, att han ej på länge talat vid Å., men betviflade hans redobogenhet (ark n:r 9). Efter ytterligare rådplägning med Panin reste nu Boye ut till Margretelund och framförde Panins helsningar till Å., som då »mycket tvärt» utbröt: »jag undrar hvad han nu vill hafva!» (ark n:r 11). Då Boye nu ryckte fram med förslaget, att Å. skulle »taga sig af affärerna» vid den stundande riksdagen, så fick han följande drastiska svar: »*nej, min k. bror, om ni eller någon annan nu eller i framtiden får se mig någonsin blanda mig uti sådana affärer, så skall ni och hvar människa få spotta mig uti synen;* och utomdess kan jag säga eder, att med Ryssland kan nu ingen ingå uti deras vyer, ty hvad vilja de hafva af oss? Att vi nu åter skulle upphäfva den med konungen i Preussen ingångna alliansen, det kan ingen, som menar riket väl, göra, ty om det skedde, så gjorde vi oss till ett löje för hela världen, och hvem ville någonsin sedan sluta alliance med oss, när vi intet voro mera att lita på, utan att vi slöto den ena riksdagen och upphäfde den andra, och utom dess vill jag säga eder, att mig är nogsamt bekant, att riket intet kan vara

[1] Man må icke invända att Å:s ord voro afsedda för Reuterholm (med hvilken han till äfventyrs hittills ej kommit i beröring); ty Å. visste, att han kom ifrån Panin och skulle föra hans ord till denne, liksom denne sedan skulle inberätta dem i Petersburg.

[2] »Major Boyes relation om dess på befallning plägade förtroende och korrespondance med ryske sekreteraren Simolin; uppläst i rådet den 20 och 22 juni 1751; utom protokoll», finnes för närvarande bland riksarkivets Muscovitica: *Förhandlingar mellan Sverige och Ryssland 1748—71.*

utan subsidiemedel, som vi nu årligen få af Frankrike, alltså är det orådligt att på något sätt tänka på att ändra sådant som skulle minska rikets inkomster; *och om allt det intet låge mig i vägen, så vore jag en narr, om jag någonsin melerade mig uti slika affärer*» (ark n:r 12). — Strax därpå ankom Å. till Stockholm, hvarvid Panin genast gick för att söka honom. Dagen därpå, då Boye som vanligt var till middag hos Panin, tog denne honom afsides, och sade med en bedröfvad min: »med den mannen är intet att uträtta. Han har alldeles afslagit allt hvad jag proponerat honom» (ark n:r 13).

Utan att kunna framställa något påstående med afseende å denna berättelses pålitlighet i allmänhet,[1] vill jag blott anmärka, att Boye i dessa punkter icke kunnat hafva den ringaste fördel af att vanställa fakta, och att uppgifterna därför måste tagas för goda, liksom de alltigenom stämma med andra för samma tid. Hvad vi om den kommande tiden veta, intygar också på det fullkomligaste sanningen i Reuterholms och Boyes berättelser. Endast en gång till skymtar Å. fram i främlingarnas berättelser, och då blott för att öfvertyga Panin om det gagnlösa i Rysslands politik (se ofvan n:r 5). Ett resultat står fast och oanfäktadt: *i juli månad 1749* och allt framgent är Å. fullständigt oskyldig till de svarta brott man velat tillskrifva honom. Gå vi nu tillbaka till den andra kategorien af nya vittnesbörd, de anklagande, så befinnes det att raden slutar i *maj 1749*, då han ännu skall hafva legat djupt inne i förrädiska anslag med Fredenstjerna. Under förutsättning att detta är lika riktigt, måste alltså sammanhanget hafva varit sådant, att Å. efter sitt fall har legat i maskopi med fosterlandets fiender ända till maj 1749, men därpå helt plötsligt, före juli månad, kastat om och blifvit den gamle patrioten igen, sådan den i Reuterholms och Boyes berättelser visar sig. Helt naturligt måste man spörja efter orsaken till denna förunderliga förvandling; något måste hafva händt, som kunnat motivera den, men hvad? Danielson och Hjärne hafva båda insett att detta tarfvar förklaring, och båda hänvisat till *upptäckten af Hoofs stämplingar* såsom en omständighet den där tvang Å. till försiktighet.[2]

Förklaringen låter plausibel, men strandar ohjälpligt på fakta. *Hoof arresterades den 2 augusti* (eller tidigast dagen

[1] Boyes relation omnämnes af Malmström (n. till s. 338) med föga beröm.
[2] Danielson, s. 354; Hjärne, s. 98.

därförut),[1] således *efter* Å:s märkliga frontförändring, om hvilken vi läsa i rapporten af den 21 juli.

Och i självfva verket finnes ingenting annat heller, som kunde förklara omslaget. Den enda hithörande omständighet som inträffat emellan maj och juli är »upptäckten» af de förfalskade akterna angående sekr. utskottets planer emot statsskicket — en uppbygglig historia, som nogsamt visar på hvilket gungfly man rör sig, om man alltför mycket litar på denna tids diplomatiska akter. Men denna sak kan icke på minsta vis tjäna oss som nyckel till gåtan, ty antingen har Å. betviflat sakens riktighet, och då är ställningen för honom oförändrad, eller har han satt tro därtill, och då borde han väl blifvit ifrigare än någonsin att befrämja räddningen. Således — ger man de nya ministerberättelserna obetingadt vitsord, då stannar man i det resultat, att Å., efter långa mörka bedrifter, en vacker dag utan ringaste skäl eller anledning kastar masken och står där — som en sann och uppriktig fosterlandsvän!

I samma mån som detta resultat befinnes oantagligt, i samma mån växer tviflet på angifvelserna för tiden före juli månad 1749 — ty de *frikännande* vittnesmålen, för tiden därefter, de hafva från alla håll befunnits säkra. Äfven här är således skenet bestämdt emot de fällande vittnena, och det behöfves icke mycket till för att jäfvet skall blifva fullständigt. Med dessa förutsättningar gå vi nu att mönstra dem något närmare.

Den sista anklagelsen, den från maj månad 1749 (ofvan n:r 3), lyder så, att hofrättsrådet Fredenstjerna en dag infinner sig hos Panin och omtalar, att han med några vänner besökt Å. på Margretelund, hvarvid de öfverlagt om bästa sättet att hjälpa fienden in i landet; och resultatet af dessa öfverläggningar skulle hafva blifvit det af Fredenstjerna utarbetade *Unvorgreiflicher Entwurf* — utan tvifvel en af de brottsligaste skrifter hvarmed en medborgare någonsin förrådt sitt fosterland.[2] Sagesmannen är alltså Fredenstjerna, och alltsammans hvilar endast på hans personliga tillförlitlighet. Den mannen har länge varit känd som en ifrig partiman och en entusiastisk natur, blindt tillgifven frihetstidens idéer, hvilka han tilldels betraktade som sitt eget verk, och hvilka han trodde i fara för hattarne.

---

[1] Se bref från kronolänsman Hasselqvist till landshöfding Falckenberg af den 2 aug. i protokollerna om Hoofs stämplingar; jfr nedan.

[2] Danielson, s. 340 ff., bilagor ss. 58—71; Hjärne, s. 94.

Efter de upplysningar Danielson om honom lämnat, kan det ej längre betviflas, att han af partisinne försvurit sig åt Ryssland. Hans skrifter emot de rådande i Sverige andas en fanatisk förbittring, som föga tog hänsyn till sanning och rättvisa. Skarpt faller ljuset öfver hans person, då vi studera hans beteende vid upptäckten af de förfalskade akterna angående statsskickets förändring. Upptäckten var honom mycket välkommen, ty den borde vara Ryssland en kraftig sporre till ingripande emot hans hatade svenske motståndare; därför gör han allt för att hålla Panin kvar i tron på de upptäckta handlingarnas äkthet, och då Panin det oaktadt till sist börjar tvifla, så företager han ett systematiskt bedrägeri och serverar Panin en historia, i hvilken notoriskt icke en bokstaf är sann.[1] Ett intresse, som icke skydde sådana medel, är mer än tillräckligt starkt att förklara äfven uppgifterna från maj månad 1749; genom att infläta Å:s berömda namn i sina planer har Fredenstjerna velat gifva dem ökad pondus inför Ryssland och påskynda deras fullbordan.

Ungefär jämt ett år före den af Fredenstjerna uppgifna tiden skall det möte på Margretelund hafva ägt rum, där Å. sålde sig till Ryssland för 4,600 rubel (besvärspunkten n:r 1 härofvan).[2] Det är Korff, som här är sagesmannen. Om vi försöksvis skulle antaga att bakom dessa uppgifter döljer sig en liten spekulation för egen vinning? Vi må därvid behålla i minnet, att Korff ständigt hade dåliga affärer och i sin förvaltning af främmande medel förut visat betänkligt lösa principer.[3] Det må ock märkas, att frestelsen här var stor och tillfället i hög grad lockande. En viss penningesumma är vid riksdagens början ställd till hans förfogande för att genom honom komma landtmarskalken Ungern-Sternberg till del. Korff »vinner emellertid den öfvertygelse att denne har gått öfver till motpartiet»;[4] och ryska kejsarinnan, som känner Å:s ryssvänliga tänkesätt, befaller honom då att hembjuda pengarne till denne. Nu är ögonblicket kommet att med minsta risk bereda den egna kassan en betydande vinst. Med mycken slughet bevarar Korff skenet alltigenom; han låter icke Å. omedelbart mottaga gåfvan, ty han har förut i sina depescher framställt Å. som en man med fast karakter och rena händer;

[1] Hjärne, s. 97; Danielson, s. 409 f., efter Panins dep. af 11 febr. 1750, mot hvilken inga anledningar till tvifvel synas föreligga.
[2] Danielson, ss. 226 ff.; Hjärne, s. 89 f.
[3] Se Hjärne, ss. 33, 32.
[4] Danielson, s. 208.

därför måste Å. i berättelsen göra passande motstånd och endast småningom besegras af diplomatens fina takt. Och med detta mästerstycke af sin konst lämnar Korff Sverige — med de ryska rublerna klingande i egen ficka, men spåren omsorgsfullt igensopade, som kunde förråda den grumliga källan.

Det må erkännas, att denna tolkning förefaller sannolikare än den att Å. här skulle hafva gjort ett afsteg från den obestickligheten, *hvilken Korff själf förut uttryckligen vitsordat.*[1] Hjärne bemöter dylika misstankar med orden, att Korff »skulle hafva varit mer än lofligt oförsiktig, om han tillägnat sig summor, som han egentligen bort lämna namngifna personer, hvilka äfven efteråt stodo i förbindelse med Ryssland och närsomhelst kunnat på förfrågan upplysa vederbörande om rätta förhållandet.»[2] Tankegången hvilar, som synes, uteslutande på förutsättningen att det är fråga om personer som »äfven efteråt stodo i förbindelse med Ryssland»; men om nu Å., såsom vi visat och yttermera tro oss kunna visa, icke haft dylika förbindelser, af intimare art åtminstone, så bortfaller det oförsiktiga i Korffs handlingssätt och därmed invändningen. Tvärtom har han just med Å:s namn lättast kunnat bemantla sitt tillgrepp, emedan han kände Å:s stränga grundsatser. Riktigheten af hans beräkning framgår på ett i ögonen fallande sätt just däruti, att *hans efterträdare verkligen hade så svårt att komma till tals med Å.*, — ett faktum som föröfrigt står illa tillsammans med det uppgifna resultatet af

[1] Se ofvan s. 20 f. — Ett stöd för den Korffska berättelsens trovärdighet skulle man kanske vilja finna i den vanliga uppgiften, att Å. eftersträfvat en engelsk pension. Men det är icke så alldeles klart, att initiativet härvid utgått från Å. själf. I sin första utförliga rapport om saken framställer Guy Dickens tanken *såsom sin* och alldeles icke såsom någon Å:s egen begäran; och det kan därför mycket väl vara en misstydning eller en hastighet i uttryckssättet, då Chesterfields svar och Guy Dickens' senare depesch omtala Å:s »request». Se Guy Dickens depp. den 20 okt. 1747 och 1 jan. 1748 samt Chesterfields bref den 10 nov. 1747, i Danielsons bilagor, ss. 161, 164. — Men äfven om Å. verkligen mottagit den ryska gratifikationen, en sak som är svår att *definitivt* vare sig påstå eller förneka, så hafva vi däri icke anledning att bryta stafven öfver honom. Han gjorde då icke annat eller värre än tidens politiska personligheter rundt om i världen ansågo sig tillständigt; självfve Tessin — som ju i den nyare kritikens ögon framstår som fosterlandsvännen ex professo gent emot de landsförrädiska mössorna — har ju (enligt samma Guy Dickens' depesch af den 20 okt. 1747) haft 1000 punds årlig pension af Frankrike! Också vill Danielson själf, som obetingadt litar på Korffs uppgifter, icke döma strängt öfver Å. i detta fall, se s. 429 n. Förrädiskt blifver Å:s handlingssätt först om det kan bevisas att han efter den mottagna gåfvan satt Rysslands intressen öfver fosterlandets; och i detta fall är det synnerligen upplysande att iakttaga den *påfallande förbehållsamhet gent emot Ryssland*, som Å. hädanefter visar, och hvarom strax skall mera talas.

[2] Recension af Danielson, i Hist. Tidskrift 1889, öfversikter och granskningar, s. 66.

Korffs gåfva. Efter sin första ankomst gjorde Panin i flere månaders tid (sommaren 1748) fruktlösa försök att träffa Å.,[1] hela våren 1749 fick han förgäfves vänta på honom, hvarvid Å. föregaf ohälsa;[2] på sommaren s. å. vägrar Å. bestämdt att möta honom;[3] och äfven efteråt nekade han oupphörligt att komma till de af Panin föreslagna konferenserna i Stockholm.[4] Hvilken olikhet föröfrigt emot Å:s föregående uppförande under året 1747, då han ju skall hafva räknat ryske ministern till sitt intimaste umgänge, medan hans fiender lupo omkring öfverallt och förgäfves sökte något enda bevis emot honom![5]

Om vi då tryggt kunna lämna äfven denna svåra anklagelse ur räkningen, så hvilar äfven här all bevisningens tyngd till sist ensamt på tvänne ryska ministerrapporter, Panins af den 12 aug. och 2 dec. 1748 om sammanträffanden med Å. (i besvärslistan ofvan n:r 2). Det är mycket att befara, att de nu brista under bördan. En enda anmärkning torde, i sammanhang med vår föregående framställning, här göra tillfyllest. Vid augustimötet skall Panin hafva dolt för Å. allt i Bestuschews vidtsväfvande planer »som rörde tronföljarens person, de danska eröfringarne och Finlands härjning».[6] Hvarför visa en slik förbehållsamhet gent emot en uppenbar förrädare, särdeles om dessa planer hade sina frön i hans och hans partis egna önskningar, och om han själf nyss förut var med gyllene band fästad vid Rysslands intressen? —

Det synes nu uppenbart, att de besvärande vittnesbörden för tiden efter Å:s fall icke äga tillräckligt inre sammanhang och yttre sannolikhet för att grunda en fällande dom. De visa endast hvad vi redan veta, att Å. ännu — trots protokollet af den 24 nov. — i främmande makters opinion framstod som den store partichefen, hvars beredvillighet att tjäna främmande intressen nu borde vara så mycket större, som den rimligtvis underblåstes af begäret att hämnas personliga oförrätter. Under dessa naturliga förutsättningar har Panin varit så angelägen att kommunicera

[1] Hjärne, s. 91: Danielson, s. 269.
[2] Danielson, s. 340; Hjärne, s. 93.
[3] Ofvan s. 26; jfr Panins ord till Boye, ofvan s. 27.
[4] Danielson, s. 415.
[5] Det var ju icke farligare att förråda sitt fosterland såsom enskild, jämförelsevis obemärkt person, än som ledamot af Sveriges regering och anklagad inför partidomstol? Hvarför, föröfrigt, uppsökte icke Panin, liksom Korff, den tredskande i hans hem, eller, om detta var för riskabelt, meddelade sig med honom medelst ryske legationssekreteraren Simolin, som ju öfverenskommet var i april 1748?
[6] Hjärne, s. 91.

med Å., och då han till sist lyckats träffa honom, har han tilläfventyrs gifvit hans ord en helt annan tydning än Å. afsett, eller ock afsiktligt vanställt dem till stöd för sina egna politiska åsikter. Men med tiden vinner Panin allt klarare insikt om att den väg Ryssland inslagit ej kan leda till något mål, och då kommer sanningen fram — äfven i ryska ministerberättelser.

Än återstår emellertid en punkt i den långa besvärslistan, nämligen Hoofs angifvelser emot Å. från hösten 1749 (ofvan n:r 6). Den har sitt särskilda intresse såsom den enda uppgift från svensk sida, som antyder något förhållande emellan Å. och främmande makter efter hans fall.[1] Må vi pröfva dess halt!

Sedan auditören J. Hoof en tid drifvit omkring i Västergötland och fört lasteligt tal om arffursten och tronföljden, blef han gripen och förpassad till Lidköping, där den 2 aug. ransakning hölls med honom i närvaro af landshöfding Falckenberg och landssekreteraren Löfgren.[2] Hoof beter sig som en feg brottsling; på vägen hade han försökt muta länsmannen; nu omtalar han genast vid första hotelse vidt och bredt allt hvad han säger sig hafva hört och skjuter all sin skuld på landssekreteraren och kanslisten i kammarkollegium J. Höök, af hvilken han uppgifver sig hafva fått sitt uppdrag. Hufvudinnehållet i hans »bekännelser» är följande.[3] Det s. k. nattmyssepartiet har genom sina hufvudmän, Åkerhjelm och Fredenstjerna, förmått ryska och danska ministrarne till sitt bistånd emot hattarne; så skall ministèren störtas, successionen omkastas, genom fientliga makters invasion landet intagas; i rikets högsta nöd skall sedan en allmän riksdag utlysas, genom sjömakternas bemedling rikets integritet återställas, men Adolf Fredrik aflägsnas med en engelsk pension och tronen tillfalla antingen prinsen af Cumberland (England—Danmarks kandidat) eller prins Fredrik af Hessen (Rysslands kandidat). Sedan så vore beställdt, skola nattmyssorna låta en offentlig kommission ransaka i frågan om de licentierade riksråden, om kriget m. m. Resultatet häraf skall blifva, att Tessin, Palm-

[1] I riksarkivet finnes en särskild bundt med påskrift *Heml. rapporter m. m. angående ställningen inom landet och i grannlanden 1746—52*, innehållande spionberättelser, inlämnade angifvelser om allmogens tänkesätt och löpande rykten, intressanta promemorior om ställningen i grannlanden o. s. v. Jag har genombläddrat den utan att finna något af intresse för den närvarande frågan.

[2] Handlingarna i målet finnas bland Acta historica i riksarkivet under titeln *Stämplingar och högmålsbrott under frihetstiden*, hofauditören J. Hoofs stämplingar 1749.

[3] Protokollet är vidimeradt af Hoofs egen hand.

stjerna, Gyllenborg, Löwenhielm och Plomgren med lifsstraff beläggas, de mindre »operatörerna» visas ur landet, och hela den nuvarande rådkammaren (utom Taube och Seth) lämnar plats åt Åkerhielm (kanslipresident), Fredenstjerna, Groth, Staël v. Holstein, Bonde och Bjelke m. fl. Ungern-Sternberg varder general-en-chef, grefve Horn hans närmaste man. Sina underrättelser skulle Höök — till hvilken källa Hoof oupphörligt hänvisar — liksom mössornas hufvudmän erhålla genom danske ministerns privatsekreterare Foss, äfvensom Å. och Fredenstjerna såväl i Stockholm som på Margretelund genom f. d. ambassadör Korff »blifvit kunniga om hvad som förelöpa kunnat vid ryska hofvet och blifvit kungjordt igenom couriers eller bref, när något angeläget varit för handen»; äfvenledes betjäna de sig af Simolin. På tillfrågan om hufvudmännen hafva samma förtroende hos Panin som förut hos Korff, svarar Hoof ja, så att äfven Panin skulle »dageligen» gifva dem underrättelser om posten. Slutligen berättar Hoof, att mössorna, sedan de sett föga resultat af ryske och danske ministerns medverkan, »först i juni månad sistlidne skola hos bemälte ministrar hafva uppsagt sin lofven att längre vilja taga beskydd under dessa makter, med utlåtelse att vilja sammanfoga sig med det andra eller det s. k. hattepartiet; men då skola bemälde hofs ministrar funnit på utväg att förebringa ursäkter, som blifvit för giltige antagne, och utsatt en ultima termin till slutet af augusti månad innevarande, inom hvilket det s. k. nattmyssepartiet igenom bemälte makters infall i riket skulle biträdas; men om slikt slår felt, skall detta partiets fullkomliga föresats vara att sammanfoga sig med hattepartiet och på hvad sätt som ske kan förena sig med detsamma.» Allt detta har Höök »för fullkomlig sanning utgifvit och berättat».[1] Tillfrågad efter bevis och vittnen, faller Hoof alldeles till föga, afsäger sig »onus probandi såsom för honom en omöjlighet» och begär, att saken må hållas hemlig, emedan han »nödvändigt ser sig brista i bevis» och därför fruktar att »stanna i ansvar för reconvention». Han slutar med att tillbjuda sin tjänst som spion på mössorna. — Efter denna förberedande ransakning fördes Hoof till Stockholm, där han den 22 aug. förhördes i rådskammaren inför Ceder-

[1] Det är möjligt att någon kunskap om »Unvorgreiflicher Entwurf» legat bakom alla dessa vilda rykten. Enligt länsman Hasselqvists bref den 12 sept. 1749 (bland handlingarne) har Hoof uppgifvit, att projektet till stämplingarne var af Fredenstjerna egenhändigt skrifvet.

ed Å., och då han till sist lyckats träffa honom, har han till-entyrs gifvit hans ord en helt annan tydning än Å. afsett, er ock afsiktligt vanställt dem till stöd för sina egna politiska ikter. Men med tiden vinner Panin allt klarare insikt om den väg Ryssland inslagit ej kan leda till något mål, och kommer sanningen fram — äfven i ryska ministerberättelser.

Än återstår emellertid en punkt i den långa besvärslistan, nligen Hoofs angifvelser emot Å. från hösten 1749 (ofvan 6). Den har sitt särskilda intresse såsom den enda uppgift n svensk sida, som antyder något förhållande emellan Å. och mmande makter efter hans fall.[1] Må vi pröfva dess halt!

Sedan auditören J. Hoof en tid drifvit omkring i Väster-land och fört lasteligt tal om arffursten och tronföljden, blef n gripen och förpassad till Lidköping, där den 2 aug. ransak-g hölls med honom i närvaro af landshöfding Falckenberg och dssekreteraren Löfgren.[2] Hoof beter sig som en feg brottsling; vägen hade han försökt muta länsmannen; nu omtalar han nast vid första hotelse vidt och bredt allt hvad han säger sig fva hört och skjuter all sin skuld på landssekreteraren och nslisten i kammarkollegium J. Höök, af hvilken han uppgifver hafva fått sitt uppdrag. Hufvudinnehållet i hans »bekännelser» följande.[3] Det s. k. nattmyssepartiet har genom sina hufvud-n, Åkerhjelm och Fredenstjerna, förmått ryska och danska inistrarne till sitt bistånd emot hattarne; så skall ministèren rtas, successionen omkastas, genom fientliga makters invasion ndet intagas; i rikets högsta nöd skall sedan en allmän riksdag lysas, genom sjömakternas bemedling rikets integritet återställas, en Adolf Fredrik aflägsnas med en engelsk pension och tronen llfalla antingen prinsen af Cumberland (England—Danmarks ndidat) eller prins Fredrik af Hessen (Rysslands kandidat). edan så vore beställdt, skola nattmyssorna låta en offentlig ommission ransaka i frågan om de licentierade riksråden, om riget m. m. Resultatet häraf skall blifva, att Tessin, Palm-

[1] I riksarkivet finnes en särskild bundt med påskrift *Heml. rapporter m. m. gående ställningen inom landet och i grannlanden 1746—52*, innehållande spion-rättelser, inlämnade angifvelser om allmogens tänkesätt och löpande rykten, ressanta promemorior om ställningen i grannlanden o. s. v. Jag har genom-ddrat den utan att finna något af intresse för den närvarande frågan.

[2] Handlingarna i målet finnas bland Acta historica i riksarkivet under titeln *mplingar och högmålsbrott under frihetstiden*, hofauditören J. Hoofs stämplin- 1749.

[3] Protokollet är vidimeradt af Hoofs egen hand.

personligheten och de periferiska sidorna, för hvilka tiden och icke han själf bär ansvaret. Men det händer lätt att denna distinktion släppes ur sikte, då man först upptäcker att äfven den store mannens vapensköld icke varit så alldeles ren, efter senare tiders måttstock. Äfven den, som har ögat öppet för de moraliska begreppens växlingar under tiderna, kan då, vid första öfverraskningen, förledas att döma för strängt och betrakta som verkliga fläckar hvad som blott var *skuggor*, afspeglingar på ytan af tillfälliga tidslyten. Arvid Horn synes hafva råkat ut för en dylik synvilla;[1] och detsamma torde nu vara fallet med Samuel Åkerhielm.

Vi hafva således med denna undersökning icke velat förneka, att Å. i sin politiska färd har gjort sig saker till handlingar, som ej öfverensstämma med vår tids strängare uppfattning i dylika fall.[2] Men vi vilja fasthålla, att hvad hittills mot honom framkommit icke räcker till att i väsentliga punkter fördunkla det goda minne han i häfden efterlämnat. Vi kunna så mycket tryggare göra detta, som *hela den bevisningsmetod*, med hvilken den nyaste forskningen angripit hans rykte, fått sin dom inför det mest kompetenta och ojäfviga forum — nämligen Å:s egna samtida politiska motståndare. I ett rådssammanträde den 6 aug. 1750 omnämnndes åtskilliga personer som Panin uppgifvit som sina verktyg vid stämplingar i Finland; men då fråga blef om åtgärder emot dem, så ansågo deras excellenser — Tessin, Gyllenborg, Wrangel, Wrede, Seth — att *om intet vidare bevis eller spår funnes, »kunde det ingen med fog till men räknas, att han blifvit af en främmande minister nämd»*.[3]

[1] Se Hist. tidskrift 1889, Öfvers. o. granskn. ss. 62 ff., och Malmström, del I, andra uppl., s. 439 m. fl. samt Hist. tidskrift 1893, Granskn. s. 52.

[2] Å:s förhållande till *England* synes i detta fall snarast värdt en undersökning.

[3] *Sekreta rådsprotokoll* i riksarkivet (förut i utrikesdepart.)

Generalen grefve Gustaf Wachtmeister, hans släkt och hans fälttåg[1]

AF

A. HAMMARSKJÖLD

4.

Döbelns och Lagerbrings underhandlingar med ryssarna.

Gustaf Wachtmeisters utnämning till öfverbefälhafvare öfver Kustarméen hade visserligen icke i och för sig behöft medföra Döbelns aflägsnande från ett befäl vid densamma. Att detta likväl skedde, berodde på flera samverkande omständigheter. Wachtmeisters utnämning bör likväl icke fattas såsom ett särskildt ynnestbevis mot honom af den nya regeringen, ehuru den onekligen vittnade om hennes förtroende, utan den var snarare ett medel, hvarigenom man med minsta möjliga uppseende kunde göra sig af med general Döbeln, åtminstone tills vidare.

För att förstå dessa omständigheter samt arten af det befäl, som Wachtmeister fick sig uppdraget, torde en öfversikt af de händelser, som närmast föregingo Åländska fördelningens förening med Kustarméen icke vara ur vägen. Wachtmeister fick nämligen på sätt och vis skörda och bärga, där Döbeln och dennes medhjälpare Lagerbring sått, eller med andra ord fortsätta ett värf, som genom hvad dessa gjort redan befriats från sina största svårigheter.

I februari månad hade Döbeln mottagit befälet öfver de på Åland varande svenska trupperna, som med 2,000 sjuka och den föga öfvade åländska landstormen utgjorde 9,000 man. Den verk-

[1] Bilagorna till denna uppsats komma att som ett särskildt tilläggshäfte åtfölja denna årgång af Hist. Tidskrift. Se för öfrigt Hist. Tidskrift 1893, s. 197.

ligt krigsdugliga styrkan uppgick likväl endast till omkring 4,000 man.

Mot Åland anryckte emellertid inemot medlet af mars öfverbefälhafvaren öfver alla de i Finland stående ryska arméerna, generalen af infanteriet von Knorring, med öfver 20,000 man.[1] Ungefär samtidigt hade Schuvaloff med 4,000 man gått öfver Torneå, förföljande den under Gripenbergs befäl retirerande Norra finska arméen, samt Barclay de Tolly med 7,000 man från Wasa öfver Qvarken till Umeå.

Genom dessa tre arméers förening i det egentliga Sverige var nämligen kejsar Alexander fullt och fast öfvertygad om, att den älsklingsplan, som han länge burit på, nämligen fredens dikterande i Stockholm, omsider skulle varda förverkligad.

Mot Knorrings armé var det en omöjlighet för Döbeln att försvara Åland. Men som Gustaf IV Adolf befallt honom att till det yttersta hålla sig kvar därstädes, hade han därefter tagit sina mått och steg.[2] Hade regementsförändringen inträffat endast en dag senare, skulle Döbeln och hans lilla här fördenskull antagligen till intet gagn blifvit uppoffrade, hvarefter ryssarna utan ringaste motstånd kunnat tåga rakt på Stockholm.

Redan den 14 mars stod ryska hufvudstyrkan under furst Bagration på ön Kumlinge. Enligt operationsplanen borde hans trupper i fem kolonner afgå från nyssnämnda ö. »De fyra första voro bestämde att tåga öfver öarne Wårdö och Lumparland till fasta Åland och hota fienden på alla punkter, bibehållande därjämte möjligheten att förena sig, i händelse nödvändigheten fordrade att operera tillsammans, samt den femte kolonnen att ifrån Kumlinge öfver Sottunga öarne skyndsamt kringgå åländska skärgården, på södra sidan framrycka på den med is betäckta delen af Bottniska viken, som ligger emellan Ekerö och Signildskär, samt afskära fienden reträtten, då emellertid de fyra första kolonnerna skulle oroa honom i fronten.»[3]

Natten till den 15 mars inträffade major Arfvedson i Döbelns högkvarter, underrättade honom om regementsförändringen

[1] Vanligaste uppgiften är 22,000 man. Michailofski-Danilefski, Finska kriget åren 1808—1809 (öfv. fr. ryskan), s. 143 uppger hären till endast 16,977 man. För Lagerbring uppgåfvo de ryska generalerna sin styrka till 30,000 man, bil. II, n:o 3. Så ock Knorring i sitt bref till Klingspor 15/3, bil. I.

[2] Jag har tyvärr ej varit i tillfälle att se Döbelns instruktion. Men mot den vanliga uppgiften om dess innehåll påstår O. Cronstedt i ett bref (se bil. I, 3/3) till Wachtmeister, att det då stått Döbeln fritt att utrymma Åland.

[3] Michailofski-Danilefski, s. 143 anf. arb.

och lämnade honom den nya regeringens order att genast låta en del af gardet afgå till Stockholm, att utrymma Åland, om det ej kunde försvaras, samt att söka af ryssarne utverka ett stillestånd. Som laglydnad och tacksamhet voro bland de mest framstående egenskaperna hos Döbeln, mottog han underrättelsen om regementsförändringen med harm och ovilja. Hans tankar om händelsen den 13 mars togo sig uttryck i dessa ord till Arfvedson: »Ha'n I satt af honom, så skall jag ta mig tusan sätta opp'en igen». Dessa ord ha sin förklaring däri, att Döbeln endast haft högst få gynnare, men bland dessa få hade Gustaf IV Adolf varit, ehuru Döbeln äfven inför honom yttrat sig med sin vanliga frimodighet. Döbeln insåg nog konungens fel, men påstod, och detta icke utan skäl, att icke konungen ensamt bar skuld för olyckorna under kriget, enär äfven de underordnade myndigheterna skött sig högst illa.

Men äfven den nya regeringens första befallning uppväckte Döbelns missnöje och icke minst den om gardet. Emellertid åtlydde han de gifna orderna, om än icke utan gensträfvighet. Ty redan den 15 mars skref han till hertigen-riksföreståndaren, att han efter denna dag ansåg sig »ej böra mottaga befäl af någon trupp».[1] Dessa ord torde mer än något annat vållat, att Gustaf Wachtmeister några dagar därefter kom att aflösa Döbeln. Emellertid fullgjorde den sistnämnde ofördröjligen befallningen att söka utverka ett stillestånd. Redan natten mellan den 14 och 15 mars affärdade han Arfvedson till sin öfveradjutant öfverstelöjtnant Lagerbring, som kommenderade vänstra flygelns förposter, med befallning, att de bägge skulle begifva sig som parlamentärer till ryska högkvarteret för att till Knorring öfverlämna ett bref[2] från fältmarskalken Klingspor, samt en skrifvelse från Döbeln. I denna underrättades den ryska generalen om, att Döbeln hade fullmakt att öfverenskomma om en vapenhvila samt att han för detta ändamål önskade personligen få sammanträffa med Knorring den 16 mars. Tills detta möte ägt rum, borde emellertid fientligheterna inställas, hvarför ock en viss demarkationslinie mellan de bägge härarne begärdes. Då de svenska utskickade framkommit till Kumlinge, träffade de där Knorring och åtta andra ryska generaler. Om underhandlingen berättar Lagerbring följande:

[1] Anteckningar om och af general von Döbeln II, s. 210.
[2] Detta bref har jag ej lyckats få se.

Generalerna befunno sig uti den enda på ön varande lilla stugan, sedan alla boningar på denna ö enligt konungens befallning blifvit uppbrända. »I början ville de ej mottaga någon parlamentär, ty konungens skrifvelser till ryska kejsaren likasom till dess generaler, författade med bitterhet och uti ovanliga termer, hade förorsakat det beslut att ej mera någon parlamentär skulle från svenska sidan emottagas; likväl efter lämnad upplysning att beskickningen intet var från konungen, samt att regementsförändring hade i Stockholm inträffat, upphäfdes förbudet.»[1]

»Sedan Lagerbring framställt förslag om stillestånd, frågade general Knorring honom, om han trodde, det han (Knorring) kommit med en så talrik armé för att frysa till döds på isen. Som på denna fråga ej var stort att svara, förnyade Lagerbring sin begäran om stillestånd och framhöll därvid särskildt onödigheten af vidare blodsutgjutelse, och att regementsförändringen säkerligen skulle medföra en snar fred, samt slutligen att general v. Döbeln och hans trupper voro fast beslutna göra ett förtvifladt motstånd, om de angrepos. Detta medförde önskad verkan. En öfverenskommelse ingicks, »enligt hvilken ryska arméen endast skulle få ockupera Föglö- och Vårdölanden, tills de kommenderande generalerna å båda sidor påföljande dagen finge vid Klementsby råkas, samt att ryska arméen ej skulle längre framrycka, så länge negociationen varade, äfvenledes att svenska trupperna utom förposterna skulle bibehålla deras innehafvande ställning under negociationen.[1]

Sedan Döbeln fått underrättelse härom samt om ryska arméens verkliga styrka, befallde han »genast, att allt artilleri samt största delen af trupperna skulle, så fort ske kunde, börja draga sig åt Ekerölandet — en bataljon af Vestgöta-Dals och Södermanlands regemente lämnades på flyglarna för att figurera mot fienden och dölja de öfriga truppernas rörelser». Soldaterna voro färdiga och på förhand försedda med 3 dagars torrföda, som först fick brukas i händelse af larm; alla tillfrisknade och sjuka, hvilkas krafter medgåfvo det, afsändes klockan 7 om aftonen den 15 till Sverige. Med förrådernas bortskaffande höll man på från aftonen denna dag, ända tills reträtten skedde.

Öfverenskommelsen på Kumlinge var icke ett egentligt stillestånd,[2] utan endast ett slags afbrott i fientligheterna. För öfrigt höll ingendera parten aftalet, ty ryssarna fortforo med sina kringgående rörelser och de svenska trupperna, utom de bägge nyssnämnda bataljonerna, som noga bevakades[3] af rys-

---

[1] Se bil. II, n:o 3: Anteckningar 1808—1809 af G. Lagerbring.
[2] Se vidare härom Knorring till Klingspor $^{15}/_{3}$, bil. I.
[3] Se Engelbrechtens rapport af d. $^{16}/_{3}$, bil. I.

sarna, utrymde sina ställningar och drogo sig tillbaka till Ekerön.[1]

Följande dag, eller den 16 mars, ägde mötet mellan de bägge öfverbefälhafvarne rum i Klementsby, dit Döbeln jämte Lagerbring från högkvarteret Lemland anlände kl. 12 f. m.

Ehuru de ryska generalerna mot öfverenskommelsen i Kumlinge läto sina trupper fortsätta den kringgående rörelsen mot svenskarna, trodde de likväl, att svenska hufvudstyrkan enligt aftal stod kvar i sina gamla positioner. I följd häraf fordrade Knorring genast i början af sammankomsten, att de svenska trupperna, hvilka han ansåg redan vara kringrända, skulle sträcka gevär. Denna begäran afslogs dock af Döbeln i bestämda och kraftiga ordalag. De ryska generalerna blefvo därefter medgörligare, så att Döbeln lyckades af dem utverka ett stillestånd på förmånliga villkor. De viktigaste voro: att de svenska trupperna ostörda skulle få draga sig tillbaka till Sverige, och att alla fientligheter skulle upphöra till den 1 april, hvilket skulle gälla för svenska kusten från Stockholm till Piteå.[2]

På denna öfverenskommelse fattades endast underskrifterna, då ryska krigsministern Araktschejeff anlände. Han ogillade hela öfverenskommelsen, och sedan han omtalat kejsarens afsikt med denna stora expedition och de bägge andra ryska härarnas företag i norr, förklarade han, att inga andra villkor kunde beviljas, än att svenska trupperna på Åland skulle sträcka gevär. Det enda medgifvande han kunde göra vore ett uppskof på 4 dagar af denna akt, inom hvilken tid svar kunde afbidas från svenska regeringen på de fredsvillkor, som från ryska sidan skulle föreslås.

Enligt Araktschejeffs utsago skall den svenska generalen blifvit »*ganska brydd*»[3] i följd af dessa förslag. Själf skrifver

---

[1] Vi hafva något utförligt behandlat underhandlingen i Kumlinge, emedan de skildringar man har om densamma noga böra jämföras, innan man kan komma till en säker uppfattning om förloppet. Lagerbring har såväl i sina 1835 utgifna *Betraktelser* till Suchtelens historia (s. 7, 8) som i sina intressanta och viktiga *Anteckningar 1808 och 1809* (bil. II) om denna underhandling åtskilliga uppgifter, hvilka icke så litet kunna modifieras af hvad som i *Anteckningar om och af general v. Döbeln* (II, s. 171—177) berättas om densamma och de närmast följande händelserna. Särdeles viktig synes mig den i detta arbete anförda noten vara, som Döbeln skref till Knorring, men den omnämnes ej af Lagerbring.

Hvad Lagerbring i sina »Anteckningar» säger om Döbelns obenägenhet för reträtten torde vara en förväxling med hvad som timat minst 14 dagar förut. Se vidare härom Cronstedts bref till Wachtmeister $^{2}/_{3}$ och $^{3}/_{3}$, bil. I.

[2] Se vidare det efter Döbelns rapport $^{17}/_{3}$ följande förslaget till konvention, bil. I.

[3] Michailofski-Danilefski, s. 150.

Döbeln, att han blef »missnöjd» öfver dessa »ofogeliga» påståenden, men enligt Lagerbring skall hans förtrytelse ha stegrats »nästan till raseri». Vare härmed huru som helst; Döbeln afslog dessa villkor och afreste kl. 6 e. m., sedan han likväl förut utverkat sig »stillestånd samt eskort af några kosacker», tills han återkommit till sitt högkvarter. Han kvarlämnade dock Lagerbring för att, såsom han skrifver, »uthala tiden, som jag behöfde att sätta arrière-gardet i marche».[1] Till Lagerbrings ledning hade Döbeln uppsatt ett nytt förslag till »konvention».

Lika litet som de ryska trupperna afbrutit sin marsch, under det Döbeln underhandlade i Klementsby, lika litet gjorde de det, medan Lagerbring utförde sitt uppdrag. Araktschejeff hade nämligen redan i Döbelns närvaro befallt Knorring att låta göra detta och framför allt beordra »vänstra flygeln att hasta att afskära den väg, som leder från öarna till Stockholm».[2] Men för öfrigt höllo de ryska generalerna sitt till Döbeln gifna löfte om fientligheternas inställande, tills dennes återkomst till Lemland. De trodde nämligen detta löftes hållande icke innebära mycket, emedan de voro öfvertygade om, att svenskarna icke lämnat sina gamla ställningar, samt att reträtt för dem därför var omöjlig. I följd af denna deras uppfattning underlättades i hög grad det uppdrag Döbeln gifvit Lagerbring. Detta bestod nämligen icke i att utverka upphörandet af fientligheterna, ty det hade ju Döbeln själf gjort, utan att bibehålla ryssarna i deras ofvannämnda öfvertygelse, samt att komma dem att tro, att öfverenskommelse om kapitulationsvillkoren nu skulle träffas. Lagerbring fullgjorde sitt uppdrag med sällspord fyndighet och utmärkt skicklighet.

För att vinna rådrum och ge de svenska trupperna tid att fullborda den påbörjade öfvergången till Signildskär, låtsade nu Lagerbring sig icke längre vara obenägen att ingå på ryska krigsministerns ofvannämnda fordran. De svenska trupperna skulle stå kvar på Åland, omringade af de ryska, till dess svar ankommit, om svenska regeringen inginge på de fredsvillkor, hvilka skulle till Stockholm öfversändas. Lagerbring hemställde till slut, om det icke vore skäl att börja med upprättandet af fredspropositionerna. Sedan man öfverenskommit om förslaget till dem, lofvade Lagerbring att med det första med dem afresa till Stockholm. De ryska generalerna gingo

[1] Se vidare bil. I: Handlingar rörande Åländska Fördelningen och Kustarméen, Döbelns rapporter $^{17}/_{3}$ och $^{18}/_{3}$.
[2] Michailofski-Danilefsky, s. 148.

in härpå. Men som Lagerbring hade märkt, att de högeligen åstundade att »erhålla detaljerade underrättelser om den i Stockhom timade regementsförändringen, började han omtala både hvad han visste och intet visste. Samtalet blef lifligt, ymnigt med dricksvaror inburos och först kl. mot 11 om afton återkom man till de villkor, hvilka ansågos kunna den Åländska fördelningen beviljas, då general Suchtelen framlade en ganska fullständig karta öfver Åland, utpekade på den både de svenska och ryska truppernas ställning samt framställde orimligheten af den till antalet ringa Åländska arméen att ens tänka uppå något försvar, när den redan var af manstarka ryska kolonner omringad. Härvid anmärkte Lagerbring, det generalen något misstagit sig om svenska arméens ställning, ty i stället för att befinna sig å de af honom anvista ställen befanns den nu på marsch öfver hafvet, där den ej kunde af ryska kolonner omringas. Harmsen utropade Suchtelen: då har Ni bedragit oss, när efter gårdagens öfverenskommelse tropparna borde behålla den ställning de då innehade, så länge underhandlingarna fortforo. Svaret blef: vi hafva följt herrarnas exempel, och då Ni tvärt emot nämnda öfverenskommelse redan i morse började låta sina kolonner framrycka till den förmodade omringningen, så hade vi all rättighet tänka uppå vår säkerhet, tiden är äfven så begagnad, att uppgörande af villkor till Ålands evacuerande är öfverflödigt, hvarför endast begärdes få de ryska fredspropositionerna för att med dem till Stockholm afresa. Suchtelen hade svårt någonting häremot invända. — Fredspropositionerna lämnades och Lagerbring for kl. mellan 11—12 om natten från Klementsby af kosacker eskorterad genom de i full marsch varande ryska kolonnerna. Under tiden möttes den bataljon af Södermanlands regemente, hvilken under major v. Engelbrechtens befäl varit vid Bomarsund posterad för att dölja reträtten. Då denna bataljon omöjligen kunde slå sig igenom den ryska kolonnen, af hvilken den redan var från Signildskär afskuren, tillsades befälhafvaren att ej göra långvarigt motstånd.[1] Mot förmodan träffades general Döbeln med större delen af trupperna vid Signildskär, då de redan bort hunnit långt ut på hafvet. Denna onödiga halt förorsakade, att en del af Lif-gardets jägare, hvilka utgjorde arrièregardet, nödgades af ryska kavalleriet på hafvet sträcka gevär.»[2]

Från Signildskär afreste Lagerbring till Stockholm för att till hertigen-riksföreståndaren öfverlämna de ryska fredsproposi-

[1] Jfr Engelbrechtens rapport till Cronstedt $^{23}/_{3}$.

[2] Bil. II: »Anteckningar från 1808—1809 af G. Lagerbring.» Mot Lagerbrings framställning af händelserna i Klementsby må framhållas, att Döbeln och han icke anlände till detta ställe på *morgonen* den 16:de. Jfr Lagerbrings rapport $^{15}/_{3}$, bil. II. Af en rapport, som finnes i »Anteckningar om och af general v. Döbeln, II, s. 210 samt af hans rapport dagen efter eller den 17 mars ses, att Döbeln inträffat i Klementsby först kl. 12 f. m. Af Döbelns sistnämnda rapport framgår äfven, att han lämnade Klementsby kl. 6 e. m. och icke, som Lagerbring säger i ofvannämnda Anteckningar liksom i sina Betraktelser s. 10 n., kl. 3 e. m.

Jfr Döbelns rapport $^{17}/_{3}$, bil. I.

tionerna, som voro bifogade svaret på den skrifvelse Knorring i Kumlinge fått från Klingspor,[1] samt Döbelns rapport om re-trätten. Kort efter sin ankomst till Stockholm blef han på Dö-belns förslag befordrad till öfverste.

Från Lemland hade emellertid Döbeln begifvit sig till Ekerön, dit han framkom på natten till den 17 mars.[2] Sedan alla kårer samlat sig där, företogs reträtten öfver hafvet »i full snöyra och storm». På eftermiddagen samma dag framkom Döbeln med sin här till Grisslehamn, i hvars omnejd han förlade sina af den långa och mödosamma marschen öfver Ålands haf utmattade trupper.

Döbeln tyckes ha väntat att vid Grisslehamn finna 1600 man af Kustarméen. Men dessa hade den 12 mars af Gustaf IV Adolf blifvit beordrade att uppbryta mot Västra arméen, en-dast 26 man af Västmanlands vargering hade lämnats kvar. Men äfven en annan obehaglig underrättelse träffade Döbeln kort efter hans ankomst till Grisslehamn, nämligen att Gustaf Wacht-meister vore utsedd till att efterträda honom i befälet. Som förevändning härtill anfördes, hvad han skrifvit ett par dagar förut. Men Döbeln skulle under de få dagar, som föregingo Wachtmeisters ankomst, å nyo få mycket bekymmer. Ty redan den 19 mars, då de svenska trupperna skulle ombyta sina i hast tagna kvarter, fingo de order att marschera framåt mot Grissle-hamn. Ryske generalmajoren Kulneff, som kommenderade ytter-sta avant-gardet af general Knorrings armé, hade nämligen med 3 skvadroner husarer och 500 kosacker gått öfver hafvet efter svenska arméens spår. På förmiddagen nyssnämnda dag be-satte Kulneff Grisslehamn, sedan han fördrifvit de där stående svenska förposterna.

Huru han uppfattade sitt tåg och sin ställning, framgår af följande rapport till furst Bagration:

»Tacksägelse till Gud! Heder och ära åt ryska hären på Sve-riges kuster! Jag sjunger med truppen i Grisslehamn: Vi prise dig Gud! *På hafvet är vägen mig öppen, och jag kvarstannar här, tills jag erhåller edra befallningar.*»

[1] Om dessa fredspropositioner se »Conditions préliminaires qui doivent servir de base à la paix», bil. 1.

Denna akt är undertecknad af Araktschejeff, Knorring och Suchteten.

[2] Bil. 1: Döbelns rapport $^{17}/_{3}$. Lagerbrings ofvan anförda klander mot Dö-beln öfver att denne på morgonen med större delen af trupperna ännu befann sig på Signildskär torde därför få anses obefogadt. Lifgardets förluster skola längre fram omtalas.

Ryktet om ryssarnas ankomst till Grisslehamn spred sig med otrolig hastighet inåt landet. Fruktan för ankomsten af en öfverväldigande rysk armé bemäktigade sig sinnena. En fullständig panik grep ock invånarne på flera ställen. Vägarna nästan vimlade af flyktingar. I Stockholm var bestörtningen oerhörd och icke minst hos den nya regeringen. Hennes belägenhet var ock ytterst svår, ty hennes myndighet var ju ännu ej allmänt erkänd eller fullt befäst. Mot den ryska invasion, som syntes förestå, hade man endast att sätta Döbelns omkring 3,000 man starka här, Stockholms högst obetydliga garnison samt *möjligtvis* den något öfver 2,800 man starka Västra arméen.[1] Adlersparre hade nämligen i dessa dagar afbrutit sin marsch till Stockholm och stannat vid Tibble, hvarifrån han, samma dag ryssarna besatte Grisslehamn, skickat den nya regeringen skrifvelser, innehållande hotelser och fordringar, hvilka bidrogo att än ytterligare öka regeringens villrådighet och det farliga i situationen. Till allt detta kom äfven, att man icke ansåg sig kunna hysa tillit till Döbelns lojalitet, ehuru det dock snart skulle visa sig, att misstroendet till honom varit alldeles ogrundadt.

Vid första underrättelsen om ryssarnas ankomst rapporterade Döbeln till hertigen-riksföreståndaren: »Nu anrycker en rysk kolonn mot Grisslehamn. Inga kanonhästar — lite artilleriammunition. Trupperna fattiguerade. Inga trosshästar. Motstånd skall göras, utgången kan förutses. Tills general Wachtmeister ankommer, skall befälet föras. — Allmaktens hjälp behöfs. — — Wäddö klock. $^1/_2$10 den 19 Martii 1809».[2]

Denna skrifvelse hade till följd, att Adlercreutz uppmanade Adlersparre att med sin härafdelning skynda till Döbelns hjälp, men detta förgäfves. Adlersparre närmade sig visserligen Stockholm ända till Barkarby, men åtnöjde sig för öfrigt med att skicka sin stabsadjutant Forsell till Döbeln för att begära upplysningar om ställningen. Forsell råkade Döbeln en af de bägge sista dagarna denne förde befälet, eller då den hotande faran redan var öfver.

Döbelns rapport om Kulneffs ankomst, synes äfven ha vållat, att regeringen ansåg sig böra låta honom åtminstone tills vidare behålla befälet. Wachtmeisters utnämning till öfverbefälhafvare

[1] M. Sandegren, Statshvälfningen i Sverige 1809, uppger s. 10 Adlersparres styrka till något öfver 2,800 man.
[2] Anteckningar om och af general v. Döbeln, II, s. 211.

öfver Kustarméen, till hvilken den Åländska fördelningen nu åter hörde, vardt fördenskull uppskjuten ett par dagar. Detta uppskof betingades väl däraf, att regeringen under den nu så oväntadt farliga situationen icke ville taga på sitt ansvar att byta om befälhafvare. Wachtmeister kunde ju icke hafva samma kännedom om ställningen i allmänhet och förhandlingarna i Klementsby i synnerhet som Döbeln.

Denne visade sig ock värdig förtroendet. Döbeln utmärkte sig alltid för beslutsamhet men när han stod ansikte mot ansikte med faran, handlade han oftast äfven med en köld och en beräkning, som vid andra tillfällen alls icke voro kännetecknande för honom.

Snart gjorde han upp saken med Kulneff, och det utan att på minsta vis förråda sin oro. Alla hans mått och steg utvisade detta. I stället för att anfalla ryssarna, hvilket han ansåg oklokt och fullkomligt onyttigt, mottog han vänligt Kulneffs parlamentär. Den ryska generalen ville nämligen också undvika strid, ty han skall hafva trott, att den Åländska hären var afskuren och den svenska kusten således utan försvar, men fann nu sitt misstag. Båda generalerna voro därför böjda för att underhandla. I följd däraf kom man lätt öfverens om ett slags stillestånd, som afslöts mellan Kulneff och öfverste Schulzenheim å Döbelns vägnar.

Aftalet var af följande innehåll: Kulneff skulle utan att af svenskarna oroas få hålla Grisslehamn besatt och hvila sina uttröttade trupper, som likväl icke finge öfverskrida en viss demarkationslinie. Denna öfverenskommelse skulle gälla ända tills Schulzenheim återkommit från ryska högkvarteret, dit han på Döbelns befallning i Löwenhielms ställe skulle afresa.[1]

Utan något som helst bemyndigande af regeringen, hade Döbeln nämligen beslutit att åter träda i underhandling med general Knorring, hvarvid han, om än motvilligt, betjänade sig af hvad han kallar ett »stratagème» eller »krigsputs». Han hade redan före nämnda aftal till Knorring afsändt kornett v. Döbeln, med en skrifvelse, hvari han förklarade, att han fått veta, det den svenska regeringen vore benägen att sluta fred med både Danmark och Ryssland, dock under villkor »att ingen rysk arméecorps sätter sin fot på Sveriges fasta land». Han tillade, att han ämnade afsända sin flygeladjutant grefve K. A. Löwenhjelm

[1] Se »Convention entre le chef commandant d'avant poste le general Koulneff et le colonel Schulzenheim» $^{19}/_{3}$, bil. I.

med förteckning på fredsunderhandlarne och för att iordningställa de rum Knorring för dem komme att bestämma. Han begärde ock ett pass för Löwenhjelm (bil. I).

Men innan Döbeln mottagit Knorrings svar, afsände han *redan samma dag* ($^{19}/_{3}$) Schulzenheim i stället för Löwenhjelm, som plötsligt insjuknat. På Ekerön blef dock Schulzenheim, som där stötte på Stroganoffs kår, af denne general hindrad att fortsätta sin resa till ryska högkvarteret, som var i Jomala prästgård. Antagligen skedde detta, emedan Knorring ännu icke hade hunnit underrätta Stroganoff om Döbelns förslag och sitt bifall till detsamma. Men dagen därpå fick Schulzenheim ett mycket artigt bref från Stroganoff, hvari denne uttryckte sin förtviflan öfver hvad som händt föregående dag samt meddelade Schulzenheim, hvad man i ryska högkvarteret beslutit ($^{20}/_{3}$ bil. I). Samma dag emottog också Döbeln från Knorring svar på sin skrifvelse. Detta innehöll bifall till allt, hvad Döbeln begärt. Döbeln underrättades ock om, att Knorring skickat befallning till Kulneff att genast återvända. Vidare bad han Döbeln att till general Barclay de Tolly, som stod i Umeå, låta befordra en skrifvelse, som innehöll Knorrings order till Barclay de Tolly att återvända till Wasa. Knorring omnämnde tillika, att han från Åland öfver Finland till sistnämnde general afsändt en lika lydande befallning.[1]

Att Döbeln efter mottagandet af dessa meddelanden var öfvertygad om, att det varit genom hans ingripande, som ryssarna inställt sitt tåg till Sverige, framgår af den skrifvelse till hertigen-riksföreståndaren, i hvilken han ber om tillgift för hvad han i »välmening» gjort. Denna skrifvelse började nämligen med orden: »mitt stratagème har lyckats», och som bevis härpå åberopar han Knorrings bref.

I viss mån har han kanske ock haft rätt i sin uppfattning, enär man ju ej kan veta, hvad man i ryska högkvarteret skulle ha beslutit, om ej Döbeln genom sin lugna och fasta hållning imponerat på Kulneff och de öfrige generalerna samt genom sin fint att samma dag Kulneff öfverkommit föreslå underhandlingar, som icke kunde annat än styrka motståndarne i deras motvilja mot detta tåg.

De flesta svenska historieskrifvare dela ock denna Döbelns åsikt af förhållandet så väl i afseende på faran som sättet för

[1] Se bil. I: Knorring till Döbeln $^{19}/_{3}$.

hennes afvärjande. Men flera skäl tala likväl snarare *mot än för* denna uppfattning. Full klarhet härom kan dock ej vinnas förr, än man fått en noggrann och säker kännedom om innehållet af de ryska aktstyckena rörande denna sak. De ryska historieskrifvarne hafva nämligen varit alltför kortfattade i sin behandling af dessa dagars öfverläggningar och beslut i ryska högkvarteret. En af dem har likväl i sin framställning[1] icke så litet som talar mot riktigheten af de vanliga svenska berättelserna.

Knorring och de flesta generalerna ville icke fullfölja tåget. Araktschejeff ensam yrkade på att man skulle öfverga till Sverige, men visade »icke vid detta tillfälle den honom annars egna fasthet». På hans uttryckliga befallning hade Kulneff visserligen öfvergått till Grisslehamn för att rekognoscera, men Araktschejeff vågade likväl icke tvinga Knorring att låta en större kår följa efter denne, utan förfrågade sig hos kejsaren, om det ej »vore nyttigt att befalla furst Bagration ditgå med 10,000 man». Han utbad sig ock kejsarens tillåtelse därtill. Denna Araktschejeffs hemställan torde väl innebära, att det ej varit ryssarnas afsikt att under de närmaste dagarna öfvergå till Sverige.

Döbeln har likväl i alla händelser genom sitt krigsputs gjort sitt land icke ringa tjänster. Genom detsamma har han i sin mån skaffat sig själf och regeringen andrum samt vållat, att Barclay de Tolly fick order att utrymma Umeå och återvända till Finland.[2]

Denna omständighet var ensam i och för sig själf en stor vinst. Den skulle ha blifvit af ännu större gagn, om general Gripenberg förstått att draga fördel af denna händelse. Konventionen i Kalix den 25 mars skulle nämligen ej ha kommit till stånd, om Gripenberg varit en man af Döbelns sinnesart.

* * *

[1] Michailofski-Danilefski, s. 150.

[2] Den kurir Döbeln den 20 mars afskickade med Knorrings ofvannämnda order till Barclay de Tolly framkom till general af Klerckers högkvarter i Hernösand natten mellan den 22—23 mars. På vägen till Umeå mötte han den 24 mars söder om Nordmaling generalmajor Cronstedts trupper, som efter öfverenskommelsen af den 22 med ryssarna voro på väg till Hernösand. Men i följd af Knorrings order till Barclay de Tolly kunde Cronstedt återvända till Umeå och där den 25 mars uppgöra en ny konvention, enligt hvilken den ryske generalen förband sig att den 27 mars anträda återtåget till Wasa. Acta hist., Riksarkivet.

Huru regeringen upptagit Döbelns underhandlingar med ryssarna är ej bekant. Men det ser ut, som om hon varit missnöjd med dem, enär Döbeln förklarade, att han »med nöjdt samvete» skulle underkasta sig den strängaste undersökning, och att han skulle lyda orderna att afresa, när »gref Wachtmeister hitkomme».[1] Det hvilar äfven ett visst dunkel öfver huru hon efter underrättelsen, att hans »stratagème» lyckats, tänkt afvärja den fara, som hotade från Åland. Det var sannerligen heller icke regeringens förtjänst, att icke riket under dessa dagar råkade i den värsta belägenhet. Klingspor skref visserligen den 21 mars ett bref till Knorring, men, såsom längre fram skall visas, skulle innehållet i detsamma icke ha förmått ryssarna att afstå från en öfvergång till Sverige, utan snarare eggat dem därtill. Såsom ett slags svar på de i Klementsby uppsatta fredspropositionerna hade regeringen likväl två dagar förut afsändt Lagerbring med bref från hertigen-riksföreståndaren till kejsaren. I detta begärdes stillestånd och fred i obestämda ordalag samt tillåtelse att få skicka en fredsunderhandlare till Petersburg.[2] Lagerbring afreste tidigt på morgonen den 19 mars från Stockholm, således innan underrättelsen om Kulneffs ankomst till Grisslehamn dit framkommit. På eftermiddagen framkom han, jämte sina bägge adjutanter till Grisslehamn; »där mötte», såsom han själf säger, »ett högst oväntadt uppträde», nämligen Kulneff och hans skaras ställning vid Grisslehamn, »som förorsakat en *oförklarlig* förskräckelse, som spred sig ända till Uppsala.[3]

Han hade emellertid af Döbeln fått veta, hvilka mått och steg denne vidtagit till förekommande af ryska härens öfvergång. »Lagerbring gick då genast med sina adjutanter och en trumpetare till Grisslehamn, förklarade öfverste Kulneff, att det icke kunde tillåtas honom längre där förblifva, samt att general Döbeln till undvikande af onödig blodsutgjutelse intet velat attakera honom, men det han hade nu att begifva sig tillbaka till Åland. Kulneff medgaf, det han intet kunde soutenera sig vid Grisslehamn, utan att han endast gjort en recognoscering, men begärde att få där förblifva öfver natten, då det vore svårt i mörkret återvända öfver hafvet; — detta bifölls.»

[1] Döbelns rapport $^{20}/_{3}$, bil. I.
[2] Hertigens bref kan läsas i Schinkels Minnen, V, bil. n:o 2.
[3] Ofvannämnda *Betraktelser* i anledning af Suchtelens historia s. 9 samt Bil. 1.

Att Lagerbring handlat, såsom han här berättar, förefaller egendomligt, enär ju Kulneff redan förut genom öfverenskommelsen med Schulzenheim[1] fått samma besked som nu af Lagerbring. Likaledes förefaller det underligt, att Lagerbring ansåg den af Kulneffs ankomst förorsakade förskräckelsen »*oförklorlig*».

Lagerbrings och Döbelns förhållande till hvarandra denna dag är heller icke fullt klart. Under förevändning af brist på hästar skall Döbeln ha velat uppehålla Lagerbring, tills han hunnit få svar från Knorring.[2] Att Döbeln gjort detta kan ju icke förefalla underligt, enär den största fördel, som han väntade af sin »stratagème», ju kunde gå förlorad, om Lagerbring, som ej hade någon fullmakt att underhandla, i förtid inträffade i ryska högkvarteret. Antagligen har Döbeln äfven önskat, att Lagerbring ej skulle afresa förr, än regeringen yttrat sig om den med Knorring inledda underhandlingen. Vare härmed huru som hälst, alltnog Lagerbring tillbragte natten i Grisslehamn och låg därunder i samma kammare som Kulneff. Följande dag, eller den 20 mars, återvände, på grund af Knorrings order, Kulneff till Signildskär. En stund därefter följde Lagerbring efter under eskort af kosacker och framkom till ryska högkvarteret, som var i Jomala, natten mellan 20—21 mars (bil. II, n. 4), där han blef ytterst väl mottagen. Döbeln hade nämligen genom sitt dagen förut skrifna bref bibringat Knorring den uppfattningen, att de i Klementsby uppsatta fredspropositionerna voro af svenska regeringen antagna. Som Lagerbring varit med om dessas uppsättande, trodde Knorring, att han var den utlofvade fredsunderhandlaren.

Men när nu Lagerbring förklarade, att Döbeln icke varit »auktoriserad» att uti en dylik underhandling ingå, samt att troligen ingen negociatör från svenska regeringen sig här i dag komme att inställa, »mörknade horisonten; vrede och bekymmer framlyste» på allas ansikten, ty på grund af Döbelns bref »hade krigsministern tagit för så afgjordt, att de lämnade fredspropositionerna skulle antagas», att order hade blifvit utfärdade efter denna uppfattning. »Detta skulle nu kontramanderas, och i Lagerbrings närvaro utfärdades order till hela på Åland varande ryska arméen att sätta sig i marsch öfver hafvet.» Araktschejeff förklarade ock, »att, ehuru genom den i Sverige timade regementsförändringen visserligen hopp

[1] Bil. 1: Stroganoff till Schulzenheim $^{20}/_{3}$ visar, att denne redan den 19 ankommit till Ekerö. Lagerbring anlände enligt sin egen berättelse till Grisslehamn den 19 på aftonen, enligt Döbelns rapport af $^{20}/_{3}$ redan på eftermiddagen. Bil. 1.

[2] Anteckningar om och af general v. Döbeln II, s. 190.

lämnades till fredens återställande, vore dock kejsarens befallning så bestämd att intaga Stockholm, så att därmed ej kunde uppskjutas, enär fredspropositionerna intet blifvit antagna, hvarför order nu äfven expedierades till den vid Umeå varande ryska arméen att fortsätta sina operationer».

I den svåra situation, hvari Lagerbring nu befann sig, kunde han omöjligen tro annat, än att dessa fruktansvärda hotelser skulle verkställas. Han ansåg fördenskull, att det framför allt här gällde söka afvärja faran. Detta gjorde han ock genom att med ädel värdighet och stort lugn föreslå ryssarna att åter inlåta sig i underhandlingar med svenskarna. Lagerbring inledde sitt förslag med att för de ryska generalerna framhålla »det lika ändamålslösa som vådliga företaget af en marsch öfver hafvet, då fredens snara afslutande i alla fall vore gifven, samt att endast några timmars storm erfordrades för att krossa hafsisen, då dem lämnades att betänka, huru de med sina 30,000 man skulle kunna inkräkta Sverige och »sig där uppehålla, skiljda från allt understöd».

På Knorring och Suchtelen tycktes ock hans yttrande göra verkan. Ty han hade ju mot företaget anfört samma skäl, som dessa generaler i sina skrifvelser till kejsaren redan gifvit denne tillkänna.

Däremot var krigsministern »länge obeveklig och påstod, att endast Stockholm vore intaget, skulle freden snart vara afslutad utan vidare strid». Omsider gaf dock äfven Araktschejeff efter, och underhandlingarne började. Därunder uppgjordes »flere projekter till konvention, hvilka dels af Suchtelen dels af Lagerbring ogillades. Det ifrigaste påståendet å ryska sidan, nämligen att hela Finlands afträdande vid fredsslutet skulle nu beviljas, afslogs så bestämdt af den senare, att därom ej vidare blef fråga, icke heller finnes något därom nämndt i konventionen».[1]

»Slutligen blef om följande hufvudpunkter öfverenskommet: 1:o) att å svenska sidan intet försök finge göras till Ålands återtagande under den tid om fred underhandlades; 2:o) att så snart detta blef af h. k. h. riksföreståndaren stadfäst, skulle hufvudstyrkan af den på Åland varande ryska arméen till Finland återvända. Det öfriga angick mindre detaljer» (bil. II, n. 4).

Dessa villkor äro sammanfattade i en urkund,[2] hvars öfriga innehåll uppenbarligen kommit till för att inför kejsaren rättfärdiga, att man inlåtit sig på Döbelns förslag om att underhandla, samt att man afslutit detta stillestånd.

Denna urkund öfversändes till hertigen med major v. Engelbrechten, chefen för den bataljon af Södermanlands regemente,

[1] I det närmast föregående är Lagerbrings skildring, delvis i sammandrag, återgifven.

[2] Tr. i »Anteckningar om och af general v. Döbeln» II, s. 193—194.

som under reträtten blifvit afskuren. I en särskild rapport (bil. II n:r 3), daterad samma dag som ofvannämnda skrifvelse, begärde Lagerbring att med det första få hertigens ratifikation af öfverenskommelsen sig tillsänd. Därjämte underrättade han hertigen om, att ryske kejsaren befullmäktigat sin f. d. minister i Stockholm, kammarherre Alopæus, att som »ministre plenipotentiaire i fredsunderhandlingar ingå», och att denne i Åbo vore beredd att möta svenska regeringens ombud. Till sist tillkännagaf Lagerbring, att han af ryska öfvergeneralen fått tillstånd att fortsätta sin resa.

Att Lagerbring fullt och fast känt sig öfvertygad om, att han genom denna konvention hindrat ryska arméens omedelbara öfvergång till Sverige, framgår klart och tydligt af hans egna berättelser. Och att saken tedde sig för honom sålunda, är icke att undra öfver. Han hade ju samma skäl som Döbeln att tro en rysk invasion vara omedelbart förestående. Och det skulle för en svensk ha varit alltför optimistiskt att betrakta saken annorlunda. Men de skäl, som ofvan ha anförts mot en förestående rysk invasion omedelbart efter Kulneffs lyckliga öfvergång till Grisslehamn, de tala ock mot att en sådan varit nära förestående ett par dagar senare, eller den 21 mars. Nämnda skäl kunde ju likväl icke vara bekanta för Lagerbring, ty de ryska generalerna hade väl icke låtit honom veta, att de öfverlämnat frågan till kejsarens afgörande. Men utom dessa skäl fanns äfven ett annat, som kanske, när allt kommer till allt, varit det mest afgörande för att förmå ryssarna att ingå på denna »konvention». En farlig farsot hade nämligen börjat att utbryta bland de ryska trupperna och på några få dagar skördat mer än 200 offer.[1] Denna farliga sjukdom var nog densamma, som under namn af »Åländska smittan» rasade inom Döbelns armé. Araktschejeffs hotelser kunna fördenskull knappast få fattas annorlunda än såsom ett uttryck af den harm han i första uppbrusningen kände öfver att ha låtit föra sig bakom ljuset af Döbeln.

Lagerbrings förtjänst vid detta tillfälle torde därför vara en annan, än den han själf menar, men detta gör den knappast mindre betydelsefull. Det stillestånd, som han afslöt med ryssarna, blef visserligen ingen verklighet, emedan det endast fick svenska regeringens, men icke kejsarens ratifikation. Men den omedelbara följden af detsamma var en ovärderlig fördel för

---

[1] Bil. I: Arfvedsons bref till Wachtmeister $^{27}/_{4}$.

Hans korta fälttåg i Jämtland i juli månad mot norrmännen, utan hvars lyckliga utgång dessa och ryssarna kunnat inkräkta nästan hela Norrland, tvang omsider konungen och regeringen att både offentligt och enskildt gifva honom sitt erkännande och belöna honom. Nu gaf man äfven *honom* ett friherrediplom, och detta dagtecknadt den 29 juni, således antedateradt.

Det skall längre fram visas huru Döbeln efter detta fälttåg såväl direkt som indirekt kunnat komma att gifva expeditionen till Västerbotten en lyckligare utgång än som blef fallet. Döbeln var i krigserfarenhet, i kännedom om den nya taktiken och ryssarnes stridssätt långt öfverlägsen Gustaf Wachtmeister, och ännu mera i beslutsamhet och kraft, om han än stod under denne i hvad man kallar humanitet. Men krig är krig. Segern följer ju icke den fältherre, som har den största humaniteten, utan den, som har den största skickligheten och starkaste viljan.

Men innan vi öfvergå till en skildring af detta krigsföretag, är det af nöden lämna en öfversikt af Gustaf Wachtmeisters verksamhet från slutet af mars till inemot medlet af juli 1809. Detta torde icke sakna ett visst intresse, enär ingen framställning, åtminstone i tryck, hittills funnits af hans förhandlingar med ryssarna och hans åtgärder till svenska kustens och Stockholms försvar.

5.

Wachtmeisters underhandlingar.

Samma dag Lagerbring afslöt konventionen i Jomala och Barclay de Tolly öfverkommit till Umeå, utnämndes Gustaf Wachtmeister till öfverbefälhafvare öfver Kustarméen. Redan på aftonen denna dag ankom han till den vid Grisslehamn stående hären. Dagen därpå, eller den 22 mars, således samma dag som Adlersparre höll sitt högtidliga intåg i Stockholm och som generalmajor J. A. Cronstedt afslöt sin *första konvention* i Umeå med sistnämnda ryska general, öfverlämnade Döbeln befälet åt sin efterträdare. Wachtmeister tog likaledes sitt högkvarter i Väddö prästgård, där det skulle förblifva i nära två månader. Han fann arméen i en högst sorglig författning. Först och främst

var den alltför svag för sin uppgift, och de förstärkningar, som snart kunde väntas, voro utom Västra arméen nästan så godt som inga. — Till all lycka behöfde dock icke soldaterna lida brist på det nödvändigaste för sitt underhåll, ty de i trakten varande magasinerna innehöllo tillräckliga förråd. Men denna omständighet var också den enda ljusa punkten i den annars så dystra taflan. Ty för det första var truppernas hälsotillstånd allt utom godt, enär den mycket smittande s. k. åländska farsoten härjade bland dem. Detta innebar så mycket större fara som nödiga medikamenter felades, och det i Norrtelje upprättade militäretablissementet var för aflägset för att kunna vara till större gagn för de sjuka.

För »artilleriet, som bestod af 3 åkande fältbatterier, en 6 ℔ och fyra 3 ℔ kanoner samt 2 haubitzer, »felades hästar och manskap i hundratals». Hvad kavalleriet angick, voro af dess hästar isynnerhet Lifgardets till häst till den grad medtagna, att största delen af regementet behöfde remonteras. De från Åland öfverkomna trupperna hade »alls inga trosshästar». Under fem dagar, eller till den 21 mars, ankommo »af 400 rekvirerade hästar genom kronobetjäningens försorg blott 11 par».

Men icke ens för de hästar, som funnos, var det lätt att anskaffa fourage. Ty det var eller sades vara brist därpå i trakten kring Grisslehamn. Döbeln hade därför föreslagit att på »isvägar» söka forsla fourage från Uppsala. Wachtmeister däremot yrkade på upprättande af ordentliga fouragemagasiner.[1]

Hvad arméen angår hade den under reträtten utom den 368 man starka andra bataljonen af Södermanlands regemente förlorat 854 man,[2] af hvilka 300 man på isen tröttnat och därigenom fallit i fångenskap. Huru stor den stridbara delen af arméen var vid ankomsten till Grisslehamn kan ej exakt uppgifvas, men den 31 mars voro generalstabens sammansättning och truppernas styrka enligt König följande:

---

[1] Bil. I: Wachtmeisters rapport $^{22}/_{3}$ och Döbelns $^{23}/_{3}$.

[2] Af Lifgardet till häst 31 man, af Lifgardet till fot 367 man, af Andra gardet 118 man, af Kronobergs reg:te 338 man; se C. F. König; Kustarméens krigshistoria mss i Krigsarkivet.

Högste befälhafvare:

Generallöjtnanten m. m. grefve Gustaf Wachtmeister.

Stab:

Öfverste C. Th. v. Schulzenheim, öfv.-adj. för expeditionen.
(frånvarande) Öfverste G. Lagerbring, öfv.-adj. för yttre ärendena.

Stabsadjutanter:
Löjtnanten vid Lifgardet till fot v. Platen.
» » » » frih. E. v. Willebrand.
Löjtnanten vid Lifgardet till häst frih. R. Stackelberg.
Kornetten » » » » frih. E. G. W. v. Döbeln.
Löjtnanten vid Andra gardet Lefrén.
Fänriken vid f. d. Svenska gardet Wennerquist.

Generalintendent: Öfversten m. m. Bergencreutz.
Artillerifördelning: Öfversten m. m. Palm, upphörde med befälets innehafvande den 1 juni 1809 och efterträddes af major Bökman.
Fältmätningsfördelning: Ryttmästare C. F. König.
Löjtnant U. Thersner.
Fortifikationsfördelning: Öfverstelöjtnant Berger.
Löjtnant Meij Fink.
Öfverauditör: Auditören Bonnecreutz.
Fältsekreterare: Ström.

Stabsvakt: Lifgardet till häst 120 man.

	Infanteri:		Kavalleri:			Artilleri:	
1:a brigaden. Chef: Öfversten grefve O. Cronstedt.	Södermanlands 1:a bataljon	362	Lifgardet till häst	40	109		
	D:o 2:a d:o	72				6-℔:e kanoner	4
	Västgöta Dals 1:a bataljon	426				3-℔:e d:o	2
	D:o 2:a d:o	450				8-℔:e d:o	2
						3-℔:e parti d:o	3
2:a brigaden. Chef: Öfversten frih. C. F. Fleetwood.	Svea garde[1]	192	D:o	22	74		
	Andra d:o[1]	246				6-℔:e kanoner	2
	Kronobergs reg:te	477				3-℔:e d:o	3
3:e brigaden. Chef: Öfversten frih. G. Boije.	Upplands fältbatalj.	283	D:o	27	74		
	D:o landtvärn	294					
	Södermanlands landtvärns kommendering	31				6-℔:e kanoner	2
	Jönköpings landtvärns bataljon	181				3-℔:e d:o	2
	Västmanlands landtv. bajaljon	26				3-℔:e parti d:o	1
	Summa	3040		209	257		

Summa Summarum 3506 man.

[1] Dessa regementen hade redan 14/3 återfått sina gamla namn och sin förra rang. Se Adlercreutz till Wachtmeister 25/3 och 27/3, bil. I.

Efter ankomsten till Grisslehamn hade arméen blott fått obetydliga förstärkningar, såsom det ser ut endast Upplands fältbataljon samt Upplands, Södermanlands och Västmanlands landtvärn samt något artilleri och kavalleri. Af det sistnämnda hemförlofvade Wachtmeister dock enligt sin andra rapport den 22 mars (bil. I) 100 man af Lifregementets kyrassierer.

Har arméen haft ungefär nämnda styrka, då Döbeln lämnade ifrån sig befälet, kan han ej ha verkställt reträtten med mindre än något öfver 4000 man. König uppgifver, att hären den 1 mars har utgjort 3400 man, af hvilka dock 500 man tillhörde Ålands landsstorm. Men möjligt är, att af de sjuka soldaterna en mängd förbättrats så mycket, att de kunnat medfölja den öfriga arméen vid dess reträtt. På detta sätt låter det sig ock förklara, huru Cronstedt och Lagerbring kunnat uppgifva de under gevär stående trupperna på Åland till en så ringa styrka, som de gjort.[1] I alla fall torde det dock behöfvas en närmare utredning angående truppernas antal på Åland, innan man med säkerhet kan yttra sig om densamma (jfr bil. I: styrkeförslagen $^{1}/_{3}$—$^{31}/_{3}$).

Cronstedt hade sitt högkvarter i Häfverö socken i Norrby, beläget midt emot den i Väddö, eller på den andra sidan af Ortalaviken, 3 kilom. från Grisslehamn liggande Tomta by. I bägge dessa socknar låg 1:a brigaden med samlingsställe på isen mellan Norrby och Tomta.

Fleetwood hade sitt högkvarter i Häfverö prästgård, och hans trupper i trakten däromkring. Tredje brigaden låg omkring Ortala bruk, således omkring innersta delen af viken. På detta ställe hade Boije sitt högkvarter.[2]

Af brigadcheferna var grefve O. Cronstedt den minst framstående; han aflägsnades också snart från Kustarméen. Däremot voro de båda andra, såsom längre fram skall visas, både behjärtade och duglige män, isynnerhet Boije. Under Lagerbrings bortovaro synes han, utom sin befattning såsom brigadchef, äfven ha tjänstgjort som öfveradjutant för yttre ärendena.

Då arméens styrka var så ringa och dess tillstånd lämnade så mycket öfrigt att önska, kan man lätt inse, hvilken stor lycka det var för Sverige, att icke Knorring lät sin hufvudstyrka omedelbart följa efter Kulneff. Stockholm hade då näppeligen kunnat

---

[1] Cronstedt uppger i ett af sina bref till Wachtmeister den under gevär varande styrkan till endast 2300 man. L. åter anger på ett ställe styrkan till 2600 man (bil. II, n:r 4), men i sina »Betraktelser» s. 8 däremot till 2800. Denna numerär af reguliera trupper torde arméen ha haft efter öfverkomsten till Grisslehamn.

[2] Se 1:a brigadens kvartersförslag $^{26}/_{3}$; Fleetwoods och Boijes styrkeförslag för mars och april månader i Krigsarkivet.

ndgå att blifva besatt af fienden, som därefter kunnat diktera ära nog hvilka fredsvillkor som helst.

Det var således långt ifrån ett afundsvärdt befäl, som Wachteister fått sig uppdraget. Och att en man i hans ställning ågonsin åtog sig detsamma, gör både hans patriotism och pliktänsla all heder. Hans oro för arméens ställning och säkerhet ittades likväl i ej ringa mån redan den 22 mars genom de nderrättelser, som han fick af den från Stockholm kommande ajor Arfvedson, hvilken med viktiga skrifvelser skulle begifva ig till ryska högkvarteret på Åland. Arfvedson hade nämligen ellan Stockholm och Grisslehamn mött major v. Engelbrechten, hvilken, såsom redan nämndt är, skulle öfverbringa Lagerbrings tilleståndsförslag till Stockholm. Engelbrechten hade då meddelat Arfvedson, »att största delen af ryska trupperna evacuerat Åland». Denna uppgift var visserligen öfverdrifven, ty den blef sanning först några dagar senare, men den gaf likväl Wachtmeister en viss rätt till den uppfattningen, att intet ryskt anfall från detta håll längre vore att befara.[1] Denna glada nyhet gaf honom ock mera tid och tillfälle än förut att rikta sin uppmärksamhet och sina omsorger på annat än hvad som omedelbart hörde till kustens försvar. Den hade bland annat ock det goda med sig, att truppernas tjänstgöring icke längre behöfde vara så ansträngande och betungande som under de närmast föregående dagarne.

Arfvedsons ankomst till Wachtmeisters högkvarter skulle nart försätta denne och ännu mera regeringen uti största bryeri och oro. Ehuru det icke är möjligt att fullt klart och tydligt reda alla de med Arfvedsons resa förknippade händelserna, torde t likväl icke vara ur vägen att söka sprida ljus öfver denna, inst sagdt, högst egendomliga tilldragelse i vår diplomatis historia.

Arfvedson öfverbringade till Wachtmeister en »*autorisation*» t med general Knorring afsluta ett stillestånd. I följd af nna fullmakt fick Wachtmeister taga kännedom om innehållet ett bref från fältmarskalken Klingspor, som Arfvedson skulle verbringa till Knorring. Det uttryckte svenska regeringens enägenhet för fred, men i stället för Kalix älf föreslogs däri Kemi älf till gräns.[2]

[1] Bil. I: Wachtmeisters rapport $^{22}/_{3}$. Engelbrechtens uppgift strider nämligen ot hvad Michailofski-Danilefski berättar, s. 163, eller att ryska arméen ervände till Finland först den $^{13}/_{25}$ mars. Arfvedsons bref till Wachtmeister $/_{3}$ visar, att Knorring först den 23 lämnade Åland. Bil. I.

[2] Bil. I: Klingspor till Knorring den $^{21}/_{3}$.

Wachtmeister ansåg det emellertid vara skäl till att icke låta Arfvedson denna dag fortsätta sin resa, emedan han trodde, att de skrifvelser, som Engelbrechten från Lagerbring medfört, möjligen kunde vålla någon förändring i regeringens tänkesätt. Så vida detta inträffat, skulle det ju blifva mycket lättare för regeringen att få sina redan afsända skrifvelser utbytta mot nya, om dessa hunne Arfvedson, medan han ännu var på svensk jord.

Följande dags eftermiddag kom verkligen äfven Engelbrechten från Stockholm till Grisslehamn medförande en af hertigen-riksföreståndaren själf undertecknad fullmakt att sluta stillestånd, af Wachtmeister kallad »stilleståndsförsäkran», samt äfven förslag till vapenhvila (bil. I).

Efter genomläsandet af dessa nya aktstycken »undföll det icke», skrifver Wachtmeister, »min uppmärksamhet, att Kemi älf nämndes i H. Exc. Klingspors bref och Kalix älf uti E. K. H:ts stilleståndsförsäkran; men jag vågade icke ändra detta senare, medan en mig okänd öfverenskommelse med ryska generalen härtill möjligen varit vållande.»

I följd häraf affärdade Wachtmeister Arfvedson den 24 mars kl. 3 på morgonen med instruktion att först till Knorring aflämna »*Klingspors bref*» och »stilleståndstraktaten», med hvilken Wachtmeister har menat ofvannämnda »förslag till stillestånd», samt att »blott i händelse af ett afslag i anledning af ett till öfverste Lagerbring gifvet löfte begagna den af E. K. H. egenhändigt undertecknade *stilleståndsförsäkran*» jämte ett bref till Wachtmeister, »som upplyser orsaken därtill».

Ungefär 6 timmar efter Arfvedsons affärd, eller kl. $^1/_4$ till 9 f. m. ankom emellertid en kabinettskurir från Stockholm, med bref, som innehöll rättelse i demarkationslinien. Wachtmeister skickade genast kuriren med bref till »Arfvedson, i händelse han skulle träffas innan framkomsten och depechernas aflämnande, af innehåll att blott aflämna Klingspors bref och återsända de öfrige. Skulle däremot allt redan vara öfverlämnadt till ryska generalen, funnes ingen annan utväg än att begagna den af herr kanslipresidenten föreskrifna rättelse», hvilken Wachtmeister med kuriren affärdade till Arfvedson för »att i sådant fall till ryska generalen öfverlämnas». Genom af Wachtmeister meddelade afskrifter vardt Arfvedson »underrättad om hela sammanhanget af misstaget m. m.»

Redan dagen därpå eller den 25 mars, skref Wachtmeister följande:

»Genom en extra post har jag i dag erhållit den af E. K. H. själf undertecknade försäkran om ett stillestånd emellan svenska och ryska troupperne, hvaruti Kemi elf är benämnt som demarkations linie åt norra sidan: jag affärdade genast i följe häraf löjtnanten vid Lifgardet till häst friherre Stierncrona med lika ändring af demarkationslinie uti mine depêcher, för att till major Arfvedson öfverlämnas, att af honom begagnas, i händelse de förra icke äro framlämnade, hvilket jag har skälig anledning förvänta, genom kabinets courirns hastiga affärdande» (bil. I).

Gustaf Wachtmeister kunde med fullt skäl känna sig högeligen förbryllad vid genomläsningen af skrifvelser, hvilka innehöllo konträrt motsatta bestämmelser. Huru det varit möjligt, att hertigens första »stilleståndsförsäkran» kom att innehålla demarkationslinien Kalix älf i stället för Kemi älf, är och torde äfven förblifva outredt. Man har visserligen velat på kanslipresidenten Ehrenheim kasta hela skulden för detta misstag. Det är ock möjligt, att han är den skyldige, men bevisadt är det ännu icke. En i denna tids politiska förhållanden djupt invigd man låter Ehrenheim bära hela ansvaret för denna händelse. Han berättar saken på följande sätt:[1]

»Ryssarne hade begärt som villkor för stilleståndet att blifva bibehållna vid hvad de innehade, nämligen Finland till Kemi älf och Åland. Detta beviljades, och general Gustaf Wachtmeister, som kommenderar vid Grisslehamn, öfversände svaret till general Knorring. Straxt efter ankom en kurir från Ehrenheim, som kontramanderar öfversändandet af brefven, hvilka begärdes tillbaka. General Wachtmeister, som ej förstod hvad det kunde betyda, kunde ej annat än affärda kuriren vidare, för att, om möjligt, hinna upp den förra. Förhållandet härmed var sådant, att Lagerbjelke begärde i kabinettet att få se konceptet af brefvet till ryska befälhafvaren, och finner där att Ehrenheim lämnat ryssarna besittningen af Finland *ända till Kalix-älfven*; genom denna distraktion har vår premierminister med ett penndrag lämnat fienden att ockupera Torneå och hela landet mellan bägge floderna, utan att det blifvit fordradt. Hertigen, underrättad af Lagerbjelke, befalte genast att den redan nämnda kuriren skulle expedieras till Grisslehamn för att byta ut det oriktigt författade brefvet mot ett annat, som medsändes. Emellertid reser nu en kurir med upplåtelse af Finland till Kemi älf, som förföljer en annan, hvilken bär i fickan en upplåtelse ända till Kalix älf! Han

[1] H. G. Trolle-Wachtmeister, Anteckningar och minnen, I, s. 189.

får nu se hvem som hinner först till Åbo, dit man tror general Knorring vara rest.»

Denna framställning kan näppeligen vara riktig, ty först och främst framgår det klart af densamma, att dess författare icke varit fullt förtrogen med alla detaljerna i denna tragiskt-komiska händelse i hela dess utsträckning. Han känner nämligen icke till Klingspors bref och dess innehåll, utan endast till hertigens stilleståndsförsäkran. Vidare har samme memoirförfattare icke på långt när haft så mycken reda på ifrågavarande sak som hans farbroder Gustaf Wachtmeister. Jämför man den sistnämndes rapport om saken med Trolle-Wachtmeisters framställning, så ser man, att den först nämnde hört till dem, som varit mest invigda i sakens förlopp, hvilket naturligtvis icke hindrar, att några andra kunnat vara det ännu mera. Den tystlåtne Gustaf Wachtmeister har således äfven angående denna händelse iakttagit sin vanliga diskretion, enär han icke ens låtit sin brorson få kännedom om detaljerna af denna sak.

För det andra hade ryssarna aldrig »begärt» att blifva bibehållna vid hvad de innehade, *om därmed skall förstås »Finland till Kemi älf och Åland.»*

Nämnde älf har nämligen aldrig blifvit af dem föreslagen, vare sig till demarkations- eller gränslinie. Däremot ha de, om man så vill, en gång föreslagit Piteå älf till demarkationslinie, nämligen i det förslag till konvention, som Döbeln och de ryska generalerna i Klementsby enade sig om, men som Araktschejeff förkastade. Den 8:de punkten i detsamma innehåller, såsom redan nämndt är, att stilleståndet skulle gälla för hela svenska kusten ända upp till *Piteå*. Men för öfrigt ha ryssarna oafbrutet under år 1809 städse yrkat på, att Kalix älf skulle blifva gränsen mellan rikena. Första gången denna fordran fullt klart och tydligt formulerades var i de fredspropositioner, som ryssarna i Klementsby föreslogo Lagerbring, och som denne senast den 18 mars öfverlämnade till svenska regeringen. Första punkten af dessa fredspropositioner innehåller uttryckligen, att vid den blifvande freden Kalix älf skulle komma att utgöra gränsen mellan Sverige och Ryssland [1]

[1] Bil. II: Conditions preliminaires qui doivent servir de base à la paix. Urkunden är daterad Klementsby den $^{4}/_{16}$ mars 1809 och är undertecknad af ryska generalerna Araktschejeff, Knorring och Suchtelen. Dessa preliminärer voro bifogade det bref, hvarmed Knorring den 15 mars (bil. 1) besvarade den skrifvelse från Klingspor, som han på Kumlinge samma dag af Arfvedson mottagit. Dock

Om den nya svenska regeringen velat gå in på denna fordran, hade hon när som helst kunnat få fred med Ryssland. Ålands bibehållande hade hon uppgifvit, men fasthöll desto ihärdigare vid Kemi älf som gräns. Det var detta, som gjorde, att kriget kom att förlängas, enär ryssarna hela våren och långt in på sommaren bestämdt och uttryckligen fordrade Västerbotten ända till Kalix älf. Om gången af dessa underhandlingar, så ock om huru Gustaf Wachtmeister i väsentlig mån har medverkat till, att ryska gränsen ej kom att framflyttas till Kalix älf, skall längre fram berättas. Men dessförinnan torde det vara skäl att omtala huru Arfvedson utförde sitt uppdrag.

Detta fick nämligen ett oväntadt lyckligt slut. Ty vid hans ankomst till Åland den 24 mars, hade redan dagen förut Knorring afrest till Åbo. Arfvedson begaf sig därför efter honom, med en kosack till vägvisare. Men som denne tog miste om vägen, kom Arfvedsons öfverfärd till Åbo att taga några timmars längre tid, än den annars skulle ha gjort. Härigenom lyckades det kabinettskuriren att hinna upp Arfvedson, redan innan denne framkommit till Åbo. Sedan han af Wachtmeisters bref fått veta det begångna felet, »så tog jag», skrifver han, »mitt beslut och ändrade med mycken soin skriffelet, så att det ej kan möjligtvis märkas». Han vågade nämligen icke fördröja sin ankomst till Åbo för att invänta de utlofvade nya depecherna. Den 26 på aftonen ankom emellertid Stierncrona till Åbo med dessa. »Genom *en god vän* här», skrifver Arfvedsson, »blef jag underrättad, att mycket intrigerades för att få veta hvad Stierncrona medbragte» — »det troddes, att något af vikt passerat i Stockholm». — »För att ej gifva anledning till misstankar begaf jag mig till hans excellens Knorring, producerade så väl h. k. h. hertigen-riksföreståndarens deklaration som herr grefvens bref.» — Knorrings bref, som Arfvedson nu sände Wachtmeister, »visar hur väl detta steg blef taget», Knorring försäkrade ock Arfvedson att om några dagar få utbyta stilleståndstraktaterna, emedan han genast affärdat en kurir till kejsaren. Vidare omtalade Arfvedson, att så väl Alopæus som Knorring låtit honom veta, att Kalix fordrades »till gräns vid stilleståndet», enär order för länge

---

måtte Klingspor ej ha erhållit annat än en afskrift af urkunden. Ty själfva originalet till den synes på grund af stilen i de ryska generalernas underskrifter vara den handling som förvaras i Krigsarkivet. Lagerbring öfverförde så väl originalet som Knorrings bref till Klingspor till Stockholm.

sedan voro afgångne »till befälhafvande generalen vid Torneå att uppsäga stilleståndet och attakera». De hade äfven påstått, att svenska arméen retirerat till Luleå. De hade ock sonderat Arfvedson, om han ej trodde, att hertigen-riksföreståndaren skulle vilja taga Kalix älf i stället för Kemi älf till gräns under stilleståndet. Därpå hade Arfvedson svarat, att han vore viss om motsatsen, eller att hertigen aldrig skulle tillåta att ingå på andra villkor än de föreslagna.[1]

För öfrigt omtalade Arfvedson, att både Knorring, furst Bagration och de andra generalerna samt stadsboarna öfverhopade honom och hans kamrater med höflighet. Som Stierncrona var »fatiguerad af sin resa», lät han tills vidare honom kvarstanna i Åbo.

Svenska regeringen hade således följande omständigheter att tacka för att förslaget om Kalix älf aldrig blef framlämnadt, nämligen att Wachtmeister kvarhöll Arfvedson i sitt högkvarter från den 22 mars till den 24 på morgonen, vidare att Knorring dagen före Arfvedsons ankomst till Åland lämnat denna ö och rest till Åbo, och att kosacken tog miste om vägen, samt slutligen kanske äfven Arfvedsons djärfva beslut att »med mycken som ändra skriffelet.»

Således kom denna »distraktion» ej att ha några obehagliga följder. Men om Ehrenheim gjort sig skyldig till densamma, så har Sveriges näst siste kanslipresident slutat sin långa ämbetsmannabana på ett både komiskt och snöpligt sätt.

Arfvedsons budskickning gaf äfven anledning till en skriftväxling mellan Knorring och Wachtmeister, som icke är utan intresse, särskildt med afseende på ofvannämnda gränsfråga.

Gustaf Wachtmeister hade nämligen, då han till Knorring öfversände ratifikationen af stilleståndsfördraget i Jomala, låtit detsamma åtföljas af en skrifvelse, hvars innehåll likväl icke är närmare kändt. Dock måtte Wachtmeister ha uttryckt sina förhoppningar om fredens snara afslutande. Ty samma dag Knorring erhöll denna skrifvelse, besvarade han den i ett bref, i hvilket han förklarade, att han aldrig dragit i ringaste tvifvel Lagerbrings uppriktighet vid underhandlingarna, och att han blott för att ställa sig kejsarens vilja till efterrättelse för Lagerbring uttryckt sin önskan att se dem gillade af hertigen-riksförestån-

[1] Se bil. I, Arfvedson till Wachtmeister $^{27}/_{3}$. Wachtmeisters underdåniga rapport $^{28}/_{3}$ och bref till Adlercreutz af samma dag.

daren. Den akt, som Wachtmeister hade låtit tillställa honom, vore i och för sig tillräcklig att häfva alla tvifvel härom, så vida Knorring hade kunnat hysa sådana, hvilket han icke gjorde. Ty den ädla öppenhet Lagerbring lagt i dagen vid sina underhandlingar hade till fullo öfvertygat Knorring om att dessa varit allvarligt menade.[1]

Detta bref måtte Knorring ha skrifvit, innan han fått kännedom om innehållet af hertigens »stilleståndsförsäkran». Men något längre fram på dagen, sedan han erhållit kunskap om, att i denna Kemi älf vore föreslagen till demarkationslinie i stället för Kalix älf, har han i en ny skrifvelse uttryckt sin fruktan för, att kejsaren icke skulle bifalla detta hertigens förslag. För att icke några hinder skulle uppstå för fortsättandet af underhandlingarna bad han fördenskull Wachtmeister söka öfvertala hertigen att antaga den demarkationslinie man från rysk sida föreslagit.[2]

Härpå svarade Wachtmeister, att han, hvad demarkationslinien beträffade, hade följt sina instruktioner och kunde fördenskull icke göra annat än att med det första meddela hertigen-riksföreståndaren det uppslag till underhandling Knorring gjort om denna sak, i den förhoppning att »*une si petite affaire*» hvarken hos kejsaren eller hertigen skulle kunna åstadkomma ett afbrott i deras lifliga åstundan att komma till en definitiv fred.[3]

Lagerbring hade, såsom ofvan nämndt är, underrättat sin regering, att Alopæus vore utsedd till fredsunderhandlare med svenskarne. Och under ett af hans samtal med kejsar Alexander i Finland hade den sistnämnde yttrat, att han ville uppskjuta att yttra sig öfver det i Jomala afslutna stilleståndet, till dess han råkat Alopæus, som hade afrest till Stockholm.[4] Den 29 mars kl. 8 på aftonen hade ock Alopæus anländt till Wachtmeisters högkvarter, där han fick afvakta det pass, som Knorring i ett bref till Klingspor begärt för hans räkning, och som Wachtmeister nu lät förfråga sig om. Ett sådant erhölls äfven, och den 31 mars inträffade Alopæus i Stockholm, där han föregaf, att hans resa icke företagits för offentliga angelägenheters skull. Men så väl af ett bref från Knorring till Klingspor som af den sistnämndes svar framgår, att han rest dit på

---

[1] Bil. I: Knorring till Wachtmeister $^{14}/_{26}$ mars (n:o 1).
[2] Ibidem $^{14}/_{26}$ mars (n:o 2 b).
[3] Bil. I: Wachtmeister till Knorring $^{28}/_{3}$.
[4] Trolle-Wachtmeister, Anteckningar och minnen s. 193—195.

kejsarens befallning.[1] I själfva verket hade han ock ett hemligt uppdrag att påyrka snar fred eller att underhandla om ett förslag till stillestånd.

Enligt en annan i den tidens politiska och framför allt militära förhållanden ganska invigd persons[2] uppgift måtte Alopæus' resa därjämte haft ännu ett ändamål, nämligen att skaffa ryska regeringen kännedom om Sveriges inre ställning och dess försvarskrafters styrka och beskaffenhet. För detta uppdrag ansågs Alopæus vara rätta mannen, emedan han under den tid han var rysk minister i Stockholm, vetat att därstädes förskaffa sig förbindelser, genom hvilka han kunde få kännedom om ofvannämnda förhållanden. Ryssarna lära nämligen hafva trott Sveriges försvarskrafter vara större än de i själfva verket voro. Men genom Alopæus' resa blefvo de upplysta om sitt misstag i detta hänseende och kommo till full insikt om, att general Knorring begått ett stort fel, då han icke omedelbart efter Kulneff öfvergick till Sverige.

Alopæus lyckades emellertid icke att förmå svenska regeringen att antaga de af kejsaren äskade fredsvillkoren. Detta jämte de underrättelser, som genom Alopæus eller andra inkommo till ryska regeringen om den nya svenska regeringens svaghet samt partisplittringen inom Sverige, bidrog, såsom längre fram skall visas, endast ytterligare till att styrka kejsaren i hans fordran på Kalix älf som gräns. Men äfven en annan omständighet har vid denna tid på gräns-frågan utöfvat ett visst inflytande. Ty ungefär nästan samtidigt med Alopæus' afresa från Stockholm hade ryska regeringen fått veta, att Gripenberg den 25 mars afslutit konventionen i Kalix.

Om denna händelse fick svenska styrelsen en dag före Alopæus' afresa underrättelse och detta genom Wachtmeister. Den 2 april på aftonen hade nämligen Stierncrona åter inträffat i Wachtmeisters högkvarter och för sin general omtalat, att i Åbo »hos general Willebrands» hade en rysk general berättat, att Gripenberg kapitulerat. Wachtmeister inrapporterade redan följande dag till regeringen hvad Stierncrona meddelat.[3] Men trots denna nya olycka gaf dock svenska regeringen ej efter för

---

[1] Bil. I: Wachtmeisters rapport $^{20}/_{3}$; Knorring till Klingspor $^{24}/_{3}$ och dennes svar $^{27}/_{3}$. Se vidare härom aktstycken i bil. IV.

[2] C. F. König, Kustarméens Krigshistoria; Heml. Utsk. Handl. 1809.

[3] Bil. I: Wachtmeisters rapport $^{3}/_{4}$.

yssarnas fordringar. Konventionen i Kalix och Alopæus' åter-sa med oförrättadt ärende förvärrade dock icke blott svenskarnas ällning i Västerbotten, utan voro äfven nära att försätta Wacht-eister i ett stort bryderi.

Den 1 april hade från den ryska befälhafvaren på Åland, neralmajor Kniper, ankommit till kommendanten i Grissle-mn en parlamentär för att öfverlämna 110 svenska fångar. en i verkligheten medförde han endast 80 man, ty 5 man hade sjuknat och måst kvarlämnas på Signildskär, och 25 man hade på marschen öfver hafvet i ett grufveligt väder störtat och om-ommit». Wachtmeister blef vid underrättelsen därom ytterst upprörd och beklagade sig däröfver i ett bref till general Knor-ring. Den sistnämnde, som i allt sitt görande och låtande fram-står som en högst human och människoälskande man, uttryckte i sitt svar till Wachtmeister sitt beklagande öfver hvad som händt ofvannämnda »svenska konvalescenter» och underrättar Wachtmeister, att han »hårdeligen tilltalat dem, som varit vål-lande till denna ohyggeliga händelse, samt att han utfärdadt de strängaste ordres till rättelse framdeles, då svenska fångar öfver-föras.»

Några dagar före den 13 april hade Wachtmeister öfver-sändt 40 ryska fångar under svensk eskort till Åland. Det var äfven Wachmeisters mening, att denna eskort, som kommende-rades af fanjunkaren Koch, skulle återföra de svenska konvale-scenter, som funnos kvar på Åland. Dessa voro nämligen en-ligt öfverenskommelse ej att betrakta såsom krigsfångar. Men om det dröjde med eskortens återkomst, öfverskickade Wacht-meister sin stabsadjutant Willebrand till Åland med ett bref till general Kulneff, som i två bref till svenska förpostchefen kallat sig »chef för ryska arméens avantgarde». Kulneff hade kort förut jämte två andra generaler, Sassanoff och Demidoff, an-kommit till Åland. Wachtmeister begärde i samma bref att få veta orsaken till eskortens kvarhållande. Kulneff lofvade vän-ligt att göra allt sitt till för att ställa saken till rätta, men bad Wachtmeister låta eskorten kvarstanna ännu en dag, tills han från Åbo mottagit general Knorrings order om denna sak. Kulneff påstod[1] nämligen, att de svenska konvalescenterna på Åland endast voro helt få och för svaga för att återvända, men

[1] Bil. I: $^{2}/_{14}$ april.

däremot skulle de svenska fångar, som funnos i Åbo, efterskickas för att ofördröjligen öfverlämnas till eskorten. För Willebrand uppgaf åter general Demidoff, som nu var högste befälhafvare på Åland, att han ej fått någon instruktion af general Knorring om svenska krigsfångars öfverlämnande, men hade förfrågat sig hos Knorring därom och afvaktade nu hans svar.

Dessa underrättelser uppväckte hos Wachtmeister stor oro och fruktan, emedan han befarade, att eskorten i helt andra afsikter blifvit uppehållen, ty han hade ju endast begärt att återfå svenska konvalescenter, men icke nämnt något om krigsfångar, till hvilkas transport han ju ej heller hade behöft sända åkdon. Eskortens kvarhållande ansåg Wachtmeister fördenskull gifva bekräftelse på hvad han hört om de ryska truppernas förstärkande på Åland och afsikten därmed. Ett rykte gick till och med, att icke mindre än 20,000 man dit öfverkommit.

Äfven andra underrättelser[1] inlupo från Åland, som bekräftade, att ryssarna rustade sig till att öfvergå till Sverige. Wachtmeister ansåg sig ha så mycket större skäl att nu befara något sådant, som han under de närmaste dagarna före den 11 april låtit undersöka isen, hvilken därvid befunnits »så stark den någonsin varit denna vinter t. o. m. förstärkt af tövädret och därpå inträffad stark frost».[2] Fördenskull utfärdade han den 13 april följande plan till försvar af kusten och betäckande af vägarna till Stockholm och Uppsala.

1:o) Om fienden angrep, skulle motstånd göras af den vid nya Grisslehamn stående fältvakten, till hvars understöd en bataljon var posterad vid Tomta by med hela första brigaden till reserv. Skulle reträtt vara af nöden, blefve replien under görligaste försvar vid Wäddö prästgård.

2:o) Andra brigaden soutenerar den första, men den skulle i händelse af reträtt med $^{2}/_{3}$ af sin styrka fatta posto vid Ortala bruk, medan den återstående tredjedelen retirerade till Gåsvik och Häfverö för att betäcka arméens vänstra flank och hålla fienden i schack, men hela brigaden skulle draga sig tillbaka till Broby,[3] om den ej var fienden vuxen.

3:o) En del af tredje brigaden skulle betäcka inloppen till skärgården vid Rangarnö, Öster- och Västernäs; en annan del vägen från Gamla Grisslehamn, men den skulle draga sig tillbaka till Hammarby och där fatta posto, om nyssnämnda väg blefve forcerad af

[1] Om ofvannämnda utväxlingar, rykten och underrättelser se Wachtmeisters rapporter $^{11}/_{4}$ och $^{13}/_{4}$.
[2] Bil. I: Wachtmeisters rapport $^{11}/_{4}$.
[3] Denna herrgård ligger 8 kilometer från Ortala.

fienden. På detta sätt skulle största delen af arméen vara koncentrerad vid Ortala, Väddö och Hammarby, hvarest på grund af en favorable local»[1] eftertryckligt motstånd skulle göras. Men om fienden sökte kringgå denna position på Häfverösidan i vänstra flanken, så blefve det nödvändigt för svenska trupperna att draga sig tillbaka till Broby, där vägarna från Stockholm och Uppsala sammanstöta. Till Broby skulle äfven tredje brigaden draga sig tillbaka, om fienden vid Rangarnö kringginge svenskarnas vänstra flank. Vid Broby skulle en del af arméen betäcka Stockholmsvägen och uppehålla fienden tills den från Stockholm kommande arméen hunne anlända. Den andra delen skulle ha det viktiga uppdraget att betäcka vägen till Uppsala. Härigenom skulle man kunna hålla fienden i schack samt i ovisshet om hvartåt hufvudstyrkan dragit sig.

4:o) Så snart förstärkning hunnit ankomma skulle den till Uppsalavägen retirerande »arméen» attakera fiendens rygg eller flank, borttaga hans tross och magasiner m. m. och fortsätta sitt framryckande så långt sig göra lät för att degagera de från Stockholm ankommande trupperna och dela fiendens uppmärksamhet.

5:o) Endast på väl kombinerade rörelser de bägge arméerna emellan, skulle denna plan kunna utföras, och därför vore det af nöden att nyttja den största försiktighet vid meddelandens afsändande, så att de ej blefvo bortsnappade i anseende till fiendens öfverlägsenhet i lätta trupper. Därföre borde alltid 2 depecher på olika vägar affärdas.[2]

Lyckligtvis uteblef det befarade ryska anfallet. Tvenne kunskapare, som Wachtmeister afsändt till Åland för att skaffa honom närmare underrättelser om fiendens styrka och förehafvanden, berättade vid sin återkomst, att den ryska styrkan visserligen blifvit förstärkt, men endast med 5,000 man, och att således hela den på Åland varande ryska hären blott utgjorde 6,000 man. De omtalade äfven, att ryssarna verkligen det oaktadt varit betänkta på att den 10 och 11 april företaga en expedition till Sverige, men att så väl andra omständigheter som i synnerhet fruktan för isens osäkerhet afhållit dem därifrån. Dessa uppgifter bekräftades af Willebrand sedermera vid dennes återkomst från Åland. Emellertid ansåg Wachtmeister, att ingen dylik expedition numera af fienden skulle företagas, enär »2:ne stora vråkar natten mellan den 13—14 uppkommit, hvilka väl för det närvarande äro farbara, men vid första töväder och blåst behjälpliga att snart göra öfverfarten omöjlig». Men han förklarade på samma gång, att dagliga undersökningar om isens

[1] Se kartan.
[2] Se vidare härom: Wachtmeisters Underdånigste plan till defension den 13 april, bil. I. Planen tyckes ha varit färdig redan $^{10}/_{4}$.

beskaffenhet icke skulle underlåtas.[1] Dessutom hade han utsat starka posteringar från Ellan, eller norra delen af Singön, längs den yttre stranden af denna ö, Fogdön samt Väddölandet, under befäl af kommendanten vid Grisslehamn B. V. Fock.[2]

Men de ryska truppernas förstärkande på Åland har troligen endast varit en hotande demonstration för att påskynda fredens afslutande. Ty ungefär samtidigt med att densamma ägde rum, var det som friherre V. G. v. Schwerin väntades eller ankom till Petersburg för att fortsätta fredsunderhandlingarna.[3] Kvarhållandet af den eskort Wachtmeister till Åland öfverskickat för att afhämta konvalescenter, torde ock ha varit ett tecken till ryssarnas missnöje öfver att underhandlingen drogs ut på tiden. Ty medan de trodde, att freden var nära, hade ju Knorring utan utbyte öfversändt en del af de krigsfångar, som hans trupper under Döbelns reträtt från Åland tagit. Men efter denna tid blef man ej lika tillmötesgående som förut.[4]

Enär intet ryskt anfall vid denna tidpunkt längre var att befara, ansåg sig Wachtmeister nu omsider äfven kunna fullgöra regeringens order af den 7 och 10 april, eller att till Gripsholm och Stockholm detachera en del af sina trupper. Den 19 april afgick till Gripsholm Andra gardesregementet och den 26 till Stockholm Lifgardet till häst utom 60 man. Och den 27 april fingo Västgöta-Dals regemente och dess vargering bryta upp för att tåga till hemorten.[5]

---

[1] Bil. I: rapporten den $^{16}/_{4}$.

[2] Vid Ellan och Tranvik stodo posteringar af 24 och 96 man med utposter vid Råstens udde, Söderudden, Örestens vårdkase (alla på Singön), samt vid södra udden af den mellan Singön och Grisslehamnlandet liggande Fogdön 24 man »inräknade till Tranviks postering». Vid Nya Grisslehamn utgjorde posteringen 242 man, af hvilka en utpost stod vid Telegrafen. Vid Gamla Grisslehamn voro 216 man förlagda med utposter af 64 man vid Skottby och Edby. (Efter uppgifter af B. V. Fock på en karta i Krigsarkivet af den 15 april.)

[3] Att skaffa Schwerin pass lofvar Knorring Klingspor i ett bref den $^{28}/$ mars. Bil. I.

[4] Ehuru den ofvannämnda eskorten under Kochs befäl återkom den 16 april med 38 konvalescenter och den 21 april med 161 man och 2 underläkare, så hade en eskort, som Wachtmeister den 22 afsände för att hämta de 111 kvarvarande sjuke, icke samma lycka. General Demidoff förklarade äfven nu, att han ej kunde tillåta deras affärd utan att först ha inhämtat Knorrings order. Men då denna läto vänta på sig, vågade eskortens befälhafvare ej dröja kvar på Åland, emedan hafsisen redan var så osäker. Det var ock fördenskull endast med möda, som han lyckades komma öfver till Sverige. I följd häraf beslöt Wachtmeister att uppskjuta med de sjukes på Åland afhämtande »tills öppet vatten». Se vidare härom: Bil. I, rapporterna $^{17}/_{4}$, $^{20}/_{4}$, $^{22}/_{4}$, $^{26}/_{4}$, $^{18}/_{6}$. Om ryska fångars hemskickande se åter rapporterna $^{17}/_{4}$, $^{29}/_{5}$.

[5] Bil. I: rapporterna $^{7}/_{4}$, $^{10}/_{4}$, $^{22}/_{4}$ och $^{26}/_{4}$. Om utfodringen af artilleriets hästar se rapporten $^{30}/_{4}$.

Det hade äfven länge varit tal om att hemförlofva landtvärnet, men Wachtmeister hade motsatt sig detta, emedan arméen därigenom skulle ha blifvit alltför svag. Men den 22 april föreslog han själf, att Upplands och Södermanlands landtvärnsbataljoner skulle få till sina hemorter uppbryta samtidigt med sistnämnda regemente och något senare Jönköpings bataljon, men nu var det regeringen, som satte sig emot saken.

Redan den 15—20 april[1] hade nämligen regeringen låtit Wachtmeister veta, att 18 kanonslupar skulle utrustas för att afgå till nejden af Grisslehamn till kustens skyddande samt att de skulle stå under Wachtmeisters befäl. Af dessa skulle i Stockholm 12 sättas i fullt tjänstfärdigt stånd och därstädes få sina besättningar. De andra 6 åter skulle utrustas vid Furusund och till besättning af Wachtmeister erhålla 3 subalternofficerare, 6 underofficerare samt 310 man korpraler och soldater af Södermanlands och Jönköpings landtvärnsbataljoner, Det var i följd af denna utrustning. som detta landtvärn ej kom att hemförlofvas. Sedan kaptenen vid arméens flotta Degen hos Wachtmeister anmält sig som befälhafvare öfver de vid Furusund liggande sluparna, fick han af generalen order att afgå till Brevik[2] för att därstädes den 21 maj taga ombord nämnda manskap. Detta lät sig likväl icke göra utan ett visst motstånd från landtvärnets sida. Ty sedan öfverste Boije öfversett kanonsluparnas läge vid Brevik och utgifvit behöriga order till besättningarnas intagande dagen därpå, fick han kl. $^1/_2$ 1 på natten muntlig rapport från chefen för Södermanlands landtvärn, löjtnant Aquilon, att hans manskap kl. omkring 11 på aftonen samlat sig och med pockande uttryck gifvit befälet till känna, att de ingalunda kunde uppfylla befälets order att gå ombord å kanonsluparna, utan ämnade genast med full beväring och ammunition afgå till Stockholm för att hos riksföreståndaren göra föreställningar emot den anbefallda embarkeringen, af den grund att i alla kyrkor vore från predikstolarna publiceradt, det landtvärnsmanskapet komme att hemförlofvas, hvilka kungörelser de i alla fall ämnade efterlefva. Trots alla befälets föreställningar, afmarscherade bataljonen från sina kvarter fullt beväpnad, samt under försäkran, att de öfriga landtvärnsbataljonerna med dem instämde.

[1] Bil. I: Victor v. Stedingk $^{15}/_4$ och Adlercreutz $^{20}/_4$ till Wachtmeister.

[2] Denna ort ligger vid nordligaste ändan af Björköfjärden, således nära södra inloppet till Wäddö kanal.

Boije vidtog genast energiska mått och steg till myteriets kväfvande. Sedan han beordrat en bataljon af Upplands regemente att fatta posto på landsvägen utanför ofvannämnda landtvärns ståndkvarter, för att hindra all kommunikation mellan landtvärnsbataljonerna, befallde han Lifgardet till häst att utrycka och »Södermanlands jägaredivision att på vagnar åtfölja kavalleriet», för att under stabsadjutanten Willebrands befäl »eftersätta och gripa de upproriska».

Allt detta verkställdes med sådan skyndsamhet, att det afmarscherade Södermanlands landtvärn, medan det afbidade det öfriga landtvärnets ankomst, öfverraskades och beröfvades gevär, utredning, ammunition och kappor samt under eskort affördes till Boijes högkvarter, Ortala bruk. Där sattes 44 man »under fängslig bevakning». I följd af Boijes raska och kraftfulla ingripande gjorde nu hvarken Södermanlands eller Jönköpings och Upplands landtvärn vidare motstånd mot att embarkera på kanonsluparna. Hvad de arresterade angår, föreslog Boije, att, ehuru de gjort sig skyldiga till ett svårt brott, men »förmodligen handlat mera af oförstånd än elak vilja», Wachtmeister hos hertigenriksföreståndaren endast skulle anmäla dem »till en sträng och exemplarisk judiciel bestraffning, som i åsyn af de öfriga landtvärnen, till varnagel för dessa, kunde framför fronten dem tilldelas». Så blef det ock. Några veckor därefter lät Wachtmeister förkunna nämnda landtvärn, sedan det erkänt sitt brott, »Kongl. M:ts nådigste förlåtelse för denna gång», utom hvad en korpral beträffar, som varit den egentliga ledaren af myteriet. Denne straffades dock ej svårare, än att Wachtmeister tills vidare förflyttade honom till Södermanlands regemente, »för att där vänja honom vid krigslydnad».[1]

Sedan landtvärnet gått ombord på kanonsluparna afgick Degen med dem den 23 till Skeppsmyra, bakom Arholma, där han, ehuru »ännu mycket drifis syntes i hafvet», enligt order skulle hafva sin station. Hvad de 12 kanonsluparna åter angick, fingo de i Stockholm ej den besättning man först tillämnat dem. Ty äfven dessa slupar erhöllo order att afgå till Brevik, dit de under major Sjöholm anlände den 24 maj. Därstädes embarkerade på dem den 26, 6 subaltern-officerare, 12 underofficerare och 600 man korporaler och soldater, dels af landt-

[1] Bil. I: Boijes bref till Wachtmeister $^{21}/_{5}$; den senare $^{15}/_{6}$ till konungen.

värnet, dels af de indelta infanteriregementena. Därefter afgick äfven Sjöholm till Skeppsmyra.[1]

Efter detacheringarna i slutet af april hade den omkring Grisslehamn stående arméen blifvit reducerad, så att den i början af maj, ehuru landtvärnet förstärkts med tillfrisknade, endast utgjorde 2,870 man,[2] hvilka kort förut blifvit fördelade i tvenne brigader. Emedan första brigaden efter nyssnämnda detacheringar endast bestod af det mycket hopsmultna Södermanlands regemente, hade nämligen grefve Cronstedt, som var öfverstelöjtnant vid detsamma, på Wachtmeisters förslag blifvit entledigad från sitt brigadbefäl och begifvit sig till Södermanland för att därstädes i Wachtmeisters frånvaro taga hand om den hemmavarande delen af regementet. Hemförlofvandet af Södermanlands regementes andra bataljon senare i maj[3] samt de besättningar, kanonsluparna fått, förminskade den i nämnda trakt stående delen af arméen ytterligare, så att den i slutet af maj endast utgjorde omkring 2,000 man[4], förlagda i Väddö och Häfverö socknar. Befälet öfver dessa trupper hade chefen för andra brigaden frih. G. Boije fått sig uppdraget af Wachtmeister, då denne på grund af arméens ringa styrka »med nådigt tillstånd» den 19 maj förlade sitt högkvarter till Stockholm.[5] Denna flyttning åstadkom likväl inga andra förändringar i Wachtmeisters ställning till Kustarméen, men i slutet af maj skulle andra omständigheter vålla, att hans befäl vardt långt vidsträcktare och betydelsefullare än förut.

Svenska regeringen hade, såsom redan nämndt är, i april skickat frih. V. G. v. Schwerin till Petersburg för att utverka en antaglig fred eller åtminstone ett stillestånd.

---

[1] Wachtmeisters rapporter $^{19}/_{5}$ och $^{29}/_{5}$ samt order till Boije genom Schulzenheim $^{20}/_{5}$.

[2] Se styrkeförslaget $^{5}/_{5}$, bil. I.

[3] Om Cronstedts aflägsnande se Wachtmeisters rapport $^{26}/_{4}$. Södermanlands andra bataljon, endast 160 man stark, hvilka dels återkommit ur fångenskapen dels utskrifvits från sjukhusen, var i saknad så väl af beväring (beväpning) som beklädnad. Wachtmeister hade därför föreslagit, att denna bataljon såsom »alldeles obrukbar» skulle hemförlofvas för att af rotarna erhålla kläder och ur kronans förråd gevär samt sedermera exerceras med regementets rekryter. Bil. I: Wachtmeisters rapport $^{8}/_{5}$.

[4] Styrkeförslag för 1:sta och 2:dra brigaden, juni månad. Krigsarkivet.

[5] C. F. König, som själf tillhörde Kustarméen uppger i sitt arbete nyssämnda datum. Wachtmeister rapporterar $^{19}/_{5}$, att han förlagt sitt högkvarter till Stockholm, men uppger icke datum, när detta skett. I sin generalorder $^{16}/_{5}$ däremot tillkännager han, att högkvarteret med den $^{17}/_{5}$ skulle förläggas till Stockholm. Men kanske har han måst kvarstanna i Väddö en eller två dagar längre än han ämnat. Bil. I.

Schwerin hade föga framgång i sitt företag. Kejsaren gaf honom ej ens företräde. Statskansleren, grefve Romanzoff, mottog honom visserligen men visade sig både i de muntliga och skriftliga förhandlingarna så litet tillmötesgående som möjligt. Orsaken härtill var, att man i de ledande kretsarna i Ryssland på grund af partistriderna i riksdagen hyste ett stort misstroende till den nya svenska regeringens bestånd och ännu mera till hennes önskan efter fred. Detta framgår tydligt af det skriftliga svar Romanzoff gaf på Schwerins framställningar. Kejsaren hyste nämligen, skref statskansleren, den lifligaste åstundan efter fred, hvarpå det klaraste beviset låg i att han afbrutit de militära operationerna just i det ögonblick, då deras framgång skulle ha gifvit honom de skönaste utsikter till fred, och det på ännu fördelaktigare villkor än dem, som föreslagits. Men kejsaren hade med den uppriktigaste ledsnad sett, att denna hans önskan efter fred var långt ifrån att delas af den svenska regeringen. Ty denna sökte draga ut på tiden, hvarigenom fredsverket endast fördröjdes. Alla underrättelser kejsaren mottagit från Sverige voro ägnade att ingifva honom det mest berättigade misstroende till den svenska regeringens verkliga ställning. I följd däraf hade han nödgats afslå förslaget om stillestånd samt att fortsätta kriget, ända till dess »*en laglig styrelse i Sverige*» klart och tydligt visade sig hågad att sluta fred på de enda villkor, som kejsaren kunde antaga. Hvilka dessa voro, hade man redan låtit svenska regeringen veta. Ingen åstundan efter att ytterligare utsträcka sina eröfringar hade förmått kejsaren att fatta detta beslut, ty han vore beredd att återställa allt, som hans trupper höllo besatt *på andra sidan Kalix*.[1]

Af denna Romanzoffs skrifvelse framgår, att Ryssland tänkte begagna sig af Sveriges inre olyckliga ställning för att få en fred till stånd efter sin vilja. I ett af sina muntliga samtal med Schwerin hade dessutom den ryske statskansleren rent ut sagt: »till slut skall eder riksdag ej förfela att blifva ett medel för H. K. Maj:ts planer».

Kort efter mottagandet af detta svar afreste Schwerin från Petersburg. Han återkom till Stockholm den 6 maj. De underrättelser han medförde kunde ju icke annat än i högsta grad uppväcka oro och bekymmer hos den svenska regeringen och hos den snart sammanträdande riksdagen.

[1] Bil. IV: Romanzoffs not af den $^{9}/_{21}$ april.

Den 9 maj öppnades 1809 års märkvärdiga riksdag. Dagen därpå förklarade ständerna Gustaf IV Adolf och hans familj förlustiga Sveriges krona. Den 13 maj beslöt adeln och kort därefter äfven de ofrälse stånden, att hertigen-riksföreståndaren skulle äga full makt och myndighet att göra fred samt att taga de mått och steg därtill, som han fann nyttigast. Dessa bägge beslut kunna uppfattas såsom svar på ryssarnas hotelser att inblanda sig i tronföljarevalet samt på deras vägran att erkänna den nya svenska regeringen såsom fullt »laglig». Den 14 maj afsändes major Spalding med ett bref från hofkansleren frih. Lagerbielke till ryska statskansleren. Svenska regeringen hade nämligen beslutit sig för att åter en gång försöka lyckan i Petersburg.

I nämnda skrifvelse, som är daterad den 12 maj, upplyste Lagerbielke »med diplomatisk finhet ryska styrelsen om den märkvärdiga tilldragelsen den 10 maj (den kungliga familjens afsättning)», samt att hertigen-riksföreståndaren af ständerna erhållit full myndighet att göra fred. Därjämte begärde han pass för förre ambassadören vid ryska hofvet frih. v. Stedingk, som blifvit utsedd till fredsunderhandlare.

Det svar Romanzoff gaf på denna skrifvelse var hållen i en välvilligare ton än den förra. Men ryska regeringens fordringar voro klart och bestämdt formulerade i tre punkter.

Den första punkten innehöll, att Ryssland icke kunde skilja sig från sina bundsförvanter, hvarför Sverige äfven med dem borde inleda fredsunderhandlingar. Enligt den andra skulle Sverige afstå från förbundet med England och antaga kontinentalsystemet. I den tredje fordrades, att Bottniska viken och Kalix älf skulle komma att utgöra gränsen mellan Sverige och Ryssland.[1]

Om svenska regeringen antoge dessa såsom bas för fredsunderhandlingarna, så skulle hon därom underrätta Barclay de Tolly, som efterträdt Knorring i öfverbefälet. Ty i detta fall hade Barclay de Tolly befallning att utfärda pass för den svenske underhandlaren, så vida denne var en för ryssarna behaglig person. Svenska regeringens erbjudande att affärda frih. von Stedingk som fredsunderhandlare till Ryssland hade väckt kejsarens synnerliga tillfredsställelse.

---

[1] Om denna underhandling se vidare Romanzoffs bref till Lagerbielke af den $^{14}/_{26}$ maj och andra aktstycken, bil. IV.

Med detta svar återkom Spalding först den 6 juni till Stockholm. Men redan vid pass tre veckor förut hade svenska regeringen omsider börjat vidtaga mått och steg till rikets försvar. Det är betecknande för den nya regeringen, att hon från den 13 mars till den 17 maj visat en förvånande sorglöshet i nämnda afseende. Penningebrist och de många svårigheter, som den tidens kommunikationer lade i vägen för truppers förflyttande från den ena aflägsna orten till den andra, samt nödvändigheten att försvara gränserna mot Danmark och Norge kunna visserligen delvis förklara men näppeligen helt och hållet ursäkta, att så litet gjorts för rikets skyddande mot fientliga anfall. — De försvarsåtgärder af vikt regeringen under sagda tid vidtagit äro nämligen lätt räknade. Den första var, att man, när en rysk invasion efter Kulneffs öfvergång till Grisslehamn tycktes vara förestående, hade beordrat »*Konungens Lifgrenadierer*» att från sina hemorter i Östergötland, i forcerade marscher tåga till Grisslehamn. Men sedan man i Stockholm fått veta, att Lagerbring afslutat konventionen i Jomala, utfärdades kontraorder åt detta regemente, af hvilket åtminstone en del redan den 26 mars hunnit fram till Jäders gästgifvaregård i Södermanland. Kort därefter fingo Lifgrenadiererna befallning att tåga ner till Blekinge.

De förlades nämligen i detta landskap i kantoneringskvarter för att användas till Karlskronas och flottans försvar, för hvilket befälhafvande amiralen därstädes, Puke, uppgjort en synnerligt god plan.[1]

För sjöförsvaret hade regeringen äfven vidtagit ett par andra åtgärder. Den 5 april hade nämligen Puke genom generaladjutanten för flottorne Viktor v. Stedingk fått order att med 2 stora fregatter *Euridice* och *Af Chapman* förstärka konteramiralen Hielmstjernas i Malmö varande eskader, som endast bestod af skärgårdsfartyg. Kort därefter utlöpte äfven fregatterna med proviant för 4 månader. Till samma ort som dessa beordrades ock från Göteborg örlogsbriggen *Vänta Litet.*

Den gagneligaste åtgärden vidtog regeringen likväl den 6 april. Ty genom ett bref af denna dag till Sjöförvaltningen utanordnade hertigen-riksföreståndaren månatligen för mars och april 100,000 rdr för örlogsflottan och 200,000 rdr för arméens

[1] Se saml. Örlogsflottan: chefens skrifvelser i april, Riksarkivet.

flotta. Dessa medel skulle utgå, till dess riksens ständer hunne sammankomma.

Utgången af Schwerins mission till Petersburg och farhågorna för Rysslands inblandning i Sveriges inre angelägenheter, särskildt hvad tronföljarefrågan angår, hade omsider till följd, att regeringen beslöt att med kraft gripa sig an med vidtagande af åtgärder till rikets försvar. Det var ock hög tid därtill. Ty ryssarna började göra allt större framsteg i Västerbotten. Dessutom hyste man fruktan för att deras skärgårdsflotta, som fått en betydande förstärkning genom att vid Sveaborgs fall största delen af Finska eskadern af arméens flotta fallit i deras händer, vid första öppet vatten skulle göra ett anfall mot mellersta Sverige och i trakten af Stockholm landsätta en armé.

Dessa hotande omständigheter gjorde, att regeringen den 17 och 19 maj af ständerna begärde erforderliga medel till starka rustningar både till lands och sjös. Sistnämnda dag anslogo ock ständerna 200,000 rdr i veckan för nämnda ändamål.[1] Några dagar därefter, eller den 23 maj, befallde hertigen-riksföreståndaren generalmajoren G. V. af Tibell och troligen samma dag äfven Gustaf Wachtmeister, att de hvar för sig skulle uppgöra en plan till östra kustens och Stockholms försvar. Tibells »memorial» rörande denna sak var redan färdigt den 26 maj och inkom på grund af »nådig befallning» såsom ett särskildt utlåtande. Gustaf Wachtmeister åter utarbetade sin plan i samråd med Tibell och konteramiralen frih. O. R. Cederström.

Den sistnämnde hade nämligen den 24 maj fått order att mottaga befälet öfver de »i norra skärgården och Bottniska viken nu sammankommande eskadrar af så väl amiralitetet som arméens flotta». Redan följande dag hissade han sin flagga på kungl. jakten Esplendian. Han skulle likväl stå under Gustaf Wachtmeisters öfverkommando.

Redan den 27 maj hade Wachtmeister fått färdigt sitt »*underdånigste projekt till kustens bevarande*». Aktstycket är endast undertecknadt af honom, hvadan han väl måste vara åtminstone *en* af de förnämsta upphofsmännen till detsamma. C. F. König påstår, att själfva planen blifvit utarbetad af Cederström och Tibell i en krigskonselj. Om Gustaf Wachtmeisters medverkan nämner han däremot ej ett enda ord. Att det, som

[1] Schinkels Minnen, V, s. 76, 77.

beslutits om flottan, i väsentlig mån tillkommit genom Cederström, är högst antagligt. Men som hela defensionsplanen var baserad på den största samverkan mellan flottan och arméen, så kunna väl icke *alla* bestämmelserna om den förra härröra från Cederström ensam.

Hvad Tibell åter beträffar, så framgår det af hans ofvannämnda »memorial», att han haft stor andel i tillkomsten af Wachtmeisters »projekt». Men i det sistnämnda förefinnes äfven åtskilligt, hvarom ej ett ord förekommer i Tibells »memorial». Det är redan förut omnämndt, att Wachtmeister den 13 april uppgjort en plan till Stockholmstraktens försvar i händelse af ett ryskt anfall. Det förefaller, som om grundprincipen i denna kan skönjas i hans »projekt» af den 27 maj, åtminstone hvad arméens uppgift angår. Dock är det naturligtvis endast fackmän, som kunna bestämdt afgöra sammanhanget mellan dessa Wachtmeisters båda försvarsplaner. I alla händelser torde det vara skäl att gifva en utförligare framställning af Wachtmeisters *»underdånigste projekt till kustens bevarande»*, på det att därigenom herrar militärer måtte få tillfälle att taga kännedom om detsamma och kunna bilda sig ett omdöme om graden och arten af Gustaf Wachtmeisters duglighet som general. För en sådan framställning finnes så mycket större anledning, som detta »projekt», efter hvad nedan nämndt är, icke blifvit behandladt eller ens i korthet berördt i något hittills allmänt tillgängligt arbete.[1]

---

[1] *En* forskare har visserligen redogjort för ofvannämnda defensionsplan, nämligen ryttmästaren C. F. König i sitt ofvan citerade arbete. Denne författare synes likväl icke ha fått sin kunskap om planen omedelbart ur första, utan endast ur andra eller tredje hand. Ty åtskilligt i hans framställning visar, att han ej sett hufvudaktstyckena, d. v. s. Tibells »memorial» och Wachtmeisters »projekt». Flera inkorrektheter och förväxlingar förekomma äfven i Königs framställning, men hvad hufvudsaken angår, är innehållet i densamma nog i det hela taget riktigt. Om ofvannämnda hufvudaktstycken se bil. I.

(Forts.)

Strödda meddelanden och aktstycken.

Peter I och Ryssland på hans tid skildrade af ett ögonvittne.[1]

Danske envoyén Just Juel (född i Viborg den 14 oktober 1664) förde enligt sin instruktion under sin ryska beskickning, 1709—1711, en dagbok, som är en mycket rikt flödande källa för den, hvilken önskar lära känna det inre lifvet i Ryssland under början af 1700-talet, ja, den kan sägas vara ett högst dyrbart bidrag till Rysslands kulturhistoria för denna tid. Författaren berättar med synbart intresse för sin uppgift och efter att noga hafva sett sig om eller hört sig för. Han skildrar kyrkliga bruk samt ceremonier vid dop, bröllop, begrafningar, biskopsinvigningar. Han redogör bl. a. för städers och fästens läge och utseende, för flottan, handel, bränvinsförpaktning, mått, mål och vikt, apoteks- och postväsende, rättegångsförfarande, straff, dans, gästabud och kost, klädedräkt och badstugor. Den förste doktorn hos ryssarna är badstugan, den andra bränvinet, den tredje löken, säger han. Särskildt intresse för oss erbjuder författarens framställning af den lutherska kyrkan i Ryssland. Församlingen i Moskva hemsöktes 1710 af tvedräkt, hvarvid den svenske regementspastorn Staffenberg (enligt Ennes Stappenbeck) spelade en roll, en man, hvars uppträdande sedermera (1711) medförde, att församlingen miste sin förra frihet i kyrkosaker. Däremot är boken jämförelsevis mindre gifvande för den politiske historikern, med allt erkännande lämnadt åt värdet af Juels bidrag till karakteristiken af en mängd af den tidens förnämsta handlande personer i Ryssland. I allmänhet är han ganska skarp i sina omdömen, men han anser sig böra tala sanningens osminkade språk inför sin konung, att denne må blifva upplyst om rätta förhållandet. Hade verket varit afsedt för offentligheten, skulle han, såsom det heter i hans underdåniga dedikation, »visszeligen brugt dend forsigtighed, at de fortellinger deraf vare blevne udelugte, hvorved Tsaren og hans undersaatter her og der afmalis med farver, som dennem lidet pryder.»

---

[1] En rejse til Rusland under tsar Peter. Dagbogsoptegnelser af viceadmiral Just Juel, dansk gesandt i Rusland 1709—1711. Med illustrationer og oplysende anmærkninger ved *Gerhard L. Grove*. VI + 473 + IX sid. København. Gyldendalske boghandels forlag. 1893.

Man behöfver ej påpeka, att denna omständighet, långt ifrån att förringa, tvärtom höjer arbetets värde.

Dagboken är hållen i en anspråkslös stil, och man följer författaren med synnerligt stort nöje, äfven om han här och hvar gör sig skyldig till upprepningar af fakta eller omdömen. Vid sina iakttagelsers anställande hade han god hjälp af sin handsekreterare Rasmus Aereboe (död såsom notarius publicus i Köpenhamn 1744), hvilken ej allenast utskrifvit dagboken, som föreligger i original i danska Rigsarkivet, utan äfven, enligt utgifvarens förmodan, författat vissa partier af densamma. Stycken af den hafva förut offentliggjorts af utgifvaren, Gerhard Grove, sekreterare vid danska Rigsarkivet, dels i hans upplaga af Aereboes biografi (1889), dels, i omarbetadt skick, i »Nordisk tidskrift» för 1891, där de i artikeln »Træk af Peter den stores liv» meddelade kostliga scenerna ännu torde lefva i mången läsares hågkomst. Hr Grove har med yttersta sorgfällighet skött sitt utgifvarekall och ökat bokens värde genom upplysande noter — till största delen biografiska notiser — och ett antal illustrationer, bl. a. 33 porträtt efter samtida bilder af i verket omtalade framstående personer. En af ryska legationssekreteraren i Köpenhamn Stjerbatjev verkställd rysk öfversättning af dagboken infördes 1892 i »Russkij archiv», men — af skäl, som man lätt kan föreställa sig — i mycket stympadt skick. Emellertid förberedes nu en fullständig rysk öfversättning.

* * *

Danmarks stillasittande efter freden i Travendal (1700) hade icke varit tsar Peter behagligt. Under de närmast följande åren sökte han flera gånger förmå Danmark till en brytning med Sverige. Men de politiska konjunkturerna — Karl XII:s segrar och stormakternas befarade ovilja öfver ett krig i Skandinavien — höllo Danmark tillbaka. Därjämte kunde detta rike med allt skäl för fredens bibehållande begagna sig af ordalagen i just denna 1699 års förbundstraktat, på hvilken äfvenledes Ryssland för sina syften åberopade sig. Det föreskrefs nämligen där (§ 3), att casus belli skulle inträda, om den ene af de allierade anfölles med krig eller »turberades» i sina rättigheter eller i sitt mellanhafvande med en makt utsattes för en tredje makts våldsamma inblandning. Med rätta heter det ock i 6:te punkten af Juels instruktion »dasz solche casus alle sich auff den jetzigen Krieg zwischen des Czaren Lbd. und Schweden schwerlich appliciren lieszen». Men ändrade faktiska förhållanden medförde också ändrade rättsåskådningar. Karl XII:s föga framgångsrika fälttåg i det fjärran Ukrajna och tsarens senast i december 1708 framställda löften om subsidier och krigsfolk i händelse af en ruptur frestade till aktivitet. Dåvarande kommendören i flottan Juel fick helt oförmodadt befallning att gå såsom envoyé till Ryssland med uppdrag enligt instruktion af den 11 juni 1709 att i första rummet sondera tsaren om storleken af de understödsmedel, han förespeglat, och om konung Augusts planer i fråga om polska tronen.

Men Juel skulle därjämte arbeta på afslutandet af en handelstraktat, han skulle söka utverka nederlagsrätt och privilegier för danska köpmän i Moskva och i någon af de nyligen eröfrade Östersjöhamnarna samt draga den ryska persiska handeln till Köpenhamn, där ett »rysshof» efter mönstret af det i Stockholm borde inrättas. Vidare skulle han söka förmå tsaren reglera frågan om norska lappmarken, hvarest »des czaren hohen Vorfahren Bedienten zweiffelsohne zu Ihrem Privat-Nützen sich theils heimblich, theils mit Gewalt zum Prejudice Unserer Crohne Norwegen, auszgebreitet, und Uns ein guth Stücke Landes entzogen».

Den 17 juni 1709 begaf Juel sig på färden, som till en början gick öfver Tyskland. I Potsdam gjorde han sin uppvaktning hos konung Fredrik IV, som, stadd på hemresa från Italien, jämte konung August i nämnda stad vid prunkande fester undfägnades af den preussiske konungen. Detta trekonungamöte höll den tidens diplomater Europa rundt i en orolig och väntansfull spänning. Något förbund blef väl icke af, men så pass mycket hade situationen klarnat, att åt Juel öfverlämnades förslag till en dansk offensiv allians med Ryssland. Efter att i Königsberg den 24 juli hafva fått underrättelse om utgången af slaget vid Poltava, steg Juel i Pillau ombord för att segla till Narva. I närheten af Reval hindrades han dock af svenska fregatten »Wolgast» under löjtnant J. Skruw från den 12 till den 28 augusti att fortsätta resan. De svenska örlogsmännen i Finska viken, hvilka redan väntade Juels ankomst, hade order att hindra hvarje fartyg att segla på Narva. Juel hänvände sig emellertid till den kommenderande amiralen Ankarstierna och erhöll hans tillåtelse att passera. Efter åtskilliga svårigheter från den ryske kommendanten i Narva V. Zotovs sida fick han landstiga den 3 september. I Narva »begyndte strax dend Ryssziske karrighed og suurfüttighed at lade sig tilsiune, som jeg siden fik nock at erfare». Han förvånades öfver truppernas förträffliga skick och framställde i ett bref till geheimerådet Sehested den förmodan, att konungen för länge sedan skulle hafva vidtagit andra mått och steg, om han känt den ryska härens tillstånd och huru svenskarnas segrar öfverdrifvits i Europa. Med gladt mod underrättade han också ryske storkansleren Golovkin, att hans herre var beredd att bryta med Sverige, samt hoppades, att tsaren ej skulle sluta fred, utan att Sverige till Danmark afträdde Karl X Gustafs eröfringar; dessa i Sveriges ägo vore ett ständigt hot mot både Danmark och Ryssland. Den 30 november anlände tsaren till Narva, och vid en festlig måltid samma afton, då tsaren bar den värja han tagit från Rhenschiöldt vid Poltava, fick Juel sitta vid tsarens sida. »Hand gav sig strax i saa fortroelig samtale med mig, som hand kunde have været min liigemand og kiendt mig i mange aar». Samtalet fördes utan tolk, »saasom hand self talte Hollandsk saa tydelig, at jeg det læt kunde forstaae». Det rörde sig om — sjöväsendet. Juel fick nu genast göra bekantskap med den tsariska societet, i hvilken han ofta skulle komma att umgås och hvars vanor han ofta skildrar. Åtskilliga bojarer och kneser,

hvilka tsaren höll som narrar, voro med: »de raabte, skreege, pebe, hvislede, sange og røgte toback i stuen hos ham». Men tsaren »loed sig deris raaben og skrigen i hans øren, skiønt de offte tiltalte ham self, intet anfegte», och »afftenen gick bort med stærck dricken». Vid en middag dagen därpå ryckte Juel fram med sitt ärende: frågan om en offensiv allians. Man må förlåta honom hans häpenhet, då han af tsarens mun fick den oväntade upplysningen, att alliansen genom Dolgorukij afslutits i Köpenhamn redan den 22 oktober. Så fick Juel utan öfliga ceremonier umgås med tsaren; han befalldes att gömma sitt kreditiv till den högtidliga audiensen i Moskva. Efter att en tid hafva vistats i Petersburg begaf han sig till Moskva, som vid hans ankomst den 29 december smyckade sig till det triumftåg, öfver Poltava-segern, som tsar Peter höll den 1 januari (n. st.) 1710.

Juel lämnar en detaljerad redogörelse för tågets sammansättning. Han skildrar ock triumfatorn själf. »Hand, som heele resten der var omkring ham, vare brav druckne og tilpackede.» Plötsligt gaf tsaren hästen sporrarna, »havde et meget blægt, felt og forvendt ansigt, giorde mangfoldige skræckelige miiner, med hoved, mund, arme, skuldre, hænder og fødder». Han red »til en gemeen soldat, som bar en svensk fane og mueligt ej gick effter hans tycke. Samme soldat hug Tsaren med sin i haanden blot havende kaarde elendig og til skamme. Derpaa holdt Tsaren stille paa sin hest med samme ommelte skræckeliige miiner, drejede med hovedet, skævede med munden, vendte øjne, treckede med arme og skuldre, og sprettede for og bag med beenene». Sådana konvulsioner, säger Juel, får tsaren mest »naar hand er vreed, eller har faaet onde tiidender og ellers er ilde tilfreds og i dybe tancker, saa hand offte over borde, naar hand spiiser, faar saadane træck i seenerne i armene, at hand med knive og gaffeler, som hand kand have i haanden sticker op imod og saa nær forbj sit ansigt, saa mand er bange, hand skal skiære eller sticke sig i ansigtet».

Emellertid dröjde det med Juels audiens, ehuru han flere gånger varit, hufvudsakligen vid festliga tillfällen, i tal med tsaren om politiska saker, »eftersom det er dend rætte og alminndelige tiid og stæd i Ryssland, ved giestebudder og maaltider at giøre sine forrætninger, thi da bliver meest alle sager ved et glas viin aftalt og sluttet». Ja, han hade t. o. m. haft såväl tsaren som begge kanslererna, Golovkin och Sjafirov, hemma hos sig till öfverläggning. Ändtligen den 11 februari 1710 fick Juel audiens. Den gick för sig i Preobrasjenskij-sloboden, en förstad till Moskva, där tsaren bodde i ett mycket oansenligt trähus, »omtrent som en præstegaard i Norge.» Emellertid blef audiensen ej offentlig, såsom Juel fordrade, ty ryska kansliet fann hans kreditiv behäftadt med formfel — naturligtvis ifråga om tsarens titel. Golovkin införde Juel til tsaren, »som stoed endnu half iklæd med sin nathue paa, saa som hand intet skiötter om, eller i det mindste anstiller sig som ej at agte om slige ceremonier eller giöre något væszen deraf». Man skulle kunna tro, att Juels mission erbjöd föga svårigheter, då ju alliansen redan var sluten.

Men hans uppgift var i själfva verket ganska kinkig. Det ålåg honom nämligen att utverka subsidier, om hvilka, egendomligt nog, traktaten ej innehöll några bestämmelser af det skäl, »at kongen for at angribe Skaane før vinteren havde skyndt sig at slutte denne, uden at spilde Tiden med flere Expresser for at stipulere nærmere om subsidierne». Hvarken vid audiensen eller under de följande årslånga förhandlingarna lyckades Juel få ett gynsamt svar på sin begäran om penningeundsättning.

Den 28 februari 1710 midt under en ståtlig bröllopsfest hos en Moskva-köpman, hvarvid tsaren sin vana trogen spelat en marskalks rol — hans ständiga oro tillät honom ej vara en sysslolös deltagare vid samkväm — kastade han sig i en släda och for, följd af endast två eller tre tjänare helt oförmodadt till Petersburg. Det var hans sed att resa med ringa följe och på ej förut bestämd tid »baade for at være dis sickrere for onde mennisker, saa og for at komme uformodendis, og see, om alting er bestilt efter hans udgivne befalninger». Den 13 mars reste Juel efter till Petersburg, där han den 11 april fick underrättelse om danskarnas nederlag vid Helsingborg, »som foraarsagede mig saa stoer bedrøvelsze, at jeg ej gad gaaet ud». Men tsaren og bägge kanslererna kommo hem till honom och tröstade honom. Tsaren skref samtidigt ett bref till konung Fredrik med försäkran, att han tog lika stor del i olyckan, som om den händt honom själf, och bad honom att med gud shjälp söka hämnas det nederlag, som svensken, denne »ondskefulle fiende», tillfogat honom »eftersom Eders majestät ju icke i detta krig söker något främmande utan endast återvinna Eder majestäts eget». Men för ryssarna blef året 1710, såsom det börjat, ett triumfens år: Viborg (juni), Riga (juli), Dünamünde och Pernau (aug.), Keksholm och Reval (sept.) föllo i deras händer, och Petersburg genljöd af glädjesalvor. Ja, »der blev meere krud forskudt til fryd og glæde over disze mangfoldige sejervindinger og ved skaale derover end der ved stædernes erobring blev forbrugt» — ett yttrande, som må hafva sin tillämpning på glädjekanonaden öfver det af 50 man försvarade Arensburgs fall, men för öfrigt får tagas med reservation. Peters glädje var emellertid lätt begriplig, då det ju var frågan om framgångar öfver »et av de mægtigste, skarpsindigste og striidbareste folck i verden», såsom han själf karakteriserade svenskarne inför Juel. Den 19—22 oktober hölls en tre dagars glädjefest med klockringning, illumination, fyrverkeri, saluter samt ett hejdlöst ätande och drickande. Juel lyckades på grund af sjukdom hålla sig undan. På tredje dagens afton gick tsaren från dörr till dörr i staden, och öfverallt åts och dracks. Klockan 9 på kvällen besökte han äfven Juel, som låg till sängs, och med honom voro öfver 400 personer, ministrar, kneser och bojarer: »alle vare skumfulde undtagen Tsaren alleene». Och dock hade tsaren, enligt hvad han senare meddelade Juel, den dagen druckit 36 glas vin. »General-Admiralen Apraxin rosede sig af, at hand i 3 dage hafde drucket 180 glas viin». Juel led otroligt af att nödgas deltaga i dryckeslagen och att berusa sig. Han lofvade tsarens

biktfader 500 rdr specie till en klosterbyggnad, om denne kunde förmå tsaren att skona honom, ja, han använde tsarens älskarinna Katarina såsom förebedjerska, men allt förgäfves.

Juel var med på den sjöexpedition, som i maj 1710 utrustades för att undsätta belägringshären utanför Viborg, hvars »befæstning paa søesiiden var saa slæt, at neppe noget slættere kand betænckis, saa jeg i höjeste maader var forundret, at den i vinteren over iisen med kaarden i haanden ej var bleven stormet». Sjöexpeditionen, som räknade sammanlagdt 270 stora och små fartyg, företogs, emedan det var omöjligt att undsätta den ryska belägringsarmén landvägen. Juel kunde ej nog förvåna sig öfver ryssarnas förvägenhet att i ett isfyldt farvatten, som ingen man på flottan kände, på fartyg, som till största delen voro odugliga att hålla sjön, öfverföra belägringsartilleri, munförråd och folk till Viborg. Två svenska 50-kanonskepp hade varit nog att skjuta hela den ryska flottan i sank. Men lyckan gynnade ryssarna. Två dagar sedan de ryska fartygen kommit välbehållna i hamn, visade sig 8 svenska linieskepp! Om expeditionen, i hvilken tsaren själf deltog som schoutbynacht, misslyckats, skulle, enligt Juels åsikt, de belägrande af hunger nödgats lämna staden och till största delen väl svultit ihjäl, innan de hunnit fram till Petersburg. »Saa at udij dette tog saaes en dobbelt Guds forsiun, hvilcken, naar en Herre i verden skal blive stoer, lader alting føje Ham, i hvordan det end er anlagt», säger Juel.

Men hade 1710 börjat med glädje, så slutade det med sorg: under ryssarnas julhelg kom underrättelsen att turkarna, på Karl XII:s bearbetningar, förklarat Ryssland krig. »Gemytterne vare paa Rysszerne ved dend tiidende bleven saa nedslagne, at de fast alle vare saa afmægtige, som de ved enden af en lang fasten plejer at være». Nyårsdagen firades dock med en stor middag hos furst Mensjikov. Till denna voro äfven Karl Piper, Rhenschiöldt, Jos. Cederhielm och Adam Lewenhaupt inbjudna. »Grev Piper udj ald den viderværdighed, som baade hand og hans Herre var bestæd udj, pralede dog og talte saa ubesindelig, at man lættelig kunde see, at hand ej var af stoer eftertanke. Rheinschild og Løvenhoved derimod loede see i deris tale, at de bedre udj tiiden kunde skicke sig, dog uden at feile udj dend ærebødighed, som de vare deris Herre og Konge pligtige». I februari 1711 reste tsaren till Moskva, och Juel följde straxt efter. I mars kunde han inberätta till sitt hof, att han lyckats utverka 6,000 man hjälptrupper, de vid Elbing tagna svenska fångarna och 300,000 rubel i subsidier — en framgång, som han tillskref Mensjikovs och de andra ministrarnas frånvaro. Men månne den ej bör tillskrifvas Rysslands dåvarande kritiska läge? Den 17 mars lämnade tsaren Moskva och begaf sig till armén. Först den 29 maj följde Juel efter. På vägen till Kiev berättades honom i byn Boesna, att i den gård, där han var härbergerad — som tillhörde en kosacköfverste, Rhenschiöldt en gång varit [illegible]terad, och att denne vid affärden tagit med sig kosacköfversten hustru, som ännu troddes vara hos konung Karl i Bender.

hittills otryckt krigshistoriskt aktstycke, som meddelar nya,
nta detaljer om händelsen i fråga.[1] Af stort intresse äro jäm-
underrättelser om åtskilliga tilldragelser, som Juel återgifver
amtal straxt efter affären med personer, hvilka deltagit i den.
. Så berättade ögonvittnen, att »Tsaren, den tiid hand war
ett aff den tyrkiske armée, var sielf saa fortviflet at hand løb
g tilbage i lejren, som afsindig, slaaende sig for sit bryst,
hvercken mæle eller tale, saa de fleeste tænckte, hand skulde
faaet et slag.» Själf försäkrade tsaren Juel, att om han ej
ortsändt general Rönne med 9,000 man kavalleri nedåt Donau,
han hafva upptagit striden, men att han med 36,000 (styrkan
,246) man samt litet eller intet rytteri ej vågat skrida till slag
rkarnas öfver 100,000 man starka här, mest rytteri (turkar
tarer utgjorde öfver 200,000 man). Det är en allmänt
erättelse, att det var Katarina, som räddade Peter och hans
nom att med sina egna och inom lägret samlade dyrbarheter
storvesiren. Därom vet Juel intet. Han säger visserligen,
ej »dend Tyrckiske vizir loed sig overtale og kjøbe til fred,
det været umueligt, at et menniske kunde have undkommet».
etta syftar antagligen på det åt den ryske underhandlaren,

Två kartskisser, återgifna i fototypi, förtydliga den ryska samt den turkisk-
härens ställning vid Prut. Originalet till den ena, en mycket liten och
ning, härrör från Juels hand. Originalet till den andra är ett stick, hvars
utgifvaren säger sig ej hafva lyckats finna. Så vidt anmälaren kunnat
r detta stick af svenskt ursprung. Ehuru ryssarna, såsom framför allt af
ildring framgår, endast medelst guld lyckades köpa sig lifvet och friheten,
ej i betänkande att, väl undkomna faran, utsprida, att de haft framgång
karna. Att detta skryt skulle i hög grad uppröra svenskarna, är naturligt,
gjorde hvad de kunde för att öfvertyga Europa om motsatsen. Så tillägger
kansleren von Müllern i ett bref till svenske envoyén hos Generalstaterna
quist, dat. vid Bender den 20 november 1711, en passus (som saknas i

Sjafirov, gifna bemyndigandet att lofva storvesiren 150,000 rubel och de öfrige högre officerarna betydliga belopp. Däremot har Juel en ganska kuriös skildring af Katarina och hennes dyrbarheter. »Tsarinden uddeelte alle sine Edelsteene og smycker i slaget til alle forekommende tienere og officeerer, men, da slaget var forbj, og freden sluttet, tog hun det igien, siigendis, at Hun havde givet dem det i forvaring alleene». På tal om Katarina må nämnas, att Juel är den första samtida, som uppgifver namnet på hennes förste trolofvade, den »svenske korpralen». Han skall hafva hetat Mejer, men har trots noggranna undersökningar i svenska rullor ej kunnat identifieras. Vidare öfverensstämmer ej Juels framställning med den berättelsen, att det var Katarinas rådighet vid Prut, som föranledde tsar Peter att uppflytta henne från meträss till tsarinna, eller, såsom en författare säger, att »deras äktenskap, som ingicks i hemlighet, erhöll en slutlig bekräftelse under elden från de ottomanska kanonerna vid Prut». Juel berättar nämligen, att tsaren samma afton, som han från Moskva begaf sig till armén (den 17 mars 1711), tillkallat tsar Ivan Aleksejevitjs (hans halfbroders) enka och hennes tre döttrar samt sin syster Natalia, tagit Katarina vid handen och föreställt henne dem, »siigendes at de her efter skulde ansee og holde Hende for hans Gemahl og Tsarinde af Ryssland. Men som hand nu uden nogen ophold maatte reise til sin armee og derfor ej kunde holde bilager med Hende, saa tog han Hende med sig i det forsæt at holde bilager med Hende, naar der gavis bedre tiid og leilighed.» Sedermera hade de tsariska damerna lyckönskat henne och kysst henne på hand. Detta hade Juel af prinsessorna själfva. Då han efter händelserna vid Prut infann sig i tsarens läger vid Mohilev (vid Dnjestr), bekräftade storkansleren Golovkin saken, hvarpå Juel gaf Katarina predikatet majestät. Katarina högmodades ej öfver sin upphöjelse, tillägger han, ty hon var »som tilforn, høflig og snacksom, frembød og med egen haand paa Rysszisk til mig og andre et glas viin paa en tallercken, da jeg spiisede med Tsaren».

Juel visar sig hafva haft öppet öga för den stora betydelsen af händelserna vid Prut. »At dømme efter de omstændigheder, mig bleve fortalte, haver aldrig nogen Armee udj verden været udj større nød», säger han. »Sult og hunger maatte alleene have tvunget dem til at give sig.» Och han tillägger därefter några ord, som äro ägnade att väcka eftertanke, särskildt när det gäller en dom öfver Karl XII:s vistelse i Turkiet: »Ja, om end Tsaren, som icke var at haabe, hafde slaget Tyrcken, saa hafde krigen dog ej dermed været til ende, mens lang tiid bleven ved, og derved det rætte forsæt imod Sverrig enten aldeelis gaaet tilbage, eller uden eftertryck bleven fortsadt.»

I midten af augusti 1711 lämnade Juel Mohilev och begaf sig öfver Lemberg (som hade en infödd svensk, Cappinghausen,[1] till

[1] Härmed åsyftas Johan Mikael von Campenhausen, hvilken 1705 tog afsked ur svensk tjänst såsom kapten vid Nerikes och Värmlands regemente, öfvergick till katolska läran, blef generalmajor i rysk tjänst och afled 1747.

kommendant), Thorn och Dantzig hemåt. Af hans iakttagelser om stämningen i Polen må följande anföras. Han säger: »at dend største deel af Pollackerne gandske paa Ryszerne ere forbittrede, saa de og ingen hemmelighed giøre deraf, at de ere gode Svenske, ihvorvel de Svenske med høflighed har taget meget meere her i landet end Rysszerne med grovhed. Pollackerne gave og denne aarsag til, hvorfore de paa Rysszerne meere end paa de Svenske vare forbittrede, nemlig, at de Svenske vare ankomne som fiender, og aftvungen dem stoere penge, mens, naar de hafde bragt til veje, hvis dem var paalagt, hafde hver beholdt det, hand hafde over, i roelighed og sickerhed som i dybeste fred. Rysszerne vare derimod komne som venner, hafde dog udskreven skatter, hvilcke, effter at de vare betalte, hafde de icke dis mindre faret fort med røfven, plyndren, stiælen og ald offentlig vold, bortfört af huusene, hvor de hafde ligget, alt hvis der var i dem.» Detta af en tjänare till en suverän, som var Sveriges öppna fiende, framställda sakförhållande torde böra begrundas af dem, hvilka stämpla Karl XII:s krigföring såsom grym.

Utanför Stralsund, som då belägrades, gjorde Juel i november 1711 sin uppvaktning hos konung Fredrik. Det blef tal om att han ånyo skulle affärdas till tsaren. Själf traktade han ej därefter, »saasom det hafde været at friste Gud, som mig saa naadeligen i det grove og usikre land paa saa [mange?] maader hafde bevaret, om jeg igien self skulde søge, at komme paa et stæd, hvor drick, fylderie og utallige andre viderværdigheder paa nye forestoede». Han slapp gå tillbaka. Den 21 december 1711 utfärdades rapellbref för honom, och såsom bevis på sitt välbehag med det sätt, hvarpå han fylt sin mission, utnämnde konungen honom den 5 mars 1712 till viceamiral. I spetsen för avantgardet i slaget vid Jasmund den 8 aug. 1715 stupade han för en svensk kanonkula.

T. W.

Piccolominis bref om slaget vid Lützen.

Genom en enskild samlares vaksamhet och nit har nyligen från en utländsk antikvitetshandlare förvärfvats en hittills okänd berättelse om slaget vid Lützen och Gustaf II Adolfs död, meddelad i bref från den bekante Ottavio Piccolomini, då öfverste vid Wallensteins armé, till någon af hans italienska vänner. Brefvet är tryckt i Svenska autografsällskapets tidskrift nov. 1893. Då denna berättelse innehåller några hittills obekanta detaljer om slagets gång och konungens död, har det synts lämpligt att meddela brefvet äfven i Historisk Tidskrift och att förutskicka några anmärkningar med afseende på dess innehåll.

Att Piccolomini med sitt kavalleriregemente spelat en viktig roll i slaget vid Lützen, har alltid varit kändt och intygas genom de utmärkelser, som Wallenstein efter slaget tilldelade honom. Däremot ha uppgifterna varit mycket osäkra rörande den plats han intagit i slaget och de rörelser han därunder utfört.

Enligt Wallensteins ursprungliga disposition och enligt den vanliga berättelsen om slaget hade Piccolominis regemente sin plats på hans högra flygel nära centern. I enlighet härmed har man vanligen framställt Piccolominis andel i slaget på det sätt, att han under slagets andra skede från fiendens högra flygel huggit in på och hjälpt att nedgöra de svenska fotbrigaderna i centern. Men af tillförlitliga uppgifter från den kejserliga sidan (Diodati, Khevenhiller) har man trott sig kunna sluta, att Piccolomini i slagets början blifvit sänd från den högra flygeln, där han först stått, till den venstra för att stödja denna flygel, som vacklade vid konungens anfall. Af Piccolominis egen berättelse får man dock ingenting veta om en dylik förflyttning; man skulle däraf sluta, att Piccolomini allt ifrån slagets början befunnit sig på Wallensteins venstra flygel, där han hade sin plats till venster om Götz. I början af slaget hade regementet att uthärda en mördande musköteld från de båda infanteribrigader (svenska och gula), hvilka först öfvergingo vägen och grafven. Efter en kvarts förlopp gick Piccolomini i sin ordning till anfall och dref en af brigaderna tillbaka öfver vägen, men drog sig därefter själf tillbaka. Nu framträngde från svenska sidan ännu en infanteribrigad, det blå regementet, och angrep regementet Götz. Piccolomini skyndade till dess hjälp, bragte regementet att hålla stånd, angrep medelst en »half caracol» det blå regementet i flanken, nedhögg det och tog flere fanor. Därefter stötte han på ett kavalleriregemente (smäländingarna?) och slog äfven detta. Så berättar han själf.

Det var vid denna tidpunkt han af sina soldater fick höra att konungen af Sverige stupat. Han trodde sig veta, att konungen, på väg att skynda sitt infanteri till hjälp, passerat förbi hans regemente (i spetsen för smäländingarna?), och var viss därom, att hans folk, möjligen äfven några från Götz' regemente, voro de, som bragt konungen om lifvet. Han begaf sig till och med till platsen och såg döende på marken konungen eller den som soldaterna uppgåfvo såsom sådan; hade han varit viss därpå, hade han lätt kunnat bortföra liket(?). En af hans soldater hade öfverlämnat åt honom konungens kyller, en af Götz' soldater hade tagit hans ring, halskedja och ur. Hvart de sistnämnda föremålen tagit vägen, är oss obekant, kyllret åter är detsamma, som ännu förvaras å arsenalen i Wien.

De viktigaste resultaten af Piccolominis bref äro sålunda, att man fått visshet därom, både att Piccolomini från slagets början kämpat på Wallensteins venstra flygel, midt emot den, där konungen befann sig, och att det var i strid med Piccolominis (och Götz') ryttare som konungen stupade.

Piccolominis uppgifter kompletteras af dem, som förekomma i ett bref från hans brorson, ryttmästaren Silvio Piccolomini, tryckt i

öfversättning i »Några kritiska anmärkningar rör. slaget vid Lützen», Histor. Bibliotek IV, s. 392. Jfr äfven andra afdelningen af samma afh. i Hist. Bibl. VI, s. 270 ff.

* * *

Ill:mo sig:re et Padrone mio, oss:mo.

V. S. à questa hora hauerà intesa l'ostinata et sanguinosa battaglia seguita tra l'Imperiali et Il Re di Suetia, ma siadene non essendo venuta certezza come seguisse la morte del Re, io con questa hò uoluto dargliene parte come mio singolare Patrone assicurandomi come V. S. hauerà gusto che un Italiano suo seruitore sia stato causa della morte de si gran Re, la quale fù in questa forma.

Il Re conduceva il corno dritto della sua armata et andaua con la caualleria doue venne attaccare il nostro corno sinistro, comincio una furiosa salua di moschettate da due Regim:i d'Infanteria et maniche de moschettieri che ogni squadrone de cavalleria conduceva et uno di quelli uenne à occupare un fosso è strada che era auanti li nostri squadroni et cominciando à passare quel fosso è strada si auicinauano à Noi. Io uedendo questo et hauendo tenuto il mio Regim:to un quarto d'hora alle descritione di tutte le moschettate di due squadroni, doue mi ammazzorno infiniti soldate et officiali, li andai ad inuestire et ribbutai uno di essi di la dal fosso è strada, ma non potendoli seguitare per il cattiuo passo conuennemi ritirare, doue in quel mentre auanzò il Regim:to torchino il più stimato dal Re et quello con grandiss:me salue fece pigliare la carica al Regim:to di Ghez quale era auanti a me nella mia man dritta. Uedendo questo io subito l'andai à inuestire quale mi abbassò le picche ma io pigliando mezzo caracallo li detti nel fianco, doue tutto lo tagliai a pezzi et preseli bandiere. Il Re uedendo questi Regim:ti pigliauano la carica si spinse a remediare à quel disordine et trapassò lo mio squadrone, dopo io hauer disfatta quell'Infanteria di nouo urtai un Regim:to di Caualleria et lo disfeci, et in quel tempo uenne molti di miei soldati à dirme Il Re era morto et io con il Regim:to andai la doue era et lo ueddi in terra, che ancora non era spirato et da molti di miei soldati fù recognosciuto, ma io per non esser securo fosse lui non lo ritirai, quale poteuo fare con facilità. Molti di miei soldati dicono che il mio sargente-magiore fù lui che l'hà amazzato, ma il Re digià haueua una moschettata in un braccio, toccò poi una pistolettata nelle rene, una nel petto, una in una coscia et un colpo di spada in un braccio, molti adesso si uogliano attribuire hauer ammazzato Il Re, ma io sono stato causa della sua morte per hauer tenuto il posto et disfattoli due de megliori sui Regim:ti; il regim:to di Ghez, uedendo io teneuo il mio posto, tornò testa et ancora lui carico in quel tempo, et puo esser ci fusse qualche suo soldato à dargli qualche ferita, io mi ritrouo il suo coletto nelle mie mani pigliato da un mio soldato, un soldato di Ghez pigliò l'anello, Collana et orologio, quest è come è passata la morte del Re et

nesuno, sia chi sia, si può attribuire la morte del Re ch'à me et al mio Regim:to, perche dalla prima hora insino al fine sono stato nel campo non cedendo mai un passo all'inimico hauendo inuestito otto uolte alla fila, et se due altri Regim:ti hauessero fatto quello, che hò fatto io, l'inimico sarrebbe rotto à fatto. Per esser atione tanto memorabile non hò uolsuto mancare darne parte à V. S., accio sappia il seguito di essa. Il generale per il bon seruitio reso in questa battaglia m'ha data la carica di sargente magiore Generale di battaglia di Caualleria et d'Infanteria, due Regim:ti di mille corazze l'uno et 30 mille dollari di aiuto di costa con assicurationi ogni giorno di cariche magiori e de ricchezze. Le cinque moschettate che io ho haute passano bene et spero in Dio in breue esser guarito senza impedimento nesuno. Speriamo in Dio che le cose di S. M. habbino à passare bene cominciando a sentire li effetti della morte del Re di Suetia, doue le lor armate cominciano le disentione e discordie fra i capi, non uolersi obedire l'uno all' altro, et digià Lonemburgo et l'Angrauio d'Esia sono ritornati con le lor genti nelli lor paesi, i fini et suedi dicono che faccino il medesimo insieme con la Regina di tornare in Suetia; Il che si cominciano a diuidere le forze in questa maniera, ci pare che le lor cose non passaranno troppo bene, et anco possiamo giudicare che capo possino fare per guidare le lor armate d'isperienza è destimatione non conoscendo nesuno in Germania aproposito per tale effetto. Qui da molti si ua discorrendo che quest' inuerno s'aprira negotiatione di Pace inclinandosi tutte le parti, in particolar Sassonia per esser tutti i suoi paesi arrovinati, et hauer a mantenere una armata con grand:ma sua spesa et lui homo miserissimo a non uoler spendere cosa: che lo farranno ridurre à fare una Pace, purche S. M. le dia qualche honesta conditione. Il generale per questo non manca rinforzare l'armata, quanto più si può, hauendo dati denari à tutti Colonelli per fare ricrutte et leuate di novo, accio habbi ogn'uno i Regim:ti compiti è ben armati. Qui aspettiamo ogni giorno sei mila Polacchi quali arriuati subito li si inuiaranno con l'altra Caualleria leggera, ch'habbiamo qua, à infestare giornalmente i quartieri delli Nemici accio non lasciarli riposo ne darli campo che possino rinforzare le lor truppe. S. A. nostro G:le da grandiss:me ricompense a quelli che hanno fatto il debito suo nella battaglia seguita, ma al contrario à quelli che son fuggiti si farrà giustitia rigorosissima facendo tagliare la testa à più di 40 tra Capitani et altri officiali con due Colonelli, doue che questo sarrà esempio di morir da galanthomo che per mani di boia infamemente; e cosi speriamo che diqui auanti il seruitio di Sua Maestà si farrà con più zelo per vedere remunerare chi ha fatto bene è castigare chi ha fatto male. Io mi son prolongato a darle tutte queste noue, accio che ueda che le uiuo al solito suo seruitore con pregarla à uolermi dare qualche noua della sua salute alla quale per fine li baccio le mani.

Di Praga li 4 xbro 1632. Deuo:mo ser:re

D. V. S. Ill:ma. *Il Colonello Piccol:ni.*

Underrättelser.

— Den västpreussiske historikern regeringsrådet och gymnasialrektorn Max Toeppen har aflidit i Elbing vid 71 års ålder. Han har utgifvit flera publikationer till sitt hemlands historia, som äfven beröra svenska förhållanden. Senast 1890 anmäldes i denna Tidskrift Israel Hoppes af honom utgifna krönika öfver det första svensk-polska kriget i Preussen.

— Till utländska korresponderande medlemmar af *Vitterhets-, Historie- och Antikvitets-Akademien* ha invalts professor M. G. Schybergson i Helsingfors och arkivarien C. F. Bricka i Köpenhamn.

— Till *riksarkivet* ha under förlidet år öfverflyttats ganska betydande samlingar dels från *kommerskollegium*, dels från *statskontoret*. Från det förra ha sålunda bl. a. lämnats uppgifter om särskilda näringar under 1700-talet (52 vol.); konsulsrapporter före 1815; div. diplomatica från 1600- och 1700-talen; bergsrätternas domböcker (429 vol.); riksens ständers manufakturkontors registratur, protokoll och handlingar ända till 1765, då det lades under kommerskollegium; landshjälpsdeputationens protokoll och handlingar från 1727 m. fl. kommissioners akter; från det senare riksstater i original 1621, 1637—1808 (236 vol.); generaldispositioner i original 1625—1891 (208 vol.); hemliga protokoll 1776—1809; räkenskaper rörande kungl. huset, enskilda personer, ambassader; handlingar rörande Lappmarkens ecklesiastikverk (101 vol.); bref till ombudsrådet Feif 1716—18 (12 vol.) m. m. Dessutom har *Kristianstads magistrat* i riksarkivet deponerat en samling af *pergamentsbref* rörande nämnda stad för åren 1250—1610.

— *Hjelmarsbergs arkiv.* Genom amanuensen fil. d:r B. Salins försorg har arkivet på den Drakenbergska egendomen Hjelmarsberg i Almby socken i Nerke blifvit fördt till Stockholm, där det håller på att ordnas af kapten Otto Bergström med rätt för honom att till statens offentliga arkiv öfverlämna de handlingar, som han anser bäst passa för hvart och ett. Större delen torde antagligen komma att hamna i riksarkivet. Samlingen består hufvudsakligen af bouppteckningar, arfskifteshandlingar, gåfvobref m. m. ang. ätterna Åkerhjelm, Uggla, Drakenberg, De Besche m. fl., som varit innehafvare af egendomen. Journaler förda ombord på ostindiska kompaniets fartyg under resor till Kina, krutbruksräkenskaper m. m. förefinnas äfven.

— I *Lunds universitets årsskrift* vol. XXIX har prof. O. Ahnfelt infört och kommenterat *Laurentii Petri handskrifna kyrkoordning af år 1561*. Han har nämligen i en handskrift i Linköpings stiftsbibliotek, som innehåller åtskilliga skrifter af Laurentius Petri,

lyckats påträffa denna 1561 års redaktion af kyrkoordningen, som var obekant för utgifvaren af arkivpublikationen »Kyrkoordningar och förslag därtill före 1686». Professor A. återgifver till en början alla skiljaktigheter mellan denna och 1571 års redaktion samt tillägger därefter några historisk-kritiska anmärkningar. Man har redan förut kändt, att år 1562 ett revideradt exemplar af kyrkoordningen förelades konungen; det skulle sålunda just ha varit detta. Som det ursprungliga förslaget anser förf. det, som från herredagen i Arboga 1546 omtalas såsom framlagdt af biskoparna; man vet att Laurentius Petri, enligt egen utsago, upprepade gånger hos Gustaf I anhållit om en kyrkoordnings utfärdande. Man kan sålunda enligt förf. följa de evangeliska kyrkoordningarna i Sverige från Georg Normans »articuli ordinantiæ» 1540, genom 1546 års förslag (för närvarande okändt) och 1561 års öfverarbetning (nu framdragen och behandlad) till den definitiva formuleringen 1571. Några större eller genomgripande skiljaktigheter i sak förekomma, efter hvad förf. uppvisat, icke mellan de båda redaktionerna af 1561 och 1571. De viktigaste gälla kyrkotukten, organisationen af stiftsstyrelsen, prostämbetet, biskopsvalen samt predikoämbetet, äfvensom ett närmare preciserande af svenska kyrkans ståndpunkt gentemot kryptokalvinismen. 1561 års kyrkoordning, ehuru aldrig till efterlefnad påbuden, har likväl varit tillämpad, ehuru icke fullt likformigt eller öfver allt uti riket.

— *Svenska bokförläggareföreningens Festskrift* med anledning af dess femtioårsjubileum. Utom *Några drag ur den svenska bokförläggareföreningens verksamhet 1843—1893*, upptecknade af Jos. Seligmann, där bl. a. åtskilliga roande anekdoter från den svenska bokhandelns barndomsår i detta århundrades förra del meddelas, innehåller festskriften äfven en kulturhistorisk uppsats af H. Schück: *Om den äldsta bokhandeln i Sverige*. Förf. följer densamma fram till början af 1600-talet. Han har för medeltiden ej funnit exempel på att någon verklig handskriftshandel här ägt rum, ehuru naturligtvis enstaka handskrifter gått i köp och han haft förnöjelsen att kunna meddela »den första kvitterade bokräkning i vårt land (fr. 1412). Först sedan boktryckerikonsten införts, kan man tala om någon bokhandel — boktryckarne voro på samma gång bokhandlare liksom senare bokbindarne — och boktryckaren Paul Gris i Uppsala i början på 1500-talet skall ha varit Sveriges första förlagsbokhandlare. Reformationen bragte större lif i bokhandeln och denna blef snart föremål för regeringens misstänksamma uppmärksamhet; förf. anför exempel på den censur, som t. ex. Johan III utöfvade öfver densamma. Men bokproduktionen i Sverige var ringa i jämförelse med den i Tyskland, och det blef också de tyska »bokförarne», som en tid bortåt dominerade bokhandeln här. Förf. lämnar därefter några upplysningar om förhållandet mellan boktryckare, bokhandlare och författare på den tiden — som den första litteratör som lefvat på sin penna angifver han Petrus Johannis Gotus i slutet på 1500-talet — och redogör slutligen för de äldsta kända *boklådorna*

i Sverige, Herman Sulkens i Stockholm sedan 1599 och en annan i Uppsala från 1616. Den förra var äfven bokförläggare. — De notiser förf. meddelat kunna utan tvifvel ökas, ju längre forskningen framskrider, men han har lämnat en stomme, till hvilken de nya kompletterande kunna ansluta sig. Till hvad han nämner om medeltidens laghandskrifter kunde anmärkas, att i mer än en medeltidsurkund talas det om den lagbok, som häradsborna köpt och som de betraktade som sin egendom. Den återlämnades af häradshöfdingen, när han afgick, och bönderna ville ej tillåta hvem som helst »att föra» densamma. Det antyder en något mer omfattande handel med dylika handskrifter, än förf. tyckes vilja antaga.

— I första häftet af »Ord och bild» för i år meddelar Gustaf Upmark en intressant och rikt illustrerad undersökning om *Gustaf Vasas porträtt*, hvarvid han särskildt dröjer vid Uppsalaporträttet af 1542, gubbporträttet i Gripsholmsamlingen (n. 467) och den enligt författarens mening efter detsamma utförda något idealiserade och hvad hufvudet särskildt angår synnerligt vackra lågreliefen å en ekskifva, som från Örtomta kyrka likaledes kommit till Gripsholm (alla tre afbildade). Man finner vidare återgifven en i vattenfärg utförd bild af konungen inom en arkitektonisk ram, enligt författaren tillkommen kort efter hans död. Kan den ej möjligen haft något sammanhang med den bild af konung Gustaf, som fanns på den med »välska kolonner» prydda äreport, som uppfördes när Erik XIV efter sin kröning skulle rida in i Stockholm? Det följer därefter kungahufvudet från grafmonumentet i Uppsala domkyrka; den bekanta gravyren af Floding efter en målning af Pasch d. y. — kan ej Uppsalaporträttet ha tjänat som förebild för denna tydligen fritt behandlade och idealiserade framställning? — och man finner dessutom åtskilliga andra afbildningar af gravyrer, kopparstick eller myntbilder.

— Af publikationen *Noraskogs arkiv. Bergshistoriska samlingar och anteckningar* har *fjärde häftet* utkommit (jfr rec. i Hist. Tidskr. 1892). Det innehåller en beskrifning öfver Nora socken upprättad åren 1850—58 af kommissionslandtmätaren E. E. Öman (med anmärkningar af utgifvaren); beskrifning öfver Nora stad af densamme med talrika bilagor; upplysningar om ortens fornlämningar, om jordeboks- och skatteväsendet, stiftelser till folkundervisningens främjande, vägar och väghållning m. m. Publikationen är ej tillgänglig i bokhandeln utan erhålles endast hos utgifvaren ridsdagsmannen J. Johansson fr. Noraskog.

— Senaste häften (6 och 7) af *Västergötlands Fornminnesförenings Tidskrift* har bl. a. äfven (meddeladt af bibliotekarien Styffe) ett litet bidrag med upplysande kommentarier till kännedomen om den *allmänna jordrefning* Gustaf Adolf förehade för att åstadkomma en jämnare beskattning af jorden, här närmast i fråga om ett härad i Västergötland. Liksom så många andra af den tidens stora planer

kom ej heller denna till utförande, icke minst af brist på landtmätare. I våra dagar, då en likformig jordbeskattning står för dörren, har det sitt intresse att påminna om hvad som i äldre tider försökts i den vägen. Resultatet af detta aldrig fullföljda försök föreligger i en »Jordrefningsbok» i Kammarkollegium (V. G. Handl. 1619 n:o 17.)

— Af riksarkivets publikation *Svenska Riksdagsakter 1521—1718* utkommer inom kort tredje delens förra hälft (omkr. 30 ark). Den omfattar åren 1593 och 1594 (dec. 1592—sept. 1594) eller Uppsala möte 1593, kröningsriksdagen i Uppsala 1594 med de förhandlingar på olika orter och med olika ständer, som anslöto sig därtill, äfvensom åtgärderna för regeringens ordnande omedelbart efter Johan III:s död och före Sigismunds inkomst i riket samt dennes afresa därifrån. Senare hälften af andra delen omfattande åren 1572—1592 kommer därefter att utgifvas.

— Första häftet af den *ljustryckspublikation öfver äldre svensk skrift*, som någon gång i denna Tidskrift omtalats, närmar sig nu sin fullbordan. Det torde komma att omfatta 25 blad (däraf några dubbelblad) med åtföljande text och behandlar svenska medeltidens skrift, sådan den föreligger dels i urkunder från 1160-talet till 1520 dels i bokskrift.

— Arkiatern O. E. A. Hjelt har med tredje delen fullbordat sitt omfattande verk *Svenska och finska medicinalverkets historia 1663—1812* (Helsingfors 1893, 793 sid.). Delen innehåller kap. XV—XXV, Serafimerlasarettet i Stockholm, Sjukhus i andra städer och i landsorterna, Militärläkarevård, Rättsmedicin, Apoteksväsende, Farmakopéer, Medicinaltaxa, Medicinalträdgårdar, Hemliga läkemedel, Hälsokällor samt Medicinalverkets fonder. Dessutom finner man »Korta biografiska notiser öfver personer, hvilka blifvit i detta arbete omnämnda», namnregister m. m. Åt Finland äro särskilda afdelningar ägnade. De biografiska notiserna äro systematiskt ordnade i grupper och öka arbetets värde, som i sin helhet måste blifva en oumbärlig uppslagsbok för många.

— Begifver man sig ut till en af utkanterna i Köpenhamn, till den s. k. Jagtvej, märker man snart en byggnad i rödt tegel med visst tycke af långskeppet i en kyrka. Man finner dock snart, att fönstren sitta för tätt och äro för smala för en sådan byggnad; den är dessutom hopbyggd med ett annat mindre hus. Det är i stället *provinsarkivet* för Sjælland, Låland, Falster och Bornholm. Liksom de öfriga provinsarkiven i Danmark består detta af tre hufvuddelar: själfva arkivhuset, arkivariens bostad med forskarsalen och en förbindelsegång mellan båda. Arkivhuset i Köpenhamn består af källarvåning med bokbindarverkstad m. m. samt tre bottnar för arkivaliernas uppställning, skilda från hvarandra genom genombrutna järngolf, samt ett par mindre rum. Man kan sålunda se ned eller upp genom hela lokalen, liksom i ena ändan af de korridorer, som löpa på sidorna, genom densamma i hela dess längd. Dekoreringen är enkel

men hållen i starka färger och ger ett ganska godt intryck. En del praktiska olägenheter lära ha förekommit, mest beroende på konflikter mellan arkitekt- och arkivarieintresset, men äro redan till en del afhulpna. Värst för en stockholmsbo förefaller det, att arkivhuset ej är uppvärmdt — men vintrarna äro ju så blida i Köpenhamn. — Genom en gång kommer man in i forskarsalen, ett ljust och vackert rum, och därifrån ned i bostaden för arkivarien (d:r V. A. Secher); den är uppförd i villastil och smakfull både till det yttre och inre. Det hela har kostat omkring 245,000 kr. Öfver de danska provinsarkivens byggnader har Danska riksarkivet nyligen utgifvet ett litet häfte *Tegninger og afbildninger*.

— Den tyske arkivarien och Wallensteinforskaren d:r Georg Irmer, hvars förflyttning till tyska utrikesministeriet vi nyligen omtalade, har gjort en för en historiker tvifvelsutan mycket ovanlig karriär, i det han blifvit utnämnd till »landeshauptman» öfver Marshall-öarnes skyddsområde i Australien med rang af öfverstelöjtnant. Redan i åratal hade hos honom intresset för kolonialpolitik täflat med intresset för historisk forskning, tills det förra nu, som det synes, behållit öfverhanden, så att den arbetskraft och talang, som skulle ägnats åt publikationen af de tyska furstarnes bref till Gustaf II Adolf eller åt Hans Georg v. Arnims biografi, sålunda skall komma infödingar och kolonister i Mikronesien till godo.

Stenbocksstatyn i Helsingborg.

Red. vill härmed fästa sina läsares uppmärksamhet på den insamling, som alltjämt pågår för uppresande af en staty öfver Magnus Stenbock, som förvärfvade sin skönaste lager i slaget vid Helsingborg, där han räddade den svenska jorden från fientligt anfall och vann den sista stora segern inom vårt lands gränser, och som sedan offrade välfärd och lycka för sin konungs skull. Bidrag insändas till ryttmästaren S. A. Wennerberg, *Helsingborg*.

Beriktigande.

I sin uti förra häftet af Historisk Tidskrift införda anmälan af »Uppsalastudier» yttrar hr E. Svensén (s. 94 f.) i anledning af mitt uppvisande däraf, att Ynglingaätten (*Ingvinerna*) enligt angelsachsiska källor är en hos Östdanerna (*Eástdene*), d. v. s. i Skåne, härskande konungaätt, följande:

»Det synes oss dock icke nödvändigt, att anglosaxerna tänkt sig dessa», d. v. s. Östdanerna, »i motsättning till några »Vestdaner», *som veterligen icke direkt omnämnas.*»

Att de af mig här kursiverade orden innehålla ett oriktigt påstående, framgår af Beowulf, vers 383 och 1579 (jag citerar Heynes upplaga såsom varande den allmänt brukliga), där *Vestdene* omnämnas. I följd häraf torde anmälarens förslag att tolka uttrycket *Eástdene* liksom hans i sammanhang därmed uttalade betänkligheter vid min uppfattning få anses vara förfallna.

Uppsala den 9 februari 1894.

Adolf Noreen.

Våra äldsta reformationsskrifter och deras författare

AF

HENRIK SCHÜCK

Den 15 aug. 1526 utkom som bekant vår första protestantiska öfversättning af det nya testamentet — tyvärr utan någon uppgift om öfversättarens person och sättet, på hvilket arbetet utförts. Egendomligt nog hafva femtonhundratalets historieskrifvare — om jag undantager Johannes Magnus och Chytræus, till hvilka jag senare skall återkomma — inga bestämda uppgifter härom.

Peder Svart (sid. 101) omtalar väl de häftiga förebräelser konung Gustaf utslungat mot ärkebiskop Johannes Magnus, därför att bibeln ej fanns öfversatt på svenska, samt omtalar vidare ärkebiskopens löfte att fördela öfversättningen på de olika domkapitlen i riket, »hvilket och så skedde; doch komme the ingenvegx ther medh, ty the hade icke mera än en text gå effter, nemlige Jeronymi»; men om den protestantiska öfversättningen, som verkligen blef af, nämner Svart ingenting hvarken i sin krönika eller i sin likpredikan öfver Gustaf I. Rasmus Ludvigson och Pehr Brahe beröra ej heller denna fråga, och Tegel nöjer sig såsom vanligt med att afskrifva Peder Svart, hvilkens ord äfven återfinnas hos Girs och Loccenius samt — än mera sammandragna — hos Paulinus Gothus och Verelius. Den förste, som utförligt behandlat frågan, är Messenius i sin på 1620-talet skrifna Scondia Illustrata. Han yttrar där, sedan han omnämnt Olavus Petris giftermål i början af året 1525:[1]

[1] Scondia V, 23.

»Fuit autem M. Olaus cum collegis versioni nunc (på våren) intentus Novi Testamenti, translationem sequens D. Lutheri verbotim, et Rex Gustavus mentem hac in re Catholicorum exploraturus, Archipræsuli idem commendat negotium per suos maturandum Doctores, his utens rationibus: omnis ferme natio, præter Sueticam, etiam Danica, Novo fruitur Testamento in vernacula. Deinde modernus id flagitat Ecclesiæ status, innumeris expositus opinionibus, quas idiotæ non facile discernerent sine sacrarum litterarum intelligentia. Immo sacerdotum permulti, latini sermonis parum gnari et vernacula hactenus interpretatione destituti, perperam vulgo Scripturam Divinam exponerent; quæ pabulum hujusmodi ovium esset salutare, idque nisi fideliter illi præberent et talia deducerent ad pascua, veri non forent pastores censendi. His etsi aliquandiu instantiis Præsul vehementer reluctaretur, tamen indignatione compulsus regia, mandato obtemperavit et inter patres Cathedralium ecclesiarum monachorumque ordines ita Novum distribuit Testamentum, Svetico donandum idiomate, anteque VIII Septembris diem finem operi imponendum, quando Upsaliæ ratio translationis esset reddenda. Upsalensibus itaque assignat Evangelium S. Matthæi cum Paulina ad Romanos epistola, Lincopensibus Evangelium S. Marci et utramque ad Corinthios epistolam, Scarensibus Evangelium Lucæ cum epistola Galatis perscripta, Stregnensibus Evangelium S. Johannis epistolamque Pauli ad Ephesios, Arosiensibus Acta Apostolorum, Abogensibus epistolas ad Thessalonicenses et Thimoteum exaratas, Monachis B. Dominici S. Pauli ad Titum et Hebræos missas epistolas, Monachis S. Francisci SS. Judæ ac Jacobi epistolas, Vastenensibus epistolas SS. Petri et Johannis, Carthusianis denique Apocalypsin deputat S. Johannis.

. . . . Cæterum[1] Braschius absente rege Suecos Gothosque ad conservationem defensionemque avitæ hortatur religionis, et IX Augusti queritur in literis Upsaliam Doctori Petro Galle perscriptis de Archiepiscopo Bibliorum translationi consentiente, cum non ignoraret incrementa hinc doctrinam Lutheri sumpturam et propterea Christum Ecclesiæ Doctores reliquisse, ut ipsi sacras explicarent populo scripturas, non stolida hinc nacta occasionem plebecula, de illis perperam disputaret.

. . . . Hic[2] denique reor versionem Novi Testamenti examinatam et Lutheranorum a rege approbatam non Catholicorum.

---

[1] Scondia V, 26.

[2] Scondia V, 27. Messenius har strax förut talat om sammankomsten i Uppsala i dec. 1525, hvarvid Peder Galles och Olavus Petris bekanta disputation skulle hafva ägt rum. Angående sammankomsten har Messenius, som här följer Peder Svart, misstagit sig. Hans åsikt, att konungen redan nu godkänt den protestantiska öfversättningen, är troligen också oriktig, ty ännu i jan. 1526 beslöts på herredagen i Vadstena den katolska öfversättningens påskyndande. Men man torde observera, att Messenius endast framställer denna åsikt som en subjektiv förslagsmening (»reor»).

. . . . Hactenus[1] suetica Novi Testamenti sub prelo sudans Stocholmiæ typographo XV Augusti prodiit consummata pristino sacræ scripturæ contextui plurimum difformis. Sed translationem catholicorum Gothus, opera Doctoris Petri Benedicti, veteri quodam adjutus forsitan exemplari per M. Matthiam rogatu S. Birgittæ olim Suetice exarato Dantisci maturavit.»

Messenius är utan tvifvel den bäste af våra äldre historieskrifvare. Naturligtvis misstager också han sig ganska ofta, men han kompilerar ej på en Tegels klumpiga sätt, utan förstår verkligen att utöfva kritik och disponerar dessutom öfver en stor mängd aktstycken, som numera ej finnas i behåll. Hvad dessa nu citerade uppgifter beträffar, stöder sig Messenius åtminstone delvis på fullt säkra källskrifter. Hans referat af konungens samtal med ärkebiskopen baserar sig på Peder Svart[2] och ett bref från Johannes Magnus (HSH. XVIII, 297), och uppgifterna om det katolska öfversättningsarbetets fördelning äro hämtade från samma bref. För notisen å sid. 26 ligger ett ännu bevaradt bref af Brask till grund (HSH. XVIII, 300). Uppgiften å sid. 27 anför han själf endast såsom en gissning, och för den å sid. 32 hade han det tryckta exemplarets slutskrift samt Johannes Magnus' Historia Metropolitana[3] till källor.

Alla hans uppgifter kunna sålunda bestyrkas ur samtida källor med undantag af den första: »Fuit autem M. Olaus cum collegis nunc intentus versioni Novi Testamenti, translationem sequens D. Lutheri verbotim». Att han ej på fri hand hittat på just detta, synes mig mycket sannolikt, så mycket mer som uppgiften förefaller att strida mot en passus i Johannes Magnus' af honom mycket väl kända arbete, och han heller icke kunnat komma till denna åsikt genom missförstånd af någon äldre, af oss känd uppgift. Steffen söker i sitt nedan omtalade arbete förringa Messenii trovärdighet genom att påpeka, att öfversättningen ej verkställts »ordagrant efter Luther» — ett misstag, som skulle visa, att Messenius »ej speciellt studerat denna sak». Men den af Messenius framkastade beskyllningen får naturligtvis endast skrifvas på räkningen af dennes katolska sympatier och kan på sin höjd bevisa, att han ej jämfört 1526 års text med Luthers; men att han ej i ett bref eller i en annan trovärdig

[1] Scondia V, 32. Tillhör 1526 års tilldragelser.

[2] Peder Svart har förlagt detta samtal till 1526, men Messenius har följt det samtida brefvets uppgift och hänfört det till 1525.

[3] Annerstedts upplaga, Scriptores III, 2, s. 81.

handling från denna tid kunnat se uppgiften om Olavus' förhållande till »Nyia Testamentit» — *det* är tydligen en slutsats, som icke kan dragas af detta mindre nöjaktiga påstående, hvilket fullkomligt motsvarar det som Svart — kanske på lika klen grund — har om den konkurrerande katolska öfversättningen.[1] Sannolikheten talar således för, att Messenius äfven här stöder sig på en historiskt tillförlitlig källa.

Emellertid blef denna notis ej vidare känd, ty Messenius' Scondia blef såsom bekant outgifven ända till 1701. *Efter* denna tid återvänder väl notisen hos flera författare (såsom Hallman och fransmannen Vertot[2]), hvilka hämtat den från Messenius. Men *då* hade redan en annan åsikt hunnit blifva trosartikel i Sverige. I sitt 1642 utgifna arbete Inventarium Ecclesiæ Sveo-Gothorum hade nämligen Baazius yttrat (sid. 163): »Biblia sacra in Sveticum idioma translata voluit pius rex inter patriotas esse distribuenda. Translationem horum, exemplo et imitatione B. Lutheri, incepit M. Laurentius Andreæ, tunc Presbyter Strengnensis, facto initio a N. Testamento, quod declarat summam ac fundamentum Evangelii».

Baazius är visserligen en historieskrifvare, för hvars arbete vi hafva alla skäl att vara honom tacksamme, enär han meddelar flere skrifter, som icke äro på annat sätt kända, men i historisk kritik är han Messenius vida underlägsen, ty något förstånd på källornas inbördes värde äger han icke. Hans källor äro färre och bestå för det mesta af stridsskrifter och historiska relationer, mera sällan däremot af hvad man vanligen kallar handlingar. Då han dessutom i hög grad saknar kompositionsförmåga, skimra de arbeten, som begagnats vid kompilationen, ej sällan ganska tydligt igenom. För det kapitel, hvarom nu är frågan — Quo usus est pius rex modo in reformando ecclesiæ patriæ — har han med all sannolikhet begagnat Paulinus Gothus' 1621 tryckta predikan In Festo Jubilæo Gvstaviano (sidd. 65—70) såsom hufvudkälla,[3] hvilket bland annat märkes däraf att uppställningen i detta fall är teologisk och icke historisk. I afdelningen »De religionis cura» börjar Paulinus med konungens »religio

[1] Uppgiften kan ju stamma från någon katolsk källa — från ett bref af Brask eller någon annan prelat.

[2] Redan före 1701 har Messenius' uppgift afskrifvits af *främlingen* Pufendorff, hvilken icke var uppfostrad vid tron på Baazius. Se P:s Inledning (sv. uppl.) s. 307.

[3] Samma uppgifter, som här förekomma, återvända nästan verbalt lika i Paulinus 1636 utgifna Hist. Arctoæ Libri Tres sid. 220 ff. — ett arbete som Baazius ock känt och begagnat sig af.

privata», och Baazius omnämner först, huru konungen reformerade sitt hof. Äfven de öfriga afdelningarne i Baazius' kapitel: disputationen mellan Olavus Petri och Peder Galle, inrättandet af visitationer, Bibelöfversättningen och konungens måtta vid reformationens genomförande återfinnas hos Paulinus. Hos Paulinus läses bl. a., att konungen rådfört sig med Laurentius Andreæ och Olavus Petri om reformationen, och några rader nedanför står: »S. Bibliorum in idioma sveticum versioni incumbere iussit» (sid. 66). Hvilken eller hvilka — kunde Baazius med rätta fråga.[1] Detta spörsmål fann han besvaradt i — det åtminstone *enda tryckta* arbete, där denna sak behandlats, nämligen — Johannes Magnus' historia, där den katolske ärkebiskopen beskylde Laurentius Andreæ för att hafva följt den gotiske bibelöfversättaren Ulfilas exempel och på flere ställen fördärfvat Kristi evangelium, d. v. s. det nya testamentet. Sammanställer man dessa båda källor, så har man Baazius' notis, ty tillägget att öfversättaren följt Luthers föredöme är väl endast Baazius' egen gissning och uppgiften att Laurentius Andreæ förklarat Nya Testamentet vara »summam ac fundamentum Evangelii» är tydligen hämtad ur »Nyia Testamentits» första förspråk.

Baazius' arbete utkom 1642 och var under mer än ett århundrade det arbete, hvarur man i Sverige hämtade sitt kyrkohistoriska vetande. En notis hos honom kunde således lätt öfvergå till trosartikel. Då Messenius sedermera blef bekant, ansågs hans däremot stridande uppgift naturligtvis vara orimlig. Detta visar sig lätt vid en öfverblick öfver de yttranden, som förekommit rörande denna fråga, och denna revy skall äfven ådagalägga, huru föga man brytt sig om att verkligen undersöka saken.[2]

Schefferus, hvars bekanta arbete »Svecia Literata» utkom 1680, upptager utan vidare Baazius' uppgift, men begår samtidigt ett misstag, som ända in i våra dagar visat sig ödesdigert. Bland Laurentius Andreæs[3] arbeten uppräknar han: »Versionem

[1] Hvad Paulinus menar är tydligt, ty han afser konungens befallning om den katolska bibelöfversättningen, samt att befallningen blifvit gifven åt Johannes Magnus. Men då han ej anför Peder Svarts tillägg, att denna öfversättning aldrig kom till stånd, kunde Baazius naturligen lätt komma att tänka på den protestantiska, som verkligen blef af, och detta så mycket mer som händelsen förlägges till 1524 (i Hist. Act.).

[2] Denna öfversikt kan synas öfverflödig, och i en föregående framställning af frågan har jag förbigått den, men då jag härför blifvit klandrad, har jag ansett lämpligt att nu framlägga skälen för min åsikt.

[3] »Laurentius Andreæ Presbyter Stregnensis primum, post Archidiaconus Upsaliensis, tunc cancellarius Regni Sveciæ.»

Novi Testamenti ad exemplum et imitationem versionis a B. Luthero confectæ ad mandatum regis Gustavi circa anno 1523. Vide Baazii Histor. Eccl. Lib. p. 163. Puto eandem esse, quæ excusa Holmiæ an. 1526». Som man ser är Baazius Schefferus' ende hemulsman. Denne nämner ej tryckåret, men af hans framställning att döma *kan* man förlägga öfversättningen till tiden före 1524 års slut, enär *nästa* kapitel handlar om disputationen mellan Olavus Petri och Peder Galle, som af Baazius — visserligen orätt — förlägges till detta år.

Uppgiften återkommer i Benzelius den äldres företal till 1703 års Bibel, men med den skillnaden att »circa 1523» här blifvit blott »1523»: »I synnerhet är hela nya Testamentet åhr 1523 öfversatt på swensko af Laurentio Andreæ, som tå war Presbyter Strengnensis, blef sedan Archi-Diaconus Upsaliensis och omsider Cancellarius vthi Gustavi I:mi regementz tider. Samma nya Testament vthfärdades af trycket i Stockholm i folio åhr 1526.»

Med anledning häraf yttrar Steffen:[1] »Denna Benzelius' mycket speciella uppgift förefinnes ej hos Baazius, utan måste vara hämtad från något annat håll, utan att jag kan säga hvarifrån. Och det är omöjligt att antaga den vara ett blott fantasifoster, ty Eric Benzelius var en både lärd och samvetsgrann man». Som man finner har Benzelius icke en enda notis, som icke afskrifvits från Schefferus, och att på detta yttrande bygga några »hypoteser» — som Steffen gjort[2] — är därför tydligen orimligt.

För fullständighetens skull kan nämnas, att Benzelius' uppgift upprepas af Båld i en 1705 utgifven disputation »Fata religionis in Scandia» sid. 175.

Samma år som Benzelius' Bibel utkom Uppsaladisputationen *Historia Religionis Christianæ in Svecia* (præs. Arrhenius, resp. Hultman). Där yttras sid. 35: »Jussu regis Gustavi Novum Testamentum prodiisse Suecica exornatum lingua, opera et studio Hans Brask, Episcopi Lincopensis, iam vero e regno profugi». Denna uppgift, som åtminstone utmärker sig för sin originalitet, utgår visserligen ej från Baazius, men torde svårligen kunna anses stödja sig på några nu förlorade källskrifter.[3] Däremot

[1] Samlaren. Extrahäfte 1893, sid. 46.
[2] Sid. 49 i den nyss citerade uppsatsen.
[3] Alldeles spårlöst har den kostliga notisen dock ej gått förbi, ty i ett något mera hyfsadt skick återkommer den hos Celsius, Gustaf den Förstes Historia I, s. 315.

återgifver Le Long i Bibl. Sacra II 234 (1709) endast Baazius, hvilken — jämte Loccenius — utgör källan för den knapphändiga uppgiften i Spegels kyrkohistoria sid. 42 (1708). Noreens för öfrigt ganska goda disputation *De versionibus S. Bibliorum Sveo-Gothicis* (1716), som först meddelar Johannes Magnus' bref om den katolska bibelöfversättningen, nöjer sig också med att rörande den nu föreliggande frågan citera Baazius (sid. 17). Den yngre Benzelius i sitt 1717 utgifna *Breviarium Hist. Eccles.* sid. 234 omnämner den katolska öfversättningen samt tillfogar utan vidare kommentarer, att Laurentius Andreæs öfversättning utkommit 1526.

1719 framkommer en annan uppgift, nämligen i Peringskölds *Monumenta Ullerakerensia* sid. 173: »Men Cancellern Laurentius Andreæ och kyrkioherden i Stockholm Magister Olaus Petri låto sig äfven angelägit vara, at efter D. Lutheri vthtolkning förfärdiga Nya Testamentets öfversättning på Svensko, hvilken sedermera antagen blef och the påviskas förkastad».

Ehuru jag alls icke vill förneka uppgiftens sanning, är det tydligt, att den endast beror på en på fri hand gjord kombination.[1] Peringsköld hade utgifvit Messenius och hade därför helt förklarligt större tilltro till honom än andra hade. Men å andra sidan var han dock så pass mycket auktoritetsmänniska, att han ej ville alldeles förneka Baazii trovärdighet, på hvilken han sedan barndomen lärt sig lita, och han gjorde därför ett försök att sammanjämka bådas uppgifter.

I Celsius' 1746 utgifna *Gustaf den Förstes Historia* (I, s. 274) återvänder den gamla uppgiften, men naturligen utsmyckad enligt Celsius' vanliga manér. Sedan han i dramatisk form omskrifvit Peder Svarts berättelse om konungens samtal med Johannes Magnus, fortsätter han: »Denna läxa betog på en gång vår blyge prelat så alt mod, at han ej träffade hvad han svara ville. Han föll till föga, bad om konungens nåd, och emedan han förnam, det han med Bibelens uttolkande skulle åter kunna ställa sig in, ty skyndade han at der til samtycka. Konungen hade sig förut bekant, at de Lutherska Presterne hade med Cantzelerens Laurentii Andreæ tillhjelp redan förfärdigat en öfversättning af det nya Testamentet. Han hade fördenskul hug at se en dylik af de Catholske sammansat, på det han måtte med egna ögon

[1] Man torde observera, att Peringsköld anför källa för alla sina föregående uppgifter rörande öfversättningsfrågan 1526, men icke för denna.

se skilnaden och döma dem emellan. ErkeBiskopen delade straxt detta arbetet ut ibland sine underhafvande, och Brasken bekymrade sig högeligen deröfver, at hans förman åter låtit förleda sig». Som man vid en jämförelse lätt finner, stammar denna framställning från Messenius V, s. 23, 26, 27. Det enda, som ej är taget därifrån, är det vanliga påståendet, att Laurentius Andreæ — nu dock med tillhjälp af de »lutherska presterna» — verkställt öfversättningen.

Efter Celsius följer i ordningen den i Bergius: *Nytt Förråd* etc. (1753) införda uppsatsen »Påminnelser öfver Laurentii Andreæ Svenska öfversättning af Nya Testamentet»,[1] hvaruti Steffen likaledes trott sig träffa »en uppgift, som ej finnes hos Baazius; och det är åtminstone ej omöjligt, att den kan grunda sig på något af oss okändt, kanske nu förkommet dokument. Bergius var åtminstone någon tid assessor i antikvitetsarkivet och har tydligen varit en ifrig forskare». Att Benzelius, som lefde före 1697 års arkivbrand, kunnat begagna några nu förstörda handlingar, är i och för sig tänkbart; att Bergius, som föddes 1723, kunnat det, är däremot föga troligt. Den af Steffen afsedda uppgiften lyder (sid. 112):

»Bibelens öfversättjande på Svenska var, som sagt är, en af dess (konungens) första och angelägnaste omsorger vid detta vigtiga företagandet, sedan han . . . . . fått i händer den nya Versionen på Tyska, som samma förträffeliga man (Luther) nyss förut gifvit i allmänt dagsljus. Han behöfde ej gå långt för att finna en skickelig man at i detta öma ärendet bryta isen, ty han såg genast Laurentius Andreæ, som efter den tidsens lägenhet ägde verkeligen försvarlig insigt i studier. Honom ålade han at göra skyndsam början med det Heliga Nya Testamentet, såsom närmaste grunden til saligheten; och till at så mycket förr skaffa det fram i dagsljuset, utsågs den förrnämnde Olaus Petri at gå honom i ett och annat mål med råd och dåd tilhanda. Hvad denne Olaus härvid egenteligen uträttat, är med så mycket otilräckeligare visshet afgjordt, som det är tämeligen osäkert, om han haft mer at besörja än blotta utgifvandet af trycket, kunnandes man så mycket mer tvifla derpå, som Laurentius Andreæ i sitt Förespråk ej talar om mer än en Tolk, som med detta arbetet haft at göra. Imedlertid är det åtminstone helt säkert, at Laur. Andreæ i detta målet bar det tyngsta af bördan, och at derföre den goda Olaus Petri med så mycket större ofog af somliga scribenter får ensam upbära hedren för hela öfversättningen.»

Som man märker, är uppgiftens hela första del (fram till: *och til at*) en stundom parafraserad, stundom ordagrann öfver-

[1] Uppsatsen är troligen ej författad af Bergius själf, utan af Lind.

sättning af Baazius. Uppgiften, att Olavus Petri därjämte deltagit i arbetet, stammar — som man lätt finner — från Peringsköld. Därefter kommer författarens eget resonnemang, att ingenting med visshet är kändt härom — en tvekan, som bestämdt motsäger antagandet, att han haft tillgång till några dokument härom. Men på grund däraf, att företalet blott talar om *en* öfversättare, *antager* han att Olavus Petri endast haft att göra med tryckningen,[1] hvarefter han slutar med en liten polemik emot Hallman m. fl.

Åtta år efteråt utkom tredje delen af Dalins *Svea Rikes Historia*, hvarest Steffen likaledes tror sig hafva funnit en ny af Baazius och Messenius oberoende uppgift. Dalin yttrar nämligen (sid. 132—133): »Prelatens högmod var nu nederslagit. Han föll till bön om konungens nåd, åtog sig att låta uttolka den heliga Skrift på svenska och utdelte värkeligen hela Nya Testamentet til alla Dom-Capitel at öfversättas. Detta ägde konungen redan på modersmålet genom Cancelleren Lars Anderssons försorg, men ville nu jämföra det med de Catholiskes at se deras åtskilnad.» Att den uppgiften icke beror på någon självständig forskning — såsom Steffen är böjd att antaga — utan helt enkelt är afskrifven från Celsius, framgår vid första jämförelsen.

Den nästa uppgift, som förekommer om saken, är i Alnanders *Utvaldt Theologiskt Bibliothek* II, s. 156. Själfva notisen är, som man ser, hufvudsakligen tagen från Bergius, men har redan tillspetsats:

»Ärke-Biskopen Johannes Magnus feck i förstone befallning derom, men då det aldrig kom hos honom til någon verkställighet, föll detta vigtiga arbetet på Laurentius Andreæ, en efter den tidens lägenhet ganska skickelig och lärd man, som då var Presbyter i Strengnäs, men sedan blef Archidiaconus i Upsala och äntel. Canceller. Dock påtog han sig allenast N. T., hvilket omsider, sedan han med all trohet deruppå arbetat, utkom af trycket i Stockholm år 1526 under följande titel: Jesus Thet Nyja Testamentit på Svensko. Olaus Petri har utan sin förtjänst af några scribenter fått upbära hedren för detta arbetet. Det är et misstag, som icke behöfver vederläggas.»

---

[1] Som vi skola se, är det just detta, som Steffen själf bestrider, ty om Olavus Petri ombesörjt tryckningen d. v. s. korrekturläsningen, borde — enligt Steffen — väl *hans* stafning hafva iakttagits. Denna gissning är emellertid det enda nya hos Bergius. Men är *den* riktig, är Steffens följande resonnemang oriktigt.

Samma källa har ock Apelblad i sitt handskrifna anonym- och pseudonym-lexikon. Men han är ändå mera positiv. Olavus Petris öfversättarskap kallas en »hallucinatio Messenii», och härför citeras Baazius och — Benzelius.

Viktigare är Lönboms *Utkast til en Historia om Svenska Bibel-öfversättningar* (1774). Hvad själfva den nu föreliggande frågan beträffar, nöjer han sig visserligen med att ordagrant afskrifva Bergius, men — utom det att han lemnar en omständlig och noggrann framställning af den projekterade katolska öfversättningen — är han den mig veterligen förste, som hänvisar till det yttrande af Johannes Magnus, från hvilket Baazius säkerligen utgick och som i hvarje fall är det kraftigaste skälet för Laurentius Andreæs öfversättarskap. Hos Lönbom finnes således för första gången ett verkligt skäl anfördt — dock utan att Lönbom själf rätt tyckes hafva insett dess betydelse. De följande — Fant,[1] Schinmeier[2] och Bælter[3] — anföra inga nya facta, utan citera redan nämda auktorer. Hammarsköld, Wieselgren m. fl. under vårt århundrade hafva häller intet nytt att förmäla, och först Anjou insåg, att frågan ej var så klar, som man allmänt antagit. I en i Frey 1849 införd uppsats yttrar han[4] (sid. 536): »Då vi med de flesta författare äro benägne att antaga Laurentius Andreæ vara den egentlige öfversättaren, så bekänna vi oss dock för detta antagande icke hafva något annat skäl, än att den är den allmännast gällande meningen och att öfversättningen förråder en självständighet och en mognad, som man i arbeten af detta slag knappast ännu skulle vänta af Olofs ålder.»

Skälet är onekligen svagt — och som jag visat[5] är åsikten om Olavus' ålder origtig — men frågan hade härigenom blifvit ställd in suspenso. Viktigare argument fördes dock snart fram af Reuterdahl,[6] som först till fullo insåg betydelsen af det ofta omtalade utfallet hos Johannes Magnus, och därjämte påpekade han för första gången ett bref från Laurentius Andreæ till ärkebiskop Olof i Norge, i hvilket bref »Thet Nyia Testamentit» omtalas såsom »nostra translatio», hvilka ord Reuterdahl tolkar

[1] Historiola Litteraturæ græcæ, s. 13 (1775).
[2] Versuch einer vollständigen Geschichte der Schwedischen Bibel-Uebersetzungen (1777), ett för sin tid förträffligt arbete.
[3] Kyrkoceremonierna sid. 301. Här säges uttryckligen, att öfversättningen *fullbordades* 1523, och härför citeras Baazius.
[4] Samma ord återfinnas i Sv. Kyrkoref. Hist. (1851) I, s. 148.
[5] Samlaren IX, s. 21.
[6] Sv. Kyrkans Hist. IV, s. 282 ff.

såsom »min öfversättning». På grund häraf ansåg han det bevisadt, att Laurentius Andreæ varit företagets ledare, ehuru han förmodligen icke utfört arbetet ensam.

Mot denna åsikt uppträdde jag i en 1891 tryckt skrift »Öfversättaren af Thet Nyia Testamentit af 1526»,[1] hvari jag sökte bevisa, att Laurentius Andreæ icke haft ledningen af öfversättningen, utan att denna, såsom Messenius påstod, verkställts af Olavus Petri »cum collegis», d. v. s. att Olavus Petri varit den egentlige hufvudredaktören.

I den festskrift, som af Svenska Literatursällskapet utgafs i anledning af Uppsala mötes jubileum, har R. Steffen infört en afhandling, i hvilken han dels söker vederlägga denna mening, dels äfven ingår på den förut föga undersökta frågan om författarskapet till öfriga anonyma reformationsskrifter. Afhandlingen synes mig — och detta innebär intet klander — närmast att jämföra med de anmärkningar, som af en god opponent framställas vid en disputation. Författaren söker blotta svagheten i motståndarens bevisning — och i några fall har detta äfven lyckats honom —, framkastar nya synpunkter, som, om de än icke äro riktiga, dock förtjäna att diskuteras, framställer påståenden, hvilka måste vederläggas, och förstår öfver hufvud taget genom sina invändningar att dels öka intresset för frågan, dels äfven tvinga motståndaren till en mera stringent bevisning. Om jag således ej kan medgifva, att afhandlingen lyckats bevisa hvad den vill bevisa, har jag dock allt skäl att vara författaren tacksam för hans anmärkningar, ty genom dessa har frågan onekligen förts närmare sin lösning.

En direkt häraf framkallad skrift är Staves mödosamma och sorgfälliga undersökning af *Källorna till 1526 års öfversättning af Nya Testamentet* (Uppsala 1893). Vidare har detta Nya Testamente — en bland våra största bokrariteter — genom Dr A. Anderssons försorg blifvit utgifvet i ett praktfullt omtryck, som gör både utgifvare och typograf den största heder. Till själfva jubelfesten utkom den första delen; den andra, som skall innehålla inledning, glossar m. m., är ännu under utarbetning.

[1] Denna skrift utkom endast i ett fåtal exemplar och såldes icke i bokhandeln, hvarför jag kan förutsätta den såsom obekant. I förbigående har jag berört frågan i *Svensk literaturhistoria* och i skriften *Olavus Petri* (1893).

Samme flitige forskare har äfven utgifvit våra båda äldsta reformationsskrifter af 1526: *Een skön nyttugh Vnderwijsningh* och *Een nyttwgh Wnderwijsning*, båda ingående i Svenska Literatursällskapets festpublikation. Bägge skrifterna äro försedda med inledningar, som utgöra mönster för en samvetsgrann och skarpsinnig bibliografisk undersökning.

En vacker hyllning åt den svenska kyrkan förtjänar slutligen att omnämnas, nämligen numera statsrådet Bangs *Den lutherske katekismus' historie* I (1893), som ock utkom i anledning af Uppsalajubileet och hvari bl. a. med mycket starka skäl visas sannolikheten af att Luthers katekes redan 1548 funnits öfversatt på svenska — således 24 år före den äldsta kända svenska upplagan.[1]

Med ledning af denna nu föreliggande literatur skall jag söka gifva en kortfattad framställning af hvad vi veta om våra äldsta reformationsskrifter.

De båda nyssnämnda anonyma skrifterna, hvilka båda utkommo under loppet af 1526, äro de första, i hvilka en reformatorisk anda gör sig gällande. På grund af stilen uttalade Klemming den förmodan, att dessa arbeten öfversatts af Olavus Petri, och hvad särskildt Een nyttwgh wnderwijsning beträffade, trodde jag mig hafva funnit tvenne skäl, som gjorde detta antagande »ytterst sannolikt». För det första påpekade jag, att innehållet var det samma, som *sedermera* återfinnes i Luthers katekeser, hvilket gjorde det troligt, att arbetet verkställts af en bland Luthers personlige lärjungar. För det andra hänvisade jag på ett yttrande af Peder Svart (sid. 96), som omtalar Olavus Petris första uppträdande med orden: »Screff och några små böker ganske *nyttige* till *vnderwijsning* och ingong i Gudz ordz kennedom och lett gå vth på prent», hvilka ord enligt min mening innehålla en tydlig allusion på de båda »nyttiga undervisningarna».

Steffen är emellertid af »den bestämda åsikten, att den (Een nyttwgh wnderwijsning) svårligen kan vara af Olavus Petri», och är böjd att tillskrifva den Laurentius Andreæ. Hvad det senare af de båda af mig anförda skälen beträffar, nämner Steffen intet. Likheten med Luthers katekeser medgifver han, men antager, att boken är en efter mönstret af »Eyn kurtz form» självständigt utarbetad svensk skrift. Både Steffen och jag hafva emellertid

[1] Jämf. Sv. Literaturhistoria I, s. 531.

misstagit oss, ty, såsom Bang påpekat, är arbetet en än fri, än trogen öfversättning från Luthers Bethbüchlein eller — såsom Andersson sedermera modifierat detta påstående — en ganska självständig bearbetning af Bethbüchlein. Med denna upptäckt försvinner naturligen beviskraften af mitt först anförda skäl, ty en dylik bearbetning behöfver ju ej hafva verkställts af någon bland Luthers personlige lärjungar.

Tonen — säger Steffen vidare — »är icke reformatorns», och han finner det föga sannolikt, att Olavus Petri kunnat skrifva en så mild och opolemisk bok. Detta just icke starka skäl vederlägges utförligt af Andersson, som söker göra gällande en annan uppfattning af Olavus' personlighet och tillägger: »Hvarför skulle han icke hafva kunnat skrifva en så mild och försonlig, så fullständigt opolemisk skrift som denna? Han har senare obestridligen gjort det, och äfven Luther, som dock mycket ofta använder häftiga och åtminstone för vår tid sårande uttryck, hade visat sig kunna göra det. Att boken är en »reformationsskrift» behöfver för öfrigt intet annat bevis än det, att en af Luther skrifven bok var dess förebild såväl till sammansättning som till betydliga delar af innehållet.»

Såsom skäl att tänka på Laurentius Andreæ såsom författare påpekar Steffen ett bref från denne af 1524, i hvilket bref han uppmanar munkarne i Örebro att, om de påträffa några böcker, Luthers eller andras, i hvilka den nya läran förkunnas, icke strax förkasta dem, utan först pröfva dem. Häri vill Steffen se ett bevis, »att Laurentius Andreæ tänkte på och bekymrade sig om reformationsskrifters utgifvande och ville bereda väg för dem». Ja, visserligen, men icke behöfver han därför — anmärker Andersson med rätta — själf hafva författat ett par två år senare utgifna böcker. Olavus Petri och förmodligen många andra intresserade sig ju också för reformationsliteratur. En anledning till denna egendomliga uppfattning af brefvet har Steffen däruti, att han tror de här åsyftade skrifterna häntyda »på tilltänkta skrifter snarare än på några redan förefintliga». Men att de helt enkelt afse de tyska reformationsskrifter, som ända sedan 1522 af resande bokförare infördes i landet, är tydligt, och för att finna detta behöfver man endast jämföra detta bref med andra samtida, i hvilka denna fråga ofta behandlas.[1]

---

[1] Schück, Anteckn. om den äldsta bokhandeln i Sverge 44—46.

Såsom ett ytterligare skäl för Laurentius Andreæs författarskap anför Steffen den olika formulering, som budorden hafva i 1530 års Postilla, hvilken på titelbladet uppgifves vara af Olavus Petri. Å sista sidan förekommer nämligen en formulering, som dels skiljer sig från den förut i boken gifna, dels öfverensstämmer med den, som återfinnes i Een nyttwgh Wnderwijsning. »Nu veta vi — säger Steffen — att bakom 1530 års Postilla stå rikets prelater, d. v. s. Laurentius Andreæ. Det är då ej otroligt, att det kunnat vara han, som lagt till detta sista blad, och då skulle äfven detta peka åt det hållet, att han skulle hafva författat Een nyttwgh Wnderwijsning.» Andersson har tvifvelsutan rätt, då han påstår, att ett dylikt resonnemang från logisk synpunkt ej tarfvar närmare skärskådande. Vi hafva tvenne böcker, den ena af namngifven, den andra af anonym författare. I den namngifna boken förekomma två formuleringar af budorden, af hvilka den ena återfinnes i den anonyma. Äro nu dessa formuleringar ej sådana, att de kunna gifvas af hvem som hälst, skulle jag för min del vilja draga den slutsatsen, att den namngifne författaren skrifvit äfven den anonyma boken, och åtminstone vill jag hålla på, att denna slutsats är rimligare, än att den anonyme författaren i den andres bok — okändt af hvilken anledning — satt in sin formulering på ett blad, som icke är löst, utan sammanhänger med det öfriga arket. Andersson påpekar för öfrigt anledningen till denna olika formulering: den ena uppgifves i själfva Postillan vara Luthers formulering, som ju hvarje sockenpräst skulle lära sitt sockenfolk och som således både Olavus Petri och Laurentius Andreæ kunde utantill. Den andra formuleringen är »eenfolleliga epter texten som Moses them bescriffuit haffver», d. v. s. från Exodus — således också en redaktion, som var fullt bekant för bägge.

»Rikets prelater»[1] är slutligen en väl kraftig pluralis majestatis för att beteckna Laurentius Andreæ, och det är — anmärker Andersson med rätta — alldeles obestridligt, att därmed förstås kyrkomötet i Örebro 1529.

Steffens skäl kunna således ej sägas hafva minskat sannolikheten af det äldre antagandet, och Peder Svarts tydliga hänvis-

[1] I Postillans företal heter det, att »verdighe fädher kyrkiones prelater och förmän her j riket haffua samtycht och beleffuat, at een lijten Postilla skulle göras.»

ning har icke af honom blifvit bortförklarad. Härtill kan jag lägga ännu några skäl, som tala för att tillskrifva Olavus Petri detta arbete.

Där förekommer nämligen en — såsom Andersson visat — fullt självständig utläggning af botpsalmerna, och i denna yttrar författaren: »och effther thet the först påå Hebreisko giordhe våro, haffver man här vthinnan mykit brukat them som vthi hebreiska måålit haffva förfarne varit», d. v. s. författaren har personligen förfrågat sig hos lärde, som kunde hebräiska. Att några dylika icke funnos i Sverige, kunna vi med full visshet påstå. Skulle nu Laurentius Andreæ hafva nedskrifvit dessa ord, måste vi antaga, att han senast 1510 påbörjat denna utläggning, ty då vistades han ännu i Rom.[1] Detta antagande är emellertid orimligt redan därför, att — såsom Andersson visat — utläggningens författare begagnat sig af Luthers och Bugenhagens texter. Olavus Petri, som däremot vistades i Wittenberg under den tid, då Luther själf föreläste öfver Psaltaren, hade däremot det bästa tillfälle till dylika meningsutbyten.[2] Han kan således redan då hafva börjat — om ej direkt nedskrifningen — så dock förarbetena och sedermera vid hemkomsten fullbordat utläggningen med användande af då utkomna nya hjälpmedel. Att höra sig för rörande den hebräiska texten till psalmerna, var för öfrigt en tanke, som förvisso ingen svensk hade år 1510; den tanken är årsbarn med reformationen.

Jag kan anföra ännu ett sannolikhetsskäl. »Den enda omständighet — säger Andersson — som kunde gifva anledning till tvekan angående bokens egenskap af svenskt original, vore de hänvisningar till några i vårt land sannolikt mycket litet kända arbeten, hvilka förekomma i marginalen, nämligen till Eusebii Chronicon och Josephi Antiquitates Judæorum å sid. 16 samt till Augustini Epistolæ å sid. 82. De kunna väl vara hämtade ur andra arbeten, utan att Wnderwijsningen därföre behöfde vara öfversatt från dessa, men det är naturligtvis icke

[1] Hist. Tidskr. II, s. 244 ff. Hans universitetstid inföll på 1400-talet.

[2] *Att* Olavus Petri verkligen underrättat sig om betydelsen af den hebräiska texten till Psaltaren, veta vi genom ett yttrande i skriften mot Galle (Troil I, s. 42): »Om jach kunde thet bevisa ath Dauid haffuer sielff icke loffvat gudh siw resor om daghen, epter som Doct. Pedher the siw resor förstår, hwad wil han thå säya ther til? Dauid sägher: iach skal welsigna herren j allan tijdh, hans loff är altijdh j min mwn, item, i gudhi skole wij loffua heela daghen, *epter som j then Hebreiske texten står*.

häller omöjligt, att vår författare själf kände till de ifrågavarande citaten, hvilket likväl vore bevis på en för sin tid i vårt land sällsynt lärdom.» Att icke många voro i besittning af en dylik lärdom är fullt säkert. Men det fanns en, som ägde den. Augustinus citeras oupphörligen i Olavus Petris skrifter (exempelvis Troil, II, s. 250), och Eusebii Historia Ecclesiastica anföres i svaret på Paulus Heliæs sändebref; något citat från Josephus har jag visserligen ej lyckats finna, men detta kan bero på en tillfällighet, ty i Olavus Petris skrifter träffar man många yttranden, som visa att han var fullt förtrogen med den tidens literatur.

Ehuru man icke hos Laurentius Andreæ kan påvisa någon dylik beläsenhet, kan naturligtvis värdet af det nyss anförda skälet bestridas. Men en anteckning på Skoklosterexemplarets titelblad pekar onekligen i samma riktning som det sist anförda skälet. Denna anteckning, som af stilen att döma är ungefär samtidig med själfva boken, har tyvärr i senare tid blifvit delvis utplånad, men ännu är namnet Olavus Petri fullt tydligt. Angående uppgiftens innehåll kunna tydligen endast följande gissningar uppställas. Antingen har här stått, att Olavus Petri *författat* boken, eller att han *ägt* eller *skänkt* den till någon annan. En fjärde möjlighet kan svårligen tänkas, så vida anteckningen haft afseende på boken, hvilket af dess plats att döma är tydligt. Det skulle nu onekligen vara ett högst egendomligt sammanträffande, om en bok, hvilken af somliga tillskrifvits Laurentius Andreæ, af andra Olavus Petri, ägts eller bortskänkts af en person med det senare namnet. *Om* namnet Laurentius Andreæ eller Olavus Petri påträffas på en dylik omtvistad bok, är det väl ytterst sannolikt, att uppgiften handlat om författarskapet till den omtvistade boken.

I sin inledning har Andersson dessutom påvisat ett faktum af största betydelse. Han har nämligen lyckats leda i bevis, att författaren till Een nyttwgh Wnderwijsning och Nyia Testamentits öfversättare varit en och samma person. Skälen därför äro tre. Det första har redan uppmärksammats af mig och Steffen, hvilken likaledes ansett stället bevisande, ehuru han, som anser sig hafva ådagalagt, att Laurentius Andreæ öfversatt Nyia Testamentit, däraf naturligtvis dragit den [illegible] denne äfven författat Wnderwijsningen. I slutord

nämligen en hänvisning[1] till den under utarbetning varande öfversättningen af det nya testamentet, och denna hänvisning kan, såsom Andersson påpekar, knappt fattas annat än som ett löfte: »*jag* kommer snart att göra Nya testamentet tillgängligt för det svenska folket». Till detta starka skäl har Andersson lagt tvenne nya. Han visar upp, att den filologiska arbetsmetod, som användts af Wndervijsningens bearbetare och Nya testamentets öfversättare, är alldeles densamma, hvilket häntyder på, att dessa arbeten verkställts af samma person. Vidare påpekar Andersson, att texten till Magnificat i Wnderwijsningen är *ordagrant* densamma som i Thet Nyia Testamentit. »Detta bevisar, dels att öfversättningen af detta redan år 1525 — ty senare kan Een nyttwgh Wndervijsning icke vara skrifven — hunnit åtminstone till Lucas' Evangelium, och dels att författaren under arbetets gång hade öfversättningen hemma hos sig — d. v. s. det var hans öfversättning.»

Genom Anderssons undersökningar torde således frågan om författarskapet till Een nyttwgh Wnderwijsning vara definitivt afgjord. Dock finnes ännu ett skäl, som Steffen framställt för sin nyss diskuterade åsikt, och detta skäl är hans hufvudargument. Jag har med afsikt underlåtit att hittills beröra detta, då dess betydelse ej blott inskränker sig till frågan om Wnderwijsningens författare utan berör reformationslitteraturen öfver hufvud. Detta skäl är hämtadt från språket eller kanske rättare ortografien i dessa skrifter. Steffen söker nämligen visa, att stafningen i å ena sidan Wnderwijsningen och Nyia Testamentit samt å den andra sidan Olavus Petris namngifna skrifter är väsentligen olika och att denna ortografiska olikhet i några fall äfven sträcker sig till språket (t. ex. ändelsen -ug (salug) för -ig hos Olavus Petri).

Detta skäl förefaller vid första påseendet ganska bestickande, men det visar sig snart vara ett tveeggadt svärd, som träffar lika väl Laurentius Andreæs som Olavus Petris vapendragare. Sedan Steffen med anledning af detta skäl fråndömt Olavus Petri de nu omtalade skrifterna, fortsätter han: »Om vi nu jämföra Laurentius Andreæs lilla skrift 'Om troona och goda

[1] Stället lyder: »See opå the fåå oord som j bredderna stå, för ty the vijsa tijt j then helgha scrifft, ther såådant alt klarligha bevijsas hvilken scrifft besynnerligha thet nyia testamentit tw och näst gudz hielp få schal på vårt svenst mål, innan en kort tijdh, aff hvilko alle the som svenska läsa kunna, mågho sielffva mykit förnema aff gudz lärdhom».

gärningar' med Nya testamentet, så måste erkännas, att saken ej ställer sig synnerligen mycket förmånligare för honom. Men dels är jämförelsematerialet för litet för att man skulle våga något bestämdt omdöme, dels kan mycket väl Laurentius Andreæ hafva i språkligt afseende låtit påverka sig af Olavus.»

Hvarför Olavus skulle hafva påverkat Laurentius och icke Laurentius Olavus, återstår dock att förklara. Laurentius Andreæ hade enligt Steffen 1526 utgifvit åtminstone två skrifter, af hvilka den ena var den för dåtida förhållanden kolossala boken Thet Nyia Testamentit; Olavus utgaf under 1527 två smärre stridsskrifter, men då Laurentius 1528 tryckte ett nytt arbete, skulle han — den till åren betydligt äldre och produktivare författaren — hafva ombildat sitt språk för att bringa det i öfverensstämmelse med dessa småskrifter, utgifna af en alldeles ny författare. *Sannolikt* förefaller detta antagande just icke, och logiskt borde väl Steffen hafva dragit den slutsatsen, att *hvarken* Olavus Petri *eller* Laurentius Andreæ haft något att göra med de 1526 utgifna skrifterna. Men ett dylikt resultat hade också blifvit domen öfver metodens användbarhet.

Stundtals tyckes Steffen själf ej vara riktigt öfvertygad om dess riktighet. »Jag tror emellertid — säger han med rätta — det vore farligt att fästa någon synnerlig vikt vid dessa och dylika variationer», och därefter anför han själf ett belysande exempel från Nyia Testamentits tryckfelsregister, där hänvisningen »första» eller »andra sidan» förekommer i icke mindre än åtta olika varianter.

Andersson framdrager emellertid ett faktum, som fullkomligt åskådliggör den betydelse, som man bör tillmäta dessa ortografiska och språkliga divergenser. Af Een skön nyttugh Vnderwisningh har nämligen Andersson påträffat ett fragment, som tillhör en nära samtidig ny upplaga. »Båda upplagorna äro tryckta med samma stil. Den ena är ett alldeles ordagrant aftryck af den andra, med t. o. m. samma radindelning, så att de skilja sig så godt som uteslutande i fråga om den som vanligt vacklande och godtyckliga stafningen och ordformerna». Med användande af de af Steffen uppställda språkliga och ortografiska kriterierna skulle nu dessa ordagrant lika upplagor vara af olika författare (uppl. A har t. ex. migh, uppl. B genomgående mich o. s. v.). »Det skall — yttrar Andersson — tror jag, visa sig, att vi icke kunna lita på att i den tidens skrifter

finna författarens — kanske icke heller tryckeriets korrektors — egen ortografi, icke ens hans egen språkform».

Äfven af Een nyttwgh Wnderwijsning har Andersson lyckats upptäcka ett kasseradt och sedermera omtryckt ark. Andersson har aftryckt detta »såsom ett slående exempel på den absoluta likgiltighet, med hvilken man i det dåvarande kungliga boktryckeriet behandlade ortografi och formlära. Ehuru innehållet fr. o. m. 4:e sid. är ordagrant detsamma, är olikheten i ortografi och formlära dock så ofantligt stor, att man med häpnad måste fråga sig, huru tryckeriet gått till väga för att alldeles samtidigt (inom loppet af 6 veckor) kunna återgifva samma manuskript på två så olika sätt. Huru man än ser saken, bevisar det med nödvändighet, att de nämnda faktorerna betraktades såsom fullständigt likgiltiga ting. De af Steffen framlagda språkliga kriterierna — yttrar Andersson på ett annat ställe — äro icke tillräckliga såsom bevismedel för vare sig den enes eller andres författarskap till skrifter från denna tid. . . . . . Min åsikt är således den, att ehuru den af Steffen framlagda språkliga statistiken synes häntyda på en viss konsekvent olikhet i språkformen emellan de skrifter, som bära Olavus' namn, och dem, som icke göra det, så kan dock ingen afgörande betydelse tillerkännas detta förhållande, enär dels en analys af olika samtidiga upplagor af en och samma skrift kan gifva med Steffens analoga resultat, dels detsamma visar sig vara förhållandet med olika delar af samma bok, dels ortografien och formläran i det hela voro alltför litet stadgade för att kunna tjäna som kriterier — åtminstone så vidt undersökningarna härom hittills sträckt sig — och dels ändtligen sättarens godtycke alltför ofta kan bevisas hafva varit bestämmande.»

I likhet med Andersson är jag fullt öfvertygad om, att frågan om författarskapet till den ena eller andra skriften ej kan afgöras genom några undersökningar af ortografien i dessa. Den enda fullt säkra källan för Olavus Petris stafsätt och språkform är Stockholms stads tänkebok för åren 1524—1529, men egendomligt nog har Steffen icke brytt sig om att undersöka denna källa. »Ty värr — säger han — ha vi ej med säkerhet någon utförligare skrift af Olavus före 1527, men det är föga antagligt, att han mellan februari 1526 och mars 1527 skulle i nämnvärd grad hafva förändrat sitt språkbruk. Det enda bestämda intyg härom, som vi skulle kunna få, äro de an-

teckningar, som han i sin Tenkiebock gjort från och m
under den tid han var Stockholms råds sekreterare, m
äro under de första åren så knappa, att man ej af
draga några mera vidtgående konklusioner.» Att dessa
ningar skulle vara så obetydliga, är icke riktigt, enär de
äro vidlyftigare än någon af Olavus Petri utgifven
om vi undantaga postillorna och det omtvistade Nyi
mentit. Endast för åren 1524, 1525 och 1526 hafva
foliosidor,[1] hvilket tyckes vara ett tillräckligt materia
bedöma Olavus Petris språkbruk före 1527.

Jag har ej ansett nödigt att för mitt syfte underkast
boken någon noggrann ortografisk undersökning, men j
tvenne afseenden granskat 50 sidor från året 1524 och
vid — i likhet med Andersson — funnit, att Steffens
om Olavus Petris språkbruk ej hålla alldeles streck.
grafiskt argument hos Steffen, på hvilket han fäster my
seende och på grund hvaraf han frändömer Olavus
skilliga skrifter, är växlingen mellan ändelserna -ig
Enligt Steffen skulle de förstnämnda vara »fullständigt
rande» i de skrifter, hvilka hafva Olavus Petris namn
bladet. Detta vill jag visst icke bestrida, men i tän
som är ett ändå säkrare prof på hans stafsätt, äro
på -ug de snarast dominerande under året 1524.[2] Skr
Sacramenten frånkännes Olavus bl. a., därför att där
normalt *»sagde»*, under det att Olavus normalt skul
»sadhe». På de sidor af tänkeboken jag genomgått och p
ordet mycket ofta förekommer, har det undantagslöst
»sagde».

Då vi nu vända oss till frågan om Thet Nyia Test
öfversättare, göra vi således rättast i att helt enkelt se
detta argument.

Rörande denne öfversättares person står jag visserlig
på samma ståndpunkt som förut och anser fortfaran
Messenius haft rätt, då han uppgifvit, att öfversättninge
ställts af »Olaus cum collegis», men rörande tvenne punk
jag dels genom egen förnyad undersökning, dels genom
kritik kommit till en ändrad uppfattning.

[1] Af detta rikhaltiga material har Troil aftryckt

[2] Under året 1527, som jag flyktigt genomgåt
de afgjort förhärskande. Olavus Petri tyckes s
seende — hafva ändrat sitt språkbruk.

Jag framställer först hvad man på grund af samtida källor vet om arbetets fortgång, därvid icke blott medtagande de nödiga citaten utan äfven tolkande dessa enligt min mening.

Med följande ord inleder Peder Svart sin skildring af Olavus Petris första uppträdande: »En hederligh och lärd man benembd M. Oleff Petri född i Örebro och på thenne tijdh Canick i Strengnäs var året tilförende heem kommen iffrå then höga schola i Wittenberg, ther han hade genom vehll hördt then berömelige helige man Doctorem Martinum Lutherum medh andra höglärde men i samma schola, vti hvilkes lexor thenna M. Oleff hade vistas i 7 eller 8 åår. *Han laass först någor stycker aff gambla och nya Testamentet för them honom lyst hade vmgå, som var först och fremst M. Laurentius Archidiaconus ibidem, ther till någre vnge men prebendater och coorprester.*» Meningen är, så vidt jag kan förstå, att Olavus Petri strax efter sin ankomst till Strängnäs börjat att tolka den heliga skrift för en samling åhörare, bland dem äfven Laurentius Andreæ, och undervisat dem i metoden för den lutherska bibeltolkningen.

I slutet af 1525 var denna öfversättning redan långt framskriden, ty dels citeras den i Wnderwijsningen, dels utlofvar dennes författare, att han snart skulle fullständigt utgifva N. T. af trycket. Då nu Olavus Petri visats vara författare af nyssnämnda skrift, följer däraf, att han ännu i febr. 1526 betraktade sig såsom den egentlige öfversättaren, och äfven i företalet till det i aug. s. å. utgifna Nyia Testamentit talar han blott om tolk*en*.

Emellertid är det sannolikt, att han redan under loppet af 1525 haft hjälp af flera — tydligen då af de lärjungar, som nyss omtalats. Detta synes mig framgå af ett bref från Brask. I juni 1525 skrifver nämligen denne: »Salvo semper falso iudicio novorum quorundam nostrorum evangelii interpret*um*» (HSH. XVIII, sid. 289), och härpå syftar nog också Johannes Magnus, då han på följande sätt redogör för sitt samtal med konungen: »Dixit Majestas, quod . . . . nonnulli (clerici) nec sacras litteras quidem competenter legere minus interpretari queant, quibus certe admodum vtile erit, vt scripturam in propria habeant lingua, et ne imperitis et sciolis detur interpretandi occasio» (HSH. XVIII, sid. 297). Att Laurentius Andreæ varit med bland de lärjungar, för hvilka Olavus Petri börjat sin bibeltolkning, intygas uttryckligen af Peder Svart, som särskildt framhäfver honom; att han äfven bör räknas bland de »novi evangelii inter-

pretes», om hvilka Brask talar, är i och för sig antagligt och bestyrkes af ett bref, som han skref till ärkebiskop Olof i Trondhjem. I detta bref yttrar han:[1]

»Postquam dominus meus rex comperit sanctum Evangelium in linguam germanicam translatum, voluit ut etiam in linguam *nostram* vulgarem transferretur. Ordinaverant prelatj huius regnj fere omnes, vt vnus quisque curatorum (ex pecunia tamen ecclesie sue) vnum de libris illis emat . . . . . . Circa finem laboris, quando jam opus per calcographum in proximo absoluendum fuit, venit *michi* in manus liber vnus nouj Testamentj in danicam linguam translati. Spero tamem *nostram* translationem castigatiorem esse. Scribit *michi* M. Olaus Magnj e lubeca, quod nonnulli juvenes studentes danj in wittenberga translationem illam danicam fecerunt. . . . . Verum continere videtur in prologis et glosellis nonnichil scandali, a quo temperauimus *nos* in translatione *nostra* neminem libere offendentes. Mitt*o* vobis vnum de libris, ut de eo judicetis et deliberetis, si forte in Noruegia seruire possint. Supersunt hic ducentj vel trecentj nondum venditi.»

Reuterdahl öfversätter »nostra translatio» med »min öfversättning», och finner således, att Laurentius Andreæ angifvit sig själf såsom verkets ende upphofsman. Men då brefskrifvaren öfverallt annars omtalar sig själf i singularis och ej i pluralis, hafva vi tydligen ingen rätt att återgifva »nostra» med »min». Jag ville därföre öfversätta »nostra» med »vår svenska» i motsats mot den danska testamentsöfversättningen, som omtalas i samma sammanhang, men ehuru denna tolkning väl låter försvara sig,[2] har Steffen rätt i att yrka, att »nostra translatio» riktigast återgifves helt enkelt med »vår öfversättning.» Af brefvet framgår då — åtminstone såsom möjligt — att Laurentius Andreæ deltagit i arbetet; att han varit dess hufvudredaktör — något som Steffen vill läsa ut af dessa ord — säges däremot icke. »När arbetet — säger Laurentius — i det närmaste var afslutadt af boktryckaren, fick jag se ett exemplar af den danska öfversättningen»; men tillgång till de rentryckta arken af Nyia Testamentit kunde han väl hafva utan att vara hufvudredaktör, t. o. m. utan att vara medarbetare; dem hade förmodligen flera för den protestantiska saken nitälskande män sett. Han fort-

[1] Christiern II:s Archiv III, s. 1081.

[2] Om meningen skulle vara »vår öfversättning», d. v. s. den, i hvilken jag och andra deltagit, förefaller det egendomligt, att Laurentius Andreæ ej förut med ett enda ord omnämnt, att han själf jämte andra verkställt den svenska tolkningen. Då »nostra» första gången nämnes, står det onekligen i motsats till »germanica» och »danica».

»Jag hoppas, att vår öfversättning är renare», hvarmed
turligtvis kan mena så väl »vår svenska öfversättning» som
versättning, i hvilken han själf deltagit såsom medarbetare.
in slutligen säger, att »vi uti vår öfversättning» afhållit
in åtskilliga anstötligheter, som väckt ond blod i den
, kan på sin höjd bevisa, att han jämte andra deltagit i
ttningsarbetet, men yttrandet behöfver blott innebära, att
nskar» gjort vår öfversättning bättre än danskarne. Det
antagandet är dock sannolikare på grund af tillägget
em libere offendentes», hvilket tyckes förutsätta ett mera
igt deltagande i arbetet.

rsaken hvarför Laurentius Andreæ icke nämner, att den
na reformatoriska tänkesätt kände Olavus Petri stod i
för företaget, framgår af brefvets öfriga innehåll, som i
nkt icke kan sägas vara fullt sanningsenligt. Laurentius
e framställer nämligen *denna* öfversättning såsom verk-
på de katolska prelaternas befallning, hvilket var sant,
vida som dessa verkligen påbjudit en öfversättning, ehuru
nan än den i aug. 1526 färdiga. Syftet med brefvet är,
nan finner, att framställa den nya rörelsen i så »katolsk»
som möjligt, och Laurentius betonar särskildt, att den
a öfversättningen ej var så radikalt luthersk som den
. Det hade då varit opolitiskt att nämna, att hufvud-
ören för detta arbete varit Olavus Petri, om hvars från
synpunkt skandalösa giftermål ärkebiskopen säkerligen
alas genom Mäster Knut och Peder Sunnanväder, och
tius Andreæ nöjde sig därför med att helt enkelt tala om
öfversättning.

ag vänder mig nu till det bekanta yttrandet i Johannes
us historia (sid. 477):

Cujus (Ulfilæ) execrandam impietatem nostro æuo quidem
tius Andreæ Strengenensis Archidiaconus imitatus, sanctissimum
i euangelium passim et in plurimis locis corrupit, corruptumque
ci Gothorum plebi legendum obtrusit, additis etiam ex Regis
tate gravibus minis, ne quis tam enormibus eius erroribus
retur. Erat hic Laurentius Romæ inter versutos homines in
centia sua educatus, nihilque ex eo loco præter ignaviam cum
ari malitia coniunctam retulit, atque in ea ignavia consenuit,
n suæ ætatis factus erat discipulus
Petri Nericiani diaconi, qui
orum impietatem in
buisset, reportauit.»

Som man märker, är det här ett gammalt inrotadt agg till Laurentius Andreæ, som bryter fram, — ett agg, som väl kan förklaras. Af den utförligare, af hat genomsyrade skildring, som Johannes Magnus i ett annat arbete — Historia Metropolitana[1] — gifver af sitt förhållande till Laurentius Andreæ, finner man, att ärkebiskopen tillskref denne den hufvudsakliga anledningen till de olyckor, för hvilka han i Sverige råkat ut. Med Olavus Petri, som, då Johannes Magnus lämnade Sverige, ännu blott var Stockholms stads sekreterare, hade han, så vidt man vet, ej haft någon svårare sammanstötning, och i den bekanta äktenskapsfrågan behandlade han honom med en ovanlig mildhet. Emellertid finnes intet i detta yttrande, som strider mot de antaganden, som jag förut på grund af andra källor gjort angående Laurentius Andreæs förhållande till öfversättningen: nämligen att han jämte andra af Olavus Petris lärjungar varit medarbetare under Olavus Petri som hufvudredaktör. Yttrandet skulle hafva blifvit detsamma, vare sig Laurentius Andreæ varit ensam om detta arbete eller om han haft medhjälpare. Ty äfven om den, hvilken blott såsom en bland flera deltagit i en dylik öfversättning, kan det ju sägas, att han på flera ställen fördärfvat texten,[2] och *att* detta verkligen varit Johannes Magnus' mening, kan lyckligtvis bevisas. I förbigående yttrar han sig om den protestantiska öfversättningen äfven i Historia Metropolitana (sid. 81) i samband med den ortodoxa tolkning, som på hans uppdrag sedermera verkställdes af Petrus Benedicti. »Effecit — säger han om sig själf — ut Petrus Benedicti canonicus Lincopensis, quo in re divina vsus est sacerdote, totum noui testamenti codicem, qui ab hæretic*is* in linguam patriam translatus et plus quam in mille locis corruptus erat, docte et fideliter restituerit.» Här, där det således gäller att verkligen tala om den svenska öfversättningen och icke att snärta Laurentius Andreæ, är det *flera*, som verkställt denna, och Laurentius Andreæs namn nämnes icke ens.

Äfven Laurentius Andreæs egenskap af Olavus Petris lärjunge antydes i det nyss citerade anfallet — och naturligtvis

[1] Annerstedts upplaga (Scriptores III) sid. 75, 77—78. Olaus Magnes har väl på sin höjd blott omredigerat Johannes Magnus' biografi efter dennes egna anteckningar.

[2] Däremot har Steffen full rätt gent emot mig, att »corrupit» i detta sammanhang ej kan vara liktydigt med »lät fördärfva». Detta motsäges af »passim et in nis locis.»

såsom ett gravamen. Johannes Magnus yttrar där således i själfva verket knappt något annat än Peder Svart: nämligen att Laurentius Andreæ blef Olavus Petris lärjunge och — »såsom sådan» skulle jag vilja tillägga — på många ställen fördärfvade Kristi evangelium. Skulle det hafva varit Johannes Magnus' mening att gifva en historisk framställning af det svenska öfversättningsarbetet, skulle han naturligtvis hafva yttrat sig annorlunda, men detta var alls icke hans syfte, utan han ville blott rikta ett angrepp mot sin gamle fiende Laurentius Andreæ, och detta angrepp anbringade han — för öfrigt ganska klumpigt — på första bästa ställe.[1] Den *första* kätterska rörelse han behandlade i sin historia var goternas arianism och Ulfilas bibelöfversättning, och här fogade han in angreppet. Taget i och för sig, utan samband med de öfriga punkterna i samma kapitel och utan samband med öfriga fakta, synes visserligen — det medgifver jag gärna — detta ställe tillerkänna Laurentius Andreæ ett större inflytande på öfversättningen, än hvad man af öfriga källor kan antaga, men å andra sidan måste medgifvas, att detta yttrande äfven i den tillspetsade form, det fått genom att göras till ett speciellt mot Laurentius Andreæ riktadt anfall, dock icke innehåller något, som ej kan förenas med uppgifterna hos Peder Svart, Messenius, Historia Metropolitana och brefvet till ärkebiskop Olof.

Jag går nu att skärskåda de öfriga skäl, som tala för att Olavus Petri och icke Laurentius Andreæ varit öfversättningens hufvudredaktör.

Såsom Stave visat i sin granskning af den svenska öfversättningens text, är denna ett mästerverk af filologisk kritik, framkommet genom ett noggrant afvägande af fördelarna i Luthers och Erasmus' öfversättningar. Att tolken äfven tagit hänsyn till den grekiska texten, är likaledes en sak, som af Stave blifvit ådagalagd. Bibelkritiken är, som man vet, reformationens skapelse,

---

[1] Steffen yttrar på tal härom: »I dessa Johannes Magnus' ord finner jag nu en bekräftelse på min åsikt om att öfversättningen verkställts från början oberoende af Luther. Ty om det, såsom tydligt framgår, varit Johannes' mening att nedsätta Laurentius, hvarför skulle han ej sagt, att Laurentius följt Luthers exempel snarare än Ulfilas?» Att han valde Ulfilas och icke Luther som exempel, beror naturligen helt enkelt därpå, att tanken rann på honom, då han skref »de utländska göternas» historia och därvid för första gången kom att tala om bibelöfversättningar. Den lutherska reformationen behandlas alls icke i hans historia, som slutar med Gustaf Vasas tronbestigning. Någon möjlighet att foga in angreppet på den plats, dit det kronologiskt skulle hafva hört, fanns således icke.

och vid 1400-talets slut, då Laurentius Andreæs studieår infóllo, sysselsatte man sig vid universiteten hvarken med bibelforskning eller med grekiska. Från sin studietid ägde han således icke de kunskaper, som vi återfinna hos det Nyia Testamentits öfversättare, och både Peder Svart och Johannes Magnus äro ense om att betrakta honom såsom Olavus Petris lärjunge. Hvilket är då troligare: att läraren eller lärjungen utfört den svenska reformationens mest maktpåliggande arbete?

Steffen har ej velat tillmäta detta argument någon betydelse. »Om huru lärd eller olärd Laurentius kan hafva varit — säger han — veta vi heller just ingenting. Han skref i alla händelser ej sämre latin än andra svenskar på denna tid, och vi veta, att han gjort som det tyckes tämligen vidsträckta resor utomlands och till och med kommit ända till Rom. Att dessa resor varit studieresor, behöfver ej betviflas». Att Laurentius Andreæs latin icke är sämre än andra samtidas, må gärna medgifvas, men det är ej härom frågan rör sig, ty att tala eller skrifva en mer eller mindre dräglig latin lärde man sig som bekant vid medeltidens universitet, utan frågan gäller, om han kunnat förvärfva sig den exegetiska bildning, som Nyia Testamentit röjer. Hvad hans resor beträffar, var visserligen den af 1498 en studieresa, d. v. s. han besökte som så många andra svenskar universiteten i Leipzig och Rostock, men dessa universitet voro fullt katolska, och några bibelstudier drefvos där icke. Hans resor till Rom, den ena i ungdomen — hvarom Johannes Magnus talar — den andra 1509 voro säkerligen företagna i rent praktiskt syfte, åtminstone var den sista det, såsom det framgår af hans bref, och till Rom reste den tidens svenskar öfver hufvud taget ej för att studera. Slutligen kommer kunskapen i grekiska. Steffen, som icke kunnat finna, att öfversättningen verkställts med begagnande af grundtexten, ser häri intet »hinder» ligga för att antaga Laurentius Andreæ såsom öfversättare. Då nu emellertid Stave uppvisat, att grundtexten begagnats, så står också »hindret» orubbadt kvar.

Ett annat sannolikhetsskäl har jag trott mig finna i Laurentius Andreæs höga ålder, ehuru jag därför visst icke velat stämpla honom såsom »en orkeslös gubbe», hvilket Steffen tyckes förmoda vara min mening. Jag tror tvärt om, att Laurentius Andreæ varit en ganska kraftig man, hvilken ännu på ålderdomen bibehöll sina praktiska intressen, men hvad jag ansett

otroligt är, att en man vid sextio à sjuttio års ålder[1] kastar sig på en alldeles ny verksamhet och detta i den utsträckning, som här måste antagas. Omkring 1522 skulle han hafva börjat med dessa för honom alldeles nya studier — och då såsom Olavus Petris lärjunge — men redan fyra år därefter skulle han hafva fullbordat ett arbete, som ådagalägger icke blott kunskap i grekiskan utan ock full förtrogenhet med den moderna bibelforskningens metod, och därtill kommer, att detta arbete skulle hafva utförts under åren 1523—26, då han såsom konungens sekreterare hade fullt upp med praktiska bestyr.

Anser man en dylik litterär kraftyttring möjlig, måste det å den andra sidan förefalla högst egendomligt, att en dylik man hvarken förut eller efteråt låtit höra af sig såsom författare, ty undantager man den obestridligen till omfånget ytterst obetydliga skriften om tron och goda gärningar, har Laurentius Andreæ icke skrifvit något. Steffen säger visserligen: »Hans litterära intressen hafva varit större än hvad man i allmänhet antagit. Redan 1524 talar han om att låta skrifter utgå, 1528 är det nog han, som låter utge En nyttog postilla, och ännu 1530 spåra vi honom såsom en drifvande kraft till Olavus' postilla». Men att han 1524 ej alls talar om några skrifter, som han tänkte utgifva, har jag redan uppvisat, likaväl som att han ej haft något att skaffa med 1530 års postilla — det skulle för öfrigt (enligt Steffen) blott hafva varit på ett enda blad, som detta litterära intresset gjort sig gällande. Att han slutligen icke utgifvit 1528 års postilla, är lätt att visa.

---

[1] Uppgiften — öfver sjuttio år — förekommer hos hans samtida Johannes Magnus i det nyss citerade utfallet. Att Johannes Magnus kanske något öfverdrifvit hans ålder för att framställa honom i en mera hatfull dager, anser jag visst ej otroligt, men rent osannfärdigt stor kan denna öfverdrift ej hafva varit. Enligt Johannes Magnus — ordagrant tolkad — skulle han hafva varit född omkring 1456. Senare än till 1466 kan man väl dock icke förlägga hans födelseår. Han skulle då vid sin död hafva uppnått den — dock ej orimligt — höga åldern af 86 år. Att han verkligen vid reformationens utbrott var en gammal man, framgår för öfrigt af andra fakta. 1531 säges han på grund af sin höga ålder hafva lämnat sitt ämbete såsom kansler (se anklagelseskriften 1540 i Vitt. Hist. och Ant. Handl. XVI, s. 194), och 1530 omtalar Peder Svart honom såsom »gamle M. Larentz» (sid. 154). Vanligen uppgifves hans födelseår till 1482, men denna uppgift stammar från Messenius, som säger honom vid sin död 1552 vara sjuttio år — tydligen genom ett missförstånd af Johannes Magnus nyss anförda ord. Att uppgiften är oriktig, framgår bland annat däraf, att han 1498, då han inskrefs vid Leipzigs universitet, kallas baccalaureatus upsaliensis; han skulle således hafva förvärfvat sig denna lärdomsgrad senast vid 15 à 16 års ålder, hvilket är orimligt. Då han samma år inskrefs vid Rostocks universitet, kallas han i matrikeln »Canonicus Strengnensis», hvilket förutsätter, att han redan då var en mogen man.

Olavus Petri var däremot en man i sin kraftigaste ålder — 1526 var han 33 år — och han hade studerat under Luther och Melanchton, d. v. s. de *enda* universitetslärare, hos hvilka en kunskap sådan som den, vi återfinna hos testamentsöfversättaren, kunde förvärfvas. Han var vidare en litterärt intresserad man, som årligen utgaf flera skrifter — och bland dessa just de för den svenska kyrkan nödiga handböckerna, såsom katekesen, psalmboken, mässan, postillan och handboken — hvarför det ock är föga antagligt, att han 1526 varit litterärt overksam. Han var vidare den, åt hvilken konungen uppdrog det teologiska försvaret af den nya läran, så i striden mot Paulus Heliæ och Peder Galle som vid Västerås riksdag. Hade de 1526 utgifna skrifterna varit af Laurentius Andreæ och ej af Olavus Petri, är det väl bra mycket sannolikare, att konungen för dessa maktpåliggande litterära företag vändt sig till den förre och icke till Olavus Petri, som — så vida Steffens antagande är riktigt — varit alldeles oförsökt som författare och teolog.

Olavus Petri var slutligen en man, som redan i sina första arbeten visar sig behärska den då moderna bibelkritiska litteraturen. I sin skrift om klosterlefvernet citerar han Vallas Annotationes in acta apostolorum (Troil II, s. 4), och i svaret på Paulus Heliæs sändebref anför han Erasmus' åsikt om äktheten af Jakobs epistel — d. v. s. han har studerat samtidens båda viktigaste bibelkritiska arbeten, och man behöfver ej läsa många sidor i hans skrifter för att förvånas öfver den säkerhet, med hvilken han rör sig på bibelkritikens och kyrkohistoriens område. Och en dylik förmåga skulle hafva lämnats obegagnad i Gustaf Vasas Sverige, som i sanning icke ägde många af den arten!

Både af Wnderwijsningens slutord och Nyia Testamentits företal framgår dessutom, att den 1526 utgifna öfversättningen endast betraktades såsom en del af den fullständiga bibelöfversättning, hvilken med det snaraste skulle följa på svenskt mål. I Wnderwijsningen heter det: ». . . . . för ty the vijsa tijt j then helgha scrifft, ther såådant alt klarligha bevijsas, huilken scrifft besynnerliga thet nyia testamentit tw och näst gudz hielp få schal på vårt svenst mål, innan en kort tijdh», och i Nyia Testamentit återkommer samma löfte: »för thenna saak skul är nw j förstonne thet Nyia Testamentit här vthsatt på svensko, thet gambla kan medh gudz hielp väl snarligha effter komma». Häraf framgår tydligt, att öfversättaren af Nyia Testamentit — han

må nu hafva varit Laurentius Andreæ eller Olavus Petri — åtminstone *ämnat* utgifva det gamla. Då vi nu veta, att öfversättningen af det gamla testamentet till den troligen väsentligaste delen är Olavus Petris förtjänst, är man väl ganska berättigad att sätta uppfyllelsen af löftet i samband med själfva löftet, och man har svårt att tänka sig, att den man, hvilken af fullt kompetent domare tillskrifves hufvudförtjänsten af 1541 års bibelöfversättning, såsom en overksam åskådare åsett testamentsöfversättningen 1526, till hvars verkställare han genom sina studier obestridligen var den bäst kvalificerade.

Hvad vi veta om öfversättaren af 1541 års bibel är nämligen, så vidt jag känner, följande. 1540 skref Laurentius Petri till Georg Norman: »The böker, som *iagh samt medh flere, the ther äro j thetta arbete*, haffue hafft aff idher godheet til låns nu snart på itt åår tilgörande, antvardadhe iagh idhert vissa bodh såsom j begäradhe, tackandes ganska kerligha för vndsettningen, ty man haffuer hafft ther aff stoort velkor och rettelse, huilka man nu thes better ombära kan, at iagh sielff haffuer fått hielp j then måtto. Tyckes idher ock veta huadh oss lidher medh thetta arbete, så äro vij nu kompne in til Psaltaren then man nu förehaffuer at tryckia». Af detta bref framgår, att Laurentius Petri *med flera* höll på med öfversättningen; att han varit hufvudredaktör säges däremot ej, ehuru det är sannolikt, att han haft att beställa med tryckningen. Tydligare yttrar sig Karl IX i Svar opå then Bevijsbook (A. IIIj verso): »Så haffver och wår salige käre HerFadher igenom the hedherlige och höglärde män, M. Olaum Kyrkieherde j Stockholm och Laurentium Erkie Biscop j Vpsala, medh flijtigh omsorg och åhoga latet Biblian komma på vårt Svenske måål». Karl gör således Olavus till den främste mannen och nämner ärkebiskopen — som dock hade högre rang och som han personligen känt — först i andra rummet.

Äfven Chytræus har ett yttrande, som berör Olavus Petris verksamhet som bibelöfversättare, och enligt min mening har notisen snarast afseende på öfversättningen af Nyia Testamentit. På tal om Olavus Petris första uppträdande yttrar han nämligen: »Cum quidem Olaus, Holmiæ episcopus, inter cæteros pie[illegible] præclaræ labores, Biblia sacra primus in suecicum ser[illegible] transferri et typis stanneis Holmiæ exprimi ac in [illegible] templa distribui, curaret» (Chronicon Saxoniæ 15[illegible]

Chytræus var främling, och hans uppgifter kunna således vara behäftade med fel, som en svensk författare icke skulle hafva låtit komma sig till last. Men det är af vikt att observera, *huru* han erhöll sina notiser. Själf kände han föga af Sveriges historia, utan stödde sig nästan uteslutande på meddelanden från svenskar, bland hvilka särskildt Erik Sparre var en flitig korrespondent. Bland de Sparreska papper jag sett finnes emellertid ingen uppgift om denna sak, och det är knappt heller troligt, att en uppgift i denna form direkt emanerat från någon svensk korrespondent, ty denne hade säkerligen ej gifvit Olavus Petri titeln »Holmiæ episcopus». Däremot tror jag, att man kan få en annan förklaring öfver tillkomsten af denna notis. 1564 vistades nämligen Laurentius Petris son Petrus Laurentii i Chytræus' hus i Rostock,[1] och att denne därvid omtalat sin fader och farbroder, får väl anses såsom säkert. Men en muntlig uppgift från den unge Petrus Laurentii kan både hafva blifvit orätt uppfattad och orätt ihågkommen. Titeln episcopus i stället för pastor eller concionator primarius behöfver, synes det mig, knappt förminska uppgiftens trovärdighet. Svårare förefaller det mig vara med uttrycket Biblia, enär bibeln som bekant trycktes i Uppsala, under det att Nyia Testamentit utgafs från det Kongl. tryckeriet i Stockholm. Antingen måste således den i Uppsala tryckta bibeln eller det i Stockholm tryckta Nyia Testamentit afses. Det senare[2] synes mig sannolikare, ty en uppgift, att Olavus Petri utgifvit t. ex. den heliga skrift, kan ju uppfattas såsom hafvande afseende på så väl Nya testamentet som på hela bibeln, då däremot notisen om tryckorten förefaller väl speciell för att kunna bero på ett missförstånd. Hade bibeln afsetts, är det väl ock troligt, att Laurentius Petris medverkan omnämnts, i synnerhet om sonen varit sagesmannen, och slutligen är att anmärka, att notisen anbringas vid omnämnandet af Olavus Petris första uppträdande.

Steffen har mot notisens trovärdighet gjort ännu en invändning. »Men vidare — säger han — tillskrifver Chytræus också Olavus äran af att hafva distribuerat biblarna i kyrkorna, hvilket vi alldeles bestämdt veta hafva skett genom skrifvelser från

[1] »Fruor enim adhuc mensa soliti hospiti D. doctoris Davidis Chytræi» — skrifver han till sin fader (Bref i danska riksarkivet).

[2] Paulinus har i sin Hist. Arct. sid. 227 bestämt sig för den förra möjligheten, men i det han ordagrant afskrifver Chytræus, har han gjort tvenne väsentliga ändringar. För det första har han gjort Laurentius Petri till broderns medarbetare, och för det andra har han ändrat tryckorten från Stockholm till Uppsala.

konungens kansli, d. v. s. från Laurentius Andreæ». Mig veterligen finnes *ingen* uppgift om sättet, huru exemplaren distribuerades. I sitt nyss citerade bref till den norske ärkebiskopen omtalar väl Laurentius Andreæ, att rikets prelater befallt, att hvarje kyrkoherde skulle köpa ett exemplar, men huru självfa distributionen skett, nämnes ej. I ett bref till prästerskapet i Finland af 1528[1] uppmanas prästerna »att ecke föracta samma böker», och biskop Mårten får befallning att därom rannsaka i sitt stift. Att försäljningen ej gick direkt genom konungens kansli eller räntekammare är troligt däraf, att räntekammarböckerna ej innehålla någon anteckning om medel, som influtit genom försäljningen. Olavus Petri var under dessa år en i konungens ärenden mycket använd man, och förmodligen höllo både han och Laurentius Andreæ efter prästerna, så att de köpte den nya boken. Att Laurentius Andreæ verkligen gjorde det, veta vi genom Johannes Magnus' uppgift, ehuru denna tydligen icke kan förstås så, att han skött självfa distributionen, utan endast så, att han varit verksam vid öfversättningens antagande och spridande. Men därvid var han säkerligen icke ensam. Några direkta handskrifvelser rörande denna sak finnas icke i registraturet — utom den nyssnämnda.

På något sätt afgörande kan jag naturligtvis icke anse en dylik notis vara, men sedd ur synpunkten af Chytræus' författarskap i allmänhet, anser jag den dock ej för alldeles värdelös, och i hvarje fall tjänar den att styrka åsikten om Olavus Petris betydelse och rykte såsom bibelöfversättare.

Det resultat, till hvilket jag förut kommit, nämligen att öfversättningen verkställts af Olavus Petri »cum collegis», tror jag således stå fast, och såsom oriktig måste jag anse den gamla af Steffen förfäktade åsikten, att Laurentius Andreæ utfört detta arbete.

Men i en mycket väsentlig punkt har jag — till en del genom Steffens kritik — kommit till en annan åsikt än den jag förut haft. Det synes mig nämligen numera säkert, att Laurentius Andreæ bör räknas bland de »collegæ», om hvilka Messenius talar. Huru dessa fördelat arbetet sinsemellan, kunna vi nog aldrig utröna, men af Staves undersökning vill det synas, som om en enhetlig arbetsmetod gjorde sig gällande genom hela

[1] Thyselius I, s. 160.

öfversättningen, och denna kan icke vara någon annans än hufvudredaktörens, hvilken rättade och granskade de öfrigas arbete.

En annan ändring i min åsikt rör konungens förhållande till den protestantiska öfversättningen, och jag håller det numera för ytterst troligt, att Messenius verkligen haft någon säker grund för sin mening, att konungen 1525 anbefallde den katolska öfversättningen för att få välja mellan denna och den protestantiska, som då delvis redan var färdig.

Återstå tvenne anonyma skrifter från reformationens början, hvilkas författare är oviss. Den första af dessa eller postillan af 1528 är, såsom företalet upplyser, en i största hast företagen öfversättning från Luther, och såsom öfversättare har allmänt antagits Olavus Petri. Steffen anser dock, att det är »så godt som säkert», att den icke är af Olavus Petri. Skälet är det språkliga, och halten af detta skäl har jag redan skärskådat. Däremot synes mig företalet innehålla en tydlig uppgift om att Olavus Petri verkligen utgifvit detta arbete. Där står nämligen, att öfversättaren förkortat sitt arbete »i then mening at man inna[n] en stackot tijdh må låta vthgå en annor slätt postilla på Evangelien öffuer hela året, then ther huar man tiena må, och aff huar man förståås kan, och ther the svagha som minst aff förarghas kunna. Therforinnan mågha the bruka thenna vthtydhelsen . . . . och the som sielffue förstå och förbättra kunna huar någon brist finnes, antingen på vthsettiarens eller på prentarens vägna, thy thetta arbete toogs före medh hastugheet, och haffuer til euenturs icke så granneligha varit öffuerseedt som thet hadhe behöfft. När then andra postillan vthgår, skal ther näst gudz hielp bätre vpseende på vara». Då nu 1530 års Postilla, som här bebådas, är af Olavus Petri, följer däraf ock, att 1528 års är det, ty att en person på *detta* sätt skulle omtala en annans arbete, kan svårligen tänkas, lika litet som att han öfver hufvud skulle hafva åtagit sig att skrifva en bok, som snart skulle blifva onödiggjord genom denne andre författares verk. Särskildt vore i så fall den sista punkten rent meningslös, ty skulle öfversättaren ej hafva något att göra med den bebådade postillan, kunde han väl ej utlofva, att med denna skulle vara »bätre vpseende».

Svårare gestaltar sig frågan rörande den likaledes 1528 tryckta skriften om Sacramenten. Om detta arbete, som allmänt tillskrifvits Olavus Petri, yttrade jag i Svensk litteraturhistoria,

att jag »af flera skäl» ej ansåg författarskapet »fullt säkert», och sedermera har Steffen på redan nämnda språkliga grunder frånkänt honom denna skrift. Skälen till min åsikt voro följande. För det första fann jag stilen i allmänhet skilja sig från den konkreta, liffulla framställning, som är egendomlig för Olavus Petri; här är det något matt och långsläpigt, som eljest ej finnes i hans skrifter. Vidare synas mig ej heller åsikterna eller åtminstone synpunkterna i boken vara alldeles desamma som i Olavus Petris säkra skrifter; så t. ex. skulle denne svårligen hafva ägnat en utförlig undersökning åt frågan »om Kristi lekamen i brödet skall sättas i monstransen och omdragas i procession», ty för rituella spörsmål af denna art ägde han föga intresse. Ett tredje skäl finner jag i bristen på hänvisningar till andra arbeten. Då Olavus Petri i någon skrift utförligt behandlat en fråga, plägar han vanligen, då denna fråga förekommer i ett nytt arbete, hänvisa till sin föregående undersökning, och nästan alltid bebådar han, när en dylik utförligare undersökning i den närmaste framtiden skall utkomma.[1] Men ehuru här förekomma en mängd anknytningspunkter till andra arbeten,[2] så nämnas dessa dock icke — med ett enda undantag, hvarom mera nedan. Icke heller omtalas eller bebådas detta arbete i någon annan skrift.

Dessa afvikelser från det vanliga — stilen, olikheten i synpunkter och bristen på hänvisningar — kunna dock förklaras, så vida vi antaga detta arbete vara en öfversättning, och härför finnes verkligen ett bestämdt skäl. I företalet säges nämligen, att här är »nw en liten book vthsatt på Svensko». Denna term — utsätta på svenska — återfinnes ofta i 1500-talets skrifter och alla de gånger jag sett i betydelsen »öfversätta».[3] Jag tror således, att boken är en öfversättning, och tror detta, ehuru jag trots efterforskningar ej lyckats upptäcka originalet. Däraf förklaras äfven bäst frånvaron af författarnamn på titelbladet, ty

[1] Nyia Testamentit bebådas i Wndervijsningen och Bibeln i Nyia Testamentit. Klosterlefvernet bebådas i Svar påå Tolff Spörsmål (Troil I, s. 93), i Svar uppå Paulus Heliæs Sendebreff (Troil I, s. 209) och i skriften om äktenskapet (Troil I, s. 330). Olavus Petris egen Postilla bebådas i 1528 års öfversättning; Gudz ordh och menniskios Bodh i Tolff Spörsmål (Troil I, s. 98); Orsack hwarföre messan etc. i Svar uppå Paulus Heliæs Sendebreff (Troil I, s. 228); och Formaning til Clerckrijt omtalas såsom utgifven i Gudz ordh (Troil II, s. 211). Svar uppå Paulus Heliæs Sendebreff nämnes i Tolff Spörsmål (Troil I, s. 140).

[2] T. ex. vid frågan om skärselden, mässan, dopet m. m.

[3] Steffen säger visserligen, att frasen »behöfver ej alltid ha denna betydelse», men något skäl för denna mening anför han ej.

alla öfriga reformationsskrifter från 1520-talet, som äro öfversättningar, sakna dylikt namn.[1]

Att öfversättningen är gjord af Olavus Petri, håller jag för sannolikt. I den afdelning, som handlar om äktenskapet, bebådas nämligen Olavus Petris bok om samma ämne: »och är j thenna motten vpenbarligha skeedt emoot skrifftena, som j en besynnerligh traktaat ytterligare, nest gudz hielp,[1] förtelias skal». Naturligtvis kan det mycket väl tänkas, att en god vän till Olavus Petri öfversatt boken och hänvisat till dennes endast tretton dagar senare utkomna arbete, som då väl redan befann sig på samma tryckeri och hvilket för öfrigt utarbetats redan långt förut. Men en sak gör detta antagande mindre troligt. Äktenskapet, som dock var en af de helst diskuterade frågorna under denna tid och som naturligtvis har sitt kapitel i undersökningen af de katolska sakramenten, är där behandladt med en ytterst påfallande knapphändighet; under det att t. ex. frågan om skärselden — hvarom Olavus Petri ej hade någon bestämd mening — är behandlad på 15 sidor och den sista smörjelsen, som ock var af mindre intresse, på fem, så affärdas äktenskapet på en och en half. Jag kan icke finna någon annan anledning härtill än den, att han själf såsom författare tänkte att utförligt upptaga frågan och därför icke ville gå sig själf i förväg. Han slutar därför sin framställning med en hänvisning till den snart utkommande traktaten, och så vidt jag kan se, är kapitlet i Sacramenten en ytterst kompendiös sammanfattning af Olavus Petris egen skrift om samma ämne.

Jag tror således, att Sacramenten blott är en öfversättning af Olavus Petri, att denna öfversättning enligt vanan väl stundom varit fri, så att öfversättarens egna åsikter spelat in, men att skriften i sin helhet icke kan betraktas såsom något distinkt uttryck af Olavus Petris åsikter och framställningsförmåga.

---

[1] Något dylikt finnes ej heller på En liten ingong etc., ehuru *Olavus Petri* på titelbladets *baksida* underrättar den kristlige läsaren bl. a. om att denna skrift är »vthsatt på Svensko».

Öfverste Nils Djurklows (f. 1641 † 1714) egenhändiga lefnadsteckning

MEDDELAD AF

G. DJURKLOU

Någon fullt genomförd skildring af det krig, hvaruti Sverige genom förbundet med Frankrike år 1672 invecklades äfven på tysk botten, har ännu icke lämnats. Skälen därtill torde förnämligast få sökas i den omständigheten, att sedan krigets tyngdpunkt förflyttats inom det gamla Sveriges egna landamären, de för dess utgång och för våra inre förhållanden afgörande segrarna på halfön äfvensom de föga lyckosamma striderna till sjös nästan helt och hållet tagit våra häfdaforskares uppmärksamhet i anspråk. Efter de för den svenska krigsäran så olyckliga affärerna vid Rathenow och Fehrbellin beröras de mindre viktiga tilldragelserna i de tyska biländerna endast i förbigående och med lätt hand. Då denna del af krigsskådeplatsen för länge sedan frånryckts det svenska väldet, har detta äfven i sin mån bidragit att minska intresset, och hvad där timat därföre hufvudsakligast lämnats åt tyska forskare, hvilka saknat de kunskapskällor, som stå oss till buds. Deras skildringar hafva därföre blifvit något ensidiga och för oss mindre tillfredsställande. Grundsatsen: *audiatur et altera pars* gäller äfven här, och nekas kan det väl icke, att äfven de mindre strider, som under detta krig utkämpades på tysk botten, äfvensom den tappre och outtröttlige Königsmarks sträfvanden att under de mest ogynnsamma, att icke säga förtviflade förhållanden där återupprätta den svenska äran förtjäna en närmare belysning äfven från svensk

sida. Nu, då vi omsider fått ett ordnadt krigsarkiv och med detta ett vaknadt intresse för krigshistorisk forskning, bör man väl också kunna hoppas, att äfven dessa mindre uppseendeväckande krigshändelser skola komma till sin fulla rätt. Härtill fordras dock ännu åtskilliga förarbeten, och däribland ej minst, att de spridda urkunder, som härom kunna lämna upplysningar och ännu måste sökas utom våra offentliga arkiver, framdragas ur de skilda häfdegömmor, där de nu förvaras, och i tryck göras lättare tillgängliga.

Såsom ett om ock ringa bidrag härtill lämnas efterföljande egenhändiga anteckningar af en gammal krigsman, öfversten för Kalmare regemente Nils Djurklow, hvilken, ehuru då blott kapten vid Västmanlands regemente, i detta krig tagit en mera verksam del än de flesta med honom i tjänstegrad likställda. Hans enkla lefnadssaga, en kulturbild från senare hälften af 1600-talet, äger visserligen sin egentliga betydelse såsom sådan, men de upplysningar från kriget på tysk botten, som där lämnas, torde likväl förtjäna att beaktas.

Synnerligast gäller detta hvad han förtäljer om de åtgärder, som vidtagits under åren 1675—1677 för att värna den pommerska kusten och särskildt den viktiga staden och fästningen Stralsund mot de fientliga kryssare och kapare, som af Brandenburg och Danmark utrustats att afskära tillförseln och förbindelsen med Sverige. Hans meddelanden härom bestyrkas af utfärdade fullmakter och instruktioner, hvilka i original finnas bifogade lefnadsteckningen och här följa såsom bilagor. Af dessa framgår, att Djurklow åtnjutit Königsmarks synnerliga förtroende, då han, ehuru en infanterikapten, icke blott gjorts fullt likställig med den antagligen mera erfarne och sjövane kommendören Cornelius Crass, utan ock, såsom man tror sig kunna läsa emellan raderna, i själfva verket blifvit den egentlige ledaren af operationerna till Stralsunds skyddande från sjösidan och kaperiernas bekämpande.[1] Det nit och den skicklighet, Djurklow därvid ådagalade, hade äfven andra förtroendeuppdrag till

[1] Af de här bifogade handlingarna vill det synas, som om »kommendören» Cornelius Crass, på grund af något äldre bref, haft kommando öfver tre egna fartyg, hvarmed han förbundit sig bekämpa och uppbringa fientliga kapare; men att, då denna styrka visat sig otillräcklig, en särskild flottilj utrustats af svenska kronan och staden Stralsund. Öfver denna (»hiesige Cron- und Stadt-Capers») erhöll Djurklow öfverkommandot och därjämte, så långt det antagligen förut för Crass utfärdade patentet medgifvit, äfven öfver de tre fartyg, som denne fört med sig (so der commandeur mitgebracht).

följd och belönades äfven omedelbart efter fredsslutet med adlig sköld och hjälm, en utmärkelse, som då af politiska skäl rikligen utdelades men som dock i detta fall icke synes hafva träffat en därtill ovärdig. Under den 20-åriga fredsperiod, som härefter följde, tjänade han fortfarande vid Västmanlands regemente, där han den 3 februari 1694 befordrades till öfverstelöjtnant, och att han därunder bevarat sitt under tyska kriget förvärfvade anseende såsom tapper och duglig krigsman torde kunna slutas däraf, att han, när krigslågan åter tändes, ehuru 60-årig, utan egen ansökan och till och med utan ens en tillfrågan befordrades till öfverste för Kalmar regemente, det han ock förde i det korta kriget emot Danmark, hvilket blef hans sista fälttåg.

Om hans person och lefnadsförhållanden i öfrigt är, till hvad han sjelf meddelar, icke mycket att tillägga. Man vet, att han varit en »stor och dråpelig man» med stark kropp och god hälsa allt intill de tre sista åren af sin tjänstetid och att den egentliga orsaken till hans afskedstagande varit ej de redan uppnådda 60 åren utan en tilltagande sjuklighet i följd af de blessyrer, han fått under krigen. Själf omnämner han ej dessa, och man skulle därföre kunna tro, att han undsluppit alldeles helskinnad, men så var dock icke förhållandet, äfven om hvad en af lofsångarne vid hans grift uppgifver: att

hans kropp så mången gång en blodig skiorta dragit
och kulors häftighet så ömnigt emottagit,
at han snart intet helt förutom hjertat bar

måste till ej ringa grad anses såsom licentia poetica. Mera tilltro förtjänar däremot hvad som uttalas i ett annat kväde, att han »lik som född bland widt åtskilda folk med alla landzman war och talte utan tolk», ty att han, som under så många år studerat, färdats och vistats i främmande länder, icke kunnat undgå att förvärfva en vidsträckt språkkunskap, är naturligt. Att han äfven ägt ett högre mått af allmän bildning, än man af en krigsman i hans förhållanden kunnat vänta, framgår redan af hans anteckningar och bekräftas äfven från andra håll. Sålunda uppgifves, att han icke blott med den tidens mera boksynta och lärda män gärna inlåtit sig i allvarliga diskurser utan ock att han »lärt sitt wittra tal förliufwa med ett salt, som fordom i Athen och Rom så mycket galt». I sitt umgänge glad

och skämtsam, var han därjämte strängt religiös efter den tidens uppfattning och skildras såsom en synnerligt stor »prästvän». Men detta oaktadt visa bevarade handlingar, att han lika litet sett genom fingrarna med dem som med sina bussar och att, där prästerligt oskick kommit till hans kunskap, han hos vederbörande konsistorium sökt befordra den felande till lämplig näpst. Hans hem så väl den tid han bodde på sitt boställe Kungsgården i Folkärna socken som på Jönsarbo sätesgård i Hed, hvilken egendom med tillydande bruk och hemman han erhållit med sin andra hustru, var vida berömdt för enkel gästfrihet och hemtrefnad. Där slutade han ock, mätt på ålder och lefvande, sina dagar den 29 mars 1714, nära 74 år gammal.

Den lefnadsteckning, han efterlämnat, har antagligen tillkommit för att bevara hans minne hos hans egna afkomlingar, kanske ock för att tjäna till ledning för de personalier, som efter tidens sed efter hållen likpredikan skulle uppläsas vid hans begrafning. Att så äfven skett lider intet tvifvel, men om likpredikningen blifvit i tryck offentliggjord, sökas dock några exemplar däraf nu förgäfves. Däremot finnes af en versifierad, med förklarande anmärkningar försedd lefnadsskildring utan tryckort, som utdelats vid begrafningen, åtminstone ett exemplar i släktarkivet.[1] Dess författare är okänd, men då däri den kronologiska tidsföljden noga iakttages och årtalen satts i kanten af hvarje vers, kan man däraf med visshet sluta, att hans kunskapskälla varit den aflidnes egenhändiga anteckningar.

Hvad till sist själfva handskriften vidkommer, så upptager den 7 tättskrifna foliosidor. Framställningssättet, enkelt och flärdfritt, såsom det ägnar och anstår en gammal krigare, röjer blott en enda gång en viss självbelåtenhet. Detta är vid beskrifningen af hans marsch genom Lübeck med flygande fanor och brinnande lunta, ett under förhandenvarande förhållanden kanske öfverflödigt försiktighetsmått, som påtagligen endast af-

[1] Denna upptager 4 foliosidor med följande titel: »Kongl. Maijt:s Tro-Man och Öfverstes för Calmare Lähns Infanterie Regemente, Den Fordom Hög-Ädle och Wälborne Herrens, Nu mera hos Gud ewigt Salige H. NILS DIURCLOWS Berömwärde Lefnad Uti fåå och hastiga Rader sammanfattad Wid des Begrafning. Som skedde i Högtförnämt Folks närwaro i Heeds kyrckia den 29 April 1714. Qvädet utgöres af 21 versar, hvardera om 4 rader, och slutar med följande »Minne»:

NILS DIURCLOW här sin kropp i roo med ära hwilar
som Fyr och Fyrti' år/ tre Kungar med sin hand
Har tient til Häst och Fot/ til Siös så wäl som Land/
Ej fruchtat hugg ell' stick/ ej kulor eller pilar.

sett att inge skyldig respekt för den lilla trupp af 700 man, han förde genom staden, och sannolikt icke öfverensstämt med gifna order. Hans stil är redig och med få undantag lättläst, men hvad vokalerna angår är det ofta omöjligt — synnerligast när de utgöra ändelser — att skilja *a*, *e* och *o*. Stafningen är, såsom vanligt i den tidens handlingar, något vårdslös och ojämn, periodbyggnaden här och där ofullständig, och af skiljetecken förekommer nästan endast kommamärket, som dock här, där så erfordrats, utbytts emot punkt. Alla från latinet eller fransyskan hämtade ord äro efter tidens sed skrifna med latinsk stil, dock ej längre än de äro oförändrade. Där svensk ändelse tillfogats är denna skrifven med svensk stil. Samma förhållande är i de här följande bilagorna på tyska språket.

Med de lefnadsteckningen bilagda handlingarna, som utgöras af åtskilliga för Djurklow utfärdade originalfullmakter och instruktioner m. m., upptager denna ett litet folioband med 46 blad, som äges af n. v. hufvudmannen för friherrliga ätten Djurklou.

In Nomine Jesu.

Anno 1641 den 20 Maij åhr iag Nills Diurclow hijt till wärlden födder uthi Stockholms Stadh af christelige och hederlige föräldrar. Min fadher war then Ehreborne Högachtadt Jacob Johanson, fordom Hennes Kongl. May:tt Drottning Christinæ Kammererare wed des Ammiralitet, men sedermehra Kammererare wed Kongl. Post Conthoiret i Stockholm, min Modher then Ehreborna, gud fruchtiga och dygdesamma Matrona, hustru Magdalena Erichsdotter, Borgmäster dotter uthj Stockholm. Desse christelige föräldrar haffwa strakz effter den Naturliga födelssen låtit mig uthj S:t Nicolai Stora Kiörkia j Stockholm inympas uthj dhet andeliga Wijnträdet, frälsaren Jesu Christo, och sedhan wed åhrens tilltagande låtet mig tillijka med mine äldre

1647 Bröder och deras Præceptor A:o 1647 om hösten föllia med till Upsala Accademia, der iag lärde läsa och blef informerat uthj min Christendom och sedhan uthj Schriffwande och Räknande sampt andra mine åhrs anständiga wettenskaper, som woro principia af Latiniske Språket.

1650 in Aug. bleff min Sahl. Moder, förmedelst een förskräkelsse uthi sin Barnsäng, mig och mina K. Syskon till

största afsaknadt, igenom den timmeliga dödhen oss ifrån
tagen, hvars Siähl Gudh wisserl: hugnar, och begrafwen i
S:t Nicolai Kiörkia N:o 53.
1653 in Majo förskickadhe min Sal. fadher mig ifrån Upsala
och till en wår Slächt, som war Kongl. Commissarius uthj
Amsterdam, åth Holland, hvilken hadhe uthlåffwat att
hålla mig der till wijdare Studier helst som hans Swär-
fadher hölt en mathematisk fransössk Schola uthj Leiden,
men förmedelst att denne Commissarius, af mycken sin
moothgång och gieldbundna tillståndh, eij sin loffwen kunde
giöra att nöije, begaff iag mig ifrån honom, och till hans
Swärfadher, som mig som een främling, för så gått som
sitt eget barn uptogh, och uthj alla nödige wett(en)skaper
af sin äldste son informera lätt, bådhe Språåk så wähl
1657 som aritmethiquen och fortification;[1] Sedhan reeste iag 1657
omkring j landet och besågh dhe förnämbste ohrter i Hol-
landt, Stifft Utrecht, Ower Ysell och Frisland intill Maij
1658 månadh 1658, då reeste iag Siöwägen ifrån Amsterdam och
till Göteborg j mening att träffa Hans Kongl. Maij:tt Ko-
nung Carl Gustaf, men iag kom för seent, effter hoffwet
näst för min ankomst war bortrester, emädan iag för Schep-
parens andra beställningar på wegen wardt uppehållen;
följde altså effter alt igenom Hollsten, emädan iag med en
farkost segladhe ifrån Götheborg till Korsöhr, derifrån till
Nyborg, sedan landwägen till Hadersleben och således alt
till Wissmar — Men förmedelst Konungen af Danmark
brödt den slutna fredhen, och hans Kongl. Maij:tt nödgades
vända tilbaka med Armeen, så följde iag med hennes
Maij:tt drottning Hedewig Eleonora upå Scheppet Amerant
ifrån Wissmar till Zeland, der iag en kort tijdh mig uppe
hölt wed Armeen och wed belägringen af slåttet Crone-

[1] Hvem denne kungl. commissarius och frände varit har ej ännu kunnat utrönas. Enligt benäget meddelande från minister C. Burenstam innehades denna befattning 1653 af Michel le Blon (eller Leblon), en finguldsmed och gravör, känd ej mindre såsom konstnär än såsom lärd och vältalare. Denne var gift med Margriet Maertensdochter de ter Goude, men om hennes fader hållit någon matematisk fransysk skola i Leijden är ej kändt. Att Diurclow på fädernet härstammat från Holland är ej osannolikt, då anledningar ej saknas, att hans farfader varit en af konung Carl IX hit inkallad artillerikapten Johan Jacobsson, hvars änka, Erina Brame, till förmyndareregeringen år 1634 (?) ingaf en ansökan om hjälp, däruti mannens gjorda tjänster uppräknas. Någon resolution på denna ansökan har ej träffats, men änkans skrifvelse finnes i RA. bland biografica, lagd till slägten Djurklou.

borg; och sedhan des öffwergång intet stoort var att giöra, resolverade iag att giöra en reesa åth Engelandh med en hollendsk fleute till London, der iag litet drögde och reeste sedhan in uthj landet, Kongl. huusen och Oxford sampt andra ohrter fleera att besee, och sedhan tilbaka åth London. Sedhan emoth hösten begaff iag mig på ett Engelskt Orlogskep, som skulle[1] tillijka med ett hollendskt, hvarföre han först skulle gåå öffwer åth Holland att Conjungera med samma, och sedhan hålla Canalen reen för Turska Siöröffware. Men som Capitainen, som commenderade dhet Engelska skeppet, strakz uthom Themsen fick sicht på twenne af sådanna Algiers Caprere, gående jacht på dem uthan att gåå åth Hållandh, hvarigenom iag så wähl som flehra Passagierare obligerades att föllia medh alt långt uthj Spanska siöhn, der wij kommo till slag med Turkarne, effter dhe der mötte ett stort Tursk Skepp, hvilket fächtande var mycket hårdt, så att wij fick på wårt skepp öfwer 100 dödhe och 60 blesserade, men behölt Gudj låff victorien, så att en sank, och en bran op och den Tredie togh flychten; men som wårt skep ward mycket reddlööst, låpp Capitain som han kunde tilbaka j Canalen, der iag wed slutet af Novemb. månadt geck till landz wed Douvres och sedhan landwägen till London, der iag mig uppehölt till Januari månadt och nödgades sökia condition under Protectorens Guardie till häst j mangell af meddel och underhåld.

1658 in Decemb. yppadhes en lägenheet till Danmark förmedelst att Protectoren bewilliadhe wår Svänska Envoijé några och 30 öhrlogskep ath secundera Konung Carl Gustaf emoth den Hollendska flåttan, som geck till Sundet, dy resolverade iag att föllia med öffwer, Men när flåttan kom under Schagen til Anckers, kom om Natten en Süd Süd-oost Storm med Jssgång, så att alla Scheppen nödgades kappa sina ancker och mest alla något Skadde löpa tilbaka åth Engelandh till Harriss att repareras, då och Protectorn Oliver Cromwell ward dödh.

1659 in Jan. bekom den Swenske Envoyéen tillika med en hoop Engelska Siöofficerare, som woro förskrefne, en Engelsk

[1] Här får suppleras »gåå uth» eller något dylikt.

Fregatt af 50 stycken att gå öffwer åth Sundet, då iag åther följde med, och ankommo emoth slutet af Juni månadt till Helsingöhr. Derifrån reeste iag till Kiöpenhambns läger wed Ibstrop, der iag kom j bekandtskap med H. Öffwersten Johan Galle och flehre H. Officerare, men som H. Öffwerste Galle mig öffwertalte att bliffwa wed hans Regemente, till des någon officierplatz sigh yppadhe, så följde iag Regementet åth, och in feb. samma åhr bijwistadhe stormen wed Kiöpenhamb(n) men sedhan iag sågh att intet Avangement bleff effterleffwat, begaff iag mig som en Volontier under Kongl Maij:ttz Drabanter till häst som Extra ordinarius alt in till hösten. Då hans Kongl Maij:tt med des Gemåhl och Hoffstaat reeste till Giöteborg, så följde iag med och war der till des hans Kongl Maj:tt beklagligest med döden 1660 in Febr afledh. Men in Junio samma åhr reeste iag ifrån Giöteborg till Stockholm att sökia någon wiss condition, men förmedelst ingen vacans då wahr, så Resolverade iag mig att giöra med H. Ambassadeuren Pehr Sparre en reesa.

1661 in Octob. reeste iag tillijka med flehre af Ambassadeurens hofffolk ifrån Stockholm siöledes åth Callmar och till Lübeck, derifrån igenom Hambourg åth Stifft Verden, der wij upå Amptshoffwet logerades öffwer wintern.

1662 in Jan. reeste wij alle samptl: till Hamburg och sedhan derifrån tillijka med H. Ambassadeuren, som då war ankommen ifrån Swärige, landweg till Österrijke, och kommo in Martio till Wien, der Conferentzer och Audientzer esomofftast förrättades in till Julij månadt, då ambassaden war till ändskap brackt, och han med heela hoffstaaten reeste tilbaka. Men som iag hadhe den olyckan att fastna uthi en hetzig febris måste iag bliffwa effter qwar, men (som iag) igenom Gudz Nådh och H. Doctor Swälfwerij för detta Keijserl. Lijff medicus stora flijt bleff iag af en mycket swår Siukdomb restituerat, och sedhan kraffterne kunde tohla, reeste iag moth hösten med H. General Major Schultz af de Keijserlige (han hadhe en Tungell till fru och war mig beswågradt)[1] neder till Ungern och der besichtigadhe

[1] Kejserlige generalen grefve Johan Vallentin von Schoultz hade 3 eller 4 år förut trädt i gifte med Elsa Nilsdotter Tungel, hvars tredje man han blef, och hennes farbroder Lars Nilsson Tungel var gift med Nils Djurklows mormoder i hennes tredje gifte. Svågerskapet var således tämligen aflägset.

dhe Keijserliges och dhe andre Allierades läger och alla dhe förnämbste fästningar, som woro under Keijserlig Devotion, som och giorde med honom H. Gen. Majoren alle-
663 städes reeser omkring uthj Ungern intill Augusti 1663. Då reeste iag tilbaka ifrån Ungern till Wien och sedhan igenom Nürenberg och wägen utföre till Hamburg, hwarifrån iag med een Swänsker farkost reeste siöledes igenom Noorsiön till Stockholm. Dijt kommande förordnadhes iag till Fendrich under reforme under Södermanlandz Regementet och H. Öffwerste Dahlbergs[1] Compagnie, der iag mig hölt alt intill hösten 1665.

665 in Octob: d. 16 bleff iag förmedelst Kongl. Krigs Colleg: fullmacht fendrich under Wästmanlands Regementet och Lijff Compagnie under dåwarande Öffwerste H. Gabriel Kurck.

666 in Junio bleff en Battaillon af Regementet, nembl. Öffwerstens, Commenderat åth Riga, hwarest wij dij(t) kommande skulle med en Battaillon af Dahlregementet marschera till Ryske Tractaten, effter Ryssen intet wille beqwäma sig, men sedhan tijdender dijt kommo om Manskapetz Transport, slööts Alliancen, då begge Battailonerne ladhes uthj Guarnison, wår uthj Riga och dahlkarlarne j Rewell, och bleff iag commenderat uthj Regementz quartermestarens Sjukelige tillständh hemma j landet att giöra Regements quartermester tienst wed Guarnisonen.

667 d. 2 Junij bleff iag Lieutnant under H. Capitain Daniel Morgonstiernas Compagnie uthj den döde Lieut: Bångs ställe, med Regementz quart: mester brede wijdh. In Septemb. samma åhr Commenderades Battaillon tilbaka heem till Swärige, dijt wij in Octob. med Stoor Lijffsfahra på ett owanliget rum wed Grönborg uthj Rosslagen stege till landz, och iag med 2 Compag. marscherade så hem till quarteren j landet, och under warande marsche giorde migh H. Öffwersten twärt emoth des giffne paroll och tillsäijelsse den tort, att han tog sin hoffmästare, Claes Jegerhorn[2] benämbd, och satte honom till Regementz quartermestare

[1] Sedermera fältmarskalken grefve Erik Dahlberg, 1665 ännu endast öfverstjtnant vid regementet.

[2] Denne Claes Jegerhorn, hvilken förut varit page och hofkvartermästare fältmarskalken friherre Gustaf Horn, innan han blef hofmästare hos öfverste rck, är stamfader för adliga ätten Jägerskiöld n:r 1100.

uthj den afllednes stelle aldeles emoth Kongl. Krigs Collegii mening. Sammaledhes giordhe han migh uthj Riga med Capit. Lieutenantz tiensten uthj den afdömdes Carl Philips ställe med Lovis Pells, hvarföre iag och mitt affsked söckte hoos min dåwarande Öffwerste H. Thomas von der Nooth, men som en Commendering war förhänder till Brehmen, såm

1672 in April geck för sig, då ett Compag: af heela Wässmanlands Regementet under H. General quartermester Mells[1] commendo skulle upbyggia fästningen Carlsbourg wed Wäserströmmen, dit iag också commenderades derifrån att gå åt Hollandh, der mig Capit. Lieut: chargien under Reehngreffwen öpen stodh, men iag feck intet afsked af hans Excell:s H. General Gouvern: Henrich Horn.[2]

1674 in Novembri bleff samma commenderade manskap af Wässmanlandz och andra National Regementer beordradhe med flehra Brämiske Troupper till 8000 man under Biskopens af Eutins commendo att marchera åth Pommern, der Regementet lågh uthj Guarnison uthj Grüpzwald och Demmin, men för andre orsakers skuld kom iag intet med manskapet till Regementet för än 1675 in Februario.

1675 in Martio den 18 bleff iag Capitain under samma commenderade compagnie uthj Pells ställe, som togh afskedh wed marchen skulle skie in uthj Mark Brandenborg, dijt heela Arméen ifrån Gen. Rendevous d. 20 Aprill 13000 man uthwaldt folk under Rijkzfeldtherren Carl Gustaf Wrangells commendo marcherade, men förmedelst ens och annans förseende och den olyckelige retiraden wed Fehrbellin, måste wij samptl: draga oss tilbaka åth Pommern, lägrandes oss

[1] Hans rätta namn var Johan Mel, till födelse fransman men till ätt skotte. Han var under åren 1669—1677 generalkvartermästare i Pommern och Bremen.

[2] Ibland de till lefnadsteckningen fogade bilagorna finnes kungl. krigskollegii respass, gifvet 24 mars 1670, hvaruti Djurklow med anledning af »hans inclination till att winna all godh och tienligh experience uthi dhe stycker af nödige excercitier och annat som till Kongl. Maijtt:s vår nådigste Konungs och fädernelandsens militartienst och hans uthi warande profession höra», tillåtes att på 2 års tid göra en resa till främmande orter »samma sin intention att fullborda», dock med det villkor, att ingen utkommendering af regementet dessförinnan sker. Att han jämte äldre brodren majoren (?) Erik Djurklow verkligen ämnat utresa samma höst framgår af ordalagen i en den 27 aug. s. å. träffad arrendeuppgörelse om släktegendomen Wärsta i Häggeby socken (Westinska samlingarna i Upsala), hvilken under deras bortovaro skulle skötas af systern Anna. Att Erik Djurklow, som troligtvis redan haft anställning ute, afrest, är antagligt, åtminstone saknas om honom vidare upplysningar.

allesammans wed Löitz in till Aug. d. 26, då Wässmanlandz Regemente bleff lagdt j Guarnison uthj Demmin, der att reparera dhen nederfallne fortification allestedes omkring.

in Julio. Bleffvo wij Bloquerade af den Keijserlige Gen: Coob för Mecklenburger dehr(?) då lijtet der effter in Aug: Churfursten af Brandenburg, dhe Lauenburgiske och Hessiske kommo med och ordentligen belägradhe oss, som med ouphörliget Canonerande dag och natt sampt Bomber, Carcasser och fÿhrkuhlor oss så ansatte, att heela Stadhen sampt den skiöna kiörkian och kostsamma Altartafflan igenom Eldh alldeles förtändes j grundh, och som ingen Succurs war att förmoda, der till ankombne ordres att accordera — emädhan eij 5 Schepper Spanmåhl eller Brödzmeddell war mehr j förrådh hwarken hoos Guarnison eller Borgerskapet — Dÿ slogz Schamaden michelssmesse dagen, då min Öffwerste och Gen. Major Thomas von der Nooth utskickadhe mig och H. Capit: Wassman[1] af Gen. Major Grothausens Regemente att Capitulera, som skedde effter Soldate maneer med flygande fanor etc. ifrån Demmin till Strålsundh, som skedde d. 2 octob., under churfurstens convoij af 400 hästar, hwar emoth iag måste bliffwa uthj fiendens läger till geisell till des Convoyet beholdne kommo . . . . . .[2] tilbaka igen, så att iag eij för än wedh Slutet af Octob. kom effter till Strålsundh, och så snart iag ankom, wardt iag commenderat medh några fahrkoster att segla uthan för Landt Rügen att afhålla dhe Chur Brandenburgska Caprar och sökia att införa hollendske skep, som woro lastadhe med Spanmåhl till guarnisonens högtnödige underhåldh, dhet iag och giorde till öffwer 1000 last råg och hwete.

in Maijo bleff iag förmedelst Kongl fullmacht och hans Grefl. Excell:z feldtmarskalken Königzmarks Jnstruktion förordnat att föra Fregatten Carlshambn med fiorton Stycken, som och längre in på sommarn j Junij månad up-

[1] Ture Eriksson Wassman, sedermera major vid Tyska Lifregementet till 82, adlades 1683 jämte brodren Gustaf Fredrik. Vid strandningen på Born- och i den därpå följande danska fångenskapen blefvo Wassman och Djurännu en gång olyckskamrater. (Klingspor och Schlegel, Den ointroducedelns ättartaflor, s. 319.)

[2] »med» — och ett ord, som ej kunnat dechiffreras.

drog mig commendo öfwer alla der warande Kongl. Fregatter och Gallioter, som munteradhe woro, då iag i warande sommar öfwer 3000 last Spanmåhl upbrachte, som och hölt Pommerske Custerne reena ifrån allehanda caprar och fiendtl. fartygh, intill dess att heela den danska öhrlogzflottan seent om hösten giorde sin discente på Landt Rügen wed Peert och i buchten emellan Jasmundt, då iag bekom hans Excell:z Feldtmarskalkens ordres med alla farkoster skyndesambst att löpa op till Strålsundh.[1]

1678 d. 5 Jan. giorde hans Excell: den lyckeliga Discenten på Landt Rügen wed Nyfehrschantz, der iag med Wässmanlandz Regemente war med och d. 8 dito bijwistadhe den vigureusa Action upå Warchlöwen feltedt, som hans Excell:z hölt medh dhe Allierade och den danske Gen. Major Rumoor, wed hwilken action iag commenderade wänstra flygel Musquetterne såsom Major. In Junio samma åhr kom H. öffwerste Petter Creimer för Öffwerste till Regementet uthj sal. von der Noots stelle, sedhan wij kommo medh Armeen tilbaka uthur Mechlenburg.

d. 18 Octob. samma åhr kom den allerhögste Gudh och kalladhe min Sal. fadher ifrån denne usle Jämmerdahlen, deelss af ålder och sine 76 åhr, deelss af annan tillstötande siukdomb, hwars Siähl gudh Ewinnerligen frögde.

Wed samma tydh kom Churfursten af Brandenburg med sine Allierade och belägrade heela wår rest af Armeen uthj Strålsundh, der han sammaledes med Bomber, Carcasser, Fyrkuhlor och ett stadigt cannonerande continuerade, in till des att $\frac{1}{2}$ Stadhen med 3000 huus låg j aska och intet förrådh war till guarnisonens uppehälle för wederbörandens oförswarlige anstalter, som med provisionen hadhe att beställa. Fördenskuldh blef hans Grefl. Exell:z förorsakat att accordera med Churfursten af Brandenburg om Strålsundz öffwergiffwande, som skedde in Octobris samma åhr, då wåra trouper marcherade uthur Stralsundh till landt Usedom, der wij lågo under Churfurstens underhåldh in till d. 4 Decemb., då Jnfanterie och dhe dismunterade Ryttare med alt Artiglerie och Civilbetienterne Embarquerades och efftermiddags kläckan 4 gingo till Se-

[1] Här äro i handskriften 3 rader öfverstrukna, och hvad där skrifvits har nedflyttats på annat ställe i rätt tidsföljd.

gelss, der Courssus stältes mitt på landet Bornholm. Ehuru wähl oss war både med Kongl. Danskt pass och Chur-Brandenburgisk garantie försäkradt att bliffwa wähl öffwerförde till Svärige, men contrairie igenom hwariehanda practiques kommo med 22 skepp och farkoster att stranda midt på landet emellan Runö och Näss, wed hwilken strandning öfver 1000 personer bådhe män och qvinnor eländigt kommo om lijffwet, och alla dhe öfrige till fånga tagna uthplundradhe, sampt obarmhertig tracterade och mäst lagda upå körkiogolf uthj kalla wintern.

679 d. 6 Jan. lätt Konungen af Danmark med några sine Skep hempta oss ifrån Bornholm till Kiöpenhambn, derest wåre 4 Öffwerster bleffwe qware, men mestedehlen af Öffwer officerare och andre förskickadhes till danske Hollstein och Dittmarschen, hwariblandh iag med flehre bleffwo sände till Glückstadh, der iag satt fången in till Julij månadt, då wij alla för Fransosens infall uthj dhet Oldenburgiske bleffwo förde till Flenssborg, der wij sutho till fredens sluuth, då iag förmedelst Konungen af Danmarkz pass reeste sidst in Novembris med en fahrkost ifrån Flensburg till Kiöpenhabn och derifrån till Mallmö. Men enär iag dijt kom, fan iag för mig hans Kongl. Maij:tz Nådige Ordres att oförsummeligen gåå tilbaka åth dhet Oldenburgiske att der sammanhämpta alt Nationalt manskap, som förmedelsst fredzfördraget woro uthur den danska tiensten frijkalladhe, och bekom iag till Decemb månad Sluth och till

680 d. 8 Jan. emoth 200 man tillsammans, med hwilket manskap iag den 9 Jan: under Gen. Major Wangelins commendo Emothtog Stifft Brehmen af dhe Alierade nembl. Carlsbourg, som skedde den 14 dito, och der sammastedes till Commendant förordnadt, in till Maij månadt samma åhr, då iag med mitt underhaffwande National Manskap blef beordrat att marchera åth Stadhe, Hambourg, Lübeck, der iag med Wästerbottens folket med 700 man marcherade med flygande Pfahner och brinnande Lundta igenom Lübecks Stadh, som tillförende eij skedt åhr; och till Travemünde, der trouperne d. 22 ginge till Skepz och d. 27 anlände till Üstedt[1] i Bleking eller Skåne, hwarifrån iag sedhan hadhe avanguardie för finnarne och

[1] Naturligtvis Ystad.

marcherade igenom Looshult geradeste wägen åth Jönkiöping till Wässmanlandh och hindte d. 21 Junij till Kungsöhr, derest hans Kongl. Maij:tt med heela dhes höga hoffstat sigh då uppehöllo. Samma åhr om hösten, då Rijksdagen höltz j Stockholm, Benådhe han Kongl Maij:tt mig med adeliget Skiöldebref, och förundte mig få behålla mitt förriga tillnampn Diurclow.

1681 d. 27 Febr. Ingick iag uthj den heliga Trefaldigheetz nambn sampt wederbörande anförwanters Ja och samtycke ett Christeliget Echtenskap med min Majors H. Daniel Morgonstiernas äldste dotter, Wälb:na Jungfru Elisabeth Morgonstierna, och Stodh bröllopet uthj Södermanlandh uppå min Swärfadhers Säthegårdh Låttstadh uthj Häradz Socken.

1683 d. 22 Julij Bleff iag förmedelst min Swärfaders Avangement till Öffwerst Lieut: wed Regementet och Kongl fullmacht Major j hans Stelle under Wässmanl och H:r Öffwerste Creimers Regemente.

1689 d. 22 Junij bleff Wässmanlandz Regementet tillijka med flehra Commenderade neder till Skåne, men hindte intet länger än till Huusby fiöhl uthj Östergiötlandh — aldenstund Konungen af Danmark beqwämadhe sig att underskriffwa den Altonaiske Tractaten, då wij in Aug. samma åhr marcherade hem igen med Regementet effter Kongl. Maij:tts ankombne ordres.

1693 den 24 Junij kom den allrahögste gudh, och effter långh uthstånden Siukdomb kalladhe min kiäre hustru igenom den Timmeliga dödhen ifrån denna Jemmerfulla wärlden, hwars Siähl gudh Ewinnerligen hugne, och d. 1 October uthj Folkierna kiörkia uthj min muradhe graff fram i choret begraffwen med 8 st. wåra små barn, som wij tilsammans aflådt haffwa.

1694 den 3 Feb: Bleff iag förmedelst min Swerfadhers oförmögenheet lenger att tiena och Dimission sampt Kongl. fullmacht Öffwerst Lieut: j hans ställe under samma Regemente. Samma åhr d. 16 Septemb. ingek iag andra gången uthj dens heliga Trefaldigheetz nambn ett förnöijeliget ächtenskapzförbundh medh den welborne änkiefru Anna Maria Reenstierna, den allrahögste gud giffwe dertill sin milderijka wälsignelse och begges goda förnöjelsse.

98 d. 29 Aug. wälsignadhe gud oss bägge med en ung wälskapat dotter, som blef uthj det heliga doopet kalladt effter des K. Moder, Anna Maria, gudh låte henne tillwäxa uthj gudzfruchtan och alla christeliga dygder.

00 d. 7 Martij Bleff iag förmedelst hans Kongl Maij:tz Konung Carl den tolfftes fullmacht utan min den ringaste wettskap transporterat ifrån Wässmanlandz Regementet, der iag uthj 35 åhr för Öffwer officerare tient, och till Öffwerste för Callmare lähns Infanterie Regemente uthj Öffwersten gref Magnus Steenbocks ställe, som söckt Dahlregementet effter Öffwerste Gustaf Ahnrep, den genom dödhen afgek. D. 20 Martij reeste iag neder till Smålandh och togh emoth Regementet d. 26 och 27 dito, reeste så tilbaka åth Wästmanlandh den 4 Aprill ifrån Callmar att lefrera ifrån mig mitt der haffda Compagnie och Boställe, som skedde d. 21 och 23 Aprill.

. 9 Maij reeste iag tillijka med min K. hustru och swägerska neder till Carlscrona, effter mitt Regemente ward commenderat att gåå på Kongl örlogsflåttan tillijka med Upläningarne, och kommo d. 14 Maji till Carlscrona, der wij lågo till d. 14 Junij, då Regementerne Embarquerades och gingo d. 15 dito till Siöss åth Sundet att conjungera oss med dhe Engelske och hollandske flåttorne, som lågo i Cattegatt, men segladhe sedhan up till Ween j Sundeth. D. 7 Julij skedde conjunctionen med flåttorne, då wij ginge på den danska flåttan, som låg wed Meddelgrund, men hon retirerade i största hast in under Kiöpenhabn, uthj en mycket stark storm, så att stänger och råår gingo öffwer bordh, bådhe för oss och dhe danske; måste altså låta anckaren gå j grundh.

. 10 Julij begynte wij och dhe allierades Bombarder Kitzer att bombardera danska flåttan och Stadhen Kiöpenhambn, dhe begynte sammaledes några tijmar der effter att swara med Bomber, men dhe giorde oss ingen Skadhe, der lijkwähl wåra bomber råkat deras Ammirals och andra Skepp som och in uthj Stadhen, och skedde som oftast små rencontres och bombarderingar.

. 25 Julij skedde Descenten på Seelandh af Kongl Guardie, Uplänningarne, en Battaillon af Pfaltzburgs Reg: och mitt anförtrodde Callmare lähns Regemente, och efter någon

resistence fattadhe wij Post wedh Rübech mölle eller Humblebäk 1 mijl ifrån Helsingöhr, Guardie mitt uthj, uplänningarne på högre och iag på wänstre flygeln, sedhan kom Smolendske Regementet till häst till oss, der effter dahlregementet, sedhan Östgiöte Cavallerie och sidst Wästgiöterne till häst (och Lijff Regemente).[1]

d. 11 Aug. Brööth lägret wed Humblebek up föruthan Mallmöske Battaillonen och 300 hester af Westgiöterne under Major Frölich, som stodo qwar och marcherade Armeen 2 mijhl längre fram till Kiöpenhabn till Rundstedh[2] krogh, der lägredt war afstucket, dock irregulärt för Situations skuldh.

d. 13 dito Kom Greff Rewenklo med flere uthur Kiöpenhambn och förkunnadhe om fredh emellan Danmark och Hollsten med des Alierede.

d. 18 dito geck iag från lägredt till flottan och den 19 kom iag till Landscrona, då och Regementet d. 20 om morgonen kommo j landh wed Landscrona och samma dagh marcheradhe uth på landzbygden till Sex Socknar, men iag till Förslöfz socken.

d. 15 Sept. bekom iag hans Kongl. Maij:tz Nådiga Ordres till Försslöffz Prästegårdh wedh Landscrona att iag samma dagh skulle upbryta med Regementet och med alt friskt manskap, som marchera kunde, gåå hem till Smålandh, men de Siuke 243 med nödige öffwer och under officerare och Stabs betiente skulle bliffwa qwar, till des dhe bleffwo så friska, at dhe kunde föllia effter.

d. 9 octob. skildes iag wed Regementet hemma j landet och effter hans Kongl. Maij:tz Nådiga permission reeste opföre till Wässmanlandh öfwer wintern.

A:o 1701 in Martio bekom iag Kongl. Maij:tz ordres att hålla mig färdig med Regementet till marche, doch att Dependera af hans hög grefl. Excell:z Kongl. Rådhet och Ammiral-Generalen greff Hans Wachtmeisters sampt Kongl. Ammiralitetz Colleg. ordres, att besättia Carlscrona, Callmar, Carlshambn med des underliggiande Schantzar.

d. 20 Sept. bekom iag Kongl. Deffensions Commissions herrars Kongl. Rådens ordres att Regementet uthan dhen ringaste

[1] De clauderade orden äro skrifna senare med annat men samma bläck som användts i berättelsens sista del från »den 15 Sept. bekom iag» etc. till slutet.

[2] Rungsted.

momentz försumelse skulle marchera till Callmar att der Embarqueras och Transporteras öffwer till Curland, men som Transportskeppen intet kommo för än emoth Slutet af Octobris månadt och iag heela hösten till min gl. passion j fötterne feck en swår bröstwärk och andeteppa till med andra wichtiga orsaker, altså togh iag mitt afskedh med H. H. Kongl. Rådens af Deffensions werketz samtyckio, anhållandes hoos hans Kongl. Maij:t i underdånigheet om en Nådigh Dimission, den iag också bekom in Jan. 1702, men war Daterat höghquarteret Würgen d. 9 Novemb. 1701,[1] sedhan iagh under Militien tient 43 åhr 8 månader och deriblandh under Wässmanlands Reg. för öffwer officier 35 åhr, Gudh ware ährat, altijdh wed een god helsa in till nu dhe sidste 3 åhren.

[1] I hans afsked anföres ock, att han anmält »hurusom han af ålderdom och tilslagne bräckligheter numera befunnet sig oförmögen at giöra oss ytterligare i krigztienst som han giärna åstundar» och att Kongl. Maij:tt »sådan hans begiran intet wägra eller afslå wehlat».

Bilagor.

1.

Kungl. Maj:ts Patent och commission för Nils Djurklow att hindra kaperierna i det pommerska farvattnet, gifvet Stockholm den 4 juni 1675.

Wir Carl von Gottes gnaden der Schweden, Gothen und Wenden König, Grossfürst in Finland, Hertzog zu Schonen, Ehesten, Liiffland, Carelen, Brehmen, Vehrden, Stettin, Pommern, der Cassuben und Wenden, Fürst zu Rügen, Herr über Ingermanland und Wissmar; wie auch Pfaltzgraff beij Rhein in Beijern, zu Gülich, Cleve und Bergen Hertzog, Thun allen undt jeden, was Standes, Condition und wesens dieselbe sein, heimit kundt und zu wissen, demnach der Churfürst zu Brandenburg zu hinlegung der Missverständnüss, worin wir wegen seines ohngebührenden und gegen die mit Ihm habende pacten directe streitenden Comportements unter einander gerathen, die von Unss an hand gegebene gütliche mittel und wege nicht admittiren, besondern die Sache lieber zur öffentlichen Feindschafft und ruptur kommen lassen wollen, alsso dass Er unter anderen feindlichen bezeigungen fremden Nationen so woll als seinen unnterthanen Commission gegeben, in der See auff unsere trafiquirende Unterthanen zu rauben, dero Schiffe und Güther hinwegzunehmen und dadurch die Commercien von undt zu unsern Reich und Landen gantz unfreij zu machen, und zu behindern, welche Capereij wihr aber für einen öffentlichen Raub und Piratereij dahero halten müssen, weil Er kein Fug noch Recht hat, bevorab in der Ost-See einige Krieges Schiffe zu haben und auszurüsten, undt es nun daran nicht allein gnug, besondern auch dessen Allijrte, insonderheit die General-Staten der Vereinigten Niederlande sich gelüsten lassen, den Churfürsten in solchem seinem feindlichen fürnehmen, die hülffliche hand zu biethen, und beides ein anzahl Krieges-Schiffe wieder Unss Ihm zuzusenden, alss auch Ihren Untersassen zu erlauben dass Sie mit Brandenburgischer Commission auff die unserige Capern und rauben mögen, gestalten auch von Ihnen ein solches zu gäntzlicher ver-

hinder- und ruinirung unserer Commercien täglich geschiehet, unserer Unterthanen Schiffe und Güther in der See feindlich hantiret, hernach auffgebracht und woll gar zum verkauff und confiscation öffentlich angeschlagen werden, wie Sie die General-Staten dann auch wieder das herkommen und Unser in der Ost-See hahende recht Ihre Krieges Schiffe und Convoijer ohnbeurlaubet hineingehn lassen, andere Potentaten wieder uns in feindschafft zu versetzen; von der bisher, insonderheit zu ihrem besten geführeten Mediation mit der höchsten Undankbarkeit Unss ausschliessen, zur völligen ruptur und feindseligket gegen Unss in ihrer Versamblung öffentliche resolution nehmen, unndt sonst keine gelegenheit verabsäumen, wodurch Sie sich in der Tath alss öffentliche feinde bezeigen unnd Uns unnd den Unsserigen Schaden, Schimpf, nachtheil und ungelegenheit zufügen mögen. Alss haben wir hingegen billig unsern unterthanen und allen andern, die sich unserer Commission und zulassung gebrauchen wollen, die macht unnd freijheit gegeben, nicht nur wieder diejenige so auff solchen Raub zu fahren, mit Churfürstlichen oder andern Pässen unnd commissionen in See angetroffen werden, zur gegenwehr sich gefast zu machen unnd besten vermögens zu verthedigen, besondern auch auff alle und jede Schiffe und Güther, so dem Churfürsten zu Brandenburg und dessen unterthanen oder auch allen andern, die mit gesagten seinen Pässen fahren unndt Sie in der See oder dessen hafen antreffen, imgleichen gesagten des Churfürsten Allijrten, nemlich der General Staten der vereinigten Niederlande unnd deren untherthanen, als welcher sich der Churfürst in angeregter Räubereij am meisten bedienet, als feindlich Guth anzugreiffen, wegzunehmen unnd in unsere hafen auffzubringen unnd zu geniessen; Immassen wihr dann hiemit und in Krafft dieses Unsers offenen Patents gegenwertigen Unserem Capitain Nicolas Diurklow commission und macht ertheilet, alle Schiffe und Güther, die dem Churfürsten zu Brandenburg und seinen unterthanen zugehörig, oder mit seinen Pässen auff die Cap fahren, in der See und feindlichen hafen anzugreiffen, wegzunehmen und in einen Unss gehörigen oder von Unss besetzten hafen, den er am negsten erreichen kan, zu bringen, sich damit beij unseren jedes orthes habendem Gouverneur oder Commendanten anzugeben und von denen selben die verordnung, wie weit die auffgebrachte Schiff unnd Güter preiss zuerkennen, zu erwarten. Nehmen darauff obiggenannten Capitain Nicolas Diurklow mit beijhabenden persohnen Schiff und Gütern nicht allein auff solche unsere Commission und zulass in Unsern Königl. Schutz, Schirm unnd protection, sondern wir befehlen auch dabeij allen unsern hohen unnd niedrigen beij unserer Schiffsflotte befindlichen Admiralen, vice admiralen und anderer Bedienter auch denen commendanten in Vestungen, woselbst gedachter Capitaine Nicolas Diurklow anlangen möchte, gnädigst, und wollen, dass sie ihm und seine mitbeschriebenen in ihrem vorhaben auff behüffigem fall so woll zu lande alss zu wasser assistiren unnd demselben zu besserer fortstellung dessen wass wir Ihm committiret allen befordersamen willen

erweissen. Uhrkündlich haben wir dieses eigenhändig unterschrieben unnd mit unserne hiefürgedruckten Königl. Insiegell bekräfftigen lassen. Gegeben Stockholm d. 4 Junij a:o 1675,

CAROLUS.

(L. S.)

Joell Örnstedt.

2.

Fältmarskalken grefve Königsmarks öppna bref, hvaruti Kungl. Maj:ts Patent af den 4 juni 1675 utsträckes äfven till danska kapare, gifvet Stralsund den 22 nov. 1676.

Dero Königl. Maij:tts zu Schweden bestalter Feldmarschall Otto Wilhelm Königsmarck, Graff zu Westerwijck und Stegeholm, Herr zu Rothenburg und Neuhauss. Demnach Allerhöchstdedachter Königl. Maij:tt vorhergehende Commission zu der zeit, da der König von Dennenmarck sich noch nichtes feindliches hatte mercken lassen, ist ausgefertiget, und dahero derselbe sambt seinen unterthanen darinnen nicht expresse benennet, nachgehendes aber von Ihuen die waffen wieder vermuthen ergriffen und gegen allerhöchst ermelter Ihrer Königl. Maij:tts Landt und Leute zu Wasser und Lande alle nur erwähnliche hostilitet auss eussersten Kräften verübet, und dadurch Ihrer Königl. Maij:tt getreue Unterthanen solcher gewaltthätigkeit, auff wass weisse und wege nur immer möglich, sich zu wiedersetzen billigst befüget worden, Allermassen solches Ihrer Königl. Maij:tts intention gemäss und insonderheit auss dero gegenwärtigen commission sattsamb zu ersehen ist; alss habe krafft der von Ihrer Königl. Maij:tt mir dess fals ertheilten vollmacht dem in der Königl. commission erwehnten Capitain Nicolas Diurklow hiemit auftragen wollen, dass wass er von Dänischen Capers, Schiff und Güthern in der See antreffen wird, solches alss feindlich guth gleich andren specificirten feindlichen parteijen anzugreiffen, wegzunehmen, und in Ihrer Königl. Maij:tt zu Schweden hafen auffzubringen und zu geniessen Fug und Macht, dabeneben auch den in Regia commissione aussgedruckten Schutz bey sothanen dähnischen Prisen so woll als beij denen anderen auffgebrachten exprimirten feindlichen Schiff- und Leuten völlig zu gewarten und sich dessen zu versehen haben soll. Uhrkundt meiner eigenhändigen Unterschrifft und vorgedrückten Insiegels. Gegeben Strallsund d. 22:tn Novembr anno 1676.

(L. S.) *O. W. Königsmarck.*

3.

Fältmarskalken grefve Königsmarks öppna bref för Nils Djurklow att vara »Obercommandeur» öfver kronans och stadens kaparefartyg, gifvet Stralsund den 2 november 1676.

Demnach Krafft dieses dem H:rn Capitain Diurklau nicht allein die aufsicht beydes über hiesige Cron- und Stadt-Capers und die gemietete Lichters, so dass bey Münckguth dieser tagen aufgebrachte und mit rooken beladene Holländische Schiff sollen lössen helffen, anvertrauet, sondern auch ordre und macht gegeben wird, wass er an feindlichen Schiffen und fahr-küsten antrifft, mit möglichste vigeur und hülffe besagter Capers anzugreiffen, zu übermeistern, und da, wo er aus sicher- und fügligsten kan, dieser Stadt am nähesten auffzubringen; Alss werden so woll alle auff denen Cron- und Stadt-Capers befindliche Officirer und Knechte sambt matrosen, alss auch die Leute auf denen Lichters hiemit ernstlich erinnert und befehliget, bey aussladung zuvor beregten Schiffes beijde zusammen erwehnetem H:rn Capitain Diurklau in allem, wass er darzu beförderlich achtet und ordnet, gebührender massen zu pariren, Jene aber auch nicht weniger in dehm, wass er zu des feindes nachtheil und abbruch vornehmen wird, alss ihrem Obercommandeur schuldige folge und behertzten beijstand zu leisten, auch im übrigen sich gegen Ihn so zu comportiren, wie es die durch gegenwärtige commission ihm verliehene autoritet, dero er auch in fällen, da es nöhtig thut, sich billigmässig zu gebrauchen befüget ist, erfordert, beij welcher er auch, wenn von denen die unter seinem commando stehen, sich jemand wiederspenstig erzeigen wolte, oder Jhn sonst des sinnes zu nahe geschehen möchte, kräfftigst maintiniret werden soll. Strallsund d. 2:ten November anno 1676.

(L. S.) *O. W. Königsmarck.*

4.

Fältmarskalken grefve Königsmarks öppna bref, hvaruti kommendören Cornelius Crass anbefalles att vid alla förefallande tillfällen inhämta Nils Djurklows råd och bifall, gifvet Stralsund den 26 maj 1677.

Dero Königl. Maij:tt zu Schweden bestalter Feldt-marschall Otto Wilhelm Königsmarck, Graff zu Westerwijk und Stegholm. Herr zu Rothenburg undt Neuhauss.

Demnach ich dem Capitain Dürklaw die neulich eroberte Preijse Carlsshafen untergeben, undt nach anleitung einer darüber behändigten Jnstruction Ihr Königl. Maij:tts Jnteresse beij hiesiegen zum Kriege aussgerüsteten Fahrküsten undt commissfahrern mit anbefohlen, undt dem Commandeur Crass — jedoch ausserhalb der dreij fahrzeugen, so der Commandeur mitgebracht und wo von Ihm dass Commando allein verbleibet — adjungiret undt an die Seite gesezet; Alss wirdt Er der Commandeur hiedurch beordret, Ihm Capitain Dürklaw nicht allein dafür zu erkennen und auzunehmen, besondern auch nichtes in sachen, so keinen aufschub leiden, und worüber meine antwort nicht kann eingehohlet werden, einseitig für zu nehmen, weiniger zu beschliessen, sondern seines Rathes zu foderst zu pflegen, alles woll und vernünfftig mit ihm überzulegen, und also mit zussammengesetzten Rathe und einwilligung einen gewissen schluss zu fassen, da mit umb so viell geschichter, und mit behörigem nachdrücke alles dassjenige, wass zu Ihr Königl. Maij:tts dienst befoderung unter der handt vorkompt, exeqviret und zu werke gerichtet werden möge. Zu beglaubigung dessen habe diesse ordre eigenhändig unterzeichnet, undt mit meinen Insiegull betrücken lassen, Strahlsundt den 26 Maij A:o 1677.

(L. S.) *O. W. Königsmarck.*

5.

Fältmarskalken grefve Königsmarks Instruction för Nils Djurklou, gifven Brandeshagen den 2 juni 1677.

Demnach auss bewegenden Uhrsachen ich dem Capitain Mons:r Diurklaw seiner guten geschicklichkeit halber, die fregatte Carlss-

haven untergeben, und nach anleitung einer absonderlich dessfalss zu gestelleten ordre dess Commando halber dem Commandeur Cornelio Crass adjungiret undt an die Seite gesetzet; alss ist zu seiner bessern information ihm nachgesetzte instruction aussgekehret, damit Er umb so viell eigentlicher belehret seij, wie Er sich hierunter zu verhalten, und worauff Er beij diesser Commission seine dienste sonderlich zu richten habe.

1:o Weill fürnemblich dass absehen beij hiesigen zum Kriege aussgerüsteten schiffen diesses ist, dass hiesiege küsten undt fahrwasser für den feindlichen Capern möglichst geschüzet, undt der einlauff der sonst anhero destinirten Schiffe befodert werden mögen; So wirdt Er, so baldt seine Fregatte Carlsshaven völlig zugerüstet, sich hinauss fürs Neue-Diep begeben, daselbst fleissig kreutzen, auch vor allen dingen die Ruden undt die Peene unnachlässig recognosciren, undt bester massen verhüten, dass von dess feindess fahrzeug nicht dass geringste gross oder klein in besagte reviere einlauffen möge.

2:o Alle Dän- alss Brandenburgische Capers undt Kauffardeij Schiffe wie auch alle andere unter jez besagte bohtmässigkeit (?) behörige Fahrküsten, die man wirdt erreichen können, soll er nach bestem Vermögen zu bemeistern trachten, auch mit allem darauf befindtlichem Volcke undt guth herwarts in sicherheit bringen, undt wass von denen sachen, so an bordt sindt und den passagiren zugehöret, Ihm undt den andern Officiren wie auch bothsleuten zu kompt, behalten, dass übrige aber, worunter alles wass zur defension gehörig, mit verstanden, zu Ihr Königl. Maij:tts dienst so lang in gute acht nehmen biss es in behörige hände richtig über lieffert werde.

3:o Die Kauffardey Schiffe und zur blossen negotie dienende fahrküsten aber, die nicht dän- oder brandenburgisch sondern entweder neutral sindt oder der Cron Schweden freunden undt andern mit dero in bündniss stehenden Volckern, in sonderheit den Holländern, angehören, wenn selbige nach Schweden undt neutralen ohrten wollen, oder auch von den gleichen Pläzen kommen, und solches aus fleissiger examiniring der Leute, Pässe undt connessementen gnugsamb erhellet, soll er alss dann unangefochten und unmolestirt passiren, Jedoch der Königl. flagge den gebührenden respect erzeigen lassen; Daferne aber dieselbige auff feindliche hafen zu fahren betroffen werden, so ist es zu foderst ohnstreit, dass er dass Jenige, so von Contrebande waaren darin befindlich, heraussnehme, und zu Ihr Königl. Maij:tts besten alss Preiss anhero bringe. Im übrigen kann Ihnen die fahrt auch auf feindtliche Örter nicht verbotten werden, ess seij dann dass sie von feinden befrachtet und feindes Güter inne haben, welches jedoch allein den holländern, dass sie feindtlich Guth ohne Visitation führen mögen, in dem letzt geschlossenem Commercie tractat indulgiret ist. Unter dessen doch, im falle er dergleichen Schiffe von ihnen ertappen könte, welche mit Rogken und andern alhier benöthigten getreijdig, (und victualien), im gleichen

Tuch die Milice zur kleiden, belahden, kann er solche woll anhalten, undt beij Versicherung dass solche Wahren vermittelst einer gewissen liquidation undt behandelung des Preisses ihnen gebührend vergnüget werden sollen, unter einer guten Manier mit anhero nötigen, sondern jedoch die Leute zu molestiren oder dass geringste von dehme, wass im Schiffs-gefässe ist, ess seij in der Caijüte oder unter und über dem verdecke, anzugreiffen und unter zuschlagen.

4:o Wann etwa ein feindtlich oder auch ein neutral Schiffsgefäss einen Seepass von mir auffweisset, soll er selbigen gegen die ihm alhie, wie auch der unter ihm mitstehenden fregatte, eingehandigte Copie fleissig halten, und so Er ihn richtig befindet, auch das die Zeit, worin selbiger gültig noch nicht vorbeij, undt mir(?) allein die im Passe specificirte wahren, auch keine verdächtige Leute drauff vorhanden, lässet Er solche Schiffgefässe oder Fahrzeug beij so richtig bewanten Sachen ohnmolestiret undt freij passiren, welches er dahingegen anhalten undt aufbringen muss, wann andere im Passe nicht bewante wahren oder verdechtige persohnen darauff gefunden werden, oder aber auch die Zeit, worin nur allein der pass gelten soll, albereit verflossen.

5:o Auch soll er ein jedes Schiff undt fahrzeug, welches anhero zu unss will, absonderlich wass auss Schonen undt Schweden kompt, undt von hier dahin gehet, fürnemblich so Es brieffe von oder an Ihr Königl. Maij:tt hat, so weit alss sichs ohne sonderliche gefahr undt verabsäumung eines importanteren dienstes thun lässet, Convoyren, dass es hernach ohne feindlichen anstoss vollendss an begehrten ohrt gelangen könne.

6:o Zum beschluss soll der Capitain Dürklaw mit ernst darob halten, dass alle vorgehenden puncten wie auch alles andere, wass beij gegenwertiger commission nach vorfallenden begebenheiten, zu Ihr Königl: Maij:tt hochst nötigem und nützlichem dienste und zu dess feindes schade gereichet, obgleich in dieser ordre nicht enthalten, von ihm undt seinen unterhabenden gebührend beobachtet, ins werk gerichtet und vollenzogen werden: wobeij dann in sonderheit, sowoll wann er den feind beij allen sich darzu ereiigenden occasionen selber angrifft, alss wann Er von Ihm angefochten, sich so zu verhalten wissen wirdt, dass Er es vor Ihrer Königl. Maij:tt verantworten auch Ehre und Ruhm davon haben und erwerben möge. Uhrkundt meiner eigenhandiger Unterschrifft und beij getrückten Insiegulss. Brandeshagen den 2 Junij 1677.

(L. S.) *O. W. Königsmarck.*

Strödda meddelanden och aktstycken

Östgöta och Södermanlands Tremänningsregemente.

Uppsättande af tremänningar anbefaldes först genom ett cirkulär till landshöfdingarne, hvilket af Karl XII utfärdades från Karlskrona d. 26 april 1700, kort före öfvergången till Seeland. I detta cirkulär uppmanas landshöfdingarne att sammankalla allmogen och söka öfvertala dem att, i stället för att själfva gå man ur huset till försvar af gränserna och sjökanterna »i den ordinarie militiens frånvaro», förena sig 3 och 3 rotar om uppsättande af en soldat utom den ordinarie. Så snart faran var öfver, skulle det sålunda uppsatta manskapet hemförlofvas och användas att vid afgång ersätta ordinarie knektar. I afseende på underhållet af dessa s. k. tremänningar föreslås, att rotarne skola underhålla knekten en vecka hvar i tur, då han är hemma, hvaremot denne bör arbeta hos bonden, då han ej är med exercitier hindrad. Roten bör gifva honom en rock af svart vadmal och hatt samt ett par skor, men allt öfrigt bör han själf af legan bekosta.

Denna organisation var således ej från början afsedd att blifva så betungande och stridande mot knektekontrakten, som den sedan genom omständigheternas tvång blef. Konungen åsyftade vid cirkulärets utfärdande intet annat än att anlita den allmänna skyldigheten att afvärja fienden, och anspråken i detta fall ställdes ej endast på allmogen utan äfven på de andra stånden. Så skulle adeln uppmanas att anskaffa och underhålla dragoner, likaså prästerna, och bergslagerna skulle förmås att uppsätta särskildt manskap, hvarföre till dem sändes kopior af det 1675 upprättade bergsregementets mönsterrulla.

Af de sålunda föreslagne tremänningarne uppsattes från Södermanland och Östergötland hvardera en bataljon om 400 man, hvilka tillsammans bildade ett regemente, vanligen benämndt Östgöta tremänningsregemente, och hvars förste chef blef öfverste Putbus. Lifbataljonen tillhörde Östergötland och hade utom öfverstens och majorens kompanier 2 kaptenskompanier. Öfverstelöjtnantens bataljon tillhörde Södermanland och hade 2 kompanier (öfverstelöjtnantens och 1 kaptens) från Lifgedinget samt 2 från då varande

Nyköpings län (eller Kungadömet), hvilka benämndes 1 och 2 Nyköpings kompani.

Behofvet tvingade genast till användande af dessa trupper utom moderlandets gränser och redan i maj 1701 öfverfördes Södermanlandsbataljonen till Reval, där Östgötabataljonen då förut befann sig. Såväl befäl som trupp voro i synnerhet i början ytterst illa utrustade och regementschefen klagade öfver både officerares och underofficerares oförmåga att själfva skaffa sig mundering. Då regementet i oktober nämnda år låg inkvarteradt i Mitau och trakten däromkring, hade befälet ännu ej utfått mera än en månads gage och officerarne voro dock skyldige att betala sina drängars proviant. Öfverste Ekeblad, som innehade öfverstelöjtnantsbeställningen och efter grefve Putbus död öfvertog befälet, klagar i bref till konungen från lägret vid Krakau d. 12 sept. 1702, att, ehuru Sörmlandsbataljonen fått de röda rockar, som vid slaget (vid Klissow) togos af de sachsiske fångarne, så hade manskapet likväl hvarken västar, byxor, strumpor, skor, skjortor eller halsdukar. Dessutom begär han att erhålla rekryter, emedan knappt 400 man, eller halfva regementet vore öfrige.

Då Karl XII från Bender uppmanade defensionskommissionen till försvarets iståndsättande, glömde han ej heller tremänningarne. Genom bref d. 20 maj 1711 anbefaldes tre- och femmänningsregementenas kompletterande genom värfning, om ej på annat sätt kunde ske, och d. 1 juli samma år skrefs åter om deras uppsättande »till det antal, som de voro i begynnelsen, när de upprättades», hvarjämte uppdrogs åt kungl. rådet grefve Stenbock att hafva särskildt bekymmer för tremänningsregementena. De, hvilka först anbefaldes uppsätta, voro de, »som varit kommenderade af generalmajor Kruse, generalen grefve Lewenhaupt, öfverste Banér, framlidne öfverste Putbus och nuvarande landshöfding Posse». Den 6 okt. påmindes ytterligare om verkställigheten så fort som möjligt. Till chef för det tremänningsregemente, som öfverste Putbus innehaft, utnämndes hösten 1712 öfverstelöjtnanten vid Elfsborgs reg:te grefve G. Oxenstjerna. För att snart få sitt reg:te i ordning gjorde den nye chefen de ihärdigaste ansträngningar och bristande nit å hans sida synes åtminstone ej varit orsaken, att reg:tet ännu efter ett år ej var i marschfärdigt tillstånd; i fullgodt skick blef det aldrig. I oupphörliga skrifvelser så väl till defensionskommissionen som till konungen beklagar sig Oxenstjerna öfver alla de svårigheter, som mötte vid det honom anförtrodda reg:tets uppsättande, öfvande och förseende med nödig materiel. Till persedlars anskaffande beslöt defensionskommissionen, att soldaternas halfva lega, 40 dlr kmt per man, skulle till krigskollegium inlevereras, ehuru Oxenstjerna hade begärt, att rotehållarne skulle anskaffa persedlarne för dessa medel samt förskottera hvad därtill vidare behöfdes. Äfven begärde han, att korpraler och manskap skulle få något af 25 dalers lönen, om den ordinarie soldaten finge behålla hemkallet. De anskaffade officerarne och underofficerarne befunno sig alla i den största fattigdom och

alldeles oförmögna att af egna medel skaffa sig beklädnad. Officerarne hade fått löfte om 3 månaders gage i förskott, men, då statskontorets assignationer uppvisades i landtränterierna, lämnades det svar, att medlen voro till andra disponerade. Underofficerarne skulle af krigskollegium approberas, innan någon lön anordnades.

I december 1712 var reg:tet uppsatt fulltaligt på 86 man när, hvartill chefen säger, att ej fanns annat än 15—17 års manskap. Vid förnyade påminnelser hos landshöfdingarne, rörande reg:tets iståndsättande, erhöll Oxenstjerna till svar, att defensionskommissionen befalt tremänningsregementets hopdragande till sexmänningar samt att hälften af manskapet skulle användas till de ordinarie reg:tenas komplettering. Då frågan likväl förblef oafgjord, insände han i febr. 1713 till konungen förslag öfver reg:tet och begärde besked om, huru därmed skulle förhållas. I bref från Timurtasch d. 12 maj afgjorde Karl XII, att reg:tet skulle förblifva tremänningar och att med dess uppsättande skulle fortfaras. Bristerna synas dock ej blifvit afhjälpta, ty ännu i okt. samma år klagar regementschefen i redogörelse till konungen öfver reg:tets tillstånd, att de medel defensionskommissionen lofvat honom ej utbekommits, så att underofficerare, hautboister, pipare och ringare staben gingo nästan nakne; att han från Östergötland i stället för det äldre enrullerade manskapet fått en mängd barn och ungdom, att manskapets munderingar ej blifvit påbörjade, emedan leverantörerna ej fått det lofvade förskottet. Därjämte begäres att återfå den till krigskollegium inbetalda halfva legan för att kunna själf anskaffa munderingar; säges, att rotarne hade anskaffat en vadmalsmundering och småpersedlar, men dessa voro nu »eländiga och slätta»; att fanor, tält, kokkittlar, dricksflaskor och trossvagnar m. m. saknades.

Öfningen skedde i början på korpralsmöten vid kyrkorna efter gudstjänsten, sedan med större afdelningar sammandragna. I augusti 1713 fick reg:tet order att inom 3 veckor vara i Stockholm, men fick sedan med anledning af dess dåliga tillstånd tillåtelse att förblifva i Nyköping, Gripsholm och Södertälje för att blifva exerceradt och i ordning. Från Nyköping klagar Oxenstjerna öfver, att den dit anlända delen af reg:tet efter 3 dagar ännu ej fått förplägnad, så att han fruktade sjukdom genom svält, äfvensom öfver att officerarne i stället för aflöning fått assignationer på statskontoret och kontributionsränteriet, hvilka ej kunde i landsorten betalas. Ändtligen i slutet af oktober afgick reg:tet till Stockholm och utgjorde dess styrka enligt då ingifvet förslag: chef, öfverstelöjtnant, major, 5 kaptener, 1 kaptenlöjtnant, 7 löjtnanter, 7 fänrikar, 40 underofficerare, 24 spel och 730 man korpraler och soldater. Öfver 760, som manskapsstyrkan enligt ett senare månadsförslag uppnådde, kom den aldrig förrän 1718 genom de då vidtagna utomordentliga åtgärderna.

Efter kapitulationen i Tönningen, då de ordinarie reg:tena i början af år 1714 åter skulle uppsättas, aflämnades till Södermanlands reg:te 369 man af dess tremänningsbataljon. Desse kommen-

derades till största delen till tjänstgöring på galérflottan och deltogo i årets sjöexpeditioner i finska skärgården. De återkomne insattes sedan i vakanser vid det ordinarie regementet, mot ersättning till tremänningsrotarne af de ordinarie. Ytterligare kommenderingar till flottan ägde sedan rum, så att enligt regementschefens anmälan 575 man från hela tremänningsregementet där tjänstgjort under året 1714. Af desse återkommo 327, men i april 1715 säger Oxenstjerna, att hela reg:tet ej då utgjorde mera än 289 man, af hvilka 195 voro kommenderade på Stockholms skeppseskader. Tremänningsregementet synes således vid denna tid varit nästan upplöst. Af officerarne och underofficerarne transporterades 1714 en del till de ordinarie regementena, några blefvo tjänstlösa och återtogos sedan af Oxenstjerna, men befunno sig i stor fattigdom, då de ej på 7 à 8 kvartal utfått någon lön; en del tog afsked och andra afgingo utan tillåtelse. I sitt memorial till konungen d. 27 nov. 1714, hvari Oxenstjerna anför ofvannämnda förhållanden, begär han 8 nya fanor samt att slippa mottaga några gamla dalkarlsfanor med pilar uti, hvilka varit reg:tet ämnade.

Efter Karl XII:s återkomst till Sverige 1715 påbjöds å nyo tremänningsregementets skiljande från de båda ordinarie regementena[1] och Oxenstjerna synes då rönt mera framgång i sina sträfvanden för dess organiserande. Några löner utbetalades visserligen ej heller 1715,[2] men bestämda befallningar gåfvos om bristernas afhjälpande och de 3 följande årens kraftåtgärder upprättade äfven det ifrågavarande tremänningsregementet. 1716 befalde konungen, att $^{1}/_{3}$ af reg:tet skulle inrättas till pikenerare samt att munderingar och trosspersedlar skulle af regementschefen beställas. Till munderingar erhöll reg:tet af upphandlingsdeputationen 7,000 dlr smt i mynttecken och 13,000 dlr i obligationer, hvilka sistnämnda dock handlande och handtverkare nekade att emottaga. Nummerstyrkan skulle nu uppbringas till 1,200 man och antalet kompletteras genom värfning, hvartill anslogs 50 dlr smt per man. Oafsedt det ökade antalet torde värfning anbefalts så väl på grund af omöjligheten att genom rotarne anskaffa folk som till följd af allmogens anhållan att blifva förskonad från tremänningarnes rekryterande, då de dem en gång uppsatt. Billigheten i denna begäran erkändes åtminstone till en del, då på åtskilliga orter vissa kronoutskylder afkortades i stället för tremänningssoldaternas anskaffande. Rörande officerarne vid tremänningsregementet synes Karl XII varit böjd för att uppskjuta deras fasta anställande, då Oxenstjerna i nästan hvarje månadsrapport under 1716 förgäfves anhöll om fullmakt för en del officerare, hvilka erhållit arfprinsens af Hessen resolution på sina platser, men utan fullmakt ej kunde utfå sin lön.

[1] Redan i febr. 1715 hade återstoden af det till Södermanlands reg:te i början af 1714 aflämnade manskapet återgått till tremänningsregementet.

[2] Att regementschefens lott ej var mindre tung än de öfrige officerarnes, synes af ett bref från Oxenstjerna till konungen (d. $^{4}/_{6}$ 1716), hvari han beklagar sin nöd samt att hans kreditorer ej ville mottaga kronans löneförskrifningar.

Då det var omöjligt att på det vanliga sättet genom rotering komplettera tre- och femmänningsregementena, tillgreps äfven en utväg, som egentligen var en sorts utskrifning, eller uttagande af s. k. sockenknektar, hviken åtgärd anbefaldes genom kungl. bref af d. 7 januari 1716. Enligt detta bref skulle af hvarje socken utgöras en karl för att de nämnda reg:tena tilldelas, hvarvid så mycket som möjligt skulle iakttagas, att hvarje reg:te erhöll manskap från sitt eget län. Som det kunde synas orätt, att ingen skillnad i antalet gjordes mellan små och stora församlingar, så lämnades de större socknarna fritt, såsom det i brefvet heter, »om de af underdånig vördnad för oss godvilligen vilja utgöra mera än en karl». Då denna frihet, såsom naturligt var, lämnades obegagnad, dröjde det ej heller länge förrän likheten upphäfdes. I ett k. bref af d. 8 febr. heter det nämligen, att »som enligt landshöfdingarnes berättelse och förslag antalet af sockenknektarne blifver så ringa, att det alldeles intet förslår, helst de större församlingarne intet är påfördt mera än de mindre, hvilket vi likvisst för jämlikhetens skuld hade förmodat skola hafva skett», så anbefalles, att hvarje församling, som består af 25 prästemantal eller därunder, skall gifva en karl, men den, som består af 26 och därutöfver intill 51, gifver 2 karlar, af 51—76 mantal 3 karlar o. s. v., en för hvart 25 prästemantal, »hvarvid ingen i socknen, ej heller de, som ej stå i prästemantal, få befrias». Till följd af denna förordning uttogs i Södermanland under år 1716 256 sockenknektar, hvilka tilldelades tremänningsregementet. Dess styrka kunde dock ej genom detta rekryteringssätt uppbringas ens till 800 man. Enligt förslag af den 31 mars 1716 felades i detta antal ej mindre än 394 man och af de 406 befintlige voro 29 frånvarande utan tillstånd. I juni 1717 hade vakansernas antal vuxit till 433 man, men sedan synes ett bättre förhållande inträdt, ty i december samma år ägde reg:tet 678 nummer besatta. Den 11 januari 1718 rapporterar Oxenstjerna, att landshöfding Cederhjelm tilldelat reg:tet 358 man och skulle återstoden uttagas i Nyköping d. 31 januari.[1] Därjämte föreslog regementschefen på grund af konungens befallning, att tremänningsregementet skulle förses med dubble officerare, andre kapteuer vid 2 kompanier af Östgötabataljonen (lif- och kapten Liljehööks) och 2 af Södermanlandsbataljonen (öfverstelöjtnantens och 2:a Nyköpingskompani). Då 1718 det utmattade Sverige liksom i dödsryckningarne gjorde en yttersta ansträngning af sina sista krafter för att åstadkomma ännu en armé, lyckades det äfven att uppbringa det ifrågavarande tremänningsregementet till en styrka, som närmade sig den anbefalda af 1,200 man. Förslag af d. 29 dec. 1718 upptager nämligen såsom effektive 48 korpraler, 48 fourirskyttar, 1,008 soldater, 8 pipare, 16 trumslagare, 5 profosser och 1 kusk. De sjukes antal utgjorde då 295. Detta resultat uppnåddes således

[1] Den 3 febr. samma år rapporterar Oxenstjerna, att han beställt 800 munderingar till slutet af mars och synes han således ej då beredt sig på större antal.

först efter införandet af den 1718 anbefalda s. k. tvångsvärfningen, som egentligen ej var annat än en utskrifning efter hufvudtal, förordnad genom konungens plakat af d. 11 juli samma år,[1] och hvarigenom äfven tremänningsregementena skulle kompletteras.

Redan föregående år hade äfven utskrifning hållits för detta ändamål, ehuru den då gälde endast vissa yrken eller klasser af befolkningen. Enligt en kungl. förordning af d. 31 januari 1717 skulle landshöfdingarne upprätta förteckning på alla klockare, organister, försvarskarlar, gårds- och arbetsdrängar hos officerare, adeln och andra ståndspersoner, öfverloppsmanskap, gerningsmän på landet, dagsverkstorpare, dikare, tröskamän, strandsittare, som ej voro enrollerade, fiskare, arbets- och försvarskarlar på slott och kungsgårdar, gästgifvaredrängar, borgare, som ej betalade öfver 6 dlr smt i skatt och kontribution, tullvisitörer, besökare, tullknektar, strandridare, bönhasar och allt löst folk i städerna och på landet. För Lifgedinget ägde denna förrättning rum vid Gripsholms slott d. 8 och vid Eskilstuna slott d. 15 april (enligt hvad den i krigsarkivet förvarade förteckningen utvisar). På grund af denna förteckning, som upptog alla mellan 20 och 60 år, fördelade i särskilda kolumner efter duglighet och ålder, bestämdes att 104 man skulle uttagas från Eskilstuna län samt Torshälla och Eskilstuna städer och 96 man från Gripsholms län, Strengnäs och Mariefred, tillsammans 200 man. Vid sedan i sept. hållna roterings- och skrifningsmöten indelades det godkända manskapet i rotar om 5 man, af hvilka 1 uttogs till soldat. Dessa sålunda utskrifna 200 man voro afsedde för Östgöta och Södermanlands tremänningsregemente, men de blefvo aldrig dit öfverlämnade, ty genom kungl. resolution af den 5 okt. anslogos de till lifgardet och afmönstrades dit i november. Ehuru handlingar däröfver saknas, ägde utan tvifvel dylika utskrifningar för tremänningarne rum äfven i Östergötland, ty i sept. 1717 klagar staden Skeninge hos konungen, öfver att Oxenstjerna där utskrifvit 14 man.[2]

Med tremänningarnes öfning synes i allmänhet varit illa beställdt. I september 1716 hade reg:tet på öfverståthållarens befallning inryckt i Södertälje. Möjligen för att erhålla bättre öfning och utrustning fick det där stanna till i november, då det återvände till rotarne. Stora voro ännu bristerna i afseende på persedlar och

[1] Då rust- och rotehållare härvid undantogos, kunde denna utskrifning ej anses strida mot knektekontrakten i annat fall, än att ej äfven deras barn och tjänstefolk befriades. Redogörelse för denna förrättning återfinnes så väl i Wijkanders arbete om Svenska krigsförfattningens historiska utveckling som i en afhandling af J. A. Lagermark i 4:e häftet af Historisk tidskrift för 1886.

[2] Vid denna utskrifning i Nyköpings län togs äfven bland andra till soldat en klockare i Årdala Nils Nilsson Halling. Församlingen anhöll sedan (okt. 1719) hos drottning Ulrika Eleonora om hans befriande från krigstjänsten, emedan han »aldrig hafver läst till krigstjänsten, men liksom af naturen fallen till klockare och i så motto omistelig, som vi hafva en sjuklig kyrkoherde, församlingen honom behöfver som pædagogus vid barn information» — — — samt »kan väl läsa och skrifva och ingen annan finnes i dessa fattiga församlingar». — Vid reg:tet hade klockaren emellertid avancerat till korpral och regementschefen, som ej heller hade öfverflöd på folk, afstyrkte hans befriande.

wisst är, om reg:tet någonsin erhöll några egna fanor. Begäran därom insändes af Oxenstjerna 1716 tillika med tvenne förslagsritningar därtill, den ena blå med krönt namnchiffer och i midten en gul grip omgifven af kronor, den andra röd med en gul grip inom rosor; på båda gula tungor i hörnen.

I mars 1718 begärde Oxenstjerna, att bataljonsmöten skulle få hållas i Norrköping och Nyköping, men några sådana kommo ej till stånd. Däremot inryckte hela reg:tet d. 27 aug. i Nyköping till öfning och säger regementschefen, att förut endast ett korprals- eller högst halft kompanimöte i hvarje månad kunnat hållas. I Nyköping ick reg:tet kvarligga till d. 29 sept., då det afmarscherade till Stockholm och där inryckte d. 6 oktober.[1] Det deltog sedan i paraderingen vid Karl XII:s begrafning d. 26 febr. 1719. Någon örkofran för reg:tet medförde ej förläggningen i Stockholm, hvilken ortfor ända till dess upplösning 1721. Tvärt om förlorade det genast n del af sina officerare, hvilka placerades på andra regementen, så tt redan under första månaden ej funnos kvar vid tremännings-regementet mer än 5 subalternofficerare. Följande året synes till-ståndet i alla afseenden blifvit ännu sämre och de ständiga klago-målen öfver uteblifven aflöning till och med ökas. Hvad som ut-betalades lämnades i mynttecken, hvilka bryggare och bagare nekade tt emottaga, och oaktadt chefens flera gånger förnyade anhållan att stället erhålla plåtar, kunde ingen ändring ske. Sjukligheten ökades i förfärande grad och enligt Oxenstjernas rapport af d 17 april 1719 voro 500 man af reg:tet då sängliggande och otjänstbara f hunger och mattighet.[2]

Naturligt kunde väl vara, om man i det längsta uppsköt att ända mot fienden ett så i alla afseenden svagt reg:te. Men nöden är ingen lag och då ryssarne, efter att den 14 juli bränt Bo herr-ård, d. 21 åter visade sig mellan Vaxholm och Stäket, måste alla illgängliga trupper användas. Med öfverste v. Dahlheim vid fortifika-tionen afsändes Östgöta tremänningsregemente till Stäket, så väl för tt där verkställa försänkningar och uppföra fältbefästningar, som r att användas vid dessas försvar. I retranchementet söder om napens hål förlades 1 bataljon under major Bock och den öfriga yrkan tjänstgjorde dels i skansen vid Stäkets krog, dels i reserven

[1] En för tidsförhållandena betecknande händelse, timad under denna kom-endering i Nyköping, må här anföras. En af Karl XII utgifven förordning af 31 mars 1718 gaf värfvare rättighet att till soldater taga alla gesäller, som illo frimåndag eller om måndagar funnos på krogar och källare. 4 handtverks-säller, som af officerare anträffats på en krog i staden en måndag, togo på und af denna förordning till soldater. Klagan fördes däröfver vid krigsrätt och postskrifvare vid namn Björk, som sökte hjälpa gesällerna, sände dem då en ljett med uppmaning att säga, att de varit på väg bort med arbete. Biljetten ef emellertid upptäckt och Oxenstjerna yrkade, att postskrifvaren för detta försök alle själf dömas till krigstjänst. Den lilla biljetten finnes ännu kvar bland i riksarkivet förvarade handlingarna rörande reg:tet.

[2] Ett bättre förhållande synes dock sedermera inträdt, ty mönsterrullan för 14 nov. upptager ej mera än 298 man sjuke.

och dels på galererna i Lennerstasundet, då ryssarne d. 13 aug. gjorde sin landstigning. På ett särdeles hedrande sätt tillbakaslog tremänningsregementet ryssarnes flere gånger förnyade anfall och deltog, sedan Södermanlands reg:te ankommit, äfven tillika med detta i det slutliga hufvudanfall, genom hvilket fienden tvingades att inskeppa sig och afsegla. En viktig tjänst fick således tremänningsregementet, innan det upplöstes, tillfälle att visa sitt land. Denna upplösning synes följande året börjat. Redan samma år 1719 gafs befallning (nov.) att kaptenernas antal skulle minskas till 8. Bland manskapet uppgingo vakanserna vid den i nov. 1720 hållna mönstring till 307 och vid 1721 års mönstring, som hölls i Vaxholm d. 5 juli, till 385, utom 40 man rymde. En ny chef hade reg:tet efter Oxenstjerna, som 1721 utnämndes till chef för Uplands reg:te, erhållit i öfverste Ax. Mac Dougall, men hans tjänst vid detsamma blef af kort varaktighet, ty efter freden i Nystad (d. 30/8) samma år gafs officiel befallning om reg:tets indragning.

W. I.

En lifgrenadiers anteckningar om sin fångenskap i Frankrike 1807—09.

Bland handlingar, som förlidet år delgifvits krigsarkivet, har varit äfven en »Annotatsions Bok», författad under krigsåren 1805—1809 af lifgrenadieren Lars Rudberg. På en dylik bok får man naturligtvis icke ställa alltför höga fordringar. Först och främst måste ju hågkommas, att den synkrets, som mannen i ledet öfverskådar, är mycket trång, och vidare, att då soldaten efter dagslång marsch med gevär och tung packning inkommer i ett ofta torftigt hem, ej sällan utan möjlighet att få ombyta sina våta kläder, han icke kan vara hågad att skrifva några långa afhandlingar. Men därmed är ingalunda sagdt, att en dylik anteckningsbok är utan intresse. Tvärtom kan det vara lärorikt nog att se, huru kriget tager sig ut från soldatens synpunkt och att lära känna truppens tankar och uppfattning. Äfven så kunna för en eventuel regementshistoria ej få upplysningar vara att hämta uti ett dylikt arbete. Hvad ifrågavarande »Annotatsions Bok» beträffar, innehåller den en redogörelse för svenska truppernas öde under franska fångenskapen, hvilken torde vara värd att räddas från glömskan.

Lifgrenadieren Lars Rudberg tillhörde en soldatsläkt. Man känner ej mycket dessa soldatsläkter, ty en »Munters» blygsamma likar hafva de »blödt och dött i lägsta graden, hållit truten, talt med svärden». Dessutom döljas de för det mesta därigenom att medlemmarne sällan bära samma tillnamn. Till och med be-

fälet vet mången gång ej hur nära befryndade många af deras underlydande äro, att t. ex. Bjur är son till Hägg, eller att Rote är bror till Stål o. s. v.

Rudbergs far bar sålunda namnet Peter Hercules och tjänade, efter hvad släkttraditionerna berätta, i sin ungdom hos den myndige och förnäme grefve F. A. von Fersen på Ljung, till dess han den 7. april 1776, 28 år gammal, inskrefs för Ruda gård i Brunneby socken såsom ryttare vid öfverstelöjtnantens skvadron (nuvarande Bergslags kompani af Kungl. 2. Lifgrenadierregementet). Släkttraditionerna förmäla, att äfven Hercules' far »Tjente Knecht för samma Rusthåll och var hofslagare på kompaniet och hette Per Boren», men denna uppgift är grumlig. Hercules företrädare i numret hette ej så, och någon hofslagare Per Boren upptages ej i regementets rullor vid ifrågavarande tid. Huruvida härmed möjligen kan afses en viss Peter Berggren, hvilken åren 1745—1761 nämnes såsom hofsmed vid Östgöta rytteri, ehuru på en annan skvadron, är en fråga, som meddelaren ej haft tillfälle utreda.

Sedan Peter Hercules den 12. juli 1800 aflidit, antogs den 13. följande mars till knekt för samma rusthåll (N:o 30) Hercules' son Lars, född 1778, och erhöll han därvid efter den närbelägna hufvudgården namnet Rudberg. Enligt indelte soldaters sed gifte sig Rudberg i unga år. Länge fick han dock ej njuta hemmets lycka, ty ofred var nära, och i september 1805 måste han ut med regementet till Tyskland.

Genast vid affärden började han en »Annotatsions Bok», hvilken han sedan med rätt mycken ordentlighet fortsatte. Af denna får man det intryck, att Rudberg tillhört den gamla typ af soldater, som gjort indelta armén så afhållen och vållat, att man för enskildes förtjänster glömt organisationens brister. Han skildrar, huru svenska truppernas första åtgärd, då de landstego på tysk botten [på Rügen] efter en öfverfärd från Karlskrona, som tagit hela 6 dygn i anspråk, var att hembära sin tacksamhet mot försynen, och han antecknar som en särskild glädje, då han och hans kamrater »änterligen» fingo »den förmon och önskerliga till fälett att helge dagarna bevista gudstiänsten utij Marige kyrka» i Stralsund o. s. v. Sin konung var han tillgifven och talar alltid om honom med största vördnad. Hemmet och fosterjorden äro honom kära och föremål för hans längtan, och han skildrar, huru »ofta i sälskap . . . hopett att få vända resan till svergett» var föremål för »liufva samtall».

Svenska trupperna marscherade under dessa år härs och tvärs i norra Tyskland, och därutaf bär äfven Rudbergs bok spår, ty hela dess första del påminner ej så litet om gamle Xenofons första kapitel, där nära nog hvarannan punkt börjar med ett »därifrån tågade de». Men Rudberg hade väl icke varit indelt soldat, om han icke samtidigt haft ett öga för jordbruket. Jordens sätt att brukas, åkerbruksredskapen och gårdarnes byggnadssätt äro hvar i sin stad föremål för hans uppmärksamhet och skildras i korthet, ehuru långt från alltid med gillande. Hvad som under marschen genom norra

Tysklands städer nästan tyckes hafva gjort största intryck på honom är den i folkets minne för sina skämt- och skalkstycken så berömde »Ulspegels» [Eulenspiegel] graf i Mölln, åt hvars beskrifning han ägnar en hel sida. Från andra städer förekomma spridda notiser. Sålunda berättar han om Wismar, att den var »en gammall stad svänska kronan för tillhörij, men sades af des invånare att han för 2ne år sedan blifvitt för pantad till Hertigen af Meckelborg var öfver de funo sig lite missnögda och der var myckett blandning med svänskar och där före hyste de förtroende och ömhett för svenska truper». I Rostock fann han sig äfven väl och prisar dess välvilliga invånare. Om Gadebusch får man veta, att där »låg en sväns Konung begrafven och utan för staden har sten båcken med 8,000 man slagits med 24,000 man Öster Rikar och dett har varit en stor Bataliga och sten Båcken vant platzen».

Emellertid skulle de jämförelsevis lugna tiderna med deras marscher, garnisonstjänstgöring och exercis taga en ände. Frankrike hade genom det stora dubbelslaget vid Jena och Auerstädt d. 14. oktober 1806 i grund slagit Preussens härar, och krigslågan spred sig nu snabbt åt norr upp till det lauenburgska landet, där en mindre, svensk kår om 2 bataljoner lifgrenadierer, 4 skvadroner Smålands dragoner och ett batteri stod detascherad. Det är bekant, huru Gustaf IV Adolf försummade att snabbt draga dessa trupper tillbaka till Pommern, och huru kårens befälhafvare, generallöjtnanten v. Morian, förvärrade hans misstag genom att allt för länge dröja med deras anbefallta inskeppning och afsegling. Sedan v. Morian under den 2. november samlat sina trupper vid Ratzeburg och erhållit kunskap att tillräckliga transportmedel icke kunde fås i Wismar, där han först tänkt inskeppa sig, uppbröt han den 3. november på morgonen mot det vida närmare belägna Lübeck, dit afståndet ej uppgick till mera än omkring 2 ½ mil. Hvarje ögonblick var nu dyrbart, och genom sitt talrika rytteri skulle von Morian i tid kunnat satt sig i besittning af och låtit iordningställa nödigt antal fartyg till truppernas öfverförande. Men han använde ej sitt kavalleri, och tiden förspillde han genom besynnerliga krokmarscher, afsedda att »föra på villospår en fiende, som han alls icke viste, hvar han fans, och hvars marschriktning och afsikter han lika litet kände». Framkommen till Lübeck, fattade han därjämte det olyckliga beslutet att låta inskeppningen försiggå därstädes, i stället för att låta trupperna nedmarschera till det blott 2 mil därifrån belägna Travemünde, Lübecks uthamn. Och härmed lämna vi ordet åt Rudberg att berätta, huru händelserna tedde sig för hans ögon.[1]

* * *

[1] För att underlätta läsningen har meddelaren försett Rudbergs anteckningar med skiljetecken, hvarjämte några smärre uteslutningar blifvit gjorda.

»Tidigett om morgonen den 3de gingo vij der ifrån [Ratzeburg] 3 Mill till staden Lybeck, stunderligen osäkra för fiandens anträfande. Utan för staden vid Lybeck voro vij en god stund för sinkade, under vilken Ladning commenderades i tanka att med våld Bryta os in utij staden. Men sluterligen vard dett uplåtitt, och vij Marcherade der in och måste åter en god stund för bida och Liga på gatan, och under dett så iordes dett anstallt om inqvartterning för os, och vij träfvade skäligen goda qvarter, men villade eij med någon säkerhett öfver naten, och der sates gennarstt utt fälttvakter. Om morgonen den 4de hördes ingen ting af i förstone, utan endarstt dett Commenderades några man till skepens af Lastande, som vij skulle Resa på till stralsund. Vid midags tiden com dett ordres, att vij skulle alla gå om bord, och så gingo vij gernarstt ned till stranden, der skepen Lågo, men der hastade dock inte. Hella dagen gek förbij, och om aftonen så gingo vij om bord, men Lågo likwäll stilla till den 5te.» Denna dag började skeppen att varpa sig ned för floden mot Travemünde, men storm och regn hindrade, så att de vid qvällens inbrott blott voro hunna halfvägs. Den 5. »om morgonen kom prögseren utij Lybeck med en hell arme, och fransosen var kortt efter dem, ock om naten så Hördes många Canoner och skott Runtt omkring os. Naten emelan den 6te och 7de då tog fransosen in Lybeck, och då var vij undefärd 1 Mill der ifrån, och börgade vij Redan att se vår före stående olyka, och kom os nog büter i sikte om morgonen den 7de, då var Redan en dell af våra Cammerater blott stälta utij Krigs Lågorna. Den 7de om morgonen så togade vij åstad, men tro vår ovän för sinkade inte sig sitt behändiga till fälle. Vij viste så ledes inte ordett af, för än att Canon Kulorna börgade springa i bland skepena, och då var vij alla förlorade genom 3ne Canone skott. Här var nu ingen ting vidare att göra utan blott Räda Lifvett, ty Måste vij gernarstt Lemna os öfver vundna med 3ne apäler. Här kom då gernarstt en slup med franska soldater, som stego på skepett, till des vij blefvo Land stegna, var med icke drögdes, och fransoserna voro som biörnar och vargar emott os till att Likna. Vem undrar om inte de flästas hiertan icke blöde vid åskådanett af detta spetakel! Vij sågo os då kring värvade af fianden, vars utt seande eij för deras Manerlighett eij dett Minsta för skräkte os, men att nu så blotade stå bland dese tyraner dett var oliderligett, och detta skede 1 Mill nara trafva mynde vid en skogs bake. Emott aftonen så togade vij från detta olykerliga ställe, och gingo så till bakars till Lybäk igen. Med vilken för skräkelse skådar man icke här de för ändringar utan för staden! Der fingo vij forstt se en stoor mengd med döda mänsko kropar, den ene öfver den andra, och straxtt der efter möte os flere tyraner, som gernarstt angrepo os med våld för att från Röfva os allt vad som hos os var qvar och utij behåld, och så togo de ifrån os våra kapor, som var os så omisterliga i anseande till den träfande olykan. Men att för fäkta vår sak var os aldels omögerligett, ty mörkrett var då Redan för handen, och vilken som

inte ville bifalla deras mordiska vilga, så var svärdett gernarstt färdigett. Så väll inom som utom stadens portar Kunde man knapastt komma fram för döda mänsko kropar och kreatur och andra krigs Rustnings persedlar. Enterligen blefvo vij indrefna utij en kyrka. Utij detta vårtt usla till stånd fluto våra ögon af tårar öfver för lusten af den för Lorade sälheten, och vij Lade os då änter ligen neder på bara stenarna. Man lemnar med vad hierte Lag vij villade öfver den naten! Utij största usel hett vistades vij der utij 2 1/2 dag, enau vij bekommo dett Ringaste till Lifs upe hälle, och sedan fingo vij en mark bröd, och en bitt färstt kiött, som sedan dagerligen var vår vanerliga spis. Under Många olika Rykten vistades vij der till den 13de j samma Månad, och den 10de så Paroderade vij för den så kalande prins Bernadorff, och en dell sade, att dett var bonaparts Broder, Men somliga sade, att dett var inte anatt än en Generall, som han hade gifvitt den titelen, som snaras är troandes.» Den 13. marscherade trupperna därifrån, djupt nedslagne, då de »inte veste varthän dett skulle lända». Marschen gick öfver Ratzeburg, Mölln och Boitzenburg till Dömitz, dit de anlände den 18. november, och hvarest de fingo hvila öfver en dag. Den 20. fortsattes marschen in på preussiskt område genom städerna Lenzen, Perleberg, Wilsnack »till en Liten stad ved namn Dritz» (Kyritz?), där de inträffade den 24., »och under hella tiden var ett ganska ohygeligett väder och vägelag». Följande morgon bar det åter af. Under dessa dagar var det som det kunde med födan, dock sluppo trupperna ligga ute om nätterna. I regeln inkvarterades de uti kyrkorna, genom hvilken åtgärd äfven bevakningen underlättades, eller också lades de uti fähusen. Man kan förstå, huru soldaterna, utan kappor, genomvåta, trötta af marscher och hungriga, skulle frysa i de fuktiga och kalla stenkyrkorna, och Rudberg omtalar också som ett särskildt angenämt minne, huru de en afton i den lilla staden »Wagnis» fingo torka sina våta kläder. Emellertid tyckas fångarne fått klart för sig, att marschen gällde fästningen Spandau, och i samma mån som de närmade sig denna fästning, började nu bland manskapet sprida sig en glad förhoppning om att från Spandau få återvända till Stralsund. Hvad grunden var till denna tanke, är svårt att förstå. Måhända berodde det på en oredig uppfattning af att de anländt in uti preussiska konungens land, och att denne, som en bundsförvant till svenske konungen, skulle sända dem hem. Anlända till Spandau den 27. märkte de snart sitt misstag, »ty vår fiandes mening var heltt anor Lunda. Vij blefvo enterligen in drefne utij skälfva fästningen, varestt vij en god stund blefvo stående på borggården, och vartt Lick väll icke Rum för os funitt, varestt vij kunde öfver naten villa, utan Blefvo sluterligen utt drefvne, och måste blifva Ligande under bara himmelen öfver naten utan Ringaste Lifs upe hälle. Man kan väll föreställa sig huru dryg och bekymer sam denna naten vartt för os, ty jämte den svårigheten af natens kiöld och ohygeliga väder, så berätades os efven en svår tidning, som var, att dett var för os utt

stakatt en 64 Mills Mars Ruta . . . Den 28de om morgonen gingo vij der ifrån, och var då vägen banad allt ått frankrike, och gingo så den dagen 3 Mill till en stor och ansenerlig stad vid namn Portstad [Potsdam], och der var upfyltt med fransoser, och vij gingo deräkte igenom, och i för staden var prägtiga Caserner och der villade vij öfver natten Men huru Rolig vilan blef der, dett kan var och en tänka, då vij utij 2ne dagar har varitt i för lustt på födan, och då utt sikten för framtiden [var] ganska svår och bedröfvelig. Den 29de om morgonen gingo vij der ifrån 5 Mill till en stad ved namn Treumbretsen [Treuenbriezen], varestt os veder fors den nåden att villa öfver en dag dock Med usel till gång på födan, och den 1sta Desember gingo vij der ifrån 4 mill till den store och namkuniga staden Witenborg, som var väll befästad, och varestt Relegions Läraren docktor Luterus var föd, och börgande sett första Lärande om Guds ords uttspridande. Men vij kommo Lik väl inte in om aftonen utan måste villa utij ett tegell skull öfver naten, och den 2de gingo vij der ifrån, och gingo då i genom staden, och på den andra sidan var en Lång bro öfver den så kallande elb strömen, vilken vij öfver gingo, och gingo så 4 Mill till en mindre stad ved namn Dyhllen [Düben]. Väta och uselt väge Lag öfver föltt os dagerligen och ett uselt färde stall blef vårtt herberge öfver naten. Utij Lika svår belägenhett gingo vij der ifrån den 3de 4 Mill till en stad ved namn Lepzig, och der vartt vårtt qvarter utij kyrkan, men vij bekommo Lik väll god och fulkomlig spis. Denna stad gafs os ganska Lite till fäle att betrakta, men att han var till Rymden ganska stor och till öfverigett utt seande ganska Rik och prägtig, dett kunde man ögon skenligen se. Vij måste dock om morgonen den 4de öfver gifva dese Rike väll giörare. Vij gingo så åstad och vid pas 1 Mill der ifrån träfvade vij stälett, varestt sverges store Konung Gustaf adolf den 2dre har blifvitt jhäll slagen af saxarna, och der ved var uprestt en mines stod och straxt der vid var belägen en Liten stad ved namn Lytz varestt vij deräkte gingo j genom och sedan 2 1/2 Mill till en anor stad ved namn visenfeltt [Weissenfels], som efven de gamle svänskar har hafvitt sitt till håll. Kyrkan blef der efven vårtt herberge öfver naten, och den 5te om morgonen gingo vij der ifrån 4 Mill till en stad ved namn Naiuenborg [Naumburg], varestt vij bekommo ny betäkning, som os ej mykett gangnade. 2ne kyrkor blef vårtt herberge öfver naten. Den 6te gingo vij der ifrån 4 Mill till staden Porsdam, och ved midags tiden gingo vij öfver stälett, varestt den starka batalian har varitt emellan Prögsen och fransosen [Auerstädt], och när vij kommo fram till staden, vartt vårtt Natt Läger utij en ganska stor och prägtig kyrka, men var des utom dett slemaste qvarter i hella saxen. Dett var väll ingen brestt på födan, men hon var dock tienerlig för kreatur och inte för mäniskor, och så ledes måste vij gå hungriga der ifrån den 7de och gingo så 4 Mill till en ganska stor och vaker stad i saxen ved namn Erfortt. I vår svaga belägen hett fingo vij skäligen goda qvarter, och efven för und os

villa öfver en dag till att nogott torka och up lappa våra kläder, men Lik väll Måste altt sådantt ske utij kyrkan, och detta ordnings fulla qvarter måste vij öfver gifva den 9de och gingo der ifrån 2 $^{1}/_{2}$ mil till staden Goda.» Den 10. fortsattes marschen öfver Eisenach, och anlände trupperna den 13. december till Fulda »varestt ine vånarena voro Merndels Cartoliker, och så Ledes obarmhärtiga, och vilken som inte hade Lite päningar att gälpa sig med, så fik han Lida stor bristt på födan». Den 15. uppbröto de på nytt och tågade under närmaste dagarne öfver Hanau till Frankfurt am Main, dit de anlände den 18. Följande morgon fortsattes marschen »till franska gränsen och fästningen Maientz, som Liger ved den så kallande stora Renströmen, som vij och efven der öfver gingo på en stor bro heller Bryga, och så fortt vij kommo öfver och in upå franska sidan, så vartt vij alla viseterade och under sökta, om vij hade något olofverligett att föra, och sluterligen voro vij in qvarterade utij stallar men utan spesning, om vij inte hade några peningar skälfva, för der ficks inte anat än för Contanter för franssosen han Har ingen Miskundsam hett med sig, och der Lågo vij till den 22dre.» Denna dag fortsattes marschen ned åt Pfalz öfver Worms, Kaiserslautern och Zweibrücken till Saarbrücken, dit trupperna anlände den 26. Färden gick sedan öfver »Cäls sabo» [S:t Avold] och Courcelles-Chaussy till Metz den 29. Denna stad var »den andra staden utij rätta frankrike, och der villade vij öfver till den 1 Januarij 1807, och der skildes våra offiserare vijd os och for till en annor stad, som hett Långved» [Longvy]. Manskapet åter marscherade sistnämnde dag vesterut mot Verdun, dit de anlände den 3., böjde så af mot norr och gingo öfver Mouzon till *Sedan*, där de inträffade den 5 och »varest vij trode att säkert vårtt vistande skule blifva men vij hade ändå $^{1}/_{2}$ Mill qvar till en semere stad, och utij sedang fingo vij qvarter utij stallar efter vanerlig heten och Cassernerna voro up fylda med prögesiska fångar, och der villade vij öfver naten till den 6te om morgonen, då vij gingo der ifrån $^{1}/_{2}$ mill till en stad ved namn Donchryd [*Donchery*], varestt vårtt vistande var ifrån den 6te Januarij 1807 och sedan till den 4. oktober.» Sistnämnda dag bröto de åter upp och marscherade öfver Mézières och Charleville till *Rocroy* (invid belgiska gränsen), dit de anlände den 8. i samma månad.

Under vistelsen i Rocroy renskref Rudberg sina anteckningar med mycken omsorg. Om sina intryck af land och folk gör han äfven en kort sammanfattning. Han förundrar sig öfver att trots de stora förstärkningar till franska armén, hvilka svenska trupperna oupphörligen mött under sin nedmarsch till Frankrike, det ändock fanns några »manspärsoner» kvar i detta land. Men att där likväl rådde brist på sådana, syntes däraf, säger han, att åkerbruket delvis var nedlagdt, så att »en mykenhett åker . . . eij brukas eller besås, annars efter utseande en ganska god iordmon». Från färden genom Pfalz antecknar han, att alla höjder voro planterade med vin och vägarna »till en oförliknelig myckenhett» kantade med äpple

äronträd på samma sätt »som utij Svärgett med pilträd.»
a voro dessutom »uti skäligen god ordning altid grusade med
sten». Rörande byggnaderna anmärker han, att i stället för
skarne bygga husen på längden, söka fransmännen vinna ut-
genom att öka deras bredd. Byggnadsmaterialet föreföll ho-
ifven säreget nog, i det att därtill användes en stenart, som
beredas genom såg eller yxa. På kyrkor var i Frankrike
brist, hvarje by hade sin, men katolikerna kunde han ej rätt
ga. Han finner deras gudstjänst uppfylld med »stolliga» cere-
och hos folket nog mycken obarmhärtighet.
etgirig, som Rudberg var, började han äfven att göra små
i franska språket, och i slutet af anteckningsboken har han
tat en liten ordbok, upptagande namnen på vanligaste lifs-
enheter och klädespersedlar, frågor om väg o. d. I bland äro
anteckningar målande nog. Då han t. ex. öfversätter *där* med
(pour vous), tycker man sig se bevakningen utdela den spar-
provianten.
rån maj 1808 och till den 1. december 1809 är en lucka.
den dagbok, lifgrenadieren Sven Pil vid samma regemente
lands kompani) 1837 utgaf, vet man, att svenska fångar an-
vid arbetet på Napoleonskanalen, och måhända har äfven
rg däruti deltagit. När han på nytt fattar pennan, är det
anteckna hemfärden.
om bekant hade svenska regeringen efter konung Gustaf IV
fall trädt i förbindelse med Napoleon. Frampå sommaren
Stockholm tal om utväxling af fångar. Om denna fråga fin-
skilliga upplysningar i v. Engeströmska brefsamlingen i Kongl.
eket.
eneral Tibell, som af vissa personliga skäl önskade få afresa
rankrike, under hvars fanor han med sådan ära kämpat,
hoppats att få afgå dit med underrättelsen om Karl XIII:s
gande på tronen. Detta hopp gick emellertid ej i fullbordan.
n nu i september 1809 fick veta, att fråga uppstått om ut-
af fångar, begärde han ifrigt hos kanslipresidenten v. Enge-
att få uppdraget att styra härmed, så mycket mera som
fonction där aldrig bestyres genom ambassaderne utan genom
e dertill Commenderade militärer», och han erbjöd sig att
ej blott från reseersättning utan äfven från traktamente, blott
k fara. Hans önskan blef bifallen, och den 24. oktober an-
han till Paris. Följande dag begärde han företräde hos krigs-
rn för att framställa frågan om fångarne, och sedan krigs-
rn inhämtat kejsarens vilja, kunde Tibell redan d. 28. ok-
nder hand meddela von Engeström, att kejsaren beslutat, »det
venska krigsfångar få imediatement återgå till Sverige». Det
dock någon tid, innan ärendet hunnit att i laga ordning från
ive byråar expedieras, men Tibell var med tanke på vinterns
ande, som försvårade marschen, outtröttlig att påskynda saken.
0. november kunde han emellertid meddela, att »Nu äro alla

krigsfångarna officielt fria och i rörelse till Wesel, där de skola för svensk räkning mottagas». Han nämner den lyckliga utgången med en viss självkänsla, i det han säger, att hans stöflar »blifvit joliment arrangerade genom de många kryssningar jag fått göra från den ena Bureaun till den andra; men också äro alla förundrade, at sakerne redan äro i full rörelse.» »Preusiske krigsfångarne låg här i 6 månader, sedan kejsaren beslutat deras hemsändande.» Därmed slutade dock icke Tibell sin verksamhet, utan lyckades han än vidare utverka, att underhållet för deras hemfärd till Wismar, som svenska staten skulle ersätta, i stället skulle bestridas »af de conqueterade länderne, eller bundsstaterne, som de genomtåga», samt att fångarne blefvo beklädde »bättre än alla andra magters».

Uppbrottet till hemfärden ägde för Rudbergs afdelning rum den 1. december 1809 från S:t Quentin, och marscherade trupperna i 3 kolonner, en dag mellan hvarje kolonn. Färden hem blef ej så ansträngande som nedmarschen, ty rastedagar gåfvos ej sällan. Hemresan anträddes öfver La Fere, Laon, Vervins, Avesnes, Maubeuge till Charleroi i Belgien och därifrån utför Mosel till »Algies» (= à Liege = Lüttich), Maastricht och Venlo, där bröto de af åt nordost till Geldern, öfvergingo Rhen vid Wesel och fortsatte åt öster och nordost öfver Dorsten, Münster och Bielefeld till Minden, hvarest de rastade nyårsaftonen. Den 1. januari 1810 anträddes färden utför Weser till Nienburg, hvarifrån kosan öfver Walsrode och Lüneburgerheden ställdes till Hamburg, där trupperna inträffade den 9. och 10. januari. Nu tyckte de sig så godt som hemma och gingo på kända vägar öfver Mölln och Gadebusch till Wismar, dit de ankommo den 14. januari.

Under Rudbergs bortovaro från fäderneslandet hade krig med Ryssland utbrutit, och med anledning däraf hade den rote, för hvilken Rudberg tjänade, på nytt fått rekrytera. Den nyskrifne soldaten erhöll emellertid efter krigets slut, i februari 1810, afsked på egen begäran. Då Rudberg på sommaren 1810 återkom till fäderneslandet, fann han sitt gamla nummer vakant och inskrefs åter på detsamma den 4. september. Sedan tjänade han kronan ytterligare i 14 år, till dess han i juli 1824, 42 år gammal, för sjuklighet måste taga afsked. Han blef då torpare vid Kungs Norrby och afled den 16. januari 1858.

Släktens militära traditioner ha ej med honom dött ut. Väl blef ingen af hans söner knekt, men dottern gifte sig med en grenadier, och sonsonen, distinktionskorpralen Karl Reinhold Rudberg, tjänar sedan 25 år tillbaka vid 1. Lifgrenadierregementet. Hans systrar äro båda gifta med lifgrenadierer, och äro alla dessa krigsmän bosatta inom samma trakt af Östergötland, där Peter Hercules en gång bodde. Lars Rudbergs gamla »Annotatsions Bok» bevaras med pietet af hans efterkommande. Det vore önskligt, att fädernas minnen allmänt hölles i sådan helgd inom svenska familjer.

T. J. P.

Mühlenfels hos Karl XII i Smorgonie.

När Karl den tolfte i juni 1708 bröt upp från kvarteren i nejden af Smorgonie och Radoszkovice, där han dröjt under nära 4 månader, slog han in i en ostlig hufvudriktning i stället för den genom Polen följda nordostliga. Det är väl denna omständighet i främsta rummet, som ledt prof. Ernst Carlson till gissningen, att planen att i Rysslands inre uppsöka och krossa tsaren först i Smorgonie vunnit insteg hos konungen.[1] Såsom styrkande troligheten häraf anför prof. C. de missnöjda röster, som här nådde Karl XII från det moskovitiska väldets inre, och bland dessa röster nämner han särskildt ett i denna tidskrift för någon tid sedan offentliggjordt betänkande (se årg. 1888, s. 275 f.), i hvilket missnöjet med tsaren och utsikten att störta honom betonas. Är nu detta betänkande författadt af den ryske öfverlöparen Mühlenfels, hvilket prof. C. håller för »ganska sannolikt», och kan det vara afgifvet i febr.-mars 1708?

Om Mühlenfels, som var brigadier i rysk tjänst, äro de samtida svenska källorna ganska knapphändiga. De meddela, att an efter ryssarnes misslyckade anfall på Grodno, jan. nämda r, måste genom flykt till svenska lägret undandraga sig tsarens rede; hos svenskarne skall han mest hafva vistats hos Rehnsköld amt ofta hafva sammanträffat med konungen, hvilken han meddelat tskilliga upplysningar om tsarens förhållanden; så snart läglighet afs, lämnade han emellertid lägret, antagligen på resa väster ut. – Nu kunde man redan finna det något oväntadt, att en soldat, som veterligen aldrig nyttjast annat än i militära uppdrag och för öfrigt ej synes hafva intagit någon betydande ställning, ägt den rätt goda kännedom af den europeiska politikens läge, som betänkandets författare förråder. Men gifvetvis osannolikt är det, att Mühlenfels som blott på genomresa dröjde i lägret skulle talat om svenskarne såsom själf en af svenska sidan, d. v. s. i första person (»göra *oss* en god tjänst» — —; »hålla *oss* ryggen fri» — — H. T. 1888, s. 276). Och de grundade tvifvel, som man sålunda kan hysa beträffande hans författareskap, stärkas till visshet, när man söker fastställa tiden för betänkandets afgifvande.

Där finnes åtskilligt, som antyder, att denna måste varit tidigare än på vårsidan 1708. Så särskildt orden i början: »om H. K. M. af Sverige rätt snart ville vända sina segerrika vapen mot Ryssland» — —, hvilka peka på något tillfälle före aug. 1707, därest man ej menar, att Karl vid uppbrottet ur Sachsen tänkte helt fred-

---

[1] Se Nordisk Tidskrift 1889, s. 365—91, »Karl XII:s ryska fälttågsplan 1707—09».

ligt vanka hemåt Östersjöprovinserna. Men då detta möjligen kan ifrågasättas, så kräfvas starkare bevis, och sådana finnas. Mot aktstyckets slut (s. 278) talas om tsarens möderne-släkt Narychkin: — — »Lef Kirillovitz Narisken, som var den störste bland dem, har redan förlidet år dött». Lef Kirilovitj, välbekant från tsar Peters tidigare regeringsår, afled — enligt en uppgift som jag ej har anledning betvifla (se Sbornik Russk. Istoritjeskago Obstjestva LXII, s. 55) — den 28 jan. 1705. Alltså kan betänkandet icke vara affattadt senare än vid slutet af 1706. Och då har naturligtvis ej heller Mühlenfels varit dess upphofsman.

Men om man sålunda får frånkänna Mühlenfels denna författarära och hvad däraf kunde följt, så lär man dock ej mäkta förneka, att hans besök i svenska lägret öfvat ett visst inflytande på de följande åtgärderna. Emellertid är jag böjd att se andra frukter af detta inflytande än dem prof. C., särskildt med stöd af Gyllenkroks berättelse, framhäft. Adlerfeldt meddelar nämligen, att M. »informa exactement Sa Majesté des desseins du Czar, de l'état de l'Armée Russe et de la route qu'elle tenoit. Ces nouvelles engagerent Sa Majesté de faire étendre l'Armée — — — jusqu'à la Ville de Wilna, qui — — — fut obligée de livrer dans une seule semaine trente mille livres de pain, trente mille livres de viande, deux cents tonneaux de Biere» o. s. v. (Histoire Militaire de Charles XII, Paris 1741, III s. 115). Sammanställer man denna berättelse med hvad för öfrigt är bekant om det ifriga samlandet af lifsmedel i denna nejd samt med befallningarna i lika syfte till Lewenhaupt, så synes det otvifvelaktigt, att Mühlenfels särskildt bragt underrättelse om tsarens afsikt att genom brist utmatta sin fiende samt att just detta budskap förmått Karl till de omfattande förberedelserna. Men har detta förhållit sig så, så lär man ej heller kunna påstå, att den svenske konungen blindvis och tanklöst slagit in på marschen mot det inre Ryssland.

C. H. H.

Hans Järtas tankar om föreningen mellan Sverige och Norge 1814.

Bland de Wirsénska papperen i riksarkivet har anträffats ett af Hans Järta egenhändigt uppsatt promemoria angående föreningen mellan Sverige och Norge. Nedskrifvandet har, såsom innehållet angifver, skett mellan den 14 aug. och den 4 nov. 1814. Innehållet är visserligen icke okändt förut. *Forssell* har i sin teckning af Järta (Valda skrifter af H. Järta I) redan 1882 offentliggjort den kanske intressantaste delen af detsamma. Början och slutet ha numera

endast historiskt intresse och kunna ju framkalla erinringar af hvarjehanda slag, men då reflexionerna äro nedskrifna under det omedelbara intrycket af händelserna den 14 augusti, ehuru utan fullständig kännedom af hvad som förelupit, af vårt lands kanske största statsmannasnille den tiden, kan ju detta rättfärdiga ett publicerande af aktstycket i sin helhet.

* * *

P. M.

Den första fråga, som vid bestämmandet af Norges framtida statsform förekommer, är denna:

Skall Norge utgöra en ifrån Sverige särskild, därmed endast under samma regents styrelse förbunden stat, eller skall det förenas med Sverige till en enda utvidgad stat och följaktligen däruti ingå såsom en beståndsdel?

Denna fråga bör först undersökas efter rättsgrunder.

Fjärde artikeln uti Kielska fredstraktaten stadgar, att de däruti uppräknade stift och landskap m. m., innefattande hela konungariket Norge, »appartiendront désormais en toute propriété et souveraineté à Sa Majesté le roi de Suède et formeront un royaume, réuni á celui de la Suède». Jag skall längre fram yttra mig om den nuvarande giltigheten af Kielska traktaten. Här vill jag emellertid anmärka att, ehuru de därutur anförda orden icke äro fullkomligen och lika bestämda i 7:de art. om Pommerns inkorporerande med konungariket Danmark, utvisa de likväl, att Norge, under bibehållen benämning af konungarike, skall *förenas* och således icke blott vara federatift förbundet med konungariket Sverige. Men en sådan *förening*, hvars form icke är redan föreskrifven, måste för att äga ett varaktigt bestånd, hvilket traktaten åsyftar, göras så innerlig, som det är möjligt. Traktaten *medgifver* således begge rikenas förening medelst sammansmältning till *en* stat. Då freden i Kiel slöts, var Norges statsförfattning oinskränkt monarkisk. Dess invånare hade inga politiska, men blott individuella rättigheter, bestämda genom civillagar, hvilkas bestånd berodde af konungens godtycko. Det enda, som dem i traktaten förbehölls, var att bibehålla dessa lagar, rättigheter och friheter, sådana de då voro gällande. Detta kan stå tillsammans med Sveriges och Norges verkliga förening under en gemensam statsform.

Innan danske tronföljaren prins Kristian Fredrik utropat sig för Norges regent, och då ännu intet hinder för Norges öfverlämnande till Sverige borde förmodas, utfärdade Kongl. Maj:t den 8 febr. 1814 en proklamation till Norges invånare, hvilken likväl ej var kontrasignerad och följaktligen icke kan anses som en kungl. svensk regeringsakt, utan blott som ett vedermäle af konungens personliga ädla och liberala tänkesätt. I denna proklamation förklarades, att den af Kongl. Maj:t i nåder utnämnde generalguvernören i Norge skulle påkalla de mest ansedda norske mäns insikter för att NB. till *Kongl.*

Maj:ts höga pröfning och stadfästelse förelägga *förslaget* till en statsförfattning, lämpad efter norska folkets behof och sådan, att den kunde trygga dess sällhet. Konungen utlofvade emellertid i förväg, att denna statsförfattning skulle hvila på de tvenne sköuaste rättigheter, som tillhöra ett tappert och ädelt folk (men som då icke ännu i verkligheten tillhörde eller under sekler varit förunnade det norska), dem att yttra sig genom sina fullmäktige och beskatta sig självt.

Emellertid bereddes och utbrast i Norge en rebellion — jag kan, då jag uppehåller mig vid denna tidpunkt, icke gifva något annat namn än detta åt en dansk ståthållares och tronarfvings, åt danska ämbetsmäns och åt ett under danska kongeloven böjdt folks vägranden att lyda konungens i Danmark befallningar. Denna rebellion hindrade verkställigheten af Kielska fredstraktaten. Norska folket, som antingen verksamt deltog i densamma eller tålde den, som svor att upprätthålla Norges sjelfständighet, som utvalde ledamöter till en af hufvudrebellen sammankallad riksdag, som tog vapen emot Sverige o. s. v. — detta folk förverkade härigenom alla de rättigheter och fördelar, hvilka voro det uti Kielska traktaten förbehållna och i Kongl. Maj:ts proklamation utlofvade.

H. K. H. kronprinsen af Sverige var under detta med större delen af svenska arméen frånvarande. Vid första underrättelsen om prins Kristians *uppror* — så kallades det då med rätta — skref H. K. H. ifrån Lüttich tvenne enskilda bref till H. E. herr fältmarskalken m. m. grefve von Essen, det ena af den 10 och det andra af den 21 mars. Dessa bref, som blifvit genom trycket kungjorda, innefatta hvad H. K. H., efter sin dåvarande kännedom af sakernas ställning i Norge, ansåg H. E. herr fältmarskalken böra låta norrmännen hoppas eller frukta. De äga hvarken den yttre formen eller den inre egenskapen af offentliga akter. Det förra innehåller yttranden om Kongl. Maj:ts ädelmodiga och milda afsikter emot norska folket, men icke bestämda förbindande löften, på konungens befallning och å dess höga vägnar afgifna. Skulle någon norrman vilja såsom sådana anse dessa H. K. H. kronprinsens yttranden, bör han äfven underkasta sig och sina medborgare den behandling, hvarmed under förutsättning af sedermera verkligen inträffade förhållanden det senare brefvet hotar.

Vid en så kallad riksdag på Eidsvolds jernverk antogo föregifna norska folkets representanter en grundlag och utropade prins Kristian Fredrik till Norges konung. Varningar af de med Sverige allierade makterna och synbart stränga befallningar af konungen i Danmark förmådde icke att bringa prins Kristian och norska folket till undergifvenhet. Svenska vapen måste användas för att göra Sveriges i fredstraktaten bestämda rätt gällande, för att tvinga danske tronföljaren och norska folket att lyda hvad Danmarks och Norges enväldiga konung befallt, hvad han måst befalla för att frälsa sin monarki från upplösning. Nu utfärdade H. M. konungen af Sverige en af dess tjänstförrättande hofkansler kontrasignerad proklamation, af den 10 sistl. juli, hvaruti förklarades, »att H. K. H. kronprinsen, så snart han inträdt inom gränsen af

konungens nya stater, skulle uti Kongl. Maj:ts namn och med dess konungsliga myndighet sammankalla ständer af norska folket, hvilka, sedan de genom deras medborgares fria val blifvit behörigen befullmäktigade, skulle äga fullkomlig rättighet att sins emellan öfverlägga om en grundlag, till beredande af landets framtida väl, *och att framställa den till Kongl. Maj:ts höga pröfning.* Kongl. Maj:t försäkrade vidare norska folket om bibehållande af dess förra fri- och rättigheter; men förklarade den af prins Kristian sammankallade riksförsamlingen för lagstridig och förnärmande alla lagliga regeringars och själfva norska folkets rättigheter, samt alla under denna församlings namn utgångna handlingar och beslut för ogiltiga, utan kraft och förbindelse, förbjudande uttryckligen enhvar af Kongl. Maj:ts norska undersåtar att dem på något sätt hörsamma och efterlefva m. m.

H. K. H. kronprinsen förde svenska arméen öfver norska gränsen. Från högkvarteret Vestgård utfärdade han den 5 sistl. aug. en proklamation endast till Norges krigsmän, hvilken innehöll löften och försäkringar till dem, men icke något om Norges framtida styrelse.

Svenska arméen framgick nästan obehindrad till Glommen. Prins Kristian, bragt i nödvändighet att lämna en hufvudbatalj, begärde stillestånd. Det beviljades honom, och tvenne konventioner afslötos den 14 aug., den ena emellan H. M. konungen af Sverige och norska regeringen, den andra emellan svenska och norska trupperna, begge ratificerade af H. K. H. Sveriges kronprins och af prins Kristian Fredrik. — Rebellionen förvandlades härigenom till krig, en norsk regering erkändes, prins Kristian Fredrik, såsom denna regerings hufvud, tilläts att underhandla med Sveriges konung, honom beviljades att sammankalla norska rikets ständer, på det sätt, som i den nuvarande konstitutionen vore föreskrifvet, och härigenom medgafs denna konstitutions äfvensom ständernas lagliga tillvarelse.

Berörda konventioner upphäfva således, genom deras blotta form, Kielska traktaten och alla föregående därpå grundade föreskrifter och förklaringar. Konungen af Danmark, som icke velat eller icke förmått uppfylla hufvudvillkoret i denna traktat, Norges öfverlämnande till Sverige, hade härigenom redan förut gjort sig förlustig alla anspråk på de motsvarande fördelar, han i freden sig betingat. De nu har fredstillståndet emellan Sverige och Danmark sålunda upphört. De facto har inträdt ett numera af konungen i Sverige erkändt och af konungen i Danmark icke genom någon kraftig åtgärd hindradt krigstillstånd mellan Sverige och konungariket Norge.

Hvad följer ännu hittills häraf? Att norska folket, om det anses själfständigt, icke mera, än om det anses uppproriskt, har att åberopa sig några rättigheter grundade på Kielska fredstraktaten eller på konungens och kronprinsens af Sverige löften, gifna under förutsättning af denna traktats helgd. Det kan, om det besegras, behandlas såsom en öfvervunnen fiende.

Men konventionen emellan [illegible] af Sverige och norska regeringen, hvilken tyckes innefatta [illegible]liminärer, måste nödvändigt grunda sig på en hittills [illegible], som innefattar [illegible]

Kristian Fredriks och norska regeringens medgifvande af Norges och Sveriges förening. Dennas form lärer komma att afgöras vid den riksdag, som prins Kristian Fredrik sammankallar, och hvarvid konungen af Sverige omedelbarligen handlar med norska ständerna genom sina kommissarier. Emellertid har konungen lofvat att antaga den konstitution, som blifvit uppsatt (redigée) af fullmäktige vid riksdagen i Eidsvold, att icke föreslå (proposer) däruti andra ändringar än de, som äro nödiga för begge rikenas förening, och att icke göra flera (n'en faire d'autres) utan gemensamt med ständerna. — Kongl. Maj:t har vidare förklarat att dess löften åt norska folket, äfvensom de, hvilka H. K. H. kronprinsen NB. *à Kongl. Maj:ts vägnar* gifvit, skola noggrant blifvit uppfyllda och af Kongl. Maj:t bekräftade till Norges ständer vid riksdagen.

Utan att känna den hemliga afhandling, som förmodligen ligger till grund för den kungjorda konventionen, kan man icke bedöma rätta vidden och kraften af ofvan anförda villkor. Emellertid må det anmärkas: att då Eidsvoldska grundlagen är ett sammanhängande helt och den bestämmer statsformen för Norge såsom ett självständigt konungarike, kan den icke, utan betydliga förändringar eller en nästan allmän omskapning, bibehållas såsom grundlag för Norge, förenadt med Sverige, äfven om denna förening skulle komma att bestå blott i gemensamhet af regent och icke i enhet af styrelse. Hvad beträffar de Kongl. Maj:ts och H. K. H. löften, som skola vid riksdagen bekräftas, måste därmed icke kunna förstås andra än de, som blifvit gifna under krigstillståndet: således endast de, hvilka innefattas i H. K. H. kronprinsens proklamation af den 5 aug. till Norges krigsmän och i de begge konventionerna af den 14 i samma månad. I alla fall är, såsom jag härofvan utredt, ingenting om Norges statsform bestämdt i de föregående kongl. proklamationerna. H. K. H. kronprinsens enskilda bref ifrån Lüttich till H. E. herr fältmarskalken grefve von Essen innefatta ej heller något därom och i öfrigt — jag upprepar det — inga bestämda löften högtidligen afgifna, såsom konventionen förutsätter, *på Kongl. Maj:ts vägnar*.

Det är sant, att Kongl. Maj:t förbehållit sig blott att *föreslå* de förändringar i Eidsvoldska konventionen, som äro nödiga för begge rikenas förening. Det är sant, att Kungl. Maj:t, utan annat förbehåll än detta, lofvat att antaga berörda konstitution. I följd häraf torde man i Norge vilja påstå, att Kongl. Maj:t i förväg medgifvit norska statens särskildhet och endast åsyftat dess federativa förening med Sverige. Men då krigstillståndet icke upphört utan blott hvilar, beror det af Kongl Maj:t att ytterligare förklara sina afsikter i berörda afseende. Vilja norska folkets representanter icke godkänna dem, äga de äfvensom Kongl. Maj:t rättighet att uppsäga stilleståndet.

Jag har visat, att utan hinder af någon laglig akt Norge kan införlifvas med Sverige. Bjuder då klokheten att detta sker? Och

i sådant fall, huru må det ske? Genom hvilka medel, under hvad form må föreningen sålunda verkställas?

Här, liksom vid de flesta stora politiska tillfällen, står det närvarande tidehvarfvets fordringar i strid med de kommandes. Norges första eröfrande — och därmed förstår jag icke blotta inkräktningen af land, utan äfven behärskandet af sinnen — ginge säkerligen lättare, om Kongl. Maj:t genast medgåfve norska folket en särskild statsförfattning. Men det är fruktansvärdt, att den ofullkomliga förening, den blotta federativa emellan Sverige och Norge, som härigenom bildades, icke i framtiden kunde äga bestånd. Den komme att innebära alltför många frön till sin upplösning. Och en sådan upplösning, hvartill norska och kankända äfven svenska faktioner ofelbart begagnade någon för Sverige kritisk tidpunkt, skulle först beredas genom stridigheter emellan bägge rikena och sedan fullbordas genom oroligheter inom dem, vådliga för bägges yttre och inre frihet.

Det är i naturens ordning att svagt förenade stater skola förr eller senare antingen söndras eller sammansmälta till likartade massor, begränsade endast af landens och folkslagens ursprungliga former. Särskilda omständigheter och en alldeles egen lokal hafva länge bibehållit den schweiziska statsfederationen, men den är omsider nära sin förvandling. Den tyskas första sammansättning är redan upplöst och de nya icke naturenligt bestämda statsmassorna måste åter upplösas och omformas. Den nordamerikanska är, oaktadt sin ungdom, redan så kraftlös, att den icke kunde bestå, om den vore omgifven af organiserade stater, att den, sin afskildhet ifrån sådana oaktadt, lärer innan kort söndra sig själf. Storbritanniska statens formation har i våra dagar blifvit fulländad genom Irlands verkliga förening med de ett sekel förut förenade England och Skottland. Alla nuvarande riken i Europa hafva likaledes, efter många och långvariga strider, tillkommit genom sammansmältning af aggregerade statsmolekyler.

Norges införlifvande med Sverige synes mig vara så mycket nödvändigare, som bägge dessa riken i en framtid möjligen kunde bestå såsom självständiga stater, under egna af hvarandra oberoende styrelser. En svag förening af dem vore härigenom ännu svagare. Norge och Sverige äro skilda genom en naturlig gräns, deras folk genom många olika förhållanden.

Förutsättom att under en mild och liberal styrelse Norges åkerbruk, handel och näringar utvidgas; att det i följd häraf ökade norska folkets odling tilltager; att detta, af fjäll och haf försvarade folk vinner genom vanan vid frihet en sann och stadgad karakterskraft. Om då Sveriges och Norges konstitutionella, moraliska och ekonomiska förhållanden icke tidigt sammanflätas, hvad kan väl, efter något sekel eller kanhända förut, hindra norska folket att återbörja den kamp för självständighet, som det nu försökt, och, oaktadt så många och så stora svårigheter, öfver all förväntan länge underhållit. Det befunne sig icke då, såsom nu, i armod och nöd; det skakades icke blott af en tillfällig upprorsfeber utan lifvades af en jämn och sund frihetskänsla; dess företag leddes troligen af dugliga bepröfvade an-

förare, icke af äfventyrare utan förstånd, utan mod och utan erfarenhet. Hvilken utgång af striden må man under sådana förutsatta omständigheter vänta? — Och kanhända styrdes Sverige icke då af en hjälte, som förmådde sammanhålla och visste använda dess krafter; understöddes icke af mäktiga bundsförvanter, men slets inom sig af faktioner eller hade att försvara sig mot främmande fiender, hvilkas uppenbara angrepp eller hemliga ränker befrämjade Norges affall.

Sveriges och Norges folk, af ett gemensamt ursprung, äga till följd däraf betydliga likheter i språk och lynnen samt äfven i det hela och åldriga af lagsystem och styrelseordning. Men de äro ganska skiljaktiga i seder och tänkesätt, lagdetaljer, nyare styrelseformer, folkklassers sammansättning och betydenhet, idoghets föremål, verksamhetsriktning m. m. Dessa skiljaktigheter, som jag icke hinner vidare utreda, skola, om de bibehållas och med kraften af en statshvälfning ytterligare utvecklas, mäktigt verka till bägge folkens söndring, just därför att de i motsatta direktioner utgrena sig från en gemensam stam af hufvudförhållanden. Det torde vara lättare att under samma styrelse förbinda tvenne självständiga folk af särskilda ursprung och af alldeles skiljaktiga arter, än tvenne närsläktade, men likväl så olika, som det svenska och norska. Med folkslag förhåller det sig oftast som med sekter i religion och vetenskaper: de hata hvarandra i den mån de nalkas.

I anledning af en väsentlig skiljaktighet mellan svenska och norska folken vill jag här framställa några allmänna anmärkningar.

Hvarje stat, åtminstone af en viss vidd, styres under omedelbart eller medelbarligt inflytande af någon »aristokrati». Dennas art och beskaffenhet bestämmes af statens särskilda öden och läge. Det är lika omöjligt att köpmansaristokratien kan blifva den mäktiga i Österrike, som den ridderliga i England.

Den ännu icke fulländade revolutionsstriden i Europa är egentligen en kamp mellan aristokratier. Den adliga i Frankrike, äfvensom i de flesta andra södereuropeiska stater, hufvudsakligen förenad med den prästerliga, var af mångfaldiga orsaker i grund fördärfvad. Den måste falla, och då ingen Richelieu fanns, som på dess fall kunde med konungamaktens styrka uppresa en ämbetsmannahierarki, sökte *le tiers état* att intaga den fallandes ställe. Men denna folkklass var sammansatt af så skiljaktiga beståndsdelar, söndrad af så många olika intressen, att den, isolerad från tronen och i strid med de förra maktägande korporationerna, icke kunde, i en verksam egenskap, blifva nog mäktig att sammanhålla staten. Efter ett fruktlöst försök att under en republikansk statsform höja blotta talangerna till välde, inbröt anarkien eller pöbelaristokratien. Den förde till en militär regering, hvars hufvudman, med ett beräknadt eller fanatiskt hat till handeln, sökte bilda en ny ridderlig aristokrati af sina till en stor del oridderliga vapenbröder. Dessa råa, roflystna, oädla krigare kunde dock omöjligen utgöra en hederskår, hvilken äran skulle sammanbinda, hvilken i en monarkisk ordning skulle genom sitt anseende verka ömsom på regenter och ömsom på folket. Napoleons system föll med honom.

Slumpens nya vulkaniska sammangyttring af dettas och af alla de föregåendes fragmenter synes icke länge kunna bestå, och följaktligen icke heller den tron, som blifvit på en sådan grund i hast uppstaplad.

Sannolikt kommer franska revolutionsstriden att ännu en längre tid fortfara. Den har hittills icke sträckt sig till norden, men synes nu taga en riktning äfven dit.

I Sverige äro de särskilda aristokratiska ämnena så lyckligen blandade och deras krafter så bestämda till ömsesidig motvikt, att för denna stat i dess nuvarande skick någon revolution icke bör vara att befara. Men dess förhållanden, äfven i detta afseende, förändras betydligen genom föreningen med Norge.

Sveriges nästan oafbrutna krig under Gustaf Adolfs, Kristinas och Karl X:s regeringar upphöjde åter den af Gustaf I och Karl IX nedsatta adelsaristokratien. Den blef allrådande under Karl XI:s minderårighet. För att frälsa staten måste denne store konung bryta adelns välde. Detta lyckades honom därigenom, att han bildade en ämbetsmannamyndighet, som utgick från en oinskränkt konungamakt och däruti hade sitt stöd och sin föreningspunkt. Men denna konungamakt var ej hejdad. Karl XII:s långvariga, staten utarmande och under de sista nio åren olyckliga krig samt ännu mera hans bortovaro från fäderneslandet upplifvade adelsaristokratien, hvilken, då konungen föll utan att lämna efter sig manliga arfvingar, sökte åter tillvälla sig statens styrelse. Men Karl XI hade gifvit de tre ofrälse stånden af Sveriges representation en betydenhet, ett samband och en riktning, som nu motverkade och evigt skall motverka adelns försök till usurpation. Då uppkommo nya former af aristokrati, partier, hvilka stredo med hvarandra under de täta riksdagarna. Gustaf III bröt dem, och när sedermera adeln i förening med arméen ville begagna den förlägenhet, hvaruti han försatt sig genom ett olagligt och illa beredt krig, frälste han sig och staten genom det alltid verksamma medlet af konungamaktens utvidgande. Denna makt och det däraf beroende ämbetsmannaväldet öfverspändes ända till förtryck under Gustaf Adolfs regering. Hans okloka och olyckliga krig störtade honom. En ny sakernas ordning uppkom, uti hvilken med bibehållande af statens grundformer särskilda myndigheter och inflytelser bevakas och återhållas af hvarandra. Under denna kontroll är ämbetsmannaaristokratien — af alla ofelbart den lindrigaste och mest naturenliga — nu rådande i Sverige.

I följd af omständigheter, hvilka det blefve för vi… här utveckla, synas de europeiska staterna hädanefter … befara af *penningeväldet*. Denna art af aristokra… såsom i England af andra väldigheter begränsas, … mest förtryckande och den som snarast och ohj… folk. Samfundsanda, själslyftning, seder och karak… från den nation, hos hvilken penningen allena … och verksamhet äro riktade på förvärfvan… inflytelse, som förmögenhet, i synnerhet … skränkas till en negativ betydenhet. Den …

krati, men icke själf såsom sådan få verka. Ännu är penningeväldet i Sverige sålunda begränsadt. Adeln, militären, den civila ämbetsmannakåren, det lärda ståndet, ofrälse ståndspersoner, allmogen såsom riksstånd utgöra alla särskilda korporationer, hvar med sin själfständighetsanda, uti hvilken ingå antingen ett visst förakt för själfva handelsståndet eller en afundsam förtrytelse öfver dess rikedomar och skrytsamma lyx.

I Norge däremot lärer köpmansståndet vara det högst gällande och ansedda. Där finnes med undantag af grefven af Jarlsberg ingen inhemsk adel. Ämbetsmannaväldet där måste, oaktadt danska konungamaktens oinskränkthet, i senare tider hafva varit föga kraftfullt och sammanhängande. Norska militären, som under sekler icke förvärfvat någon krigsära, har varit ringa aktad. Odalbönderna, Noriges possessionater, spridda öfver ett vidsträckt, till en stor del ofruktbart och obebodt land, hafva saknat bildning, förening och därigenom korporationsstyrka.

Norska köpmansaristokratien är vådlig icke blott för svenska styrelsemakten i Norge, utan äfven, genom tidehvarfvets allmänna tendens, för Sveriges nuvarande samhällsordning. Den skulle, såsom mera utbildad än den svenska, tjäna denna till föresyn och bägge förena sig först att nedsätta en i allmänhet fattig adels och illa lönade ämbetsmäns anseende, samt vidare att inkräkta dessas inflytelseområden. Detta synes mig endast kunna förekommas genom Norges införlifvande med Sverige. Då finge norska folket känna samhällsvärden, som icke beräknades efter förmögenhetsuppskattning; nya föremål framställde sig för skickliga norrmäns verksamhet och ärelystnad; och de mångfaldiga personliga förhållanden, hvilka härigenom sammanflätade bägge nationerna, skulle säkrast befästa rikenas förening.

Att tidigt motverka norska köpmansaristokratiens öfverväldigande tillväxt är så mycket angelägnare, som Norges och Sveriges förening eller blotta förbund säkerligen kommer att betydligen utvidga Skandinaviska halföns handel, hvilken icke bör återhållas därför, att köpmansståndets statsmakt må inskränkas.

Eidsvoldska konstitutionen röjer på flera ställen köpmannainflytelse. Den därigenom bildade nationalrepresentationen åsyftar ett obegränsadt förmögenhetsvälde.

Den beror allenast af folkval och, utom vid tillfällen af fanatism, bestämmas dessa förnämligast af de genom egendom mäktigare bland det väljande folket. Köpstädernas i Norge representanter skola utgöra $^1/_3$ af hela rikets. Det bör ej blifva svårt för den enda verksamma aristokratien i landet att ibland de öfriga $^2/_3$ inbringa så många af sina anhängare, som fordras till penningeintressets säkra öfvervikt på stortinget.

Den ifrågavarande norska representationen är enkel och därigenom mäktig. Utan motvikt af någon ärftlig eller eljest själfskrifven representerande kår, som bevakar statens åldriga former och varaktiga intressen, uttrycker den blott tillfällets ensidiga och oafmätta fordringar. Den skall nödvändigt, om dess makt hinner stadga sig, blifva

vådlig för tronen och staten. Den utgör ett engelskt underhus, utan öfverhus, en amerikansk representantförsamling utan senat; ty ingen verklig kontroll ligger uti den, endast förbländande, anstalten att de på en gång och efter samma grunder valda representanterna *själfva* dela sig i tvenne kamrar.

Ehuru Eidsvoldska konstitutionen i flera delar, synnerligen dem, som angå styrande makten, har en bokstaflig likhet med den svenska, äro de i sina grunder och syftningar väsentligen skiljaktiga. Den förra har en synbar riktning till anarkisk-aristokrati, sådan som svenska ständernas under den så kallade frihetstiden; den senare befäster konungamakten, då den bestämmer gränserna för dess och nationalrepresentationens ömsesidiga verkningsförmåga. Svenska ständerna kunna icke, såsom norska stortinget, befatta sig med enskilda regeringsärender (se t. ex. Eidsv. grundl. § 75 lit. h). De kunna icke såsom detta framtvinga en lag utan konungens sanktion eller, ännu mera, kungöra en sådan i sitt namn (§ 79), en form, hvilken vid hvad tillfälle som helst och icke blott vid det i lagen förutsatta, kan missbrukas af ett revolutionärt storting. De äga icke, såsom detta, domsrätt öfver statsrådets ledamöter (§ 87), hvilken domsrätt öppnar ett vidt fält åt politisk förföljelse, och hvars utöfning genom det motstånd den uppfordrar af maktägande ämbetsmän så lätt kan leda till statens upplösning o. s. v.

Min öfvertygelse, hvilken jag nu icke har tillfälle att styrka med anförande af flera skäl, är den, att Norge bör, så vidt möjligt är, förenas, innerligen förenas, med Sverige. Jag frågar dem, som ännu vår tids händelser: I hvilken belägenhet vore väl Sverige nu, om de ifrån Danmark eröfrade provinserna Skåne, Halland och Blekinge hade 1809 och 1810 haft en egen statsförfattning, om vissa skånska herrar då fått tala och verka på en särskild själfständig riksdag för samma provinser? Och dessa äro likväl icke genom fjäll skilda från Sverige. Upprorsfaktioner där kunna icke befästa sig inom oupphörliga defiléer, sådana som de norska.

Men om Norges införlifvande med Sverige anses nödigt, huru skall det verkställas? Jag bekänner mig vara oförmögen att uttänka något säkert sätt därtill, sedan tillfället att besegra norska arméen är förloradt och tvärt om rebellionen blifvit godkänd samt Eidsvoldska konstitutionen, såsom grundval för Norges framtida statsform, antagen. Förmodligen är det numera endast möjligt att *bereda* hvad, under andra förhållanden, genast kunnat med en segervinnares makt *verkställas*. En sådan beredning förutsätter kännedom af lokala förhållanden och i synnerhet kännedom af norska folkets tillfälliga tankesätt samt af därpå verkande betydande personers afsikter.

Månne man här icke måste taga sin tillflykt till den eljest obetingliga utvägen: att söndra sinnena för att styra dem? Men denna väg måste likväl, under närvarande omständigheter, med yttersta

varsamhet och efter den noggrannaste beräkning af alla sannolika följder, blott såsom ett nödfallsmedel begagnas.

Eidsvoldska konstitutionen borde kunna depopulariseras, köpmans-aristokratien framställas såsom en skräckbild för folket och pöbel-anarkien såsom en sådan för aristokraterna. Jag anser som en oför-delaktig sak, att uppträdena i Kristiania och Bergen icke gingo vidare.

Men i allt måste från svenska regeringens sida handlas med den försiktighet, att den icke blir kompromotterad och att den icke ytter-ligare binder sina händer. Den bör prononcera litet, men detta väl-betänkt, bestämdt och kraftfullt.

Det vore väl, om stortingets första åtgärd kunde inskränkas till en soumissionsakt och att en kommission finge sig uppdraget att utarbeta ett för föreningen passande konstitutionsförslag, hvilket under tiden, så vidt det skulle gälla särskildt för Norge, kunde förvandlas till ett administrationsreglemente, innefattande blott formerna af Norges inre styrelse.

Goda norska hufvuden böra begripa, att en gemensam norsk och svensk nationalrepresentation fordras till afgörande af sådana stora frågor, som icke kunna af två särskilda röster och således möjligen olika besvaras: t. ex. konungaval, förmyndarestyrelse, gemensam be-skattning för gemensamma statsbehof m. fl. De böra inse att bägge folkens säkerhet påkallar en sådan gemensam representation för att samfäldt *återhålla* den styrande makten, hvilken annars, begagnande gynnande tillfällen, skulle med det ena folkets missledda styrka kunna beröfva det andra sin frihet.

Månne det vore orådligt att Kongl. Maj:t genom sina kommis-sarier själf framställde angelägenheten för en aflägsen framtid af en gemensam kontroll på konungamakten? Skulle en sådan fram-ställnings uppriktighet icke göra god verkan både i Norge och Sverige?

För att på ett populärt sätt kunna yrka en allmän revision af Eidsvoldska grundlagen skulle såsom skäl därtill äfven kunna anföras, att denna grundlag icke försäkrade norska allmogen om den politiska tillvarelse, den ovillkorliga delaktighet i statens allmänna angelägen-heter, som svenska konstitutionen, efter åldrig nordisk statsrätt, för-varar åt den svenska.

Men om en gemensam norsk och svensk representation kan be-redas, huru bör den vara sammansatt? Den svenska, då den icke bedömes endast efter en politico-mekanisk teori, utan betraktas från en vidsträcktare statsorganisk synpunkt, har, efter min tanke, ett högt värde. Jag skulle så mycket mindre tillstyrka någon hittills före-slagen ändring däruti, som jag i allmänhet skattar konstitutionella former mindre efter deras synbara eller blott beräknade konstmässig-het, än efter deras ålder och därigenom både bepröfvade och befästade styrka.

Men Norge har icke någon adel och skulle, ehuru detta förhål-lande äfven till en stor del inträffar med Sveriges norra provinser, därigenom kanhända anse sig icke njuta full anpart i den gemen-

samma nationalrepresentationen, om den svenska blefve normen därför. — Kunde man tala som herre och segervinnare till norska folket, vore det ganska enkelt, att adla några nuvarande högre ämbetsmän och ansedda medborgare i Norge, samt därefter kalla fyra norska ständer till en svensk riksdag.

Om svenska ofrälse ståndspersonernas representationsanspråk kunde göras antagligt på något sätt, som vore förenligt med den gamla svenska nationalrepresentationens anda, skulle norska herrbönder kunna med denna svenska ståndsklass införlifvas.

En, ehuru ofullkomlig, form till en gemensam svensk och norsk representation vore den, att svenska riksdagen och norska stortinget valde hvar sitt utskott af antingen lika eller i förhållande till staternas styrka olika antal ledamöter, hvilka skulle sammanträda att afgöra eller till sanktion af sina särskilda kommittenter bereda frågor, som rörde Skandinavien. Denna form borde dock blott betraktas såsom *förberedelse* till något bättre och mera innerligen förenade.

Men lika angeläget som det är, att nödvändigheten af någon gemensam representation nu framställes, lika nödigt anser jag det vara att någon form däraf icke i förtid bestämmes. Detta högst viktiga ämne fordrar att djupt begrundas och ifrån många olika synpunkter skärskådas. Kongl. Maj:t kan så mycket riktigare endast yrka *quæstio an*, som *quomodo* beror af svenska ständernas bifall.

Hufvudsaken synes nu vara, att undanröja hinder för en klok reglering, så att den må kunna genomdrifvas, enär en fullständig plan därtill hunnit uppgöras och granskas.

Underrättelser.

— Den engelske historikern Charles Merivale afled d. 27 dec. 1893 85 år gammal. Hans förnämsta arbete var en *History of the Romans under the empire* (1850—62).

— Till arbetande ledamot i *Vitterhets-, Historie- och Antikvitets-Akademien* har invalts amanuensen i Riksarkivet kammarherre C. Silfverstolpe. Vid Akademiens sammanträde den 8 maj upplästes professor H. Schücks inträdestal: *Några anmärkningar om Birgittas revelationer*, då författaren själf var af sjukdom hindrad att närvara.

— Innevarande års riksdag har med anledning af K. Maj:ts proposition beviljat 4,000 kr. på ord. stat till en *e. o. professur i geografi och historia* vid *Lunds universitet* med rätt för K. M:t att vid tillsättningen af lärareplatser inom den historiska ämnesgruppen göra den fördelning af ämnena, som omständigheterna påkalla, dock att undervisningen i geografi varder tillgodosedd.

— Sedan professor E. Carlson återgått till sitt lektorat och *professuren i historia och statskunskap* vid *Göteborgs högskola*

anslagits ledig, har platsen sökts af t. f. professorn vid Högskolan L. Stavenow, docenterna J. Nordvall, R. Kjellén och A. Stille, e. o. lektorn H. Larsson och fil. d:r C. Wibling.

— *Karl Johans-förbundet* firade fredagen den 11 maj sin årshögtid i Uppsala. Då förbundets stora pris å 18,000 kr. ej kunnat utdelas, beslöt Förbundet på Styrelsens förslag att af nämnda medel två hederspris å resp. 4,500 kr. skulle afsättas — för att disponeras det ena af Karl Johans-förbundet i Uppsala, det andra af dess norska afdelning i Kristiania — såsom hederspris åt den svenske och norske författare, som »grundligast och värdigast» skildrat en större del af Karl Johans historia. Det svenska hederspriset tilldelades omedelbarligen professor O. Alin. För att till nästa årssammankomst inkomma med förslag, huru de återstående prismedlen skulle användas, tillsattes en kommitté af tre personer, nämligen bibliotekarien Annerstedt, professorerna V. Nordling och S. Boëthius. Det andra hederspriset har tilldelats prof. Y. Nielsen.

— *Historiska Föreningen i Lund* har i år firat sitt 25-årsjubileum. Den konstituerades nämligen den 8 maj 1869 på inbjudan af dåvarande adjunkterna i historia numera riksarkivarien C. T. Odhner och professor M. Weibull, som sedan varit föreningens ledare, gemensamt till 1887, då professor Odhner lämnade Lund, professor Weibull ensam från den tiden. Sekreterare i Föreningen ha varit fil. d:r A. Ringius, professor H. Winberg, lektor E. Lindahl, lektor V. Jung, seminarierektor J. H. Bergendal, seminarieadjunkt N. Larsson, docent S. Söderberg, rektor C. Sprinchorn, professor P. Fahlbeck, docenten H. v. Schwerin, fil. kand. A. Magnusson, lektor N. Åkeson, e. o. lektor H. Larsson, docent A. Stille, v. läroverksadjunkt G. Blidberg, fil. kand. P. A. Östergren, v. läroverksadjunkt O. Malmström, fil. kand. S. Hansson och fil. kand. V. Ekedahl. Antalet medlemmar har under de 25 åren uppgått till 146. Den 5 dec. 1887 högtidlighöll Föreningen med föredrag af professorerna Odhner och Weibull hundraårsdagen af Sven Lagerbrings död. Den 8 maj innevarande år firades 25-årsminnet bl. a. med föredrag af professor Weibull *Om drottning Kristina och Gian Rinaldo Monaldeschi.*

— Åt professor H. Hjärne, som i tio år varit ordförande för *Historiska föreningen i Uppsala*, öfverlämnades vid Föreningens sammanträde i början af maj en vacker minnesgåfva.

— Vid *Uppsala universitet* har fil. lic. Ch. Norelius den 30 maj försvarat en akademisk afhandling med titeln: »Ett bidrag till finansernas historia under Gustavianska tiden».

— En kulturhistorisk tidskrift under titeln: *Kulturhistoriska Meddelanden*, redigerad af intendenten vid Kulturhistoriska museet i Lund G. Karlin, annonseras. Den lärer vara afsedd att utkomma i fyra »rikt illustrerade» häften om året till ett pris af 2 kr. för årgång.

— Biblioteksamanuensen K. H. Karlsson förbereder en studiiresa till Italien för att i det *Vatikanska arkivet* forska efter bidrag till Sveriges historia närmast för medeltiden. Vitterhets-, Hist.- och Ant.-Akademien och Letterstedtska Föreningen ha lämnat bidrag till resan.

— *Finsk historisk litteratur 1893.* Den akademiska litteraturen under året har att uppvisa allenast ett historiskt specimen: W. Wallins »*Finlands landsvägar under det svenska väldets tid*» (på finska). Med ledning af den tryckta litteraturen, särskilda kartsamlingar och ett tämligen omfattande arkivaliskt material (bl. a. de Elers'ska samlingarna i Uppsala univ. bibliotek) har förf. sökt bestämma de allmänna vägar, som förekommo i landet vid nya tidens början, hvarpå han redogjort för landsvägsnätets utveckling in på början af detta århundrade. Arbetet utgör den första mera omfattande undersökningen på ett så godt som obearbetadt område; det är utfördt med god omdömesförmåga samt på ett metodiskt och — så vidt det rikliga arkivmaterialet det tillåtit — grundligt sätt.

Af finska historiska samfundets publikation »Historiallinen arkisto» har utkommit tolfte tomens andra och trettonde tomens första hälft. Den förra innehåller, förutom samfundets protokoll åren 1890—92 och Algot Scarins tidigare (Hist. Tidskr. 1893 hft. 1) omnämnda, af M. G. Schybergson redigerade korrespondens, en af George Granfelt med stor omsorg utförd och af 68 teckningar (af dem 24 i färgtryck) belyst historisk-heraldisk undersökning om »*Finlands städers vapen*». Det senare häftet inledes med en hufvudsakligast på riksdagsacta, riksdagsbeslut och städernas domböcker baserad uppsats om »*De finska städernas representation intill frihetstiden*» af Carl v. Bonsdorff. Därpå följa »*Underrättelser om Viborgs skola i början af 1600-talet*» (på finska) af K. R. Melander samt uppgifter om »*finska studerande vid utländska universitet före 1640*» (på finska), samlade ur till trycket befordrade tyska universitetsmatriklar af G. Grotenfelt. Häftet afslutas med meddelanden af E. G. Palmén och J. R. Danielson om agrariska och ekonomiska förhållanden i Savolax och Karelen i slutet af förra och början af innevarande århundrade.

Förutom nämnda publikationer har historiska samfundet utgifvit ett 600 sidor starkt band »*Handlingar rörande förvaltningen i Finland år 1808*». Samlingen, som redigerats af J. R. Danielson, innehåller skrifvelser utgångna från grefve Buxhövdens kansli till myndigheterna i Finland. Följande delar äro afsedda att inrymma till kansliet inkomna skrifvelser.

Svenska litteratursällskapet har under detta liksom under föregående år riktat den historiska litteraturen med viktiga bidrag. Främst må omnämnas »*Teologins studium vid Åbo universitet, förra delen 1640—1713*» af biskopen i Borgå H. Råbergh (förut professor i kyrkohistoria), samt »*Filologins studium vid Åbo universitet*» (utkom i början af 1894) af professorn i grekiska J. A. Heikel.

Dessa arbeten, hvilka ingå i serien »Åbo universitets lärdomshistoria», utmärka sig såväl genom grundlig behandling af källmaterialet (hufvudsakligen disputationslitteraturen) som genom ledigt framställningssätt och strängt vetenskaplig undersökningsmetod. — Af W. Lagus' tidigare omnämnda »Åbo akademis studentmatrikel» har häftet V utkommit. Litteraturen angående händelserna 1808—1809 har ökats med utgifvandet af »*Bondeståndets protokoll vid Borgå landtdag år 1809*», redigerade af mag. Elis Lagerblad (som förut på sällskapets vägnar utgifvit borgareståndets protokoll vid samma landtdag). Smärre bidrag af kulturhistoriskt innehåll, meddelade af R. Hausen, A. Hultin m. fl., ingå i sällskapets »Förhandlingar och uppsatser» (1892—1893).

Af H. Em. Aspelins »*Wasa stads historia*», som redan tidigare blifvit i tidskriften omnämnd (årg. 1893 häftet 1) har andra häftet utkommit, upptagande afdelningarna Skola (forts.), Rättsvård samt Inre kultur- och samfundsförhållanden (s. 319—576). Detta häfte erbjuder liksom det första ett på omfattande forskningar grundadt och med stor värme framställdt innehåll, men det företer stora svagheter och oegentligheter i afseende å ämnets vetenskapliga uppställning och behandling.

D:r Gabriel Lagus, känd såsom framstående skald och litteraturhistoriker, har utgifvit första delen af sitt länge motsedda arbete »*Ur Viborgs historia*». Förf. säger helt anspråkslöst i inledningen, att hans arbete icke skall »utgöra en fullständig fortlöpande historia öfver Viborg, utan en samling historiska skildringar, belysande stadens lif under skilda tider och de olika sidorna af detta lif», samt att det är afsedt att utgöra ett »solidt underlag för en ny både bättre och fullständigare framställning af Viborgs egendomliga historia, författad af någon bland våra »historiker ex professo». Den nu föreliggande delen, som upptager afd. I »Staden Viborgs befästande och bebyggande under svenska tiden» samt II »Ur Viborgs krigs- och fredsminnen från svenska tiden», erbjuder nog svagheter, som icke undgå »våra historiker ex professo», men en sådan »samling af historiska skildringar», som företalet gifver vid handen, är arbetet ingalunda och i afseende å forskningens grundlighet lämnar det intet öfrigt att önska.

Den ständigt produktive prof. K. G. Leinberg har under året utgifvit tvenne digra arbeten, bägge mellan fyra och femhundra sidor. Det ena, som publicerats i finska vetenskapssocietetens samling »Bidrag till kännedom af Finlands natur och folk» under titeln: »*Skolstaten i nuvarande Åbo stift och dettas förra andel af Kuopio stift intill den 1 juni 1870*» är en för forskare och andra synnerligen välkommen biografisk uppslagsbok, upptagande skolmän inom Åbo stift från äldsta tider. Det andra utgör »andra samlingen» af förf:s publikation »*Handlingar rörande finska kyrkan och prästerskapet*» och innehåller handlingar från åren 1627—1651 samt dessutom — c. 50 sidor tillägg till första samlingen.

Af Carl v. Bonsdorffs »*Åbo stads historia under sjuttonde seklet*», har i början af år 1894 utkommit tredje häftet upptagande afdeln. »Handel och sjöfart» (s. 412—537).

Ett genealogiskt arbete, som länge förberedts, är »*Släktbok öfver Finlands ofrälse släkter*» (Sukukirja Suomen aatelittomia sukuja), utgifvet på Finska fornminnesföreningens vägnar af lektor Axel Bergholm. Meningen är, att verket skall utgå i tolf häften. Att döma af de nu utkomna tre häftena, upptagande bokstäfverna A-B, skall det i sinom tid blifva ett »standard work» inom den biografiska litteraturen.

Finlands nyaste historia behandlas af Aug. Schauman i »*Från sex årtionden*» samt af Edv. Bergh i »*Finland under det första årtiondet af kejsar Alexander III:s regering*». Det förstnämnda arbetet innehåller spirituelt skrifna hågkomster från seklets midt. Om det senare, hvaraf det första af beramade 5 à 6 häften utkommit, kan ännu icke sägas annat än att det torde undergått en lämplig behandling af en välvis censur, innan det utsändts i världen.

C. v. B.

— Af Finska Statsarkivets publikation *Bidrag till Finlands Historia* utg. af R. Hausen har andra delens förra häfte nyligen utgifvits. Det innehåller *Ålands saköreslängder från 1500-talet* samt *Ransakningar och domar rör. trolldomsväsendet på Åland 1666—78.*

— D:r Johan Fritzner, som nyligen afled vid öfver 80 års ålder, hann, som bekant icke att fullborda den nya upplagan af sin stora *Ordbog over det gamle norske sprog*. Ur en nekrolog af Gustaf Storm i senaste häfte af Arkiv för Nordisk Filologi inhämtar man med tillfredsställelse att Fritzners manuskript till återstoden, som redan var utskrifvet, öfverlämnats till professor Unger i Kristiania, som åtagit sig att bearbeta afslutningen till tryckning. Det torde dock kräfvas ett fjärde band för att få det hela färdigt.

— Excellensen C. L. von Lövenskiold i Danmark, hvilken som bekant med mycket intresse ägnat sig åt studiet af Danmarks och Sveriges krig, har för en tid sedan afslutat en undersökning om de danska fanorna och standaren i Stockholm. Efter undersökningar såväl i de danska arkiven som i svenska krigsarkivet har excellensen L. lyckats identifiera en stor del af dukarne och detta ej blott med hänsyn till krigstillfälle, då de gått förlorade, utan äfven med hänsyn till regemente och kompani, som fört dem. Han har därefter öfvergått till de svenska, som befinna sig i Köpenhamn och därvid kompletterat och fortsatt en svensk undersökning, som skedde för ett par år sedan, och på grund af danska källor framställt många nya upplysningar. Så snart denna hans undersökning blifvit afslutad, lära de svenska fanorna därnere, som åtnjuta förträfflig vård, skola ordnas i kronologisk följd. Liksom hos oss var fallet ända till Karl XIII:s tid, förvaras fanorna på tyghuset och äro där uppsatta i en

ståtlig sal, där hvarje fana kan hänga fritt och där de äro väl skyddade mot fukt.

— Underbibliotekarien vid Köpenhamns universitet d:r J. A. Fridericia har nyligen fullbordat ett större historiskt arbete *Adelsvældens sidste dage* eller *Danmarks Historie fra Christian IV:s död til enevældens indförelse.* Författaren började, som bekant, med en skildring af Danmarks *ydre politiske historie*, som skulle gå från 1629 till 1660 och som han förde fram till 1645. Ifrågavarande arbete utgör nu en fortsättning, men framställningen har vidgats, så att den äfven omfattar den inre historien och sålunda kan gifva en totalbild af denna för Danmarks utveckling så ödesdigra period. På mångfaldiga ställen beröras naturligtvis svenska förhållanden — Karl X spelade ju en hufvudroll i de sista årens händelser — och framställningen är objektiv och opartisk. Vi hoppas att längre fram få lämna en utförligare anmälan.

— D:r G. Irmer, hvars befordran till landshöfding på Marshall-öarne vi i förra häftet omnämnde, har som ett slags afsked till den historiska vetenskapen och arkivtjänsten, publicerat sin på vidlyftiga fleråriga forskningar stödda monografi öfver *Hans Georg v. Arnim*, den bekante protestantiske partigängaren från 30-åriga krigets tid. Boken, som på flerfaldiga ställen berör svenska personer och förhållanden, skola vi senare återkomma till.

— Uti »Forschungen zur brandenburgischen und preussischen Geschichte» band VI har prof. H. Hüffer under medverkan af d:r Fritz Arnheim publicerat en uppsats under titeln: *Das Zerwürfnis Gustafs III von Schweden mit seiner Mutter Luise Ulrike* (74 s.). Förf. behandlar där med ledning af preussiska beskickningens depescher från Stockholm frågan om denna bedröfliga familjetvist, som framkallades och underhölls genom häftighet, obetänksamhet, oförsiktighet och lättsinne å de ena eller andra parters sida, som voro invecklade i densamma. Depescherna, bland hvilka företrädesvis märkas de af legationssekreteraren A. L. Mencken, återgifva i främsta rummet Lovisa Ulrikas uppfattning och få därigenom sitt egendomliga värde. Från och med en depesch af d. 24 april 1778 kan man följa söndringens utveckling ända till den olyckliga änkedrottningens död, och med den första depeschen följer en märklig redogörelse, som förskrifver sig från änkedrottningen själf, om upphofvet till de första ryktena rörande Muncks och drottning Sofia Magdalenas förhållande och om den besynnerliga roll den förre spelat vid de kungliga makarnas försoning 1775. Förf. meddelar dessutom utdrag ur Fredrik II:s skrifvelser med anledning af dessa obehagliga familjeförhållanden och har genom d:r Arnheims försorg äfven fått anvisning på den svenska litteraturen i ämnet, för hvars utsagor ganska fullständigt redogöres. Hvad frågan om Gustaf IV Adolfs börd angår, sluter sig förf. till dem, som anse, att bevisen mot hans legitimitet icke äro tillfyllestgörande.

Jöns Gerekesson ärkebiskop i Uppsala 1408—1421

Kulturbild från konung Eriks af Pommern dagar

AF

G. DJURKLOU

Uti de strider, som framställas på den historiska skådebanan, ser man visserligen, huru den ene sträfvar upp, den andre störtas ned för lyckans branter, och de sammanstötningar, som däraf förorsakas. Men de dolda krafter, som sätta allt detta i rörelse, komma icke lika lätt till syne. Man måste tränga in emellan kulisserna och undersöka hvad som där timat, innan striden på scenen börjat, samt söka klargöra de kämpandes rent personliga förhållanden, hvilka städse mer eller mindre trycka sin prägel på deras offentliga uppträdande. De slutsatser, man i detta afseende tror sig kunna våga, måste dock, när det gäller långt framfarna tider, nästan uteslutande hämtas från personens offentliga lif, det enda hvarom man äger närmare kännedom, och blifva därför mer eller mindre ensidiga och ofullständiga. Den politiska personligheten kan visserligen på detta sätt framkonstrueras, men den inverkan rent mänskliga drifter utöfvat, blifver i de flesta fall endast ett föremål för gissningar. Tillfällen gifvas dock, där äfven under äldre tider ett inträngande på det rent moraliska området är möjligt, och där uppträdandet i det offentliga tydligen kan visas såsom steg för steg framkalladt af helt och hållet enskilda föregåenden. Detta är åtminstone händelsen med ärkebiskopen i Uppsala Jöns Gerekesson

eller, som han i offentliga handlingar på kyrkans officiella språk benämnes, Johannes Jerechini, hvars sorgliga lefnadssaga erbjuder en tafla, full af dramatiskt lif och med rika tillfällen till kulturhistoriska och rent psykologiska iakttagelser.

Hvad man om honom kunnat utforska före hans befordran till svenska kyrkans öfverhufvud är icke mycket. Man vet att han till börden varit dansk, och då den vapensköld, han insatt i sitt ärkebiskopliga sigill, visar ett skäggigt ansikte under en mössa med uppvikna kanter och är densamma, som fördes af den danska slägten Lodehat, har man förmodat att han varit af denna ätt. Med säkra handlingar kan också styrkas att han varit brorson till biskop Petrus i Roskild samt syskonbarn på fädernet till dennes efterträdare biskop Johannes.[1] Han var perpetuus vicarius i Roskild 1406, då han med denna titel beseglat ett bref af farbrodern Anders Jenssen i Forsinge, och har äfven innehaft ett kanonikat i Århus, men att han före sin befordran till ärkebiskop haft prästerlig befattning i Sverige kan icke styrkas och är ej heller sannolikt.[2] Enligt hans egen uppgift har han allt ifrån ungdomen omhuldats af konung Erik, hvilken och sannolikt kort före 1408 utsett honom till sin kansler, men om för Sverige eller Danmark är icke kändt. Om hans person uppgifver Johannes Magnus,[3] att han så väl af naturen som lyckan utrustats med utmärkta gåfvor, och dessa, i förening med en af

---

[1] Hvad här meddelats om Jöns Gerekessons släktförhållanden grundar sig på utdrag ur danska handlingar, välvilligt lämnade af utgifvaren af Den danske adels Årbog, herr A. Thiset, som äfven meddelat följande släkttafla:

Johannes Udgersson.

Anders Jenssen af Forsinge, väpnare 1378 och 1406, begrafven i Roskild, gift m. Elene.	Peder Jonsen biskop i Roskild, ÷ 1416.	Cecilie begrafven i Roskild.	Gereke Jonsen.
Jens Andersen kanik i Roskild 1406, biskop därstädes 1416.	Jöns Gerekesson vicarius i Roskild 1406 och kanik i Aarhus. Ärkebiskop i Uppsala 1408, ÷ 1433.		Anders Gerekesen kanik i Roskild 1416, ÷ 1429.

Härvid är att märka att bland kanikerna i Roskild nämnes ännu 1412 och 1416 en Johannes Gerechini, men då dennes grafsten uppgifver 1445 såsom hans dödsår, måste hau vara en annan än ärkebiskopen.

[2] Rhyzelius uppgifver visserligen (Episcoposcopia Sviogothica s. 43) att han varit domprost, ja till och med electus i Vesterås, och denna gissning kan möjligen till någon del ha sin grund i en felläsning af Arhusia, som af R. tolkats som Arosia. Inom Vesterås stift fanns väl i början af 1400-talet en Jöns Gerekesson, men denne var ej präst utan häradshöfding i Dalarne och kopparbergsman.

[3] Præclaras animi dotes, quas natura et fortuna sortitus fuerat (Histor. Metropolit. Suec., se Script. R. Suec. III, 2, sid. 59).

moraliska grundsatser obesvärad tilltagsenhet och ett föga
ligt sinne, torde nog mera än hans studier och prästerliga
nskaper gjort honom i konungens ögon lämplig att sättas i
tsen för den svenska kyrkan, där han såsom främling bättre
ett landets barn kunde främja sin konungs föga landsfaderliga
en. Huruvida Uppsala domkapitel haft någon aning om dessa
ungens planer är ej kändt, men när ärkebiskopsstolen den
mars 1408 blef ledig,[1] skred kapitlet dagen efter begrafnin-
till val af efterträdare och utsåg härtill sin domprost An-
s Johannis, hvilken genast rustade sig att söka påfvens be-
ftelse. Detta öfverensstämde ej med konung Eriks planer,
ännu för ny (novellus) i utöfningen af sitt konungsliga
vågade han ej öppet bestrida kapitlets lagliga rätt att välja
styresman, utan sökte på annat sätt vinna sitt syfte. Med hans
ters, drottning Margaretas hjälp och genom hennes slughet
smickrande öfvertalningsförmåga förmåddes Andreas att af-
sig förtroendet. Landet stod således utan ärkebiskop, och
er sken att afvärja de faror, som däraf förespeglades, ut-
nde konungen utan vidare formaliteter härtill sin gunstling
kansler herr Jöns, hvilken skyndsamligen affärdades till påf-
Gregorius XII att vinna dennes bekräftelse. Han träffade
en i Lucca, och, oaktadt kardinalkollegiet några dagar förut
ilts, erhölls denna. Sålunda erkänd tog han nu sitt inträde
ppsala domkapitel,[2] hvilket måste böja sig för konungens
. Ett tillfälle att godtgöra domprosten Andreas för hans
görlighet, som förskaffade honom vedernamnet Smek, och af-
la alla vidare tankar på denne medtäflare yppade sig ganska
t. Genom biskop Petters död den 3 september s. å. blef
opsstolen i Strängnäs ledig. Äfven här skred kapitlet till
val dagen efter den aflidne biskopens jordafärd, men deras
us, ärkedjäknen Gjurd, var icke den biskop, konungen ön-
le. Nu vorden djärfvare, förklarade han Andreas för biskop
trängnäs, och denne skyndade till Italien för vinnande af
g stadfästelse på konungens utnämning. Detta lyckades
erligen, men då påfven Gregorius XII några dagar därefter

[1] In crastino b. Gregorii papæ (Diar. Waztenense, Script. Rer. Svecic. Tom I).
tram Upsaliense har däremot XIIII Kalendas Aprilis, d. 19 mars. (Dipl.
ed. Hildebrand, V, s. 302) och slutligen finna vi hos Johannes Magnus den
ars s. å. men detta var ärkebiskop Henriks begrafningsdag.

[2] Formligen vigd till ämbetet (consecratus) blef han dock ej förrän år 1409.
ningen förrättades af biskop Carl i Linköping men icke i Uppsala utan i
ping, således ej ens i en domkyrka (Chronol. Vetusta, Scr. rer. Suecic. I, s. 97).

afsattes, återkallade hans efterträdare Alexander V stadfästelsen och bekräftade kapitlets val. Konungen lämnade detta utan afseende, och så uppstod mellan den lagligen valde strengnäsbiskopen Gjurd och den af konungen stiftet påträngde Andreas en mångårig brinnande strid, som utkämpades icke blott med kyrkliga utan äfven rent världsliga vapen, och äfven här afgick den ovalde med segern.

Såsom ärkebiskop möter Jöns Gerekesson i offentliga handlingar första gången redan d. 29 september 1408, då han jämte flera andra rådsherrar, däribland äfven biskop Andreas i Strengnäs, bevittnar och beseglar konung Eriks tillkännagifvande att tyska ordens härmästare Ulrich von Jungingen afträdt Gotland med Visby, men spörjes sedan ytterst sällan på det rent politiska området i annan egenskap än räfstetingsdomare. Om hans kyrkliga verksamhet lämna bevarade handlingar icke heller några synnerligt lysande vittnesbörd. De bref, han i kraft af sitt ämbete utfärdat, äro ovanligt fåtaliga, men förete dock icke något, som antyder försumlighet eller öfvergrepp i hans ämbetsutöfning förrän på de sista åren. Såsom ärkebiskop höll han tvänne allmänna provinsialsynoder 1412 och 1417, båda uti Arboga, och utfärdade under den förra af dessa ett förbud för Vadstena kloster att understödja de liderliga kvinnor i begginerdräkt, som där i trakten uppehöllo sig och till större delen lefde af klostrets allmosor. Han förbjuder klostret att på detta sätt uppmuntra lättja och lättfärdighet och förklarar att, då flertalet af dessa kvinnor voro unga, starka och arbetsföra, de i stället böra tillhållas att försörja sig genom ärligt arbete. Denna skrifvelse och ännu mera de stadgar, som vid det första af dessa kyrkomöten antogos emot lösaktighet, mened och andra grofva synder samt emot våldgästning hos präster och kyrkolandbor o. s. v., skulle, för så vidt den presiderande ärkebiskopen kan tillskrifvas någon större andel däruti, berättiga antagandet att han varit en sträng sedlighetsifrare och främjare af ordning och skick inom kyrkoprovinsen. Ty nekas kan det icke, att han under detta möte ådagalagt ett varmt nit för kyrkan.[1] Möjligt kan väl ock

[1] I Dipl. Suec. finnas ej mindre än 11 handlingar utfärdade under detta kyrkomöte: dels stadgar och påbud, dels kyrkliga domar och förklaringar, afsedda att hämma åtskilligt oskick och bevara kyrkans rätt. Alla dessa äro utfärdade i Arboga under synodaldagarne 13—17 sept. 1412. Vid 1417 års kyrkomöte synes intresset redan minskadt, och de då utfärdade brefven äro, kyrkomötesbeslutet inberäknadt, endast tre.

vara att han då hyst några goda afsikter, men att döma af hans enskilda lif, där han gjorde sig skyldig till alla de förbrytelser, hvilka han så strängt fördömer och belagt med svåra straff, och af det sätt, hvarpå han sökte gendrifva de anklagelser, som sedermera ställdes mot honom själf, vill det synas, som om han vid sin lagstiftning föga tänkt på sitt eget syndaregister. I afseende på den rent kyrkliga förvaltningen har han påtagligen så mycket som möjligt sökt undvika allt samarbete med sitt kapitel, hvilket ock endast motvilligt ägnat honom den blinda lydnad han fordrade. Uppträdde han där någon gång, var det vanligen endast för att främja rent personliga syften. Så ogynsamt stämda kapitelbröderna än voro emot sin preses, lyckades han dock att så framställa sina önskningar, att han förledde dem till beslut, som, om själfva sakförhållandet varit dem klart, kanske utfallit annorlunda. Någon tack för sitt tillmötesgående rönte de dock aldrig. Så väl inom kapitlet som eljest i umgänge och samtal bemötte han dem med högdragenhet och förakt.[1] Liknöjd för den kyrkliga förvaltningen och själavården med hvad därtill hörde lät han kapitlet i detta afseende sköta sig bäst det kunde. Däremot ägnade han, enligt Erici Olai och Johannis Magni vittnesbörd, så mycket större intresse åt det rent världsliga. Såsom ärkebiskop innehade han flera förläningar — huru vidsträckta kan ej bestämdt uppgifvas, men att åtminstone Roden samt under någon tid äfven Stockholms slott och antagligen äfven en del af dess län varit i hans värjo, framgår af bevarade handlingar,[2] likasom det är sannolikt att han äfven innehaft Stäkets län. Såsom världslig styresman i dessa förläningar likasom för öfrigt inom stiftet uppträdde han lika samvetslöst och strängt som någon af konungens egna fogdar. Visserligen synas hans äldste biografer vilja antyda att hans hårda utpressningar och våldsamheter ägt sin yttersta grund däruti, att han mera ansett sig som en konungens än en kyrkans ämbetsman, och särskildt har Johannes Magnus betonat detta, för att däraf få ett tillfälle till en straffpredikan öfver svenskarne i allmänhet samt öfver det lutherska kätteriet och dess i hans ögon med konung Erik jämförlige höge beskyddare i synnerhet. Med kännedom

---

[1] Capitulares suos contemptui et vilipensioni habuit, tam in consiliis, quam conversatione et allocutione (Ericus Olai). Jfr kapitelbrödernas egna klagomål.

[2] Silfverstolpes Dipl. Suec. n:o 2439, för Rodhen, och n:o 2661 för Stockholms slott, »castrum regale sibi commissum».

om ärkebiskopens personlighet och ständiga penningebehof kan man dock tryggt antaga att han äfven i detta fall liknat de kungliga fogdarne och efter tidens sed i främsta rummet sökt egen vinning. Den yppighet och prakt, han utvecklade i så väl sitt enskilda som offentliga uppträdande, i förening med en storartad byggnadsverksamhet på ärkebiskopsstolens slott och gårdar, hvilka ny- och tillbyggdes samt starkt befästades,[1] den talrika uppvaktning och de krigareföljen, hvarmed han omgaf sig, ådrogo honom stora utgifter. Med hans visserligen rikliga men dock för allt detta otillräckliga inkomster kunde dessa icke betäckas, utan andra utvägar måste sökas för att fylla det ständigt växande behofvet. Sedan hans enskilda tillgångar häraf uppslukats, skuldsatte han icke blott sig själf och ärkebiskopsstolen, utan började äfven förskingra kyrkans gods, tillhörigheter och klenoder, och skydde ej heller att under form af lån och försträckningar taga mutor eller, där så fordrades, gripa till rena våldsbragder. Hans enskilda lif var dessutom långt ifrån sådant, som höfdes en andans man. På sina slott och gårdar lefde han nästan såsom en turkisk pascha i sitt harem under ständiga gästabud med företrädesvis kvinnliga men dock förnämliga gäster,[2] och hängaf sig åt de vildaste utsväfningar. Tyrannisk, djärf och hänsynslös öfver alla gränser ingaf han dock en sådan fruktan, att hvarken kyrkliga eller världsliga myndigheter, icke ens medlemmarne af hans eget kapitel, som härtill voro ständiga ögonvittnen, vågade sätta en gräns för hans vilda framfart, och äfven om efter deras egna samt Erici Olai uppgifter faderliga, broderliga och sonliga förmaningar icke sparats hvarken muntligen eller skriftligen,[3] saknade de dock mod och kraft att skrida till en offentlig anklagelse. Men hvad ärkebiskopens suffraganer och kapitelbröder icke vågade, det bäfvade ej en enkel stockholmsborgare, hvars trolofvade brud han röfvat, att sätta i verket. Med okufligt mod och den segaste ihärdighet ansatte han den öfvermodige prelaten och slutade ej förr, än både påfve och ko-

[1] Om hans byggnadsverksamhet upplyser Reg. Eccl. Upsal. att han i Tuna byggt ett stenhus och på Arnö tre — och Johannes Magnus omtalar hans »magnificentia» i detta fall.

[2] Cum mulieribus nobilibus multam conversationem et familiaritatem habuit, proptereaque gravissime infamatus (Er. Olai).

[3] Hunc Domini Capitulares tam scriptis quam vive vocis oraculo multipliciter et multotiens avizabant, et paternaliter ac fraternaliter et filialiter sæpius informabant, ut patet in multis eorum missivis ad eum directis (Er. Olai). Några sådana hafva dock icke blifvit bevarade.

nung måste lyssna till hans klagan och förhjälpa honom till hans rätt. Sanningen af det gamla ordspråket, liten tufva välter ofta ett stort lass, vann här sin fulla bekräftelse; ty själfva tvisten, en obetydlig äktenskapsfråga, skulle aldrig i och för sig kunnat leda till någon allvarligare påföljd, om icke ärkebiskopen underskattat sin motståndares viljekraft och förmåga att bära de stora ekonomiska uppoffringar, som förnyade vad till romerska kurian medförde, och däraf låtit förleda sig till nya öfvergrepp. Retad ända till ursinne af den obetydlige mannens motstånd, blåste han själf med oerhörd fräckhet och ett öfversitteri utan like upp den lilla gnistan till en förtärande eld, från hvilken hvarken konungslig ynnest eller påfligt öfverseende kunde rädda honom. De vidlyftiga rättegångsakterna, affattade i den tidens omständliga och långdragna kurialstil, lämna icke sällan en så lefvande bild af förhandlingarna, att man nästan tycker sig vara ögonvittne och såsom sådant äfven kunna våga vissa slutsatser om det dolda sambandet mellan orsak och verkan. Det är också först i och med denna mångåriga rättskamp, som herr Jöns fullt framträder på den historiska skådebanan och kommer i sin rätta belysning. Upphofvet till och utgången af denna vidlyftiga rättegång var följande.[1]

I borgaren Hans Horns »stoora steenhus» vid Korntorget i Stockholm bodde år 1414 dennes nyvordna änka Helleka. Hon var ännu ung, ägde utan allt tvifvel ett behagligt yttre samt därtill en ganska betydande förmögenhet. Stockholms stads jordebok upplyser att hennes man utom huset vid Korntorget egt äfven ett annat vestan muren i Michel bergsmans gränd med en tomt där nedanför, en stor kålgård näst intill söderport och ytterligare en sådan på norra och en på södra malmen, två salubodar m. m.[2] Att under sådana förhållanden den unga änkan snart skulle blifva ett föremål för lystna blickar var naturligt, och friare saknades ej heller. Bland dessa synes hon vid denna tid hafva fästat sina ögon vid Ludbert Kortenhorst, en rik borgare i staden,[3] och denne kommit så långt i sitt frieri, att hon den 14 november 1414 i borgaren Didrik Tzappes[4] eller Sapes

[1] Hvad här nedan meddelas stöder sig hufvudsakligast på ett notariatsintyg af den 9 juli 1419. D. Suec. n:o 2661.

[2] Stockholms stads jordebok utg. af H. Hildebrand. Del I, s. 12.

[3] Han ägde bland annat ett hus i hörnet af Svartbrödragatan och Stortorget; jfr Sveriges Historia II, sid. 185.

[4] Didrik Tzappe, borgare i Stockholm, sålde 1406 den 20 mars jämte Evert Greverode, också borgare därstädes, Biurunga kvarn i Lenna socken af Strängnäs

sal i dennes och hans hustrus samt flera andra trovärdiga personers närvaro formligen trolofvade sig med honom. Giftermålsaftalet bekräftades med vanliga fästegåfvor, ringar växlades och kontrahenterna kysste och omfamnade hvarandra i vittnens närvaro, såsom sedvanligt var. Allt hade således tillgått som vid förberedelsen till ett lagligt äktenskap (maritale conjugium) och det högtidliga gästabudet till aftalets bekräftande saknades ej heller. Men omkring 10 dagar därefter hade Helleka ändrat tankar, såsom det vill synas, på grund af andras ingifvelser.[1] Hon förklarade nu att aftalet endast varit villkorligt, och att fästningen ej skett »*per verba de presenti*», d. v. s. så att kontrahenterna från trolofningsdagen skulle anses olösligt bundna, utan att trolofningen endast varit en »*desponsatio de futuro*», ett blott löfte om framtida äktenskap. Då fästmannen icke ville åtnöjas med denna tolkning af aftalet utan fordrade äktenskapets bekräftelse med kyrkans band, vände Helleka sig till ärkebiskopen Jöns Gerekesson för att få trolofningen bruten. Denne synes genast från början hafva varit lifligt intresserad för den vackra änkan, om af rent personliga skäl eller såsom gynnare af en annan friare Gottschalk Severinghusen, äfven denne en rik Stockholmsborgare, därom kunna finnas skilda meningar. Han lofvade att ordna saken efter Hellekas önskan och kallade båda parterna att möta på ärkebiskopsgården Arnö, där Ludbert också infann sig men Helleka uteblef. Saken kunde således icke till pröfning upptagas, hvarför ett nytt möte utsattes på Almarestäk. Där infunno sig båda parterna, åberopande de personer, som närvarit vid trolofningen och bevittnat de ord, som därvid uttalats. Dessa hade ej inkallats, hvarför så väl parterna som deras vittnen tillsades att å annan dag möta på ärkebiskopsgården Tuna, där äfven dekanen vid Uppsala domkapitel herr Lindvid tillstädeskom och förde protokollet. Samtliga vittnesmålen voro till Ludberts förmån, hvarför han fordrade att ärkebiskopen måtte stadfästa trolofningen såsom skedd »per verba de presenti» och förklara Helleka för hans lagliga hustru. Detta synes dock icke hafva öfverensstämt med ärkebiskopens uppfatt-

stift till ärkedjäknen sedermera biskopen Gjurd Petersson Rumpa. D. Sv. n:o 722. 1409 den 18 oktober kallas han Didrik Sappen, ibid. n:o 1200. Han synes hafva varit af en tysk patriciesläkt och förde en belagd snedbjelke i skölden. Eljest fanns en dansk släkt Sape eller Sapi, men denna hade till sköldemärke en panter.

[1] »In aliam mentem inducta seu pocius seducta» säges det i den anförda urkunden.

ning af saken, hvarför båda kallades att å nyo möta i Uppsala, där han i sittande kapitel ville afdöma tvisten, hvarefter han, sedan de, som åtföljt Helleka, afskedats, tog henne i kvarstad. Sedermera förde han henne med sig till Stockholm, där han så väl med Gottschalk Severinghusen, hvilken nu synes blifvit bestämd till Hans Horns efterträdare i äktenskapet, som med Helleka själf växlat gåfvor och förbindelser, så att ärkebiskopen blef bådas gäldenär, men Gottschalk i stället antogs till hans ombud och köpman.[1] Såsom domare kunde ärkebiskopen således ej längre anses ojäfvig, då han, om han ej haft det förut, nu måste äga ett särskildt intresse att främja Hellekas sak. Närmaste följden af dessa uppgörelser blef också att målet uppsköts ännu i åtta dagar, och för att Helleka i trygghet (assecurata) skulle kunna infinna sig vid domstolen, behöll han henne fortfarande hos sig.

Att dessa förnyade uppskof vållat dröjsmål är naturligt, men huru långt är däremot svårt att säga, då tillförlitliga tidsbestämmelser saknas. En af domprosten Olaus Laurentii och åtskilliga andra kapitelledamöter den 19 aug. 1419 afgifven relation[2] om förloppet vid det kapitel, då Ludberts mål företogs, förmäler att det hållits på S:t Eriks dag, men året uppgifves icke. Att det omöjligen kunnat vara s. å., som handlingen utfärdades, är dock alldeles tydligt, då 3 af de däri deltagande omtalas såsom redan aflidna. Det måste således hafva varit några år förut, och af flera skäl, som närmare skola framgå af det följande, torde det kunna antagas att kapitelsammanträdet varit antingen den 24 januari eller 19 maj 1415, troligtvis den sistnämnda dagen, då den förra Eriksdagen är Ericus translatus. Huru härvid tillgått, därom finnas tvenne relationer: den ena kapitelmedlemmarnas, den andra Ludberts förklaring, afgifven inför konungen och rådet i Köpenhamn den 9 juli 1419. Båda synas fullt trovärdiga och komplettera hvarandra. Den förra afser kapitlets andel i frågan, den senare hvad som följde efter kapitlets upplösning. Kapitelmedlemmarna förklara det ärkebiskopen sammankallat dem till den uppgifna dagen och då förevisat ett af dekanen Lindvid skrifvet intyg om borgaren Sapes och hans hustrus vittnesmål af innehåll, att dessa, på ed hörda, förklarat, att de ord, som vid fästningen af *sponsor* uttalats, varit följande:

[1] Dipl. Suec. n:o 2661.
[2] Dipl. Suec. n:o 2676.

»Ludbert vill du hafva denna Helleka till hustru i lust och nöd och intill din död» (*in prosperis et adversis usque ad mortem*)? och att Ludbert därtill svarat: ja (*ita*). Om samma fråga framställts till Helleka nämnes icke, och man får således ej veta, huruvida hon fått eller besvarat någon sådan eller om detta ansetts öfverflödigt, då *sponsor* ju var hennes taleman. Efter uppläsandet af detta, enligt Ludberts förklaring oriktiga intyg (*sentencia pretensa*) tillsporde ärkebiskopen kapitlet om här vore en fast trolofning (*desponsatio de presenti*) eller blott ett aftal om blifvande äktenskap (*desponsatio de futuro*). Härtill hade ärkedjäknen Peder Hemmingsson och kaniken herr Björn af Strengnäs svarat, att i handboken föreskrifves att, när hjonelag skall bindas efter den fästning, som heter de presenti, så skola de, som fästas, säga till hvarandra: »Jag tager dig» (*accipio te*) samt att de både sett och hört att trolofningar, som ingåtts på annat sätt, brutits för osämja, frändsämjospjäll eller af andra orsaker. Då nu orden »accipio te» icke här begagnats, och både Ludbert och Helleka vidgått att de om samma ärende skulle mötas dagen därpå, kunde de goda herrarne ej annat finna än att här endast vore en fästning de futuro och ej en de presenti. Ärkebiskopen bad dem skrifva ett utlåtande (sentencia) härom och i detta utlåtande instämde kapitlets öfriga medlemmar. Härefter inkallades flera riddare och svenner, hvaribland några af riksens råd, hvilka då voro i staden, och inför dessa vittnen tillsporde ärkebiskopen Helleka tre gånger: »Helleka vill du hafva Ludbert», hvartill hon hvarje gång svarat »nej». Häremot hade Ludbert invändt: »Jag begär det rätten gifver, och att I hören min rätt eller orätt». Ärkebiskopen hade då svarat: »Du kan intet säga det vi ej tillförene hafva hört», samt då Ludbert genmält: »Då har edert kapitel ej hört det», därefter tillagt: »Jag vill göra det stäckre för dig», och därpå uppläst kapitlets utlåtande. Kapitlet hade omedelbart därefter åtskilts och med dess vetskap och i dess närvaro hade intet vidare gjorts i denna sak. Hvad därefter följde, därom lämnar Ludberts förklaring inför konungen och rådet närmare besked. Efter afkunnandet af kapitlets utlåtande hade Ludbert anmält vad emot detsamma till ärkebiskopen i Lund såsom Sveriges primas, och i detta vad *instanter, instantius, instantissime* begärt att för den händelse denne icke ville härpå inlåta sig, honom måtte lämnas vadebevis (*apostolos*) till romerska kurian. Han fordrade därjämte afskrift

af utlåtandet, hvartill ärkebiskopen, som ännu satt kvar i sin biskopsstol, svarat, att han i stället för vadebeviset skulle få en helvetes olycka (demoniacum infortunium), hvarpå han ilsket slitit utlåtandet, stigit upp och aflägsnat sig. Ludbert hade då — såsom lagen bjuder i dylika fall — på domkyrkans dörrar och portar uppslagit sin begäran om vadebevis, hvilket af ärkebiskopen lämnats utan afseende. Utan att det minsta bekymra sig härom hade denne vändt åter till Arnö, medförande Helleka, som hos honom fortfarande skulle förblifva i taka händer. Från Arnö utfärdade han kort därefter ett öppet bref, som kungjordes i kyrkorna och innehöll att Helleka, oafsedt Ludberts vädjande, kunde ingå äktenskap med hvem hon ville.

Emellertid är det antagligt, att Jöns Gerekesson känt sig besvärad och sin ära kränkt af Ludberts vädjande till ärkebiskopen i Lund och velat hindra att detta skulle leda till någon påföljd. Antagligt är, att denne ärkebiskop i följd af vadet begärt någon förklaring och att detta varit närmaste orsaken till den offentliga protest emot primatet, som Jöns Gerekesson å egna och det honom ännu underdåniga kapitlets vägnar den 23 december s. å. i kraftiga ordalag utslungade, ty ibland skälen emot den Lundensiska ärkebiskopens behörighet att »sträcka sin domsrätts skära till en annans skörd» (falcem sui jurisdictionis in messem alterius mittere) anföres uttryckligen att några i rättsförhållanden okunniga från hans utslag oförsynt och emot rättslig ordning vädjat till den Lundensiska ärkebiskopsstolen. Slikt vädjande förklara Jöns Gerekesson och hans kapitel sig hvarken vilja eller böra tåla, emedan vad måste ske från lägre myndighet till högre, och de i intet afseende kunna erkänna den Lundensiska ärkebiskopsstolen stå öfver den uppsaliensiska. Att ärkebiskopen i Lund icke med välbehag emottagit denna skrifvelse är sannolikt, men så mycket tyckes dock ärkebiskop Jöns därmed hafva vunnit, att den förre icke — åtminstone ej i nu synlig måtto — blandat sig i det ifrågavarande äktenskapsmålet, för hvilket hans ämbetsbroder i Uppsala hyste ett så lifligt intresse. Man har velat anse denna protest såsom framkallad af månhet och omtanke om svenska kyrkans heder och anseende, men det är fara värdt äfven detta blad måste ryckas från den glesa lager, hvarmed man sökt smycka Jöns Gerekessons änne. Några omsorger om svenska kyrkans ära besvärade nog icke hans sinne vid denna tiden.

Sedan hans här nämnda öppna bref blifvit offentligen kungjordt, reste han till Stockholm och uppmanade Gottschalk att påskynda sitt giftermål med Helleka. Denne hyste dock stora betänkligheter att härutinnan foga sig efter ärkebiskopens önskan, då Ludbert vädjat till påfliga kurian, ty om detta vad vunne framgång, kunde giftermålet medföra en svår efterräkning. Ärkebiskopen hade då förklarat, att Ludbert ingenting kunde vinna, och lugnat honom med de orden: »Tvifla icke du, vinner Ludbert, så skall jag stödja dig» o. s. v. (»Ne dubites, si Ludbertus vicerit, ego sufflabo etc.). Han lofvade ock att i så fall hålla Gottschalk fullt skadeslös (penitus indempnem). Uppmuntrad häraf lät Gottschalk tillrusta bröllopet, och så infann sig en dag borgmästaren Johan Westfal å hans vägnar hos stadens vikarierande kyrkoherde och anmälde att Helleka var på väg för att undfå kyrklig välsignelse till sitt äktenskap med Gottschalk Severinghusen. Hvem denne vikarie varit är icke alldeles klart. Att han hetat Johannes är säkert, men om Johannes Petri eller Johannes Jung kan ej med visshet sägas. Dock vill det synas, af hvad här vidare skall omförmälas, som om båda dessa varit en och samma person och vikarien således prebendaten i Uppsala Johannes Jung.[1] Denne förklarade, att han omöjligen kunde meddela kyrkans välsignelse till detta äktenskap, dels därföre, att tre lysningar (*publicationes*) bort föregå, men här blott en enda ägt rum och denna af Ludbert protesterats, dels ock därföre, att det var allmänt kändt, att Ludbert i laga ordning vädjat till kurian emot ärkebiskopens utslag. Under sådana förhållanden kunde en sådan afvikelse från rätt och bruk (*exorbitacio*) icke medgifvas. Borgmästaren hotade att ärkebiskopen härför säkerligen skulle strängt straffa vikarien, men denne var obeveklig, och Helleka fick vända åter utan kyrklig välsignelse (non benedicta sed pocius maledicta). Detta missöde hindrade likväl icke borgmästaren att samma afton föra Helleka i säng med Gottschalk och att till deras skydd under natten omgifva huset med en trupp beväpnade män.

Gottschalks och Hellekas olaga sammanlefnad (fornicatio) fortfor ett helt år och blef honom ganska dyr. För att vinna ärkebiskopens understöd hos romerska kurian hade han icke blott

[1] Möjligt kan det dock vara, att den ordinarie kyrkoherden, som ej utöfvat ämbetet, hetat Johannes Petri. En Johannes Petri de Stockholm nämnes 1416 såsom kanik i Roskild (meddelande af arkivarien Thiset).

lämnat denne 606 svenska mark, för hvilken summa han blott erhållit en förbindelse att tillhandahålla nödiga handlingar och upplysningar (compulsoria) värd 3 floriner, utan ock måst ikläda sig borgen för en stor penningesumma samt ur egen pung (de propria sua bursa) betala 200 mark.[1]

Ludbert hade emellertid med sin klagan kommit så långt, att han af apostoliska stolen fått förordnande för biskop Andreas i Strengnäs att ransaka i målet Nytt vittnesförhör anställdes och då vittnesmålen angåfvo en fästning de presenti, skilde han tills vidare och intill dess slutlig dom komme att afkunnas, Gottschalk och Helleka till säng och säte (quoad thorum, mensam, exhibicionem et convictum). Tryggande sig till ärkebiskopens beskydd aktade dessa icke biskopens påbud och infunno sig ej heller, när det slutliga utslaget skulle fällas. Ludbert fordrade då tredskodom, men biskopen, som, ehuru Jöns Gerekesson trängt honom från ärkebiskopsstolen, likväl ogärna ville bryta emot sin förman och blottställa sig för hans vrede, uppsköt afgörandet ännu en gång och afgaf ett vrängdt utlåtande (sentencia pretensa), som nu var emot Ludbert och till förmån för Gottschalk och Helleka. Ludbert vädjade äfven mot detta och lyckades från kurian erhålla en infordran om ytterligare upplysningar (*litteras compulsorias*), som tillika innehöll en förbudsresolution (*litteras exhibitorias*) af innehåll, att Gottschalk och Helleka skulle vara alldeles åtskillda (omnino separatim deberent manere) i afvaktan af kurians slutliga dom (*sentencia definitiva*). Kurians skrifvelse kungjordes från predikstolen i Stockholms stadskyrka af den vikarierande kyrkoherden därstädes, men ärkebiskopen, som erhöll kunskap härom, skickade genast sin kapellan till Stockholm att från samma predikstol uppläsa en vederläggning af den från kurian utgångna skrifvelsen, hvaruti densamma förklarades vara falsk och utan all betydelse. För att gifva mera eftertryck åt denna sin förklaring tog han både Gottschalk och Helleka till sig på Arnö, där de ordentligt vigdes och deras bröllop högtidligt firades tvärt emot det från apostoliska stolen utgångna förbudet.

---

[1] Om dessa summor omföras efter nutida myntförhållanden med beräkning af silfrets dåvarande köpkraft, kommer man till ofantliga belopp. Sådana beräkningar, synnerligast under nuvarande fluktuerande silfvervärde, äro dock vanskliga. Emellertid har riksantikvarien H. Hildebrand i Sveriges historia under medeltiden, del II, sid. 185, beräknat Gottschalks här ofvan anförda kontanta utgifter motsvara ungefär 35,000 kronor.

Ludbert protesterade ännu en gång, och med kännedom om ärkebiskopens hänsynslöshet är det förvånande, att han icke på denne besvärlige motståndare utkräft en blodig hämnd och på detta sätt sökt att skaffa honom ur vägen. Huruvida några försök i sådant syfte gjorts och Ludbert lyckats undkomma alla försåtligt lagda planer, är ej kändt, men att ärkebiskopen i dylika fall icke skydde några våldsbragder är fullt bevisadt.

Ungefär samtidigt med Ludberts sista vädjande och förmodligen af orsaker, som ägt sammanhang med det intrång, som föröfvats i hans prästerliga ämbete, synes äfven den vikarierande kyrkoherden hafva anfört klagomål hos kurian. Att han för sitt nekande att viga Helleka och Gottschalk hotats med ärkebiskopens hämnd är redan omnämndt, och uti redogörelsen för rådsmötet i Köpenhamn säges ock att han blifvit hårdt straffad härför, ehuru på ett förvändt och orättfärdigt sätt (licet perperam et injuste) samt likasom Kristus skymfad (lapidatus) för god gärning. Att detta straff icke varit någon kyrklig penitens är nog troligt — sådana straff öfverensstämde ej med den morske ärkebiskopens världsliga sinne — utan sannolikt åsyftas här just den våldsbragd, som nu skall skildras och som framkallats af ärkebiskopens vrede öfver en underordnad prästmans oförsynta djärfhet att emot honom appellera till romerska kurian.

En afton — det var enligt borgmästares och rådets i Stockholm därom afgifna intyg den 25 april 1417 omkring kl. 6. e. m. — då prästmannen Johannes Jung satt till bords med predikarebröderna i Stockholm i deras refektorium, intränger ärkebiskopen, följd af en väpnad skara, med våld och välde i klostret. Själf stannade han vid dörren, men hans följe rusade fram, och då några af bröderna jämte priorn satte sig till motvärn, riktades dragna svärd emot deras bröst, medan den öfriga hopen anföll herr Johannes ropande: »Sitter du här, du vår ärkebiskops förrädare», tillfogande honom 4 eller 5 svåra sår i ansiktet, hvarur blodet ymnigt strömmade. Utan hufvudbonad och med rifna kläder drogs han ut ur refektoriet under ständiga slag och stötar i hufvud och bröst af deras stålhandskar och släpades svårt sårad öfver kyrkogården genom gator och gränder, allt under det ärkebiskopen följde efter och uppmuntrade de sina. På detta sätt slets den arme prästen under ständiga nödrop genom en tillströmmande hop af gamla och unga fram till Korntorget — det var där Helleka bodde — till dess en fattig dumbe (mutus) djärft störtade sig in i den

väpnade skaran, ryckte honom lös och förde honom åter till klostret. Att så tillgått hade så väl priorn som bröderna klagande intygat (lamentabile contestanter asseverarunt) och var detta för öfrigt, säges det i beviset, så allmänt kändt i staden, att det med inga undanflykter kunde döljas. Intyget hade, hvad till sist uppgifves, begärts af Henrik Swinge och hustru Elisabet, själfve herr Johans, vår kyrkoherdes syster, och detta uttryck »soror ipsius domini Johannis, curati nostri» synes bestyrka det förut gjorda antagandet, att ehuru Johannes i början af beviset blott nämnes såsom präst inom Uppsala stift och i ett den 4 påföljande maj på plattyska skrifvet notariatsbevis »præster unde prebendate to Upsale», han likväl torde varit samme man, som den vikarierande kyrkoherden herr Johannes, ty en präst med ordinarie anställning bibehöll under medeltiden i regeln den titel, denna medförde, och epiteten: vicarius, vice curatus, vice rector, o. s. v. förekomma sällan utom när han nämnes i utöfningen af sådant ämbete. Likaså kan man däraf, att den illa sargade prästen skulle släpas fram till Korntorget, där Helleka hade sin bostad, antaga att ärkebiskopen velat visa, huru han straffade dem, som sökte hindra hennes äktenskap med hans klient Gottschalk.

Vare sig nu att den sargade prästen varit den vikarierande kyrkoherden eller icke, så står det dock fast, att straffet eller hämnden utkräfts för en appellation till kurian, och då den myndige ärkebiskopen icke kunde tilltro en underordnad prästman att på eget bevåg drista sig till ett så allvarligt steg, misstänkte han, att hans eget kapitel gömt sig bakom dennes rygg. För att freda herrar kapitelmedlemmar från dessa misstankar måste därför herr Johannes redan den 4 nästföljande maj, ehuru svårt lidande af det öfvergångna våldet, hvilket ådragit honom en under flera dagar fortfarande blodspottning, inför notarius publicus Konrad von Kollen vittna och betyga, att hvarken domprosten eller någon annan af kapitlet med råd eller dåd hulpit utan tvärt om afrådt och sökt afstyra hans appellation.

Under allt detta hade i Stockholm, hvars befolkning antagligen stått på Ludberts och prästens sida, förbittringen emot deras gamle fiende ärkebiskopen[1] varit i ständig tillväxt, och då denna

[1] Anledningen till fiendskapen var, att då vid den häftiga vådeld, som öfvergått Stockholm år 1407, stadens skolhusbyggnader nedbrunnit, han förvägrat uppförandet af nya i dessas ställe, så vida han icke fick tillsätta lärarne. Detta var

möjligtvis kunde närmast drabba hans skyddsling Helleka, ansågs hon icke längre säker i själfva staden utan fördes uppå slottet, hvilket ärkebiskopen då hade i värjo.[1] Därifrån fördes hon än till Arnö, än tillbaka, och för öfrigt än hit, än dit, men ständigt under betäckning af 100 lansar, och tyckes detta hafva fortfarit ännu 1419, samt Helleka under hela denna tid hållits under ärkebiskopens omedelbara vård. Om Gottschalk fått åtnjuta något liknande skydd nämnes icke.

Efter lång väntan hade likväl Ludbert genom sitt sista vädjande lyckats från kurian erhålla slutlig dom (sententia definitiva), utfärdad af m:r Jacobus Morestini, det apostoliska palatsets sakhörare (auditor), hvaruti så väl ärkebiskopens som biskop Andreæ utslag förklarades utan all kraft och verkan, samt Helleka frånkändes Gottschalk och tilldömdes Ludbert såsom dennes lagliga hustru. Men det återstod att få domen verkställd. Han gjorde ett sista försök hos ärkebiskopen, som icke blott vägrade att utlämna Helleka utan därtill (publice, notorie et manifeste) förklarade, att hans dom skulle äga bestånd, om han så skulle vedervåga lif och ära samt sina, sin kyrkas och sina vänners ägodelar. Nu fanns således ingen annan utväg än att söka konungens hjälp.

Så stor den ynnest än var, hvarmed konung Erik omfattat denne sin gunstling, hade han dock nu fått de största anledningar till missnöje. Den vanvördnad, hvarmed Jöns Gerekesson så enskildt som offentligt behandlat sitt kapitel och sina suffraganer, den godtycklighet, hvarmed han förvaltade kyrkans egendom, det våld, det förtryck och de utpressningar, hvartill han var förvunnen, allt detta kunde lika litet vara konungen obekant som hans i högsta grad osedliga och förargelseväckande lefverne. Konungen började också mer och mer frukta följderna af hans självrådighet. På de senare åren hade han därtill alldeles försummat stiftstyrelsen och mera skickat sig som en världslig

i fullkomlig strid emot stadens privilegier, som tillförsäkrade magistraten i förening med kyrkoherden denna rätt. När någon uppgörelse härom i godo ej kunde åstadkommas, och ärkebiskopen därtill vid påföljd af strängaste straff förbjöd Stockholmsdjäknarnes förut medgifna socknegång, klagade både prästen och magistraten hos kurian och fingo omsider den 16 juni 1419 sina gamla fri- och rättigheter i detta fall å nyo bekräftade. Eget nog är detta bref utfärdadt samma dag som en ny förhärjande eldsvåda öfvergick staden (enl. Script. rer. Suecic. Tom. III, s. 24. — En annan uppgift ibid. Tom. I, s. 140 förlägger den till den 18:de i samma månad).

[1] Ad castrum regale sibi commissum heter det i urkunden. D. Suec. n:o 2658.

fogde (villicus) än som en kyrkans fader, och städse stadd på resor öfverallt betecknat sin väg med nya våldsbragder. Hans omgifning och närmaste förtroendemän i den världsliga förvaltningen voro fala, illa kända och föraktliga personer, hvilkas enda mål var att utpressa penningar så väl för husbondens som för egen del. Så föga nogräknad konung Erik än var i dylika fall, blef det dock äfven för honom klart att en gräns måste sättas för ärkebiskopens härjande framfart.

Jöns Gerekesson själf torde nog också hafva märkt att marken började svikta under hans fötter och att han så insnärjt sig i sina egna garn, att om han ej så väl i Köpenhamn som i Rom med oförskräckt mod och hänsynslös fräckhet kunde möta och med kraftiga slag tillintetgöra sina motståndare, vore hans makt bruten.

Våren 1419 rustade han sig till långresa, hvarthän visste man icke. Men utan att förordna om stiftstyrelsen under sin frånvaro lämnade han »insalutato capitulo» Uppsala i slutet af maj eller i början af juni. Att han rest till Stockholm hade man sig bekant, men om hans vidare planer hade oroande rykten kommit till kapitlets öron. Det sades att han ämnade återkomma och »lägga sig in» (med väpnad makt) i ärkebiskopsgården, samt att han yttrat, det han ej mera skulle lämna den. »så vida de ej droge honom därutur med håret», att slottsherren på Stockholm herr Hans Kröpelin af konungen bemyndigats att taga hans sak om hand och mera sådant, hvarföre herr Hans den 14 juni s. å. till kapitlet afsände ett lugnande bref,[1] däri han uttrycker sin förundran att något afseende kunnat fästas vid slika »flyghordh». Af dem, till hvilka de yttrats, hade han hört att ärkebiskopen förklarat, det han ej ville återvända, så vida han ej fick åter inträda i samma fria makt som förut, hvarför kapitlet alldeles icke behöfde hysa någon fruktan. Beträffande uppgiften, att »herr Hans skulde oc sta biscopen aff Vpsale fore» svarar han: »jach hawer nogh at sta them fore, som myn here hawer mich for om til screffit», men tillägger dock, att han gärna gör hvad han kan efter konungens bref. Slutligen upplyser han att ärkebiskopen nu uppehöll sig i gråbrödraklostret, men tillägger »enkte hawer han æn sacht mich til, enkte hawer jach oc æn budhit hanum, utan jach forstar wel

[1] Diplom. Suec. n:o 2641.

thet han gar til radz meth sina gambla wener, som han för gjort hawer», ett tillägg, som tydligt röjer att Jöns Gerekesson icke stått synnerligen högt hos herr Hans, hvilken ock helst velat undslippa att taga någon befattning med honom. Dennes resa, hvars utsträckande till Rom kapitlet möjligen fruktat, gälde dock närmast Danmark, ty sannolikt hade han fått sträng kallelse att inställa sig vid det rådsmöte eller herredag (parlamentum), som utsatts att hållas den 9 juli s. å. i Köpenhamn. På nämnda dag mötte också i slottets stora sal (in magno æstuario) ärkebiskopen Petrus i Lund, Sveriges primas och den apostoliska stolens legat, biskoparne i Slesvig, Linköping, Skara, Roskild, Åbo och Vesterås samt ganska många af Danmarks och Sveriges rikens råd och stormän för att afhandla om rikenas angelägenheter m. m.[1] Inför denna domstol framträdde nu ärkebiskop Jöns å ena samt Ludbert Kortenhorst å den andra sidan, äfvensom den af ständiga utpressningar svårt hemsökte Gottschalk Severinghusen. Ludbert utförde sin talan så väl emot ärkebiskopen som emot Gottschalk och föredrog sina skäl och bevis, vittnesintyg, utslag, domar och påfliga skrifvelser, klagande att Gottschalk och hans medbrottslingar emot Guds bud, all rättvisa samt den heliga kyrkan och äktenskapets sakrament sköflat honom och hans laggifta hustru samt till men för deras själars frälsning ohjälpligt skadat dem till ära och rykte, till gods och ägodelar, hvarföre han begärde ett lagligt slut på deras tvistemål (*justitie complementum*).[2] Härtill svarade Gottschalk, att han alltid hoppats och ännu hoppades att Helleka vore hans lagliga hustru, och följaktligen icke ansåg sig genom sin sammanlefnad med henne, som han på laglig väg vunnit, hafva kränkt någon annans rätt. Konungen sporde nu Ludbert och Gottschalk, om de ville underkasta sig hans dom och sålunda afstå från de ytterst kostsamma rättegångarna (litibus tam sumptuosis) hos kurian. Båda förklarade sig härmed nöjda och aflämnade sina bevis och handlingar, hvarpå konungen befallde rådet och särskildt de andlige fäderna, såsom härutinnan mest förfarna, att afgöra hvilkenderas hustru Helleka rätteligen vore. Efter verkställd sorgfällig granskning (visis, cognitis, lectis, perlectis ac intellectis utriusque partis documentis) afgåfvo ärkebiskopen i

[1] Ad reformandum deformata, reordinandum deordinata, judicandum judicanda, corrigendum corrigenda etc. D. S. n:o 2661.

[2] Detta torde kanske rättast böra återgifvas med verkställighet af den redan fällda domen.

Lund och biskoparne den förklaring, att de vidhöllo den här förut omnämnda, af det apostoliska palatsets sakhörare m:r Jacobus Morestini fällda dom, hvaruti Ludbert och Helleka förklarats hafva ingått ett lagligt äktenskap. På grund af denna förklaring blef hon ock nu af konungen och rådet frånkänd Gottschalk och tilldömd Ludbert såsom hans lagliga hustru.

Ludbert emottog domen med tacksamhet (gratanter) men yrkade att Gottschalk för allt det våld, rofferi, vanrykte och vanheder, han och hans hustru fått lida, måtte kännas skyldig att lämna honom skadestånd. Detta bestreds af Gottschalk, som förklarade sig härtill alldeles saklös. Hvad han i saken gjort och vållat, hade varit efter ärkebiskopens ingifvelse, råd och befallningar, hvilka han såsom underordnad varit pliktig att lyda, hvarför han å sin sida fordrade att denne såsom själfva roten och upphofvet skulle ensam gällda ej blott det nu fordrade skadeståndet till Ludbert utan äfven godtgöra honom själf för hans stora omkostnader och den vanära han lidit. Ärkebiskopens svar härpå var kort. Hvad han dömt var rätt och riktigt och måste behålla sin gällande kraft; och, — tillade han i en öfvermodigt hånfull och vredgad ton, — så skulle det ock förblifva, äfven om det skulle kosta hans lif, hela Uppsala kyrka, hans egen själ och heder samt allt hvad han, hans kyrka och vänner kunde äga. Detta emot Gud och den apostoliska stolen hädiska, emot konungen och rådet vanvördeliga tal väckte allmän harm, och konungen befallde rådet att genast undersöka, till hvilket straff ärkebiskopen gjort sig förvunnen.

Rådet och främst de andliga fäderna öfverlade nu härom och öfverlämnade efter slutad öfverläggning en skrifvelse af ungefär följande innehåll: »Domare, som med vett och vilja af fruktan, girighet, våld eller annan orsak fäller och afkunnar vrång dom, gifve den kränkta parten skadestånd, där ej han, som genom domen vunnit, det själf gällda gitter. Har han för vrång dom tagit eller fått löfte om gåfvor, och är han världslig domare och målet civilt, gällde trefalldt det dömda och tvefalldt det gifna samt afsättes. Är det brottmål, misste gods sitt och förvises riket. Dömer han vrång dom af ovarsamhet och vårdslöshet, gällde böter, som af öfverrätt (superioris arbitrio) bestämmes. Vädjar part till påfven, och domaren vägrar laga vad upptaga, är det i brottmål och domaren andelig, skall han afsättas, är han lekman, böte 30 mark guld. Är målet icke

sådant att det på lif och ära går, skall domaren sändas till kurian att där straffas, men må ej afsättas». När denna skriftligen affattade förklaring upplästs och aflämnats till Jöns Gerekesson, och han begrundat dess innehåll,[1] insåg han att den öfvermodiga hållning, han förut antagit, icke längre kunde blifva honom till hjälp. Han uppsteg från sin plats och vändande sig till konungen yttrade han i ödmjuk ton: »Stormäktigste konung! I de klagomål, som nu emot mig anföras, finner jag att lagen är mig emot. Om därföre Eders konungsliga majestät, som från barndomen omhuldat mig, har något särskildt emot min person, så öfverlämnar jag mig själfmant, fritt och otvunget åt eders konungsliga nåd». Denna undergifvenhetsförklaring, som genast skriftligen uppsattes samt af båda ärkebiskoparne äfvensom de närvarande biskoparne beseglades, och hvaraf en kopia skulle sändas till romerska kurian, upptogs af konungen med synnerlig välvilja. Han förklarade, att han vid skärskådandet af de svåra mål, hvaruti ärkebiskopen var invecklad, skulle låta honom vederfaras all den ynnest, han utan orättvisa emot dessa sina fattiga undersåtar visa kunde. Men då ärkebiskopen härutinnan mycket felat äfven emot den apostoliska stolen, kunde han icke kasta sig själf i fara. Många andra af hans undersåtar hade ock emot ärkebiskopen klagat öfver svårt förtryck, löftesbrott, olaga häktning, plundring och sköfling af andeligt gods m. m. och vid sådant förhållande skulle hans återvändande till Sverige där framkalla ännu större oreda än förut, hvarföre han förklarade sig nödsakad att kvarhålla honom, dock med all den vördnad, som hans stånd tillkomme.

Detta är hvad ett vidlyftigt notariatbevis om tvisten emellan Ludbert och Gottschalk meddelar om det stora rådsmötet eller herredagen i Köpenhamn 1419. Redogörelsen för detta tvistemål har måhända blifvit mera omständlig än ämnet kan anses förtjäna, men afsikten härmed har varit att framhålla så väl de olika formerna för laga fästning under medeltiden, som ock de irrgångar, hvaruti en rättssökande den tiden kunde invecklas och som ofta nog tvang honom att stanna på halfva vägen.[2]

---

[1] His scriptis auditis, lectis, perlectis et intellectis et iisdem cribratis et ponderatis.

[2] Strinnholm uppgifver, att man under medeltiden fann vid kyrkans domstolar en ordentligare, billigare och mera oväldig rättskipning än fallet denna tid var vid de världsliga. (Sv. folkets Hist. III, s. 629). Ludberts rättegång bekräftar icke detta påstående.

Såsom kulturbild äger ock den rättegång, som nu skildrats, äfven ett särskildt intresse och framtvingar ett försök att så vidt möjligt söka utreda de däri uppträdande personernas olika ställning till så väl stridens föremål som själfva striden. Onekligt torde väl ock vara, att just denna äktenskapsfråga varit första uppslaget och den drifvande kraften till den stränga räfst, som därefter anställdes, äfvensom att Jöns Gerekessons oförsynt fräcka och besinningslösa uppträdande i detta mål tillfogat honom ett sår, som ej mera kunde läkas, synnerligast då han — såsom här vidare skall visas — alldeles försmådde den helande balsam, hans konungslige vän och gynnare ville gjuta in däruti. Hans halsstarrighet i försvaret af den vrånga dom han fällt och det till ytterlighet drifna förakt för all andlig och världslig öfverhet, han därvid ådagalade, kunna möjligen förklaras ur hans oerhörda härsklystnad och imponerande djärfhet, hvilken genom underordnades ständiga undfallenhet öfvergått till det fräckaste öfversitteri. Men att här äfven funnits andra dolda krafter, som steg för steg dragit honom utför branten, torde väl icke kunna förnekas. Otvifvelaktigt har han för den fagra Helleka hyst ett varmare intresse än som höfdes hans prästerliga värdighet, och omöjligt synes det ej heller, att hon för den med alla naturens goda gåfvor utrustade andelige fadren hyst ömmare känslor än lofligt och tillbörligt varit. Redan den omständigheten, att hon endast 10 dagar efter sin trolofning med Ludbert är fullt rustad med juridisk bevisning emot äktenskapsaftalets formella giltighet och färdig att lämna sig själf och sin sak i ärkebiskopens händer, tyder på en rådgifvare, förfaren i den kanoniska lagens smygvägar. Att Gottschalk Severinghusens tycke för Helleka och hans utan tvifvel betydliga förmögenhet härvid kommit den listige och alltid i penningenöd stadde ärkebiskopen väl till pass är lika antagligt, som att Gottschalk, om ej från tvistens början dock sedermera under dess fortgång, endast tjänat till ett förhänge, bakom hvilket prelaten sökte främja sina egna planer. Några fullgiltiga bevis härför finnas väl icke, men stöd för ett sådant antagande kunna hämtas från en annan äktenskapshistoria, hvaruti ärkebiskopen varit invecklad, och som erbjuder så många öfverensstämmelser med Hellekas, att då den för öfrigt utgör ett moment, som icke kan förbigås vid skildringen af Jöns Gerekessons karakter, den här måste omnämnas. Den visar tydligt ärkebiskopens lösaktiga uppfattning af äktenskapets

helgd och hans förakt för detta kyrkans sakrament. Uppgifterna härom finnas i bevarade intyg om offentliga förhör så väl inför Uppsala domkapitel som inför borgmästare och råd i Sigtuna.[1]

I Stockholm fanns — antagligen flera år före den tid Jöns Gerekesson gjort Hellekas bekantskap — en kvinna Margareta, dotter till borgaren Jakob Piil och då i laga ordning trolofvad med en Jakob Skomakare, hvilken, ehuru deras äktenskap ännu icke blifvit med kyrklig välsignelse fullbordadt, redan flyttat in i hennes hus för att med henne sammanbo.[2] Ärkebiskopen hade funnit behag till henne och följden blef att trolofningen på något sätt (taliter, qualiter säges det i domkapitlets bevis) blef bruten och paret åtskildt, hvarefter ärkebiskopen befallt en sin tjänare och i tredje led närskyllde frände Jäppe Nilsson att ingå äktenskap med Margareta, dock med det uttryckliga förbehåll att hvarken vid fästningen eller vigseln svara: ja (ita) utan endast tyst mumla: mum, mum! och skulle äktenskapet härigenom enligt ärkebiskopens förklaring sakna all bindande kraft. Jäppe fick dock icke vid äfventyr att eljest blifva hängd håfva någon närmare umgängelse med sin hustru, och förbjöds vid samma stränga påföljd att för någon omtala hvad mellan honom och hans vördade frände aftalats. Samma instruktion lämnades äfven Margareta, och så blefvo båda vigda af ärkebiskopens huskapellan herr Bo.[3] Det sålunda sammankopplade paret hade troget efterkommit befallningen och Jäppe blott första och andra natten hvilat vid sin hustrus sida, men endast för skens skull, halfklädd och med skorna på, samt när bröllopsskaran lämnat huset, genast aflägsnat sig. De hade därefter städse bott i olika byggnader på biskopsgårdarne och sorgfälligt undvikit hvarandra. Margareta blef nu ärkebiskopens frilla och hade med honom fått två barn, hvilka fingo gälla såsom Jäppes äkta afkomlingar. Hennes egenskap af närskylld fränka dolde i det längsta hennes verkliga ställning, och vid de gästabud, som ofta firades på ärkebiskopens gårdar, var hon ett

[1] Det förra utfärdadt den 3 eller 7 juli 1420 återfinnes i Svenskt Diplom. under n:o 2794; det senare, dateradt 27 maj 1421, förvaras i riksarkivet och har i afskrift benäget meddelats af lektor E. Hildebrand, hvilken med största beredvillighet gått förf. till handa med utdrag ur de ännu otryckta, i riksarkivet befintliga handlingarna rörande Jöns Gerekesson.

[2] Af denna uppgift torde man kunna sluta att äfven hon varit änka.

[3] Sådan husbonden varit, sådan var ock hans kapellan. Hvarje påsk biktade Margareta för honom och erhöll absolution för det gångna året. Jfr Sigtunamagistratens bevis.

slags förkläde för de damer, som i dessa fester deltogo. Med denna berättelse för ögonen och den uppfattning af äktenskapet, såsom endast beroende på vissa yttre former, ärkebiskopen uttalat, kan man med skäl befara att han i Helleka sökt en ny »forsia» för att begagna ett mildare uttryck, samt att den lott, han ämnat Gottschalk, möjligtvis varit föga bättre än den, han förut tilldelat Jäppe. Likasom Jäppe och Margareta hade äfven Gottschalk och Helleka vigts af huskapellanen, kanske ock tillhållits att mumlande besvara hans fråga samt afhålla sig från hvarandra. Härtill kunde åtminstone den hos kurian oafgjorda frågan hafva tjänat såsom ett antagligt skäl. Säkert är emellertid att ärkebiskopen, såsom redan visats, så mycket som möjligt hållit äfven dem åtskilda. Om några misstankar beträffande renheten af ärkebiskopens afsikter funnits hos Gottschalk, kan man icke veta, men äfven om sådana under årens lopp uppstått, har han ändock svårligen kunnat handla annorlunda än han gjort. Det var ju för att främja *hans* sak, som ärkebiskopen stred och kämpade, det var ju för att åt honom bevara den sköna Helleka, värna hennes rykte och freda henne för följderna af den förbittring och harm, rättegången väckt hos allmänheten, som ärkebiskopen tog henne under sitt beskydd och omgaf henne med en lifvakt, större än som mången gång bestods en drottning. Det var ju också endast genom Helleka och hennes ägodelar, som han kunde vinna godtgörelse för sina oerhörda kostnader. De hvarandra ständigt motsägande utslagen och förklaringarna voro också synnerligt ägnade att hos Gottschalk bevara hoppet om en slutlig seger. Men när efter kurians dom äfven följde konungens, grusades hans förhoppningar, och då öfvergick äfven han på kärandesidan och dristade sig att af roten och upphofvet till alla hans olyckor och förluster begära skadestånd. Vid mötet i Köpenhamn och inför världslig domstol kunde ett dylikt yrkande ej upptagas. Något skadestånd fick han väl icke heller sedermera, utan fingo han och Ludbert, hvars kostnader sannolikt uppgingo till föga mindre belopp, kvitta dessa bäst de kunde.

Hvad nu Ludbert särskildt angår, så äro hans djärfhet och ihärdighet beundransvärda, när man besinnar, att hans motståndare stod på höjden af sin makt, då striden började, och han första gången utan synnerligt hopp om framgång vågade det i hans lefnadsställning lika äfventyrliga och lifsfarliga som dyr-

bara steget att vädja till kurian emot den myndige ärkebiskopen. Hans kärlek till Helleka och förbittring emot den i hans lycka obehörigt inträngande prelaten kunna dock fullt förklara detta steg. Men att hans kärlek icke förtvinat under de många år dess föremål undanhållits honom och lefvat i en omgifning, där äfven den starkaste dygd måste svikta, vittnar om ett öfverseende och en fördomsfrihet, som skulle förefalla oförklarliga, om ej kändt vore att den allmänna moralen den tiden varit lika slapp som lagarnas stadganden oerhördt stränga, och att kyskhetsbrott, föranledda af de från äktenskapets välsignelse utestängda prästerna, då ansågos mindre vanärande för de felande. Ludberts fördomsfrihet i detta fall var dock icke större än den här omtalte Jäppe Nilssons, ty icke heller hans kärlek till Margareta Piil hade förkväfts af hennes förhållande till hans blodsfrände, och inför Uppsala domkapitel förklarade dessa båda makar att, om deras sammanlefnad, oaktadt den nära släktskapen emellan Jäppe och ärkebiskopen, kunde göras laglig, de innerligt gärna (lubentissime) ville fortfarande lefva i äktenskap. Om Ludbert, när han nu genom både påflig och kunglig dom återvunnit Helleka, äfven fått hennes odelade hjärta, därom förmäla häfderna intet, men antagligt är att hon känt tillräcklig leda vid det tygellösa lifvet på ärkebiskopens slott och gårdar för att med tacksamhet emottaga hedersplatsen vid den trofaste borgarens husliga härd. Att Gottschalk efter mötet i Köpenhamn sökt hindra Ludberts och Hellekas återförening, därtill finnes ingen anledning, men ordnandet af de tvifvelsutan inveckade affärerna i dödsboet efter Hans Horn synes hafva kräft en längre tid. Detta torde kunna slutas däraf att först den 31 juli 1423 betygar Stockholms rådstufvurätt att Helleka, som då ännu kallas Helleka Horns, aflämnat alla bref och handlingar hon egde efter sin förre man Hans Horn. Afvittring synes således nu hafva ägt rum, och äktenskapet därefter med vigsel fullbordats, ty den 18 oktober samma år nämnes hon uttryckligen såsom Ludbert Kortenhorsts maka, då arfskiftet efter Hans Horn emellan Ludbert, å sin hustrus vägnar såsom arfvinge efter hennes aflidne son med Hans Horn och innehafvare af hennes giftorätt, samt Cordt Rogge, gift med Horns dotter Dorotea, införes i stadens jordebok. Om Ludbert länge fått njuta sin genom mönstergill ihärdighet och med dryga ekonomiska uppoffringar vunna lycka är obekant; men efter den 13 augusti

1425, då han inför Stockholms rådhusrätt jämte Cordt Rogge uppträder i en fråga, som rörde ett af hans företrädare i äktenskapet stiftadt prebende, möter han icke mera i handlingar från denna tid. Emellertid är hans minne förtjänt att bevaras.

Såsom här redan nämnts, vågade ej konung Erik låta ärkebiskop Jöns återvända till Uppsala efter mötet i Köpenhamn, utan skulle han tillsvidare — dock i full frihet och vördnad — vistas hos ärkebiskopen i Lund. Men efter den bistra skrifvelse, hvaruti Jöns Gerekesson bestred dennes primat, kunde han väl ej där vänta något hjärtligt välkomnande. Han anhöll därför att i stället få stanna hos konungen. Detta beviljades och tillförsäkrades honom all nödtorft efter hans höga stånd och värdighet emot löfte på ära och tro att ej olofligen söka undkomma. Tro och lofven hade dock nu mera för Jöns Gerekesson ingen betydelse. Omkring den 15 augusti skuddade han stoftet af sina fötter och flydde »insalutato hospite» från Danmark, men hvart är ej kändt. Då han sedermera fordrade att rättegången skulle hållas i Lübeck, vill det synas, som om han valt denna stad till tillflyktsort. Emellertid ansåg konungen nödigt att förordna om vården af hans ärkebiskopsstol och dess gods, och med biskoparne i Vesterås och Åbo samt riddarne Nils Eringislason och Krister Nilsson, af hvilka de tre förstnämnda, som deltagit i rådsmötet, möjligtvis då ännu voro kvar i Danmark, sändes ett öppet bref till Uppsala domkapitel med uppdrag att taga vård om de ärkebiskopliga godsen och kyrkans egendom, intill dess konungen erhållit den helige faderns förordnande, huru härmed skulle förfaras. Konungen förklarade därjämte att, om kapitlet ej härpå ville inlåta sig, han i så fall ämnade att förordna någon annan. Kapitlet sammanträdde den 20 september[1] och förklarade sig villigt att lyda konungens befallning för att om möjligt rädda och bevara Uppsala kyrka, till hvilken ärkebiskopen redan stod i ren skuld för flera tusen mark och på hvilken han dessutom genom sköfling och tyranni våldfört sig till många tusen marks värde.

Jämte skrifvelsen till kapitlet afsände konungen såsom »kyrkans lydige son» äfven en supplik till påfven,[2] hvaruti han, af nitälskan för rättvisan, kyrkans ära och nytta klagar, att

[1] Dipl. Suec. n:o 2685.

[2] Dennas innehåll är endast känd genom kardinalen Guillermi skrifvelse den 22 maj 1420. Dipl. Suec. n:o 2776.

ärkebiskop Jöns offentligen beryktats för en mängd oerhörda och skändliga brott[1] och därigenom åstadkommit stor förargelse samt icke, oaktadt konungen först enskildt och broderligen samt sedan genom utsända vördnadsvärda män varnat honom, däraf låtit rätta sig, utan till och med inför konungen i sittande råd öppet förklarat, att han till försvarande af en uppenbart vrång dom, som han, därtill bestucken, fällt i ett äktenskapsmål, ville vedervåga »sitt lif, sin själ och sin ära, sina egna, sina vänners och Uppsala kyrkas gods och ägodelar».[2] Konungen utber sig därför, att en sådan skymf och vanära måtte afvändas från kyrkan i hans rike, och anhåller, att någon af kyrkans kardinaler eller prelater måtte förordnas att å ämbetets vägnar summariskt — men utan sken af domstol — undersöka ärkebiskopens lefverne och förvaltning med rätt att afsätta eller på annat sätt straffa honom, eller ock föreskrifva botgöring och suspension från ämbetets utöfvande, samt tillika förordna om förvaltningen af ärkebiskopsstolens tillhörigheter. I afvaktan af de föreskrifter, som härom kunde komma att lämnas, hade konungen emellertid uppdragit denna förvaltning åt kapitlet, som afsatt ärkebiskopens fala och illa ansedda förvaltare och i deras ställe tillsatt hederliga och aktade män. Att ärkebiskopen fått kännedom om att en sådan skrifvelse afgått, torde hafva varit närmaste anledningen till hans flykt. Han insåg nog att ett djärft och dristigt inskridande var af nöden, om den hotande faran skulle kunna afvärjas. Innan den kungliga skrifvelsen hann föranleda något beslut inom kurian, inställde han sig personligen i Rom[3] och uppvaktade med en egen klagoskrift, däri han ställer sig själf och sin vandel i den ljusaste dager, men anklagar herrarne i sitt kapitel att olofligen hafva trängt sig in i kyrkans gods, beröfvat honom hans egendom, afsatt hans ämbetsmän o. s. v., hvarför han fordrar att kardinalen Montis Arragonum[4] måtte förordnas att inför

[1] *Presertim periurii, dilapidacionis bonorum ecclesie, oppressionis cleri sibi subecti, sacrilegii, contemptus clauium ecclesie et auctoritatis sedis apostolice, publici concubinatus, adulteriorum quamplurium ac eciam incestus, eciam cum matre et filia et quampluribus aliis horrendis criminibus.* — Detta syndaregister upprepas i flera därefter utfärdade skrifvelser.

[2] Äfven detta uttalande upprepas ständigt i de följande brefven och på ett sätt, som synes angifva detsamma såsom själfva domskälet.

[3] Ingeniose evadens Papam adiit acturus contra suum capitulum et contra regem (Diarium Waztenense, Script. Rer. Suec. I, 133).

[4] Kardinalerna benämndes efter deras kyrkliga poster vid sidan af kardinalsvärdigheten och ofta utan deras förnamn såsom Sancti Marci, Montis Arragonum, Mediolanensis o. s. v. Den här ifrågavarande kardinalens eget namn förekommer ingenstädes i de anförda handlingarna.

kapitlet särskildt tilltala ärkedjäknen Petrus och herr Elavus, samt tillhålla dem att — vid äfventyr af suspension, bannlysning, interdikt och andra straff — inom förelagd tid åter insätta honom i hans rättigheter och ämbetsutöfning, trygga honom till lif och egendom, visa honom behörig lydnad — samt antingen inför romerska kurian eller i staden Lübeck — stå honom till svars för deras olaga tilltag. Den helige fadern blef på detta sätt satt emellan tvänne eldar. Rättmätigheten af de från konungen inkomna klagomålen kunde efter de vadeinlagor, kurian förut fått emottaga, icke gärna betviflas, men å andra sidan förelågo här saker af så ömtålig beskaffenhet, att de icke utan i yttersta nödfall borde bringas till allmänhetens kännedom. Det torde väl ock kunna antagas, att ärkebiskopen inför påfven och kurian uppträdt med en sådan säkerhet, som kunnat ingifva misstankar att hvad som nu från den aflägsna kyrkoprovinsen inberättats vore öfverdrifvet och beroende på missuppfattning eller personlig illvilja. Största försiktighet var sålunda af nöden, men saken dock så allvarlig, att en närmare undersökning icke kunde undvikas. Emellertid kunde hans helighet icke finna, att kapitlet handlat i afsikt att förskingra utan att bevara kyrkans gods, och ansåg därjämte att det kunde väcka förargelse, om en person, anklagad för så grofva brott, utan vidare återinsattes i utöfningen af ett ämbete, hvarifrån han möjligen snart därefter måste åter skiljas. Kardinalen Guillermus fick därför i uppdrag att närmare undersöka förhållandet, men äfven om han ansåg nödigt att utfärda stämning, skulle han likväl öfverlämna frågan till hans helighets vidare pröfning. Emellertid skulle ärkebiskopens klagoskrift genom kardinalen »Montis Arragonum» försorg delgifvas Uppsala domkapitel till förklaring. I följd af det honom lämnade uppdraget förklarar Guillermus den 22 maj 1420 i bref till ärkebiskop Johannes i Riga[1], att konungens supplik visserligen synts innebära tillräcklig anledning till en laga undersökning, men då hvarken i hans anmälan eller i den påfliga skrifvelsen några särskilda brott och öfverträdelser uppgifvits utan dessa endast i allmänna ordalag omnämnts, hade han inför romerska kurian låtit höra några vittnen, som härom egde närmare kännedom. Af hvad dessa anfört hade han dock förnummit, att ärkebiskop Jöns Gerekesson vore allmänt vanryktad, hvarför han beslutat att till sanningens utletande enligt

[1] Diplom. Suec. n:o 2776.

den kanoniska lagens föreskrifter och Guds bud företaga en undersökning, på det att ärkebiskopen måtte beredas tillfälle att försvara sig, och sanningen af de gjorda tillvitelserna pröfvas. För tillfället var dock kardinalen af andra viktiga angelägenheter hindrad att personligen därmed taga befattning, hvarför han med hänvisning till den skrifvelse, han själf emottagit, uppdrager åt ärkebiskop Johannes i Riga att företaga nämnda undersökning och att till ort och ställe, som han själf funne lämpligast, inkalla ärkebiskop Jöns Gerekesson att personligen eller i händelse af laga förfall genom ombud höras, och att, om han af tredska uteblefve, ändock fullständigt utreda allt, utan att afkunna slutlig dom, men dock med rätt att efter omständigheterna antingen suspendera ärkebiskopen och i så fall förordna om vården om kyrkan och dess gods, eller ock på grund af den skrifvelse, som af kardinalen Montis Arragonum utfärdats, återinsätta honom i ämbetet. Allt detta likväl med åliggande att öfver hvad härvid kunde förekomma och beslutas äfvensom öfver rättegångens hela förlopp insända vederbörligen bestyrkt redogörelse.

Ärkebiskop Jöns Gerekessons klagoskrift delgafs Uppsala kapitel den 3 juli 1420, och detta afgaf genast påföljande dag ett i allvarliga och bestämda ordalag affattadt svar, hvilket — med uteslutande af ingressen — i hufvudsak innehöll följande. Manade af ärkebiskopens supplik till påfven och ett till följd däraf utgånget stämningsbref (*littere monitorie et citatorie*) förklara domprosten Petrus, dekanen Lindvid och nio andra kaniker i sittande kapitel, uti afsigt att till den apostoliska stolen vädja däremot, stämningen såsom på smygvägar åstadkommen (subrepticium) vara utan all kraft och verkan, samt däruti omförmälda straff alldeles betydelselösa, äfvensom att samma skrift med sanningens fördöljande falskeligen erhållits. I sin supplik förklarar ärkebiskopen att han i flera år berömligen styrt det folk, han haft under sin lydno, undervisat det med sitt lefverne och sina goda seder, genom utöfvande af sitt prästämbete och genom att, så långt mänsklig svaghet det medgifvit, afhålla sig från alla synder. Gud gifve (*utinam*) att så vore, men Gudi klagadt (*proh dolor*), förklara kapitelmedlemmarne, hela Sveriges land och angränsande länder veta att ett motsatt förhållande ägt rum. Vidare har han förtegat mången sanning, som om den uttalats, med allt skäl skulle bevekt den helige fadern att icke medgifva hvad

han nu medgifvit. Ty om ärkebiskopen omtalat, huru han förtryckt icke blott sitt prästerskap utan äfven prästernas och kyrkornas landbor och underlydande med utskylder och otillbörliga pålagor, huru han skadat sin domkyrka genom att afhända henne hvad hellst som fallit i hans tycke, hvilka ofantliga penningsummor han utkräft af stiftets prästerskap under form af gästning utan någon motsvarande ämbetsförrättning, huru han i många år beröfvat stiftet sin tjänst såsom ärkebiskop och gjort mycket annat, som icke passade för hans stånd; så skulle den helige fadern icke hafva remitterat denna supplik. För att nu gå till särskilda fall hade ärkebiskopen förtegat att han belagts med kyrkans större bann,[1] hvartill han af flera skäl gjort sig skyldig och att han ej erhållit absolution. Han hade belagts med detta bann, därför att han — då herr Johannes Jung, präst inom Uppsala stift, som anhängiggjort rättegång emot honom, hvilken rättegång då ännu hvilade hos kurian — själf närvarande i predikarebrödernas kloster i Stockholm och emot klostrets privilegier befallt sina anhängare att ända till blodsutgjutelse slå denne herr Johannes samt draga honom sönderslagen och sargad ut ur klostret, där likväl äfven rena ogärningsmän äga rätt att njuta kyrkans skydd, samt därifrån släpas genom gatorna, och hade detta våld föröfvats utan afseende på den öfverfallnes prästerliga stånd eller på stället. Han hade vidare belagts med det större bannet därför att han på egendomar, tillhörande prästborden i Skeptuna, Närtuna och Markem inom Uppsala stift och äfven på andra prästbord anbefallt åtskilliga våldsgärningar, och när sådana, som i hans namn föröfvats, blifvit öfverklagade, lämnat dem utan allt afseende tvärt emot Vilhelms af Sabina, af den apostoliska stolen fastställda, statuter, hvaruti stadgas, att eho som under sken af gästning öfvar våld

[1] En formlig bannlysning med dess storartade ceremonier skulle äga rum i stiftets domkyrka och bannstrålen utslungas af en biskop. Men då detta kyrkliga straff icke förrän nu omnämnes, får man väl antaga att denna kraftåtgärd — om den verkligen ägt rum — ej kunnat vidtagas, innan kapitlet på grund af konungens bref tagit hand om ärkebiskopsstolen och ärkedjäknen Elavus utsetts till dess officialis in spiritualibus, i hvilken egenskap han nämnes den 20 september 1419. I kardinalens Guillermi utförliga relation till ärkebiskopen i Riga omtalas icke någon sådan åtgärd, ej heller i dennes stämningsskrifvelse, ja ej ens i den slutliga afsättningsdomen. Antingen har således detta tilltag lämnats utan afseende eller ock bannet stannat vid ett kapitelbeslut, hvilket synes troligast. Under en pågående utredning af ärkebiskopens brottslighet, hvilken in specialibus ej ännu kunde anses fullt bevisad, har en formlig bannlysning icke gärna kunnat verkställas.

i prästernas af Uppsala stift hem eller af andra skäl bryter deras hus och dörrar eller bortröfvar något eller lägger våldsam hand på prästerna eller deras husfolk, han skall drabbas af exkommunikation, och härtill lägges i den apostoliska stadfästelsen »genom själfva gärningen» (*ipso facto*). När nu ärkebiskopen aldrig sökt absolution, förklaras ett reskript före erhållen sådan sakna all gällande kraft. Ärkebiskopen säger ock, att Uppsala domkapitel inträngt i hans egendom, fast och lös, i hans gods och gårdar samt beröfvat honom många ägodelar. Kapitlet svarar att, när hans tyranni och grymhet kommit till konung Eriks kunskap, hade denne icke velat att befästade hus och gårdar skulle förblifva i händerna på ärkebiskopens anhängare och dessa såsom förut hafva makt att fortfarande förhärja prästerna och kyrkornas landbor. När så ärkebiskopen i ett ringa mål, som hvarken rörde kyrkans eller statens fri- och rättigheter, inför konungen i sittande råd tredskande och öfvermodigt förklarat, att han för denna saks försvar ville våga sin domkyrkas och alla sina kyrkors gods och klenoder, uppdrog konungen, fruktande att verkställighet skulle följa på hotelsen, åt kapitlet att taga vård om alla ärkebiskopsstolens tillhörigheter och inkomster. Kapitlet hade därför tagit dessa om händer, till dess den apostoliska stolen, fullständigt upplyst om verkliga förhållandet och efter mogen pröfning, härom fattat beslut. Till sist förklarar kapitlet att, ehuru de beskyllningar, för hvilka det redan utsatts, äfvensom hvad däraf kan följa, grundats på förstucken sanning och sålunda äro utan kraft och verkan, det likväl måste däremot nedlägga sin protest, vördsamt lämnande sig och allt sitt fasta och lösa gods under den apostoliska stolens beskydd, med begäran om vadebevis och öppen rätt att i deras vadeinlaga ändra, bättra, tillägga, undantaga och förändra, hvad tjänligt kunde synas.

Att denna protest icke ensam skulle göra tillfyllest att trygga kapitlet emot dess hufvudman var att frukta. Dess närmaste påföljd skulle antagligen blifva en undersökning och ett förhör inför kurian. Det fordrades således särskilda ombud att där vidare tala och svara. Inom sig hade kapitlet, såsom det vill synas, redan fördelat utöfningen af ärkebiskopsämbetet sålunda, att dekanen Lindvid blifvit officialis in spiritualibus och domprosten Olaus Laurencii officialis in temporalibus. Denne jämte kaniken Nicolaus Michaelis och magister Johannes Skrimp, auktoriserad sakförare (procurator caussarum) i det påfliga pa-

latset, utsågos till kapitlets ombud, och för dessa utfärdades den 7 september samma år en gemensam men dessutom för hvar och en särskildt gällande fullmakt, hvilken i fullständighet och omständlighet söker sin like och såsom prof på den tidens vidlyftiga och tungrodda kurialstil äger ett särskildt intresse.[1]

Icke många veckor därefter hade Guillermi skrifvelse kommit till Riga, och på själfva julaftonen 1420 utfärdade ärkebiskop Johannes stämning till Jöns Gerekesson att den 16 näst påföljande juni månad, om den dagen vore rättegångsdag, men i annat fall näst därpå följande sådan, inställa sig i Uppsala domkyrka och där svara i de mål, som mot honom anhängiggjorts. Äfven denna handling är af intresse, då den visar den omständliga apparat, som härvid sattes i rörelse. Stämningen skulle, om så ske kunde, tillställas ärkebiskopen personligen, men dessutom i bestyrkta afskrifter anslås i hans vanliga hemvist i de ärkebiskopliga residensen, i Uppsala domkyrka samt öfriga kyrkor, och dessutom med hög och ljudelig röst uppläsas på alla offentliga ställen, där folk samlats, vare sig för gudstjänsts åhörande eller för andra angelägenheter, hvar, när och huru ofta domprosten Olaus Laurentii kunde finna skäligt. Allt detta vid straff af bannlysning för den försumlige. Till stämningsmän, om man kan nyttja denna nutida benämning, förordnas alla andliga af olika stånd och grader, men för att stämningen ovillkorligen skulle komma till den stämdes kännedom och någon okunnighet om densamma icke kunna förebäras, påkallas äfven de världsliga myndigheternas hjälp.

Till denna viktiga rättegångsdag rustade sig nu kapitlet att med all åtkomlig bevisning ansätta sin andlige fader och styresman. Liksom det förut i Ludberts mål uttryckligen förklarat sig utan skuld till hvad ärkebiskopen utan dess hörande företagit sig beträffande Ludberts appellation, Gottschalks och Hellekas vigsel m. m., sökte det äfven i allt öfrigt frisäga sig från all delaktighet i hans olagliga tilltag. I sina föregående skrifvelser hade det så varsamt som möjligt berört hans enskilda lif och i tillkännagifvandet om öfvertagandet af vården om de ärkebiskopliga godsen den 20 september 1419 omtalas visserligen hans stora sedeslöshet, hvarigenom kyrkan skändades och man kunde befara att de hedningar, som bodde intill stiftets gränsor, skulle afskräckas från och få afsky för kristendomen,

[1] Dipl. Sv. n:o 2810.

men några särskilda förbrytelser i detta afseende nämnas ej. Nu hade dock alla betänkligheter fått vika, nu gällde det att gå från generalia till specialia, och att samla emot honom all den bevisning, som kunde åstadkommas. Stämningen låter ana, och af konungens bref den 9 april 1421 framgår tydligt, att flera kärande uppträdt eller väntades, ty — säges däri — ärkebiskopen af Riga skulle nu »høre oc atskiliæ sagher oc delemaal mellom erckebiscop Jens af Upsale oc capitel i Upsale oc alle andre, som uppa hannem have at kære». Hvilka dessa kapitlets medkärande varit, känner man ej, men antagligt är dock att hans forna trotjänare Jäppe Nilsson varit en af dem. Hans samvete hade vaknat, och antagligen var det genom prästerlig tillskyndelse, som han förmåddes att för sin själs frälsning begära skilsmässa från sin hustru, då ett äktenskapligt samlif i följd af hennes förhållande till ärkebiskopen var urbotamål både efter gudomlig och mänsklig lag. Det bevis han begärt af kapitlet samt intyget af magistraten i Sigtuna hafva antagligen sökts i sådant syfte. Flera andra torde nog hafva följt hans exempel, ehuru upplysningar därom saknas, då självfva rättegångshandlingarna gått förlorade, såvida de icke finnas någonstädes uti Vatikanens ännu ej fullt kända häfdegömmor. Förlusten är dock icke synnerligt stor, då man med full visshet kan antaga, att de icke innehållit något, som kunnat ställa den anklagade i en fördelaktigare dag. Till aktor i målet förordnade domprosten Olaus Laurentii, i sin egenskap af procurator et promotor cause inquisitionis etc., den 12 mars 1421 herr Nils Birgersson altarista i Upsala, men äfven dennes utan tvifvel skriftligen uppsatta anklagelseakt saknas.

Hvar Jöns Gerekesson vistats efter sin flykt från Köpenhamn och sitt besök i Rom är ej kändt, men möjligt är att han, såsom redan nämndt är, uppehållit sig i Lübeck. Emellertid befanns han den 1 april åter inom konung Eriks landamären på Dragsholms slott, som då lydde under biskopen i Roskild. Om han varit där såsom biskopens gäst eller konungens fånge, är obekant, men osannolikt synes det icke, att han ännu en gång frivilligt lämnat sig i konungens våld samt anropat och fått löfte om dennes bistånd. Där delgafs honom stämningen af domkapitlets utsände ombud, kaniken mag[illegible]
Ingevaldi, åtföljd af notarius publicus Benedictus [illegible]
prästen i Northorp af Roskilds stift Petrus Esberr[illegible]

kalladt vittne. Stämningen upplästes, afskrift lämnades och notariatsbevis om delgifningen uppsattes, så att allt var i full laga ordning. Det var icke heller Jöns Gerekessons afsikt att nu draga sig undan, men då konungen förbjudit honom att återvända till Sverige, fordrades härtill dennes tillstånd, hvarför ock ett formligt lejdebref utfärdades den 9 i samma månad. Utrustad härmed infann han sig ock på den utsatta rättegångsdagen i Uppsala domkyrkas högkor. Ärkebiskopen af Riga höll ransakningen i närvaro af ärkebiskopen i Lund samt biskoparne i Linköping, Strängnäs, Åbo och Oslo. Det enda man känner om förloppet härvid är hvad som meddelas i en påflig bulla af den 5 mars 1422, hvaraf framgår att herr Jöns med slingrande och ogrundade invändningar (pretensis et frivolis occasionibus) bestridt undersökningen och emot behörigheten däraf vädjat till apostoliska stolen, men att domaren ej upptagit hans vad såsom fullkomligt obefogadt, utan fortsatt undersökningen, anställt vittnesförhör och emottagit bevis m. m. samt, då han ej själf ägde afkunna slutlig dom, öfversändt alla handlingarna jämte eget utlåtande och fullständig redogörelse för förhandlingarna under sitt sigill till kardinalen Guillermus. Någon förändring i de redan gjorda anordningarna beträffande ärkebiskopsämbetets och godsens förvaltning synes ej hafva vidtagits. Att undersökningen varit vidlyftig och upptagit flera rättegångsdagar kan antagas, likasom att därunder sådana förhållanden kommit i dagen, att man hellst önskat att allt måtte i tysthet begrafvas och tvisten slutas med en fredlig uppgörelse. Konungen synes äfven hafva föredragit en sådan lösning och reste själf i medlet af september till Sverige, där han i och för denna fråga utsatt ett möte med rådets andliga och världsliga ledamöter att hållas vid biskopsgården Rönö den 23 i samma månad.[1] Ärkebiskop Jöns förklarade sig nu villig att afträda sitt ämbete, men för att ej till detsammas vanärande behöfva tigga sitt uppehälle, fordrade han i gengäld ett anständigt underhåll. Härtill var kapitlet villigt, och då konungen samt de närvarande prelaterna och riksråden äfven biträdde förslaget, uppgjordes af ärkebiskopen i Riga följande öfverenskommelse. Jöns Gerekesson, som högtidligen afsade sig sitt ämbete, skulle få medtaga från Sverige allt det

[1] Konungens resa omtalas i Diarium Waztenense, l. c. sid. 143. Mötet synes dock ej hafva hållits på själfva biskopsgården utan på det närliggande Öfre Rönö, åtminstone är förlikningshandlingen där utgifven. Denna, daterad den 23 september 1421, finnes i Riksarkivet och har meddelats af lektor Hildebrand.

husgeråd, han medfört till Uppsala eller på egen bekostnad låtit förfärdiga, och i staden Lübeck af ärkebiskopsstolens medel äga att lyfta en summa af 300 engelska nobler men därmed själf betala sina skulder. Af ärkebiskopsstolens inkomster skulle han dessutom, så länge han lefde och ännu ej erhållit annat stift, åtnjuta ett årligt underhåll af 400 rhenska floriner, som till honom eller hans prokurator skulle utbetalas i staden Rostock, den ena hälften juldagen och den andra midsommarsdagen hvarje år, hvaremot han afsade sig alla fordrings- och ersättningsanspråk för förhållna inkomster under de närmast gångna åren. Förlikningen, som beseglades af ärkebiskoparne i Riga och Lund samt de här förut omnämnda fyra biskoparne och utskrefs i flera af notarius publicus Johannes Faulhaber signerade exemplar, skulle dock för att äga giltighet af påfven godkännas. Om dennes bifall synes man dock hafva varit förvissad, ty ehuru herr Jöns ännu ej kunde anses lagligen och för alltid skild från sitt ämbete, började kapitlet redan underhandla med konungen om tillsättningen af hans efterträdare. Kapitlet ville om möjligt undvika att få denne sig påträngd utan val, samt åtminstone bevara skenet af fri valrätt. Konungen medgaf ock att trenne af kapitlet såsom lämplige ansedde män skulle för honom föreslås, hvilket ock skedde,[1] och af dessa förordnade han Vadstenamunken Johannes Haquini till ärkebiskop. Denne synes också, om ej genast dock kort härefter, tagit ärkebiskopsstolen i besittning.

Kardinalen Guillermus hade under tiden emottagit de honom tillsända förseglade ransakningshandlingarna, hvilka brötos i närvaro af Jöns Gerekessons prokurator, som emot deras innehåll såsom långt mer än skäligt graverande för hans hufvudman anmälde protest. Vid denna fäste dock kardinalen lika litet afseende som vid hans anmälda vad emot undersökningsförrättningen och fordran på nya vittnesförhör, utan föredrog handlingarna för påfven, hvilken genom utfärdad bulla den 5 mars 1422 förklarade Jöns Gerekesson, hvars långa syndaregister å nyo uppräknas, för alltid skild från ärkebiskopsstolen i Uppsala och från utöfningen af annan högre prästerlig tjänst. Efter detta föga hedersamma afsked borde väl den på Öfre Rönö till stort intrång för efterträdaren träffade föreningen ansetts såsom

[1] Dessa voro biskopen i Åbo Magnus, kaniken i Linköping och Strängnäs dr Nicolaus Ragvaldi samt den ofvannämnde Johannes Haquini, hvilken synes fått tredje förslagsrummet.

ett pactum turpe och således icke kunnat vinna påflig bekräftelse, men det är dock troligt att så skett på konungens förord. Mera ovisst torde det däremot vara, om Uppsalakapitlet stått fast vid allt, hvartill det förbundit sig. Den Vadstenamunk, som i klostrets diarium antecknat uppgörelsen, tillägger »puto quod condicio ista nichil ligat», och hans till ärkebiskop befordrade kamrat torde nog hafva delat hans åsikt, men sannolikt är dock att han såsom villkor för konungens utnämning måst afgifva särskild förbindelse att ej bryta uppgörelsen. Frågan huruvida pensionen utgått eller icke kan dock vara af mindre vikt. Uppsala domkapitel hade i allt fall vunnit sitt och hela landets önskningsmål att befrias från den skändlige och tyranniske prelaten, och detta var hufvudsaken.

Härmed afträder Jöns Gerekesson från den svenska skådebanan, men hans lefnads sorgespel är ej därmed ändadt. Om han tillbragt de närmast följande åren i Rostock, som han, att döma af uppgörelsen på Rönö, tyckes hafva valt till framtida vistelseort, eller om han återvändt till Danmark är ej kändt. Ericus Olai[1] vill veta att han i Danmark inspärrats i fängelse och utsläppt därifrån kommit till Island, men någon lång fängelsetid är dock icke antaglig, ty hvarför skulle konungen varit så angelägen att skaffa honom ett rikligt underhåll, om afsikten varit att låta honom försmäkta i fångenskap. En annan fråga kan vara, om han under åren 1421—1429, då han försvunnit ur sikte, genom kyrklig penitens sökt försona sina förra synder. För de brott, hvartill han gjort sig skyldig, kräfde denna en tid af 7 år[2] med 7 karener (40 dagsfastor) och en mängd extra fastedagar däremellan, starka kroppsliga späkningar och ett oändligt antal pater noster och ave maria m. m., som herr Jöns svårligen kunnat uthärda, men hvarifrån han dock till en god del kunde friköpa sig. Johannes Magnus vill göra troligt att han sysslat med stränga botöfningar,[3] och på något sätt måtte han väl hafva gjort sig fri från sina värsta synder, då han kunnat åter användas i kyrkans tjänst; ty säkert är, att han om-

---

[1] Script. rer. Suecic. Tom. II, s. 145.

[2] Jfr Diplom. Suec. ed. Hildebrand V, s. 31 under rubriken pro adulterio, periurio et incestu.

[3] Script. rer. Suecic. Tom III: 2, s. 60. Johannes Magnus är dock i detta fall en högst otillförlitlig sagesman, ty hela hans skildring af denne sin företrädare afser endast att genom de mest djärfva jämförelser gissla sina egna samtida i Sverige. Han förlägger dessutom botgöringen till Island, hvilket fullkomligt vederlägges af isländarnes uppgift om hans lif därstädes.

kring år 1429 blifvit nämnd till biskop i Skalholt på Island, hvilket stift då under flera år stått ledigt och skötts af vikarie, som nu var gammal och utsliten.[1] Efter att hafva tillbragt vintern i England kom han själfva midsommaraftonen 1430 till sitt nya stift och landade i Fanarfjorden, enligt sin gamla vana åtföljd af 30 drabanter,[2] till större delen irländare, men blott af två präster Matheus och Nicolaus. Isländarne och i synnerhet hans egna stiftsbor emottogo honom med öppna armar[3] och synas hafva ansett för en ära att erhålla en biskop, som förut beklädt ett ännu högre kyrkligt ämbete. Han landsteg också under de mest gynnsamma förhållanden. Året hade varit godt, gräsgrödan ovanligt frodig och fisket särdeles ymnigt, och som Jöns Gerekesson själf antagligen uppträdt icke blott med glans och ståt utan äfven visat sina mest behagliga sidor — ty att han haft ett vinnande sätt, när han någon gång velat däraf begagna sig, är otvifvelaktigt — så blef folket särdeles gynnsamt stämdt emot honom.[4] Gåfvor af fisk och andra varor tillfördes honom i sådan mängd, att han redan samma sommar kunde skicka den ene af sina präster Nicolaus öfver till England med en full skeppslast att där försäljas. Hade han nu mäktat lägga band på sin egen onda natur, med allvar ägnat sig åt sitt herdekall samt framför allt kunnat tygla den vilda hord, han medfört, funnos således de bästa förutsättningar för ett lugnt och lyckligt lif på den aflägsna ön. Men dess värre brast han i allt detta, och äfven om hans egna afsikter möjligen varit goda, vållade dock hans omgifning, att de visitationsresor, han här företogo, blefvo lika förhärjande, blodiga och afskydda som hans resor i Sverige. Stundom med biskopens goda minne, men oftare honom ovetande, begingo dessa stråtröfvare de gröfsta våldsbragder mot landsfolket, så lägre som högre. Sålunda grepo de tvänne af öns mest framstående yngre män, Thorvard, son af Lopt den rike på Mödruvall, och Teit Gunlögsson på Biarnanes, och släpade dem i fjättrar till Skalholt, där de kastades i ett ohyggligt fängelse och fingo förrätta de gröfsta trälsysslor. Så hände det sig att det biskopliga röfvarbandets anförare Magnus,[5]

[1] Källorna till hvad här nedan meddelas äro dels Isl. Annaler utgifne af d:r Gustav Storm Chra 1888, dels Finn Jonssons Hist. Eccl. Islandiæ Tom. II, s. 471 och följande.

[2] »Domino simillimos, id est malefactores», Finn Jonss. l. c.

[3] »Ambabus exceperant manibus», l. c.

[4] þui at landzfolkit vard nockut bradþytt vid byskopin (Isl. Annal. l. c. sid. 296)

[5] Han kallas »Primipilus» af Finn Jonsson, »kæmeistari» i annalerna.

som ansågs vara en oäkta son till biskopen, hade kastat lystna blickar på en isländsk ungmö Margareta, dotter till Vigfus hirdstyre. Han begärde hennes hand och då denna begäran afslogs, tågade han i spetsen för sin herres drabanter till Kirkiubol i Midnes, där Margareta och hennes broder junker Ivar vistades, kringvärfde huset och antände det. Ivar, som kom ut och satte sig till motvärn, dödades af ett pilskott, men Margareta lyckades att med hjälp endast af en skära bryta sig genom väggen i ugnshuset (köket) och sålunda undkomma. Hon gjorde nu ett heligt löfte att hämnas och aldrig träda i brudstol med någon annan än den, som på biskopen och hans följe utkräfde en blodig hämnd för broderns död.

Öfverfallet och branden på Kirkiubol väckte allmän förbittring öfver hela Island och ryktet om Margaretas löfte äggade öns unge män att rusta sig till strids. Talet härom kom äfven till fångarne på Skalholt och tände hos Thorvard Loptsson begäret att göra sig värdig den väna Margaretas hand. Huru han lyckades komma ut ur sitt fängelse, vet man ej, men hvad Teit angår, hade under ett gästabud påskdagen 1433 de rusiga väktarne lagt ifrån sig nycklarna, och en medlidsam tjänstekvinna begagnade detta tillfälle att för honom öppna fängelsets portar. I dessa män fingo de uppretade bönderna goda anförare, och den 18 augusti, som var den helige Torlaks högtidsdag, framryckte båda i spetsen för väldiga skaror till Skalholt. Biskopen, underrättad härom, insåg genast, att all räddning var omöjlig, och förklarade för sin omgifning, att nu vore deras sista stund kommen. Han klädde sig i full skrud och begaf sig med sina präster och drabanter in i kyrkan, hvars portar reglades. Här steg han fram för högaltaret med hostian och kalken i händerna och uppstämde mässan.[1] Men fienderna läto icke häjda sig af dessa hädares gudstjänst. Kyrkoportarna sprängdes och biskopens tjänare och drabanter blefvo dels i själfva kyrkan dels på kyrkogården nedhuggna till sista man. Men den, de företrädesvis sökte, Ivars mördare Magnus, kunde ej nås af deras hämnd. Fruktande den hotande faran, hade han kort förut seglat bort från ön. Biskopen själf togs till fånga, afkläddes sin skrud och

[1] Man kan här fråga: i hvad afsikt skedde detta? Var det i hopp att fruktan för helgedomens skändande skulle verka mera hämmande på hans fiender, än på honom själf, då han år 1417 bröt friden i Stockholms predikarekloster; eller åsyftade han en kristlig dödsberedelse för sig och sin okristliga omgifning? Man kan tänka sig ett jakande svar på båda dessa frågor.

innesluten i en säck med en sten bunden om halsen dränktes han i Bruarån. Hans lik blef dock sedermera upptaget och jordadt i Skalholts kyrka, men hans tjänare och drabanter ansågos ej värda att hvila i vigd jord. De nedmyllades på ett fält ett stycke därifrån, som sedermera fått namnet Iragärde, emedan de flesta af dem varit eller åtminstone ansågos vara irländare.

Så lyktades Jöns Gerekessons lefnadssaga, en märklig väfnad af oförsynt fräckhet och gräsliga brott. Hans tragiska slut och det okristliga dådet att slita en mässande biskop från kyrkans högaltare till en neslig död ha spridt ett försonande skimmer öfver den döde, som bländat dem bland hans lefnadstecknare, som, då de lefvat tämligen nära den tiden, borde för oss vara säkra sagesmän. Redan antecknaren i Registrum Upsaliense omtalar att järtecken skett vid hans graf, som uppgifves »corruscare miraculis», och Johannes Magnus, hvilken utan tvifvel sett och läst denna anteckning, har från denna »miraculorum gloria» kommit till det fullkomligt falska och oberättigade antagandet, att Jöns Gerekesson på Island genom frivillig penitens till försonande af sina förra synder så uppöfvat sig i dygder och lydnad för Guds bud, att han bör räknas till dem, som lefvat väl och lyckligt. Johannes Magnus har sedermera funnit eftersägare i Messenius och Vastovius, hvilka gjort sitt till för att sprida en helgongloria kring martyren.

Isländarne åter känna alls icke till detta helgonskimmer kring Jöns Gerekessons graf, och Finn Jonsson säger att hans landsmän äro ense därom, att han varit en usling och därtill synnerligen illsinnad (nequam et vir magnopere malus). Möjligt kan dock vara att folktron på Island icke tillåtit den tyranniske och illfundige biskopen att finna ro i sin graf utan låtit honom såsom andra aflifvade ogärningsmän såsom »drög» eller gast spöka vid Bruarån, och att rykten om under af detta slag spridt sig till Skandinavien och där förheligats.

Brytningen i Sveriges historia 1594[1]

AF

E. HILDEBRAND

»Vi begäre intet annat än ett tillbörligt, mildt och kristeligt regemente efter fäderneslandets lag och laga stadgar.»
Ridd. och adelns oration 1594.

De tre första Vasaregenternas tid bildar ett eget kapitel i Sveriges häfder. Vill man för stamfaderns lifsgärning finna en anknytningspunkt i vår äldre historia, får man gå tillbaka nära 300 år, ända till Birger jarls och Magnus Ladulås' dagar. Den förre liksom den senare togo vid efter en period af inre söndring; de blefvo alla tre nydanare och hade i mer än ett fall att stiga utom den bestående författningen. »Vi kännoms dess vider», förkunnade Magnus Ladulås en gång, »att af det välde Gud har oss i skipat, tillhör oss att hugsa och stadga det, som vore Guds heder och de mäns tarf, som riket bygga.» »Oss tillkommer», hette det i Gustaf Vasas mun, »på Guds och rättvisans vägnar och efter all naturlig skäl, att vi som en kristelig konung här på jorden eder och alla andra våra undersåtar bud och regler sätta skola.» Och i samma anda, fast icke med samma lycka, fortsatte de två äldsta sönerna. Det är emellertid lättare att följa Vasaättlingarne i deras verksamhet än Folkungaättlingarna.

Man har svårt att tänka sig en större förvirring i fråga om alla lagliga former än den, hvari Sverige befann sig vid utträdet ur medeltiden. Under mer än hundra år hade den normala utvecklingen varit afbruten, och den femtio år långa republiken

[1] Grundadt på ett föredrag vid Sv. Hist. Föreningens årssammankomst d. 26 febr. 1894. Jfr för öfrigt Svenska Riksdagsakter III: 1, som nyligen utkommit.

under Sturarne hade alltför mycket haft tillfällighetens karakter, för att samhället kunnat lagbindas. Så uppträdde den store skaparen af det moderna Sverige, Gustaf Vasa. Hur kunde för honom det förflutna te sig annat än som obrukbart? Hvar funnos de punkter, där han kunde taga vid för att fortsätta fädernas verk? De voro begrafna under unionens ruiner. Han fattade sin konungauppgift som en nydaning och ett nedbrytande af de hinder, som reste sig mot en sådan. Och han ägde djärfhet nog och styrka för detta värf. Den historiska kontinuiteten, som vi prisa så högt, hade för honom ringa betydelse, och pietet för det häfdvunna, för hvad som varit »gammalt och fornt», var en känsla, för hvilken han — man kan tryggt säga det — var alldeles främmande, däri skiljande sig från Sturarne, hvilka aldrig vågat bryta med »goda gamla sedvänjor».[1] Men det gick honom och hans verk, liksom så många andra nyskapare och nydaningar; det kom en dag, då äfven däröfver det förflutna tog ut sin rätt, och de afskurna trådarna sammanknötos fastare, än man skulle trott.

Och dock fanns i Sveriges landslag ett rättesnöre äfven i fråga om konungamaktens utöfning. Konungabalken begränsade i några med rätta berömda kapitel konungens makt och bestämde hans uppgift på ett sätt, som ännu i dag i vår regeringsform återljuder, men åtminstone hvad lagens *bokstaf* i denna del angår, kan man säga, att den i mycket så godt som icke existerade för Gustaf Vasa. Det var i konungaedens utförliga paragrafer, som grunderna för rikets statsskick innehöllos. Man känner ej ordalydelsen af Gustaf Vasas ed, men vet, att den afvek, mer eller mindre, från landslagens formulering. Riksens råds ed hade bl. a. innehållit det ryktbara löftet att styrka konung så väl som allmoge till de eder, de svurit hvarandra. Det försvann, och ur den gamla formuleringen kvarstod ej stort mer än förbindelsen att icke yppa, hvad konungen ville ha hemlighållet. Allmogens ed slutligen hade vid sidan af den allmänna lydnadsförpliktelsen innehållit den i konstitutionellt hänseende betydelsefulla reservationen: i allt det svarligt är både för Gud och människor honom (konungen) att bjuda och oss att göra, all rätt hållen, hans och vår.» Den ersattes af förbindelser, allt strängare

[1] Att få humle och salt, att hållas vid S:t Eriks lag och goda gamla sedvänjor var hvad allmogen äskade af Sten Sture d. y. för att erkänna honom som riksföreståndare.

och mer detaljerade, att vara konungen och konungahuset trogna och för dem offra all sin välfärd, lif och lefverne, gods och ägodelar och allt hvad de ägde, såsom det hette i ständernas »generaljurament» till Erik XIV år 1561. Det var lagstadgadt, att konungen skulle taga sitt råd bland *infödde* riddare och svenner, liksom att ärkebiskopen där var själfskrifven. Konungen hade visserligen 1527 fått rätt att bestämma med »huru många hästar» en ärkebiskop, liksom andra biskopar, skulle rida, men intet folkets beslut hade för den senare stängt dörren till rådet. Det sattes dock aldrig i fråga, att den första evangeliska ärkebiskopen där skulle taga säte, och det var en tid tvenne *tyskar*, som i detsamma år efter år utöfvade ett afgörande inflytande samt uppsatte rådets betänkanden, hvilka sedan öfversattes på svenska.

Den förändring, som hos samtiden väckte största uppmärksamhet, eller arfrikets införande, hade visserligen omsider fått ständernas bifall. Men den betraktades af de politiskt bildade generation efter generation med en hemlig skräck. En arfkonung kunde ju ej påläggas några band, och hans undersåtar voro till sitt rättsskydd föga bättre än trälar. Att lagbinda arfriket var en uppgift, som satte statsmannavisheten på det svåraste prof.

Men det var icke ensamt konungabalken, som Gustaf Vasa satte sig öfver. En gammal lagfäst rätt var allmogens att till häradshöfdingssysslor upprätta förslag. Det hände, att en menighet ännu gjorde anspråk därpå, men den fick till svar, att Sverige vore ett gammalt konungarike och enligt landets lag och kristlig sed tillkomme det konungen att efter behag till- och afsätta både häradshöfding och lagman — och någon protest hördes icke af. Landskap och härad hade sedan urminnes tid omgifvits af stora skogar, som »alle män» brukat gemensamt och förfogat öfver. Nu hette det, att »alla ägor, som obyggda ligga, höra Gud, konungen och kronan till.» Konungsådra hade en gång varit den för allmän trafik öppna farleden i rikets strömmar, som ej fick stängas genom vattenverk. Nu tolkades termen som bevis för kronans äganderätt till vattendrag och fisken, och dessa skattlades. Odalmannarätten hade sedan hedenhös varit den svenska bondens dyrbaraste klenod. Nu hette det, att om bonden vanskötte sitt hemman, ägde konungen genom sin fogde att sätta en annan i stället, som bättre förstode att bruka jorden till sina barns och — till kronans bästa.

Gustaf Vasa gjorde ett försök att organisera sin maktutöfning både på borgerligt och kyrkligt område, och det stod, äfven detta, i så fullständig strid som möjligt med hvad som i Sverige varit gammalt och fornt. Det misslyckades, delvis åtminstone blott af brist på lämpliga organ för den nya förvaltningens behof. Hade det åter lyckats, skulle samtiden säkerligen fått se en enväldets byggnad, som kunnat täfla med hvilken annan som helst i Europa.

Äfven i förhållandet till sina medhjälpare röjde konungen själfhärskarens later och handlingssätt. Hans regerings viktigaste skiften utmärkas af störtade ministrar. Om de än icke behandlades så hårdt som t. ex. Henrik VIII:s i England, så slutade dock en i landsflykt, en annan i fängelse, en tredje i armod och glömska, och hela det heliga tyska riket genljöd en tid af klagorop öfver den tyranniske svenske konungen.

Trots allt detta, fick Gustaf Vasa af en tacksam samtid hedersnamnet »pater patriæ», fäderneslandets fader, och eftervärlden har ej jäfvat detsamma. Hans envälde modererades nämligen af ett utomordentligt sundt förstånd, en sällan svikande känsla af det praktiskt möjliga och en uppriktig fosterlandskärlek. Han ägde i hög grad den förmåga, som Thucydides prisat hos Temistokles och v. Sybel hos Bismarck, den att genom makten af sin medfödda natur efter en stunds eftertanke finna det riktiga. Det var dessutom ett envälde på folklig grund och medvetandet däraf röjde sig mer och mindre lifligt hos konung Gustaf från första stund till den sista. Glömde han det någon gång allt för mycket, förstod allmogen att göra sig påmint på ett språk, som äfven kung Gösta måste respektera; det var upprorets. Men i öfrigt hade den tidens svenska folk ingenting af vår tids ömhet om lagens bokstaf, och det fanns ingen grundlagstolkare, som kunde väcka det ur dess likgiltighet eller klappa på dess slumrande samvete. Det hade själft mycket svårt att lära sig lydnad för lagen; det var ej nogräknadt med andra, när dess egen rätt ej träddes alltför nära eller det insåg en åtgärds välmenande syfte och praktiska nytta, och det hade en stor respekt för framgången. Det personliga betydde allt, paragrafernas ordalydelse ganska litet.

Så kunde Gustaf Vasa öfverlämna en makt af vidaste omfång åt sin äldste son, som dessutom uppträdde med all den nästan mystiska glans och maktfullkomlighet, som titeln arf-

konung, Sveriges förste arfkonung, den tiden förlänade och som han och hans arfvingar uttryckligen af ständerna erhållit 1560.

Dessvärre saknade icke blott Erik utan äfven Johan helt och hållet den besinningsfulla klokhet, som gjort faderns välde jämförelsevis lätt att bära. Ett sjukligt och sårande högmod hos den ene, ett hetsigt vankelmod hos den andra i förening med en gränslös självbeundran hos båda ledde till maktens missbruk, och de svindlade på den höjd de bestigit. Väl förlorade ingendera fullständigt känningen af Vasa-konungadömets demokratiska grundval, framför allt icke Erik; därom vittnade på sitt sätt bland annat de nära sexhundra bönder, som han lät samla till Sturemordsriksdagen i Uppsala 1567 och undfägna med en half tunna salt hvar och en. Men de förstodo sig ej riktigt på att behandla folket; de voro kanske för förnäma och bildade därtill, och förtroendet å det senares sida började svikta, i synnerhet under Johans tid, då konungen just på den ömtåligaste punkten, i fråga om skatter och gärder, trädde dess rätt för nära.

Äfven Eriks och Johans konungaeder hade afvikit från landslagens. Sväfvande och tämligen illa redigerade lade de ej något starkare band på konungens egenvilja. Något tal om att skapa lagbundna former för maktens utöfning vardt det icke heller på allvar, men det personliga ingripandet ändrade karakter, och platsen närmast konungen i den dagliga regeringen intogs af lågbördiga men talangfulla och vinningslystna uppkomlingar, som under den blygsamma sekreteraretiteln styrde Sveriges rike, bedrogo sina herrar och bragte Eriks och Johans regemente i vanrykte — förhållanden, som ju icke äro egendomliga för den tidens Sverige allena utan mångenstädes i Europa under liknande förutsättningar framträdt. Jöran Persons minne lefde i skräck och afsky hos eftervärlden. Väl hade konung Johan i sin kröningsed lofvat att ej sätta »ringa och obördiga» män framför de förnämsta ständer och rikets råd, men i verkligheten vardt förändringen ringa. »I salig konung Johans tid», hette det i ett ur postulata nobilium uteslutet stycke, »var Johan Henriksson i många år betrodd om alltsammans. Hvad det var för en man, är icke heller okunnigt. Och emellertid rikskansler och vicekansler ej betrodde till några nycklar eller sekret, och alla adelsmän platt af kansliet uteständga.» När Johan väl var död, gaf sig också den tryckta stämningen luft i klagomål och besvär från olika håll, och det är ingen ljus tafla, som upprullas. Vi

vilja för ett ögonblick lyssna till några röster; de kommo t. ex. från prästerskapet, men äro belysande för situationen i allmänhet.

I konung Johans hof drefs sålunda formlig handel med andliga ämbeten och prästgäll — pastoratshandeln har alltså gamla anor; de köptes och såldes konungen oveterligen; ovärdiga, olärda och oskickliga personer befordrades till höga kall och »hufvudgäll». Underhållet för stadspräster och skollärare hade varit ovisst och ostadigt; det gafs på samma gång och för likartad tjänstgöring åt den ena mer, åt den andra mindre, åt somliga intet. För att få ut detsamma måste församlingarnas förmän och deras medhjälpare årligen nöta hoftrapporna, sitta för dörrarna, tjäna, bedja, »knekta», muta, och underhållet gafs ingalunda efter tjänsten och arbetet, utan efter hofgunsten, trägenheten och »handfyllan», såsom det hette i prästerskapets långa besvärsskrift den 1 dec. 1593 — det sistnämnda uttrycket (handfyllan) uteslöts dock, innan skrifvelsen framlades inför konungen.

Det var icke heller någon blomstermålning af rikets tillstånd, man fick i ridderskapets och adelns af Erik Sparre författade oration, som öfverlämnades till Sigismund i början på 1594. I formen sökte den skona den aflidna konungens minne, i sak innebar den en sträng kritik öfver den gångna tiden.

Efter en skildring af Sveriges forna välmåga fortsätter sålunda författaren: »Hvar är nu den ansenliga drätsel, hvilken väl kunde skattas till många millioner, som var för handen den tid konung Göstaf afsomnade? Den är all åtgången. Hvar är nu det förmögna och ansenliga ridderskap och adel, rikets prydnad och ära, som tillförene kunde rida till hofva i hundradetal, konungen och riket till tjänst och ära? De synas nu intet heller: en stor del äro fallna för svärdsägg nu i så många år och emot så många fiender .... och de som nu igen lefva äro oförmögne .... Hvar är nu den stora rikedom och förmåga heller den ymnighet på allt det människor kunna vedertarfva, som fanns i riket hos alla undersåtar? Det är allt uppödt och försvunnet, och de nu däremot igen af stor bekostnad, stora gärder, sölf- och penningskatter till den långvariga och oändliga krigsomkost och andra nödtorfter ... utmäktade och mycket förarmade. Hvar äro nu de sköna och många skinnvaror af allehanda slag, som här i riket vanka plägar, icke allenast efter detta rikes vedertarft utan ock så till öfverflöd, att man andra omliggande land därutaf hafver haft att meddela? Hvar är nu

det sölfver och goda mynt, så ock det osäjeliga goda köp, som i detta riket — hvars inbyggare än icke länge sedan hafva det aktat vara spottligit att taga penningar för mat eller öl — framför alla andra land i kristenheten på all ting och alla varor varit hafver . . .? Det har icke allenast blifvit stegradt, utan sölfver samt allt det goda mynt är platt kommet af vägen och ändå det som värre är, ringa, vanvyrdeligt mynt igen . . . tvenne resor uppkommet, hvilket icke allenast hafver gjort ett så skadligt oköp i riket, såsom näppeligen någonsin är hördt vordet . . . utan hafver också utsugit kronan och drätseln samt alla andra rikets undersåtar och inbyggare och krigsfolket till med, så att de samtligen och synnerligen därutaf större skada haft hafva än af några års krig eller andra utlagor och besväringar . . . Är ock mer under, att ännu något finnes, där folk kan fara väl utaf, efter så margfaldeliga och långvariga krig, så ock annan oro och oordning, som här i riket varit hafver, förutan ändå många stora byggningar både till vatten och lands, på hvilka i alla dessa näst förledna år bredevid kriget — det dock den heliga skrift endels håller omöjligt vara både att bygga och föra krig — mycket kostadt och vändt är. Månne ock någon nu med skäl kunde förarga sig öfver detta närvarandes rikets tillstånd? Må ock någon med rätta förtala, förakta, att detta riket är armt, är fattigt, hafver oköp, hafver dyr tid, hafver afsaknad på mycken och förmögen adel och undersåtar? Nej, i sannhet, utan när han ser till dessa upptalda orsaker och kanske fuller flera, där man vill noga leta, är fastmera sällsynt, att här ännu finnes så mycket till efterlefvor.»[1]

Det hade varit en kostsam regering konung Johan hade fört. Han hade många år haft krig; han hade byggt och reparerat på slott och kyrkor, både i Uppsala och Kalmar, på Borgholm och i Stockholm samt många andra ställen, samt hållit ett lysande hof. Han hade också uttömt sin finansiella uppfinningsförmåga. Kostgärder och penningehjälper, gärder i tenn och i oxar, i brännvin och i honing, i hästar och i spannmål, i silfver och penningar, hampa och segel, dagsvärken och hjälpestockar, hvad ögonblickets behof kräfde, hade pålagts i brokig omväxling,

[1] Klagomål hade likväl icke saknats under konungens lifstid. Jfr rådets inlaga i Reval d. 5 sept. 1589: »där som förr hafver varit åker och äng, där växa nu stora skogar, och de, som i många år hafva varit rika och välhulpna bönder, löpa nu omkring landet med säcken,» Om den aftagande välmågan kan äfven ses Kiechels resa i Sverige 1586, Hist. Tidskr. 1892.

öfver hela riket och enskilda landsorter, alla samhällsklasser eller särskilda stånd. Tvångslån och löneindragningar, myntförsämring och till och med skattgräfningar[1] hade anlitats, och beslutеn hade fattats stundom af konungen och rådet, stundom af konungen ensam, i kammaren eller kansliet, af »köksskrifvare» och dylikt sällskap, såsom man till och med dristade pästå. Landslagens föreskrift om hörande af en beskattningsnämnd hade längesedan fallit i glömska och endast för en och annan utomordentlig hjälp, såsom Elfsborgs lösen, hade rikets ständer sammankallats.

En af de kuriösaste anklagelsepunkterna mot konung Erik efter hans fall hade en gång varit den, att han låtit i koppar utsticka eller själf utstuckit en bild af svenska folket. Där syntes nämligen en åsna med slokande öron och med en stor sandsäck klöfvad på ryggen. Åsnan var folket och sandsäcken föreställde stora skatter och gärder; framför gick en man och ledde åsnan — det skulle vara konungen; efter gick en annan med ett gissel och motade på — det var Jöran Person,[2] gisslet betydde olidliga stadgar och artiklar, orättfärdiga domar o. s. v. Bilden var drastisk men saknade kanske icke all tillämpning äfven på Johans regeringssätt. Men nu bar det sig icke längre. Den personliga regim, som Gustaf Vasa infört och med så mycken klokhet hållit uppe, hade sönerna genom oförstånd gjort omöjlig. Det gamla vasaregementet hade ej förstått att organisera sig och hade spelat ut sin roll.

Jag nämnde byggningar. Johan III var, som bekant, icke blott en lärd teolog utan äfven en ästetiskt anlagd och konstnärligt intresserad furste. Uti omfattande byggnadsverksamhet har han icke sin like bland våra konungar, pietet för det historiska saknades icke, och där fadern rifvit ned eller låtit förfalla, sökte han restaurera. Men det är fara värdt, att takrosetterna i Stockholms slottsgemak och »spetsarne» på hufvudstadens kyrkor intresserade honom mera än de torra räkenskaperna från kammaren, hvars personal en tid höll rent af på att dö ut under hans regering och som många år saknade en högsta chef.[3] Det

[1] Efter den stora skatt, som konung Erik strax före sin afsättning skulle nedgräft, letades under hela Johans regering.

[2] Det tolkades äfven tvärtom. Den som ledde åsnan skulle vara Jöran Person, den, som gick efter, konungen.

[3] En odaterad supplik från 1580-talet beklagar att kammarens bästa krafter mest alla voro döda eller förflyttade och att den då ej räknade mer än 8 till 10

ir dessvärre också anledning att misstänka, att byggnadsvurmen restade till betänkliga afsteg i finansiellt hänseende. Utförliga krifvelser och promemorior visa att åren 1588 och 1589 de rkitektoniska intressena varit på sin höjd; det arbetades med fver både på Stockholms slott och på alla stadens kyrkor. Vid en tiden inbröt också den sista myntförsämringsperioden under ohans regering, och det saknas ej anledning att ställa de båda öreteelserna i sammanhang med hvarandra.[1] Men medan Johan häjdadt hängaf sig åt byggnads- och förskóningsplaner eller med tigande hetsighet sökte föra sina teologiska funderingar till se- er allt under växande oreda i finanserna och växande inre öndring, mognade sinnena för en förändring. Det personliga ngripandet, som varit faderns storhet och styrka, hade genom yckfullt användande under sonens regering framkallat önskningar fter ett ändradt styrelsesätt. Sveriges gamla lagbok hade åter jorts till föremål för studier och man började bygga framtidens opp på densamma. De lediga stunder regeringsbestyren i furstendömet lämnade hertig Karl, använde han bland annat till läsning f Sveriges landslag och bildade sig därur en uppfattning om ndan af Sveriges samhällsskick.[2] På annat håll hade riksådets lärda medlemmar, Hogenskild Bjelke[3] och Erik Sparre, kaledes gjort närmare bekantskap med landskapslagar och landsig och kommit till en uppfattning, som för visso var något afikande, modifierad som den blef af trägna forskningar i medeltidens adelsprivilegier och statsakter.

Hvad man efter Johans död från alla håll förnimmer, det r också en åstundan att finna lagbundna former för rikets styelse, och det saknades ingalunda förutsättningar härtill. Man ade, såsom nyss nämndes, börjat gå tillbaka till landslagen och

rbetsdugliga personer. »De fattiga karlar, här nu äro, hafva länge tjänt och ro så trötte och ledse af det långsamma och trägna arbete, här dagligen förelller, så att de blifva ock nu snart aflägse, och innan en snar tid, då blifver ammaren så alstinges varlös och förblottad, att där är inge duglige personer till tt bekomma.» Skattmästarämbetet var obesatt från Benkt Gyltas död 1574 till ure Bjelkes utnämning 1586.

[1] Åtminstone skrifver Johan III i den långa P. M. 17/4 1588 om kyrkobyggningen i Stockholm: »och effter thet sachörerne icke förslå eller tilrecke til r:de kyrkiobygninger, så hafve vi nu *samptyckt til dhet förslagh om myntet.*»

[2] Om Karls intresse för landslagen vittna hans egna arbeten. Redan i slu-t af Johans regering föreslog han icke blott lagens reviderande utan äfven att en skulle föreläsas i skolorna en eller två gånger i veckan.

[3] Hog. Bjelke, hvars bibliotek inrymt dyrbara handskrifter, har äfven varit gare af vår äldsta bokhandskrift, den äldre västgötalagen, och däri gjort talrika nteckningar.

dess konungabalk. Det fanns rikeämbeten af mer och mindre hög ålder, hvilka numera begynt stadga sig till fem, kammare och kansli på det kungl. slottet i Stockholm, domstolar med urminnes traditioner, ståthållare i provinserna eller landshöfdingar af mera färsk datum m. fl. förvaltningsorgan. Att stödja sig på den förstnämnda, att utveckla och ordna de senare: det var den väg, som öppnade sig och som alla tycktes välja.

Hertig Karl hade efter Johan III:s död skyndat till Stockholm och genast tagit i tu med oordningen både i kammare och kansli. I samråd med de ständer, som samlat sig till konungens bisättning, hade utfärdats en stadga om myntet och en annan om rättegångsväsendet. På den religiösa söndringen och osäkerheten gjordes slut genom Uppsala möte och man kände sig rustad att mottaga den nye konungen.

Sigismund möttes ock vid sin ankomst till Stockholm på hösten 1593 af det generella yrkandet, att ständerna måtte ofördröjligen blifva försäkrade om religionen, privilegier och »annat mer, som de böra vara förvissade om», hvilket allt skulle ytterligare stadfästas på kröningen, samt att kansleren skulle ha K. M:ts sekret och rikets handlingar i förvar samt ha uppsikt öfver ordningen i kansliet. Enskildt uttalade hertigen till rikets råd sin mening, att med den ed, som konungen borde göra undersåtarna och undersåtarna konungen, skulle hållas, »som i lagboken uttryckligen förmäles», och han uppgjorde redan då ett förslag till konungaed, som i det närmaste smög sig efter konungabalkens punkter. Några veckor senare yrkade ridderskapet och adeln på likformighet i fråga om lagboken — det fanns ännu ingen sådan tryckt — vidare att med beskattning och lagstiftning måtte hållas, som lagen föreskref, med riksens råds och ständernas »samkväm i landsändarna», att ständerna ej skulle »trängas» att vidtaga några nya ordningar och stadgar eller påläggas skatter, utskrifningar, skjutsfärder och dagsverken »emot lag och rätt och god vilja deras», att godt mynt skulle åter upprättas, att konungsräfst skulle hållas hvart tredje år och hvart år landsting o. s. v. Samma yrkanken genljuda i prästerskapets postulater 1593, likasom i adelns oration 1594.

Huru riket åter skall kunna upphjälpas, heter det i sistnämnda aktstycke, förstår K. M:t nogsamt, nämligen att vi må få en god stadig fred, »att ett kristligt och mildt regemente med lag och tillbörlig frihet blifver igen upprättadt och att med ett så

öfvermåttan besväradt rike och folk handlas mildeligen och tänkes till att läka och lena det, som för skarpt varit hafver», hvilket förnämligast sker därigenom att de förlossas »från allt det, som tungt, odrägligt eller olagligt vara kan», samt lag, skäliga och tillbörliga villkor och friheter återigen upprättas. »Vi begära», heter det längre fram, »detsamma som Israels barn af Rehabeam, ett kristligt, mildt och drägligt regemente efter fäderneslandets beskrifna lag och laga stadgar» och förvänta ett bättre svar än de fingo. »Förty hvar det sker, där äro själfva regenterna lyck-saliga, där stå land och rike väl, det är den rätta grund, som alla fasta och långvariga regementen kunna byggas uppå.» »Om något tungt, olagligt eller besvärligt tillförene varit begynt och undersåtarna påkommet», säges det betydelsefullt på ett annat ställe, »borde icke någon konung det efterfölja, utan fast hellre alldeles afskaffa ... hvilket Sveriges lag i åtskilliga rum ut-tryckligen förordar, särdeles där så säges: all allmoge i Sverige äger konungen rätt lydno hålla, bud hans stånda i allo ty svar-ligit är både för Gudi och mannom honom att bjuda och oss att göra, allan rätt hållen hans och vår». Dessa landslagens rykt-bara ord hade länge varit förgätna, såsom redan blifvit antydt; det var ett tidens tecken, att de nu igen ur sin glömska drogos fram uti dagsljuset. Naturligtvis genomklingades alla framställ-ningar därjämte af krafvet på en försäkran om religionen.

Det är denna sträfvan att återknyta utvecklingen vid den punkt, där förfäderna på 1300-talet släppt af, hvilken, som sagdt, jämte religionsfrågan åt 1593 och 1594 års rörelser ger deras egendomliga färg. Därutinnan öfverensstämde hertig Karl och riksens råd, om de än sedermera afveko i fråga om sättet för målets vinnande. Det var detta, som kom de senare att an-ställa snart sagdt de första forskningarna i Sveriges statsrätt, att framlägga de första så att säga vetenskapliga resultaten af desamma, närmast visserligen med afseende på adeln, men äfven med en allmännare syftning. Erik Sparres postulata nobilium innehåller i det fallet en utredning af adelns privilegier paragraf för paragraf, som påminner om den, som i våra dagar gjorts. Den senare har dock mera karakteren af bouppteckningen i ett sterbhus. I den utredning Erik Sparre för 300 år sedan gjorde var det ännu fråga om önskningsmål, lysande i förhoppningarnas morgonrodnad.

Tillfället var gynnsamt, så gynnsamt det inalles kunde vara, för sådana önskningars och yrkandens framställande. Fordom hade konung och folk vid Mora stenar efter valförrättningens slut växlat sina eder; nu hade denna ceremoni framflyttats till kröningen, den religiösa akt, förutan hvilken, enligt tidens föreställningssätt, konungen icke blifvit iklädd sin fulla makt och myndighet, och det gällde nu en katolsk konung och på samma gång en konung i ett främmande rike. Frågan var blott, huruvida man kunde rätteligen binda en arfkonung vid något mera utöfver konungaedens innehåll, och den framkallade också försök till besvarande, väl de första deduktioner i den vägen, som vår litteratur företer. Att få ett jakande svar på frågan var så mycket nödvändigare, som det nu bl. a. gällde att förmå den katolske konungen att bekräfta Uppsala mötes beslut. Man fördes sålunda in på de viktigaste undersökningar, på spörsmålen om konungadömets rätt och plikt, om dess förhållande till undersåtarne, om villkorligheten eller ovillkorligheten af dessas ed och sådant mer.

Hvad själfva hufvudfrågan angick hade hertigen åtminstone ingen tvekan. »Alla saker måste vara afhandlade mellan konungen och ständerna», innan kröningen äger rum: detta var hans bestämda och alltjämt fasthållna ståndpunkt; »om han icke fullkomligen försäkrar oss på alla ingifna punkter, skall han intet få kronan denna gången». Prästerskapet ansåg sig böra utförligt motivera denna ståndpunkt i den vidlyftiga inledningen till postulaterna af d. 1 dec. 1593. De vidrörde öppet hvad som utan tvifvel för många var den starkaste drifkraften, liksom den ömtåligaste punkten: faran för den luterska kyrkan, farhågorna för katoliseringsplanerna, misstron till katolikernas löften åt kättare, och de varna konungen för följderna af en vägran; de afsäga sig allt ansvar för den oreda, som af en sådan möjligen kunde uppstå, och uttala utan tvekan den satsen, att all from öfverhet bör hålla sina undersåtar hvad den lofvat och tillsagt, så framt den vill behålla »godt samvete, ärligt namn och sina undersåtars lydnad, trohet och huldskap». De kunde icke tro, att konungen skulle föranleda sina undersåtar till olydnad och tröghet eller *affall*, såsom det ursprungligen hette. Och hvad de yrkade på, var icke blott försäkran om religionen utan äfven »olidliga besvärs afskaffande».

Prästerskapet, så kufvadt under Gustaf Vasas tid, så smädadt och illa behandladt under Johans, började egentligen här-

med den stora, betydelsefulla och särskildt i början vackra roll, det haft i vår historia. 1594 är i det fallet ett förebud till 1650. Krafven i postulaterna ljödo ännu kraftigare ett par månader senare i ständernas besvärsskrift den 6 febr. 1594, som redigerats af en prästman, Uppsalaprofessorn Erik Skinnerus, en man, som spelade en roll vid Uppsala möte och nu lade i dagen politisk begåfning, men hvars verksamhet i öfrigt endast skymtar fram i vår historia. »Om E. M. härutinnan besvärar sig», yttra ständerna i sistnämnda skrift, »eller förmenar sig ännu längre kunna uppskjuta saken, kunna vi ödmjukligen icke förhålla E. M., att vi af våre medbröder ej ha tillstånd att svärja eller bebrefva E. M. någon ed, och om det nu utfästa i framtiden viljeligen och skadeligen blifver brutet, vilja våra medbröder samt med oss efter all skäl och lag och E. K. M:ts eget löfte och förskrifning vara friade från våra löften».

Rådet och adeln framlade slutligen genom Erik Sparre en utförlig deduktion, att arfrike ej borde eller behöfde medföra absolut makt, och uttalade sin förhoppning, att arfsrätten ej skulle draga någon »träldom» med sig. Tonen var ej så skarp, som prästerskapets; dock påmintes, närgånget nog, bland annat därom, att när konung Erik trädde af vägen och gjorde det ondt och orätt var, blef han tillbörligen afsatt, samt lämnades en utförlig framställning af en konungs plikter. Det går med konungarne, säger Sparre en gång i orationen, när de utarma och »utmäkta» sina undersåtar, såsom i människokroppen med mjälten. När den sväller och tillväxer, aftäras (»utmäktas») och förminskas alla andra lemmar och blifver omsider hela kroppen med själfva mjälten om intet. »Och är i den måtton ingen åtskillnad på val- eller arfherrar: dem bör alle vara med skäliga, tillbörliga och lagliga villkor kringvärfda».

Så var, trots arfriket, krafvet framställdt på en särskild försäkran utöfver landslagens konungaed och på berättigade klagomåls afhjälpande, och borde det ske före kröningen: en krönt konung var icke längre åtkomlig. Men här stötte man på motstånd. Sigismund satte på alla punkter sin vägran mot ständernas kraf, beropade sig på sin arfsrätt, på skillnaden mellan arf- och valrike, på den makt och myndighet, hans fader utöfvat, på tillräckligheten af konungaeden, hvars formulering dock ännu icke var fastställd o. s. v., samt ville icke höra talas om någon

försäkran på religionen, om icke motsvarande förmåner betryggades åt hans trosförvanter. Och därmed var konflikten i full gång. Jag skall ej följa dess förlopp i sina detaljer, då detsamma är allmänt kändt. Den flyttades från Stockholm till Uppsala, där omsider i början på februari 1594 kröningsriksdagen kunde öppnas. Den var talrikt besökt. På adelns antal finnes numera ingen uppgift, och man saknar hvarje stöd för en gissning. Präster voro där omkring 280, borgare 126 och bönder omkring 320; därtill kommer krigsbefäl med följe: omkring 70 man. Således af de ofrälse nära 800 personer. Det är lätt att förstå, att ett sådant folkmöte ej länge kunde underhållas utan mycken olägenhet, och otåligheten växte för hvar dag som gick.

Äfven tilldragelserna i Uppsala och intrigspelet där äro genom nyare arbeten kända. Jag skall endast dröja vid två intressanta moment. Det ena är den välbekanta scenen på eftermiddagen den 11 febr. i kollegiihuset, ständernas samlingsrum midt emot domkyrkan, nära det n. v. Skytteanum. Sigismund hade så till vida bekvämat sig till eftergift, att han numera endast äskade ett enda hus i landet för katolikerna att hålla sin gudstjänst i. Det var denna fordran, som förelades ständerna vid ett samfäldt möte och, så oskyldig den än såg ut, möttes af ett afgjordt motstånd. Uppsala mötes beslut blef först »ljudeligen» uppläst, och ständerna lofvade att ej vika därifrån: »hvad en resa är beslutadt må vara beslutadt». Hvart stånd trädde därefter afsides för att öfverlägga och inför ärkebiskopen tillkännagifva sin mening. Bönder och borgare yttrade sig först: de ville icke låta tränga sig ifrån concilium, »antingen det skulle gälla lifvet eller döden», ej heller upplåta papisterna så mycken jord, som de kunde sätta sin fot uppå, till att öfva sin gudstjänst. Prästerna tillade, att inga affällingar eller papister skulle sättas antingen öfver höga eller låga befallningar. Adeln slutligen tillade, att om någon af ridderskapet afveke eller hölle sina barn till »papisteri», skulle han aldrig hälsas som ärlig, utan »stiga ifrån» sin arfsrätt och lämna den åt närmaste arfvinge. Detta vite behagade alla ständerna »hjärtligen väl»; de förklarade sig alla vilja göra sina barn arflösa, för den händelse de afflölle. En föreningsskrift af detta innehåll uppsattes ock för att af alla ständerna undertecknas och beseglas. Men rådet, hvilket förslaget underställdes, förstod att gjuta vatten på elden genom förklaring att »vitet» vore olagligt, och ehuru nya förslag

uppsattes, kom man ej längre än till den privata öfverenskommelsen från den 11 februari, hvarom dock konungen två dagar därefter underrättats.

Ett par dagar senare, medan ständerna väntade på konungens svar, var stämningen ganska tryckt. Allmogen gick ängslig af och an; frågade någon en annan, hvad man borde göra, var det ingen som kunde gifva besked. Då gingo mot aftonen — det var den 15 febr. — många af ständerna utanför hertigens fönster »med kvido och gny i kölden». Då lät hertigen upp fönstret och tröstade allmogen: efter han icke heller fått något svar, skulle de gifva sig till freds till andra dagen »mot 8 slår». Om då icke något visst besked kommer ned från K. M:t, skulle hvar och en få draga hem, efter hertigen ock hade i sinnet att bryta upp. Så berättar en af riksdagens deltagare och skildrare. Det är en scen, i hvilken Sveriges framtid delvis ligger antydd.

Dagen därpå, ehuru ej så tidigt som hertigen velat, kom omsider konungens definitiva svar. Han hade gifvit efter i afseende på den försäkran, som ständerna senast äskat. Den daterades den 19 febr. 1594 — det var den första i Sveriges nyare historia — men med undantag af några allmänna löften i fråga om Sveriges lag samt ständernas fri- och rättigheter, rörde den endast religionen.

Samma dag kröntes konungen och aflade en ed, som i det närmaste öfverensstämde med konungabalkens ordalag. Med några smärre förändringar bibehölls konungaeden härvid ända till enväldet, och under ett tidehvarf, då konungamaktens gränser i ingen regeringsform voro bestämda, var detta icke utan sin stora betydelse. Här funnos ju garantier för säkerhet till lif och egendom, här erkändes konungens skyldighet att regera med råds råde; här föreskrefs allmogens hörande vid bevillningar; här kräfdes dess samtycke vid stiftande af nya lagar. Bestämmelserna voro visserligen kortfattade, efter våra begrepp ofullständiga och lämnade möjligheten öppen till en ganska godtycklig tillämpning, men sådana de voro, var det dock under deras hägn, som riksdagen under 1600-talet växte upp till ett allt verksammare deltagande i det offentliga lifvet och till en betydelse, som icke ens enväldet förmådde omintetgöra. Att hafva insett vikten af konungaedens afläggande i så nära öfverensstämmelse som möjligt med lagbokens text var en verklig förtjänst hos dem, som ledde 1594 års rörelse, och äran härför tillfaller

i främsta rummet hertig Karl men tvifvelsutan äfven rikets råd. Den förre hade, såsom ofvan nämnts, hösten 1593 i det fallet uttalat sin mening och till riksråden öfverlämnat ett redaktionsförslag. Den definitiva redigeringen återigen vidtogs den 16 februari 1594 vid ett sammanträde mellan konungen, hertig Karl och rikets råd. Nästa gång konungaeden fastställdes, hördes äfven rikets ständer.

Hertigen hade äfven yrkat på att undersåtarnes ed skulle rättas efter landslagen. Så skedde ock med de ofrälse ståndens trohetseder, hvilka de skriftligen afgåfvo. Hela den gamla formuleringen var inryckt, äfven det förbehåll för allmogens rätt, som ridderskapet och adeln i sin oration hade vidrört, och därvid blef det till enväldet. Det gjordes egentligen inga andra tillägg än de, som betingades af arfrikets införande.

Det hade icke endast varit konungaeden och försäkringen om religionen, som det hade gällt under hösten 1593 och februaridagarna 1594. Alla gamla missförhållanden, alla »olidliga besvär» borde afhjälpas och för framtiden borde sörjas genom fasta former för styrelsen, helst konungens återresa till Polen stod för dörren. Det hade varit fråga om en uppgörelse hela linien utefter, och den första meningen hade varit, att äfven detta borde skett före kröningen. Hvad besvärens botande angick, kunde det enligt den tidens uppfattningssätt knappast ske på annat sätt än genom privilegier. Men här blef Sigismunds motstånd mera effektivt. Det gjordes vackra ansträngningar på flera håll, men allt förgäfves. Förslag att ordna hertigens ställning i furstendömet var uppsatt — det uppsköts. Riksråden hade med oändlig omsorg utarbetat privilegier för adeln ända ned till dateringen — och de lades undan; om privilegier eller försäkran för prästerskapet underhandlades. Sigismund hade i det närmaste godkänt formuleringen och urkunden var redan uppsatt, men konungen skref ej under. Förslag att ordna förhållandet mellan rikets städer hade framställts men uppskof beslöts fram till sommaren. Slutligen hade hertig Karl ännu i Uppsala framlagt ett förslag till ordnande af styrelsen under Sigismunds frånvaro, men det togs aldrig där under allvarlig behandling. Också hade ständerna att göra med en konung, som till lefnadsregel tycktes ha tagit: gör aldrig i dag, hvad du kan uppskjuta tills i morgon. Han hade visserligen gifvit efter i

fråga om försäkringen men så hade också hertigen så att säga satt knifven på hans strupe och ställt honom i valet mellan ett obevekligt antingen — eller: försäkring på alla inlagda punkter eller »ingen krona». Man hade dock måst nöja sig med det för ögonblicket viktigaste: försäkring om religionen; man hade funnit sig ej kunna göra en arfkonungs kröning beroende af ståndsprivilegier och ännu mindre af en ordning för regeringen under hans eventuella frånvaro. Riksdagen i Uppsala fick sålunda ett efterspel, och dess eget resultat kunde synas vara ringa nog: en ny redigering af konungaeden och en försäkring af mycket blygsamma dimensioner — ett litet pergamentblad om 846 kv.-cms ytvidd. Men jag har redan påpekat betydelsen af det förra, och för Sigismund själf blef den afgifna försäkringen, så kort den än var, ödesdiger och därmed äfven för Sveriges framtid.

Från Uppsala förflyttade man sig ännu en gång till Stockholm. Ridderskapet och adeln, ärkebiskopen och ombud för prästerskapet följde konungen; snart kommo äfven utskickade från städerna, och den afbrutna verksamheten upptogs på nytt. Men det blef ett verkligt Sisyfusarbete. Huru omsorgsfullt förslagen än voro affattade, blef resultatet intet eller åtminstone icke det åsyftade. Adelsprivilegiernas utarbetande har jag redan nämnt. När Sigismund reste till Polen, lämnade han kvar i kansliet ett privilegiibref, undertecknadt och beségladt, som man anträffade på hösten, men det befanns, när man tog närmare kännedom om innehållet, att det, på ett undantag när, endast var Johans privilegier, som stadfästats. Olyckan var väl i och för sig icke så stor, fast riksrådens harm blef liflig, men förfaringssättet var karakteristiskt. Prästerskapets ombud dröjde vecka efter vecka i Stockholm men fingo aldrig tillfälle att tala med konungen och blefvo, efter egen utsago några år senare, »alla dagar undsagda, så att de icke voro säkra på sitt lif», och måste till sist skynda sig dädan »icke utan fara» och utan att ha fått något besked af K. M:t. Midsommartiden hade stadsombuden samlats. Ett utförligt privilegiiförslag uppgjordes, som skulle ordna alla städers inbördes förhållande och var färdigt så när som på datering och underskrift, men det kom icke längre. Hertig Karl hade visserligen sent omsider fått sina angelägenheter ordnade, men det skedde först i midten af juli, när konungen redan lämnat Stockholm och dröjde i skärgården.

I själfva verket inneburo äfven dessa privilegieförslag en protest mot det föregående regeringssystemet. Det var i dem åtminstone delvis fråga om afhjälpande af gamla missförhållanden. Liksom prästernas inlaga af den 1 dec. varit en verklig anklagelseakt i afseende på kyrkans behandling, så var det i viss mån förhållandet med ridderskapet och adelns oration samt, ehuru i mindre grad, med postulata nobilium. Själfva privilegierna, om de utfärdats i den äskade formen, skulle blifvit ingenting mindre än en uppgörelse med Vasaätten, denna ätt, som adeln genom arfsrättens öfverlåtande gjort så mäktig och som visat sig så otacksam. Väl vågade man sig icke direkte på den store stamfadern, men man dristade dock att röra vid ett af hans storverk, reduktionen ifrån kyrkan: antingen borde bördemän i kraft af Västerås' recess — ännu efter nära sjuttio år — på lagavägg få återbörda gods och gårdar, som sedan k. Karls räfst kommit under kyrkor och kloster, *eller* skulle konungen i dess ställe låta i Sverige upprätta en *adelsskola* »inom tre års dag» och förse den med tillräckligt uppehälle och *dessutom* utomlands vid protestantiska universitet hålla några unga adelspersoner till studier, som han och riket sedermera kunde hafva gagn utaf. Det var på ett annat sätt, genom betryggande ej af en adelsskola utan ett för alla öppet universitet, som Gustaf Adolf sedermera godtgjorde, hvad stamfadern kunnat låta komma sig till last vid godsindragningen från kyrkan. Kronans ämbetsmän skulle hädanefter icke vidare befatta sig med häradsallmänning, »än som lagboken utvisar om konungs tridjung» o. s. v. Riksråden tröttnade icke heller att påminna, att konungen icke finge fatta onåd och ovillja till dem, när de, »såsom deras ed kräfver», efter bästa förstånd rådde och förmanade, äfven om det icke alltid vore behagligt. Hänsyftningen på händelserna under Johans sista år är uppenbar.

Viktigare var emellertid för tillfället frågan om regeringens ordnande under konungens vistelse i Polen och regeringsherrarnes fullmakter. Riksråden hade, som bekant, redan 1587 uppgjort en stadga, de s. k. Kalmarartiklarna, som Johan och Sigismund godkänt, och ännu i postulata nobilium yrkades på deras iakttagande eller reviderande. Men enligt hertig Karls förmenande voro de längesedan kasserade och det vardt ej vidare på allvar tal om deras giltighet. Det uppgjordes nu i stället fem eller sex nya förslag till regeringsordning — af hertigen, rådet och ko-

nungen — och lika många ungefär till fullmakter. Men det slutade därmed, att Sigismund reste sin väg, kvarlämnande en regeringsordning, som hertigen icke godkänt, och en regeringsfullmakt, som han förkastat, i öfrigt öfverlåtande åt honom och rådet att sinsemellan komma öfverens, så godt de kunde. Men dessa förslag äga det oaktadt sin betydelse i Sveriges inre historia. Hela rikets förvaltning hade ända till den tiden varit fäst vid hofvet. Både kansli och kammare räknades till hofstaten, och i Eriks och Johans projekt till hofordningar blandades på ett sällsamt sätt hoffunktioner och verkliga ämbetsmannagöromål, ofta hos en och samma person. 1594 års förslag till regeringsordning, särskildt ett af riksråden uppgjordt, äro de första, som uppdraga en bestämd skillnad emellan hoftjänst och statstjänst. Förslaget af den 20 mars ordnade vidare, likaledes för första gången, statsförvaltningen omkring de blifvande fem höga riksämbetsmännen, bestämde lagmäns, ståthållares eller landshöfdingars, slottsbefälhafvares och militära ämbetsmäns verksamhet. Det var alla civila och militära förvaltningsorgan, som den tiden funnos, hvilka här fingo en visserligen knapphändig organisation. Det betonades därjämte nödvändigheten af att åtminstone de tre civila bland de fem höga ämbetena hade sin ordinarie verksamhet förlagd till hufvudstaden. Genom allt detta blifva 1594 års förslag till ordnande af styrelsen under konungens frånvaro förelöpare till 1634 års regeringsform, som fullt utvecklade hvad som i de förra endast låg som i frö. Det var sålunda ett betydelsefullt uppslag och detta ända till namnet, ty *regeringsformen* eller regeringsordinansen af 1634 har äfven i det fallet en förebild i *regeringsordningen* af 1594, och det finns sålunda också ett slags ideellt sammanhang mellan denna och den första af våra nuvarande grundlagar.

Mycket, om ej det mesta, hade alltså 1594 lämnats ofullbordadt, och dock synes omdömet berättigadt, att det var ett brytningens år. Man hade på det mest afgörande sätt gått tillbaka till landslagens konungaed, och jag har ofvan sökt visa, hvilken betydelse detta ägde i jämförelse med de obestämda eder, Erik och Johan aflagt, när inga andra lagbestämmelser om konungamakten funnos. Man hade tagit ett steg utöfver konungaeden genom framtvingandet af en särskild försäkran vid sidan af densamma. Det blef, som kändt är, ett betydelsefullt uppslag för det närmare utdanandet

af framtidens statsskick i Sverige. Visserligen hade man nalkats revolutionens rand för att få saken genomdrifven, men då lagen ej anvisade några tydliga och användbara former för statsskickets omdaning, hade annan utväg ej stått till buds. Ständerna hade så eftertryckligt som möjligt kräft förvaltningens ombildande och lagbindande både i kyrka och stat, och dessa yrkanden förklingade ej verkningslöst. För ögonblicket dömdes visserligen de många ingifna skrifterna och förslagen att blekna i arkivets gömmor, men de lefde upp igen för att under bättre tider förverkligas. Hertig Karl hade själf ställt sig på lagens grund och därjämte antydt, huru verket i framtiden skulle fullföljas, genom sin ständigt upprepade vädjan till samtliga rikets ständer: »då ställa vi till menige riksens ständer, huru de vilja regerade varda.» Prästerskapet hade gjort ett betydande inlägg i det politiska lifvet och förvärfvat sig aktning äfven hos hertig Karl. Det skulle snart visa sig, att det äfven mot honom vågade försvara sin position, och det hade delvis åtminstone tagit om hand uppgifter, som hos andra i politiskt hänseende mera försigkomna folk tillfallit representanter för det tredje ståndet.

Realiserandet af 1594 års reformprogram måste emellertid tills vidare uppskjutas. Året betecknade nämligen äfven i annat hänseende en brytning. Fröet till söndring mellan Sigismund och hans svenska undersåtar hade redan börjat gro, tack vare den förres ordlöshet. Fröet till en brytning mellan hertigen och rikets råd var redan utsådt. Endast med svårighet hade de i september 1594 enats om en interimsanordning för styrelsen under konungens frånvaro. Hertigen hade redan framställt sitt kraf på riksföreståndarskap med full kunglig makt och myndighet samt framkommit med den vädjan till ständerna, som skulle göra brytningen fullständig. Differenserna i deras ståndpunkt hade redan visat sig, men det kunde ännu vara ovisst, hvem framtiden skulle tillhöra.

Den strid, som snart utbröt, tog allas krafter i anspråk och vände tankarna från andra frågor. När den slutade, var hertig Karl landets herre. Hans regering var emellertid så orolig, hans lynne så våldsamt, hans egen ståndpunkt så vacklande mellan det gamla vasakungadömets traditioner och den nya tidens kraf, att mycket ej blef fullbordadt i reformväg. Först Gustaf II Adolfs regering såg önskningarna och planerna från 1594 till stor del förverkligas.

Strödda meddelanden och aktstycken.

Om dateringen af Alsnö och Skeninge herremöten under Magnus Ladulås.

Under forskningar i det svenska rådets äldre historia har jag kommit att göra en del iakttagelser, som synas möjliggöra en säkrare bestämning af Alsnö- och Skeninge-mötenas ålder. Jag meddelar här resultaterna af en specialundersökning som jag med anledning häraf företagit angående dessa gamla tvistefrågor.

Vid mötet i Alsnö uppräknas såsom närvarande 23 och vid Skeninge samtal enligt vanlig läsning 13, eller som jag senare skall visa 14 personer. Jämföras listorna, så befinnas 8 namn gemensamma för bägge: konungens broder Bengt, östgötalagmannen Bengt och kansleren Peter samt herrar Magnus Jonsson, Svantepolk, Anund Haraldsson, Knut Mathiasson och Ulf Holmgerson. Härvid faller det genast i ögonen, att konungens broder tituleras hertig i Skeningedokumentet, men saknar denna titel vid Alsnö. Hertigvärdigheten tillhör hans senare år; alltså är Alsnömötet det äldre, en bestämning af dess tidpunkt gifver en *terminus a quo* för det andra mötet.

Som bekant anger Alsnödokumentet själft, att dess innehåll blef »skippæt oc scriwæt» år *1285*, sedan förut uppräknats de män som vid denna »skippæn» voro när. Med årtalet 1285 blef stadgan också tryckt i sina första upplagor, af Stjernhjelm vid VGL. 1663 och Hadorph vid Bjærköarätten 1687. Redan Peringskiöld (1710) observerade emellertid, att en af undertecknarne, *ärkedjäknen Benedictus*, enligt krönikors uppgifter har dött *1281*; men P. satte mer tro till stadgan och antog att krönikorna hade felet.[1] Sedermera fann Dalin (1750), att också en annan deltagare, *ärkebiskop Jacobus*, i källorna betecknades som död år 1281; men äfven han gaf stadgan vitsord och jäfvade krönikornas uppgifter med henne.[2]

---

[1] Peringskiöld, Monum. Upl., s. 205.

[2] »Det måtte vara misskrifvet och böra förstås om hans (ärkebiskopens) afsägelse; ty han finnes ännu hafva underskrifvit k. Magni förordning af Alsnö år 1285 . . . Mycket likt är (?) att han stundom förrättat sysslan i Måns Bossons tid, som aldrig fick pallium»; Dalin, Svea rikes hist., del. II (1765 års uppl.)

Sålunda fick hon behålla det gamla årtalet hos historieskrifvarne[1] och hos sina nya editorer, Schlyter vid VGL. 1827 och Liljegren i Svenskt Diplomatarium (n:r 799) 1829. Men då slutligen Strinnholm (1852) upptäckte att ännu en tredje af Alsnömännen, *Ulf Karlson*, är uppgifven som död detta samma år 1281, då var det för mycket, stadgans auktoritet gent emot krönikorna kunde ej längre upprätthållas; och Strinnholm drager den naturliga slutsatsen att mötet »måste hafva ägt rum före år 1281, troligen år 1280, eller tilläfventyrs redan därförut».[2] Sedan dess har Alsnöstadgan också allmänneligen daterats omkring år 1280, utan att saken blifvit föremål för någon vidare undersökning.

För att skaffa oss en fast utgångspunkt skola vi först gå att pröfva krönikornas uppgifter om de tre männens död år 1281. Hvad beträffar *ärkebiskop Jacobus*, så försvinner han från handlingarna efter den 2 okt. 1281 då hans sista bref utfärdades (D. S. n:r 734); den $^{10}/_{3}$ 1282 hålles en ransakning vid hans kapitel inför blott prost och kaniker (D. S. n:r 738), $^{23}/_{11}$ s. å. omtalas Johannes som archielectus (D. S. n:r 757), och den $^{20}/_{11}$ 1283 betecknas Jacobus såsom »quondam vpsalensis archiepiscopus» (D. S. n:r 777). Det finnes således intet tvifvel att krönikorna i denna punkt talat sanning, liksom de däri äro enstämmiga.[3] Och redan därmed är

not m till sid. 267. Det är tydligen på denna Dalins konjektur som Rhyzelius (Episcop. Sviogoth. 1752, I, 36) grundar sin utsago att Jacobus afsagt sig ämbetet 1281 och dött 1286, hvilken utsago Lagerbring (Svea Rikes Hist. 1773, II, n. 2 till sid. 778), som själf ej synes hafva bemärkt förhållandet, finner obegriplig.

[1] Lagerbring yttrar dock ett lätt tvifvel, n. 19 under sid. 787.

[2] Strinnholm, Sv. folkets hist., IV, n. 1330. Såsom synes af n. 1371 har Str. härmed ej velat förneka, att själfva brefvet om mötets beslut kunnat utfärdas senare och således årtalet 1285 förklaras; hvilken synpunkt sedermera Schlyter (företal till Glossarium 1877, s. XVII f.) med styrka gjort gällande *emot honom*. För min del kan jag ej finna detta Schlyterska försök att rädda årtalet 1285 synnerligen lyckadt. Jag är nämligen ur stånd att se någon skillnad på hvad som skulle vara »skipadt och skrifvet» vid Alsnö och den »skipan» vid hvilken de uppräknade herrarne nämnas som deltagare; kan den senare icke hafva ägt rum senare än 1281, så måste också årtalet 1285 för det förras del vara felaktigt; och det synes väl ock i sig själf orimligt, att man skulle hafva uppskjutit utfärdandet af en dylik förordning i en tid af minst $3^1/_2$ år. Men är man först på det klara med att tidsbestämningen 1285 verkligen gömmer ett fel, då har man sedan endast stadgans ordalydelse att hålla sig till vare sig man söker mötets eller stadgans egen tidpunkt. Det högsta som här kan medgifvas är, att stadgan, som är en kungörelse om mötets beslut, utgifvits strax efter mötets upplösning, måhända äfven från annan ort; hvilket vid betraktande af slutafdelningens stilisering t. o. m. synes sannolikt. — Efter allt att döma är den sista punkten i dokumentet med sin felaktiga tidsbestämning ett senare tillägg och får stå för någon afskrifvares räkning.

[3] Se gamla ärkebiskopskrönikan hos Eric Benzelius, Monum. hist. (1709), p. 39 (D. S. V, s. 300); *Scriptores rer. svecic.* n:r XII (I, s. 25), XVIII (s. 77) och XIX (s. 87). Enligt den förstnämnda har datum varit Octav. kal. nov., d. v. s. den 25 okt., hvilket väl öfverensstämmmer med handlingarnas vittnesbörd; det är tydligen blott tryckfel, då Peringskiöld skrifver den 15 okt. (anf. st. s. 137); jfr Rhyzelius, anf. st. s. 36, Dalin s. 267, Lagerbring s. 776 och n. 2 till s. 778. Till yttermera visso finnas åtskilliga uppgifter att Jacobi efterträdare valdes »femte dag jul» år 1281, se nedan. — Krönikan n:r XVIII i Script. har det oriktiga datum 2 juni för Jacobi död.

saken för vår del afgjord, mötet där han var med kan icke hafva hållits senare än året 1281. Men vi kunna komma närmare och på ännu rakare vägar till samma resultat. Strax före sin död, nämligen den 22 sept. 1281, har ärkebiskopen till ärkedjäkne vid sitt kapitel utnämnt Johannes Oddulphi (D. S. n:r 730); detta bestyrker till full evidens krönikeuppgiften att *ärkedjäknen Benedictus*, som i handlingar omtalas från 1275 och 1276 (D. S. n:r 598, 618) och nu är med vid Alsnö, verkligen dött före ärkebiskopen på året.[1] Hvad slutligen *Ulf Karlson* angår, så veta vi af handlingarna blott att han lefvat ännu den 17 mars 1281 (D. S. 715), men intet berättigar oss nu att betvifla uppgiften att äfven han dött under året.[2]

Det är alltså fastslaget att Alsnömötet icke kunnat vara samman senare än 1281, nogare bestämdt *den 22 (8) sept. 1281*. Någon närmare begränsning från andra hållet har hittills icke försökts. Två omständigheter gifva emellertid äfven i detta fall en hög grad af visshet.

Under stadgan uppträder Jacobus som »ærchibiscupær af Vpsalum», utan tillägget »vald» eller dyl. Brefven visa oss, att han ännu den 9 juli 1278 är blott electus (D. S. n:r 648);[3] alltså är mötet senare än detta datum. Ännu ett steg — ett stort och säkert steg — kommer man genom betraktelsen af själfva konungens titel. Magnus talar från Alsnö såsom »sweæ konungær *oc gōtæ*». Undersöker man nu handlingarna, så befinnes det att konungen ända till och med *den 15 maj 1279* konsekvent skrifver sig rex sweorum (svevorum, suecorum) allena, utan tillägget gothorum; bland hela massan af skrifvelser före denna dag är det endast två som afvika från denna regel; den ena ett (till formen något misstänkt) svenskt bref med årtalet 1278 utan närmare tidsbestämning (D. S. n:r 632),

[1] Benzelius anf. st., p. 44, och Script. rer. svec. n:r XIX (s. 87). Enligt ärkebiskopskrönikan och Peringskiöld (s. 205) har dödsdagen varit »nativitatis beatæ virginis» eller den 8 sept.; detta ger en påfallande god öfverensstämmelse med tiden för efterträdarens utnämning, och tjänar som tydligt jäf emot den krönika (Script. n:r XII, s. 25) som förlägger hans död till året 1278.

[2] Script. XII, s. 25. Samma krönika tillägger bland årets händelser, omedelbart efter omtalandet af »Vlpho Karlssons» död och begrafning: »obiit *Folko dapifer*». Utgifvaren Fant gör härvid (i noten m) den anmärkning att Ericus Olai talar om *Ulffo dapifer* såsom död detta år (se Script. II, 64), »Folkonem vero ignorant Historici»; han ger således Ericus Olai vitsord och antager att krönikan gjort någon sammanblandning. Äfven Strinnholm (anf. st. n. 1330) anför denna Erici uppgift såsom bevis på att Ulf Karlson dött 1281. Men att krönikan här är fullt tillförlitlig, det framgår däraf att en Fulco verkligen omnämnes på andra håll både som dapifer (D. S. n:r 710) och som död (Script. XVII, s. 63) detta året, och att han i den förstnämnda handlingen uppträder som vittne just åt Ulf Karlson. Efter all sannolikhet har Ericus Olai haft för ögonen just den krönika, där de bägge omtalas, och så i hastigheten gjort en enda person — Ulffo dapifer — af Ulpho Karlson och Folko dapifer. Saken har sin betydelse, emedan den kommit att, helt oförtjänt, bereda en plats åt Ulf Karlsson i vår drotslängd; se nedan.

[3] Påfvebrefvet om pallium är af $^5/_4$ detta år, D. S. n:r 641, hans första titel archiepiscopus i bref $^{20}/_8$, D. S. n:r 650. — Om den i mötet deltagande »*Prowæst andres*», såsom mycket sannolikt är, varit den bekante magister Andreas i Uppsala, så hafva vi ännu en vägledning i uppgiften att hans företrädare i ämbetet, Bero, dött år 1278, se Benzelius, p. 43, Script. XII, s. 25.

den andra det latinska fredsdokumentet i Laholm, enl. Rydberg från början af 1278.[1] Efter *den 9 juni s. å. 1279* skrifver konungen åter lika konsekvent rex sveorum gothorumque, svea konung och göta; undantagen äro äfven här blott tvenne, ett från $^{26}/_{8}$ 1279 (D. S. n:r 686) och ett från $^{25}/_{7}$ 1280 (D. S. n:r 704), men redan innan det första afsteget skedde, har konungen hunnit med att använda den nya titulaturen i 5 bref, vid 4 olika tillfällen.[2] Detta synes vara ett fullgodt bevis för, att Alsnömötet icke kan vara äldre än den 15 maj 1279. Efter den dagen och före den 22 sept. 1281 måste vi söka dess rätta datum.

Skulle man icke möjligen kunna komma ännu ett steg till positiv visshet? Af handlingarna framgår att konungen åtminstone tvenne gånger inom den utstakade tiden vistats på Alsnö kungsgård, nämligen $^{26}/_{9}$ 1280 (D. S. n:r 707) och $^{13}/_{7}$ 1281 (D. S. n:r 724); brefven härom äro emellertid för öfrigt fullkomligt intetsägande och tillåta inga som helst slutsatser. *Däremot har vid själfva terminus a quo, den 15 maj 1279, ett stort möte hållits på Alsnö,* att döma af 4 därifrån daterade handlingar i D. S. (n:rs 669—72); en af dem har burit 16 sigill (där nämnas vid namn 11 herrar »et aliorum maiorum regni, quorum nomina non sunt annotata»), och inalles uppträda i de olika handlingarna 14 personer såsom säkert närvarande. Bland dessa namngifna igenfinna vi 5 af dem som äro för Alsnö- och Skeninge-stadgarna gemensamma (konungens broder Bengt, lagman Bengt samt Magnus Jonson, Anund Haraldson och Svantepolk) och därtill alla 4 de under Alsnöplakatet uppräknade biskoparne, således ej mindre än 9 af dem som i detta plakat namngifvas; i bägge fallen saknar konungens broder hertigtiteln, i bägge är Vesteråsbiskopen frånvarande. Att nu namnen under stadgan, där det gällde att nämna borgesmän för en den viktigaste regeringsåtgärd, äro betydligt flere än namnen under de andra jämförelsevis obetydliga handlingarna som *säkert* emanerat från Alsnö i maj 1279 — det är mycket naturligt. Däremot hade man kanske väntat att *alla* de senare namnen skulle återfinnas under stadgan. Men af de 5 felande är en exkonung Valdemar, som väl icke anständigtvis bort uppfordras att sätta sitt namn under broderns regeringshandling; två andra äro Johan och Birger Filipson, med hvilka det ock hade sina särskilda orsaker;[3] och de två återstående, biskoparne i Skara och

[1] O. S. Rydberg, Sverges traktater, I, 277; tryckt redan hos Ericus Olai, Script. II, 64, men icke i D. S. Om tidsbestämningen se nedan.

[2] Helt naturligt har icke den nya titulaturen genast kommit in i allmänna medvetandet. Först af alla är det konungens egen släkt som börjar använda den, Valdemar efter $^{16}/_{8}$ 1280 (n:r 705) och Bengt efter $^{25}/_{7}$ 1282 (n:r 753); något senare höres den äfven från andra undersåtar (n:r 756), och mot slutet af M:i regering är bruket allmänt, om också ännu med enstaka undantag (n:r 964, 981, 1002). Längst dröjde den påfliga kurian; under M:i tid har den endast två gånger användt hans dubbla konungatitel (n:r 785 och 1009).

[3] De hade ju själfva, genom mordet på Ingemar året förut, brutit emot det edsöre konungen nu gick att fastslå, och skulle nästa år ($^{20}/_{8}$ 1280) med sina hufvuden få plikta därför, sedan Magnus genom låtsad glömska insöft dem i säkerhet; se Strinnholm, ss. 549—55. Skulle man mycket misstaga sig, om man fattade Alsnömötet såsom till dels ett politiskt schackdrag af konungen, till hans

Linköping, hafva ju kunnat blifva hemkallade till sina stift, innan mötet åtskildes.

Redan R. Tengberg (1875) har observerat detta stormannamöte i Alsnö i maj 1279 och utan närmare undersökning gissningsvis identifierat det med den herredag från hvilken stadgan emanerat.[1] Det synes mig nu som om alla förhållanden gifva stöd åt riktigheten af detta antagande. En invändning kan dock göras ännu, nämligen att konungen just vid detta möte i maj konsekvent (tre gånger) begagnar den gamla titeln. Men vid närmare betraktande skall ur denna invändning framgå det i mina ögon starkaste skälet för att Alsnöstadgan verkligen härstammar från detta möte. Jag vill därför nu fästa uppmärksamheten lite skarpare vid denna viktiga och intressanta titelfråga.

Vore det så att konungen äfven efter den 15 maj 1279 någon tid begagnat sveanamnet allena i sin titel, då vore det utan tvifvel svårt att föra en handling, som bär götatillägget i konungatiteln, tillbaka till denna tid. Men, som redan är anmärkt, är den 15 maj 1279 just sista dagen då den gamla formen konsekvent användts, och då konungen härnäst tager ordet, så är det under den nya skylten, som sedermera med samma konsekvens fasthålles. I denna skarpa förändring ligger utan tvifvel i och för sig något märkligt; själfva tvärheten i afbrottet visar med bestämdhet, att förändringen varit medveten och åsyftad, och häntyder på någonting särskildt som kunnat motivera den, något som inträffat emellan den 15 maj och den 9 juni 1279. Man frågar sig då ovillkorligen hvad detta något har varit. För att förstå detta skola vi först tänka efter hvad konung Magnus öfver hufvud kunnat hafva för anledning att bryta den gamla traditionen i en så viktig fråga som konungatiteln. Med handlingarnas hjälp är den frågan lätt besvarad. De visa oss, att brödrafäjden mellan Valdemar och Magnus fick sin första lösning på det viset, att en delning af riket ägt rum, därvid M. fått sveaänderna och V. behållit götaländerna.[2] Magnus har således en tid varit sveakonung i inskränkt mening, han har senare efter Valdemars fullständiga afsägelse öfvertagit äfven de götiska

---

stöd just emot dessa herrar, hvilkas upproriska tilltag vid denna tid hotade hans kungliga myndighet? Till formen är Alsnö herredag, som af stadgan framgår, en solidarisk association af samma slag som den senare medeltidens rådskonfederationer och längre fram hertig Karls riksdagar.

[1] Rudolf Tengberg, Om den äldsta territ. indelningen och förvaltningen i Sverige, n. 13 under s. 34.

[2] Att en sådan delning af riket — den sista i Sveriges historia — verkligen ägt rum, det är säkert intygadt genom uppgifterna i *Rimkrönikan* (edit. Klemming) I, 27, Scriptores n:r XIV (s. 41), XVI (s. 54) och XIX (s. 86) samt Ericus Olai, ibm. II, 59. Vanligen beteckna krönikorna härvid Valdemars lott mera allmänt såsom »Wesgociam et Osgociam»; Rimkrönikan och Ericus Olai uppräkna därtill äfven Småland, Värmland och Dal, och dem följa Olaus Petri (edit. Klemming s. 85) och nyare historici (Lagerbring s. 538, Strinnholm s. 529). Däremot råder mycken olikhet i uppgifterna om tiden då [illegible]ningen ägt rum, liksom i allmänhet i fråga om de förhållanden, under Valdemar afträdt från svenska historiens skådeplats.

landen, och det har därför legat nära till hands för honom att genom ett tillägg i sin titel uttrycka denna förändring i sin faktiska maktställning. Den öfverenskommelse, hvarigenom Valdemar förlorar konunganamnet — det är oss härvid likgiltigt om han med detsamma afstod från sina götaländer eller detta skedde senare — har ägt rum mot slutet af år 1277; ty ännu den 8 sept. 1277 skrifver han sig — från Köpenhamn — som konung (D. S. n:r 630) och är då tydligen i färd med att samla bundsförvanter mot brodern, men redan på nyåret 1278 (den 3 jan., D. S. n:r 636) får han af brodern, i sin egen närvaro, heta »quondam» rex sveorum, och från d. $^{17}/_{6}$ s. å. har han själf accepterat denna bedröfliga titel (D. S. n:r 646). Alla tecken tyda på, att det varit i freden i Laholm som denna uppgörelse träffats; och är det härvid slående att finna Magnus *just i detta fredsdokument* allra första gången foga tillägget Gothorum till sin konungatitel.[1] Men hvarför låter han detta tillägg falla bort igen för att med full konsekvens upptagas först efter halfannat år? Anledningen kan endast hafva varit den i sig själf naturliga, att han velat inviga den nya formen med en stor regeringshandling.[2] Då en konung går att på praktisk väg genomföra en sådan reform som ett tillägg i sin titel, så sker det säkerligen icke liksom i smyg, på någon hvardaglig styrelsehandling; man kan vara förvissad om att titeln fästes först vid något i ögonen fallande beslut, för att därpå behållas vid löpande ärenders handläggning. Magnus har sålunda utan tvifvel afvaktat ett lämpligt tillfälle att proklamera sig som det samlade rikets konung. Detta tillfälle är kommet, då han första gången går att i de viktigaste frågor lagstifta för hela sitt rike — han som var så angelägen, att hans bud skulle hållas »enæ lund iwir alt riket» (Alsnöstadgan) . . . »egh iuir eet land at eno. utan iuir all þy iuir vart riki ær» (Skeningestadgan). Mot slutet af mötet i Alsnö majdagarna 1279, sedan oviktiga saker blifvit undangjorda och en eller annan af deltagarna redan måst resa, samlar han därför sina store och tager deras ja och ed på den viktiga rikslag, som satte låset för bondens lada; och för att inskärpa att den, som här befallde numera var alla svenska landsdelars öfverhet, *anlägger han nu definitivt den dubbla titeln*, Sveriges och Götes konung, som han själf och efter honom alla svenska konungar sedan desss behållit.[3]

---

[1] Att förlikningen ägt rum i Laholm, uppger Ericus Olai (Script., II, 65) och antages efter honom af Rydberg (Sv. Traktater, I, 278); jfr Rimkrönikans ord om konungen af Danmark som medlare, anf. st., s. 39. Detta fredsslut måste således — trots sin egen datering, och trots *Islenzkir annálar* (edit. 1847, s. 156) — föras öfver från 1278 till 1277; till yttermera visso förlägga också Script. n:r XIV och XVI till år 1277 den förlikning, hvarigenom Magnus »diceretur solus rex et princeps totius regni Sveciæ».

[2] Man kunde törhända vilja finna förklaringen i de krönikeuppgifter, som till året 1279 förlägga Valdemars formliga resignation från och ur riket (Script. XIV, s. 41, XVI, s. 54). Men frånsedt att titelns upptagande synes förutsätta en positiv handling af Magnus själf, så visar det sig af handlingarna att Valdemar stannat i riket äfven efter den nya titulaturens införande, se D. S. n:r 685, 705.

[3] Redan Loccenius, Hist. Svec. 1676 (p. 89), sätter Magni nya titel i samband med Valdemars aflägsnande, och Lagerbring har skarpt och klart an-

Då sålunda Magnus Ladulås i sin konungatitel ända till och med den 15 maj 1279 begagnar i fast praxis den gamla, enkla formen, men från och med den 9 juni s. å. i lika bestämd praxis den nya, dubbla benämningen; då man alltså är hänvisad att söka denna stora reforms föranledning i någonting viktigt, som under dessa trenne veckor $^{15}/_{5}$—$^{9}/_{6}$ inträffat; då ingen anledning kan hafva varit lämpligare eller naturligare än tillfället af en stor statshandling, vid hvilken den nya titulaturen kunde fästas; då Alsnö stadga är det ojämförligt viktigaste som i svenska styrelsen skett[1] alltifrån dessa majdagar 1279 och fram till slutet af 1281; då alla yttre tecken för öfrigt häntyda på att stadgan leder sitt ursprung från det möte, som notoriskt varit samman i Alsnö maj 1279 — då synes man fullt berättigad till den konjektur, som ofvan blifvit framställd; tidpunkten för Alsnö herredag har blifvit begränsad till tiden mellan $^{15}/_{5}$ och $^{9}/_{6}$ 1279, och kan då med en hög grad af visshet dateras till *senare hälften af maj 1279*, på samma gång den berömda Alsnöstadgan skulle få ett nytt och alldeles speciellt intresse, såsom varande *den första statshandling som emanerat under den ärorika skylten Sveriges och Götes konung.*

* * *

Om Alsnöstadgan presenterar sig för oss med ett falskt årtal, så har Skeningestadgan ingen tidsbestämning alls, så att fältet för

gifvit grunden, liksom han vet att förändringen vidtagits år 1279 (s. 691; jfr Dalin, s. 254; Strinnholm n. 1256). — I Hist. Tidskr. 1884 (s. 152 f.) framställer Fahlbeck den uppfattningen, att götanamnet i vår konungatitel är af främmande ursprung och af våra regenter småningom upptaget efter götalegendens uppkomst. Till stöd härför anföras de trenne påfvebref till Karl Sverkerson, där den dubbla titulaturen första gången höres (D. S. n:r 41, 49, 50), samt trenne bref af Knut Eriksson. Äger denna uppfattning sin riktighet, så bör å ena sidan en viss följdriktighet kunna spåras i den utifrån gifna titulaturen, å andra sidan en åtminstone något så när jämn stegring kunna påvisas i det inhemska bruket däraf. Men urkunderna gifva intet stöd åt någotdera hållet. Det visar sig att påfvebrefven till Karl Sverkerson stå som rena undantag; redan Knut Erikson tituleras åter rex Sveciæ allena (bref af Lucius III år 1182, D. S. n:r 94), denna titulatur är — efter hvad jag kunnat finna — af påfliga kurian sedermera undantagslöst använd ända till 1284, och då Magnus Ladulås definitivt antagit den nya formen, så är det kurian som dröjer längst vid den gamla (se ofvan). Jag finner ej heller på någon annan utländsk handling före Magnus den dubbla konungatiteln begagnad; då han själf i Laholm 1277 skrifver sig rex Sveorum et Gothorum, hälsas han af Danmarks konung tillbaka som rex Sueorum allena (D. S. n:r 633). Å andra sidan har Karl Sverkerson själf satt in göta-attributet i sitt kontrasigill (B. E. Hildebrand, Sv. sigiller, I). Det försvinner från Knut Eriksons, liksom denne i sex bref använder den enkla titeln; och därefter förekommer dubbeltiteln före Magnus Birgerssons tid endast en enda gång, nämligen i brefvet af konung Johan, D. S. n:r 160; han skall ock, enl. en visserligen osäker uppgift, hafva haft den i sitt sigill, se Hild. s. 2. Det synes uppenbart, att rena tillfälligheter bestämt användningen af den ena eller den andra formen, tills af den sista tillfälligheten — Magnus Birgerssons personliga intresse — vardt ett beståndande bruk.

[1] Hvilket stort uppseende Alsnöstadgan gjort i samtiden framgår däraf, att hon genast, helt eller delvis, upptogs i landskapslagarna, *VGL II*, *UplL.* KöpmaleB. IX, *Sdm. L.* Köpm. X och XI och *Vestm. L.* Köpm. XII.

gissningar och kombinationer här varit ännu vidare. Då Hadorph 1687 befordrade henne till trycket, vid sin Bjærköarätt, så satte han helt frankt på henne etiketten *Stockholm 1280;* och på hans auktoritet anfördes hon nu af alla 1700-talets häfdatecknare med detta årtal, så att hon ansågs fem år äldre än Alsnöstadgan — på hvars egen datering ju ännu inga misstankar fallit.[1] Först år 1824 upptogs saken till pröfning af G. W. af Tibell i en liten skarpsinnig uppsats i Idunas tionde häfte. Tibell har trenne fasta punkter, nämligen dels Alsnöstadgan med dess årtal 1285, dels ett konungabref från Sundby den 23 aug. 1285, dels krönikeuppgifter att hertig Bengt utnämnts till biskop i Linköping år 1286; i Alsnö är Bengt blott konungens broder, i Skeninge är han hertig, alltså är den senare stadgan yngre och kan icke hafva utfärdats tidigare än året 1285; i Sundby är Magnus Ragnvaldson ännu drots, som han varit föregående år, i Skeninge uppgifves Knut Mathiasson som drots, alltså kan stadgan icke vara tidigare än den 23 aug. på året 1285; slutligen heter Bengt i stadgan ännu icke biskop, alltså kan stadgan icke vara senare än året 1286. Stadgan har alltså kommit till *emellan* $^{23}/_{8}$ *1285 och utgången af året 1286;* förslagsvis under Magnus' resa ifrån mötet i Kalmar okt. 1285, där han mäklade fred emellan Norge och Hansestäderna.

Tibell hoppades på större klarhet i saken, sedan en fullständig samling af permebrefven hunnit utgifvas. Som bekant började detta ske några år senare, då 1829 första bandet af D. S. såg dagen. Här upptages nu Skeningedokumentet som n:r 813 (efter en gammal afskrift vid VGL.) och åsättes tidsbestämningen $^{23}/_{8}$—$^{31}/_{12}$ 1285, tydligen efter Tibells intentioner; hvarvid utgifvaren dock, som det synes, väl hastigt uteslutit *hela* året 1286, därför att Bengts biskopsutnämning ägt rum under året. Från denna tid har året 1285 också allmänt antagits som stadgans födelseår. Strinnholm har genom sin undersökning af Alsnöstadgans årtal rubbat en af Tibells förutsättningar, och han har uppvisat att Bengt heter hertig redan i febr. 1285 — så att för den sakens skull terminus a quo gärna kunde flyttas tillbaka ända till året 1284;[2] men ännu står Sundbybrefvet $^{23}/_{8}$ 1285 med sin gamle drots kvar och hindrar antagandet af en tidigare stadgans tillkomst. Det sista uppslaget i frågan gaf Kerfstedt 1877; med hänvisning till att Magni testamente från febr. 1285 omtalar ett Skeningemöte som förflutet och att krönikorna

---

[1] Dalin synes t. o. m. vilja datera Skeninge samtal till året 1279 och stadgan till Stockholm 1280, anf. st., ss. 259, 265. Att saken är sjuk, har icke undgått Lagerbrings skarpa öga, se n. 19 under s. 787, samma anmärkning där han uttalar ett tvifvel äfven på Alsnöstadgans riktiga datering; L. har dock icke i sin text vågat frigöra sig från de allmänna antagandena. Fant, Utkast till föreläsn. öfver Sv. Hist. 1803 (I, 108), omnämner Skeninge stadga för året *1284;* men detta måste varit ett tryckfel, då han ofvanför åberopar Hadorph.

[2] Strinnholm, IV, n. 1357. Härmed är auktoriteten räddad åt de krönikor som angifva året 1284 för Bengts utnämning (se nedan); Tibell hade nog observerat dem, men jäfvat dem med Alsnödokumentets bestämda årtal, se *Iduna*, X, s. 343 f.

ttna om ett möte i Skeninge 1284, där Birger fick konunganamn h Bengt hertigtiteln, antager han att stadgan vid samma möte färdats, hvarpå han äfven anför indirekta indicier (ärkebiskopens invaro).[1] Härmed skulle stadgan alltså skjutas öfver på året 284, och en och annan af de nyaste historici har redan börjat antaga nna förmodan. Men därvid har man alldeles glömt af Sundby-efvet, hvars till utseendet starka bevisning fortfarande skulle för-ndra hvarje antagande som sätter Skeningestadgan före den 23 ig. 1285.

Vi skola här närmare pröfva beskaffenheten af detta hinder. efvet från Sundby (D. S. n:r 811) nämner som konungens drots (*agnus*). Denne Magnus är tydligen den M. Ragnvaldson, hvilken handlingarna förekommer som drots i dec. 1282 (D. S. n:r 758), juli och okt. 1283 (n:r 767, 774) samt slutligen uppgifves som id år 1285.[2] Man vet således att han beklädt drotsämbetet åt-instone från dec. 1282 till aug. 1285. Skeningestadgan åter har listan öfver deltagarna orden »Knut mathiosson drosæt». Då nu adgan icke kan vara före 1282, så kan hon icke heller vara före nna augustidag 1285; medan det ger ett godt sammanhang att nka sig Knut såsom Magni efterträdare, efter hans under året in-äffade död.[3]

Allt detta är ovedersägligt — för så vidt Skeningestadgan verk-gen betecknat Knut M:son med drotstiteln, för så vidt således den mle afskrifvare, på hvilken Hadorph och utgifvaren af D. S. grun-t sina editioner af stadgan, verkligen läst rätt i originalet, då n skref Knut M:son tillsammans med ordet drosæt som en person. en detta är icke fallet. Här gömmer sig utan allt tvifvel en fel-tig läsart.

För att inse detta måste vi först ställa för våra ögon stadgans xt med listan på deltagare, sådan den bokstaf för bokstaf finnes tryckt i D. S.:

---

[1] Kerfstedt, Några anmärkn. rörande Chr. Naumanns framställn. af sv. tsförf., Upps. 1877, s. 7.

[2] Script. XVII, s. 63. Utan titel nämnes han redan i maj 1282 (D. S. n:r 4). Redan den 21 sept. 1276 nämnes en *Magnus* som dapifer (D. S. n:r 618) första gången ämbetet visar sig i Sveriges historia —; men denne måste vara annan, enär ämbetet år 1281 bekläddes af en *Folke* (D. S. n:r 710, Script. ss. 63). — Botin, Utkast till sv. folkets hist. (1757, s. 321) uppger som Sveri- förste drots *Ulf Karlson*, och som drots betecknas denne ännu af B. E. Hilde-and, Sv. sigiller, I, tredje serien, n:r 46. Utan tvifvel grundar sig denna upp-t på ett ställe hos Ericus Olai, hvilket, såsom ofvan är visadt, gömmer ett miss-stånd.

[3] Eller skulle till äfventyrs Knut kunnat vara *drosæt*, samtidigt med att agnus var *dapifer* — skulle någon skillnad kunna vara emellan dessa begrepp, att det förra betecknade den nye riksämbetsmannen men det senare den gamle funktionären? En sådan tanke motsäges på det bestämdaste ej blott af gamla enska urkunder där drottseten just är hoftjänaren (ex. hos Södervall, Ordbok er sv. medeltidsspråket, ordet *drotsäte* I), utan äfven af konung Magni testa-ente febr. 1285 (D. S. n:r 802) där såsom testamentsexekutor omtalas ena gången rozatus», andra gången »dapifer», alldeles utan åtskillnad.

... ok til at þætta hawi fullan staþuæ. þa takum þerræ insighli fore. sum hær gawo sit ia til. *biscups brynniulfs af scarum. biscup pætars af væstræ aros. vars kiæra brothors hærtugh bændiks. pætars cancelers Swantæpolks knuzsun. bændicts øsgøta laghmans. magnus ionsun. annundæ haralson. alguz wæsgøta laghmanz.* knut mathiosson drosæt. magnus haqunæ marskals. *vlfs hulmgerssun. karls æstriþæsun.* oc vart insighli.

Det är på de med särskild stil utmärkta orden jag vill fästa uppmärksamheten. De hafva hittills utan misstankar blifvit lästa på det sättet att Knut M:son varit drots och en Magnus Håkansson marsk vid Skeningemötet; och man har t. o. m. betecknat dessa båda herrar såsom de höga ämbetenas förste innehafvare.[1] En närmare undersökning af urkunderna för denna tid och en noggrannare observation på ordalagen själfva skall, som jag hoppas, visa oriktigheten häraf.

Knut Mathiasson är en i tidens handlingar för öfrigt väl känd person, alltifrån Alsnö stadga eller nogare bestämdt 1282 och till 1288, då han enligt Ericus Olai dog (D. S. n:r 748, 767, 799, 913, 948, 975—6; Script. II, 69.) *Men han uppträder aldrig som drots*, utan då han någon gång bär titel, är det alltid *lagmannens i Nerike*. Som sådan fungerar han i juli 1283 (D. S. n:r 767, på samma handling där Magnus står som drots), således säkert *före* Skeningemötet; och han har samma ställning, då han i sept. 1288 sista gången förekommer (D. S. n:r 975), alltså afgjordt *efter* detta mötes tid. Skulle han då öfvergifvit sin lagsaga för att vid Skeninge fungera som drots och så sedermera återgått till lagsagan igen? Detta förefaller mycket otroligt.

Det kan dock alltid tänkas den möjligheten att redan denne Knut kunnat förena drotssysslan med sitt lagmansämbete, liksom senare Knut Jonsson år 1333 (D. S. n:r 2976).[2] Det nu anmärkta förhållandet skulle därför icke ensamt räcka till att rubba tron på stadgans läsart. Vi gå därför vidare och fästa ögat på Magnus Håkansson marsken.

Det bör här observeras, att de personer som bevittnat Skeninge stadga tillhöra alla en stamtrupp af stormän, hvilkas namn gång på gång möta i tidens handlingar. Om vi se bort från de särskildt betitlade (biskoparne och lagmännen, hertig och kansler) för hvilkas del detta förhållande är klart i sig själf, så finna vi — under Magni regeringstid — Svantepolk nämnd i *åtta* andra urkunder från åren 1278—1288 (D. S. n:r 653, 671, 714, 744, 799, 917, 975—6);

---

[1] Så Fant, anf. st. s. 109. Lagerbring har på ett ställe (s. 696) nämnt Magnus Haraldsson, tydligen genom tryckfel. — Den ende som synes hafva anst oråd är Hans Hildebrand, då han trycker »Knut Mathiasson drottsete, Magnus(?), Håkan marskalk»; se Sveriges medeltid, II, s. 54, jfr s. 113.

[2] Jfr Hj. Linder, De sv. lagmännens ställning (1875), s. 12 f. Då L. uppger Knut M:son som drots äfven år 1283 (så i drotslängden å s. 30 och i rättelser till s. 12), så beror detta på en uppenbar felläsning af D. S. n:r 774, där drotsen tydligen heter M(agnus).

Magnus Jonson åtminstone *tretton* gånger,[1] från åren 1278—1290 (D. S. n:r 634, 649, 670—1, 758, 767, 799, 913, 949, 975—6, 981, 1026); Anund Haraldson *elfva* gånger 1276—1290 (D. S. n:r 618, 671, 758, 767, 799, 811, 815, 913, 975—6, 1026); Ulf Holmgerson under samma tid *nio* gånger (D. S. n:r 618, 635, 799, 913, 922, 975—6, 1002, 1026); Karl Estridson för åren 1281—1286[2] *sex* gånger (D. S. n:r 714, 727, 767, 774, 811, 910); och den nyssnämnde Knut Mathiasson *sju* gånger (se ofvan). Inför detta förhållande faller det nu starkt i ögonen, att *namnet Magnus Håkansson icke återfinnes i en enda af de talrika urkunderna.* Han är för tidens handlingar och historia fullständigt obekant. Allra minst kan han hafva varit marsk, ty *både före och efter* den tid, inom hvilken stadgan måste falla, *heter marsken* Håkan Tuneson; denne förekommer nämligen såsom marsk åren 1281 (D. S. n:r 710), 1285 (n:r 811), 1286 (n:r 922), 1287 (n:r 939), 1288 (n:r 975—6) och 1289 (n:r 1003), utan titel 1282 (n:r 744), 1286 (n:r 925) och 1287 (n:r 930). Det är sålunda visserligen en lucka i vittnesbörden för tiden 1281—1285, men detta kan väl icke ingifva något tvifvel på att han verkligen beklädt sysslan åtminstone från 1281 till till 1289. Var det således redan för Knut Mathiason svårt att försvara sin höga titel i Skeninge gent emot tidens handlingar, så blir det för den obskure Magnus Håkanson alldeles omöjligt.

Till dessa inre vittnesbörd på att ett fel föreligger i Skeningestadgans nuvarande edition sälla sig äfven tvenne yttre tecken. Ordet »*drosæt*» såsom appendix till Knut Mathiasson står i nominativ, i skarp motsats mot alla andra vidhängande titlar, hvilka konsekvent hafva *genitivens* form, styrd af »insighli» (P. canceler*s*, B. östg. lagman*s*, A. västg. laghman*z*, H. marskal*s*); och Håkanson, hänfördt till Magnus, skulle uttryckas med formen »Haqunæ», medan eljest regelbundet vid faderns namn tillagts -son (Sw. knuz*sun*, M. ion*sun*, A. haral*son*, Kn. mathios*son*, U. hulmgers*sun*, K. æstriþæ*sun*). Vore den vanliga läsarten riktig, så borde där således stå: »Knut m:son drosæt*s*, M. haqunæ*son* marskals».

På dessa skäl föreslår jag här läsningen: *Knut mathiosson. drosæt Magnus. Haqunæ marskals.* Förändringen består således allena i en omflyttning af punkt, till platsen framför ordet drosæt i st. f. bakom; men härmed räddas åt Knut Mathiasson hans lagmansdöme, åt Magnus Ragnvaldson hans drotsämbete, åt Håkan Tuneson hans marskalkssyssla; den mystiske Magnus Håkanson för-

---

[1] Härvid ej räknade de gånger, då *Magnus Johanson Engel* nämnes. Se B. E. Hildebrand, Sv. sig. I, tredje serien, och Hans Hildebrand, Sv. medeltid, II n. under s. 55.

[2] Såsom uppträdande i handlingarna först ¹³/₃ 1281 saknas han vid Alsnö herredag.

[3] Den första marsk urkunderna omtala är konung Valdemars med namnet *Magnus*, år 1268 (D. S. n:r 537); den andra är Magnus Birgerssons, *Karl* 1276 (Isl. annal. s. 150; »Carl Morske» enl. Lagerbring, s. 540!) och 1278 (D. S. n:r 649). Hvarifrån Botin (anf. st., s. 321) fått sin första marsk, Håkan Mattson, har jag ej kunnat utfundera.

svinner; nominativformen drosæt förklaras, såsom stående som apposition framför sitt nomen proprium (i analogi med *biscup* pætar, *hærtugh* bændiks ofvanför i listan);[1] och formen Haqunæ blir naturlig, såsom betydande Håkan, ej Håkanson.

Men härmed är också uppvisadt, att Sundbybrefvet och Skeningestadgan stå i fullständig öfverensstämmelse med hvarandra i fråga om drots- och marsk-ämbetenas innehafvare. Sundbydiplomet med sin datering $^{13}/_{8}$ 1285 — Tibells andra fasta punkt — lämnar ingen vägledning alls, är för vårt problem alldeles värdelöst. Och ingenting hindrar således nu att föra Skeningemötets datum längre tillbaka i tiden än året 1285.

Däremot träder nu uppgiften om drots Magnus' död 1285 fram såsom direkt berörande problemet, sedan han blifvit afslöjad som en af Skeningemännen. Mötet kan icke hafva varit senare än detta år — därest man för öfrigt vågar sätta obetingad lit till uppgiften i fråga, något som handlingarnas tystnad i fråga om honom efter $^{23}/_{8}$ 1285 synes borga för. I annat fall kvarstår hertig Bengts biskopsutnämning som en säker punkt; den har skett den 4 juni 1286, enligt en krönika, hvilken får fullt vitsord genom D. S. n:r 907 och 919, som visa oss att företrädaren (Bo) har lefvat ännu den 14 febr. men Bengt börjat sin verksamhet åtminstone så tidigt som den 22 sept. detta år.[2]

Beträffande åter terminus a quo, så kan den icke sökas närmare än den 13 juli 1283 (D. S. n:r 767), då Bengt ännu är domicellus blott,[3] och *den 20 nov. 1283* (D. S. n:r 777—8), då

---

[1] Nominativen är således fullt acceptabel äfven under den förutsättning att det efterföljande Magnus är genitivform; andra exempel på samma slags konstruktion meddelar Södervall, Några anmärkn. öfver de sv. kasusformerna under medeltiden, s. 17. Det synes icke alldeles omöjligt att Magnus här verkligen är tänkt som genitivus; åtminstone synes det ofvanför i listan stående Magnus (ionsun) snarast böra fattas som en genitivform, placeradt som det är midt ibland klara genitiver; för formens möjlighet talar ock »birger *magnussyni*» i Rimkrönikan I, rad 1234. Men äfven om detta Magnus efter drosæt skulle vara en nominativ, så är min emendation däraf icke beroende; stadgeskrifvaren har då blott gjort sig skyldig till ännu en anakolut vid sidan af »magnus ionsun» och »knut mathiosson», där beroendet af »insighli» tydligen alldeles fallit honom ur minnet (Hadorph vid Bjærköarätten trycker »Knut Mathiosson*s*»; men det skulle i tydlig analogi med den öfriga stilen heta Knut*s* M:sson). — Jag har för frågans filologiska sida vändt mig till proff. Kock och Noreen och erhållit deras benägna upplysning, att inga som helst språkliga hinder resa sig emot min läsart, medan den afgjordt uppfyller språkets fordringar bättre än den nuvarande. Kock grundar sitt förord för uppfattningen af Magnus som genitivform dels på analogier från isländskan, dels på de kända dativformerna Magnusse, Magnusi, »till hvilka man något hellre väntar en gen. Magnus än det vanliga Magnusar» (-sa, -sæ). Anmärkningen här ofvan om formen Haqunæ skyller jag helt och hållet prof. Kocks skarpblick.

[2] Det angifna utnämningsdatum förekommer i Script. n:r XVIII, s. 78. Årtalet bekräftas af n:r XIV (s. 41) och n:r XIX (s. 87).

[3] Han kallas så icke mindre än tre särskilda gånger i diplomet. Då hans sigill under samma handling bar hertigtiteln (B. E. Hildebrand, Första serien, n:r 35), så måste det alltså vara senare ditsatt.

Karolus ännu är biskop i Vesterås i st. f. Petrus, som är med vid Skeninge.

Längre än till denna begränsning, $^{20}/_{11}$ 1283 — utgången af 1285 ($^{4}/_{6}$ 1286), kunna vi komma på tvenne vägar, en indirekt och en direkt.

I de nyssnämnda brefven af biskop Karolus omtalar han den ofvan omtalade *Johannes Oddulphi* såsom »archidyaconus vpsaliensis & eidem ecclesie electus», och det förra brefvet innehåller en på dennes egen begäran gjord vidimation af hans ofvan citerade fullmakt som ärkedjäkne. Om denne veta vi att han efter Jacobus' död 1281 blifvit vald till ärkebiskop, men sedermera på ett möte i Orvieto inför påfven Martinus IV afsagt sig detta kall och återgått till archidiakonatet allena.[1] Detta måste hafva skett emellan nyssnämnda datum den $^{20}/_{11}$ 1283, då han synes haft resan i tankarna, och $^{28}/_{3}$ 1285, då Martinus IV dog, således enligt all sannolikhet året 1284 såsom ock Rhyzelius direkt uppger. Men härigenom har Sverige kommit att en tid sakna ärkebiskop, först under hans resa och sedan under den tid som åtgick, innan underrättelsen om afsägelsen hann komma hem, så att nytt val kunde anställas; huru länge detta dröjt veta vi ej, men yttersta gränsen är $^{18}/_{5}$ 1285 (D. S. n:r 806), då ett första påfvebref om pallium sändes den nyvalde ärkeb. Magnus. Alltså har under en tid, som närmast synes sammanfalla med året 1284, ingen ärkebiskop funnits i Sverige.[2] Detta resultat är af värde för oss, enär det är påfallande att *ärkebiskopen saknas* bland herrarne i Skeninge, något som helt säkert icke varit fallet därest öfver hufvud någon ärkebiskop funnits i landet. Tiden för vakansen på ärkestolen blir således ganska sannolikt den tid, inom hvilken Skeninge möte bör sökas. Och denna tid är närmast året 1284.

Vi återvända nu till konungabrodren Bengt och konstatera att hans hertigtitel måste hafva vunnits emellan den 13 juli 1283 (D. S. n:r 767) och den 22 febr. 1285 (D. S. n:r 802), då han första gången uppträder med densamma. Detta sätter utom tvifvel krönikornas uppgifter att utnämningen ägt rum år 1284. Och detta skall hafva skett *just på ett möte i Skeninge.*[3] Samtidigt har på detta möte konungens son Birger hyllats som tronföljare; en stor

[1] Benzelius, p. 39 (D. S. V, s. 300); Peringskiöld, ss. 137, 206; Rhyzelius, s. 36; Lagerbring, s. 777. Valet stod den 29 dec. 1281 (»die qvinta natalis Domini») enl. krönikan hos Benzelius. Från $^{7}/_{10}$ 1285 förekommer han åter endast som ärkedjäkne (D. S. 815). — B. E. Hildebrand (andra serien, n:r 35) har på grund af sigillernas vittnesbörd betviflat att den Johannes, som år 1281 valdes till ärkebiskop, verkligen varit densamme J. Oddulphi, och därför velat stryka denne ur ärkebiskopslängden. De ofvan citerade ordalagen i brefven D. S. n:r 777 och 778 ställa emellertid saken utom all fråga.

[2] Redan Strinnholm (n. 1330) har påpekat denna vakans; men då ej heller han observerat de nyssnämnda brefven af den $^{20}/_{11}$ 1283 utsträcker han den ända från 1282 till 1285. Kerfstedt har påvisat sakens sammanhang med vårt ämne, men icke försökt att närmare bestämma den kronologiska sidan.

[3] Scriptores n:r XIV, s. 41, och n:r XVI, s. 54, samt Ericus Olai, ibm. II, 64. Att utnämningen ägt rum i Skeninge, intygas af den förstnämnda krönikan samt af Ericus Olai (anf. st., jfr s. 67).

samling måste där således hafva varit. Utan tvifvel är detta möte detsamma, om hvilket konung Magnus talar i sitt testamente den 22 febr. 1285 (D. S. n:r 802, s. 658 f.), då han säger: »sic solui & expediri decernimus, sicut super hijs, *cum consiliarijs nostris, skiæningie ex deliberacione diffiniuimus*»; rådet har således varit närvarande och viktiga förhandlingar ägt rum.

Från detta möte har således efter allt att döma också Skeningestadgan emanerat. Det var helt naturligt att konung Magnus i sammanhang med brodrens utnämning till hertig vidtog en disposition, *hvarigenom bl. a. fastslogs denna värdighets öfverlägsna rang i synbar måtto* — hertigens rätt att rida till konungs med 40 hästar, medan ingen annan ägde komma med flere än 30.

* * *

Vinsten af vår lilla undersökning — som genom ämnets natur kommit att röra sig i åtskilliga krokar omkring sitt föremål — har således blifvit en så pass stor visshet, som för närvarande torde kunna åstadkommas, för att *Alsnö möte bör dateras maj 1279 och Skeninge samtal år 1284*; hvadan de resp. stadgarna borde i svenskt diplomatarium rätteligen intaga platserna n:r 673 och 780, i st. f. såsom nu 799 och 813. På köpet hafva vi kunnat rätta en felaktig läsart i den viktiga Skeningestadgan, stryka tvenne drotsar och en marsk ur vår historia men i stället rädda en hotad ärkebiskop, samt slutligen, kanhända, gifva svaret på frågan *när* och *huru* Götanamnet kom in i Sveriges konungatitel.

Rudolf Kjellén.

Tillägg. Sedan ofvanstående skrefs, har jag haft tillfälle att å Kongl. Bibl. undersöka själfva den handskrift, efter hvilken Skeningestadgan blifvit befordrad till trycket — en afskrift af VGL. från 1300:talets senare del, signerad B. 10. Efter ordet drosæt i namnrullan öfver Skeningemännen synes här en liten fläck, som dock ingalunda behöfver utmärka en punkt utan mycket väl kan höra till skrifttypen *t*. Emellan Magnus och Haqunæ finnes visserligen ej heller någon punkt, men skriften är också här något skadad, så att den ursprungliga punkten allt för lätt kunnat utplånas. *Efter namnet Knut mathiosson finnes slutligen en stor och tydlig punkt.* — Det vill häraf synas, som låge felet icke hos den gamle afskrifvaren utan hos hans nyare aftryckare. Hvad som förvillat dem är närmast den omständigheten, att ordet Mathiosson icke är fullt utskrifvet utan förkortadt till *Mathioss.;* hvadan de ansett punkten beteckna förkortningen och intet vidare. *Kj.*

Ett bref från Christina Alexandra.

Då konung Oskar II under sin resa till Rivieran d. 13 maj 1894 aflade ett besök i Monaco, egnade han sin uppmärksamhet äfven åt det därvarande furstliga arkivet, och då han där fann ett bref från drottning Kristina till dåvarande fursten af Monaco, Honoré II, lät han däraf taga en afskrift och förärade denna åt riksarkivet. Brefvet är af följande lydelse:

Monsieur mon cousin, ayant fait dessein d'aller trouver le Roy de Suède pour donner ordre à mes affaires, j'ai resolu de passer par la France et en ay donné advis au Roy et à Monsieur le Cardinal Mazarin. Je prie V. A. de me faire la faveur de me recevoir dans Monaco en cas qu'il m'arrivast quelque accident sur la mer qui m'obligeast à m'y retirer et de m'envoyer promptement sa response là dessus, parceque je veux partir d'icy le plus tost qu'il me sera possible à cause de la nécessité de mes affaires et de peur que la peste, qui n'est pas encor à Rome, n'y arrive avec les chaleurs. Pour les responses de la France, je ne les attendray pas icy, car, outre que cela seroit trop long, c'est que je ne doute pas qu'elle ne m'accorde ce que je desire. Je seray fort obligée à V. A. de ceste courtoisie et cercheray(!) les occasions le luy en tesmoigner mes ressentimens et de luy faire cognoistre que je suis

Monsieur mon cousin

Vostre très affectionnée cousine et amie

A Rome ce *Christine Alexandra*
27 juin 1656.

Detta bref tillhör den näst intåget i Rom mest lysande episoden af Kristinas utländska historia: hennes första resa till Frankrike 1656. Hon säger i brefvet, att hon ville besöka konungen af Sverige för att ordna sina affärer (hvilka kommit i olag genom Sveriges polska krig), och att hon ämnade taga vägen genom Frankrike. Hvad som förde henne till Frankrike, var dock icke blott önskan att se landet och aflägga besök vid dess hof, utan äfven politiska syften: hon umgicks med planer än att uppträda såsom fredsstiftarinna mellan Frankrike och Spanien, än att föra en fransk här till Neapel och fråntaga Spanien detta land. Liksom man i Frankrike åt henne tillrustade det mest festliga mottagande, så gjorde påfven allt för att göra hennes ditresa angenäm: han ställde fyra präktigt utrustade galèrer till hennes förfogande för sjöfärden. Men då hon i följd af stormigt väder eller turkiska korsarers anfall kunde blifva nödgad att anlöpa hamn på vägen, skref hon till fursten af Monaco, till genuesiska styrelsen och kanske flere med anhållan att i fall af behof få taga sin tillflykt till deras hamnar. Genua skickade henne till

mötes sändebud med skänker, men undanbad sig besöket, emedan drottningen kom ifrån det af smittosam sjukdom hemsökta Rom. Hvad fursten af Monaco svarat på drottningens begäran, är icke bekant, men hon synes icke ha varit i behof af hans gästfrihet eller gjort bruk däraf utan begifvit sig direkt till Marseille. Här fick hon landstiga utan karantän och mottogs med stora festligheter, hvilka sedan fortgingo under hela hennes resa genom Frankrike och nådde sin höjdpunkt genom det lysande intåget i Paris d. 8 Sept. 1656.

Ett originalbref af Linné.

På sommaren 1751 föreslog drottning Lovisa Ulrika, som ägde rätt betydande naturaliekabinett, prof. Carl Linnæus, att han skulle skicka någon af sina lärjungar till Godahoppsudden för anställande af naturvetenskapliga forskningar och insamlingar. Att just Godahoppsudden valdes berodde därpå att, enligt Linnæus' omdöme, »ingen ort i verlden har så många sällsynta örter som Africa, och tyckes liksom naturen koncentrerat sig vid Cap, så att från ingen ort i verlden kan man få så vacker acquisition för Hennes K. M:ts cabinetter och ingenstädes så många rön för naturkunnigheten, genom hvilka nationen kan distingueras».[1] Medel till resan ansågos erbjuda sig i Wredeska stipendiet vid Uppsala universitet, hvilket stipendium, då det blefve ledigt, borde skaffas åt en för en sådan resa lämplig person. Vid stipendiets utdelande d. 29 febr. 1752 satte också professorerna, »af underdånig vördnad för Hennes M:t som ock att befrämja vetenskaperna och äfven i afseende på den sökandes skicklighet med enhällig röst»[2] på första förslagsrummet den af Linnæus rekommenderade medicine licentiaten Mårten Kæhler. Denne var, trots namnets främmande utseende, ett Upplandsbarn och vid denna tid 23 år gammal. Vid promotionen 1752 fick han medicine doktorshatten. Men Kæhler hade en farlig medtäflare om stipendiet i dåv. physices professorn S. Klingenstiernas son. Linnæus skref i nyss anförda bref till kanslipresidenten Tessin och begärde, att han måtte föredraga saken för Hennes M:t, hvilken »lärer . . . med ett ord vinna det hos Hans Exc. Gr. Ekeblad, som kan lända vetenskaperne och nationen till lustre». Klingenstierna kunde vänta. »Det torde ej häller blifva så lätt härnäst att få ett skickligt ämne och äfven detsamma på förslaget». Kæhler tyckes

---

[1] Linnæus till kanslipr. C. G. Tessin d. 1 mars 1752 (brefvet tryckt i »Carl von Linnés svenska arbeten i urval och med noter utgifna af Ewald Ährling», I, 17).

[2] Linnæus' ofvan citerade bref till Tessin.

hafva fått stipendiet och under sommaren vistats hos Linnæus för att mottaga speciella instruktioner för resan.

Antagligen på Linnæus' bedrifvande anhöll Vetenskapsakademien hos friherre A. J. von Höpken, hvilken d. 17 mars 1752 efterträdt Tessin såsom president i kansliet, att han måtte förskaffa Kæhler Generalstaternas tillstånd att få uppehålla sig två eller flere år vid Godahoppsudden — som då var en holländsk besittning — för vinnande af rön i naturalhistorien, botaniken och astronomien. Höpken gaf d. 24 juli dåv. svenske envoyén i Haag J. Fr. Preis i uppdrag[1] att hos holländska regeringen verka för saken med tillkännagifvande, att det vore Kæhler »på det allwarligaste förbudet att sträcka sin omtanke utom ofwan nämnda ämne» samt ålagdt att »undvika hwad som skulle kunna upwäcka derom den ringaste misstanke och twekan». Preis vände sig först till Fagel, republikens statsminister, hvilken ansåg, att Ostindiska kompaniets betänkande borde inhämtas, och hänvisade Preis till raedspensionarien, som hade säte och stämma vid ostindiska frågors behandling. Efter flere besök förgäfves träffade Preis äntligen raedspensionarien d. 21 aug. och framförde sitt ärende. Han fick till svar, att, hvad Generalstaterna anginge, ingen svårighet skulle inkastas mot framställningen, men att man ej kunde förtänka Ostindiska kompaniet att i dylika mål bruka alla de prekautioner, som sakens egenskap gåfve vid handen. Raedspensionarien tillstyrkte Preis att till kompaniets sekreterare Hartman i Amsterdam inlämna ett memorial, innehållande begäran om saken samt upplysningar om Kæhlers person och antalet af hans följeslagare jämte försäkran, att han ingenting annat skulle företaga än hvad som lofvades. Preis sökte komma ifrån dessa omvägar genom att påpeka, att ett antal franska astronomer fick uppehålla sig vid Godahoppsudden för anställande af undersökningar rörande månens parallax. Raedspensionarien medgaf, att sådant var förhållandet, men påpekade, att det skett först på grund af ett af konung Ludvig XV ingifvet memorial och sedan kompaniet bestämt antalet deltagare.[2] Som Preis nu klart såg, att ingen annan utväg för målets vinnande gafs, skref han d. 23 aug. till den ofvan nämnde Hartman ett bref,[3] hvari han bl. a. framhöll republikens benägenhet att understöda alla sträfvanden, som afsåge en ökad kännedom om naturen, samt vädjade till Hartmans »renom» att själf vara en vän af naturhistorien.

Intet skriftligt svar följde, men d. 30 aug. kom kompaniets advokat Sweers till Preis och meddelade muntligt, att kompaniet ej vidare ville medgifva en sådan frihet, som önskades. »Hvarpå han det så sökte lämpa till min sollicitation, att han dels med åthäfwor, dels med sakta ord insinuerade, att intet vidare steg göra om den

[1] Bref till env. Preis från kanslipresidenten. Hollandica, Riksarkivet.
[2] Env. Preis till kanslipresidenten d. $^{11}/_{22}$ aug. 1752.
[3] I afskrift bil. Preis' bref till kanslipr. d. $\frac{22\text{ aug.}}{2\text{ sept.}}$ 1752.

frihetens erhållande». Då Preis exempelvis anförde, att Colbe[1] och Caillet nyligen fått sådant tillstånd, meddelade Sweers därom följande upplysningar, som för vårt ämne äro af stort intresse. »Om den förre sade han, att en konung i Preussen hade sändt herr Colbe just på samma sätt som denna gången begäres, nemligen att han som Doctor medicinæ skulle låta vara sig angelägit att lära känna alla de främmande örter, rötter och plantor. Men som dylika connoissancer ej väl låta sig öfva med mindre att omgås med allahanda slags folk, Herr Colbe icke allenast därigenom hade haft tid och medel att göra sig bekant, utan ock i synnerhet igenom sin empressement att besöka sjuka och dem läka; hvarigenom han sig ett sådant omgänge förvärfvat, att han å sidlyktonne börjat blanda sig uti regeringssaker och derutinnan gådt så vida, att regeringen deröfver uppfattat icke allenast jalousie och misstroende, utan ock skyndat på dess afresa. Att dess misstänkta förhållande allt mer och mer yppat sig, och särdeles igenom den beskrifningen, som han har gjordt om sin resa der i landet, som han låtit i trycket utgå.[2] Att den andre varit den af franska akademien sände astronomen Hr Caillet.[3] Men att då detta blifvit förundt, det skiedt med sådana inskränkta vilkor, som till fyllest gåfvo å daga Compagniets misstankar; förty han först blifvit förd till en aflägsen ort till sina astronomiska observationers förrättande, och sedan att han derjämte allt stadigt haft hos sig två af guvernören honom medgifna personer, som oaflåteligen varit hos honom, och att han på det sättet likasom en fånge där blifvit ansedd och utan stort omgänge med andra inboer.»[4] Sweer afrådde Preis från hvarje vidare steg i denna sak, men lofvade att vid kompaniets sammankomst d. 25 sept. i Middelburg, Zeeland, liksom af egen drift göra en framställning i ämnet, ehuru han fruktade ett afslag.

Dagen därpå berättade Preis advokatens svar för raedspensionarien, som »viste sig något förlägen». Han spådde, huru det skulle gå, om Preis lämnade in ett memorial till Generalstaterna: dessa

---

[1] Peter Kolb (ej Colbe), den bekante Afrikaskildraren (född 1675 i Anspachska landet, död 1726 därsammastädes såsom rektor i Neustadt a. d. Aisch) vistades 1705—13 i Kaplandet, därunder en tid som Ostindiska kompaniets sekreterare vid kolonierna Stellenbosch och Drakenstein, tills en plötsligt påkommen blindhet tvang honom att återvända till Europa, där han med framgång opererades. Jfr »Allg. deutsche biographie», XVI, 460—461 (1882), som icke har något att meddela om Kolbs medicinska studier och doktorat, men väl nämner, att han 1701 blef filos. doktor i Halle.

[2] Härmed åsyftas Peter Kolbs »Caput Bonæ spei hodiernum, d. i. Beschreibung des Africanischen Vorgebürges der guten Hofnung» (3 bd, 1719; holländska, engelska och franska öfvers. 1727, 31 och 41).

[3] Den berömde franske astronomen Nicolas Louis de la Caille (f. 1713, d. 1762), som 1751—54 vistades på Godahoppsudden. Hans af Carlier 1763 utgifna »Journal historique», innehållande skildringen af hans afrikanska resa, vänder sig flerestädes kritiskt emot Kolbs ofvannämnda verk. Jfr (Michaud) »Biographie universelle», art. Caille, s. 353.

[4] Preis till kanslipr. d. $\frac{\text{22 aug.}}{\text{2 sept.}}$ 1752.

skulle skicka det till kompaniet och sedermera finna den i kompaniets afslag framträdande jalusien och misstron äga stöd i de anförda exemplen. Fagel var af samma mening och ansåg, att intet kunde göras, »alldenstund det i hela compagniets råd måste proponeras och decideras».

Sweers höll ord. Vid kompaniets generalförsamling talade han om och för saken, men i bref af d. 15 okt. meddelade han Preis att någon framgång ej kunde beredas den.[1] Den 17 okt. underrättade Preis kanslipresidenten därom.

Denne hade redan gifvit Linnæus del af de föregående skrifvelsernas innehåll, och öfver afslaget råkade »blomsterkonungen» i eld och lågor. Hans sinnesförfattning ger sig tydligen till känna i följande bref[2] till envoyén Preis, där den sjudande harmen och stilens blixtrande liflighet verka tändande hos läsaren ännu i dag.

Högvälborne Herr Baron ock Envoye.

Med förra Posten hade iag ifrån Hans Excellence Herr Baron von Höpken del af Herr Baron ock Envoyens svar, angående D:r Kæhlers ansökning at få resa till Caput bonæ Spei at botanicera, med de Högmogende Herrarnes indirecte afslag.

Till uphielpande af Vetenskapen fick iag af mina Landsmän handräkning för några år sedan, at iag kunde sända en Discipel H:r Kalm till *Pensylvanien* ock *Canada*. Både Ångelska ock Fransyska regeringen gynnade honom, at han kom hem med en stor samling örter ock beskrifningar.

Jag fick derpå Hasselquist til *Ægypten* ock *Palaestina;* detta hårdaste folket lätte honom passera fram ock tillbakas; Han dog på hemresan i Smyrna, men icke hans samlingar.

Jag fick Osbeck, Torén ock Gad til *Ostindien*, der hvar på sin ort uptäkt dråpeliga saker ock hemkommit med nyligen.

Spaniorerna begärade sielfve en min Discipel at resa öfver *Spanien*, som der ännu niuter af dem årligit uppehälle, ock de lära på egen depence skicka honom till sina Provincier i America. Jag har arbetat icke för min skull utan för publici; Holländska Nationen får så mycken nytta deraf, som vi sielfva, fast vi betalt reserna.

Icke hade iag förmodat, at någon Christen ock Europeisk Potentat skolat i detta lius af Vetenskaper näkat någon pläcka några oskyldiga blomster ock samla Insecter på sin villa mark, eller gå på sin jord; och knapt någon i verlden, om ei Japoneserne; mycket mindre hade iag förmodat afslag af den nobla Holländska Nationen, som tilförene så oändeligen contribuerat till Vetenskapers upkomst;

---

[1] Sweers meddelade Preis sedermera muntligen kompaniets skäl till afslag. De voro de ofvan angifna. Jfr Preis' bref till kanslipr. d. $\frac{\text{27 okt.}}{\text{7 nov.}}$ 1752.

[2] Brefvet finnes i Riksarkivet, samlingen »Hollandica», bland »Bref till Preis från svenskar». Till Linnévänners tjänst må meddelas, att i nyssnämnda samling finnas ytterligare två originalbref från Linné, bägge dat. Upsala, det ena d. 16 okt. 1750, det andra d. 28 april 1752.

men som all ting hafva sina Öden ock tider, så hafver ock denna Vetenskapen altid följt folkslagens.

Dock är mit ändamål ei nu at besvära vidare Herrar Högmögende härmed, eller Herr Baron ock Envoyen med insisterande härpå, ty verlden är vidlyftig. Jag har med mycket besvär fåt ihop resepengar till D:r Kæhler, ock ut skall han; men verlden är vid, ock är man säker det iag af ingen annor Potentat får afslag. Jag skall sända honom på en annor ort af Africa, som hörer til någon annor; det kan giöra mig lika till hvilken. Min ödmiukaste bön till Högvälborne Herr Baron ock Envoyen är, at Herr Baron täktes endast utvärka formelig resolution för framtiden: at man har et document at stödia sig vid för historien om Vetenskaperna. At efterverlden må se min nit; och at verlden en gång må blifva öfvertygad om det den torde hålla otroligt.

Skulle iag vinna detta hos Högvälborne Herr Baronen, skall både iag ock alla Vetenskaps älskare vara derföre förbundne.

Jag framhärdar med all vördnad

Högvälborne Herr Baron ock Envoyens

Upsala d. 22 Sept. 1752. ödmiuke tienare

Carl Linnæus.

Och ut kom Kæhler! I maj 1753 skickade Linnæus honom till Medelhafslanden för att genom upptäckter rikta Lovisa Ulrikas kabinett. Kæhler stannade utomlands, hufvudsakligen uti Italien, ända till 1757 och medförde hem »någon samling af insecter och vermes, men ett rikt förråd på medicinska kunskaper». Han afled såsom amiralitetsmedicus i Karlskrona d. 28 okt. 1773.[1]

T. W.

Två svenska frälsemäns syndaregister från 1500-talet.

Under släktnamnet Färla sammanföra äldre genealoger ett rätt stort antal personer ända från 1250 och in på 1500-talet. Mellan de äldre och yngre är det dock f. n. omöjligt att uppställa någon säker ledning. Anledningen har, liksom ofta annars, varit den, att vederbörande fört samma vapenmärke. Detta, som i ifrågavarande fall liknar två korslagda klubbor, har fått sitt mera fredliga eller rättare pedagogiska namn måhända på grund däraf, att en af vapenmärkets äldste ägare Björn Näf varit lärare för Magnus Ladulås, »minister Birgeri ducis Sueciæ et pedagogus domini Magni regis», såsom orden lyda på hans ännu bevarade grafsten.[2] Härmed vare

[1] Jfr Sackléns läkarehistoria III, 1, sid. 9—11.

[2] Namnet fördes aldrig af ätten utan är ett genealogiskt påfund.

nu huru som helst; i Södermanland lefde på 1400-talet en frälseätt, som förde samma vapen men i öfrigt varit jämförelsevis obemärkt, tills en medlem af densamma genom gifte med Benkta Åkesdotter af Tottsläkten vardt befryndad med de förnämsta frälseätterna. Denna Benkt Nilsson, som skref sig till Bergshammar, blef riksråd 1529 och var äfven riddare samt lär ha dött 1546. Med sonen Åke, som likaledes var riksråd och riddare och skref sig till Eka, utslocknade ätten 1578. Genom hans systerdöttrar kommo egendomarna i släkten Oxenstiernas ego.

Det är om nyssnämnde Benkt Nilsson, som nedan meddelade vackra bedrifter förmälas. Längden är uppsatt af Rasmus Ludvigsson och förvaras bland »Clagemålsregister» i Kammararkivet. Sonen, Åke Benktsson, var invecklad i egendomstvister med Johan III, som möjligen förtjäna sin egen utredning. Det var i sammanhang därmed, som faderns meritlista drogs fram (jfr n. 1) och äfven mot sonen, för öfrigt känd som en varm anhängare af konung Erik, framställdes klagomål, ehuru jämförelsevis vida mer oskyldiga. Den förra får en egendomlig bekräftelse. Benkt Nilsson blef, såsom nyss nämndes, riksråd 1529. Men 1544, i brefvet på arfföreningen, förekommer han ej längre bland rådet, men väl bland frälset utan råd. Det är uppenbart, att de här nedan anförda klagomålen, som just i början på 1540-talet skola ha framställts, föranledt hans utträde ur rådet. Rådsvärdigheten brukade, som bekant, gälla lifstiden. Men otrohet mot konungen, liksom mera graverande brott, kunde föranleda dess förlust. Så hade det t. ex. gått med ett par af deltagarne i västgötaherrarnes uppror, hvilka sedan möta bland frälset utan råd. Hvad som under sådana omständigheter i detta fall kan väcka förvåning är, att en sådan våldsverkare som Benkt Nilsson varit, fått stå kvar bland de främsta af frälset utan råd uti arfföreningen. Det visar endast hvilken privilegierad ställning adeln intog i sådant hänseende. Förhållandet belyses emellertid af en annan uppgift Rasmus Ludvigsson meddelar, nämligen på de gods och gårdar Benkt Nilsson 1543 utfäst i »sakfal», nämligen i Bränna, Kiuleby, Blackstada och Ekeby, således fyra stycken, svarande mot missgärningarna, som i en annan redaktion af anklagelsepunkterna sålunda rubriceras: »Thesse effter:ne våldzverk och 4 mandråp hafver herr Benct Nilsson och hans tienere efter hans tilskynden bedrefvit.» Det vore för öfrigt orätt att af ifrågavarande aktstycke draga några allmänna slutsatser i afseende på adelns skaplynne under denna tid. Det är att antaga, att herr Benkt hörde till undantagen.

För fullständighetens skull meddelas ur samma samling äfven de klagomål, som framställdes mot sonen, ehuru de icke äro lika märkvärdiga.

* *
*

1.

Tesse effter:ne clagemål och besväringer emot her Benct Nilsson till Bergshammer äre screffne och antecknede anno 1542, 43 och 44.

Till thet förste, at her Benct Nilsson lot tage af dage en dreng, som hade konung Gustaffs höglofflig och salig i hugkommelse försvarelse bref.

Item högg her Benct Nilsson en fru Karines til Lagnö tienere benembd Oloff Larsson en stor skrome i hufvudet och hade honom seden i 6 veker fenkligh udi kiste och jern för ingen hans brott skuld, ther af han seden blef dödh.

Item Nils Olsons hustru i Villenäs kom om hösten hem til her Benct Nilsson begärendis ödmiukeligen sin ök igen, som han lot tage och bruke för sine vagner, och var hon dhå fremende med barn; så kom en hans karl och stötte henne nedh til marken, at hon seden ther effter födde dödt barn och blef sielf dödh medh.

Item slogh her Benct sielf Matz Kases hustru i Villenäs med en yxehammer och lot sin hest trampe henne förderfvet, så at hon ther utaf låg i 14 dager på sängen, och thet skedde om hösten anno etc. 43, dhå hon skulle gå effter hennes boskap, som genom her Benctz ohägnet skuld råkede komme udi her Benctz engh, som dhå var upgifven, och tess förutan lot han slå och ille tractere hans boskap, e hvar han then öfverkomme kunde. Vilde och dhå i förledne vinter slå samme bonde ihiel, hem på bondans ägher, för thet han vilde hielpe sin hund, när her Benctz miöhunder ville rifve hans hund i hiel. Och viste för:ne bonde så väl som hans grannar seg ingen fredh för honom hvarken på åker, äng eller någerstedz.

Item clager Benct i Villenes, at hans hest så god som 12 marker blef ihiel stungen på her Benctz eng, seden hon var upgifven, ther på hafver han til vitne Erich Eskilson i Halmö och Erich Larson ther sammestedz. Så monde och her Benct feigde samme bonde och hans folk, lot och slå hans boskap ihiel, hade och lecht en annen ther till, som för:de bonde skulle slå ihiel, ther för:ne bonde beroper sig at hafve Peder Hös och en annen karl till vitne. Och ville her Benct ingen hegnet holle med gärdzgårder eller annet, hvarken med honom eller andre, ther han var i giärdeslagh medh.

Item lot och her Benct tage för:ne Benctz i Villenäs båt bårt ifrå Laurentii och till Martini, seden sende han honom hem igen ruten och ille faren.

Item hafver han och latit tage mongen mandz ökier, som ther nest bo omkring och latit bruke och drifve them för sine vagner, plog och sleder, och giordt myckit annet arbete med them med timberkörning och annet. Så hafver han och förment, att ingen motte fare the almenninge äger, som liggie egenom hans ägher, hvarken vinter eller sommer.

Item clage Erich Larson och Oloff Eskelsson i Hanemyre, att her Benct lot hugge ledet sönder til theris åker och sleppe väl 100 svin och än mere in på theris sädh, seden han sin sädh hade upskäre och införe latit, och giorde them en dråpelig stor schade, så att the hade dhå intet annet att göre theris skatt utaf än af samme korn, som så förderfvet var.

Så hade och tesse 2 bönder 2 sine drenger utskicket om en höst til att träde på en vret. Them monde her Benct och hans karler drifve ifrå theris arbete och hade actet slå them ihiel, hvar the hielp icke bekommit hade af några, som förde kongens timberflotte. Och refve the strax gerdzgårderne sönder, som ther om kring satt var. Så lot och her Benct tage för:ne Oloff Eskelsson 3 skyler och 7 bånd korn ifrå.

Item clager Anders Jute, Per Höses tienere, att her Benct ville tvinge honom til att slå ihiel ett skiut hos en bonde, benembd Knut i Svepenäs, hans egen landbo, och effter för:ne Anders vilde thet icke göre, så tog her Benct honom hans cläder och värier ifrå och slogh honom seden all omkringh, som än dhå var tilsyne, och hölt her Benct honom fenkligh i 2 veker och 3 dager.

Item clager Per Matzon i Lundby i Riffsa sochn, som var her Benctz rettere och samme gård i 27 år besittit hade, at her Benct hade honom för sig och äskiede af honom ett par oxer mere, än han tilförende utgöre plägede, thet han honom ändeligen utlåfve motte, och giorde samme par oxer ut i 6 samfelte år. Seden gick han til her Benct med 2 dannemen, föll på knä och begärede orlof, at han icke mectede utgöre thet han honom opålagt hade; språng så her Benct til sitt svärdh och rende til honom. Hvar the 2 dannemen icke hade varit, dhå hade han slagit honom ihiel, och när han thet icke göre fick, jegede han the 2 men af dör, men thenne Per stod alt på sin knä och begärede orlof. Dhå badh han honom fare fanen emot; stodh strax up och gick ut. Strax bödh her Benct, at hans karler skulle hafve honom in igen i håret, thet the och giorde, släpede honom in genom dörren. Ther moste han lofve honom än ett par oxer ther till och ingelunde få orlof; ther med han sig benöije late moste. På hösten ther effter var her Benct i ett gestebodh på Edh. Ther blef han förtörnet och drog så til thenne Per, befalte rede sig mat, thet han och giorde med thet beste han hade. Så språng her Benct up, slog honom 2 eller 3 slagh på munnen och bödh honom at drage af sit hemen, än dog han alle sine utskylder utgiordt hade, och sade, at han hade väl så myckit gull och peninger, som han kunde böte honom igen med, och vilde late slå honom ihiel.

Item clager Benct i Öckneby, at för thet han råkede neke her Benct sine dotter, som han begärede i sin tienist, effter han sitt folk intet umbäre kunde, så frampt han sit hemen ved mact holle ville, lot her Benct tage honom fatt och satte honom i 8 dager i stocken och i 14 dager lot han gå honom i ladune och om nätterne sittie i bulten, och hende thet sig, at dhå han med 2 drenger stode i ladune och tryskede och finge intet dricke, utan törstede flux, ginghe så the

2 drenger och hemptede ett ämber vatn, ther af the drucke. Fick så her Benct thetta vete, hade så bud effter thenne för:ne Benct och slog honom 3 eller 4 slagh med en gaffel och seden med ett vedeträ, e medhen han kunde vende honom för sigh, thet han aldrig seden förmotte lyfte retzligen en stock up såsom för, och seden thette alt så skedt var, lott han leggie fram en messebok och kastede up ett crucifix; ther motte bonden leggie sin hond upå, och han stafvede sielf för honom edhen, at han aldrig skulle beclage sigh för konung Gustaff, höglofflig och salig ihugkommelse, eller någen annen, thet honom ther skedt var När han thenne edh giordt hade, fick her Benct honom en ung hest til at föde öfver vinteren, then han och med en her Benctz oxe vel fodrede och födde öfver then vinter och svelte sin egen boskap. När fodret förtärdt var, ledde han hesten vel fodret hem igen. Dhå sade her Benct, at han skulle lede hesten anten hem til sit igen eller gifve honom en god räf. för thet han samme hest sielf föde skulle, eller och 40 mark.

Item clagede Nils i Ramstade, at her Benct hade fått honom ett par oxer til lege, och seden en af them störte, gick samme Nils och gaf her Benct thet tilkenne. Slog så her Benct honom öfver hans arm med ett sverd, lot seden leggien i kisten, til tess han moste lofve ut 8 mark och oxehuden igen, och blef samme bonde fast förlamet af samme hugg, så at han en hel sommer utöfver icke arbete kunde.

Måns Joenson i Ekeby clager, at han leigde en karl för sig, som för 2 dagsverker på her Benctz gård arbete skulde, och när samme karl kom fram, fick han intet til at arbete utan vistes hem igen, och dhå her Benct geste sine bönder, sende han sine karler effter för:ne Mons Joenson och lot hempte honom til sig udi ett par handclofver, lot så binde honom på hiul och slog henderne i korsvis utt på golfvet, at han i ett dygn icke motte röre hvarken hond eller fot, moste så några gå i lyffte för honom, at han for the 2 dagsverken 100 mark utfeste moste.

Per Olson i Ekeby clager och thet samme, at han leigde en karl til at arbete för 2 dagsverker. När han kom, blef han förvist hem igen och sade ther vore intet til at late arbete. När her Benct geste samme bonde, moste han gifve honom 3 mark för samme 2 dagsverker, och när han åter sine dagsverker göre skulle, lot her Benct settie honom i bulten, och moste så göre 6 dagsverker mere än honom borde.

Per Nilson i Vidbo begärede af her Benct at löse sin gästning för peninger. Ther med var her Benct tilfredz, bar up peningerne för samme gestning. Lichvel droge her Benctz karler och hester til samme Per och geste honom liche fult, ändog han sine peninger för samme gestning utgifvit hade.

Per Svenson i Holma clager thet samme.

Thetta är her Benctz landbors samfellige clagemål.

At her Benct hafver fått hvar bonde somblige 4, somblige 5 och somme 6 oxer, ther til hester och svin, som the för honom vintern

öfver holle moste, så at the förmecte icke holle så myckit, som han legger them opå, och när the them icke föde förmåge, motte the gifva honom så monge peninger, som han begärer, för thet han sin egen boskap föde skal.

Item motte the och holle hvar somer en hund åt honom. Blifver hunden förderfvat eller dör, dhå motte bonden gifve honom 40 mark.

Så hade the och all sin skatt och utskylder til rede och torde intet före honom fram, förty the viste sig aldrig fri, för än the komme om sin helse. Begärede de the for then skuld ödmiukeligen, at konung Gustaff vilde för Gudz skuld vete them her uti någen rådh, at the ene gonge motte få vare hans hugg, plåge och tyranni förutan.

Så monde och her Benct omildeligen och ochristeligen fast ille tractere sin egen husfru, fru Bencta, then han effter hugg och slagh lot settie i bulten, seden i kisten, och lot slå vatn opå henne, och opå thet han skulle komme henne på nese och skam, henne och hennes slect til stor föractelse, lot han settie en sin tienere i kisten hos henne benembd — —, så at hon seden af sådane betryck och tvång med stor hiertens sorg och bedröfvelse är dödh blefven.

2.

Tesse effter:ne clagemål hafver kon:ge M:t vår aldernådigste herre och konung emot her Åche Benctzson til Eka.

1. Till thet förste, att her Åche icke ville göre högbe:te kon:ge M:t then försechring opå then arfsrätt, som h. k. M:tz högborne son hertug Sigismundus hafver til Sverigis crone.

2. Till thet andre, att her Åche hafver röfvet och med lutter våld vederkendz någre godz, som hans fader her Benct Nilsson till Bergshammer hade förbrutid genom 4 mandråp och någre andre grofve voldzverk, såsom clagezedelen ther om förmäller, hvad lagen seger om then, som bruker råen emot konungen.

3. Till thet tridie hafver han röfvet sig fodringen till af Trögdz heredzrett, seden then blef igen kallet för hans otilbörlige högfärd skuld, och är mantalet til 500, oc anamede 1 span korn af hvar man, thet är 5 lester $2^1/_2$ pund, tunnan för 20 mark, löper 5,000 mark peninger.

4. Till thet fierde hafver han hos sig någre hundrede daler af the täre peninger, som honom och her Jören Gere blef medgifvit till then Rostockiske rese.

5. Till thet fempte, dhå kon:ge M:t vår alder nådigste herre förlänte her Åche 12 skattebönder i Vallby, ibland hvilket var ett ödishemen, thet han icke aname vilde, utan i then sted tog en skattegård, som Jören Person köpt hade, och dhå var afradz lagt för 3 pund. Seden monde then bondes slectinger, som Jören Person samme

skattegård solt hade, bedie her Åche, att han vilde förhielpe them hos kon:ge M:t, thet the motte få löse samme gård under skatten igen, och lefvererede her Åche 28 lodh sölf, som han samme gård med af högbe:te konge M:t igen löse skulle. Så hende thet sig att then bonde, som satt på samme gård, bedref ett groft tiufveri med oxer och får, som han let hemeligen slacte i schogen, och förthenskuld blef fongen och satt i ekekiste, kom så seden i borgen och rymbde then, så at ingen vet hvar han är. Droge så strax her Åkes tienere till för:ne bondis gård och toge bort alt thet ther var, både qvect och löst, och thetta skedde, meden her Åche var stadd i Rostock. Och nu hafver her Åche än nu inne medh sig för:ne 28 lodh sölf och alt thet hans tienere förde ifrå för:ne bondis gård.

Til thet siette vill her Åche ingelunde tilstedie, att hans landbor skole hielpe till Salebergit med bergshielp och vindekörning.

Item förneker han sine egne landbor att utgöre the gärdher, som blifve pålagde.

Karl XII och Mühlenfels.

I förra häftet af Hist. tidskr. har en meddelare anfört åtskilliga grunder för att leda i bevis, att det i riksarkivet förvarade, på tyska affattade, anonyma betänkandet angående det inre tillståndet i Ryssland och möjligheten att störta tsar Peter ej kan vara författadt af den ryske öfverlöparen, brigadieren Mühlenfels, som i februari 1708 infann sig i Karl XII:s läger i Smorgony.

Strängt taget har väl ingen — så vidt jag vet — påstått, att nämnda betänkande skulle vara »författadt» af Mühlenfels utan endast att det kunde »förskrifva sig från» honom,[1] d. v. s. att han på dess affattande skulle utöfvat inflytande genom meddelade upplysningar om ryska förhållanden, militära råd o. d., utan att han därför själf behöft fatta aktstycket i pennan. Att emellertid Mühlenfels hvarken under den ena eller andra formen haft del i affattandet af meranämnda betänkande, däri är jag ense med meddelaren ej blott till följd af vissa af honom anförda grunder utan äfven och ännu mer därför, att den skildring betänkandet gifver af det inre tillståndet i Ryssland, enligt hvad man numera vet, pekar hän mot en tidigare affattning af betänkandet än i februari 1708, då Mühlenfels anlände till svenska lägret.

---

[1] En sådan förmodan har först uttalats af red. utaf Hist. tidskr. (Hist. tidskr. 1888, s. 275), där en öfversättning af betänkandet publicerats, och sedan af mig i en uppsats för fem år sedan (Nord. tidskr. 1889, s. 373) accepterats, en förmodan som jag dock på ofvan anförda grund längesedan frångått.

Men huruvida Mühlenfels eller någon annan är författare till betänkandet i fråga, är en omständighet af mycket underordnad betydelse, som hvarken ökar eller minskar intresset af aktstycket och ej heller på uppfattningen af Karl XII:s fälttågsplan mot Ryssland utöfvar nämnvärdt inflytande. Det är också icke i denna skäligen likgiltiga fråga utan mot ett i sammanhang med berörda meddelande framkastadt påstående jag velat göra några anmärkningar.

Hvad som här framför allt är af vikt att konstatera, det är nämligen att — hvilket inflytande Mühlenfels' sammanträffande med Karl XII och det svenska öfverbefälet än må ha haft på krigsrörelserna — icke har det varit af den art, som meddelaren på grund af ett lösryckt och därför missuppfattadt citat ur Adlerfeld framställt som »otvifvelaktigt», nämligen att Mühlenfels »särskildt bragt underrättelse om tsarens afsikt att genom brist utmatta sin fiende samt att just detta budskap förmått Karl till de omfattande förberedelserna».

I sanning, vore det så, som meddelaren påstår, att Karl XII först på grund af de upplysningar, som en till hans läger tillfälligtvis anländ öfverlöpare gifvit, börjat göra »omfattande förberedelser» för det tilltänkta tåget mot inre Ryssland, ja, då kunde man med fullt skäl säga — hvad meddelaren väl näppeligen åsyftat leda i bevis — att Karl »blindvis och tanklöst» slagit in på detta tåg. Alldeles så illa förhöll det sig dock icke. Redan före Mühlenfels ankomst hade man på svenska sidan tillräckligt lärt känna tsarens barbariska krigföringssätt, och att man under vistelsen i Smorgony och Radoszkowice ifrigt sysslade med provianteringen hade uppenbarligen sin grund först i den svenska hårens behof af uppfriskning efter vinterfälttågets försakelser och senare i utrustningen till den förestående sommarkampanjen, icke i några tillfälligtvis inlupna underrättelser. Detta framgår bl. a. otvetydigt vid närmare studium af den af meddelaren citerade källan.[1] Läser man det af honom åberopade stället[2] i sitt sammanhang och utan att — såsom skett — utesluta de motiverande orden, så skall man finna, att detta näppeligen gifver stöd för annan uppfattning än den, att Mühlenfels lämnat Karl XII underrättelser om tillståndet inom ryska armén och om riktningen af tsarens marsch samt att Karl till följd af dessa underrättelser utsträckt svenska härens kantoneringar ända bort mot Wilna, som

[1] Adlerfeld: Histoire militaire de Charles XII, Amsterdam 1740, III 253—277 passim.

[2] »Sur ces entrefaites le Brigadier Muhlenfeld, qui s'étoit échapé de sa prison, vint trouver le Roi à Smorgonie, & informa éxactement Sa Majesté des desseins du Czar, de l'état de l'Armée Russe, & de la route qu'elle tenoit. Ces nouvelles engagèrent Sa Majesté de faire étendre l'Armée au commencement de Mars jusqu'à la Ville de Wilna, qui, *à cause de son attachement obstiné au parti Russe*, fut obligée de livrer dans une seule semaine trente mille livres de Pain, trente mille livres de Viande etc. Adlerfeld III, 261. På grund af de kursiverade, af meddelaren uteslutna orden är tydligt, att kontributionen i Wilna var ett staden pålagdt straff, ej någon extra, af Mühlenfels uppträdande framkallad provianteringsåtgärd; konungen stod för öfrigt flere månader därefter kvar i vinterkvarteren.

ej låg i hans väg. Längre torde ej inflytandet af den ryske öfverlöparens meddelanden kunna spåras, för så vidt Adlerfeld och andra samtida källor gifva vid handen. Föga sannolikt torde ock vara, att en rysk öfverste, som för en misslyckad manöver blifvit fängslad och rymt ur fängelset, varit djupare invigd i tsarens fälttågsplaner, äfven om han angående den tillfälliga ställningen på ryska sidan kunde lämna värdefulla upplysningar.

Har sålunda den Mühlenfelska episoden, närmare besedt, i fråga om Karl XII:s fälttågsplan mot Ryssland varit af ringa och mycket öfvergående betydelse, så går det däremot på forskningens nuvarande ståndpunkt icke längre an, att — såsom meddelaren utan skymt af bevis gjordt — stämpla som »en gissning» den omständigheten, att Karl XII först i Smorgony och Radoszkowice, d. v. s. om våren 1708, fattat det afgörande beslutet att gå emot Moskva. En sådan tanke hade väl redan förut hägrat för konungens hjältehåg, såsom jag i min ofvan citerade uppsats framhållit.[1] Men att Karl XII, som i allmänhet först då förhållandena kräfde bestämde sitt handlingssätt, äfven i detta fall i det längsta dröjt att fatta det afgörande beslutet och först vid nämnda tidpunkt, med åsidosättande af andra möjligheter, bestämt sig för det storartade men i hög grad vågshalsiga projektet — det är en vetenskapligt motiverad åsikt, ingalunda först framställd af mig, såsom meddelaren tyckes tro, utan af en annan, nu hädangången forskare,[2] hvilkens mening jag omfattar och i en snar framtid hoppas få tillfälle att med ytterligare skäl styrka.

Ernst Carlson.

Underrättelser.

— Den tyske nationalekonomen Wilhelm Roscher afled d. 4 juni 1894, 77 år gammal, i Leipzig, där han ända sedan 1848 verkat som professor. Han uppställde icke något nytt nationalekonomiskt system; däremot har han genom tillämpning af den historiska metoden på sitt ämne, genom ett rikt vetande och en grundlig bildning verkat befruktande både för det nationalekonomiska och det historiska studiet. På samma gång undvek han den ensidighet, hvartill t. ex. Buckle gjorde sig skyldig. Hans förnämsta arbete var »System der Volkswirthschaft» i fyra delar, af hvilka första delen utkommit i 20 upplagor.

— Uti Elbing har gymnasierektorn R. Mertens aflidit d. 21 april, 51 år gammal. Han hade under de senare åren utgifvit tvenne

[1] Nordisk tidskrift 1889, sid. 370.

[2] F. F. Carlson: Karl den tolftes tåg mot Ryssland. Sv. Akademiens handlingar LXI.

programafhandlingar, som äfven intressera oss: *Die Absetzung k. August II:s von Polen* (1876) und *Danzig im Nordischen Kriege* (1883).

— Den berömde tyske egyptologen Henrik Karl Brugsch eller Brugsch pascha har aflidit den 10 sept., 67 år gammal.

— Den italienske arkeologen Giovanni Battista Rossi afled d. 20 september, 72 år gammal. Hans förnämsta arbeten voro Inscriptiones christianæ urbis Romæ septimo seculo antiquiores» samt »Roma sotterranea christiana».

— Utaf äldre serien af *Sveriges Ridderskaps och Adels Riksdagsprotokoll* har d:r S. Bergh under sommaren utgifvit elfte delen innehållande protokollen för den sista riksdagen under Karl XI:s förmyndareregering 1672.

— Den i förra häftet omnämnda af Ch. Norelius författade akademiska afhandlingens fullständiga titel var: *k. Statsutredningen. Ett bidrag till finansernas historia under Gustavianska tiden.* Den har haft det ovanliga ödet att ej genomgå den akademiska disputationens eld oskadd.

— Af serien »Meddelanden från det litteraturhistoriska seminariet i Lund utgifna af H. Schück» har utkommit *Bidrag till kännedomen om Messenii tidigare lif (1579—1608)* af L. Linder (Lunds univ. årsskrift XXIX). Förf. redogör först för källorna till Messenii ungdomshistoria och meddelar därefter det lilla man känner om hans studier i Vadstena skola, hans vistelse i jesuitkollegiet i Braunsberg, resor och öfriga verksamhet, innan han återvände till Sverige, samt om hans giftermål med Lucia Grothusen. De i det hela tämligen magra biografiska data äro inflätade i en detaljerad skildring af anordningen, verksamheten och lärometoden i ett jesuitkollegium. Framställningen utmärker sig för den noggrannhet i detaljforskning och pröfning af hvarje enskild uppgift, som tillhör en undersökning af detta slag, och publikationen hedrar det seminarium från hvilken den utgått. En egendomlig missuppfattning har insmugit sig s. 18 på tal om den inverkan förevisningen af Birgittas hufvudskål skall ha haft på Messenius. Den latinska frasen, som där anförs, bör tvifvelsutan lyda: »Coram hoc me humiliter prosternere obligor, quoniam ter maximi illius fuit domini templum» (d. v. s. »inför etc. . . . emedan det varit den allsmäktige herrens tempel»). Den föreslagna läsarten och öfversättningen ge ingen rimlig mening.

— Arkivarien frih. B. Taube har till den nyligen i Stockholm samlade amerikanistkongressen utgifvit *Berättelse om Nordamerikas Förenta Stater 1784. Bref till kanslipresidenten af frih. S. G. Hermelin.* Hermelin afsändes redan 1782 till de då ännu icke erkända Förenta Staterna för att anknyta handelsförbindelser mellan Sverige och Nordamerika. Han hade till och med på fickan en fullmakt som minister hos fristaterna, hvilken han likväl aldrig kom i till-

fälle att använda. Han vistades nära två år i Nordamerika och besökte nästan alla staterna. De fem brefven, som här meddelas, redogöra för de Förenade Staternas allmänna styrelse och hushållning samt för de politiska förhållandena under den tid Hermelin vistades där. Som bilaga meddelas äfven en beräkning öfver staternas areal och folkmängd: 15,000 sv. kv.mil och nära tre millioner invånare.

— I senaste häftet af *Arkiv för nordisk filologi* har doc. E. Wadstein meddelat några *Bidrag till tolkning och belysning af skalde- och eddadikter*. Det gäller denna gång Ynglingatal, den dikt som ligger till grund för Ynglingasagan. Det är med denna hr W:s undersökning som med andra, där den moderna språkforskningens metod tillämpas på historiska ämnen. Den icke sakkunnige hisnar en smula vid de i hans ögon svindlande sprången mellan ord och ordrötter, liksom vid de djärfva slutsatser, som däraf dragas, men det är på samma gång högst intressant och lärorikt att följa med, när man har en säker ledare. Några af de resultat, till hvilka förf. denna gång kommit, skola här, dock i största korthet, antydas. Vanlande, som var gift med Snö den gamles dotter Drifva, är identisk med Niord, sålunda ett slags »Doppelgänger», Visbur på samma sätt med Frey; båda försvinna naturligtvis ur konungalängden. Detsamma sker med den sista strofens konung: Ragnvald »högre än hedarne». Orden betyda enligt den nyare etymologien »den väldige fagerhårige herskaren» och åsyfta ingen mindre än Harald hårfagre själf. Härvid anknyter förf. en undersökning om Ynglingatals affattningstid. Det kan enligt honom ej ha tillkommit under Harald hårfagres tid och lika litet vara hopsatt för dennes räkning. Det måste ha författats sedan kristendomen blifvit bekant i Norden; det är yngre än Övind Skaldaspillers berömda dikt Hålöygiatal och en efterbildning af detta — man har förut antagit motsatsen; sålunda tidigast författad omkr. år 1000. Som det åter varit kändt för den isländska historieskrifvaren Are Frode, kan det ej vara yngre än omkr. 1135. Det är vidare i det hela osannolikt, att dikten författats i Norge och för någon norsk konung; det är sannolikare, söker förf. leda i bevis, att den är författad för någon isländsk ätt, möjligen för *Breidfirdingarnas*, till hvilka äfven Are frode hörde och hvilken räknade släkt med Harald hårfagre. Det kan under dessa förhållanden ej stå mycket kvar af Ynglingatals värde som historisk källa, och ynglingakonungarne, dessa våra barndomsbekanta, träda allt flere och flere in i de väsenlösa skuggornas rike.

— D:r Hjalmar Crohns i Helsingfors har den 23 maj disputerat öfver en historisk afhandling: *Sveriges politik i förhållande till de federativa rörelserna i Tyskland 1650—54* (203 s.). Afhandlingen utgör första delen af ett större historiskt arbete öfver den svenska politiken under samma tid.

— Af professor Kr. Erslevs länge väntade *Repertorium diplomaticum regni Danici mediævalis* har första bandets första häfte

(1085—1327) utkommit. Vi skola utförligare återkomma till detsamma i nästa häfte.

— Professor Wilhelm Arndt, sedan ett par besök i Sverige välbekant för svenska historici åtminstone i Stockholm, har utnämnts till ordinarie professor vid Leipzigs universitet i historiens hjälpvetenskaper. Uti »Forschungen zur Brandenburgischen und Preussischen Geschichte» har han nyligen publicerat en uppsats *Schweden, Brandenburg, Magdeburg 1657, 1658*, som delvis stöder sig på forskningar i svenska arkiv. Förf. ger först en framställning af kurfurstens mot Sverige så trolösa politik under dessa år för att sedan skildra, huru Brandenburg och Sverige, hvar på sitt håll, sökte försäkra sig om staden Magdeburg såsom en vapenplats, ehuru utan framgång. Enligt. förf. skall försökets misslyckande icke minst ha bidragit att 1658 förmå Karl Gustaf att på nytt gå mot Danmark i stället för att vända sina vapen mot tyska riket.

— Under ledning af professorerna W. Arndt, K. Lamprecht och E. Marcks har under titeln »Leipziger Studien» börjat utgifvas en samling historiska undersökningar från Leipzigs universitet. Början göres med en afhandling, som äfven för Sverige har intresse: »*Die Kölner Konföderation vom Jahre 1367 und die Schonischen Pfandschaften. Hansisch-dänische Geschichte von 1367—1385* af E. R. Daenell.

— Prof. Varrentrapp i Strassburg har afslutat sin publikation i Sybels Historische Zeitschrift öfver Samuel Pufendorf med några »*Briefe Pufendorf's an Falaiseau, Friese und Weigel*», hvilka meddela flera notiser så väl till hans biografi som angående hans förhållande till Sverige. Svenskarne ha fattat hat till mig, säger han, med anledning af min teckning af folkets skaplynne, »genius nationis». Det klander, som så skulle uppröt svenskarne, var följande visserligen litet spetsiga men kanske icke så alldeles ogrundade omdöme, hvilket dock föregicks af åtskilligt erkännande, i »Continuirten Einleitung zu der Historie der vornehmsten Staaten»: »Sie halten viel von sich und ihren eigenen Dingen und sehen die Anderen gern über die Achsel an. In Wissenschaften und Künsten und Handwerken haben sie Geschicklichkeit genug die ersten principia zu fassen, aber selten findet sich Geduld eine Sache in der Vollkommenheit auszulernen. Viele auch bekommen die Einbildung einer vollkommener Wissenschaft, da sie noch kaum an die Hälfte gelangt sind.»

— I Tysklands vetenskapliga kretsar har ett visst uppseende väckts däraf, att vid utdelningen af det s. k. *Verdunpriset*, hvilket hvart femte år skall tilldelas det under femårsperioden utkomna bästa historiska arbetet, H. v. Sybel förbigåtts, ehuru han därtill enhälligt föreslagits af den utsedda kommissionen med afseende på sitt arbete *Die Begründung des deutschen Reichs durch Wilhelm I.* Kejsaren har begagnat sig af sin rätt att förkasta förslaget, och orsaken lär

vara att söka däri, att författaren i nämnda arbete väl mycket skulle betonat furst Bismarcks förtjänster om tyska enheten. Enligt senare uppgift har priset tilldelats professor Erdmansdörffer i Heidelberg för hans i den Onckenska samlingen intagna verk: *Deutsche Geschichte vom westfälischen Frieden bis zum Regierungsantritte Friedrichs des grossen 1648—1740*, hvars förtjänster för öfrigt allmänt erkännas.

— Preussiske arkivchefen H. v. Sybel har vid sitt 50-årsjubileum som professor utnämnts till »verkligt geheimeråd» med excellenstitel.

— En *Bismarck-Jahrbuch* förberedes till utgifvande för att från och med 1895 regelbundet utkomma. Där skola inrymmas otryckta bidrag till Bismarcks och hans släkts historia, uppsatser öfver furstens lif och verksamhet, bidrag till B:s och hans familjs lefnadskrönika, poetiska utgjutelser, äfven smädedikter af historiskt värde o. s. v. Det torde vara första gången, anmärker en tysk tidskrift, som ett dylikt företag anknytes vid en lefvande persons namn.

— Sista häftet af *Nordisk familjebok* har, strax innan detta ark lägges under pressen, utkommit. Det afslutas med några bibliografiska och historiska upplysningar om verkets tillkomst och redigering. På samma gång utlofvas ett supplementband, som 1896 skall vara fullbordadt. Som bekant är den historiska afdelningen af Nordisk familjebok med mycken omsorg redigerad, och man finner ofta inom den uppgifter, som ej annorstädes stå att erhålla i tryck.

Generalen grefve Gustaf Wachtmeister, hans släkt och hans fälttåg

AF

A. HAMMARSKJÖLD

6.

Wachtmeisters defensionsplan. Rustningar till lands och sjös.

Den »plan till kustens försvar», som Gustaf Wachtmeister efter öfverläggning med general af Tibell och amiral Cederström hade utarbetat, var mycket omfattande, ty den hade ju till mål att skydda hela svenska kusten ifrån Västerbotten ända ned till Stockholm. Planen var baserad på en samverkan mellan Norra arméen och i Bottniska viken stationerade skärgårds- och örlogsfartyg samt mellan Kustarméen och den i Stockholms skärgård förlagda hufvudstyrkan af arméens flotta, hvartill kom en i Ålands haf kryssande mindre örlogseskader.

I öfverensstämmelse med denna plan skulle mellan Holmön och östra Kvarken »en svår fregatt» stationeras för att hindra alla sjötransporter från finska till svenska kusten. Vidare skulle uti Bottniska viken 4 á 5 armerade briggar kryssa för att hindra dylika transporter från Uleåborg till Västerbotten.

I Bottenhafvet åter skulle »två svåra fregatter kryssande observera alla fiendens företag på kusten mellan Vasa och Björneborg» och därjämte emellanåt »besöka svenska kusten emellan Gäfle och Hernösand».

Vid Ångermanälfvens mynning skulle förläggas en bataljon däckade kanonslupar, som borde åtfölja norra arméens rörelser för att skydda dess högra flank.

Och slutligen skulle på Ålands haf 2 svåra fregatter och 2 armerade briggar kryssa för att iakttaga fiendens företag från Åland.

Hufvudstationen för skärgårdsflottan skulle blifva under Gisslinge skärgård »mellan Arholma och Söderarm, emedan troligen ingen annan väg af fiendens skärgårdsflotta än den kortaste vägen öfver hafvet försökes. Genom intagande af denna station erhölles den fördelen att med alla vindar komma norr eller söder ut efter behof och omständigheter».

I händelse några trupper behöfde transporteras genom Stockholms skärgård norr ut för att falla fienden i flanken, borde därtill galererna nyttjas. I detta fall skulle de eskorteras af tvenne armerade briggar och samfäldt operera med de vid Ångermanälfven stationerade kanonsluparna. De i »Bottenhafvet» kryssande fregatterna skulle därunder noga observera fiendens företag från Åland och därjämte förstärka skärgårdsflottan. Men den i Kvarken stationerade fregatten och de i »Bottenviken» stationerade briggarna skulle förblifva på sina anbefallda stationer.

Hvad kustarméen åter angår skulle dess hufvudstyrka sammandragas uti rymliga kantoneringskvarter i nejden af Uppsala. Invid denna stad borde likväl 2,000 man förläggas för att genast vara rörliga. En mindre styrka skulle efter omständigheterna förläggas omkring Sigtuna för att, i händelse af att fienden företoge en större landstigning, hålla honom i schack och hindra hans framträngande till Stockholm. Hufvudstaden borde i alla fall betäckas af där i garnison varande trupper och af tjänliga batterier, som skulle upprättas vid de på Roslagsvägen varande lämpligaste passen mellan Stockholm och Norrtälje. Arméens hufvudmagasiner skulle anläggas i Uppsala och Sigtuna, emedan transporter till dessa ställen lätteligen kunde ske sjövägen.

En styrka af 600 man skulle utgöra en förpostkedja, som efter behof och omständigheter kunde utsträckas från Östhammar öfver Grisslehamn till Norrtälje med order att repliera på arméens hufvudkårer, i händelse den blefve repousserad af en fientlig styrka. Under reträtten skulle förpostkedjan betäcka alla viktiga vägar för att hindra ryssarnes lätta trupper att framtränga och tillika på samma gång observera fiendens företag och

styrka m. m. De till förpostkedjan hörande trupperna skulle provianteras från »ambulenta» magasiner i Broby och Norrtälje.

Efter general Wachtmeisters förslag skulle förpostkedjan och en vid Broby stående »repliekår» af omkring 400 man kommenderas af befälhafvande öfveradjutanten, öfversten frih. G. Boije.[1] På grund af lokala skäl och andra omständigheter ansåg sig dock Boije böra föreslå några förändringar i Wachtmeisters ursprungliga bestämmelse om förpostkedjan. Boijes projekt[2] »blef ock bifallet. Det var af följande innehåll:

Emedan förpostkedjans flyglar skulle komma att sträcka sig från Östhammar till Norrtälje, och kommunikationen från dessa orter måste bibehållas med centern vid nya och gamla Grisslehamn, för att man i händelse af ett fientligt anfall med samlad styrka skulle kunna försvara den punkt, på hvilken fienden dirigerade sin attack, samt för att i händelse af oundviklig reträtt förpostkedjans alla afdelningar i förening skulle kunna göra den på hufvudarméen, ansåg Boije, att 100 man infanteri borde förläggas såväl i Östhammar som i Norrtälje, hvarifrån smärre posteringar i de närmast vid kusten belägna byarna borde detascheras. Till hvardera af dessa båda afdelningar skulle så mycket kavalleri kommenderas, som till rapporters afsändande och nödiga landtpatrullers utsändande vore behöfligt.

I nya och gamla Grisslehamn skulle på hvardera stället en partikanon samt 200 man infanteri eller jägare jämte nödigt kavalleri förläggas. Äfven kring dessa orter skulle i de närmaste byarna utposter utställas. Resten af kavalleriet skulle kampera bakom förpostkedjans center i de vid Ortalavikens norra strand liggande byarna Trästad och Bergby.

Ifrån högra flygelns hufvudstyrka i Norrtälje borde »avertissementsposter» utsättas i Ihlsholmen, Höknäs, Dyvik, Björkhofda och Harö.

Från kommenderingen i gamla Grisslehamn borde dylika posteringar utsättas i Sänneby, vid Vårdkasen, i Bredvik, Rörvik, Skottvik och Lortvik; ifrån den i nya Grisslehamn åter i Byholma, på Singön, Alnön, Idön och Söderön samt i byarna Nolsterby, Mälby och Boda.

Ifrån vänstra flygelns hufvudstyrka i Östhammar skulle för samma ändamål posteringar utsättas i Sandvika, Börstill, Marka, Söderharg och Svinön. »Förbindelsen mellan alla posteringarna måste efter lokalens beskaffenhet upprätthållas genom ridande och gående brefposter samt emellan öarna med ständiga patrullbåtar, försedda med jägare.»

»Där höjder finnas, böra signaler med larmstänger och vårdkasar inrättas; äfvensom ständiga patruller emellan posteringarna

[1] Bil. I: Wachtmeisters memorial $^{10}/_{6}$.
[2] Bil. I: Boijes projekt till förläggning af arméens förpostkedja $^{2}/_{6}$.

och kusterna böra afsändas så, att de alltid mötas och aflösas af hvarandra.»

Om den vid Norrtälje stående flygeln attackerades och trängdes tillbaka, borde centern göra sin reträtt på Finsta i sammanhang med högra flygelns rörelser samt försvara Uppsalavägen och repliera på hufvudarméen. För denna händelse borde vänstra flygeln draga sig tillbaka öfver Kyrksvädja, Edebo och Ununge för att vid Rimbo sammanstöta med centern och högra flygeln.

Om centern anfölles och tvingades till återtåg, borde detta göras förbi Karls kyrka till Finsta och sedan efter samma princip, som var föreskrifven för högra flygeln. I detta fall borde äfven vänstra flygeln på ofvannämnda sätt draga sig tillbaka på vägen åt Uppsala till.

Skulle fienden däremot anfalla vänstra flygeln och genom sin öfverlägsenhet tvinga den till reträtt, skulle den i Edebo förena sig med centern och därefter draga sig tillbaka till Finsta för att där förena sig med högra flygeln, hvarefter förpostkedjan med samlad styrka på Uppsala-vägen skulle göra fienden ett kraftigt motstånd och fortsätta reträtten till hufvudarméen.

Chefen för förpostkedjan skulle äga rätt att utnämna befälhafvare för de bägge flyglarna och centern samt att förse dem med nödiga instruktioner, hvilka likväl skulle vara lämpade efter den instruktion, som general Wachtmeister för honom själf utfärdat.

Gustaf Wachtmeisters försvarsplan synes ha blifvit gillad af hertigen-riksföreståndaren samma dag den inlämnades,[1] således innan nyssnämnda förändringar rörande förpostkedjan föreslagits. Ty redan den 28 maj fingo fältmätningsofficerarne, ryttmästare C. F. König och löjtnant Thersner, order att i nejden kring Uppsala och Sigtuna utse kvarter för 10,000 man. Hufvudarméen skulle således förläggas i och omkring dessa städer. Enligt defensionsplanen var det sålunda meningen att uppbringa kustarméen till en styrka af 11 à 12,000 man. En del af Stockholms garnison hörde till densamma, men dessutom låg där den afdelning af västra arméen, som Adlersparre kommenderade. I förening med denna kår samt garnisonerna i fästningarna skulle således minst 15,000 man vara koncentrerade i hufvudstaden och trakten kring densamma. Men enligt defensionsplanen skulle ju arméen understödjas af en betydlig sjömakt; ty utom örlogsfartyg ämnade man af arméens flotta sammandraga omkring 150 kanonslupar, jollar, galerer och andra skärgårdsfartyg för att försvara segellederna till Stockholm eller hindra fienden att landstiga. Wachtmeisters armé blef visserligen betydligt minskad,

[1] D. $^{18}/_{5}$ har hållits en krigskonselj, Bil. V.

därigenom att han till skärgårdsflottan, såsom det efter hand skall visas, fick afstå kanske 3 à 4,000 man. Men som hela flottan, både örlogs- och skärgårdseskadrarna, skulle stå under hans kommando, skulle han ju få till sitt förfogande betydliga stridskrafter. I alla händelser blefve hans militära ställning nu långt starkare och tryggare än förut. Om ryssarne nu företogo ett anfall, kunde han åtminstone med hopp om framgång våga försöka att hindra detsamma.

Detta befäl är ock det högsta och vidsträcktaste, som Gustaf Wachtmeister innehaft, på sätt och vis var det äfven det viktigaste och ansvarsfullaste, som någonsin blifvit honom uppdraget. — Det skall i det följande visas, huru hans stridskrafter både till lands och sjös sammandrogos och fingo den styrka, som han i sin defensionsplan afsett.

I enlighet med denna försvarsplan vardt Gustaf Wachtmeisters armé efter hand ungefär tredubblad. Redan under tiden närmast före dess utarbetande och antagande hade genom Adlercreutz order utfärdats till icke mindre än fem infanteriregementen att förena sig med kustarméen.[1] Af dessa kommo de af tyskar bestående änkedrottningens lifregemente och det Engelbrechtenska regementet först under Wachtmeisters befäl, enär de vid denna tid voro förlagda i Stockholm. Tillsammans utgjorde likväl dessa bägge regementen icke 700 man under gevär.[2]

De andra tre regementena däremot skulle komma från rikets västra och södra delar. Från Västra arméen skulle nämligen Kalmar regemente tagas, som under 1808—1809 års krig fått företaga den ena militäriska promenaden efter den andra. Det hade nämligen först tillhört södra arméen och därunder deltagit i återeröfringen af Gotland 1808. Längre fram hade det blifvit förenadt med västra arméen, och nu i maj 1809 fick det order att stöta till kustarméen och att fördenskull tåga till Uppsala, dit det likväl icke hann anlända förrän i juni. Denna marsch skulle likväl hvarken blifva dess sista eller längsta under detta krig.

De trupper, till hvilka ofvannämnda order först utfärdats, voro dock Lifgrenadierregementet och Jönköpings regemente. I slutet af maj och början af juni ankommo dessa trupper sjö-

[1] Adlercreutz till Wachtmeister 28/5, men skrifvelsen blef ej expedierad förrän 29/5. Krigsarkivet.

[2] Om dessa regementens styrka och uppbrottsorder se Wachtmeisters order till deras befälhafvare 29/5.

ledes till Vaxholm och andra ställen i Stockholms skärgård.

Men som bildandet af *Flottan i Bottenhafvet* på det närmaste stod i förbindelse med dessa bägge regementens transporterande upp till Stockholms-trakten, böra dessa båda händelser framställas i sitt sammanhang med hvarandra.

Hvad först arméens flotta angår, så var den likväl ännu ganska stark, trots de förluster den lidit vid finska krigets utbrott, därigenom att Hjelmstjerna nödgats uppbränna den del, som var stationerad i Åbo, samt ännu mer genom Sveaborgs fall, hvarvid den därstädes liggande eskadern föll i ryssarnes händer. Men hvad de öfriga eskadrarna angår, hade dessa under kriget snarare ökats än minskats. Den göteborgska eskadern var den minsta, men den i Öresund stationerade var ganska stark. Med denna eskader, hvars hufvudstyrka låg i Malmö, hade efter Pommerns eröfring af fransmännen Stralsunds-divisionen blifvit förenad. Dess station var i Landskrona.

Till försvar af rikets östra kust funnos 178 bevärade och 79 obevärade fartyg. Största delen af desse hörde till Stockholms-eskadern.[1]

Öfverbefälhafvare öfver hela arméens flotta var den gamle 64-årige amiralen frih. Johan Gustaf Lagerbjelke, som tillika var chef för förvaltningen af sjöärendena. Det var ock detta ämbetsverk, som alltsedan sitt inrättande hufvudsakligen tagit hans verksamhet i anspråk. Men hvad arméens flotta beträffar, synes han egentligen endast haft om händer dess administration och ekonomi men knappast mer än till namnet de militära detaljerna. Han hade heller aldrig under något krig fört ett högre aktivt befäl, ej ens under Gustaf III:s tid. Det oaktadt hade han avancerat från den ena graden till den andra, ehuru hans förtjänster näppeligen varit mer än medelmåttiga. Karl XIII gjorde honom likväl vid sin kröning till grefve och öfveramiral.

Kort efter statshvälfningen, eller den 22 mars, finnes af Lagerbjelke upprättadt ett förslag, huru arméens flotta under den kommande kampagnen skulle fördelas. Enligt detta skulle Viktor von Stedingk och Klas Leonard Hjelmstjerna, som

[1] Fördelning af arméens flotta på rikets östra kust etc. $^{9}/_{3}$ 1809, uppsatt af Joh. Gust. Lagerbjelke. (Generaladj.-expeditionen för flottans ank. handl. i sjöförsvarsdepartementet. Citeras endast med orden: Ank. handl.)

bägge under Gustaf III:s krig höljt sig med ovansklig ära, föra befälet, den senare öfver eskadern i Öresund, den andre åter öfver arméens flotta vid rikets östra kust. Men som Stedingk redan den 24 mars vardt generaladjutant för flottorna, kom han aldrig att tillträda nämnda befäl, hvilket i stället den 23 april uppdrogs åt chefen för Stockholms-eskadern konteramiralen C. F. Aschling. Huruvida detta uppdrag varit allvarligt menadt, må lämnas därhän. Under Gustaf III:s tid hade Aschling visserligen åtnjutit ett visst anseende som artilleriofficer och i denna egenskap tagit en betydande del i utrustningen af skärgårdsfartyg, framför allt af den ryktbara hemenma Styrbjörn, som var Stedingks chefs-skepp, både då han i Viborgska gatloppet i spetsen för arméens flottas avantgarde genombröt den ryska embosseringslinien och äfven senare i slaget vid Svensksund. Likväl är det högst sannolikt, att Stedingk icke ansåg honom lämplig till ett så högt och viktigt befäl som det ofvannämnda och ännu mindre till att vara befälhafvare öfver den flotta, som enligt Wachtmeisters defensionsplan skulle sammandragas. Ty först och främst var Aschling nu en mycket gammal man, för det andra ägde han icke någon praktisk krigserfarenhet, enär han knappast någonsin deltagit i en sjökampanj och således icke heller haft tillfälle att under en sådan föra ett högre befäl. Att han i april verkligen utnämndes till chef för den utgående eskadern hade nog sin hufvudorsak i samma princip, som vållade, att Klingspor året förut blifvit öfverbefälhafvare under finska kriget, och som i juli 1809 skulle göra Gustaf Wachtmeister till befälhafvare öfver den armé, som åtföljde expeditionen till Västerbotten, nämligen den byråkratisk-militäriska.

I förhoppning att verkligen få föra ofvannämnda befäl dref emellertid Aschling med nit och duglighet på utrustningen af arméens flotta. Och ännu den 16 maj lefde han i den öfvertygelsen, att befälet öfver den fortfarande skulle tillhöra honom, ty denna dag begärde han, att chefen för sjömätningskåren, öfverste af Schultén, skulle förständigas att till honom utlämna nödiga kartor. Men den 23 maj utnämndes, såsom redan sagdt är, Cederström till befälhafvare öfver *Flottan i Bottenhafvet*, som skulle bildas hufvudsakligen af Stockholms-eskadern af arméens flotta och ett antal örlogsfartyg.

Cederström var visserligen icke på hufvudets, och än mindre på karakterens, vägnar utrustad med några utmärkta egenskaper,

men han hade vid flera tillfällen visat sig vara en rask och duglig sjöman. Den vackraste bedrift han utfört var Gotlands återtagande från ryssarne 1808. Emellertid ser det ut, som om Cederströms utnämning grämt Aschling, ty dagen efter dess offentliggörande, eller den 25 maj, begärde Aschling för sin aftagande hälsas skull två månaders permission. Denna begäran beviljades likväl endast så till vida, att han fritogs från att gå ut med Stockholms-eskadern men icke från att fortfarande leda dess utrustning. Men härigenom uppnådde Aschling åtminstone en del af hvad han önskat, nämligen att ej behöfva tjäna under Cederström. Öfverste Brandt fick därför den 29 maj order att i stället för Aschling föra befälet öfver Stockholms-eskadern af arméens flotta. Med sin vanliga själfrådighet gaf likväl Cederström, hvars starka sida aldrig var det formella i tjänsten, Aschling utan vidare order, hvilket ådrog honom från den sistnämnde ett tillrättavisande svar. Aschling lät nämligen honom veta, att han mottoge order endast af generaladjutanten för flottorna samt af chefen för arméens flotta och förvaltningen af sjöärendena.

Då Cederström hos Stedingk klagade öfver detta svar och förklarade, att, om Aschling ej stod under hans order, eskaderns utrustande skulle fördröjas, gaf Stedingk Aschling rätt. Detta framgår nämligen däraf, att Cederström i ett bref[1] till Stedingk måste lofva: »jag skall undvika att gräla med Aschling, ty det försvårar arbetena, och nu är angeläget, att allt går med gemensam drift.»

Så skedde äfven. Ty Aschling fick den 2 juni af Stedingk befallning att »ofördröjligen» befordra »verkställigheten af de rekvisitioner», Cederström till honom skulle insända. Efter ett par veckor var ock större delen af Stockholms-eskadern utrustad och utgången. Att Aschling icke varit utan förtjänst, hvad detta beträffar, visar det bref af den 19 juni, i hvilket Karl XIII låter betyga Aschling och hans underordnade sitt »nådiga välbehag» för deras under denna utrustning visade drift och duglighet.

Vid defensionsplanens utarbetande hade Wachtmeister och Cederstöm kommit öfverens om att flottans hufvudstation skulle blifva i *Söderarms* farled, som från Norrtäljeviken sträcker sig rakt öster ut till hafvet. Detta farvatten är en af de yppersta

---

[1] $^3/_6$. Ank. handl.

positioner, som Stockholms skärgård har att erbjuda en flotta. Egendomligt nog har den föga blifvit begagnad af vår flotta, äfven då fienden hemsökt Stockholms skärgård. Om svenska flottan år 1719 i tid utrustats och dess hufvudstyrka sammandragits i Söderarm, skulle ryssarnes härjningar detta år sannolikt ej fått en sådan utsträckning. År 1716 hade visserligen amiral Örnfelt med den af örlogsskepp och galejor bestående Stockholms-eskadern legat i närheten af detta farvatten eller vid Kapellskär, men första gången man vet, att själfva Söderarm varit hufvudstation för en större sjöstyrka, var år 1720, då Gustaf Wachtmeisters frände, frih. Karl Hans Wachtmeister, en af Karl XII:s bäste amiraler, där låg med sin hufvudstyrka, under det att han med galerer och kryssare observerade den starka galerflottan i åländska skärgården. Ryssarne vågade likväl icke detta år hemsöka Stockholms skärgård.

Såsom hufvudstation för en flotta erbjöd Söderarm stora fördelar, vare sig man ville agera offensivt eller defensivt. I förra fallet kunde flottan på kort tid gå genom det s. k. Hafssvalget norr ut förbi Arholma fram till Grisslehamns-trakten och där understödja arméen att hindra en fientlig landstigning. Men om svenska flottan på grund af fiendens öfvermakt icke vore i stånd att företaga denna rörelse, kunde den likväl med utsikt till framgång bjuda en fiende spetsen, som sökte tränga sig in öster ifrån vid inloppet till Söderarm eller norr ifrån genom Hafssvalget. Blefve reträtt åter nödvändig, så kunde en sådan i trygghet utföras förbi Kapellskär och Furusund till Vaxholm. Men så väl i ena som andra fallet var det lätt för flottan att upprätthålla förbindelserna med kustarméen.

Vår flottas historia vittnar ty värr i rikt mått om att våra sjöofficerare ofta haft alltför ringa kännedom om rent svenska farvatten. Hvad Söderarm och kringliggande farleder beträffa, hade man om dessa ännu år 1809 så väl bland örlogsflottans som skärgårdsflottans män ganska oklara föreställningar. Af flottans officerare fans dock *en*, som hade en noggrann och vidsträckt kunskap om våra farvatten, nämligen f. d. professorn, chefen för Sjömätningskåren, öfverste N. af Schultén. Direkt eller indirekt, var det nog af honom, som Cederström hade fått sin kännedom om dessa farvatten.

Dagen efter sin utnämning till befälhafvare öfver »flottan i Bottenhafvet» hade Cederström uppsatt förslag till sin stab, som

godkändes af hertigen-riksföreståndaren den 27 maj.[1] Samma dag fick han ock sin redan den 18 maj uppsatta »instruktion om kampanjen»,[2] samt den 30 maj från Gustaf Wachtmeister den af hertigen-föreståndaren gillade defensionsplanen.

Cederström hade dessförinnan, eller redan den 26 maj, inlämnat förteckning på utevarande fartyg af arméens flotta. Utom rekognosceringsslupen *Lilla Amphion*, som var förlagd omkring Granhamn, utgjordes dessa af första bataljonen kanonslupar af 1:a brigaden under major Sjöholm samt kapten Degens division af 4:e bataljonen, som tillhörde den ena af 2:a brigadens bataljoner. Såsom redan omtaladt är, hade dessa kanonslupar i maj utgått och förlagts vid Skeppsmyra.

Brist på sjöfolk och ännu mera på landttrupper, af hvilka senare kanonsluparnas besättningar till största delen bestodo, lade en tid hinder i vägen för utlöpandet af Stockholms-eskaderns hufvudstyrka. Men den 29 maj inmönstrades den återstående delen af 1:a brigaden, eller den 3:e bataljonens kanonslupar, med sina vederbörliga chefs- och kokfartyg. Denna bataljon, hvars chef var kapten af Klercker, hade sin sjöbesättning för alla tolf sluparna, men endast sex hade fått sin kontingent af landttrupper, tagna ur de båda ofvannämnda tyska regementena. Följande dag afgingo de sex slupar, som endast hade sjöbesättning, till Vaxholm, där lifgrenadiererna redan under de sista dagarna af maj börjat debarkera. Dessa slupar kompletterade i Vaxholm sina besättningar, hvarefter de afgingo till Furusund.[3] Där skulle nämligen enligt Cederströms den 29 maj utfärdade order alla utgångna fartyg, äfven de, som voro förlagda vid Skeppsmyra, i början af juni vara samlade.[4]

Märkvärdigt nog afgingo icke de 6 slupar af Klerckers bataljon, hvilka erhållit full besättning, från Stockholm eller dess närhet på flera dagar. Klercker skulle efter Coyets order själf föra befälet öfver dessa slupar, hvilka först den 2 juli »lättade» från Stockholm tillsammans med sumparna *Paquettet*, *Kuriren* och *Iden*. Till den förstnämnda hade Cederström redan den 31 maj flyttat sin flagga från den kungl. jakten Esplendian, som

[1] Bil. I: Und. projekt 24/5. Jfr Journ. vid flaggen på Flottan i Bottenhafvet i krigsarkivet; generaladjutants-exp:ns för flottorna koncepter (i det följande citerade Konc.).

[2] Ty värr har denna akt icke kunnat anträffas. Jfr Adlercreutz' bref [illegible] till Wrede om krigskonseljen 18/5, Bil. V.

[3] Coyets order till Klercker 29/5: flottans arkiv 1: 13.

[4] Boije till Wachtmeister 2/6.

tagits i anspråk för den afsatta konungafamiljens räkning. Iden åter hade ombord den civila delen af flottans stab.

Men hvarken sluparna eller stabsfartygen gingo längre än till Fjäderholmarna. Under tre dygn lågo de där stilla, ehuru de under tiden, den 2 juni, från Kaknäs bogserade den återstående divisionen af 4:e bataljonen, som den 31 juni blifvit inmönstrad, under södra landet, för att den skulle kunna nyttja seglen, då den på natten afgick till Vaxholm.

Orsaken till amiralens och sluparnas kvardröjande vid Fjäderholmarna berodde nog af politiska skäl. Antagligen har den förre ej vågat ligga kvar därstädes så länge utan att ha fått order därtill från högre ort, för att han skulle vara nära till hands, ifall den politiska situationen så kräfde. Den 3 juni skref nämligen Cederström till Stedingk: »*Jag ligger här vid Fjäderholmarna, till dess kung och konstitution blir antagen, ty dessförinnan anser jag mig ej hafva värre fiender än jakobinerna, och dem lämnar jag intet på ryggen.*»[1]

Den 5 juni, således dagen före Karl XIII:s utropande till Sveriges konung, hade Cederström skickat sin flaggkapten, öfverstelöjtnant Coyet, in till Stockholm för att skaffa underrättelser om ställningar och förhållanden därstädes. Kl. 9 e. m. återkom Coyet och omtalade att den nya konstitutionen var antagen och att hertigen-riksföreståndaren af samtliga rikets ständer var ombedd att som konung emottaga riksstyrelsen.[2]

Efter erhållandet af denna underrättelse gaf Cederström genast order till Klercker att afsegla till Furusund, hvilket denne ock gjorde följande dag kl. 5 på morgonen. Två timmar senare »lättade» äfven chefssumpen och de bägge andra stabsfartygen. De seglade förbi Klerckers division och anlände dagen därpå till nyssnämnda ort. Där fann Cederström före sig två bataljoner kanonslupar, nämligen Sjöholms och Sölfverarms, samt Klerckers andra division. Sölfverarms sist utgångna division hade, liksom Klerckers först afgångna, några dagar förut i Vaxholm fått de landttrupper, som Cederström för dem rekvirerat af den dit först ankomna delen af Lifgrenadierregementet. Gustaf Wachtmeister hade nämligen redan den 29 maj befallt befälhafvarne för detta liksom för Jönköpings regemente, att de till besättning på skär-

[1] De bref af amiral Cederström, si[...]lingar åberopas, i Ank. handl.
[2] Journal vid flaggen.

gårdsflottan skulle lämna det manskap jämte nödigt befäl, som amiralen skulle rekvirera.

Redan åtta dagar innan defensionsplanen inlämnades till hertigen-riksföreståndaren, eller den 20 maj, hade regeringen börjat vidtaga åtgärder för att till Stockholms-trakten öfverföra dessa båda regementen. Det förstnämnda var på denna tid det största regementet i hela svenska arméen.[1] Såsom förut är omnämndt, hade det på våren blifvit förlagdt omkring och i Karlskrona. Jämte vargeringen utgjorde det ungefär 2,400 man.[2] Regementets chef var frih. F. Wrede. Men som denne generallöjtnant allt sedan slutet af mars månad förde befälet öfver norra arméen, var öfverstelöjtnant G. Skjöldebrand för tillfället regementsbefälhafvare.

Hvad Jönköpings regemente beträffar, var 1:a bataljonen af detsamma vid denna tid förlagd på Gotland, där den varit alltsedan denna ös återtagande från ryssarne år 1808. Regeringen synes en tid varit betänkt på att låta öfverföra denna bataljon till Karlskrona för att jämte den 2:a från denna ort uppskickas till kustarméen. Men man hade snart öfvergifvit denna tanke och i stället beslutit, att nämnda bataljon skulle från Gotland omedelbart öfverskeppas till trakten omkring Norrtälje.

Den andra bataljonen åter tillhörde sedan länge södra arméen. I maj månad var man i Stockholm ännu icke fullt säker på dess styrka.[3] Detta var heller icke så underligt; ty i början af år 1809 hade bataljonen varit ganska svag, men under de närmaste månaderna hade den efter hand fått så stora förstärkningar, att dess styrka den 1 juni utgjorde 988 man med befäl.[4]

---

[1] 1791 hade nämligen Östgöta infanteri- och Östgöta kavalleriregemente, som fått sitta af, blifvit sammanslagna till *ett* regemente under namn af Lifgrenadierregementet. Detta var fördenskull indeladt i den s. k. rotehållsdivisionen, som motsvarade det förstnämnda regementet, och rusthållsdivisionen, som motsvarade det senare; hvardera divisionen var på två bataljoner.

[2] Af dessa voro i slutet af maj 2 officerare, 2 underofficerare och 94 man sjuka, hvilka fördenskull måste kvarstanna i Karlskrona

[3] Se Stedingk till Puke $^{23}/_{5}$; Adlercreutz till Wachtmeister s. d., i krigsarkivet.

[4] I januari hade bataljonen förstärkts med 53 soldater och 121 man vargering. I mars hade från Värnamo ankommit till Skåne 78 soldater och 172 man vargering. Då kapten A. F. de Maré $^{13}/_{5}$ öfvertog befälet öfver bataljonen efter A. v. Mentzer, hade han med sig 58 man korpraler och soldater. De Marés förteckning, dat. $^{18}/_{5}$, visar, att hela bataljonens styrka omkring Helsingborg utgjorde 897 man soldater och vargering. (Om dessa uppgifter se reg:ts handl. i krigsarkivet). Men enligt hans rapport $^{1}/_{6}$, dat. Ronneby, utgjordes bataljonens styrka

Den var förlagd omkring Helsingborg, ända till dess den i maj fick order att marschera till Karlskrona, hvarest den under kapten A. F, de Marés befäl inryckte den 1 juni på aftonen.

Genom generaladjutanten för flottorna hade hertigen-riksföreståndaren den 20 maj beordrat befälhafvande amiralen i Karlskrona, Puke, att förse hvar och en af fregatterna *Bellona*, *Camilla* och *Fröja* med 4 månaders proviant för fulla besättningar. Dessa fartyg »skulle afsegla, så fort sig göra låter», till det ställe i Stockholms skärgård, som är emellan Marön, Kapellskär och Granhamn». Dessutom skulle han låta »tvenne af de på varfvet liggande linieskeppen armeras *en flûte*, men öfriga kanoner och artilleriattiralj skulle de hafva nedlagda i rummet, så att de, om så påfordras, här som blockskepp skulle kunna nyttjas». Deras besättningar skulle utgöra 170 man, hvilka skulle förses med proviant för 4 månader.

Med sin vanliga drift fullgjorde Puke dessa order. Han försedde äfven efter order hvarje fregatt med 14 dagars torrföda för 350 man och för lika lång tid hvartdera linieskeppet med torrföda för de 1,000 man landttrupper, som på dem skulle embarkera.

Samma dag gaf också Stedingk order till Hjelmstjerna att med hela Sundska eskadern af arméens flotta hålla sig segelfärdig att afgå till rikets norra kust.[1] För de i Malmö stationerade fregatterna *Euridice* och *af Chapman* utfärdades samma dag order att i Öresund afbida den från Göteborg kommande konvojen, hvilken fregatten *Jaramas* samt örlogsbriggarna *Delphine* och *Vänta Litet* åtföljde. Men sedan de bägge förstnämnda fregatterna i förening med de nyssnämnda konvojskeppen eskorterat handelsfartygen ut ur Öresund, skulle de skilja sig från konvojen och åter gå till Landskrona för att där af Puke mottaga nya order.

Styrelsens afsikt med dessa örlogsfartyg var tvåfaldig. Först och främst skulle de utgöra en del af flottan i Bottenhafvet, som man ämnade eller redan höll på att bilda. Vidare skulle alla nämnda örlogsfartyg, utom Jaramas och de bägge briggarna, på samma gång de afgingo till Stockholms skärgård, äfven dit

af 17 officerare, mindre staben 2, underofficerare 23, vingarestaben 6, trumslagare 9, korpraler, soldater och jägare 458 man, vargeringen 433. (General-adj:ts-Exp:n för flottan: Ank. handl.).

[1] Ofvan anf. Konc. $^{20}/_{5}$; denna order förnyades $^{23}/_{5}$.

medföra ofvannämnda bägge regementen samt dessutom sjöfolk och annat för Stockholms-eskadern af arméens flotta afsedt manskap.

Rotehållsdivisionen, som med öfver- och underbefäl utgjorde öfver 1,000 man friska, inskeppade sig först. Detta skedde på Bellona, Camilla och Fröja. Den 26 maj var största delen af denna division embarkerad på de förstnämnda fregatterna. Följande dag sattes kurs till Stockholms skärgård. Destinationsorten var Granhamn eller Kapellskär i Söderarms skärgård. Men efter samråd med Puke hade fregattcheferna, majoren frih. Lagerbjelke och öfverstelöjtnant Nordenancker, beslutat att, om vinden sig så fogade, taga vägen inomskärs.» Denna väg togs ock, emedan inloppet till Ålands haf var »nog litet kändt» för att med »så svåra fartyg kryssa i detta trånga farvatten i afvaktan på vind. Ty det fordras minst SSO-vind att denna väg komma in i Söderarms-leden.»[1] Fregattcheferna läto trupperna debarkera, icke vid ofvannämnda destinationsorter utan vid Vaxholm, hvilket skedde den 31 maj. Nästan omedelbart därefter afgingo de bägge fregatterna enligt order af amiral Cederström för att kryssa i Ålands haf. Kuttern Kotka och avisoskonerten Fröja af arméens flotta afseglade den 1 juni från Stockholm likaledes till detta farvatten, dit de ankommo den 4 juni. Såsom äldste officer skulle chefen på Camilla, öfverstelöjtnant Nordenancker, föra befälet öfver denna lilla eskader.

Den 29 maj var återstoden af rotehållsdivisionen embarkerad på Fröja, och den 3 juni debarkerades både land- och sjötrupper i Vaxholm. Ty utom grenadiererna hade den fört med sig 100 matroser och jungmän.

Fröja fick den 7 juni order att afgå till Kapellskär och där afvakta vidare order. Dessa innehöllo, att fregatten skulle afgå till Kvarken, men för motvind måste den ligga i skärgården flera dagar.

Ur den med dessa fregatter uppkomna rotehållsdivisionen var det, som Cederström rekvirerat landtrupper för Klerckers och Sölfverarms divisioner samt äfven, s. d. han passerade Vaxholm, för de 24 kanonjollar,[2] som dagen därpå, eller den 7,

[1] Lagerbjelkes och Nordenanckers rapporter, dat. Dalarö 8/6, ibidem.

[2] Klerckers 6 slupar fingo sig tilldelade 3 subalternofficerare och 310 man korpraler och gemene; Sölfverarms ett lika antal, men dessutom 1 kapten.

På de 24 jollarna embarkerade 1 kapten, 2 subalternofficerare, 6 underofficerare, 24 korpraler och 264 man soldater och spel (Journal vid flaggen.)

skulle anlända till Vaxholm. Under ledning af Cederströms öfveradjutant, major Wirsén, embarkerade lifgrenadiererna på alla ofvannämnda skärgårdsfartyg.

Den 7 juni hade Cederström inspekterat de till Furusund ankomna kanonsluparna. Redan samma dag fingo alla dessa tillsammans med Klerckers sist omnämnda men ännu ej framkomna division order att afgå till Kapellskär, men amiralen själf begaf sig kl. 6 e. m. i förväg till Gisslinge skärgård i Söderarm, där han kl. 8 landade på Korsö. Denna ligger något nordligare än den i våra dagar så beryktade Fejan. Där utsåg Cederström eskaderns hufvudstation i sundet mellan öarna på södra sidan, Korsö, Markubben, Lökerön och Stockholmen. På sistnämnda holme skulle en sjöofficer med 4 man dagligen kommenderas till utkiksvakt, hvilka ifrån därvarande högsta berg kunde observera *åt alla segellederna*, Söderarm, Svalget och Arholmarna. Cederström beskrifver denna position på följande sätt: »Lokalen är här förträfflig, farvattnet åt Söderarms båk och norra farvattnet åt Svalget och Arholmarna upptäckas från ett högt berg på Stockholmen, och med en utpostering på Håkanskärs fiskläge, hvarest signalstation skall blifva inrättad, och med de mindre rekognosceringsfartyg, som komma att kryssa och patrullera i hafsbandet, hoppas jag, att intet fartyg oupptäckt skall kunna nalkas kusten.»[1]

Den 8 juni ankom från Kappelskär eskadern, bestående af 36 kanonslupar och de till dessa hörande obeväpnade fartygen, och lade sig på ofvan angifna ställen. Samma dag företogo amiralen och hans flaggkapten en rekognosceringstur norr ut i skärgården. De bägge följande dagarna använde bataljonscheferna och deras officerare till att med sina jollar taga noga kännedom om farvattnet omkring hufvudstationen. Den 11 juni aflades tro- och huldhetsed till Karl XIII. På eftermiddagen var »hela eskadern rangerad i linie» på Östra eller Transkärsfjärden med 1:a bataljonen på högra och 4:e på vänstra flygeln, hvarvid hvarje kanonslup med två 24 ℔ kanonskott saluterade den nye konungen; extra förplägning gafs sedan åt alla besättningarna. Följande dag anlände af kanonjollbrigaden 24 jollar under major Bruncronas befäl samt 6 karronad-espingar. En aktningsbjudande styrka var således nu sammandragen vid Gisslinge. Redan den 8 rapporterade Cederström till K. M:t och general Wachtmeister,

[1] Cederström till K. M:t $^{8}/_{6}$.

att flottan därstädes tagit sin hufvudstation. Amiralen föreslog i sin skrifvelse till den sistnämnde, att en brefpostering borde etableras på Björkudden vid Sterbsnäs, hvilken skulle fortskaffa de depescher, som dit afsändes från flottan. Till slut underrättade Cederström Wachtmeister, att som de lokala förhållandena ej tilläto honom att »stationera flottan så nära Gisslinge, att telegrafen därstädes med fördel» kunde begagnas, hade han hos K. M:t anhållit om upprättandet af en — optisk — telegraf »på Stockholmen, omkring hvilken flottan är förlagd». Som denna telegraf stod i förbindelse med den på Gisslinge »och vidare de vägar, som kusttelegrafen sträcker sig», sade sig Cederström kunna »emottaga och afsända depescherna till Grisslehamn, eller hvarthän herr generalen behagar».[1] Dessa framställningar gillades af vederbörande. Och kort därefter eller den 18 juni blef telegrafen upprest på Stockholmen, så att flottan öfver Gisslingö stod i förbindelse med kusttelegrafen.

Under tiden hade de bägge linieskeppen *Kong Adolf Fredrik*, under öfverste N. E. Pettersen, och *Försigtigheten*, under öfverste D. G. Blessingh, afseglat från Karlskrona. Ehuru icke allenast rusthållsdivisionen utan äfven Jönköpings regemente redan d. 1 juni hunnit inskeppa sig på dem, kunde likväl icke afseglingen ske förrän d. 4 juni. Den 8 juni ankommo emellertid de båda skeppen till Dalarö, hvarifrån Kong Adolf Fredrik gick till Kapellskär, dit det framkom den 11 juni. Två dagar därefter började debarkeringen af trupperna på Rådmansölandet.[2] 1:a rusthållsbataljonen aftågade till andra sidan om Norrtälje och förlades i Malsta och Lohärads socknar. Öfverstelöjtnant Skjöldebrand tog sitt kvarter på Degarö herrgård. Den del af Jönköpings regemente, som åtföljt detta linieskepp, tyckes till större delen ha användts till att komplettera besättningarna på de fartyg, som med halfva besättningar skulle komma att utgå från Stockholm.[3]

Som Cederström begärt att få använda Kong Adolf Fredrik till blockskepp vid Kapellskär, blef det kvarliggande

---

[1] Cederström till Wachtmeister 8/6 och till K. M:t s. d. Om öfriga kommunikationssätt med arméen öfver Gräddö och Sterbsnäs m. fl. se Boijes projekt 10/6. Bil. I,

[2] Med Kong Adolf Fredrik hade följt 1:a rusthållsbataljonen, 620 man stark, med öfver- och underbefäl; af Jönköpings regemente 480 man utom öfver- och underbefäl. (N. E. Pettersens rapport, dat. Kapellskär 11/6. Ank. handl.) Jfr följande not.

[3] Konc.: Stedingk 9/6 till Cederström.

därstädes, ända till dess expeditionen till Västerbotten skulle företagas.

Försigtigheten[1] hade under tiden debarkerat trupperna vid Dalarö, hvarest 2:a rusthållsbataljonen fick order att afmarschera till Uppsala. De 471 man af Jönköpings regemente åter, som detta linieskepp haft ombord, ankommo den 10 juni på aftonen till Stockholm, där de ställdes under amiral Aschlings order »för att nyttjas på utgående skärgårdsflottan» eller till arbete på Skeppsholmen. Sedan debarkeringen skett, seglade linieskeppet tillbaka till Karlskrona, dock endast för att åter gå upp till Stockholms skärgård med sjö- och landtrupper för Cederströms flotta.

Men det var icke endast med Fröja och sistnämnda linieskepp, som Puke uppsände sjöfolk till skärgårdsflottans bemannande. Redan den 4 juli hade han nämligen låtit fregatten *Fredrika* på samma gång som de bägge linieskeppen afgå till Dalarö med 469 båtsmän. Denna fregatt återsändes efter väl förrättadt värf omedelbart till Karlskrona.

Två dagar efter Kong Adolf Fredriks ankomst till Kapellskär, eller den 13 juni, begaf sig amiral Cederström, åtföljd af sin generaladjutant vid flaggen, öfverstelöjtnant Coyet, till Norrtälje för att rådgöra om gemensamma mått och steg med general Wachtmeister, som från sitt högkvarter i Stockholm äfven ankommit till Norrtälje. Här bestämde nu Wachtmeister, såsom man kan se af hans memorial till K. M:t af den 16 juni,[2] hvilka landtrupper af flottans besättning skulle afgå från densamma och hvilka i dessas ställe skulle embarkera. På Wachtmeisters initiativ beslöts äfven, att en fregatt skulle stationeras vid Måsesten och att minst 2 bataljoner kanonslupar skulle förläggas där i närheten, nämligen vid Singö. Vidare skulle Cederström till Furusund afsända två espingar »för att gemensamt med därstädes förut stationerade fartyg observera alla från och till Finland eller

[1] Med detta skepp hade följt 2:a rusthållsbataljonen, 665 man stark, med öfver- och underbefäl; återstoden af Jönköpings regemente, 471 man, med öfver- och underbefäl (D. G. Blissinghs rapport, dat. $^{8}/_{6}$ Dalarö). Således 1,335 man. Loggboken uppger dock styrkan till 1,144 man. Jfr om de bägge linieskeppens transportmanskap fartygschefernas rapporter och öfverstelöjtnant Skjöldebrands förslag, dat. Karlskrona $^{1}/_{6}$, samt Pukes bref om denna sak (Ank. handl.). I den del af flottans i Karlskrona arkiv, som krigsarkivet f. n. har till låns, finnas bref från Puke till K. M:t, hvilkas uppgifter strida så väl mot ofvannämnda skrifvelser som mot fartygschefernas. De sistnämndas uppgifter ha visat sig tillförlitligast.

[2] Bil. I.

norra skärgården passerande fartyg». I sammanhang därmed hemställde äfven Wachtmeister, att order till »Cederström måtte afgå, det inga andra fartyg än sådana, som af E. K. M:ts generaladjutant för sjöärendena erhållit å deras medhafvande pass skriftеligen påtecknadt tillstånd därtill,» måtte få där utpassera.

En ny och större förstärkning af sjöfolk erhöll flottan i Bottenhafvet genom de bägge fregatterna Euridice och af Chapman.

Dessa fartyg hade den 20 maj i närheten af Kullen förenat sig med den från Göteborg kommande konvojen, som bestod af icke mindre än 61 handelsfartyg. Konvojen måste sedan för stiltje ligga utanför Hven ända till den 26 maj. Där var det, som chefen på Euridice, öfverstelöjtnant af Trolle, den 25 maj mottog den ofvannämnda ordern att med de bägge fregatterna återvända till Karlskrona. Den 26 maj inlöpte konvojflottan i Malmö, hvarifrån den för motvind icke kunde utgå förr än den 4 juni, men då genom de skånska skeppens afgång förminskad till 55 handelsfartyg. Följande dagen lämnade Euridice och af Chapman, enligt amiral Hjelmstjernas order, konvojflottan under Möen och »forcerade med segel» för att så fort som möjligt hinna fram till Karlskrona. Däckade kanonslupen N:o 1, som i Malmö stött till konvojen, följde enligt order de bägge fregatterna.[1] Konvojflottan fortsatte emellertid sin kurs norr ut, eskorterad af de andra örlogsfartygen, ända till Elfsnabben, hvarest de ankrade den 11 juni. Därifrån gingo Jaramas, Delphin och Vänta Litet förbi Dalarö till Arholma för att mottaga order af amiral Cederström.

Under tiden hade Euridice och af Chapman den 7 juni återkommit till Karlskrona. Sedan de där kompletterat sin proviant, togo de den 11 juni respektive 360 och 368 båtsmän ombord. Men de kunde först den 13 juni afsegla och ankommo den 15 till Dalarön. De med Euridice upptransporterade båtsmännen debarkerade vid Lindalen på Värmdön och fördes af löjtnant Escolin till Stockholm, hvarefter Euridice synes ha gått direkt till Arholma. Af Chapman åter gick »nya vägen» inomskärs till Söderarm, kastade den 17 juni ankar mellan Tjockö och Gisslinge skärgård och aflämnade båtsmännen till flottan.

Alla de för flottan i Bottenhafvet bestämda örlogsfartygen voro sålunda nu med denna förenade, med undantag af Försig-

[1] Ank. handl., Trolles rapporter.

tigheten. Sedan detta skepp återkommit till Karlskrona, hade det där tagit ombord 500 man sjöfolk samt 2 officerare och 133 man skånskt landtvärn och vargering, med hvilket manskap det den 20 åter afgick från Karlskrona. Den 30 juni kastade det ankar utanför Kapellskär och blef där lika länge liggande som Kong Adolf Fredrik.

Samma dag, som fregatten af Chapman och de bägge örlogsbriggarna Delphin och Vänta Litet förenade sig med Cederströms flotta, ankommo till densamma från hufvudstaden galererna Stockholm och von Höpken och följande dag, eller den 18 juni, från Kalmar de båda däckade kanonsluparna N:o 1[1] och N:o 2. Dessa nyankomna fartyg fingo, på grund af en telegrafisk order af den 13 juni från K. M:t, den 15 juni af Cederström befallning att gå upp till Ångermanälfven eller Kvarken. Galererna eller kanonsluparna under kapten von Horns befäl voro afsedda för att skydda Norra arméens högra flygel. Horn kunde likväl icke på grund af motvind åtfölja örlogsfartygen, utan först ett par dagar senare, eller den 20 juni, afgick han med de 4 skärgårdsfartygen från Arholma. Det är förut nämndt, att Fröja den 8 och Bellona den 11 fått order att afgå till Kvarken, men för motvinds skull hade de ännu, morgonen den 14, icke kommit längre än till Öregrund. Denna dag kunde de likväl gå under segel norr ut, åtföljda af kuttern Kotka. Den 18 juni framkommo de till Härnösand, hvarifrån de fingo sina besättningar kompletterade ur Västernorrlands landtvärnsbataljon.[2]

Den 20 juni afseglade äfvenledes fregatterna Euridice och af Chapman jämte kutterbriggen Delphin från Öregrund norr ut. Den 23 juni voro de utanför Hernösand. Den 26 juni tillstötte äfven Vänta Litet. Längre fram kom äfven korvetten *Der Biedermann* upp till Kvarken och kort efter medlet af juli äfven bevärade briggen *Amalia* samt i slutet af samma månad briggen *Svalan*. Kronojakten *Karl XIII*, under löjtnanten grefve Snoilsky, som redan före fregatternas ankomst varit stationerad

[1] Denna kanonslup var densamma som med Euridice och af Chapman från Malmö gått till Karlskrona, hvarifrån den afgick till Kalmar och där förenade sig med N:o 2. I Kalmar, Karlskrona och Karlshamn höll nämligen major Dorph på med utrustandet af 10 däckade kanonslupar, som dels redan voro färdiga, dels under byggnad.

[2] Fröja fick 1 officer, 4 underofficerare och 53 man; Bellona 1 officer, 2 underofficerare, 52 man korpraler, spel och gemene; Kotka åter 1 underofficer och 16 man (fregatternas loggböcker). För att undvika upprepningar må här nämnas, att, så vidt ej andra källor angifvas, uppgifterna om örlogsfartygen i Bottniska viken äro hämtade ur loggböckerna eller Ank. handl.

i nämnda farvatten, kan ock på sätt och vis sägas från denna tid hafva tillhört örlogseskadern. Öfver denna hade chefen på Euridice, öfverstelöjtnant Améen, såsom den äldste inom sin grad, befälet. Han skulle likväl rätta sig efter de order, som öfverbefälhafvaren för Norra arméen kunde finna för godt att gifva honom.

Ofvannämnda fartyg hade följande kryssningsorter. I västra Kvarken, där »rendez-vous-platsen» äfven var, hade Fröja sin station; Kotka åter hade sin något sydvart om Gaddarnas fyrbåk, ehuru i sikte af chefsskeppet för att upprätthålla förbindelserna mellan detta och de andra fregatterna. Delphin åter låg utanför Nordmaling med Järnåsudden till hufvudstation. Mellan inloppet till Umeå eller Bredskär och Vasa kryssade i förstone af Chapman. Men från och med den 3 juni höll den sig merendels utanför sistnämnda ort, i förening med Euridice, som redan där förut befann sig i östra Kvarken. Detta farvatten ansåg Améen vara det viktigaste att observera, emedan de i Västerbotten stående ryska trupperna från Vasa lättast kunde få undsättning så väl i förnödenheter som trupper. Sedan korvetten Der Biedermann ankommit, fick den intaga af Chapmans förra hufvudstation utanför Umeå. Bellona och Vänta Litet åter kryssade emellan Ratan, Skellefteå och Uleåborg. Af de sist ankomna fartygen Amalia och Svalan, torde det förstnämnda ha kryssat norr om Kvarken, Svalan åter i Kvarken.

De svenska örlogsskeppens ankomst till nämnda kryssningsorter väckte stor oro bland de på båda sidorna om Bottniska viken stående ryska trupperna. Ty först och främst afskuro de svenska fartygen all förbindelse till sjös mellan Finland och Västerbotten, hvilket vållade, att den i sistnämnda landskap stående ryska arméen snart började lida brist på lifsmedel. Vidare befarade, åtminstone i förstone, de ryska generalerna, att de svenska örlogsfartygen skulle landsätta trupper i deras rygg och därigenom äfven afskära förbindelsen med Finland landvägen. Hvilka följder dessa omständigheter kommo att utöfva på de i Västerbotten mot hvarandra stående svenska och ryska härarna, skall längre fram visas.

I Ålands haf kryssade fortfarande fregatten Camilla och skonerten Fröja. Efter Bellonas och Kotkas afsegling norr ut fingo de till förstärkning för en tid den ofvannämnda briggen Svalan, som dock i juli afgick till Kvarken, samt på sätt och vis

fregatten Jaramas, som af Cederström stationerades vid Måsesten på Wachtmeisters framställning till K. M:t af den 16 juni.

Den svenska kryssningseskadern i Ålands haf kunde likväl i händelse af behof påräkna understöd af ett par engelska örlogsfartyg, nämligen fregatten *Tribune* och 18-kanonbriggen *Hearthy*, som i medlet af juni börjat kryssa mellan Ålands haf och Arholma. Utanför sistnämnda ort hade de engelska liksom de svenska fartygen, utom Jaramas, sin nattstation.

Det hade ursprungligen varit Cederströms mening, att de bägge galererna jämte 10 jollar, under kapten Stolpe, skulle ligga vid Kapellskär, »där båda farvattnen öster och norr ifrån stöta tillhopa». Den 12 juni hade Stolpe fått order att begifva sig till detta ställe, som han ock kort därefter med sina jollar intog. Däremot ha inga andra galerer blifvit dit kommenderade i de afgångnas ställe. Den 22 juni på aftonen anlände visserligen till Gisslinge chefen för galerbrigaden, öfversten och riddaren af St. korset Brandt, hvilken näst Cederström var den högste i rang på flottan. Brandt förde likväl med sig endast chefsjakten *Tokan* och briggen *Eglée*, som hade intendenten, major Martin, ombord, och 8 karronadespingar; hvarken i sitt bref af den 26 juni[1] eller i de båda följande omtalar han, att andra galerer gått ut än de, som kapten von Horn förde upp till Västernorrland, samt chefsgaleren Serafimerorden, till hvilken Cederström från sumpen Paquette den 15 juni flyttat sin flagga.

Den 27 anlände däremot haubits- och mörsarefartygen under kapten frih. Klinckowströms befäl. Sedan kapten Libern med 8 af de kanonslupar, som han från Gefle fört till Stockholm, den 12 juli anländt till Gisslinge, förenades haubitsdivisionens 4 fartyg med dessa slupar, hvarigenom en 5:e bataljon bildades. De 4 mörsarefartygen återgingo i anledning däraf till Kapellskär för att förenas med kapten Stolpes där liggande kanonjollar till en bataljon, hvarigenom alla bataljonerna vunnit den fullkomligaste likhet.[2] Hvad kanonjollbrigaden för öfrigt angår, så bestod den af 42 jollar, af hvilka 24, såsom redan är nämndt, lågo vid Gisslinge och 10 vid Kapellskär. Sedan de

---

[1] Detta Cederströms bref, likasom flera andra af honom, strida i afsee[ende på] data mot uppgifterna i journalen vid flaggen. Och ehuru sistnämn[da ej] alltid är pålitlig, så synes den mig dock vara betydligt noggrann[are i upp]gifter än Cederström i sina bref.

[2] Se vidare härom Cederströms bref 22/6 till K. M:t och [...] memorial till den sistnämnde 27/6, konc.

återstående 8 den 22 juni ankommit till Gisslinge, beordrades de därvarande 32 kanonjollarna på 2 bataljoner; Stolpes sammansatta bataljon utgjorde den 3:e. I följd af denna fördelning begärde och fick Cederström 1 officer på hvar 4:e jolle i stället för såsom förut 1 på hvar 8:e.

Den 23 juni afgick 2:a bataljonens kanonslupar under major Munck för att intaga ofvannämnda station vid Singön, men redan efter en vecka aflöstes den af hela 1:a brigaden under major Sjöholm. Munck, som hittills varit chef för 2:a brigaden, måste likväl afstå detta befäl till major Sölfverarm, som både var äldre i sin grad och mera förtjänt än Munck.

Söderarm har, såsom det redan är påpekadt, två utlopp. I det östra eller vid Söderarms båk posterade Cederström 2 karronadespingar under befäl af en officer, som blef försedd med instruktion för mottagande af ryska parlamentärer. I det andra utloppet eller det s. k. Hafssvalget förlades två dagar senare äfven en liknande postering. Cederström hade således mer eller mindre starka posteringar i de viktigaste segellederna. Vid Kapellskär låg ju Adolf Fredrik sedan den 11 och Försigtigheten sedan den 30 juni samt dessutom 10 jollar. Vid Furusund lågo liksom i Söderarms bägge utlopp 2 karronadespingar; vid Singön 2 bataljoner kanonslupar och öster om denna ö fregatten Jarramas. Den skärgårdslösa kusten åter mellan Arholma och Grisslehamn bevakades af Nordenanckars eskader och de engelska fartygen. Från sin ypperliga position vid Gisslinge-skären kunde Cederström med sin hufvudstyrka[1] gå åt hvilket håll som helst för att möta eller undvika den ryska skärgårdsflottan, om den angrepe Stockholms skärgård. För hvarje slags öfverraskning från Åland voro således både flottan och kustarméen skyddade. Genom den ofvannämnda optiska telegrafen och vidare med kusttelegrafen kunde Cederström, såsom han skref till Wachtmeister, emottaga och afsända depescher till Grisslehamn eller »hvarthän generalen behagar förordna, direkt från flottan».[2]

Som den norra arméen till betäckning af sin högra flank behöfde flera kanonslupar, fick Cederström den 13 juli per telegraf order om att till Ångermanland afsända en bataljon. I följd däraf afgick ock 2:a brigadens chef, major Sölfverarm, två

[1] Cederströms rapport $^{22}/_{6}$, $^{26}/_{6}$.

[2] Cederströms rapporter till K. M:t och Wachtmeister $^{8}/_{6}$. Om förbindelsen med den under öfverste Boije stående förpostkedjan öfver Gräddö och Norrtälje se Boijes projekt $^{10}/_{6}$. Bil. I.

dagar senare med sin ena bataljon eller den 4:e.[1] Med denna följde ock skonerten Amalia.

Denna afgång från hufvudstyrkan vardt dock ett par dagar därefter mer än ersatt genom ankomsten af den *Sundska eskadern* af arméens flotta. Den 25 maj hade nämligen order utfärdats till Hjelmstjerna att med hela sin eskader gå upp till Arholma för att ställa sig under Cederströms befäl. Under uppfarten skulle han taga med sig de i Ystad och Karlskrona nybyggda kanonsluparna. Men först den 14 juni hade Hjelmstjerna kunnat afsegla från Malmö. Och ej förr än den 15 juli efter en långvarig och svår seglats anlände han till Dalarö. Detta var det sista sjötåg, som denne hjälte från Fredrikshamn, Björkösund och de båda slagen vid Svensksund deltog i. Ty omedelbart efter ankomsten till Dalarö begärde han permission, som han ock fick sig beviljad från den 22 juli, då han fick stryka sin befälsflagg. Hans sjuklighet och kanske ännu mer hans höga ålder gjorde denna permission nödvändig. Han hade nämligen kort förut ingått i sitt 69:e år.

Major Hjärne fick efter honom befälet öfver eskadern och kom med den redan den 18 till Gisslinge med 52[2] fartyg, hvaribland voro 31 kanonslupar, kuttern *Ystad* och två smärre bevärade fartyg, men först den 19 kronobarken *Kusen*. 4 af eskaderns kanonslupar voro likväl i så bristfälligt skick, att de måste »provisionellt» repareras.

Efter ankomsten af denna eskader erhöll flottan vid Gisslinge knappast någon egentlig förstärkning förr, än när expeditionen till Västerbotten skulle företagas.

Flottans i Bottenhafvet stab, sammansättning och styrka vid tidpunkten, då nämnda expedition beslöts, var följande:

---

[1] Cederströms bref till K. M:t 17/7. Af Journal vid flaggen synes det, som om han hade endast 10 slupar, som åtföljdes af 1 chefsfartyg, 3 kokslupar, 1 sjukbåt, 1 ammunitionsfartyg och 2 karronadespingar. Jfr dock Sölfverarms bref 4/8. I: 13, Flottans arkiv å Skeppsholmen.

[2] Jfr Cederströms rapport 17/7, 20/7 och 7/8. Af dessa rapporter finner man, att 1 kokslup ankommit före eskadern samt 1 kokslup, 1 ammunitionsfartyg och 1 kanonslup, hvilken äfven tillhörde denna eskader, ankommit efter densamma. Om dessa fartyg skola inräknas i de 52 eller icke, framgår ej klart af Cederströms bref.

Öfverbefälhafvare.

Vice-amiralen m. m. frih. O. R. Cederström.

Flottans stab.

Generaladjutant vid flaggen: öfverstelöjtnanten vid arméens flotta C. F. Coyet.
Öfveradjutanter: {majoren C. Wirsén. / kaptenen vid amiralitetet Carl af Klint.
Stabsadjutanter: {löjtnanten vid amiralitetet H. Blomstedt. / löjtnanten vid arméens flotta Bruncrona. / underlöjtnanten vid arméens flotta Forsell.

Expeditions-Justitiarie: exp.-justitiarien vid örlogsflottan Sam. Trädgårdh.
Sekreterare: » » » » »
Expeditionsfiskal: exp.-fiskalen vid örlogsflottan Nauckhoff.
Expeditionskommissarie: kamreraren vid Elfdalens porfyrverk, bokhållaren vid kongl. bergskollegium C. Sundin.
1 kanslist: ?
1 expeditionsläkare: assessor Werner.
Intendent: major C. R. Martin.
Expeditionskommissarie: Machlin.

Örlogs-Flottan.

Eskadern i Bottniska viken.

Chef: öfverstelöjtnanten G. F. Améen.

	Kanoner.	Chefer.	Officerare. Till sjös.	Officerare. Till lands.	Underofficerare. Kadetter.	Underofficerare. Öfriga underofficerare.	Underofficerare. Till lands.	Civila betjänte.	Handtverkare.	Gemenskap. Volontärer.	Gemenskap. Soldater.	Gemenskap. Coppvardiekarlar och matroser.	Gemenskap. Båtsmän och förhyrda.	Gemenskap. Skeppsgossar.	Skärgårdsstyrman eller lotsar.
Fregatterna:															
Fröja . . .	42	Öfverstelöjt. G. F. Améen	7	1	2	22	4	3	3	32	53	13	219	16	2
Bellona . .	42	Maj. frih. J. Lagerbielke	6	1	2	22	2	4	3	32	53	13	199	14	—
Euridice .	46	Öfv.-löjt. C. H. af Trolle	6	—	2	22	—	4	1	35	—	13	297	15	2
af Chapman	44	» L. G. Silfversvärd	6	—	1	24	—	4	1	35	—	12	281	16	2
Kuttern															
Kotka* . .	8	Löjtnant Lind	2	—	—	5	1	—	1	6	16	6	12	4	—
Kutterbriggen															
Delphin .	16	Kapten C. G. Hård . .	3	—	1	12	—	2	—	9	—	6	47	10	4
Örlogsbriggen															
Vänta Litet	18	Kapten A. Dreier . . .	3	—	1	14	—	2	—	12	—	7	101	6	2
Korvetterna:															
Biedermann*	12	Kapten Burtz	3	—	—	7	1	2	2	6	26	5	37	6	2
Amalia* .	4	Underlöjt. L. Ekenberg .	2	—	—	3	—	—	1	2	4	—	19	3	—
Summa	232		38	2	9	131	8	21	12	169	152	75	1212	90	14

[1] Alla med * utmärkta fartyg tillhöra skärgårdsflottan.

Eskadern i Ålands haf.

Chef: öfverstelöjtnanten G. P. Nordenanckar.

	Kanoner.	Chefer.	Officerare. Till sjös.	Officerare. Till lands.	Underofficerare. Kadetter.	Underofficerare. Öfriga underofficerare.	Underofficerare. Till lands.	Civila betjänte.	Handtverkare.	Gemenskap. Volontärer.	Gemenskap. Soldater.	Gemenskap. Coppvardiekarlar och matroser.	Gemenskap. Båtsmän och förhyrda.	Gemenskap. Skeppsgossar.
en Camilla	42	Öfverstelöjt. G. Nordenanckar	7	2	2	18	2	4	6	32	61	13	223	15
ten Jaramas	32	Maj. C. F. von Hauswolf	6	1	2	16	2	4	6	21	40	8	150	12
ten Fröja*	4	Underlöjt. Gustafsson	2	—	—	3	—	—	1	4	—	6	12	2
iggen Svalan*	8	Löjt. C. J. A. von Kapfelman	2	—	—	5	1	2	1	6	12	9	14	4
Summa	86		17	3	4	42	5	10	14	63	113	36	399	33

Blockskepp vid Kapellskär.

Divisionschef: öfverste N. E. Petersén.

	Kanoner.	Chefer.	Besättning.
Linieskeppen:			
Kong Adolf Fredrik	72	Öfverste N. E. Petersén	174
Försigtigheten	64	Öfverste D. G. Blessingh	174
Summa	136		348

Skärgårds-flottan.

hefsgaleren Serafimerorden: Chef: — ? —

Stockholms-eskadern.

Chef: öfversten och R. af St. K. J. L. Brandt.

a kanonslupsbrigaden: Chef: majoren K. J. Sjöholm.
1:a bataljonen: » » »
3:e bataljonen: » kaptenen K. U. Klercker.

[1] Alla med * utmärkta fartyg tillhöra skärgårdsflottan.

2:a kanonslupsbrigaden:	Chef: majoren P. A. Sölfverarm.
2:a bataljonen:	» » K. J. Munck.
4:e bataljonen:	» » P. A. Sölfverarm.

5:e bataljonen (8 kanonslupar och 4 haubitsslupar):	Chef: kaptenen frih. A. L. Klinckowström.

Kanonjollbrigaden:	Chef: majoren och öfveradjutanten N. A. Brunerona.
1:a bataljonen:	» » » »
2:a bataljonen:	» kaptenen Degen.
3:e bataljonen:	» kaptenen Stolpe.

Eskadern i Ångermanland.

Chef: kapten C. von Horn.

Galeren Stockholm:	Chef: kapten C. von Horn.
» v. Höpken:	» löjtnant Marquardt.
Däckade kanonslupen N:o 1:	
» » N:o 2:	

Sundska eskadern.

Chef:	majoren K. J. Hjärne.
Intendent:	kaptenen Wahrenberg.
Adjutant vid flaggen:	löjtnant Graner.

1:a bataljonen:	Chef: majoren K. J. Hjärne.
2:a bataljonen:	» » Danckwardt.
3:e bataljonen:	» kaptenen Qvist.

De förnämsta officerarne af Flottans i Bottenhafvet stab voro generaladjutanten vid flaggen, öfverste K. T. Coyet och majoren i flottorna Karl Wirsén. Båda dessa officerare hade fått sitt elddop under Gustaf III:s sjökrig. Coyet torde likväl näppeligen ha varit någon i högre mening framstående officer, ehuru han till slut blef både amiral och serafimerriddare. Detta har däremot öfveradjutanten, major Karl Wirsén varit.

Redan i sitt 13:e år hade denne på ett ovanligt sätt utmärkt sig i det första slaget vid Svensksund samt sedan i pommerska kriget. Äfven i skärgårdsflottans strider 1808 hade han vunnit lagrar; han skulle göra det än mera under expeditionen till Västerbotten samt 1813 och 1814 års sjöexpeditioner.[1]

[1] Karl Wirsén var född 1777 och dog 1826 som vice-amiral. Statsrådet grefve Wirsén har om sin yngre broder, amiralen, författat en biografi, som den sistnämndes sonson, skalden dr C. D. af Wirsén, gifvit mig del af. Att grefve Wirsén icke varit alltför partisk för sin broder, kan man sluta af generalamiralen grefve Pukes uttalanden om Karl af Wirsén, ty i sina bref slösar Puke formligen loford på den sistnämnde.

Hvad officerarne utom staben beträffa må först och främst nämnas öfverste J. L. Brandt. Sina första kampanjer hade denne gjort under nordamerikanska frihetskriget. Därefter hade han med mannamod och duglighet deltagit i 1788—1790 liksom i 1808 års sjökrig. För sitt välförhållande i träffningen vid Grönvikssund vederfors honom den sällsynta hedern, att konungen gjorde honom till riddare af svärdsordens stora kors.

Af brigad- och bataljonscheferna voro alla mer eller mindre krigserfarna män. Sjöholm hade ganska mycket bidragit till utrustandet af den pommerska eskadern år 1790 och hade gjort skärgårdsflottans kampanj mot ryssarne 1808. Ännu mera förtjänta officerare voro Sölfverarm och Hjärne. Bägge hade utmärkt sig redan under Gustaf III:s krig; bägge buro Svensksunds-medaljen.

Hjärne hade föga deltagit i 1808 års sjökrig, emedan han redan då tillhörde Sundska eskadern. Att han ägde både mannamod och duglighet, lade han i dagen vid Ratan, där han jämte Wirsén, såsom längre fram skall visas, på ett särdeles förtjänstfullt sätt anförde skärgårdseskadern. Hvad Sölfverarm beträffar var han af skärgårdsflottans män den, som mest hade utmärkt sig under striderna i finska skärgården 1808. Den ärorikaste dagen i hans lif var den 21 juni vid Sandöström. »Sölfverarms kallblodiga förhållande och rörelser voro», skrifver Montgomery[1] om honom vid detta tillfälle, »de mest utmärkta, som någonsin blifvit utförda af skärgårdsfartyg». På ett annat ställe kallar samme författare honom »den oförskräckte majoren och riddaren Sölfverarm».

Den höge författare, som kallar sig Oscar Fredrik, har i en högstämd sång besjungit denne sjöhjältes lefnadssaga.[2]

Hvad åter antalet beträffar af de olika slag af fartyg, som utgjorde skärgårdsflottan, kunna följande siffror med säkerhet uppgifvas:

4 bat. öppna kanonslupar	48	st.
5 bat:s » »	8	»
Däckade kanonslupar	2	»
Sundska eskaderns kanonslupar	31	»
	S:a 89	st.

[1] Historia öfver kriget mellan Sverige och Ryssland 1808—1809, I, s. 218.
[2] Ur Svenska flottans minnen.

Haubitsslupar	4	st.
Mörsarefartyg	4	»
Kanonjollar	42	»
Galerer	3	»
Skånska eskaderns små bev. fartyg	3	»
Karronadespingar	15	»
S:a	71	st.

Således utgjorde de bevärade fartygen minst 160 st. utom de 5 af skärgårdsflottans fartyg, som voro förenade med örlogseskadrarna, och de kanonslupar, som tillhörde major Dorphs däckade kanonslupsbataljon, hvilka visserligen tillhörde flottan i Bottenhafvet, ehuru i verkligheten knappast förrän Puke öfvertagit kommandot. Icke heller äro de örlogsflottan tillhöriga men med skärgårdsflottan i juli månad förenade kuttern Örn och briggen Malmö i detta antal inräknade.

Hvad de obevärade fartygen angår, låter sig antalet af chefs-, rekognoscerings-, ammunitions- och proviantfartyg icke bestämma, ej heller sjukbåtarna och sjukskeppen.

Hvad besättningsstyrkan åter beträffar, kan den endast tillnärmelsevis angifvas. Dock ser det ut, som om den i det allra närmaste varit fulltalig i slutet af juli. Enligt regeln skulle hvarje kanonslup ha till besättning 12 à 13 sjömän och 50 soldater och hvarje jolle 6 sjömän och 13 soldater. Om således kanonsluparnas och jollarnas besättningar varit fulltaliga, så skulle ensamt dessa ha kräft öfver 6,000 man. På grund häraf torde man kunna antaga, att besättningsstyrkan på de bevärade och obevärade fartygen tillsammans utgjort minst omkring 7,000 man.[1] Puke hade uppsändt till flottan omkring 1,800 man sjöfolk. I förening med dessa och flottans manskap i Stockholm, som till icke ringa del på våren bestått af finnar, samt de kontingenter af båtsmän, som inkallades från sina rotar, måste sjöbesättningen varit omkring 3,000 man. Hvad landtrupperna angår, så funnos sådana af nästan alla södra och östra kustlandskapens landtvärnsbataljoner. Dock kan landtvärnets styrka icke ens tillnärmelsevis angifvas. Af Wachtmeisters armé kunna

[1] Styrkan på flottan vid Gisslinge efter Sundska eskaderns ankomst, således utom kapten v. Horns och Sölfverarms detaschement, utgjorde 6,019 man. Res. vid arméens flottas norra kommissariat: Int. major C. R. Martins uppgift (Skeppsholmens arkiv). Enligt samma källa skulle, om *hela* flottan varit utrustad, »folknummern på densamma» utgjort 11,300 man. Om *hela* besättningsstyrkan på flottan i Bottenhafvet får man en föreställning af Stedingks skrifvelse till krigsförvaltningen om matportionernas dagliga antal $^{12}/_{7}$, bil. I. Man må dock ihågkomma, att bland dem, som ägde rätt till matportioner, voro officerarnes drängar och att somliga officerare åtnjöto 2 à 3 portioner.

knappast mindre än 3 à 4,000 man, om landtvärnet inberäknas, varit kommenderade på flottan.

Skärgårdsflottans utrustning lämnade i afseende på sjukvården mycket öfrigt att önska. Föregående års förfärliga erfarenheter i detta afseende tyckas icke hafva väckt flertalet af vederbörande ur deras straffbara liknöjdhet och sorglöshet. De få uppbörds- och under-läkare, som blifvit tilldelade den först utgående eskadern af arméens flotta, befunnos snart vara, »om icke helt och hållet oskickliga, åtminstone mindre pålitliga i utöfningen af de viktiga omsorger, som äro med sjukvården förenade.» Utom flottans expeditionsfältläkare fanns ännu den 21 juni »*ingen*», skrifver Cederström, »som i behofvets ögonblick rätteligen förstår att verkställa amputationer och förbindningar samt som sig vederbör väl vårda farligt tillsjuknade.» Amiralen anhöll därför hos K. M:t, att chefen för fältläkarekåren skulle anbefallas »att genast utse och emot hvad villkor, som helst träffas kan, tillförordna så tillräckligt antal examinerade kunniga medici och chirurger, som flottans utkommenderade expeditionsfältläkare kan likmätigt sannskyldiga behofvet begära».

I anledning af denna skrifvelse befallde K. M:t chefen för fältläkarekåren arkiatern Hallman att »emot et dagtraktament af 2 à 3 riksd. banko antaga 4 sådana personer» och att arkiatern för dessa anskaffade läkares skicklighet blefve ansvarig.[1] Redan den 28 juni hade Hallman antagit fyra sådana läkare.[2]

Myndigheterna voro åtminstone till en viss grad ursäktade för att läkare med så ringa skicklighet som de ofvannämnda blifvit antagna, enär det på denna tid synes ha varit tämligen ondt om goda läkare i Sverige. Däremot voro de så mycket mer klandervärda i ett annat afseende eller för den stora njugghet de visade i afseende på medikamentsförrådet. Den först utgående delen af arméens flotta fick visserligen ett sådant förråd, ehuru väl knappt tilltaget. Men de galerer, kanonjollar och sjukfartyg, som senare utgingo, voro helt och hållet utan både läkare och medikamenter, hvadan följden blef, att »det obetyd-

---

[1] Stedingks p. m. till K. M:t 25/6 och skrifvelse till chefen för fältläkarekåren 27/6 konc.

[2] Ibidem. Stedingks bref till förvalt. af sjöärendena 30/6 visar, att dessa läkare voro medicine doktorn och kir. mag. Per Aschan, med. dokt. Joh. Sturm, kirurgie magistrarna Karl Adolf Dahlgren och Karl Gustaf Schalén, hvar och en emot åtnjutande af 2 rdr. 24 skill. banko.

liga medicinalförråd, som för flottans vidsträckta behof varit medgifvet, till större delen åtgått». Cederström rekvirerade visserligen nytt förråd af medikamenter hos Förvaltningen af sjöärendena men hade ännu ofvannämnda dag ej erhållit något sådant.

Äfven i ett annat afseende var Förvaltningen af sjöärendena klandervärd. En betydlig del af gemenskapen på arméens flotta led nämligen den kännbaraste brist på oumbärlig beklädnad, utan att nämnda ämbetsverk vårdade sig om att afhjälpa detta behof. Cederström hade dock i början af juni genom flottans intendent rekvirerat det förråd af kommisspersedlar, som var ovillkorligen af nöden. Men Förvaltningen af sjöärendena lät så väl intendenten som öfverste Brandt veta, »att det med detta ärende icke kunde »taga någon befattning, så vida uti arméens flottas allmänna hushållningsreglemente något förråd af kommissbeklädnadspersedlar ingalunda omnämnes eller följaktligen kan bestås».

Förvaltningen af sjöärendena höll således långt mera på iakttagandet af de stela och tunga byråkratiska formerna än på nödvändigheten att »hjälpa de många nakna finska båtsmän, flyktingar m. fl.,» som voro på eskadern. Förutseende och initiativ voro egenskaper, som detta ämbetsverk synes totalt ha saknat. Men till Cederströms heder måste sägas, att han med kraft grep in i denna sak så väl i bref till Stedingk som till K. M:t. I det sistnämnda finner man föreställningar, som vittna både om hjärta och allvarlig vilja att åstadkomma ett bättre sakernas tillstånd. Han skrifver nämligen bland annat följande:

»Jag må icke förtiga, att detta svar på en och samma gång hos mig väckt både förvåning och bekymmer. Eders Kongl. Maj:ts flottors sjötåg förledet år har åt samtiden lämnat de sorgligaste vedermälen af elände, sjukdomar och en härjande mortalité, ostridigt till hufvudsaklig del föranledda af klädesbrist för gemenskapen ombord i ett sträft klimat och i ett läge, där elementernas våldsamma verkningar icke sällan måst öfvervinnas men alltid uthärdas. Efter sådana olyckor, hvaraf fosterlandet för kort tid tillbakars såg sig öfvergifvas, synes väl den varnande upplysning böra vara vunnen och fattad att vid en förnyad sjöutrustning i möjligaste måtto af böja de grundorsaker till fördärf, som ostridigt skola göra Eders Kongl. Maj:ts tjänst och höga intressen uti verkställigheten äfventyrliga i en tid, då likvisst Eders Maj:ts visa och välgörande omtanke lifvat och gifvit ordning åt omsorgerna för rikets försvar.»[1]

[1] Om ofvannämnda saker se vidare Cederströms bref $^{15}/_{6}$ till Stedingk samt till K. M:t $^{16}/_{6}$ och $^{21}/_{6}$.

I anledning af denna skrifvelse fick Förvaltn. af sjöärendena den 19 juni bestämd befallning att ifrån Krigsförvaltningen rekvirera 459 st. skjortor, 248 par strumpor samt 233 par skor.[1]

Af ofvannämnda framställning kan ses, huru ringa intryck föregående års bittra lärdomar måtte ha gjort på en del vederbörande. Huru mycket uppseende truppernas vanskötsel under förlidna kampagner väckt i utlandet, kan inses af följande bref från K. M. till amiral Puke:[2]

»Engelske doktoren Domeyer, riddare af Kongl. Wasaorden, af Filantropiska sällskapet i London till Sverige öfversänd med underläkare, medikamenter och sjukhuseffekter och af nämnde sällskap betald med 3 £ sterling om dagen, för att med sine insigter bidraga till hämmande af den smittosamma sjukdom, som i slutet af förra och i början af detta året varit så gängbar, har erhållit Kongl. Maj:ts nådiga tillstånd att resa till Karlskrona och där få besöka örlogsflottans lazaretter och sjukhus; dock är konungens nådiga vilja och befallning, att vederbörande lazaretts- och sjukhusföreståndare härom ej på något sätt förut underrättas, på det bemälte doktor måtte få se dessa inrättningar i deras hvardagsskick och följaktligen ej bedragen af några annars för tillfället kanske tagna mått och steg blifva i stånd att inhämta fullkomlig kännedom därom.»

1809 års män och de historieskrifvare, som behandlat denna tid, ha icke försummat ett framhålla, hvilka stora fel och brister i afseende på truppernas utrustning, underhåll och sjukvård blifvit begångna under Gustaf IV Adolfs regering. Det är ock sant, att detta klander är berättigadt. Men det måste högligen betviflas, att dessa fel och brister i någon betydligare mån vordo afhulpna under den nya regeringen, ehuru denna hade långt mindre svårigheter och faror att kämpa emot än den föregående. Att en häpnadsväckande sorglöshet och brist på omtanke i allt hvad som hör till en flottas och armés förnödenheter och ett krigs rätta förande äfven efter statshvälfningen fortforo att vara härskande, skall visas längre fram vid framställningen af, huru expeditionen till Västerbotten förbereddes och utrustades.

Det är i det föregående berättadt, att och huru Lifgrenadierregementet och Jönköpings-regementet förenades med kustarméen samt huru 2:a rusthållsbataljonen aftågade till Uppsala och att

---

[1] Konc.
[2] 16/6 koncepter.

den 1:a förlades väster om Norrtälje. Till samma trakt, eller till Estuna socken, beordrade general Wachtmeister den 9 juni äfven den delen af 1:a rotehållsbataljonen, som icke embarkerat på skärgårdsflottan, men en del af denna bataljon samt hela 2:a rotehållsbataljonen stannade på flottan. Först i slutet af juni fick åtminstone större delen af dessa trupper äfven aftåga till Estuna.

Hvad första bataljonen af Jönköpings regemente beträffar, hade den enligt generalorder af d. 31 maj d. 6 juni i Visby embarkerat på förhyrda fartyg, men i följd af brist på vind kunde afseglingen ej ske förrän den 8 juni. Tre eller fyra dagar senare hade bataljonen framkommit till Norrtelje, där den debarkerade på morgonen den 14 juni.[1] Hade hela bataljonens styrka varit med, skulle den ha utgjort 494 man med befäl och underbefäl. Men nu utgjorde den endast 472 man.[2]

Bataljonen skulle enligt order afmarschera till Stjärnsund och ställa sig under öfverste Boijes befäl. Denne gaf dock redan den 14 juni order, att 1 major, 1 läkare, 3 subalternofficerare, 9 underofficerare, 3 trumslagare och 332 man, korpraler, soldater och jägare, den 18 juni vid middagstiden i Norrtälje skulle embarkera på kanonsluparna. Men som Cederström förklarat, att debarkeringen ej kunde ske i nämnda stad, kom den att försiggå den 19 i närheten af densamma eller vid Gräddö.[3]

Återstoden af bataljonen, som på grund af permitteringar ej utgjorde mer än 119 man med befäl och underbefäl, förlades omkring Stjärnsund.

Äfven af den 2:a bataljonens hälft, som åter embarkerat på Kong Adolf Fredrik, beordrades ungefär samtidigt afdelningar att afgå till skärgårdsflottan.[4] Och emedan, såsom förut är berättadt, äfven andra hälften af 2:a bataljonen tilldelats flottan,

---

[1] Jönköpings regementes handlingar i krigsarkivet. Ur denna källa äro alla uppgifter om detta regemente hämtade, så vida ej andra källor angifvas.

[2] Näml. 12 off., 7 af mindre staben, 10 underoff., 1 af ringare staben, 11 spel, 331 man, korpraler och soldater, och 100 korpraler och jägare. Jönköpings reg:tes handlingar. Krigsarkivet.

[3] Dagen förut hade i Gräddö från skärgårdsflottan debarkerat af Upplands regemente 1 off., 3 underoff. och 145 man, af Södermanlands regemente 1 off., 7 underoff. och 140 man, af Kronobergs regemente 1 off., 3 underoff. 137 man. Journal vid flaggen.

[4] Från Adolf Fredrik fingo nämligen 18/6 3 off., 4 underoff., 184 man af Öfverste Petersén order att 19/6 afgå till skärgårdsflottan. Två dagar senare skulle 1 off., 1 underoff. och 60 man embarkera på samma flotta.

så kunde Cederström nästan med full sanning skrifva:[1] »Nu lämnar general Wachtmeister hela Jönköpings regemente på flottan i utbyte emot de klickar af Upplands, Södermanlands och Kronobergs regementen, som äro ombord på kanonsluparna, emedan på Upplands och Kronobergs regementen munderingarna voro alldeles utslitna och reqvisita till kläders förfärdigande ankommit till den i land kvarvarande del af regementerne.»

General Wachtmeister beordrade utom detta regemente äfven åtskilliga små »klickar» landtvärn att embarkera på skärgårdsflottan, hvilka alla den 19 juni inmönstrades på 1:a kanonslupsbataljonen.[2]

De ombord på skärgårdsflottan varande landttrupperna stodo under befäl af majoren vid Jönköpings regemente Kuylenstierna.

Emellertid hade Kalmar reg:te före den 20 juni kommit till Uppsala, så ock en bataljon af Västmanlands reg:te, som den 16 juni afgått från Västerås. Denna var likväl långt ifrån fulltalig, ty den utgjorde endast 218 man. Dessa tre bataljoner tillsammans med tre andra förut där varande utgjorde 2,294 man.[3]

Den 26 juni föreslog Wachtmeister,[4] att Kustarméen måtte få indelas i 3 brigader, af hvilka den 1:a skulle förläggas i trakten af Finsta till Norrtälje, den 2:a i trakten af Broby till Grisslehamn och Östhammar; den 3:e, *en reserve*, i trakten af Uppsala. Till brigadchefer föreslog Wachtmeister generaladjutanten öfverste Peyron, öfversten och öfveradjutanten frih. Boije, öfversten, öfveradjutanten och riddaren af Stora korset Lagerbring. Detta förslag bifölls af K. M:t redan följande dag.

Den i defensionsplanen så starkt framhållna punkten, att omkring 10,000 man skulle förläggas i trakten omkring Sigtuna och Uppsala, har således aldrig blifvit satt i verkställighet. Icke ens den vid Uppsala *en reserve* stående brigadens styrka fick förblifva orubbad, ty redan den 27 juni gaf på kunglig befallning Wachtmeister dess chef, Lagerbring, order om att låta 2:a rusthållsbataljonen uppbryta »genast med vanligt tåg till Gäfle» för att där ställa sig under generalbefälhafvarens för Norra arméen, frih. Wredes befäl.

[1] Till Stedingk 15/6. Ankomna handlingar.

[2] Nämligen 43 man af Södermanlands, 28 af Jönköpings, 31 af Upplands landtvärn, eller tillsammans 1 off., 1 underoff. och 102 man. Journal vid flaggen.

[3] 2:a rusthållsbataljonen 610 man, Upplands fältbataljon 199 man, Södermanlands d:o 227, Kalmar reg:tes 1:a bataljon 524, dess 2:a 516 och Västmanlands 218. Wachtmeisters rapport 22/6, bil. I.

[4] Allerunderdånigste memorial.

Men icke heller det nyss omnämnda förslaget till brigadchefer och till truppernas fördelande på de olika brigaderna skulle i sin helhet gå i verkställighet, ty i en generalorder af d. 6 juli förklarade Gustaf Wachtmeister, att enligt K. M:ts befallning skulle Kustarméen visserligen komma att indelas i 3 brigader, men till chef för den 1:a var öfversten frih. Fleetwood utnämnd i stället för Peyron.

Sistnämnda brigad skulle fortfarande vara förlagd omkring Finsta, således uti Husby och Skederids socknar fram till Norrtälje. Den skulle formeras af Södermanlands, Jönköpings, Västmanlands och Kalmar regementen samt 1:a 6-pundiga fältbatteriet, 2:a 8-pundiga haubitsbatteriet och de i Norrtälje varande tvenne 3-pundiga positionspjeser. Dess kavalleri skulle utgöras af 1 skvadron af Lifgardet till häst och 1 af Lifregementets kyrassierkår.

2:a brigaden åter skulle formeras af Kronobergs regemente, Änkedrottningens lifregemente och det Engelbrechtenska regementet, af 4:e 6-pundiga batteriet samt 1 skvadron af Lifgardet till häst. Denna brigad skulle bibehålla den ställning, den förut innehaft.

3:e brigaden skulle förläggas i och omkring Uppsala och formeras af rotehållsdivisionens bägge bataljoner samt 1:a rusthållsbataljonen, Upplands regemente, 13:e 6-pundiga fältbatteriet samt 2 skvadroner af Lifregementets husarer.[1]

1:a och 3:e brigaderna skulle således få byta trupper åtminstone delvis. De till dessa brigader hörande regementen och kårer skulle uppbryta och afgå »med vanligt tåg till de för brigaderna anbefallda ställen, så fort sig göra låter, och sålunda de den 15 dennes hafva intagit sina kvarter.»[2]

Öfverste Lagerbring förständigades att »förse de från Uppsala afgående trupperna med 30 skarpa skott per man samt lika mycket i reserv».

Cheferna för 2:a och 3:e brigaderna skulle äga att draga försorg om den för trupperna och artilleriet erforderliga skjuts, iakttagandes härvid, att en bataljon af 5 och 600 man ej får begagna mer än 25 hästar. Skulle en bataljon ej öfverstiga 2 à 300 man, får ej flera än 15 hästar rekvireras.

Denna generalorder sattes i verket. Enligt order af d. 10 juli uppbröto lifgrenadiererna från sina kvarter i Malsta, Lo-

[1] Dessa 2 skvadroner kommo likväl aldrig att tillhöra Kustarméen; de fingo visserligen $^{7}/_{7}$ af Adlercreutz order att afgå till Uppsala men erhöllo kontraorder redan $^{15}/_{7}$. Det kavalleri, som tillhörde Kustarméen, bestod därför endast af en del af Lifgardet till häst, ty hufvudstyrkan hörde till Stockholms garnison. Däremot hade hela Lifregementsbrigadens kyrassierkår blifvit ställd under Wachtmeisters order. En stor del af densamma låg likväl på sina rusthåll. Adlercreutz till Wachtmeister $^{15}/_{7}$, Handlingar om Kustarméen.

[2] Se Wachtmeisters generalorder af $^{6}/_{6}$ 1809, bil. I; den är dock undertecknad $^{7}/_{7}$.

härads och Estuna socknar och marscherade till Uppsala. Men vid framkomsten till denna ort var ej längre generaladjutanten Lagerbring chef för 3:e brigaden, ty den 12 juli hade general Wachtmeister på K. M:ts befallning gifvit honom order att med 1,000 man infanteri afgå till Gäfle och Hernösand och där mottaga vidare order af general von Döbeln. Redan den 13 juli uppbröt Lagerbring från Uppsala med Kalmar regemente, som nu fick göra sin längsta och svåraste marsch under detta krig.

Orsaken till att Lagerbring fick denna order var dels att norrmännen inbrutit i Jämtland, hvadan Norra arméen behöfde förstärkas, dels ock att ett annat krigsföretag, nämligen en expedition till Västerbotten, var under förberedelse. Gustaf Wachtmeisters defensionsplan hade nämligen blifvit uppgifven, emedan man numera i Stockholm ej längre ansåg sig från Åland behöfva befara ett anfall på hufvudstaden af ryssarne. De underrättelser, som general Wachtmeister angående denna sak gifvit regeringen, kunde ej annat än ingifva densamma denna uppfattning.

Gustaf Wachtmeister var nämligen genom de kunskapare, som han gång efter annan öfverskickat till Finland, väl underrättad om ryssarnes stridskrafter därstädes så väl till lands som till sjös. En stark rysk skärgårdsflotta, som utgjorde 170 fartyg eller därutöfver, var visserligen förlagd i åländska skärgården men, såsom det synes, mera till försvar för densamma än för att göra ett anfall på Stockholms skärgård.

Som ryssarne under juni månad, innan Cederström fått sin flotta och Gustaf Wachtmeister sin armé samlade, icke ansett sig böra vedervåga ett anfall på Stockholm, så kunde de ännu mindre företaga ett sådant vågstycke, sedan amiralen sir James de Saumarez med den engelska flottan ankommit till Östersjön och redan i juni tagit sin hufvudstation i Finska viken, hvars kuster den ständigt oroade. Ty om det ock skulle ha lyckats ryska skärgårdsflottan att sätta sig fast i Stockholms skärgård samt att till Grisslehamn kasta öfver större truppmassor, så skulle i detta fall både deras flotta och krigshär råkat mellan tvenne eldar eller blifvit inklämda mellan Cederströms flotta och Wachtmeisters armé samt amiral de Saumarez' från Finska viken ankomna flotta.

Likväl synes det ha varit först i slutet af juni, som general Wachtmeister vardt fullt öfvertygad om att ryssarne icke tänkte öfvergå från Åland till Stockholms skärgård. En af de kun-

skapare, han afsändt till Finland, återkom nämligen den 29 juni och berättade om sin resa för Wachtmeister följande.[1]

Han hade landstigit i Nystad, där 300 man under 1 major voro förlagda. Därifrån hade han begifvit sig till Björneborg, hvarest 1 general med 1,000 man och 4 kanoner lågo. Från Björneborg hade han begifvit sig till Åbo, där han af bekanta borgare hade fått veta, att den ryska styrkan i och omkring denna stad utgjorde ungefär 6,000 man.

Vidare hade han fått veta, att längs hela kusten mellan Åbo och Helsingfors trupper och kanoner voro förlagda. Invånarne trodde likväl icke denna styrka utgöra mer än 10,000 man, oberäknadt den i skären varande flottan. Kanonernas antal hade han icke kunnat få säker underrättelse om, emedan så många positionspjeser därmed äro förblandade, dock tros i allmänhet, att ryssarne hafva 40 à 50 pjeser fältartilleri i södra Finland.

Sveaborg skulle vara starkt bevakadt och äga en garnison af 8,000 man. Dessutom skulle trupper vara förlagda utmed hela kusten från Helsingborg till Petersburg. Vid Tavastehus hade ända från slutet af juni legat 5,000 man, hvilka likväl numera hade marscherat bort, såsom man förmodade, till Ryssland.

Dessa underrättelser stämde öfverens med hvad en ur fångenskapen återkommen officer för Wachtmeister berättat.

Wachtmeister hade af dessa underrättelser kommit till den slutsatsen, att ryssarne ej ämnade agera offensivt mot Stockholm. Han hade likväl afsändt samme kunskapare till norra kusterna af Finland för att äfven därifrån, om möjligt vore, inhämta underrättelse.[2]

De underrättelser, denne kunskapare lämnade Wachtmeister, blefvo delvis bekräftade eller kompletterade genom löjtnanten vid Svea lifgarde Reinhold Taube, hvilken som parlamentär blifvit skickad till Åland.[3]

Enligt dennes rapport[4] voro försvarsverk uppkastade vid alla vattendrag han passerat. Vid Marsund voro 2 batterier, hvilkas kanoner behärskade inloppet till sundet. På norra sidan skulle 4 flytande batterier ligga och på den södra några kanonslupar.

---

[1] Wachtmeisters allerunderdånigste rapport 2/7. Bil. I.

[2] Huruvida någon rapport blifvit afgifven om denna rekognoscering, känner jag icke. Men från andra håll fingo svenska myndigheterna höra, att längs kusten, från Vasa ner till Umeå, lågo omkring 20,000 man ryska trupper. Om den ryska arméens i Finland och Västerbotten styrka, jämför uppgifterna hos Michailofski-Danilefski, s. 168.

[3] Se Taubes rapport 11/6, Riksarkivet.

[4] Till konungen 4/7, Krigsarkivet.

Vid Färgsund fanns »ett kascheradt batteri», inloppen voro försvarade af kanonslupar. För öfrigt voro posteringar utsatta vid alla vattendrag, och alla så väl större som mindre vägar voro noga bevakade. På Ekerö-landet funnos endast observationsposter, men »på fasta Åland» voro vid vägen, som Taube passerade, sex läger, byggda af granris, hvartdera för 100 man.

Kanonslupar sades vara förlagda omkring hela Åland, likväl skulle hufvudstyrkan ligga vid södra sidan.

Missnöjet i Finland vore stort. På Åland yttrade invånarne i Kumlinge och Brändö, att de ansågo förlusten af sina hus, sina fiskredskap, sin boskap, med ett ord allt, som blifvit dem fråntaget, som ett intet, blott det blefve fred och de därigenom fingo förblifva svenskar.

På en gästgifvaregård bad den officer, jag hade med mig, att bönderna skulle smörja vår kärra, men blef ej åtlydd, hvarpå jag förnyade begäran, då en bonde strax steg fram och befallde öfriga att efterkomma min begäran, yttrande sig: *Det är en svensk, honom skall man hjälpa, men fan må hjälpa någon ryss.*

En bondhustru yttrade sig, att om ej hennes små barn hindrade henne, skulle hon med våld taga sig en plats i min kärra för att följa med till Sverige. Med ett ord, allmänna tonen och känslan är helt och hållet för Sverige, oaktadt all ryssarnes höflighet och menagement. Dessa gå likväl ej längre, än att landet genom hästarnas utkörning, inkvarteringar m. m. i grund ruineras. Ingen enda varelse, som ej tänker som svensk eller i allt uppfyllt sina plikter under kriget, anses med godt öga, och föräldrar, släktingar och vänner begråta snarare vanäran, som kunde träffa älskade personer, än deras död.

7.

Norra arméens ställning. Förberedelserna för expeditionen till Västerbotten.

Några dagar efter statshvälfningen, eller den 18 mars, hade hertigen-riksföreståndaren utnämnt generallöjtnanten frih. F. Wrede till öfverbefälhafvare öfver norra arméen i general K. N. af Klerckers ställe, emedan han ansåg »bemälte generals höga ålder svårligen kunna förenas med den mera aktiva tjänstebefattning, som vid ett möjligen förestående fälttåg honom såsom chef för norra arméen åligga skulle.»[1]

[1] Hertigen-riksföreståndaren till Wrede 18/3, Wredes papper. Instruktionen för Wrede finnes i Riksarkivet.

Wrede var endast tre år yngre än Gustaf Wachtmeister; han var nämligen född 1760. Han hade börjat sin militära bana vid Lifregementet till häst men öfvergick snart till infanteriet. Under åren 1778—80 tjänade han i franska arméen vid regementena Royal Suédois och De la Marck. 1778 hade han uppvaktat Gustaf III i Spaa, och där »började», såsom Wrede berättar i sin självbiografi,[1] »den oafbrutna godhet, hvarmed konungen hedrat mig under hela min lifstid».

Wrede återkom till Sverige i början af 1781 och avancerade under de närmaste åren med stor hastighet vid hofvet och framför allt i arméen. Redan vid ryska krigets utbrott 1788 var han öfverste för Upplands regemente. Han deltog i detta krigs alla fälttåg. År 1790 förde han ett självständigt befäl i Karelen, hvilket landskap han dock snart nödgades utrymma, hvarpå han efterträdde G. M. Armfelt i befälet i dennes brigad.

Vid 35 års ålder blef han generalmajor och följande år, eller 1796, serafimerriddare samt chef för det ståtliga Lifgrenadierregementet. År 1801 fick han befälet öfver de 10,000 man, som då sammandrogos för att försvara västkusten mot engelsmännen. Hos Gustaf IV Adolf stod han mycket väl ända till fälttåget i Pommern 1807 under sommaren. Ty när Wrede efter striderna vid Steinhagen och Negart icke ansåg sig kunna efterkomma konungens befallningar, enär detta skulle ha ledt till att Wredes fördelning af de öfverlägsna franska trupperna blifvit afskuren från Stralsund, föll han i konungens onåd och hemskickades till Sverige samt blef ej af Gustaf IV Adolf använd under 1808—9 års krig.

Af svenska arméens högre generaler vid denna tid voro Wrede och Wachtmeister de anseddaste och nog äfven de dugligaste samt säkert de hederligaste och oegennyttigaste. Wrede synes likväl haft större förmåga af initiativ och större självständighet än Gustaf Wachtmeister. I sin ungdom har Wrede, såsom han själf uppriktigt har erkänt, skattat icke så litet åt det lättsinne, som utgjorde ett af den gustavianska tidens svårare lyten. Men sorger och pröfningar luttrade honom, så att allvar, plikttrohet och ridderlighet blefvo utmärkande drag i hans karakter. »I spetsen för sina trupper var han alltid lugn, förde

[1] Utdrag ur denna finnas i flera arbeten. I sin helhet har den blifvit tryckt i *Ur fältmarskalken Fabian Wredes papper* af dr Carl Wibling. I samma publikation finnas äfven Gustaf III:s, Gustaf IV Adolfs och Karl XIII:s bref till Wrede.

dem med säker och hastig blick och med en röst, som ägde styrka att höras på en linie af flera bataljoner».

Framför allt utmärkte sig dock Wrede i den svåra konsten att väl behandla människor. Särskildt visar sig detta i hans förhållande till Döbeln. I behandlingen af denne bångstyrige, lättretlige men utmärkt hederlige man visar sig Wrede såsom en öm, taktfull, klok och förståndig äldre broder, som afstyr en yngres öfverilade steg.

Det befäl Wrede mottog af den nya regeringen var kanske ännu svårare än det, som Gustaf Wachtmeister ungefär samtidigt mottagit efter Döbeln. Det ålåg nämligen Wrede att försvara hela svenska kusten från Gäfle norr ut mot ryssarne samt Jämtland och Härjedalen mot den dansk-norska hären. Hans befäl var således i högsta grad vidsträckt. Ensamt denna omständighet var en tung och svår börda, men den vardt dubbelt tyngre och svårare därigenom, att hela den truppstyrka, som i verkligheten kom att stå till Wredes disposition, knappast utgjorde 3,000 man och till på köpet var kringspridd öfver hela ofvannämnda område.

Den första nyhet, som mötte Wrede vid hans ankomst till högkvarteret i Härnösand, var konventionen i Kalix, hvarigenom största delen af den Norra finska arméens kvarlefvor gingo förlorade för norra arméen. Enligt denna konvention skulle äfven de svenska magasinerna i Luleå, Piteå samt Skellefteå och Umeå öfverlämnas till ryssarne. Förråderna i de bägge förstnämnda städerna föllo ock i ryssarnes händer. De i Skellefteå däremot räddades af generalintendenten Klingstedt, hvartill öfverstelöjtnant Furumarks framryckande icke så litet bidrog. En ny stor förlust drabbade likväl Norra arméen den 15 maj vid sistnämnda stad, då Furumark, sedan ryssarne kringgått honom på isen, vardt tvungen att gifva sig fången med större delen af sina trupper eller 350 man. De svenska förråden i Umeå kommo nu i den största fara, enär Döbeln, som kort efter Furumarks olycka aflöst generalen grefve Cronstedt i befälet öfver de i södra Västerbotten stående trupperna, mot den mångdubbelt starkare fienden icke kunde ställa 1,000 man. Genom skickliga underhandlingar med den ryske generalen grefve Schuvaloff lyckades han dock den 26 maj afsluta en vapenhvila, som skulle räcka till den 6 juni. Döbeln fick därigenom tid att på 10 fartyg, som några dagar förut varit aftacklade, inskeppa 31 kanoner och alla för-

råden, hvilkas värde var omkring $^1/_2$ million kronor. Redan den 30 maj inlupo 7 af dessa fartyg i Härnösand. Följande dag utrymde Döbeln enligt öfverenskommelse Umeå, som ryssarne den 1 juni besatte.

Döbeln räddade genom detta stillestånd icke allenast förråden i Umeå utan troligen äfven öfverste Fahlanders och öfverste Dunkers afdelningar, som stodo norr om Umeå. Ryssarne skulle nämligen, om de ej genom Döbelns »krigsputs» låtit hejda sig i sitt framryckande, högst sannolikt ha nödgat nämnda trupper att sträcka gevär, emedan bron öfver Ume älf var förstörd och öfvergång på älfvens is, som hvarken bar eller brast, skulle ha blifvit i högsta grad vansklig.

Den 3 juni förlade Döbeln sina trupper söder om Öre älf. För sin sjuklighets skull hade han begärt att blifva aflöst i det ansträngande befälet, hvilket han ock den 7 juni blef af generalmajor Sandels. Döbeln skulle likväl utan nyssnämnda begäran ha befriats från befälet öfver denna Norra arméens norra fördelning. Hans öfverenskommelse med Schuvaloff, eller, såsom Adlercreutz hånande skrifver hans »diplomatiska åtgärd», hade nämligen uppväckt det största missnöje hos regeringen samt äfven hos riksdagen. Man ansåg nämligen, att han utan tvingande skäl utrymt Umeå och Västerbotten. Adlercreutz befallde därför Wrede att låta Sandels aflösa honom.[1]

Wrede, som var bättre underrättad om ställningar och förhållanden och som hade ansett förråden i Umeå omöjliga att rädda, förklarade dock snart sakens rätta sammanhang för regeringen. Detta hade omsider till följd, att så väl Adlercreutz som konungen erkände sitt misstag och berömde Döbelns handlingssätt, som de kort förut så högligen klandrat. Sistnämnde general hade emellertid begifvit sig till Härnösand och där öfvertagit befälet öfver Norra arméens södra fördelning.

Sandels' fördelning utgjorde omkring 1,200 man, fördelade på 4 bataljoner, af hvilka blott en utgjordes af svenskar, de öfriga tre däremot af finnar.[2] Med denna lilla styrka skulle nu

---

[1] Adlercreutz till Wrede $^{28}/_5$, $^1/_6$. Bil. V.

[2] Den svenska bataljonen var 320 man stark under öfverstelöjtnant Bosin. Den var sammansatt af konvalescenter af de svenska trupper, som varit förenade med norra finska arméen, eller ur Lifgrenadier-, Upplands-, Helsinge-, Västmanlands och Jämtlands regementen.

Savolax 1:a fältbataljon: chef major Grotenfelt, 213 man; 2:a dito: chef öfverstelöjtnant Duncker, 244 man; Österbottens fältbataljon: chef öfveradjutanten

Wrede och Sandels hindra den ryska arméen, som var mångdubbelt starkare, att tränga söder ut. Den 9 juni aflät Schuvaloff till Sandels en skrifvelse, i hvilken han öfvermodigt uppfordrade den sistnämnde att utrymma allt land till Ångermanälfven, emedan ställningen norr om denna flod vore, militäriskt taladt, ohållbar, den obetydliga svenska styrkan skulle nämligen snart på åtskilliga punkter afskäras genom örlogs- och skärgårdsfartyg. Sandels, som ansåg sig hafva en någorlunda tryggad ställning vid Lögdeåpasset, vägrade naturligtvis att ingå på den ryske generalens förslag men begärde af Wrede förstärkningar. Sådana fick han äfven. Ty sedan de örlogsfartyg, som Wrede för länge sedan begärt af regeringen, omsider i slutet af juni börjat anlända, ansåg Wrede, att de stora magasinerna i Härnösand voro skyddade af dessa fartyg, hvadan han från Härnösand lät 2 bataljoner jämtar och 1 bataljon helsingar aftåga till Öre älf, dit de ankommo den 1 juli. Af dessa trupper jämte den ofvannämnda svenska bataljonen bildades nu en s. k. svensk brigad under kaptenlöjtnanten grefve N. Gyldenstolpes befäl, äfven de finska bataljonerna blefvo formerade i en särskild brigad under »den tappre» öfverste Edelstam-Fahlanders befäl. De bägge brigadernas krigsdugliga styrka utgjorde likväl endast 1,800 man.

Sandels ställning vardt dock betydligt förbättrad sedan kapten von Horn ankommit med sina två galerer och 2 däckade kanonslupar till Nordmaling och Öre älfs mynning för att skydda hans högra flank.[1] Ännu mera gagn fick han af arméens örlogseskader, sedan dess fartyg intagit sina kryssningsorter. Schuvaloff fruktade nämligen, att örlogsfartygen skulle landsätta trupper i hans rygg. Han började därför rikta sin uppmärksamhet mera åt norr än åt arméen vid Öre älf. Och som de svenska fartygen i hög grad för ryska arméen försvårade tillförseln från Finland, sänkte nu Schuvaloff betydligt tonen och föreslog enträget stillestånd till lands och *vatten*, men Wrede vägrade att gå in på ett sådant.

Som Sandels emellertid trodde, att fienden splittrat sina trupper samt att vårfloden förstört den bro, ryssarne slagit öfver

von Essen, 370 man. Summa 1,147 man. Därtill kom ett 6-pundigt batteri under kapten Elfving. Wredes underdånigste rapport, som afgick från Olofsfors 1/7.

[1] Om dessa fartygs stationer se von Horns rapporter till Sandels. Skeppsholmens arkiv, I: 13.

Ume älf, beslöt han att göra ett anfall mot Umeå. Sedan han den 30 juni öfver Öre älf slagit en bro, 108 alnar lång, öfvergick han älfven med sina trupper och tågade norr ut till Hörnefors. Där fick han likväl veta, att fienden lyckats återställa sin bro, och att han var beredd att mottaga svenskarne. Sandels stannade därför vid Hörnefors men lät där på kvällen den 5 juli öfverraska sig af en öfverlägsen fientlig styrka, hvilken tvang honom till återtåg. Vid reträtten utmärkte sig grefve Gyldenstolpe samt den af Runeberg så besjungne öfverstelöjtnant Duncker, hvilken här fann hjältedöden. Sandels, som lidit kännbara förluster, fann för godt att återtaga sin förra ställning bakom Öre älf, hvilken han bibehöll, ända till dess Norra arméen skulle samverka med Gustaf Wachtmeister och Kustarméen.

Ungefär vid samma tid, Sandels led detta nederlag, hotades Norra arméen af en annan fiende, af hvilken Wrede icke trott sig ha något att befara. I slutet af juni inlupo nämligen underrättelse om att man i Jämtland och Härjedalen hade att vänta sig ett anfall från de kring Trondhjem och Rörås stående dansk-norska trupperna. Den svenska regeringen ville icke sätta tro till ryktet därom. I denna sin uppfattning styrktes den af Adlersparre och Armfelt, som genom sina förbindelser i Norge ansågo sig ha skäl för den öfvertygelsen, att en sådan fara endast var ett löst rykte.[1] I sin godtrogenhet menade de bägge sistnämnda, att ett anfall från detta håll åtminstone icke skulle företagas »utan att från norska sidan 12 dagar förut averteras». Regeringen lyckades också bibringa Wrede samma uppfattning, ehuru den i norra Norge kommenderande dansk-norske generalen von Krogh vägrat att låta det för södra Sverige gällande stilleståndet utsträckas till Norrland. Den 7 juli inryckte emellertid Krogh i Jämtland, som var nästan alldeles blottadt på försvar. Döbeln fick nu i uppdrag att försvara denna provins, men emedan Wrede, såsom redan nämndt är, innan detta inbrott skedde, uppskickat största delen af de norrländska trupperna till Öre älf, så utgjordes Norra arméens södra fördelning blott af den 280 man starka 2:a helsingebataljonen under öfverstelöjtnant Nordenadler, det fåtaliga norrländska landtvärnet samt en 600 man stark bataljon Dala landtvärn,[1] hvilken sistnämnda dock var förlagd i

---

[1] Adlercreutz till Wrede $^{25}/_{6}$. Bil. V.
[2] Adlercreutz till Wrede $^{28}/_{6}$. Bil. V. Enligt en senare uppgift af Wrede skulle denna bataljon utgjort endast 400 man.

Gäfle. Döbeln lät emellertid den lilla helsingebataljonen ofördröjligen inrycka i Jämtland, dit han äfven beordrade 2:a rusthållsbataljonen af lifgrenadiererna. Denna hade ju, såsom redan är berättadt, regeringen i slutet af juni från Uppsala låtit afgå till hans hjälp och en tid därefter äfven generaladjutanten Lagerbring med Kalmar regemente. Därigenom kom Döbelns fördelning att utgöra något mer än 2,000 man. Dala-landtvärnet under öfverstelöjtnant L. Reuterskiöld, som först fått order att afgå till Härjedalen, synes erhållit befallning att afgå till Sundsvall för att tjäna till reserv, sedan man fått veta, att intet var att befara för sistnämnda provins af den kring Röräs stående dansk-norska kåren.

I svenska militära kretsar fruktade man, att den dansk-norske generalen och grefve Schuvaloff kommit öfverens om att hvar och en från sin sida anfalla Norra arméen. Döbeln och Wrede trodde,[1] att de bägge fientliga härarna skulle förena sig vid Sollefteå, i hvilket fall Norra arméens stora förråder i Härnösand, där Döbeln kunnat kvarlämna endast 100 man, efter all sannolikhet skulle ha fallit i fiendens händer samt Sandels och Döbelns fördelningar, så vida de kunnat undgå att blifva i grund slagna eller tvingade till kapitulation, blifvit tillbakakastade till Hudiksvall och Söderhamn. För att hindra fienderna att angripa Sandels armé i tête, rygg och flank, beslöt Döbeln att framför allt betäcka Ångermannadalen samt att bibehålla förbindelserna med Gäfle.

Men sedan han fått lifgrenadierbataljonen upp till Jämtland samt visshet om att han inom kort kunde påräkna ankomsten af Kalmar regemente, ljusnade utsikterna för honom. Med sin vanliga beslutsamhet och skicklighet vidtog han nu så kraftiga mått och steg, att den dansk-norske generalen råkade i en så farlig ställning, att hade han dröjt »med sin syndabekännelse en half timme, så hade det smullit».[2] Han fann sig därför föranlåten att den 25 juli förbinda sig att utrymma Jämtland samt att ingå på ett stillestånd, som skulle räcka till den 3 augusti. Den 12 juli hade Döbeln skrifvit till Wrede, att »innan den 1 augusti bör antingen jag varda mästare öfver Jämtland eller ock fienderna, med min och truppens totala undergång.» Han hade således på ett berömvärdt och lysande sätt

[1] Anteckningar om och af general v. Döbeln, III, s. 29. Wrede till Döbeln $^{9}/_{7}$.
[2] Wrede till Sandels $^{30}/_{7}$. Bil. VI.

infriat det förra alternativet af detta löfte, och detta medan hans hjärta var fullt af grämelse öfver att vid konungens kröning vara den ende förtjänte man, som ej fått något som helst vedermäle af konungens nåd eller regeringens tacksamhet. Detta stygn kändes så mycket bittrare, som han ju för det att han räddat de stora förråden i Umeå till belöning mottagit endast klander och otack. Vid bägge dessa tillfällen var det, som Wrede stillade Döbelns harm och hindrade honom från att i vredesmod lägga in om sitt afsked eller från att taga andra öfverilade beslut. Att han efter väl förrättadt värf i Jämtland upphöjdes i friherrligt stånd, torde i väsentlig mån ha skett genom Wrede.

Adlercreutz synes endast ha förstått att uppfatta Döbelns egenheter men icke hans i grunden ridderliga karakter. Ännu mindre tyckes Adlercreutz hyst någon hög tanke om Döbelns militära egenskaper, ehuru nog Döbeln var det enda geniet af finska krigets hjältar, som Runeberg besjungit. Adlercreutz har nämligen om Döbeln till Wrede skrifvit följande utgjutelse: »Generalen Döbelns inskickade afskrift af den operationsplan, han tillsändt herr generalen, sannerligen jag begriper den — hans echelonger m. m., som jag tycker, är det mest för att synas. — Nu har jag fått ett bref fullt af politik och missnöje, att han ej njutit någon befordran.»[1] Hvad Döbelns operationsplan beträffar, ligger det utom min kompetens att angifva dess förtjänster eller fel. Dock torde den åtminstone i viss mån kunna försvaras, enär den ju ledde till en god utgång. Framstående militärer i våra tider ha liksom många af Döbelns samtida gifvit hans militära skicklighet stort erkännande. I våra dagar synes man till och med i detta hänseende ställa honom långt högre än Adlercreutz både i insikter och begåfning.

Efter norrmännens aftåg fingo Döbelns trupper order att förena sig med Sandels' fördelning. Först inemot den 18 augusti hade hela södra fördelningen verkställt dessa order.

Såsom redan förut är omnämndt, hade ryssarne i juni månad efter örlogseskaderns ankomst, ehuru förgäfves, föreslagit Wrede stillestånd. Trots sin framgång vid Hörnefors återupptogo de i juli dessa underhandlingar. Ett stillestånd vardt också ingånget med 24 timmars uppsägningstid före fientligheternas

[1] Adlercreutz till Wrede $^{18}/_{7}$. Bil. V. Jfr Adlercreutz' bref till Döbeln af samma datum, Anteckningar om och af general v. Döbeln, III, s. 33.

återupptagande. Såsom det tyckes, afslöts detta, innan det med norrmännen hade kommit till stånd, men dagen för dess afslutande kan ej angifvas. Detta stillestånd, som endast gällde till lands, synes ryssarne ha ansett såsom förberedelse till ett längre, som äfven skulle utsträckas till sjösidan. Wrede, som på eget bevåg afslutat det förstnämnda stilleståndet, hade väl till en början med detsamma hufvudsakligen afsett att hindra ryssarne från att, medan norrmännen stodo i Jämtland, besätta Ångermanland. Men Wrede har äfven underhandlat med en rysk parlamentär, öfversten baron Thuyll.[1] om ett längre stillestånd. Villkoren för detta äro ej fullt klara, men det synes, som om ryssarne bland annat velat, att det äfven skulle gälla till sjös. Wrede var ej villig att gå in på sistnämnda yrkande men synes likväl ha gifvit ett obestämdt löfte i denna riktning, för att det redan ingångna stilleståndet skulle räcka så länge som möjligt. Han har därför lämnat Thuyll ett förslag till vapenhvila, hvilket den sistnämnde skickade för att underställas öfverbefälhafvaren öfver de i Finland och Sverige stående ryska härarna, general Barclay de Tollys afgörande. Men innan dennes svar hann anlända, fick Wrede genom Adlercreutz veta, att svenska regeringen endast gillade stilleståndet med 24 timmars uppsägningstid,[2] emedan man nu var sysselsatt med offensiva projekter antingen emot Åland eller mot ryssarne i Norrland. Sandels fick därför af Wrede befallning att »bibehålla sitt stillestånd på 24 timmar», men då fråga blefve »om det stora stilleståndet till lands och vatten», skulle Sandels undvika »genom diplomatisk undanflykt att däri ingå eller ock, om intet annat hjälper, positivt afslå det, af orsak att från konungen ankommit befallning att ej ingå på sådant stillestånd».[3] Dock skulle Sandels söka utverka »bibehållandet af tranquilitée till lands».[4]

Den 27 juli ankom till Sandels' högkvarter ofvannämnde parlamentär, som underrättade Sandels om att general Barclay de Tolly gått in på det föreslagna stora stilleståndet med »några obetydliga förändringar». För att undvika underhandlingarnas afbrytande och för att »med stilleståndspourparleringen och fagert snack», såsom Wrede ville, »hala ut på tiden» sände Sandels detta ändringsförslag till sin general, som begifvit sig till Sunds-

[1] Sandels till Wrede 28/7. Bil. VI.
[2] Wrede till Sandels 22/7.
[3] Wrede till Sandels 22/7.
[4] Sandels till Wrede 24/7.

vall för att därigenom ytterligare kunna draga ut på underhandlingarna. Men som dessa obetydliga förändringar framför allt afsågo inställandet af fientligheterna till sjös, skref Wrede till Sandels,[1] »att äfven om jag ägde frihet därtill, så skulle f—n ingå på sådana villkor».

Stilleståndets utsträckning till sjös skulle nämligen ha tillskyndat ryssarne fria och obehindrade förbindelser med Finland, hvarigenom de skulle ha blifvit kvitt sin värsta fiende, bristen på lifsförnödenheter. En och annan rysk transport hade visserligen lyckats undgå de svenska örlogsfartygens uppmärksamhet. Så t. ex. anlände i slutet af juli från städerna i Österbotten betydliga transporter af proviant sjöledes till Piteå, hvarifrån den med 400 hästar forslades ner till Umeå.[2] Sandels och Wrede harmades mycket öfver att dessa transporter ej hindrats af örlogsfartygen. Wrede ansåg, att hufvudfelet för denna försumlighet legat hos fregatten Bellonas chef, majoren frih. Lagerbjelke, hvilken hade sin station i farvattnet mellan sistnämnda stad och Uleåborg.

Men för öfrigt synas de svenska fartygen väl hafva utfört sitt värf. Till den 16 juli hade de nämligen uppbringat 8 transportfartyg och tagit 4 officerare, 4 underofficerare och 116 soldater till fångar samt tagit 23 vickor och kanoner. Örlogseskaderns chef, öfverstelöjtnant Améen, ansåg dock, att han hade för få fartyg till sin disposition för att omöjliggöra förbindelsen mellan Finland och ryssarne i Västerbotten. Den 12 juli jagade fregatterna Euridice och af Chapman utanför Vasa en rysk fregatt om 28 à 30 kanoner, som kanske skulle ha blifvit tagen, om icke lotsstyrmannen på Euridice blifvit skjuten, hvarföre fartygschefen ansåg sig böra upphöra med förföljandet. Den andra fregatten hade äfven nödgats göra detsamma, emedan den råkat på grund, hvarifrån den dock utan större skada snart kom loss. Det svåraste missöde svenskarne under denna månad hade till sjös var, att kuttern Kotka, som låtit narra sig in i den smala Kallviken för att borttaga ett ryskt proviantfartyg där, råkade på grund, så att den måste stryka flagg. En officer och nitton man undgingo af en händelse fångenskapen, men chefen och den öfriga besättningen föllo i ryssarnes händer.[3]

[1] Dateradt Sundsvall 30/7. Bil. VI.

[2] Sandels till Wrede 27/7. Bil. VI.

[3] Om dessa händelser se öfverstelöjtnanterna Trolles, Silfversvärds och Améens rapporter 14/7, 15/7, 16/7 till Cederström samt dennes till K. M:t 31/7, Ank. Handl.

Underhandlingarna mellan Sandels och Thuyll återupptogos emellertid, sedan den sistnämnde den 3 augusti återkommit till Sandels' högkvarter. Thuyll begärde nu »kategoriskt svar» på Barclay de Tollys förslag. Sandels underrättade honom då, att general Wrede ej kunde bifalla detsamma. Thuyll förklarade då, »det stilleståndet, som hittills varit öfverenskommet med 24 timmars ömsesidig uppsägning, nu skulle upphöra» samt att general Kamensky, som för några dagar sedan aflöst Schuvaloff i befälet, »efter berörde tids utgång» vore beredd att attackera Sandels' trupper. Kamensky hade nämligen af kejsaren fått order att intränga i Ångermanland, kosta hvad det ville. Thuyll trodde tillika, »att det öfverensstämde med grefve Kamenskys egen böjelse att icke förblifva inaktiv», så öfvertygad han än vore om ett betydligt motstånd från Sandels' sida. Ryska arméen, som redan förut varit den svenska öfverlägsen, vore det ännu mera nu, enär den nyligen mottagit en förstärkning af två regementen.

Sandels fortsatte emellertid lugnt samtalet och framkastade därunder såsom sin förmodan, att det vore troligt, det general Wrede hade underställt konungen ifrågavarande stilleståndsprojekt, och i sådan händelse borde frågan härom icke hel och hållen anses afslagen, innan konungens nådiga svar hant ankomma». Detta yttrande medförde, att Thuyll och Sandels öfverenskommo, att de bägge härarna ej skulle »inquietera hvarandra, med mindre därom icke averteras 24 timmar förut, intill dess svar från Stockholm ankommit, hvilket ansågs senast den 9 dennes kunna inträffa».[1]

Sandels lät vidare Wrede veta, att general Kamensky på aftonen samma dag, som Sandels haft sitt samtal med Thuyll, åtföljd af flera officerare, varit vid Håknäs såg och Långed,[2] samt att han, efter hvad ryktet sade, flyttat sitt högkvarter till Hörnefors. Detta och äfven andra omständigheter gjorde Sandels förvissad om att svenska arméen vid Öre älf skulle utaf fiendens hela styrka ifrån alla möjliga punkter blifva anfallen, om vid nyssnämnda tids förlopp ingen diversion kunde göras af den expedition, som vore att förvänta. Ty general Kamensky skulle »vara mycket entêté och orolig», hvarför Sandels förespådde sig jämna och beständiga attacker. På grund af »sin myckna öfver-

[1] Sandels till Wrede 4/8. Bil. VI.
[2] Dessa orter äro belägna vid Öre älf.

lägsenhet» skulle nog icke Kamensky ingå i något stillestånd till lands, om det icke äfven åtföljdes af ett till sjös.[1] Sandels förmodade dock, att fienden skulle attackera honom först den 9 augusti på aftonen.[2]

Wrede hade gifvit Sandels befallning att, om ryssarne med öfverlägsna krafter angrepe hans ställning, hellre gifva »bort en landbit än att sacrifiera för mycket människor. Förlåt mig, min general, att jag alltid kommer med mina filantropiska råd, men jag har i min natur att vara ofantligt rädd om människolif,[3] och jag vet så väl våra resurser.» Men som Sandels mot ryssarnes 11 à 12,000 man[4] endast kunde ställa 1,800, fick han veta, att Kalmar regemente och 2:a rusthållsbataljonen, eller 1,600 man trupper, redan fått order att från Jämtland afgå till Öre älf. Sandels fick ock vid denna tidpunkt sin högra flank ytterligare skyddad genom ankomsten af Sölfverarms kanonslupsbataljon. Denna hade anländt till Härnösand den 30 juli och där af Wrede fått order att afgå till någon af hamnarna i Nordmaling. I följd af svårighet att få lotsar i Härnösand och närbelägna orter samt motvind hade han ej kunnat komma fram till Järnäsudden förr än den 5 augusti.[5] Dessa slupar ämnade Sandels afsända till Obola holme vid Ume älfs inlopp, där de säkert skulle injaga fruktan hos fienden, helst de därifrån kunde gå älfven uppföre ända till staden.[6]

Sådana ungefär voro ställningarna och förhållandena vid Norra arméen, då man i Stockholm lät expeditionen till Västerbotten afgå.

Det hvilar ett besynnerligt dunkel öfver hela denna expedition, så väl när den först beslöts som huru den förbereddes och utfördes. Källorna till dess historia hafva i en häpnadsväckande grad varit sparsamma eller svårtillgängliga, och delvis äro de det fortfarande och komma väl alltid att så förblifva. Det är en händelse, som ser ut såsom en tanke, att de personer, hvilka mest hafva komprometterat sig i detta företag, ända till våra dagar lyckats undanhålla eftervärlden de papper och handlingar.

---

1 Sandels till Wrede 30/7. Bil. VI.
2 Sandels till Wrede 28/7. Bil. VI.
3 Sandels till Wrede 7/8.
4 Wrede till Sandels 30/7. Bil. VI.
5 Sölfverarm till Sandels 5/8. Skeppsholmens arkiv, I: 13. Sölfverarm uppger, att han hade ombord 307 lifgrenadierer och 291 man af Jönköpings, Upplands och Södermanlands landtvärn.
6 Sandels till Wrede 7/8.

som skulle kunna sprida fullt ljus öfver denna expedition från dess början till dess slut.

Af dem, som medverkat till eller deltagit i denna expedition har Wrede fullt klara papper. Detta *kan* äfven sägas vara förhållandet med Gustaf Wachtmeister, om man med billighet eller utan förut fattade meningar skärskådar de svåra förhållanden, som han försattes i genom sina öfver- och underordnades förvållande.

Den, som är värst komprometterad för utgången af denna expedition är Georg Adlersparre. Hans inflytande har nämligen under förberedelserna till densamma varit olycksbringande, mindre genom hvad han velat än genom de medel han därvid användt. Ty inga krokvägar har han lämnat obegagnade och intet intrigspel har har han låtit vara oförsökt.

Den som först för vederbörande framhållit nödvändigheten af att skaffa den lilla Norra arméen luft eller att hindra ryssarnes framträngande i Norrland, var tjusarkonungens forne älskling Gustaf Mauritz Armfelt, som vid denna tidpunkt ännu var öfverbefälhafvare öfver Västra arméen. Hvad man än må säga om denne general, var han dock en verkligt fosterlandsälskande man och af handlingskraft och begåfning, ehuru tyvärr dessa egenskaper icke alltid voro parade med det lugn och den klokhet, som varit önskvärda. I alla händelser är det för Armfelt en heder att han ville göra någonting för Norrlands försvar, medan högsta vederbörande sutto med händerna i kors trots alla Wredes böner om förstärkningar.

Enligt en berättelse[1] skall Armfelt redan i början af juni 1809 ingifvit »en af vänner och gynnare inom hofvet särdeles förordad afhandling, hvaruti han visade, huru nödvändigt det vore, att en tillräckligt stark kår skyndsamt utsändes och landsteg norr» om Schuvaloffs armé, »hvilken, lämnad ensam med general Wredes, annars skulle ofelbart framtränga så långt söder ut, att fråga om Västerbottens afträdande till Ryssland kunde väckas till fredskongressen.» Men som de maktägande högeligen misstrodde eller fruktade Armfelt och icke ville, att han »genom riksgagneliga företag» åter skulle blifva en mäktig person, »intrigerades», såsom Armfelt själf skrifver, saken »bort af statsråden Platen och Adlersparre, efter planen var min.» Utkastet till denna operationsplan, hvilket underställdes konungen och af ho-

[1] Pehr Sparre, Anteckningar rörande expeditionen åt Västerbotten år 1809, s. 24—25.

nom försågs med egenhändiga anmärkningar gick ut på att från sjösidan oroa fienden, borttaga dess transporter, *men undvika större träffningar*. Ledningen skulle anförtros åt amiral R. Cederström och öfverste Brändström.[1]

Men någon tid därefter ansåg sig likväl Adlersparre själf i statsrådet böra framlägga en plan, som åtminstone i afseende på hufvudändamålet stämde öfverens med Armfelts. Adlersparre skall dock icke själf ha uppgjort den plan han förelade, utan en annan, såsom det längre fram skall visas.

Det måtte ha varit redan i slutet af juni, som Adlersparre framlade denna plan för konungen och af honom fick den, åtminstone i hufvudsak, gillad. Särskildt torde detta gälla för valet af öfverbefälhafvare öfver expeditionen.

Den 29 juni ägde Karl XIII:s kröning rum. I anledning af denna högtidlighet beslöts samma dag och dagen efter en mängd utnämningar,[2] som dock först den 3 juli blefvo officiellt utfärdade. Wrede och Wachtmeister utnämndes vid detta tillfälle till generaler af infanteriet samt dessutom den förre till grefve och den senare till serafimerriddare. Adlercreutz vardt generallöjtnant och statsrådet friherre Adlersparre öfverste i arméen.

Af flottans män utnämndes Lagerbjelke till grefve och jämte Puke äfven till öfveramiral. Den förres lysande befordran berodde väl därpå, att han hörde till Adlersparres parti. Hvad Puke åter angår, var han en man med verkliga och stora förtjänster, ehuru icke hans begåfning räckte till för ett högre befäl, utan endast för att verkställa hvad andra befallt. Som fartygschef däremot har han kanske aldrig haft sin like inom svenska örlogsflottan. Den förfärliga dagen vid Krosserort, eller den 3 juli 1790, visade han sig vara en verklig hjälte, då han med Dristigheten gick i spetsen för stora flottan och genombröt den ryska embosseringslinien. Som han genom denna bragd i väsentlig mån bidrog till flottans räddning, bör hans namn ihågkommas i ett tacksamt minne, så länge Sverige har en historia.

Redan Gustaf III hade belönat honom, och Gustaf IV Adolf befordrade honom från den ena graden till den andra, hvilket

---

[1] Elof Tegnér, Gustaf Mauritz Armfelt III, s. 221 not **. Ty värr har jag ej lyckats få se den skrifvelse, i hvilken Armfelt utvecklat denna plan.

[2] Se härom Statsråds- och Beredn. prot. rör. krigsärenden. Prot. om utnämningarna är hållet 29/6, som bilaga till detsamma följer lista på befordringarna inom arméen och flottan. Denna är dagtecknad 30/6. Adlercreutz åter i sitt bref till Wrede 6/7 säger märkvärdigt nog, att befordringarna skett först 3/7.

var rättvist för hans nit och drift i tjänsten. Särskildt framträdde dessa egenskaper, när större eller mindre delar af örlogsflottan skulle utrustas. 1808 hade han blifvit amiral, och icke fullt ett år därefter vardt han öfveramiral. Denna utnämning kan hafva haft sin orsak i att han var örlogsflottans förste man, som det ej gick an att förbigå, då chefen för arméens flotta, Lagerbjelke, fick denna grad. Men äfven en annan orsak torde hafva medverkat till Pukes förmån, nämligen att Adlersparre ville ha honom till öfverbefälhafvare för ofvannämnda expedition. Konungens kända förkärlek för sina »gamla kamrater», bland hvilka Puke jämte amiral O. H. Nordenskjöld synes hafva stått högst i Karl XIII:s ynnest, har väl mer än något annat gjort, att Adlersparre lyckades genomdrifva Pukes utnämning.

Detta var en verklig seger för det Adlersparreska partiet. Puke var nämligen genom sin vän B. B. von Platen nära förbunden med detta parti. H. G. Trolle-Wachtmeister säger till och med, att Puke »var Adlersparres och snart sagdt hela regeringens skötebarn.»[1] Huruvida Adlersparre, på det sätt Pehr Sparre omtalar, hos konungen genomdrifvit Pukes utnämning till öfverbefälhafvare må lämnas därhän, så pikant det än låter.[2]

Georg Adlersparre och Karl Johan Adlercreutz räddade Sveriges rike och Sveriges folk från de största faror och förödmjukelser genom den statshvälfning, hvars förnämsta ledare de voro. När de första gången sammanträffade, yttrade Adlersparre beundrande till den andre: »Finlands hjälte», hvarpå Adlercreutz svarade: »Georg Adlersparre, hela Sveriges.» Någon vänskap uppstod dock aldrig dem emellan, emedan de voro hvarandra alltför olika i afseende på karakter, skaplynne och begåfning. En person, som såg den tidens ledande personer på mycket nära håll, har karakteriserat Adlersparre på följande sätt: »Jag har aldrig träffat ett ljusare hufvud än denne man, ehuru det ofta göres onyttigt genom nycker, hvartill han är mera böjd än man vanligen är. — — Det dröjde icke länge, innan han var brouillerad med alla dem, som utgjorde regeringen, hvilka likväl alla bjödo till att sluta sig till honom så nära som möjligt, eftersom de med skäl funno, att han var revolutionens säkraste stöd. Men det tillhör hans olyckliga lynne att icke kunna sämjas med andra än underhafvande. Han anser en olikhet i öfvertygelse

[1] Bil. III.
[2] Se Pehr Sparres ofvan citerade arbete s. 28—29.

som ett bevis på personlig ovänskap — och en ovän förlåter han icke. När man lägger härtill en af misstänksamhet alstrad benägenhet att höra och tro skvaller, inser man lätt huru många oundvikliga tillfällen till oenighet skola förekomma i förhållandena med honom.»[1]

Adlercreutz stod långt under Adlersparre i begåfning, men han ägde en långt renare och ärligare karakter än denne. Adlercreutz var par préferance hjälte, men som fältherre var han medelmåttig, och titel statsman kan näppeligen tillerkännas honom. Till sitt skaplynne tycks han hafva varit en man, som älskade att njuta af lifvet, Hans Järta säger, att han var en vän af goda middagar; Trolle-Wachtmeister åter skildrar honom såsom en glad själ, som dansade på Amaranten hela natten före den händelserika 13 mars. Men en man, hvilken på ett sådant sätt som han verkställde denna statshvälfning, måste hafva varit icke allenast en person med mod, utan äfven med fosterlandskärlek och karakter.

Adlersparre skulle kanske kunnat förlåta Adlercreutz, att han med honom måste dela äran för revolutionen, men hvad han icke kunde förlåta honom var, att han blef och förblef hans rival om makten samt om inflytandet och ynnesten hos konungen. Med Pukes utnämning till öfverbefälhafvare öfver expeditionen till Västerbotten har Adlersparre först och främst velat hindra, att detta befäl skulle uppdragas åt Adlercreutz, men därjämte skulle denna utnämning vara det första steget till att befälet öfver rikets hela krigsmakt skulle koncentreras i Adlersparres och hans meningsfränders händer.

H. G. Trolle-Wachtmeister är icke af denna mening, utan tror, att Adlercreutz, om han velat, ovillkorligen skulle ha fått befälet öfver nämnda expedition. Han yttrar sig nämligen om denna sak följande:

»Frågan här torde, efter min öfvertygelse och enligt med min uppfattning af händelsen, böra ställas så här: hvarför tog ej A. det befälet *åt sig själf?*

Den löpande berättelsen att Adlersparre ej unnade rivalen den — som så *lätt* förespeglade triumfen och därför intrigerade befälet ifrån honom, *styrkes af intet, som jag vid tillfället kunde skönja.*

Adlercreutz ansågs oumbärlig här hemma och borde ej ett ögonblick få aflägsna sin person och det fasta stöd han gaf — från dockan på den sviktande tronen. Så förekom saken mig då — och detta

[1] H. G. Trolle-Wachtmeister, Anteckn. och Minnen, I, s. 233.

språk förde A. själf, förställdt eller uppriktigt? — Jag minnes ännu hans samtal med mig i detta ämne.

Det skulle ej vara omöjligt — jag dömer af ett och annat — att Adlercreutz äfven därför ej ville aflägsna sig, att han befarade det något för hans inflytande skadligt öfvertag skulle, under hans frånvaro, vinnas af Adlersparre, på revolutionens krönta pupill. De där bägge gingo verkligen omkring honom, bevakande hvarandra såsom två älskare omkring föremålet för en gemensam låga eller gemensamt misstroende. Men möjligtvis såg jag icke nog långt in i sakerna.»[1]

Trolle-Wachtmeisters uppfattning af ofvannämnda bägge personers förhållande till hvarandra i afseende på frågan om befälet *är icke öfverensstämmande med verkliga förhållandet.* Hans framställning är nämligen allt för optimistisk i hvad som rör Adlersparres ställning till denna sak. Detta kan nämligen klart och tydligt bevisas ur Adlercreutz egna bref, hvilka sprida ett oväntadt ljus öfver åtskilligt rörande denna expedition, som förut varit insvept i dunkel.

Att Adlercreutz fullt och fast varit öfvertygad om att han åtminstone skulle få befälet öfver de landtrupper, som skulle åtfölja denna expedition, kan klart och tydligt bevisas genom hans egna bref. Däremot är det osäkert, huruvida han någonsin tänkt, att han skulle få öfverbefälet öfver hela expeditionen. Har han haft denna tanke, så måtte Adlersparre ända till Pukes ankomst till Stockholm ha lyckats hålla Adlercreutz i okunnighet om att Puke sedan länge varit utsedd till öfverbefälhafvare.

Dagen efter sedan det i konseljen beslutits, att Puke skulle befordras till öfveramiral, eller den 30 juni,[2] har *order uppsatts* till honom att lämna ifrån sig befälet i Karlskrona åt viceamiralen friherre Palmkvist, samt att begifva sig till Stockholm »*för att här mottaga Kungl. M:ts vidare nådigste order*». Detta kan näppeligen ha haft afseende på något annat än hvad som rörde den tillämnade expeditionen. Antagligen var han redan, då denna order beslöts, utsedd till öfverbefälhafvare för expeditionen, ehuru däraf icke följer, att han själf samtidigt med den fått kännedom därom. Den 12 juli mottog amiral Palmkvist befälet, och dagen därpå afreste Puke.[3] Dagen för hans ankomst

[1] Bil. III.

[2] Generaladjutants-expeditionen för flottan, Koncepter.

[3] Generalordres, utgifna genom befälhafvande amiralens adjutant-expedition. För närvarande i Krigsarkivet.

till Stockholm kan ej uppgifvas, men måtte ha inträffat före den 17 juli. Ty på denna dag, som var årsdagen af slaget vid Hogland, upphöjde konungen sin gamle vapenbroder i friherrligt stånd. Den 19 åter hölls en krigskonselj, i hvilken utom konungen följande deltogo, nämligen öfversten och statsrådet friherre Adlersparre, af flottans män icke mindre än *fyra*, eller öfveramiralerna grefve Lagerbjelke och friherre Puke, amiralen och statsrådet friherre Platen samt öfverste N. G. af Schultén. Den sistnämnde, som varit astronomie professor, men sedan ägnat sig åt sjömätningar, hvarigenom han förvärfvat sig den vidsträcktaste och noggrannaste kännedom om de svenska kusternas topografi, hade därför den 9 april 1809 blifvit öfverste i flottorna och chef för den samma dag inrättade Sjömätningskåren. Kanske hade han blifvit kallad till ledamot af konseljen endast för sina ofvannämnda topografiska insikter. Men får man tro en annan uppgift, har därtill funnits äfven ett annat skäl. År 1811 har nämligen Schultén uppgifvit, att det var han, som uppgjort planen till expeditionen.[1]

Härmed må det nu ha förhållit sig huru som helst, så är om Schulténs närvaro i konseljen intet annat än godt att säga. Däremot måste det väcka förvåning, att så många amiraler skulle behöfva vara närvarande, då beslut skulle fattas om ett krigsföretag, i hvilket arméen nödvändigt skulle komma att spela den afgörande rollen. Arméens ende representant, Adlersparre, ägde visserligen en lysande begåfning, men att denna företrädesvis skulle ha legat inom krigskonstens sfär, är minst sagdt tvifvelaktigt. Och dessutom var hans praktiska erfarenhet i hvad som rörde krigföring öfvermåttan ringa. Denna brist har likväl icke hindrat honom från att vara den afgörande i det mesta af det som rörde denna expedition. I krigserfarenhet stod Adlercreutz långt öfver honom och torde väl äfven såsom generaladjutant för arméen bort deltaga i denna krigskonselj. Men liksom han hållits utanför saken, då planen uppgjordes, hölls han nu utanför de öfverläggningar, vid hvilka det afgörande beslutet om expeditionen skulle fattas.

Om själfva öfverläggningarna i krigskonseljen får man ingenting veta genom protokollet, utan endast deras resultat. Detta var, att K. M:t uppdrog öfverbefälet »öfver den krigsmakt till

[1] Öfverste G. M. Sparre säger i en skrift, hvilken såsom manuskript finnes på Tistad, att Schultén själf för honom uppgifvit sig såsom planens upphof.

lands och vatten, som nu är i fält mot Ryssland samt öfver de förstärkningar, hvilka från andra gränser genast eller genom förändrade omständigheter innan kort eller framdeles kunna gifvas», åt Puke, hvilken dessutom fick en instruktion i tre punkter:

»Öfveramiralen skulle underrätta sig om de trupper, fartyg och förråder, som finnas och anbefalla de dispositioner och rustningsanstalter, han pröfvar nödige, hvarvid han ägde att äska hastigt biträde af de verk och ämbetsmän, däribland K. M:ts tjänstgörande generaladjutanter för arméen och flottorna, som med dessa delar af styrelsen äga befattning»;

»Öfveramiralen skulle utföra kriget efter egen pröfning och eget godtfinnande; offensiva försök emot fienden, där de kunna verkställas, äro af högsta angelägenhet och fördel i Sveriges närvarande ställning; djärfhet, hastiga beslut och snabba rörelser äro oundvikliga; men K. M:t ansåg öfverflödigt att föreskrifva dem för en befälhafvare, hvars hela verkningstid varit utmärkt af dessa egenskaper; han befriades äfven uttryckligen från allt ansvar för utgången»;

»Rustningarna och nödiga befallningars utgifvande skulle i morgon börjas.»

Man bör noga lägga märke till, att *djärfhet, hastiga beslut* och *snabbhet i krigsrörelsen* framhållas såsom »oundvikliga». Men för öfrigt är denna instruktion hållen i mycket allmänna ordalag. Särskildt gäller detta om själfva öfverbefälet och stridskrafterna.

Af detta protokoll framgår det således, att Puke var utnämnd till öfverbefälhafvare, men icke huruvida Wachtmeister och Wrede, hvilkas arméer från hvart sitt håll skulle samverka till fälttågsplanens utförande fortfarande skulle bibehålla befälet öfver sina trupper, eller om de skulle aflösas af andra. Denna fråga måste likväl ha varit föremål för öfverläggningar mellan konungen samt Adlersparre och hans vänner antingen i eller utom själfva krigskonseljen. Detta framgår nämligen oförtydbart af Adlercreutz' bref till Wrede, som äro den säkraste, pålitligaste samt mest upplysande af alla tillgängliga källor man har om denna sak, änskönt brefven äro fulla af bitterhet mot Adlersparre och hans parti. Men denna bitterhet är icke blott förklarlig, utan kan äfven i det hela taget sägas ha varit rättmätig.

Adlersparre har nämligen just under denna tidpunkt mot sina motståndare drifvit ett intrigspel, som i djärfhet, omfattning och hänsynslöshet torde vara utan motstycke i vår historia. Första uppränningen till detsamma kan säkert skönjas redan i slutet af juni månad, eller samtidigt med beslutet att gifva Puke nämnda öfverbefäl.

Adlercreutz hade i anledning af kröningen visserligen blifvit utnämnd till generallöjtnant samt till kommendör med stora korset af svärdsorden. Men han hade sökt och äfven, såsom det synes, af konungen fått löfte om befälet öfver Lifregementsbrigaden.[1] Detta omintetgjordes likväl »därigenom att officerskåren gick upp till konungen och bad honom som en nåd bibehålla befälet öfver brigaden, hvilket han ock» efter att ha sagt Adlercreutz »mycket komplimenter» biföll. Han fortsätter sedan:

Till min lycka kunde jag »med frimodighet svara inför hela den stora församlingen, inför hvilken hela detta uppträde skedde, att jag alltid afsagt mig K. M:ts nådiga anbud, att jag hvarken fann mig smickrad eller lycklig med detta befäl, efter jag alltid ansett för min största lycka att få afsked, hvarom jag äfven nu ytterligare anhållit, likvisst efter krigets slut. Här kabaleras förskräckligt mot mig; man afundas och man fruktar mig och under det enskilda lycksökeriet negligeras alla affärer. Sedan ryssen skärper sina pretentioner, och sedan man äfven begynt misstänka excellensen Stedingks tänkesätt med anseende till kronprinsen, så är Stedingks resa uppskjuten tills vidare. Adlersparres lifvakt kan man omöjligen få härifrån, utan ligger här både riket och staden till last. Man vet ej hvad för projekter han än kan hafva, men att hans kredit i allmänhet faller dagligen är en sanning.»[2]

Och att ej förhållandena blifvit bättre, framgår af ett senare bref, där det står: »Man lefver här som alla faror voro förbi under hat, afund och kabaler».[3]

Och dagen därpå skrifver Adlercreutz: »Vid den stora expedition, som är tillämnad, blir det säkert min lott att gå åstad, och med Guds hjälp skall jag bjuda till ådagalägga, att jag förtjänar den goda tanke herr generalen och allmänheten hedrar mig med. Amiral Puke skref i morgons till amiral Saumarez för att med honom öfverenskomma om ifrågavarande operation.»

Af detta bref framgår således, både att Adlercreutz visste, att Puke skulle blifva öfverbefälhafvare, samt att han ännu samma dag som krigskonseljen hölls var öfvertygad om att han skulle få befälet öfver landtrupperna, som skulle åtfölja expeditionen.

Men han har snart blifvit tagen ur denna villa.

Ty den 21 juli skrifver han till Wrede, som på samma gång genom en officiell skrifvelse blifvit underrättad om att Norra arméen skulle stå under Pukes öfverbefäl: »G

[1] Denna utgjordes af Lifregementets kyrassier-,
[2] Till Wrede $^{6}/_{7}$ Bil. V.
[3] Till Wrede $^{18}/_{7}$ Bil. V.

landtarméen har som synbart är förlorat sitt förtroende hos den styrande faction, äfven som denne förlorat sitt förtroende hos hvarje rättsinnig man. Jag för min del har ingen del hvarken i de politiska eller de militära företagen, och därmed är jag oändligen tillfredsställd och gifve Gud, att allting må gå så väl, att mitt biträde icke mera behöfves — — — Sandels är den enda general, som nu äger vederbörandes förtroende; han var ämnad att under Pukens öfverbefäl sättas à la tête för landtrupperna, men nu hör jag det skall blifvit ändradt.» (Bil. V).

I samma bref fick äfven Wrede underrättelser, som voro högst obehagliga och sårande för honom själf. Orsakerna därtill voro följande.

Svenskarne hade nämligen under vintern och våren 1809 haft den största möda att få ihop och frälsa sina proviantförråder i Västerbotten. I följd af att allmogen var »styf, van vid lagboken och civila makliga gången», kunde den ej förmås göra den skjutsning, som behöfdes. Wrede hade därför nödgats utgifva en sträng kungörelse, i hvilken de tredskande hotades med sex par spö.[1] Endast den hårda nödvändigheten hade kunnat förmå en så human man som Wrede att utfärda en dylik förordning. Men nöden har ingen lag, och utan detta påbud skulle bönderna näppeligen förmåtts att skjutsa. Wrede har ock uttalat sin harm öfver att de västerbottniska bönderna med långt större skyndsamhet framforslat ryssarnes tross, ehuru denna var mycket större än svenska arméens. Men detta hade ryssarne lyckats åstadkomma genom att flitigt använda knutpiskan. Att Wrede låtit gifva någon bonde sex par spö omtalas icke. Sannolikt har han ej behöft göra detta, emedan blotta hotet om detta straff tyckes ha gjort de tredskande beredvilliga. För öfrigt har det endast varit bönderna i Västerbotten, som icke velat fullgöra den anbefallda kronskjutsen. Den öfriga norrländska allmogen, i synnerhet den i Jämtland, har nämligen visat den största beredvillighet vid detta åliggande, bland annat då det gällde befordrandet af de trupper, med hvilka Döbeln gjorde sitt fälttåg mot norrmännen.

Riksdagsbönderna från Västerbotten hade för denna kungörelse bittert tadlat Wrede samt velat, att han skulle fiskaliter [illegible] .lagomål synes Adlersparre nu velat begagna [illegible] Wrede och därigenom tvinga honom att

[1] [illegible], III, s. 7.

afgå från befälet. Detta afstyrdes dock af Adlercreutz, som därom berättar följande:

»Jag fick par hazard veta, att denna sak var ventilerad i statsrådet förliden tisdag, hvarför jag attackerat ej mindre konungen än flere af statsråden och visat orimligheten att i krigsorten kunna efterlefva lagar och författningar och äfven bevist af romerska historien, att alla civila lagar måste upphöra i krigsorten. Skulle befälhafvarne öfver finska arméen stå till ansvar för allt det våld vi i Finland utöfvade, borde vi säkert mista lif och egendom. Jag har gjort jämförelser mellan Västra arméen och den Norra. Den förstnämnda har på ett våldsamt sätt våldfört ej mindre grundlagen än rikets krigs- och civillagar m. m., hvarför nationen öfverhopat den med ärebetygelser och alla sorters belöningar. Norra arméen, den enda, som med sitt blod försvarar rikets gränser och själfständighet, dess befälhafvare, föranledd af de mest trängande omständigheter samt af nit för att rädda kronans effekter och tvungen vidtaga en anstalt, som på ett obetydligt sätt afviker från lagarna, hvilka likvisst i många mindre betydliga omständigheter tillåta spöstraff för gästgifvare och bönder, denne general vill man ställa under justitiekanslerens tilltal m. m. Allt detta sade jag ej mindre konungen än statsråden under ögonen med försäkran, att Norra arméen icke med liknöjdhet bör anse sin älskade befälhafvare komprometterad för sin ådagalagda nit och välmening, samt *att denna arméen äfven kunde få det infallet att marschera till Stockholm för att skaffa sig rättvisa och belöningar*».[1]

Att dessa Adlercreutz yttranden, särskildt dem, som rörde Västra arméen, varit ytterst misshagliga för Adlersparre, är naturligt. De ha ej heller kunnat annat än ytterligare öka spänningen mellan de bägge mäktiga männen.

Wrede tog mycket illa vid sig öfver denna sak. Den sårade honom så djupt, att han begärde sitt afsked. De författare, som behandlat detta krigs historia hafva påstått, att det var harmen öfver att han hade blifvit ställd under en *amirals* befäl, som hufvudsakligen vållade, att Wrede begärde sitt afsked. Hade detta varit orsaken därtill hade han varit mycket klandervärd och visat sig föga fosterlandsälskande. Men det var mindre Pukes utnämning, än att man ville chikanera honom för hans ofvannämnda förordning, som dref honom till att begära sitt afsked. Detta hindrades genom Adlercreutz, som bad honom för Guds skull icke lämna sitt befäl, tilläggande:

---

[1] $^{21}/_{1}$ Bil. V. Om denna skjutsfråga se vidare detta bref och om »den absurda nya hållskjutsordningen» $^{29}/_{7}$ Bil. V.

»Herr generalen har sökt encouragera mig, måtte herr generalen nu äfven kunna öfvervinna sig själf. Jag viste konungen herr generalens bref till mig, och han var sensibel att mot sin vilja gifvit anledning till en minuts missnöje. Jag kan ej annat än beklaga denne gode och älskvärde furste, men hans svaghet är ohjälplig, och således får man ständigt vara beredd på de största inkonsekvenser, som ofta göra mera ondt än premediterade sottiser. Uti medföljande egenhändiga bref[1] lär konungen söka förklara sig och tillfredsställa herr generalen.»[2]

Men när Wrede trots denna uppmaning ville fullfölja sin afsikt att begära afsked, visade Adlercreutz honom, att detta »vore just att befordra verkan af hvad de önskat, som uppsatt» Pukes instruktion.[3] Om Wrede öfvergifvit sin armé, hade de ämnat Sandels öfverbefälet öfver Norra arméen. De hade »äfven velat förmå general Wachtmeister att skilja sig från Kustarméen för att ställa den under generaladjutanten öfverste Posses befäl såsom äfven hörande till faktion. Men detta blef ej heller utaf. Armfelt såsom general en chef för Västra arméen ville de på ett högst obetänkt sätt skilja från detta befäl, hvilket redan var tillagdt statsrådet Adlersparre», men Adlercreutz hade fått detta i så måtto ändradt, »att Armfelt är behållen vid befälet, men Adlersparre med sin fördelning oberoende af Armfelt.»[4] Af allt detta kunde Wrede finna »huru man slites om det militära befälet».

Således skulle äfven Gustaf Wachtmeister aflägsnas från sitt befäl och få till efterträdare en af Västra arméens förnämsta officerare, till hvilken Adlersparre hyste det oinskränktaste förtroende. Antingen har man icke kunnat eller också icke velat chikanera bort honom, såsom meningen var med Wrede. Ty Adlercreutz' uttryck, »att de ville äfven förmå general Wachtmeister att skilja sig från Kustarméen» synes tyda på att man med honom icke ansett sig böra gå bröstgänges till väga. Af alla den tidens högt uppsatta män torde ingen person, till den grad som Gustaf Wachtmeister, uteslutande ägnat sig åt sina militära plikter utan att på det minsta vis vare sig offentligen eller enskildt i tal eller skrift yttra sig om de politiska förhållandena eller de nya maktinnehafvarne. Dessa omständig-

[1] Se Wiblings ofvan citerade arbete: Karl XIII till Wrede 26/7 1809.
[2] 27/7, Bil. V.
[3] 31/7, Bil. V.
[4] Jfr E. Tegnér: G. M. Armfelt III, s. 221—233.

heter kunna hafva varit orsakerna till den hänsyn, som Adlersparre på sätt och vis synes ha iakttagit mot honom. Därtill torde äfven ha bidragit den omständigheten att Gustaf Wachtmeister var broder till den allmänt aktade och högt ansedda riksdrotsen.

Gustaf Wachtmeisters stora tystlåtenhet visar sig bland annat äfven däri, att han icke ens för riksdrotsen omtalat, att man ville skilja honom från befälet, Ty om han det hade gjort, skulle ovillkorligen hans brorsson genom sin fader fått åtminstone någon kännedom om Adlersparres stora intrigspel. Att icke H. G. Trolle-Wachtmeister af Gustaf Wachtmeister själf kunnat få kunskap om denna sak, framgår däraf, att han enligt sin egen utsago af grannlagenhetsskäl aldrig med sin farbror talat om expeditionen till Västerbotten.[1]

Man skulle likväl möjligen kunna tro, att Adlersparre velat aflägsna Gustaf Wachtmeister från hans befäl, emedan han icke ansett honom lämplig till detsamma. Men detta kan näppeligen hafva varit förhållandet. Ty hvad hade Posse gjort för storverk, som skulle berättiga honom att efterträda Wachtmeister? Och hvilka anledningar kunde väl Adlersparre ha att tro Puke vara den lämpligaste till öfverbefälet öfver expeditionen? Puke hade ju före denna expedition aldrig någonsin ens såsom *amiral* innehaft något högre befäl i krigstid. Hvad kunde således Adlersparre ha för *militäriska* skäl till att gifva honom högsta befälet både öfver *flottan* och *arméen* vid det största krigsföretag, som under detta krig skulle utföras mot ryssarne.

Det är visserligen sannt, att äfven Gustaf Wachtmeister före denna expedition icke haft tillfälle att visa, om han ägde förmåga att leda ett fälttåg. Men han hade dock fått och emottagit befälet öfver Kustarméen under nära nog förtviflade omständigheter. Och när hans från början så svaga armé förstärktes, hade han fått bibehålla ett uppdrag, som var ett af de största och allra viktigaste en svensk general vid denna tid kunde innehafva, nämligen att försvara Stockholm.

Man bör ock komma i håg, att Gustaf Wachtmeister *före* expeditionen till Västerbotten var en af de anseddaste generalerna i svenska arméen. Och då han därjämte var befälhafvare öfver Kustarméen, torde det äfven kunna försvaras, att många ansågo honom vara lämpligare därtill än C. H. Posse. Att likväl Gustaf

[1] Bil. III.

Wachtmeister icke var den bäste, som man kunde gifva detta befäl, visade utgången. Att han i militärisk duglighet och framför allt i erfarenhet, beslutsamhet och energi stod långt under Döbeln och Sandels, är ock nu allmänt erkändt. Men hvarken Adlersparre eller Adlercreutz gingo vid valet af befälhafvare ut från den principen att de skickligaste därtill skulle tagas. Adlercreutz' ofvan anförda omdömen i brefvet till Wrede visa ock klart och tydligt, att den förre ej ens förstod att uppfatta Döbelns verkligt stora militäriska talanger. För Adlercreutz har nog äfven, såsom för de flesta af hans samtida, den militäriskt-byråkratiska principen varit den, som mest gjort sig gällande vid befordringar.

Men har denna princip, samt, då det gällde Wrede, äfven personlig vänskap hos Adlercreutz hufvudsakligen varit bestämmande för att motsätta sig Adlersparres planer om förändringar af befälhafvare, så ha åter *rent politiska bevekelsegrunder* hos den sistnämnde varit vållande till att han velat genomdrifva dylika. Det har förut påpekats, att Pukes utnämning var första steget till att samla befälet öfver rikets hela krigsmakt i Adlersparres och hans partis händer. Ty denna utnämning möjliggjorde Wredes och Wachtmeisters aflägsnande och ersättande af Sandels och Posse. Kronan på verket skulle likväl sättas genom att Adlersparre, sedan han sparkat undan sin gamle chef Armfelt, skulle få rycka till sig befälet öfver Västra arméen.

Hvad man än må säga om denna plan, vittnar den dock om en ärelystnad i stor stil. Men utom dessa bevekelsegrunder ha det nog äfven funnits andra, nämligen fruktan för en kontrarevolution och för utväljande af den afsatta konungens son till kronprins. Dessa farhågor torde icke helt och hållet ha saknat grund, ehuru Adlersparre som vanligt öfverdrifvit farorna. Att Armfelt, samt äfven konungen och drottningen varit gynnsamt stämda för prins Gustaf är säkert. Och Armfelt skulle nog icke dragit i betänkande att använda den väpnade styrkan för detta ändamål, om han haft denna till sitt förfogande. Däremot äro Adlersparres misstankar mot Adlercreutz, att denne låtit köpa sig af ryska politiken, så orimliga, att den förstnämndes egen son själf erkänner detta.[1]

Men äfven hos Adlercreutz, om än icke i samma grad och utsträckning som hos Adlersparre, torde politiska skäl samt per-

[1] Jfr Tidstaflor I, s. 164; Tegnér, Armfelt, III, s. 221.

sonliga sympatier gjort sig gällande vid tillsättande af befälhafvare för de trupper, som skulle operera mot ryssarne.

Adlersparre hade velat och äfven lyckats utesluta Adlercreutz från deltagandet i expeditionen, hvilket efter allt att döma för utgången af företaget vardt det mest ödesdigra. Ty Adlercreutz skulle nog mot Puke kunnat uppträda med större auktoritet än Gustaf Wachtmeister kom att göra.

Men äfven Adlercreutz torde på ett olyckligt sätt ha inverkat på expeditionen; visserligen icke därigenom att han hindrat Sandels att efterträda Wrede i befälet, utan om *han* afstyrt, att Sandels skulle få det befäl Gustaf Wachtmeister fick. Af Adlercreutz' bref framgår det likväl icke klart och tydligt, att Adlersparre velat det sistnämnda. Dock ser det så ut att döma af följande ord af Adlercreutz:[1] »Sandels är den enda general, som nu äger vederbörandes förtroende. Han var ämnad att under Pukes öfverbefäl sättas à la tête för landtrupperna, men nu hör jag det skall blifvit ändradt.» Dessa ord synas mig nämligen icke åsyfta, att Sandels skulle få befälet öfver Norra arméen, utan snarare öfver den del af Kustarméen, som skulle åtfölja Puke. Men var detta meningen, torde det omintetgjorts af Adlercreutz. Det är alltför troligt, att den ofördelaktiga tanke om Sandels' karakter, som röjer sig i ett af Adlercreutz' bref till Wrede[2] varit öfverensstämmande med sanningen. Men det ser dock ut, som om Adlercreutz låtit öfverflytta nyssnämnda ofördelaktiga tanke äfven på Sandels som general, och detta måste man beklaga.

Af det ofvan sagda torde framgå, att ingendera af de bägge rivaliserande revolutionscheferna lyckats fullständigt genomdrifva sin vilja i fråga om befälhafvarna. Deras strid hade således ändats i en kompromiss. Men som denna först efter den svåraste födslovånda kommit till, måste den utöfva en skadlig inverkan på själfva den slutliga planen för expeditionen. De fel och brister, som vidlådde denna plan afhjälptes ej, utan tvärt om förvärrades genom själfva utrustningen af expeditionen, hvilken i det följande skall behandlas.

(Forts. och slut n. å.)

[1] Till Wrede $^{21}/_{7}$, Bil. V.
[2] $^{10}/_{6}$, Bil. V.

Strödda meddelanden och aktstycken.

Hans Järtas berättelse om förberedelserna till 1809 års revolution.

Den berättelse af Hans Järta om förberedelserna till 1809 års revolution, som här nedan efter en handskrift i Riksarkivet meddelas, har förut dock i en annan handskrift varit tillgänglig för frih. Louis De Geer, som i sin minnesteckning af Hans Järta, föredragen på Vetenskapsakademiens högtidsdag 1874, s. 16—20 meddelat ett utdrag ur densamma. Detta utdrag har sedermera H. Forssell i sin biografi öfver Hans Järta (Valda skrifter I, s. XXVII) infört. Själfva berättelsen torde dock förtjäna att i sin helhet göras tillgänglig. Så vidt Red. kunnat finna, förekommer i Riksarkivets handskrift, som icke är original, ingenting som strider mot frih. De Geers referat, med ett enda undantag. Det stycke, som i frih. De Geers teckning förekommer s. 20, r. 4 f. och handlar om, huru Järta räddade de misstänkta från att arresteras genom att begifva sig till en af de högsta ämbetsmännen och förklara att han (Järta), om arresteringen ägde rum, skulle uppträda som advokat för en af sammansvärjningens hufvudmän och anklaga regeringens egna ledamöter för en medbrottslighet, som skulle kostat dem hufvudet, nämligen att hafva afvetat men för konungen dolt vestra arméens uppbrott. Hvarpå denna lucka i Riksarkivets handskrift beror, känner jag icke.

* * *

Berättelse om 1809 års Revolution.

Den första tanken om en revolution emot konung Gustaf Adolf uppkom troligen hos officerarne af det degraderade gardet. Obestämda förslag dertill meddelades mig redan i november månad 1808 af dåvarande kaptenen vid detta garde, majoren, nu lands-

höfdingen baron Jakob Cederström, som genom en tredje person sökt min bekantskap. Jag fann dessa förslag omogna och yttrade det. Den rättvisa bör jag dock göra Cederström och alla andra, att de aldrig talade om annat än att sätta f. d. Konungen ur tillstånd att förstöra riket, att de aldrig sträckte sina planer emot hans person längre än till arrestering, och att de aldrig yrkade någon förföljelse mot hans rådgifvare eller andra ämbetsmän.

General Adlercreutz öfverkom i januari 1809 ifrån Finska arméen. Höljd af ära, emottogs han i Stockholm med den allmännaste entusiasm. Hans d. v. adjutant, nu general Björnstjerna blef införd i det revolutionära partiet af unga officerare och sökte att vinna en chef för detsamma uti den finska hjelten. Men Adlercreutz yrkade att genom samtal med någon om önskningarne underrättad mognare man få veta, hvad man efter en revolution ville och kunde göra för att upprätthålla regering och lagar. Till ett sådant samtal kallades jag. Det egde rum icke långt efter Adlercreutz' ankomst hos d. v. majoren Björnstjerna, som jag i dessa dagar första gången såg. Om jag rätt erinrar mig, lemnade han Adlercreutz och mig allena tillsammans. Adlercreutz förklarade med sin vanliga öppenhjertighet, att han insåge fäderneslandets ytterst vådliga belägenhet och nödvändigheten af någon förändring; att han äfven ville därtill använda sitt mod och sitt anseende, om han funne sig förvissad, att rikets räddning derigenom vunnes, men att han, som icke vore statsman och som ej kände de allmänna förhållandena inom Sverige och hufvudstaden, ville, innan han fattade sitt beslut, veta huruvida en ny regering, mäktig att förskaffa riket fred och intill dess utföra försvaret emot fienden samt bibehålla ordning och lugn inom landet, kunde efter en revolution mot den egensinnige konungen organiseras och vinna nationens förtroende. Ehuru jag förut knappt var personligen känd af honom, gjorde han mig den hedern att yttra sitt fulla förtroende till hvad jag i detta mål skulle kunna försäkra.

Jag svarade lika öppenhjertigt, att jag väl blifvit införd uti ett vådligt förtroende af några unge mäns önskningar, att jag likväl icke egde kunskap om någon ännu uppgjord plan för en ny sakernas ordning, att jag icke heller, inom min inskränkta verkningskrets, kunde uppgöra någon sådan, att jag endast hoppades att statens högre ämbetsmän, lika med alla andra medborgare öfvertygade om omöjligheten att det närvarande kunde bestå, skulle omsider nödgas träda fram att söka rädda fäderneslandet, samt att några af de närmare armékårerna måtte då äfven röra sig; men att intill dess ansåge jag detta företag att arrestera konungen, hvilket syntes utgöra det enda målet för de unge officerarnes ifver, icke kunde tjena till annat än att påskynda samhällets upplösning.

Efter att hafva af mig mottagit dessa upplysningar och hört mina tänkesätt fann Adlercreutz lika med mig, att det som hittills varit i fråga icke kunde blifva annat än ett obetänksamt vågspel,

utan någon ens sannolik nytta för riket, och han afsade sig allt deltagande däruti. Han omtalades icke heller vidare af Cederström och andra, som emellertid förföljde mig med förtroenden om sina omogna förslag, hvilkas utförande jag afvände, under det jag, såvidt mina få relationer med de högre kretsarne det medgåfvo, sökte bibringa några af statens främste ämbetsmän min öfvertygelse, att endast de genom något snart allvarligt steg, såsom ett gemensamt nedläggande af sina ämbeten,[1] kunde hejda konungens dårskap, att, om hans fall blefve oundvikligt, därigenom tillvinna sig det anseende i nationen, att styrelsen måtte kunna upprätthållas, intill dess riksens ständer kunna samlas. De unga revolutionärerna sökte jag öfvertyga om omöjligheten att uträtta något, som en enda dag skulle ega bestånd, därest icke en armékår, anförd af någon aktad chef, satte sig i rörelse mot Stockholm och sålunda började eller understödde revolutionen.

Om de planer, som emellertid förehades vid vestra arméen, egde jag ingen kunskap och vet ännu ej, hvilken var den första upphofsmannen till dem. Med öfverstelöjtnanten Georg Adlersparre hade jag ej haft någon gemenskap, sedan han året förut emottagit ett befäl och i det yttre syntes vara angelägen att återvinna konungens ynnest. Ehuru vi förut några år varit de förtroligaste vänner, höll han negociationerna om sitt återinträde i tjänst hemliga för mig och afreste äfven till arméen, utan att jag råkade honom, om också, hvilket jag ej säkert mig erinrar, han efter sakens afgörande lösligen för mig omtalade resultatet. Ifrån arméen skref han mig i början tvenne bref, men mitt svar på det senare, hvaruti han beklagade sig öfver ett mindre vänligt bemötande af flere äldre officerare vid vestra arméen och däribland af min bror baron Lars Hjerta, förorsakade troligen, att all vidare brefvexling oss emellan upphörde.

I slutet af januari eller början af februari ankom till Stockholm ifrån vestra arméen baron C. H. Ankarsvärd. Han yrkade ifrigt, att en coup de main emot konungen måtte utföras. I ett samtal med honom[2] samt baronerne Henning Wrangel och Jakob Cederström, alla officerare vid första gardet, föreställde jag dem, att till rikets räddning fordrades något mera än att konungen arresterades. Jag frågade dem, huru de ansågo en för tillfället nog stark regering därefter kunna sammansättas? Baron Ankarsvärd svarade, att hertig Karl skulle förmås att åtaga sig styrelsen. Där-

[1] Uti den Hist. Taflan om f. d. k. Gustaf IV Adolfs regering, 3:dje delen, sid. 44, har man tillegnat denna idé åt någon man, som man sökt utmärka på ett sätt, att jag ej bör tro mig vara menad, utan troligen baron Armfelt. Jag hade med honom ingen relation och vet således icke om äfven han i detta fall tänkte som jag.

[2] Jag vill erinra mig, att han då visade eller uppläste den tillärnade proklamationen af vestra arméen, men är ej säker därom. — Men det påminner jag mig med visshet, att då jag såg denna sedermera utfärdade proklamation, anmärkte jag försiktigheten däruti att ej nämna konungen eller antyda, huru med hans person skulle förfaras.

vid invände jag, att hertigen, såsom förmyndare, visat sig icke nog lita på sin egen förmåga, att han äfven nu skulle behöfva rådgifvare och att det kunde vara osäkert, åt hvilken eller hvilka han lämnade sitt förtroende. Baron Ankarsvärd inföll genast: »Adlersparre och Sköldebrand skola ställas bredvid honom och hålla honom hvar i sitt öra». Med någon värma förklarade jag, att jag bättre än någon kände desse herrars förmåga, att jag ogärna yttrade mig mot mina enskilda vänner; men att vid ett tillfälle, sådant som detta, borde jag fritt säga hvad jag tänkte; att Sköldebrand vore en hederlig man, egentligen artist, lätt vilseförd och otjänlig till all verksamhet såsom statsman; att Adlersparre hade mycken skicklighet och mycket förstånd, då han vore lugn, men att han, upprörd och i handling, såge skeft antingen öfver eller under sitt mål; att hans inträde i tjänst ej gillades af hans förra vänner och torde äfven i allmänhetens opinion hafva skadat honom, samt att hans försumlighet att vårda sina enskilda affärer och däribland att reglera förfallne diskontlån vore nog känd för att förråda en brydsam belägenhet och kunna gifva en ofördelaktig uttydning åt hans motiver, först med det oväntade steget att emottaga konungens förtroende och sedan med det bruk, han nu kunde göra af ett därigenom vunnet befäl.

I samma dagar hade öfverste Sköldebrand hemligen ankommit till Stockholm ifrån Gefle, där han kommenderade en brigad af landtvärn. Jag kallades, som jag vill minnas, dagen efter mitt samtal med Ankarsvärd till en öfverläggning med Sköldebrand och några andra, hvaribland jag erinrar mig Björnstjerna, men är ej säker om Ankarsvärd däruti deltog. Denna öfverläggning egde rum uti ett hus på Södermalm den 6 februari om aftonen. Åter omtalades såsom en afgjord sak och lätt att utöfva konungens enlevering af en hop determinerade officerare, då han for ur staden till Haga; hans afförande till Vaxholmen, där man hade dåvarande kaptenen, nu öfverste Geete vid artilleriet att lita på o. s. v. Jag gjorde, såsom alltid förut, föreställningar mot ett sådant upptåg och frågade, huru den blifvande regeringen skulle organiseras. Sköldebrand yttrade då den mening, att prins Gustaf skulle utropas till konung och drottningen styra med ett rikets råd, hvartill de ännu lefvande af den år 1789 upplösta rådkammaren skulle inkallas. Detta förslag fann jag alldeles orimligt och visade, huru omöjligt det vore, att drottningen kunde förmås att emottaga regeringen, då hennes gemål hölles arresterad, huru opopulärt det gamla rådets upplifvande blefve, huru löjligt att i ett revolutionstillstånd vänta rikets frälsning af sådana rådsherrar och regeringsledamöter som gubbarne Ridderstolpe och Liljencrantz m. m. Det var sagdt att, när hafvet lade sig, hvilket i dessa dagar skedde, skulle en eller annan bataljon af gardet kunna ifrån Åland genom hastig marsch oförmodadt ankomma till Stockholm. Ankarsvärd hade ock redan farit eller skulle fara ut till general Armfelt, som då vistades på Nynäs, en egendom nära Stockholm, för att erbjuda honom

att sätta sig i spetsen för revolutionen, ett val som jag äfven ogillade. Emellertid yrkade jag, att man icke måtte förhasta sig med ett sådant företag, som konungens arresterande, utan afvakta händelsernas vidare utveckling och i synnerhet det parti, som jag förmodade, att de högre ämbetsmännen skulle nödgas taga. Sköldebrand, som mig ovetande blifvit kallad af revolutionärerna[1] till Stockholm och som utan permission dit afrest samt där hemligen sig uppehöll, syntes ej vara nöjd med något uppskof, hvarigenom han själf råkade i våda; men omsider lofvades heligt, att konungens tillärnade arrestering ej skulle utföras, innan man hade säkrare understöd för en sådan revolution och vore öfverens om det därefter blifvande regeringsskicket. Jag gick därefter, men Björnstjerna och andra qvarstannade.

Den följande dagen hörde jag af intet, men tredje dagen eller den 8 februari om morgonen underrättade mig en falsk broder, att man beslutit att den middagen enlevera Konungen, då han skulle, såsom vanligt endast åtföljd af sin kapten-löjtnant, fara efter slutad konselj i staden till Haga; att de, som skulle utföra företaget, vore kallade till Jakob Cederström för att sedan begifva sig till Beckers värdshus vid Norrtullsgatan, där en middag för sällskapet redan vore beställd; men att de ledande personerna öfverenskommit, att jag icke skulle få någon kunskap härom. Efter denna mans önskan gick jag upp till Jacob Cederström, dit få ännu voro ankomna. Jag låtsade endast göra ett tillfälligt besök men fördröjde det, ehuru generad däraf man visade sig, intill dess Sköldebrand med flera anlände och genom en särskild dörr ifrån förstugan infördes i det innersta af trenne rum. Slutligen förblef jag ensam uti det yttre, då de därvarande äfven ingingo i det inre, till hvilket dörren var igenlåten och nu äfven igenslöts men icke lästes. När jag hörde Sköldebrands röst höjas, steg äfven jag in och midt i kretsen af de sammansvurna började tala. Med bestämd ton sade jag ungefärligen dessa ord: »Jag har anledning att tro herrarne här vara samlade att nu utföra ett företag, som länge varit i fråga. De fleste ibland herrarne, som veta att jag haft kunskap om saken, torde äfven tro, att jag beredt det som fordras för att fullfölja rikets frälsning. Jag anser mig därföre till min heders försvar böra förklara, att, så vidt mig är bekant, ingen ting är beredt, att jag därföre afstyrkt det steg, som man nu vill precipitera, samt att jag alldeles icke vet, om någon regering eller hvilken oss ämnas? Jag afträder således med det beslut att dela edert öde, om ert företag misslyckas, men att, om det har framgång, vara den första, som deklarerar sig emot er.» — Sköldebrand, dekontenanserad, svarade endast: »Vi lofva och fordra diskretion».

De fleste, okunnige om det som föregått, syntes förvånade, och utan att stänga mig utgången, som jag väntat, läto de mig hinna till salens yttre dörr, då flere kommo efter mig för att i vänliga

[1] Måhända af Ankarsvärd.

ordalag begära, att jag ville stanna. Sköldebrand stod flat. Mången ibland 16 eller 17 personer visade sig missnöjd och bekymrad, när jag vidare berättade, huru ett gifvet löfte blifvit sviket, samt det under samtalen upplystes ibland annat, att man ännu kl. 11 icke hade i ordning den täcksläda, uti hvilken konungen kl. 2 skulle afföras till Vaxholmen.[1] Björnstjerna, som bibehöll lugn och sans, föreställde dem då, att man gått för långt för att kunna stanna och fordrade en omröstning, hvarvid pluraliteten beslöt, att intet annat kunde göras, än att några skulle äta sin middag på Beckers värdshus, så att icke beställningen måtte väcka uppseende. Det skedde, och de sågo med harm konungen på väntad stund passera.

Jag gick ifrån Cederström, glad att hafva hindrat ett upptåg af de rysligaste följder och däribland sannolikt ett konungamord, som, ehvad afsky alla de obetänksamme men ädelt sinnade revolutionärerna hyste därför, dock kunnat blifva oundvikligt, innan man hunnit till Vaxholmen, hvarest en eller par landtvärns bataljoner, under okändt befäl, troligen icke heller kunnat öfvertalas att hålla konungen fången. Man lärer emellertid hafva glömt att gifva återbud åt Geete, äfvensom åt befälet för tvenne till vakthållning vid Haga förlagda skvadroner af lifregementet. Denna trupp var den enda, som man kunde påräkna och hvars officerare man vågat vidtala. Desse hade ock gifvit ordres, som kunnat blifva för dem vådliga, väntade med otålighet vid den bestämda tiden bud att sitta upp, men fingo först på eftermiddagen veta, att företaget blifvit inställdt. Garnisonen i hufvudstaden utgjordes af tvenne pommerska regementer, med hvilkas officerskårer revolutionärerna ej hade någon gemenskap, och som ofelbart genast förklarat sig för konungen, då ingen högre befälhafvare, som de kände och aktade, stod i spetsen för revolutionen.

Hemligheten var så illa bevarad, att då jag kl. 1 samma dag råkade på gatan en bekant, grosshandlaren Carl Östberg, sade han mig betydningsfullt: *Nu snart gäller det*. Han var känd med en lurendräjare kapten Ehrenhoff, morbror åt baron G. Lagerbjelke; och jag fick de följande dagarne af samma man veta, att sedan de unga herrarna funnit mig vara alltför betänksam, hade de utvalt baron Lagerbjelke till sin statsman. Oaktadt sina enskilda förbindelser med konungen hade han funnit sig smickrad af förtroendet och deltog sedermera ibland annat i en konferens med general Armfelt, hvarvid dock intet beslut kunde fattas. Sköldebrand hade emellertid fått ordres att komma till Stockholm, som troligen general Tibell, underrättad om hans hemliga vistande där, utverkat. Säkert

[1] I Hist. Tafla om f. d. kon. Gustaf IV Adolfs regering 3:de del, sid. 41 säges, att man d. 8 febr. samlat sig *för att rådfråga den man, som ansåg företaget förhastadt*. De omständigheter, jag här berättat, bevisa att man ej hade en sådan afsikt med samlingen, till hvilken jag ej var kallad, och där man, när öfverläggningarne skulle börjas, lämnade mig *ensam* i ett yttre rum

år, att Sköldebrand besökte Tibell,[1] men möjligen först sedan desse ordres blifvit utfärdade. Han var emellertid härigenom tryggad.

Jag lämnades nu i ro och såg hvarken Cederström eller någon annan af de unga hufvudmännen, som alla voro högst förtörnade på mig. Utan vidare förbindelse med dem nyttjade jag tillfället af mina slägtrelationer med presidenten i Statskontoret baron Lagerheim för att söka öfvertyga honom och måhända genom honom andra högre ämbetsmän, att endast de med ett raskt steg kunde afvända något rysligt utbrott af den allmänna sinnesjäsningen. Detsamma sade jag tidt och ofta åt personer, som hade ett närmare tillträde til riksdrotset.

Den 7 eller 8 mars sände J. Cederström, hvilken för sin blessyr då hade svårt att gå ut, sin kusin stallmästaren baron And. Cederström till mig för att begära, att jag med glömska af det framfarna ville genast besöka honom, och hade, om jag rätt minnes, lemnat den utskickade i händerna ett bref ifrån baron C. H. Ankarsvärd, i anledning hvaraf han önskade ett samtal med mig. Jag gick genast upp till J. Cederström, boende vid Norrmalmstorg, några hus ifrån mig. Brefvet, som varit förségladt under ett sigill med Georg Adlersparres namnchiffer, men hvaruti han för öfrigt ej nämdes, var undertecknadt af C. H. Ankarsvärd samt dateradt Karlstad den 5 mars och innehöll utom några stora revolutionsfraser endast att vestra arméens högra flygel skulle bryta upp den 7 för att marschera på Stockholm, men utmärkte hvarken stället, hvarifrån uppbrottet skulle ske, styrkan eller marschdagarna. En kornett grefve Hamilton, som öfverfört det, hade aflemnat till general Adlercreutz ett annat, som äfven lärer vara skrifvet och undertecknadt af Ankarsvärd, samt vidare rest eller skulle resa till arméen på Åland. Jag sade nu åt Jacob Cederström: att när det inbördes kriget sålunda vore tändt, måste äfven jag medgifva, att man, så fort ske kunde, borde försäkra sig om konungens person; att jag nu ville härom tala med Adlercreutz, samt att då vestra arméen, som vi förmodade hafva den 7 uppbrutit ifrån Karlstad för att med marche forcée hasta till Stockholm, troligen vore redan långt avancerad och konungen skulle snart få tidning därom, vore det angeläget, dels att genast låta utgå ett doft rykte härom, så att man uti hufvudstaden måtte känna den allmänna vådan, och dels att samla män, som vore att lita på. Jag begaf mig till Adlercreutz, som likväl ännu yttrade sig obenägen att göra något.[2]

[1] Denne mans förhållande under k. Gustaf Adolfs sista regeringstid är lika tvetydigt, som hans förhållande sedermera och måhända intill närvarande stund. Jag har anledning tro att Sköldebrand *själf* begärde af honom de räddande orderna.

[2] Jag, som ännu inte hade någon aning om Adlersparres ovilja och misstroende mot mig, ansåg nödigt att låta honom veta tillståndet i Stockholm samt att Adlercreutz ännu icke kunnat decideras till något afgörande steg. En ung officer, löjtnant Pantzarhjelm, erbjöd sig att resa mot Adlersparre med dessa underrättelser samt tillika med begäran, att han måtte i allt möjligt påskynda sin marsch. Något bref borde Cederström och jag ej fordra att Pantzarhjelm

Brefvet, som jag tagit i mina händer, visade jag för presidenten Lagerheim samt för sedermera presidenten Tersmeden. Om vestra arméens rörelse, blott såsom ett rykte, lemnade jag förtroende åt Johan Westin och någon mera ibland borgerskapet. Det dröjde ock icke länge, innan detta rykte var i hemligt omlopp och kom genom öfverste Rhodez till Hans Exc. Stedingk, som genast for ut till Haga för att därom underrätta konungen, hvilken envist förklarade saken omöjlig, insulterade grefve Stedingk, lät arrestera Rhodez och och befallte ett polisförhör med personer af den så kallade Societeten, där ryktet skulle hafva varit omtaladt.

Vi voro den 9:de omkring kl. 6 e. m. till ett antal af 10 eller 12 personer samlade hos Jacob Cederström för att rådgöra, då kammarherren baron Claes Rålamb, ankommande från Haga, underrättade oss, att inom några minuter konungen skulle oförmodadt anlända till staden. Straxt åtskilldes vi för att på särskilda håll vara uppmärksamme, men öfverenskommo om en point de ralliement, ifall omständigheterne det fordrade. Jag uppsökte Adlercreutz, för att underrätta honom om konungens ankomst, men träffade honom icke hemma, utan hos statssekreteraren Lagerbring, hvilken, då jag lät anmäla någon, som ville tala med Adlercreutz, först utkom och med en min, som syntes utmärka, att han ej var okunnig om sakernas ställning, drog sig undan och kallade den jag sökte. Adlercreutz var, som alltid, lugn, och sedan jag föreställt honom nödvändigheten att hindra något möjligt kraftigt steg af konungen, sade han: »Det har ingen fara, nu mera gör han intet».

Emellertid ankommo inga vidare underrättelser ifrån vestra arméen, som den 7, i stället att uppbryta ifrån Karlstad, hade då först börjat att där samla sig, som samlad dröjde der 2:ne dagar, och som vidare marscherade eller åkte med all försiktig långsamhet och med rastedagar, så att den ännu 8 dagar efter sitt annoncerade upbrott ej hunnit längre än till Örebro. Konungen stärktes härigenom i sin envishet att anse ryktet ogrundadt, och alla andra lefde i en orolig väntan på utgången. Adlercreutz, hvilken den tiden var en glad middagsgäst, talade efter middagarna så öppenhjärtigt, att det skulle hafva röjt saken, om icke alla, öfvertygade om nödvändigheten af en förändring, hade för konungen allena bevarat hemligheten.

Ändtligen, söndagen den 12 om middagen ankom en af landssekreteraren Cassel hemligen utskickad rapport ifrån Örebro, hvarest ryttmästaren Charlier, lika bedragen som vi på vestra arméens upbrott och marsch, hade den 9 inryckt med sin skvadron af Lif-

på en så äfventyrlig resa skulle medföra. Denna min *sista* vänskapstjänst mot Adlersparre misstyddes och, säkerligen utan något fel af Pantzarhjelm, vanställdes i Adlersparres berättelse om revolutionen, sid. 113 i Hist. Taflan, 3:e delen.

[1] Jag tror *den* dagen, men möjligen den föregående. Det var samma dag, då Konungen af H. Exc. grefve Stedingk fått underrättelse om ryktet.

…rer, arresterat landshöfdingen Löfwensköld m. m.
… denna rapport med en bonde, som han adres-
…gt bref till n. v. justitierådet Poppius, som
… mig, aflemnande det till konungen ställda
…kreteraren Lagerbring. På eftermiddagen
…var determinerad att hindra den emel-
…gens afresa.
… lät presidenten Lagerheim under-
…om om natten blifvit vidtagna, i syn-
…ar genom försäljning af engelska subsidie-
…illkänna, att konungens afresa hvarje minut
…/2 7 gick jag upp till Adlercreutz, som då stod
… sig ut. Han talade bestämdt, men fåordigt, och
…efter, sedan han, som man sagt mig, besökt H. Exc.
…gas och H. Exc. grefve Klingspor, for han upp på slottet,
…volutionen utfördes på det sätt, som hans egen tryckta be-
…else därom beskrifver. Under detta afvaktade jag, som icke
…ade inträde i slottet, sakens utgång på yttre borggården, där jag
ibland den samlade menigheten fann tillfredsställelsen vara allmän,
då det berättades, att konungen vore försatt ur verksamhet.

Ibland det, som därefter gjorde ett särdeles fördelaktigt intryck på allmänheten, var att riksdrotset grefve Wachtmeister, ehuru svårt sjuk och efter utseendet nära döende, lät genast vid underrättelsen om det som händt bära sig i en portechaise upp till slottet för att med sina råd och sitt anseende understödja hertigen af Södermanland. Han kunde ej bära andra kläder än en vid morgonrock, hvilket gjorde hans sjuklighets tillstånd ännu synbarare. De öfrige högre ämbetsmän hade förut efter f. d. konungens befallning samlat sig på slottet. En ny provisorisk regering kom således genast i verksamhet och lugnet stördes ej ett enda ögonblick.

När vestra arméen sedermera anlände nära Stockholm och där möttes af några ibland Adlersparres och mina gemensamma vänner, förklarade han för dem, att han underrättad genom Ankarsvärd om hvad jag yttrat emot honom, och hvilket troligen blifvit skickligen vanställdt, ansåge sina enskilda relationer med mig för evigt afbrutna.[2] Medlare ville återföra de forna förhållandena emellan honom och mig, men han förblef envis att ej vilja höra någon förklaring, och jag å min sida yttrade mig visserligen vara bered-villig att söka undanrödja ett upkommet missförstånd, om det allmänna intresset sådant fordrade, men ingalunda för enskild del angelägen om Adlersparres förtroende eller måhända ynnest, samt icke böjd att erkänna något vänskapsbrott, hvartill jag ej visste

[1] Genom sin son ryttmästaren baron C. O. Lagerheim.

[2] Vi råkades sedermera icke förr än i Statsrådet och endast där, men talade då alltid vänligt med hvarandra. Att baron Ankarsvärd nyttjat Adlersparres lynne för att hindra honom att inlåta sig i någon explikation med mig, är säkert.

mig vara skyldig, när jag åt män med anspråk på heder och tystlåtenhet yppat min, ännu fortfarande, öfvertygelse endast vid ett tillfälle, då jag ovillkorligen borde yttra den. Emellertid hade en allmän ovilja emot mig utbredt sig inom den kår Adlersparre anförde; men under tidens lopp hafva de, som då misskände mig, med undantag af Adlersparre själf, baron Ankarsvärd, samt måhända någon annan, gjort mig full rättvisa.

Baron Jakob Cederström var ej heller väl omtyckt af Adlersparre själf och hans anhang. Då jag ofta fann Cederströms ifver vara obetänksam, hade jag dock vid alla tillfällen orsak att högakta hans mod, hans ihärdighet och hans oegennyttiga afsikter. Troligen kostade honom revolutionen, hvaraf han sedermera icke sökte att draga någon fördel,[1] en icke obetydlig del af hans förmögenhet. De öfrige unga officerarne syntes alla ledas af ett välvilligt, oegennyttigt nit, ehuru, såsom i dylika fall vanligt, de ville brådska med det närmaste steget för att rädda riket, utan att betänka dess följder.

Att general Adlercreutz handlade lika ädelt och förståndigt, som, då det slutligen fordrades, hjältedristigt, synes af hela denna berättelse.

Jag har nu efter 14 års förlopp omsider verkställt min föresats att uppteckna den. Mitt minne kan svika mig i någon mindre omständighet, men det hela förklarar jag vara tillförlitligt, och det må tjäna att rätta de i åtskilliga delar falska begrepp, som blifvit bibragta allmänheten genom ofullständiga och vrängda berättelser om 1809 års revolution, intagna i 3:e delen af den *Historiska Taflan om f. d. Konung Gustaf IV Adolfs senare regeringsår.* General Adlercreutz's är den enda, hvarvid jag ej har något att anmärka.

Falun den 8 juli 1823.

Hans Järta.

Smärre kritiska och historiska utflykter.[2]

10.

Om ursprunget till k. Erik XIV:s nämnd.

Erik XIV:s nämnd delade sin upphofsmans öde och öfverlefde ej sin stiftares fall. I 1569 års stora anklagelseakt mot konungen

[1] Han blef landshöfding först 6 eller 7 år därefter, då revolutionen var nära glömd. Denna befordran tillstyrkte åtminstone jag icke. Måhända hade baron Cederström, om han då önskade någon högre plats, varit bättre passande för någon blott militärisk än för den af landshöfding på Gotland.

[2] Jfr Hist. Tidskr. 1893, s. 282.

blef den icke heller uteglömd utan uppmärksammades med en särskild paragraf;[1] det var dock mindre själfva saken, än domstolens verksamhet och beroende af Jöran Persson, som man fördömde. Dess ofrälse beståndsdelar hade ock väckt adelns lifliga harm och framkallade närmast de bekanta yrkandena i fråga om 1569 års privilegier, att adelsman i brottmål skulle svara inför konungen och rikets råd eller sina vederlikar samt dömas efter Sveriges skrifna lag och icke »af sådan nämnd eller efter sådana hofartiklar», som dittills skett.[2]

I själfva institutionen har man under senare tid varit benägen att se något nytt och egendomligt, ett afbrott mot gammal häfd, till och med ett redan från början åsyftadt verktyg för vidtutseende kungliga planer, för hvilkas realiserande en laga dom kunde vara till nytta, och man har äfven gissat på utländska, engelska förebilder för densamma.[3] För något engelskt inflytande föreligger emellertid ej en skymt till verkligt bevis, och det är i och för sig ytterst osannolikt, att de kungliga giftermålsunderhandlarne, Nils Gyllenstjerna och Dionysius Beurreus, under sin vistelse vid drottning Elisabets hof skulle gifvit sig tid att taga kännedom om det engelska domstolsväsendet eller ens medfört några intryck därifrån. I hvarje fall bör en sådan förklaring, en så snar och direkt inverkan från detta land, som i det hela den tiden var Sverige så främmande, antagas, först när alla andra försök att förklara den kungliga nämndens ursprung slagit fel.

Onekligen låg det i nämndens organisation något nytt, och konungen själf var ej omedveten däraf; han hörde sig vid tillfälle för om allmogens tankar i afseende på densamma, ville veta, om den förmenade sig hafva någon nytta däraf; men det nya låg egentligen i domstolens permanenta karakter och sammansättning samt ännu mera däri, att den stängde tillträdet till regentens egen person.[4] Och icke ens i detta hänseende var den utan alla förutsättningar i landet, liksom den icke heller torde gått alldeles spårlöst förbi i afseende på rättskipningens senare utveckling.

Erik Jöransson Tegel berättar,[5] att Erik XIV på riksdagen i Arboga, april 1561, skulle hafva underrättat ständerna om sin

[1] »Til thet tridie, på thet ingen skulle undkomme hans giller och snarer, så hafver han giordt sigh en nämpd, ther efter hans vilie alle saker döme och afsäije skulle. Och hvar the icke kunde komme ther til medh Sverigis lagh, som icke heller ske kunde, så moste tå the artikler hielpe, som han hade them förestält» o. s. v. Sv. Riksdagsakt. II, s. 320.

[2] SRA. II, s. 369 m. fl. st.

[3] Järta, Sv. lagfarenh. utbildn., Valda skrifter I, s. 279; Silfverstolpe, Om Jöran Persson och konungens nämnd, Hist. Tidskr. 1881, s. 316 f.

[4] I början af sin regering lät k. Erik några [illegible] sig för i Småland: »um konungs nempd, om the henne gille eller [illegible] så hvad allmogen sade därom, att konungen i egen person [illegible] mål eller upptog alla suppliker, och icke, så[illegible] svar på dem.

[5] Jfr SRA. II, s. 3.

afsikt att förordna några »goda och förståndiga» män uti konungs nämnd, hvilka, när så behöfdes, skulle resa omkring i hvarje lands ända vid marknads- eller landstingstider samt förhöra och åtskilja »alla högmålssaker» efter deras bästa förstånd och vett, men hälften af samma nämnd skulle alltid stanna i Stockholm, »med mindre det var dess mera af nöden». Johan Messenius uppgifver i korthet i fråga om samma tidpunkt: »supremos incolis judices controversiarum ordinat». I några nu bevarade samtida handlingar finnes ingen direkt bekräftelse på dessa påståenden. Uppgiften om nämndens verksamhet, sådan den förekommer hos Tegel, hänför sig, af sammanhanget åtminstone att döma, såsom en interimistisk åtgärd, närmast till Erik XIV:s då förestående frånvaro på friareresan till England;[1] men i riksdagsbeslutet berördes den icke, och till högmålssaker var, som bekant, dess verksamhet ingalunda inskränkt. Att nämnden varit på tal under riksdagen i Arboga, äger nog sin riktighet, men lika säkert synes det vara, att en kunglig nämnd redan vid tiden för riksdagen varit organiserad. Den omtalades — utan ett ord om dess instiftelse — i Arboga artiklar, utaf hvilka den till och med skulle hafva beseglat ett exemplar,[2] såsom en högsta instans vid rättskipningen (dock alternativt med konungen själf), dit vad skedde från lagmannen eller fursten; och ett dombref af d. 12 mars 1561 (måhända det äldsta i behåll) är utfärdadt af »vi efterskrefne af k. Maj:tz nempd» (sju personer).[3] Det har också blifvit framhållet, att redan i Erik XIV:s hofartiklar eller gårdsrätt af d. 19 nov. 1560 konungs nämnd omtalas.[4] Det hette där, att alla »oenigheter, kif och trätor, som sig kunna tilldraga» (i hofvet), skulle förhöras, rannsakas och åtskiljas för de goda män, som till *konungs nämnd eller borgrätt* förordnade äro (56); att de, som af k. M:t voro förordnade att »sitta för lag och rätta», skulle efter sakens beskaffenhet döma efter två, tre, fyra eller sex svurna vittnen (57); att ingen appell finge ske ifrån konungs nämnd; dock ställdes det till konungens behag, om han i egen person ville rannsaka och förhöra »några synnerliga och högviktiga ärenden» (58). I hofartiklarne talades dock icke om nämnden såsom en högsta domstol i allmänhet.

---

[1] Eget nog förekomma de utförligaste stadgarne om nämnden likaledes i en interimistisk stadga, den instruktion nämligen, som Erik XIV 1563 utfärdade för den tillförordnade regeringen i Stockholm. I 1565 års likartade instruktion omtalas däremot nämnden icke alls. Måhända ansågs den då som en ordinarie, fast inrättning.

[2] SRA. II, s. 24.

[3] Se SRA. II, s. 4 n. 2. I urkunden förekommer icke det sedermera vanliga tillägget: »på k. M:ts vägnar den öfverste dom hafvande», men det saknas äfven i senare domar. Rasmus Ludvigssons register i K. Erik XIV:s nämnds dombok (HSH. XIII, s. 1) upptager ock en dom af den 1 mars 1561 och sedan flera från samma månad. Jfr äfven det från Gustaf Vasas sista år härstammande utkastet till Arboga artiklar (SRA. s. 22), enligt hvilket appellationen skulle gå från hertigen till *konungen* och dem af *rikets råd*, som den senare ville associera, och för hvilket nämnden sålunda är okänd.

[4] Silfverstolpe, anf. st. s. 317.

Till vissa delar hade dock nyssnämnda bestämmelser äldre förebilder, så långt tillbaka nämligen som i Gustaf Vasas gårdsrätt af 1544. Om några trätor uppkomme, hette det där (§ 22), bland konungens hoftjänare på hans slott eller gårdar, i borgläger m. fl. st., skulle efter sakens beskaffenhet därtill nämnas »6, 12 eller 24 de förståndigaste hofmän i gården», hvilka sedan skulle rannsaka och döma i målet. »De samme, som i nämndene satte blifve», hette det vidare (§ 23), skulle dessförinnan göra sin ed och sedan döma med två, fyra eller sex svurna vittnen (alldeles som i Eriks hofartiklar). Alla mål mellan hoffolket inbördes eller dem och andra undersåtar skulle vidare dömas efter gårdsrätten och, när sakerna ej där voro uttryckta, efter Sveriges landslag,[1] hvarjämte konungen förbehöll sig alla lifssaker (§ 32). Motsvarigheterna till bestämmelserna på Eriks tid äro tydliga; naturligtvis talades det icke heller 1544 om någon appell till denna domstol i konungens gård.

Sådana borgrätter voro icke så sällsynta under Gustaf Vasas tid vare sig i Stockholm eller annorstädes; från åtskilliga finnas protokoll bevarade. Rätten utgjordes under 1550-talet vanligen af 24 personer, hvilka omtalas under benämningen *nämnd* eller »de ärliga, goda män, som för rätta sutto» (ungefär samma uttryck, som användes i Erik XIV:s hofartiklar). Nämnd hade sålunda redan då blifvit beteckningen på själfva domstolen. Själfva förfaringssättet var snarlikt det, som förekom hos den kungliga nämnden; åklagare brukade uppträda, och protokollet slutade med »sentens och dom, hvilken relaterades».

Dylika borgrätter eller »borgstämmor» kan man genom protokollen följa tillbaka ända till tiden för v. Pyhys ankomst till Sverige.[2] På den tyske kanslerns tid brukade han själf, ett par riks- eller regementsråd, de högre hoffunktionärerna (hofmarskalken, stallmästaren m. fl.) bilda kärnan i domstolen, men detta förnäma element var längre fram ej så starkt representeradt: man nöjde sig med ett enda riksråd; stundom uteblef denna klass alldeles. Rätten bestod i öfrigt af ett par frälsemän, en eller ett par sekreterare och i öfrigt småsvenner, drabanter, höfvitsmän, »fänikedragare» m. fl.[3] Understundom förstärktes rätten genom speciellt tillkallade »sakkunniga»; en borgrätt 1551 på Väsby gård var t. ex. förstärkt med ett antal bergsmän. Såsom anklagade finner man under de senare åren vanligen fogdar, som bekant en tjänstemannaklass, för hvilken den kungliga nämnden ofta var forum.

[1] Ej ensamt efter gårdsrätten, såsom Geijer uppgifv
II, s. 122.

[2] Under 1550-talet finnas borgrättsprotokoll nästan
Gustaf Vasas gårdsrätt skulle borgstämma hållas minst

[3] Sådana talrikt sammansatta domstolar finner
då vid högförräderiprocesser. Se t. ex. domen öf
son och hans medbrottsliga 5/5 1536 (Gustaf
borgrättsprotokoll förekomma emellertid icke
kan antaga att borgrätten först då börjat funkti

Borgrätten hade sålunda blifvit en under Gustaf I:s tid ofta nog anlitad domstolsform såsom forum för fogdar, knekthöfvitsmän, knektar och hoffolk. Domstolen kallades nämnd. Permanent hade den däremot veterligen icke blifvit; *konungens* nämnd kallades den icke heller. Men anknytningspunkter funnos dock för Eriks anordningar. Det är emellertid icke hos dessa borgrätter ensamt, som förebilderna för den kungliga nämnden äro att söka.

Under Gustaf Vasas regering hade medeltidens räfsteting visserligen icke alldeles upphört, men det hölls icke längre regelbundet, såsom landslagen föreskref, och det hade fått till uppgift mindre rättskipningen i och för sig, än afgörande af kamerala tvister mellan kronan, frälse och skatte om jord, afhjälpande af allmogens besvär, reglering af beskattningen m. m. d. För att få rätt vände man sig vanligen hellre i första eller sista hand till konungen själf, som personligen dömde eller öfverlämnade målet åt riksrådet, i viktiga fall förstärkt af en större eller mindre mängd af adeln eller med borgmästare och råd i den stad, där rättegången hölls. Rättskipningen *vid hofvet* blef vida viktigare än räfstetinget. I dessa förhållanden ingrep den äfventyrlige och mångfrestande främlingen Conrad v. Pyhy med sitt försök att organisera den första ständiga öfverdomstolen; äran däraf kan nämligen svårligen tillfalla Erik XIV. Det kungl. »regementet» skulle, efter tyskt mönster, blifva både ett statsråd och en högsta domstol samt höll, så vidt man af bevarade protokollsfragment kan döma, regelbundet nog sammanträden, så länge den tyske kanslern var närvarande. Regementsråden dömde, stundom på egen hand; de deltogo i Stockholm i de nyss omtalade borgrätterna, från hvilka det stundom är svårt att skilja »regementet», och tillkallade emellanåt till rättens förstärkande andra sakkunniga. De upptogo vad från lägre domstolar men dömde äfven i första instans. Äfven här uppträdde inför rätten i brottmål en åklagare, antingen någon af rättens egna medlemmar eller en »riksprofoss». Äfven här fördes ett protokoll öfver förloppet, slutande med domen eller sententzen, som i brottmål (liksom vid borgrätten) gärna gick ut på att döma vederbörande från halsen, eller »från lifvet till döden», ehuru stundom med nådehänvisning till konungen.

»Regementet» fungerade vanligen i Stockholm men det satt äfven i Uppsala vid distingen eller eriksmässan, dit folk från hela riket brukade samlas; borgmästare och råd brukade då förstärka rätten, liksom i hufvudstaden dennas magistrat. Det var sålunda till viss grad en öfverdomstol på rörlig fot. År 1541 höll denna sålunda session i Uppsala båda de nämnda terminerna. I maj månad detta år dömde den särskildt i andliga mål. Den var då förstärkt, utom af borgmästare och råd i Uppsala, samt åtskilliga »fänikedragare», sekreterare och andra af ringa börd, äfven af ärkebiskopen, mäster Olof och mäster Laurents Andree. Med den sistnämnde kan knappt någon annan åsyftas än den ryktbare Laurentius Andreæ;

det är då veterligen sista gången den nämnda reformatorn uppträdde offentligen.

Denna domstolsorganisation försvann ej med den tyska kanslerens fall, äfven om »regementet» i egentlig mening upphörde och exemplen på dess verksamhet ej äro så många. 1545 hölls en session på Stockholms rådhus, bestående af 9 riksråd samt 11 andra frälsemän, där äfven ärenden, som behandlats på lagmansting i Uppland afdömdes. 1553 hölls en session vid distingsmarknaden i Uppsala. Rätten bestod af 16 personer, ett par riksråd, men i öfrigt sekreterare med flera lågfrälse och ofrälse. Det hade bl. a. vädjats från en häradsrätt under »första rättgång i Upsala besittia skulle». Uttrycket vittnar om, att en viss regelbundenhet utvecklat sig i afseende på dessa sessioner.

Vi ha här tydligen funnit den andra förebilden för konung Eriks nämnd. Det lågfrälse eller ofrälse elementet var ej sällan starkt representeradt äfven i den senast nämnda domstolen, ehuru ännu mera i borgrätten. Det blef som bekant förhärskande i den kungliga nämnden, och däri låg visserligen en förändring, en nyhet, men rikets råd voro dock stundom äfven i den senare med. Liksom sina förebilder på Gustaf Vasas tid, förstärktes konung Eriks nämnd stundom af borgmästare och råd, stundom af andra »sakkunniga». Riksprofossen kan såsom allmän åklagare anses vara urtypen till konungens prokurator. Sina sessioner förlade nämnden ej sällan till Uppsala; rättegångssätt, protokoll, dom eller sentents ha likaledes sina motsvarigheter.

Hvad Erik XIV eller Jöran Persson sålunda gjorde, det var detsamma, som v. Pyhy en gång försökt, eller att ordna rättskipningen vid hofvet — »hofrätt» kallas Erik XIV:s hofartiklar, »hofrichter» och »hofrethe» förekommer redan i de Pyhyska protokollen — men de förstnämnde bildade endast en öfverdomstol med frånskiljande af de administrativa uppgifter, som det Pyhyska »regementet» haft; det var sålunda också något nytt. De gåfvo denna domstol en mera permanent form och en mera fix sammansättning än borgrätten åtminstone ägt. Genom att i de flesta fall ej tillkalla riksråden gåfvo de den en mera borgerlig, en mera yrkesmässig karakter, om man så vill. Och tankegången torde ha varit densamma, som hertig Karl längre fram vid ett liknande försök att ordna rättskipningen vid hofvet gaf uttryck åt, nämligen dels [illegible] somliga saker vädjades under honom från lagmansting [illegible] somliga »tilldrogo sig vid hofvet», så att de icke kund[illegible] härads- eller lagmansrätter.

Den kungliga nämnden var sålunda icke någo[illegible] lös nyhet i vår rättskipnings historia och vi beh[illegible] Nordsjön för att finna dess förebilder. Det [illegible] försöken att ordna rättskipningen vid hofve[illegible] mynnade i organisationen af den kungliga [illegible] kallad för konungens nämnd. Men visserlig[illegible]

Eriks nämnd borgrätten med dess af hofartiklarne bestämda rättegångssätt och dess stränga straff utöfvat ett öfvervägande och mindre lyckligt inflytande.

Med den gamla konungsnämnden hade däremot Erik XIV:s kungliga nämnd föga gemensamt mer än namnet. En sådan skulle det enligt den första organisationen funnits i hvarje lagsaga men den hade en mycket begränsad verksamhet. Den fick denna verksamhet något utvidgad genom Magnus Erikssons stadgar; brott mot konungabalken samt mål angående högförräderi hörde under densamma, och däri fanns onekligen en beröringspunkt med Erik XIV:s nämnd. Kristoffers landslag kände återigen icke någon själfständig konungsnämnd utan hade kombinerat densamma med räfstetinget såsom en rannsakningsnämnd. Där förekom den emellertid fortfarande och nämnes någon gång, ehuru sällan. Egendomligt nog omtalas en sådan *konungsnämnd* vid den konungsräfst, som Svante Sture m. fl. höll i Västergötland 1558 och där Jöran Persson, själen i den snart inrättade kungliga nämnden, följde med som sekreterare. På Sveriges lag, »som förmäler att konungsnämnd skulle vara», beropade sig emellertid, som bekant, Erik XIV, när det gällde att bereda nämnden underhåll och att göra den populär.

Hd.

Bidrag till svenska kyrkans historia ur inrikes arkiv.

I.

Genom ett mig förliden vårtermin tilldeladt större Sederholms inrikes resestipendium sattes jag i tillfälle att under sommaren 1894 anställa arkivforskningar såväl i hufvudstaden som i åtskilliga landsortsstäder. Det är en del af den under denna studieresa inhöstade arkivaliska skörden, som jag hoppas få efter hand offentligen framlägga under ofvanstående rubrik.

Ett af de arkiv, som först besöktes, var *Strängnäs Domkapitels*. Där fann jag bl. a. ett för forskningen förut okändt *originalbref af reformatorn Laurentius Andreæ*. Det är daterad i Upsala 1527, årets sista dag, och ställdt till biskop Magnus Sommar. Fyndet var så mycket mera oväntadt, som man antagit, att nämnda konsistorii-arkiv saknade icke blott aktstycken rörande speciellt Laurentius Andreæ utan äfven sådana angående reformatorerna och reformationsrörelsen öfver hufvud. Så säger t. ex. Th. Strömberg i sin biografi öfver *Laurentius Andreæ* (s. 8): »Jag hade trott, att åtminstone *några* gamla handlingar, som rörde reformationen och

dess män skulle kunna anträffas i Strängnäs konsistorii arkiv; men alla dessa synas redan under Gustaf I:s tid hafva blifvit aflämnade till annor ort.»

Af Laurentius Andreæ' hand äger man emellertid ej heller på »annor ort» alltför mycket i behåll. Enligt hvad vederbörande tjänstemän upplyst äger hvarken k. biblioteket i Stockholm eller Uppsala universitets bibliotek någon handskrift af honom. Riksarkivet har visserligen sådana men icke särdeles många. Tvifvelsutan är ock den i Strängnäs funna handskriften af värde redan från autografisk synpunkt sedt. Men tydligen äger den ännu större värde på grund af sitt innehåll. Hvarje nytt om än skenbart ringa meddelande, som bidrager att sprida ökadt ljus öfver reformationens väldiga brytningskamp i vårt land — vare sig det är fråga om dess kyrkliga eller politiska utvecklingssida eller bådadera — torde ock hälsas med tillfredsställelse.

Som bekant framkallades vid reformationen den första uppenbara konflikten mellan Rom och statsmyndigheterna i Sverige genom frågan om de valda biskoparnes konfirmation och vigning. Ännu vid den epokgörande Vesteråsriksdagens slut saknade de redan år 1522 utsedde biskoparne i Skara och Strängnäs, Magnus Haraldsson och Magnus Sommar, påflig konfirmation och kanonisk vigning. Lika litet hade sådan kommit electus i Åbo, Martin Skytte, till del. Härmed kunde dock icke konung Gustaf i längden vara tillfredsställd, då hans kröning enligt häfdvunnen plägsed skulle ske i närvaro af vigda biskopar och förutom electi endast den kände Vesteråsbiskopen fanns att för nämnda ändamål tillgå. Frågan kräfde alltså sin lösning. Genom skrifvelse till electus i Strängnäs den 7 nov. 1527 (Gustaf I:s Reg. IV. s. 368, 369) gifver ock konungen frågan en lösning, sådan den var att vänta från hans sida. »Ytermera» — heter det bl. a. här — »som I vel kunne besinna, ath almogen vil nepliga länger vara tilfridz, ath the icke hafva smorda biscoper, endoch samma smörielse i sanningene föge af nödhen är; therföre om I achte blifva vid eder electionem, synes oss lickt vara at lathe eder i thenna vinther viga och smöria, så ath thet skedt är innan epiphaniam domini. Hvar I och nogot fell hafve her utinnan i nogon motte, ati icke betröste thet göra, äre vi icke til sinnes ath vi achte tvinga eder ther til emott eder vilia utan begäre thå, ath I lathe oss thet få ath vetha och vi tå mågom nogon annan upsökia, som sådana fel icke hafver.»

Ställd i valet mellan att antingen underkasta sig vigning utan föregången påflig konfirmation eller afstå från biskopsstolen, valde som bekant Magnus Sommar liksom öfrige electi det förra. Denna utgång af saken stod ock i samklang med Vesteråsriksdagens beslut, namneligen med den 24:de punkten af den latinska redaktionen af ordinantian.[1] Punkten lyder så: »Item episcopi et alii prelati deinceps non mittant aliquid ad urbem Romanam pro eorum con-

[1] Momentet saknas i ordinantians svenska redaktion.

firmatione, sed sufficit quod assumantur ad hoc de consensu regis, quod semper deinceps observandum erit.» Enligt hvad allmänt uppgifves och som icke finnes skäl att betvifla, ägde ock biskopsvigning rum i Strängnäs domkyrka den 5 januari 1528,[1] hvarefter de nyvigde biskoparna begåfvo sig till Uppsala för att där assistera vid konungens kröning några dagar senare.

Det är just om den nära förestående biskopsvigningen, som Laurentius Andreæ' nyupptäckta bref rör sig, liksom om biskoparnes ställning till evangelium och konungen. Den reformatoriska grundåskådningen är omisskänlig. I de valde biskoparnes eget skön ställer Laurentius Andreæ enligt konungens uppdrag, huruvida de ville invigas till sitt ämbete i Strängnäs eller Uppsala. Det senare vore dock ur flera synpunkter tydligen att föredraga och kunde lämpligen ske omedelbart efter matutinen eller ottesångsgudstjänsten samma dag, som konungens kröning skulle äga rum. Förvisso borde biskopsvigningen då företagen förläna ökad glans åt kröningshögtidligheterna. Vigningsorten vore emellertid en fråga af ringa vikt gent emot de kraf, konungen ställde på kyrkans styresmän, nämligen att de skulle vara evangeliska, icke papistiska, biskopar, efter Herrens ord icke efter påfvens ord, o. s. v. »*Aliud* — heter det bl. a. — *a vobis non requirit* [*sc. rex*], *nisi hoc, quod a vobis requirit Deus*», i sanning gyllene ord! Då vidare Laurentius Andreæ i sitt bref eftertryckligt tager sin konung i försvar för den utspridda beskyllningen, att Gustaf ville att församlingarna skulle vara utan biskopar, anade väl brefskrifvaren föga, hurusom han själf en gång skulle med smärta bevittna konungens sträfvanden med afseende på den kyrkliga författningen icke blott för biskopsämbetets afskaffande utan äfven i ännu mer vidtgående ultraprotestantisk riktning.

Synnerligen märkligt är det formulär till biskopsed, hvilket Laurentius Andreæ i sitt postscriptum meddelar och som antagligen följdes vid själfva vigningen. Om denna vår äldsta, förut okända evangeliska biskopsed vore åtskilligt att säga. För närvarande nöja vi oss med att framhålla dess enkla, ädla form och hurusom den tydligen är ett pregnant uttryck för de grundsatser i fråga om reformationsverkets bedrifvande, hvilka vid denna tid besjälade konungen och hans medhjälpare samt i hufvudsak gjorde sig gällande vid reformationens genomförande i vårt land. Brefvets betydelsefulla tillägg liksom detsamma i dess helhet utgör för öfrigt ett ytterligare vittnesbörd om hofsamheten i det sätt, hvarpå konungen och hans förnämste rådgifvare i kyrkliga angelägenheter under första delen af hans regering gingo till väga.

Efter dessa antydningar om brefvets innehåll gå vi att meddela detsamma. Vid dess utgifvande har man sökt iakttaga all önskvärd trohet mot originalet. Interpunktionen är dock utgifvarens,

[1] Att döma af L. A. nedan meddelade bref synes dock i hög grad ovisst, om äfven Åbobiskopen Martin Skytte vid detta tillfälle, såsom allmänt antagits, erhållit sin vigning.

liksom han naturligen upplöst originalets många och starka förkortningar, samt användt i, u, v och stor begynnelsebokstaf på modernt sätt.

* * *

Laurentius Andreæ till Magnus Sommar. Uppsala d. 31 dec. 1527.

Cum sincera mei recommendatione salutem. Ita se nunc habet, reverende pater, aëris dispositio (sicut videtis), quod valde difficile, imo fere impossibile erit domino electo Aboensi et michi venire Strengas ad diem pro episcoporum consecratione præstitutum, nisi aura ex nunc subito ad intentissimum frigus mutata fuerit. Idcirco, si venerit dominus electus Scarensis, penes vos est, si vel Strengis vel hic Upsalie consecrari vultis, quod non incommode in die coronationis regis statim post matutinas fieret, et certe per hoc sollennitatis splendor augeretur. Alioqui petit dominus electus Aboensis, quod adminus ipse tunc hic consecrari possit. Non vult dominus rex, quod vos, domini consecrandi, juramentum aliquod in vestra consecratione præstetis pape sed sibi. Idcirco in eventum, quo Majestas Sua vel hoc vel aliud quippiam a vobis exigere voluerit, non est absonum, quod in loco, ubi ipse præsens fuerit, consecremini, maxime quum non possim ego nomine Majestatis Sue nunc adesse. Attamen non estimo hanc causam tanti ponderis esse, ut propterea intentam Strengis consecrationem postponatis, si omnino eam ibi fieri volueritis. Præcipuum erit, quod a vobis exiget rex, quod velit vos esse episcopos evangelicos, non papisticos, episcopos inquam secundum verbum domini, non secundum verbum pape, nempe qui intendatis officio, quod vobis præscripserat Deus, nec plus de hoc mundo velitis, quam quantum ad illud officium explendum necessarium fuerit. Numquam fuit mens Majestatis Sue, quod velit ecclesias sine episcopis esse, prout false contra eum garriunt aliqui. Fateor, papisticos non vult, qui nichil minus sunt quam episcopi. Eos vult, qui prædicent ac promoveant verbum Dei, quibus etiam scit vite necessaria deberi, sicut scriptum est: »ne claudas os bovi trituranti!» Aliud a vobis non requirit, nisi hoc, quod etiam a vobis requirit Deus. Quo per vos admisso seu promisso, perinde est Majestati Sue, ubi consecramini. Si usque ad coronationem regis negocium differtis, oportet tunc statim scribere episcopo Arosiensi, ne veniat Strengas pro hac vice. Valete. Ex Upsalia mdxxviij[1] die S. Siluestri.

Laurencius Andree.

[1] Brefskrifvaren torde räknat året från d. 25 dec.

Tillägg.

Fiat per vos cedula ac per ceteros consecrandos secundum hunc, qui sequitur, tenorem ac ante consecrationem publice legatur, et consecremini postea in dei nomine:

Ego Magnus Sommar, electus et nunc ex voluntate Dei consecrandus episcopus Strengnensis promitto Deo pro possibilitate mea ac iuxta gratiam, quam michi donaverit dominus, prædicare et promovere sanctum evangelium suum;

de sumptibus ac redditibus, qui ad illud officium explendum necessarii fuerint, contentum fore;

domino meo regi fidelitatem servare;

ceteraque facere, que ad christianum episcopum secundum Deum et conscientiam meam spectare novero.

Ita michi propicius sit Deus. In cuius mei promissi testimonium hanc cedulam manu mea propria scripsi et subscripsi.

Strengis in vigilia epiphanie domini anno domini mdxxviij.

Ita est ego Magnus, qui supra scripsi.

A tergo: Reverendo in Christo patri et Domino, domino Magno, Electo Stregenensi, amico suo fidelissimo.[1]

Herman Lundström.

Gustaf Adolfsfesten 1894.

»Sannerligen jag hafver aldrig näst Gud litat till någon annan makt än den, som af svenska mäns trohet kommer.»

»I nödens stund har svenska folket litat till Gud och sig själfvan.»

Gustaf II Adolf.

Att hans undersåtar måtte i god åminnelse bevara hans gärningar, var en önskan Gustaf Adolf uttalade vid sin kröning 1617. Att denna önskan i rikt mått gått i fullbordan, icke endast inom Sverige utan i hela det protestantiska Europa, därom vittna de minnesfester, som i dessa dagar firats. Det torde i sitt slag vara enastående att svenskar och finnar, tyskar och holländare fira ett och samma furstenamn som ett dyrbart minne, att till och med danskar och norrmän haft ord af tacksamt erkännande för den, som dock, medan han lefde, var deras politiske motståndare. »Gustaf

[1] På yttre bladet förekomma af annan hand några anteckningar utan större betydelse.

Adolfs minne skall i Finland vara och förblifva firadt och välsignadt», skrifver den frejdade gamle forskaren C. G. Estlander i sista häftet af Finsk Tidskrift, och visar, huru Finland för sin borgerliga frihet i närvarande stund ytterst har Gustaf Adolfs verk att tacka. »Den protestantiska kristenheten», skrifver i Preussische Jahrbücher en af den tyska historieforskningens ledande män i vår tid, professor Max Lenz i Berlin, »rustar sig att fira minnet af den nordiske hjälten, som i den tyska historiens mörkaste tider, i de blodigaste striders förvirring räddande uppträdde för Martin Luthers redan sviktande tro», och han fortsätter med att framhålla icke blott Gustaf Adolfs världshistoriska insats, utan ock betydelsen af den kamp för vesterländsk kultur, som Sverige utkämpade bortom Östersjön mot ryssar och polackar. Vi känna intet ädlare minne näst honom, som historien kallar Vilhelm den tystlåtne», så ljuder en stämma från Holland i dessa dagar. Tyska protestanter ha infunnit sig här för att hedra detta minne, som ännu lefver som befriarens ända bort i Siebenbürgen. Väl har ett och annat missljud förnummits från det ultramontana lägret i Tyskland, från tyska och svenska socialister, från några partigängare, för hvilka religion och fädernesland förlorat betydelse, men de ha förklingat tämligen opåaktade. Det har visat sig icke duga hvarken inför vetenskapens eller allmänhetens domstol att sammanställa Gustaf Adolf med Ferdinand II, och om hundra år härefter i ett självständigt Sverige ännu en minnesfest skulle firas öfver Gustaf Adolf, skall omdömet säkert blifva detsamma. För de viktigare litterära bidragen från Sverige och utlandet till denna minnesdag hänvisa vi till litteraturafdelningen i detta och följande häften. Några ord skola här blott sägas om några af den lätt förgätna tidningsliteraturens viktigaste företeelser.

* * *

De populära vecko- och tidskrifterna, liksom de flesta dagliga tidningarna ha täflat om att lämna bidrag till firande af det stora minnet. En särskild festpublikation, ägnad Gustaf Adolf och hans samtida, med många illustrationer och textbidrag af O. Sjögren, E. Svensén, L. G. Tidander m. fl. har likaledes utkommit. *Nya Dagligt Allehanda* och *Illustrerad Tidning* ha vidare utgifvit festnummer och *Stockholms Dagblads* extranummer för den 9 december var hufvudsakligen ägnadt åt Gustaf Adolf. Det sistnämnda meddelade sålunda utförliga utdrag ur Johannes Botvidi's likpredikan, som innehåller en berömd karakteristik öfver den fallna hjälten och konungen, om Gustaf Adolfs tal, hans bref till Ebba Brahe, en särskild uppsats ur *Gustaf Adolfsminnen i Stockholm* m. m. Allehandas festnummer innehöll bl. a. en karaktersteckning af E. Hildebrand, ett af C. Kjellberg meddeladt, hittills okändt aktstycke, *Karl IX:s instruktion för Gustaf II Adolf* eller snarare lefnadsregler, som, ifall det verkligen är autentikt — det innehåller näm-

ligen ett och annat frapperande och besynnerligt, som det här dock icke är tillfälle att närmare ingå på — naturligtvis är af stort intresse, vidare en uppsats om *Gustaf Adolfs ättlingar inom och utom Sverige* m. m. — *Ord och Bilds* decemberhäfte var likaledes till stor del ägnadt åt Gustaf Adolf. Det innehöll en utförligare lefnadsteckning, författad af H. Wieselgren, samt en intressant, illustrerad uppsats af C. A. Ossbahr: *Ett minne från Gustaf Adolfs likbegängelse*, innehållande en redogörelse för liktågen både i Wollgast 1633 och i Sverige, från Nyköping till Stockholm, 1634. *Göteborgs handels och Sjöfartstidning* har i sitt Gustaf Adolfs-nummer uppsatser af H. Hjärne: *Vårt trosarf efter Gustaf Adolf*, af H. Schück: *Gustaf Adolfs skrifter*, af K. Varburg: *Gustaf Adolf i svensk diktning*, af W. Berg: *Några drag ur Göteborgs historia under Gustaf Adolf m. m.*

I *Posttidningen* förekom bl. a. ett meddelande af den genomskinliga signaturen C. S., som bör räddas från glömskan. Det gällde den famösa medalj, som Gustaf Adolf 1629 skulle låtit prägla med inskriften: *Gustavus Adolphus rex Sveciæ, magnus dux Moschoviæ, fidei veræ et sinceræ religionis Lutheranæ defensor, regn. Galliæ, Angl. Scot. et Hybern: generalis et summi (!) belli præfectus, oceani et maris balthici admiralius et urbis Stralsundensis patronus.* Denna, ifall den vore äkta, om en löjlig och barnslig fåfänga vittnande inskrift har Gustaf Droysen jämte själfva medaljen i sin bekanta bok om Gustaf Adolf tagit för god såsom bevis på den svenske konungens högtflygande äregiriga planer. Meddelaren i Posttidningen påvisar nu, att en dylik medalj aldrig har existerat och att själfva inskriften måste blifvit hopsatt antingen af »någon entusiastisk protestant» eller »i österrikiskt-katolskt intresse för att hos Gustaf Adolfs egna vänner och bundsförvanter söka väcka misstro och fruktan beträffande hans syften».

De utkomna minnesbladen få ett särskildt intresse genom de många bilder af Gustaf Adolf, som de meddela. Ord och Bild bjuder sålunda på Trautmanns ungdomsporträtt, på Porbus d. y:s helfigur från de senare åren, som af Gustaf Adolf skänktes till Alexander Leslie, på helfigurer från Uppsala rådhus och Ulriksdal, bland andra illustrationer dessutom en afbildning af det i arkivarien frih. B. Taubes ägo befintliga vackra elfenbenssnideriet från 1600-talet öfver Gustaf Adolfs död vid Lützen; den Sjögrenska festskriften på Kilians kopparstick, helfiguren i Kungsholms kyrka och bronsbysten af Georg Petel. Sistnämnda byst, som anses vara ett af de mest autentiska samtida porträtten, återgifves i större skala i Illustrerad Tidning, som dessutom har bilderna af Miereveld (Delff) samt i Uppsala rådhus och Kungsholms kyrka; Dagligt Allehanda återger ett kopparstick af italienaren Benaglio, Stockholms Dagblad kopparsticket efter Miereveld o. s. v.

Underrättelser.

— Den engelske historieskrifvaren James Anthony Froude afled i slutet af oktober d. å., 76 år gammal. Efter att från början ha varit präst lämnade han snart kyrkans tjänst och ägnade sig åt författareverksamhet särskildt på det historiska området. Detta gjorde också, att han omsider år 1892 utnämndes till »regius professor» i historia vid universitetet i Oxford, på hvilken plats han efterträdde Freeman. Hans förnämsta historiska verk var »History of England from the fall of Wolsey to the defeat of the Armada» uti 12 delar. Han utmärkte sig för en glänsande stil, jämförlig med Macaulays, men ansågs vara ensidig och partisk i sina omdömen, hvilket han särskildt lade i dagen vid bedömandet af Henrik VIII, som under hans framställning vardt en verklig engelsk nationalhjälte.

— Den vidtberömde assyriologen, upptäckaren af Ninives ruiner och före detta diplomaten sir Henry Austen Layard afled den 5 sistlidne juli vid 77 års ålder.

— Uti *Vitterhets-, Historie- och Antikvitets-Akademien* tog den 4 december kammarherre C. Silfverstolpe sitt inträde med uppläsande af en afhandling *Om kyrkans angrepp mot revelationes sanctæ Birgittæ.*

— Biblioteksamanuensen dr K. H. Karlsson afreste d. 6 okt. till Rom för studier i det *Vatikanska arkivet*, hvartill anslag gifvits såväl af Letterstedtska föreningen som Vitterhets-, Hist.- och Ant.-Akademien. Han lär där hafva trädt i samverkan med den danske utskickade hr Moltesen, och det är att vänta, att både goda och snabba resultat härigenom skola uppnås.

— *Göteborgs Högskola* har den 9 december af hrr Olof Wijk och Oskar Ekman mottagit en donation af 30,000 kronor, hvaraf räntan skall användas till utgifvandet af en årsskrift. Vi lyckönska högskolan till denna storartade gåfva, af hvilken den historiska forskningen i sinom tid helt visst skall draga nytta. Det är under lyckliga auspicier för det vetenskapliga arbetet, som den Göteborgska högskolan börjat och fortsatt sin verksamhet. Det faller i ögonen så mycket mer vid jämförelsen med de stormar, som synas skaka den Stockholmska institutionen af samma art, och som ej med visshet torde kunna förebyggas genom upprättande af den juridiska fakultet, som numera tyckes vara oundviklig.

— För uppbyggande af ett *stadsbibliotek i Göteborg* ha stadsfullmäktige af de i år disponibla Renströmska medlen anslagit en summa af 350,000 kronor. Önskvärdt vore, om i sammanhang härmed lokaler kunde beredas för ett provinsarkiv för en del af södra Sverige. Ett sådant arkiv i Göteborg skulle blifva af en helt annan

betydelse, än det skulle komma att få förlagdt till en afkrok, som Vadstena, och äfven Kalmar erbjuder på långt när icke samma fördelar.

— Efter långvariga underhandlingar har det omsider i Tyskland lyckats att finna en redaktör för den stora af Heeren-Ukert grundlagda samlingen af *de europeiska staternas historia*, i det professor K. Lamprecht i Leipzig åtagit sig detta uppdrag. Den nye redaktören har helt nyligen träffat aftal med vår ärade medarbetare docenten L. Stavenow om fullbordandet af den svenska afdelningen från och med frihetstiden ända fram till våra dagar. I fråga om omfånget är intet närmare bestämdt, mer än att tiden 1718—1771 skall inrymmas i ett band.

— Af *Svenska Ättartal* har tionde årgången utkommit. Vi ha ofta omnämnt, mer eller mindre utförligt, denna publikation, och den är så pass känd af alla, som intressera sig för släktforskning, att vi kunna fatta oss kort. Vi kunna nöja oss med att påpeka, att de tio årgångarna innehålla 12 uppsatser i genealogiska ämnen, däribland öfver alla svenska konungahus från och med Folkungaätten, nära 100 anträd för frälse och ofrälse personer, samt nära 1,100 ättartal för svenska ätter från och med bondens till och med konungens. Den ärade utgifvaren hotar nu att taga sin hand från verket och att draga »till ett annat land för att finna lisa». Framtiden får utvisa, huruvida uppsåtet är allvarligt. Sätter han sitt beslut i verket, så kan det ske med medvetandet att ha gagnat den svenska släktforskningen i ett omfång, hvartill sedan Anreps Ättartaflor ingen motsvarighet funnits, och med ett besvär, som säkerligen varit större än Anreps. Det är detta medvetande, som får blifva hans lön på det landtliga Tusculum, dit han säges ämna draga sig tillbaka undan världen; rikedom lärer han icke förvärfvat på sitt företag, helst de dagar längesedan äro förbi, då för en släktutredning i arfvode gåfvos »två oxar och en silfversked».

— D:r C. Wibling har nyligen utgifvit en publikation om 76 sidor, under titeln *Ur fältmarskalken Fabian Wredes papper*. Friherre Fabian Wrede (1760—1824) tillhörde den krets af unga, glada och begåfvade ädlingar, som Gustaf III älskade att samla omkring sig, och avancerade under den gustavianska nådens solsken raskt, så att vid konungens död han redan var öfverstekammarjunkare och öfverste. Konungagunsten bevarade han med ett kortare afbrott äfven under de följande regenterna och uppnådde också de högsta värdigheter, som på den militära banan voro möjliga. Men han var för öfrigt icke ovärdig den ynnest, som vederfors honom; han var en skicklig militär, icke blott en fin hofman, väl ägnad att föra befäl, lugn och rådig i farans stund, dessutom personligen hederlig och oegennyttig. Herr W., som haft tillgång till hans efterlemnade papper, meddelar i denna publikation först och främst ett fragment af en själfbiografi, som sträcker sig till 1790. Det har af andra författare varit begagnadt, men förtjänade visserligen att tryckas i sin helhet. Utg.

har försett det med upplysande noter. Wredes följande lefnadsöden skildrar utg. själf, hufvudsakligen efter tryckta böcker samt Wredes egna bref. Då utg. ej synes varit i tillfälle att för detta ändamål företaga några särskilda arkivstudier, blir framställningen gifvetvis något ofullständig men torde fylla sitt ändamål af en orienterande öfversikt. Såsom bilagor meddelas 15 bref från Gustaf III under åren 1789 och 1790, 14 bref från Gustaf IV Adolf samt 7 bref från Karl XIII (ett dock af 1804). Samlingen är i allmänhet ganska upplysande och delvis af verkligt intresse. Det är skada att utg. icke haft tillfälle att på samma gång utgifva Wredes öfriga korrespondens, bland hvilken förekomma bref från Adlercreutz, Sandels m. fl., äfvensom koncept af Wrede själf. Det hade säkerligen blifvit ett helt af ganska stort historiskt värde.

— *Svenska historiska arbeten i tysk öfversättning.* Professor Carlsons upplaga af *Karl XII:s bref* har redan för flere månader sedan utkommit på tyska och flitigt recenserats; se tidskriftsöfversikten. Samma förhållande är med öfverstlöjtnant Björlins bok *Kriget i Norge 1814* och af N. Edéns broschyr *Kielerfreden och unionen* väntas eller har redan utkommit en tysk öfversättning.

— Under titeln *Några blad ur Carleborgs grefskaps historia 1652—59* meddelar arkivarien E. W. Bergman i Sv. Litteratursällskapets i Finland *Förhandlingar och uppsatser* några skildringar, särskildt af kulturhistoriskt innehåll, från det stora Tottska grefskapet i norra Finland. Man finner här åtskilliga uppgifter om de ekonomiska förhållandena; grefvens behållna ränta (efter afdrag af omkostnaderna) uppgick under ifrågavarande tid endast till 6,000 daler silfvermynt om året — en ej synnerligt stor summa. Utförliga upplysningar meddelas om kyrkliga och skolförhållanden inom grefskapet, likaså om grefskapet i förhållande till 1655 års reduktion och om svårigheterna att drifva densamma igenom.

— I november-häftet af *Revue Historique* för i år har Fr. Funck-Brentano ägnat en artikel åt *mannen med järnmasken* eller rättare *mannen med den svarta sammetsmasken*, som sysselsatt så många historieskrifvare och romanförfattare. Någon annan mask har mannen nämligen icke burit än en sådan, som i södra Europa, Italien i synnerhet, i äldre tider varit så vanlig. Han har som bekant identifierats med otaliga personer, män och till och med kvinnor, från och med en äldre bror eller en tvillingbror till Ludvig XIV ända ned till betjänter och galna munkar. Till de senast framställda hypoteserna hör dels att han skulle varit en generallöjtnant Bulonde, men denne lefde bevisligen två år efter det den s. k. järnmasken lika bevisligen dött, dels att han varit (mirabile dictu) en betjänt vid namn Dauger. Den sistnämnda hypotesens orimlighet ådagalägges emellertid med skäl, som det här blefve för långt att upprepa. Funck-Brentano upptager en gammal gissning, bakom hvilken emellertid de förnämsta auktoriteterna stå, och tror sig vara lycklig nog att till full evidens bestyrka dess riktighet.

Mannen med sammetsmasken var statssekreteraren hos hertigen af Mantua grefve *Ercole Antonio Mattioli*. Det är bevisligt att denne för sin herres räkning 1678 afslöt en traktat med Ludvig om inrymmande af fästningen Casale åt fransmännen för en penningsumma; att han sålde hemligheten före ratifikationen till flere mot Frankrike fientliga hof; att den förbittrade franska regeringen lät i tysthet uppsnappa honom — af ingen mindre än den ryktbare Catinat — och föra honom till fästningen Pignerolo; att hertigen af Mantua ingenting hade emot en dylik bestraffning, emedan hans trolöse tjänare bl. a. gömt originalurkunderna till traktaten, för att själf kunna draga nytta af dem, och endast med svårighet kunde förmås att utlämna dem; att hvad man känner om den svarta maskens förflyttningar ända tills han stannade i Bastiljen passar in på Mattioli och på ingen annan, och att det slutligen, för att förbigå åtskilliga andra argument, finns en döds- och begrafningsattest af den 19 och 20 nov. 1703 för en fånge i Bastiljen vid namn »Marchioly»; det var samma dagar som den svarta sammetsmasken enligt andra uppgifter dog och begrofs. Mattiolis — förvandlingen till Marchioly i den illa skrifna attesten bereder ingen svårighet — höga ämbetsställning och förnäma börd förklara ju fullkomligt det undseende, hvarmed sammetsmasken bevisligen behandlades. Kring verkligheten har emellertid sägnen tidigt spunnit sin fantastiska väfnad och till detta område bör enligt Funck-Brentano hänvisas bl. a. anekdoten om den inristade silfvertallriken — enligt andra uppgifter var det en skjorta, på hvilken fången skulle skrifvit några komprometterande rader. Och sålunda skulle, såsom det synes, gåtan härmed vara löst.

— I fjol utfärdade förlagsfirman P. A. Norstedt & Söner ett upprop i syfte att utröna, huruvida tillräckligt intresse bland allmänheten funnes, för att firman utan allt för stora pekuniära uppoffringar skulle kunna våga sig på det omfattande företaget att utgifva en ny, fullständig upplaga af *Svenska adelns ättartaflor*, redigerad af skriftställaren grefve F. U. Wrangel och kaptenen Otto Bergström. Då emellertid anslutningen till det sålunda planlagda företaget visat sig allt för ringa, hafva vederbörande inskränkt sig till publicerande af ett supplementband, hvilket är afsedt att inrymma de mångfaldiga tillägg, som äro nödvändiga, för att det för ett par tre decennier sedan utgifna arbetet måtte kunna fylla en nyare tids fordringar. Då emellertid ett verk sådant som detta har sitt förnämsta värde däruti, att uppgifterna blifva så fullständiga och så korrekta som möjligt, vända sig utgifvarne i ett upprop, som åtföljer detta häfte, till svenska adeln samt intresserade samlare af genealogiska och biografiska uppgifter med en anhållan om deras understöd, hvarpå vi härmed vilja fästa uppmärksamhet.

Öfversikter och Granskningar.

Karl August Ehrensvärd. En lefnadsbild från Gustavianska tiden. Af Karl Warburg. 411 sid. Stockholm, F. & G. Beijer, 1893.

Om K. A. Ehrensvärd har ej så obetydligt förut skrifvits af Beskow, Ljunggren, Nyblæus m. fl., men en så allsidig och uttömmande skildring som föreliggande hafva vi icke ägt. Prof. Warburg har för detta sitt arbete företagit vidlyftiga arkivforskningar ej blott i offentliga, utan ock i enskilda samlingar, främst familjearkivet på Tosterup.

Ehrensvärd har åtnjutit stor berömmelse ej blott som konstfilosof, utan ock såsom sjöhjälte, men hans rätt till vår beundran i detta fall har på senaste tiden blifvit starkt ifrågasatt. Amanuensen A. Hammarskjöld har i en uppsats i Nordisk Tidskrift (häft. 4 för 1893) förklarat det vara »säkert, att Ehrensvärds storhet som amiral och sjöhjälte är behäftad med obotlig fallandesot», och lämnat en framställning af slaget vid Svensksund, stödd närmast på Ehrenströms uttalanden, hvilken framställning är mycket komprometterande för Ehrensvärd. Prof. W. har också i sitt arbete tagit upp saken till diskussion och gifvit en skildring af förhållandena vid detta tillfälle, hvilken är grundad på ett ansenligt material och säkerligen kostat förf. ej ringa möda. De egentliga tvistepunkterna äro två. Hr. H. påstår, att Ehrensvärd försummat att i tid verkställa försänkningar i sunden till flottans skydd, och att han för att rädda sin egen person lemnat striden — en omständighet, som han sedan i sin rapport sökt dölja. Hr. W:s svar härpå visar, synes mig, den första anmärkningens oriktighet; hvad den andra åter beträffar, så må han med rätta och med skärpa opponera sig mot, att Ehrensvärd framställes såsom feg och lögnaktig, men något besynnerlig förefaller fortfarande den af E. på egen hand företagna reträtten. Materialet sviker härvidlag. — Den vanliga berättelsen om konungens och E:s möte efter slaget är, såsom prof. W. visar, alldeles oriktig.

Om E:s verksamhet såsom sjömilitär öfver hufvud taget kan något omdöme ej gärna uttalas af den, hvilken, såsom anmälaren, icke är fackman och icke på egen hand satt sig in i saken. Men af själfva prof. W:s skildring tror jag mig kunna draga den slutsatsen, att det funnits få ting mellan himmel och jord, som den mångfrestande E., öfverlämnad åt sig själf och fri från yttre påtryckning, skulle ägnat

så litet intresse som sjöväsen och militära ting. Redan vid åtta års ålder blef han kadett,[1] och det kan således icke vara tal om, att han själf valt denna bana. Hans fader, den berömde Augustin, sörjde sedan för att han erhöll en grundlig utbildning i krigsväsendet. Gustaf III hopade utmärkelser på fadern, och då denne kort efter revolutionen afled, öfverflyttade han sin välvilja på sonen, som också avancerade raskt. Så kunde han redan 1780 haft utsikt att blifva sekundchef för skärgårdsflottan; hans håg härför var ej lifligare än att han föredrog att resa till Italien.[2] Fyra år senare såg han sig vid Trolles död kallad till öfveramiral och hade såsom sådan att förbereda flottan till det ryska kriget, mot hvilket han i det längsta sökte göra motstånd. Han fann flottans personal sakna nödig utbildning, och hans politiska åsikter gingo ej heller i samma riktning som konungens. Brefven till hustrun från 1789 års riksdag öfvertyga oss därom. I sitt missnöje styrktes E. ock af inflytandet från hustruns släkt, som tillhörde den fronderande adeln, hvilken usurperade namnet patrioter.

E. gick till kriget utan entusiasm, som han själf sade för att bevara sin faders verk, och det tyckes nästan, som om han ansett sitt förnämsta mål böra vara att »sauvera flottan», såsom Ankarsvärd yttrade i ett bref. E. var »icke fullt sig själf i detta krig», heter det s. 291 och Gustaf III ansåg sig ock hafva skäl till missnöje med hans ledning af skärgårdsflottan. Man må förlåta konungen, om han ej kunde uppfatta den »filosofi» E. ådagalade, då han tröstade sig öfver sitt nederlag genom att rita karrikatyrer! E. drog sig frivilligt tillbaka till Karlskrona, fann sig äfven där öfverflödig och tog så afsked i början af 1790. — Efter Gustaf III:s död blef han öfvertalad att åter öfvertaga chefskapet för sjöväsendet såsom generalamiral, men lämnade det åter 1794.

Af sin fader hade E. i arf erhållit ett namn, som denne gjort till ett bland våra största. Makten i detta namn förde E. till de mest lysande äreställen, men det gaf åt hans lif en riktning, som icke stämde öfverens med hans begåfning, fastän hans samtid och äfven han själf icke hade detta fullt klart för sig. Att han som ämbetsman hade brister — missvårdade detaljerna —, det insågs dock äfven af hans vänner.

På ett annat område, konstens, var E. vida mera hemmastadd, och han förberedde sig en tid allvarligt för öfverintendentsämbetet, som han hoppades erhålla. Den märkligaste episoden i E:s lefnad är hans stora färd till södern, åt hvilken prof. W. ägnat andra kapitlet af sin bok. Det inledes af en orienterande öfversikt af

[1] I förbigående må påpekas, att prof. W. ej nämner E:s födelsecort: jag har ej heller annorstädes funnit densamma angifven.

[2] Hammarskjöld anmärker, att prof. W. förblandat chefskapet för finska afdelningen af arméns flotta, som E. fick 1777, med chefskapet för hela den sistnämnda. Så tyckes visserligen vara fallet s. 30, men på föreg. sida finnes den riktiga uppgiften.

konstförhållandena i Sverige och af de nya åsikterna i dessa ämnen utomlands. Synnerligen intressanta äro de talrika utdragen ur E:s brefväxling med målaren Masreliez, af hvilka det framgår, att den senare varit den förres läromästare i de antikiserande teorierna. Men E. visar sig hafva en vida friare syn på den äldre konsten än Masreliez; så t. ex. kan han förstå den tidigaste renässansens verk; att han beundrat Rubens åtminstone tidigare, visar sig i det inflytande denne haft på hans egen teckning, såsom prof. W. påpekat. Å andra sidan ådagalägger han sin djupare uppfattning af konsten genom sin kritik af barockens mästare; han kan icke godkänna den stilriktning, som visar sig i det sätt, hvarpå Peterskyrkan fullbordades, och han har talrika anmärkningar att göra mot Cochin, den franske skriftställare, som var hans »cicerone» bland konstskatterna. Öfverallt i E:s omdömen möter oss en självständig ande, som har sin egen syn på tingen, vunnen genom eget arbete och egen åskådning. Originel visar han sig ock i sina reflexioner öfver etnografiska och andra förhållanden. Hans beundran för antiken ingaf honom misströstan om att konsten någonsin skulle kunna blomstra i norden; från sitt studium af Montesquieu hade han medbragt tanken om klimatets stora inverkan på folken.

I det tredje kapitlet går förf. särskildt in på en redogörelse för de skrifter, som blefvo frukten af E:s färd, resebeskrifningen och »Den fria konstens filosofi» samt promemorian för Gustaf III. Det filosofiska systemet, om man kan kalla E:s satser så, behandlas mera kortfattadt, då flera förf. förut ägnat uppmärksamhet åt denna del, såsom Atterbom, Nyblæus och Ljunggren i sin jämförelse mellan E. och Winckelman m. fl. uppsatser. Därjämte anser prof. W., att »Resan» är af större betydelse.

E:s egendomliga, kanske snarare än originella, korthuggna stil är bekant. Redan Ljunggren har i en artikel i Posttidningen 1867 påpekat, att den är frukten af ett medvetet konsekvent arbete, och prof. W. ger läsaren tillfälle till jämförelser mellan de äldre i handskrift befintliga redaktionerna och den tryckta texten. Man kommer till en vida snabbare och klarare uppfattning af E:s tankar genom att gå till väga på detta sätt, hvilket, såsom Ljunggren yttrar i den nyss omtalta artikeln, i fråga om »hvarje annan författare vore ett nonsens». Men å andra sidan går det icke längre att på Atterboms manér inlägga hos E. hvarjehanda djupsinnigheter af egen fatabur. Den mystiska vördnad, som det obegripliga så gärna inger, försvinner, och man frågar sig om detta skrifsätt verkligen är värdt så stor beundran. Det synes oss uppskrufvadt och kokett, och man föredrager gifvet E:s naturliga stil, sådan denna vida sannare och enklare, men dock med sitt originella tycke framträder i hans bref, ehuru ej heller dessa äro fria från besynnerligheter.

Såsom människa erbjuder E. många både vackra och intressanta sidor. Synnerligen älskvärda äro hans öppna, okonstlade, hjärtliga bref till sin hustru, som vittna om det vackraste förhållande dem emellan. Prof. W. synes i allmänhet hafva föredragit att genom

meddelandet af talrika »documents humains» låta läsaren ur första hand bilda sig en föreställning om E:s karakter och hela inre människa, hans Rousseauism, hans ungdomliga »weltschmerz», hans kvinnoförakt, hans deltagande i tidens mysticism, hans mångfrestande hugskott, som på ålderdomen framträdde i spekulationer om landtbruk och mycket annat. Emellertid synes det mig vara i någon mån en brist hos arbetet, att förf. icke försökt samla dessa spridda drag till en helgjuten bild af föremålet.

Åtskilliga illustrationer, återgifvande dels porträtt, dels teckningar, som flutit från E:s flitiga ritstift, öka arbetets värde. Uti domen öfver E:s karrikatyrer kan jag dock ej vara ense med prof. W. Man får väl antaga, att hvad som offentliggjorts hör till det bästa, som finnes, och många äro verkligen kvicka och träffande, men jag får bekänna, att jag ej kan finna något dylikt i t. ex. teckningen af Fjolner i mjödkaret eller bilderna till Schéeles historia. I denna punkt som i en del andra tror jag, att man varit böjd att öfverskatta E:s begåfning så väl som hans verk.

För öfrigt synes det mig just som en af de stora förtjänsterna i prof. W.:s vackra arbete, att förf. vetat hålla den gyllne medelvägen mellan blind, traditionell beundran och öfverdrifven kritik. Utan onödig polemik, med sundt och oförvilladt omdöme, med den pietet och sympati, som höfves en biograf, har förf. tecknat för oss en man, som, om han också ej kan räknas till våra största och mest omfattande snillen, dock städse skall blifva en af våra intressantaste litterära personligheter.

Otto Sylwan.

Aus der Kurländischen Vergangenheit. Bilder und Gestalten des siebzehnten Jahrhunderts von Ernst und August Seraphim. 355 s. Stuttgart, Cotta, 1893.

Under ofvanstående titel har E. och A. Seraphim påbegynt en bildserie från Kurlands historia under den tid, då detta genom grannskapet till svenska provinser kom i ständig beröring med vårt land, hvilken bildserie lofvar att blifva äfven för oss af stort intresse. Kurlands historia torde hos oss ej vara mycket känd och är ännu mindre här bearbetad. Då därför dessa skizzer sprida ljus öfver förhållanden, som en gång inverkat på vårt eget lands historia, så äro de visserligen förtjänta af all uppmärksamhet, helst teckningar äro särdeles väl gjorda. Väl kan man med afseende på ett annat omdöme, som i den senare af de båda uppsatserna

hysa något afvikande tankar, men man följer dock alltid framställningen med oförminskadt intresse.

* * *

Wolmar von Farensbach är ett namn, som är oss från Gustaf Adolfs tid välbekant. Någon helgjuten bild af mannen hafva vi, förrän vi erhöllo Ernst Seraphims skildring, icke haft. Vi hafva blott sett honom framskymta i historien än här och än där. Hvad vi emellertid också sett är, att öfverallt, där han visar sig, är ofred och ränker å färde. Öfver ingen mans historia skulle rubriken »en politisk äfventyrare» bättre kunnat passa.

Den första bekantskap, vi i våra svenska handlingar göra med Farensbach, är i hans egenskap af förrädare, då han nämligen såsom hertig Wilhelms af Kurland fältherre till Gustaf Adolf 1617 öfverlämnade den konungen i Polen tillhörande Dünamünde skans, en handling som lände visserligen till vårt gagn, men dock ingalunda till hans heder. Och om vi möjligen kunnat vara benägna att hysa någon tacksamhet mot honom för den gärningen, så sörjde han själf för, att tacksamheten ej skulle blifva lång, då han genom ett nytt förräderi strax därpå åter bragte skansen ur svenskarnes händer.

Först efter nio år (år, som för honom enligt hans biograf varit ganska händelserika, och under hvilka han bl. a. i tre år suttit i ett turkiskt fängelse) uppdyker han för ett ögonblick åter på vår horizont i Stockholm. 1626 hade nämligen hans orolige ande i något numera för oss obekant ärende fört honom hit.[1] Det enda spår vi dock denna gång finna är en kort notis från Gabriel Gustafsson Oxenstierna till hans broder rikskansleren, hvari det heter: »Farensbach hafver fått sin afsked och är sin kos. Hafver lofvat allt godt ut — si credere fas». Tydligen har han varit här, gjort något anbud samt fått något uppdrag, ehuru misstron mot honom, såsom synes, ej slumrade.

Efter två år uppträder han 1628 hos Gustaf Adolf i Preussen och går såsom hans sändebud till Siebenbürgen. Hvad han där i Sveriges intresse uträttar är *intet*, men han är outtröttlig att spinna ränker mot sin skickligare kollega Paul Strassburg, hvars fall han hardt nära lyckats att bereda, om ej Farensbachs falskhet och lögner i tid till fullo afslöjats. Någon sändning till Konstantinopel, som han själf för Gustaf Adolf föreslog, synes icke kommit till stånd. I oktober 1629 var han åter i Sverige[2] och aflade redogörelse för

---

[1] Se Axel Oxenstiernas skrifter afd. II del. 3 sid. 104. Lefnadstecknaren känner icke denna episod. Han [illegible] närmare redogörelse för eller angifvande af källor, att F[illegible] [illegible]afva varit än i Siebenbürgens än i Venedigs än i fransmä[illegible]

[2] Jämför Ax. Oxens[illegible] 185, där det uppenbarl[illegible] Uppsala i okt. 1629.

sin färd inför konungen i Upsala, men icke heller nu mottages han med synnerligt förtroende. Gabriel Gustafsson anmärker i bref till brodern om hans redogörelse: [Farensbach] »bringar ...... väl en hop med saker före, dock synes ingen synnerlig sanning vara med hans relation, efter som han icke heller är synnerligen tilltroendes.»

Under det Farensbach, varit borta hade han emellertid här hemma i Sverige haft en person, som bevakat hans intressen. Det var hans fru, en släkting till den polske fältherren Kodkiewitz. Hon vistades hos drottningen och förmådde denna att i aug. 1629 för hennes räkning af rådet begära 1,000 riksdaler. Rådet var dock nog hårdhjärtadt att förklara, det »penningarna behöfdes mycket nödigare annorstädes». [1]

Om »grefve» Farensbach — han skref sig nämligen numera så[2] — stannat kvar i landet alla de följande åtta månaderna, kan man ej se i våra handlingar, men den 29 juni 1630 underskrefs för honom i Rådet tvenne pass, ett latinskt sjöpass och ett svenskt pass[3] — och därmed är hans roll i Sverige utspelt.

Men han uppdyker snart på annat håll. Det fanns i Europa på den tiden ett sjöröfvarnäste, hvars blotta namn fyllde de sjöfarandes hjärta med skräck och fasa — det var Dünkirchen. Det skulle varit onaturligt, om icke Farensbachs namn skulle på något sätt varit förbundet med denna ort, hvarest han ägde så många själafränder och, hvarest de meriter han samlat under sin föregående bana, tycktes böra bereda honom en framskjuten plats.

Och mycket riktigt, i den svenske residentens i Danmark Fegræi bref till Rådet för d. 5 jan. 1632[4] läses: »Medan jag mentionerar om Göteborg, vill Edra Excellenser .... jag tjänsteligen icke oförmält låta, att mig är af d:r Arnisæo efter konungens egne ord berättadt, som hafver gode aviser därom, huruledes Farensbach nu, sedan några tusen man med en skeppsflotta äro arriverade uti Dünkerken ur Spanien, starkt anhåller om skepp och folk att göra ett anfall med på Elfs- och Göteborg, görandes dem alldeles den försäkringen, att det anslaget skall gå fort, däröfver de af amiralitetet gå till råds, och står däruppå, att honom skall medgifvas en hop skepp och folk uti kejsarens namn. Synes därför rådligt, man vill taga den orten uti akt, ty *det Farensbach sådant skall hafva för händer är intet hans handlingar olikt, hafver också ofta på den orten varit, att han väl alla lägenheter hafver kunnoge* och sig därför lätteligen understår att taga en sådan entreprise före.» Med anledning af detta bref vidtog rådet nödiga försvarsanstalter.

---

[1] Se Svenska Riksrådets Protokoll I, s. 195.

[2] Se ett kvitto af Farensbach i Riksarkivet dat. Paris d. $\frac{13}{23}$ sept. 1629 undertecknadt »Graf von Farensbach.»

[3] Se Svenska Riksrådets Protokoll II s. 19.

[4] Se saml. »Danica» i Riksarkivet.

Vi hafva här samlat några drag af hvad våra svenska handlingar om Farensbach berätta. En del af dessa har ej varit för hans biograf bekanta, men i den totalbild han ger passar allt särdeles väl i stycke. Det är intressant att se, något som ock ger en synnerligt karakteristisk tidsbild, hvad en förnäm och mäktig adelsman i de under Sigismunds svaga spira lydande Östersjöländerna kunde våga att taga sig före.

Redan 1611 hade han blifvit polsk guvernör öfver Livland, men hans styrelse såsom sådan karakteriseras af en samtida författare, som hans biograf citerar, på följande sätt: »Dieser führte ein so wunderbahres Regiment, dass man schier selbst nicht recht sagen konnte, ob es warhafftig also geschehn, oder ob es einem nur träumte, keiner wusste recht, wess Herrn Diener er war, er beraubte alle, schonte keinen, doch mit einer lächerlichen Umbwechselung: dessen Freund er heute gewesen war, dessen Feind war er morgen, bald war er Polnisch, bald Schwedisch bald alles, bald nichts.»

I tvisterna med Riga utvecklade han all den tyranniska brutalitet, hvaraf han var mäktig: köpmännen rånades, deras skepp anhöllos, utplundrades och brändes, deras boskapshjordar på landet bortröfvades, deras landtgårdar förstördes, folket nedhöggs o. s. v.

Det är särdeles betecknande för tillståndet i Polen vid denna tid, att intet som helst straff drabbade en man, mot hvilkens öfvervåld och laglösheter hundratals vittnen funnos, som öppet underhandlat med landets fiende och åt honom förrådt en viktig, sin konung tillhörig plats (af hvilken han dessutom först med våld satt sig i besittning), som kallade sin herres kommissarier i ansiktet för »Hundesöhne» och lofvade dem att icke lefvande komma från Mitau o. s. v.

Men Farensbach hade, han som många andra, funnit en talisman, som hos konung Sigismund skylde all öfverträdelse. Han hade, ehuru från början protestant, *öfvergått till katolicismen*, och han var klok nog att, midt under all annan ostadighet, fasthålla vid sin katolska tro. Emot en så rättrogen och ståndaktig bekännare förmådde det protestantiska Rigas klagomål intet.

Det var säkerligen med icke ringa glädje Riga såg sin plågoande 1620 öfvergifva landet för att gå i krigstjänst mot turkarne. »Otrohet, mened, självsvåld och oordningar» skall hafva varit karakteriserande för den polska hären och, om så var, passade Farensbach förträffligt i omgifningen. Att han strax råkade i fångenskap och fick i tre år sitta i ett turkiskt torn vid Konstantinopel, torde ej hafva betraktats såsom någon synnerligen stor olycka ens af konung Sigismund.

Den svenska tjänstetiden, som efter
i Europa följde, hafva vi redan omtalat, I
var inbegripen i stämplingar mot Gust
hans öfvergång i kejserlig tjänst veta vi
sida trifdes han ej länge.

I enlighet med sin vana, att utan omständigheter afkasta en klädnad, som icke passade honom, inlät han sig nu i konspirationer mot Ligan och kejsaren i afsikt att återvända till svenskarne. En själafrände fann han uti den baierska kommendanten i Ingolstadt grefve Johan Philip Cratz v. Scharpfenstein, som också var missbelåten med sin ställning. De båda herrarne beslöto att spela Ingolstadt i svenskarnes händer, men komplotten misslyckades och Farensbach drabbades nu d. 2 maj 1633 i Regensburg ändtligen af det rättvisa straffet för sina gärningar — att dö missdådarens död.

Chemnitz har i sin historia skildrat hans tragiska slut, som stod i samklang med hans lif. List, ränker och trots hade varit i lifvet hans lust, list, ränker och trots hade fört honom på schavotten. Och ännu i den stund, då skarprättarens bila drabbade honom, mötte han den med trots och förbannelser. Hans dödskamp med bödlarne var ett gräsligt skåpespel, och dess tragiska effekt ökas ännu mer däraf, att dagen efter Farensbachs död anlände en kejserlig kurir med budet om hans benådning.

En mera typisk gestalt än Farensbach för en trettioåriga krigets lyckoriddare, torde man svårligen finna. Från det ögonblick, då han först mottog statstjänst och ända till det sista i hans lif, synes han aldrig en minut hafva varit besvärad af någon känsla af moraliskt ansvar, hvarken för det sätt, hvarpå han använde sin herkuliska kroppsstyrka, eller för det, hvarpå han utöfvade sin ämbetsmannamyndighet. Hans politik var den rena egoismens, hvars ohållbarhet han dock ovederläggligen bevisade.

* * *

Die herzoglose Zeit und ihre Vorboten 1655—1660 är namnet på den andra af de båda uppsatserna, författad af August Seraphim. Den behandlar en epok i Kurlands historia, som har så mycket större intresse för oss, som det är den *svenska* politiken som här på ett afgörande sätt spelar in och åstadkommer den allvarsamma kris i landet, som betecknas genom den kurländska hertigliga familjens fängslande af den svenske generalguvenören i Riga. Det är ett ganska viktigt, ehuru kanske ej så mycket påaktadt moment i Karl Gustafs yttre politik, som här belyses. Skada är, att förf., som förstår att på ett mycket intresseväckande sätt behandla sitt ämne, icke varit i tillfälle att taga kännedom om de viktiga och ganska fullständigt bevarade *svenska* källor, som finnas i vårt riksarkiv, t. ex riksregistraturet samt M. G. de la Gardies, Duglas' och Helmfelts skrifvelser till K. M:t. En mängd nya detaljer torde där för honom vara att hämta, och vi kunna ej annat än hoppas, att i en blifvande ny upplaga de svenska aktstyckena äfven måtte få sitt ord med i laget.

Men äfven med begagnande af alldeles samma material, som författaren användt och med fullt godkännande af de fakta han meddelar, torde synpunkten vid bedömandet af Karl Gustafs och

hertigens (inclusive hertiginnans) politik ej te sig alldeles lika från denna och från andra sidan Östersjön.

Det var helt visst stora statsmannakraf, som ställdes på en furste af Kurland i midten af 1600-talet. Lätt var det icke att hålla rätt kurs, då krigiska vindar blåste med makt från öster, väster och söder, och Kurlands naturliga politik var att, så vidt som möjligt, verka för fredens bevarande mellan de tre mäktiga grannarne Sverige, Polen och Ryssland. Detta var också hvad hertig Jakob gjorde, då han med ifver arbetade på åstadkommande af den tyvärr resultatlösa kongressen i Lübeck 1651. Men om han nu icke lyckades bringa den definitiva freden mellan Sverige och Polen till stånd, låg det honom så mycket mer om hjärtat att af sina grannar utverka erkännandet af Kurlands *neutralitet.* Af Kristina fick han också denna erkänd 1647. Äfven ryssarne medgåfvo den 1655. Med bekymmer såg emellertid hertigen det svensk-polska kriget nalkas, utan att han lyckats formligen få samma erkännande af Karl Gustaf.

Väl gaf den svenske konungen välvilliga förklaringar, men tillika gaf han sin generalguvenör i Livland M. G. de la Gardie order att yrka på Litauens och Kurlands *underkastelse*, d. v. s. yrka på, att de skulle mottaga Sveriges protektorat.

Flera upprepade beskickningar från de la Gardie lyckades dock lika litet som konungen själf genom samtal med kurländska sändebud att förmå hertigen till något medgifvande i denna riktning under året 1655.

Då emellertid ju Kurland var en polsk vasallstat, och Sverige befann sig i krig med Polen, kunde väl den svenske konungen rätteligen anse sig hafva tämlig frihet med afseende på behandlingen af förstnämda land. Faktiskt bemöttes dock hertigen med ganska stort undseende. Därtill föranleddes konungen af ett viktigt utilitetsskäl: hertiginnan Louise Charlotte — en dam, som icke älskade att, då politik var å bane, sticka under stol med sina åsikter — var syster till kurfursten Fredrik Wilhelm af Brandenburg, hvilkens vänskap, som bekant, ingick såsom en hufvudfaktor i Karl Gustafs politiska beräkningar.

I jan. 1656 afslöts med kurfursten af Brandenburg Königsbergfördraget, som gjorde Preussen till ett *svenskt* län, och härpå följde nu Karl Gustafs förnyade fordran, att Kurland skulle underkasta sig samma villkor, en fordran, som hertigen blott genom begagnande af svenskarnes trångmål på våren 1656 lyckades undvika.

Ställningen var alltså fortfarande densamma från Sveriges synpunkt sedt: hertigen var en mot Sverige krigförande makts vasall, hvilkens neutralitet icke formligen af svenske konungen erkänts.

Vid utbrottet af det *svensk-ryska* kriget 1656 var det ett faktum, som från svensk sida icke tyddes till hertigens fördel, att hans land af ryssarne skonades, medan eljest omkringliggande trakter, såväl polska som svenska, sköflades, och då härtill kom, att tsaren vis

sig mycket tillmötesgående mot Jakobs sändebud, som ankommo för att göra ansökan om neutralitetens erkännande, ökade detta Karl Gustafs misstro.

Författaren menar, att denna konungens misstro saknar all grund och åberopar till stöd härför uttalanden af hertiginnan. Att dock hertiginnans försäkringar ej alltid få tagas efter bokstafven, framgår tydligen af hennes yttrande till De Lumbres (se sid. 203), att hon vore en dam, som aldrig blandade sig i politiken (!)

Till hertig Jakobs olycka, ehuru efter förf. tanke till hans gemåls beröm, börjar nu från hösten 1656 hertiginnan allt mer och mer ingripa i ärendernas gång. Att resultaten af denna dams åtminstone yttre politiska verksamhet icke varit rätt lyckliga, synes mig ligga i öppen dag.

Vi hafva hört, att svenske konungen med synnerligt misshag sett hertigens underhandlingar med Ryssland. Om Polens uppfattning af hertigens åtgöranden läsa vi hos författaren (sid. 194): »man blickte ausserdem in Polen voll Misstrauen auf den seine eigene Wege wandelnden Vasallen in Kurland». Misstro från alla håll. Sådan var alltså första effekten af den kurländska själfständighetspolitiken, som långt ifrån att böra berömmas för synnerlig klokhet synes snarare förtjäna att tadlas för mycket stor oklokhet.

Den illojala, slingrande politik, som kunde lyckas för Fredrik Wilhelm af Brandenburg, därför att han utom Preussen hade ett betydande, så godt som själfständigt landtområde bakom sig, den politiken kunde ej vara annat än ytterst vådlig för en liten vasallfurste, hvars hela maktställning hvilade på besittningsrätten till en strimma jord, inskjuten mellan tvänne stormaktsområden.

Hertig Jakob kunde visserligen utan tvifvel hafva sina goda skäl att icke gå in på Karl Gustafs yrkanden på underkastelse, men den svenske konungen kunde helt visst ock med skäl begära, att, om hertigen ville se sitt land skonadt, han och hans gemål ej skulle företaga handlingar, som voro *direkt stridande* mot Sveriges intressen. Inläte de sig på sådana företag (och det var just hvad de gjorde), måste de anses själfva hafva öfvergifvit den opartiska »ingendera ståndpunkten» och måste därför bära följderna.

Det visade sig ock allt mer och mer, att det kurländska fursteparet icke skydde hvarken skenet eller verkligheten af mot Sverige riktade underhandlingar. Så kunde t. ex. hertiginnans ifriga och framgångsrika bemödande att försona sin broder, kurfursten, med Polen (se sid. 192), ej gärna uppfattas af Karl Gustaf annat än som en intrig i mot honom fientligt syfte.

Då sedan hertigen hösten 1656 visade *Danmark* den största uppmärksamhet, i Mitau mottog danska sändebud, värfvade sina matroser i Danmark, förmedlade vänskapliga förbindelser mellan Danmark och Ryssland o. s. v., så borde man förstått (och man förstod det helt visst), att detta ej i svenska högkvarteret kunde ses med blida ögon.

Om också beskyllningen att en engelsk beskickning detta år i svenskt intresse till Moskva genom hertig Jakobs intriger gått om intet var obevisad, så var det dock enligt förf. oemotsägligt, att Jakob *afstyrt* en af ryssarne samtidigt erbjuden fredsunderhandling med svenskarne (se sid. 198), något som på det kännbaraste korsade Karl Gustafs planer.

Sommaren 1657, då svårigheterna för den svenske konungen mer och mer hopade sig, se vi hertiginnan, för att begagna författarens egna ord (sid. 203) »immer mehr in die politische Aktion *gegen Schweden* eintreten.» Hon brydde sig numera icke ens om att dölja sin fientlighet, och hennes bemödanden buro frukt i fördraget mellan Brandenburg och Polen i Wehlau den 19 sept. 1657, ett fördrag, som Karl Gustaf betraktade som en af sina största politiska motgångar.

Hertiginnan skall visserligen hafva trott och hoppats, att den allmänna freden nu skulle komma, men så synnerligen fast lärer väl ej hennes öfvertygelse härom varit, då hon samtidigt (se förf. sid. 205) säger, att *alla* menade, att ett krig mot Sverige skulle följa. Att detta den »neutrala» hertiginnans uppträdande på det djupaste måste harma den nu af bekymmer nedtyngde konungen af Sverige, undgick väl knappast henne själf.

I hvilket fall som helst lät det hertigliga paret sig icke hejdas. Med ifver tog man fatt på den nya uppgiften att söka stifta vänskap mellan Polen och Ryssland till förfång för de pågående svenska fredsunderhandlingarne med sistnämnda makt, ehuru man visserligen på samma gång för skenets skull erbjöd sin bemedling äfven mellan Sverige och Polen. »So finden wir auch von kurländischer Seite», säger förf., »jenes eigentümliche Doppelspiel, welches alle Mächte in jenem Kriege betrieben, und welches besonders vom Grossen Kurfürsten mit so viel Erfolg angewandt wird». Att dubbelspelet af Karl Gustaf genomskådades, visste nog hertigen och hans gemål. Det var då lätt att räkna ut, att konungen, om det en gång blefve honom möjligt, ej skulle försumma att göra slut på det farliga spelet.

Och det blef honom snart möjligt, tack vare de svenska vapnens fabelaktiga framgångar vid ingången af året 1658. Karl Gustaf hade med afseende på Kurland bidat sin tid. Någon hänsyn till Brandenburg band honom nu icke längre, då denna makt frampå året ställde sig i hans fienders led. Från Kurland ingingo nya underrättelser om Louise Charlottes bemödande att omintetgöra den af konungen så ifrigt efterlängtade freden med Ryssland.

Nu fann han då tiden vara kommen att slå till. Då hertigen ej ville lyssna till de oupphörligt förnyade yrkandena på godvillig underkastelse, skulle Kurland nu med våld införlifvas med Sveriges Östersjövälde, något som konungen ansåg så mycket naturligare, som det ursprungligen varit med det gamla Livland förenadt.

Samma dag, som Karl Gustaf i Göteborg gick ombord för att fullfölja sina genom Roeskildefreden vunna fördelar gaf han den 5

juni 1658 sin hos honom närvarande nyutnämnde guvernör i Livland R. Duglas ordre att besätta Kurland och bemäktiga sig hertigens person.[1]

Fullkomligen korrekt synes mig konungen angifva de sakförhållanden, som ledt till denna åtgärd, i det bref till gamla kurfurstinnan som författaren (sid. 270) anför. »Obwohl», heter det här, »er (der König) stets auf das beste Kurland behandelt und, ohne zur Neutralität verpflichtet zu sein, diese doch dem Herzoge zeitweilig gegönnet habe, so habe dieser und seine Gemahlin doch stets gegen Schweden gefährliche Consilia, Machinationen und heimliche Anfeindungen betrieben und besonders den Kurfürsten von Brandenburg zum Abfalle von Schweden verlockt. Es sei schliesslich so weit gekommen, dass der Herzog als hochgefährlich habe beseitigt werden müssen, und der Auftrag sich des Fürsten und seiner Lande zu bemächtigen sei Duglas bei seiner Abreise nach Livland erteilt worden.»[2]

Natten mellan den $^{18}/_{28}$ och $^{19}/_{29}$ sept. 1658 inträffade den länge förberedda katastrofen, då Duglas öfverrumplade och tillfångatog den hertigliga familjen. Att han därvid först genom ett fördrag insöfde hertigen i säkerhet och sedan öfverföll honom är, såsom förf. äfven skarpt framhåller, något, som, bedömdt från vår tids moraliska ståndpunkt, icke låter sig försvara. Märkvärdigt nog synes Duglas själf i det bref (dat. den 22 sept.) till K. M:t hvari han redogör för sitt förfarande ej däröfver hysa ringaste betänkligheter, lika litet som de generaler, med hvilka han vid själfva tillfället rådförde sig: Helmfelt, Nils Bååt och Fredrik v. Löwen. Ja, i detta samma bref, i hvilket han omtalar öfverenskommelsen med hertigen och öfversänder kopiorna af reverserna, säger guvernören just med anledning af dessa kopior: »(E. M:t) *täckes förnimma, att jag hafver händerna fria och kan bryta löst, när jag vill.*

Förmodligen tröstade Duglas sig och sin omgifning dels med den advokatyren, att krigslist mot en fiende ej vore klandervärd, dels ock därmed, att fördraget bestämdes att gälla blott med förbehåll af konungens *ratifikation*, som han väl visste ej skulle komma, och slutligen försäkrades hertigen blott om »die *bisshero gegönnete* Neutralität», och denna neutralitet hade på sista tiden varit skröplig nog.

Från den hertigliga familjens fängelsetid först i Riga och sedan i Ivangorod innehålla Duglas' och Helmfelts bref en mängd meddelanden. Sålunda finna vi, att underhandlingarne med hertigen om Kurlands afstående mot en viss ersättning idkeligen återupptogos, ehuru utan framgång. Helmfelt beklagar mycket de »slätta och trånga logementen» i Ivangorod, men för att minska olägenheterna

---

[1] Se instruktionen för Robert Duglas i riksregistraturet. Tyvärr saknas numera den *hemliga instruktion* som på samma gång gafs.

[2] »Dass aber derselbe», säges det i fortsättningen, »sothaner seiner Instruction directe zuwider gelebet und sich verleiten lassen mit dem Fürsten in einen gütlichen Tractat zu treten .... solches stehet zu desselben künftigen Verantwortung.»

låter han föra ett hus ifrån landet och »till desto större utrymme (för hertigen) jämte de förra där på slottet uppsätta». Stora bekymmer har han för den hertigliga familjens underhåll, för hvilket han anser kostnaden skola uppgå till 1000 rdr i månaden o. s. v. En stor lättnad var det nog för Helmfelt, när ändtligen på våren 1660 befallningen kom att för hertigen öppna fängelsets portar.

Ett bidrag utöfver förf:s framställning rörande det sätt, hvarpå landet under hertigens frånvaro behandlades, gifva Duglas' bref. En tröst för svenska hjärtan kan det vara, att så väl af dessa bref som af förf:s framställning framgår, att Kurlands värsta tyranner voro polackarne.

Hvad vi nu i denna granskning af Seraphims i öfrigt goda arbete med stöd af fakta, som förf. till största delen själf åberopar, sökt göra gällande, är att skulden till hertig Jakobs och Kurlands olycka icke, såsom förf. ansett, låg i ohållbarheten af en neutral ställning i och för sig, utan att den låg i furstens brist på lojalitet i sin neutralitet.

»Drei Jahre hindurch», säger förf., »hatte Herzog Jakob *mit grosser Geschicklichkeit* seine Rolle als Neutraler durchgeführt». Detta omdöme synes oss icke så litet jäfvas af hvad som nu anförts. Hertigen hade hvarken förmått skydda sina länder mot våldsamheter eller trygga deras ställning genom varaktiga fördrag och genom sin allt annat än neutrala politik hade han dragit fördärfvet öfver sig och sitt folk.

Karl Gustafs slutsats i det ofvananförda brefvet till gamla kurfurstinnan, att »Herzog Jakob trage die Schuld, dass das Werk zu dieser Extremität gekommen sei», tyckes mig därför icke kunna motsägas.

Per Sondén.

Akademisk afhandlingslitteratur.

Den verksamhet på det historiska forskningsområdet, hvars resultat framträder i formen af akademiska afhandlingar, är ingalunda en oväsentlig del af våra dagars vetenskapliga arbete. Själfva karakteren af ett lärdomsprof gör emellertid, att den akademiska afhandlingslitteraturens alster redan genom sin form blifva af intresse endast för en relativt fåtalig krets och därföre mindre observeras, än de kanske förtjäna. Den fordran på noggrannhet i detaljforskningen och så vidt möjligt uttömmande behandling af källmaterialet, som den moderna historieforskningens metod gör gällande, nödvändiggör dessutom en sträng begränsning af ämnet, och de akademiska afhandlingarna få därför för dem, hvilka icke omedelbart äro intres-

serade i deras egenskap af vetenskapsprof, väsentligen sin största betydelse såsom ett material af undangjordt arbete för efterföljande sammanfattande eller öfversiktligare framställningar. Såsom sådant äro de verkligen värdefulla, men naturligen endast i den mån, som arbetssättet uppfyllt de ofvannämnda metodiska fordringarna, och i den mån, författaren förstått att afvinna det ursprungliga källmaterialet dess upplysningar från så många synpunkter som möjligt. Det är således af viss vikt att beakta hvad som arbetas på detta område och fästa i minnet arbetets resultat i någon mån mera än genom blotta antecknandet af boktitlarna. Såsom bidrag till kännedomen af den akademiska disputationslitteraturen för dem, hvilka icke hafva tid eller håg att studera de ofta ganska digra detaljundersökningarna, äro här sammanförda några betraktelser öfver de senaste årens afhandlingar, som ventilerats vid Uppsala universitet och äga betydelse för Sveriges historia.

Bidrag till den inre statsförvaltningens historia under Gustaf den förste, hufvudsakligen i afseende på Småland. Af Gustaf Berg. 307 sid. Sthm. 1893.

Det främsta intrycket vid studiet af herr Bergs afhandling är känslan af oemotsvarighet mellan det ofantliga arbete, som han nedlagt på densamma, och det resultat, som den lämnat. Tydligen är det långvariga och samvetsgranna forskningar i kammararkivets föga tillgängliga och bearbetade aktsamlingar, som ligga bakom författarens framställning och ingifva aktning för hans flit och energi; men icke dess mindre måste omdömet blifva, att den stora boken är till en stor del värdelös för riktandet af vår kunskap om Gustaf Vasas inre förvaltning genom saknaden af i strängare mening vetenskaplig metod. Denna brist framträder närmast såsom oförmåga af begränsning. I den afdelning, som bär titeln »Ecklesiastikförvaltningen», når författarens benägenhet att sväfva ut öfver vida rymder sin höjdpunkt; framställningen begynner med en sorts utredning af kristendomens ursprungliga principer, ger därpå i korthet ett sammandrag af den allmänna kyrkohistorien till reformationens dagar och därefter af svenska katolska kyrkans öden, hvarpå den öfvergår till en vidlyftig skildring af den svenska kyrkoreformationen under Gustaf Vasa. Denna skilldring, väsentligen stödd på Strinnholm, upptar närmare 60 sidor utan att meddela något nytt och är onödigtvis förlängd genom aftryckandet in extenso af så allmänt kända akter, som Västerås recess och ordinantia m. fl. Till läsarens synnerliga öfverraskning finnes här äfven aftryckt Gustaf Vasas anklagelseskrift 1539 emot Laurentius Andreæ och Olaus Petri, hämtad från Tegels historia i manuskript och icke förut tryckt. Detta aktstycke ensamt upptar 28 sidor; dess inryckande i afhandlingen motiveras af författaren därmed, att han velat, för att fira minnet af Uppsala möte, i sin mån bidraga till att förhärliga reformationens banbrytare i vårt land, hvil-

ket han förklarar bäst ske genom att offentliggöra Gustaf Vasas anklagelseskrift emot dem. Äfven i kapitlet om ekonomiförvaltningen går författaren väl långt ifrån en naturlig begränsning af sin uppgift, då han bland annat söker i hufvuddrag skilldra Gustaf Vasas yttre handelspolitik. En dylik framställning, redan genom sin kortfattade form värdelös, blir det än mer, då man såsom herr Berg icke tar hänsyn till sådana publikationer som den af Rydberg utgifna samlingen af Sveriges traktater.

Frånsedt de vidlyftiga utväxterna på afhandlingen, är dock omfånget af den egentligen åsyftade utredningen betydande nog. Äfven i dessa mer vetenskapligt hållna partier visar sig emellertid samma brist på god metod i det fullständiga aftryckandet af en mängd till god del förut i registraturet eller annorstädes tryckta akter af beskaffenhet, att ett utdrag varit fullt tillräckligt. Herr Bergs sätt att utgifva arkivakter utmärker sig därjämte af den mest inkonsekventa stafning, delvis och utan princip företagen modernisering af texten och flerfaldiga oriktigheter. Oupphörligt brukas i afhandlingen en mångfald af kamerala och juridiska termer utan någon som helst förklaring, och — det största felet af alla — författaren förmår icke med precision eller klarhet genomföra en vetenskaplig bevisning. Så t. ex. inledes kapitlet om »justitiæ-förvaltningen» med en omkring 10 sidor lång diskussion af Smålands judiciella indelning under medeltiden, genom hvilken författaren vill bevisa, att jämte Tiohärads lagmansdöme funnits en särskild Smålandens lagsaga, skild från Östergötlands eller därmed sidoordnad, om ock vanligen under den senare medeltiden förenad med densamma genom en gemensam lagman. Författaren anför emellertid härför om hvart annat sådant, som talar för hans mening, sådant som för frågan intet alls betyder och sådant, som för ett vanligt åskådningssätt rent af talar emot, hvarigenom resultatet endast blir, hvad man vetat förut, att frågan om Smålandens ställning till den utbildade lagsagoindelningen, sådan vi känna den, icke är fullt klar. På samma sätt blir författarens utredning af en del invecklade spörsmål i finansförvaltningen ingalunda tillfyllestgörande, t. ex. hans inlägg (sid. 293) angående den omtvistade betydelsen af setting och settingsbonde.

I ett och annat fall har emellertid herr Berg lyckats gifva rätt goda uppslag. Dit torde räknas hans tolkning af ordet gångeskatt (sid. 289 o. f.). Den ur fogderäkenskaperna delvis ordagrannt hämtade framställningen af grunderna för skatters utgörande inom olika härad af Småland ger åtskilligt material till utredning af en del frågor af kameral och ekonomisk natur. Verkligt värdefulla för kunskapen om 1500-talets rättshistoria och kulturförhållanden äro de samvetsgrannt gjorda och tämligen fullständiga utdragen ur en mängd domböcker för de småländska häraderna från 1540-talet och senare, hvilka författaren funnit i kammararkivet. Dessa domböcker — så vidt recensenten vet, de tidigaste exemplen af något så när fullständiga protokoll för våra häradsrätter — kompletter af fogdarnes till konungen insända saköreslängder och torde

just hafva infordrats och bevarats af kung Gustaf såsom kontroll på saköreslängderna. Herr Bergs utdrag visa, att det skulle vara ett synnerligen nyttigt företag att bland kammararkivets räkenskaper tillvarataga de spridda domböckerna; åtskilliga äro samlade och hopbuntade i ett konvolut, men flera torde finnas instuckna här och där bland andra akter. Otvifvelaktigt ligger i denna anvisning den egentliga betydelsen af herr Bergs afhandling; den är af tillräckligt intresse för att göra hans arbete trots alla svagheter till en ganska anmärkningsvärd företeelse inom 1893 års historiska litteratur.

Sveriges krig med staden Bremen och politik i samband därmed åren 1665—1666. Af Karl Gustaf Lundqvist. XII + 176 sid. jämte bilagor. Sthm. 1893.

Herr Lundqvists arbete behandlar den egendomliga episod i Karl XI:s förmyndares yttre politik, som fått namn af det bremiska kriget. I hufvudsak bekräftar den detaljerade och samvetsgranna undersökningen den uppfattning, som redan Carlson framlagt, och som låter det bremiska kriget i väsentlig mån framstå såsom en diplomatisk aktion, afsedd att genom uppställandet af en större väpnad styrka på tysk botten göra Sveriges allians mer eftersträfvansvärd vid de förvecklingar, som utbrottet af sjökriget mellan England och Holland framkallade i Europa. Det är en lumpen och egoistisk subsidiepolitik, hvars enda ursäkt skulle legat i framgången, men som genom sitt ömkliga resultat satte Sveriges regering i fullkomlig misskredit, blottade dess inre svaghet och subsidieintressets dominerande och äfven i militäriskt afseende gaf det föga uppbyggliga skådespelet af en tidens främsta krigarstat under en af samtidens ryktbaraste fältherrar fåfängt sökande att betvinga en liten tysk riksstad och detta under i det hela ovanligt gynnsamma diplomatiska omständigheter. Om någon skillnad i uppfattningen skulle kunna spåras mellan herr L:s och Carlsons framställning, torde den ligga däri, att herr L. starkare framhållit, att regeringens afsikt vid krigets förklarande verkligen varit att framför allt kufva Bremen och göra slut på en gammal tvistefråga, ehuru därjämte andra politiska motiv ingripit och under krigets långsamma gång mer och mer framträdt såsom bestämmande händelsernas utveckling. Äfven från tysk sida har författaren haft en föregångare i Köchers förtjänstfulla arbete: Geschichte von Hannover und Braunschweig 1648 bis 1714, hvilket visserligen särskildt skildrat konflikten från den welfiska politikens synpunkt, men öfver hufvud hittills utgjort den vidlyftigaste och bästa framställningen af det bremiska kriget. Genom den uttömmande behandling, som ämnet nu å nyo erhållit från svensk synpunkt och med begagnande af de rika svenska arkivakterna, torde de invecklade förhållandena i hela denna historia vara tämligen allsidigt belysta.

Endast i en punkt synes det recensenten, som om en fullständigare utredning skulle varit önskvärd, nämligen beträffande den på våren 1666 hotande brytningen mellan Sverige och Danmark, som för ett ögonblick drog allt intresse från företaget mot Bremen. Danmark afslöt d. 11 febr. 1666 ett fördrag med Holland, som utom öfriga fördelar tillförsäkrade Danmark årliga subsidier af 600,000 rdr. mot förpliktelse att underhålla en flotta af 40 skepp och omedelbart deltaga i Hollands och Frankrikes krig mot England. Detta fördrag berörde synnerligen kännbart Sveriges intressen, ty dels var Sverige genom en allians med England 1665 förbundet att bistå detsamma mot direkta angrepp, dels betydde fördraget en framgång för Danmark, som därigenom medelst holländska pengar sattes i stånd att stärka sina försvarskrafter och sin politiska ställning. Det var ett diplomatiskt nederlag för Sverige, som förmyndareregeringen icke kunde smälta, och i första hettan förklarade de svenska statsmännen i mars till de främmande makternas sändebud, att Sverige omöjligen overksamt kunde åse Danmarks rustningar, hvarmed kriget syntes oundvikligt. Vid närmare besinning började man att ångra det öfverilade steget och det så mycket mera, som det måste leda till brytning äfven med Holland och Frankrike, som förhållandet till Ryssland var osäkert och samtidigt de lüneburgska furstarne öppet började inblanda sig i tvisten mellan Sverige och Bremen. Frankrikes skickliga sändebud Pomponne gjorde äfven allt för att hindra en konflikt mellan de båda nordiska makterna. En diplomatisk reträtt började därför, hvars första steg utgöres af Sten Bjelkes besök i Köpenhamn på genomresa till Dresden, då han i allmänna ordalag fick betyga Sveriges önskan att lefva i fred med Danmark, hvarpå Fredrik III svarade med en lika allmän försäkran. På Pomponnes ingifvelse beslöt sedan det svenska rådet i slutet af maj att begagna de oroande nyheterna från Ryssland för att komma ifrån sin förbindelse att bispringa England mot Danmark, och svenska regeringen afgaf till Frankrike en uttrycklig förklaring, att Danmark hade intet att befara från svensk sida. Till slut tog man det afgörande steget och erbjöd Danmark formligen Sveriges medling i dess strid med England, hvilket anbud af Danmark antogs (Sveriges medlingsanbud, dat. den 20 juni, framlämnades till Fredrik III af svenska residenten Lilliecrona d. 27 juni enligt Lilliecronas bref till regeringen d. 28 juni). Egenskapen af medlare blef naturligen en utmärkt förevändning att förklara sig neutralt i striden mellan Danmark och England, och en deklaration om Sveriges neutralitet affattades, beträffande hvilken dock icke af författarens redogörelse framgår, huruvida och när den formligen utfärdats. Carlsons bestämda uppgift, att den gafs den 17 juli, tyckes icke hafva stöd af svenska akter.

Beträffande Frankrikes hållning till Sverige under dessa år har herr L. stödt sig på Mémoires de Pomponne, men förbisett de i Recueil des instructions tryckta vidlyftiga och upplysande instruktionerna för Terlon och Pomponne. Öfverhufvud synes Frankrike

denna tid, midten af 1660-talet, haft för afsikt att förena i allians med sig både Sverige och Danmark för att därigenom stärka sitt nordiska system och draga full nytta af Sveriges krafter för sin politik i Polen och Tyskland. Af danska statsmän förfäktade särskildt Hannibal Sehested denna politik, som emellertid icke slog an i Sverige, men som franska kabinettet några år torde fasthållit. (Tanken är synnerligen tydligt uttryckt i instruktionen för Terlon af d. 11 aug. 1664.)

Herr L:s framställning är klar och enkel, men lider i någon mån af brist på öfverskådlighet, en brist som till viss grad beror af nödvändigheten att oupphörligt flytta uppmärksamheten från Vrangels krigsrörelser och underhandlingar med Bremens fullmäktige till förhandlingarna i Stockholm eller de svenska diplomaternas verksamhet vid utländska hof.

Sveriges accession till Hannoverska alliansen. Af Hjalmar Jansson. IV + 143 sid. Sthm 1893.

Afhandlingen afser att gifva en uttömmande framställning af de långvariga underhandlingarna om Sveriges anslutning till det hannoverska allianssystemet i Europa på grund af det svenska arkivmaterialet. Detta syfte har äfven herr Jansson uppnått genom en noggrann, öfverskådlig och lättläst berättelse om alliansfrågans utveckling i dess olika stadier. Det resultat, som han härigenom vunnit, är emellertid föga betydande, då Malmströms föregående undersökningar visat sig så noggranna och fullständiga, att intet af vikt för herr J. återstått att framdraga ur akterna, knappt ens ett beriktigande af någon obetydlig detalj. Naturligtvis hindrar icke denna omständighet, att en vidlyftig och detaljerad skildring af Sveriges politik under dessa år skulle kunnat innebära mycket af intresse så väl genom dess innerliga sammanhang med den allmänna europeiska politikens hufvudfrågor som genom alliansunderhandlingens nära sammanflätning med partimotsatserna inom Sverige. Men för en sådan skildring är en lika fullständig genomforskning af arkivmaterialet för den samtida och jämnlöpande underhandlingen om Österrikes accession till 1724 års fördrag mellan Sverige och Ryssland liksom andra motdrag af den ryska och holsteinska politiken nödvändig. Endast genom en sammanhängande framställning af de motsatta diplomatiska förhandlingarna, hvilka inom svenska rådet stöddes af hvar sitt parti, få de särskilda momenten af hvarje särskild underhandling sin förklaring och rätta belysning. Det kan äfven förtjäna anmärkas, att författarens kunskap om de främmande makternas politik, äfven där den är af väsentlig vikt för hans ämne, är ofullständigare än den behöft vara med det material, som nu är tryckt. Sålunda känner författaren icke Brancas' instruktion för sin ambassad till Sverige, ej heller Campredons i ryska historiska sällskapets handlingar tryckta depescher från Ryssland, hvilka belysa franska diplomatiens försök att förena hannoverska alliansens intressen med Rysslands och äfven

meddela åtskilligt om holsteinska partiets planer och intrigspel. Det gamla, äfven af författaren upprepade påståendet, att kejsaren genom fördragen i Wien på våren 1725 lofvat don Carlos Maria Teresias hand, torde icke vara riktigt.

Den hannoverska alliansfrågan fick sin lösning genom omröstning i rådet den 14 och 16 juni 1726. Orsaken till denna dubbla votering är ej rätt klar. Den kan möjligen hafva berott på holsteinarnes yrkan den 14 juni på ytterligare uppskof, men recensenten skulle snarare vilja förklara förhållandet därmed, att den frånvarande Tessins skriftliga votum, som den 14 Juni i rådet upplästes, egentligen var ett gammalt votum i frågan af den 16 maj, som visserligen tillräckligt angaf hans ståndpunkt men dock var så tidigt affattadt, att man borde förutsätta, att han till följd af senare tillkomna omständigheter möjligen kunde hafva modifierat sin mening. Det skulle således varit för att inhämta förnyadt votum af Tessin, som omröstningens resultat först den 16 juni formligen sammanfattades till ett definitivt beslut af Sveriges regering.

Wismars pantsättande till Mecklenburg—Schwerin. Af C. Fr. Lundin. Upsala 1892. IV + 87 sid.

Historien om Wismars pantsättning kan inom kort få ett visst aktuellt politiskt intresse. Det är därföre ett ganska lyckligt funnet ämne för en specialundersökning, som herr Lundin valt för sin afhandling. Arkivmaterialet är därjämte tämligen både fullständigt och begränsadt, och underhandlingen har föga gripit in i den allmänna politiken, ehuru den var rätt långvarig; den sträckte sig från början af 1801 till konventionen i Malmö d. 26 juni 1803. Själfva gången af förhandlingarna erbjuder föga af intresse. Det hela var väsentligen en penningetransaktion, vid hvilken Sverige sökte afpressa Mecklenburg så mycket som möjligt.

Herr Lundins utredning bevisar till fullo, hvad som för öfrigt själfva traktatbestämmelserna ange, att svenska regeringens bestämda afsikt varit att för alltid afyttra Wismar, och att hela underhandlingen skett under denna uttryckliga förutsättning från båda sidor. För en afyttring valde man emellertid formen af pantsättning i stället för försäljning, för att icke komma i någon konflikt med det tyska rikets invecklade rättsbestämmelser, som skulle gjort utgången beroende af kejsarhofvets goda vilja, samt kanske äfven för att icke stöta den allmänna meningen i Sverige. Man beslöt att i konventionen stipulera sådana villkor för en återlösen, som garanterade Mecklenburg lika ostörd besittning för framtiden af det pantsatta området som någonsin ett köp. Det skedde genom bestämmelsen, att, om svenska kronan efter 100 år ville inlösa panten, skulle den, oberoende af hvilka inkomster Mecklenburg under tiden dragit af Wismars besittning, utom pantsumman, 1,250,000 rdr hamb. banko, betala tre procents ränta, årligen lagd till lånekapitalet och förräntande sig med detsamma. Herr L. beräknar (s. 49 not 1), att om Sverige 1903

skulle återlösa Wismar, måste det således erlägga något mer än 24 millioner rdr hamb. banko eller omkring 96 millioner kronor. Sker icke sådan inlösen, anses konventionen förnyad för ytterligare 100 år; från Mecklenburgs sida kan någon uppsägning af länet icke äga rum. Det måste medgifvas, att den garanti Mecklenburg fått gent emot en inlösen af Wismar är tillräcklig! Det kan äfven förtjäna påpekas, att liksom Sverige sedan 1720 var förpliktadt att icke befästa Wismar, så är äfven Mecklenburg förbundet till samma förpliktelse och dessutom till att aldrig tillåta dess användning såsom krigshamn för någon främmande makt.

Den i det hela väl skrifna berättelsen vanställes af åtskilliga tryckfel såsom angifvandet af året för Wismars eröfring under det stora nordiska kriget till 1715 i stället för 1716, hänvisningen för en uppsats af Techen till 65:e årgången af Jahrbücher des Vereins für Mecklenburgische Geschichte i stället för 56:e, uppgiften att konventionen finnes tryckt i Martens: Recueil des principaux traités i stället för Martens: Supplément au recueil etc., det illa aftryckta citatet ur fredstraktaten i Osnabrück på första sidan m. m. Därjämte har författaren (s. 19, not) åtskilliga funderingar om förhållandet mellan hamburger-banko-riksdalern och det svenska myntet, som röjer obekantskap med den tidens myntväsen och kursförhållanden. En större brist ligger i den mycket både ofullständiga och oriktiga framställningen (sid. 16—18) af den långvariga tvisten mellan Sverige och Mecklenburg om rätten till Warnemündetull, hvilken fråga ändtligen i samband med Wismars afträdelse fick sin lösning på sådant sätt, att Sverige alldeles afsade sig alla anspråk. Herr L. har för sin redogörelse stödt sig på en bilaga till Brelins instruktion, som i sin ordning torde vara ett sammandrag af en species-facti, hvilken Lagerbjelke hopsatt ur en del arkivakter. I riksarkivet finnes ett betydande material för denna frågas utredning, och ehuru en djupare undersökning af Warnemünde-tull-tvisten ligger på sidan om ämnet, borde dock de oriktiga uppgifterna särskildt om villkoren för Warnemündetullens förpantning 1714 lätt kunnat undvikas.

L. S.

Konung Karl XII:s egenhändiga bref samlade och utgifna af Ernst Carlson. XLVI + 476 sid. med porträtt och facsimile. Stockholm, Norstedt & Söner, 1893.

Professor Carlsons länge bebådade publikation af Karl XII:s egenhändiga bref har i slutet af förra året utkommit och innehåller icke mindre än 262 sådana — ett resultat, hvartill man bör lyckönska utgifvaren, då han hade att göra med en så »slät korrespondent», som Karl XII, med en, som var så lätt att »hindras från skrifvande». Sådan den nu föreligger, företer samlingen visserligen

påtagliga luckor, t. ex. brefven till riksenkedrottningen Hedvig Eleonora; om dessa någonsin skola komma att fyllas, är dock mer än osäkert och för närvarande ser det ej ut, som någon väsentligare efterskörd vore att göra. Ett antal kansliskrifvelser från tiden 1709—1718, rättade af konungens hand, medfölja såsom bihang. Enligt hvad förf. upplyser (noten till s. 363) har han med sistnämnda samling icke åsyftat någon fullständighet.

På redigeringen af brefven har synbarligen stor omsorg nedlagts. Själfva texten har försetts med interpunktion — en mycket välbetänkt åtgärd. Inom klammer ha bokstäfver tillagts för att fullständiga ord, som den kungliga pennan i hastigheten, när den »ramlade till vägs», lemnat ofullbordade. Därvid har dock, synes oss, utg. stundom kanske gått litet för långt. När Karl XII t. ex. skrifver: »I måst söka för allt skaffa öfverflöd mycket krut», äro förbättringarne *måst[e]* och [*i*] *öfverflöd* tvifvelsutan onödiga och hvad den senare angår, är den knappast språkligt riktig.

Brefven åtföljas vidare af en kommentarie uti noter och det hela af ett summariskt personregister. Ifrågasättas kan, om det ej varit lämpligare att till det senare hänföra alla de biografiska notiserna. En kronologiskt ordnad förteckning på brefven kunde nog också varit god att ha. Noterna meddela för öfrigt en mängd upplysningar, de flesta både nödiga och nyttiga. Någon gång, såsom när utgifvaren anser sig behöfva förklara *somma* med *somliga*, tycker man honom gå väl långt i välvilja.[1] En viktigare anmärkning vore måhända den, att han stundom i noterna så att säga stryker under vissa uttryck eller uppgifter i brefven i riktningen af sin egen uppfattning eller tankegång, som han tyckes vilja delgifva läsaren, t. ex. »en träffande skildring af krigföringen i Polen» (s. 273); »här anger konungen själf metoden för den svenska härens underhåll i Polen» (s. 232); »en optimistisk uppfattning i sanning» (s. 104) »redan vid inträdet i Polen börjar alltså emot k. August och hans parti plundringssystemet tillämpas» o. s. v. Det är kanske att gå en smula utöfver bref- eller urkundsutgifvarens objektivitet, helst en del af dessa omdömen återkomma i inledningen, där de naturligtvis äro fullt berättigade.

I öfrigt måste textens dechiffrering varit tålamodspröfvande och beredt stora svårigheter. Karl XII:s bref äro kända för sin kluddighet, äfven när han ej, såsom hända kunde, råkade slå ut bläckhornet öfver papperet. Vid de få jämförelser vi varit i tillfälle att göra med originalen ha vi visserligen någon gång kommit till en annan tolkning, men det har ej gällt några viktigare fall, och i allt väsentligt kan man utan tvifvel lita på återgifvandets korrekthet.

* * *

[1] »Salvaguardia» (s. 240) betyder väl icke »pass» utan »skyddsbref».

I en käckt och friskt skrifven inledning har utgifvaren summerat sina intryck af de bref han publicerat och sökt, så långt de räcka, analysera Karl XII:s karakter — för att icke tala om att han där samlat och tillgodogjort sig de bästa godbitarne, de mest karakteristiska utlåtelserna i dessa mycket originella skrifvelser. Till en början redogöres för hvad han kallar *Karl XII:s-kulten*, dess uppkomst och utveckling. Det är tvifvelsutan riktigt, att det var under 1730- och 1740-talens krigiska stämning i Sverige, som »det unga hattpartiet bemäktigade sig hans (Karl XII:s) gestalt»; i flere af Dalins dikter ljuder, kanske för första gången efter hans död, en liflig beundran öfver hjälten, på samma gång som representanten för det hårda enväldet råkade i glömska, och vid jämförelsen längre fram med hattpartiets ömkliga krigsbedrifter kunde Karl XII:s aktier ej annat än stiga. Sitt högsta stadium nådde Karl XII:s-kulten, menar utg., under tiden för den fosterländska rörelsen i vår vitterhet efter 1809, och han anför som bevis bekanta dikter både af Tegnér och Geijer. Han glömmer att anföra det kanske sublimaste uttrycket för denna beundran, fast från senare tid, Strandbergs dikt vid Karl XII:s statys aftäckande 1868, t. ex. strofen:

»Och aldrig går den kungen ur vårt sinnelag allt se'n
Han grott ihop med vår natur halft annat sekel re'n,
Den kämpen utan svek och harm, på en gång stark och mild.
Ryck våra barn utur vår arm, tag hjärtat ur vår egen barm,
Men rör ej vid hans bild.»

Utgifvaren ger oss sedan — med ledning af brefven — en talangfullt skizzerad bild af Karl XII. Det är icke vår mening att här bryta en lans för den konung, som i fjorton år kämpade eller hvilade fjärran från sitt rikes gränser och i otid graflagt Sveriges politiska storhet. Icke dess mindre tyckes oss utg. här och hvar lägga väl mycket mörkt i sin teckning. Så t. ex. i fråga om den skoningslösa hårdheten. Vi tro icke att man får taga en tjugotvåårig yngling alldeles på orden i hans förtroliga bref, eller att det är så farligt, som det låter, när han talar om att »klå och få». Skulle vi själfva dömas efter hvad vi låta undfalla oss i privata utgjutelser, råkade vi illa ut litet hvar. Vill för öfrigt någon höra ett opartiskt omdöme om den svenska krigföringen i Polen i detta hänseende, kunna vi hänvisa honom till ett annat ställe i detta häfte (s. 87), till dansken Just Juels uttalande. Polackarne höllo enligt honom mera af svenskarne, fast de voro fiender, än af ryssarne, fast de skulle vara vänner. De förre aftvungo dem visserligen »stora pengar», men när de betalat hvad de skulle, fingo de behålla resten i ro »som uti djupaste fred». De senare åter, när de fått hvad de äskade, foro ändå fort att plundra, röfva och stjäla På samma sätt dömer utg. kanske nog strängt om »lathundedagarna» (det är Karl XII:s eget yttrande) i Bender. Den svenska diplomatien utvecklade dock därunder en storartad verksamhet, och en verksamhet, som det väl också var förnuft i, låt vara att detta ej med samma fog skulle kunna sägas om »lathundsdagarna» i Polen. Träffande synes oss däremot

utom mycket annat utgifvarens reflexioner om den ensidighet, hvarmed Karl XII »förstirrade sig på genomförandet af en viss plan — — förbiseende de utvägar, som på andra håll kunde öppna sig.» — Han hade aldrig mer än en sträng på sin båge. Prof. Carlson gör för öfrigt i mer än ett fall rättvisa åt konungens förtjänster.

Utg. anmärker, huru brefven visa att Karl XII i början af sin bana i viss mån var en annan än han sedermera blef. Det kan nog så vara att det är skillnad mellan de muntra ungdomsbrefven, där tjugoåringen tycker allt »går lustigt till» eller skämtar med systrarne och hälsar från Pompe och Snushane eller fröjdar sig öfver en vunnen seger, och de sista, öfver hvilka en tyngre, allvarligare stämning hvilar. Jämförelsen är dock något ojämn. Mot omkr. 200 bref före 1709 till ett flertal personer, svara endast 60 bref efter 1709, af hvilka mer än hälften äro skrifna till systern, Ulrika Eleonora, och många endast röra rent yttre ting.

Själfva brefven äro, såsom redan antydts, originella, ofta lustiga, och måste läsas med intresse — dock för historien i egentlig mening är ej så mycket att vinna och icke är det heller hela Karl XII man ur dem får fram, det är utgifvarens egen åsikt. En så tystlåten natur, som denne konung var, säger visserligen icke allt hvad han tänker, och hvad han säger kanske icke ens alltid får tagas för kontant. Ett och annat drag framträder dock skarpt och faller i ögonen. Först och främst, såsom man kunde vänta, krigarlynnet. »Jag lärer blifva vigder vid soldathopen att lefva och dö i nöd och lust» är ett af många betecknande drag. »Det lärer hafva set braf stolt ut, då I så genast utan respekt för kanonaden eller någon ting lät rusa på skansen löst och fattade posto där midt för näsan på dem», heter det i ett bref till Rhensköld, och efter slaget vid Fraustadt till densamma: »jag fröjdar mig öfvermåttan, att herr Generalen och de brafve regementena haft denna förnöjelsen till att hålla en så skarp och lustig lek» — men fara värdt är det dock, att kriget åtminstone till en början blott allt för mycket tedde sig som en lustig fortsättning på björnjakterna hemma i Sverige. — Ungdomslynnet, som ger sig luft i många skämtsamma vändningar, ser man vidare efter hand öfvergå till ett åtminstone i det yttre orubbligt jämnmod, som slutligen i form af ett slags fatalism kastar en egendomlig skugga öfver karakteren (jfr de ryktbara uttrycken om slaget vid Poltava: »ett öde och olyckligt tillfälle» eller 1716: »attaken har gått lyckligt och väl, men genom olyckliga skott ha vi mist åtskilliga brafve officerare, som ödet ej ville låta lefva» o. s. v.). Enkelheten, släktkärleken, tapperheten och själfbeherskningen, men icke minst slutenheten äro egenskaper, som brefven ofta röja. Hvad man däremot har svårare att finna är statsmannatankarna och -planerna. Man kan knappt vänta dem i brefven till systrarna, åtminstone icke i början, och det är ett sällsynt undantag, när han talar så pass mycket ur hjärtat äfven i det fallet som i det långa och märkliga brefvet till Ulrika Eleonora af d. 2 sept. 1714.

Brefven till generalerna beröra endast krigssakerna och äro oftast endast korta biljetter. På brefven till Arvid Horn har konungen synbarligen nedlagt möda, men de beherskas ju blott en enda tanke, Augusts afsättning och nytt kungaval.

Så kvarstår visserligen uti mycket det gåtfulla i Karl XII:s karakter äfven efter publiceringen af dessa bref. I många fall ha de dock kastat ett klarare ljus öfver brefskrifvaren, och den svenska historieforskningen har allt skäl att vara utgifvaren tacksam för hans vackra och innehållsrika publikation.

Ehd.

Öfversikt af Tidskrifter

och andra periodiska publikationer.

Jämtlands läns Fornminnesförenings Tidskrift. Bd 1: H. 3. (1893). P. Olsson, Några upplysningar om ödesbölen i Jämtlands län. — P. Olsson, Fornhandlingar rörande Jämtlands län. [1420—1490.]

Försvarsvännen. 1893. N:o 1—15, 17—26. A. Hammarskjöld, Bilder ur svenska flottans historia. 1. Svenska flottans första stora sjötåg.

K. Krigsvetenskaps-Akademiens Tidskrift. 1893, Juli. W. Jonsson, Krigshändelserna i Anjalatrakten den 1—6 maj 1790. (Med 3 bilagor och 4 kartor).

Nordisk Tidskrift för Vetenskap, Konst och Industri. Utg. af Letterstedtska Föreningen genom O. Montelius. **1893, 8.** Andreas Frederik Krieger af —x—. — V. E. Lidforss, Guiseppe Baretti. — **1894, 1.** Steffen, Richard, Poesi- och autografalbum från 1500-talet. — C. G. Malmström, Sveriges politiska historia från Karl XII:s död till statshvälfningen 1772, anm. af P. Sondén.

Ord och Bild, illustrerad månadsskrift. Utgifven af K. Wåhlin. **1894, 1.** G. Upmark, Gustaf Vasas porträtt. — Litteratur: Från Tredje Gustafs dagar. Anteckningar och minnen af E. Schröderheim, G. G. Adlerbeth och G. M. Armfelt, ånyo utgifna af E. Tegnér; K. Warburg, K. A. Ehrensvärd, anm. af G. Nordensvan.

Svensk Tidskrift utg. af F. v. Schéele, **14—15**. Behöfves en revision af riksdagsordningen? Af C. H. H. — S. A. Fries, Betydelsen af kyrkomötets beslut den 30 September 1893 angående svenska kyrkans lära. — **16—17.** Ur årets svenska historieskrifning. Af C. H. H.

K. Vitterhets- Historie- och Antiqvitets-Akademiens Månadsblad, 1892, april—juni. Akademiens och Förvaltningsutskottets sammanträden. — Statens Historiska Museum och K. Myntkabinettet. — Protokoll hållet vid öppnandet af framl. H. M:t drottning Catarina Jagellonicas grafkista i Uppsala domkyrka den 1 juni 1892. — Ur hofjägmästaren Carl Follins samling. — Huru fornminnena vårdas i Brunskogs kyrka. — Fynd från Värend, Småland. — Svenska grafstenar. — Fynd från Hult i Åminskogs s:n, Dal. — Ur lärda sällskaps handlingar och tidskrifter. — **Bihang:** T. f. Riksantikvariens årsberättelse för 1891.

Norsk Militært Tidsskrift. Udgivet af Kristlania militære samfund. **1893. Bd 56: H. 10—11.** Nogle aktstykker vedr. begivenhederne om Örjesö i maj 1808. — Tillægshefte til Bd 56: Fra generalfelt-

marschal prins Carl af Hessens arkiv 1772, 1775, 1776, 1788 og 1789 ved C. J. Anker. — **H. 12.** Nogle aktstykker vedr. begivenhederne om Örjesö i maj 1808.

»Værg dit Land». **1893—94.** A. Bloch, Affæren ved Berby 12 september 1808.

Danske Magazin, indeholdende Bidrag til den danske Histories og det danske Sprogs Oplysning. **Femte Række. Bd 2: H. 4.** A. D. Jörgensen, Reformforslag fra Kong Christian V:s förste Tid. (Slutning). — H. Fr. Rördam, Aktstykker til Universitetets Historie i Tidsrummet 1621—1660. (Slutning). — B. Olsen, Fortegnelse over Klæder, Vaaben m. m. som have tilhört Kong Frederik III. — J. A. Fridericia, Breve fra Statsmænd i Danmark til den danske Resident i Stockholm Peder Juel fra Aarene 1648—55.

Militær Tidende. **1893.** A. Larsen, Magnus Stenbock og hans Felttog i Pommern og Mecklenburg 1712.

Militært Tidsskrift (Dansk). **1893. H. 6.** T. J. Petrelli, Anteckningar om svenska fanor och standar, anm. af H. W. Harbou.

Vort Forsvar. **Aarg. 13. (1893). 26 Februari o. 12 Marts.** Kjöbenhavns Forsvar 1658—1660. 1—2. — **21 Maj o. 4 Juni.** Niels Palesen Rosenkrands. — **27 Augusti.** A. Hammarskjöld, Bilder ur svenska flottans historia, anm. af A. Larsen. — **19 November.** H. W. Harbou, Kampen foran Wismar den 5:te December 1711 og Fursmans jydske Kyradserer. — **31 December.** O. Vaupell, Sönderjyden Hans Lövenhjelm.

Finsk Tidskrift utgifven af F. Gustafsson och M. G. Schybergson, **1893, 12.** M. G. Schybergson, Mikael Speranski. 1 (med porträtt). — **1894, 1.** M. G. Schybergson. Mikael Speranski. — I bokhandeln: A. Neovius, Kyrkornas i Borgå stift inventariepersedlar, bibliotek och arkiv, anm. af Reinh. Hausen.

Historiallinen Arkisto. **13. (1893).** C. v. Bonsdorff, De finska städernas representation intill frihetstiden.

Ruskaja Starina. **1893. T. 79—80.** Ur J. A. Ehrenströms historiska anteckningar, meddel. och öfvers. af G. Synnerberg och N. Ivanin.

Brandenburgia. **1.** F. Meyer, Ein illustr. Flugblatt auf d. Schlacht bei Fehrbellin.

Geschichts-Blätter für Stadt und Land Magdeburg. **1892, 1.** K. Wittich, Kritische Nachträge zu den Aufsätzen über Falkenberg und das Verhängniss Magdeburgs. — **2.** E. Neubauer, Johann Schneidewind, magdeburgischer Stadtkommandant und schwedischer Oberst.

Historische Zeitschrift. Herausgegeben von H. v. Sybel. Neue Folge **XXXVI, 1.** M. Lenz, Die Vorbereitung der Flucht Ludvig's XVI. — F. Meinecke, Gerlach und Bismarck. — Miscellen. — Literaturbericht (bl. a. Hanserecesse 1431—1476. Bearbeitet von Goswin Frhr. v. d. Ropp Bd 7, anm. af Mkgf; E. Zetterqvist, Grundläggningen af det svenska väldet i hertigdömena Bremen och Verden, anm. af F. Arnheim). — Notizen und Nachrichten. — Erklärung.

Jahresbericht der Görres Gesellschaft. **14.** Weiss, Zur Vermittlungspolitik Cromwells zwischen Dänemark und Schweden 1657. — Rec. af Struck, Die Schlacht bei Nördlingen; Wiehr, Napoleon und Bernadotte im Herbstfeldzuge 1813.

Korrespondenzblatt der Westdeutschen Zeitschrift f. Geschichte und Kunst, zugleich Organ der historisch-antiquar. Vereine

zu Bachnang, Birkenfeld, Dürkheim. Jahrg. 12. H. Diemar, Köln und die Schlacht bei Lützen.

Literarisches Centralblatt. 1893, 41. E. Wiehr, Napoleon und Bernadotte im Herbstfeldzuge 1813. — **49.** E. Friedländer, Aeltere Universitäts-Matrikeln. 2. Universität Greifswald. Bd 1, anm. af K.

Nationalzeitung. 46. (1893). N:o 418—421. E. Wiehr, Napoleon und Bernadotte im Herbstfeldzuge 1813, anm. af F. Arnheim.

Neues Archiv für Sächsische Geschichte und Altertumskunde. 1893, H. 1—2. D. A. Welck, Schweizer Soldtruppen in kursächsischen Diensten. 1701—1815. — W. Opitz, Die Schlacht bei Breitenfeld. — **3—4.** D. A. Welck, Schweizer Soldtruppen in kursächsischen Diensten 1701—1815. (Schluss).

The English Historical Review. 1894, January. T. A. Archer, The battle of Hastings. P. 1. — K. Norgate, The battle of Hastings. P. 2. — G. Edmundson, Pieter Corneliszoon Hooft. — M. Oppenheim, The royal navy under Charles I. P. 2. — Notes and documents. — Reviews of books. — Correspondence. — List of historical books recently published. — Contents of periodical publications.

Revue Historique. 1894, Janvier—Février. A. Cartellieri, L'avènement de Philippe-Auguste, 1179—1180; suite et fin. — F. Lot, Quelques mots sur l'origine des pairs de France. — G. Lanson, L'Institution chrétienne de Calvin; examen de l'authenticité de la traduction française. — G. Syveton, Un traité secret de mariage et d'alliance entre les cours de Vienne et de Madrid en 1725. — Bulletin historique. — Comptes-rendus critiques. — Publications périodiques et sociétés savantes. — Chronique et bibliographie.

Öfversikter och Granskningar

Laurentius Paulinus Gothus, hans lif och verksamhet (1565—1646). I. II. (1565—1637). Akademisk afhandling af Herman Lundström. Upsala 1893 Almqvist & Wiksells Boktr.-Aktieb. (VI + 333 + 22 s. jämte Paulini porträtt.)

Försöket att efter Schücks innehållsrika och grundliga behandling af Paulini lif och verksamhet och af dess betydelse för den fosterländska kyrkan och odlingen (Sv. Literaturh. s. 524—545) lämna en mera omfattande och fullständig sådan är en ingalunda lätt uppgift. Det oaktadt har förf. till ofvan nämnda skrift löst den på ett aktningsvärdt och i flera hänseenden lyckligt sätt. Visserligen torde icke utan allt skäl den anmärkningen kunna göras, att han mindre vinnlagt sig om ett strängt förfarande vid detaljernas inordnande under allmänna synpunkter än om fullständighet i det honom till buds stående källmaterialets användande. Men nämnda brist uppväges af de förtjänster, han inlagt genom stor forskningsflit och grundlig källkritik samt genom en kombinationsförmåga, som stundom ledt till resultat af icke ringa betydenhet. Han har härigenom gjort sig om den historiska forskningen mera förtjent än om han af formella grunder underlåtit att så fullständigt som skett meddela frukterna af sin forskning. Om härtill lägges författarens klara och om kärlek till ämnet vittnande framställningssätt, så äro redan tillräckliga skäl anförda för ett lifligt anbefallande af docenten Lundströms Laurentius Paulinus åt alla dem, som intressera sig för den svenska kyrkans historia.

Det som hittills utkommit (I, II) omfattar Paulini lif och verksamhet till hans förflyttande från Strengnäs. Efter ett förord, hvari förf. redogör för sina otryckta källor, behandlar han i en första del (s. 1—106) tiden 1565—1609: »Paulinus under utbildningsåren» (kap. 1), »såsom professor i logik och astronomi» (kap
teologie professor» (kap. 3) samt »såsom kyrkoherde i
Sistnämnda kap. omfattar emellertid i själfva verk
samhet under den korta tid då han var biskop
del (s. 107—333) behandlar förf. tiden 160

nämning och tillträde till biskopsämbetet i Strengnäs (kap. 5), hans utöfning af kyrkostyrelsen i allmänhet (kap. 6), hans verksamhet med afseende på undervisningsväsendet (kap. 7), kulten (kap. 8) samt prästerskapet (kap. 9) och slutligen hans privata förhållanden och hans afsked från Strengnäs stift (kap. 10). I bilagor meddelas några förut otryckta handlingar: Uppsala domkapitels svarsskrifvelse på hertig Carls bref af den 15 maj 1595 ur Uppsala domkapitels arkiv (Bil. I, s. 1—12), ett påbegynt kyrkolagsförslag från Carl IX:s tid ur Engeströmska saml. i K. Bibl. i Stockholm (Bil. II, s. 13—15), böner använda vid Paulini visitationer i Strengnäs' stift efter Paulini originalkoncept likaledes i Engestr. saml. (Bil. III, s. 16, 17), Paulini cirkulär af d. 30 jan. 1611 »Om studiosorum befordring» ur Uppsala univ.-biblioteks handskriftssaml. (Bil. IV, s. 18—20) samt formulär för prästeden i Strengnäs' stift af år 1629 (Bil. V, s. 21, 22).

Hvad den första delen beträffar med de intressanta partierna om Stockholmskollegiet, Rostockuniversitetet och den ramistiska filosofien, Paulini professorsverksamhet, brytningen mellan Angermannus och hertigen samt Paulini förhållande under de politiska förvecklingarne, så hafva här åtskilliga äldre och nyare arbeten stått till författarens förfogande. Obestridligt är dock att han långt ifrån förhållit sig okritiskt till dessa. Tvärtom har det lyckats honom att genom omsorgsfull källforskning dels korrigera felaktiga detaljuppgifter, dels åtminstone bringa i en klarare belysning frågor, om hvilka motsägande uppgifter förekomma (se sid. 7 not 5; 11 not 3; 13 not 3; 38 not 3; 41 not 3; 48 not 5; 60 not 1; 61 not 1; 64 not 3; 83 not 4; 98 not 2; 99 not 1). Härtill komma äfven nya och självständiga bidrag till kännedomen af den ifrågavarande tidens historia, såsom författarens på goda grunder stödda förmodan, att Chytræi och Rostockuniversitetets inflytande varit orsaken därtill, att i förhandlingarne vid 1593 års möte Konkordieformeln med tystnad förbigås (s. 19 f.);[1] vidare redogörelsen för den ofvan nämnda svarsskrifvelsen från Uppsala domkapitel till hertig Carl i maj 1595 (s. 51—58); samt slutligen den ganska intressanta episoden under vistelsen i Estland, hvilken blifvit förf. bekant genom en med Paulini handstil skrifven originalhandling af den 11 nov. 1608 ur Engestr. saml. (s. 104 ff.). De i beskickningen deltagande biskoparne hafva nämligen ställt till ansvar kyrkoherden i Reval Franciscus Illyricus för vissa förseelser. Bl. a. skall denne t. o. m. hafva tagit sig för att ordinera präster, ett öfverraskande ingrepp i den lagstadgade biskopliga verksamhetens område.

[1] Förf. har i en särskild uppsats i Tidskr. för kristl. tro och bildn., 18[illegible], utförligare framställt och motiverat detta antagande. Tvifvel kan visserligen näppeligen råda därom, att regeringen ingalunda skulle hafva godkänt Konkordiebokens antagande. Men i hvarje fall är det påfallande, att Konk.-boken ej nämnes i prästerskapets förhandlingar. Författarens förmodan äger därför icke ringa sannolikhet, hvilken ingalunda upphäfves därigenom, att män, hvilka fått sin utbildning i Rostock, sedermera, särskildt i följd af kalvinismens förnyade angrepp, lärt sig inse Konk.-formelns värde.

I biografiens andra del har fältet för en självständigare behandling vidgat sig. Vi finna här först och främst det som torde vara författarens förnämsta insats, och det en ganska betydelsefull sådan, då han nämligen med goda grunder bevisar, att det i Engestr. saml. förvarade interfolierade exemplaret af 1571 års kyrkoordning med rättelser och tillägg är *1608 års kyrkoordningsförslag* (s. 132—151). Förf. har genom denna förtjänstfulla upptäckt fyllt en betydlig lucka i vår kännedom om svenska kyrkans lagstiftningsarbete under ifrågavarande tid.

Vidare har en källa stått förf. till buds, hvilken varit för hans föregångare okänd, nämligen de i Vexiö gymn.-bibl. befintliga prästmötesprotokollen från Paulini Strengnäsperiod, hvilka man eljes blott känt genom knapphändiga utdrag i Wallquists Eccl. Saml. (II, s. 143 f.). En fråga t. ex. som genom nämnda protokoll blifvit belyst är den, huruvida, såsom man ofta antagit, Paulinus lyckats i sina sträfvanden att i Strengnäs' stift införa *husförhörsinstitutionen* (s. 197 f.). Likaledes framgår af ett prästmötesprotokoll af år 1610, att Paulinus i sitt stift till *ovilkorligt* bruk infört den i handboken förekommande *nattvardsförmaningen* (s. 267). I en af docenten Lundström sedermera utgifven uppsats: *Bidrag till kännedomen om Olaus Martini's episkopala verksamhet* (särtryck ur Samlaren, 1893) förekommer ock en af Olaus Martini vid prästmöte 1607 och 1608 gifven föreskrift af samma innehåll (s. 14). Enligt en randanmärkning (se not 1) skall initiativet till denna föreskrift hafva utgått från konungen.

Äfven författarens grundliga forskningar i Strengnäs' domkapitels arkiv hafva ej blifvit utan resultat. Sålunda visar sig, att Paulinus tidigare än Rudbeckius i vissa fall användt ett genom adjunktion vidgadt domkapitel (s. 126). Icke utan värde äro ock redogörelserna för ett prästexamensprotokoll af år 1629 (s. 299 ff.), prästeden (s. 302 f. jfr Bil. V), Paulini förhållande till Ericus Petrejus Björnlundius (s. 294 ff.) m. m.

Ett godt fynd är Paulini *Problema*, några satser, i hvilka denne på ett för sin ramistiska ståndpunkt karakteristiskt sätt med anförande af 7 särskilda grunder polemiserar mot användandet af Aristoteles' etik i kristliga skolor. Nämnda Problema, som framkallade ett genmäle af Jonas Magni, har förf. efter en gammal prästmötesafhandling in extenso aftryckt (s. 242 not 2).

Genom sitt referat af Paulini inträdesoration såsom biskop: *De Ministerii Ecclesiastici Elogiis* gifver förf. en god inblick i programmet för Paulini biskopliga verksamhet, hans uppfattning af det kyrkliga ämbetet och dess olika grader (s. 111—115). Önskligt hade varit att förf. utförligare än som skett redogjort för innehållet i Paulini stora verk: *Ethica Christiana*. Han har här inskränkt sig till en rent litteraturhistorisk framställning (s. 202—206). Men måhända hans afsikt att i sin tredje del gifva en samman redogörelse för Paulini teologiska åskådning.

Hvad beträffar frågan, om särskilda förhör ansta munikanter och huru 1571 års kyrkoordnings föresl

fattades (s. 198 f.), så är Paulini yrkande (se s. 199 not 2) i fullkomlig öfverensstämmelse med uppfattningen hos kyrkans ledande män öfver hufvud. Jfr Georg Normans Art. Ord., V; Laur. Petr. Hypotyposes, 70 (v. Troil, IV, s. 246); 1575 års Ordinantia; en föreskrift af ärkebiskopen Andreas Laurentii Björnram i ett visitationsprotokoll af år 1585: »*när någhor begärar Absolutionen, skall han granneligen forhöras in Catechismo*» o. s. v. (O. Ahnfelt, Bidrag till sv. kyrkans historia i sextonde årh. i Lunds Univ. Årsskrift 1894); det af förf.; uppsatsen om Olaus Martini s. 3 omnämnda prästmötesbeslutet i Strengnäs 1592, att ingen skulle tillstädjas gå *oskriftad* till nattvarden; prästerskapets beslut på 1593 års möte den 10 mars, »*quod examen catechismi non debet intermitti ullo anni tempore, quando ad privatam absolutionem accedunt auditores* (E. Hildebrand, Handl. fr. Upps. möte, s. 66); samt Olaus Martinis föreskrifter i 1608 års synodalakter, 6 (författarens upps. s. 13) och i 1607 års skrifvelse, VI, 1 (s. 21). De upprepade föreskrifterna visa emellertid, att man i praxis ofta kringgick nämnda ordning. Så klagar ärkebiskop Andreas Laur. i ofvan nämnda visitationsprotokoll däröfver, att prästerna i st. f. att förhöra högst 3 à 4 åt gången togo sakristian full med folk och höllo en liten predikan för dem samt sedan gåfvo absolution, hvilken osed han säger nu skola aflysas. Jfr ock 1575 års Ord. (Kyrkoordn. och förslag därtill I, s. 234).

Angående de hvarje vecka återkommande *bönedagarne* har man hittills antagit (så äfven förf. s. 48, 192, 256), att de blifvit till allmännare bruk anbefallda först genom 1595 års möte; hvad den föregående tiden angår ha blott hertig Carls föreskrifter af år 1573 och 1593 varit kända. I ärkebiskop Björnrams ofvan nämnda visitationsprotokoll af år 1585 har jag emellertid funnit följande i flera hänseenden betydelsefulla föreskrift: »*Bönedagarne skole altijdh hållas, så wäl som om storste Andz tiidhen om Sommaren, Och thå skall man altidh upläsa Catechismum, och then Lutheri vttydhningh, som ståår i psalmebooken, och sedhan vttolka et styckie eller twå påå samma dagh.*» Denna föreskrift är för öfrigt och framför allt i det afseendet af stor vikt, att den ändtligen gifvit ett svar på den hittills oafgjorda frågan, hvilken katekes vid den tiden brukades, liksom den ock upplyser därom, att Luthers katekes var upptagen redan i den då varande psalmboken. Äfven på de genom 1575 års Ord. återinförda och på veckodag infallande högtidsdagarne, Kristi lekamens fest o. s. v., skall enligt Andreas' Laurentii föreskrift, liksom »om andhre Bönedagar», katekesen utläggas, ehuru det ock står fritt att då utlägga dagens evangelium.

Vidare torde förtjäna nämnas i sammanhang med hvad förf. anför s. 177 f., att nämnde ärkebiskop i redogörelsen för *Crimina Notoria* föreskrifver, att *prostarne skola visitera församlingarne*, åtminstone hvad sederna angår, »*en eller tvåå reesor om åhret, så framptt the vilie göra sitt eghet kall*» o. s. v. Initiativet till årligen återkommande, självständiga prostvisitationer har sålunda ej, såsom förf. antager, tagits af Olaus Martini (jfr upps. om Olaus Martini, s. 41-

Till sist uttala vi vår lifliga önskan, att docenten Lundström må få tillfälle att fullborda sitt om stor duglighet och flit vittnande biografiska arbete samt öfver hufvud att fortsätta sina på ett löftesrikt sätt påbörjade grundliga källforskningar.

Otto Ahnfelt.

Kielertraktatens Opgivelse som Unionens retslige Grundlag af L. M. B. Aubert. 55 sid. Kristiania 1894.

1814 Fra Kiel til Moss. En historisk Undersøgelse af Mossekonventionen, dens Forudsætninger og politiske Betydning af Dr Yngvar Nielsen. 87 sid. Kristiania 1894.

Genom freden i Kiel afträdde konungen af Danmark till förmån för konungen af Sverige och dess efterträdare till svenska tronen och riket alla sina rättigheter och anspråk på konungariket Norge, hvars alla biskopsdömen, stift och provinser skulle under full ägo och öfverherskap tillhöra, såsom orden lyda, »à Sa Majesté le Roi de Suède, et formeront un Royaume, réuni à celui de Suède». Genom samma fred afträdde konungen af Sverige till förmån för konungen af Danmark och dess efterträdare till danska tronen och riket alla sina rättigheter och anspråk på hertigdömet Svenska Pommern och furstendömet Rügen, hvilka provinser skulle under full äganderätt och öfverherskap tillhöra, såsom orden lyda, »au Royaume de Dannemarc, et lui restent incorporés».

Olikheten i de använda ordalagen måste väcka uppmärksamhet. Den måste det så mycket mera som, enligt hvad numera är kändt, i det första svenska utkastet till traktaten äfven om Norges ställning till Sverige användes uttrycket att dess stift etc. skulle tillhöra »au Royaume de Suède, et lui restent incorporés», men att dessa ord finnas öfverstrukna och i stället i marginalen med Wetterstedts handstil tecknade de ord, som sedan återfinnas i traktaten. Förändringen kan ej antagas hafva skett för ro skull utan hafva afsett att uttrycka något om Norges ställning till Sverige och dess konung, som man ej ansett sig böra stipulera om Svenska Pommerns och Rügens ställning till Danmark och dess konung. Ordalagen torde ojäfaktigt antyda en bättre ställning för Norge än den som tillförsäkrades Pommern. Hvad kunde man härmed mena? I traktatens Art. V utfäste sig konungen af Sverige att bibehålla in[illegible] Norge vid deras »lagar, friheter, rättigheter och privil[illegible] de för närvarande äro gällande». Men häruti kan olik[illegible] ställning och Pommerns ställning icke bestå, ty i

konungen af Danmark samma utfästelse i fråga om invånarne i Svenska Pommern och Rügen. Ordalagen äro i det aldra närmaste desamma, blott att konungens af Danmark löfte kanske är en smula strängare affattadt. Men i hans löfte förekommer dessutom ett högst väsentligt tillägg. Dessa lagar m. m., hvilkas bibehållande utlofvas, sägas nämligen vara stadgade (franska texten har »consignés») uti de konstitutionella akterna af 1810 och 1811. Ser man nu efter hvad härmed kan förstås, så finner man af den pommerska författningssamlingen att, sedan freden med Frankrike år 1810 afslutits och Pommern åter kommit under svensk förvaltning, ett betydande organisations- och reform-arbete ägt rum och tagit gestalt i en mängd författningar, daterade i slutet af 1810 men kungjorda i början af 1811. Bland dessa må märkas: författning af den 8 okt. 1810 angående organisationen af den högsta förvaltande myndigheten, dess sammansättning, formerna för dess verksamhet och dess förhållande till den högsta dömande myndigheten; författning af s. d. om anställande af 4 »Kreishauptleute», ämbetsmän, vid hvilkas tillsättande kretsarnes invånare skulle medverka, jämte instruktion för dem; författning af s. d. angående domstolsorganisationen och rättsväsendet; samt, vigtigast, »Verfügung» af den 15 dec. 1810 angående en landsrepresentation, dess sammansättning, verksamhetsformer och konstitutionella befogenheter. Representationen var, för att tala vår tids språk, bildad efter enkammarsystemet, bestod af medlemmar, valda klassvis genom elektorer, och skulle årligen sammankallas. Dess befogenheter voro ingalunda små. Den tillhörde skattebevillningen och bestämmelserna om skatternas fördelning, så ock förvaltningen af statsskulden och hvad därmed sammanhängde, ägande representationen att för de tider, då den ej var samlad, utse fullmäktige för de förvaltningsbestyr, som kunde behöfva afgörande mellan landtdagarne. Representationen ägde utse landsarkivarie, sekreterare och »konsulent» samt personer att deltaga i vissa inspektioner och visitationer. Dess bifall fordrades för stiftande, ändring eller autentisk förklaring af allmän civil-, kriminal- och kyrkolag jämte allmänna rättegångslagar, äfvensom af lagar i åtskilliga särskildt uppräknade ekonomiska frågor, dock att i trängande fall landtregeringen kunde utfärda interimistiska lagar att sedan föreläggas nästa landtdag. Förändringar i landtdagsförfattningen själf kunde ej ske utan landtdagens samtycke.

I Pommern och Rügen, som skulle med Danmark inkorporeras, hade alltså den enväldige danske konungen förbundit sig bibehålla den dåvarande förvaltningsorganisationen i dess högsta organer samt domstolsväsendet. Han hade äfven förbundit sig bibehålla en representation, utrustad med ingalunda föraktliga befogenheter i fråga om beskattning och lagstiftning. Genom Kieltraktatens Art. VIII hade han vidare lofvat att icke göra någon ändring uti landets myntväsende utan landtständernas hörande och samtycke. Hvad Kieltraktaten fastställer i afseende på Norge, som ju icke skulle inkorporeras uti Sverige utan utgöra ett därmed förenadt konungarike,

är ej på långt när så innehållsrikt. Man kan väl icke antaga, att bland de lagar, hvilkas bibehållande konungen af Sverige utlofvade, äfven skall räknas den s. k. Kongeloven, så att hvarje bestämmelse, hvarigenom Norge upphörde att styras af en enväldig konung, skulle vara ett af Sverige emot Danmark begånget traktatsbrott. Men hyllar man icke denna orimliga mening, så kan man icke säga att Kieltraktaten innehåller någonting om Norges författning eller det blifvande styrelsesättet därstädes.

Hvaruti består då den olikhet mellan Norge och Pommern, hvaråt man gifvit uttryck, det plus som man ville tillförsäkra Norge? Det kan icke vara att Norge skulle utgöra en förvaltningsenhet — det innefattades i bestämmelserna om Pommern fullt så väl — icke uti bevarandet af egen lag, eget beskattnings- och myntväsende, i den mån sådant kunde sägas vara Norge på direkt sätt tillförsäkradt, ty Pommern hade löfte om allt detta fullt så tydligt och mera betryggande. Men här finnes en skillnad, som genom de använda uttrycken antydes. Pommerns ställning till Sverige hade, med all dess egenart i lag, i förvaltning, i beskattning, dock alltid varit provinsens och den skulle enligt Kieltraktaten så förblifva i förhållande till Danmark. Pommern, likasom i äldre tid ett par af Östersjöprovinserna, kunde väl hafva en viss provinsiell självständighet, men hörde dock alltid till de »Sveriges krona underliggande provinser». Att om dessa säga att de såsom hertigdömen m. m. voro med Sverige förenade under en konung skulle utan tvifvel ansetts såsom ett olämpligt, ett det verkliga förhållandet icke motsvarande uttryck. Orden: »Norge skall vara ett konungarike, förenadt med Sverige», utgöra därför ett slags löfte, ett slags förespegling om att jag så må säga en viss jämnlikhet, ett visst ställande i jämnbredd med Sverige, hvilket man icke skulle tillåtit sig i afseende å Pommern.

Men blef då icke Norge genom Kieltraktaten afträdt till Sverige? Traktaten afslöts mellan Sverige och Danmark, således å ena sidan å Sveriges vägnar. Den innefattade en eftergift för Sveriges fordringar, och afträdandet skedde såsom en förmån för Sverige. Det kan därför visst icke sägas vara ett afgjordt oriktigt uttryck, att afträdandet skedde till Sverige. En afträdelse till ett land kan afse att det afträdda området skall införlifvas med det rike, hvartill afträdandet sker, och sålunda blifva likstäldt med rikets äldre delar, eller att det skall behandlas såsom ett lydland därunder. Men det är äfven möjligt att låta det afträdda området få en unionell ställning till det gamla riket, och den fördel, som häruti kan ligga för det gamla riket, och den önskan, det därför hyst om en sådan förening, kunna berättiga till att anse det fördrag, hvarigenom områdets gamle härskare ställer det till den segrande statens förfogande för ändamålet, såsom ett afträdande från det land, som tvungits gifva efter, till det land, som fått sin vilja fram.

Det torde få anses visst att, såsom Carl Johan uppgifvit, det var han, som föranledde insättande i Kieltraktatens Art. IV af orden: »et formeront» o. s. v. i stället för de först föreslagna. Man kan

fråga om hans skäl. Han behöfde uppenbarligen icke göra utbytet för Danmarks skull, som icke fordrat det. Hvarför då insätta ordalag, som under vissa förhållanden kunde berättiga Danmark att blanda sig uti det sätt, hvarpå Norges ställning ordnades? Utan att behöfva på förhand binda sig hade ju Sverige lika fullt rätt att göra Norges ställning för detta land så förmånlig som man fann lämpligt och omständigheterna kunde fordra. Den sannolikaste förklaringen till Carl Johans handlingssätt torde vara, att de först föreslagna orden om Norges inkorporering kunde vålla misstämning i Norge, när fredsfördragets innehåll där blef kunnigt, och att det därför ansågs klokare, äfven med afseende å förut med norske män förda förhandlingar och till dem gifna löften, att i självfva fredsfördraget använda uttryck, som gåfvo hopp att Norge, utan att införlifvas med Sverige, skulle erhålla en icke-provinsiell ställning. Huru Carl Johan och de svenska statsmännen tänkt sig föreningen ordnad, må lämnas därhän. Åtminstone den förre har emellertid säkerligen haft mening med hvad han gjorde. Här är endast sagdt, att de i Kieltraktatens Art. IV använda ord icke blott lämna utrymme för en i viss mån självständig ställning för Norge, utan rent af synas valda för att gifva hopp om en viss grad af likställighet. Då Kieltraktaten omtalar, att svenska trupper skulle inrycka i Norge och besätta dess fästningar, och då, såsom de hos **Alin** i hans arbete »Den Svensk-Norska Unionen» tryckta handlingar visa, beslut angående utnämningar i Norge samt om förberedande åtgärder för att genomföra föreningen ansågos böra fattas i svenskt statsråd, så kan väl häruti synas ligga betänkliga förebud om en provinsiell ställning för Norge. Men något afgörande bevis ligger icke däruti, ty dessa fakta kunna förklaras på annat sätt. Norge skulle utgöra ett konungarike, förenadt med Sverige, men föreningen var ej ännu faktiskt genomförd. Under organisations- och öfvergångstiden, då svenska ämbetsmän, svenska trupper, svenska penningar måste användas för att bringa till verklighet den förening, som Sverige fordrat och ansåg för sig viktig, kan det väl förklaras och försvaras, att de norska ärendena behandlades såsom svenska, utan att däraf med nödvändighet följer, att icke den fullbordade organisationen kunde så ordnas, att norska ärenden skulle skötas under medverkan af norska, icke svenska organ.

Det var ganska naturligt och i full öfverensstämmelse med praxis vid afträdelsetraktater, att den svenska regeringen ansåg, att Carl XIII genom Kieltraktaten blifvit Norges konung och att det var norrmännens plikt att erkänna honom såsom sådan och lyda honom. Om de bland statsmän vid denna tid rådande åsikterna i dylika ämnen lämna Wienkongressens förhandlingar ojäfaktiga vittnesbörd. Teorien om folkomröstning, mer eller mindre frivillig, för att sanktionera afträdelser var antagligen icke känd och i alla händelser icke erkänd. Ännu i dag äro meningarna bland folkrättslärare icke enhälliga om behofvet af ett uttryckligt eller tyst godkännande från invånarne i ett afträdt område för afträdelsetraktatens rättsliga

verkan. Anmälaren instämmer emellertid af fullaste hjärta i de resultat, till hvilka Rydin i sin bok »Föreningen emellan Sverige och Norge» i detta ämne kommit, resultat som äfven gillas af de båda författare, hvilkas arbeten utgöra anledning till denna uppsats. Sedan Danmark löst Norge från bandet till Danmark, hade Norges invånare rätt att själfva taga under öfvervägande, om de ville foga sig efter Kieltraktaten, eller om de trodde sig till att, i strid med den, ordna sig på annat sätt.

Det norska folket erkände, såsom bekant, icke Kieltraktaten, gåfvo sig en författning och valde sig en konung. Därpå följde underhandlingar, så ett kort krig, samt efter nya underhandlingar unionens afslutande. Hufvudsyftet i hrr Auberts och Yngvar Nielsens böcker torde vara att visa, att denna union rättsligen icke grundar sig på Kieltraktaten utan på de mellan Sverige och Norge ingångna öfverenskommelser. Anm. är härutinnan med de ärade författarne fullkomligt ense. Uti dessa öfverenskommelser kan till och med sägas ligga ett visst frånträdande af denna traktat. Detta ligger icke uti beskaffenheten af Norges författning eller af föreningsvillkoren. Kieltraktaten hade därom sagt ingenting, och hvarje förening mellan Sverige och Norge, huru som helst ordnad, blott att de hade samma konung, får rum inom Kieltraktatens vida ram. Ej ens den omständighet, att Norges författning beslöts af Norges representation och att Carl XIII godkände den endast med de förändringar, hvarom han och stortinget kommo öfverens i och för unionens skull, kan, enligt anmälarens mening — därutinnan motsatt de ärade författarnes, då de tala om konventionen i Moss — sägas vara ett verkligt frånträdande af Kieltraktaten. Väl är det sant, att Sverige genom denna traktat i förhållande till Danmark måste anses oförhindradt att själft bestämma föreningens närmare beskaffenhet. Väl sant äfven att, om än de svenska statsmännen tänkte sig Norges ställning och författning ordnade under samråd med norska förtroendemän, de antagligen menat att beslutanderätten i dessa frågor i sista hand skulle tillhöra svenska regeringen, och att det sätt, hvarpå Norges författning och föreningsvillkoren kommo till — genom beslut af Norges storting samt underhandling mellan Sverige och Norge — haft en mycket stor betydelse för denna författnings och föreningsvillkorens beskaffenhet. Men i Kieltraktatens ord finnes ingenting, som strider emot eller förhindrar det tillvägagående, som blef det verkliga. Naturligtvis blef föreningen faktiskt fullbordad först genom öfverenskommelsen med Norge. Men det låter väl tänka sig att, utan annan afvikelse i öfrigt från hvad som verkligen skedde, denna öfverenskommelse haft formen af ett Norges accepterande af Kieltraktatens Art. IV. Så skedde emellertid icke. Det sätt, hvarpå stortinget gick till väga, visar huru noga stortinget var att häfda, att likasom föreningen blef faktisk först genom öfverenskommelsen med Norge, så hade den sin rättsliga begynnel denna, icke i Kieltraktaten. Och Sveriges sätt att gå ti måste anses såsom ett Sveriges medgifvande af denna stån

Därmed måste anses uppgifven teorien om Carl XIII såsom Norges konung ifrån och genom Kieltraktaten och om Norges plikt att på grund af denna traktat utgöra ett med Sverige förenadt konungarike. Denna uppfattning torde väl äfven få anses fått ett uttryck i Riksaktens vackra ord om det föreningsband, som lyckligen blifvit knutet mellan Skandinaviens tvenne folk och som tillvägabragts, ej af vapen, utan af den fria öfvertygelsen.

Till stöd för samma uppfattning åberopar hr Aubert ytterligare åtskilliga svenska diplomatiska aktstycken från 1814 och 1815, i hvilka förekommer att föreningen kommit till, icke genom Kieltraktaten, utan genom det norska folkets förtroende m. m. d. Diplomatien — och det gäller äfven den tidens svenska diplomati — är nu i allmänhet icke så principstark att den icke kan vid olika tillfällen häfda olika åsikter, allt eftersom ögonblickets intresse synes bjuda. Bevisningskraften i dessa aktstycken i och för sig torde därför ej vara särdeles stor. Men då de stå i full öfverensstämmelse med de faktiska förhållandena, må de ju hafva sin betydelse såsom ett vittnesbörd om att man å svensk sida var fullkomligt uppmärksam på de olika ståndpunkterna, Kieltraktaten eller öfverenskommelsen med Norge såsom rättslig grundval för föreningen, och således icke kan åberopa, att man å svensk sida icke fattade att här förelåg en skillnad.

Mindre ense är anm. med de ärade författarne i deras åsikter, att Kieltraktaten öfvergifvits redan före den slutliga öfverenskommelsen. Sålunda menar hr Y. N., att stormakternas kommissarier voro »beredte paa at gjøre indrømmelser, som helt fornegtede Kielerfreden».

Norges förening med Sverige var Sveriges, icke stormakternas intresse. Det var Sverige, som såsom priset för sitt deltagande i den stora koalitionen mot Napoleon hade af de fyra stormakterna betingat sig Norge samt i viss mån hjälp att tilltvinga sig detta pris. Det torde få anses såsom visst, att en eller annan af stormakterna icke med glädje gifvit efter för Sveriges önskan. Alla stormakterna sågo naturligtvis gärna, om Sverige kunde tillfredsställas utan användande af våld och utan att någon af dem behöfde lämna materiell medverkan. Ett försök att utfinna medel till en godvillig uppgörelse var därföre något helt naturligt och dessutom i öfverensstämmelse med Carl Johans önskan. Men så länge stormakterna ej af Sverige fordrade att det skulle nöja sig med mindre, än traktaterna lofvade, eller vägrade att stödja och understödja Sverige, därest ej en uppgörelse, som Sverige godkände, kunde träffas, så hade stormakterna icke svikit sina förbindelser. Kommissarierna hafva nu försökt att utfinna förslag, som kunde vara antagliga både för Sverige och Norge, och hvad de föreslogo synes till en början ej varit Carl Johan emot. Därvid måste de naturligtvis träda i förhandlingar med den som faktiskt utöfvade regeringen i Norge. Det torde vara allmänt kändt att den omständighet, att man ingår i förhandlingar med en faktisk regering, icke behöfver innebära ett erkännande af

denna regerings rättmätighet. Men ej heller de af kommissarierna framlagda förslag innebära ett sådant erkännande eller ett uppgifvande af Kielfreden. Kristian Fredrik skulle i händerna på nationens representanter nedlägga de rättigheter, han af nationen emottagit, och använda sin inflytelse öfver folket för att förmå det att samtycka till föreningen. Häruti låg naturligtvis alls icke, att nationen kunde göra som den behagade i den mening att, om den sade nej, Kieltraktaten skulle hafva förfallit. Det var önskvärdt att nationen frivilligt samtyckte. Men om den icke gjorde det, så stod Kieltraktaten lika fullt kvar. Kristian Fredrik skulle förbinda sig att afträda från skådeplatsen. Men då han kunde anses bundit sig till den norska nationen, så skulle han få den formella tillfredsställelsen att inför nationens representanter nedlägga sin makt. Mera ligger icke i dessa villkor. Då de icke antogos utan möttes af motförslag, besvarades dessa af en not med fraser om svenska konungens ädelmod m. m. — jag kan ej finna att hr Y. N. på något sätt visat oriktigheten af detta Björlins omdöme — och så reste kommissarierna. Att de sedan hos Carl Johan yttrade sig till förmån för de norska motförslagen, må vara sant. Men då Carl Johan icke antog dessa, så följde därpå icke någon förklaring från någon af de fyra stormakterna, att den nu ansåg sig löst från sina fördragsenliga förpliktelser till Sverige. England t. o. m. understödde Sverige alltfort genom blokad af Norges kuster. Något frånträdande af fördragen eller uppgifvande af Kieltraktaten ligger således hvarken i stormakternas eller deras kommissariers handlingssätt. En annan sak är att kommissariernas tillmötesgående uppträdande i Kristiania kan där hafva väckt vissa förhoppningar och stärkt modet, därigenom motverkande kommissariernas egentliga uppgift, eller att Carl Johan, hvars karakter ägde drag både af misstänksamhet och försiktighet och som icke hade någon stor tro till pålitligheten af politiska löften längre än det egna intresset bjuder, kan af kommissariernas ord hämtat ökad anledning att vilja skynda med det slutliga afgörandet, innan någon vändning i stormaktspolitiken hann att inträda. Hufvudskälet till Carl Johans eftergifvenhet torde väl dock varit hans insikt att en förening med ett missnöjdt Norge för Sverige skulle vara en källa mera till svaghet än till styrka.

Hr Aubert, juristen, uttrycker sig i denna punkt försiktigare. Han säger ej mera än att man i kommissariernas förslag allaredan har »i spiren den anerkjendelse af det Norske folks suverænitet i 1814» som sedermera följde. Och i det ljus, som det slutliga resultatet kastar äfven öfver det föregående, må ju dessa ord kunna försvaras.

Äfven konventionen i Moss innehåller, så vidt anm. kan se, icke å Sveriges sida något uppgifvande af Kieltraktaten. Kristian Fredrik ville icke erkänna Carl XIII såsom redan konung af Norge, och Carl Johan vägrade godkänna hvarje uttryck, som kunde innebära ett erkännande af Kristian Fredriks konungavärdighet eller hans rätt att regera. Skulle konventionen komma till stånd, måste man

som sitt ultimatum. Hvilka förändringar Carl Johan, såsom det heter, »i språkligt afseende» låtit vidtaga, är ännu ej utredt. Hr Y. N. säger därom, att omredigeringen »synes alene at have kunnet gjælde de separate artikler, der nu fick sin endelige Form». Tveksamheten i detta uttalande väcker förundran. Hr Y. N. har ju, såsom han själf berättar, med hvarandra jämfört det förslag, som han kallar Björnstjernas, och det förslag, som Carl Johan till svar på Björnstjernas aflät. Han borde då med visshet veta, hvar ändringar skett och hvaruti de bestått. — Att Carl Johan, såsom Björlin uppgifver, först varit tveksam, om han borde godkänna det Björnstjernska förslaget, därom synes det af Björlin citerade brefvet från Adlercreutz vara ett vittnesbörd, som det är svårt att jäfva.

Äfven den, som ej i allt tänker lika med hr Y. N., bör likväl finna hans arbete både intressant och värderikt. Och han vill uppenbarligen vara måttfull och rättvis. Anm. tycker dock att hans bok någon gång bär spår af en — i anm:s tanke ej fullt befogad — retlighet emot hr Björlin. Anm. vill visst icke göra sig solidarisk med alla hr Björlins åsikter och uttryck. Men han har ej kunnat finna annat än att denne författare ärligt lagt sig vinn om måttfullhet i form samt sanning och opartiskhet i sak, hvilket ju icke hindrar att misstag kunnat insmyga sig i hans arbete. Äfven i öfrigt har anm. ej alltid kunnat öfvertyga sig om riktigheten af hr Y. N:s omdömen. Så t. ex. synes han nog mycket apologisera för Kristian Fredriks handlingssätt. Fråga kan väl ock vara, om hvad som är kändt berättigar till att så högt, som hr Y. N. gör, uppskatta betydelsen och följderna af Carsten Ankers verksamhet i London. Men dylika meningsskiljaktigheter hindra naturligtvis icke anm. från att känna det såsom en plikt att, då han nedlägger pennan, betyga sin aktning för detta nya arbete af hr Y. N., hvarigenom han ytterligare spridt ljus öfver ett af de viktigaste åren af den Skandinaviska halföns historia.

C. G. H.

Akademiska afhandlingar.

Sveriges deltagande i den väpnade neutraliteten 1800—1801. Akademisk afhandling af HUGO LARSSON. Lund 1888.

De diplomatiska förbindelserna mellan Sverige och Storbritannien under Gustaf IV Adolfs krig emot Napoleon intill konventionen i Stralsund den 7 sept. 1807. Ak. afh. af d:r K. V. KEY-ÅBERG. Upsala 1890.

bör dateras från öfverenskommelsen med Norge. Men han menar att, då man har en god och stark sak att häfda, gör man oklokt att till försvar för den framkomma med skäl, som icke hålla profvet. Hos motståndare eller tveksamme vållar sådant lätt misstro äfven till de dugande skälen.

Ett af ändamålen med hr Y N:s bok är, enligt hans egen uppgift, att bemöta Björlins arbete: »Kriget i Norge 1814», särskildt i dess politiska del. Man finner ock hos den förre flera mer och mindre viktiga, mer och mindre befogade anmärkningar och upplysningar med anledning af nämnda arbete. Några må nämnas såsom ägande mera allmänt intresse. Hr Y. N. upplyser (sid. 39), att i 1814 års krig endast en norsk officer om 65 års ålder förde ett mera själfständigt befäl, men att flertalet af härens »førere» voro mellan 50 och 60 år. Björlins uppgift (sid. 42) att gällande norska befordringsföreskrifter m. m. »fyllde de högre befälsställningarna med ålderdomssvaga och bräckliga officerare» synes således vara en öfverdrift. — Hr Y. N. tadlar hr B. för det denne, efter den förres mening, fäller alltigenom nedsättande omdömen om den tidens norska officerskår. I anm:ns tanke är hr B:s fel i detta stycke egentligen att han skäligen kritiklöst anför yttranden från olika källor, yttranden, som ej alltid stämma öfverens. Något bestämdt eget omdöme i saken, där han drager slutsatsen af de mer och mindre stridiga uppgifter, han på olika ställen i sin bok meddelar, erinrar sig anm. icke. Hr Y. N. bjuder nu skäl, — däribland omdömet af den österrikiske kommissarien Steigentesch, — som synas visa att det icke är rätt att fälla en allmän förkastelsedom öfver den tidens norska officerskår och att de svenska antecknarne yttrat sig för strängt. — Hr Y. N. omtalar vidare (sid. 74), att det norska statsrådet haft stora betänkligheter emot den bestämmelse i Moss-konventionen, enligt hvilken regeringen i Norge tills vidare skulle föras af statsrådet, och att hr Björlins berättelse (sid. 311) att Skjöldebrand i ett bref till kronprinsen uppgifvit raka motsatsen beror på en missuppfattning af Skjöldebrands ord. Brefvets ordalydelse i denna del meddelas af hr Y. N. och visar otvetydigt att den senare har rätt.

Hr Y. N. uppgifver slutligen (sid. 72), att det s. k. ultimatum, som Carl Johan den 13 augusti beslöt sig att afsända, är likalydande med de förslag, som samma dag framlades för norska statsrådet, och att det alltså i själfva verket innefattar ett Carl Johans godkännande af det förslag, som Björnstjerna tillsändt honom. Upplysningen är utan tvifvel af stort intresse. Björlins framställning (sid. 301 o. f.) strider emellertid icke egentligen häremot. Då Björnstjerna sände sitt förslag till Carl Johan, var det ännu icke af norska regeringen godkändt. Att Carl Joh[illegible]
framgår äfven af Björlins framställning, en [illegible]
skref till Björnstjerna, att han låtit vidtaga [illegible]
ligt afseende, men icke ville ändra n[illegible]
Johan ännu ej visste af något godkän[illegible]
sida, kunde han ganska väl betrakta oc[illegible]

det kunde lämna, måste Stedingk ge det svaret, att Sverige väl kunde utrusta 7 linieskepp och 3 fregatter, men att Preussen borde bestrida kostnaden för utrustningen: det blefve dess bidrag till den gemensamma saken. Och när det sedan blef fråga om att söka stänga Sundet och uppföra befästningar å ömse sidor däraf, ansågs Sverige ej kunna bära kostnaden därför, så framt det ej finge andel i de inkomster, Danmark ensamt uppbar af sundska tullen. Ett och annat nytt meddelas med afseende på själfva det rysk-svenska förbundsfördragets tillkomst; utan svårighet och särdeles raskt blef det till: blott en del smärre detaljändringar sökte Stedingk åstadkomma i det ryska förslaget, men förgäfves. Hr Larsson redogör för innehållet af detta fördrag, dock ej för dess separata artiklar. Det är måhända ej ur vägen att erinra om dessas innehåll. I den första af dessa lofva de bägge makterna att nästa vår utrusta ett antal krigsfartyg att begagnas, där det af behofvet påkallas, Ryssland 15 linieskepp och 5 fregatter, Sverige 7 linieskepp och 3 fregatter. Den andra art. förbinder bägge parterna att, om nöden kräfver och fiendens styrka blir eller befaras blifva mer fruktansvärd, öka denna styrka. Den tredje förklarar Östersjön för ett slutet haf. Den fjärde stadgar att, om ryska skepp skulle nödgas att öfvervintra i svensk hamn, de skola behandlas som Sveriges egna; den femte anger regler för gemensamt öfverbefäl, ifall svenska och ryska eskadrarna förenades, den sjätte och sista ändtligen rör skeppens förseende med förråd, i nödfall i allierads hamn. Däremot berättar förf. om hvad han kallar en tilläggsartikel till fördraget rörande Sundets försvar och Gustaf IV:s skadeslöshet för lidna förluster och för omkostnader för samma försvar. Benämningen »tilläggsartikel» kan vilseleda. Aftalet, tryckt hos Miljutin, finnes ej utfördt i fördragsmässig form såsom tilläggsartikel till neutralitetsfördraget. Det är snarare att betrakta som ett särskildt personligt aftal mellan härskarne. Det kallas ock i Stedingks af förf. åberopade not för »särskild öfverenskommelse» (convention particulière). — Tämligen utförligt redogöres för det engelska våldsdådet i Barcelona d. 4 sept. 1800 samt däraf föranledda förhandlingar med England, särskildt baron Ehrensvärds beskickning till London. Den engelska styrelsens orättmätiga förfarande mot Sverige får vederbörlig belysning. Någon rättvisa kunde Ehrensvärd ej utverka — men han kunde redan i januari berätta om den rastlösa ifver, hvarmed rustningar i engelska hamnar pågingo, och i början af mars, att flottan snart skulle afsegla. Likväl väntas ej det engelska anfallet — det var Tolls åsikt — förrän i slutet af april, om det nu ens vore Englands afsikt att angripa Sverige och Danmark, hvilket svenska sändebudet i Köpenhamn nästan betviflade.

Förf:s framställning af de omständigheter, som föranledde, att den svenska flottan ej kom att deltaga i slaget d. 2 april, är måhända i behof af en liten jämkning. Enligt förf. voro order ej gifna åt amiral Wachtmeister, att flottan, så snart hon blifvit färdig, skulle afsegla. Detta skulle framgå af Wachtmeisters bref af d. 30 mars,

där det heter, att flottan »är klar att gå till sjös vid första ordres»; likaså anföres konungens första bref af d. 30 mars — att flottan ej skulle löpa ut före vidare ordres — såsom bevis på, att ingenting då var bestämdt med afseende på tiden för flottans afsegling. Först därpå skulle konungen i sitt senare bref af d. 30 mars gifvit order om flottans utlöpande, och då skref Wachtmeister d. 31, att flottan var klar och skulle afsegla med första goda vind — som dock ej kom. — Saken får ett annat utseende, om man ger akt på den instruktion, som var gifven till amiral Palmqvist, samt observerar, att Wachtmeisters bref af d. 30 mars egentligen bort dateras d. 31.[1] Anm. tror, att saken får fattas på följande sätt. Befallning hade i januari gifvits, att en flotta skulle utrustas och vara färdig i början af april. Sedan hade amiral Palmqvist genom instruktion af d. 20 mars[2] erhållit fullkomligt bestämda order med afseende på denna flottas utsegling. Det heter i instruktionens § 1: »Contre amiralen afseglar med den under dess befäl stående eskadre af 7 linieskepp och 3 fregatter, så fort möjligen ske kan, till Öresund, och tager dess station så nära de trångaste ställen af farvattnet, i den så kallade Drogden samt Flintrännan, för att med största fördel kunna försvara passagen för alla Engelska örlogsfartyg, som skulle försöka att gå därigenom in uti Östersjön, af hvilka intet tillåtes passera, utan bör sådant på allt sätt förhindras, och våld med våld mötas». Dessa order kommo Palmqvist d. 24 tillhanda, och han sökte nu bedrifva utrustningen af eskadern så raskt, att han kunde få den färdig till inmönstring till 1 april för att sedan afsegla »och där medelst», som han säger, »uppfylla K. M:ts mig gifna nåd. befallning.»[3] Nu väntade konungen eskadern snarast möjligt till Sundet. Den 29 rapporterar Wachtmeister, att han hoppas, att flottan skulle vara klar att mönstra den sista mars och segla den 1 april. Och den 31 på middagen kunde han meddela: »Flottan är klar i dag och får mönstring i morgon och seglar med första goda vind». Lika litet som i Palmqvists instruktion talas det i dessa rapporter om att afbida en rysk flotta;[4] det heter blott d. 29, att »med dessa vindar kan ej ryska flottan vara sedd». Däremot synes, att W. väntade, att danskarne skulle anstränga sig att uppehålla engelska flottan, till dess att den svenska anlände. Emellertid inlöpte den engelska flottan i Sundet; den 29 på e. m. ankrade hon nära Kronoborg, och om morgonen d. 30 styrde hon vidare. Under intrycket häraf sände konungen s. d. order till Wachtmeister, och *nu* ges befallning, »att flottan tills vidare order ej må utlöpa», på samma gång den möjlighet uttalas, att hon senare kunde komma att göra det: konungen trodde, att engelska flottan skulle gå mot Köpenhamn,

[1] Se härom W:s förklaring till krigshofrätten m. anl. af ad[illegible] slutpåstående. (Krigshofr. prot. s. 130 f.)

[2] Se krigshofr. prot. s. 104 f.

[3] P:s förklaring till krigsrätten i Karlskrona 18/6. —

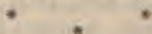
[4] Förf. har den uppfattningen, att svenska flottans inloppet till Östersjön var beroende af en rysk flottas a[illegible]

men man måste försiktigt afvakta. Denna nya befallning kom Wachtmeister tillhanda d. 31. Det gällde nu sätta Karlskrona i försvarstillstånd, flottan uthalades till skansarne (äfven i afseende på eventuell förening med ryska flottan) o. s. v., ehuru W. ej trodde, att engelsmännen skulle splittra sin styrka och låta en del af sin flotta löpa in i Östersjön. W., som på middagen afsändt en rapport (se ofvan), sände nu åter en dylik till konungen, i hvilken han säger, att »flottan är klar att gå till sjös vid första ordres» — men råkade i brådskan att feldatera den; den bär nu datum af d. 30 mars. Men innan nämnda order nått W., hade konungen afsändt nya; kl. 1/212 på natten d. 30 mars sände han från Landskrona befallning, att den svenska flottan skulle förena sig med den danska, dock att om den engelska flottan vore i Östersjön — hvilket lättare fartyg borde undersöka — man borde återgå till Karlskrona. Att detta bref nu afgick, berodde närmast, som af det självt framgår, utaf ankomsten af W:s rapport af d. 29. I den hade sagts, att svenska flottan vore segelklar d. 1 april samt att försänkningar i Drogden vore nödiga — utan dylika kunde engelska flottan ej hindras inlöpa i Östersjön. Då fattade konungen sitt beslut: *om* ej den engelska flottan löpte in i Östersjön, då kunde ändtligen den svenska komma till Danmarks hjälp, men ej för att lägga sig i Drogden och Flintrännan: enda möjligheten var att gå till Köpenhamn och förena sig med den danska flottan. Efter mottagandet af dessa order »ganska bittida» om morgonen d. 1 april rådgjorde Wachtmeister och Palmqvist om hvad som vore att göra: de voro bekymrade öfver att flottan skulle utgå snarare, än de någonsin väntat, innan manskapet vants vid tjänsten ombord och vid kanonexercis. W. uppsatte en P. M. innehållande föreställningar mot utlöpandet; men på samma gång, han här säger, att, som han behöfver 1 à 2 dagar för exercis, nya order under den tiden kunna inhändigas, heter det i rapporten, som samtidigt afgick, att flottan dock ej i väntan härpå kvarhålles, ehuru den i allt fall ej kunde utgå före 2 april. — Samma dag utkämpades slaget på Köpenhamns redd. Men hvarken denna eller följande dagar kunde flottan för motvind utlöpa; också var det ej för någon uraktlåtenhet med afseende på flottans utgående som W. sedermera blef afskedad.

Med slaget d. 2 april var upplösningen af neutralitetsförbundet inledd; den fullbordades genom tronskiftet i Ryssland. Om svängningen i den ryska politiken berättar förf. i följande stycke af sin framställning — huru Stedingk i början af april fåfängt föreslog förening mellan svenska och ryska flottan, huru det t. o. m. från rysk sida förnekades, att en sådan förening varit kejsar Pauls afsikt, huru man afslog hans förslag att med England underhandla med vapen i hand. Det dröjde ej länge, innan Ryssland, utan Sveriges hörande och utan hänsyn till Stedingks upprepade begäran att få del af hvad som försiggick, afslöt en öfverenskommelse med England, hvilken gjorde slut på neutralitetsförbundet, en öfverenskommelse, hvilken Sverige, efter att förgäfves ha försökt begagna tillfället till

att få den gamla traktaten af 1661 reviderad, slutligen i mars 1802 utan förbehåll måste tillträda. — Äfven med Ryssland återstod en uppgörelse. Svenska regeringen önskade enligt kejsarens löfte få ersättning för sina rustningar för Sundets försvar. Men sådan vägrades. Härmed var uppslag gifvet till ett fientligt förhållande mellan Sverige och Ryssland. Förhållandet till Danmark hade jämväl efter neutralitetsförbundets upplösning blifvit bittert. Svenskarnes uteblifvande från Sundet vid Köpenhamnsslaget och danskarnes separata aftal med England väckte ömsesidig ovilja. En brytning mellan de båda skandinaviska rikena syntes ej långt borta. Ett under dessa omständigheter försökt närmande till Frankrike ledde till intet.

Så stod Sverige efter förbundets upplösning helt och hållet isoleradt, i spändt förhållande till flere makter.

De bägge sista bland de ofvan nämnda skrifterna — hr Key-Åbergs afhandlingar — beröra Sveriges diplomati under ett par af de allra märkligaste åren af Sveriges historia, de år, då de aftal ingingos och de händelser förbereddes och inträffade, som tycktes leda till Sveriges fall och verkligen ledde till den sorgligaste tilldragelse, vårt land någonsin upplefvat. En skildring af Gustaf Adolfs utrikespolitik under dessa år — hans egen, ty han och ingen annan dref den — skulle vara af ett synnerligt intresse, ty vår litteratur saknar en ingående och pålitlig framställning däraf. Den officiösa framställning, som året efter Gustaf Adolfs fall såg dagen i Granbergs »Historisk tafla af f. d. konung Gustaf IV Adolfs sednaste regeringsår», är visserligen, ehuru kort, ganska innehållsrik, och de talrika bilagorna ge den ett visst värde, men pålitlig är den knappast. De enskilda händelserna kunna vara korrekt berättade, men äro ofta försåtligt grupperade, och dagern, som faller öfver taflan, är sådan, att betraktaren, om han ej är alltför kritisk, måste tro sig stå inför ett kaos af hufvudlöshet, orimlighet och vanvett. Detta intryck var taflan afsedd att lämna, och det må medgifvas, att den är målad med rent af beundransvärd talang. Att den nya regeringen skulle vilja se en uppfattning af Gustaf Adolfs utrikes politik, sådan som »taflans», allmänt omfattad är naturligt nog, men det vore märkligt, om samma uppfattning ännu vid århundradets slut skulle vara helt och hållet obestridd. Hvarje bidrag till en mera fördomsfri framställning däraf är därför välkommen. Det är af vikt att i rent ljus få se hvarje steg, som ledde till Fredrikshamn. En kortfattad, men innehållsrik, klar och angenämt skrifven öfversikt af Sveriges utrikes politik under ifrågavarande tid är gifven i det utkomna bandet af generalstabens i stort anlagda verk *Sveriges krig 1808 och 1809*. — Hr Key-Åbergs afhandlingar ge ej en fullständig framställning af den svenska utrikespolitiken under Gustaf IV A senaste regeringsår; förf. har inskränkt sig till att red Sveriges och Storbritanniens diplomatiska förbindelser 180

ehuru han här och där får tillfälle att kasta blicken på sidan om sitt egentliga ämne.

I den förra af de bägge afhandlingarna knyter sig hufvudintresset vid framställningen af uppkomsten af och innehållet i de alliansfördrag, genom hvilka Sverige blef en af deltagarne i den tredje koalitionen. Korrektare och fullständigare än sina föregångare (Granberg och Schinkel-Bergman) utreder förf. hvad hit hör. Först redogör han för de förhandlingar, som under året 1804 fördes mellan Sverige samt England och Ryssland. Härunder hade Sverige uppmanats[1] att deltaga i en eventuell koalition mot Frankrike, men ej minst Gustaf Adolfs begäran, att vid krigets början en förklaring skulle utfärdas af innehåll, att krigets ändamål vore bourbonernas restauration, kom underhandlingarna i stället att mynna ut i konventionen med England den 3 dec. 1804, hvilken gaf Sverige 60,000 pd sterl. (hvarmed förf. rättar Schinkel-Bergmans uppgift), till förstärkandet af Stralsunds försvar. Traktaten förbinder emellertid och konungen af Sverige att under kriget mellan England och Frankrike tillåta samling och organisering af hannoverska trupper i Pommern; dock att denna bestämmelse, som förutsätter, att Sverige vore att betrakta som krigförande makt, först följande vår träder i kraft. Konungen var missnöjd med traktaten; den band hans händer. Han ville ej ännu åtminstone betraktas som krigförande. Också afgaf Ehrenheim vid ratifikationernas utväxling en note explicatoire, i hvilken K. M:t sade sig vara försäkrad, att, om Stralsunds försvar nästa vår kunde komma att kräfva förstärkning, innan konungen vore färdig att förklara sig som krigförande makt, och om således detta villkor ej var fylldt — att Sverige var krigförande makt — artikeln om truppsamling ej då skulle komma att tillämpas. Förf. säger, att genom denna not fördragets offensiva natur ansenligen förmildrades. Detta är väl för mycket sagdt. Noten är en ensidig svensk tolkning af fördraget, hvilken ej band den engelska regeringen, *om* den ville, enligt fördraget, våren 1805 organisera trupper i Pommern.[2] Granberg kallar ej alldeles utan skäl denna allians offensiv. — Det dröjde ej länge, förrän ett nytt steg togs i krigisk riktning. Mellan Ryssland och Sverige afslöts ett fördrag d. $\frac{2}{14}$ jan. 1805 — förf. meddelar, att det undertecknades först d. $\frac{\text{17 febr.}}{\text{1 mars.}}$ Om detta har man hittills haft en tämligen oredig uppfattning. Hufvudfördragets viktigaste bestämmelse är den, som förpliktar de förbundne till krig mot Frankrike, så snart dess i Hannover förlagda trupper öfverskrida sina kvarter. I dylikt fall skulle Sverige ställa 20- à 25,000 man i fält. Men hemliga artiklar bestämde, att, om Ryssland lyckades vinna en kontinental stormakt för ett uppträdande mot Frankrike i syfte att återställa den europeiska jämvikten, offen-

---

[1] Jfr Granberg, a. st. I. 11.

[2] Egendomligt är, att Ehrenheim sökte neka, att Sverige enligt ifrågavarande art. 4 i fördraget — oafsedt noten — var skyldigt att våren 1805 mottaga engelska trupper i Pommern (se dep. t. Stedingk $^{25}/_{5}$ 1805).

sivt krig skulle börja och Sverige deltaga med nyssnämnda styrka — dock att denna förbindelse å Sveriges sida blir obligatorisk, först om England erbjuder sig ingå ett subsidiefördrag (se prêtât à conclure un traité subsidiaire).[1] Förf. anser detta fördrag vara för Sverige fördelaktigt: det kunde ej gärna fordra bättre villkor; Ryssland hade med 40- à 50,000 man åtagit sig att försvara svenska Pommern, som Sverige däremot ej ens ovillkorligen förband sig efter bästa förmåga värja. Att märka är, att Ryssland lofvade ställa nämnda truppstyrka i fält i det allmänna syftet att tillbakakasta fransmännen, samt att Sverige, om dess besittning angrepes, gifvetvis löpte fara att mista densamma, om det ej självt gjorde ansträngningar att försvara den. Vidare synes det, som om fördraget för Sverige medförde en särdeles stor risk — risken att komma att deltaga i ett offensivt krig mot Frankrike — för så vidt man ej anser, att Sverige på grund af decemberfördraget redan *var* i krigstillstånd med Frankrike, men det anser ju ej förf., eller så vida man ej anser, att Sverige ej *kunde* komma att stå utanför ett europeiskt krig, ty då vore det naturligen godt att hafva Ryssland till bundsförvant, och man finge finna sig i villkoren. Efter någon tid föreslogs från ryskt håll ett tillägg till fördraget: Sverige skulle öppna Pommern för ryska trupper, sätta försvarsverket i Pommern i stånd och sammandraga trupper för att vid behof öfverföra dem till Tyskland. Men detta förslag afböjdes, och af goda skäl. Utan tillfredsställande underrättelse från Preussen, hvilken makt ansågs vara den kontinentalstat, hvars biträde skulle göra koalitionen till en verklighet, utan decision om subsidier från England och utan förtroende från Ryssland, hvars brytning med Frankrike ej var afgjord, kunde Sverige ej företaga någon mot Frankrike demonstrativ åtgärd (t. Petersburg 12 apr.). Nya underhandlingar med England inleddes så väl angående förstärkandet af Stralsunds försvar som angående Sveriges aktiva deltagande i koalitionen; och d. 31 aug. afslöts en koalition i förstnämnda syfte. D. 3 okt. åter ingicks det fördrag, hvarigenom definitivt afgjordes Sveriges deltagande i koalitionskriget. Sveriges kontingent skulle utgöras af 12,000 man — siffran föreslagen af engelska regeringen (Granberg och Schinkel-Bergman uppgifva, att förslaget var Gustaf Adolfs). Af Key-Åbergs framställning vill synas, som om den engelske underhandlaren varit lika angelägen som Gustaf Adolf att få traktaten till stånd. Hos Granberg låter det naturligen på annat sätt. Där heter det, att, sedan förhandlingarna flere gånger afbrutits, det var Gustaf Adolfs personliga håg att få deltaga i kriget, som åstadkom deras återknytande.

Om händelserna efter krigets utbrott meddelar förf. ett och annat nytt. Han söker ock ge en någorlunda begriplig förklaring

[1] Förf. beriktigar ett par uppgifter hos Schinkel-Bergman. Denne sammanblandar hufvudfördraget och den heml. artikel, som gör förbundet offensivt, liksom han oriktigt omtalar engelska trupper som tillämnade för påtänkta operationer mot Holland.

åt Gustaf Adolfs märkvärdiga tillvägagående med afseende på Lauenburgs ockupation samt de härmed sammanhängande tvisterna med Preussen. Orsaken till att konungen i jan. 1806 ej helt utrymde Hannovers område vill förf. söka däri, att konungen under d. v. förhållanden ej ville göra något, som kunde gifva engelska regeringen skäl att underlåta utbetalningen af innestående subsidier. När han sedan på grund af Preussens hållning ej vågade ha sin här långt aflägsnad från Pommern, drog han den tillbaka; dock, som han gjort framställning om att engelska regeringen skulle begära, att han skulle draga sina trupper ur landet, ville han ej, innan han erhållit svar härå, helt utrymma Hannover. Därför var det han kvarlämnade grefve Löwenhielm med en liten kår i Lauenburg. Då gynnsamt svar från England kom, ansåg sig ock konungen berättigad att draga sina trupper tillbaka, men enär han under tiden till England ställt ett nytt förslag i denna fråga, ansåg han bäst vara att tills vidare låta allt förblifva in statu quo. Emellertid afstyrkte England själft Lauenburgs ockupation, och måhända skulle — säger förf. — konungen nu dragit sin kår ur landet, men då inträffade just underrättelse om Preussens anslutning till Frankrike och beslut att taga Hannover i definitiv besittning. Då tillbakakallade konungen större delen af sin kår, men lät ett par hundra ryttare stanna. Detta egendomliga tillvägagående — liksom Lauenburgs ockupation öfver hufvud — anser förf. egentligen böra betraktas som ett schackdrag mot Preussen: hade denna makt, såsom konungen fruktade, afsikter på hela Hannover och på svenska Pommern därtill samt började, såsom troligt var, att anfalla de svenska trupper, som sökte skydda ett land, som tillhörde den britiske konungen, så kunde Gustaf Adolf med en viss rätt påräkna dennes hjälp vid försvaret af sin egen besittning. Naturligtvis nämner ej Granberg, att den hannoverske statsministern i en not af d. 23 april uppfordrade den svenske kungen att i egenskap af garant af den westfaliska freden uppträda mot Preussen, liksom att det engelska sändebudet d. 6 maj uttalade sin konungs tacksamhet för hvad Gustaf Adolf gjort för att värna konung Georgs arfland. Ett ögonblick syntes det, som om England ville understödja Sverige i ett väntadt krig med Preussen, men då Ryssland förklarade sig ej vilja hjälpa Sverige i ett krig, som det ådroge sig för Lauenburgs skull, tillrådde äfven England en uppgörelse med Preussen — detta dock, antager förf. med skäl, på grund af dess regerings kännedom om en förestående brytning mellan Frankrike och Preussen. Sedan svensk-preussiska tvisterna bilagts, förhandlades om Sveriges rol under kriget mellan Frankrike och Preussen; Gustaf Adolf kunde ej förmås till mer än löftet att försvara kon. Georgs besittningar på högra Elbestranden. Snart inträdde emellertid förhandlingarna i ett nytt skede. Mer energiskt än någonsin yrkade Gustaf Adolf efter Jena och Auerstädt på subsidier för en tillökning af svenska styrkan i Pommern, men han var lika angelägen som förr, att kostnaden ej alltför kännbart skulle tynga den svenska statskassan. Därför höll han truppsiffran betydligt lägre

än det var engelska regeringen behagligt. Samtidigt underhandlades om en engelsk hjälpkårs öfverförande till Pommern, och en preussisk kår hade ställts till konungens förfogande. En ganska kraftig diversion syntes sålunda kunna komma till stånd. Men förhandlingarna med England drogo ut på tiden, och först efter slaget vid Friedland hade de nått sin afslutning. Till detta dröjsmål anser förf. engelsmännen egentligen bära skulden; de skulle då ha tillintetgjort ett företag, som kunnat hafva mycket vidtgående följder. Redogörelsen för dessa förhandlingar och händelserna intill de tyska besittningarnas utrymmande är af stort intresse; äfven här har förf. tillfälle att göra åtskilliga beriktiganden och förtydliganden af föregående framställningar.

Pommerns mistning var den synbara följden af Sveriges krig mot Napoleon. Men redan var den uppgörelse ingången, som skulle bereda Sverige en vida sorgligare förlust. De förbindelser med England, som häraf föranleddes, utgöra föremålet för den senare af hr Key-Åbergs afhandlingar.

* * *

Hr Key-Åbergs andra afhandling står i formellt afseende under den första, hvilken är synnerligen omsorgsfullt genomarbetad. Men den utmärker sig för samma klarhet och lif som denna. Hvad innehållet beträffar, tilldrager den sig intresset i mindre grad än den förra, därför att de diplomatiska förbindelserna med England, redan innan ifrågavarande afhandling utkom, i hufvudsak voro kända genom »historisk tafla» samt generalstabens förr omnämnda arbete. Detta hindrar icke, att jämväl här åtskilligt finnes, som beriktigar eller utfyller föregående framställningar. Förf. behandlar först frågan om Selands ockupation af svenska trupper. Med afseende härpå har Granberg berättat, att England ansåg, att en svensk här af 20,000 man härtill fordrades, att Gustaf Adolf var förtjust öfver Selands »eröfring», att han trodde 8,300 man värfvade trupper borde förslå, att, om den öfriga armén stannade kvar i Sverige, han ej fruktade anfall från Norge och Ryssland, samt att det hela gick om intet därför, att England ej kunde vänta på Gustaf Adolfs långsamma anstalter, hvarför Londonhofvet slutligen gaf bifall till Köpenhamnskapitulationens uppfyllande. Af förf:s framställning blir det emellertid tydligt, att Canning själf från början talade om 10- 12,000 man svenska trupper för sagda företag, att, om konungen ej fruktade Ryssland, det var därför, att Englands uppfattning var den, att Ryssland ej skulle hafva något emot en engelsk-svensk ockupation af Seland, att han likväl misstrodde Ryssland och därför önskade en stark engelsk flottas ankomst till de nordiska farvattnen, samt att, innan någon uppgörelse kunde *hinna* afslutas, England, bundet af kapitulationsaftalet d. 7 sept., ansåg sig utrymma Seland: man observere, att engelska sändebudets yt— man kan knappt säga förslag — i Karlskrona ang. 20,000

svenskar fälldes d. 19 sept., under det Canning i London d. 22 framställer den mening, att Seland af de engelska trupperna skulle utrymmas — och sedan var det ej vidare tal om ockupation. — Den senare och längre delen af afhandlingen har till föremål »det nya förbundet mellan Sverige och England febr. 1808—mars 1809». Här fäster man sig bl. a. vid innehållet i en skrifvelse till envoyén Adlerberg d. 14 febr., där kanslipresidenten framställer såsom konungens afsikt att i det yttersta försvara Finland: »Vi skola slåss om Finland fot för fot. — — Norge och Seland ersätter ej hvad i Finland förloras. Bytet kan bli en nödhjälp, men ej ett fritt val». Uttrycket förtjänar bevaras, åtminstone lika väl som den anteckning af den unge H. G. Wachtmeister, att konungen betraktade Finland såsom förloradt och ej brydde sig om detta land, en uppfattning af konungens åsikt, som sedan ingått i litteraturen. Med afseende på planerna på Seland våren 1808 har förf. åtskilliga uppgifter, ägnade att beriktiga Granberg. Beträffande den engelska hjälpkåren under general Moore meddelar förf. ock en och annan ny detalj. I sammanhang härmed må erinras om det bref från kanslipresidenten till Adlerberg af d. 7 juli, som meddelas och i hvilket den svenska regeringen uttalar sin uppfattning af händelsen och där en tämligen naturlig misstro mot engelska regeringens verkliga afsikter framlyser. Händelserna från de första månaderna af 1809 behandlas i största korthet; förf. hänvisar mest till andra framställningar. Så hvad angår det vanvettiga beslutet att bryta med England (24 febr.), ett beslut, som lika hastigt återtogs som det fattats, men som fyllde England med rykten och svenske män med de allvarligaste farhågor. Betecknande för dessa senare är en egenhändig biljett, som presidenten Lagerheim lät åtfölja ett sitt ämbetsbref till envoyén Brinkman. Han skrifver: »Ingen dödlig kan förutse utgången, men väl att spelet är högt. Många svenska skepp ligga lastade med salt och andra varor i edra hamnar. Gör allt hvad göras kan att med allra första köra dem på hemvägen.» Så skref L. ännu d. 26 februari. I följden af de mellan regeringen i Stockholm och dess sändebud i London växlade skrifvelser saknar man hos förf. den sista, som i Gustaf Adolfs tid skrefs till envoyén i London, den, i hvilken konungen, efter erhållen pålitlig underrättelse om Adlersparres anmarsch ber sitt ombud »på det enständigaste yrka en betydlig remissa af silfver så hastigt som möjligt är jämte en respektabel flotta, som åtminstone hindrar rikets fiender att draga parti af den högst beklagliga söndring, som inom landet uppstått». Men den berör ju ej de förhandlingar, som äro föremål för förf:s skildring.[1]

[1] Några små misstag torde böra påpekas. Brinkman afreste från London först d. 22 maj, ch. d'affaires Brandel först d. 12 juni. Rehausen bodde ej i London, men ett par mil söder därom i Kent (s. 100). Engelske ch. d'affaires Fosters namn skrifves af förf. på ett par ställen Forster.

M. S.

Svenska Skriftprof från Erik den Heliges tid till Gustaf III:s, efter original i riksarkivet och k. biblioteket i ljustryck utförda vid generalstabens litografiska anstalt samt i boktryck återgifna af Emil Hildebrand, Algernon Börtzell och Harald Wieselgren. Första häftet. Medeltiden. 25 pl. med 39 n:s. Stockholm 1894, Norstedt & Söner. Pris 15 kronor.

Föreliggande häfte omfattar medeltiden och stannar således vid en tidsgräns i paleografiskt hänseende lika bestämdt utstakad som någonsin i historiskt. Icke som om medeltidsskriften ej stod i fullt organiskt samband med den närmast följande tidens, men detta gäller egentligen tidehvarfvets senaste period, då skrifkonsten förlorat sista återstoden af konst.

Arbetet lär komma att fortsättas ända till Gustaf III:s tid. Skriftprof från så sena dagar hafva väl egentligen endast kuriositetsvärde, såsom framställande märkliga personers autografer o. d., men kunna aldrig meddelas i så stort antal, att de bilda ett undervisningsmateriel i paleografi, om ock fyndigheten att lösa de kinkiga frågor en usel och vanvårdad skrift framlägger, genom dem i någon mån skulle kunna uppdrifvas. Detta beror på det val, som kommer att göras. Hvad åter medeltidsskriften angår, kan densamma anses vara i märkvärdigt hög grad konstant. Orsakerna, att den så i det längsta bibehållit sig och först mot slutet förföll, ligga till en del däri, att dess anseende såsom konst först då undergräfdes, när boktryckarekonsten helt hastigt kom i flor och tog hand om märkliga skrifters reproducerande utan att anlita skrifvarnes omsorgsfullt skurna pennor och linierade pergament.

En annan kanske mäktigare orsak var materialets dyrbarhet, som anbefallde både hushållning med utrymme och noggrannhet i prentet. Det var ock denna omständighet, som för medeltidens skribenter dikterade drakoniska lagar, hvilka komma eftervärlden till godo. Noga iakttogos de en gång stadgade förkortningsreglerna, så att i hur sammandragen form än det då gängse universalspråket, latinet, återgafs, kunde man i det ena landet med full säkerhet läsa den text, som skrifvits i det andra. Och likasom man undvek att slösa med bokstäfver, så gjorde man ock i allmänhet med ord. Undantag, och därtill ganska väsentliga, gjorde väl härvidlag en och annan kyrklig skrifvelse, i synnerhet påfliga bullor med sina ofta tålamodspröfvande ingresser, där man under genomvadandet af en störtflod af ord, längtar att komma öfver till den punkt, h[illegible] innehållet kan anses begynna. Regeln var dock att vara [illegible] som möjligt, och detta förhållande kan i viss mån säg[illegible] åt hvarje ord i en medeltids-text ett högre värde, en [illegible] i skrifter från senare tid. Man märker detta bäst, [illegible] på ett i texten skadadt eller otydligt ord; i de allra

det sig då så, att man icke gärna kan liknöjd lämna det å sido, utan måste göra sitt bästa för att tyda det, och tyda det rätt.

Formernas regelbundenhet i medeltidens skriftspråk gör det sålunda ganska lätt att komma till en viss grad af färdighet och säkerhet i dess tydande. Det är här icke det första steget, som kostar, men så mycket mer det sista. Årtiondens erfarenhet kräfves för att komma till rätta i de svåraste fallen, som möta. I skrifter från en mera mångskrifvande tid möta ju ock dylika svårlösta problem, men deras lösning medför icke alltid samma tillfredsställelse, som den rätta uttydningen af en svårläst skrift från medeltiden; af den sistnämnda kommer paleografen nästan alltid förr eller senare att hafva hjälp i förnyadt fall, då däremot detta ingalunda gifvet kan sägas i afseende på skrift från senare tid.

De föreliggande skriftprofven äro ämnade att tjäna till vägledning för dem, som vilja forska i medeltidens häfder. Som ofvan antydts, skall det visa sig, att början icke är så synnerligen svår; de hinder, som sedermera möta forskaren, äro i allmänhet taladt icke så särdeles talrika, men så mycket envisare. Då kräfves vana, långsamt förvärfvad, och en grundlig kännedom af medeltidens språk och uttryckssätt. Tiden skänker detta; utgifvarne af detta arbete hafva gjort sitt bästa för att utsprida den paleografiska kunskapen inom vårt land.

Naturligtvis beror detta arbetes värde på den urskillning, hvarmed exemplen blifvit valda, och på den tillförlitlighet, hvarmed de äro återgifna. Hvad den senare angår, är ju det fotografiska återgifningssättet en god borgen, och om planschernas tydlighet och klarhet öfvertygar sig lätt en och hvar. Generalstabens litografiska anstalt har här inhöstat en ny lager.

Utgifvarne hafva vid valet af urkunder sökt lämna prof från skilda årtionden; sålunda meddelas 4 från 1100-talet och lika många från 1200-talet, 7 från 1300-talet, 8 från 1400-talet samt 5 från 1500-talet. De öfriga 11 planscherna återgifva blad ur böcker, skrifna den äldsta, den s. k. äldre Västgötalagen, omkring 1280, den yngsta i slutet af 1400-talet. Oss synes valet hafva utfallit särdeles lyckligt, dels emedan urkunderna äro så pass typiska, att den i diplomläsning något förfarne lätt igenkänner deras ålder, och sålunda äfven ändamålet att i detta afseende lämna nybegynnaren ledning, torde böra vinnas, dels ock därför, att de antingen på grund af sitt innehåll eller sina i paleografiskt hänseende egendomliga kännetecken äro ägnade att vinna läsarens särskilda intresse. Man återfinner här sålunda den äldsta inom Skandinavien uppsatta, ännu bevarade skrift (1135), det äldsta i Sverige utfärdade bref (1164—1167), ett af de äldsta svenska kungabrefven (1167—1185), en påfvebulla »in amplissima forma» (1185), en handling, på ett högst egendomligt sätt påtecknad af Sveriges konung och ärkebiskop (1225), franske byggmästaren Etienne de Bonneuils förbindelse, då han begaf sig till Sverige för att tillträda sitt arbete vid Upsala domkyrkas uppförande (1287), en af de äldsta på svenskt språk skrifna urkunder (1344),

unionsdokumentet från Kalmar (1397), ett af Vadstena-munkarne för snöd vinnings skull förfalskadt dombref[1] (1419) o. s. v. Autografer finnas ock af d. h. Birgitta (åtminstone efter all sannolikhet af hennes hand), biskop Hans Brask och Heming Gad samt Vadstena-munken Peder Månsson, slutligen biskop i Västerås. Dessutom meddelas prof på en och annan prydlig lag-codex af känd ålder.

Det är all sannolikhet för att det med arbetet afsedda ändamålet — kännedom om medeltidens skrift — skall vinnas; önskligt är att studerande, som ärna slå in på historieforskningens lockande bana, må på det bekväma sätt, som nu blifver dem beredt, förvärfva sig den mekaniska färdighet i handskriftsläsning, som förut vunnits endast på bekostnad af tid, som måste tagas från den egentliga forskningen. Vi tro därför, att detta arbete, hvars pris är satt så lågt som möjligt, skall särskildt vid högskolorna mottagas med begärlighet, och vi tillägga — med tacksamhet.[2]

---

[1] Den korrumpering af texten, som i originalet genast faller i ögonen, framträder dock icke nog tydligt å planschen.

[2] Urkundernas text är i boktryck återgifven. Detta har skett med all önskvärd noggrannhet. Tillfälle till gensägelse är ytterst sällsynt. I n:r 36 förekommer två gånger det starkt förkortade ordet *snar*, upplöst: *senteneiarum;* påståendet, att det skulle kunna läsas: *summarum*, är väl icke alldeles riktigt, enär förkortningen här betecknats med *dubbla* öfverstreck, som endast användas för förstnämnda flerstafvigare ord; där fel i skriften ägt rum, hade måhända varit skäl att icke blott anmärka att så skett, utan ock hvari de bestått, hvilket icke alltid genast framträder för en ovan läsare.

—rst—

Öfversikt af Tidskrifter

och andra periodiska publikationer.

Arkiv för Nordisk Filologi, utg. genom A. Kock. **X. Ny Följd VI, 3, 4.** A. Olrik, Bråvallakvadets kæmperække. Tekstog og oplysninger. — A. Kock, Anmärkningar till läran om u-omljudet. — E. H. Lind, Bibliografi för år 1892. — G. Storm, Nekrolog över J. Fritzner. — H. Gering, anm. af J. Fritzner, Ordbog over det gamle norske sprog.

Nordisk Tidskrift för Vetenskap, Konst och Industri. Utg. af Letterstedtska Föreningen genom O. Montelius. **1894, 2.** R. Kjellén, Till nordpolsfrågans historik. — N. Sjöstrand, Om Lucanus. Med anledning af Viktor Rydbergs dikt »Lukanus marterad». — S. Kristenson och S. Wide, De nyaste undersökningarna om Pantheon i Rom. — Konung Karl XII:s egenhändiga bref, utg. af E. Carlson, anm. af P. Sondén. — **3.** H. Schück, Några blad ur författarhonorarets historia. — Edda Sämund den vises. Öfvers. af Fredrik Sander, anm. af Fr. Kauffmann. — J. Juel, En Rejse til Rusland under Tsar Peter, anm. af Gerb. Hornemann.

Ord och Bild, illustrerad månadsskrift. Utgifven af K. Wåhlin. **1894, 2.** Litteratur: Konung Karl XII:s egenhändiga bref. Samlade och utgifna af E. Carlson, anm. af H. W. [Harald Wieselgren.] — **4.** E. Tegnér, En österländsk besvärjelse och västerländsk folktro. — L. Looström, Interlörer från flydda tider.

Svenska Autograf Sällskapets Tidskrift. II, 7. (1894). G. Upmark, Johan Göransson Rosenhanes stambok. — Sällsynt autograf (Meddel. af C. Silfverstolpe). — Ett bref från Atterbom till grefve Adlersparre (Albano). (Tillhör juris stud. G. Lindqvist). — O. Bergström, Strödda uppgifter om utöfvare af konst och konstslöjd i Stockholm under 1600-talet. Hufvudsakligen ur Tyska församlingens ministerialböcker. — Anders Pedersson Linds memorialbok. — Rechenskap på brudednar som äro vide i Stasskyrkian (St. Nicolai kyrka i Stockholm) [1648—1650.]

Svensk Tidskrift utg. af F. v. Schéele. **1894, 1.** H. Hjärne, Rysslands äldsta tsardöme.

Historisk Tidsskrift, udg. af den Norske Hist. Forening. **Tredie Række. Bd 2, H. 4** (1892). L. Daae, Bidrag til Christianssunds historie indtil 1814. — G. Storm, Nye Efterretninger om det gamle Grönland. — H. J. Huitfeldt-Kaas, Christiania Byes Vaaben. Smaastykker. Register til Hist. Tidskr. 3 R. B. II. — Den norske hist. Forening. — **Bd 3, h. 1** (1893). K. Maurer, Nogle Bemærkninger til Norges kirkehistorie. — L. Daae, Hells og Sainovics' Reise i Norden 1768—69. — D. Thrap, Hans Hauges Fængsling. — A. Olrik, Norske Oldkvad og Sagnkonger. — A. Taranger, Tyske og engelske Missionærer i

Norge. Smaastykker. **Tillägsskrifter:** Claus Pavel's Dagböger 1817—22. Udg. af L. Daae. H. 1.

Nyt Tidsskrift. 1893—94, 5. J. E. Sars, Norsk og svensk synspunkt.

Historisk Tidsskrift, udgivet af den danske historiske Forening ved dens bestyrelse. Redigeret af C. F. Bricka. **Sjette Række. Bd 4: H. 3.** O. Blom, Om Brugen af Bösser og Bössekrudt i Hansestædernes Krige mod Valdemar Atterdag. — A. Tuxen, Overfaldet paa Hamburg 1686. — Jón Jónsson, Fæstebondens Kaar paa Island i det 18. Aarhundrede. — Litteratur og Kritik: M. Mackeprang, Fortegnelse over fremmed historisk Litteratur fra Aaret 1892 vedrörende Danmarks Historie. — Smaastykker. — Rettelser — Navneregister.

Meddelelser fra Krigsarkiverne. Udgivne af Generalstaben. **Bd 6: H. 4.** Kancellipræsident Kaas's Breve til Niels Rosenkrantz under hans Sendelse til det franske Hovedkvarter 1813. — Niels Rosenkrantzs egenhændige Breve til Frederik VI, Juni—Avgust Maaned 1813. — Breve fra Frederik VI til Niels Rosenkrantz, Juni—Avgust Maaned 1813. — Frederik VI's Brevvexling med Statholderen i Norge, Juni—Avgust Maaned 1813. — Personalregister til sjette Bind.

Finsk Militär Tidskrift. 1894, 1. Svensk militärliteratur (bl. a. Lindström, Pukes expedition till Vesterbotten år 1809; G. Björlin, Kriget i Norge 1814; Mankell, Öfversigt af svenska krigens och krigsinrättningarnas historia. D. 2: H. 1, anm. af C. N—n).

Finsk Tidskrift utgifven af F. Gustafsson och M. G. Schybergson. **1894, 2.** M. G. Schybergson, Mikael Speranski. 3. — V. K—n, Kulturhistoriska museet i Lund. — David Alopæi finska friherrebref. — **3.** R. Hertzberg, Ett fornfinskt skådespel. — M. G. Schybergson, Mikael Speranski. 4. — Finland i 19:de seklet, framstäldt i ord och bild af finska skriftställare och konstnärer, anm. af J. Ahrenberg och F. Gustafsson. — I bokhandeln: C. G. Malmström, Sveriges politiska historia från konung Karl XII:s död till statshvälfningen 1772. Andra uppl. D. 1, anm. af M. G. Schybergson. — **4.** G. Lagus, Ur Wiborgs historia. D. 1, anm. af Jac. Ahrenberg. — I bokhandeln: O. E. A. Hjelt, Svenska och finska medicinalverkets historia 1663—1812. D. 2, 3, anm. af L. W. F.

Baltische Monatschrift. 1894, 2. In welcher Bedrängniss sich unsere Kirche im Jahre 1710 befand. — **3.** Der Charakter der Balten in Vergangenheit und Gegenwart. Antwort auf die Angriffe des Herrn A. Hammarskjöld gegen die Deutschen in den Ostseeprovinzen. Von einem baltischen Historiker.

Rigasche Stadtblätter. 1892, N:o 18. Pensionsbrief für Georg Plönnies.
Utfärdadt af Karl XI d. 12 Januari 1687.

Sitzungsberichte der Gesellschaft für Geschichte und Alterthumskunde der Ostseeprovinzen Russlands aus dem Jahre 1893. C. Löwis of Menar, Ein Miniaturbild Johann Reinholds von Patkul. — C. Löwis of Menar, Gedenktafel der Königin Christina am rigaschen Pulverthurm. — C. Mettig, Aus dem Tagebuche des rigaschen Kaufmanns Matthies Finck. [1660—1690.] — A. Bergengrün, Die grosse moskowitische Ambassade von 1697 in Livland, anm. af F. Bienemann.

Baltische Studien. Herausgegeben von der Gesellschaft für Po[illegible] Geschichte und Alterthumskunde. **Jahrg. 43.** F. Tægli Die Belagerung der Stadt Anklam. — A. Haas, Urkundlich

zur Geschichte der Kirche in Bergen auf Rügen. — W. Wiesener, Die Grenzen des Bisthums Cammin. — Die pommersche Kirchenordnung von 1535. Herausgegeben vom Oberlehrer Dr. M. Wehrmann.

Deutsche Litteraturzeitung. 1894, 3. O. Klopp, Der dreissigjährige Krieg bis zum Tode Gustav Adolfs 1632. 2:te Ausg. Bd 1, anm. af G. Droysen. — **13.** Politische Korrespondenz Friedrichs des Grossen Bd 14—20, anm. af R. Koser. — **14.** Die Recesse und anderen Akten der Hansetage. Abth 1—3, anm. af P. Hasse.

Deutsche Zeitschrift für Geschichtswissenschaft. Herausgegeben von L. Quidde. **10, 2 (1893).** W. Oncken, Gneisenau, Radetzky und der Marsch der Hauptarmee durch die Schweiz nach Langres. — I. Jastrow, Die Welfenprocesse und die ersten Regierungsjahre Friedrich Barbarossas (1138—1156). 3—6. (Schluss). — Kleine Mittheilungen. — Nachrichten und Notizen. — Bibliographie zur Deutschen Geschichte.

Geschichts-Blätter für Stadt und Land Magdeburg. 1893, 2. E. Neubauer, Die Christian Wilhelms Aufnahme in Magdeburg betreffenden Instruktionen. — Th. Schütze, Einige geschichtliche Nachrichten über die Stadt Sandau. — E. Neubauer, G. A. Brunners Geschichte des Erzstifts Magdeburg von 1608 bis 1638. — M. Dittmar, Die Bewohner des Neuen Marktes in Magdeburg unmittelbar vor der Zerstörung von 1631.

Historische Zeitschrift. Herausgegeben von H. v. Sybel und Fr. Meinecke. Neue Folge. **XXXVI, 2.** A. Schaube, Zur Verständigung über das Schenkungsversprechen von Kiersy und Rom. — M. Lenz, Die Vorbereitung der Flucht Ludwig's XVI. (Schluss). — Denkschriften Theodor v. Bernhardi's. 2. Russland wie es Nikolaus I hinterlässt. — Miscellen. — Literaturbericht. — Notizen und Nachrichten. — **3.** K. Wittich, Wallenstein's Katastrophe. Th. 1. — Denkschriften Theodor v. Bernhardi's. 2. Russland, wie es Nikolaus I hinterlässt (Schluss). — Literaturbericht. — Notizen und Nachrichten (bl. a. R. Volkholz, Die Zerstörung Magdeburgs 1631, anm. af Wittich).

Revue d'histoire diplomatique publiée par les soins de la société d'histoire diplomatique. **1894, 1.** Liste des membres de la société d'histoire diplomatique. — H. Cordier, Historique abrégé des relations de la Grande-Bretagne avec la Birmanie. — J. du Hamel de Breuil, Sobieski et sa politique, de 1674 à 1683 (suite). — A. Guesalaga, Le litige des missions entre la republique Argentine et le Brésil. — R. des Portes, L'Europe diplomatique et Dom Miguel. — Comptes-rendus (bl. a. P. Fauchille, La diplomatie française et la ligue des neutres de 1780, anm. af H. Doniol). — Chronique. — Bibliographie. — **2.** G. Syveton, Une cour et un aventurier au XVIII:e siècle. Le baron de Ripperda. — W. R. de Villa Urrutia, La conférence de droit international privé de La Haye. — J. du Hamel de Breuil, Sobieski et sa politique, de 1674 à 1683 (fin). — Relation et observations sur le royaume de France par le cardinal Chigi, legat (1664), publiées par M. E. Rodocanachi. — La cour de Sicile en 1809 par un diplomate anglais, publ. par L. Pingaud. — Comptes-rendus. — Chronique. — Bibliographie.

Revue Historique. 1894, Mars—Avril. Ch. Dufayard, La réaction féodale sous les fils de Philippe le Bel. — P. Gachon, Un chapitre d'historie romaine: autographe inédit de Mirabeau. Ch. V. Langlois, Marguerite Porete. — Ch. Pfister, Les »Economies royales» de Sully et le Grand dessein de Henri IV. Premier article. — Bulletin historique (France et Espagne). — Correspondance. — Comptes-rendus critiques. — Publications périodiques et sociétés savantes. — Chronique et bibliographie.

Öfversikter och Granskningar.

Rikskansleren Axel Oxenstiernas skrifter och brefvexling. Utgifna af Kongl. Vitterhets-, Historie- och Antiqvitetsakademien. Senare afdelningen, sjette bandet. *Johan Baners bref 1624—1641.* 915 sid. stor 8:o. Stockholm, P. A. Norstedt & Söner 1893.

Hvilken vidsträckt betydelse ofvanskrifna publikation i verkligheten äger, blifver med hvarje ny utkommande del allt mer påtagligt. Till de allomfattande centralurkunderna, som innehållas i A. O:s egna historiska och politiska skrifter och Gustaf Adolfs bref och instruktioner till honom, sluta sig de följande delarna som detaljmålningar, hvilka kasta ett visserligen mera sammanträngdt, men så mycket mera intensivt ljus öfver olika fält af den svenska statens då så vidsträckta intressesfär. Efter skildringarna ur den inre historien i Gabriel Oxenstiernas bref och Grotii bref rörande de diplomatiska och storpolitiska frågorna har turen kommit till de stora krigen, det ryska och polska, som utgöra hufvudsakliga innehållet i Jakob De la Gardies skrifvelser, och det tyska, som fyller den nu föreliggande publikationen af Johan Baners bref. Så framträda här i dagen tidens stora händelser, sådana de uppfattats och tecknats ej af utanför stående åskådare, utan af dessa händelsers egna bärare. Och till beundran för den store kanslern, som hade blick nog att öfverskåda, styrka nog att bestämmande inverka på så breda fält af samtidens lif, sällar sig erkänslan för den värdiga hyllning, som på detta sätt ägnas Sveriges största minnen. En betydligare urkundspublikation har intet tidskifte i vår historia att fröjda sig åt, och det är att hoppas, att denna genväg till källorna återigen skall locka den produktiva historieforskningen tillbaka till denna tid, som i våra dagar varit mera uppmärksammad af allmänheten än af forskarne.

Det är en diger volym dessa Baners bref fylla. Deras an- uppgår till 288; de flesta äro i original, en mindre del efter se- tida kopior. Ej sällan ser man dock bref omtalas, som ej stått finna vare sig i Riksarkivets oxenstiernska samling eller annorstäc

Tyvärr inträffa sådana luckor stundom vid tillfällen, där man särskildt skulle önskat höra B:s eget vittnesbörd, såsom t. ex. i fråga om slaget vid Wittstock och återtåget från Torgau. Utgifvaren har emellertid haft den goda takten att utfylla sistnämnda luckor genom att bifoga B:s rapport till regeringen om segern vid Wittstock och hans berättelse till Adler Salvius om reträtten från Torgau. Man finner lätt, att utgifvaren, hr Sondén, här haft ett styft arbete.[1] Oafsedt nödvändigheten att här och där ifylla lakuner eller utleta klaven till odechifferade bref, har han gjort sig den största möda att framleta bilagor eller bref till annan person, hvartill B. hänvisar. Sålunda är det ej blott angifvet, om och hvar sådana skrifvelser förefinnas, utan flera af dessa bilagor, som brefven åberopa och som äro för sammanhanget oumbärliga, ha tryckts i noterna. Genom denna anordning och genom det med omsorg utarbetade registret har arbetet blifvit så mycket som möjligt sig självfvom nog, så att det lämnar på samma gång en mera fattlig och sammanhängande och mera afrundad bild af Banerskriget.

Nästan alla brefven intill 1630 härröra från Preussen. De flesta äro daterade Danziger-Haupt, där B. år efter år kvarlåg; de beröra mest de lokala förhållandena, garnisonens tillstånd och sättet, hvarpå medel anskaffades till dess underhåll. Dessa bref äro egenhändiga och affattade på svenska. När korrespondensen, efter B:s öfverflyttning till Tyskland, i aug. 1631 återupptages, är det ej vidare B. själf, utan hans utländske sekreterare, som för pennan; de följande brefven äro därför skrifna på tyska och behäftade med den gamla tyska kurialstilens vanliga tyngd. Af lätt begripliga skäl tämligen osammanhängande för den första tiden, bli B:s bref efter konungens död allt tätare och fylligare. Samlingens viktigaste del utgöra naturligtvis de bref, som härröra från tiden för B:s eget öfverbefäl; denna grupp, som sträcker sig ända fram till ett par veckor före hans död, omfattar ensam mer än 3/4 af hela volymen och skall väl i alla tider bli räknad som en hufvudkälla för historien om B:s fälttåg. Detta gäller så mycket mer, som B:s bref till regeringen, efter hvad utgifvaren påpekat, till större delen gått förlorade och af Chemnitz' tredje del — den som behandlat B:s fälttåg — endast återstår den 1855 tryckta första boken, hvilken går från juli till nov. 1636. B:s bref blifva sålunda en lycklig komplettering af

---

[1] Några oväsentliga förbiseenden och tryckfel må här i förbigående påpekas. Brefvet n:r 23 har olika datum i öfver- och underskriften; n:r 67 har i öfverskriften dateringsorten Essen, i underskriften Eglen, hvilket senare tydligen är det rätta. Likaså bör ordet Hamburg å sid. 100 rad 14 nedifrån tydligen utbytas mot Hornburg och ordet Baner i noten å sid. 346 ersättas med hertig Bernhard. Brefvet n:r 119, dat. 20 dec. 1634, omtalar en bilaga af »den 30 dieses monaths», som i noten är daterad 25 nov. I första noten å sid. 356 talas om ett bref af den 31 dec. 1636, hvilket dock hvarken finns berördt i texten ofvanför eller i B:s uppräkning af sina närmast föregående skrifvelser å sid. 365 och sid. 390, där det tvärtom säges, att brefvet af 9 januari omedelbart följt på brefvet af den 26 december. — Noten å sid. 361 hänvisar till det »följande brefvet» i stället för till n:r 197.

Chemnitz, helst som denne i hvad som rör B:s fälttåg ord för ord afskrifvit hans bref; å andra sidan ser man ock, att de befintliga återstoderna af Chemnitz i ett och annat kunna tjäna till att komplettera och förtydliga dessa bref.

* * *

En så viktig källa har gifvetvis ej kunnat undgå att äfven af senare forskare rådfrågas. Särskildt gäller detta om Cronholm, som dock flerstädes återgifvit både datering och innehåll oriktigt. I hufvudsak äro dessa bref ej ägnade att rubba den gängse föreställningen om den store fältherren. En och annan detalj torde dock skifta något under läsningen. Sålunda synes t. ex. den vanliga — bland andra af Mankell häfdade — uppfattningen af B. såsom i kroppslig kraft sin efterträdares motsats tåla vid betydlig afprutning. Oberoende af blessyren från Alte Veste klagar han redan år 1632 öfver »inre kroppssvaghet»; denna klagan återkommer sedan gång på gång, och från och med år 1636 har sjukligheten framskridit så långt, att han år efter år begär afsked, emedan han af hälsoskäl finner sig urståndsatt att så som erfordras sköta sitt kall. Under sådana förhållanden finner man det ock mindre af nöden att utan direkta bevis tillgripa det gamla talet om otygladt lefverne för att förklara hans tidiga bortgång.

Svag hälsa i förening med öfveransträngning i kronans tjänst kunna där vara förklaringsgrunder nog. Ty hvad man först och sist får en liflig förnimmelse af i dessa bref, det är en brinnande dådlust, ett rent naturbehof af handling. Under den långa overksamheten på Danziger-Haupt i polska kriget bönfaller han vid ryktet om ett förestående viktigt företag om att »till sådant högt verck med bliva brukat»; år 1634, då Kursachsens ränker så länge hållit honom i overksamhet, klagar han att han »usque ad nauseam» måst ligga stilla, och beslutar till sist, fast allt för sent för att kunna afvända olyckan vid Nördlingen, att på egen hand bryta upp mot fienden; och efter det felslagna företaget mot Regensburg vintern 1640—41 utgjuter han sin harm öfver de nya bundsförvanterna, fransmännen och weimarianerna, som genom sin separation tvungit honom att återgå i overksamhet. Tydligen har B. heller aldrig känt sig så illa till mods, som när det gällt att samverka med andra och sålunda binda sin egen handlingsfrihet vid andras godtycke.

I denna åtrå till fri verksamhet i förening med den riktiga
känslan af att vara till större gagn på första än på andra
har man ock att söka orsaken till B:s afskedsbegäran eft
Adolfs död. I sitt första bref till A. O. efter denna oly
han helt öppet sig själf jämte Gustaf Horn till öfv
Men då såväl denna förhoppning felslagit som h
få Brandenburgs eller Sachsens trupper åt sig öfverl
afsked, enär man ej vidare ansåg sig behöfva hans

ej genom bragdlöshet ville förspilla sin redan förvärfvade reputation. Då B:s första bref efter konungens död i stället för omanlig förtviflan och tankar på afsked andas bästa tillit till framtiden och rent ut föreslå honom själf till öfverbefälhafvare — jämte Horn —, synes det sålunda ej varit sorgen öfver konungens död — såsom den vanliga berättelsen lyder —, utan harmen öfver att se sin dådkraft lämnad utan bruk, som ledt B. till att begära afsked. Den tiden var ej sentimental och B. allra minst.

Ett annat motiv till B:s hållning i denna fråga låg i hans djupt rotade misstro mot de tyska furstarne, särskildt dessa duodesfurstar, som under konungens lifstid inmängt sig i hären och nu efter hans död ville spela herrar därsammastädes. Denna misstro träder öfverallt i dagen, och under de bekymmerfulla underhandlingarna med Sachsen och Brandenburg åren 1634—1635 visar B. en kall slughet och en själfbehärskning, värdiga en gammal diplomat, men oväntade hos en lidelsefull krigarnatur af B:s art.

Trots all själfrådighet är B:s ton gent emot A. O. alltid präglad af vördnad och lojalitet, och han påkallade flitigt dennes råd och upplysningar. Sedan man i Gabriel Oxenstiernas och Jakob De la Gardies bref läst deras ifriga uppmaningar till A. O. att komma till Sverige för att upphjälpa regeringens kredit där hemma, är det egendomligt att här se den annars så själfständige B. gång på gång påkalla A. O:s »vielgeltende, hochansenliche gegenwart» i Tyskland. Så finner man, att rikskanslern varit hållen för en omistande man både hemma och i kriget, och så förstår man ock, huru äfven dessa bref *till* A. O. kunna tjäna till insatser i hans äreminne.

Ett par gånger har det händt, att regeringen i Sverige ansett sig böra hemställa till B. om en mänskligare krigföring och stäfjande af soldateskans excesser. Konsten att låta kriget föda sig själf tycks B. till någon del inhämtat redan i Preussen, i det hans bref från den tiden mest handla om kontributioner, som utkräfdes af omnejden, och hemsökelser, som drabbade de tredskande. B:s ursäkter hos A. O. äro betecknande. Det finns, säger han, för närvarande näppeligen någon stat, som är i stånd till att kontant aflöna sina soldater; och krigsfolket föredrar dessutom själf att genom plundring skaffa sig lön. För öfrigt ansåg han utplundrandet af fiendens länder som det enda medlet att drifva honom till fred. Han anförde de nästan dagliga afrättningarna i sin här som bevis på att han ej lämnade ostraffade de förbrytelser, som kommo till hans kännedom; men fiendens egen »barbariska och oförsvarliga framfärd» i väns och oväns land verkade med det onda föredömets oemotståndliga makt.

Å andra sidan hände det nog ibland, att regeringen i Sverige fick bakläxor af fältmarskalken. Trots rikskanslerns och riksmarskens öfverenskommelse (A. O:s skrifter och brefväxling II: 5, s. 531) att ej sända andra än duglige och välförtjänte officerare till Tyskland, förblefvo andra synpunkter gällande, i det att från Sverige utsändes unga officerare, de gamle krigserfarne veteranerna till för-

fång, om hvilka B. fäller det skarpa omdömet, att de ej voro värda, »das sie einen redlichen soldaten die stieffel ausziehen solten». Ej heller med det högre befälet var B. belåten. Sålunda klagar han i ett bref kort före sin död, att Stålhandske den vintern ej gjort minsta nytta, och af de 4 öfriga generalmajorerna — C. G. Wrangel, Pfuel, Königsmark och Wittenberg — ansåg han ingen tjänlig att efterträda sig eller ens Torstensson. Då denne senare vid samma tid tagit afsked och då de nämnda generalmajorerna sins emellan voro osams och afundsjuka och gent emot krigsfolket ej ägde erforderlig auktoritet, spådde B., att hela hären skulle råka i upplösning och utplånas som snö för sommarsol, i fall någon olycka hände honom själf.

Har det i detta afseende gått B. som så många andra, att han öfverskattat sin egen oumbärlighet, så saknade hans farhågor dock visst icke grund, och de visa i förening med mycket annat, hur improviseradt hela det svenska krigsväsendet i Tyskland var, hur svag och tillfällig dess sammanhållning, som dessutom ytterligare försvagades af nationalitets- och befordringsafund, och slutligen hur ej blott viktigt, utan rent af nödvändigt det var att ha sådana män i spetsen, som genom öfverlägsna egenskaper förmådde hålla ihop det hela och med personlig kraft ersätta hvad som brast i organisatorisk styrka.

De båda män, som efter B. skulle öfvertaga detta värf, komma ofta på tal i hans senaste bref. För Wrangel har han ej ord nog skarpa. Han stämplar hans tidiga befordran som en orättvisa och en olycka och talar med innerlig afsmak om den unge generalmajoren, som han skildrar som en tjänsteoduglig, lättjefull, sprättaktig petit-maitre med affekterade franska manér och hvars »actiones nur kinder- und lauter à la mode-händel sein». Mellan B. och Torstensson synes däremot det bästa förhållande ha rådt. B. betecknar denne sin närmaste man såsom rent af omistlig, söker på allt vis hindra hans afskedstagande och designerar honom till sin efterträdare. Anmärkningsvärdt är det ock, att de mest berömda af Torstenssons krigsföretag varit af B. i tankarne anteciperade. Så skrifver B. redan år 1636 från Tyskland med afseende på ett eventuellt fredsbrott af Danmark: »Så finnes och väll meddell att transportera kriged her i från och in ij Juteland och flera städes ij Danmark, om vij än så länge skolle föra krigett till defencion emott Keisaren och Saxen». Och under följande års beträngdhet i Pommern talas om hur gränslöst utarmadt Nedertyskland är och hur för arméens underhåll föga stode att erhålla undantagandes i de kejserliga arfländerna, »welche zwar zu ingrediren undt doselbst I. Königl. May:t undt Cron Schweden staat in Deutzschland zu vergrössern, mir eine sonderbahre freude sein solte.» — Det var i de syfte han vintern 1640—1641 ryckt mot Regensburg, och i sina sista bref yttrar han, att endast fransmännens och nernas återtåg omintetgjort hans plan att flytta *sedes bel* sidan Donau och in i Bäjern och de kejserliga arflanden.

Svenska beskickningars berättelser om främmande makter år 1793. I. Preussen; II. Polen. Utgifna af C. E. B. TAUBE. IV + 201 ss. Stockholm, P. A. Norstedt & Söner. 1893.

Den 21 juli 1738 anhöll sekreta utskottet, »det täcktes K. Maj:t foga den anstalt, att till alla dess utrikes ministrar eller sekreterare måtte afgå befallning, det de med det skyndsammaste tillförlåtligen berätta, uti hvad tillstånd de hofven, där de vistas, sig befinna, så väl i anseende till deras invärtes styrka och författning, som den relation, hvari de kunna stå med andra makter, deras sinnelag och uppsåt emot K. Maj:t och Sveriges rike, tillståndet och principerne af deras handel, besynnerligen så vida den kan hafva någon gemenskap med Sverige, som ock ministèrens beskaffenhet m. m.» De s. k. riksdagsberättelser, hvilka på grund af denna befallning under frihetstiden inlämnades till regeringen, finnas till största delen i behåll. Under Gustaf III:s tid förekomma inga dylika berättelser, men efter hans död begärde rikskanslern friherre Fredrik Sparre på uppdrag af förmyndareregeringen genom ett cirkulär (20 nov. 1792) till Sveriges dåvarande femton utländska beskickningar, att de skulle »inkomma med en underdånig berättelse om det hof, där N. N. vistas». Huruvida samtliga beskickningar hörsammat denna befallning, är emellertid osäkert; ty i riksarkivet förvaras endast tre dylika berättelser.

Det är med synnerligt nöje vi fästa uppmärksamheten på, att två af de sistnämnda berättelserna genom arkivarien i riksarkivet frih. Taube numera offentliggjorts. Hvad deras värde såsom källa för den svenska samt den allmänna historien vid slutet af sjuttonhundratalet beträffar, står nämligen detta mycket högt, och i synnerhet torde den tyska historieforskningen hafva anledning att med oblandad tillfredsställelse hälsa en publikation, hvilken bl. a. innehåller en i det stora hela opartisk samtida framställning af Preussens inre och yttre politik under de närmaste åren efter Fredrik II:s död, och det med särskildt afseende på dåvarande diplomatiska förbindelser mellan Sverige och Preussen.

Författaren af denna »berättelse om Preussen», Karl Ehrenfried v. Carisien, var liksom några tidigare framstående svenska diplomater vid Berlinska hofvet — vi påminna t. ex. om Bartholomeus Wolfsberg och Hermann Wolfradt — af pommersk härkomst. Han föddes, efter hvad utgifvaren inledningsvis omnämner, den 7 nov. 1749 i Stralsund, där hans förfäder sedan lång tid innehaft en ansedd ställning bland stadens borgerskap. Efter en kort tjänstgöring i utrikesdepartementet utnämndes han 1772 till kommissionssekreterare vid den svenska beskickningen i Berlin. Det var icke blott af honom ådagalagda »berömliga prof på flit, skicklighet och insigt», som gåfvo anledning till hans ovanligt hastiga befordran

utan det påpekades uttryckligen, att hans egenskap af pommersk undersåte, långt ifrån att vara honom till men, lätt kunde lända honom till förmån vid preussiska hofvet. Denna förhoppning besannades snart nog. Carisien, som från och med 1772 ända till sitt frånfälle (21 nov. 1794) nästan oafbrutet vistades i den preussiska hufvudstaden, lyckades nämligen inom kort tid förvärfva sig ganska goda relationer inom Berlinska hofkretsarna samt stifta närmare bekantskap med några inflytelserika preussiska statsmän (ty värr framgår det ej utur hans depescher, hvilka de voro), så att han ej sällan såg sig i tillfälle att lämna mycket viktiga upplysningar om den preussiska statskonstens hemligaste trådar. Redan under tiden okt. 1779—april 1784, då han, med undantag af blott ett halfår, i egenskap af chargé d'affaires ensam fick sköta den svenska beskickningen i Berlin, äro hans depescher (i skarp motsats till de nästan värdelösa skvallerhistorier, hans företrädare, envoyéen frih. Zöge v. Manteuffel, brukade insända till svenska utrikesdepartementet) utmärkta genom strängt allvar samt djup sakkännedom, och i kanske ännu högre grad bär hans vidlyftiga diplomatiska korrespondens efter hans utnämning till e. e. envoyé vid preussiska hofvet (18 jan. 1785) ett glänsande vittnesbörd om, huru väl han haft reda på den allmänna politiska situationen i Europa under de år, som närmast föregingo och följde på franska revolutionens utbrott. Hvad själfva hans »berättelse om Preussen» angår, utgör den, efter hvad en närmare granskning gifver vid handen, ett slags sammandrag af hans samtliga depescher. Den är daterad Berlin den 30 jan. 1793 samt skrifven på svenska; ett språk, hvilket Carisien fullkomligt behärskade, ehuru hans korrespondens, efter dåvarande tidens diplomatiska plägsed, till största delen fördes på franska.

C. börjar sin berättelse med en mycket sympatiskt, för att icke säga entusiastiskt hållen skildring af konung Fredrik II. Ända till dennes fel, yttrar han t. ex., »buro nästan alltid kännemärken af en hög och vidtseende själ». I lika mån berömmer han Preussens utrikes samt inre ställning under »den store Fredrik». Preussiske undersåten kunde efter hans uppfattning »ej annat än skatta sig högst lycklig under en sådan regering», och i sammanhang därmed anser han det också nästan såsom förlåtligt, att »en slags nationalhögfärd» småningom uppkommit hos invånarne i denna monarki. Mycket mindre fördelaktig men i det stora hela ganska träffande är den karakteristik, han lämnar af Fredrik Wilhelm II, dennes rådgifvare och gunstlingar samt enskilda lefnad.[1] Det kan t. ex. anföras, att uppgifterna om den mellan den sistnämnde konungen och hans gamle farbroder prins Henrik rådande oenigheten äfven bestyr-

[1] En större del af dessa omdömen finnas tryckta i tysk öfversättn[illegible] Arnheim, Aus einer schwed. Gesandtschaftsrelation über Preussen vo[illegible] Forschungen zur brandenburgischen u. preussischen Geschichte II, 1, sid. [illegible] (1889).

kas genom andra samtida källor.[1] Däremot synes mig C:s omdöme om den namnkunnige preussiske statsmannen grefve Hertzberg vara nog strängt. Att det tydligen förestafvats af harm öfver Hertzbergs upprepade försök att med begagnande af Sveriges dåvarande finansiella svårigheter lägga Pommern under Preussens spira, länder förvisso C:s patriotiska sinnelag till stor heder.[2] Men denna hans på visst sätt ganska berättigade ovilja skjuter öfver målet, då den förutsätter egoistiska motiv till Hertzbergs handlingssätt, eller då den glömmer, att Gustaf III, genom sin under denna tid flerfaldiga gånger offentligen uttalade benägenhet, att mot en penningsumma afstå Wismar till Preussen, själf befrämjat sträfvanden, hvilka från och med grundläggandet af det svenska väldet i Pommern städse utgjort en mycket viktig faktor i den brandenburgsk-preussiska utrikespolitiken.

Efter denna inledning följer en mera detaljerad skildring af Preussens förhållande till de europeiska makterna vid början af Fredrik Wilhelms regering. Hvad speciellt förbindelserna med Sverige under denna tid angår, voro de tämligen lösliga, emedan den preussiska regeringen besvarade de från svensk sida gjorda insinuationerna beträffande en närmare allians de båda hofven emellan endast »med komplimenter och allmänna höflighetsbetygelser». Att dessa förhandlingar det oaktadt varit för Sverige ej helt och hållet utan nytta, det utvisar C:s utförliga berättelse om ett längre samtal med Hertzberg i maj månad 1788. Ty ehuru den svenske diplomaten icke förmådde att öfvertyga den preussiske statsministern om nödvändigheten af en närmare förbindelse i och för att kraftigt understödja turkarne samt således förekomma en förstoring af Rysslands i dessa trakter redan betydliga öfvervikt, så lyckades han däremot under samtalets lopp komma under fund med den genom Hertzberg utstakade stora diplomatiska fälttågsplan, hvilken under de närmaste åren kom att utgöra ett slags ledstjärna för Preussens utrikespolitik. Det kan vidlyftigare inhämtas utaf C:s redogörelse, huru i följd af fientligheternas utbrott mellan Sverige och Ryssland de preussisk-svenska förbindelserna småningom begynte blifva något lifligare, samt huru de i Finland timade oförmodade händelserna ändtligen gjorde den preussiska regeringen mera benägen att öfvergifva den likgiltiga, om icke illvilliga hållning, man under krigets början iakttagit gent emot Sverige. Man förklarade sig nämligen i Berlin icke blott af alla krafter vilja bidraga till en billig förlikning mellan de båda krigförande staterna, så snart preussiska hofvets bemedling uttryckligen

[1] Jfr t. ex. R. Koser, Aus dem ersten Regierungsjahre Friedrich Wilhelms II. Berichte des kurbraunschweigischen Gesandten v. Beulwitz i Forschungen zur brand. u. preuss. Geschichte IV, 2, s. 271 o. f. (1891).

[2] I C:s bref till k. Gustaf III, Berlin 31 maj 1789, heter det bl. a.: »Né dans la Poméranie, et connaissant . . . tous les avantages dont jouit ma patrie sous la domination suédoise par la conservation des ses privilèges et immunités, il m'aurait été douloureux, Sire, d'être l'instrument d'une transaction quelconque qui aurait conduit à séparer cette province ou quelqu'une de ses appartenances de la Suède» (Svenska Riksarkivet.)

begärdes, utan man gick till och med därhän att, förrän ett svar från Sverige hunnit anlända, formligen låta erbjuda sin mediation så väl i Stockhelm som i Petersburg, vid sistnämnda hofvet med tilllägg, att enligt preussiska kabinettets tanke status quo borde blifva grunden för den tillkommande fredsunderhandlingen. I nära samband med dessa förklaringar stodo också Preussens diplomatiska steg för att nödga Danmark till en neutral hållning. Emellertid utöfvade Preussens insinuationer på danska kabinettet föga eller intet intryck; det visade sig således nödvändigt att tala ett rent språk. I själfva verket lyckades C. genom sina trägna föreställningar slutligen utverka i Berlin ett beslut att genom en kraftig diversion skynda till Sveriges undsättning. En kår af 16 bataljoner infanteri och 30 skvadroner kavalleri under prins Fredriks af Brunsvig befäl gjordes ofördröjligen marschfärdig, och den 11 oktober 1788 afsändes till Köpenhamn en deklaration, som hotade med ett angrepp på Holstein och Schlesvig, så vida danska arméen ej genast droge sig utur svenskt område. »Det måste vidgås», anmärker C., »att preussiska hofvet vid detta tillfälle gjort Sverige en betydlig tjänst».

Efter att därpå hafva belyst de grundsatser, som preussiska regeringen följde under de mångfaldiga underhandlingar, hvartill danska hofvets tillgifvenhet för Ryssland sedermera gifvit anledning, redogör C. med några ord för de orsaker, som bidragit till, att alla hans föreställningar vid preussiska kabinettet, så väl angående en mot Ryssland riktad offensiv allians, som beträffande de villkor, som vid fredsslutet med Ryssland borde uppställas, förklingade utan verkan. Ett bättre resultat uppnådde, som bekant, de underhandlingar, hvilka under samma tid fördes med Preussen och afsågo upptagandet af ett lån för att kunna betäcka den penningbrist, hvari Sverige i följd af ryska kriget råkat. Den 31 maj 1789 undertecknades nämligen i Berlin en konvention, i kraft af hvilken Sverige på ett år erhöll ett lån af 1,100,000 »écus de Prusse» till 5 procent.[1] C:s berättelse om de lika intressanta som invecklade underhandlingar, hvilka stodo i sammanhang med detta fördrag, är icke blott alltför summarisk utan äfven delvis felaktig. Detta senare gäller t. ex. om hans uppgift, att Berlinkonventionen utan närmare tidsbestämmelse skulle hafva tillförsäkrat Sverige 1,100,000 svenska riksdaler till $2^1/_2$ procent; ett misstag, hvilket sannolikt beror därpå att, förrän ratifikationerna utväxlades, på grund af senare underhandlingar dels den ursprungliga räntan minskades från 5 till $3^1/_2$ procent, dels den ursprungliga återbetalningsterminen ökades från 1 till 2 år.[2] Såsom

---

[1] I det fördragsutkast, hvilket följer såsom bilaga till C:s bref af den 31 maj, uppgifves »la somme de 1,100,000 écus, argent courant de la Prusse de l'année 1764, pour en jouir pendant une année à raison de cinq pour cent par année».

[2] Den 28 juli meddelar C. i ett bref till statssekreteraren Ulrik Franc, att Hertzberg hoppades utverka, »att fastställa intresset i stället för 5 % till $3^1/_2$ %». Att Hertzbergs försök lyckades, utvisar Fredr. Wilhelms originalbref till Gustaf III, Berlin 3 aug. 1789 (Gustavianska saml. Upsala bibl.), däri det heter:

vilseledande måste man också betrakta hans kortfattade yttranden om de förhandlingar, som samtidigt — C. säger: »sedermera» — i Stockholm ägde rum emellan den svenska regeringen och den preussiske envoyéen frih. v. Borcke, hvilka slutligen (den 24 maj 1789) förde till det ryktbara, från preussisk sida visserligen aldrig ratificerade Drottningholmsfördraget. Orsaken till C:s fåordighet om detta fördrags tillkomst torde utan tvifvel hafva varit den, att han blygdes för att utförligare skildra händelser, hvilka just icke lände de dåvarande svenska statsmännen till synnerlig heder. Utaf talrika handlingar i Svenska Riksarkivet samt i Upsala Bibliotek skönjes det nämligen, att Gustaf III och hans rådgifvare ingenting lifligare åstundade, än att den preussiska regeringen skulle antaga Drottningholmskonventionen i stället för den i Berlin ingångna öfverenskommelsen, ehuru i denna en pantsättning af svensk egendom ej hade kommit i fråga, under det att Drottningholmsfördraget innehöll ett för Sverige så skymfligt villkor, som Svenska Pommerns pantsättning till Preussen mot ett lån af 3 millioner svenska riksdaler på obestämd tid.[1] Att den sistnämnda konventionen ej vunnit laga kraft, berodde visst icke på svenska regeringens motvilja, utan fastmer på Fredrik Wilhelms oegennyttiga och hederliga karakter, i samband med Preussens redan då tämligen dåliga finansiella förhållanden, hvilka gjorde antagandet af ett annars mycket frestande anbud alldeles omöjligt.[2]

»J'ai déjà consenti au terme de 2 ans pour le remboursement et aux intérêts de 3½ pour cent; j'espère avoir ainsi satisfait aux véritables intérêts de V. M. et à ceux que le bien de mon État permet.» — Ratifikationerna utväxlades den 5 sept., enligt C:s depesch af samma datum. — Jfr för öfrigt C:s bref från maj till sept. 1789 i Sv. Riksarkivet.

[1] Den 23 juni 1789 skrifver Franc till C., att konung Gustaf vore synnerligen intresserad utaf att se Drottningholmsfördraget så fort som möjligt ratificeradt af Fredrik Wilhelm. »La suffisance de la somme», yttrar han, »la modicité de l'intérêt et surtout la liberté de la rembourser à loisir . . . sont des avantages si essentiels et si considérables que S. M. n'aurait pas pu les négliger, quand même la loi impérieuse de la nécessité eut été bien plus éloignée de se faire entendre. Mais, dira-t-on, la Poméranie est engagée, hypothéquée, livrée au Roi de Prusse! Elle est hypothéquée, il est vrai; elle rend par-là à la Suède un service important en retour de ceux qu'elle en a reçus depuis si longtemps, mais elle n'est point livrée au Roi de Prusse». Se vidare Gustafs bref till [illegible] (12 juli 1789) och till Fredrik Wilhelm (15 juli 1789) samt flera handlingar bland kanslipresidentens koncepter i Sv. Riksarkivet.

[2] I det redan citerade originalbrefvet till Gustaf (Berlin, 3 aug. 1789) säger Fredrik Wilhelm, att han måste förkasta Drottningholmskonventionen därför, att »l'occupation de la Poméranie suédoise par des troupes prussiennes et l'engagement hypothécaire de cette province pour un emprunt, quelque modifié qu'il soit, ne peut que faire du tort aux intérêts de l'une et de l'autre partie par les interprétations sinistres auxquelles il donnerait lieu en Suède et dans toute l'Europe». Däremot vore han benägen att antaga Berlinkonventionen, »qui n'existe que sur le papier, sans être sujette à aucune condition gênante et à d'autres inconvénients». — I fråga om den svenska ratifikationen jfr de märkliga upplysningar, som [illegible] i Meddelanden från Svenska Riksarkivet XVIII, s. 223 not 2 (1894). — Angående Preussens finansiella situation under denna tid jfr Albert Naudé, Der Staatsschatz unter König Friedr. Wilhelm II u. seine Erschöpfung; i Forsch. z. brand. u. preuss. Gesch. V, 1, s. 203 u. ff. (1892).

Vi hafva med afsikt dröjt vid dessa händelser för att visa, att C:s redogörelse därför väl behöfver någon jämkning, samt för att lämna några mindre bidrag till belysning af en episod, hvilken, så vidt vi veta, hittills aldrig utförligare behandlats hvarken från svensk eller preussisk sida. Angående öfriga innehållet af C:s berättelse kunna vi fatta oss i korthet. Hans framställning af Preussens allmänna utrikespolitik under de år, som närmast föregingo Polens andra delning, erbjuder åtskilligt af intresse och utmärker sig i det stora hela genom opartiskhet. Det kan icke bestridas, att denna skildring ställer Berlinhofvets uppförande, i synnerhet mot Polen och Turkiet, i en föga förmånlig dager, men så måste också medgifvas, att Hertzbergs handlingssätt emot dessa båda stater onekligen vittnade om en viss tvetydighet. De underhandlingar, hvilka Sverige och Preussen förde sinsemellan under vintern 1789 och under våren 1790, för att komma öfverens om en offensiv allians jämte en subsidiekonvention, omtalas af C. ganska vidlyftigt. Att han äfven vid detta tillfälle skarpt gisslar preussiska hofvets förmenta snålhet, är just icke underligt, ty han delade ju blott den då för tiden och ända till våra dagar allmänt gängse uppfattningen att preussiske konungen ännu under denna tid var i besittning af »en fylld skattkammare». Emellertid har genom nyare utredningar uppvisats, att den af Fredrik II vid hans frånfälle efterlämnade statsskatten i själfva verket ingalunda utgjorde så mycket, som man förmodade, samt att densamma dessutom hade rätt betydligt krympt ihop sedan år 1786.[1] Gent emot den af C. förfäktade meningen måste därför också betonas, att Hertzberg uttalade den enkla sanningen, då han förklarade att, om Berlinhofvet »skulle gå så långt, att det beviljade en million Rdlr Brandenbg. uti subsidier, så borde det redan anses hafva gjort det allra yttersta», eller då han försäkrade, »att man snart kunde försättas i det tillstånd att själf behöfva taga sin tillflykt till penningelån», för det fall att man ville förskjuta »så ofantliga summor», som Sverige fordrade.

Ypperlig, så väl i formellt som i sakligt hänseende, är C:s framställning af preussiska hofvets politik i de stora diplomatiska frågor, hvilka så ifrigt sysselsatte de europeiska kabinetten under de år, som närmast följde på de i Frankrike timade omhvälfningarna. I synnerhet utmärker sig den skildring, han lämnar om Preussens förhållande till Frankrike under denna tid, genom en rikedom af intressanta uppgifter och träffande reflexioner. Hvad beträffar frågan om de orsaker, hvilka vållade, att 1792 års fälttåg mot revolutionsarméerna fullkomligen misslyckades, hänvisar C. uttryckligen till sin berättelse därom i en depesch af den 10 nov. 1792. De[illegible] [illegible]tiga bref, hvilket utgifvaren meddelar (sid. 125 o. f.) [illegible]

[1] Carisien uppgifver (sid. 121) att den preuss[illegible] 1786 »vid pass till 80 millioner brand. riksdal[illegible] Naudé a. st. sid. 221 utgjorde summan näml[illegible] Angående Preussens finansiella svårigheter sedan 17[illegible] samt tabellerna vid slutet af denna mycket värdef[illegible]

utgör ett viktigt bidrag till bedömandet af Preussens tillbakagång sedan Fredrik II:s död och torde sålunda lända den kommande historieskrifningen till gagn. — Berättelsen slutar med en kort betraktelse öfver Preussens yttre och inre ställning vid början af år 1793. »Om de förbund», säger C. bland annat, »som ett hof ingått med andra, alltid beviste en uppriktig förtrolighet dem emellan, torde näppeligen någon makt i detta ögonblick kunna uppvisa så många vänner som Preussen». »Men», fortsätter han, »blotta uppräknandet af dessa förbund, bland hvilka åtskilliga äro alldeles motstridiga, bevisar tillräckligen omöjligheten att uppfylla dem alla.» Hvad speciellt Preussens förbindelser med Sverige angår, medgifver han likväl, att hans fosterland »hvarken genom någon traktat eller genom några härifrån erhållna löften var berättigadt att fordra ett kraftigare bistånd,» och »att preussiska hofvet i alla fall gjort mera, än hvartill det egentligen var förbundet». Lika oveldigt är hans omdöme om preussiska monarkiens dåvarande invånare, hvilket han sammanfattar i följande ord: »Preussiska nationen, som är af naturligen godt och stilla lynne, böjd till ordning och lydnad, äfven så långt skild ifrån en öfverdrifven håg för frihet som ett trälaktigt tänkesätt, van till tarflighet, innehållandes medelmåttiga men väl fördelta rikedomar, kan ej så lätt förföras af det bedrägliga hoppet att genom en statshvälfning se sitt tillstånd förbättradt. Frankrikes exempel och de olyckor, som anarkien tilldragit detta af naturen eljest så gynnade land, tjäna fast mera till en varning att ej utsätta sig för dylika, ifrån inre oroligheter nästan oskiljaktiga följder».

Men dessa genom senare tiders erfarenhet besannade ord lämna vi C:s intressanta skildring och vända oss till den andra genom frih. Taube utgifna skriften, svenske kommissionssekreteraren och t. f. chargé d'affaires Samuel Niklas Casströms (1763—1827) »berättelse om Polen». Denna berättelse (dat. Warschau, den 30 dec. 1792) är icke i ordets egentliga mening en politisk redogörelse, utan fast mera ett slags lärdt arbete om Polens inre och yttre historia under senare hälften af sjuttonhundratalet. Den röjer å ena sidan tydligen en stor beläsenhet samt en skicklig penna, men å andra sidan saknar man däri hvarje spår af högre diplomatisk snilleflykt, sådan som den, hvilken Carisien obestridligen ägde, och som — äfven där man icke kan gilla hans uppfattning — förlänar hans framställning ett så stort värde. Med denna inskränkning medgifva vi emellertid gärna, att Casströms afhandling innehåller rätt värdefulla uppgifter och i synnerhet förtjänar uppmärksammas af dem, hvilka önska att något närmare göra sig underrättade om Polens inre tillstånd i det 18:de århundradet. Att den sistnämnda statens olyckliga öden voro icke blott oundvikliga utan äfven i det stora hela självförvållade, därom lämnar Casström nästan på hvarje sida ojäfaktiga bevis och redan därföre anse vi, att hans skildrig måste gälla för en viktig historisk källa.

Fritz Arnheim.

De diplomatiska förbindelserna mellan Sverige och Preussen från Poltavaslaget 1709 till fredsbrottet 1715. Akademisk afhandling af Bengt Lundberg. Lund 1893.

Hufvuddragen af Sveriges yttre politik under ifrågavarande tidsskede äro, som bekant, redan längesedan tecknade i F. F Carlsons historiska skizz »Om fredsunderhandlingarna åren 1709—1718». Sedan denna skrefs (1857), har emellertid åtskilligt nytt af forskningen bragts i dagen och en del detaljer återstå ännu att utfylla. Hvad särskildt förhållandet mellan Sverige och Preussen beträffar, är detta för förra delen af stora nordiska kriget belyst i en uppsats af E. Carlson »Sverige och Preussen 1701—1709» (Hist. Bibl. 1880), till hvilken Lundbergs framställning på sitt sätt kan sägas bilda en fortsättning. Från preussisk sida har ämnet behandlats i J. G. Droysens bekanta verk »Geschichte der preussischen Politik» IV, som alltigenom på ett viktigt sätt supplerat författarens svenska källor. Dessa ha väsentligen utgjorts af utrikesregistraturet och de i riksarkivet förvarade depescherna från Sveriges dåvarande representanter i Berlin, Leyonstedt, Brunell och Friesendorf, brefvexlingen mellan den i diplomatiska värf högtbetrodde Mauritz Vellingk och Müllern samt för de senare åren Erik Sparres beskickningshandlingar och korrespondens, den sistnämnda delvis tryckt i Handl. rör. Skand:s hist. Ur dessa källor har författaren framdragit åtskilliga upplysningar, som ställa vissa sidor af Karl XII:s politik under några af stora nordiska krigets mest kritiska år i klarare belysning än förut.

Väl hade Sverige redan före 1709 stått i underhandling med Preussen; ja, Brandenburg-Preussen var i själfva verket förutom sjömakterna den enda stat, med hvilken Karl XII under förra hälften af stora nordiska kriget afslöt förbund. Både i Haag 1703, då Karl erkände Preussens konungavärdighet och erhöll visshet om dess neutralitet under kriget i Polen, samt i Berlin 1707, då konungarna af Sverige och Preussen ingingo ömsesidigt försvarsförbund och åtogo sig den protestantiska saken, hade ett närmande dem emellan skett.

Efter Poltavaslaget inträdde emellertid förhållandet mellan Sverige och Preussen i ett nytt skede. Genom sitt läge mellan Polen, där kriget efter August II:s återkomst ständigt hotade slå ut i full låga, och Pommern, där den ur Polen återvända svenska hären allmänt befarades skola oroa grannländerna, blef Preussen djupare än förr intresseradt i de åtgärder, som från svenska sidan kunde komma att tagas till krigets fortsättande; detta så mycket mer, som Preussens gränser voro nästan blottade på försvarskrafter, medan dess trupper allt fortfarande kämpade i de allierades leder mot L. XIV. Under sådana förhållanden blef den svage och fåfänge drik I:s politik ännu mer vacklande än förut. Hans mål var, li

utgör ett viktigt bidr[illegible]
sedan Fredrik II:s d[illegible]
historieskrifningen till
traktelse öfver Preu[illegible]
1793. »Om de förbu[illegible]
med andra, alltid be[illegible]
näppeligen någon m[illegible]
vänner som Preusse[illegible]
af dessa förbund, [illegible]
bevisar tillräckligen
ciellt Preussens för[illegible]
att hans fosterland
härifrån erhållna [illegible]
stånd,» och »att p[illegible]
det egentligen v[illegible]
preussiska monar[illegible]
i följande ord: »[illegible]
stilla lynne, böj[illegible]
en öfverdrifven
tarflighet, inne[illegible]
kan ej så lätt
hvälfning se [illegible]
olyckor, som
land, tjäna [illegible]
ifrån inre or[illegible]

Men de[illegible]
vi C:s intre[illegible]
Taube utgif[illegible]
chargé d'aff[illegible]
telse om P[illegible]
är icke i [illegible]
mera ett [illegible]
senare hä[illegible]
gen en [illegible]
saknar m[illegible]
som den,
man icke
ett så st[illegible]
gärna, [illegible]
och i s[illegible]
något [illegible]
18:de [illegible]
icke [illegible]
därom
redan [illegible]
histor[illegible]

[illegible] i norden för [illegible] med fadern un-[illegible] [illegible]modig närmade sig [illegible] Karl XII ständigt färdig att sluta [illegible] parterna, som visade sig villig [illegible] till en början riktade på Elbing [illegible] på Stettin och södra Vor-Pom-[illegible] [illegible] emellertid de preussiska anbuden [illegible] framställningarna ej stöddes af en [illegible] successionskriget förlamade alltjämt [illegible] Fredrik I:s handlingskraft i de nordiska affä-[illegible] [illegible] träffande uttrycker det — att i [illegible] politik utan krig och därför [illegible] på någotdera stället.

[illegible] är emellertid ganska märkligt att [illegible] upprepade gånger, särskildt år 1712 vid [illegible] till Berlin och genom Eosanders beskickning [illegible] Karl XII förbund på mycket förmånliga villkor, [illegible] ej blott i Fredrik I:s utvidgningsbegär utan [illegible] för tsarens hastigt växande makt, som [illegible] i norden. Sverige hade dessutom, trots [illegible] ej med ens förlorat sin militära prestige; sa-[illegible] [illegible] vid Karl XII:s återkomst och genom [illegible] Ryssland lätt få en annan vändning. Men [illegible] försummades, ty värr, att i Preussen förvärfva [illegible] för billigt pris stått att vinna och som både [illegible] läge och militära resurser måst blifva af [illegible] Karl XII, som ingalunda försmådde den diplomatiska [illegible] äfven om han först och sist litade på sitt goda [illegible] vid Bender de preussiska framställningarna [illegible] och besvarade dem med samma senfärdig-[illegible] [illegible] han stod såsom segrare i hjärtat af Europa. Sin [illegible] han aldrig med ens ett anbud, äfven om han ej [illegible] drog ut på tiden med svaret, görande in-[illegible] [illegible] fordringar och motförslag. [illegible] de bästa utsikter förlorade; konjunkturerna för-[illegible] [illegible] hvilka, om de gjorts i tid, kunnat [illegible] måste till slut göras — men då frukt-[illegible] [illegible] på Karl XII:s halsstarriga fasthållande af Sta-[illegible] [illegible] i Polen, äfven sedan denne själf gifvit sin tron förlorad [illegible] att man ej för hans skull måtte äfven-[illegible] [illegible] till hvilka omständigheterna slutligen [illegible] kommo ständigt för sent. Preussen fick både [illegible] Elbing och Stettin sin vilja fram, medan Sverige försutit [illegible] i tid vinna något. De holstein-[illegible] [illegible] Goertz och Bassewitz, innästlade sig härvid i [illegible] som nästan trängde de svenska di-[illegible] [illegible] å sidan.

Olycksåret 1713, då förutom det utblottade tillståndet här hemma kalabaliken (i februari), Stenbocks kapitulation i Tönningen (i maj), Turkiets fred med Ryssland (i juni), Stettins öfvergång (i sept.) och ryssarnas eröfring af större delen af Finland bidrogo att i så många afseenden försämra Sveriges ställning, medförde dock ingen afgörande vändning i förhållandet mellan Sverige och Preussen. Väl lät Karl XII på hösten 1713 förmå sig till det otroliga: ett försök till förlikning med konung August, hvilket länge varit hufvudvillkoret för en ändring af situationen, gjordes verkligen genom kammarherre Törnskölds beskickning, men på ett så hemlighetsfullt och om så föga uppriktig afsikt vittnande sätt, att det ledde till intet. Efter denna digression återgick emellertid Karl XII till sina gamla tankar, och huru alldeles omöjlig hans politik gent emot Preussen var, bevisas bäst af det motförslag till förbund med denna makt, som i juli 1713 ankom från Bender och som både i fråga om Stanislai återinsättande i Polen och Preussens ersättningsanspråk tog så föga hänsyn till tidsförhållandena, att Vellingk för att ej blotta ställningen ej vågade bära fram det i Berlin. Preussen åter, som efter freden i Utrecht fått friare händer, intog allt framgent en afvaktande hållning och var ännu så sent som i början af 1714 — såsom de genom öfverste Rothemburg och Erik Sparre drifna underhandlingarna utvisa — redo att förbinda sig med Sverige och Frankrike för att på underhandlingens väg åt Sverige återvinna allt eller åtminstone det mesta af det förlorade, endast Karl XII ville erkänna Preussens rätt till Stettin, som det genom sekvestern fått i sitt våld. Men till att erkänna sekvestern var Karl XII ej på något sätt att förmå, och därför växte efter hans återkomst från Turkiet spänningen mellan Sverige och Preussen steg för steg. Fredrik Vilhelm I, som följt sin fader på tronen och alltjämt fortsatt hans politiska dubbelspel, öfvertygade sig efterhand därom, att Karl XII intet af värde ville gifva för Preussens verksamma uppträdande på Sveriges sida. Han gick, efter lång tvekan och trots Hessen-Kassels och Frankrikes försök att utjämna uppkomna misshälligheter, småningom till brytning med Sverige, sedan han förut af Ryssland fått sig garanteradt Stettin och den del af svenska Pommern, han i freden bragte hem såsom vinst af sitt deltagande i kriget.

Sådana framstå hufvuddragen af dessa ödesdigra års förhandlingar med Preussen, hvilka från Karl XII:s sida utgöra en kedja af försummade tillfällen. För detaljerna hänvisas till författarens framställning, som flyter lätt och jämnt, äfven om man kunde önska, att den till öfverskådlighetens främjande varit mera artikulerad och försedd med rubriker. En del frågor, såsom om v. Goertz' förhållande vid förhandlingarna med Preussen efter Stenbocks kapitulation, har författaren med det material, som stått honom till buds, måst lämna olösta. I andra fall åter, särskildt rörande Preussens ställning till den s. k. neutralitetsakten för Sveriges tyska provinser 1710, förhandlingarna om Stettinska sekvestern 1713 och fredsbrottet 1715, bringar han åtskilligt nytt af intresse för forskningen. *E. C.*

Dahlmann-Waitz Quellenkunde der deutschen Geschichte. 6 Auflage bearbeitet von E. Steindorff. 730 s. Göttingen 1894.

Betydelsen af en systematisk öfversikt öfver källorna för och bearbetningarna af ett lands historia är i ögonen fallande. Vi ha i den vägen för vår äldre historiska litteratur länge haft att tillgå Warmholtz' bekanta arbete, men behöfde visserligen en ny, sammanträngd och till våra dagar framförd historisk bibliografi. För Frankrike har G. Monod nyligen utgifvit en »Bibliographie de l'histoire de France». I Tyskland utgaf för 25 år sedan Georg Waitz en bearbetning af ett äldre arbete af Dahlmann, en tysk »Quellenkunde», som raskt förvärfvade sig ett stort anseende och utkommit i flera upplagor.

Det är den sjätte, som här föreligger. Framför oss ligger äfven andra upplagan af den Waitz'ska bearbetningen tryckt 1875. Vid en jämförelse finner man att den senare innehåller 3,215 nummer, den förra 6,550, oafsedt »Nachträge». Den senare innehöll 295, den förra räknar 730 sidor: sålunda mer än dubbelt både i ena och andra hänseendet.

Utgifvaren har bihållit den gamla uppställningen med följande grupper: A. Allmänna arbeten. 1) Hjälpvetenskaper; 2) källskrifter; 3) bibliografi, literaturöfversikter, samlade afhandlingar och tidskrifter; 4) bearbetningar; B. Källor och hjälpmedel efter händelsernas tidsföljd, i 8 böcker från urtiden ända till 1888. Inom denna ram äro endast smärre omflyttningar vidtagna. En nyhet är, att utgifvaren med stjärna (*) utmärkt företrädesvis »framstående arbeten i den nyare literaturen», hvarmed han åsyftar att »isynnerhet för studerande underlätta orienteringen i massan af viktiga och mindre viktiga publikationer».[1] Något bedömande af resp. arbetens värde afses däremot icke med denna utmärkelse.

För vår del ha vi funnit den nya upplagan mycket innehållsrik, och den har hittills ej svikit, när vi sökt upplysningar om den tyska literaturen. Hvad svenska arbeten angår, äro de i icke ringa antal upptagna, äfven af nyare och nyaste datum. Det är dock förklarligt nog att därvid en och annan erinran kan vara att göra, och då vi här påpeka ett par saker, sker det på utgifvarens i förordet gjorda uppmaning. Vi sakna sålunda Scriptores rerum svecicarum och hela den äldre serien af Svenskt Diplomatarium (I—VI: 1). Den nyare serien af Sv. Diplomatarium är med tredje delen förd fram till 1420; Styffes Bidrag (n. 668) med femte delen till 1520; Rydbergs Traktater med V: 1, 2 till 1630. Fråga kunde vara, om icke Svenskt biografiskt lexikon, Anreps och Schlegel-Klingspors Svenska Adelns ättartaflor, samt B. E. Hildebrands Svenska konungamedaljer borde

[1] Det har sålunda skett med den från Sverige utgifna publikationen om Wallensteins förbindelser med svenskarne.

äfven i en tysk Quellenkunde ha ett rum. Vi sakna vidare den äldre Carlsons och Malmströms Svenska historier, medan Geijers är upptagen, vidare den yngre Carlsons afhandling »Karl XII:s vistelse i Sachsen 1707», Hammarstrands äldre afhandlingar till 30-åriga krigets historia o. s. v. Hist. Bibliotek och Hist. Tidskrift äro synbarligen med omsorg begagnade; dock saknas t. ex. Westlings afhandlingar om Nordiska sjuårskriget. 1813 års politik behandlas i Forssells monografi öfver Wetterstedt (Sv. Akad. Handl.). Meddelanden från Sv. Riksarkivet innehålla en förteckning öfver dess samling af »Germanica», K. Bibliotekets Handlingar förteckningar på »Berättelser om Sveriges krig» samt »Sverige till främmande makter.» Sådana bibliografiska öfversikter torde äfven för den tyska forskningen vara af betydelse. Det är möjligt att ett och annat ytterligare kunde vara att tillägga. Vi ha här endast anfört hvad som genast fallit oss in och ha icke heller upptagit arbeten, som äro yngre än ifrågavarande publikation.

Ehd.

Öfversikt af Tidskrifter

och andra periodiska publikationer.

Arkiv för Nordisk Filologi, utg. genom A. Kock. **XI. Ny Följd VII, 1.** E. O. Brim, Bemærkninger ang. en del vers i Norges konungasögur. — F. Dyrlund, Tre ordforklaringer. — E. Wadstein, Bidrag t. belysn. och tolkn. af skalde- och eddadikter. — E. Magnusson, Kvett. — G. Morgenstern, Notizen 7–9. Anmälningar bl. a. af Katalog öfver Uppsala univ. biblioteks fornisländska och fornnorska handskrifter.

Kongl. Bibliotekets Handlingar. 16. Årsberättelse för år 1893. — Svenska historiska planscher. 2. 1635—1666.

Läsning för hemmet 1894, 1, 2. C. M. Kjellberg, Fattigdom och fattigvård i Sverige före reformationstiden.

Meddelanden från Svenska Riksarkivet utg. af C. T. Odhner. **XVIII** Årsberättelse för år 1893. — B. Taube och S. Bergh, Förteckning öfver samlingen af originaltraktater i svenska riksarkivet. 2.

Nordisk Tidskrift för Vetenskap, Konst och Industri. Utg. af Letterstedtska Föreningen genom O. Montelius. **1894, 4.** J. Lieblein, Det ældste samkvem mellem Aegypten og Grækenland.

Ord och Bild, illustrerad månadsskrift. Utgifven af K. Wåhlin. **1894, 6.** C. Annerstedt, Ett blad ur Sveriges kulturhistoria. — L. Looström, Den svenska konstakademien under första århundradet af hennes tillvaro (1735—1835), anm. af E. Alkman. — **8.** N. F. Sander, Praktbyggnaderna på Akropolis i Atén.

Pedagogisk Tidskrift utg. af E. Sahlin. **1894, 4, 5.** S. J. Boëthius, Om grunderna för omarbetningen af Schottes lärobok i gamla tidens historia.

Svensk Tidskrift utg. af F. v. Schéele. **1894, 3.** S. Ribbing, En idyll från l'ancien régime. Det franska Canadas tillstånd vid den svenske naturforskaren Pehr Kalms besök. — K. Piehl, Om hieroglyfer. — **4.** Bokanmälningar och litterära notiser: R. Kjellén, Unionen sådan den skapades och sådan den blifvit. 2: Unionens historia (1814—1891), anm. af O. Varenius. — G. G. Adlerbeth, Adlerbeth och Gustaf III, anm. af C. H. H.

Historisk Tidsskrift, udgivet af den danske historiske Forening ved dens bestyrelse. Redigeret af C. F. Bricka. **Sjette Række. Bd 5: H. 1.** P. M. Stolpe, En Familiehistorie fra det 18 Aarhundredes Midte. — J. Paludan, Ere Toveviserne danske eller svenske? — L. Koch, Struensees Parti. — En Brevvexling mellem Andræ og Krieger under Londonerkonferencen 1864. Udgivet med orienterende Bemærkninger af Poul Andræ. — P. Lauridsen, Om Bispedömmet

Slesvigs Sognetal i Middelalderen. — M. K. Zahrtmann, Til Belysning af Bornholmernes Opstand mod de Svenske 1658. De danske Kilder. — Litteratur og Kritik: M. Mackeprang, Fortegnelse over dansk historisk Litteratur fra Aaret 1893.

Museum 1894, 4. Brev fra en Student til hans Fader, da Svenskerne laa for Kjöbenhavn i Aaret 1700. Meddelt af Carl S. Christiansen.

Tilskueren. 1894, Juli—Augusti. C. Th. Sörensen, Kielertraktaten.

Finsk Tidskrift utgifven af F. Gustafsson och M. G. Schybergson. **1894, 5.** I bokhandeln: O. Alin, Carl XIV Johan och rikets ständer 1840—41, anm. af M. G. Schybergson; Yngvar Nielsen, Fra Kiel til Moss, anm. af M. G. Schybergson. — **6.** I bokhandeln: C. J. Anker, Uddrag af diplomatiske indberetninger om unionens forberedelse og tilblivelse 1814, anm. af M. G. Schybergsson. — **7—8.** H. Schück, En sagas historia. — I bokhandeln: I. A. Heikel, Filologins studium vid Åbo universitet, anm. af F. G.

Baltische Monatschrift. 1894, 6—7. Baltische historische Literatur, anm. af F. Ke. — **8.** O. Sjögren, Otto Arnold Paykull. Uebersetzt von A. Bergengrün.

Beiträge zur Kunde Ehst-, Liv- und Kurlands, herausgegeben von der Ehstländischen Literärischen Gesellschaft. **Bd 4: H. 4. (1894.)** Das Tagebuch des Generals von Hallart über die Belagerung und Schlacht bei Narva 1700. Herausgegeben von Dr. Friedr. Bienemann jun. — J. W. Dehio, Berichtigungen und Nachträge zu den Mittheilungen über die Medicinalverhältnisse Alt-Revals.

Mittheilungen aus der livländischen Geschichte. Bd 16: H. 1. A. Seraphim, Liv-, Est- und Kurländer auf der Universität zu Königsberg i. Pr. Th. 1. 1544—1710. Ein Beitrag zur baltischen Bildungsgeschichte. — Fr. Bienemann jun., Zur Geschichte und Kritik der hist.-politischen Schrift »von Eroberung der Haupstadt Riga 1621». — Fr. v. Keussler, Zur Geographie Alt-Livlands.

Altpreussische Monatsschrift. 1894, April—Juni. G. Köhler, Geschichte der Festungen Danzig und Weichselmünde bis zum Jahre 1814 in Verbindung mit der Kriegsgeschichte der freien Stadt Danzig, anm. af B.

Deutsche Litteraturzeitung. 1894, 16. G. v. Buchwald, Bilder aus der volkswirthschaftlichen und politischen Vergangenheit Mecklenburgs (1631—1708), anm. af Schirren. — **28.** A. Buchholtz, Beiträge zur Lebensgeschichte Johann Reinhold Patkuls, anm. af A. Seraphim. — **29.** G. Köhler, Geschichte der Festungen Danzig und Weichselmünde bis zum Jahre 1814, anm. af M. Baltzer. — **33.** G. Fagniez, Le Père Joseph et Richelieu (1577—1638), anm. af Th. Kükelhaus.

Deutsche Zeitschrift für Geschichtswissenschaft. Herausgegeben von L. Quidde. **Bd 11: H. 1. (1894.)** L. M. Hartmann, Zur Geschichte der antiken Sklaverei. — G. Schneege, Theoderich der Grosse in der kirchlichen Tradition des Mittelalters und in der Deutschen Heldensage. — H. Herre, Beiträge zur Kritik der Pöhlder Chronik. — E. Brandenburg, Der Binger Kurverein in seiner verfassungsgeschichtlichen Bedeutung. — H. Ulmann, Studien zur Geschichte des Papstes Leo X. (Schluss.) — G. Kaufmann, Zur Gründung der Wittenberger-Universität. — Kleine Mittheilungen. — Nachrichten und Notizen. — Bibliographie.

Forschungen zur Brandenburgischen und Preussischen Geschichte. Bd 7: 1. (1894.) W. Arndt, Schweden, Brandenburg, Magdeburg 1657, 1658. — Eine Schwedische Denkschrift aus dem Jahre 1661 über

die Wiederanknüpfung der diplomatischen Beziehungen zwischen Schweden und Brandenburg. Mitgeteilt v. F. Arnheim.

Göttingische gelehrte Anzeigen. 1894, Juli. Fester, Die Augsburger Allianz von 1686, anm. af O. Weber.

Historische Zeitschrift. Herausgegeben von H. v. Sybel und Fr. Meinecke. Neue Folge. **XXXVII, 1.** H. v. Sybel, Friedrich d. Grosse im Jahre 1761. — P. Bailleu, Karl August, Goethe und der Fürstenbund. — Denkschriften Theodor v. Bernhardi's. **3.** Zum polnischen Aufstande von 1863. — Miscellen: Briefe Pufendorf's an Falaiseau, Friese und Weigel. Mitgetheilt von Konrad Varrentrapp. — Literaturbericht. — Notizen und Nachrichten (bl. a. Struck, Schlacht bei Nördlingen, anm. af H. Diemar). — Erklärung. — **2.** R. Koser, Die preussische Reformgesetzgebung in ihrem Verhältnis zur französischen Revolution. — K. Wittich, Wallenstein's Katastrophe. Th. 2. — Miscellen. — Literaturbericht (bl. a. K. Wittich, Dietrich v. Falkenberg; K. Wittich, Pappenheim und Falkenberg, anm. af P.) — Notizen und Nachrichten.

Literarisches Centralblatt. 1894, 12. Die Matrikel der Universität Rostock. Herausg. v. A. Hofmeister, anm. af —n. — **14.** O. Meinardus, Protokolle und Relationen des brandenburgischen Geheimen Rathes aus der Zeit des Kurfürsten Friedrich Wilhelm. Bd 2, 3. anm. af W. A. — **17.** H. Hüffer, Das Zerwürfnis Gustafs III von Schweden mit seiner Mutter Luise Ulrike, der Schwester Friedrich's des Grossen, und die Gesandtschaft Anastasius L. Mencken's in Stockholm (1777—82), anm. af R. H. — **21.** Quistorp, Geschichte der Nordarmee im Jahre 1813. Bd 1—3. — **22.** Prins Carl af Hessens Optegnelser (1744—1784). Oversatte fra Fransk af C. J. Anker. — **38.** Mecklenburgisches Urkundenbuch. Bd 16. 1366—1370, anm. af K. —L.

Mittheilungen des historischen Vereins zu Osnabrück. 18 (1893). Philippi, Die Belagerung Osnabrücks durch die Schweden im August 1633.

Mitteilungen des Vereins für Geschichte der Stadt Nürnberg. X 1893. S. Donaubauer, Nürnberg in der Mitte des dreissigjährigen Krieges.

Zeitschrift der Gesellschaft für Schleswig-Holstein-Lauenburgische Geschichte. Bd 23 (1893). Erinnerungen des Generals-Majors L. N. H. v. Buchwald an seine Commandantschaft zu Altona im Dezember 1813. Mitgetheilt v. Bibliotekar A. Wetzel.

Zeitschrift des Westpreussischen Geschichtsvereins. H. 32 (1893.) M. Toeppen, Die Elbinger Geschichtsschreiber und Geschichtsforscher in kritischer Uebersicht vorgeführt.

Zeitschrift für die Geschichte und Alterthumskunde Ermlands. 1893. 10, 3. Einige Documente aus der Zeit des Schwedenkrieges (1626—35). Mitgetheilt v. F. Dittrich.

The English Historical Review. 1894, April. J. H. Round, Mr. Freeman and the battle of Hastings. With a note by the Editor. — G. G. Perry, Bishop Beckington and king Henry VI. — M. Sellers, The city of York in the sixteenth century. — E. A. Mc Arthur, »The boke longyng to a justice of the peace» and the assessment of wages. — Notes and documents. — Reviews of books. — List of historical books recently published. — Contents of periodical publications. — **July.** Maitland, The history of a Cambridgeshire manor. — A. Dimock, The conspiracy of Dr. Lopez. — M. Oppenheim, The

royal navy under Charles I. P. 3. The administration. — E. M. Lloyd, Catinat. — Notes and documents. — Reviews af books. — Correspondence. — List of historical books recently published. — Contents of periodical publications.

De Navorscher onder bestuur van J. F. van Someren. **1893, 2.** F. J. L. Krämer, Benjamin Raule en de Groote Keurvorst in 1675.
Berör Sveriges förhållande till Holland.

De Nederlandsche Heraut. Jaargang 6—7. (1889—92.) Breugel C. v. Douglas, Het geschlacht Rumpf.
C. C. Rumpf var holländsk resident i Sverige mellan åren 1674—1706.

La Revue de Paris. 1894, Juin 15. A. Rébelliau, Le Père Joseph.

Revue critique d'histoire et de littérature. 1894, N:o 17. H. Hüffer, Das Zerwürfnis Gustafs III von Schweden mit seiner Mutter Luise Ulrike, anm. af A. Chuquet.

Revue d'histoire diplomatique publiée par les soins de la société d'histoire diplomatique. **1894, 3.** Discours du président de la société à l'assemblée générale du 31 Mai 1894. — Rapport du secrétaire général. — Compte-rendu du trésorier. — L. Pingaud, Une négociation secrète sous le Directoire l'affaire de Besançon 1795—1796). — G. Syveton, Une cour et un aventurier au XVIIIme siècle. Le baron de Ripperda. — Boulay de la Meurthe, Mémoire d'Artaud sur le Conclave de Venise. — Comptes-rendus. — Chronique (Konung Karl XII:s egenhändiga bref. Samlade och utgifna af Ernst Carlson, anm. af R. M.) — Bibliographie.

Revue Historique. 1894, Mai—Juin. G. Jacqueton, Le tresor de l'Épargne sous François Ier (1523—1547). Premier article. — V. Fournel, Les comédiennes révolutionnaires: Rose Lacombe et les clubs de femmes. — Ch. Pfister, Les »Économies royales» de Sully et le Grand dessein de Henri IV. Second article. — G. Weill, Études sur la vie de Saint-Simon. — Bulletin historique (France, par Aug. Molinier et G. Monod. — Roumanie, par Al. D. Xénopol). — Correspondance. — Comptes-rendus critiques. — Publications périodiques et sociétés savantes. — Chronique et bibliographie. — **Juillet—Août.** Ch. Dufayard, La réaction féodale sous les fils de Philippe le Bel. Suite et fin. — Ch. Pfister, Les »Economies royales» de Sully et le Grand dessein de Henri IV. Troisième article. — L. Lalanne, Un récit inédit de la mort du cardinal de Richelieu. — G. Depping, Madame, mère du Régent, et sa tante, l'électrice Sophie de Hanovre. Nouvelles lettres de la princesse Palatine. Premier article. — E. Barbé, Le nabob René Madec, 1735—1784, et la cession à Louis XVI du delta de l'Indus. Premier article. — Bulletin historique (France, par Louis Farges et G. Monod). — Comptes-rendus critiques. — Publications périodiques et sociétés savantes. — Chronique et bibliographie. — **Septembre—Octobre.** G. Jacqueton, Le tresor l'Épargne sous François Ier (1523—1547); suite et fin. — Ch. Pfister, Les »Économies royales» de Sully et le Grand dessein de Henri IV. Quatrième article. — G. Depping, Madame, mère du Régent, et sa tante, l'électrice Sophie de Hanovre. Nouvelles lettres de la princesse Palatine; suite. — E. Barbé, Le nabob René Madec, 1736—1784, et la cession à Louis XVI du delta de l'Indus; suite et fin. — P. Robiquet, L'anarchie administrative; le clergé et la municipalité d'Ernée, Mayenne (février 1791—juillet 1793). — Bulletin historique (France, par Aug. Molinier). — Comptes-rendus critiques (bl. a. Wiehr, Napoleon und Bernadotte im Herbstfeldzuge 1813, anm. af M. Philippson). —

Correspondance. — Publications périodiques et sociétés savantes. — Chronique et bibliographie.

Philippson ger i en rätt utförlig granskning af Wiehrs äfven i Hist. Tidskr. anmälda arbete författaren i det mesta rätt med afseende på dennes opartiska bedömande och uppskattande af Bernadottes krigföring år 1813.

Öfversikter och Granskningar.

Svensk historia och modern tysk häfdateckning.

Allgemeine Geschichte in Einzeldarstellungen, herausgegeben von WILHELM ONCKEN. Berlin 1879—1894.

Under loppet af de 15 år, som förflutit, sedan Onckens världshistoria begynte utkomma, ha säkerligen flera af denna tidskrifts läsare redan haft anledning att göra bekantskap med större eller mindre delar af densamma. Hvad som genast i början fäster uppmärksamheten vid detta verk är dess mindre vanliga omfång och utstyrsel. Arbetet är fördeladt på 4 hufvudafdelningar, motsvarande gamla tiden, medeltiden samt den nyare och nyaste tiden och tillsamman omfattande 44 band stor oktav på inalles omkring 30,000 sidor, hvartill kommer ett särskildt registerband. Och mot detta väldiga omfång svarar en ypperlig och luxuös utstyrsel. Arbetet prunkar med en rikedom af kartor, porträtt, bilagor samt märkliga urkunder och teckningar i facsimile, som tillsamman bildar ett historiskt åskådningsmaterial af yppersta slag.

Onckens Allg. Geschichte är ett samlingsverk i stor skala. Medarbetarne ha sålunda ej blott haft kapitel. utan hela band till sitt förfogande. Icke för ty uppgår deras antal ända till 31. Då nu Onckens verk ej såsom Heeren-Ukerts utgör en samling af specialhistorier, utgångna från fackmän inom de respektive länderna, utan ett rent tyskt arbete, har man måst uppbåda krafter från alla håll och kanter af den tyska vetenskapens värld — från Reval och Dorpat till Wien, Zürich och Brüssel. Nu är det emellertid knappt tänkbart, att ett land skall på samma tid kunna uppvisa framstående kännare på alla områden af en viss vetenskap — vore det ock själfva den vidsträckta tyska kulturstaten. Häraf måste då följa, att somliga partier blifva med större bredd och originalitet behandlade, medan andra i och för sig lika viktiga af brist på specialkrafter få nöja sig med en ytligare teckning eller en osjälfständig eftersägning af äldre arbeten.

Det senare måste tydligen särskildt inträffa i fråga om de främmande staternas inre lif, mindre deras yttre. Så har Sveriges historia flera gånger rönt en utförligare behandling i hvad som rör dess utsida. Däremot ha dess inre öden blott mera tillfälligtvis och ytligt blifvit berörda. På häfdens mark har emellertid äfven Sverige en dyrbar intressesfär att bevaka, och då det stora verket utan tvifvel skall sprida sig i vida kretsar och för den närmaste framtiden ge tonen särskildt åt den tyska allmänhetens uppfattning af världshistoriens gång, torde det ej vara alldeles betydelselöst att tillse, hvilken behandling som i detta verk vederfarits Sveriges historia.

De delar, i hvilka Sverige mera nämnvärdt finnes berördt, äro följande;[1]

Andra hufvudafdelningen:

VI. *Staatengeschichte des Abendlandes im Mittelalter.* Af Hans Prutz, professor i Königsberg. 2 band.

X. *Russland, Polen und Livland bis ins 17 Jahrhundert.* Af Th. Schiemann, (numera) professor i Berlin. 2 band.

Tredje hufvudafdelningen:

I. *Geschichte der deutschen Reformation.* Af Fr. von Bezold, professor i Erlangen.

II. *Westeuropa im Zeitalter von Philipp II, Elisabeth und Heinrich IV.* Af Martin Philippson, professor i Brüssel.

III: 1. *Geschichte der Gegenreformation.* Af G. Droysen, professor i Halle.

III: 2. *Geschichte des dreiszigjährigen Krieges.* Af G. Winter, kgl. arkivarie i Magdeburg.

V. *Das Zeitalter Ludwigs des vierzehnten.* Af Martin Philippson.

VI. *Peter der Grosse.* Af Alex. Brückner, professor i Dorpat.

VII. *Deutsche Geschichte vom Westfälischen Frieden bis zum Regierungsantritte Friedrichs des Grossen.* Af B. Erdmannsdörffer, professor i Heidelberg. 2 band.

VIII. *Das Zeitalter Friedrichs des Grossen.* Af Wilh. Oncken, professor i Giessen. 2 band.

X. *Katharina die Zweite.* Af Alex. Brückner.

Fjärde hufvudafdelningen:

I. *Das Zeitalter der Revolution, des Kaiserreiches und der Befreiungskriege.* Af Wilh. Oncken. 2 band.

* * *

[1] Anm. har begränsat sin granskning med året 1814.

Sveriges medeltidshistoria synes öfver hufvud taget ej finnas till för utländingen. Åtminstone är den uppmärksamhet Prutz däråt ägnar den minsta tänkbara. Endast på tal om Hansan, Tyska orden o. s. v. vänder han någon gång blicken åt detta håll. Ett par prof på dessa sidoblickar må anföras. Konung Albrekt, som sid. 306 i andra bandet uppgifves som Magnus Erikssons »Neffe», framställes å följande sida som drottning Margaretas systerson och slutligen sid. 315 som f. d. konung i Danmark. Det tyckes vara en förväxling med Margaretas systerson Albrekt d. y., som föranledt dessa uppgifter. Sid. 309 skylles det holsteinska kriget på Margaretas i st. f. på Eriks »oroliga ärelystnad». Vårt bästa medeltidsminne, Engelbrekt, fins ej ens nämndt, men väl Krister Nilsson och Karl Knutsson, hvilken senare för öfrigt (s. 496) ömsevis benämnes Karl Knudson Bonde, Knudson Bonde och blott Knudson. Sid. 496 uppgifves, att danska och svenska riksdagen samma år (1439) afsatt Erik och upphöjt Kristoffer på tronen.

Har vår medeltidshistoria af Prutz sålunda i det närmaste lämnats oberörd, så röjer Schiemanns arbete redan genom sin titel, att där ej mer kan vara att vänta än på sin höjd en öfverblick af svenskarnes äldre förbindelser öster ut.

Varägo-ryssarnes svenska härkomst anser Schiemann af den ryske akademikern Kunik satt utom vidare tvifvel, och hans arbete beaktar äfven de närmast följande varägfurstarnes beröring med Sverige. Om Johan Sverkerssons, Torgils Knutssons och Magnus Erikssons företag åt öster nämnes intet, men däremot meddelar andra bandet åtskilliga detaljer rörande de estländska böndernas förbindelser med svenskarne mot sina tyska herrar på 1340-talet och om Sveriges inblandning i de livländska oroligheterna på Sten Sture d. ä:s tid. Efter att sålunda ha betonat Sveriges långt tillbaka gående förbindelser med dessa länder lämnar förf. en rätt utförlig skildring af Sveriges andel i de slutliga striderna om svärdsriddarnes arf. Bland egendomliga misstag må nämnas, då förf. sid. 305, band 2, förflyttar Gustaf I:s dödsdag till den 27 sept. 1561 och då sid. 392 i samma band afslutandet af Altmarksfördraget 1629 förlägges till Lübeck.

Af mera allmänt intresse är von Bezolds reformationshistoria. Framställningen stannar här ej inom Tyskland, utan spelar ut öfver hela världsdelen. Om man undantager några enstaka detaljfel, såsom då Stockholms blodbad, sid. 719, förlägges till dec. månad och Kristian II:s död, sid. 723, till år 1544, vittna förf:s uppgifter, äfven där Sverige beröres, om god sakkännedom.

Särskild uppmärksamhet förtjänar v. Bezolds påvisande, huru-som de stora politiska kombinationer, som 100 år senare skulle betrygga reformationen, redan nu mer än en gång varit ifrågasatta. Hvad Gustaf Adolf utfört har dunkelt föresväfvat hans farfar. Såväl han som Fredrik I i Danmark visade benägenhet att ansluta sig till Torgauförbundet, fastän Gustaf I härvid säkert vida mer leddes af önskan att erhålla än att själf lämna understöd. Då år

1529 Filip af Hessen och sedermera det schmalkaldiska förbundet sökte trygga sig mot kejsaren genom sammanslutning med Frankrike, Danmark och Siebenbürgen och därtill ena gången lägga Venedig, andra gången England, så är utelämnandet af Sverige nästan det enda, som skiljer denna kombination från 1620-talets så mycket omtalade anti-habsburgska generalförbund. År 1542 ingrep dock Gustaf I mot kejsaren, och v. Bezold anser (s. 737 ff.), att om schmalkaldiska förbundet biträdt detta fransk-svensk-danska förbund, skulle möjligen redan nu — 100 år före westfaliska freden — reformationens seger varit tryggad. Då Moritz af Sachsen sedermera år 1551 med de tyska protestanternas medhåll i hemlighet rustade till anfall på kejsaren, sökte man äfven dessa tre makters jämte Englands understöd, men den gången var det de nordiska staternas tur att hålla sig stilla.

Öfver hufvud får man i v. Bezolds arbete en stark förnimmelse af att Sverige nu trädt fram ur sin afskildhet till liflig korrespondens med den öfriga världen, särskildt Tyskland, och många drag ur Gustaf I:s historia ha så påfallande motstycken inom den samtida tyska historien, att man har svårt att anse likheten blott som en händelse. Liksom man — för att nämna ett par exempel — ej kan undgå att tänka på Gustaf I:s reformationspolitik, när man läser om Melanktons bemödande att undanstička skiljaktigheterna mellan den gamla och den nya läran och att framställa striden dem emellan som en oskyldig meningsskiljaktighet rörande åtskilliga traditioner och missbruk, liksom man tycker sig se Karl V:s afsägelsescen i Brüssel 1555 upprepad, när man 5 år senare bevittnar Gustafs afsked på riksdagen i Stockholm; så frapperas man ock af den slående likheten mellan vissa af de upproriska tyska böndernas anspråk i deras bekanta 12 artiklar och de fordringar smålandsallmogen 17 år senare uppställde i afseende på skatteväsendet och förhållandet till adeln. Denna öfverensstämmelse bekräftar v. Bezolds yttrande (sid. 470), att de tyska böndernas agrariska program saknat lokalfärg och utgjort en kosmopolitisk sammanfattning af »die Forderungen aller Bauerschaft». Likheten kan vara förklarad härigenom; den kan dock äfven bero på direkt tyskt inflytande, helst som man väl känner Dackeupprorets tyska relationer.

v. Bezold har öppen blick för reformationens vidtgående politiska följder; han skildrar den första stora striden om Östersjöväldet (»Grefvefejden») och dess mångsidiga sammanhang med öfriga mäktiga tidsrörelser och påpekar alla de projekt, som voro å bane, att bringa det protestantiska Norden antingen på medeltidsvis under tyska furstar eller som rikslän eller arfland under kejsaren själf. Han betonar den skandinaviska reformationens stora medelbara betydelse för Europa, men dess omedelbara resultat för de nordiska folken själfva rosar han ej, ty »in Dänemark wie in Schweden gedieh unter dem Schutz des nationalen Königtums eine Adelsherrschaft der schlimmsten Art.» (sid. 726).

Låt denna sats gälla om Danmark, men hvad Sverige angår, häpnar man öfver ett dylikt omdöme om en konung, som regerat »med Gud och Sveriges allmoge». Emellertid finner man snart, att detta aristokratfördömande i vår historia äfven går igen hos de följande författarne, om man undantar Droysen, som — sid. 207 — säger, att Gustaf I byggt sin makt på den nya läran och på allmogen. Hos Philippson däremot behärskas Sverige vid 1600-talets midt återigen af en adelsoligarki »der schlimmsten Art» (3: V sid. 102), hos Oncken (3: VIII, band 2 sid. 107) 100 år senare af »die entartetste aller Adelsoligarchien». Philippson berättar, huruson borgare och bönder ingenstädes kunde finna rätt och den förslafvade allmogen måste i tusental utvandra, och Oncken (a. st. sid. 471) talar om böndernas »djupa rättslöshet» under Frihetstiden. Nu är det väl begripligt, om *svenska* författare med mörka färger skildra allmogens tillsånd på 1600- och i någon mån äfven på 1700-talet, men underligt taga sig dylika skildringar ut, då de komma från utländskt håll. I alla tider har just det draget räknats som det egendomligaste i vår historia, att samma samhällsklass, som utomlands lefde i personligt beroende och utan någon delaktighet i folkrepresentationen, i Sverige af gammalt varit socialt oberoende och politiskt jämnställd med de öfriga stånden. Allra egendomligast klinga dessa klagomål från *tyskt* håll. Det är sant, att denna allmogefrihet mer än en gång varit hotad, men alltid har detta då berott på utländskt, i synnerhet tyskt inflytande. När på 1300—1400-talet personliga tjänstbarheter, lifegenskapens vanliga förebud, började påläggas allmogen, skedde det under de tyska konungarne Albrekt och Erik och deras vid lifegen allmoge vana tyska följeslagare. När den svenska adeln under Johan III å nyo började framträda med aristokratiska anspråk, var det från Polen, Danmark och Tyskland, den lånade mönstren, och när allmogen vid 1600-talets midt åter hotades med adelsförtryck, härflöt detta mest af utländingar, från Tyskland och tyska Östersjöprovinserna inflyttade adelsmän, som, ovana vid den svenska bondefriheten, här ville tillämpa sina hemlandsseder. — Karl XI:s uppfordran till den tyska adeln i Livland att frigifva sina bönder, liksom han gjort med kronans lifegne, är ett ytterligare drag i samma riktning.

I tredje hufvudafdelningens andra del har anm. blott funnit tvenne punkter af direkt intresse för svenska läsare. Sid. 122 meddelas en uppgift, som anm. hvarken hos Anjou eller någon annan svensk författare sett omtalad, nämligen att Erik XIV i likhet med engelska och danska regeringen afvisat det påfliga sändebud, som varit skickadt att inbjuda till deltagande i det tridentinska mötets tredje session. — Den andra punkten innehåller ett afgjordt förnekande af den gamla berättelsen om Henrik IV:s »stora plan» att förvandla Europa till ett evigt fredsförbund af 15 likställda stater. Förutom Sullys memoirer, säger Philippson, finns ingen enda källa för denna uppgift, och Moritz Ritter har redan uppvisat, att dessa memoirer äro odugliga som historisk källa, för-

fattade som de äro för att genom förhärligande af Henriks regering hämnas på den styrelse, som beröfvat ministern makten. Genom noggrant studium af Henrik IV:s sista regeringsår har Philippson funnit, att de af Sully uppgifna förutsättningarna för denna plan aldrig förefunnits och att ingen fransk statsman, ingen främmande gesandt eller samtida suverän vetat något därom. En författare, som ännu år 1879 uppträdt till försvar för »den stora planen», gendrifves — sid. 482 noten — med skäl, som synas fullgiltiga. — I Revue Historique pågår för närvarande en kritisk undersökning, som ådagalägger, att myten om den »kristna republiken» är ett tillägg i de tryckta memoirerna, medan Sullys eget manuskript blott talar om ett »kristet förbund» mot Spanien.

Philippsons åsikt har så mycket mer förtjänat observeras, som vår för närvarande mest lästa världshistoria ännu återger den gamla legenden om Henrik IV:s »kristna republik».

Kommer så Droysens arbete om den katolska motreformationen. Sedan han under rubriken »Die baltische Frage» redogjort för den redan af Schiemann skildrade striden om Livland, öfvergår han till en utförlig framställning af reformationens och ultramontanismens kamp om Sverige. Öfver hufvud taget är denna Droysens skildring ett upprepande af hans synpunkter i arbetet »Gustaf Adolf». Sålunda räknas äfven här Erik XIV till de stora vasakonungarne (s. 223). I fråga om Johan III har förf. öfverdrifvit hans papism och förbisett hans bemödande att uppbygga något eget. Detta bristande samförstånd med den romerska kurian har kanske varit en lika verksam orsak till den katolska reaktionens nederlag i Sverige som det svenska folkets protestantiska fasthet. Då förf. — sid. 217 — framställer denna såsom kanske starkare än hos någon annan nation, kan man ej undgå att erinra sig de dåtida svenska stormännens religiösa mångsidighet à la Henri quatre. Johan III har själf påstått, att de, blott de finge behålla sina kyrkogods, skulle kunnat blifva, om så vore, ateister. — Possevino sändes ej till Stockholm 1578 — såsom sid. 208 uppgifves —, utan första gången 1577, andra gången 1579. Om 1587 års Kalmarestadga, som upphäfdes ett par år senare, säger förf. — sid. 218 —, att den år 1592 trädde i kraft.

Vid Karl IX:s personlighet och hans väldiga kamp mot papismen dröjer förf. med påfallande sympati. Då han sid. 229 säger, att Sverige egentligen först genom honom erhöll politisk och social organisation, har han t. o. m. öfverskattat denne furstes förtjänster på bekostnad af hans far och hans son. Att Heidelbergerkatekesen jämte augsburgska bekännelsen af honom lagts till grund för den svenska kyrkan är ock en uppgift, som förblandar hvad Karl velat med hvad han gjort. Bland felaktiga detaljer må nämnas uppgifterna — sid. 220—223 —, att Sigismund kröntes den 15 februari, att Söderköpingsriksdagen varit inkallad till oktober, att Sigismund blifvit afsatt på en riksdag i Linköping i jan. 1599 och Karl förklarad för regerande arffurste på en riksdag i Stockholm samma år.

Hvad som ger Droysens arbete intresse för svenska läsare är sålunda visst icke uppgifternas rikedom och tillförlitlighet, utan den säregna synpunkten, denna synpunkt utifrån med perspektiv, som vi sakna, och som endast ser vissa på afstånd i ögonen fallande partier. Hvad en dylik synpunkt uppfattar af vår inre historia blifver endast sådana sidor, som inom Sverige afspegla de världshistoriska konflikterna och som förbereda och motivera det svenska folkets ingripande i de allmänna europeiska frågorna. Men just härigenom blifver den så mycket bättre i stånd att skilja mellan det stora och det lilla och att fullt uppskatta det, som verkligen utgjort en världshistorisk insats. Särskildt gäller detta om Karls strid med Sigismund, hvars djupa innebörd på detta sätt alltid måste träda klarare fram, än som sker, när den betraktas blott som en vasadynastisk tvist utan sammanhang med samtidens stora rörelser. — Det är Sveriges »glorious revolution», säger Droysen om denna strid, och däri har han rätt, såvida man blott ser på resultatet eller, rättare sagdt, det ena resultatet af 1688 års engelska revolution, nämligen reformationens befästande. Till själfva sin *gång* påminner däremot denna strid vida mer om de skotska presbyterianernas strider med de stuartska regenterna. Samma roll som här Karl mot Sigismund hade där Murray spelat mot drottning Maria. Karls föreningar med det svenska folket i Söderköping och Arboga äro fullständiga motstycken till det skotska covenant af 1580, förnyadt 1638. Där som här undertecknades beslutet i afskrifter landet rundt, och själfva Karls bekanta »fågelnät», »en för alla och alla för en», återkommer ord för ord i presbyterianernas fältrop.

Droysens arbete har fått en förträfflig fortsättning i Winters skildring af det trettioåriga kriget. Med en mönstergill öfverskådlighet och behärskning af det enorma stoffet parar sig här en objektivitet, som i Onckens Allg. Geschichte visst icke hör till vanligheten. De försök att nedpruta Gustaf Adolfs storhet, som en tids originalitetslusta framkallat, ha här ej lämnat några spår efter sig. Efter Gustaf Adolfs död är det blott Wallenstein och hertig Bernhard, som förf. finner förtjänta af en rangplats i historien. Utan att blunda för det betänkliga i de förbindelser med fienden, som särskildt genom nyare svenska forskningar satts i klarare belysning, framhäfver förf. starkt den storslagna politiska framsyntheten i Wallensteins blick, särskildt sådan den uppenbarade sig i dessa underhandlingar med Sachsen, som, där de ej motarbetats af kejsaren, med inbesparing af 14 ytterligare krigsår, af riksförfattningens upplösning och stora landafträdelser redan 1634 skulle förskaffat Tyskland den religiösa jämnvikt, som i freden blef dess enda vinst. Om sålunda teckningen af Wallenstein ändå måst göras med blandade färger, framstår däremot Bernhard i så mycket renare dager, som den tysk-protestantiska nationalkänslans enda tröst i dessa mörka tider. I någon mån sammanhänger härmed, att slaget vid Nördlingen delvis skildras annorlunda än i svenska arbeten och

att Baners personlighet och framgångar framstå som mindre betydelsefulla. — De enda misstag anm. iakttagit i fråga om svenska förhållanden äro uppgifterna, att Gustaf Adolf var född den 19 nov., att Vilhelm(!) af Oranien varit dennes älsklingshjälte (sid. 344), att svenskarne redan 1625 innehaft Preussen (sid. 347) och att stilleståndet i Stuhmsdorf slutits på »ytterligare 20 år» (sid. 517).

Winter har påpekat, att det var svenskarne, som burit den tyngsta bördan i kriget, men att det blef fransmännen, som togo lejonparten i freden. Han säger rent ut, att det var Sveriges ståndaktighet i vapen och diplomati de tyska protestanterna hade att tacka för hvad till deras förmån i freden bestämdes. Men den saken glömmes snart. När faran är öfver och blott hjälparen står kvar, förvandlad till fordringsägare, och håller på sin rätt, så betraktas han som fiende, och man tycker, att moren kunde gått, sedan han gjort sin tjänst.

Erdmannsdörffer börjar sitt arbete med en skildring af fredsverkställigheten. Han klagar öfver att svenskarne ej genast drogo hem sina trupper och sålunda med sitt »snöda utsugningssystem» fullbordade rikets ruin, men samtidigt måste han erkänna — s. 16 och 18 —, att en stor del af fredsbestämmelserna utan detta tryck aldrig skulle blifvit verklighet och att svenskarne i Nürnberg på allt sätt påskyndade fredens verkställighet. Den, som läst drottning Kristinas otåliga maningar till de svenska ombuden att påskynda afslutandet, skall nog inse, att det var med föga glädje, som svenskarne ännu efter freden sågo sig nödsakade att spela ordnarens roll i detta tyska kaos.

Har förf. sålunda i denna fråga ändå sett *någon* förmildrande omständighet, finner han däremot ingen enda sådan för Sveriges beteende under den följande tiden. — »Wie herrisch und gewaltsam», utropar han sid. 134, »wie bedrohlich für die Selbständigkeit aller seinen norddeutschen Nachbarstaaten beutete es seine gewonnene Stellung im Reich aus!» — I gränsregleringen med Brandenburg tilltvang det sig »mit den ärgsten Kniffen» (sid. 24) en vida större landsträcka å högra Oderstranden, än det hade rätt till; dess anspråk på licenterna i alla pommerska och mecklenburgska hamnar skedde visserligen med stöd af fredsinstrumentets verba formalia, men i strid med dess mening och de svenska fredskommissariernas förklaring i Osnabrück, och på samma illsluga svenska diplomati berodde ock, att garantien af Bremens riksomedelbarhet gifvits i termer nog tvetydiga att lämna rum för blifvande misstydningar (sid. 37 och 178). Till allt detta kom slutligen eluderandet af infödde eller inneboende mäns uteslutande rätt till ämbeten inom Sveriges tyska områden genom den invasion af svensk adel å domäner och kyrkogods, som redan under kriget ägt rum.

Anm. har framdragit dessa gravamina för att ge läsaren en föreställning om den grundton, som genomgår detta med Verdunpriset belönade arbete. Endast i afseende på den pommerska gränsregleringsfrågan vill anm. göra en erinran. Låt vara att Sverige

därvid tog ut sin rätt i rågadt mått och att hela denna fråga företer ett visst släkttycke med t. ex. Ludvig XIV:s reunioner och — i senare tid — det sätt, hvarpå man tillämpade femte paragrafen i Pragfreden af 1866; att förneka äfven den *formella* rätten i Sveriges anspråk är — såsom Odhner i sitt arbete om Sveriges deltagande i westfaliska fredskongressen påpekar — att förneka den ögonskenliga tvetydigheten i fredsinstrumentets ordalag. Att Sveriges förfaringssätt i denna såväl som de öfriga frågorna kan bli föremål för anklagelser, om man ställer sig uteslutande på tysk ståndpunkt, det är visst och sant; men lika visst är ock, att detsamma från lika ensidig svensk synpunkt endast ter sig som ett häfdande af Sveriges goda rätt. Och så hamnar man i denna känslopolemik, som alltid blir slutet, när historieskrifvaren ger sig in på den politiska lyrikens område.

Eget är att iakttaga, hur impressionistisk den för sin höga objektivitet beprisade vetenskapen ändock ofta är. Onckens Allg. Geschichte är skrifven under inflytande af den tidsanda, som genomfört Tysklands enhet och återbördat Elsass från Frankrike. Frankrike hade vunnit denna provins i vapenförbund med Sverige, hvilket samtidigt på annat håll skurit breda remsor ur rikets område och som för dessas försvar allt framgent kunde påräkna Frankrikes understöd. Liksom Frankrike vid Rhen så har Sverige vid Östersjön länge varit ett hinder för utvidgningssträfvandena hos denna tyska stat, hvars storhet ändtligen i våra dagar blifvit ett medel för Tysklands enande och storhet. Att Sveriges undanträngande från södra östersjökusten varit ett lifsvillkor för Brandenburg-Preussens framtid, betonas starkt och enstämmigt af dessa författare. Detta — säger Erdmannsdörffer — var också grundtanken i allt Fredrik Vilhelms görande och låtande, och endast de bland hans efterträdare, som härutinnan gått i hans fotspår, få ett godt eftermäle. Vi svenskar, som så ofta upprepa, att Rysslands storhet berodde af Sveriges undanträngande från Östersjön, borde häraf lära oss starkare betona, att detsamma i nära nog lika hög grad gällde om Preussen.

Af det sagda framgår som själfklart, att den moderna stortyska tidsandan ej skall vara synnerligen vänligt stämd mot Sveriges af Frankrike stödda stormaktsställning, åtminstone för så vidt som den baserade sig på tyska besittningar. »Konstlad» är det epitet, samtliga dessa författare tillägga vår storhetstid, och skall man bortse från alla ideella faktorer, det »dolda kapital», hvarom Geijer talar, och blott mäta kvantiteten af folk och pengar, må väl medges, att den så var. Att Sverige sökt ersätta sitt materiella armod genom att uppbygga ett Östersjövälde, som skulle draga tullafgälderna af den rika utländska handeln in i den svenska riksskattkammaren — denna sträfvan betecknar Erdmannsdörffer — sid. 222 — såsom osund och förkastlig, emedan den åsyftat tillgodoseendet af främmande arbete och förmögenhet. Onekligen kommer man härvid att undra, om Ryssland och Preussen, sedan de fått

dessa hamnar i sin hand, låtit de engelska och holländska skeppen passera tullfritt.

Men märkligt är ock, att jämsides med denna ovilja mot vår storhetstid löper ett framgångsrikt bemödande att förtyska densamma. Sid. 489 i »Das Zeitalter Ludwigs des vierzehnten» yttrar sålunda Philippson, att den blott berott på några utmärkta konungar och en härdad armé, »die übrigens zum grossen Theile aus deutschen Söldnern bestand». (Att sistnämnda tillägg med lika stor sanning kan uttalas om de härar, på hvilkas nederlag vår storhetstid uppbyggts, har förf. troligen därför lämnat onämndt, att det ej dugde som bevisningsmaterial för hans nyss förut (sid. 486) uttalade sats, »dass die Deutschen noch immer die kriegerichste Nation der Welt seien»). Återstår emellertid de utmärkta konungarne för Sveriges räkning. Men så kommer Erdmannsdörffer och förklarar (sid. 262), att Karl X Gustaf varit en furste »deutschen Stammes», och då samma sak med ungefär lika stor rätt kan sägas om våra öfriga konungar på den tiden, blifver det inte mycket kvar på vår andel af de båda faktorer, som enligt Philippson skapat och uppburit vår storhetstid.

Det är på tal om slaget vid Warschau Erdmannsdörffer fäller nämnda uttryck. Efter en utförlig skildring af denna strid efter Droysen och Riese uppkastas sid. 262 den frågan, om segern skall räknas mera som svensk eller tysk. Härpå svarar förf. under polemik mot Carlson, att kurfursten »in völlig ebenbürtiger Weise» bidragit till segern eller, såsom satsen sid. 261 formuleras, att »die endgiltige Entscheidung der Schlacht» tillhör honom och Sparre. Så är jämvikt vunnen, men icke nöjd härmed kastar förf. på den tyska vågskålen ytterligare trenne argument för att ge det sista utslaget, nämligen 1) att Karl X Gustaf varit af tysk stam, 2) att talrika tyska furstesöner stredo under honom och 3) att, om de värfvade tyska regementena i den svenska hären medräknas, de förbundnes här till större delen utgjorts af tyskar. — Läsaren må själf döma om halten af dessa arronderingsförsök på den svenska häfdens gränsgebit.

För förhållandet mellan Fredrik Vilhelm och Karl Gustaf lämnar Erdmannsdörffer en förträfflig redogörelse, byggd på flera nyare källor och i vissa stycken utförligare än Carlsons. Den historiska moralen synes dock kräfva en gensaga, då förf. finner sig kunna försvara kurfurstens trolösa politik med hans »hohe Ziel» (s. 277) och att de andra gjorde på samma vis, och likaledes den historiska sanningen, då han kallar den konung, som afslutit vår förmånligaste fred, för en statsman »ohne jeden dauernden Erfolg» (sid. 211). Kurfurstens framgångar under krigsåret 1659 utvecklas utförligt, och Sveriges ställning framställes så förtviflad, att det redan nu skulle förlorat — enligt Erdmannsdörffer, sid. 338 och 340 — Pommern, enligt Philippson, a. st. sid. 102, hela sin stormaktsställning, om det ej räddats af Frankrike. Som man ser, ha dessa utländingar haft mera öppen blick än våra egna historici

för Frankrikes förtjänster om vår storhetstid. För att framdraga ännu ett exempel härpå, så uppger Fryxell — 13: 98 —, att i det andra bremiska kriget ej ens Frankrike velat taga Sveriges parti; sid. 400 hos Erdmannsdörffer påpekas emellertid, hurusom Frankrike i sista stunden verkligen beslutat uppträda till Sveriges förmån, fastän de förbundne då skyndade att afsluta freden med Wrangel före det franska sändebudets framkomst. Då däremot samme förf. påstår, att svenska regeringen af fiendernas mängd afskräcktes från strid, må erinras, att rådet verkligen affärdat en skrifvelse till Wrangel med villkorlig tillåtelse att anfalla lüneburgarne, ehuru detta bud först framkom efter fredens afslutande.[1]

I Philippsons nyss citerade »Das Zeitalter Ludwigs des vierzehnten» förtjänar först observeras sid. 78, där han reducerar 1668 års Trippelallians till en politisk komedi, arrangerad af Karl II och Jan de Witt i godt samförstånd med Ludvig XIV för att stilla den mot Frankrike retade opinionen i deras länder. — Sid. 101 ff. lämnas en kort framställning af Sveriges inre förhållanden vid 1600-talets midt. Åtskilliga af dessa uppgifter äro mer eller mindre skefva, såsom att konungen vid alla åtgärder varit bunden af rådets samtycke, att rådet varit självskrifven förmyndare under minorennitet, att ej blott bönder, utan ock borgare varit utestängda från utskottsmötena o. s. v. För den stora reduktionen uppges en terminus a quo, som aldrig fanns; dess utsträckning till de transbaltiska provinserna betecknas (sid. 371) som en skriande orättvisa, och Patkul, som hos Erdmannsdörffer dock är en blandad karakter, blifver följaktligen här liksom hos Brückner (se nedan) en stor patriot.

Karl XI:s krig äro blott antydda; slaget vid Lund ej ens nämndt. I redogörelsen för slaget vid Fehrbellin — sid. 121 — uppges den svenska styrkan och dess förlust i striden till den *högsta* siffran hos Fryxell, eller respektive 11,000 och »minst» 4,000. I Krigsvetenskapsakademiens tidskrift 1876, häftet 13, är dessa siffrors chauvinism redan klart uppvisad. Af de genom Mankell i Historiskt Bibliotek, del 3, meddelade handlingar rörande fälttåget i Brandenburg 1675 upplyses, att svenskarnes styrka i slaget utgjort omkring 7,000 man eller ungefär detsamma som fiendens, att deras förlust uppgått till omkring 600 och att den förlust af 4,000 man, som *hela* fälttåget kostat svenskarne, hufvudsakligen får skrifvas på sjukdomar, småstrider och i all synnerhet deserteringar före och efter striden den 18 juni.

I fråga om Sveriges och Preussens inbördes förhållande ansluter sig Philippson fullständigt till Erdmannsdörffer. Fredrik I får alltså — sid. 494 f. — uppbära bittra förebråelser för att han ej begagnat det gynnsamma tillfället att utjaga svenskarne »vom Reichsboden» och — på samma gång hålla ryssarne därur. För att ej uppehålla sig vid den — kanske naiva — frågan, hvad

[1] K. G. Lundqvist, Sveriges krig med staden Bremen, sid. 172.

då Karl XII förbrutit mot kung Fredrik, vill anm. inskränka sig till att påpeka, hvad förf. alldeles lämnat onämndt, eller att Fredrik verkligen underhandlat med Polen-Sachsen och Sverige om ett förbund mot Peter, fastän detta projekt föll på Karls motvilja mot August. Det kan vara olika meningar om den frågan, huruvida Fredrik Vilhelm I:s förbund med Ryssland mot Sverige mera gagnat Preussen, än Fredrik I:s tilltänkta allians med Sverige mot Ryssland skulle gjort. Redan året efter Fredrik Vilhelms död såg sig Preussen nödsakadt att trygga sin rygg mot Ryssland genom att låta egga Sverige till anfall på denna makt, och fem år senare skref Fredrik II: »Af alla Preussens grannar är ryska riket den farligaste».

På det hela taget är det egendomligt att hos dessa tyska författare finna så liten medkänsla för den nordgermanska folkgrenens kamp mot den påträngande slaviska nationen. Både Schiemann och Bezold ha i det föregående framhållit, hurusom tysk kultur och tyskt herravälde en gång satt sina gränser så långt åt nordöst som upp till Finska viken, och det är väl antagligt, att den utrensning af tyska element, som senare tider å detta håll bevittnat, skulle uteblifvit, om de tyska germanerna här uppe stödt i stället för motarbetat sina skandinaviska stamförvanters strid mot slaverna. Philippson tycks ej ens uppskattat faran för Sverige af ryssarnes framträngande. Så yttrar han, sid. 487, att, då Peter år 1707 erbjöd fred med bibehållande af Ingermanland, så vägrade Karl, ehuru han kunnat få rik ersättning i Kurland. Det behöfver knappt erinras, att Ingermanland i svenskarnes händer var oersättligt, ej för sin rikedom, utan som en hufvudlänk i den kedja af besittningar, som stängde ryssarne från hafvet.

Karl XII kommer i tre olika sammanhang på tal — hos Erdmannsdörffer, hos Philippson och hos Brückner, »Peter der Grosse». Den brist på enhet i uppfattningen, som gifvetvis måste vidlåda ett samlingsverk som Onckens och hvarpå redan exempel företetts, framträder här tydligare än någonsin, och läsaren får åter igen en liflig påminnelse om hur litet Karl XII:s bild ännu är fixerad inför det historiska medvetandet. Medan Philippson blott ordar om hans »dåraktiga äfventyrslusta» och »vansinniga personliga ärelystnad» och sid. 501 t. o. m. fäller det kategoriska omdömet, att han blott varit en halsstarrig, besinningslös äfventyrare, men alldeles icke någon stor fältherre;[1] medan Brückner vid jämförelsen med Peters öfverlägsna slughet i Karl XII endast ser en politisk Don Quijote (sid. 393), en »abenteuernden Condottiere» (sid. 413), men aktar sig att förneka hans militäriska begåfning: så uttalar Erdmannsdörffer den uppfattningen (band 2, sid. 162 f.),

---

[1] Karl vann visserligen några segrar i början, heter det, så länge han blott hade oöfvadt folk emot sig, men »sowie ihm gleichfalls tüchtige Soldaten entgegentraten, hat er lediglich Niederlagen erlitten». Alltså — Karl XII har lidit nederlag som fältherre. Det påståendet borde förf. ha exemplifierat.

att han som krigare förenade »persönlichen tollkühnen Heldenmuth mit den angeborenen Instincten einer grossen Feldherrnnatur» och som statsman »doch etwas mehr war als nur ein abenteuerlicher Phantast und Dreinschläger». Alltså: Brückner frånkänner Karl statsmannaförmåga, Philippson både statsmanna- och fältherregåfvor, Erdmannsdörffer intetdera. Och så står gåtan olöst som förr, och läsaren, lämnad i sticket af vetenskapen, får välja efter eget tycke och smak.

Brückners arbete förtjänar väl en närmare bekantskap af svenska läsare; det angår ju i flera stycken lika mycket den svenska som den ryska historien och verkar i hög grad trovärdigt och upplysande, om det än lider af talrika upprepningar och en viss brist på försmältning af det rikliga, delvis nya materialet. Sid. 501—502 behandlas de af Peter efter svenskt mönster inrättade kollegierna, i hvilka t. o. m. en del svenska krigsfångar anställdes, och Heinrich Ficks hemliga beskickning till Sverige för att studera dess kollegiala inrättningar. Sid. 403 har förf. förlagt stilleståndet i Valiesar till 1659, Kardisfreden till 1662.

I andra bandet af Onckens »Das Zeitalter Friedrichs des Grossen» ägnas ett helt kapitel åt Sverige. Frihetstidens missgärningar få där sin vederbörliga straffdom, hvaremot Gustaf III:s bild är hållen mycket ljus. Feluppgifterna bli allt talrikare. Liksom Erdmannsdörffer (II: 338) så förlägger äfven Oncken (s. 471) »grefve»(!) Görtz' afrättning till den 13 mars i st. f. den 19 febr. Fredrik I väljes till konung och krönes samma dag, den 2 maj; i Nystadsfreden förlorar Sverige bl. a. »Viborgs län och (!) en del af Karelen»; krigsbeslutet 1741 fattas af rådet (sid. 107). Allmogens förtryck är, som förut nämndt, starkt chargeradt. Sid. 475 låter Oncken bönderna t. o. m. vara uteslutna från riksdagen 1756, och det passar ju då bra i stycke, att Dalupproret af 1743 hänföres till detta år. Sid. 480 uppges, att Gustaf III aftalat revolutionsplanen med sina bröder och Hellichius. Som bekant gjorde han hvarken prinsarne eller kaptenen den äran; först när allt var klart till verkställighet, invigdes de i sina roller. Ej heller var det från Karlskrona, som Karl — »med 5 regementen» (?) — bröt upp mot Kristianstad. Om dylika fel mest torde bero på naturen af de källor förf. användt, är det väl den sammanträngda framställningen, som bär skulden till sådana skefva uppgifter, som att riksdagen enligt 1772 års regeringsform saknade initiativ och rådet blott var rådgifvande (sid. 481 och 482).

Den svenska politikens beroende af Frankrike betonas här åter mycket starkt, särskildt i fråga om 1772 års revolution, där Vergennes spelar en hufvudroll. Emellertid finner man, att denna åsikt om Frankrikes aktiva andel i revolutionen äfven på tiden i fråga varit från tyskt håll omfattad. Fredrik II:s missnöje med revolutionen hade enligt Oncken sin grund i den föreställningen, att Frankrike därigenom ville försäkra sig om kraftig medverkan af den svenske konungen för att till Polens hjälp angripa Ryssland,

hvilket ju skulle betydt detsamma som ett direkt angrepp på Preussen. Då nu denna föreställning befanns ogrundad, hade Fredrik ej vidare något skäl att oroa sin systerson. Af Brückners arbete »Katharina II» ser det ut, som hade ryska kejsarinnan delat Fredriks missuppfattning.

I första bandet af Onckens vidlyftiga »Das Zeitalter der Revolution, des Kaiserreiches und der Befreiungskriege» fortsättes hans framställning af Gustaf III. Han har i sitt föregående arbete yttrat, att Gustaf III under tiden närmast efter revolutionen utvecklade en reformerande verksamhet, hvartill Sverige dittills ej sett motstycke; och denna — för öfrigt öfverdrifna — uppgift utföres här i en redogörelse för hans inre regeringsåtgärder efter Posselt. Omslaget i Gustafs historia sätter förf. vid hans utrikes resa 1783—1784, som — man får ej veta huru — skall ha förvandlat den verksamme landsfadern till en oduglig nöjesjägare. Om denna resa uppges för resten sid. 367, att vistelsen i Paris räckt till den 2 aug. — den dagen kom Gustaf till Sverige — och att Frankrike då åtagit sig att betala honom subsidier i 6 — i st. f. 5 — år. — Finska kriget skildras både här och hos Brückner. Har äfven den senare tillräckligt att förtälja om Gustafs skryt närmast före öfvergången till Finland, så undviker han åtminstone sådana omöjligheter som här (sid. 369), att konungen vid sagda tillfälle för riksdagen (sic) förkunnat, att han gick att på fotställningen af Peter I:s staty föreviga sitt namn. Vidare uppger Oncken, att flera finska regementen nedlade sina vapen framför Fredrikshamn. Som bekant lyckades de sammansvurne ingenstädes förmå manskapet att gå deras ärenden. Sid. 370 berättas slutligen, att Anjalamännen verkligen slutit vapenstillestånd med ryssarne, att Gustaf »trauerte auf seinem Landsitz Haga», då budet om Danmarks fredsbrott nådde honom, och att han efter ankomsten till Dalarne vändt sig till allmogen i socknarne Mora, Kera(!), Tuna och Falun(!).

Efter alla dessa märkvärdigheter kommer en redogörelse för Gustafs förhållande till franska revolutionen efter Geffroy och Klinckowström.

I Brückners »Katharina II» säges det på ett ställe rent ut, att kejsarinnan hatat Gustaf III. Då Brückner nu här velat ge en ny och förskönad bild af Katarina, kan man ock förstå, att teckningen af den svenske konungen blifvit en helt annan än Onckens. Hvad man här återfinner är sålunda den bild af Gustaf III, som Katarina själf gjort sig och som redan förut är oss bekant genom Silfverstolpes öfversättning af hennes förtrogne Chrapowizkijs dagbok. Förf. är sålunda outtröttlig i att citera kejsarinnans sarkasmer om Gustaf III, men då han t. ex. på tal om Fredrikshamnsmötet 1783 ej ägnar en rad åt de reella underhandlingarna, men så mycket flera åt upprepandet af hennes speglosor, så tröttnar ändock läsaren vid all denna oändliga »Spott», som ju ändå ej var något annat än ett äkta kvinnligt medel, hvar-

med denna furstinna sökte svälja förtreten och afleda sin oro för denne rival om hufvudinflytandet i Norden och om de franska upplysningskretsarnes rökoffer.

Efter Gustafs besök i Petersburg 1777 låter förf. kejsarinnan (sid. 371) affärda sin gäst med en ansenlig penningsumma som ersättning för reseomkostnaderna; som motstycke kan nämnas, att Gustaf vid samma tillfälle förärade kejsarinnan en stor oslipad rubin, om hvilken ett svenskt riksråd uppger,[1] att den varit af oskattbart värde. Sid. 375 säges Gustaf våren 1784 ha uppehållit sig i Finland; som bekant befann han sig då i Italien. Sid. 385 anmärkes, att konungen försmått rådet att trygga sig mot Ryssland genom förbund mot Danmark; förf. vet sålunda ej utaf Gustafs försök att vinna Danmark vid sitt besök därstädes året före ryska krigets utbrott. Göran Sprengtporten jämföres (sid. 376) med Patkul, hvilken i förf:s arbete om Peter I kallats en stor patriot; emellertid göres ingen hemlighet af Katarinas afsikt att behandla Finland på samma sätt som Krim.

Vi återkomma nu till Onckens revolutionshistoria, andra bandet. Från Gustaf IV Adolfs tid är det egentligen blott krigen i Tyskland och Finland, som beröras. Efter att ha upprepat den gamla satsen om önskvärdheten för Preussen att arrondera sitt område norr ut genom förvärfvande af svenska Pommern meddelar förf. (s. 157 f.), att tvenne möjligheter därtill yppat sig under denna tid. Första gången var, då Gustaf IV Adolf erbjöd Fredrik Vilhelm att för 16 mill. *köpa* denna provins — Hardenbergs uppgift härom, af förf. med tvekan anförd, bestyrkes till fullo af svenska källor —; andra gången år 1806, då Preussen stod i begrepp att med vapenmakt »skaffa sig ro i svenska Pommern», men hindrades af Ryssland. — Kriget i Finland är blott omtaladt i förbigående; både den ryska och den finska fältarméens numerär är uppgifven mycket för högt, den senare ända till 15,000, hvilket tydligen föranledts genom medräknande af de 6,000 på Sveaborg.

Får man mäta betydelsen af Sveriges roll i världshistorien efter måttet af den uppmärksamhet Onckens samlingsverk däråt ägnar, är det tre gånger vårt land öfvat ett mäktigare inflytande utåt — under storhetstiden, under Gustaf III och under tiden för Napoleon I:s fall. Oncken säger själf, att ingen författare för sistnämnda tid förfogat öfver så rikt källmaterial, och mycket af hans rön angår Sverige eller åtminstone den man, som då länkade våra öden — kronprinsen Karl Johan. Onckens behandling af Karl Johan är af den beskaffenhet, att den mer än något i hela samlingen förtjänar vår uppmärksamhet. Forskarens sanningsnit har här på det lyckligaste sammanfallit med hans subjektiva ifra et studium, och i det sätt, hvarpå han framhåller sina förmenta fynd, ligger ännu mer af partimannens skadeglädje vid afslöjandet af en svag sida hos motståndaren än af sanningssökarens oskyldiga fröjd

[1] Sid. 22 i Fryxells Bidrag till Sveriges historia efter 1772.

öfver upptäckten af en ny vetenskaplig sanning. Bit för bit sönderplockas kronprinsens krigiska prestige, hans politiska duglighet och heder, ja, t. o. m. hans värdighet som enskild man, till dess slutligen intet mer står kvar än den ömkliga bilden af en misslyckad intrigmakare, som lik den afslöjade bofven i ett tyskt Rührungsdrama under harm och gyckel jagas ut från scenen.

Det för den nationella självkänslan sårande minnet att vid 1813 års storartade uppresning ha stått under ledning af en utländing ha preussarne aldrig kunnat försona sig med. Man tillgrep därför redan 1813 den utvägen att förneka denne ledares duglighet och goda vilja och skrifva allt godt, som uträttades, på hans preussiska underbefälhafvares räkning. Att denna ton från Bülows dagar ingalunda är utdöd inom det preussiska generalitetet visar den redan 1859 begynta, men först detta år fullständigt utkomna, delvis af preussiska generalstabens historiska afdelning utarbetade »Geschichte der Nord-Armee». Hos Oncken äro alla de gamla anklagelserna troget återupprepade, och om han just ej kommit att förete några nya bevis, får detta mindre skyllas på författaren än på sakens egna svårigheter.

Karl Johan deltog ej i kriget af intresse för Europas stora sak, utan för att vinna Norge åt Sverige och franska kronan åt sig själf, hvilket allt kejsar Alexander lofvat honom. Sina förbundsförpliktelser höll han blott så långt det behagade honom; hans egen här räknade 6,000 man mindre, än öfverenskommet var, och dessoaktadt förbehöll han sig en stor del af de engelska subsidierna. Att framställa kronprinsen som upphofsman till de allierades operationsplan är en »löjlig villfarelse» (sid. 665). Likgiltig för sin plikt och det gemensamma bästa, blottställde han afsiktligt både Hamburg och Berlin för fienden och sökte hålla sin här utom striderna för att ej göra Napoleon emot (sid. 660—678). Och då slutligen de förbundne mot hans vilja beslöto restituera det bourbonska huset, svek han sina allierade ända därhän, att han bakom deras rygg sökte förbindelser med fienden för att bana sig själf väg till franska tronen. — I korthet sagdt — det är så långt ifrån, att Karl Johan förtjänar räknas som en af befrielseverkets hufvudledare, att han tvärt om, så långt förmågan räckt, genom egennytta och förräderi hindrat saken.

Så där tager sig den svenske kronprinsens syndaregister ut.

Det måste räknas den tyska forskningen till heder, att flera tyska män på sista tiden funnit sig manade att uppträda och påvisa den chauvinistiska legendnaturen hos flere af dessa beskyllningar. Ett sådant arbete — om ock af anspråkslöst omfång — är O. Wehners »Carl Johann und Bülow in den ersten Tagen nach der Schlacht bei Grossbeeren», publiceradt i Greifswaldergymnasiets årsberättelse 1892. Ett sådant af största betydelse är Ernst Wiehrs »Napoleon und Bernadotte im Herbstfeldzuge 1813» (Berlin 1893). I samma riktning går ock K. Woynars i svensk öfversättning redan sedan ett par år bekanta afhandling om Öster-

rikes förhållande till Sverige och Danmark 1813—1814. Låt vara att dessa arbeten ej innehålla annat än ytterligare skärpta och mera detaljerade utföranden af de synpunkter, som angifvits i Swederus' »Sveriges krig och politik 1808—1815», så minskar detta ingalunda förtjänsten hos nämnda författare, som haft mod att häfda den historiska sanningens rätt gent emot den patriotiska traditionen.

I sin — för öfrigt ytterst erkännsamma — anmälan af Wiehrs arbete i senaste september-oktoberhäftet af Revue Historique yttrar prof. M. Philippson, att det är Karl Johans sorgfälliga bemödande att förekomma direkt sammanstötning mellan sina svenskar och fransmännen, som ytterst gett sannolikhet åt den preussiska folkmyten, och äfven han kan ej påfinna annan förklaringsgrund för sagda bemödande än kronprinsens dolda ärelystna planer för egen person.

Nu är det emellertid för det första så, att denna sorgfällighet att undvika kontakt mellan svenskar och fransmän ingalunda varit absolut. Mindre svenska afdelningar deltogo ju ändock i alla de stora striderna — särskildt vid Dennewitz med stor verkan, och hufvudstyrkans uteblifvande har Wiehr trott sig redan med strategiska grunder kunna förklara. Under Bülows kamp vid Grossbeeren befarade nämligen kronprinsen i hvarje ögonblick anfall just på den punkt, där den svenska hufvudstyrkan befann sig, hvarförutom preussarne redan för sig voro dubbelt så starka som fienden; vid Dennewitz hindrades den svensk-ryska hären af afståndet att framkomma tidigare, än den gjorde. — Om fiendens upprepade nederlag skett mot kronprinsens vilja, då hade visserligen hans hushållsamhet med det svenska blodet ändock kunnat tillskrifvas någon hemlig afsikt att ställa sig in hos sina forna landsmän. Men nu har Wiehr uppvisat, att Oudinots och Neys nederlag i stället framgått ur Karl Johans egna dispositioner. Är det då rimligt att tilltro Karl Johan en så naiv förhoppning, som att fransmännens känslor mot sin besegrare skulle ändra natur, allt eftersom han skickade svenskar eller preussare att verkställa hans order? Hufvudsaken var här, att han slog fienden, ej hvilka redskap han brukade.

Däremot ligger förklaringen genast i öppen dag, om man tager den minsta kännedom om Karl Johans ställning till Sverige. Hans uppträdande mot Napoleon stod ju i rak strid mot nationens opinion, som uteslutande bestämdes af sin kärlek till det förlorade Finland och sitt hat mot Ryssland och därför betraktade detta krig i Tyskland som till stor del främmande för Sveriges intressen. Låt oss höra, hvad tvenne bland den tidens ledande svenska män, justitiekanslern H. G. Trolle-Wachtmeister och utrikes statsministern Lars von Engeström, yttra i saken!

»Det enda sättet för kronprinsen», skrifver den förre,[1] »att icke alltför mycket klandras eller rent af depopulariseras här hemma

[1] Anteckningar och Minnen, utgifna af E. Tegnér, band 2, sid. 4.

för sitt deltagande i kriget mot Napoleon var att därvid så mycket som möjligt spara svenskt blod.» Kronprinsens ställning i landet var ingalunda nog stark att alldeles trotsa opinionen, och han kunde lätt drabbas af samma förebråelse, som med skäl gjorts Gustaf IV Adolf, att hafva uppoffrat fäderneslandets söner och tillgångar för en sak, som icke var fäderneslandets. — Att denna enkla sanning, att kriget mot Napoleon på intet sätt hade samma betydelse för Sverige som t. ex. för Preussen, äfven varit erkänd af främmande makter, framgår likaledes af det sätt, hvarpå England fördelade sina subsidier mellan dessa båda stater. Oncken, som ej vet ord nog skarpa för att uttrycka sin harm öfver denna fördelning, har nog i det hufvudsakliga rätt, då han söker förklaringsgrunden härtill i den engelske prinsen-regentens önskan att vinna Karl Johans medverkan till upprättandet af ett mäktigt hannoveranskt rike, som skulle ärfva Preussens inflytande i Nord-Tyskland; däremot tager han säkert miste, då han gör fullt allvar af det intresse, som Karl Johan — för att ytterligare egga engelska hofvets offervillighet — lade i dagen för den hannoveranska storstaten.

Lars von Engeström berättar,[1] att han vid kronprinsens afresa till Tyskland sagt honom, att det i följd af Sveriges folkfattigdom blefve svårt att upprätta en ny här, ifall den nuvarande förstördes. Prinsen hade härpå gett Engeström sitt hedersord att spara hären och därför äfven uppgett det skälet, att vore denna armé borta, skulle både han och riket blifva öfvergifna af bundsförvanterna. — »De allierade klagade liksom våra unga krigare öfver att Karl Johan höll detta löfte; men hur skulle det gått vid norska insurrektionen, ifall vi ej haft vår tyska här att skicka mot norrmännen?»

Att Karl Johan ej i onödan skickat sitt svenska folk i elden, är ett oförnekligt faktum; att han deltagit i kriget för att vinna Norge likaså. Men får man därför säga, att han förrådt den gemensamma saken? Eller att han svikit sina förbundsförpliktelser, därför att han sökt uppfylla dem så, att de ej skulle lända hans nya fosterland och hans egen ställning därstädes till fördärf? Han delar i så fall anklagelsen med de öfriga allierade. Sedan preussarnes strid pro aris et focis är slutad, svalnar äfven deras stridsifver, och under franska fälttåget i början af 1814 skrifver själfvaste Bülow: »Die preussische Armee muss nicht vernichtet werden, wenn Preussen eine Rolle unter den verbündeten Mächten spielen soll.»[2] Likaså hade en hvar af de förbundna makterna gått till striden med planer på att återvinna hvad de genom Napoleon förlorat, somliga mera därtill, och att Sverige nu eftersträfvade Norge i st. f. det under Napoleonskrigen förlorade Finland, var ej underligare, än att t. ex. Preussen tog delar af Sachsen i stället för hvad det under det föregående kriget förlorat i Polen.

[1] Minnen och Anteckningar, band 2, sid. 206. — Jfr Schinkel-Bergman, del 7, sid. 99 f.
[2] Oncken, II, s. 750.

Eller har Karl Johan drifvit detta speciella svenska intresse så, att hufvudstriden mot den gemensamma fienden däraf lidit? Vid mötet i Åbo hade kronprinsen medgifvit, att den truppstyrka, som Alexander i föregående fördrag lofvat honom till Norges eröfring, i stället tillsvidare fick användas till Ingermanlands och Petersburgs försvar mot Macdonald. I Forssells arbete »Gustaf af Wetterstedt» finner man, hurusom kronprinsen i det följande, då konflikt hotat att uppstå mellan de allierades gemensamma och Sveriges enskilda intresse, gått ända därhän i eftergifvenhet, att han förklarat sig nöjd med några spillror af de landförvärf, traktaterna tillförsäkrat honom. Det mest prägnanta svaret på dessa anklagelser för bristande nit för det allmänna innehålles i de ord, som kronprinsen skall ha yttrat till Pozzo di Borgo vid deras sammanträffande i Karlskrona våren 1813. — »Har icke Sverige», heter det här, »tagit försteget framför alla andra makter i bildandet af denna koalition? Har det icke visat kejsaren vägen och medlen att besegra Napoleon? Har det icke tryggat hans hufvudstad genom att uppoffra den till Själland bestämda hjälpkåren? Har det ej varit föreningslänken för ett närmande till England? Har det ej mäklat freden med Turkiet, hållit danska stridskraften i schack och kvarhållit en betydlig fransk armé i norra Tyskland? Har det icke i kejsarens och den gemensamma sakens intresse uppoffrat hvad traktaterna tillförsäkrade oss — att förvärfva Norge, *innan vi* uppträdde i Tyskland?»[1]

Hvad angår Onckens utsago, att den svenska hären i Tyskland räknat 6,000 man mindre, än i fördragen var stadgadt, så upplyser »Die Geschichte der Nord-Armee» (I: 124), att den i aug. uppgick till 29,501 man förutom 1,000 man i Stralsund och på Rügen. I st. f. de 27,000 preussare och 35,000 ryssar, som enligt fördragen bort vara Karl Johan till mötes vid landstigningen, möttes han däremot af uppfordringar att ensam rycka fram för att försvara på en gång Hamburg och Berlin.

Också kommer Woynar till den slutsats, att Sverige faktiskt uppfyllt alla sina förbindelser, medan de allierade ännu ej på långt när infriat sina förbindelser till Sverige.

I fråga om Onckens påstående, att det vore ett löjligt misstag att anse Karl Johan för upphofsman till de allierades operationsplan, har samma förf. påvisat, att det bekanta »Konferensprotokollet i Trachenberg» till stor del ord för ord upprepar kronprinsens framställning. Han har ock ådagalagt, att prinsens förhållande i afseende på Hamburgs försvar varit ungefär raka motsatsen till hvad Oncken uppgifvit. I fråga om Berlin kommer Wiehr till samma resultat. Karl Johan, säges det, visade för Berlins försvar snarare större än mindre ifver än preussiska hofvet och generalerna; han var redan före Bülows ankomst besluten att ej utan strid uppge denna stad och uppställde till den ändan af eget beslut sin styrka söder ut från hufvudstaden. Och på samma sätt fortgår det sedan

[1] Schinkel-Bergman, del. 7 sid. 122.

hela fälttåget igenom. Gent emot de preussiska trosartiklarne att fälttågets lyckliga gång endast möjliggjorts genom Bülows med fleras behjärtade ingrepp mot öfverbefälhafvarens stämplingar, påstår Wiehr, att segrarne vid Grossbeeren, Hagelberg och Dennewitz just varit det beräknade resultatet af kronprinsens dispositioner, att tvärt om Bülow flera gånger genom olydnad förminskat framgången och ännu mer skulle gjort det, ifall den förstnämnde följt hans anvisningar.

Kronprinsens metodiska krigföring, i hvilken tyskarne alltid gärna velat se en yttring af hemligt förstånd med fienden, rättfärdigades dock både af erfarenheten och utgången. Han hade i föregående års ryska krig sett det fruktbara resultatet af dylik krigföring; den öfverensstämde med Trachenbergplanen och den visade sig lika verksam nu som året förut. Såsom Wiehr uppvisat, hade nord-arméen af alla de allierades härar den svåraste ställningen; den var hufvudmålet för Napoleons offensiv, och ändock blef det den, som led de minsta förlusterna.

Det synes efter det nu anförda ej vara någon öfverdrift, om man påstår, att den svenske kronprinsens förtjänster om den gemensamma saken — 1812 i kabinetten, 1813 på krigsskådeplatsen — fullt uppvägt de förbundnes mottjänster.

Sid. 755 följer ett kapitel med rubriken »Striden om Frankrikes framtid: Napoleon, Bernadotte eller Ludvig XVIII?» — Det är här det påståendet skall bevisas, att Karl Johan deltog i befrielsekriget för att bana sig själf väg till den franska tronen.

Trots den rikedom af källmaterial förf. berömmer sig af, kan man ej säga, att han lyckats utreda denna fråga. Kronprinsens beteende framstår i stället så sammanhangslöst, att man till slut ej rätt vet, hvad förf. menar. Sid. 676 har det sålunda yttrats, att då Napoleon 1813 sände Oudinot mot Berlin, så antog han och med rätta, att Karl Johan ej önskade göra honom emot. Sid. 756 f. återges en skrifvelse af Castlereagh från början af 1814, däri det säges, att Bernadotte ifrigt arbetar på Napoleons störtande, och sid. 809 f. en senare — den 3 maj daterad — skrifvelse från samme man med en bilaga, hvari det uppgifves, att kronprinsen hemskickat franska fångar med förpliktelse att hellre dö med Napoleon än tillåta Bourbonernas återkallande och med syftemålet att inleda underhandlingar med Napoleon för en öfvergång på hans sida.

Nu är det väl ej möjligt, att allt detta kan vara sant på samma gång. Hvad som med säkerhet synes framgå ur de stridiga uppgifterna är, att Karl Johan, sedan han efter återkomsten från danska fälttåget fann sig med misstro mött af de allierade, utestängd från deras rådslag och beröfvad Bülows och Winzingerodes kårer, begynt umgås med planer att i sin ordning göra politik på egen hand för att utestänga dessa Bourboner, som Preussen, Österrike och England föresatt sig att restituera.

Det var ej kronprinsen, som gifvit uppslaget till dylika separatunderhandlingar med fienden; det uppslaget var redan i nov. 1813

gifvet genom de förbundne stormakternas förbindelser med den franska diplomaten St. Aignan, det fullföljdes sedan följande år på deras kongress i Châtillon för att få sin slutliga fullbordan i Paris. Karl Johan gjorde sig ingen möda att dölja sin harm öfver denna fördragsvidriga stormaktspolitik. — »Det skulle icke skada», skref han den 15 februari till Wetterstedt,[1] »att låta dem ana, att, uteslutet från de allmänna fredsunderhandlingarna, därigenom löst från koalitionen, inträder Sverige i hvarje självständig stats rätt att sluta sin fred när det behagar.» Forssells nyss anförda arbete vimlar af yttranden, som visa, att kronprinsen efter det traktatsstridiga inskränkandet af hans befäl och Sveriges uteslutande från fredsunderhandlingarna ansåg fördragen brutna och sig själf fritagen från sina förbindelser och berättigad att sluta fred på egen hand.

Säkerligen skulle Oncken varit mycket förtjust, om han haft detta nya stoff till sitt förfogande för att därigenom än ytterligare fullända »den bild af trolöshet och förräderi», han redan skizzerat. Däremot lämnar Forssells arbete inga bidrag till historien om Karl Johans planer på den franska tronen, så mycket detta än varit att önska. Oncken själf har visserligen en mängd yttranden af Alexander, som vittna om hans önskan att i st. f. Bourbonerna upphöja den svenske kronprinsen, »denne martyr för det mödosamma sträfvandet efter en nekad storhet» (sid. 810); men af prinsens egna mödosamma sträfvanden vet han ej flera prof att anföra än hemsändandet af en del franska fångar (sid. 757) och utfärdandet af en underlig proklamation till befolkningen i Béarn (sid. 808 f.)

Som epilog på den Bernadotteska kejsardrömmens »sang- und klanglosem Ausgang» sätter förf. (sid. 811) på grekiskt tragödmanér ett uppfriskande satyrspel, i det han, utan ringaste reservation, återger Bérangers pikanta historia om Pozzo di Borgos obarmhärtiga gyckel med kronprinsen vid deras sammanträffande i Paris 1814.

Anm. har dröjt något länge vid detta Onckens arbete. Det har skett hufvudsakligen för att fästa uppmärksamheten vid önskvärdheten af att äfven från svensk sida nya inlägg göras i den strid, som nu senast Woynar och Wiehr så käckt upptagit. Önskvärdheten — men kanske ock gagnlösheten. Det är nu 30 år, sedan Swederus' försök i samma riktning utkom, och man finner ej, att Oncken därvid fästat något afseende.

* * *

Sveriges historia har ingenstädes i Onckens samlingsverk blifvit föremål för en sammanhängande och speciell behandling. Dess framställning af våra inre öden har också ofta blifvit fragmentarisk

[1] Forssell, a. st., sid. 266.

och vilseledande. Däremot har den yttre sidan af våra häfder stundom fått en mera omfattande och omsorgsfull behandling, hvilken för svenska läsare åtminstone erbjuder det intresset, att den visar, hur vår historia tager sig ut, när den skärskådas genom ett modernt stortyskt temperament.

A. Rydfors.

Ytterligare om Kielfreden och Unionen.

Kielfreden och Unionen af Nils Edén. 143 sid. Upsala 1894.

Vissa de senare årens tilldragelser på den Skandinaviska halfön hafva riktat tankarne på unionen och därvid äfven på dess tillkomst. I 2:dra häftet af Hist. Tidskr. för innevarande år hade anm. tillfälle att fästa uppmärksamheten på ett par norska arbeten i detta ämne samt emot dem göra några erinringar. Efter uppsatsens tryckning har utkommit ett svenskt arbete i väsentligen samma fråga, det hvars titel ofvan angifvits. Äfven det bör uppmärksammas.

Förf. har, säger han själf, till besvarande upptagit den frågan: »Är Kielerfreden uppgifven såsom unionens rättsliga grundval». Det resultat, som enligt honom af undersökningen framgår, torde få anses uttaladt i de ord, som, tryckta med spärrad stil, återfinnas å sid. 136 af hans arbete: »Norges Grundlov och riksakten äro närmare bestämningar till fredsfördragets art. IV; för Sveriges och Norges förening, äfven med den form, som unionskontraktet gifvit densamma, kvarstår Kielertraktaten såsom konstituerande rättsakt.» I samma stycke, där dessa ord återfinnas, läser man äfven, att i de öfverenskommelser, genom hvilka föreningen faktiskt förverkligades, har Sverige sett en på grundval af Kielertraktaten och inom dess ram genomförd närmare organisation af föreningen.

Förf. har i början af sin bok (sidd. 11; 12) angifvit sin uppfattning af Kielfredens innebörd. Då i fredsfördraget säges, att Norge skulle utgöra »ett konungarike förenadt med Sverige», betyder detta, enligt förf., icke, att Norge skulle blifva ett med Sverige sidoordnadt, likaberättigadt rike, ty detta skulle strida emot den grundläggande stipulationen, att Norge afträddes till den svenska kronan, hvilket förf. anser vara detsamma, som att Norge blef den svenska kronans tillhörighet, utan Norge »skulle blifva en del af den svenska staten», ehuru icke så däruti inkorporeras, att dess nationella enhet ginge alldeles förlorad. Det skulle utgöra »ett administrativt helt för sig under namn af konungarike, om också liggande under Sveriges krona». »Norrmännen voro alltifrån fredsfördragets ratifikation den svenska kronans undersåtar.»

Nu måste man fråga: Är den nuvarande föreningen sådan, att Norge kan sägas vara en »den svenska kronans tillhörighet», »en del af den svenska staten» o. s. v., och att »Norrmännen äro den svenska kronans undersåtar»? Norges grundlov § 1 och riksakten § 1 innehålla båda att Norge skall vara »ett fritt och självständigt rike», likaväl som de säga att Norge skall vara förenadt med Sverige under en konung. Det torde icke vara möjligt att påstå att Norge efter den 4 nov. 1814 är en del af Sveriges rike o. s. v., utan har Sverige självt genom unionsöfverenskommelsen erkänt Norge såsom en självständig stat, om ock i oupplöslig förening med Sverige.

Förf. medgifver också (sid. 51) att Norge »genom unionsfördraget blef en självständig stat i förening med Sverige», i stället för »ett under Sveriges krona hörande konungarike». När man nu har förf:s ofvan omtalade uppfattning af Kielfredens innebörd, men på samma gång icke kan sluta sina ögon till för Norges nuvarande folkrättsliga ställning, huru kan man då, såsom förf., säga att Norges grundlov och riksakten äro närmare bestämningar af Kieltraktatens art. IV; att Kieltraktaten är konstituerande rättsakt för Sveriges och Norges förening äfven i dess nuvarande form, och att Sverige betraktar unionen såsom en på grundval af Kieltraktaten och inom dess ram genomförd närmare organisation af föreningen — den förening, som, rättsligen genomförd genom Kieltraktaten, bestod däruti att Norge var en del af Sverige, ett administrativt helt liggande under Sveriges krona? Betyder Kieltraktaten, hvad förf. läser däruti, då stå Kieltraktaten och unionen i ett skarpt sakligt motsatsförhållande i ett väsentligt stycke. Och då hafva de norska författare rätt, som säga att Kieltraktaten öfvergafs redan genom löftena i konventionen i Moss. Detta borde äfven vara förf:s åsikt, ty han erkänner (sidd. 63, 66) att norrmännen genom denna konvention blefvo försäkrade om att Norge »skulle få en självständig ställning vid Sveriges sida», att Norge skulle förenas med Sverige »såsom ett självständigt rike». — Det är nu möjligt att förf. vill undkomma denna motsägelse i sin tankegång genom att resonnera så här: Genom Kieltraktaten blef Norge förenadt med Sverige på det sätt att det utgjorde en del däraf. Men just därigenom blef det möjligt för Sverige att sedan afsöndra denna del och därmed såsom med ett självständigt rike lefva i union. — Men om detta skulle vara förf:s mening, så blir ej saken bättre för det. Preussens rätt till f. d. svenska Pommern och Rügen härleder sig från afträdelser af Sverige, om omedelbart eller genom Danmark såsom mellanhand kan här vara likgiltigt. Sverige kunde förfoga öfver dessa provinser på grund af westfaliska freden. Men icke är därför westfaliska freden konstituerande rättsakt för svenska Pommerns förening med Preussen. — Har Kieltraktaten gjort Norge till en del af Sverige, en svensk provins, så må däraf gärna följa rättslig möjlighet för Sverige att med Norge uppgöra unionsöfverenskommelsen, hvarigenom Norge blef ett självständigt rike i för-

ening med Sverige, men konstituerande rättsakt för denna senare förening är den icke. Och vid den grundväsentliga skillnad som är mellan att ett land är förenadt med ett annat såsom en del af det senare, och att båda äro förenade såsom självständiga riken, kan man ej säga att den senare föreningen är en närmare bestämning af den förra.

I sin föregående, förut omnämnda uppsats har anm. haft tillfälle uttala sin mening, att Kieltraktatens ordalag, så obestämda de än äro, icke synas peka åt det håll, att Norge skulle blifva en del af Sverige, utan snarare antyda ett motsatt förhållande. Anm. finner ingen anledning att nu återupptaga detta ämne. Men under förutsättning att förf:s uppfattning af Kieltraktaten icke är riktig, förtjänar hans arbete i öfrigt ett ytterligare skärskådande.

Förf. upptager först till ytterligare vederläggning påståendena att Kieltraktaten uppgifvits först af stormakternas kommissarier vid underhandlingarne i Kristiania, sedan af Sverige genom konventionen i Moss. Anm. har nog sina betänkligheter vid ett och annat af förf. användt argument eller uttryck, men i det väsentliga är anm. ense med förf. och anser hans utredning vara ganska förtjänstfull. Förf. gifver därefter en i anm:s tanke ganska god karakteristik af Mosskonventionens betydelse såsom icke afseende att upptaga till afgörande tvistefrågan om Norge rätttsligen redan var förenadt med Sverige — den frågan sköts med afsikt undan — utan att vara en öfverenskommelse om den faktiska situationens afveckling, i det man nu blifvit enig om att föreningen skall genomföras (sid. 61). — Därefter visar förf. på ett fullt öfvertygande sätt, att Karl Johan ingalunda ansåg sig genom Mosskonventionen hafva öfvergifvit ståndpunkten om Karl XIII såsom genom Kielfreden rätt konung af Norge, och att Karl Johan till och med sökt vindicera att vid Mosskonventionen norrmännen erkänt den svenska ståndpunkten såsom giltig. Att sålunda, sedan ett aftal slutits, söka tolka det till sin fördel är ju icke något ovanligt tillvägagående, utan att den ena partens ensidiga tolkningsförsök få antagas såsom obetingadt riktiga. Det är emellertid icke utan att hos förf. märkas ansatser att gilla Karl Johans påståenden och att stärka dem med egna argument. Anm. håller för sin del fast vid förf:s ofvannämnda åsikter å sid. 61 i hans arbete. Den tvistiga rättsfrågan har med afsikt skjutits undan. Man har sökt finna ordalag, som skulle vara neutrala i afseende å den, och om man ej alltid fullt lyckats utan valt en och annan fras, som synes luta än åt ena sidan än åt den andra, så måste en opartisk tolkning hålla sig till den uppenbara afsikten vid konventionens ingående, att lämna den frågan å sido.

Den undanskjutna motsatsen i den svenska och norska uppfattningen af rättsfrågan framträdde bjärt, sedan de svenska kommissarierna kommit till Kristiania och underhandlingarne med stortinget börjat. De förra fasthöllo, enligt sin instruktion, Sveriges gamla ståndpunkt, och fullt så bestämdt häfdade stortinget den mot-

satta. Stortinget hade härvid en afgjord fördel. Karl Johan ville à tout prix föreningen och detta om möjligt utan att å nyo gripa till vapen. Blott resultatet vanns, voro formerna för honom af sekundär betydelse. Följden blef naturligtvis, att formerna blefvo mest öfverensstämmande med stortingets ståndpunkt. Detta synes också i det hela vara förf:s mening. Stortinget erkände visst icke, att Norge rättsligen var förenadt med Sverige och att Karl XIII redan var Norges konung, utan betraktade frågan om förenings ingående såsom något, som skulle afgöras, beslöt slutligen en förening, om man blef ense i fråga om författningen, samt valde, sedan detta skett, Karl XIII till Norges konung. Allt detta läto kommissarierna gå, någon gång uttalande den gamla svenska ståndpunkten, vid andra tillfällen accepterande besluten t. o. m. med glädje — förf:s spetsfundiga distinktion mellan att acceptera och att godkänna lämnar anm. i sitt värde — ty besluten syftade ju till det önskade resultatet, en förening mellan Sverige och Norge.

Denna Sveriges i det hela passiva hållning gör nu, menar förf., ingenting, ty Sverige har aldrig uttryckligen och i otvetydiga ordalag frånträdt sin första ståndpunkt. Hvad man i sådant afseende åberopat från tiden efter den 4 nov. 1814 — yttranden i tal, i diplomatiska aktstycken, i riksakten — bevisar ingenting, ty dels böra eller åtminstone kunna orden förstås annorlunda, om de ses i sitt sammanhang, dels äro de blott vackra fraser utan betydelse. Men Sverige, som ända till den 4 nov. påstod att Karl XIII redan var Norges konung genom Kieltraktaten, har äfven därefter i diplomatiska handlingar uttalat, att det ansåg Kieltraktaten fortfarande bindande. Vid flera tillfällen ha ock i kungörelser m. m. begagnats uttryck, som visa att man ansåg konungavalet blott varit en formalitet — i själfva verket en form af hyllning. Då nu enligt folkrätten Norge var afträdt till Sverige genom Kieltraktaten, så att norrmännen, som ej erkände detta, voro upprorsmakare, och då Sverige aldrig uttryckligen afstått från sin på Kieltraktaten grundade rätt, så grundar sig Sveriges rätt till Norge fortfarande på denna traktat.

Sådan synes vara förf:s tankegång.

Om Englands drottning af något skäl afträdde sina australiska kolonier till Frankrike, och dessa, vägrande att underkasta sig afträdelsen, förklarade sig självständiga och organiserade sig såsom egen stat, så skulle Frankrike naturligtvis stå fast vid sina anspråk och försöka genomdrifva dem. En kamp skulle uppstå. Jag misstänker, att vi litet hvar skulle stå med våra sympatier på deras sida, som, häfdande sin nationalitet och sin självbestämningsrätt, sökte värja sig för att komma under ett främmande folks styrelse. Vi skulle säkert anse orätt, om australierna behandlades såsom upprorsmän. De hade ju icke rest sig emot sin erkända öfverhet, de hade blott vägrat att låta sig såsom liflösa ting borttransporteras, vägrat att erkänna en ny öfverhet, som man ville påtvinga dem. Vi skulle nog resonnera ungefär såsom folkrättsläraren Bluntschli,

som (»Das Moderne Völkerrecht», Nördlingen 1868, sid. 169) såsom villkor för rättsgiltigheten af en afträdelse fordrar ej blott den sammanstämmande viljeyttringen af den afträdande och den emottagande staten samt det afträdda områdets besittningstagande, utan äfven »åtminstone ett erkännande från den politiskt berättigade befolkning, som bebor det afträdda området», icke nödvändigt ett gladt erkännande men väl ett erkännande af den politiska nödvändigheten. »Befolkningen», säger Bluntschli, »är icke ett vilje- och rättslöst föremål för föryttring utan en lefvande beståndsdel af staten.» — Kampens utgång vore oviss. Lyckades australierna, så skulle deras ledande män och deras folk under kommande åldrar firas i häfd och i sång.

Hvad norrmännen gjorde 1814, berodde just på att de icke ville låta sig bortgifvas såsom viljelösa saker och att de icke trodde på den politiska nödvändigheten att foga sig. Naturligtvis blef Sverige icke öfvertygadt utan fasthöll sina anspråk på grund af Kielfreden, och resultatet, såsom vanligt i dylika fall, skulle framgå ur ett kraftprof, hvar den politiska nödvändigheten låg. — Förf. talar (sidd. 43, 44, 45) om Mosskonventionen såsom framgången ur en kompromiss, och med rätta. Detsamma gäller den slutliga unionsuppgörelsen. Ingendera parten dref igenom sitt ursprungliga program. Norge måste böja sig för nödvändigheten af en förening med Sverige. I denna punkt, som för Sverige var hufvudsaken, fick Sverige sin önskan uppfylld, och hvar och en borde inse, att detta var ägnadt att befordra den Skandinaviska halföns lycka och oberoende. Men Norge lyckades, *i sak*, att få sig uttryckligen tillerkänd ställningen såsom självständig stat med en författning, som det i det väsentliga själft på förhand gifvit sig, och *i form*, att den norska representationen fick besluta att en förening på vissa villkor skulle ske med Sverige, samt fick välja konungen. — Sverige har aldrig uppgifvit rättsgiltigheten af freden i Kiel. Det kunde Sverige icke göra, ty därpå grundade sig upphörandet af Danmarks rätt till Norge samt Danmarks godkännande af Norges förening med Sverige, och på dess giltighet måste Sverige grunda det berättigade i sina tvångsåtgärder emot Norge. Men Sverige har med Norge ingått ett senare aftal, unionsaftalet — detta erkännes äfven af förf. — och därvid låtit Norge förfara såsom om det gällde, icke godkännande af ett redan befintligt för Norge bindande rättsfaktum, utan skapande af ett nytt sådant, och den omständighet att Sverige så gjort, måste förnuftigtvis så förstås att Sverige i förhållande till Norge släppt anspråket på den för Norge för framtiden bindande kraften af det förra rättsfaktum för att i stället hålla sig till det senare. — För Sverige var föreningens åvägabringande hufvudsak. Det var då naturligt, att freden i Kiel, den rättsliga utgångspunkten för Sveriges operationer i sådan riktning, framstod såsom första länken i den kedja af tilldragelser, som ledt till målet, och hvaraf den sista var Karl XIII:s val till Norges konung. Historiskt sedt är detta alldeles riktigt. — Anm. har föga respekt för den rättsliga

beviskraften i de tal m. m., som åberopats för att styrka att Sverige uttryckligen afstått från Kielfreden. Men anm. har icke större respekt för de kungörelser m. m., som förf. åberopar såsom bevis för motsatsen. Alla dessa tankeyttringar, de som åberopas både å ena och andra sidan, hafva det gemensamt att deras syfte icke varit att klargöra den nu behandlade frågan. Än har synpunkten af en ny uppgörelse med Norge och af norrmännens beslut såsom konstituerande föreningen varit förhärskande vid uttryckens formulering, än åter synpunkten af det historiska sammanhanget mellan alla lederna i den kedja, som ledt till målet, än slutligen synpunkten af Kieltraktatens fortfarande förbindande kraft mellan de makter, som ingått den.

Men hade icke Karl XIII rättsligen varit Norges konung från Kieltraktaten till den 4 nov. 1814?

Låtom oss åter komma med en liten parallel. Det är ju bekant, att först genom en af de westfaliska frederna erkände Spanien de affallna förenade Nederländska provinsernas självständighet. Om nu en spansk författare i våra dagar, stödjande sig på detta faktum, företog sig att bevisa att konungen af Spanien ända till 1648 rättsligen var grefve af Holland, hertig af Geldern o. s. v., och att Oranierna och Oldenbarneveld och Hugo Grotius, folkrättens fader, m. fl. voro upprorsmakare, månne detta uppgräfvande af den gamla tvisten skulle anses båta praktiken eller vetenskapen? — Att Karl XIII före den 4 nov. 1814 faktiskt icke var konung i Norge är visst, lika visst som att grefven af Paris faktiskt aldrig var konung i Frankrike. Att den senare efter grefvens af Chambord död rättsligen var det, det borde förf. från sin ståndpunkt anse, likasom han borde anse att Sigismund, som ju aldrig i direkta ord afstod från sin rätt till Sverige, rättsligen var Sveriges konung till sin död, och att svenskarne voro upprorsmakare.

Ifrån den 4 nov. 1814 var Karl XIII konung i Norge både faktiskt och rättsligen. Att han före den dagen rättsligen var det, det hade Sverige påstått och Norge förnekat. Den tvisten hörde till dem, som skulle afgöras genom kriget. Men vid krigets slut talade man ej om den saken. Man såg framåt, icke tillbaka. Tvisten har således aldrig blifvit afgjord och blir det ej heller. Efter den 4 nov. har Sveriges gamla ståndpunkt, såsom förf. erinrar, fått uttryck t. ex. i ett statsrådsprotokoll af den 13 dec. 1814, där Karl XIII:s regeringsrätt i Norge omtalas såsom rättsgrund för åtgärden att uppbringa norska skepp, samt i ett Karl Johans bref, ett tal, ett svar på en adress. Men Karl Johans handlingssätt gick i en annan riktning. Var Karl XIII rättsligen konung af Norge genom Kielfreden, så voro alla norska regeringshandlingar från den tiden, till dess norska statsrådet efter Mosskonventionen öfvertog regeringen, juridiska nulliteter. Men Karl Johan företog sig hvarken att ogilla eller bekräfta dem utan lät dem i tysthet bestå och »de have alltid været anseede som gyldige, forsaavidt Christian Fredrik

ikke ved dem tiltog sig civil lovgivningsmyndighed»,[1] hvilken han efter grundloven icke ägde. — Angående ämbetstillsättningar omtalar ett norskt statsrådsprotokoll af den 18 nov. 1814 en »H. K. H:s Befaling til Statsraadet at indfordre alle af Samme siden 14 Aug. d. A. udfærdigede Bestallinger paa det de kunde vorde ombyttede med nye af H. M. den nu regjerende Konge allernaadigst forundende.» Man märke att Karl Johan icke satte i fråga »nye bestallinger» för de af Christian Fredrik men väl för de af statsrådet sedan den 14 augusti — Mosskonventionens dag — utnämnda ämbetsmän. Af statsrådet »forestilledes, at da det her i Riget har været brugeligt, at Embedsmændene ved en hver Konges Tiltrædelse til Regjeringen allernaadigst er bleven meddeelt nye Bestallinger, om ikke ogsaa i Anledning af den indtrufne Regjeringsforandring samtlige kongelige Embedsmænd maatte vorde meddeelte Bestalling paa de dem allernaadigst forundte Embeder; hvilket af H. K. H. naadigst bifaldtes.» — Åtgärden kom således att utan åtskillnad omfatta alla ämbetsmän, de må varit utnämnda af danska konungar, af Kristian Fredrik eller af statsrådet. De af Kristian Fredrik utnämnda sammanfattades under ett med de enligt den förra svenska uppfattningen legitima.[2]

Var Karl XIII rättsligen konung i Norge ända från Kielfreden, så voro de regeringshandlingar, han före den 4 nov. med afseende å Norge vidtog, utan vidare giltiga och något deras förnyande efter den 4 nov. borde ej ske. Alin (»Den Svensk-Norska Unionen») omtalar, utom åtgärder för Norges besittningstagande, underhandlingar o. d., trenne sådana. Grefve H. H. von Essen erhöll den 13 febr. fullmakt och instruktion såsom generalguvernör i Norge, Karl Johan erhöll den 20 febr. fullmakt såsom generalissimus öfver norska krigsmakten; grefve A. von Rosen fick i febr. fullmakt och instruktion såsom guvernör öfver Trondhjems stift. Om sistnämnda utnämning erinrar sig anm. ej hafva sett något vidare. Den torde fått af sig själf förfalla. Karl Johan ansåg sig böra begära ny fullmakt såsom generalissimus under åberopande att den förra gifvits före föreningen. I en den 11 nov. 1814 dagtecknad, af Karl Johan utfärdad kungörelse säges, att konungen nämnda dag — således den 11 nov. 1814 — »utnämnt» grefve Essen till ståthållare i Norge.[3] Fullmakten af den 13 febr. behandlade Karl Johan således

---

[1] På begäran benäget meddeladt af prof. Aschehoug.

[2] I norska lagsamlingar finnes en kort notis om ett reskript af 18 nov. 1814 i ämnet; anm., som önskade erhålla fullt tillförlitlig kännedom om åtgärdens omfattning och motiv, har därom hänvändt sig till H. Exc. Gram, som godhetsfullt ställt till hans förfogande bestyrkt utdrag af norska statsrådsprotokollet i ämnet.

[3] Se Alin a. st. sidd. 113—115 samt bilagorna 97, a—d, 102 b. Karl Johans nya utnämning till generalissimus för svenska och norska krigsmakten skedde i svenskt statsråd den 25 okt. 1814. Fullmakten afsändes odaterad, tydligen för att datum skulle utsättas efter föreningen och fullmakten således få utseende att vara beslutad efter denna. Att utnämning till norsk generalissimus i svenskt statsråd var olaglig enligt den grundlov, som skulle anses antagen före utnämningen, förbi-

såsom icke befintlig. På grund af allt detta kan man säga att Karl Johan, i handling, lämnade alldeles å sido Karl XIII:s regeringsrätt före den 4 nov. — Hade Sverige lyckats föra igenom sin första ståndpunkt, då hade konsekvenserna kunnat dragas därur. Men det skedde icke, och nu kvarstår tvisten om Karl XIII såsom rättsligen Norges konung från freden i Kiel såsom en tvist med betydelse för en möjlighet, som aldrig blef verklighet, alldeles som den supponerade spaniorens funderingar om spanska konungarnes regeringsrätt i den nederländska republiken.

Är det då icke ofosterländskt att bestrida förf:s slutsatser? Han säger ju i sin inledning, att på frågan om Kielfredens uppgifvande eller fasthållande såsom grundval för unionen beror i hög grad så väl styrkan af de garantier, Sverige kan anse sig äga emot ett norskt försök att bryta den, som ock den ställning, Sverige och Norge under en sådan förutsättning skulle folkrättsligt intaga till hvarandra.

Anm. är nu icke i stånd att fatta den omtalade praktiska betydelsen. Ingen har väl påstått eller ens tänkt, att Kieltraktaten folkrättsligt blifvit upphäfd. Genom denna traktat afträdde Danmark sin rätt till Norge för att detta skulle blifva förenadt med Sverige. Detta Danmarks afstående från Norge står naturligtvis fast. Och i en diplomatisk förhandling angående Norge kan utan allt tvifvel inför Danmark liksom inför andra makter åberopas Kieltraktaten — och många andra traktater därjämte — för att styrka staternas godkännande däraf, att Norge skall vara förenadt med Sverige. Alltså, Kieltraktaten har otvifvelaktigt ännu i dag folkrättslig betydelse.

Det är icke härom meningarne äro delade. Frågan är en helt annan. Mellan Sverige och Norge består en förening, benämnd unionen. Kan den, rättsligen, af endera parten brytas utan den andras samtycke? Frågan måste besvaras med nej. Om nu — hvilket Gud nådeligen afvände — t. ex. Norge det oaktadt bryter unionen, huru dan blir ställningen då? Naturligtvis densamma, som vid hvarje fördragsbrott. Sverige såsom den læderade parten har, om det vill, rätt att vidtaga alla de åtgärder, som folkrätten medgifver vid traktatsbrott i allmänhet. Men icke skulle Sverige då emot Norge såsom skäl för sina åtgärder åberopa, att Norge brutit freden i Kiel, utan att Norge brutit unionsuppgörelsen med Sverige. — Och om Sverige företoge sig att ensidigt bryta unionen och Norge ville reagera däremot, hvilket Norge naturligtvis hade rätt att göra, icke skulle Norge kunna åberopa, att Sverige brutit freden i Kiel.

I slutet af sitt arbete (sidd. 140—142) redogör nu förf. närmare, huru han tänker sig saken. Eftersom, enligt hans mening, unionen endast organiserat den förening, som konstituerats af Kiel-

---

såg man. — Då Alin söker göra troligt, att Essen betraktades såsom ståthållare på grund af den äldre utnämningen, så låter hans resonnemang ej förena sig med Karl Johans kungörelse. Det är endast rättvisa att nämna, att Alin med vanlig noggranhet själf omtalat denna.

freden, så, yttrar han, om unionskontraktet träder ur giltighet, »kvarstår Kieltraktaten såsom den enda normen för Sveriges och Norges förening». Norge kan väl genom att bryta unionskontraktet försätta detta ur giltighet, men med den enda följd att »Sveriges krona återfår alla de rättigheter, som hon i Kiel förvärfvat».

Anm. förstår ej detta. Vi kunna naturligtvis lämna å sido det fall att Sverige och Norge komma öfverens om unionens upphäfvande och ordna sin ställning på annat sätt. Men om endera parten t. ex. Norge, rättsstridigt, uppsäger unionsaftalet, har därför aftalet förlorat sin giltighet? Icke har ett aftal förlorat sin giltighet därför att endera parten sätter sig öfver detsamma, bryter däremot? Och hvarför skulle ett sådant brytande hafva större förmåga att tillintetgöra det för Norge bindande i unionsuppgörelsen, som Norge biträdt, än i freden i Kiel, som Norge aldrig godkänt? Sådant synes obegripligt.

Förf. menar vidare — och det är väl kärnan i hans åsikt — att, om Norge bröte unionen, så kunde Sverige anse denna annullerad och därigenom återfå alla sina rättigheter efter freden i Kiel.

Låtom oss tänka oss — och vi säga ännu en gång, Gud gifve att detta aldrig må blifva annat än ett tankexperiment! — att Sverige ansåge sig, såsom af Norge læderadt genom unionens brytande, böra tillgripa sådana tvångsåtgärder, som folkrätten anvisar såsom ultima ratio. När en stat på grund af en annan stats fördragsbrott griper till våld och får framgång, så kan den förra staten stanna vid att fordra att det gamla fördraget hädanefter skall hållas i helgd, kanske med förtydligande modifikationer samt garantier för dess framtida efterlefnad. Men det händer äfven att den segrande staten, anseende det gamla fördraget annulleradt, fordrar att förhållandet ordnas på helt annat sätt. År 1866 t. ex. påstod Preussen att den tyska förbundsdagen genom ett visst beslut materielt och formelt brutit förbundsfördraget, och utträdde därför ur förbundet. Ett krig följde, som slöts genom freden i Prag. Preussen fordrade då visst icke beslutets återkallande och den gamla förbundsförfattningens återställande, utan genomdref ett helt annat ordnande af Tysklands organisation. Det låter tänka sig, att Sverige under enahanda förutsättningar försökte att göra på samma sätt, och därvid behöfde Sverige visst icke emot Norge åberopa freden i Kiel utan att det gamla förhållandet var brutet. En annan sak är, att t. ex. Danmark kunde protestera, om Sverige ville gå längre än freden i Kiel innehåller, och att därför den betydelse, som en diplomatisk förhandling kunde enas om att finna i dess knapphändiga ordalag, kunde blifva en gräns, hvaröfver Sverige icke finge gå i sina organisationsfunderingar. Men härför är det fullkomligt likgiltigt om Kielfreden är »konstituerande rättsakt» för den nuvarande unionen eller icke.

Förf. åberopar till stöd för sin mening yttranden af Karl Johan, framför allt ett af 1821, då Karl Johan, retad af stortingets

beslut om adelsskapet och stortingets krångel i afseende å Norges andel i den gamla danska statsskulden, hotade att sätta Kieltraktaten i utöfning och »återinträda i hela fullheten af de rättigheter, den förlänat honom» o. s. v. Karl Johans tankegång kan reduceras därtill att den författning, på hvilken han gått in, kunde han, när han ville, återkalla eller ändra, om han funne stortinget illa begagna den — ungefär såsom Karl X i Frankrike några år senare gjorde genom de beryktade ordonnanserna. För att stödja sin rätt till en sådan åtgärd låter han förstå att konungen »ingalunda vare sig skriftligen eller muntligen» afstod »från den absoluta makt, som genom Kieltraktaten åt honom öfverlämnats och hvilken, såsom sagdt, af alla Europas makter garanterats».[1] Detta säger han, som undertecknat Mosskonventionen, som ledt Karl XIII:s politik, när norska grundloven antogs, och som själf besvurit samma grundlov. Han har aldrig uttryckligen afstått från den absoluta makten! — Karl Johan säger vidare att han antagit konstitutionen, emedan han i några inflytelserika mäns önskningar trott sig se ett uttryck för flertalet af nationen. Han visste dock väl, huru den norska grundloven tillkommit och att den verkligen beslutits af den af norska folket valda representationen samt således icke blott var ett uttryck för några inflytelserika mäns önskningar.

Hvad Karl Johan hotade med var en statskupp. En statskupp, likasom en revolution, kan vara en politisk nödvändighet, ehuru alltid en bedröflig sådan. Det kan här vara likgiltigt, om 1821 års tilldragelser utgjorde tillräcklig anledning att tänka på statskupp. Att de icke utgjorde ett brytande af unionen, är tydligt. Men att förf. kan i en skriftlig handling, hvilken, såsom denna, i uppenbart oriktiga uppgifter söker försvar för hotet med statskupp, se ett dokument, hvars påståenden kunna utan vidare tagas för goda såsom bevisning om uppgifters sanning, det må väl anses förvånande. Och förvånande är äfven att förf. just vid redogörelsen för ett sådant dokument framhåller dess författare såsom den allra kompetentaste att lämna kommentar till Kielfredens förhållande till unionen. Karl Johan var en mycket framstående man. Anm. är sannolikt mera villig att högt uppskatta hans lifsgärning än förf. är det. Men när Karl Johan var i sin hetsiga sinnesstämning eller ville skrämma, såsom när han kom med statskupphotelser, eller när han ansåg lämpligt att framhålla sina egna förtjänster, så var han ej noga med fakta eller deras färgläggning. Då visade han sig ej sällan sakna antingen vilja eller förmåga att

[1] »S. M., heter det i den franska texten, ne renonça aucunement ni par écrit ni verbalement à son pouvoir absolu cédé par le traité de Kiel et garanti, comme on l'a dit, par toutes les puissances de l'Europe.» Han fortsätter därefter med följande i början något dunkla ord: »A la vérité on pourrait dire que cet abandon pourrait être regardé comme tacite» (af förf. öfversatta med: »Dess uppgifvande kan anses hafva skett i tysthet»). Le roi n'a pas l'intention de mettre à l'exécution le dit traité, ni les actes de garanties» etc. Men under vissa eventualiteter »Sa M. rentrera dans toute la plénitude des droits que le traité de Kiel lui a accordés.

korrekt yttra sig t. o. m. om den union, som han i handling ärligt respekterade.

Hvad förf. yttrar om andra saker än sitt hufvudämne måste anm. lämna alldeles å sido. Hans uppsats har redan vuxit till en längd, för hvilken han har att bedja om ursäkt hos tidskriftens både redaktion och läsare.

C. G. H.

Anteckningar om Grönsö och Utö af Erik von Ehrenheim. 90 sid. 8:o. Stockholm. 1894.

Etsningar från Grönsö och Utö af Fredrik von Ehrenheim. 8:o. Stockholm. 1894.

Redan för snart tre år sedan hade anmälaren tillfälle att i denna tidskrift med några ord omnämna första häftet af herr Erik von Ehrenheims värdefulla och originella studie öfver Grönsö. Sedan dess har författaren såsom en fortsättning utgifvit tvenne nya häften innehållande dels ytterligare upplysningar om Grönsö, dels en beskrifning öfver det till Grönsö hörande Utö med dess åbyggnad från 1400-talet, ett af de sällsynta medeltida byggnadsminnena i vårt land. Dessa trenne häften hafva nu försetts med ett gemensamt titelblad och utgöra en volym på 90 oktavsidor.

Redan när det första häftet utkom och i denna tidskrift gjordes till föremål för ett omnämnande, framhölls om detsamma, att dess innehåll var särdeles gediget och att författaren lyckats gifva en tydlig bild af det forna Grönsö. Detta omdöme jäfvas ingalunda af de sedan tillkomna häftena, hvilka med sin rikedom på intressanta detaljer kanske t. o. m. lämna sin föregångare något efter sig. Författarens löfte att meddela Grönsö och Utö byggnads historia, ekonomiska förhållanden under Skytteperioden samt redogörelse för inventarier vid Grönsö, har han infriat på ett mycket tillfredsställande sätt. Särskildt hvad Utöbyggnaden beträffar, har författaren gått mycket grundligt tillväga och låter oss deltaga i sina undersökningar på ett i vårt land ännu icke utforskadt fält, nämligen kännedomen om den svenska medeltidsbyggnaden. Han visar sig därvid hafva icke blott det intresse, som bör förefinnas hos en i orten uppfödd person, utan äfven en vidsträckt kännedom om vår äldre byggnadshistoria.

Detta författarens intresse för själfva byggnaderna vid Grönsö och Utö har likväl gjort att det rent topografiska i viss mån kommit att ställas i bakgrunden. Egentligen kan man likväl ej lägga författaren detta förhållande till last, då han ju icke afsett att lämna en topografisk beskrifning öfver Grönsö. När emellertid i arbetet förekomma topografiska detaljer i mängd och bokens titel icke angifver, i hvilken riktning författarens »Anteckningar» gå, har läsaren kanske rätt att begära att den rent topografiska

delen af godsets historia något mera tillgodosetts. Särskildt tillåter jag mig att ytterligare påpeka det orätta uti att ej en, om också mycket kortfattad ägarelängd meddelas. Visserligen säger författaren redan i inledningen till första häftet: »Föregående Grönsöbeskrifningar anses vara bekanta och har jag sökt undvika allt upprepande af hvad som redan finnes i tryck». Ett sådant tillvägagående kan mycket väl försvaras, då ju författaren endast vänder sig till en trängre krets af amatörer, men icke desto mindre skulle hans arbete vunnit betydligt, om det innehållit i sammandrag allt som förut utgifvits rörande ställenas historia och topografi. Det är dessutom alltid förmånligt att låta äldre uppgifter undergå en noggrann revision och ett tillfälle sådant som detta torde ej så snart åter erbjuda sig. Det hade här med lätthet kunnat göras, utan att byggnadshistorien därför behöft åsidosättas.

Med afseende på de intressanta och om allvarlig forskning vittnande noterna skulle kunna anmärkas, att författaren sammanfört dem i slutet af hvarje häfte. Noternas värde förringas visserligen icke genom denna anordning, men mången gång går läsaren förbi en förklarande not, hvilken, om den stått omedelbart under texten, ej skulle lämnats obeaktad.

Dessa små anmärkningar inverka dock ingalunda på omdömet öfver herr v. Ehrenheims arbete i sin helhet. Det kan alldeles obetingadt ställas i bredd med det bästa vår moderna topografiska litteratur har att erbjuda. Tryckt i endast 60 exemplar är den lilla studien en sällsynthet, hvilken de med hvarje år talrikare samlarne af svensk topografisk litteratur med begärlighet införlifva med sina samlingar.

* *
*

Till denna litterära bild af Grönsö och Utö har författarens broder artisten herr F. v. Ehrenheim fogat ett 4:de häfte benämndt »Etsningar från Grönsö och Utö». Här lämnas i ett 20-tal bilder ett kompendium till den i det föregående omnämnda texten. Det största intresset knyter sig kring afbildningarna af ornament från Skyttes Grönsö och från Utö. Ehuru här ingalunda är platsen att bedöma etsningarnas konstnärliga halt, kan dock så mycket sägas att några bland dem äro verkligt goda arbeten; alla bära spår af etsarens kärlek till sitt ämne. Om herr E. v. Ehrenheims ofvannämnda arbete är en eftersökt raritet, komma dock herr F. v. Ehrenheims etsningar i detta hänseende flera steg före, ty till många samlares beklagande hafva de och den kanske väl kortfattade upplysande texten tryckts i endast 17 exemplar.

F. U. W.

Svensk Gustaf Adolfs-litteratur.

Den historiska litteratur, som det nyss firade 300-årsminnet af Gustaf II Adolfs födelse inom vårt land framkallat, har inga vidlyftigare eller mera betydande nyheter att framvisa. Det enda arbete, som utgår från särskild källforskning, är Weibulls afhandling *Gustaf II Adolf och Christian IV 1624—1625*, tryckt i sammanhang med inbjudningen till Lunds universitets minnesfest. För öfrigt utgöres denna litteratur dels af nya upplagor af Fryxells och Weibulls hithörande hufvudarbeten, dels af några kortare, på äldre bearbetningar byggda studier och minnesteckningar.

Herr Weibulls undersökning rör hufvudsakligen den viktiga tidpunkt, då den frågan afgjordes, om Sverige ensamt eller Danmark ensamt eller bägge i förening skulle uppträda till lösande af den tidens största fråga. Utgången är bekant och äfven det, att flertalet författare framställt Kristians afund mot Gustaf Adolf som orsaken till hans i jan. 1625 fattade beslut att ingripa i tyska kriget. Herr Weibull har nu klart ådagalagt, för det första att Kristian vid detta tillfälle haft kännedom — ej om detaljerna af Gustaf Adolfs anbud till England och Brandenburg, men väl i allmänhet om hans afsikt att taga del i kriget, och för det andra att han just i förlitan på denna medverkan från Sveriges sida fattat sitt beslut. Och denna samverkan har Kristian tänkt sig som en fristående krigföring på skilda håll, ej som en närmare förbunden operation, än mindre som en svensk hjälpsändning under danskt direktorium; då han till engelska sändebudet sagt, att han kunde ingen bättre »secund begära än Gustavum», har han talat engelska (»second»), ej latin och sålunda ej afsett en underordnad, utan en sidoordnad hjälpare.

Att konung Kristian ej tagit sig kriget an i afsikt att hålla sin svenske granne därur, är sålunda af herr Weibull en gång för alla ådagalagdt. Att misstron mot Sverige ej i någon mån spelat in i den danske konungens tankegång, det har förf. däremot ingenstädes påstått, och en sådan slutledning af läsaren skulle säkerligen förfela sanningen. Kristian själf har dock alltför tydligt burit vittnesbörd om denna misstro, och det är som en förkänsla af 1643—1644 års händelser, då man i juli 1624 hör honom föra sitt råd till sinnes »huad for stor Eventyr Rigett deraff wilde thillslais, om de Svenske sig med Engelandt och Staterne indlode, och wy Sagen udslog och udenfore bleff», och då han på Ulfsbäcksmötet 1629 slungar Gustaf Adolf dessa orden i ansiktet: »Hvad hafver Eders Kärlighet till att göra i Tyskland?» — nämligen sedan Kristian själf därifrån utträdt. — Sanningen om Kristian tyckes sålunda blifva den, att han lika mycket önskat ett svenskt ingripande i den tyska striden, medan han själf var däri invecklad, som han fruktat ett sådant på egen hand med undanskjutande af Danmark.

Bland de egentliga festskrifterna intager i vetenskapligt hänseende herr L. Stavenows arbete[1] främsta rummet. På ett fåtal sidor sammanfattar det i en gedigen och tankemättad teckning alla hufvuddragen af tidens politiska skaplynne, af Gustaf Adolfs personlighet och verksamhet. Förf. har framvisat, hurusom det stora i denna konungs statsmannagärning ej legat i framkonstruerandet af nya politiska idéer, utan i det konsekventa och öfverlägsna fullföljandet af redan gifna initiativ och hurusom de ständiga öfvergångarna från det ena krigiska företaget till ett annat och större ej haft sin grund i tillfällig personlig lystnad efter krig och eröfringar, utan i en historisk nödvändighet, där nödvärnet af sig själf ledt öfver i angrepp. Sådana Sveriges gränser då voro, måste det redan af själfuppehållelsen drifvas att eftersträfva herraväldet öfver Östersjöns kuster. Det kunde synas, som Sverige-Finland ensamt, med Bottniska viken som innanhaf och Finska viken som gräns, skulle utgjort ett geografiskt naturligare välde; men förf. har bemött denna invändning med att peka på det redan grundade herraväldet öfver Estland och nödvändigheten att hålla Ryssland från hafvet.

I fråga om den inre historien har förf. kanske väl lätt halkat öfver skuggsidorna; brottningen mellan denna benägenhet och intrycket af den objektiva verkligheten har tagit sig uttryck i sådana motsägelser, som att folkets krafter väl varit öfveransträngda, men ej för starkt, och att grundtanken i det inre reformarbetet varit att i statens tjänst »indraga alla rikets ständer, förnämligast adeln» — ett tillägg, som är sant, men väsentligen upphäfver det förut sagda.

Herr Stavenows bok ingår bland föreningen Heimdals folkskrifter, men är i själfva verket bra litet en »folkbok». Den rör sig med stora, allmänna synpunkter och med abstrakta historiska begrepp, som för den obildade knappt finnas till, och saknar sålunda denna konkreta, åskådliga form, under hvilken ensamt en förgången tid blir fattbar för mängden. Men det klandret drabbar ej skriften själf, utan omslagsrubriken. Däremot borde det lilla, objektivt vetenskapligt hållna arbetet blifva en mycket lämplig läsning för dessa bildade skeptici, som, därför att de ej själfva haft tillfälle att studera sig in i detta kräfvande ämne, tro sig kunna affärda alltsammans som en patriotisk folktradition.

I motsats till herr Stavenows arbete är herr H. Forssells minnesteckning[2] ej blott till rubriken, utan ock till formen en folkbok. Den är författad för »Sällskapet för nyttiga kunskapers spridande», och förf. har, i synnerhet i början, anslagit en mycket folklig ton. Flera skeden, såsom det danska kriget och det inre reformarbetet, äro mycket klart och öfverskådligt tecknade, och i skildringen af hvad det svenska folket fruktade af den katolska reaktionen och de tyska protestanterna tänkte om den svenske konungen höjer sig stilen t. o. m. till värme och glans. Ehuru man i arbeten af denna

[1] Gustaf Adolf, hans personlighet och betydelse, 53 sid. Sthlm, Beijer 1894.
[2] Gustaf II Adolf. En minnesteckning. 108 sid. Sthlm, Norstedt 1894.

art ej får påräkna några nya uppslag, träffas dock äfven här någon gång fina vinkar, såsom då förf. ur svenska folkets bittra erfarenheter under Kalmarkriget härleder dess ständiga redobogenhet i det följande att sätta kriget in i fiendens land och ur konungens lärdomar af striderna med de lättrörliga polska trupperna i Livland och Preussen den nya, lätthandterliga beväpning och rörliga uppställning, som vid Breitenfeld förskaffade honom segern. Som målet för Gustaf Adolfs tåg norr ut i juni 1632 uppger förf. Sachsen och dess räddning. Om bäjerska hårens uppbrott för att söka förening med Wallenstein erhöll han först i Nürnberg kännedom. Emellertid vann konungen i självfva verket sitt ändamål. Genom att draga fienden mot sig själf räddade han Sachsen och genom att sedan draga till sig förstärkningar blef han äfven i stånd att försvara Nürnberg och åter rycka initiativet ur Wallensteins händer.

Som tryckfel eller misskrifningar må påpekas uppgifterna, att de tyska furstarne indragit »biskops- och *kapital*räntorna», att Preussen kristnats »i forntiden» och att evangeliska unionen stiftats 1607. Att striden vid Lützen först begynt något efter middagen är en ny uppgift, för hvilken stöd tarfvats. När förf. kallar ryska kriget »jämförelsevis bekvämligt», må till jämförelse erinras om Jakob de la Gardies bref och Gustaf Adolfs tal till ständerna efter fredsslutet. Likartade äro ock de uppgifterna, att Nöteborg legat ungefär på samma plats som nu Petersburg och att Gustaf Adolfs fredliga arbete hufvudsakligen varit en rustning för kriget. — Emellertid torde dylika oegentligheter i en eller annan detalj betyda mindre än annorstädes i en folkbok, där det dock till slut blifver grundtonen och framställningssättet, som lämna det starkaste intrycket.

Herr O. W. Ålunds arbete[1] är till omfånget det främsta. Af dess cirka 350 sidor är endast ett 10-tal ägnadt åt Gustaf Adolfs fredliga arbete. Också är boken egentligen en historia om krigen, särskildt det tyska. Öfver hufvud taget verkar den mera som ett publicistiskt än ett vetenskapligt historiskt arbete. Som den, tack vare sin utstyrsel och förf:s framställningskonst, nog torde ha att förutse en större spridning, har det synts skäligt att påpeka en och annan af de oegentligheter, som vid ett flyktigt genomseende fallit i ögonen. Så uppges sid. 1 — med glömska af Possevino —, att före Malaspina ingen påflig legat på nära 100 år varit sedd i Sverige. Sid. 15 kallas Bohuslän en *dansk* provins. Det var ej länsindelningen själf, utan en *fast* sådan, som denna tid infördes (sid. 58—59). Skotten Hamilton, som 1631 förde en hjälpkår till Tyskland, hette ej Alexander, utan Jakob (sid. 149). Att många af de tankar, som sedan ledde Gustaf Adolf att omskapa krigskonsten, ursprungligen vaknat i hans hufvud under samtalen med de utländska officerarne i hans faders tjänst, är väl ett alltför djärft antagande. Då förf. (sid. 47) sätter hans första tanke på ett ingripande i de tyska

[1] Gustaf II Adolf. Ett trehundraårsminne berättadt för ung och gammal. Med öfver 100 illustr. och flere planscher. 346 sid. Sthlm, Bonnier, 1894.

förvecklingarna i samband med Rigas eröfring, må erinras om hans närmande till konung Fredrik af Böhmen året förut. Erik Soop går ännu och gäller som konungens räddare vid Stuhm, änskönt det nu är ådagalagdt, att han ej ens var med i striden. Uppgiften att Magdeburgs brand härledt sig från det svenska partiet i staden förkastas afgjordt; den nyaste tyska forskningen tvekar emellertid mellan Pappenheims soldater och Falkenberg med hans vänner. Efter vedertagen sed låter förf. den svenska hären före striderna vid Breitenfeld och Lützen uppstämma »konungens egen krigspsalm»: Förfäras ej, du lilla hop! — Enligt Schück äro de två första verserna i denna psalm säkerligen först efter konungens död författade, den sista kort före slaget vid Lützen.

I formellt hänseende har herr Ålunds arbete stora förtjänster. De lifliga krigsskildringarna — t. ex. striderna utanför Nürnberg — vinna ytterligare i åskådlighet genom förträffliga terrängmålningar, och boken är dessutom försedd med flere kartor och illustrationer.

Bland de återstående festskrifterna må till slut nämnas herr N. Lövgrens och herr O. Kuylenstiernas arbeten. Det är röster ur den svenska kyrkan och den svenska arméen, som på detta sätt velat bidraga till firandet af den store troshjältens och den store krigarens minnesfest. Herr Lövgren fäster sig hufvudsakligen vid den religiösa sidan af Gustaf Adolfs personlighet och gärning; han går tillbaka till Luther och Gustaf Vasa och slutar med den erinran, att det är en lutheran, som räddat den reformerta kyrkan, och med en maning till försvar för vår lutherska statskyrka mot den från England och Amerika inträngande reformerta separatismen.

Herr Kuylenstiernas arbete utgör ett litet galleri af ledigt tecknade miniatyrbilder utan strängare sammanhang.

I vördnad för sitt ämne mötas alla dessa från skilda håll och ståndpunkter utgångna minnesskrifter, och i detta mångstämmiga vittnesbörd om hvad det svenska folket år 1894 tänkte om Gustaf II Adolf och hans tid ligger ock deras största betydelse.

A. Rfs.

Die Gegenwart. Hrsg. von Theophil Zolling. **Bd 46 (1894.) N:o 44.** G. Winter, Die Wahrheit über Gustav Adolf.

Historische Zeitschrift. Herausgegeben von H. v. Sybel und Fr. Meinecke. Neue Folge. **XXXVII, 3.** R. Pöhlmann, Zur geschichtlichen Beurteilung Homer's. — M. Philippson, Philipp II von Spanien und die letzten Lebensjahre Maria Stuart. — Miscellen: B. Gebhardt, Wilhelm v. Humboldt über die spanischen Cortes. — Literaturbericht (bl. a. E. Wiehr, Napoleon und Bernadotte in Herbstfeldzuge 1813; B. v. Quistorp, Geschichte der Nordarmee im Jahre 1813, anm. af Fr. Meinecke.) — Notizen und Nachrichten.

Mährisches Tagblatt. (Olmütz.) 1894, 7 December. G Egelhaaf, Gustav Adolf.

Preussische Jahrbücher. 1894, December. M. Lenz, Gustav Adolf dem Befreier zum Gedächtniss.

Zeitschrift der historischen Gesellschaft für die Provinz Posen. 1894: April—Juni. Die eigenhändige Briefe König Karls XII. Herausg. v. E. Carlson, anm. af R. Prümers.

The English Historical Review. 1894, October. F. Zinkeisen, The donation of Constantine as applied by the roman church. — M. D. Harris, Laurence Saunders, citizen of Coventry. — J. W. Hales, Shakspeare and the jews. — W. A. Shaw, The English government and the relief of protestant refugees. — F. C. Burkitt, William Robertson Smith. — Notes and documents. — Reviews af books (bl. a. Fester, Die Augsburger Allianz von 1686, anm. af A. W. Ward). — Correspondence. — List of historical books recently published. — Contents of periodical publications. — Index.

Revue d'histoire diplomatique publiée par les soins de la société d'histoire diplomatique. **1894, 4.** E. Müntz, Les annexions de collections d'art ou de bibliothèques et leur rôle dans les relations internationales, principalement pendant la révolution française. — F. de Martens, La Russie et l'Angleterre au commencement du XIXe siècle. — G. Syveton, Une cour et un avanturier au XVIIIe siècle. Le baron de Ripperda (suite et fin). — L'ambassade du maréchal de Belle-Isle à Francfort en 1742. Extrait des mémoires du prince Emmanuel de Croy Soire publ. par le vicomte de Grouchy. — Comptes-rendus. — Chronique. — Bibliographie.

Revue Historique. 1894, Novembre—Décembre. H. Sée, Étude sur les classes serviles en Champagne du XIe au XIVe siècle. 1er article. — Fr. Funck-Brentano, L'homme au masque de velours noir, dit »le Masque de fer». — Ch. Pfister, Les »Économies royales» de Sully et le Grand dessein de Henri IV; suite et fin. — Bulletin historique: France par L. Farges et G. Monod; Allemagne par Alfred Stern. — Comptes-rendus critiques. — Publications périodiques et sociétés savantes. — Chronique et bibliographie.

Rättelser.

Sid. 183 r. 16, l. *förenande*
» 32 Gr. r. 91, l. *det af förf. i uppsatsen*

14.

Bibliografi 1893.

(Upprättad af **Kristian Setterwall.**)

Tillägg till 1891.

2224. **Siljestrand, Karl K:son,** Karl XII såsom filosof. Studie. (1) + 67 + (1) s. Linköping, Förf.

2225. **Godchot,** Les neutres. Étude juridique et historique de droit maritime international. VII + 444 s, Alger, P. Fontana et C:o.
Berör Karl XIV Johans historia.

2226. **[Knudsen, H. M.],** 1886 og 1891. Venstres Stilling til Forslagene om de diplomatiske Sagers Behandling. 16 s. Kristiania. Pr. 10 öre.

2227. **Möller, A. F.,** Några anteckningar till Falkenbergs historia. 52 s. 4:o. Falkenberg, Förf. Pr. 1.

2228. **[Poelchau, Arthur],** Von der Brauer-Kompagnie in Riga.
Rigasche Stadtblätter 1891, s. 330—333.

Tillägg till 1892.

2229. **Cordt, Benjamin,** Die Verhandlungen des Waffenstillstandes von Teusina, 1593. Ein Beitrag zur Geschichte der Beziehungen Schwedens zu Russland im 16. Jahrhundert.
Verhandlungen der gelehrten Estnischen Gesellschaft zu Dorpat. Bd. 16 (1892), s. 73—156.

2230. **Neubauer, E.,** Johann Schneidewind, magdeburgischer Stadtkommandant und schwedischer Oberst.
Geschichts-Blätter für Stadt und Land Magdeburg 1892, s. 257—323.

2231. **Wittich, Karl,** Kritische Nachträge zu den Aufsätzen über Falkenberg und das Verhängniss Magdeburgs.
Geschichts-Blätter für Stadt und Land Magdeburg 1892, s. 85—130.

2232. **Schulenburg, Otto,** Die Vertreibung der mecklenburgischen Herzöge Adolf Friedrich und Johann Albrecht durch Wallenstein und ihre Restitution. Ein Beitrag zur Geschichte Mecklenburgs im dreissigjährigen Kriege. Inaug. Diss. 133 s. Rostock.

2233. **Gerlach, Heinrich,** Zur Feier der Erinnerung an die vor 250 Jahren erfolgte Befreiung Freibergs von der schwedischen Belagerung.
Mitteilungen vom Freiberger Altertumsverein. H. 28 (1892), s. 1—8 + 1 pl.

2234. **Schmidt, Rudolf,** Ein Kalvinist als kaiserlicher Feldmarschall im dreissigjährigen Kriege. [Peter Melander.] [Schluss.] (Se N:o 1606 o. 1684.) 24 s. 4:o. Berlin, Gaertner.
Wissenschaftliche Beilage zum Programm der Charlottenschule.

2235. **Stille, Arthur,** Schering Rosenhane som diplomat och ämbetsman. 144 s. 4:o.
Acta Universitatis Lundensis 1891—92. Afdel. 1.

2236. Breve fra Statsmænd i Danmark til den danske Resident i Stockholm, Peder Juel, fra Aarene 1648—1655. Meddelte af *J. A. Fridericia*
Danske Magazin. Femte Række: Bd. 2, s. 362—387.

2237. **Michelsen, Ernst,** Eine Salvaguardia des Grossen Kurfürsten für die Pastoren zu Friedrichstadt vom 13 Oktober 1658. Ein Beitrag zur Geschichte des Kriegs 1657—1660.
Zeitschrift der Gesellschaft für Schleswig-Holstein-Lauenburgische Geschichte. Bd 22 (1892), s. 285—296.

2238. Масловскій, Д., Ө., Сѣверная война. Документы 1705—1708 гг. [Det nordiska kriget. Dokumenter från åren 1705—1708. С.-Петербургъ 1892.
Сборникъ военно-историческихъ матеріаловъ. Вып. I.

2238½. **Rappe, A. E.,** Karl XII:s plan för fälttåget mot Ryssland 1708 och 1709.
Kungl. Krigsvetenskaps-Akademiens Handlingar 1892, s. 321—344.

2239. **Gaulot, Paul,** Un ami de la reine (Marie-Antoinette—M. de Fersen). VIII + 379 s. Paris, Ollendorff.

2240. **Lods, Armand,** L'église luthérienne de Paris pendant la révolution et le chapelain Gambs. (Se N:o 2044.) 21 s. Paris, Fischbacher.

2241. **Flood, Constantius,** Under Krigen (1807—1814). Nogle historiske og biografiske Optegnelser. (1) + 280 s. + 1 pl. Kristiania, Malling. Pr. 3,40.

2242. **Nielsen, Yngvar,** Grev Herman Wedel-Jarlsberg og hans samtid 1779—1840. H. 5. 160 s. Kristiania, Cammermeyer og Malling. Pr. 2,50.

2243. **Ahlström, O. C.,** Norrländska slägter, genealogiska och biografiska anteckningar. D. 2. 176 s. Östersund, Förf.

2244. **Amnéus, Abel** och **Herman,** Anteckningar om släkten Amnéus samlade och till utdelning bland dess medlemmar utgifna år 1892. 26 s. Mariestad.

2245. **Anteckningar** om framlidna hofmarskalken friherre Gerhard de Geer af Finspong och hans maka Henrietta Charlotta Lagerstråle samt deras afkomlingar och med dessa genom giftermål förenade personer, afslutade d. 30 april 1892. 50 s. Sthlm, Samson & Wallin. Pr. 1.

2246. **Svalin, Wilhelm,** Bidrag till kongl. maj:ts kanslis personalhistoria efter 1809. (2) + 291 s. Sthlm, Förf. Pr. 5.

2247. **Hyltén-Cavallius, Gunnar,** Några blad ur Kongl. Kronobergs regementes krigshistoria. (Mewe 1626, Wittstock 1636, Landskrona 1677, Fraustadt 1706, Helsingborg 1710, Walkiala 1790). Med anledning af nya fanors öfverlämnande till regementet på uppdrag af regementets chef samlade. 47 s. Sthlm, Norstedt.

2248. **Behm, Viktor,** Anteckningar om Lockne socken år 1892. 70 s. Östersund, Förf. Pr. 1.
Brilioth, Herman, Wreta. Klosterminnen. (2) + 67 s. + 7 pl. Vestervik, Ekblad & Comp.

2250. Om Gefle slott.
Meddelanden af Gestriklands Fornminnesförening 1892, s. 1—32.

2251. **Tidander, L. G. T.,** Vestervik förr och nu. 85 + (1) s. + 1 pl. Vestervik, Ekblad & Comp.
Aftryck ur »Vesterviks Veckoblad».

2252. **Handlingar** till belysande af Finlands kamerala förhållanden på 1500-talet. H. 1. Utgifna af *G. Grotenfelt.* (4) + IV + 162 s. Helsingissä, Suomalaisen Kirjallisuuden.

2253. **Heberlein, B.,** Beiträge zur Geschichte der Burg und Stadt Wolgast. XVII + 444 s. + 1 pl. Wolgast, Elsner.

2254. **Unruh, Th.,** Pommerns kirchliche Verhältnisse unter der schwedischen Herrschaft.
Evangelische Kirchen-Zeitung 1892, s. 287—291.

2255. **Nyström, Anton,** Allmän kulturhistoria eller det mänskliga lifvet i dess utveckling, systematisk framställning af civilisationens gång o. s. v. D. 6. 714 + (1) s. Sthlm, Looström. Pr. 8.

1893.

2256. Historisk Tidskrift utgifven af Svenska Historiska Föreningen genom *E. Hildebrand.* Årg. 13, 1893. 386 + 99 + (3) s. + Bilagor. Sthlm. Pr. för medlemmar 5.
Innehåll:
Kjellén, R., Den nationella karakteren i 1809 års grundlagsstiftning.
Sondén, P., Tvenne hjältar från trettioåriga kriget.
Hildebrand, K., Undersökningar till Uppsala mötes historia.
Sylwan, O., Nils von Oelreich såsom censor librorum.
[Wieselgren, Harald], Taflor från krigs- och olycksåren efter Carl XII:s död, 1719—21.
Hammarskjöld, Agathon, Generalen grefve Gustaf Wachtmeister, hans släkt och hans fälttåg. 1—3.
Nerman, G., Hvarest gräfde sig Olaf Haraldsson ut ur Mälaren?
Hochschild, C. F. L., Gustaf III, Sofia Magdalena och Christian VII 1788.
Sylwan, O., P. J. Höppener. En publicist på sjuttonhundratalet.
Strödda meddelanden och aktstycken. Öfversikter och granskningar.

2257. Historisk Tidsskrift, Sjette Række, udgivet af den danske historiske Forening ved dens Bestyrelse. Redigeret af *C. F. Bricka.* Foreningens Sekretær. Bd 4: H. 2, s. 205—481.

2258. Kongl. Bibliotekets Handlingar. 15. 12 + 76 s. Pr. 1,25.
Inneh. Årsberättelse för år 1892. C. Snoilsky, Svenska historiska planscher. 1. 1499—1634.

2259. Meddelanden från Svenska Riksarkivet. Utgifna af *C. T. Odhner.* XVII, s. 83—154. Sthlm, Norstedt. Pr. 1.

2260. **Hjärne, Harald,** Inledning till Skandinaviens historia. Grundlinjer till föreläsningar. Sommarkurserna i Upsala 1893. 15 s. Upsala.

2261. **Bygdén, Leonard,** Kungshatt. En svensk folksägen i historisk belysning. [Erik Emundsson Väderhatt.]
Nordisk Tidskrift 1893, s. 360—378.

2262. **Nerman, Gustaf,** Hvarest gräfde sig Olaf Haraldsson ut ur Mälaren?
Historisk Tidskrift 1893, s. 257—276.

2263. **Breyer, Robert,** Die Legation des Kardinalbischofs Nikolaus von Albano in Skandinavien. 23 s. 4:o.
Beilage zum Programm der städtischen Realschule zu Halle a. S. Ostern 1893.

2264. Loi de Vestrogothie (Westgöta-lagen). Traduite et annotée et précédée d'une étude sur les sources du droit suédois par *Ludovic Beauchet.* XXII + 464 s. Paris, Larose.

2265. **Hjärne, Harald,** Helsingelif under Helsingelag. 28 + (1) s. Söderhamn, Molander & Dahlström. Pr. 25 öre.

2266. **Brinkmann, A.,** Den hellige Birgitta. Et kulturhistorisk Billede fra det 14 Aarhundrede. VIII + 419 + (1) s. + 12 illustr. København, Mackeprang. Pr. 2,50.

2267. Diplomatarium Norvegicum. Oldbreve til Kundskab om Norges indre og ydre Forhold, Sprog, Slægter, Sæder, Lovgifning og Rettergang i Middelalderen. Samlede og udgivne af *C. R. Unger* og *H. J. Huitfeldt-Kaas.* 14: 1. 416 s. Christiania, Malling. Pr. 6.
Behandlar tiden 1312—1525.

2268. Die Recesse und andere Akten der Hansetage von 1256—1430. Bd 7: 1419—1425. X + 659 s. Leipzig, Duncker.

2269. **Olsson, P.,** Fornhandlingar rörande Jämtlands län. [1420—1490.] Jämtlands läns fornminnesförenings tidskrift. Bd 1, s. 92—112.

2270. **Boëthius, S. J.,** Om Engelbrekt Engelbrektsson och betydelsen af hans verk. 28. s. Sthlm, Beijer. Pr. 20 öre.
Föreningen Heimdals folkskrifter. 2.

2271. **[Hildebrand, Emil],** Riksdagar och ständermöten i Sverige under medeltidens sista århundrade (1435—1520).
Historisk Tidsskrift 1893, s. 282—300.

2272. **Wehrmann, C.,** Lübeck als Haupt der Hanse um die Mitte des fünfzehnten Jahrhunderts.
Hansische Geschichtsblätter. Jahrg. 1892, s. 81—119.

2273. Urkundenbuch der Stadt Lübeck. Herausgegeben von dem Vereine für Lübeckische Geschichte und Alterthumskunde. Th. 9: Lief. 9—12, s. 641—963. 4:o. Lübeck, Schmersahl.
Berör tiden 1458—60.

2274. **Petersen, Egil,** Hemming Gads Tale mod de Danske.
Historisk Tidsskrift (Kjöbenhavn). 1893, s. 464—473.

2275. **Hedqvist, Vilhelm,** Den kristna kärleksverksamheten i Sverige under medeltiden. Akad. afh. (3) + 147 s. Strengnäs, Förf.

2276. Bidrag till Olai Magni historia. 1. Literära fragmenter utgifna genom H. Hjärne. 2. Handlingar angående Olai Magni egendomsförvärf och qvarlåtenskap. Utgifna af Kongl. Samfundet för utgifvandet af handskrifter rörande Skandinaviens historia. VII + 26 + (2) + 9 + (2) s. Sthlm. Pr. 1.
Historiska handlingar D. 12: N:o 2: 1—2.

2277. **Schumacher, Hermann A.,** Olaus Magnus und die ältesten Karten der Nordlande.
Zeitschrift der Gesellschaft für Erdkunde zu Berlin. Bd 28. 1893, s. 167—200.

2278. **Hjärne, Harald,** Renässans och reformation. Tal vid Uppsala studentkårs fäst till Uppsala mötes minne i universitetets aula den 7 september 1893. 16 s. Sthlm, Hökerberg. Pr. 25 öre.
Svenska Spörsmål. H. 13.

2279. **Hjärne, Harald,** Sveriges statsskick under reformationstiden (1520—1611). Grundlinjer till föreläsningar. Sommarkurserna i Uppsala 1893. 63 s. Uppsala.

2280. **Dahlmann, F. C.,** Geschichte von Dänemark. Bd 4: 1523—1559. Von *Dietrich Schäfer*. XX + 496 s. Gotha, Perthes.
Geschichte der europäischen Staaten. Herausgegeben von Heeren, Ukert und Giesebrecht. Lief. 55: Abtl. 2.

2281. **Schück. Henrik,** Olavus Petri. Ett fyrahundraårsminne. (1) + 66 s. + 1 pl. Sthlm, Geber. Pr. 1,25.

2282. **Hjärne, Harald,** Reformationsriksdagen i Västerås. 79 s. Sthlm, Hökerberg. Pr. 60 öre.
Svenska Spörsmål. H. 7.

2283. **[Hammarskjöld, Agathon],** Bilder ur svenska flottans historia. 1. Svenska flottans första stora sjötåg.
Försvarsvännen 1893. s. 1—2, 7—8, 10—11, 13—15, 18—19, 22—24, 25—27, 30—32, 33—34, 37—38, 41—42, 46—47, 53—54, 57—58, 65—67, 73—75, 77—78, 81—82, 85—86, 89—91, 93—95, 98—100, 102—103, 107—108, 109—111.
Se nedan »Recensioner» 2503.

2284. **Larsen, Axel,** Hvem anförte den forenede svensk-dansk-preussiske Flaade i Sommeren 1535?
Historisk Tidsskrift (Kjöbenhavn) 1893, s. 292—317.

2285. **Larsen, Axel,** Dansk-norske Heltehistorier. 1536—1648. (3) + 159 s. + 13 pl. och portr. Köbenhavn, Gyldendalske Boghandel. Pr. 2,50.
De, hvilkas biografier förekomma i denna bok, äro följande: Peder Skram, Johan Rantzau, Herlof Trolle, Daniel Rantzau, Otte Rud, Frans Brokkenhus, Kristian den fjerde och Jörgen Vind.

2286. **Andersson, Thor,** Svenska underhandlingar med Ryssland 1537. 54 s. 12:o. Sthlm, Samson & Wallin. Tryckt i 100 ex. Pr. 2,25.

2287. Konung Gustaf den Förstes Registratur. Utgifvet af Kongl. Riksarkivet genom *Victor Granlund*. 14. 1542. (Se N:o 414, 789, 925, 1045, 1387 o. 1656.) 434 + 43 + (1) s. 15. 1543. 645 + 64 s. Sthlm, Norstedt. D. 14. Pr. 6,50. D. 15. Pr. 9.
»Handlingar rörande Sveriges historia.» Ser. 1.

2288. **Форстенъ, Г. В.,** Балтійскій вопросъ въ 16 и 17 столѣтіяхъ 1544—1648). [Den baltiska frågan i 16. och 17. århundradet. (1544—1648).] Т. 1: Борьба изъ за Ливоніи [Kampen om Lifland]. XV + 717 s. С.-Петерб.

2289. **Berg, Gustaf,** Bidrag till den inre statsförvaltningens historia under Gustaf den Förste hufvudsakligen i afseende på Småland. Akad. afh. 307 + (1) s. Sthlm, Förf. Pr. 2,50.

2290. **Ahnfelt, Otto,** Utvecklingen af svenska kyrkans ordning under Gustaf den förstes regering. Jämte 3 bilagor. 265 + 97 s. + Tilllägg till utvecklingen af svenska kyrkans ordning under Gustaf I:s regering. 9. s. Lund, Collin & Zickerman. Pr. 5.
Tidskrift för Teologi 1892.
Se nedan »Recensioner» 2504.

2291. Regesta diplomatica historiæ Danicæ. Chronologisk Fortegnelse over hidtil trykte Diplomer og andre Brevskaber til Oplysning af den danske Historie, udgiven ved det Kongelige Danske Videnskabernes Selskabs Omsorg. Anden Række. Bd 2: 2. Fra Aar 1558 til Aar 1574; s. 289—576. 4:o. Kjöbenhavn. Pr. 5.

2292. Ett bidrag till flottans historia under Erik XIV.
Historisk Tidskrift 1893, s. 69—71.

2293. **Ödberg, F.,** Om Anders Lorichs, k. Johan III:s ständiga legat i Polen, och hans tid (1569—84). Bidrag till svenska diplomatiens och den katolska reaktionens historia. Läroverksprogram. 124 s. 4:o. Skara, Förf.

2294. **Ödberg, F.,** Om kyrkoherden herr Maurits Rasmussons i Böne sammansvärjning mot k. Johan III år 1576.
Västergötlands Fornminnesförenings tidskrift. H. 6—7 (1893), s. 7—20.

2295. **Henning, Karl,** Strengnäs stift under den liturgiska striden till Uppsala möte 1593. Läroverksprogram. 50 + (1) s. 4:o. Sthlm, Chelius. Pr. 1.

2296. Handlingarna från Uppsala möte 1593 utgifna af *Emil Hildebrand*. 149 + (1) s. + 1 facs. 75 ex. på finare papper, separattryck ur »Svenska riksdagsakter» D. 3. Samma publikation (»Handlingarna — — utg. af Riksarkivet genom E. Hildebrand») på vanligt papper. Sthlm, Norstedt. Pr. 4,50.

2297. Uppsala mötes beslut, den 20 mars 1593. Afbildning i originalets storlek utförd i ljustryck på Generalstabens litografiska anstalt. Med upplysande text af *Emil Hildebrand*. 2 bl. + 12 sidor text. Sthlm, Generalstabens litogr. anstalt. Pr. 4.

2298. **Sundberg, A. N.,** Om den svenska kyrkoreformationen och Uppsala möte 1593. 99 s. Pr. 1,25.
Uppsala universitets Årsskrift 1893. Program.
Se nedan »Recensioner» 2505.

2299. **Hildebrand, Karl,** Uppsala möte 1593, ett 300-årsminne. 46 + (1) s. Sthlm, Beijer. Pr. 25 öre.
Föreningen Heimdals folkskrifter. 4.
Se nedan »Recensioner» 2505.

2300. **Hildebrand, Karl,** Undersökningar till Uppsala mötes historia.
Historisk Tidskrift 1893, s. 89—122.

2301. **Hjärne, Harald,** Uppsala möte.
Ord och Bild 1893, s. 370—378.

2302. **Holmberg, E. J.,** Den liturgiska stridens och Uppsala mötes historia jämte kort beskrifning af jubelfesterna i Uppsala 1693 och 1793. Ett trehundraårs minne 1593—1893. Efter de bästa källor skildradt för svenska folket. Med illustrationer. 114 + 11 s. Sthlm, Norstedt. Pr. 1.
Se nedan »Recensioner» 2505.

2303. **Magnusson, A. M.,** Nicolaus Olai Botniensis ordförande vid Uppsala möte 1593. Med ett förord af domprosten Sundelin. (3) + 49 s. Sthlm, Nordin & Josehpson. Pr. 1.
Se nedan »Recensioner» 2505.

2304. **Thomæus, Ragnar,** Om Uppsala möte 1593. Historiska påminnelser jubelåret 1893. (1) + 63 s. Göteborg, Pehrsson. Pr. 75 öre.
Se nedan »Recensioner» 2505.

2305. **Råbergh, Herman,** Den evangeliskt-lutherska bekännelsens införande i Finlands kyrka genom Uppsala kyrkomöte. 25 februari—20 mars 1593. Ett trehundraårs minne. 40 s. Helsingfors, Söderström. Pr. 25 öre.
Se nedan »Recensioner» 2505.

2306. **Wägner, S.,** Till minne af Uppsala möte 1593. Läroverksprogram. 11 s. 4:o. Nyköping.

2307. **Lundin, C. F.,** Uppsala möte i världshistorisk belysning. 58 s.
Uppsatser i teologiska och kyrkliga ämnen utgifna af W. Rudin. H. 7. Uppsala, W. Schultz.

2308. **Nyström, J. F.,** Minnet af Uppsala möte.
Redogörelse för allmänna läroverken i Uppsala, Enköping och Norrtelje under läseåret 1892—93, s. 1—11.

2309. **Lundström, Herman,** Laurentius Paulinus Gothus hans lif och verksamhet (1565—1646). 1—2: (1565—1637). Akad. afh. VIII + 333 + (1) + 22 s. + 1 portr. Uppsala, Förf. Pr. 3,50.

2310. **Schybergson, M. G.,** Sverige och Ryssland under förra hälften af sjuttonde seklet.
Finsk Tidskrift 1893. Bd 1, s. 337—347.

2311. **Klopp, Onno,** Der dreissigjährige Krieg bis zum Tode Gustav Adolfs 1632. Zweite Ausgabe des Werkes: Tilly im dreissigjährigen Kriege. Bd 2: 1621—1628. XXVIII + 868 s. Paderborn, Schöningh.

2312. Rikskansleren Axel Oxenstiernas Skrifter och Brefvexling. Utgifna af Kongl. Vitterhets-, Historie- och Antiqvitets-Akademien. Senare afdelningen. Bd 5. Jakob De la Gardies bref 1611—1650. Utg. af *C. G. Styffe.* IV + 640 s. Bd 6. Johan Banérs bref 1624—1641. Utg. af *P. Sondén.* VI + 915 + (1) s. Sthlm, Norstedt. Pr. Bd 5: 8; Bd 6: 11.50.
Se nedan »Recensioner» 2514.

2313. **Mack, Heinrich,** Die Hanse und die Belagerung Stralsunds im Jahre 1628. Vortrag gehalten in der Versammlung des Hansischen Geschichtsvereins zu Stralsund am 23. Mai 1893.
Hansische Geschichtsblätter. Jahrg. 1892, s. 121—155.

2314. **Winter, Georg,** Der dreissigjährige Krieg. Dritte Periode: Gustav Adolf und Wallenstein. Der Prager Friede. (1630—1635.)
Allgemeine Geschichte in Einzeldarstellungen. Herausgegeben von *Wilhelm Oncken.* Abtheilung 199—200, s. 337—510 + pl.

2315. **Sondén, Per,** Tvenne hjältar från trettioåriga kriget. Ur Tysklands nyaste biografiska litteratur för 1600-talet. [Reichsfreiherr Dodo zu Innhausen und Knyphausen; Dietrich v. Falkenberg.]
Historisk Tidskrift 1893, s. 23—68.

2316. **Hümmer, Fr. K.,** Bamberg im Schweden-Kriege 1632—34.
Bericht über Bestand u. Wirken d. historischen Vereins zu Bamberg. 53, s. 169—230.

2317. **[Nordwall, John E.],** Några bidrag till en rådslängd för Gustaf II Adolfs regering.
Historisk Tidskrift 1893, s. 175—189.

2318. **Gyurátz, F.,** Gusztáv Adolf svéd király élete. 437 s. Budapest, Hornyánsky.

2319. **Diemar, H.,** Köln und die Schlacht bei Lützen.
Korrespondenzblatt der Westdeutschen Zeitschrift f. Geschichte u. Kunst zugleich Organ der historisch-antiquar. Vereine zu Backnang, Birkenfeld, Dürkheim. Jahrg. 12, s. 39—43.

2320. Egenhändigt bref dateradt Prag 4 dec. 1632 från d. v. öfversten Piccolomini, med underrättelser om slaget vid Lützen d. 6 (16) nov. 1632, k. Gustaf II Adolfs död och ställningen i kejserliga lägret efter ofvannämnda slag. (I arkivet på Ericsberg.)
Svenska Autograf-Sällskapets Tidskrift. D. 2, s. 131—132.

2321. **Struck, Walter,** Die Schlacht bei Nördlingen im Jahre 1634. Ein Beitrag zur Geschichte des dreissigjährigen Krieges. (3) + 106 s. + 2 kartor. Stralsund, Königl. Regierungs-Buchdruckerei.
Se nedan »Recensioner» 2513.

2322. Om Johan Banérs sista sjukdom. [2 bref]. [Medd. af *E. W. Bergman.*]
Historisk Tidskrift 1893, s. 277—282.

2323. **Lippert, Woldemar,** Sprembergs Ueberfall durch die Schweden 1642.
Niederlausitzer Mittheilungen. Bd 3. (1893), s. 137—147.

2324. **Meinardus, Otto,** Protokolle und Relationen des brandenburgischen Geheimen Rathes aus der Zeit des Kurfürsten Fredrich Wilhelm. Bd 2. 1643 bis Ende Dezember 1644. CXLII + (2) + 684. Bd 3. Vom Januar 1645 bis Ende August 1647. 841 s. Leipzig, Hirzel.
Publicationen aus den K. Preussischen Staatsarchiven. Bd 54, 55.

2325. **Rohdewald,** Die Abtretung des Elsass an Frankreich, ein Beitrag zur Geschichte des Westfälischen Friedens. Inaug. Diss. 32 s. Halle.

2326. **Ogier, François,** Journal du Congrès de Munster. Publié par *Auguste Boppe.* XXXIX + 268 s. + 1 portr. Paris, Plon.

2327. Lettres du Cardinal Mazarin pendant son ministère, recueillies et publiées par *G. d'Avenel.* T. 7. Juillet 1655—Juin 1657. XIII + 806 s. 4:o. Paris.

2328. **Hirsch, Ferdinand,** Otto v. Schwerin. Th. 1.
Historische Zeitschrift 1893. Bd 71, s. 193—259.
(Berör Karl X Gustafs förhållande till »Den Store Kurfursten»).

2329. **Weiss,** Zur Vermittlungspolitik Cromwells zwischen Dänemark und Schweden 1657.
Jahresbericht der Görres Gesellschaft 14, s. 608—613.

2330. **Bricka, C. F.,** Efterretninger om den danske flaade i efteraaret 1657.
Danske Magazin. Femte række: Bd 3, s. 115—151.

2331. **Niemeyer,** Urkundliche Beiträge zur Geschichte Ditmarschens aus den Jahren 1658—1660. 21 s. Programm. Meldorf.

2332. Kjöbenhavns Forsvar 1658—1660.
»Vort Forsvar». Aarg. 13, 26 Februari o. 12 Marts 1893.

2333. **Liisberg, H. C. Bering,** Jakob Jensen Nordmand, Frederik den Tredies Kunstdreier og Rustmester. Med lidt om Brasiliens Erobring og Kjöbenhavns Beleiring.
Museum 1893. Bd 1, s. 245—284.

2334. **Möller, H. L.,** Nils Pallesen Rosenkrands.
»Vort Forsvar». Aarg. 13, 21 Maj o. 4 Juni 1893.
Berör kriget mellan Sverige och Danmark 1658—1660.

2335. **Barfod, Frederik,** Danmarks Historie fra 1536 til 1670. Bd 4: Fra 1660 til 1670. XIII + (2) + 356 s. Kjöbenhavn, Schönberg. Pr. 4,25.

2336. Bref af Olof Rudbeck d. ä. rörande Upsala universitet, utgifna med inledning af *Claes Annerstedt.* 1. 1661—1670. LIV + 73 s. Pr. 1,50.
Rektorsprogram.

2337. **Lundqvist, Karl Gustaf,** Sveriges krig med staden Bremen och politik i samband därmed åren 1665—1666. Akad. afh. XII + 176 + (2) s. Sthlm, Förf.

2338. **Jörgensen, A. D.,** Peter Schumacher Griffenfeld. D. 1. 512 s. + 1 portr. Köbenhavn, Gyldendal. Pr. 7.

2339. **Lind, H. D.,** Fra Sömagtens Stortid.
Museum 1893, Bd 1, s. 26—64, 119—144.

2340. Sveriges Ridderskaps och Adels Riksdags-protokoll. D. 10. 1668. Utg. af *Severin Bergh.* VI + 615 s. Sthlm, Norstedt. Pr. 7,75.

2341. **Meyer, F.,** Ein illustr. Flugblatt auf d. Schlacht bei Fehrbellin.
Brandenburgia 1, s. 172—177.

2342. **Vaupell, O.,** Sönderjyden Hans Lövenhjelm.
»Vort Forsvar». Aarg. 13, 31 December 1893.
Berör kriget mellan Sverige och Danmark 1675—1679.

2343. **Tæglichsbeck, F.,** Die Belagerung der Stadt Anklam durch den Grossen Kurfürsten im Jahre 1676. (2) + 60 s. + 1 karta. Stettin, Hessenland.

2344. Egenhändigt bref från K. Karl XI till grefve J. G. Stenbock. [1676]. (I arkivet på Bergshammar). (Med facsimile).
Svenska Autograf-Sällskapets Tidskrift. D. 2, s. 128—129.

2345. **Bergman, Carl Johan,** Danmarks sista affär på Gotland 1676—1679. Några blad ur öns historia. Inträdestal. 25 + (1) s.
K. Vitterhets Historie och Antiqvitets akademiens handlingar. 11: 7.

2346. **Fester, Richard,** Die Augsburger Allianz von 1686. VIII + 187 s. München, Riegersche Buchhandlung.
Berör Snoilskys uppträdande i Augsburg och Sveriges politik med afseende på Schleswig-Holstein och Christian Albrechts återkallande.

2347. Briefe von Pufendorf. Herausgegeben und erläutert von *Konrad Varrentrapp*. Th. 2. [1690—1693].
Historische Zeitschrift 1893. Bd 70, s. 193—232.

2348. Konung Karl XII:s egenhändiga bref. Samlade och utgifna af *Ernst Carlson*. (2) + XLVI + 476 s. + 1 portr. + 1 breffacsimile. Sthlm, Norstedt. Pr. 6.
Se nedan »Recensioner» 2518.

2349. **Coppius, Carl,** Carl XII. König von Schweden und der Gedenkstein zur Erinnerung an denselben in Stralsund am Frankenthor in der Umfassungsmauer des Kasernenhofes des Infanterie-Regiments Prinz Moritz von Anhalt Dessau (5 Pomm.) N:o 42. Aus Geschichtsquellen und Akten Zusammengestellt. 32 s. Stralsund.

2350. **Buchholtz, Anton,** Beiträge zur Lebensgeschichte Johann Reinhold Patkuls. VIII + 255 s. + 2 Bildnissen. Riga, Häcker.
Se nedan »Recensioner» 2519.

2351. **Welck, D. A.,** Schweizer Soldtruppen in kursächsischen Diensten 1701—1815.
Neues Archiv für Sächsische Geschichte und Altertumskunde 1893, s. 78—124, 267—290.

2352. **Schefer, Christian,** Louis XIV et Charles XII. 2: La guerre de Pologne. (Mission du marquis de Bonnac).
Annales de l'école libre des sciences politiques 1893, s. 575—595.

2353. Lettres intimes de J. M. Alberoni adressées au comte I. Rocca, publiées par *E. Bourgeois*. (2) + LIII + (1) + 701 + (2) s. + 1 portr. + 2 facsimile. Paris, Masson.
Annales de l'université de Lyon. T. 4.
Berör Karl XII:s historia 1706—18.

2354. **Juel, Just,** En rejse til Rusland under Tsar Peter. Dagbogsoptegnelser. Med Illustrationer og oplysende Anmærkninger ved *Gerhard L. Grove*. VI + (1) + 473 + IX + (1) s. Köbenhavn, Gyldendalske Boghandel. Pr. 7,50.
Berör slaget vid Pultava och Karl XII:s ryska politik.

2355. **Lundberg, Bengt,** De diplomatiska förbindelserna mellan Sverige och Preussen från Poltavaslaget 1709 till fredsbrottet 1715. Akad. afh. 181 + (1) s. Lund, Gleerupska universitetets bokh. Pr. 2.

2356. **Oscar Fredrik,** The lion king of Sweden 1710—1713.
The Nineteenth Century 1893, s. 702—724.

2357. **Elvius, Sofus,** En Præst som Spion. (1711).
Museum 1893. Bd 2, s. 59—60.

2358. **Harbou, H. W.,** Kampen foran Wismar den 5:te December 1711 og Fursmans jydske Kyradserer.
»Vort Forsvar». Aarg. 13, 19 November 1893.

2359. **Sourches, marquis de,** Mémoires sur le règne de Louis XIV, publ. par *le comte de Cosnac* et *Édouard Pontal.* T. 13: 1711—1712. 558 + (1) s. Paris, Hachette.
Innehåller bl. annat åtskilligt om Karl XII och hans vistande i Turkiet.

2360. **Larsen, Axel,** Magnus Stenbock og hans Felttog i Pommern og Mecklenburg 1712.
Militær Tidende 1893, s. 178—182, 189—193, 205—209, 230—234, 237—242.

2361. Ett bref med chiffer från Magnus Stenbock [1713]. Medd. af *B. Torpadie.*
Svenska Autograf Sällskapets Tidskrift. D. 2, s. 104—105.

2362. [**Odhner, C. T.**], Karl XII:s hemfärd från Turkiet.
Historisk Tidskrift 1893, s. 71—78.

2363. Karl XII:s hemfärd från Turkiet. Af *P.*
Kongl. Krigsvetenskaps-Akademiens Tidskrift 1893, s. 155—159.

2364. **Barstad,** Nordenfjeldske dragoner i 1718.
Norsk Militært Tidsskrift 1893, s. 305—310.

2365. **Malmström, Carl Gustaf,** Sveriges politiska historia från konung Karl XII:s död till statshvälfningen 1772. Andra upplagan, delvis omarbetad. D. 1. XII + 490 s. Sthlm, Norstedt. Pr. 5.
Se nedan »Recensioner» 2520.

2366. [**Wieselgren, Harald**], Taflor från krigs- och olycksåren efter Carl XII:s död, 1719—21. Tecknade af *Justus van Effen* och *Carl Adlerfelt.* Dels i öfversättning, dels i referat meddelade af H. W.
Historisk Tidskrift 1893, s. 157—174.

2367. **Jansson, Hjalmar,** Sveriges accession till hannoverska alliansen. Akad. afh. 4 + 143 s. Sthlm, Förf.

2368. **Holm, Edvard,** Danmark-Norges Historie under Kristian VI (1730—1746). Halvd. 1. 384 + 48 s. Kjöbenhavn, Gad. Pr. 5,50.
Äfven med titel: Danmark-Norges Historie fra den store nordiske Krigs Slutning til Rigernes Adskillelse. (1720—1814). Bd 2: 1.

2369. **Överland, O. A.,** Illustreret Norges Historie. H. 112—122. Bd 5, s. 1105—1632 + pl. Kristiania, Folkebladets Forlag.
Behandlar tiden 1730—1796.

2370. **Schybergson, M. G.,** En anmärkning till Johan Archenholtz biografi.
Skrifter utgifna af Svenska Literatursällskapet i Finland. 24. Förhandlingar och Uppsatser. 7. 1892—93, s. 76—78.

2371. Sveriges Ridderskaps och Adels Riksdags Protokoll från och med år 1719. D. 14: H. 1. 1742—43. Utg. af *C. Silfverstolpe.* 336 s. Sthlm, Norstedt. Pr. 3,75.

2372. **Carl af Hessen,** Optegnelser 1744—1784. Oversatt fra fransk af *C. J. Anker.* VIII + 184 s. + 1 stamtavle + 1 portr. Kristiania, Malling.

2373. Landshöfdinge-embetets i Elfsborgs län riksdagsrelation för åren 1751—1754, afgifven den 28 jan. 1755.
Vestergötlands Fornminnesförenings tidskrift. H. 6—7 (1893), s. 31—75.

2374. Landshöfdinge-embetets i Skaraborgs län riksdagsrelation för åren 1755—1759.
Vestergötlands Fornminnesförenings tidskrift. H. 6—7 (1893), s. 75—111.

2375. **Arnheim, Fritz,** Urteile eines zeitgenössischen schwedischen Politikers über Friedrich den Grossen. Mitteilungen aus den Tagebüchern des Grafen Karl Gustav Tessin.
Forschungen zur Brandenburgischen und Preussischen Geschichte 1893, s. 242—250.

2376. **Höpken, A. J. v.,** riksråd, grefve, Skrifter. Samlade och i urval utgifna af *Carl Silfverstolpe*. Bd 2: Bref, Statsskrifter. VII + 769 s. Sthlm, Norstedt. Pr. 9,50.
Se nedan »Recensioner» 2521.

2377. Politische Correspondenz Friedrich's des Grossen. Bd 20. [October 1760—September 1761]. (1) + 678 s. Berlin, Duncker.

2378. **Sylwan, Otto,** Nils von Oelreich såsom censor librorum.
Historisk Tidskrift 1893, s. 123—156.

2379. **Sylwan, Otto,** P. J. Höppener, en publicist på sjuttonhundratalet.
Historisk Tidskrift 1893, s. 319—354.

2380. **Swedenborg, Emanuel,** En inlaga till Kongl. Maj:t.
Historisk Tidskrift 1893, s. 78—81.

2381. Fra generalfeltmarschal prins Carl af Hessens arkiv 1772, 1775, 1776, 1788 og 1789 ved *C. J. Anker*. (2) + 131 s. + 1 portr.
Tillægshefte til »Norsk militært tidsskrifts» 56 bind.

2382. Från Tredje Gustafs dagar. Anteckningar och minnen af E. Schröderheim, G. G. Adlerbeth och G. M. Armfelt. Ånyo utgifna af Elof Tegnér. (Se N:o 2033). H. 5—7: Gudmund Göran Adlerbeth, Historiska anteckningar. Bd 2. V + 409 s. H. 8—10: Gustaf Mauritz Armfelt, studier ur Armfelts efterlemnade papper af Elof Tegnér. Ny upplaga. Bd 1. XI + 410 s. Sthlm, Beijer. Pr. 6,50.
Se nedan »Recensioner» 2523.

2383. **Hüffer, Hermann,** Das Zerwürfnis Gustafs III von Schweden mit seiner Mutter Luise Ulrike, der Schwester Friedrichs des Grossen und die Gesandtschaft Anastasius Ludwig Menckens in Stockholm (1777—1782). Unter Mitwirkung von Fritz Arnheim.
Forschungen zur Brandenburgischen und Preussischen Geschichte 1893. Bd 6: H. 2, s. 35—108.

2384. **Fauchille, P.,** La diplomatie française et la ligue des neutres de 1780 (1776—1783). XI + 629 s. Paris, Pedone-Lauriel.
Bibliothèque internationale et diplomatique 32.

2385. **Hochschild, C. F. L.,** Gustaf III, Sofia Magdalena och Christian VII 1788.
Historisk Tidskrift 1893, s. 305—318.

2386. **Leijonhufvud, C. E.,** Bidrag till K. Södermanlands reg:tes historia efter år 1772, samlade af Ceal. 1. Ryska kriget 1788—1790.
Södermanlandsposten 1893.

2387. **Jonsson, Wilh.,** Krigshändelserna i Anjalatrakten den 1—6 maj 1790. (Med 3 bilagor och 4 kartor).
Kongl. Krigsvetenskaps-Akademiens Tidskrift 1893, s. 353—380.

2388. Kornetten Gustaf Reinhold af Klerckers anteckningar under dess fångenskap i Ryssland 1788—1790.
Skrifter utgifna af Svenska Literatursällskapet i Finland. 24. Förhandlingar och Uppsatser. 7. 1892—93, s. 48—64.

2389. **d'Armaillé,** *född de Ségur,* Grefvinnan Egmont, dotter af marskalk Richelieu, efter hennes korrespondens med Gustaf III. Öfversättning. 234 + (1) s. Sthlm, Norstedt. Pr. 3,50.

2390. **Gaulot, Paul,** Drottningens vän (Axel Fersen och Marie-Antoinette). Historisk skildring. Bemyndigad öfversättning till svenskan af E. Bay. 320 s. + 2 portr. Sthlm, L. Hökerberg. Pr. 3.

2391. **Warburg, Karl,** Karl August Ehrensvärd. En lefnadsbild från gustavianska tiden. VII + 411 + (1) s. Sthlm, Beijer. Pr. 8.
Se nedan »Recensioner» 2525.

2392. **Hammarskjöld, Agathon,** Generalen grefve Gustaf Wachtmeister, hans släkt och hans fälttåg. 1.
Historisk Tidskrift 1893, s. 197—256.

2393. **Ehrenström, Johan Albert,** Изъ историческихъ записокъ Іоанна-Альберта Эренстрема. [Ur J. A. Ehrenströms historiska anteckningar; meddel. och öfvers. af G. Synnerberg och N. Ivanin.]
Русская старина 1893: Юль—Сентябрь (Т. 79), s. 1–40. 209—267, 417—460; Октябрь—Ноябрь (Т. 80), s. 32—62, 243—252.

2394. Svenska beskickningars berättelser om främmande makter år 1793. 1. Preussen [K. E. von Carisien.] — 2. Polen [S. N. Casström.] Utgifna af *C. E. B. Taube.* IV + 201 s. Sthlm, Norstedt. Pr. 2,50.

2395. **Fryxell, Anders,** Berättelser ur svenska historien. Fortsatta af *Otto Sjögren.* D. 49: Gustaf IV Adolf. (4) + 392 s. Sthlm, Hierta. Pr. 3,50.

2396. La femme de Bernadotte [Drottning Desideria.] Par L. C. 68 s. Paris, Nilsson.

2397. Handlingar rörande Kungliga Österbottens infanteriregemente för åren 1806, 1807, 1808 och 1809.
Finsk Militär Tidskrift 1893, s. 25—34, 148—155, 328.

2398. **Savary, A. J. M. R., duc de Rovigo,** Политическая переписка генерала Савари въ 1807 г. [General Savary's politiska brefväxling under hans vistelse i S:t Petersburg år 1807. Fransk text.] С.-Петербургъ 1893. 8:o.
Сборникъ Имп. Русскаго Историческаго Общества Т. 83.

2399. Nogle aktstykker vedr. begivenhederne om Örjesö i maj 1808. (Hermed et oversigtskart).
Norsk Militært Tidsskrift 1893, s. 405—422, 444—477, 483—499.

2400. Öfverste Palmfelts affär vid Kauhajoki den 31 augusti 1808.
Finsk Militär Tidskrift 1893, s. 57—59 + 1 karta.

2401. **Bloch, A.,** Affæren ved Berby 12 September 1808.
»Værg dit Land» 1893—94, s. 3, 6—7.

2402. **Lindström, Ad.,** Öfveramiralen friherre Pukes expedition till Vesterbotten år 1809. IV + (1) + 139 s. + 5 kartor. Sthlm, Norstedt. Pr. 3.
Militärlitteratur-föreningens förlag. 65.

2403. **Kjellén, Rudolf,** Den nationella karakteren i 1809 års grundlagstiftning.
Historisk Tidskrift 1893, s. 1—22.

2404. **Wallis, Ernst,** Fersenska mordet.
Kalendern Svea. Årg. 50, s. 131—141 + 1 plansch.

2405. **Quistorp, Barthold, v.,** Geschichte der Nord-Armee im Jahre 1813. Bd 1. XI + (1) + 552 s. Bd 2. VIII + 488 s. Bd. 3. VI + 329 s. Berlin, Mittler und Sohn.

2406. **Wiehr, Ernst,** Napoleon und Bernadotte im Herbstfeldzuge 1813. XI + 496 s. + 6 Skizzen. Berlin, Cronbach.
Se nedan »Recensioner» 2529.

2407. **Björlin, Gustaf,** Kriget i Norge 1814. Efter samtidas vittnesbörd. 348 s. + 3 kartor. Sthlm. Norstedt. Pr. 4,75.
Se nedan »Recensioner» 2530.

2408. **Sars, J. E.,** Grev Wedel og den norsk-svenske union.
Nyt Tidsskrift 1892—93, s. 429—446.

2409. **Almén, Joh.,** Ätten Bernadotte. Biografiska anteckningar. Med 190 illustrationer. XII + 338 s. Sthlm, Fritze. Pr. 8.

2410. **Reuterskiöld, C. A.,** Till belysning af den svensk-norska unionsförfattningen och dess tidigare utvecklingshistoria. En statsrättslighistorisk undersökning. Akad. afh. (6) + 195 s. Sthlm, Förf. Pr. 2.

2411. Minnen ur Sveriges nyare historia samlade af *B. von Schinkel.* D. 12: Carl Johan och hans tid (1828—1844). Författad af *Oscar Alin.* Senare afdelningen (1835—1844). (3) + 274 + CXLVI + (1) s. Sthlm, Norstedt. Pr. 5,50.
Äfven utgifven under titel: *Alin, Oscar,* Carl XIV Johan och rikets ständer 1840—1841. Historisk teckning.
Se nedan »Recensioner» 2531.

2412. **Bacourt, A. de,** Une mission en Suède et en Danemark 1844.
Le Correspondant 1893, s. 628—660.

2413. Tre episoder i konung Karl XV:s lif. Ur kommendör Axel Adlersparres efterlämnade papper ordnade och utgifna af hans hustru. 82 + (1) s. Sthlm, Bonnier. Pr. 1.

2414. **Bille, C. St. A.,** Skandinavisk Fata Morgana. Brudstykker af endnu icke nedskrevne Livserindringer.
Tilskueren 1893, s. 415—420. (Berör händelserna 1863—64.)

2415. **Varenius, Otto,** Nyare unionell litteratur och olika unionella rättsåskådningar. Kritisk framställning. 120 s. Upsala, Akad. bokh. Pr. 1.
Afd. 1 och 2 äro tryckta i Svensk tidskrift 1892; afd. 3 med några smärre förändringar i samma tidskrift 1893.
Se nedan »Recensioner» 2533.

2416. **Varenius, Otto,** Den gemensamme utrikesministern och likställigheten. 34 s. Upsala, Akad. bokh. Pr. 10 öre.
Denna broschyr är förut utgifven såsom N:o 2 bland »Skrifter utgifna af förbundet Sveriges Rätt».

2417. **Varenius, Otto,** Konsulatfrågan. 58 + (1) s. Upsala, Akad. bokh. Pr. 25 öre.

2418. **Kjellén, Rudolf,** Unionen sådan den skapades och sådan den blifvit. 1. Den ursprungliga unionen. 51 s. Sthlm, Beijer. Pr. 25 öre.
Föreningen Heimdals folkskrifter. 1.
Se nedan »Recensioner» 2534.

2419. Om Norges rätt och Norges pligt. Ett ord till de förenade rikenas begge folk af En svensk unionsvän. 29 s. Göteborg, Wettergren & Kerber. Pr. 60 öre.

2420. En unionell brefväxling. (Aftryck ur Aftonbladet.) 84 s. 16:o. Sthlm, Aftonbladet. Pr. 15 öre.

2421. **Stang, Emil,** Tale den 29:de November 1893. 15 s. Kristiania.
Bilag til »Den vestl. Tidende» 1893 N:o 302.

2422. **Ræder, Munch,** Unionen og egen udenrigsminister. 92 s. Kristiania, Aschehoug. Pr. 80 öre.

2423. **Sars, J. E.,** Den norsk-svenske unions historiske retsgrund.
Nyt Tidsskrift 1892—1893, s. 116—123, 225—244.

2424. **Sars, J. E.,** Unionsspörsmaalet.
Nyt Tidsskrift 1892–1893, s. 50—56.

2425. **Sars, J. E.,** Unionen och Europa.
Nyt Tidsskrift 1892—1893, s. 539—559.

2426. **Berlin, Knud,** Svensk-norske Unionskonflikter.
Tilskueren 1893, s. 122—142, 220—240.

Genealogi, Biografi och Heraldik.

2427. **Cordt, Benjamin,** Zur Geschichte des Adelsgeschlechts und Familienarchivs der Grafen de la Gardie.
Sitzungsberichte der gelehrten Estnischen Gesellschaft zu Dorpat 1892, s. 34—46.

2428. **Feuk, L.,** Miniatur-bilder af bemärkta prestmän i Lunds stift på 1800-talet. 156 s. + 68 portr. Malmö, Envall & Kull. Pr. 3.

2429. **Fries, Th. M.,** Bidrag till en lefnadsteckning öfver Carl von Linné. 48 s. + 3 stamtaflor. Pr. 75 öre.
Upsala universitets Årsskrift 1893. Program.

2430. **Hammarskjöld, Agathon,** Svenska amiraler under sjuttonhundratalet. 1: Anton Johan Wrangel och Georg Herman af Trolle.
Ny Illustrerad Tidning 1893, s. 366, 373—374, 376—377, 382—383, 399—400, 412, 435, 437—438.

2431. **Herdaminne,** Upsala ärkestifts. Ny följd. D. 4: 1. Utg. af *Ludv. Nyström.* (2) + 352 s. Upsala, Akademiska bokh. Pr. 3,50.

2432. **Kyrkbok,** Fransk-lutherska församlingens i Stockholm, 1688—1791.
Svenska Autograf-Sällskapets Tidskrift. D. 2, s. 114—120, 135—139.

2433. **Lindström, G.,** Die Rathslinie von Wisby. 22 s. Separatexemplar.
Zeitschrift des Vereins für Lübeckische Geschichte und Alterthumskunde 1893.

2434. **Matrikel,** Die, der Universität Rostock. Herausg. v. *A. Hofmeister.* 3,1. 1611—1651. 168 s. 4:o. Rostock, Stillerschen Buchhandlung.

2435. **Rechenskap,** Anno 1617–1648, på brudednar, som äro vide i Stasskyrkian (S:t Nicolai kyrka i Stockholm).
Svenska Autograf-Sällskapets Tidskrift 1893. Bilagor.

2436. **Universitäts-Matrikeln,** Aeltere. 2: Universität Greifswald. Aus der Originalhandschrift unter Mitwirkung von *Georg Liebe, Emil Theuner, Herm. Granier* und *Herm. v. Petersdorff.* Herausgegeb. v. *E. Friedländer.* Bd. 1: 1456—1645. XXI + 635 s. Leipzig, Hirzel.
Publicationen aus den k. preuss. Staatsarchiven. Bd 52.
Se nedan »Recensioner» 2535.

2437. **Wrangel, F. U.,** En vapenbok från medeltiden. (Med facsimile.)
Svenska Autograf-Sällskapets Tidskrift. D. 2, s. 121—128.

2438. **Ättartal,** Svenska, för år 1893 afsedda att utgöra tidskrift för svensk slägtkunskap och slägtforskning samt slägtbok och slägtkalender. [Utg. af *V. Örnberg.*] XVI + 528 s. Sthlm, Förf. Pr. 4,50.

Krigshistoria.

2439. **Betänkande,** Underdånigt, af kommitterade för granskning af inskriptionerna å arméns fanor och standar afgifvet den 2 april 1892. 150 + (2) s. Sthlm.

2440. **[Lagercrantz, E.]**, Ett bidrag till frågan om Konungens Svea Lifgardes traditioner.
Historisk Tidskrift 1893, s. 355—378.

2441. **Mankell, J.**, Öfversikt af svenska krigens och krigsinrättningarnes historia. D. 2: Nyare tiden 1526—1611. Bd 1: Krigshistoria 1526—1592. H. 1: Krigshistoria under Gustaf I:s och Erik XIV:s regeringar. VIII + 357 s. + 4 kartor. Sthlm, Norstedt. Pr. 4,50.
Militärlitteratur-föreningens förlag. 61, 2.

Litteratur- och Konsthistoria.

2442. **Flodmark, Johan,** Stenborgska skådebanorna. Bidrag till Stockholms teaterhistoria. XVI + 554 s. + 1 pl. + portr. + 13 s. musikb. Sthlm, Norstedt. Pr. 7,50.
Se nedan »Recensioner» 2537.

2443. **Lewenhaupt, Eugène,** Johan Heysig-Ridderstjerna. 2.
Samlaren 1893, s. 43—96.

2444. **Ljunggren, Gustaf,** Svenska vitterhetens häfder efter Gustaf III:s död. D. 5: Striden emellan gamla och nya skolan 1815—1821. H. 3' s. 321—482. Lund, Gleerup. Pr. 2.

2445. **Schück, Henrik,** Lars Wivallius hans lif och dikter. 1. Biografi. 266 + (1) s. Upsala. Pr. 6.
Skrifter utgifna af Svenska Litteratursällskapet. 13: 1.
Se nedan »Recensioner» 2538.

2446. **Schück, Henrik,** Marsk Stigs-visorna.
Nordisk Tidskrift 1893, s. 21—44.

2447. **Steffen, Richard,** Våra första reformationsskrifter och deras författare.
Samlaren 1893. Extra Häfte, s. 5—61.

2448. **Wieselgren, Harald,** Leopold och Reuterholm. 2.
Samlaren 1893, s. 27—42.

Statsrätt och Juridik m. m.

2449. **Dahlberg, Bror Herman,** Bidrag till svenska fattiglagstiftningens historia intill midten af adertonde århundradet. Akad. afh. 103 + (1) + 36 s. Upsala, Förf.

2450. **Nilsson, Johannes,** Bidrag till ärfdabalkens historia 1686—1736. 2. Källskrifter. 1. Förslagen till ärfdabalk. VIII + 255 + (1) s. Upsala, Akad. bokh. Pr. 4,50.
Upsala Universitets Årsskrift 1892. Rätts- och Statsvetenskaper. 1.

Bibliografi.

2451. **Josephson, Aksel G. S.,** Avhandlingar ock program utgivna vid svenska och finska akademier och skolor under åren 1855—90. Bibliografi. Med förord af bibliotekarien Claes Annerstedt. D. 1: H. 3—4, s. 113—264 + VIII s. Upsala, Lundequistska bokh. Pr. 4.

2452. **[Kjellberg, C.]**, Uppsala stads arkiv.
Historisk Tidskrift 1893, s 378—380.

2453. **Sakregister** till Rikets ständers protokoll med bihang för tiden f. o. m. år 1809 t. o. m. år 1866. D. 1—2. 4:o. 1: XII + 1064 s 2: IV + 1106 s Sthlm, Deleen. Pr. 20.
Utarb. af Johan Johansson i Noraskog.

2454. **Setterwall, Kristian,** Svensk historisk bibliografi 1892. 19 s. Bilaga till Historisk Tidskrift 1893. 50 Separatexemplar.

2455. **Snoilsky, Carl,** Svenska historiska planscher. 1. 1499—1634.
Kongl. Bibliotekets Handlingar. 15, s. 1—76.

2456. **Taube, B.** och **Bergh, Severin,** Förteckning öfver samlingen af originaltraktater i svenska riksarkivet. 1.
Meddelanden från Svenska Riksarkivet. XVII, s. 99—154.

Topografi.

2457. **Berg, Wilhelm,** Augustinerklostret i Konungahälla.
Bidrag till kännedom om Göteborgs och Bohusläns fornminnen och historia, utgifna på föranstaltande af länets fornminnesförening 1893. Bd 5, s. 187—314 + 6 s. + 19 pl. + 3 kartor.

2458. **Berg, Wilh.,** Samlingar till Göteborgs historia. Bd 3: Christine kyrkas böcker. H. 6—7, s. 815—1099 + (3) s. Göteborg, Wettergren & Kerber. Pr. 5.

2459. **Hildebrand, Hans,** Visby och dess minnesmärken. Med teckningar af Robert Haglund. H. 3—8. (Se N:o 2105) s. 45—136 + 6 etsn. Sthlm, Wahlström & Widstrand. Pr. 2 kr. häftet.

2460. **Hult, Karl,** Ljusnarsbergs krönika. H. 2. 513 s. Kopparberg, Förf. Pr. 3.

2461. Noraskogs arkiv. Bergshistoriska samlingar och anteckningar. Utg. af *Johan Johansson.* (Se N:o 1785). H. 4, Beskrifning öfver Nora socken upprättad åren 1850—58 af E. E. Öman. 208 s. + 2 kartor. Sthlm. Pr. 3.
Ej i bokhandeln.

2462. **Nyblom, C. R.,** Upsala domkyrka.
Ord och Bild 1893, s. 339—369.

2463. **Olsson, P.,** Några upplysningar om ödesbölen i Jämtlands län.
Jämtlands läns fornminnesförenings tidskrift. Bd 1, s. 77—88.

2464. [**Trolle-Bonde, Carl**], Kjesäter. Anteckningar ur familjearkivet och gårdshandlingarna m. m, 220 s. + 4 pl. + 7 tab. + 1 karta. Sthlm, Samson & Wallin. Pr. 6.

Kulturhistoria.

2465. **Brolén, C. A.,** Bidrag till Västerås läroverks historia. Läroverksprogram. 40 s. 4:o. Västerås.

2466. **Hjelt, Otto E. A.,** Svenska och finska medicinalverkets historia 1663—1812. D. 3. (2) + XIII + 793 s. Helsingfors.

2467. **Schück, Henrik,** Om den äldsta bokhandeln i Sverige.
Festskrift med anledning af svenska bokförläggareföreningens femtioårsjubileum den 4 Dec. 1893, s. 1—80.

2468. **Stieda, W.,** Hamburgische Gewerbetreibende im Auslande. 1. Hamburgische Seidenweber in Kopenhagen und Stockholm.
Zeitschrift des Vereins für Hamburgische Geschichte. Bd 9 (1893), s. 421—429.

2469. **Tegnér, Elof,** Familjeinteriörer från trettioåriga krigets tid. Anteckningar ur gamla papper.
Ord och Bild 1893, s. 145—159.

2470. **Wieselgren, Harald,** Firman Lind i Örebro och Stockholm. Ett blad ur vår odlings häfder.
»Ur Skilda Portföljer.» Literärt album 1893, s. 12—34.

2471. **Wrangel, Evert,** Jubelfesten 1693. Ett bidrag till Storhetstidens kultur- och literaturhistoria.
Samlaren 1893. Extra Häfte, s. 65—114.

Kyrkohistoria.

2472. **Ahnfelt, Otto,** Laurentius Petri handskrifna kyrkoordning af år 1561. 40 s. 4:o. Lund, Förf.

2473. **Lundström, Herman,** Bidrag till kännedomen om Olaus Martini's episkopala verksamhet.
Samlaren 1893. Extra Häfte, s. 115—143.

2474. **Myrberg, O. F.,** Olai Petri svar på tolf spörsmål om den evangeliska och den påfviska läran. En hufvudskrift från den svenska reformationens tid jämte tvenne reformationstal hållna i Uppsala 1891 och 1893. 120 s. Sthlm, Norstedt. Pr. 1,25.

2475. **Quensel, Oscar,** Bidrag till svenska liturgiens historia. II: 2. Det svenska högmässoritualets historia intill 1614. 65—218 + (1) s. Upsala, Lundequistska bokhandeln. Pr. 3.

2476. **Norberg, Otto,** Svenska kyrkans mission vid Delaware i Nord-Amerika (i f. d. kolonien Nya Sverige). X + 231 + (1) s. + 2 pl. + 4 portr. + 1 karta. Sthlm, A. V. Carlson. Pr. 2,75.
Se nedan »Recensioner» 2542.

Finland och Östersjöprovinserna.

2477. **Aspelin, H. Em.,** Wasa stads historia. D. 2: H. 1, s. 319—576. Nikolaistad, Aspelin. Pr. 5 m.

2478. **Bahrfeldt, M.,** Die Münzen und das Münzwesen der Herzogthümer Bremen und Verden unter schwedischer Herrschaft 1648—1719. Zugleich Beiträge zur deutschen Geld und Münzgeschichte des 17. Jahrhunderts. 156 s. + 5 Tafeln. Hannover, Jänecke.

2479. **Bienemann, Fr.,** Zur Gründungsgeschichte der zweiten schwedisch-livländischen Universität in Dorpat.
Mittheilungen aus der livländischen Geschichte. Bd 15, s. 398—420.

2480. **Bonsdorff, Carl v.,** De finska städernas representation intill frihetstiden.
Historiallinen Arkisto 13 (1893), s. 1—79.
Se nedan »Recensioner» 2543.

2481. **Finland** i 19 seklet framstäldt i ord och bild af finska skriftställare och konstnärer. [Utgifvare: L. Mechelin]. 362 s. + 1 blad + 8 s. + 1 blad. St. 4:o. Sthlm, Geber. Pr. 24.

2482. **Handlingar** rörande finska kyrkan och pre[illegible]
stöd af allmänna medel i tryck utgifna af *K*[illegible]
1627—1651. Jämte tillägg till första samlinge[illegible]
Jyväskylä, Förf.

2483. **Handlingar** rörande förvaltningen i [illegible]
af *J. R. Danielson.* XVII + L[illegible]
Suomalaisen Kirjallisuuden. Pr. 6[illegible]

2484. **Hausen, Reinh.,** Ur den finska landtadelns lif under 1600-talet. Skrifter utgifna af Svenska Literatursällskapet i Finland. 24. Förhandlingar och Uppsatser. 7. 1892—93, s. 20—47.

2485. **Hultin, Arvid,** Ett prässätal i Åbo i slutet af 17:de seklet. Skrifter utgifna af Svenska Literatursällskapet i Finland. 24. Förhandlingar och Uppsatser. 7. 1892—93, s. 83—88.

2486. **Lagus, Gabriel,** Ur Wiborgs historia. Minnesskrift utgifven på Wiborgs stads bekostnad. 1. (4) + XX + 222 + (2) + XLIV s. + 5 pl. Wiborg.

2487. **Lagus, Wilhelm,** Åbo akademis studentmatrikel. H. 5, s. 225—472. Skrifter utgifna af Svenska Literatursällskapet i Finland. 11: 5.

2488. **Leinberg, K. G.,** Meddelanden angående Nådendals kloster. Skrifter utgifna af Svenska Literatursällskapet i Finland. 24. Förhandlingar och Uppsatser. 7. 1892—93, s. 119—123.

2489. **Leinberg, K. G.,** Skolstaten i nuvarande Åbo stift och dettas förra andel af Kuopio stift intill den 1 Juli 1870. VIII + 408 s. Helsingfors. Pr. 6 m.
Bidrag till kännedom af Finlands natur och folk. Utg. af Finska Vetenskaps-Societeten. H. 53.

2490. **Neovius, Ad.,** Kyrkornas i Borgå stift inventariipersedlar, bibliotek och arkiv. (3) + LXXXIV + 183 s. Kuopio, Förf. Pr. 4 m. 25 p.
Specialkatalog öfver Domkapitelsarkivet i Borgå. 2.

2491. **Poelchau, Arthur,** Die livländische Geschichtsliteratur im Jahre 1891. (1) + 95 s. Riga, N. Kymmel.

2492. **Protocoller** hållna hos det hedervärda Bondeståndet vid landtdagen i Borgå år 1809. Utg. af *E. Lagerblad.* (3) + 282 s. Helsingfors. Pr. 5 m. 50 p.
Skrifter utgifna af Svenska Literatursällskapet i Finland. 25.

2493. **Råbergh, Herman,** Teologins historia vid Åbo universitet. D. 1: 1640—1713. (2) + 187 + (1) s. Pr. 3 m.
Skrifter utgifna af Svenska Literatursällskapet i Finland. 23.
Se nedan »Recensioner» 2545.

2494. **Schybergson, M. G.,** En skrift af Hartvig Henriksson Speitz. Skrifter utgifna af Svenska Literatursällskapet i Finland. 24. Förhandlingar och Uppsatser. 7. 1892—93, s. 79—82.

2495. **Schybergson, M. G.,** Mikael Speranski, 1. (med porträtt). Finsk Tidskrift 1893. Bd 2, s. 407—422.

Allmän historia.

2496. **Dalsjö, M.,** Kejsar Augusti sekularfest enligt nyaste upptäckter och forskningar. Läroverksprogram. 23 s. 4:o. Kristianstad.

2497. **Höjer, Magnus,** Från franska revolutionens dagar. Några hundraårsminnen. (6) + 244 s. + 6 portr. Sthlm, Geber. Pr. 3,75.

2498. **Svedelius, W. E.,** Maria Stuart och Elisabeth. Historisk betraktelse. (1) + 229 + (1) s. + 2 portr. Sthlm, Norstedt. Pr. 2,50.
Särtryck ur den år 1872 utgifna delen af W. E. Svedelii, Smärre skrifter.

Recensioner.

2499. Hanseakten aus England 1275 bis 1412. Bearbeitet von Karl Kunze. (Se N:o 1642, 1864 o. 2152.)
Rec. i The English Historical Review 1893, s. 344—346 af *R. Lodge.*

2500. **Lindström, G.,** Anteckningar om Gotlands medeltid. 1. (Se N:o 1955.)
Rec. i Historisk Tidskrift 1893, s. 10—11 af *Hs Hd.* [*Hans Hildebrand.*]

2501. Liv-, Est- und Curländisches Urkundenbuch. Bd. 9. Herausgeg. v. Herman Hildebrand. (Se N:o 1381.)
Rec. i Deutsche Litteraturzeitung 1893, s. 148—149 af *Dietrich Schäfer;* i Göttingische gelehrte Anzeigen 1893, s. 94—96 af *J. Girgensohn.*

2502. Hanserecesse von 1431—1476. Bearbeitet von *Goswin Frhr. von der Ropp.* Bd 7: 1473—76. (Se N:o 1964.)
Rec. Altpreussische Monatsschrift 1893, s. 363—364 af *M. P.*

2503. **Hammarskjöld, Agathon,** Bilder ur svenska flottans historia. 1. Flottans första stora sjötåg. (Se N:o 2283.)
Rec. i »Vort Försvar». Aarg. 13, 27 Augusti af *Axel Larsen.*

2504. **Ahnfelt, Otto,** Utvecklingen af svenska kyrkans ordning under Gustaf den förstes regering. (Se N:o 2290.)
Rec. i Historisk Tidskrift 1893, s. 34—38 af *Ehd.* [*Emil Hildebrand.*]

2505. Litteratur om Uppsala möte.
Rec. i Historisk Tidskrift 1893, s. 28—32 af *Ehd.* [*Emil Hildebrand.*]

2506. **Klopp, Onno,** Der dreissigjährige Krieg bis zum Tode Gustav Adolfs 1632. Bd 1. (Se N:o 1981.)
Rec. i Mittheilungen des Instituts für oesterreichische Geschichtsforschung 1893, s. 379—381 af *A. Huber.*

2507. **Malmström, Oscar,** Bidrag till Svenska Pommerns historia 1630—1653. (Se N:o 1979.)
Rec. i Historisk Tidskrift 1893, s. 22—25 af *G. R. F.* [*G. R. Fåhræus.*]

2508. **Opitz, Walter,** Die Schlacht bei Breitenfeld. (Se N:o 1984.)
Rec. i Neues Archiv für Sächsische Geschichte und Altertumskunde 1893, s. 153—155 af *J. Krebs.*

2509. **Tæglichsbeck, F.,** Die Gefechte bei Steinau an der Oder vom 29. August bis 4. September 1632. Das Treffen bei Steinau an der Oder am 11. Oktober 1633. (Se N:o 1363.)
Rec. i Historische Zeitschrift 1893. Bd 70, s. 505—507 af *Karl Wittich.*

2510. **Diemar, Hermann,** Untersuchungen über die Schlacht bei Lützen (16 November 1632). (Se N:o 1406 o. 2166.)
Rec. i Historische Zeitschrift 1893. Bd 70, s. 500—505 af *Karl Wittich.*

2511. **Irmer, Georg,** Die Verhandlungen Schwedens und seiner Verbündeten mit Wallenstein und dem Kaiser. Bd 3: 1633—34. (Se N:o 1680.)
Rec. i Forschungen zur Brandenburgischen und Preussischen Geschichte 1892, s. 641—643 af *O. M.*

2512. **Heimer, August,** De diplomatiska förbindelserna mellan Sverige och England 1633—1654. (Se N:o 1990.)
Rec. i Historisk Tidskrift 1893, s. 25—28 af *G. R. F.* [*G. R. Fåhræus.*]

2513. **Struck, Walter,** Die Schlacht bei Nördlingen im Jahre 1634. (Se N:o 2321.)
Rec. i Jahresbericht der Görres Gesellschaft 14, s. 723.

2514. Rikskansleren Axel Oxenstiernas skrifter och brefvexling. Senare afdelningen. Bd. 3—5. (Se N:o 1407, 1683 o. 2312.)
Rec. i Historisk Tidskrift 1893, s. 53—58 af *A. Rfs. [Aron Rydfors]*; i Revue Historique 1893. T. 53, s. 168—169 af *A. Waddington*; i Mittheilungen des Instituts für oesterreichische Geschichtsforschung 1893, s. 381—382 af *Dietrich Schäfer.*

2515. Svenska Riksrådets Protokoll. 6. 1636. H. 1—2, utg. genom *Severin Bergh.* (Se N:o 1206 o. 1682.)
Rec. i Historische Zeitschrift 1893. Bd 71, s. 340—341 af *F. Arnheim.*

2516. Urkunden und Actenstücke zur Geschichte des Kurfürsten Friedrich Wilhelm von Brandenburg. Bd 12. (Se N:o 2008.)
Rec. i Literarisches Centralblatt 1893, s. 277—278 af *K.—L.*

2517. **Fåhræus, G. R.,** Om förändringen af Sveriges allianssystem åren 1680—1682 i dess sammanhang med de europeiska förvecklingarna. (Se N:o 1698.)
Rec. i Historische Zeitschrift 1893. Bd 71, s. 341 af *F. Arnheim.*

2518. Karl XII:s egenhändiga bref. Utg. af *Ernst Carlson.* (Se N:o 2348.)
Rec. i Svensk Tidskrift 1893, s. 530—534 af *C. H. H.*

2519. **Buchholtz, A.,** Beyträge zur Lebensgeschichte Joh. Rein. Patkuls. (Se N:o 2350.)
Rec. i Historisk Tidskrift 1893, s. 79—84 af *Otto Sjögren.*

2520. **Malmström, Carl Gustaf,** Sveriges politiska historia från konung Karl XII:s död till statshvälfningen 1772. Andra uppl., delvis omarbetad. D. 1. (Se N:o 2365.)
Rec. i Historisk Tidskrift 1893, s. 43—53 af *Ludvig Stavenow*; i Svensk Tidskrift 1893, s. 530—534 af *C. H. H.*

2521. Riksrådet grefve A. J. v. Höpkens skrifter, samlade och i urval utgifna af *C. Silfverstolpe.* Bd 2. (Se N:o 2376.)
Rec. i Historisk Tidskrift 1893, s. 1—7 af *L. S. [Ludvig Stavenow.]*; i Revue d'histoire diplomatique 1893, s. 605—606 af *C. S.*

2522. **Odhner, C. T.,** Minne af riksrådet m. m. grefve Ulrik Scheffer (Se N:o 2036.)
Rec. i Historisk Tidskrift 1893, s. 7—10 af *—rst— [Carl Silfverstolpe.]*

2523. Från Tredje Gustafs dagar. Anteckningar och minnen af E. Schröderheim, G. G. Adlerbeth och G. M. Armfelt. Ånyo utgifna af *Elof Tegnér.* (Se N:o 2033 o. 2382.)
Rec. i Svensk Tidskrift 1893, s. 19—20 af *C. H. H.*

2524. **Fryxell, Anders,** Berättelser ur svenska historien. Fortsatta af *Otto Sjögren.* D. 48. (Se N:o 1720 o. 2032.)
Rec. i Nordisk Tidskrift 1893, s. 236—244 af *Agut.*

2525. **Warburg, Karl,** Karl August Ehrensvärd. En lefnadsbild från gustavianska tiden. (Se N:o 2391.)
Rec. i Nordisk Tidskrift 1893, s. 283—306 af *Agathon Hammarskjöld.*

2526. **Ankarsvärd, Mikael,** Minnen från åren 1788—1790. (Se N:o 2038.)
Rec. i Finsk Tidskrift 1893. Bd 2, s. 310—311 af *George Granfelt.*

2527. **Key-Åberg, Karl Wilh. Vikt.,** De diplomatiska förbindelserna mellan Sverige och Storbritannien under Gustaf IV Adolfs senaste regeringsår (7 sept. 1807—13 mars 1809.) (Se N:o 1730.)
Rec. i Historische Zeitschrift 1893. Bd 71, s. 343 af *F. Arnheim.*

2528. **Sandegren, Magnus,** Till historien om statshvälfningen i Sverige 1809. (Se N:o 1454.)
Rec. i Historische Zeitschrift 1893. Bd 71, s. 343—344 af *F. Arnheim.*

2529. **Wiehr, Ernst,** Napoleon und Bernadotte im Herbstfeldzuge 1813. (Se N:o 2406.)
Rec. i Historisk Tidskrift 1893, s. 84—89 af *G. Dunér;* i Literarisches Centralblatt 1893, s. 1463—1464; i Preussische Jahrbücher. Bd 73, s. 153—158 af *Roloff;* i Jahresbericht der Görres Gesellschaft 14, s. 724; i National Zeitung 46, N:o 418—21 af *F. Arnheim.*

2530. **Björlin, Gustaf,** Kriget i Norge 1814. (Se N:o 2407.)
Rec. i Morgonbladet 1893. N:o 610, 617 af *Yngvar Nielsen;* i Historisk Tidskrift 1893, s. 89—92 af *Nils Höjer;* i Svensk Tidskrift 1893, s. 530—534 af *C. H. H.*

2531. **Alin, Oscar,** Karl Johan och hans tid. (1828—1844.) (Se N:o 2411.)
Rec. i Historisk Tidskrift 1893, s. 17—21 af *C. H. H.*

2532. **De Geer, Louis,** Minnen. D. 1—2. (Se N:o 2060.)
Rec. i Tilskueren 1893, s. 835—880 af *C. St. A. Bille.*

2533. **Varenius, Otto,** Nyare unionell litteratur och olika unionella rättsåskådningar. (Se N:o 2415.)
Rec. i Historisk Tidskrift 1893, s. 66—73 af *S. C. [Sam Clason.]*

2534. **Kjellén, Rudolf,** Unionen sådan den skapades och sådan den blifvit. (Se N:o 2418.)
Rec. i Historisk Tidskrift 1893, s. 66—73 af *S. C. [Sam Clason.]*

2535. **Friedländer, E.,** Aeltere Universitäts-Matrikeln. 2. Universität Greifswald. Bd 1: 1456—1645. (Se N:o 2429.)
Rec. i Literarisches Centralblatt 1893, s. 1742—1743 af *K.*

2536. **Petrelli, T. J.,** Anteckningar om svenska och finska fanor och standar under konungarne Karl X Gustaf och Karl XI intill 1686. (Se N:o 2085.)
Rec. i Finsk Militär Tidskrift 1893, s. 104—105 af *—na;* i Militært Tidsskrift (Kjöbenhavn) 1893, s. 643—653 af *H. W. Harbou.*

2537. **Flodmark, Johan,** Stenborgska skådebanorna. Bidrag till Stockholms teaterhistoria. (Se N:o 2442.)
Rec. i Nordisk Tidskrift 1893, s. 467—471 af *Oscar Levertin.*

2538. **Schück, Henrik,** Lars Wivallius. 1. Biografi. (Se N:o 2445.)
Rec. i Ord och Bild 1893, s. 275—278 af *Oscar Levertin.*

2539. **Sylwan, Otto,** Sveriges periodiska literatur under frihetstidens förra del (till midten af 1750-talet.) (Se N:o 2087.)
Rec. i Literarisches Centralblatt 1893, s. 1234—1235 af *—gk.*

2540. **Berg, Wilhelm,** Göteborgs stift under 1700-talet. (Se N:o 2100.)
Rec. i Historisk Tidskrift 1893, s. 58—66 af *A. H. L. [Herman Lundström.]*

2541. **Trolle-Bonde, Carl,** Trolleholm. (Se N:o 2107.)
Rec. i Svenska Turistföreningens Årsskrift 1893, s. 170—176 af *F. U. Wrangel.*

2542. **Norberg, Otto,** Svenska kyrkans mission vid Delaware. (Se N:o 2476.)
Rec. i Historisk Tidskrift 1893, s. 12—13 af *C. H. H.*

2543. **Bonsdorff, C. v.,** De finska städernas representation intill frihetstiden. (Se N:o 2480.)
Rec. i Finsk Tidskrift 1893. Bd 2, s. 308.

2544. **Golovin, Wladimir,** Blad ur Finlands nutid och forntid. Originalupplagan utg. af *Georg Fraser.* (Se N:o 1829.)
Rec. i Historische Zeitschrift 1893. Bd 71, s. 345—346 af *F. Arnheim.*

2545. **Råbergh, Herman,** Teologiens historia vid Åbo universitet. D. 1: 1640—1713. (Se N:o 2493.)
Rec. i Finsk Tidskrift 1893. Bd 2. s. 304—308 af *I. A. H.*

2546. **Seraphim, E.** und **A.,** Aus Kurlands herzoglicher Zeit. (Se N:o 2136.)
Rec. i Deutsche Litteraturzeitung 1893, s. 399 af *v. d. Brüggen.*

Svenska Historiska Föreningens årssammankomst i Stockholm den 26 februari 1894.

Sedan f. d. riksarkivarien Malmström öppnat sammankomsten, upplästes af sekreteraren följande

Årsberättelse för 1893.

Antalet medlemmar, som erlägga årsafgift, har under året uppgått till omkring 1,000; det har sålunda något nedgått sedan 1892. H. K. H. Hertigen af Västergötland har under året behagat inträda i Föreningen såsom ständig medlem. Dessutom har ständig ledamotsafgift erlagts af svensk-norske envoyén i Rom, Carl Bildt, och kabinettskammarherren, grefve Fredrik Wachtmeister på Tistad. Föreningens grundfond uppgår sålunda till 4,500 kronor.

Någon förändring i Föreningens styrelse har under året ej ägt rum. Den har haft sina två sedvanliga sammanträden.

Om resultatet af den särskilda publikation, »Öfverste Mikael Anckarsvärds Minnen från åren 1788—90», som Föreningen 1892 utgifvit, kunna fullständiga upplysningar ännu icke lämnas, enär först 1894 fullständig redovisning från bokhandeln inflyter. Innan dess har styrelsen ej ansett lämpligt att fortsätta med några nya publikationer.

Föreningens litterära verksamhet har sålunda under året inskränkt sig till utgifningen af Historisk Tidskrifts trettonde årgång, som fortfarande haft att glädja sig åt ett växande antal ordinarie eller extraordinarie medarbetare. Medan bidragen under de första åren af Föreningens tillvaro inflöto tämligen sparsamt, har antalet efter hand alltmera ökats, och det vill däraf synas som ett af syftemålen med Föreningens bildande, »att utgöra en föreningspunkt för de historiska studiernas idkare», vore på väg att uppnås.

Om Föreningens ekonomiska ställning upplyser den af utsedda revisorer afgifna berättelsen.

Därefter upplästes följande

Revisionsberättelse.

Af Svenska Historiska Föreningen utsedde att granska de af Föreningens skattmästare förda räkenskaper för år 1893, få undertecknade, efter verkställdt uppdrag, härom afgifva följande berättelse:

Inkomsterna hafva varit följande:

Saldo från 1892	kr.	10,004: 28.
887 årsafgifter à 5 kronor	»	4,435: —
8 afgifter genom postprenumeration à 4,54	»	36: 32.
H. K. H. Kronprinsens årsafgift	»	50: —
3 ständiga ledamotsafgifter	»	225: —
1 afgift 1893—1897	»	25: —
Afgifter från Danmark för 1892	»	152: 15.
» » Norge » »	»	147: 90.
För direkt försäljning (308 ex.) af »Anckarsvärds Minnen»	»	462: —
Redovisning från Samson & Wallin	»	126: —
» » Fritze	»	305: 50.
För försålda häften	»	68: 50.
Räntor	»	333: —
Summa inkomster	kr.	16,370: 65.

Utgifterna:

Å Redaktionskonto	kr.	2,335: —
Å Boktryckarekonto	»	3,749: 02.
Å Distributionskonto	»	273: 15.
Å Diversekonto	»	591: 96.
Summa utgifter	kr.	6,949: 13.
Behållningen till 1894 utgör således	»	9,421: 52.
Summa	kr.	16,370: 65.

Af behållningen äro insatta

I Sveriges Riksbank:

Å depositionsräkning	»	3,500: —

I Stockholms Handelsbank:

Å depositionsräkning	kr.	2,000: —
Å folioräkning	»	3,500: —
Kontant i kassan	»	421: 52.
Summa	kr.	9,421: 52.

Revisorerna få vitsorda, att räkenskaperna äro, liksom föregående år, förda med all möjlig omsorg och fullständigt verificerade, till följd hvaraf full decharge åt styrelsen tillstyrkes.

Stockholm den 23 Febr. 1894.

Harald Wieselgren. Bibliotekarie. *Otto Bergström.* Kapten.

Med anledning af denna revisionsberättelse beviljades styrelsen ansvarsfrihet för år 1893.

Styrelsens medlemmar återvaldes.

Till revisorer återvaldes kapten O. Bergström och bibliotekarien H. Wieselgren samt till deras suppleanter amanuenserna d:r S. Bergh och d:r B. Lundstedt.

Lektor E. Hildebrand höll ett föredrag om »En brytning i Sveriges historia för 300 år sedan».

Medföljer Hist. Tidskrift 1894.

Svea lifgardes traditioner.

Genmäle.

I 4:e häftet af Historisk tidskrift för år 1893 har en författare, som tecknar sig med signaturen E. L., underkastat frågan om Svea Lifgardes härstamning en förnyad granskning, då det synts honom, som om de i den s. k. fankommittéens betänkande »förebragta bevisen ej varit fullt öfvertygande, som de åberopade källorna kunde tolkas på annat sätt». Hans granskning är dock icke så mycket riktad mot kommitterade själfva, — då, anser han, det ligger i sakens natur, att en jury sådan som nämnda kommitté till största delen blir beroende af de förutgångna forskningarna och de därpå grundade utredningarna,[1] — som fastmera mot den eller dem, som verkställt dessa förarbeten, eller, med andra ord, generalstabens krigshistoriska afdelning. Det torde därför närmast tillkomma mig, hvars plikt det var att leda och ansvara för krigshistoriska afdelningens arbete, att bära följderna af detta ansvar och till den ändan också ingå i svaromål mot E. L.

Kommitterade hafva sagt,[2] att det svaga sammanhanget mellan Gustaf II Adolfs garde och Kristinas icke synes kunna berättiga (det senare) till några grundade arfsanspråk. E. L. åter anser,[3] att Svea Lifgarde (hvars arfsföljd från Kristinas garde är oomtvistad) är »med *starka* band förenadt» med Gustaf II Adolfs garde. Han grundar detta sitt påstående därpå,[4] att »den del af gardets äldre personal, som längre eller kortare tid tillhört det »Nya gardet» och sålunda bildat den sammanhållande länken mellan gardet före och efter 1633» varit »betydligt större än i utredningen påståtts, nämligen:

27 man, som kvarlämnats i Sverige vid Gustaf II Adolfs afresa till kriget;

25 man af Leibcompagnie, som deltagit i fälttåget;

26 blårockar;

summa 78 man.»

Af dessa 78 man, upplyser E. L., skulle ännu den 29 no[illegible] 1634 funnits kvar vid gardet följande:

---

[1] Jag erinrar dock, att riksarkivarien i densamma hade säte [illegible]

[2] Kommittébetänkandet sid. 35.

[3] Historisk tidskrift 1893, sid. 368.

[4] Historisk tidskrift 1893, sid. 363.

6 man af det i Sverige kvarlämnade manskapet;
20 man af Konungens Lifkompani, som deltagit i fälttåget;
17 blårockar.

Summa 43 man (däraf 9 befäl). 29 % af gardeskompaniets 146 man, hade sålunda tillhört gardets äldre personal, säger E. L., samt tillägger: »Månne icke under sådana förhållanden tillräckligt samband finnes mellan gardets olika delar, för att den yngre kan äga rättmätiga anspråk på arf från de äldre?»

Jag skall här nedan visa, att flertalet af E. L:s antaganden äro oriktiga.

Hvad först vidkommer de 27 man, som skulle hafva kvarlämnats i Sverige vid Gustaf II Adolfs afresa till kriget, skulle desamma utgöras dels af 15 »*gamble drabanter*», dels af *12 uppvaktare*.[1] Ingendera kategorien hörde emellertid till gardeskompaniets äldre personal. Drabanterna voro nämligen gamla soldater, hvilka — åtminstone alltsedan 1624 — utgjort en *särskild kår*.[2] Detta bevisas däraf, att då gardeskompaniet i räntekammarböckerna upptages under rubriken »*krigsstaten*», upptagas de gamla drabanterna i samma räkenskaper alltid under rubriken »*hoffolket*». Vidare, då aflöningen till gardeskompaniet — liksom åt allt värfvadt krigsfolk, — utgick med sold och läning, utgick den för de gamla drabanterna under namn af *kost*.[3] Ifrågavarande drabanter stodo ej heller under befäl af någon *militär* chef utan lydde under hofmästaren Bengt Kafle, och på de aflöningsrekvisitioner å kostpenningar, som denne inlämnat, upptagas de tillsammans med den öfriga hofpersonalen. Gustaf II Adolfs gardeskompani åter var på *militäriskt vis* organiseradt och stod under befäl af sin egen kompanichef. Dessa bevis torde vara tillräckliga för att stödja det påståendet, att de »gamle» drabanterna, hvilkas antal, såsom E. L. riktigt uppgifver, 1632 i december uppgick till 15, ej hade något i organisativt hänseende gemensamt med Gustaf II Adolfs gardeskompani, ett påstående, som ytterligare bestyrkes däraf,

---

[1] E. L. stödjer sig i detta fall på följande handling:
(Rikshufvudbokens journal 1633, Parti 4192, Kammarark.)
Hen:s Maij:tz Drodningens Lijff Guardie Debet Idem som Efterskrefne till sörie kläder bekommit hafwa Innehåller Clädhe Cammarräckningena Pro Anno 1633. Nembligen
Effter Welb. H:r Claes Flämmingz Zedel dat. den 13 Februarij 1633
hafva 12 opwacktare bekommit 12 hattar — — — — — — —
Efftersch:ne bekommit Effter H. F. N. Pfaltzgrefwen och Herr. Claus Flämmingz undersk:ne Zedel. Dat. den 6 Junii 633.
8 Nyantagne Opwacktare 96 aln. — — — — — — — —
18 drabanter 108 aln . . . . — — — — — — — —
Effter H. F. N. Pfaltzgrefwens och Wälb. Herr. Claes Flämmingz underskrefne Lengdh den 19 December 1633 hafwa 2 officerar och 15 *gamble* Drabanter bekommit — — — — — — — — — — — — — —
Till 12 H. M:z opwacktere är lefwereret effter muntlig herr Claes Flemmings befallning. — — — — — — — — — — — — — —
(Hist. tidskrift 1893, sid. 370.)

[2] Denna kår räknade 1625 3 off., 5 gefreite och 16 man; vid afdankningen den 10 jan. 1634 bestod den endast af 15 drabanter.

[3] Läning för militären motsvarades af kostpenningar för de civila.

att deras namn icke återfinnas i rullorna öfver gardeskompaniet för åren närmast före det tyska kriget, då kompaniet tidtals tjänstgjorde i hufvudstaden. Att nämnda gamla drabanter icke heller hafva ingått uti Kristinas gardeskompani — det af E. L. kallade »Nya gardet» — framgår däraf, att då detta sistnämnda kompani till sin fulla styrka utfick läning,[1] åtnjöto de gamla drabanterna *för samma tid* fortfarande kostpenningar, hvilka de erhöllo för sig.[2]

De 15 gamla drabanterna kunna därför ingalunda anses såsom någon del af föreningslänken mellan Gustaf II Adolfs gardeskompani och Kristinas.

Vidkommande därnäst de 12 uppvaktarne, har E. L. — stödjande sig på en i rikshufvudbokens journal 1633, parti 4192,[3] förekommande uppgift, att 12 uppvaktare bekommit 12 hattar efter en sedel af Claes Fleming — antagit, att äfven dessa skulle vara äldre gardesmanskap, af Gustaf II Adolf kvarlämnadt i Stockholm vid hans utresa till kriget, och att af dem, enligt hvad han i en not upplyser, 4 sedermera skulle hafva afgått före mönstringen den 29 november 1634. Detta antagande är helt och hållet godtyckligt, då den åberopade källan ej gifver minsta anledning därtill. Hade E. L. närmare undersökt förhållandet, skulle han hafva funnit, att under hela året 1632 icke utbetalts en enda daler för några uppvaktare i Sverige. Redan denna omständighet borde hafva väckt hans uppmärksamhet. Till och med det sedvanliga kontot i rikshufvudboken »Hans Maj:ts Leibguardie» finnes ej längre upptaget, endast »Gamble drabanter». Går man till grunden med saken, finner man i fråga om första posten i ofvannämnda parti 4192, att *i klädkammarboken* för 1633 (eller den handling, hvarefter nämnda post i journalen blifvit införd), å sid. 22 följande utbetalning är antecknad: »*Frökens opwachtare efter Welb:ne Herr Claes Flemingz zedell den 13 februarij 633 fol. 5.*

13 st. hattar à 5 β — 65.

Och å *själfva rekvisitionen* (fol. 5.):

Till En Canzelist och Tålf H. F. N:z Fröykens Aufwarter lefwereres hattar — 13 stycken, hwardera thil 4 daller.[4] *Datum Stockhålm den 15 February A:o 1633 Claes Flemingh. m. p.*»

Häraf få vi alltså veta, att de 12 uppvaktarne voro *frökens*, d. v. s. drottning Kristinas. Men hvaraf kommer det sig då, att dylika uppvaktare upptagas i räkenskaperna redan i februari 1633, då, såsom bekant är, hennes lifgarde först uppsattes i maj samma år? Svaret gifves i rådsprotokollen för år 1633. Af protokollet för den 11 februari inhämtas, att »6 eller otta karlar aff Fändricker och Leutenanter» skulle förordnas »till garde» hos H. F. N:de, samt af protokollet för den 15 februari, eller samma dag Fleming under-

[1] Rikshufvudboken 1633, parti 2601.
[2] Räntekammarboken 1634, verif. N:o 68.
[3] Se noten sid. 2.
[4] Felräkningen i klädkammarboken är anmärkt men återkommer detta [illegible] i rikshufvudboksjournalen.

skref sin sedel, att det. resolverades i rådet, »att man skall förordna uppehälle åth dem som gå med bardisanerne på dhet att dhe kunne bliffva här till dess rijkzdagsacten är uthe». Går man nu till rikshufvudbokens journal 1633, parti 1450, finner man, att efter sedel af den 15 februari 1633 levererades till 12 »krigsofficerare», som brukades på rikssalen, hvardera 6 daler eller en läning för februari månad. Enligt sagda journal, partiet 1504, fingo de 12 uppvaktarne ytterligare en läning. Tillsamman utgjorde dessa läningar de 12 uppvaktarnes aflöning för tiden 11 febr.—28 febr. Sedermera upptagas endast läningar för 6 uppvaktare, »som höllo vakt (vid) riksdagen», hvaraf man kan sluta, att antalet inskränkts. Det torde af det ofvan sagda med tillräcklig tydlighet framgå, att ofvannämnda 12 uppvaktare ej, såsom E. L. godtyckligt antagit, varit kvarlämnade soldater af Gustaf II Adolfs gardeskompani.[1]

Utom förutnämnda 15 gamla drabanter och 12 uppvaktare, hvilka E. L. sålunda oriktigt påstått hafva utgjort en del af den sammanhållande länken mellan Gustaf II Adolfs gardeskompani och Kristinas gardeskompani, upptager han, såsom nämndt är, i samma länk *»26 blårockar»*.

Med blårockar menades denna tid, såsom E. L. riktigt angifver, änkedrottningens drabanter.[2] Återstoden af hennes garde kallas dels uppvaktare, dels hillebarderer. Enligt E. L:s åsikt skulle detta garde funnits till redan år 1628. Jag vill icke förneka möjligheten af att drottning Maria Eleonora denna tid haft ett särskildt garde, men i sådant fall har detta snart blifvit afdankadt, ty i 1630 års räkenskaper finnes ej ett ord nämndt därom, och då hon sommaren 1631 skall utresa till Tyskland, uppsättes för hennes räkning en eskort eller, om man så vill, ett garde. Detta, låt oss säga, nya garde bildas af *reformerade officerare* — i detta ords dåvarande bemärkelse — från Västmanlands och Kalmar regementen. Uppsättningen sker icke frivilligt utan genom uttagning på regeringens befallning.[3] Uniformen var, — såsom E. L. riktigt uppgifver, — olika med Gustaf II Adolfs gardeskompanis.

Vid änkedrottningens återkomst till Wolgast 1633 bestod hennes garde af 9 uppvaktare och 32 drabanter (blårockar).[4] Änkedrott-

---

[1] Vidkommande sista punkten å förenämnda utdrag ur rikshufvudbokens journal, eller att något skulle vara levereradt till 12 H. M:ts opwachtare »efter muntlig herr Claes Flemings befallning», finner man af verif. fol. 105 till klädkammarboken endast, att skräddaren H(ans) F(ridsel) af klädesskrifvaren Jacob Johansohn mottagit materialier till 12 uppvaktarekládningar, hvarå kvitto är utfärdadt den 17 febr. 1633. Det synes sålunda, som om rådet vid riksdagens början haft för afsikt att bilda ett garde af 12 uppvaktare. Häraf skulle förklaras, att i »Ordinarie staten pro anno 1633», (numera i Riksarkivet) upptages aflöning för 1 korpral och 12 uppvaktare, så vida förslaget till denna stat, såsom jag antager, är uppgjordt på våren 1633. (Jämför Flemmings yttrande till rådsprotokollet den 20 febr. och 21 maj.)

[2] I fankommittéens betänkande, sid 31, står felaktigt »konungens».

[3] Krigshist. arkiv III, sid. 38, 39. Räntekammarboken 1631, sid. 14.

[4] Hofkassan i Wolgast. Kammararkivet.

ningens hofmästare underskref rullan öfver drabanterna och utrekvirerade deras aflöning.[1]

E. L. påstår nu, att änkedrottningens garde blef sammanslaget med Gustaf II Adolfs gardeskompani under vistelsen i Wolgast 1633. Såsom stöd därför angifver han dock endast en i klädkammarboken förekommande rubrik: *H. S. M:ts och H:s M:ts Drottningens Leib Guardie.*[2]

Går man till de kvittenser, hvarpå denna post stöder sig, finner man emellertid, att för änkedrottningens drabanter finnes särskild rekvisition, underskrifven af hennes hofmästare Pentz, för hennes uppvaktare en annan rekvisition, underskrifven af samme man, samt för gardeskompaniet äfven en särskild rekvisition (rulla), underskrifven af kompaniets chef Erik Stenbock. Att nu klädesskrifvaren vid årets slut gjort *en* post af dessa tre rekvisitioner, bevisar ju jämt upp ingenting af hvad E. L. vill bevisa, snarare antyder rubriken å posten det motsatta.

Af det föregående framgår, att nämnda 26 »blårockar» icke heller haft något att skaffa med Gustaf II Adolfs gardeskompani. Att åtåtskilliga af dem sedermera, att döma af namnlikheten, tagit anställning vid Kristinas gardeskompani, har i kommittébetänkandet framhållits såsom sannolikt. Man har där antagit 12. Att E. L. kommit till en något högre siffra, beror förmodligen därpå, att han icke varit fullt så sträng i sin granskning af namnen.[3]

Återstå nu således af de 78 man, hvilka E. L. påstår skulle hafva utgjort den sammanhållande länken mellan Gustaf II Adolfs gardeskompani och Kristinas, endast de »25 af Leibcompagniet, som deltagit i fälttåget». — E. L. grundar med afseende på dessa 25 sitt påstående endast på rubrikerna i rikshufvudboksjournalen 1633, parti 2603 och parti 3798, hvilka enligt hans förmenande skulle kunna tydas därhän, att 20 + 5 = 25 personer, som tillhört Gustaf II Adolfs gardeskompani, ingått i Kristinas.[4] Detta kan ju låta försvara sig, om än beviset synes svagt för enhvar, som i detalj

---

[1] Någon rulla öfver de 9 uppvaktarne under deras vistelse i Wolgast finnes icke i behåll.

[2] Hist. Tidskrift 1893, sid. 375.

[3] Endast därigenom kan man nämligen förklara, hvarför den som i 1634 års rulla kallas Lars Baolss, af E. L. förklaras vara blårock, då i E. L:s förteckning öfver dessa (bil. VIII) endast finnas tre med namnet Lars, eller Lars Matzon, Lars Swart och Lars Andersson. De tvenne förstnämndas namn återfinnas i 1634 års rulla, men hvem säger väl, att Lars Andersson är samme person som Lars Baolss? Samma sak är med Törbiörn Andersson, som upptages i E. L:s båda bilagor (VI och VIII) men som icke återfinnes i rullan öfver blårockarne i Wolgast, så vida man ej får anse honom representera Torbiörn Baols. Jag kan icke heller påträffa namnen Thomass Aschimb, Per Andersson och Per Persson Sabell, hvilka utmärkas i den af E. L. tryckta 1634 års rulla såsom f. d. blårockar. Äfven om man medräknar alla mera vanliga namn, såsom t. ex. Hans Larsson, Per Jonsson o. s. v., når man icke högre siffra än 17.

[4] Af namnen i 1634 års rulla sluter sig E. L. till att 20 då äro kvar, ej 17. Jag kan dock icke efter förnyad granskning komma till flera än 18, äfven om Anders Eriksson, ehuru tvifvelaktig, medtages.

studerat den tidens räkenskapshandlingar och den i dem förekommande godtyckliga och inkonsekventa terminologien. Vid utredningen af nämnda fråga gick man till väga på det sätt, att man först upptog såsom öfvergångna från det äldre till det nya gardet dem, om hvilka detta i klara och tydliga ord utsades, samt först därefter (med en reservation i fråga om namnlikhetens osäkerhet som bevismedel) en del, om hvilka det bestämdt uppgafs, att de tjänat i Gustaf II Adolfs garde och voro hemkomna, samt hvilkas namn återfinnas i första rullan öfver Kristinas garde. Skillnaden blir: i ena fallet 17, af hvilka 6 fullkomligt säkra; i det andra 25. Att Las Jenssen i 33 års rulla och Larss Jönsson i 34 års, Vloff Nilsson och Olof Nilsson Hare, Carl Hansson och Carll Hansson Öfverste, Vloff Nilsson och Olof Nilsson Frimodh, Mates Martinsson och Matz Mårthensson Kempe äro samma personer, torde ju ingalunda anses vara bevisadt.[1]

Drottning Kristinas lifgarde började uppsättas i maj 1633 (se rådsprotok. för den 6 maj). Till en början utgjordes det visserligen af endast 8 uppvaktare och 18 drabanter, men då gardets båda hufvudbeståndsdelar, uppvaktare och drabanter, förekomma samtidigt, kan man ej förneka, att det var ett organisativt helt, ett verkligt garde, fastän intet särskildt befäl nämnes. Också utbetalades läningen (för juni månad) i juli under rubrik »Heu:s May:tz Drotningens Leibguardie».[2] I hofstaten, som underskrefs i Nyköping den 13 aug., kallas det »Compagnie de Guardia», bestående af 92 personer. E. L. antager att det organiserades först i Nyköping af gammal och nyantagen personal. Såsom skäl för att det ej skulle vara organiseradt före hemkomsten af den från fälttåget återvändande delen af Gustaf II Adolfs gardeskompani, anför han hvad nyss är nämndt, att hofstaten med därå upptagna »Compagnie de Guardia» icke underskrefs af riksråden förrän i Nyköping den 13 aug.[3] I den »ordinarie stat pro anno 1633», hvilken vid utredningen följdes och hvilken vid den tiden förvarades i Statskontoret, förekomma visserligen riksrådens underskrifter omedelbart efter den del däraf, som benämnes hofstaten, men ingenting i densamma gifver vid handen, att underskriften icke skulle gälla äfven de öfriga, föregående delarna af densamma. Om detta antagande är riktigt och sålunda »hofstaten» får inbegripas i »ordinarie staten», måste hofstaten vara uppgjord i kammaren före utgången af juli månad, emedan kammarrådet Per Erlandsson Bååt den 31 i denna månad säger sig afsända en afskrift af staten till Nyköping. Det bör dock

[1] E. L. klandrar den metod, som vid utredningen användes. Han utbrister, huruvida sådana namn som t. ex. Peter Westphal, Engelbrecht Rogge, Jacob Kiörner äro »mera vanliga», må läsaren själf döma. Han förbiser dock att i betänkandet endast talas om »*ett eller annat*» af de elfva namnen samt att vanskligheten inträder »*om* de bära mera vanliga namn» o. s. v. (sid. 34).

[2] Rikshufvudbokens journal 1633, partiet 1647.

[3] Man vet visserligen, att det kungliga liket var ankommet till Nyköping den 5 aug., men icke hur stor del af gardeskompaniet, som åtföljt det hem från Tyskland.

tilläggas, att nämnda antagande icke stödjes af rådsprotokollen, i hvilka den 9 och 13 aug. 1633 endast talas om »hofstaten». Och denna del af frågan måste därför lämnas oafgjord, då några protokoll i kammaren från denna tid icke finnas i behåll. Vare nu härmed huru som helst, *hufvudbevisen* för att Kristinas gardeskompani existerade före augusti månad 1633 kvarstå i alla fall, nämligen dels rådsprotokollet för den 6 maj 1633, penningerekvisitionerna af den 18 juni och 3 juli samt den på dem grundade utbetalningen af läningen i juli 1633 till »*Hen:s May:tz Drottningens Leibguardie*».

Jag kommer nu till den andra hufvuddelen af frågan, eller den om *afdankningen i Wolgast*. Såsom skäl för att en dylik afdankning ägt rum anföres i betänkandet:

riksråden Oxenstiernas och Soops rekommendationsbref för gardeskompaniets chef Erik Stenbock, då han med 22 af sina underhafvande hellre vill begifva sig till rikskansleren än resa hem till Sverige;

att Stenbocks trupp efter ankomsten till Frankfurt am Main kallades »Hans Maj:ts Lijff Guardie»;

de båda riksrådens skrifvelser till pfalzgrefven samt riks- och kammarråden den 24 juli 1633, rörande uppvaktares under gardet anhållan att antingen här (d. v. s. i Wolgast) nå[1] det »liverij», som nligt konungens befallning blef förfärdigadt åt dem i Frankfurt am Main, eller ock i stället »så mycket annadt Commis», som kunde vara däremot, om hvilken anhållan riksråden yttra sig i brefvet, att et syntes dem »fast bättre och rådeligen wara dem medh något nnadt Commiss för detta giorda Liveriet att contentera, effter såom det meckta skööntt och nästan för gådt ähr således att bortiffua», hvarför de bedja riks- och kammarråden med nämnda uppaktare träffa aftal, antingen dessa skola hafva liveriet eller af klädammaren något annadt Commiss.[2]

E. L., som bestrider, att någon afdankning af kompaniet ägt rm, anser den omständigheten, att Erik Stenbock och hans 22 *ållo ihop* under benämningen »Hans Maij:tz Lijf-Guardie», icke besa någon föregående upplösning af kompaniet, samt håller före, vad liveriet vidkommer, att det var lika naturligt, att uppvaktarne höllo därom — »ett minne från deras forne konung och herre» — m att riksråden tvekade att bifalla deras anhållan. Vidare uppser E. L., att uppvaktarne nyss förut fått sorgkläder och att det ärför, »under denna ekonomiskt betryckta tid» var naturligt, att

[1] I originaltexten står, såsom E. L. riktigt anmärker, »nu här nå», och icke, som i betänkandet, »få behålla». I den afskrift, som förelades kommitterade re beslutets fattande, voro dessa ord återgifna med »nu här vå (få?)». Tolknin- n i betänkandet är icke återgifven under citationstecken. Att meningen blir nsamma som »få behålla», skall jag i det följande visa.

[2] Hist. tidskrift 1893, sid. 378. Kommittébetänkandet, sid. 32 och 33.

riksråden ogärna »skänkte bort» en dyrbar uniform åt samme uppvaktare, som kort förut fått nya sorgkläder, — detta så mycket mera, som uppvaktarne icke hade rätt att bära densamma för sorgens skull. Riksråden hemställa därför till riks- och kammarråden, att uppvaktarne måtte »contenteras» med något annat commiss, hvilket då antagligen varit svart(!) — anser E. L. — för att kunna användas. För öfrigt kan ingen tro, säger han vidare, att riksråden, som i bref af den 24 maj meddelat riks- och kammarråden sin mening vara att afskeda en del personer, skulle 19 dagar senare hafva gifvit sorgkläder åt hela gardeskompaniet, för så vidt detta inbegripits bland dem, som borde afdankas. De nämna ej heller i brefvet den 24 juli ett ord om någon afdankning, hvilket E. L. anser icke vara naturligt, i händelse en sådan ägt rum, då Oxenstierna erhållit bemyndigande att »afdanka dem han utan förevitelse giöra kan». I stället talas hela tiden om uppvaktarne *vid* »H. K. Maij:ts Guardie (ej om »f. d.» uppvaktarne). Däremot anser E. L. (sid. 359 i noten) sannolikt, att vid den af honom antagna sammanslagningen af Gustaf II Adolfs garde och Kristinas en del af det förstnämnda — hufvudsakligen tyskar — erhållit afsked.

Jag har här ofvan, såsom jag tror, medtagit det väsentligaste af E. L:s invändningar i afdankningsfrågan och skall nu taga dem i närmare betraktande, därvid tilläggande ett och annat nytt, som icke kom att inflyta i kommittébetänkandet.

Jag frågar först, kan den omständigheten sakna betydelse för frågans rätta besvarande, att af ett kompani kompanichefen tillåtes att med 22 man draga åt ett håll (krigsteatern nere vid Main), medan en tredje del (ett femtiotal) försvinner åt andra håll i Tyskland och en annan del fraktas öfver till Sverige, där den sprides i landet[1] (42 man)?[2] Kan vidare någon med fog påstå, att ett dylikt kompani fortfarande äger bestånd och att icke personalens skingrande i stället tyder på en upplösning? Att tyskarne kvarlämnades, medan endast svenskarne hemfördes, berodde icke, såsom E. L. synes tro, på benägenheten hos de styrande att befria sig från de förstnämnda[3] utan helt enkelt på det förhållandet, att vid afdankning af värfvade trupper var det denna tiden sed, att manskapet från det land, där afdankningen skedde, fick fortskaffa sig själft till sina hemorter, medan det manskap, som var från annat land, hemsändes. Åtminstone var detta fallet med de tyskar, som tjänade vid Gustaf II Adolfs värfvade regementen.[4]

Sannolikheten af att en formlig upplösning af gardeskompaniet ägt rum i Wolgast ökas emellertid genom uppvaktarnes anhållan om rätt att »nu här nå» liveriet eller däremot svarande commiss. Ifrågavarande liveri var helt säkert det »galla Libery», som för gardes-

[1] Att så verkligen var fallet, skall jag nedan visa.

[2] Den 16 juli bestod kompaniet af 117 personer. Betänkandet, sid. 32, noten.

[3] Hvarför hade man icke befriat sig från de polacker, som i många år tjänade bland de »gamle drabanterna»?

[4] Jämför kapitulationskontrakter i Svenskt Krigsh. arkiv. III delen.

kompaniets räkning förfärdigades i Frankfurt am Main i januari månad 1632, alldenstund ingen därmed jämförlig post sedermera under 1632 och 1633 förekommer i klädkammarboken. Den omständigheten, att kompaniet erhöll sorgkläder i Wolgast, var under utredningen bekant. Men *just* denna omständighet ansågs tala för en afdankning. Om uppvaktarne skulle stannat kvar vid kompaniet, kunde de ju icke för sorgens skull bära liveriet; först efter erhållet afsked blef detta dem möjligt. Likväl begära de att få liveriet *nu*. Hvarför, kan man fråga, begära de att nu få en uniform, som de visste att de i alla fall, om de stannade kvar vid kompaniet, skulle få bära, så snart sorgen var öfver? De hade en »temmelig rest» innestående (se riksrådens bref den 26 juli), för hvilken de måste »contenteras», men riksråden finna ändock liveriet vara för skönt att sålunda bortgifva samt hemställa, om icke supplikanterna i stället kunna utfå annat commiss. Skulle kompaniet fortfarande äga bestånd och efter sorgetidens slut antagligen åter anlägga sitt galaliveri, hade det väl näppeligen kunnat falla riksråden in att hemställa, att uppvaktarne *nu* skulle få ersättning därför i annat commiss? Med commiss[1] menades denna tid hvad vi militärer benämna »*uppbörd*».[2] Af de persedlar, som klädkammaren hade på sin uppbörd, skulle nämnda uppvaktare alltså äga att utfå hvad som i värde kunde svara mot liveriet (vare sig in natura eller i kontant). I räkenskaperna beräknas commissen i penningar och hade också före 1630—1632 i regeln utbetalts kontant.[3]

För afdankningen talar vidare följande i betänkandet anförda kvitto;

»Efterskrefne under S:lig H. K. M:ts Lijf Guardie, hvilke äro hemkombne, tillijka med dee andre från Tyskland, och såsom deras afräkningh wardt gjordt, att dee halfparten aff Johan Witzig (i kammaren) bekomma skulle och den andre halfparten fingo de anvisning uppå landet, och efter desse undersk:ne hafwe sig strax utj Nyköping under H. M:ts Frökens Guardie gifvit, hafve de ingen anvisning fått till någon Landsortt» o. s. v.

Den fulla betydelsen af detta kvitto synes E. L. icke hafva förstått. Han fäster sig nämligen blott vid den uppgiften, att några man *strax* ingingo i frökens garde, hvilket ju visserligen är *en* viktig sida af saken. »De andre», så anser han på grund af ordsammanställningen, skulle komma efter eller hade kommit efter.[4] Skälet för detta antagande är obegripligt. Sedeln är utställd i aug. *1634*.

---

[1] Af commissum = det som blifvit anförtrodt.

[2] Jämför 1623 års kommissräkning i klädkammaren, 1633 års ordinarie stat, Krigshist. ark. III, sid. LXI med förslaget n:r 1,005 och dess rubrik »kläde och commiss». Af ordsammansättningarna kommissbröd, kommisskläde har ursprungsbetydelsen i senare fallet öfvergått till endast första leden, jämf. snus-tobak och snus.

[3] Krigshistoriskt arkiv. Den frågan torde äfven kunna göras, huruvida någonsin en värfvad soldat under denna tid utfick den rest, som fanns på hans commissräkning, förrän vid *afräkningen* (om denna se det följande).

[4] Hist. tidskrift sid. 361.

Ett annat viktigt ord är *afräkning*. Afräkning med krigsfolk verkställdes denna tid, antingen vid. hvar fjärde månads slut, vid hvarje års slut *eller vid afdankningen*, allt efter särskild öfverenskommelse eller lägenhet. Det var vid afräkningen, som den resterande eller rätta förtjänsten utbetalades, d. v. s. den egentliga vinst, som spekulationen att låta värfva sig medfört. Nu framgår af kvittot, att afräkning ägt rum, men för dem, som strax gingo in i frökens garde, blott så till vida, att de fått ut en del af sin fordran. Hvad var den då för de öfriga, för dem som utfingo hela sin resterande förtjänst, *annat än den afräkning, som ägde rum vid afsked!* Och vidare, att gifva de 31 namngifna personer, som tillhört Gustaf II Adolfs gardeskompani, anvisning att af landshöfdingarne i Östergötland, Nerke och Uppland erhålla sin resterande aflöning, är visserligen, såsom E. L. skrifver, sid. 368, en kameralåtgärd. Men den är också någonting annat. Den förnämsta betydelsen ligger nämligen däri, att personer, tillhörande *en värfvad, i garnison ständigt tjänstgörande trupp*, få vandra från Nyköping (gardeskompaniets tjänstgöringsort) till Linköping, Örebro eller Upsala för att utkvittera sina lönemedel; ty att nämnda soldater *personligen* skulle inställa sig hos vederbörande landshöfdingeämbeten, framgår ej blott däraf, att de i brefven till landshöfdingarne alla namngifvas, utan ock af slutet å det bref E. L. anför i noten sid. 367 och 368. Efter ordet »låta», hvarmed E. L. slutar sitt citat, står nämligen i originalet: »hvilket her i Rentte Cammaren, så snart denne zedel qvitterat her præsenteras, skall godt giöras». Penningar funnos alltså i räntekammaren för likviden, fastän tiderna, såsom E. L. säger, voro betryckta, och kammaren ansåg sig äfven skyldig att betala den resterande aflöningen samt ärnade icke lägga bördan på landtränterierna i länen. Att dessa skulle göra utbetalningen af den behållna aflöningen, kan endast hafva berott därpå, att vederbörande ville hafva ett medel i sin hand att få det afdankade folket förpassadt till dess rätta hemorter? Hvarför afgingo för öfrigt skrifvelserna till landshöfdingarne först den 2 september 1633? Det kungliga liket var ankommet till Nyköping den 5 aug., hofstaten med däri upptagna »Compagnie de Guardia» underskrefs den 13 i samma månad. Hvad gjorde nu dessa 31 uppvaktare af Salig H. Maj:tz konungens garde, då de icke, såsom sina 6 vid frökens garde genast anställda kamrater, voro i någon tjänstgöring? Svaret blir naturligtvis: de voro entledigade.[1]

Jag har nu, såsom jag tror, bemött det hufvudsakliga af E. L:s påståenden. Mot det öfriga kunde väl äfven vara ett och annat att invända. Det sagda torde dock vara nog för att öfvertyga hvarje opartisk läsare om det befogade i kommitterades slutkläm i fråga

[1] Ett ytterligare stöd för den åsikten, att en upplösning af kompaniet ägt rum, är förhållandet med Vlof Fink, (*om* han, såsom E. L. antager, är samme man som Olof Erichson Fincke). Han tjänade nämligen som musketersergeant i Gustaf II Adolfs gardeskompani 1633 men står som simpel uppvaktare upptagen i första rullan öfver Kristinas gardeskompani.

om Svea lifgardes rätt att bära Lützen på sina fanor, hvarom striden ju i första hand gäller.

»Det är slutligen visadt», står det i betänkandet (sid. 67), »att detsamma (Svea lifgarde) leder sin direkta härstamning från det Compagnie de Guardia, som uppsattes för drottning Kristinas räkning år 1633. Det är ock visadt, att drottning Kristinas lifgarde icke har något gemensamt med det i slaget vid Lützen deltagande s. k. gula regementet och att det med konung Gustaf II Adolfs vid samma tillfälle närvarande gardeskompani icke har något annat gemensamt än *namnet* och *tjänstgöringens art*[1] samt ett *mindre antal tjänstgörande*, hvilka från det gamla kompaniet ingingo i det nya, sedan detta redan någon tid varit i verksamhet. Huruvida nu denna likhet i afseende på namn och tjänstgöringens beskaffenhet må kunna anses i något afseende berättiga den yngre kåren att taga arf efter den äldre, är en fråga, som faller utom de synpunkter, hvilka varit för kommitterade under fullgörandet af deras granskningsuppdrag de ledande, och som kommitterade därför ansett sig ej böra upptaga till besvarande;

hvilket kommitterade härmed få underdånigst anmäla».

Jag kan icke finna, att E. L:s kritik i *något hufvudsakligt afseende vederlägger eller försvagar* det resultat, till hvilket kommitterade kommit.[2]

Stockholm den 17 febr. 1894.

Gustaf Björlin.
Afdelningschef vid Generalstabens krigshistoriska afdelning.

[1] Ej som E. L. antagligen genom tryckfel skrifver: ort.

[2] Det enda, jag skulle vilja *tillägga*, vore, att det för fullständighetens skull och för att visa regementet en skyldig uppmärksamhet bort *äfven i bilagan* anmärkas, hvad som i betänkandet underdånigst anmälts, rörande Svea lifgardes anspråk på namnet Lützen, eller att kommitterade icke därom fällt något afgörande utslag såsom i öfriga fall. Till slut ber jag ock att få nämna, att om det skulle lyckas för E. L. genom ytterligare forskning, att i någon mån öka antagligheten af en direkt härstamning för det regemente, hvars sak han förfäktar, från Gustaf II Adolfs gardeskompani, detta skulle glädja äfven mig personligen, som nu å tjänstens vägnar nödgas uppträda såsom hans vedersakare.

Stockholm, 1894. Kungl. Boktryckeriet.

Medföljer Hist. Tidskrift 1894.[1]

Svea lifgardes traditioner

Svar på öfverstlöjtnant Gustaf Björlins genmäle

af *E. L.*

Då frågan om Svea lifgardes traditioner redan blifvit underkastad en så vidlyftig granskning, att en vidare diskussion i ämnet knappast torde kunna påräkna något mera allmänt intresse, vill jag söka fatta mig kort, då jag nu går att besvara öfverstelöjtnant Gustaf Björlins genmäle till min förra afhandling.

G. B. söker först bevisa, att de 15 »gamble drabanterna» ej tillhörde gardeskompaniets äldre personal utan utgjorde en särskild kår; han uppgifver till stöd härför, att de *alltid* i räntekammarböckerna upptagas under rubriken »hoffolket», under det gardeskompaniet upptages under rubriken »krigsstaten», att aflöningen till de förra utgick under namn af *kost*, till det senare däremot med »sold och läning», att de förra lydde under hofmästaren Bengt Kafle, å hvars aflöningsrekvisitioner de upptogos tillsamman med den öfriga hofpersonalen, under det gardeskompaniet var militäriskt organiseradt och stod under befäl af sin egen kompanichef.

Räntekammarböckerna äro emellertid ej i detta hänseende konsekventa. Sålunda finner man t. ex. af räntekammarböckerna för åren 1627—29, att drabanterna upptagas under rubrikerna »krijgsfålk» och »krigsstaten», under det man å andra sidan finner af Torsten Bengtssons räkning i juli 1633 att gardeskompaniet aflönades af hofkassan. Hvad vidare beträffar aflöningssättet, göres likaledes icke alltid den åtskillnaden, som i genmälet framhålles. Å nyss nämnda räkning finner man nämligen *kostpengar* upptagna såsom utgift i Wolgast till Leibguardiet. Äfvenså erhöllo blårockarne, hvilka ju äfven voro militäriskt organiserade, kostpengar, medan de gjorde tjänst i Nyköping.[2] Att hofmästaren rekvirerat aflöningen för drabanterna får väl slutligen ingalunda anses bevisa att desse lydde under honom.

Det synes sålunda ej vara till fullo ådagalagdt, att de 15 »gamla drabanterna» icke kunnat tillhöra gardeskompaniet.

Hvad åter beträffar de 12 uppvaktarne, torde få lemnas oafgjordt, huruvida de voro kvarlämnade och tillhörde Gustaf II Adolfs gardeskompani eller, såsom i genmälet motiveras, nyantagna. För den förra åsikten talar emellertid den omständigheten att icke mindre än 6 af dem, som upptagits i 1634 års rulla, återfinnas i den för 1629, då kompaniet äfven var i Sverige, men ej i rullorna för de mellanliggande åren, då kompaniet var i fält. G. B. fäster uppmärksamheten på att »under hela året 1632 icke utbetalts en enda daler för några uppvaktare i Sverige.» Huru härmed förhåller sig,

[1] Härmed afslutas diskussionen om denna fråga i Hist. Tidskr. *Red.*
[2] Rikshufvudboken 1633, parti 2,931.

torde dock vara svårt att afgöra, då de flesta räkenskapsböcker för detta år äro bortkomna.

Den af mig påvisade samhörigheten mellan änkedrottningens drabanter (blårockarne) och Gustaf II Adolfs gardeskompani stöder sig icke, såsom i genmälet antages, endast på en rubrik i klädekammarboken för 1633 utan på innehållet af flera handlingar.[1] Så finner man t. ex. i en handling »48 musqueterer under Guardie och 32 H. M. Drottningens drabanter», hvilka i en annan handling blifvit sammanförda under benämningen »80 musqueterer under guardiet».

För öfrigt har jag i min förra uppsats framhållit hurusom gardet under denna period betraktades såsom en organisatorisk enhet och anfört skäl därför, hvilka i genmälet ej blifvit bemötta. Af det sagda framgår, att för mig ingen tvingande anledning synes förefinnas att frångå min uppfattning att så väl de 15 gamla drabanterna som blårockarne jämte gardeskompaniet i Tyskland tillhörde ett och samma truppförband, det må nu förhålla sig med de 12 uppvaktarne huru som helst.

Beträffande antalet af dem som från Gustaf II Adolfs gardeskompani i Tyskland ingått i Kristinas tyckes genmälet göra ett betydelsefullt medgifvande. Enligt fankommittéens betänkande känner man endast 6 man, som med säkerhet äro gemensamma för de båda kompanierna. I not 4, sid 5 i genmälet säger emellertid G. B. att han efter förnyad granskning icke funnit »flera än 18, äfven om Anders Eriksson, ehuru tvifvelaktig, medtages». Således synas indirekt 17 namn erkännas såsom säkra. I min uppsats har jag sökt visa, att deras antal var minst 25. G. B. medgifver att detta påstående låter försvara sig, men finner beviset för detsamma svagt såsom endast grundande sig på rubrikerna i rikshufvudbokjournalen 1633. Hvad de 20 vidkommer, har jag funnit dem genom jämförelse mellan 3 af gardets rullor. Att de återstående 5, hvilka samtliga sårats i slaget vid Lützen, någon tid tillhört Kristinas gardeskompani, framgår otvetydigt af nämnda journal, parti 3,798.

Det starkaste beviset för att drottning Kristinas garde*skompani* leder sitt ursprung från Gustaf II Adolfs ligger väl dock däri, att det ej organiserades såsom sådant förrän i sammanhang med det senares hemkomst från Tyskland. G. B. påstår visserligen, att Kristinas lifgarde redan från början måste anses såsom ett organisativt helt, ett verkligt garde, fastän intet särskildt befäl nämnes, emedan det bestod af både uppvaktare (8) och drabanter (18), och längre fram, å sid 7, kallar han denna styrka för kompani. Men kunna verkligen 26 man utan något befäl kallas för ett kompani?

Antagandet i genmälet att riksstaten möjligen underskrefs samtidigt med hofstaten medgifver G. B. sakna afgörande stöd; för min

[1] Se Klädkammarboken 1633 samt Rikshufvudboken parti 2,177 och 2,603.

del anser jag att så svårligen kunnat vara fallet, utan att rådsprotokollen haft något att därom förmäla.

Af rikshufvudboken 1633, parti 2,071, finner man, hurusom drottning Kristinas garde, utgörande endast 8 uppvaktare och 18 drabanter vid tidpunkten för hemkomsten af Gustaf Adolfs lik, i början af Augusti hastigt utsväller till ett *kompani* med fullständig befälspersonal samt 24 uppvaktare och 48 drabanter. Från denna tid försvinna ur räkenskaperna rubrikerna: *8 uppvaktare och 18 drabanter* så väl som »H. S. M:ts Leibcompagnie» och i stället talas den 15 augusti om »H. K. Maij:tz Liffcompagnie», till hvilket gardets båda delar nu förenats.

Till ytterligare stöd för att denna sammanslagning verkligen ägt rum och att de från Tyskland hemkomne, som förenades med Kristinas garde, ej vore förut afskedade, må påpekas, hurusom räkenskaperna utvisa, att första gången uppvaktare och drabanter omnämnas efter antagandet kallas de »nyantagne». Så var t. ex. förhållandet med de så ofta omtalade 8 uppvaktarne och 18 drabanterna,[1] så äfven med 7 drabanter,[2] som antogos i november 1633. Men vid sammanslagningen i början af augusti talas ej om några »nyantagne», hvilket naturligtvis beror därpå att alla de, som då bildade drottning Kristinas gardeskompani, redan förut tillhörde gardet och någon nyantagning ej förekom.

Hvad den påstådda afdankningen i Wolgast beträffar, söker G. B. försvara den slutsats, till hvilken kommitterade kommit, delvis med hänvisning till det bevisningsmaterial, som i betänkandet användts. Han underlåter dock att åberopa Tungels bref äfvensom riksrådens bref den 24 maj till riks- och kammarrådet i Sverige, hvilka bref dock i betänkandets motivering spelade en viss roll. Att dessa bref, rätt tolkade och lästa i sin helhet, måste tyda på motsatsen af hvad där antogs, synes mig fortfarande tydligt.

G. B. yttrar sig emellertid i förhållande till kommittébetänkandet med en anmärkningsvärd reservation. Medan sålunda i betänkandet, sid. 32, säges att afdankningen »framgår otvetydigt af åtskilliga omständigheter» talas i genmälet, sid. 8, om »sannolikheten» af en upplösning, och under det i betänkandet, sid. 33, säges, att »Häraf framgår ännu tydligare, att gardeskompaniet blifvit formligen afdankadt», säges i genmälet mera försiktigt i noten å sid. 10: »Ett ytterligare stöd för den åsikten, att en upplösning af kompaniet ägt rum, är» etc.

I genmälet antages, att vid gardeskompaniets öfverförande från Wolgast ett femtiotal man, utom Stenbock och hans 22, kvarstannat i Tyskland, men för denna uppgift finnes intet afgörande bevis. I fråga om de tyska knektarne utgår G. B. alltjämt från det obestyrkta antagandet, att kompaniet afdankats. Jag har aldrig sagt

[1] Rikshufvudboken 1633, parti 4,192.
[2] » » » 2,601.

att dessa kvarlämnades, utan endast att få af dem återfinnas i 1634 års rulla, hvilket tyder på att man vid en reducering af kompaniet i första hand velat befria sig från dem.

I afseende på uttrycket »få behålla» det »liverij» etc., som insmugit sig i betänkandet, söker G. B. visa att det innebär samma mening som »nu här nå» detsamma. Huru fyndig denna bevisföring än må förefalla, torde den dock knappast vara fullt öfvertygande. Naturligtvis vågar jag ej betvifla uppgiften, att den omständigheten, att kompaniet erhöll sorgkläder i Wolgast, var under utredningen bekant, men nog gör det då ett egendomligt intryck, att i betänkandet, sid. 31, finna anfördt såsom skäl för den förmenta afdankningen, att uppvaktarne »för penningebristens skull icke ens kunnat förses med sorgkläder utan gingo — oklädde», under det G. B., sid. 9, finner att »*just*»[1] den omständigheten att kompaniet fick sorgkläder ansågs tala för en afdankning.

I genmälet påstås att med commiss menades denna tid »uppbörd», hvilken kunde utfås vare sig in natura eller i kontant. Men den handling i Krigshist. arkiv, hvilken hänvisningen synes afse, ådagalägger tydligt, att vid denna tid commissen utgick in natura, enär i en särskild kolumn anmärkes: »Pläge förr bekomma det till Rdr räknadt», hvarförutom uttrycket *annat* commiss häntyder på att här ej gärna kunde vara fråga om kontant ersättning.

Hvad slutligen beträffar den åtgärden att låta en del af de hemkomna knektarne utfå sin innestående aflöning genom anvisning uppå landet, kan jag ej finna att G. B. med sin vidlyftiga utredning lyckats bevisa att här verkligen var fråga om något annat än en kameral åtgärd. Afräkningen förekom ju äfven vid andra tillfällen än vid afdankning och den omständigheten att de själfva fingo lyfta sina aflöningsförmåner i landtränterierna torde lika väl kunna förklaras därigenom, att de voro permitterade på längre tid.

Som ett ytterligare stöd för åsikten om kompaniets upplösning anför G. B. förhållandet med Vlof Fink (not 1 sid. 10). Att han tjänade såsom musketersergeant i Gustaf Adolfs gardeskompani 1633 men står som simpel uppvaktare upptagen i första rullan af Kristinas kompani kan emellertid mycket väl hafva berott antingen på en reduktion af befälspersonalen eller ock på att han blifvit degraderad, något som under äldre tider ej hörde till ovanligheterna.

* * *

Jag har här sökt bemöta de inkast G. B. i sitt genmäle gjort mot min föregående uppsats, och anser mig i allt väsentligt kunna stå fast vid de yrkanden jag där framställt rörande Svea lifgardes rätt till traditioner efter Gustaf II Adolfs gardeskompani och Gula regementet.

E. L.

[1] Kursiveradt af G. B.

PROSPEKT.

Under titeln **Svenska skriftprof från Erik den heliges tid till Gustaf III:s** kommer en serie afbildningar i ljustryck af svensk bref- och bokskrift att utgifvas från Generalstabens litografiska anstalt.

Publikationen afser att återgifva den svenska skriftens utveckling, sådan den ter sig i urkunder, bref och bokhandskrifter, i registratur, protokoll och domböcker, jämförelsevis utförligast för den tid, då allt, äfven böcker, måste skrifvas, d. v. s. innan boktryckerikonstens införande och allmännare begagnande. Den skall lemna typer för skriftens karakter med korta mellanrum och därigenom äfven erbjuda medel att fastställa en handskrifts ålder. Den skall lemna prof på de berömdaste svenska handskrifter, liksom på svenska konungars, svenska statsmäns eller kanslitjänstemäns och svenska författares handstilar inpå 1700-talet och därigenom särskildt för den nyare tiden lämna hållpunkter för fastställande af en handskrifts författare och ålder. Den skall slutligen lemna ett lämpligt urval af texter till öfningar i konsten att tyda de gamla skrifterna, hvarvid särskildt medeltiden och 1500-talet, de tidsskeden, som erbjuda de största svårigheterna, skola uppmärksammas.

Samlingen är afsedd att utgifvas i två häften, hvardera omfattande omkring 25 enkla eller dubbla planscher i folioformat.

Urvalet af texter, hvilka hufvudsakligen hämtas från Riksarkivets och K. Bibliotekets samlingar, göres för de ena af lektor E. Hildebrand, för de andra af bibliotekarien H. Wieselgren.

Första häftet — om 25 planscher, däraf tre dubbelplanscher — föreligger färdigt och innehåller 39 afbildningar af bok- och brefhandskrifter från svenska medeltiden, bl. a. de äldsta i Sverige skrifna urkunder och böcker, autografer af heliga Birgitta, Heming Gad, Hans Brask m. fl.

Hvarje häfte åtföljes af ett särskildt texthäfte, som innehåller ett fullständigt återgifvande i boktryck af de afbildade handskrifterna med nödiga upplysningar. Texthäftet säljes särskildt.

Priset för ett häfte om 25 planscher med text är satt till 15 kr., för texthäftet ensamt till 1 kr. Rekvisitioner kunna göras så väl hos Generalstabens litografiska anstalt som hos de ofvan nämnda redaktörerne (adr. Riksarkivet och K. Biblioteket).

Stockholm i Juni 1894.

Generalstabens Litografiska Anstalt.

Stanford University Libraries
3 6105 121 190 784

DL
601
H6
1893/
94

Stanford University Libraries
Stanford, California

Return this book on or before date due.

